

COMITETUL DE CULTURĂ ȘI EDUCAȚIE SOCIALISTĂ AL JUDEȚULUI MUREȘ
MUZEUL JUDEȚEAN MUREȘ

MARISIA

STUDII ȘI MATERIALE

IX

ARHEOLOGIE • ISTORIE • ETNOGRAFIE

1979

MARISIA

IX

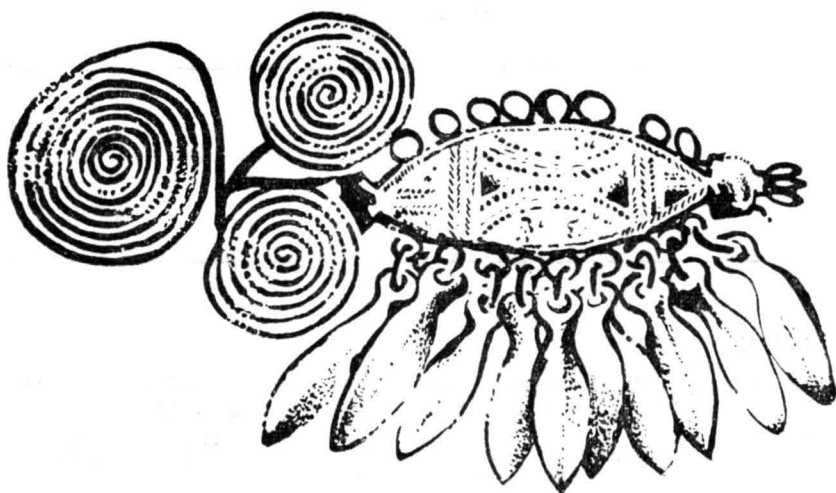
Statuia lui Avram Iancu dezvelită la Tîrgu Mureș (12 noiembrie 1978)

COMITETUL DE CULTURĂ ȘI EDUCAȚIE SOCIALISTĂ
AL JUDEȚULUI MUREȘ
MUZEUL JUDEȚEAN MUREȘ

MARISIA

IX

Studii și materiale
ARHEOLOGIE • ISTORIE • ETNOGRAFIE

TÎRGU MUREȘ
1979

Volume editate de Muzeul județean Mureș
Studii și materiale, I, 1965
Studii și materiale, II, 1967
Studii și materiale, III—IV, 1972
Marisia, V, 1975
Marisia, VI, 1976
Marisia, VII, 1977
Marisia, VIII, 1978

Fondatorul publicației MARISIA — Valeriu Lazăr

Redactorii volumului:

VALERIU LAZĂR, doctor în istorie, redactor principal

ANDREI ZRÎNYI, muzeograf

MIHAI PETICĂ, muzeograf

MARISIA, IX, 1979

Orice corespondență se va adresa:

Toute correspondance sera envoyée

à l'adresse:

Anschrift für jedwelche Korrespondenz:

Any correspondance will be addressed to:

Адрес для корреспонденции:

MUZEUL JUDEȚEAN MUREȘ

4 300 TÎRGU MUREȘ

str. Horea nr. 24

(ROMÂNIA)

Coperta: Ion Petru Pop

SUMAR

SOMMAIRE — INHALT — CONTENTS — СОДЕРЖАНИЕ

***	Congresul al XII-lea al P.C.R., eveniment de însemnătate istorică în viața partidului, a întregului popor	9
NICOLAE VEREȘ:	Victoria revoluției de eliberare națională și socială antifascistă și anti-imperialistă	13
I. Arheologie		
VALERIU LAZĂR:	Așezări de înălțime cu terase Coțofeni în Transilvania	27
	Settlements on heights with Coțofeni-type terraces in Transylvania	38
GEORGE MARINESCU:	Depozitul de bronzuri de la Țigău (com. Lechinta, jud. Bistrița-Năsăud)	39
	Der Bronzehort von Țigău	42
VALENTIN VASILIEV:	Problema ceramicii mormintelor scitice din Transilvania	43
	Zum Problem der Keramik der Skythengräber Siebenbürgens	61
KURT HOREDȚ:	Die spätrömischen Siedlungen in Siebenbürgen (II)	63
GHEORGHE BALTAG:	Date pentru un studiu arheologic al zonei municipiului Sighișoara	75
	Données scientifiques pour une étude archéologique de la zone de municipalité de Sighișoara	106
EUGEN STOICOVICI, MIHAI BLĂJAN:	Studiul metalografic al unor monede antice și medievale descoperite în Podișul Transilvaniei	170
	Metallographische Untersuchung antiker und mittelalterlicher, auf der Siebenbürger Hochebene gefundener Münzen	113
CORNELIU GAIU:	Așezarea feudală timpurie de la Vermeș (jud. Bistrița-Năsăud)	123
	Die frühmittelalterliche Ansiedlung von Vermeș (Kreis Bistrița-Năsăud)	126
MIHAI PETICĂ:	Săpăturile arheologice de la Voivodeni (județul Mureș)	127
	The Archaeological Excavations from Voivodeni (Mureș County)	133
II. Istorie		
VASILE STANCA:	Aspecte ale unității și continuității poporului român oglindite în literatura noastră veche	137
	Quelques aspects de l'unité et de la continuité du peuple roumain reflétés dans notre littérature ancienne	149
EUGEN TODA:	Din opera lui Toader Zugrav în județul Mureș	151
	Aus dem Werke Toader Zugravs im Kreis Mureș	153

IOAN RANCA:

- Conscripția militară din vara anului 1784 în centrul și răsăritul Transilvaniei și urmările ei 155
 Die militärische Konskription aus dem Sommer des Jahres 1784, aus Mittel- und Ostsiebenbürgen und ihre Folgen 172

LIVIU BOTEZAN:

- Poseziunile obștești ale țăranilor de pe teritoriul actualului județ Mureș în perioada 1785—1820 175
 Gemeingüter der Bauern auf dem Gebiet des heutigen Kreises Mureș im Zeitraum 1785—1820 208

AUREL HOLIRCA:

- Școala din regiunea Mureșului superior în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea 209
 L'école de la région du Mureș supérieur dans la deuxième moitié du XVIIIème siècle et le début du XIXème siècle 235

LIVIU MOLDOVAN, VIOREL GRAMA:

- Situația oierilor români transilvăneni în Țara Românească pe timpul domniei lui Ioan Caragea (1812—1818) 237
 Die Lage der rumänischen siebenbürgischen Schäfer in Walachei zur Zeit des Fürsten Ioan Caragea (1812—1818) 244

IOAN POP:

- Situația și activitatea Regimentului II românesc de graniță în perioada 1816—1847 247
 Die Lage und die Tätigkeit des II-ten rumänischen Grenzenregimentes in der Periode 1816—1847 260

ȘTEFAN PASCU:

- La statuia lui Avram Iancu 263
 A la statue d'Avram Iancu 267

LAZĂR URECHE:

- Bursierii Fondurilor grănicerești născuți în perioada existenței Distric-
 tului românesc al Năsăudului (1861—1876) 269
 Die Stipendisten des Naszoder-Grenzerfonds in der Periode des rumäni-
 schen Distrikts Näsäud (1861—1876) 284

DORIN GOȚIA:

- Contribuția „ASTREI” la dezvoltarea interferențelor culturale româ-
 no-austriece și româno-germane (1861—1918) 287
 Der Beitrag des „Astra” — Vereins zur Entwicklung der österreichisch-
 und deutsch-rumänischen Kulturinterferenzen 302

IOANA BOTEZAN, MARIA ROȘCA-ROSEN:

- Correspondența dintre Ioan Micu Moldovan și Simion Mihali (II) 303
 The correspondence between Ioan Micu Moldovan and Simion Mihali (II) 319

POMPEI BELCIUG, VASILE DOBRESCU:

- Contribuții teoretice și praxiologice ale economistului Vasile C. Osvadă
 la evoluția structurilor social-agrare din Transilvania 321
 Theoretische und praktische Beiträge des Ökonomen Vasile C. Osvadă
 für die Entwicklung der sozial-agrarischen Strukturen aus Transsilvanien 330

ADRIAN STOICA:

- Relațiile politice între vechea Românie și Transilvania în a doua jumătate
 a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea 331
 Die politischen Beziehungen zwischen dem alten Rumänien und Transsil-
 vanien in der zweiten Hälfte des XIX. und zu Beginn des XX. Jahrhun-
 derts 344

ALEXANDRU MATEI:

- Contribuții documentare la istoria zonei Reghinului 347
 Contributions documentaires à l'histoire de la zone de Reghin 381

ALEXANDRU PÁL-ANTAL:

- Consiliul național maghiar din Tîrgu Mureș și atitudinea sa față de Uni-
 rea Transilvaniei cu România 383
 Der ungarische Nationalrat aus Tîrgu Mureș und sein Verhalten zu der
 Vereinigung Siebenbürgens mit Rumänien 397

GHEORGHE IANCU:

- Acțiuni ale Consiliului Dirigent în vederea reglementării exploatării gazului metan din Cîmpia Transilvaniei (1919—1920)* 399
Préoccupations du Conseil Dirigeant pour régler l'exploitation du gaz méthane de la Plaine Transylvaine (1919—1920) 406

MARCEL ȘTIRBAN:

- Raporturile dintre țărani și marii proprietari în cîteva județe din Transilvania (1919—1921) reconstituite în temeiul unor documente de arhivă* 407
Die Verhältnisse zwischen den Bauern und den Grossgrundbesitzern in einigen Bezirken Siebenbürgens (1919—1921) wiedergegeben aufgrund einiger Archivurkunden 440

TRAIAN RUS:

- Aplicarea Legii de reformă agrară din 1921 în așezările județului Mureș* 443
L'application de la Loi de réforme agraire de 1921 dans les localités du département de Mureș 473

VASILE POPA:

- Urmările reformei agrare din 1921 în fostul județ Tirnava Mare* 475
Die Folgen der Agrarreform von 1921 im Bezirk Tirnava Mare 483

NICOLAE PĂUN:

- Capitalul străin în industria forestieră* 485
Das Fremdkapital in der Forstindustrie 497

SUSANNE HEISS:

- Tendențe de dezvoltare ale școlii românești după 1918 — expresie a unității naționale* 499
Die Entwicklungstendenzen der rumänischen Schule nach 1918 — als Ausdruck der nationalen Einheit 517

NICOLAE JURCA:

- Procese și tendințe în mișcarea socialistă și social-democrată din România (1934—1944)* 519
Die Rolle und die Bedeutung der sozialistischen und sozialdemokratischen Bewegung in Rumänien (1934—1944) 541

SILVIA URDEA, OLOSZ KATALIN:

- Pledoarii pentru traduceri reciproce româno-maghiare în presa interbelică* 543
Günstige Meinungen über die gegenseitigen rumänisch-ungarischen Übersetzungen, widerspiegelt in der Journalistik zwischen den zwei Weltkriegen 554

SZABÓ MIHAI:

- Reghinul între cele două războaie mondiale* 555
Reghin zwischen den zwei Weltkriegen 563

GÁL CORNELIA:

- Lupta înfrățită a oamenilor muncii români și maghiari din județul Mureș, sub conducerea comuniștilor, împotriva exploatării și asupririi, pentru dreptate socială și națională, oglindită în documentele Muzeului județean Mureș* 565
Der gemeinsame Kampf der Werktätigen rumänischer und ungarischer Nationalität unter der Führung der Kommunisten, gegen die Ausbeutung und Unterdrückung, für soziale und nationale Gerechtigkeit, dargestellt in Dokumenten des Kreismuseums Mureș (II) 576

III. ETNOGRAFIE**TARISZNYÁS MÁRTON:**

- Despre plutăritul practicat în zona Gheorgheni* 579
Von der Flösserei in dem Gebiet Gheorgheni 587

VASILE POP:

- Obiceiuri ale vieții de familie din Cîmpia Transilvaniei* 589
Habitudes, croyances et superstitions à la naissance 598

TRAIAN GHERMAN:

- Sărbătoarea boului sau boul ferecat* 599
The Feast of the Ox („Boul ferecat“) 618

VALER POP:	
<i>Impletitul funiilor la Băla</i>	619
<i>Das Seileflechten in Băla</i>	623
ION CUCEU:	
<i>Terminologia populară referitoare la povestit</i>	625
<i>Folk Terminology on Narration</i>	635

NOTE — PATRIMONIUL

VALERIU LAZĂR, EUGEN MERA:	
<i>Descoperiri arheologice la Ibănești — Mureș</i>	639
ANDREI ZRÍNYI:	
<i>Un mic depozit de bronzuri de la Simbriaș (jud. Mureș)</i>	641
CONSTANTIN POP:	
<i>O aplică reprezentînd pe Iuppiter</i>	645

RECENZII

SORIN COCIȘ:	
<i>Acta Musei Napocensis</i> , XV, Cluj Napoca, 1978	649
MIHAI GROZAV:	
Mihail Macrea, <i>De la Burebista la epoca postromană</i> , Cluj-Napoca, 1978	651
MIHAI PETICĂ:	
Dan Gh. Teodor, <i>East-Carpathian Territory during the fifth and eleventh Centuries, A.D. Archaeological and historical Contributions tot the Problem of Foundation of the Romanian People. Jassy, 1978</i>	653
JOHANNA BÓNIȘ:	
Benkő Samu, Demény Lajos, Vekov Károly, <i>Răscoala secuilor din 1595—1596. Antecedente, desfășurare și urmări</i> . București 1978	657
TRAIAN VALENTIN PONCEA:	
Gheorghe Nicolae Caza, Șerban Rădulescu-Zoner, <i>România și Tripla alință</i> . București, 1979	661

*

Abrevieri * Abréviations * Abkürzungen * Abreviations * Сокращения	665
Autorii * Les auteurs * Die Verfasser * The Authors * Авторы	669

CONGRESUL AL XII-LEA AL P.C.R., EVENIMENT DE ÎNSEMĂNĂTATE ISTORICĂ ÎN VIAȚA PARTIDULUI, A ÎNTREGULUI POPOR

Forum democratic reprezentativ al comuniștilor, al întregului popor, Congresul al XII-lea al P.C.R. a înscris o pagină strălucită în istoria României.

Congresul s-a desfășurat la un înalt nivel politic, ideologic, de responsabilitate comunistă, s-a caracterizat prin spirit critic și autocritic, punând în evidență forța partidului nostru, pregătirea politico-ideologică a membrilor săi, a cadrelor, bogata experiență dobândită în conducerea operei de construcție socialistă, trainicele legături cu poporul. Prin întreaga sa desfășurare, cel de-al XII-lea Congres a constituit o strălucită expresie a unității poporului în jurul partidului, al secretarului său general, tovarășul Nicolae Ceaușescu, a reliefat unitatea de nezdruccinat între partid și popor, faptul că Partidul Comunist Român își împlinește cu cinste misiunea sa istorică de a conduce cu strălucire întregul popor pe calea luminoasă a socialismului și comunismului, a bunăstării și fericirii, a independenței și suveranității patriei.

O trăsătură dintre cele mai importante a Congresului a constituit-o înalta apreciere dată aportului inestimabil al tovarășului Nicolae Ceaușescu, secretarul general al partidului, la elaborarea și înfăptuirea politicii interne și externe a partidului, la obținerea marilor realizări ale poporului nostru. Congresul a înconjurat pe tovarășul Nicolae Ceaușescu cu sentimente de profundă dragoste, devotament și respect, l-a aclamat cu deosebită însuflețire. În consens cu voința înflăcărată a tuturor comuniștilor, fără deosebire de naționalitate, exprimată unanim în adunările generale și conferințele de partid, dând glas celor mai alese sentimente de dragoste nețărmurită și profundă stimă ale întregului popor, în ultima zi a lucrărilor, Congresul, într-o atmosferă de puternic entuziasm, a reales, prin votul unanim, în funcția de secretar general al partidului pe tovarășul Nicolae Ceaușescu, cel mai iubit fiu al poporului, care întruchiează cele mai alese virtuți ale națiunii noastre, strălucit conducător și eminent revoluționar, patriot înflăcărat și internaționalist consecvent, militant de seamă al mișcării comuniste și muncitorești internaționale, al luptei pentru pace și colaborare între popoare, personalitate de înalt prestigiu și autoritate a vieții politice contemporane. Congresul și-a exprimat convingerea că acest act politic, de înaltă responsabilitate comunistă, reprezintă cea mai sigură garanție a înfăptuirii ferme a Programului de edificare a societății socialiste multi-

lateral dezvoltate și de înaintare a României spre comunism, a ridicării patriei noastre pe trepte tot mai înalte de progres și civilizație, a întăririi independenței și suveranității naționale a țării, a afirmării idealurilor nobile de pace, libertate și colaborare internațională ale poporului român.

Congresul s-a bucurat de o largă participare de peste hotare, în sală fiind prezente 162 delegații din 105 țări, în total 414 oaspeți din străinătate, reprezentând partide comuniste și muncitorești, partide socialiste și social-democratice, mișcări de eliberare națională, forțe politice progresiste din numeroase țări. Aceasta arată marele prestigiu internațional de care se bucură partidul nostru, secretarul său general, tovarășul Nicolae Ceaușescu. Au fost, de asemenea, prezenți 200 de reprezentanți ai presei străine.

Congresul a dezbătut o largă și complexă problematică, avînd la ordinea de zi următoarele:

1. Raportul Comitetului Central cu privire la activitatea Partidului Comunist Român în perioada dintre Congresul al XI-lea și Congresul al XII-lea și sarcinile de viitor ale partidului;

2. Raportul Comisiei Centrale de Revizie;

3. Proiectul Directivelor Congresului al XII-lea al Partidului Comunist Român cu privire la dezvoltarea economico-socială a României în cincinalul 1981—1985 și orientările de perspectivă pînă în 1990;

4. Proiectul Programului — directivă de cercetare științifică, dezvoltare tehnologică și de introducere a progresului tehnic în perioada 1981—1990 și direcțiile principale pînă în anul 2000;

5. Proiectul Programului — directivă de cercetare și dezvoltare în domeniul energiei pe perioada 1981—1990 și orientările principale pînă în anul 2000;

6. Proiectul Programului — directivă de creștere a nivelului de trai în perioada 1981—1985 și de ridicare continuă a calității vieții;

7. Proiectul Programului — directivă de dezvoltare economică-socială a României în profil teritorial în perioada 1981—1985;

8. Modificarea unor prevederi ale Statutului Partidului Comunist Român;

9. Alegerea secretarului general al Partidului Comunist Român, a Comitetului Central al partidului și a Comisiei Centrale de Revizie.

În prima zi a lucrărilor, delegații și invitații au ascultat Raportul Comitetului Central cu privire la activitatea P.C.R. în perioada dintre Congresul al XI-lea și Congresul al XII-lea și sarcinile de viitor ale partidului, prezentat de tovarășul Nicolae Ceaușescu. Raportul constituie un înalt model de abordare creatoare a problemelor fundamentale ale dezvoltării societății românești în prezent și în perspectivă, a problemelor actuale ale vieții internaționale, a politicii interne și externe a partidului și statului nostru, a activității statului, a problemelor privind întărirea rolului conducător al partidului, dezvoltarea activității ideologice și cultural-educative.

O expresie a profundeii democrații partinice în care s-au desfășurat lucrările Congresului o constituie participarea masivă a delegaților

la dezbateri. Astfel, în plen și în cele 15 secțiuni au luat cuvîntul 1 090 de delegați — circa 40 la sută din numărul total al delegaților — din toate județele țării și din toate domeniile de activitate, care au făcut într-un spirit de înaltă responsabilitate și deplină unitate o amplă analiză a activității partidului, a întregului popor, au evidențiat rezultatele remarcabile ce se obțin în îndeplinirea cincinalului 1976—1980 — prima etapă de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate în patria noastră și au dat o înaltă apreciere programului de dezvoltare în continuare a României, au aprobat în unanimitate proiectele Directivelor și ale Programelor — directive aflate la ordinea de zi. Participanții la dezbateri au evidențiat în unanimitate însemnătatea excepțională a realizărilor dobîndite în perioada inaugurată de Congresul al IX-lea al partidului, cea mai bogată în împliniri din întreaga istorie a țării și care este legată nemijlocit de activitatea neobosită desfășurată cu dăruire, pasiune revoluționară și înaltă răspundere pentru destinele patriei de tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretar general al P.C.R. Așa cum aprecia tovarășul Nicolae Ceaușescu, dezbaterile largi care au avut loc în adunările și conferințele de partid, ca și dezbaterile de la Congres au scos în evidență cu putere creșterea spiritului de exigență și responsabilitate revoluționară a activului de partid și de stat, a tuturor comunistilor.

Congresul a demonstrat forța și capacitatea creatoare a poporului nostru, capacitatea politico-organizatorică a partidului, unitatea de nezdruccinat a comunistilor, a întregului partid în jurul Comitetului Central, al secretarului general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, — cheazășia îndeplinirii cu succes a tuturor hotărîrilor adoptate, a întregului Program al partidului. Pregătirea Congresului, dezbaterile fructuoase care au avut loc în adunările și conferințele de dare de seamă și alegeri, discuțiile în plenul și secțiunile Congresului au pus în evidență largul democratism al partidului și orînduirii noastre socialiste, faptul că toate documentele sînt rodul gîndirii creatoare a întregului partid și popor. Documentele istorice adoptate în unanimitate de Congres, exprimă întreaga grijă a partidului, a secretarului său general, față de destinele țării și poporului nostru, față de cauza socialismului și comunismului, preocuparea fermă de a asigura manifestarea plenară a personalității umane în societatea noastră.

Ele sînt menite să asigure progresul viguros al României pe calea societății socialiste multilateral dezvoltate, întărirea mai puternică a independenței și suveranității patriei noastre socialiste; ele sînt pătrunse de cele mai înalte și nobile sentimente umane, de spiritul de dreptate, egalitate, libertate și respect față de om, care reprezintă preocuparea primordială a partidului și statului, a secretarului nostru general, tovarășul Nicolae Ceaușescu.

*
* *
*

În cadrul programului amplu al României socialiste, județul Mureș a cunoscut în anii socialismului o dezvoltare și o înflorire continuă,

armonioasă, atât a industriei, cât și a agriculturii și celorlalte sectoare economice. În felul acesta s-a asigurat valorificarea superioară a resurselor naturale și a potențialului uman existent în județul nostru.

Industria, ramura de bază a economiei județului Mureș, va realiza în anul 1980, ultimul an al cincinalului o producție globală de peste 28 miliarde de lei, pe întreg cincinalul urmînd a se da peste prevederile planului o producție industrială globală de 7 miliarde lei. În agricultură s-au obținut în actualul cincinal cele mai mari recolte și producții agricole din istoria județului, cu toate condițiile climatice nu tocmai favorabile.

Modernizarea continuă a bazei tehnico-materiale prin investiții în valoare de 15,6 miliarde a determinat dezvoltarea în ritm înalt a întregii activități economice, creînd condiții pentru ridicarea continuă a nivelului de trai al locuitorilor județului. În vederea îmbunătățirii condițiilor de locuit a oamenilor muncii vor fi date în folosință, pînă la încheierea acestui cincinal, 20 000 de apartamente.

Comuniștii, toți oamenii muncii din județul Mureș, români, maghiari, germani, sînt chemați să pună mai deplin în valoare resursele materiale și umane de care dispune județul nostru, muncind cu abnegație și devotament pentru dezvoltarea armonioasă a industriei, agriculturii și a celorlalte ramuri ale economiei naționale, astfel încît, la sfîrșitul cincinalului 1981—1985 producția globală totală a județului Mureș să fie de peste 52 miliarde lei, din care 38 miliarde să o reprezinte producția globală industrială.

În conformitate cu prevederile proiectului de Directive, în cincinalul 1981—1985 se va accelera progresul de dezvoltare intensivă și de modernizare a agriculturii prin ridicarea gradului de chimizare, irigații, desecări, combaterea eroziunii solului, mecanizarea muncii agricole etc.

Un amplu program de investiții — 19 miliarde lei — va sta la baza dezvoltării, în continuare, economico-sociale a județului. Dezvoltarea în ritm înalt și susținut a întregii activități economice, modernizarea continuă a bazei tehnico-materiale constituie o condiție sine-qua-non a ridicării continue a calității vieții. Se vor aloca importante fonduri pentru perfecționarea bazei materiale a învățămîntului, culturii și ocrotirii sănătății.

Acestea nu sînt deziderate trecute în planul de dezvoltare economică și socială a județului nostru, ci certitudini deoarece județul Mureș dispune de o puternică acumulare de forțe materiale și umane.

Organele și organizațiile de partid, organele și organizațiile de masă și obștești, consiliile populare, comuniștii, toți oamenii muncii din județul Mureș — români, maghiari, germani —, „uniți în gînd și faptă”, vor munci cu dăruire patriotică, punînd în valoare întreaga lor pricepere profesională și capacitate creatoare pentru ridicarea muncii lor la nivelul cerințelor puse de partid, de etapa actuală de dezvoltare a societății noastre, aducîndu-și astfel contribuția la marea operă de edificare a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism.

VICTORIA REVOLUȚIEI DE ELIBERARE NAȚIONALĂ ȘI SOCIALĂ ANTIFASCISTĂ ȘI ANTIIMPERIALISTĂ*

NICOLAE VEREȘ

**Prim secretar
al Comitetului județean Mureș
al Partidului Comunist Român,
președintele
Consiliului popular județean**

Sărbătoreșcul jubileu al celei de-a 35-a aniversări de la victorioasa revoluție de eliberare națională și socială antifascistă și antiimperialistă din August 1944 ne permite relevarea determinantului act de istorie română contemporană pentru destinele patriei.

Marea noastră sărbătoare națională pe care o întâmpină și cinstesc toți oamenii muncii, fără deosebire de naționalitate, angajați cu plină dăruire și abnegație pentru înfăptuirea Programului partidului, are loc în atmosfera de puternic avânt politic și entuziasm, prilejuit de evenimentul de hotărâtoare însemnătate în viața partidului și țării, cel de-al XII-lea Congres al Partidului Comunist Român.

Exprimându-se adinca satisfacție și totală adevărată față de documentele de istorică importanță care vor fi supuse dezbaterii și aprobării apropiatului forum comunist —, vedem în acestea încă o nouă și pilduitoare exprimare de excepție a înțelepciunii și clarviziunii științifice, a responsabilității comuniste a partidului nostru, a secretarului său general, tovarășul Nicolae Ceaușescu, pentru destinele patriei. Aceste documente constituie oglinda fidelă a stadiului și potențelor actuale, ca și o strălucită prefigurare a luminosului viitor, avînd, prin ele, certitudinea însoțitoare și sigurei călăuze a muncii și luptei spre culmile cele mai înalte ale civilizației socialiste și comuniste.

Actul memorial de la 23 August 1944, înfăptuit de forțele democratice și patriotice ale poporului român, în frunte cu clasa muncitoare și partidul comunist, a reprezentat un moment epocal, o piatră de hotar în istoria patriei. Acest eveniment, care se definește prin întregul său conținut și modul de desfășurare ca o revoluție de eliberare națională și socială, se înscrie firesc și organic în cartea marilor tradiții de luptă purtate de poporul nostru pentru păstrarea ființei sale etnice, a luptelor eroice desfășurate de-a lungul veacurilor, sub conducerea unor voievozi viteji, iubitori și apărători de glie strămoșească, pentru libertate și neatințare, a bătăliilor pentru unitate și independență națională.

* Comunicare ținută la Sesiunea organizată de Comitetul Județean Mureș al P.C.R. în cinstea celei de-a XXXV-a aniversări a revoluției de eliberare națională și socială antifasciste și antiimperialiste (Tîrgu Mureș, 17 august 1979). Comunicarea a apărut în *Tribuna mureșeană a muncii politico-educative*, 1/1979.

Victoria revoluției de eliberare națională din August 1944 a încununat, totodată, lupta dirză și eroică dusă de Partidul Comunist Român, încă de la crearea sa, împotriva asupririi, pentru o viață liberă și demnă. Ridicînd pe o treaptă superioară steagul marilor idealuri sociale și naționale, călit în aspre bătălii de clasă, partidul comunist, deși supus unei prigoane sălbătice, și-a dovedit în perioada dintre cele două războaie mondiale forța și capacitatea de a organiza și conduce frontul tuturor conștiințelor patriotice, dornice de dreptate socială și națională, de pace și independență.

În împrejurările instaurării dictaturii fasciste într-o serie de țări ale Europei, partidul comunist, forță politică consecvent antifascistă, și-a intensificat lupta pentru realizarea unității de acțiune a clasei muncitoare, a partidelor și organizațiilor sale, pentru unirea tuturor forțelor democratice, patriotice, naționale împotriva pericolului fascist. Astfel, sub conducerea Partidului Comunist Român s-au desfășurat puternice bătălii de clasă și antifasciste cum au fost eroicele lupte ale petroliștilor și ceferiștilor din ianuarie—februarie 1933, manifestările antifasciste de la 1 Mai 1939 care au avut loc în București și în alte localități ale țării, sub semnul unității, al Frontului Unic dintre socialiști și comuniști împotriva pericolului fascist.

Marile acțiuni antifasciste și antirăzboinice de la 1 Mai au fost puternic marcate de activitatea remarcabilă a tovarășului Nicolae Ceaușescu, de personalitatea și elanul său tineresc care, prin dinamismul și fermitatea politică, prin atașamentul față de interesele vitale ale poporului a contribuit la succesul uneia dintre cele mai mari manifestații de masă organizate de partid în anii ilegalității.

Eforturile depuse de comuniștii pentru realizarea unui amplu front al tuturor forțelor naționale democratice și-au găsit expresia în crearea Comitetului național antifascist — în activitatea căruia o contribuție însemnată și-a adus-o tovarășul Nicolae Ceaușescu, inițiind numeroase și puternice acțiuni antifasciste —, de asemenea, a Blocului pentru apărarea libertăților democratice, a Frontului studențesc democrat, a Uniunii democratice. În condițiile în care României, rămasă total izolată pe plan internațional, fără nici un fel de ajutor în fața ofensivei fascismului, i s-a impus Dictatul de la Viena, prin care, din trupul țării i-a fost smuls Nordul Transilvaniei, Partidul Comunist Român s-a ridicat cu fermitate în fruntea poporului român pentru apărarea granițelor țării. În întreaga țară au avut loc demonstrații sub lozincile: „Jos Dictatul de la Viena”, „Nici un petec de pământ”.

Urmînd în permanență linia tactică precizată în platforma program din 6 septembrie 1941, așa cum o mărturisesc numeroasele sale hotărîri, rezoluții, manifeste, broșuri și presa ilegală, Partidul Comunist Român va reuși să realizeze și să coaleză în jurul programului de salvare națională toate forțele politice interesate în redobîndirea integrității și independenței țării, în asigurarea existenței și viitorului națiunii române. Procesul de unire a forțelor naționale pentru realizarea prevederilor platformei antihitleriste și democrate s-a desfășurat pe fundalul unei situații interne caracterizată prin creșterea accentuată a nemulțumirii

maselor populare, a acțiunilor antihitleriste și antidictatoriale, iar pe plan extern prin înfringerile suferite de Germania hitleristă pe frontul de răsărit, a succeselor forțelor aliate, ale popoarelor care s-au ridicat împotriva dominației fasciste. Acțiunile revendicative ale clasei muncitoare, grevele, sabotajele în industrie și transporturi, împotrivirea țărânimii la exproprieri, rechiziții, prestații, sabotarea mobilizărilor, opoziția intelectualității democratice, nemulțumirile crescînde din rîndul armatei, ostilitatea față de regimul antonescian, față de hitleriști și de războiul acestora dovedeau generalizarea stării de spirit antifasciste, propice realizării Frontului Unic Muncitoresc propus de Partidul Comunist.

Un succes deosebit a înregistrat politica de coalizare a forțelor antihitleriste în 1943, prin crearea Frontului patriotic antihitlerist, care reunea în jurul Partidului Comunist Român, Frontul Plugarilor condus de dr. Petru Groza, Uniunea patrioților, Uniunea oamenilor muncii maghiari din România, (MADOSZ), Partidul Socialist Țărănesc condus de Mihai Ralea și organizații ale Partidului Social-Democrat.

Activul de bază din lagăre și închisori, prin legăturile cu cadrele din afară, a contribuit la adoptarea de către Partidul Comunist Român a unor măsuri pentru impulsionarea acțiunii de coalizare a tuturor forțelor democratice și antifasciste în răsturnarea dictaturii militaro-fasciste.

Încă din toamna anului 1943 Partidul Comunist Român a luat legătura cu conducătorii Partidului Social-Democrat pentru încheierea Frontului Unic Muncitoresc, care va constitui coloana vertebrală a viitorului Bloc Național, stabilindu-se legături și cu cercurile Palatului regal și ale armatei.

În condițiile precipitării evenimentelor, temîndu-se să nu rămînă într-o izolare totală, conducătorii Partidului Național Țărănesc și ai Partidului Național Liberal au acceptat, la 20 iunie 1944, crearea împreună cu Partidul Comunist Român și Partidul Social-Democrat a Blocului Național Democrat, care evidenția largă coaliție de forțe sociale și politice îndreptată spre înlăturarea dictaturii fasciste și scoaterea țării din războiul antisovietic. În aceste condiții, Partidul Comunist are meritul istoric de a fi trecut la pregătirea nemijlocită, organizarea și conducerea actului revoluționar al eliberării.

În consfăturile comitetului militar inițiat de partidul comunist, care s-au desfășurat în nopțile din perioada 20—23 august, sub teroarea bombardamentelor aeriene și a urmărilor Gestapoului și Siguranței, au fost definitivare măsurile politice și militare concrete în vederea declanșării insurecției. Totodată, au fost pregătite și discutate proclamația regelui către țară, redactată de Partidul Comunist și cele dintîi decrete ale noului guvern. Astfel, Partidul Comunist, conducător al mișcării de rezistență, al luptei împotriva fascismului, împotriva dictaturii antonesciene și a războiului antisovietic, a pregătit — strîngînd legătura cu toate organizațiile antifasciste, cu soldații și ofițerii armatei, ținînd seama și de situația militară și politică internațională, de succesele obținute de armata sovietică și de celelalte forțe armate aliate — mo-

mentul hotărâtor pentru destinele României: declanșarea revoluției eliberatoare.

Conform planului elaborat de Partidul Comunist, în după-amiaza zilei de 23 August 1944 căpeteniile regimului, Ion și Mihai Antonescu, au fost arestați la Palatul regal.

Dictatura militară-fascistă a fost răsturnată, fiind instituit la cîrma țării un guvern de uniune națională.

Un popor întreg s-a ridicat atunci la luptă, formațiunile de luptă patriotică, organizate de partidul comunist, reînviind nepieritoarele tradiții ale luptelor pentru libertate și independență.

Armata română în totalitatea sa a încetat ostilitățile împotriva Uniunii Sovietice și a întors armele împotriva Germaniei naziste, angajînd alături de formațiunile patriotice lupte grele împotriva cîmpitorilor, pentru eliberarea pămîntului țării.

Printr-o acțiune rapidă și energică, cu prețul multor jertfe, armata română, sprijinită de formațiuni patriotice și de populație, a zdrobit pînă la 26 august 1944 forțele hitleriste din București, iar cele din împrejurimile capitalei în noaptea de 27 spre 28 august.

În același timp, pe frontiera vremelnică a Carpaților, stabilită prin odiosul Dictat de la Viena, armata română a format, începînd cu noaptea de 23 August, un zid de netrecut. Deviza „Pe aici nu se trece” de la Oituz și Mărășești a fost reînviată. Armata, ajutată de populație, a înfruntat în grele lupte forțele hitleristo-horthyste care încercau să facă joncțiunea cu trupele hitleriste din interiorul țării.

Triumful revoluției românești a avut o influență considerabilă asupra mersului celui de-al doilea război mondial, grăbindu-i sfîrșitul. România a adus o contribuție de seamă la prăbușirea întregului sistem de apărare al Wehrmachtului în Balcani, a dat o lovitură grea Germaniei din punct de vedere economic, politic și militar. Totodată, împiedicînd consolidarea inamicului pe contraforturile Carpaților, armata română a deschis de fapt drumul pentru înaintarea armatei sovietice spre centrul Europei.

În luptele pentru eliberarea Transilvaniei de Nord, armata română a înscris în cartea vitejiei neamului nenumărate fapte de eroism. La Păuliș și Sfîntul Gheorghe, la Oarba de Mureș și pe Dealul Sîngeorgiu, ale căror cote „blestemate deopotrivă de răniți și supraviețuitori” au fost cucerite și recucerite prin atacuri și contraatacuri singeroase. La Turda, Carei, Satu Mare ostașii români, alături de care s-a aflat în permanență populația, s-au jertfit pentru libertatea, integritatea și neafîrnarea țării.

La 25 octombrie pămîntul țării era eliberat.

Alături de armata sovietică forțele armate române au trecut frontiere, aducînd o însemnată contribuție la eliberarea Ungariei, Cehoslovaciei și Austriei.

Victoriile obținute pe cîmpurile de luptă au fost cucerite cu grele sacrificii. Din cei peste 538 000 de militari români care au luptat împotriva Germaniei naziste, între 23 August 1944 și 12 mai 1945, peste 167 000 au căzut morți, răniți sau au fost dați dispăruți.

Pentru vitejia și curajul dovedite în marile înclăștări, numeroase unități ale armatei române au fost citate în ordine de zi ale Ministerului de Război al României, ale Comandamentului Suprem Sovietic și evidențiate în 21 de comunicate de război sovietice, peste 300 000 de soldați și ofițeri români fiind, totodată, decorați, pentru eroismul lor, cu ordine și medalii românești, sovietice și cehoslovace.

Actul istoric de la 23 August 1944 a deschis o nouă epocă în istoria țării, epoca unor profunde prefaceri revoluționare, a revoluției și construcției socialiste, a suveranității depline a celor ce muncesc, a independenței țării.

Epoca deschisă de revoluția eliberatoare se distinge prin gradul de complexitate, prin densitatea și dinamica succesiunii evenimentelor. Străzile se transformă în tribune politice ale vrierii revoluționare determinând, doar în câteva luni, înlăturarea a trei guverne cu majoritate reacționară. Odată cu 6 martie 1945 și instaurarea primului guvern în care clasa muncitoare și țărănimea aveau rolul conducător, istoria își instituie ca singur cronicar — poporul.

Pentru prima dată forțelor democratice ale țării, conduse de comuniști, le revine sarcina exercitării integrale a guvernării. După anii de silnică stăpânire hitleristă și jefuitoare rechiziții de război, avuția țării rămăsese ruinată și secătuită. Adăugându-se acestor greutăți imediații ani de secetă, ajungem să înțelegem creșterea de aproape 300 ori a costului vieții față de anul 1938.

Rămîne un merit nepieritor al capacității politico-organizatorice a partidului, acela de a fi canalizat toate energiile maselor pentru depășirea grelelor dificultăți economice prin care trecea țara și care nu odată au fost folosite de forțele reacțiunii pentru a opri șuvoiul destinului revoluționar. Previziunea dialectică revoluționară a partidului s-a reconfirmat și de data aceasta prin cîștigarea „bătăliei economice”, ca factor decisiv al desfășurării victorioase a procesului revoluționar. Întreaga operă de refacere economică, de reconstrucție s-a putut realiza datorită măsurilor politico-organizatorice și economice inițiate de Partidul Comunist, a capacității sale de a mobiliza energiile și potențele creatoare ale națiunii, ale tuturor celor care erau însuflețiți de dorința de a contribui la propășirea țării.

Desfășurat într-un ritm alert, vastul program de măsuri economice cu caracter anticapitalist, aplicat după Conferința Națională din 1945, asigura operei de refacere națională intrarea într-o fază decisivă.

Marea lecție de istorie pe care o pune a această etapă în fața poporului — ca și o concluzie firească — evidențiază faptul că numai prin munca eroică și tenace a clasei muncitoare, a maselor de oameni ai muncii se puteau înlătura toate obstacolele ivite în drumul de la Eliberare la socialism.

Pe drumuri nepietruite și zone nedefrișate, învățind poporul și învățându-se pe el, partidul a reușit să determine înfăptuirea celor două evenimente de istorie contemporană fără precedent: proclamarea Republicii și naționalizarea principalelor mijloace de producție, marcând saltul în noua eră. Se optase astfel definitiv pentru epoca visată prin secole de cei mai autentici înaintași ai neamului.

Prezentându-se în fața națiunii cu cel mai clar și cutezător program de rapidă dezvoltare a țării, Partidul Comunist și-a câștigat îndreptățiți totala azeziune și sprijinul nelimitat al întregii clase muncitoare, a celor mai largi mase populare, împlinindu-le voința, realizându-le idealurile cele mai îndrăznețe.

Întreaga dezvoltare pe care a cunoscut-o țara în anii socialismului, ca și modificările structurale survenite în întregul mod de existență socială, materială și spirituală a poporului nostru, evidențiază clarviziunea strategică fundamentală a partidului întemeiată pe industrializarea socialistă. Congresele al IX-lea, al X-lea și al XI-lea, Programul partidului — în care se detașează virtuțile definatorii ale gândirii și personalității, spiritul vizionar, pătrunzătoarea capacitate de analiză a fenomenelor sociale ale tovarășului Nicolae Ceaușescu — au adus nuanțe noi calitative și de lungă perspectivă în strategia industrializării, dinamica calitativului prelungindu-se firesc și armonios în documentele pregătitoare pentru cel de-al XII-lea Congres.

Această opțiune fundamentală a politicii economice a partidului și-a materializat forța transformatoare în avântul tuturor ramurilor și sectoarelor economiei naționale. Ce poate fi mai grăitor despre o realitate trăită, decît faptul că, în acest an producem în industrie de 47 de ori mai mult decît în 1938, iar ponderea industriei în produsul social, de la 39 la sută, în același an 1938, a ajuns azi la două treimi? Dacă valoarea absolută a sporului producției industriale a fost în cincinalul 1961—1965 de 85 miliarde lei, la finele actualului cincinal aceasta va depăși 440 miliarde lei. Iată doar cîteva cifre și comparații care afirmă, fără putință de tăgadă, clarviziunea unui partid care, interpretînd și apreciînd creator dialectica devenirii sociale, a făcut din industrializare cheia de boltă a propășirii economice.

Proiectarea ritmurilor și proporțiilor de creștere a producției industriale în condițiile perfecționării mecanismului economico-financiar, care vor fi dezbătute la viitorul Congres comunist, vor duce la superioara valorificare a resurselor materiale și sporirea mai rapidă a eficienței economice, la o mai bună și rațională valorificare a bazei energetice a țării.

Ca urmare a înfăptuirii politicii partidului de făurire a unei agriculturi socialiste moderne, de înaltă productivitate, producția agricolă globală este astăzi de aproape 3,5 ori mai mare decît în 1950, ceea ce

asigură satisfacerea nevoilor în continuă creștere ale economiei naționale, aprovizionarea în tot mai bune condiții a populației cu produse agroalimentare.

Marile schimbări intervenite în baza tehnico-materială a agriculturii, în relațiile de producție de la sate au făcut posibilă și necesară trecerea la o etapă superioară în organizarea agriculturii, prin crearea consiliilor unice agroindustriale de stat și cooperatiste, menite să pună mai bine în valoare superioritatea raporturilor de producție socialiste.

Creșterea rapidă a producției industriale și agricole a contribuit la sporirea de circa 13 ori a venitului național, în perioada 1950—1978, ceea ce a permis ridicarea, an de an, a nivelului de trai material și spiritual al poporului — scopul fundamental al întregii politici a partidului, țelul suprem al orînduirii socialiste.

Față de anul 1950, veniturile globale ale populației sînt în prezent de 9,5 ori mai mari. În această perioadă, retribuiția medie reală a sporit de peste 4 ori, iar veniturile medii pe o familie din fondurile sociale de consum de circa 14 ori. În actualul cincinal, retribuiția medie va înregistra o creștere cu 32 la sută, față de 20 la sută cît se stabilise inițial. Au sporit, de asemenea, veniturile țărănimii, s-au majorat pensiile, alocațiile de stat pentru copii, au crescut continuu cheltuielile social-culturale, s-a realizat un amplu program de construcții de locuințe, peste 15 milioane de oameni locuind astăzi în case construite în ultimii 30 de ani, reprezentînd două treimi din populația actuală a României socialiste.

În acești ani au cunoscut o puternică înflorire învățămîntul, știința, arta și cultura. Prin măsurile luate în ultimul timp, învățămîntul de toate gradele a fost așezat pe o bază nouă, fiind mai strîns legat cu viața, cu cercetarea și producția. O dezvoltare deosebită cunoaște activitatea de cercetare științifică, care, în condițiile revoluției tehnico-științifice contemporane, reprezintă o puternică forță de producție materială, de progres general al societății. Au fost create condiții pentru accesul neîngrădit al maselor la comorile culturii, pentru continua îmbogățire a vieții spirituale a societății, ceea ce se reflectă în larga participare la acțiunile ideologice, cultural-artistice și educative din cadrul Festivalului național „Cîntarea României” — grandioasă manifestare a geniului creator al poporului nostru.

Paralel cu vasta activitate de construcție economică a avut loc un intens proces de perfecționare a relațiilor de producție și sociale, de organizare pe baze științifice a conducerii societății. Succese deosebite s-au obținut în continua adîncire a democrației noi, socialiste, în exercitarea în fapt a celor mai largi drepturi și libertăți cetățenești. Societatea românească dispune de un cadru organizatoric, instituțional, care

asigură participarea nemijlocită a tuturor oamenilor muncii, fără deosebire de naționalitate, la întreaga viață politică și socială, la elaborarea și înfăptuirea politicii interne și externe, la făurirea conștientă a propriei lor istorii.

Profunde schimbări revoluționare s-au produs în structura socială a țării, s-a dezvoltat puternic clasa muncitoare, care și-a sporit continuu rîndurile, și-a ridicat tot mai mult nivelul de pregătire, orizontul politic și cultural-științific. Îndeplinindu-și cu înaltă răspundere rolul de clasă conducătoare, clasa muncitoare, se manifestă drept forța dinamizatoare a întregii societăți, exercitînd o puternică înrîurire asupra celorlalte clase și categorii sociale. S-a întărit alianța clasei muncitoare cu țărănimea — temelia trainică a orînduirii noastre noi —, s-a cimentat puternic coeziunea întregii națiuni, unitatea tuturor oamenilor muncii în jurul partidului.

Rezolvarea în spiritul teoriei revoluționare a socialismului științific a problemei naționale, asigurarea deplinei egalități în drepturi a tuturor cetățenilor țării, fără deosebire de naționalitate, realizarea unității socialiste a națiunii române în jurul partidului comunist, constituie unul dintre rezultatele cele mai importante și mai semnificative ale construcției socialiste în țara noastră.

*

În anii socialismului, în contextul dezvoltării întregii noastre țări, și județul Mureș a cunoscut profunde prefaceri economico-sociale. Urmare a politicii partidului de industrializare socialistă, de dezvoltare armonioasă a întregii țări, județul nostru are o economie echilibrată, rațional diversificată, capabilă să valorifice eficient resursele umane și materiale existente, o viață culturală și spirituală bogată.

Beneficiind de un amplu program de investiții, care în perioada 1951—1978 a însumat aproape 40 miliarde lei, producția industrială în întreaga perioadă a anilor 1951—1977 a înregistrat un ritm mediu anual de creștere de 14 la sută, județul Mureș realizînd astăzi producția industrială a anului 1948, în numai 9 zile. Această dinamică manifestată prin aportul tot mai substanțial al județului Mureș la dezvoltarea economiei naționale, se datorește atenției deosebite a partidului și statului pentru dezvoltarea tuturor județelor țării, grijii permanente a tovarășului Nicolae Ceaușescu, secretar general al partidului, pentru înflorirea acestor străbune meleaguri românești.

Dezvoltarea economică fără precedent a județului nostru este oglindită de valoarea producției industriale care se ridică în acest an la peste 27 miliarde lei, fapt ce-l situează printre județele cu un ridicat potențial economic.

Alături de industrie, agricultura județului nostru a cunoscut în anii construcției socialiste o continuă dezvoltare și modernizare. Spe-

cializarea și profilarea, ridicarea gradului de mecanizare, creșterea cantităților de îngrășăminte încorporate în sol, aplicarea cuceririlor științei și tehnicii, sporirea pe această cale a producțiilor cerealiere și zootehnice au dus, an de an, la obținerea în cincinalul pe care-l parcurgem a celor mai mari recolte din istoria județului.

În consens cu scopul suprem al politicii partidului nostru, s-a asigurat ridicarea continuă a nivelului de trai material și spiritual al oamenilor muncii. Creșterea nivelului de trai al celor ce muncesc este oglindită și prin crearea unor condiții de locuit tot mai bune, mai confortabile. În ultimii 17 ani au fost date în folosință în municipiile, orașele și într-o serie de comune ale județului nostru 37 000 apartamente, construite din fondurile statului și din fondurile populației cu ajutorul statului, iar din fondurile proprii ale populației s-au construit peste 35 600 locuințe noi. Numai în cei trei ani al actualului cincinal au fost date în folosință peste 8 500 apartamente, lor adăugându-li-se aproape 3 000 locuri în căminele de nefamiliști.

Tot ca o expresie a creșterii veniturilor oamenilor muncii din județul nostru este și volumul sporit al desfacerii de mărfuri cu amănuntul către populație prin rețeaua în continuă creștere a comerțului socialist, cu unități tot mai moderne, volumul desfacerilor atingând în anul 1978 nivelul de 5,2 miliarde lei, prevăzându-se o creștere de până la 5,6 miliarde lei în 1980. Minunatele succese înscrise în viața social-economică a județului, ca și a întregii țări, se reflectă și în domeniul îmbunătățirii stării sănătății populației de la orașe și sate.

Veche vatră de cultură și civilizație, județul Mureș, în anii vieții noi s-a ridicat pe o treaptă superioară și sub acest aspect. Într-un timp extrem de scurt, rețeaua școlară a județului s-a dezvoltat și diversificat în strînsă concordanță cu necesitățile pregătirii și formării cadrelor pentru toate sectoarele vieții social-economice, reflectînd compoziția națională a județului, învățămîntul fiind astfel structurat încît asigură posibilități egale de instrucție și educație în limba maternă întregii populații, fără deosebire de naționalitate. În reședința județului nostru, care a devenit centru universitar în anii de după eliberare, funcționează în prezent 3 institute de învățămînt superior, numărînd în anul universitar 1978—1979 peste 2 500 de studenți.

Întreaga activitate culturală desfășurată în marea salbă a așezămintelor de cultură și artă, în institutele de cercetare, activitatea ziarelor, a revistelor „Vatra”, „Ūj Élet” și „Igaz Szó”, a Studioului teritorial de radio servesc afirmării multilaterale a tuturor celor ce muncesc, dăluind profilul și personalitatea spirituală și moral-politică a celor ce dau noi contururi realizărilor orînduirii noastre.

Profunde transformări economico-sociale petrecute în județul nostru sînt un exemplu elocvent a modului în care s-a aplicat politica

justă, înțeleaptă a partidului de rezolvare deplină a problemei naționale, de asigurare reală și eficientă a deplinei egalități în drepturi pentru toți fiii patriei, fără deosebire de naționalitate.

În perioada care a trecut din actualul cincinal, oamenii muncii din județul nostru, români, maghiari, germani, în deplină unitate și frăție, au obținut rezultate remarcabile în toate domeniile de activitate. Astfel, oamenii muncii din industria județului și-au îndeplinit cu succes, la 14 noiembrie 1978, prevederile planului producției industriale pe primii trei ani ai cincinalului, asigurând obținerea pînă în prezent a unei producții industriale peste plan în valoare de peste 5,1 miliarde lei, realizîndu-se astfel în numai 3 ani și jumătate, în cinstea măreței aniversări a eliberării și a Congresului al XII-lea al partidului, angajamentul asumat de județul nostru pe întregul cincinal, exprimîndu-se hotărîrea să realizăm suplimentar față de angajamentul inițial o producție industrială de încă două miliarde lei.

*

Acordînd o primordială însemnătate edificării socialismului multi-lateral dezvoltat pe pămîntul României, partidul nostru se preocupă cu o constantă responsabilitate de dezvoltarea colaborării cu toate țările, participînd activ la soluționarea tuturor marilor probleme cu care se confruntă omenirea. Stima și prețuirea, recunoscutul prestigiu de care se bucură țara pe meridianele globului sînt pregnant reliefate de relațiile diplomatice și consulare întreținute cu peste 130 de țări, ca și de raporturile economice și de cooperare cu cele 141 de state.

În elaborarea și înfăptuirea neabătută a politicii externe românești, în întregul prestigiu de care se bucură astăzi țara, partidul și statul nostru în întreaga lume un rol de recunoscută excepție revine tovarășului Nicolae Ceaușescu, care prin tot ceea ce întreprinde pentru afirmarea reală a principiilor înțelegerii, păcii și colaborării între țări și popoare îmbină în modul cel mai armonios fierbintele patriotism, slujirea cu totală abnegație a intereselor poporului cu neobositele eforturi pentru cauza generală a socialismului și păcii, pentru edificarea unei lumi mai bune și mai drepte.

Punînd ferm la baza raporturilor sale cu alte state respectarea principiilor independenței și suveranității naționale, deplinei egalități în drepturi, neamestecului în treburile interne și avantajului reciproc, renunțării la forță și la amenințarea cu folosirea forței, dreptului fiecărui popor de a-și hotărî de sine-stătător destinele, care se bucură de cea mai largă aprobare și apreciere din partea popoarelor, partidul nostru și-a stabilit ca o orientare fundamentală întărirea solidarității și cola-

borării cu toate țările socialiste, pentru triumful cauzei socialismului. Se amplifică totodată, continuu relațiile României cu țările în curs de dezvoltare, cu țările nealiniat, cu toate statele lumii, fără deosebire de orînduire socială.

Militînd activ pentru înfăptuirea în viață, ca un tot unitar a documentelor semnate la Helsinki, pentru crearea unui sistem de securitate reală în Europa, țara noastră urmărește pentru toate popoarele obținerea garanțiilor că se află la adăpost de orice agresiune, de orice amestec din partea altor state.

Acționînd în interesul poporului nostru, ca și al întregii omeniri, Partidul Comunist Român și-a legat numele, pentru totdeauna, de numeroasele propuneri și acțiuni concrete pentru dezarmarea generală, pentru soluționarea oricăror probleme litigioase numai pe cale pașnică, pentru înlăturarea politicii imperialiste și neocolonialiste, lichidarea subdezvoltării și edificarea unei noi ordini economice și politice internaționale, bazate pe egalitate și echitate, permițînd și facilitînd progresul mai rapid al țărilor rămase în urmă, accesul acestora la cuceririle științei și tehnologiei, a culturii și civilizației.

*

În pragul gloriosului nostru jubileu trăim cu toții efervescența creatoare determinată de ampla și responsabilă dezbateră comunistă a documentelor care vor fi supuse aprobării celui de-al XII-lea Congres al partidului.

Certitudinile viitorului își află fericita prefigurare încă de pe acum, prin cea mai autorizată apreciere, — așa cum sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu, — „putem spune că aceste trei documente — Directivele, Programul cercetării și Programul energiei — asigură pe deplin, împreună cu programele care urmează să mai fie elaborate, mai buna așezare a activității noastre în toate domeniile, un echilibru mai just între diferitele ramuri și sectoare ale societății. Ele ne dau garanția că dispunem de tot ce este necesar pentru ca, în condiții normale, să înfăptuim neabătut prevederile Programului partidului. Ele vor asigura, fără îndoială, ridicarea țării noastre pe o treaptă nouă de dezvoltare, vor apropia România de societatea socialistă multilateral dezvoltată, realizarea unui pas important în direcția societății comuniste”.

Adevărul de excepție care se degajă din dezbaterile documentelor pregătitoare, trăit de ctitorii noului ev socialist, fără deosebire de naționalitate, este că, înfăptuirea acestor obiective va asigura ridicarea țării noastre pe o nouă treaptă de dezvoltare, creșterea susținută a nivelului de trai material și spiritual al poporului, a gradului general de civilizație, precum și continua întărire a independenței și suveranității patriei noastre socialiste.

Rememorînd una din cele mai glorioase pagini a „cărții de căpătîi a neamului” — istoria — desprindem ca principală învățătură lupta eroică a comuniștilor pentru triumful demnității și neatîrnării patriei, întru slava țării și a făurarilor de țară.

Făcînd totul pentru veșnica slavă a celui care a conceput, și sub conducerea căruia s-a înlăptuit revoluția română pentru eliberare socială și națională — partidul comunist — ne aducem cu toții prinosul gîndului și faptei angajîndu-ne plenar în dăltuirea operei comuniste pe care o înlăptuim.

STUDII ȘI MATERIALE

I

ARHEOLOGIE

AȘEZĂRI DE ÎNĂLȚIME CU TERASE COȚOFENI ÎN TRANSILVANIA

VALERIU LAZĂR

Menționam¹ că se mai cunosc astăzi, în spațiul intracarpatic, în afara așezării de la Șincai, încă 10 așezări Coțofeni de înălțime cu terase (pl. I).

Fără îndoială numărul lor este mai mare, dar cercetarea, încă lacunară, nu a reușit să le descopere și să le valorifice. Pe măsură ce cercetarea acestui tip de așezări va spori, numărul lor va crește neîndoielnic. Deocamdată, din numărul menționat, opt pot fi considerate așezări sigure; două așezări probabile vor putea fi încadrate în acest tip numai prin cercetări și săpături suplimentare.

A. AȘEZĂRI SIGURE

1. AGRIȘTEU (com. Bălăușeri, jud. Mureș²)

La cca 2,3 km NV de sat (pl. II/1; III/1) este Dealul Cetății. Punctul, un platou relativ înalt (352 m), care domină valea Tîrnavei Mici, are o formă triunghiulară.

Dealul măsoară în lungime cca 225 m și în lățime cca 115 m, cuprinzînd o suprafață de aproape 2,6 ha. De jur-împrejur, platoul este înconjurat de două terase, dintre care, una, superioară, lată de 12—15 m, este bine conturată pe latura de nord-vest. Spre nord, platoul se încheie relativ brusc în lunca Tîrnavei Mici. Laturile de est și vest sînt

¹ Un istoric al cercetării acestui tip, de așezări nu există încă în literatura arheologică. Referințe bibliografice privind așezările respective la: V. Lazăr, *Marisia*, V, pp. 29—41; VI, pp. 27—35; VII, pp. 17—18; idem, *Sites sur des hauteurs à terrasses appartenant à la culture Coțofeni en Roumanie (Transylvanie)*, comunicare la Congresul internațional de științe preistorice și protoistorice; Nisa, 1976 (sub tipar în Actele Congresului). Pe baza bibliografică existentă menționam 9 așezări (*Marisia*, VI, p. 27) în comunicarea prezentată la Nisa-11.

O cercetare atentă, pe teren, a acestor așezări, efectuată în cursul anului 1977, arată că în spațiul intracarpatic există 9 așezări sigure și două probabile (cf. pl. I). P. Roman (*Cultura Coțofeni*, București, 1976) menționează așezările, excepție cele de la Ardan și Saschiz.

² V. Lazăr, *Vatra*, V (1975), nr. 3 (48), p. 6, idem, *Marisia*, V, pp. 38—39; VI, pp. 28—29; M. Petică, *Marisia*, VI, pp. 695—696, pl. CXVI—CXVIII; P. Roman, *op. cit.*, p. 79/510, pl. 1/310; pl. 58/1,2; pl. 67/310.

mărginite de văi locale adânci, care se varsă în Tîrnava Mică. Calea cea mai sigură de acces pe platou este pe latura sudică, care se leagă de regiunea înconjurătoare printr-o șa ușor accentuată.

În primăvara anului 1970, cu prilejul unor lucrări agricole, au fost descoperite pe platou, întâmplător, bogate vestigii arheologice, care au intrat mai târziu, prin donația prof. Balog Károly din Bălăușeri, în patrimoniul Muzeului județean Mureș.

Cercetări sistematice, ulterioare, efectuate de noi (1974, 1977) au confirmat aici existența unei așezări, care a cuprins atît platoul, cît și terasele lui.

Lucrările agricole curente sau ușoarele eroziuni, în unele porțiuni ale platoului (sud-est), au arătat că grosimea stratului de cultură Coțofeni este relativ mare (0,50 m).

Ponderea materialului descoperit din așezare (platou și terase) o constituie ceramica. De culoare cărămizie, brun-roșetică sau cenușie, ea cuprinde forme frecvente de amfore, castroane, străchini, vase-boluri și cești, decorate cu incizii, impresiuni, împunsături succesive sau motive în relief.

Dintre forme, castroanele, străchinile și ceștile fragmentare nu pot fi încadrate tipologic datorită stării în care s-au conservat. Un singur castron a putut fi întregit (tip Șincai IIa; pl. XII/11).

Procedeele tehnice folosite în decor sînt de obicei combinate. În motivistica ceramicii întîlnim motive unghiulare, triunghiulare suprapuse, benzi hașurate, romburi, în „rețea” sau în „ramură de brad”. Uneori peste motivele incizate sînt aplicate cunoscutele „boabe de lînt”.

Pieseile litice descoperite, numeroase, sînt în mare parte din silex alb, gălbui sau fumuriu. Ele sînt în parte prelucrate și retușate, lustruite (lame, piese semilunare, gratoare). Unele sînt neprelucrate (așchii, nuclee prismatice, neregulate).

Plastica descoperită constă din două piese antropomorfe, fragmentare, modelate în lut, una decorată cu incizii dese și mărunte (pl. XVI/1).

Din așezare provin și cîteva fusaiole din lut.

2. BLANDIANA (jud. Alba³)

În partea nord-estică a comunei, pe vîrfurile Pleșa (pl. III/3), este o așezare Coțofeni, care a fost explorată prin săpături de sondaj, în 1948, de Muzeul Unirii din Alba Iulia (I. Berciu).

Vîrfurile au o formă elipsoidală și, prin înălțimea sa, relativ mare (393,75 m), domină zona din jur. De jur-împrejur platoul vîrfurilor este înconjurat de terase amenajate.

³ Roska, *ErdRep*, p. 162, nr. 96 (face referiri la descoperiri numai din epoca bronzului); K. Horedt, *Săpături privitoare la epoca neo- și eneolitică, în Apulum*, III, 1947—1949, p. 61, nota 20; idem, *Die Ansiedlung von Blandiana, Rayon Orăștie, am Ausgang des Ersten Jahrtausende u.Z.*, în *Dacia*, N.S., X, 1966, p. 261; S. Dumitrașcu, *Așezarea Coțofeni „Măgura Căpușului”, în StCom*, 13, Sibiu, 1967, p. 159 (mențiune); P. Roman, *op. cit.*, p. 80, pct. 196; pl. 2/196.

Sondajele sumare nu au precizat însă structura așezării, nici a teraselor. Materialele rezultate din sondaje (ceramică, resturi litice), nepublicate (în Muzeul Unirii din Alba Iulia și în muzeul din Orăștie), încadrează așezarea de pe virful *Pleșa* în faza finală a culturii Coțofeni.

Ceramica este comună prin factură și ornament celei din așezările de înălțime. Ca piese litice amintim din așezare două topoare perforate (Muzeul din Orăștie, inedite; pl. VII/2; VIII/4).

Săpături de amploare, care se impun, ar putea lămuri și aduce contribuții inedite asupra așezării de la Blandiana.

3. BOARTA (com. Șeica Mare, jud. Sibiu⁴)

Așezare Coțofeni pe dealul *Cetate* sau *Cetățuia*, situat la sud de sat (pl. II/3; IV/1, 2).

Cetatea, de formă triunghiulară ovală, are un diametru de aproximativ 180 m×80 m. Spinarea dealului este teșită, aplatizată, înconjurată de pante terasate, amenajate artificial. Două terase amenajate se recunosc și astăzi ușor pe latura de nord a dealului. În fața dealului, spre est, este un val semicircular de mari dimensiuni, în cea mai mare parte de origine naturală, a cărui formă o evidențiază un șanț adâncit în pantă, șanț care separă valul de restul dealului, accentuând inaccesibilitatea platoului.

Prin poziția sa izolată, prin silueta impozantă, prin dimensiunile sale considerabile, *Cetatea* de la Boarta domină spațiul limitrof. După opinia prof. Horedt, *Cetatea* ia, prin configurația sa exterioară, aspectul celei mai impunătoare așezări preistorice din Transilvania, depășind chiar așezările similare ale epocilor bronzului și Hallstatt⁵.

Cunoscută încă la sfârșitul secolului al XIX-lea, *Cetatea* nu a fost cercetată și explorată decît începînd cu anul 1942. Săpăturile, de atunci, ale prof. K. Horedt pe platoul *Cetății* (secțiunile A—D; pl. IV/1) au scos la iveală topoare fragmentare din piatră și fragmente sau vase Coțofeni, într-o formă tipologică variată (străchini, cești ș.a.), fusaiole.

Ceramica era decorată cu incizii și împunsături succesive. Un singur fragment era decorat cu „boabe de linte”.

În anii 1965—1967 au fost reluate săpăturile pe *Cetate* (Muzeul de istorie Medias; S. Dumitrașcu, G. Togan, L. Mezeșan, Rommrich; pl. IV/2). Ele au evidențiat faptul că, purtătorii culturii Coțofeni au locuit aproape întreaga suprafață a platoului, îndeosebi colțul lui de nord-est, în locuințe de suprafață rectangulare și semi-adîncite (semi-

⁴ C. Gooss, *Korrbl VSL*, I, 1878, p. 98; Roska, *Közl*, I, 1941, p. 71, nr. 196; idem, *ErdRep*, p. 182, nr. 229, (cu bibliografia); C. Daicoviciu, *ACMI*, 1942, p. 100; D. Popescu, *Bronzezeit*, p. 24, nr. 3; I. Berciu, *RT*, X, 1944, p. 133; K. Horedt, *WPZ*, XXX, 1943, pp. 193—195; idem, *Apulum*, III, pp. 57—69; p. 58, fig. 9; p. 59, fig. 10, 11; p. 60, fig. 12; p. 63, fig. 14; p. 65, fig. 15; D. Berciu, *Ist Rom*, I, 1960, p. 81; idem, *SCIV*, I, 1950, 2, p. 72; S. Dumitrașcu, G. Togan, *Săpăturile arheologice de la Boarta „Cetățuia” (jud. Sibiu)*, în *ActaMN*, 1971, VIII, pp. 423—437 (raport de săpături sumar, neconcludent); Székely Z., *SCIV*, 19, 1968, 3, p. 427; P. Roman, *op. cit.*, p. 801, pct. 142 (cu ilustrația specificată).

⁵ K. Horedt, *Apulum*, III, p. 58.

bordeie, bordeie). În locuințele dezvelite s-au descoperit vetre și fragmente ceramice.

Săpăturile anilor 1965—1967 au scos din perimetrul așezării, din locuințele și gropile de resturi menajere, fragmente ceramice și vase întregi, într-o gamă tipologică variată, decorate cu incizii, împunsături succesive și „boabe de linte”, fusaiole (prîsnele), linguri, lustruitoare pentru ceramică, unelte și ustensile din piatră, rîșnițe, percutoare, sule de os etc.

Probabil, tot de pe Cetate provin și unele descoperiri izolate, ca: fragmente ceramice, chirpic, topoare, o daltă, un cuțit curbat din piatră, două ciocane din corn de cerb (Muzeul de istorie al Transilvaniei, muzeele din Cristuru Secuiesc (inv. nr. 5816—5823), Sfîntu Gheorghe (inv. nr. 88); ceramică: Muzeul Brukenthal).

Inventarul divers și bogat înscris așezarea ca pe una dintre cele mai însemnate locuri de specific.

Inventarul litic este mai sărac: așchii și lame din silex (Dumitrașcu, Togan, 1971, p. 427), un cuțit curb, topoare perforate, fragmentare (Horedt, 1947—1949, p. 63, fig. 14/9, 10 = Roman, a_1 ; pl. 9/4, 8), „topoare-tîrnăcop” (Dumitrașcu—Togan, pl. V/25, 26) și topoare „de luptă” (Dumitrașcu, Togan, pl. V/27—29), percutoare și rîșnițe fragmentare sau întregi (Dumitrașcu, Togan, p. 427).

Inventarul osteologic bogat se rezumă la cîteva categorii de obiecte: sule (Dumitrașcu, Togan, p. V/20—24), unele considerate săpăligi (pl. V/20, 23, 24), săpăligi din corn de cerb (pl. V/9—13), considerate greșit topoare-tîrnăcop (pl. V/14—19, 40) și piepteni din os (pl. V/31—33).

Ceramica are o tipologie bogată. Au fost descoperite fragmente mari din vase de provizii (Dumitrașcu, Togan, p. 427), de culoare negricioasă sau cenușie (din cauza arderilor secundare sau oxidărilor din sol), cu pereții modelați neglijent. Ele au pasta impură, arsă incomplet, cu nisip și pietriș mărunț (pl. XII/1, 2) și amfore fragmentare. O amforă (pl. XII/3), întregită inexact (Dumitrașcu, Togan, pl. IV/14) este asemănătoare celor de la Șincai (*Ic*; Roman = *Vb*, pl. 23/2). Altele trei (pl. XII/4—6 = Dumitrașcu, Togan, pl. IV/10, 11, 13; Roman, pl. 23/ = 85/2) se încadrează în aceeași variantă. O amforă fragmentară a fost încadrată de Roman (pl. 23/1 = 43/13 = 86/4) într-o altă variantă (*Va₂*); forma aproape similară, neesențială, cu o mică variație a gîtlui (tronic, mai înalt) nu justifică o asemenea variantă. În schimb, o amforă întreagă poate fi considerată, prin forma ei, o variantă aparte (Șincai *Id*; pl. XII/9). Sint menționate și descoperirea unor castroane. Un vas cu umărul rotunjit (asemănător cu tipul Șincai *IIa*; pl. XII/13) este considerat oală (Dumitrașcu, Togan, pl. IV/7). Străchinile au relativ o mare frecvență în ceramica așezării. O strachină de tip Șincai *IVa* o prezintă Roman (*Ia₁*; pl. 12/11). O alta, de același tip (mai mică, cu corpul tronic, fundul mai strîns) o publică Dumitrașcu, Togan (pl. V/12). Din tipul *IVc* (pl. XI/4; XII/14) au fost publicate două străchini întregi: una de Horedt (1947—1949; p. 63, pl. 14/4; la noi pl. XI/4), alta de Dumitrașcu, Togan (pl. IV8 = XII/14).

Aceeși frecvență o au și ceștile, fiind prezente atât în varianta VIIa (pl. XI/5; =Horedt, 1947—1949, p. 63, pl. 14/5); Dumitrașcu, Togan, pl. IV/2), VII b (pl. XIV/5, 7, 9; Dumitrașcu, Togan, pl. IV/3, 4), cât și în ultima variantă, cea mai răspândită (pl. XIV/6, 14). Patru exemplare descoperite, dintre care două aproape întregi (pl. XI/6, 7; XIV/1—3; Horedt, 1947—1949, p. 63; pl. 14/3), considerate o subvariantă (VIIa₁) a tipului Șincai VIIa. Din repertoriul tipologic mai pot fi amintite: oale (pl. IX/XI), borcane (pl. IX/XII; Roman, tip XIIa; pl. 29/5 = 85/3), cupe (pl. IX/XIII), vase adinci (Roman, tip XXI; pl. 34/1), vase-boluri (Dumitrașcu, Togan, pl. IV/9, 16). Ca o formă aparte (tip Șincai VIII) reține atenția un vâscior (pl. X/12; XV/3), aproape similar celui de la Șincai (VIIb), de culoare cenușie, cu deosebirea că are gîtul tronconic, fundul arcuit, iar urechiușele orizontale sînt perforate vertical. Acestuia i se adaugă cîteva vase — „biberoane” (pl. XV/9—11) considerate eronat linguri (Dumitrașcu, Togan, pl. V/42, 43) și vase miniaturale, care imită forma unor castroane sau străchini (pl. XV/8). Obiectele din lut ars constau din: fusaiole (pl. XV/14—25; Horedt, 1947—1949, p. 63, fig. 14/8; Dumitrașcu, Togan, pl. V/1—8; VI/3; VII/4, 6; Roman, pl. 52/11, 16, 18), greutăți pentru războiul de țesut sau năvod (pl. XV/49—53; Dumitrașcu, Togan, pl. V/37, 38, 41), lustruitoare conice (Dumitrașcu, Togan, pl. V/39) și perle cilindrice (Roman, pl. 52/15).

Plastica este slab reprezentată (pl. XVI/4, 6, 7)

4. CĂPUD (com. Teiuș, jud. Alba)⁶

La cca 5 km sud-est de Mureș, la est de satul Căpud, este înălțimea Măgura Căpudului sau Măgura (pl. II/7; IV/3), un platou izolat, înalt de 510,90 m, pe care se află cunoscuta așezare Coțofeni.

Înălțimea de formă dreptunghiulară, alungită, ușor îngustată spre nord, domină împrejurimile, deținînd o poziție cheie atât față de zona înconjurătoare (Pădurice, Murișoara), cât și în întreaga depresiune a Albei Iulia—Aiud. De jur-împrejur înălțimea are două terase, în trepte, bine reliefate îndeosebi pe laturile de est și vest.

Săpăturile sumare, mai vechi, efectuate pe Măgura Căpudului (B. Reinert etc.) au descoperit unelte din piatră și resturi osteologice, ca și fragmente ceramice decorate cu incizii, împunsături succesive, „boabe de linte”, materiale care se găsesc în Muzeul de istorie al

⁶ Herepey, K., *Alsó Fehér Vármegye monográfiája*, (=AFM) Aiud, 1901, II/1, pp. 52, 82—83, pl. IV/36—42; pl. V/43—46; pl. VIII/81; Wosinsky M; *Az öskor mészbetétes diszitéstű agyagművészete*, Budapest, 1904 (=Agyagm.), pp. 36—37; pl. V 1, 3, 12; Reinert, Mannus, VII, p. 189; Marțian, *Urme din războaiele Romanilor cu Dacii*, Cluj, 1921 (=Urme), p. 25; Roska, *KözlDebr*, 2, 1939, p. 10; idem, *Közl.*, I, 1941, p. 67, nr. 167; idem, *ErdRep*, p. 152, nr. 39 (cu bibliografia); D. Berciu, *ARh*, V/1, 1942, p. 31; I. Berciu, *Apulum*, I, p. 26 („ceramică Coțofeni, varianta transilvană”) D. Popescu, *SCIIV*, 15, 1964, 4, p. 555, nr. 30; idem, 16, 1965, 3, p. 590, nr. 20; idem, *Dacia*, N.S., VIII, 1964, p. 390, nr. 30; IX, 1965, p. 473, nr. 20; N. Vlăssă, *ActaMN*, VII, 1970, p. 22, S. Dumitrașcu, *St Com*, 13, 1967, pp. 157—163, pl. I, II; S. Dumitrașcu, G. Togan, *ActaMN*, VIII, 1971, p. 434; P. Roman, *op. cit.*, p. 80, pct. 150.

Transilvaniei (IV, 2107—2110) și Muzeul de istorie din Aiud (inv. nr. 895—1003; 4380—4489).

Noile săpături (S. Dumitrașcu; 1963, 1964) efectuate, sumar, în centrul așezării și pe trei din laturile sale, nu au lămurit pe deplin structura așezării și a teraselor. Secțiunea I (30 m×1 m)⁷, care a tăiat marginea nordică a platoului a arătat că cele două straturi de umplutură, cu resturi ceramice Coțofeni, se suprapuneau stratului propriu-zis de cultură.

Situația stratigrafică a fost identică și în secțiunile II (15 m×1 m), deschisă pe buza terasei estice, și IV (52 m×1 m), trasată prin două din terasele vestice ale platoului. Aceste secțiuni au dus la constatarea suplimentară că cele două terase au fost amenajate fie în timpul, fie după locuirea Coțofeni. Terasarea cuprindea grosimi care variau între 1—2 m.

Secțiunea III (15 m×1 m), deschisă în centrul platoului, a arătat că așezarea a fost distrusă fie în timpul terasării, fie mai târziu, probabil de lucrările agricole. Odată cu distrugerea așezării au fost distruse și locuințele ei, care au fost constituite din pari și nuiete acoperite cu chirpic⁸.

Inventarul așezării, deși modest, a fost relativ divers. El a cuprins resturi litice și osteologice, fragmente ceramice (în majoritatea lor cu decor incizat), fusaiole, zgură și fragmente de chirpic ars, resturi de vetre de foc (7). Inventarul litic este constituit din: dălți de dimensiuni mici (trapezoidale, dreptunghiulare, paralelipipedice; pl. VI/2; Mz. Sf. Gheorghe, Aiud, inedite), topoare perforate cu ceafa dreaptă sau oblică (pl. VI/3, 8—10, VII/3; VIII/3; mz. Aiud, inedite), topoare cu ceafa cilindrică, cu corpul îngroșat în zona perforării (pl. VIII/1; Mz. Aiud, inedite) și rîșnițe fragmentare.

Din os și corn provin din așezare dălți, sule, pumnaie și săpăligi (mz. Aiud, inedite).

Din inventarul ceramic pot fi reconstituite forme de castroane și cești. Un vas fragmentar poate fi încadrat castron de tip Șincai IIa (pl. XI/1; Herepey; pl. V/43). Cîteva cești, întregi sau fragmentare (pl. XI/9, 10; XIII/11; mz. Aiud, inedite), aparțin variantelor Șincai VIIb și VIIc. Ca obiecte din lut au fost descoperite fusaiole (Herepey, pl. IV/39; mz. Aiud, inedite), greutăți pentru război de țesut sau năvod (mz. Aiud, inedite). Din așezare provin și vase miniaturale (străchini, cești).

Săpăturile restrînse făcute pe *Măgura Căpușului* nu au lămurit încă, cum am amintit, problemele complexe pe care le ridică așezarea Coțofeni de aici. Numai o explorare mai amplă, mai complexă va fi în măsură să clarifice aspectele încă inedite pe care le mai are această așezare.

⁷ S. Dumitrașcu, *op. cit.*, fig. 1.

⁸ *Ibidem*, p. 158.

5. CÎLNIC (jud. Alba)⁹

Așezare Coțofeni pe o terasă a Dealului Mare, situat la est de comună (pl. II/4; IV/4). Punctul are o poziție dominantă, în comparație cu dealurile din jur, oferind o privire largă spre zona Sebeșului și Albei Iulia.

Așezarea situată pe o terasă largă în nord-vestul dealului are o formă semicirculară și o întindere de 11 m×30 m. Ea a fost explorată sistematic în toamna anului 1941 și vara anului 1942 de către Fr. Roth.

Din așezare au fost dezvelite 15 locuințe de suprafață, dreptunghiulare, cu o mărime mijlocie de cca 3—4×7—8 m. Locuințele erau orientate E—V și aveau aproape fiecare două încăperi. După opinia lui Roth, locuințele așezării au avut pereții împlețiți cu nuiiele făcute cu lut, iar acoperișul în două ape. Dintre încăperi, una era bucătărie, cu cuptor; cealaltă era camera de locuit. Ca postament locuințele aveau pardoseli lutuite. Toate locuințele aveau vetre de foc, cuptoare și, unele, gropi de provizii.

În spațiul dintre locuințe și în apropierea lor au fost descoperite gropi de provizii și menajere, recipiente de apă, cisterne. Toate au fost adâncite artificial în solul de nisip pietrificat și au avut ca depunere sol negru în asociație cu vestigii arheologice. Gropile menajere, plasate de obicei sub „cerul liber” (Roth), la marginea așezării, conțineau numeroase resturi osteologice. Ele au fost concentrate în colțul sud-vestic al așezării, la sud de locuința nr. 10; au fost însă și gropi singulare, unele chiar în interiorul locuințelor.

În sudul locuinței nr. 13 a fost decopertată a fîntină. Săpăturile au dezvelit și trei cisterne, gropi mai largi (una adîncă de 0,70 m, largă de 1,20 m) care captau și rețineau ușor apa. Ele au arătat că stratul de cultură a fost unitar, materialul descoperit fiind același în toată aria așezării.

Inventarul așezării a fost bogat și variat. El a fost constituit din piese de piatră și silex (dălți, topoare, rîșnițe etc.), os și corn (sule, dălți, pumnale, săpăligi ș.a.) și cupru (un fragment).

Inventarul litic, deși variat, este mai sărac. Din silex au fost descoperite așchii, cu urme parțiale de prelucrare și lame (Roth, I, p. 208; pl. V/10; Mz. Brukenthal, inedite). Sînt menționate de asemenea cuțitașe și răzuitoare (Roth, I, p. 209). Din piatră șlefuită există dălți (pl. VI/1; Roth, I, pl. V/10; Mz. Brukenthal, inedite), topoare perforate cu ceafa dreaptă (pl. VI/7; VII/1,4; Mz. Brukenthal, inedite), unele de tip toporciocan (pl. VI/6), topoare cu ceafa cilindrică, cu corpul neîngroșat în zona perforării, dar fațetat (Mz. Brukenthal, inedite; Roth II, p. 446; Roman, a₃c; pl. 10/6), percutoare (Mz. Brukenthal, inedite) și rîșnițe,

⁹ Fr. Roth, *Das nordische Steinzeitdorf von Kelling*, în *DFS*, I, 1942, pp. 189—214 (cu bibliografia); idem, *Abschluss der Ausgrabungen im nordischen Steinzeitdorf von Kelling*, în *DFS*, Sibiu, II, 1943, pp. 440—459; K. Horedt, *Apulum*, III, pp. 56, 61, nota 20; p. 62, nota 21; p. 65; D. Berciu, *SCIV*, I, 1950, 2, p. 58; Székely Z., *SCIV*, 19, 1968, 3, p. 427; N. Lupu, *St. Com*, 13, Sibiu, 1967, p. 126; S. Dumitrașcu, *ibidem*, p. 159; S. Dumitrașcu, G. Toğan, *op. cit.*, p. 434, nr. 9, p. 437; P. Roman, *op. cit.*, p. 80, nr. 127 (cu ilustrația specificată).

întregi sau fragmentare (Roth, I, p. 209; pl. VI/2; II, p. 446). Singulară este o măciucă (ghioagă, buzdugan) cu patru lobi (Roth, II, p. 446).

Inventarul osteologic foarte bogat constă din: dălți, pumnale și săpăligi (Roth, I, p. 209, pl. V/9; Mz. Brukenthal, inedite). Resturile osteologice aparțin unor animale domestice (bovine, ovine, suine, canine) și sălbatice (cerb, căprioară, mistreț).

Ceramica, abundentă și variată tipologic, constă din fragmente de vase sau vase întregi (61), decorate cu împunsături succesive, incizii, impresiuni, „boabe de linte”. Repertoriul formelor este cel mai cuprinzător dintre toate așezările de specific. Provin din așezare numeroase fragmente care au aparținut unor vase de provizii. De asemenea, numeroase fragmente au aparținut unor amfore (pl. XII/7, 8, 10; Mz. Brukenthal, inedite). Două exemplare, una fragmentară, au fost publicate ca vase de provizii (Roth, II, pp. 443, 444—445; pl. IV/1, 3). Piesa întreagă, fără torți (pl. XII/8; Roth, pl. IV/3 = Roman, *Va*₂), are gîtul tronconic. Profilul tuturor le încadrează în tipul Șincai *Ic*. Și fragmentele de castroane sînt numeroase. Un castron se încadrează în tipul Șincai *II* (pl. X/9), chiar dacă marginea nu are aceeași pronunțată arcuire spre interior. De la Cîlnic ni se mai prezintă un castron fragmentar (Roman, pl. 15/12) într-o variantă aparte celor cunoscute în așezările de înălțime cu terase (Șincai *IIB*). El are partea superioară rotunjită, iar buza cu profil în forma literei T (= Roman, p. 20, tip *IIE*). Există exemplare cu pereții ușor arcuiți spre interior, buzi evazată, teșită oblic (pl. X/15; XII/12; Mz. Brukenthal, inedite). Forma le încadrează mai mult ca vase cu umărul rotunjit decît castroane sau blide (Roth, I, p. 27, pl. IX/18).

Fragmente de vase aparțin unor străchini de tip Șincai *IVa* și *IVc*. O formă de tip Șincai *IVa* (pl. X/10 = XII/22; Mz. Brukenthal, inedite), mai scundă, este similară celei de la Boarta (Dumitrașcu, Togan, pl. IV/12). Două piese fragmentare, una neagră, cu slip fin, alta cenușie, sînt de tipul Șincai *IVc*.

Din așezare provin și cîteva vase globulare, întregi sau fragmentare (pl. X/2—8; XII/17—21; XV/2; Roth, II, pl. III/1), definite fie „vase decorate” (Roth), fie „vase care imită formele de metal” (Roman, tip *XVIa*, pl. 32/5; *XVIb*, pl. 32/6, 7). Ceștile au avut o mare frecvență în ceramica așezării. Din săpături provin 44 piese întregi sau întregite (pl. XIII/1—10; 12—21; XIV/8, 10, 11, 15—29; Roth, I, pl. VIII/15 a, b; VIII/16; X/19 a—h, m—p; II, pl. III/2, 3, 4), unele considerate căni. Ele se înscriu în toate variantele Șincai (*VII*), dar sînt și forme aparte. Cești mai mici au fost considerate cănițe (Roman, tip *IVa*₂*b*; pl. 19/9). În repertoriul formelor mai există: urcioare fragmentare (pl. XIV/4; Roman, tip *Xb*; pl. 28/2), căuce (pl. XIII/18; Roth, I, pl. I/19; Roman, tip *IIIc*₃; pl. 17/14=91/5), cupe (pl. XI/3; Roman, tip *VIIIb*; pl. 26/16), pahare piriforme (Roman, tip *VIIa*; pl. 26/10), oale Mz. Brukenthal, inedite), vase, considerate, unele, în formă de clopot (Roman, tip *XIVb*; pl. 31/3) sau de sticlă (pl. XV/1; Roman, tip *XIX*; pl. 33/3) sau vase boluri (Mz. Brukenthal, inedite). Formele aparte (tip Șincai *VIII*) se rezumă la vasele — „biberoane” (pl. X/16; XV/12, 13; Roth, II, pl. V/1; Roman, pl. 52/9) și la pahare miniaturale (pl. X/11, 13; XV/4—7). Obiectele

din lut ars sînt mai numeroase. Din așezare provin numeroase fusaiole (pl. XV/26—37; Roth, I, pl. VI/11; II, p. 445; pl. V/2; Roman, pl. 52/12, 28; Mz. Brukenthal, inedite), mosoare (pl. XV/38—43; Roth, I, pl. VI/11; II, pl. V/2; Roman, pl. 52/27; Mz. Brukenthal, inedite), greutăți (Roth, II, pl. V/2), lustruitoare conice (Roth, II, pl. V/2), perle (pl. XV/44—48; Roman; pl. 52/15; Mz. Brukenthal, inedite) și linguri. Plastica este slab reprezentată (pl. XVI/3, 5).

6. CRAIVA (comuna Cricău, jud. Alba)¹⁰

Așezare Coțofeni pe virful *Sfredelasca* sau, cum i se mai spune, *Sfredelușului*, descoperită de colectivul Muzeului Unirii din Alba Iulia (I. Berciu, I. Al. Aldea, Cloșca Băluță, V. Moga), care a efectuat săpături pe șantierul de la *Piatra Craivii*.

Așezarea este la vest de cetatea dacică de la Piatra Craivii, la o altitudine de 1 200 m și este dispusă în terase.

Săpăturile sumare efectuate de colectiv au scos la iveală fragmente ceramice și cîteva vetre de foc. Materialele, nepublicate, în Muzeul Unirii din Alba Iulia. Amănunte asupra așezării nu se cunosc. Prin poziția sa și inventarul descoperit, așezarea a avut, probabil, un specific mai mult păstoresc, sezonier.

7. ORLAT (jud. Sibiu)¹¹

Așezarea Coțofeni este pe dealul numit de localnici *Cetatea scurtă* (pl. II/5; V/1).

Dealul, format în parte din piatră calcaroasă, este situat pe malul stîng al riului Săcelului, la aproape 1 km de confluența acestuia cu Cibinul. El are cele două pante, acelea care cad spre rîu (sud, est), foarte abrupte, inaccesibile. Panta dinspre nord este de asemenea greu accesibilă. Accesul pe platou se poate face numai dinspre vest, unde o șa leagă *Cetatea scurtă* de un alt deal, numit de localnici *Cetatea lungă*.

În cursul veacurilor XVIII—XIX, prin exploatarea (excavarea) pietrei calcaroase așezarea a fost denivelată în mare parte. Stratul de cultură, mai gros îndeosebi în zona cornișelor, a suferit distrugereri în 1916, cînd au fost săpate tranșee de tragere.

Cercetările și săpăturile efectuate (1960, 1969) de către un colectiv al Muzeului Brukenthal din Sibiu (Th. Năgler) au descoperit că terasele dinspre nord și vest au fost amenajate și locuite de triburile culturii Coțofeni. Pe panta nordică există o fortificație de pămînt. Aici, la marginea platoului, nivelul este mai ridicat, fiind constituit dintr-un val de pămînt. Valul de pămînt era pentru laturile de nord și vest ale pla-

¹⁰ D. Popescu, SCIV, 15, 1964, 4, p. 555, nr. 29; 21, 1970, 3, p. 501, nr. 58; *idem*, Dacia, N.S., VIII, 1964, p. 390, nr. 29; XIV, 1970, p. 440, nr. 58; P. Roman, *op. cit.*, p. 81, pct. 277.

¹¹ D. Popescu, SCIV, 19, 1968, 4, p. 693, nr. 112; *idem*, 21, 1970, 3, p. 514, nr. 131; *idem*, Dacia, N.S., XIV, 1970, p. 455, nr. 131; P. Roman, *op. cit.*, p. 83, pct. 187; Th. Năgler, *Cetățile feudale de la Orlat și continuitatea românilor în sudul Transilvaniei*, în ȘCom, 20, Sibiu, 1977, pp. 27—35.

toului un ultim obstacol interior al *Cetății*. La niveluri mai joase pe latura de nord mai există încă două valuri de pământ relativ paralele, valuri care au fost precedate în interior de câte un șanț de apărare. Trei valuri asemănătoare, azi mai puțin vizibile, sînt și pe latura mai îngustă, vestică, spre șaua care leagă așezarea de *Cetatea lungă*.

Secțiunile săpate (I—III, 1968; IV—VII, 1969, Năgler, pl. I—V) pe platou arată că stratul de cultură Coțofeni este în unele porțiuni subțire. În aceste porțiuni stinca se află uneori la —0,10 m față de nivelul actual de călcare. Numai pe cornișa dinspre nord, unde depunerile sînt mai groase, s-au descoperit vestigii mai numeroase. Aici, ceramica și chirpicul provenit de la bordeie formează un strat gros, continuu de cel puțin 1 m.

Vestigiiile cele mai bogate au fost descoperite în extremitatea estică a platoului (secțiunea V). Ceramica Coțofeni (și romană) a fost descoperită și pe o terasă, între valurile de pământ (nord-vest; secț. VI).

Pentru cunoașterea amenajării șanțurilor cu val a fost deschisă secțiunea VII (Năgler, pl. IV), perpendiculară pe cele două valuri din partea de nord a *Cetății*. Aici, fragmentele ceramice Coțofeni (și romane) au apărut la —0,10 m. S-a constatat că amplasarea șanțurilor cu val a fost condiționată de necesitățile impuse de apărarea platoului central. Ele, valurile, au fost suprainălțate în punctele mai expuse cu construcții de lemn.

Avînd pante inaccesibile (est, sud), șanțuri cu valuri dinspre nord, șanțuri cu valuri spre șaua din vest, val și palisade pe platoul superior, situate spre vest, parțial și spre est, *Cetatea scurtă* a avut o bună și tactică poziție strategică.

8. ȘOROȘTIN (com. Șeica Mică, jud. Sibiu)¹²

Literatura arheologică a menționat deseori, fără precizări topografice, o așezare preistorică (Coțofeni) pe teritoriul satului, cu fragmente ceramice decorate cu incizii, împunsături succesive, „boabe de linte”. Probabil materialele și așezarea la care se referă autorii este *Chicera* sau, cum îi mai spun localnicii, *La chiciură*, descoperită recent și cercetată de un colectiv al Muzeului Brukenthal din Sibiu (1972; Const. Itu; Th. Năgler; pl. II/6; V/3).

Așezarea este situată în nord-estul satului. Punctul *Chicera*, pe care este așezarea, domină prin înălțimea sa (515 m) spațiul înconjurător. El are în vîrf un platou, ușor aplatizat, de formă ovală. Pantele înălțimii au fost amenajate în terase. Așezarea, precum și o parte din cele două terase din jur, sînt mărginite de șanțuri și valuri de pământ, aplatizate. La baza uneia din terasele superioare șanțul se păstrează mai bine.

Sondajele de mici dimensiuni, efectuate spre marginile platoului, arată că grosimea stratului de cultură depășește uneori 0,80 m. Ele

¹² Herepey K., AFM, II/1, p. 52; H. Schroller, *StuKz*, p. 75, nr. 42; Roska, *Közl.*, I, 1941, p. 78, nr. 261; idem, *ErdRep*, p. 251, nr. 81; Székely Z., *Cercetări arheologice în comuna Șoroștin*, în *Din activitatea Muzeului Raional Mediaș*, 1, 1953, pp. 3—8 (= *Din activitatea...*); idem, *SCIV*, XIX, 1968, 3, p. 426; P. Roman, *op. cit.*, p. 85, pct. 184.

au scos la lumină, alături de ceramică, fragmente litice și bogate resturi de chirpic ars, cu amprente de pari și nuiiele, care pot proveni fie de la locuințe de suprafață, fie de la resturile unei palisade, care înconjură, probabil, așezarea de pe platou, constituind un ultim obstacol în sistemul de apărare al acesteia.

Constatările făcute asupra așezării, în urma sumarelor sondaje, trebuie verificate și completate prin săpături sistematice, de amploare, singurele în măsură să precizeze structura acestei importante locuiri Coțofeni.

B. AȘEZĂRI PROBABILE

1. ARDAN (com. Șieu, jud. Bistrița-Năsăud)¹³

Așezarea Coțofeni se află pe *Cetate*, un promotoriu înalt (644 m), situat în partea de nord-est a satului (pl. II/2). De formă aproape ovală, *Cetatea* are axul mare de 165 m, axul mic (est-vest) de cca 90 m. Platoul *Cetății* are, în unele părți, ușoare denivelări și alunecări de teren, provocate în parte de pîrîul care curge la baza pantei platoului.

Săpăturile restrinse, efectuate pe platou (10—15 iulie 1966; K. Horredt, Șt. Dănilă) au urmărit lămurirea depunerilor arheologice din așezare. În acest sens, au fost deschise șapte secțiuni (20 m×1 m). Prima secțiune, cea mai lungă, situată în partea de nord a platoului, a cuprins valurile și șanțurile duble de apărare, în zona unde se presupune intrarea în *Cetate*. Deși săpătura s-a efectuat pînă în stratul viu, galben lutos, nu au rezultat vestigii arheologice. Abia în prelungirea secțiunii, spre platou, au apărut fragmente ceramice sporadice Coțofeni, dacice și feudale. Trei secțiuni au fost deschise în partea mai ridicată a platoului; celelalte trei în est, unde înclinarea platoului este mai evidentă.

Depunerile arheologice (Coțofeni, geto-dacice, feudale) se află, pe platou, la adîncimea de cca 25—35 cm față de nivelul solului actual, suprapunînd stratul viu, galben lutos. Ceramica Coțofeni grupată în porțiuni bine distincte este, uneori, în asociație cu fragmentele de chirpic. Fragmentară, în forme nereconstituibile, de culoare cărămizie și cenușie, are decorul cu incizii și impresiuni. Lipsește decorul cu împunsături succesive.

Dintre piesele litice din așezare provine un topor perforat de culoare cenușie-roșcată. Piesa, lucrată dintr-o marnă calcaroasă, are forma ovoidală, muchia arcuită, tăișul cu urme de folosire din vechime.

¹³ D. Popescu, *SCIV*, 18, 1967, 3, p. 534, nr. 92; idem, *Dacia*, N.S., XI, 1967, p. 371, nr. 92; Șt. Dănilă, *Contribuții la cunoașterea unor cetăți din nord-estul Transilvaniei*, în *FI*, II, Bistrița, 1972, pp. 68—70; p. 68, fig. 1; p. 69, fig. 2; idem, *Considerații generale asupra cetății de pămînt de la Ardan*, în *AS*, III, 1975, Năsăud, pp. 287—301; G. Marinescu, *Cercetări și descoperiri arheologice în județul Bistrița-Năsăud (I)*, în *AS*, III, 1975, p. 302; p. 316, fig. 1; Șt. Dănilă, *Cronica săpăturilor și sondajelor arheologice efectuate pe teritoriul județului Bistrița-Năsăud, între anii 1953—1973*, în *FI*, III, 1974, p. 463.

Săpăturile sumare nu au putut preciza o serie de probleme pe care le ridică *Cetatea* de la Ardan. Rămîne deschisă întrebarea cînd au fost organizate și amenajate fortificațiile de pămînt, evidente pe o bună parte a platoului (excepție latura de sud și sud-vest, unde au fost distruse de alunecările de teren), dacă panta înclinată a platoului a fost folosită pentru o amenajare artificială. După cum nu este lămurit încă rolul valurilor și șanțurilor de apărare duble, din partea de nord a platoului. Săpăturile mai ample, care se impun, vor fi în măsură să lămuirească aceste semne de întrebare.

2. SASCHIZ (jud. Mureș)¹⁴

La cca 4 km nord-est de comună, spre Archita, este *Cetatea Uriășilor* (Hubnenburg), cunoscută mai de mult în literatura de specialitate ca așezare preistorică (pl. II/8; V/2).

Cetatea, care domină spațiul înconjurător, are o formă circulară. Virful ei, un platou înalt de 681,5 m, elipsoidal, are un diametru de 60 m.

La 150 m mai jos de virf, *Cetatea Uriășilor* este înconjurată de o terasă păstrată bine pe laturile de sud-vest și nord-vest.

În 1949, un colectiv al Institutului de istorie din Cluj-Napoca (K. Horedt, M. Rusu) a efectuat recunoașteri și sondaje aici. Au fost deschise trei secțiuni: A, de 40 m×1 m, pe terasa din partea estică; B, de 12 m×1 m, pe panta estică și C, de 18 m×1 m, pe panta nord-estică a *Cetății*.

Din sondaje au rezultat fragmente ceramice Coțofeni. Așezarea s-a întins pe platou, cît și pe terasă.

SETTLEMENTS ON HEIGHTS WITH COȚOFENI-TYPE TERRACES IN TRANSYLVANIA

(Summary)

After he has published the report about the Șincai-settlement (*Marisia*, VII, VIII), in this one the author presents 10 Coțofeni-type settlements on heights with arranged terraces.

Among the presented settlements, all of them being located in the intra-Carpathian area, eight of them may be considered to belong surely to this type; two of them (Ardan, Saschiz) would be certainly situated in this type only after the supplementary excavations and investigation would support this.

The synthetical presentation is based on the exhaustive investigations made in the course of time.

¹⁴ Roska, *ErdRep*, p. 259, nr. 74 (cu bibliografia); K. Horedt, *SCIV*, I, 1950, p. 124; idem, *Materiale*, I, 1953, p. 798; M. Macrea, I. H. Crișan, *ActaMN*, I, 1964, p. 360, pct. 92.

DEPOZITUL DE BRONZURI DE LA ȚIGĂU (COM. LECHINȚA, JUD. BISTRIȚA-NĂȘĂUD)

GEORGE MARINESCU

În primăvara anului 1975 locuitorul Toader Herinean a descoperit, pe arătura proaspăt executată cu tractorul, în punctul „La dîmburi”, mai multe obiecte de bronz ce proveneau dintr-un depozit ce fusese atins și deranjat de fierul plugului. După ce a adunat obiectele împrăștiate pe arătură descoperitorul a anunțat muzeul din Bistrița, oferindu-ne astfel posibilitatea, rară, de a întreprinde imediat o cercetare și un sondaj de verificare la locul descoperirii.¹

Cu prilejul acestei verificări am constatat că depozitul a fost ascuns la mică adîncime (circa 30 cm) în interiorul unei așezări de la sfîrșitul epocii bronzului (cultura Noua). Sondajul executat pe locul descoperirii a dus la recuperarea a noi obiecte, fapt ce ne permite să facem precizarea că depozitul a fost recuperat integral. După toate probabilitățile depozitul a fost depus grupat într-un material perisabil ale cărei urme, date fiind și condițiile descoperirii, nu le-am mai putut depista.

Depozitul este compus din următoarele piese: 1—8. Opt seceri întregi (pl. XVII/1—8) de tipul cu buton, cu lama îngustă și arcuită. Muchia îngroșată este însoțită de o nervură paralelă pe toată lungimea lamei. Dimensiuni medii: lungime pe coardă=13,5 cm; lățime maximă=2,4 cm; greutate=circa 50 g. Muzeul Bistrița, inv. 6128—6135; 9. O seceră cu buton (pl. XVII/9) întreagă, cu lama ceva mai lată și mai puternic arcuită (inv. 6136); 10—15. Șase seceri cu buton (pl. XVII/10 și pl. XVIII/1—3, 5—6) rupte din vechime, cu lama îngustă, arcuită și întărită de cite o nervură în relief (inv. 6509; 6505; 6510; 6508; 6515; 6527); 16—25. Zece seceri întregi sau fragmentare (pl. XVIII/7—9, 4, 10—14 și pl. XIX/4) de tipul celor cu buton și lama îngustă terminată într-un vîrf răsfrînt în direcția opusă tăișului (inv. 6137, 6507, 6506, 6504, 6517, 6528, 6514, 6513, 6516, 6529); 26—27. Două seceri cu buton ? (pl. XIX/1, 8) cu lama arcuită, masivă și întărită de o nervură proeminentă (inv. 6518); 29. O seceră cu cirlig ? (pl. XIX/3) turnată dintr-un bronz de bună calitate, avînd lama arcuită (inv. 6520); 30—35. Șase fragmente mărunte (pl. XIX/5—7, 9—11) de seceri de diferite tipuri (inv. 6532; 6530—6531; 6523; 6534; 6533); 36—37. Două fragmente (pl. XIX/16—17)

¹ La sondaj au mai participat Șt. Dănilă și Florica Pop din partea muzeului din Bistrița.

ce au făcut parte din lamele a două topoare cu disc și spin ? (inv. 6536; 6535); 38—39. Două fragmente (pl. XIX/20—21) ce provin dintr-un celt de tip transilvănean (inv. 6524; 6521); 40. Un fragment de brătară? (pl. XIX/13) turnată dintr-un bronz de bună calitate, cu partea vizibilă fațetată (inv. 6522); 41. Un ac fragmentar (pl. XIX/14) cu cap globular avînd gîtul umflat, ornamentat și perforat (inv. 6525); 42. O aplică? (pl. XIX/12 realizată prin turnare dintr-un bronz de bună calitate (inv. 6526)); 43—44. Două fragmente (pl. XIX/15, 18) ce provin din piese cu o destinație greu precizabilă (inv. 6538; 6537); 45. Un fragment (pl. XIX/19) dintr-o bară de secțiune circulară (inv. 6540); 46—48. Trei mici turte de bronz brut (pl. XIX/22, 24—25; inv. 6542, 6541, 6511); 49. Un fragment de bronz (pl. XIX/23) rebut de turnare (inv. 6539).

Încadrare cronologică și tipologică

Așa cum am mai arătat, depozitul a fost recuperat în întregime. Toate piesele ce-l compun prezintă urme de întrebuințare îndelungată și, după aspectul lor actual, putem presupune că la data ascunderii nu mai erau în uz. Bronzul, cu puține excepții, este de slabă calitate, fapt relevat și de patina verzui-negricioasă cu pete albicioase a majorității pieselor. După greutatea totală (1890 g) depozitul se încadrează în seria depozitelor mici și a aparținut, probabil, unui singur individ. Existența deșeurilor de turnare, a turtelor și a pieselor fragmentare ne arată că toate obiectele ce compun depozitul au fost adunate în scopul topirii și returnării.

Încadrarea cronologică și tipologică a depozitului este destul de dificilă deoarece lipsesc piesele care să fie încadrabile cu suficientă certitudine într-una din seriile de bronzuri transilvănene. Cele mai numeroase piese sînt secerile care au fost, toate, turnate în tipare monovalve. Secerile au dosul neted, iar la baza minerului, de regulă lîngă buton, mai păstrează urma ciotului de turnare. Marea majoritate a acestor piese fac parte din tipul celor cu buton. După dimensiuni și formă se pot stabili cel puțin trei variante, împărțire pe care o sugeram, de altfel, în ordinea de prezentare a secerilor. Desigur, toate aceste piese sînt contemporane, nefiind vorba de o diferențiere cronologică.

După cum se știe secerile cu buton apar pentru prima dată în baziul carpatic, în depozitele de tip Koszider (Bronz B₂C) și vor fi folosite pînă în Ha B₁². Deși mai puțin frecvente, secerile cu buton avînd lama îngustă, arcuită sau cu virful ușor îndreptat în afară sînt, totuși, caracteristice depozitelor de bronzuri datate la sfîrșitul epocii bronzului și începutul Hallstatt-ului³. Luînd în considerare faptul că toate aceste seceri reprezintă tipuri evaluate și că la data ascunderii erau ieșite din

² I. Bóna, *Chronologie der Hortfunde vom Koszider Typus*, *ActaArchBp*, 9, 1958, p. V; M. Rusu, *Dacia N.S.* VII, p. 182, nota 17; M. Macrea-C. Kacsó, *StComS*, II, 1972, p. 107.

³ Piese analoage apar în depozitele de la Bătărci, Beltiug, Fodora, Panticeu, Aiud, Dipșa, Galoșpetreu, Șpălnaca, Uioara de Sus sau la Cenad. Pentru toate vezi lucrarea lui M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București,

uz, credem că se poate opta pentru o datare mai degrabă în HaA decît în Bronz D. Spre această datare îndrumă și faptul că, poate cu o singură excepție (pl. XIX/3), lipsesc secerile cu cîrlig atît de caracteristice Bronzului D⁴.

Alte piese ce pot fi folosite, cu dificultate însă, la datarea depozitului sînt: acul, aplica, cele două fragmente de topoare și fragmentele de celt.

Acele de bronz, de tipuri mai mult sau mai puțin apropiate de exemplarul nostru, apar relativ rar în depozitele de Bronz D sau Ha A. Tipologic acul de la Țigău pare a deriva din acele de tip Noua⁵, deși ace cu gîtul umflat sînt semnalate și în regiunile mai vestice și în care prezența sau influența culturală Noua este puțin probabilă.⁶ În orice caz, acul nu poate fi datat mai recent de Ha A₁.

Aplica (pl. XIX/12), avînd din nefericire partea superioară ruptă din vechime, este și ea greu de întregit și datat. După forma în care ni s-a păstrat piesa a putut să aibă fie o formă cruciformă în care cele două brațe rupte au fost egale și simetrice cu cele păstrate, fie o formă apropiată de cea a pandantivelor semilunare, în acest caz lipsindu-i doar partea superioară a brațului de suspensie. Precizăm că ambele întregiri ni se par posibile și că pînă la noi descoperiri de piese similare credem că nu se poate opta decisiv pentru una sau cealaltă dintre variante. Această constatare este importantă avîndu-se în vedere faptul că cele două tipuri diferă atît cronologic, cît și în ceea ce privește atribuirea culturală și etnică. Astfel, dacă acceptăm prima variantă de întregire, singurele analogii, deși nu prea apropiate, le găsim în descoperirile datate în Bronz D și atribuite culturii Noua⁷. În varianta a doua de întregire, singurele analogii, și acestea nu prea apropiate, le găsim în pandantivele semilunare transilvănene datate, fără excepție, în Ha A₁⁸.

1977 (unde se citează și bibliografia referitoare la aceste descoperiri pl. 25/1—11; pl. 27/9—10; pl. 47/12—13; pl. 58/2—5; pl. 103/5—10 și pl. 104/2—11; pl. 138/4—11; pl. 145/1—6; pl. 196/6—13; pl. 223/1—15; pl. 286/26—27).

⁴ M. Rusu, *Sargetia*, IV, 1966, p. 31.

⁵ Ca piese analoage, dar nu și identice, cităm acul descoperit la Banca-Tăvădărești (M. Florescu, V. Căpitanu, *Carpica*, I, 1968, p. 41 sq.) într-o așezare databilă în perioada finală a culturii Noua; acul fragmentar descoperit la Gura-Ghionoaiei (M. Florescu, V. Căpitanu, *Sesiunea de comunicări științifice a muzeelor de istorie*, I, 1971, p. 208 sqq., fig. 2/1), într-o așezare Noua II, acul de la Rîșești (M. Petrescu-Dîmbovița, M. Florescu, *InvArch*, fasc. 7, 1971, R 39/7) sau acele din depozitul de Bronz D de la Iara, I (M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele...*, pl. 50/8—10).

⁶ În depozitele de la Lozna (M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele...*, pl. 52/14), Otomani (Iv. Ordentlich, *ActaMN*, V, 1968, p. 397 sqq.; M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele...*, pl. 168/18) sau Războieni-Cetate (M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele...*, pl. 182/1) și în sfîrșit la Szeged-Röskei (J. Reizner, *AE*, XII, 1892, p. 162, pl. 1/17) unde într-o descoperire cu materiale din mai multe epoci, dar care conține sigur și obiecte de bronz de Ha A₁ (probabil un depozit), se afla și un ac identic cu cel de la Țigău.

⁷ Ca piese relativ similare cităm aplica de la Banca-Tăvădărești (M. Florescu, V. Căpitanu, *Carpica*, I, p. 41, fig. 6/5) sau aplicile de la Băleni (I. T. Dragomir *InvArch*, fasc. 4, 1967, R 18d/62—64; M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele...*, pl. 74/ (29—31)).

⁸ Piese de acest tip apar în depozitul de la Berzasca, ca și în cele de la Ciurmești sau Uioara de Sus. Pentru toate vezi M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele...*

Fragmentul de celt este de un tip ce se regăsește atât în depozitele de Bronz D cît și în cele de Ha A₁ și, ca atare, nu poate fi utilizat pentru o datare mai strînsă. Aceeași constatare se poate face și în legătură cu cele două fragmente de topoare pe care noi le considerăm ca făcînd parte din varianta Tîrșor a topoarelor cu disc și spin, variantă care, de asemenea, datează din Bronz D — Ha A₁⁹.

Deși, așa cum am arătat, depozitul de la Țigău are piese ce pot fi datate atât în Bronz D cît și în Ha A, ținînd seama de starea fragmentară a tuturor pieselor și în special de tipul evoluat al secerilor credem că depozitul a fost ascuns, dacă nu și acumulat, în Ha A, mai probabil în Ha A₁. Dacă această datare este cea reală atunci depozitul trebuie considerat ca fiind ulterior așezării Noua în perimetrul căreia a fost ascuns, aceasta însă în măsura în care nu se vor face descoperiri noi care să ateste o prelungire a existenței culturii Noua și în Ha. A transilvănean.¹⁰

DER BRONZEHORT VON ȚIGĂU

(Zusammenfassung)

Der Bronzehort von Țigău wurde 1975 zufällig auf dem Gebiet einer spätbronzezeitlichen, der Noua-Kultur zugehörenden Siedlung gefunden. Alle Gegenstände des Hortes waren zur Zeit seiner Vergräbung nicht mehr in Gebrauch, sondern zur Einschmelzung und Wiederverwertung gesammelt worden. Scheinen auch einige Stücke (die Nadel und Applike, siehe Taf. XIX/14 und 12) auf östlichen Ursprung (Noua-Kultur) hinzudeuten, neigt der Verfasser aufgrund der Sichel von einem fortgeschrittenen Typ zu einer Datierung in Ha A, wahrscheinlicher noch in Ha A₁, was zu der Vermutung Anlaß gibt, der Hort sei jünger als die Noua-Siedlung, in der er gefunden wurde.

pl. 116/13; pl. 133/15; pl. 269/1—7 etc. Pentru Uioara, vezi și Fr. Holste, *Hortfunde Südosteuropas*, Marburg/Lahn, 1951, pl. 44/36—37.

⁹ Pentru tipologie și datare vezi A. Vulpe, *Äxte und Beile in Rumänien I*, PBF, IX, 2, 1970, p. 86 sqq. Notăm că un topor similar a fost descoperit recent la Budești, localitate situată la circa 20 km de Țigău (G. Marinescu, Șt. Dănilă, *File de istorie*, III, 1974, p. 65 sqq.; pl. I/1 și pl. VI/3).

¹⁰ Problemele privind sfîrșitul epocii bronzului în Transilvania nord-estică au fost amplu tratate de noi în materialul „*Depozitul de bronzuri de la Agrieș și unele probleme ale bronzului tîrziu în Transilvania nord-estică în Apulum*, XVII, 1979.

PROBLEMA CERAMICII MORMINTELOR SCITICE DIN TRANSILVANIA

VALENTIN VASILIEV

Datorită importanței și implicațiilor pe care le are pentru cunoașterea fazei tirzii a perioadei hallstattiene (Ha.D), problema ceramicii mormintelor de inhumatie din aria centrală a Transilvaniei a făcut adeseori obiectul unor luări de poziții (sau simple reflecții) în literatura noastră de specialitate. Constituind, cum e bine știut, categoria cea mai numeroasă, ceramica poate oferi elemente și indicii pentru interpretarea adecvată a fenomenelor din Hallstatt-ul tirziu (a modalităților și contextului istoric în care s-au desfășurat), indicii ce sînt cu atît mai prețioase cu cît faza hallstattiană tirzie poate fi considerată ca începutul etapei de cristalizare, de sinteză a culturii daco-getice. Apare astfel mai ușor de înțeles necesitatea cunoașterii, a elucidării aspectelor legate de ceramica grupului mormintelor de inhumatie masate în centrul Transilvaniei, grup care este bine individualizat, atît datorită numeroaselor descoperiri arheologice (ocasionale sau rezultate din săpături), cît și cercetărilor care i-au fost consacrate.

În istoriografia română și străină, începînd cu B. P. Hasdeu¹, Gr. Tocilescu², A. D. Xenopol³, N. Iorga⁴, cu J. Hampel⁵, P. Reinecke⁶ și alții, mormintele de inhumatie din centrul Transilvaniei au fost considerate străine, fiind atribuite unui grup scitic infiltrat aici. Problema acestor morminte și-a găsit o largă tratare în *Getica* lui V. Pârvan. Pe baza analizei materialului arheologic cunoscut la acea dată și a izvoarelor literare, V. Pârvan se pronunța hotărît pentru atribuirea lor unei enclave scitice pătrunsă în Transilvania și asimilată apoi de populația autohtonă⁷. Fără a insista mai mult, trebuie totuși menționat faptul că descoperirile mai noi (unele recente) au permis abordarea detaliată a

¹ *Istoria critică*, București, 1875, p. 185 și urm.

² *Dacia înainte de romani*, București, 1880, pp. 397—414.

³ *Istoria românilor din Dacia traiană*, 1, ed. a II-a, București, 1914, pp. 30—51, 61. Marele merit al lui A. D. Xenopol rămîne acela de a fi pus pentru prima dată problema tracizării sciților-agatîrși din Transilvania, prin interpretarea pasajului IV, 104 din Herodot și, prin această idee, marele filozof al istoriei a intuit un aspect pe care numai descoperirile din ultimii ani i-au oferit un temeinic suport arheologic.

⁴ Vezi *Geschichte des rumänischen Volkes*, Gotha, 1905, p. 21; *Istoria poporului românesc*, București, 1922, p. 30 și urm.

⁵ Vezi în *ArchÉrt*, 13, 1893, p. 385 și urm.

⁶ Vezi în *ZfE*, 28, 1896, pp. 1—43; idem, în *ArchÉrt*, 17, 1897, pp. 1—27.

⁷ V. Pârvan, *Getica*, pp. 4, 8, 38 și urm.

numeroase aspecte, marea majoritate a cercetătorilor pronunțându-se hotărât pentru prezența efectivă a unui grup scitic intrusiv⁸, care-și încheie existența asimilat fiind de populația autohtonă traco-dacică.

În acest context și de acord cu cercetătorii care văd în mormintele de înhumatie din Transilvania vestigiile unui grup scitic infiltrat aici și asimilat apoi de populația traco-dacică, se pune și problema ceramicii din aceste morminte. Firește, în primul rînd interesează originea acestei ceramicii. Este ea o categorie preluată de la populația autohtonă? Se poate vorbi, în același timp, și de existența unor trăsături distincte în cadrul ceramicii acestui grup? Cu alte cuvinte aceste întrebări, care-și așteaptă răspunsul, vizează relația dintre ceramica autohtonă și aceea care apare în mormintele acestui grup intrusiv. În al doilea rînd, rămîn de căutat elementele ce dau posibilitatea unei clasificări tipologice operante, adică a unei clasificări care, dincolo de aspectul pur formal, să ofere repere viabile în sprijinul unei încadrări cronologice în consens cu datarea pe care o indică (în cazul fiecărei descoperiri în parte) categoriile arheologice cu o valoare cronologică stabilită și bine verificată. Încercarea pe care o facem aici vizează deci aceste probleme. Sintem însă conștienți de faptul că un răspuns tranșant, în cazul fiecărui aspect privind ceramica, este greu de dat. Trebuie reținut însă faptul că, în măsura în care, pentru fiecare formă în parte, se poate dovedi (și nu numai afirma) că ceramica grupului scitic din Transilvania este tributară ceramicii autohtone, se cîștigă elemente ferme în ceea ce privește influența activă a autohtonilor asupra grupului intrusiv, influență ce va duce, pînă la urmă, la asimilarea lui. O analiză detaliată, obiectivă, se impune deci de la sine și ea trebuie să vizeze fiecare tip de vas și toate aspectele.

Ceramica constituie, cum e bine știut, categoria de inventar care se găsește în toate mormintele cercetate sau descoperite incidental. Vasele sînt lucrate cu mîna, aproape fără excepție din pastă grosolană, poroasă, amestecată cu nisip și pietricele. Arderea este, în marea majoritate a cazurilor, slabă. Culoarea vaselor variază, datorită arderii, de la gălbui-cafeniu sau brun-roșcat, la nuanțe de brun-cenușiu, mergînd pînă la negru, unele vase avînd și un slip lustruit. În morminte se găsesc, de regulă, asociate trei forme caracteristice: un vas mare bitronconic, o strachină cu buza invazată și o ceașcă cu toartă suprainălțată.

⁸ De exemplu: I. Nestor (în *22BerRGK*, 1932, pp. 141—151), C. Daicovicu (*TransAnt*, pp. 31—41), K. Horedt (în *Materiale*, I, 1953, p. 800 și urm.; idem, în *Dacia*, N.S., 4, 1960, pp. 481—8), I. H. Crișan (în *OmD*, pp. 117—129; idem, *Ceramica*, pp. 22—29), Șt. Ferenczi, (în *ActaMN*, II, 1965, pp. 77—104; III, 1966, pp. 49—70; IV, 1967, pp. 19—43; VI, 1969, pp. 47—63; VIII, 1971, pp. 11—36), V. Vasiliev (în *ActaMN*, VII, 1970, pp. 41—62; în *ActaMN*, IX, 1972, pp. 65—106; în *Marisia*, VI, 1976, pp. 49—87) ș.a. Împotriva unei prezențe efective a unui grup scitic în Transilvania se pronunță A. I. Meliukova, în *SA*, 22, 1955, pp. 239—253; M. Dušek, în *ArchMold*, II—III, 1964, pp. 273—293. Cf. D. Popescu, în *SCIV*, IX, 1, 1958, pp. 333—341. Fără să o afirme totdeauna clar, Al. Vulpe admite totuși prezența, în bazinul Mureșului mijlociu, a unui grup omogen, venit din nordul Pontului (în *MA*, II, 1970, pp. 198—203), pe care-l consideră, pînă la urmă, tot de origine iranică, dar prescitic (op. cit., p. 212).

Mai rar se întâlnesc și alte trei forme: vase borcan, vase cu torți și vase miniaturale. Ca forme aparte, care pot fi considerate de excepție, pentru că apar cu totul sporadic, sînt de semnalat un vas cu picior, o strachină cu buza evazată și o lingură-căuș.

Un prim aspect care se cere reținut e acela că, în cadrul necropolelor de inhumație există trei forme principale, specifice (vasul bitronconic, strachina cu buza invazată și ceașca cu toartă suprainălțată). La aceste forme se adaugă alte trei (vasele borcan, vasele cu torți, și miniaturale), ce apar mai rar.

Dacă în ceea ce privește grupul mormintelor de inhumație din Transilvania cercetătorii, într-o cvasi-unanimitate, sînt de acord în a-i atribui un caracter străin, scitic, problema originii ceramicii din aceste morminte a rămas încă neclarificată.

Plecînd de la faptul că cele trei tipuri principale de vase ce apar în mormintele acestui grup constituie, în același timp, forme tradiționale și în cultura locală, unii cercetători au considerat că grupul scitic intrusiv a preluat în totalitate ceramica de la populația traco-dacică.⁹

Descoperiri recente, în special cercetarea necropolei autohtone de la Ferigile, prin materialul bogat și deci prin lărgirea posibilităților de comparație pe care le oferă, au pus mai bine în evidență faptul că repertoriul de forme al ceramicii din mormintele scitice din Transilvania, deși bine conturat, este mai sărac (el limitîndu-se la cîteva forme de vase ce apar constant în morminte), lipsind de asemenea, în aceste morminte, specia de ceramică fină, ca și ornamentația geometrică bogată, caracteristică ceramicii de la Ferigile¹⁰.

Fără îndoială, pentru stabilirea caracterului ceramicii mormintelor scitice din Transilvania, hotărîtoare este interpretarea ei prin prisma situației de pe teritoriul României, adică în raport cu ceramica autohtonă traco-daco-getică. Totuși, fiind vorba de un grup intrusiv (clar conturat prin restul inventarului), la interpretare nu se poate face abstracție de ceramica sciților din nordul Pontului. Pentru o apreciere justă va trebui deci să se aibă în vedere aria generală în care sînt răspîndite formele de vase și elementele legate de ceramica ce apare în grupa din Transilvania. În acest fel vor reieși mai clar atît elementele care au fost preluate din mediul autohton, cît și unele trăsături proprii ceramicii grupului intrusiv și, eventual, unele afinități cu ceramica scitică nord-pontică.

În cele ce urmează vom discuta fiecare formă de vas în parte, încercînd a circumscrie aria ei de răspîndire (cu precădere în Hallstatt-ul tîrziu), precum și delimitarea elementelor care sînt specifice pentru fiecare zonă sau mediu etno-cultural în care apare. Nu vom abuza însă

⁹ V. Părvan, *Getica*, pp. 347, 349, 350, 352; I. Nestor, *loc. cit.*, C. Daicoviciu, *TransAnt*, p. 39; D. Popescu, în *SCIV*, 18, 2, 1967, p. 335; I. H. Crișan, *Ceramica*, p. 23 și urm. Se pare însă că noile cercetări l-au convins pe I. H. Crișan să admită și posibilitatea ca anumite forme să fi fost aduse de sciți (vezi *IMCD*, p. 102), prin aceasta revenind la ipoteza pe care, de altfel, o exprimase anterior publicării monografiei despre ceramica daco-getică (vezi *OmD*, p. 124).

¹⁰ Vezi Al. Vulpe, *Ferigile*, p. 97; cf. *MA*, II, 1970, p. 199.

de clasificări tipologice sau împărțiri în variante și subvariante numai după profil, deoarece fiind vase lucrate cu mîna, „casnic”, practic nici unul nu are profilul identic cu altele de aceeași formă. În clasificare se va pune deci accentul pe alte elemente, cum sînt proeminențele, dispunerea lor, canelurile și ornamentația, elemente care, cum se va vedea mai jos, oferă prețioase indicii cronologice.

A. Vasele mari bitronconice

Această formă de vas (avînd în medie înălțimea între 35—40 cm și diametrul maxim de 30—35 cm), cu profilul mai mult sau mai puțin arcuit și cu baza evazată, apare, aproape fără excepție, în toate mormintele, totdeauna într-un singur exemplar. Spre deosebire de mormintele autohtone, unde, de regulă, au funcția de urne¹¹, în mormintele grupului scitic sînt, fără excepție, vase de ofrandă. Nu este cazul să discutăm aici detaliat originea acestei forme de vas, răspîndită pe întreg teritoriul României și a cărei evoluție în cultura autohtonă poate fi urmărită încă din Hallstatt-ul timpuriu.¹² În Hallstatt-ul tîrziu (ca să ne limităm la epoca care interesează aici), această formă este larg răspîndită și în lumea tracică sud-dunăreană, în lumea illiră, în Cimpia Tisei etc. Faptul fiind de altfel binecunoscut, nu considerăm necesar a-l ilustra cu exemple concrete¹³. Trebuie precizat și reținut însă faptul că, în aceeași perioadă, vasele bitronconice sînt larg răspîndite și la nordul Mării Negre, în toate grupele scitice din această zonă¹⁴. Rezultă deci în mod clar faptul că vasele bitronconice constituie o formă generală hallstattiană, caracteristică epocii și răspîndită în această perioadă pe o arie vastă, în diferite medii cultural-etnice, inclusiv la scitii nord-pontici.

Vasele mari bitronconice din mormintele scitice din Transilvania le clasificăm în următoarele variante:

A_{1a} — fără proeminențe (pl. XX/1—3);

A_{1b} — fără proeminențe, cu ornamente constînd dintr-un șir de alveole dispuse pe gît și trei caneluri orizontale, avînd deasupra un șir de triunghiuri incizate (pl. XX/4);

¹¹ Vezi spre exemplu mormintele de la Chendul Mare (necropolă autohtonă de incinerare; I. H. Crișan, în *Dacia*, N.S., 9, 1965, pp. 134—135; Ha C sau D), Iernut (N. Vlăssă, în *Materiale*, IX, 1970, p. 167), Tîrgu Mureș (N. Vlăssă, în *ActaMN*, II, 1965, p. 22), Oradea — Salca (M. Rusu, V. Spoială, L. Galamb, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 163), Uioara de Sus — Ocna Mureș (Șt. Kovács, în *DoljCluj*, VI, 1915, p. 257, n. 1; I. H. Crișan, în *Dacia*, N.S., 9, 1965, p. 138) etc. Menționăm de asemenea faptul că în necropola de la Ferigile aceste vase au adeseori aceeași funcție (Al. Vulpe, *Ferigile*, p. 52).

¹² Vezi I. H. Crișan, *Ceramica*, p. 33 și urm.; Al. Vulpe, *loc. cit.*,

¹³ Pentru mențiuni în această problemă vezi de exemplu Al. Vulpe, *loc. cit.*

¹⁴ Vezi de exemplu B. B. Piotrovskii, A. A. Iessen, *Mozdokskii mogilnik*, Lenin-grad, 1940, fig. 3/1—2; 7; A. I. Meliukova, *KS*, 51, 1953, p. 66, fig. 30/4—5; A. I. Tere-nojkin, în *ArhKiev*, 9, 1954, p. 92, fig. 12, 13; V. A. Ilinskaia, *Skili dneprovskogo lesostepnogo levoberej'ia* (în continuare *SDLL*), pp. 166—167, pl. 57/1—3, 58/8—9, 13—14; idem, în *SA*, 2, 1969, p. 99, fig. 9.

- A₂ — cu proeminențe dispuse sub diametrul maxim (pl. XXI/1—4);
 A_{3a} — cu proeminențe de tip „corn” dispuse deasupra diametrului maxim (pl. XXII/1);
 A_{3b} — cu proeminențe „corn” și caneluri dispuse în semicerc sub proeminențe (pl. XXII/2);
 A_{4a} — cu două rânduri de proeminențe dispuse sub și deasupra diametrului maxim (pl. XXII/3);
 A_{4b} — cu două șiruri de proeminențe și caneluri orizontale pe țăt (pl. XXII/4).

Varianta A_{1a} este extrem de rar întâlnită în cultura autohtonă, unde, în perioada respectivă (Hallstatt D) vasele bitronconice sînt aproape în exclusivitate prevăzute cu proeminențe¹⁵. Situația este inversă în lumea scitică nord-pontică, unde, dimpotrivă, vasele fără proeminențe sînt predominante și caracteristice¹⁶. În grupul din Transilvania această variantă apare în zece morminte, în necropolele de la Blaj¹⁷, Cipău¹⁸, Crăciunelul de Jos¹⁹, Dezmir²⁰, Orga²¹, Teiuș²² și Tirgu Mureș²³.

Varianta A_{1b} este reprezentată prin vasul de la Ciumbud (pl. XX/4)²⁴ și un vas ornamentat cu alveole identice (dar avînd și proeminențe) aflat la Cipău²⁵.

Pentru astfel de ornamente (alveole) cunoaștem analogii atît în ceramica de la Ferigile²⁶, dar ornamentarea vaselor cu alveole de acest tip (imprimate sub buză sau în zona gîtului, ca la exemplarele menționate) este atestată și în ceramica mormintelor scitice de epocă arhaică din nordul Mării Negre, unde șiruri simple sau duble de alveole apar atît pe vasele bitronconice, cît și pe străchini sau vase borcan²⁷.

Variantei A₂ îi aparțin majoritatea vaselor bitronconice din mormintele acestui grup. Predominarea acestei variante în grupul scitic din Transilvania trebuie considerată ca datorîndu-se contactului cu mediul autohton, sub influența căruia acest grup străin adoptă obiceiul utilizării largi a proeminențelor, care, cum s-a arătat deja, se întîlesc relativ sporadic în cultura scitică din nordul Pontului.

¹⁵ Vezi de exemplu descoperirile menționate în nota 11.

¹⁶ Vezi lucrările citate în nota 14.

¹⁷ V. Vasiliev, în *Apulum*, X, 1972, p. 27, pl. 11/1 și 12/1.

¹⁸ N. Vlassa, în *Apulum*, IV, 1961, p. 22, fig. 3/7, p. 25, fig. 5/11.

¹⁹ I. Paul, în *Apulum*, IX, 1971, pp. 93—100, pl. 1/2; 2/4.

²⁰ I. H. Crișan, în *ActaMN*, I, 1964, p. 95, fig. 4/5.

²¹ V. Vasiliev, în *Marisia*, V, 1975, p. 52, pl. 19/1.

²² *Idem*, în *Sargetia*, X, 1973, p. 27, fig. 3/4.

²³ Șt. Kovács, în *DolgoCluj*, VI, 1915, p. 312, fig. 31/1; 34/4.

²⁴ Șt. Ferenczi, în *ActaMN*, II, 1965, p. 95, fig. 12.

²⁵ N. Vlassa, *op. cit.*, p. 23, fig. 4/4.

²⁶ Al. Vulpe, *op. cit.*, pl. 10/13; 12/9, 16, 26; 14/4, 5, 28/6, 11.

²⁷ Vezi C. A. Bobrinskii, *Smela*, I, St. Petersburg—Kiev, 1887, pl. 3/5; A. I. Meliukova, în *KS*, 51, 1953, p. 66, fig. 30/4; *idem*, în *Problemi skitskoi arheologii*, Moscova, 1971, (în continuare PSA), p. 45, fig. 1; V. A. Ilinskaia, *SDLL*, pl. 11/15; 48/47—48; 58/1—4; 59/4—5, 10—11

Varianta A_{3a}, cu proeminențe „corn” deasupra diametrului maxim, poate fi apreciată și ea ca un rezultat al influenței autohtone. Vasul de acest tip, descoperit în mormîntul nr. 2/1968 de la Blaj²⁸, își află cea mai bună analogie în vasul aflat într-un bordei de secolul VII î.e.n. dezvelit la Bernadea (jud. Mureș)²⁹. Această variantă nu se întâlnește la Ferigile. Vasele cu proeminențe „corn” din Transilvania trebuie considerate ca o reminiscență gavidă, ce se perpetuează pînă la începutul Hallstatt-ului D. Un alt exemplar de același tip, care să poată fi datat ulterior vasului din mormîntul de la Blaj (al cărui inventar are în totalitate un pregnant caracter arhaic), nu cunoaștem în Transilvania. Menționăm că acest tip de vas apare uneori și în morminte scitice din nordul Mării Negre³⁰, dar analogia atît de apropiată de la Bernadea indică mai curînd faptul că apariția acestui vas într-un mormînt scitic din Transilvania se datorează influenței locale.

Varianta A_{3b}, cu caneluri dispuse în semicerc sub proeminențele „corn”, apare în două morminte: la Cipău³¹ și la Batoș³². Pentru această variantă nu cunoaștem analogii în cultura autohtonă din Transilvania și nici în necropola de la Ferigile. Din nordul Pontului se pot cita două exemplare, dar din perioada prescitică.³³ Avînd în vedere faptul că utilizarea canelurilor nu este caracteristică în ceramica scitică nord-pontică și că cele două exemplare amintite din zona respectivă sînt prescitice, se poate aprecia că apariția acestei variante, mai exact folosirea canelurilor în grupa Transilvania, se datorează influenței culturii autohtone, unde canelurile reprezintă un element de tradiție bine cunoscut.

Varianta A_{4a}, de fapt o variantă hibridă, intermediară între A₂ și A_{3a}, se întâlnește în șapte morminte, la Blaj³⁴, Crăciunelul de Jos³⁵, Cristești³⁶, Teiuș³⁷, și Tg. Mureș³⁸. În schimb, în necropola autohtonă de la Ferigile constituie tipul predominant al vaselor bitronconice³⁹, deși prin dispunerea proeminențelor exemplarele de la Ferigile se apropie mai mult de varianta următoare A_{4b}.

La sciții nord-pontici nu cunoaștem existența acestei variante.

²⁸ V. Vasiliev, în *Apulum*, X, 1972, p. 26, pl. 6/5.

²⁹ Cercetări și informație de la N. Vlassa și I. Glodariu; vas inedit, în Muz. Cluj-Napoca.

³⁰ M. Rostovțev, *Ellinstvo i iranstvo na iug Rossii*, 1, St. Petersburg, 1918 (în continuare *EllR*); p. 17, pl. 2/2; V. A. Ilinskaia, *SDLL*, pl. 57/2; G. T. Kovpanenko, în *PSA*, p. 119, fig. 2/4.

³¹ N. Vlassa, *op. cit.*, p. 25, fig. 5/15.

³² V. Vasiliev, în *ActaMN*, III, 1966, p. 414.

³³ A. I. Terenojkin, *Predskitskij period na dneprovskom pravoberej'e*, Kiev, 1961 (în continuare *PPDP*), p. 77, fig. 51/23; vezi și *Collection B. Khanenko*, 2, Kiev, 1899, pl. 35/667.

³⁴ V. Vasiliev, în *Apulum*, X, 1972, p. 27, pl. 8/3.

³⁵ I. Paul, *op. cit.*, pl. 2/2.

³⁶ A. Zrínyi, în *SM*, I, 1965, p. 28, pl. 8.

³⁷ K. Horedt, în *Materiale*, I, 1953, p. 802, fig. 12/4.

³⁸ Șt. Kovács, *op. cit.*, p. 259, fig. 26/1 (M. 2), p. 262, fig. 29 (M. 5), p. 266, fig. 33/1 (M. 8).

³⁹ Vezi Al. Vulpe, *Ferigile*, pl. 11.

În fine, varianta A_{4b} (pl. XXII/4), necunoscută la nordul Pontului, apare în Transilvania în trei morminte⁴⁰. Varianta aceasta nu apare la Ferigile.

Din cele menționate mai sus se desprind următoarele constatări. Vasele bitronconice constituie o formă specifică epocii hallstattiene târzii, răspândită pe un spațiu vast și în diferite medii cultural-etnice, inclusiv la sciții nord-pontici. Ca atare, nu se poate susține că grupul infiltrat în Transilvania a cunoscut-o și adoptat-o după contactul cu autohtonii. Această constatare este sprijinită de existența în necropolele scitice din Transilvania a variantei A_{1a} , fără proeminențe, caracteristică sciților nord-pontici și extrem de rară în cultura autohtonă (mai ales în provincia intracarpatică), ca și a variantei A_{1b} , cu ornamente (alveole) ce se întilnesc la Ferigile, dar se dovedesc totodată caracteristice și ceramicii scitice arhaice din nordul Pontului. În schimb, variantele A_2 , A_{3a-b} și A_{4a-b} arată că, sub influența autohtonilor, sciții infiltrați în Transilvania preiau anumite elemente decorative și anume proeminențele și canelurile, care sînt tradiționale în cultura locală, dar ocazionale, sporadice, la nordul Pontului. Ceea ce diferențiază însă tranșant ceramica aflată în mormintele scitice din Transilvania de cea autohtonă, așa cum o cunoaștem din necropola de la Ferigile, este inexistența ornamentelor geometrice bogate, spiraliforme mai ales, așa cum apar ele la Ferigile. Considerațiile de mai sus oferă și posibilitatea unei încercări de eșalonare cronologică. Astfel, variantele cele mai vechi sînt A_{1a} , A_{1b} , A_{3a} , A_{3b} și A_{4a} , A_{4b} , primele două ca fiind caracteristice sciților nord-pontici din epoca arhaică, celelalte deoarece perpetuează elemente autohtone mai vechi, respectiv proeminențele „corn” și canelurile. În sprijinul acestei datări vine și faptul că aceste variante apar numai în morminte, respectiv necropole, care prin restul inventarului se dovedesc a fi cele mai vechi, încadrabile în orice caz în prima jumătate a secolului VI î.e.n.

Desigur, o eșalonare cronologică foarte strînsă a variantelor arhaice, care apar adesea în cadrul uneia și aceleiași necropole, este foarte greu, dacă nu imposibil de făcut (pe decenii și atît mai puțin pe ani) deoarece, așa cum o indică materialele cunoscute pînă acum, însăși limita de existență a acestor variante este de cîteva decenii, ea reducîndu-se, practic, la prima jumătate a secolului VI î.e.n. Să luăm spre exemplu cazul variantelor arhaice A_{1a} , A_{3a} , și A_{4a} . Toate aceste variante apar în cadrul necropolei de la Blaj, în morminte care și prin restul inventarului prezintă un aspect pregnant arhaic (de fapt toată necropola de la Blaj are acest aspect). În acest context, dată fiind și

⁴⁰ În necropola de la Tîrgu Mureș (Șt. Kovács, *op. cit.*, p. 261, fig. 28/2); într-un mormînt scitic distrus la Bratei (I. Nestor, E. Zaharia, în *Materiale*, VII, 1961, p. 176; nu am avut posibilitatea să vedem acest vas, dar, după descrierea descoperitorilor, pare să aparțină acestei variante) și într-un mormînt distrus la Cipău (I. H. Crișan, *Ceramica*, p. 32, fig. 1/2). Totuși putem cita din nordul Pontului un vas bitronconic cu umeri la diametrul maxim și cu caneluri orizontale pe gît, aflat într-un curgan de la Malaia Ofirna; vezi E. A. Petrovskaia, în *ArhKiev*, 21, 1968, p. 172, fig. 7.

durata scurtă a întregii necropole, este greu de spus, cu absolută certitudine, care din aceste variante arhaice precede (și cu cât) pe celelalte. Firește, o încercare de eșalonare cronologică pur deductivă ar putea arăta că varianta A_{4a} , cu două rinduri de proeminente (pe care am denumit-o variantă hibridă, deoarece prezintă elemente ale variantelor A_2 și A_{3a}) ar fi, teoretic vorbind, cea mai târzie, adică ulterioară variantelor A_2 și A_{3a} . Să luăm acum cazul necropolei de la Cipău, unde apare un vas cu proeminente „corn” și caneluri sub ele (varianta A_{3b}) și un vas cu două șiruri de proeminente și caneluri pe gît (varianta A_{4b}). Care din aceste două vase poate fi considerat că-l precede pe celălalt, firește avînd de asemenea în vedere faptul că necropola în ansamblu este pregnant arhaică? Mergînd pe raționamentul făcut anterior (în cazul variantelor arhaice de la Blaj), ar trebui admis că vasul aparținînd variantei A_{4b} urmează după cel aparținînd variantei A_{3b} . Dar, analizate separat, raportul dintre cele două vase pare a fi invers, deoarece prin dimensiunile sale apreciabile (ce amintesc de vasele bitronconice din etapele mai vechi ale Hallstatt-ului) vasul aparținînd variantei A_{4b} ar trebui considerat ulterior. Rezultă deci că, în cazul variantelor arhaice o eșalonare tranșantă, pe perioade foarte scurte, în cadrul unuia sau două decenii, nu este posibilă tocmai datorită răs-timpului foarte limitat în care datează necropolele unde apar. Nu se poate deci pretinde, în mod obiectiv, ca ceramica să ofere date cronologice foarte exacte, din moment ce și piesele de metal (și aceasta este valabil pentru toate epocile istorice) nu oferă, adesea, indicii cronologice foarte strînse. În ceea ce privește vasul fără proeminente și cu alveole, aflat la Ciumbrud (varianta A_{1b} ; pl. XX/4), el se asociază în mormînt cu o strachină invazată tot fără proeminente, acest tip de strachină fiind și ea caracteristică culturii scitice nord-pontice, începînd cu faza arhaică. De altfel, prin întregul ei inventar, necropola de la Ciurud trebuie considerată (de acord cu Șt. Ferenczi, care a publicat-o) ca aparținînd fazei arhaice. Rămîne de discutat varianta A_2 , cu proeminente sub diametrul maxim. Spre deosebire de variantele anterioare, această variantă apare și în necropole arhaice (Blaj, Cipău etc.), dar și în mormintele care marchează faza de asimilare a grupului, cum sînt cele de la Băița, unde toate vasele bitronconice sînt prevăzute cu astfel de proeminente. Apariția variantei A_2 în necropolele arhaice arată că ea este utilizată aproximativ simultan cu variantele arhaice, iar faptul că e singura variantă care apare și în mormintele scitice cele mai târzii din Transilvania indică faptul că e unica variantă de vas bitronconic care își continuă existența pînă la asimilarea grupului.

Am menționat la începutul discuției că nu vom abuza de clasificări tipologice după profilul vaselor. Motivul este următorul: o simplă privire asupra vaselor bitronconice, fie că le luăm după variante sau necropole, arată că nici un vas nu are profilul identic cu altele. O clasificare făcută după profil (sau care să țină cont în primul rînd de acest aspect) nu contribuie la lămurirea problemelor deoarece și la Băița

gradul de arcuire al profilului acestor vase este diferit de la caz la caz⁴¹.

Referitor la vasele bitronconice, necropola de la Băița oferă elemente pentru o altă observație de ordin cronologic și anume că vasele de acest tip descoperite la Băița au dimensiuni sensibil mai reduse în comparație cu cele din necropolele arhaice.

Încheind considerațiile asupra acestei categorii, se cuvine a fi subliniate următoarele aspecte: caracterul general hallstattian al vaselor bitronconice, prezența constantă și funcționalitatea clară și exclusivă de vas de ofrandă pe care o au în mormintele scitice (inclusiv cele din Transilvania), precum și pregnantă influență autohtonă care se sesizează în mod evident și indubitabil printr-o serie de elemente ce au determinat evoluția acestei forme în cadrul grupului scitic din Transilvania, chiar din momentul infiltrării lui.

B. Străchinile cu buza invazată

Considerațiile generale expuse mai sus (cu privire la pastă, ardere și culoare) sînt valabile și pentru această formă care, ca și vasele bitronconice și ceștile cu toartă suprainălțată, sînt nelipsite în mormintele grupului scitic din Transilvania. Străchinile cu buza invazată sînt și ele specifice epocii hallstattiene, fiind răspîndite în această perioadă pe un spațiu vast inclusiv în Europa centrală și central-sudică și în medii cultural-etnice diferite (de exemplu la tracii sud-dunăreni, în lumea illiră, în cultura lusaciană etc.). Faptul fiind bine cunoscut, nu considerăm necesar a exemplifica în amănunt cele menționate⁴². Ca și în alte zone și pe teritoriul României originea acestei forme de vas arhicunoscut este, fără îndoială mult mai veche⁴³. La nordul Mării Negre străchinile invazate sînt de asemenea bine cunoscute atît în epoca pre-scitică⁴⁴, cît și în cultura scitică, unde sînt caracteristice și larg răspîn-

⁴¹ În acest sens nu putem subscrie la ideea conform căreia vasele bitronconice de la Ciumbrud ar constitui un tip evoluat, mai tîrziu, datorită faptului să unele au o formă mai zveltă. Mențiunea se cere făcută deoarece profilul vaselor bitronconice a fost luat drept un criteriu de bază pentru datarea acestei necropole (ca și a celor de la Simeria și Teiuș) în a doua jumătate a secolului VI î.e.n. (vezi I. H. Crișan, *Ceramica*, p. 35 și urm., mai ales p. 41). De fapt, după întregul inventar, necropola de la Ciumbrud (ca și cele de la Teiuș și Simeria) apare ca fiind mai timpurie, ea aparținînd clar fazei arhaice și, dimpotrivă, tot după inventar, necropola de la Gimbaș trebuie datată mai tîrziu, adică spre finele secolului VI î.e.n. Apare deci clar faptul că ceramica poate oferi indicii prețioase pentru datare, dar cu o condiție și anume: clasificările tipologico-cronologice să fie rezultatul unei analize complexe, detaliate, în care să se țină seamă, mai ales, de acele elemente ale ceramicii, care au semnificație pentru datare. Numai în acest fel se poate obține un tablou, un rezultat operant și sub aspect cronologic, care să nu fie în contradicție cu datarea pe care o indică celelalte categorii de inventar, mai ales cînd unele din acestea au limite cronologice bine stabilite și de multe ori verificate.

⁴² Vezi considerațiile lui Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 39.

⁴³ Cf. I. H. Crișan, *Ceramica*, p. 50 și urm.

⁴⁴ A. I. Terenofkin, în *ArkKiev*, 19, 1965, p. 24, 27, fig. 1/10; 3/9.

dite în toate grupele, începînd cu faza cea mai veche⁴⁵. În mormintele grupului din Transilvania strachina invazată constituie vasul în care se depunea ofranda de carne, cum o arată oasele de animale descoperite frecvent în ele. La majoritatea exemplarelor arcuirea buzei este bine reliefată. Dimensiunile variază de regulă între 23—28 cm la diametrul maxim, înălțimea medie situîndu-se între 10—12 cm.

Clasificarea tipologică:

B_{1a} — fără proeminențe (pl. XXIII/1—2);

B_{1b} — cu proeminențe (pl. XXIII/3—4);

B_{2a} — fără proeminențe, dar cu caneluri oblice pe buză (pl. XXIII/5);

B_{2b} — cu proeminențe și cu caneluri oblice pe buză; (pl. XXIV/1).

Varianta B_{1a}, fără proeminențe, este cunoscută în cinci morminte, anume în necropolele de la Cipău⁴⁶, Ciumburd⁴⁷, Blaj⁴⁸. Ca și în cazul vaselor bitronconice, străchinile cu buza invazată și fără proeminențe sînt rare în cultura autohtonă⁴⁹. În schimb, în cultura scitică nord-ponctică această variantă este caracteristică.

Variantei B_{1b}, cu proeminențe, îi aparțin majoritatea străchinilor aflate în aceste morminte. Avînd în vedere raritatea străchinilor cu proeminențe în cultura scitică din nordul Mării Negre trebuie considerat că preponderența acestei variante, respectiv utilizarea largă a proeminențelor în grupa intrusivă din Transilvania, se datorează influenței culturii autohtone.

Varianta B_{2a}, cu caneluri oblice pe bază și fără proeminențe apare o singură dată, în mormîntul nr. 3 de la Blaj.⁵⁰ Această variantă de strachină nu apare la Ferigile dar, în schimb, e bine cunoscută în Transilvania, de exemplu în cetățile hallstattiene fortificate aparținînd populației autohtone, cum sînt cele de la Ciceu—Corabia și Teleac⁵¹. La scîții din nordul Mării Negre nu cunoaștem această variantă.

Varianta B_{2b}, cu caneluri identice variantei precedente și cu proeminențe apucători, e atestată în trei morminte, în necropolele de la Blaj (mormîntul nr. 1/1968)⁵², Crăciunelul de Jos⁵³ și Cristești (mormîntul nr. 10)⁵⁴. Nu cunoaștem această variantă în lumea scitică nord-

⁴⁵ C. A. Bobrinskii, *op. cit.*, pl. 3/1; N. V. Anfimov, în SA, 11, 1949 p. 247, fig. 4/3; V. G. Petrenko, în MIA, 96, 1961, p. 66; I. I. Leapușkin, în MIA, 104, 1961, p. 27, fig. 3/2, p. 31, fig. 46 ș.a.; V. A. Ilinskaia, în ArhKiev, 20, 1966, p. 85, fig. 15; G. T. Kovpanenko, în PSA, p. 96, fig. 39/6.

⁴⁶ N. Vlassa, în *Apulum*, IV, 1961, p. 25, fig. 5/I, p. 26, fig. 6/III, 1, p. 28, fig. 6/IV. 6.

⁴⁷ St. Ferenczi, în *ActaMN*, II, 1965, p. 98, fig. 11/4.

⁴⁸ V. Vasiliev, în *Apulum*, X, 1972, p. 36, pl. 12/1.

⁴⁹ Vezi de exemplu situația de la Ferigile; Al. Vulpe, *op. cit.*, pl. 1.

⁵⁰ V. Vasiliev, *op. cit.*, p. 26, pl. 7/5.

⁵¹ Cercetări efectuate în 1976-77 de subsemnatul împreună cu G. Marinescu și C. Gaiu (la Ciceu — Corabia, jud. Bistrița) și cu I. Al. Aldea și H. Ciugudeanu (la Teleac, jud. Alba; săpături 1978). Materialele sînt inedite.

⁵² V. Vasiliev, *op. cit.*, p. 22, pl. 5/9.

⁵³ I. Paul, *op. cit.*, p. 97, pl. 3/3.

⁵⁴ A. Zrinyi, în SM, I, 1965, pl. 14/36.

ponitică. Ele sînt însă bine cunoscute pe teritoriul României. În Hallstatt-ul C le întîlnim, de exemplu, în necropola de la Basarabi⁵⁵, în aşezarea fortificată de la Şeica Mică⁵⁶, în aşezarea de la Bernadea (vezi n. 29), la Cicău⁵⁷ etc. În Hallstatt-ul D, astfel de străchini apar şi la Ferigile⁵⁸. În cadrul grupului scitic din Transilvania străchinile cu caneluri (ambele variante) apar totdeauna în asociaţie cu materiale de pregnant caracter arhaic, adică numai în morminte ce aparţin fazei de început a grupului. Pentru cronologia acestor variante e de menţionat şi faptul că în Transilvania nu cunoaştem pînă acum străchini canelate care să poată fi datate mai tîrziu decît exemplarele aflate în morminte scitice.

Rezultă deci faptul că străchinile canelate (cu sau fără proeminenţe), constituind variante locale, perpetuate din Hallstatt-ul C, au fost preluate de la autohtoni de către grupul scitic intrusiv, dar utilizarea lor, aşa cum o arată cronologia mormintelor în care au apărut, nu a depăşit etapa imediat următoare infiltrării în Transilvania. Desigur, nici în cazul acestor variante de străchini nu se poate pune problema raportului cronologic dintre ele (în cadrul grupului scitic), deoarece ambele reprezintă categorii autohtone mai vechi, care au putut fi preluate simultan, faptul fiind de altfel evident prin aceea că apar numai în morminte pregnant arhaice. În orice caz, conform descoperirilor cunoscute pînă acum, aceste variante nu par să depăşească faza de început a grupului, ele neputînd fi datate, din acest motiv, decît în prima jumătate a secolului VI î.e.n.

Aceeşi datare timpurie trebuie admisă şi pentru străchinile simple fără proeminenţe (variantea B_{1a}), care în mormintele grupului scitic din Transilvania apar (ca şi variantele cu caneluri) numai în asociaţie cu categorii de inventar scitic, arhaic iar la nordul Mării Negre sînt caracteristice culturii scitice încă din faza cea mai veche. Spre deosebire de variantele B_{1a} şi B_{2a}, B_{2b}, care apar, cum s-a arătat, în număr redus şi numai în asociaţie cu material pregnant arhaic, varianta B_{1b}, cu proeminenţe, dar fără caneluri, se întîlneşte pe întreaga durată a acestui grup, ea constituind, totodată (ca şi vasele bitronconice cu proeminenţe) singura variantă care se găseşte în mormintele tîrzii, cum sînt cele de la Băiţa. Cu alte cuvinte, aceasta este varianta care continuă să fie utilizată pînă la încheierea existenţei grupului în Transilvania. Avînd în vedere faptul că varianta e cunoscută şi în morminte aparţinînd necropolelor arhaice (Blaj, Cipău, Teiuş, Tg. Mureş etc.) rezultă că ea e utilizată aproximativ simultan cu variantele arhaice, acestea din urmă încheindu-şi însă existenţa în prima jumătate a secolului VI î.e.n.

În cadrul grupului scitic din Transilvania se cunoaşte o singură străchină cu buza evazată (fără proeminenţe), descoperită în cadrul necropolei de la Ciumbrud, într-un mormînt de incinerare⁵⁹. Fiind o ca-

⁵⁵ Vl. Dumitrescu, în *Dacia*, N.S., 12, 1968, p. 219, fig. 24'3—4.

⁵⁶ K. Horedt, în *SCIV*, XV, 2, 1964, p. 192, fig. 7/1—4, 10.

⁵⁷ Cercetări I. Winkler; materialul în Muz. Aiud.

⁵⁸ Al. Vulpe, *op. cit.*, pl. 1/3, 10.

⁵⁹ Şt. Ferenczi, în *ActaMN*, II, 1965, p. 104, fig. 5/2; 13.

tegorie izolată, de excepție în cadrul grupului, nu am considerat necesar s-o cuprindem în clasificare. Acest tip de strachină nu se întâlnește, după cunoștințele noastre, în ceramica scitică de epocă arhaică din nordul Mării Negre. În schimb, pe teritoriul României e larg răspândită în grupele culturale autohtone din Hallstatt-ul D, de exemplu la Birsești (unde constituie tipul predominant) și la Ferigile, unde apare în toate fazele necropolei, majoritatea exemplarelor purtând ornamente, adesea spiraliforme⁶⁰, ornamente care nu apar în grupul din Transilvania. În consecință, exemplarul singular, izolat, de la Ciumbud, trebuie considerat de inspirație locală (eventual Basarabi, cum înclină să considere și Al. Vulpe).

Descoperirile arată deci că, indiferent de variantă, străchinile cu buza invazată constituie *unicul* tip de strachină caracteristic grupului scitic din Transilvania. Cu alte cuvinte, acest grup intrusiv rămîne (cu singura excepție menționată), pe întreaga perioadă a existenței sale, numai la utilizarea tipului de strachină care e caracteristic și scitilor nord-pontici, deși influența locală se face simțită prin folosirea canelurilor și, mai ales, în aplicarea proeminențelor. Acest aspect trebuie, firește, reținut în interpretarea de ansamblu a problemei, deoarece, spre deosebire de grupul în discuție, în cultura autohtonă, așa cum o evidențiază mai ales necropola de la Ferigile, se utilizează simultan patru tipuri de străchini: cu buza invazată și evazată, cu buza dreaptă și strachina de tip căzănel⁶¹. Spre deosebire deci de grupele culturale locale din Hallstatt-ul D, care utilizează o varietate de tipuri de străchini (ne referim mai ales la Ferigile), grupul scitic intrusiv din Transilvania rămîne, pe întreaga durată a existenței sale, la un singur tip. Reamintim de asemenea și faptul că, spre deosebire de necropola de la Ferigile, nici o strachină din grupul scitic din Transilvania nu este ornamentată cu decoruri spiralice, în „S”, sau cu figuri geometrice hașurate. Firește, toate aceste particularități distincte nu trebuiesc neglijate cînd se au în vedere caracteristicile generale ale grupului scitic intrusiv și a ceramicii sale, în raport cu grupa locală cea mai reprezentativă, respectiv cea de la Ferigile, deoarece ele constituie tot atîtea elemente de diferențiere a grupului intrusiv față de cultura autohtonă tradițională.

C. Ceștile cu toartă supraînnălțată

Ceștile cu toartă supraînnălțată constituie a treia formă de vas ce apare frecvent în morminte, uneori în două sau mai multe exemplare⁶².

⁶⁰ Pentru considerațiile privind originea și răspîndirea acestui tip de strachină vezi Al. Vulpe, *op. cit.*, pp. 41—44, pl. 2/13—20; 3/1—13.

⁶¹ Cf. Al. Vulpe, *op. cit.*, pp. 39—44, pl. 1—3.

⁶² Cite două cești apar spre exemplu în mormintele nr. 3, 5, 7, 14 de la Ciumbud (Șt. Ferenczi, în *ActaMN*, IV, 1967, p. 23) și în mormîntul 1/1969 de la Teiuș (V. Vasiliev, în *Sargetia*, X, 1972, p. 28). Șapte cești, dintre care trei recuperate, apar într-un mormînt distrus în 1966 la Cipău (V. Vasiliev, în *Marisia*, V, 1975, p. 53, pl. 20/1—3).

În unele cazuri erau depuse în vasul bitronconic⁶³. În cadrul acestei categorii distingem două tipuri: C₁, cești de formă tronconică și C₂, cești pîntecoase cu gît, fiecare tip avînd două variante:

- C_{1a} — tronconică, cu toartă suprainălțată simplă (pl. XXIII/6—9);
- C_{1b} — tronconică și cu buton la capătul superior al torții suprainălțate (pl. XXIII/10);
- C_{2a} — cu pîntec, gît și toartă suprainălțată simplă (pl. XXIV/2);
- C_{2b} — cu pîntec, gît și buton lătit la partea superioară, dispus la capătul de sus al torții suprainălțate și cu bandă cu alveole pe diametrul maxim al ceștii. (pl. XXIV/3).

Existență pe parcursul epocii hallstattiene, varianta C_{1a} constituie în Hallstatt-ul tirziu o formă comună, răspîdită pe arii întinse și în diferite medii cultural-etnice, inclusiv pe teritoriul României⁶⁴. În grupul scitic din Transilvania varianta C_{1a} este net predominantă de-a lungul întregii perioade de existență a acestei enclave.

Varianta C_{1b}, cu buton pe toartă, necunoscută anterior în Transilvania, apare sporadic, fiind aflată pînă acum numai în morminte aparținînd acestui grup, anume în necropolele de la Cipău⁶⁵, Ciumbrud⁶⁶ și Tg. Mureș⁶⁷, adică în necropole de clar caracter arhaic. În schimb, la Ferigile această variantă își face apariția abia la începutul celei de a doua faze a necropolei⁶⁸, fapt ce pare să confirme ipoteza originii răsăritene a acestui tip de buton⁶⁹.

În cultura scitică nord-pontică atît varianta C_{1a}⁷⁰, cît și varianta C_{1b}⁷¹ apar sporadic, în acea zonă fiind caracteristice ceștile cu gît și buton pe toartă. Rezultă deci faptul că utilizarea largă a ceștilor aparținînd variantei C_{1a} în grupul scitic din Transilvania e de pus pe seama influenței autohtone, iar aplicarea butonilor pe toartă, ca element caracteristic sciților nord-pontici, ar putea explica apariția variantei C_{1b} în unele morminte timpurii ale grupului din Transilvania. În acest context trebuie subliniat și faptul că în prima fază a necropolei de la Ferigile (considerată mai nou de Al. Vulpe ca faza ultimă) este caracteristică o variantă de ceașcă tronconică prevăzută la capătul torții cu un peduncul, avînd extremitatea discoidală⁷². Această variantă e necunoscută grupului scitic din Transilvania, dar peduncul de acest

⁶³ La Ciumbrud, în mormintele nr. 2 și 14 (Șt. Ferenczi, în *ActaMN*, II, 1965, p. 91, 102), la Băița în mormintele nr. 6 și 10 (V. Vasiliev, în *Marisia*, VI, 1976, pp. 53, 55) etc.

⁶⁴ Vezi Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 47. I. H. Crișan, *Ceramica*, pp. 43—47.

⁶⁵ N. Vlăssă, *op. cit.*, p. 23, fig. 4/3.

⁶⁶ K. Herepei, *AVM*, II/1, 1901, pl. 17/178.

⁶⁷ Șt. Kovács, *op. cit.*, p. 267, fig. 34/1.

⁶⁸ Al. Vulpe, *op. cit.*, pp. 46—47.

⁶⁹ S. Morintz, în *Dacia*, N.S., I, 1957, p. 127; cf. Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 57.

⁷⁰ Vezi de exemplu C. A. Bobrinskii, *op. cit.*, pl. 3/8.

⁷¹ E. A. Petrovskaja, *op. cit.*, p. 171, fig. 6/1.

⁷² Al. Vulpe, *op. cit.*, pp. 44—46, pl. 4 și 5.

tip se întâlnește și la nordul Mării Negre⁷³. La Ferigile această variantă este ornamentată frecvent cu motive în spirală, necunoscute grupului din Transilvania.

Dacă ceașca de tip C_1 , cu corpul tronconic, se dovedește caracteristică grupului scitic din Transilvania, ea reprezentând circa 90% din totalul ceștilor, ceașca de tip C_2 apare sporadic și reprezintă doar 10%.

Din varianta C_{2a} se cunosc șase exemplare, aflate în necropolele de la Cipău (exemplar cu ușoare caneluri oblice pe pîntec)⁷⁴, Ciumbrud,⁷⁵ Blaj (două exemplare)⁷⁶, Gădălin⁷⁷ și Simeria (cu patru proeminente)⁷⁸.

Varianta C_{2b} e reprezentată de exemplarul descoperit în mormîntul nr. 10 de la Băița. Binecunoscută în fazele anterioare ale Hallstatt-ului, varianta C_{2a} este larg răspîdită în Hallstatt-ul D în toate zonele carpato-dunărene⁷⁹. În necropola de la Ferigile (unde tipul C_2 este aproximativ egal numeric cu C_1) aproape toate exemplarele de tip C_2 sînt decorate cu caneluri și proeminente.

Ceașca de tip C_2 , dar prevăzută de regulă cu buton simplu la capătul superior al torții (și fără caneluri pe corp), este caracteristică și culturii scitice nord-pontice⁸⁰. Pentru varianta C_{2b} nu cunoaștem analogii în cultura autohtonă. În schimb, astfel de cești cu buton lătit și cu alveole pe pîntec există în lumea scitică nord-pontică⁸¹, fapt ce ar putea explica prezența ceșcuței de acest fel în mormîntul de la Băița.

Situația prezentată conduce la următoarele considerații: dacă la Ferigile tipurile C_1 și C_2 apar în proporții aproximativ egale, iar la nordul Pontului predomină tipul C_2 , în schimb în grupa scitică din Transilvania se dovedește caracteristic tipul C_1 (anume varianta C_{1a}). Avînd în vedere faptul că tipul C_1 și mai ales varianta C_{1a} e caracteristică grupului din Transilvania și că tocmai această variantă apare sporadic la nordul Pontului, rezultă că proliferarea largă a acestor cești în cadrul grupului din Transilvania trebuie pusă în legătură cu influența autohtonă.

În ceea ce privește cronologia, se poate afirma că variantele C_{1a} , C_{1b} și C_{2a} există încă de la începutul grupului, deoarece ele apar în morminte pronunțat arhaice. După cum am arătat însă, net predomi-

⁷³ A. I. Terenokjin, *PPDP*, p. 78 și fig. 51/29; V. A. Ilinskaia, în *ArhKiev*, 20, 1966, p. 80, fig. 12.

⁷⁴ N. Vlassa, *op. cit.*, p. 25, fig. 5/4.

⁷⁵ Șt. Ferenczi, în *ActaMN*, II, 1965, p. 97, fig. 14/2.

⁷⁶ M. Moga, în *Apulum*, I, 1939—1942, p. 76; V. Vasiliev, în *Apulum*, X, 1972, p. 34, pl. 10/3.

⁷⁷ V. Wollmann, în *SCIV*, 21, 1970, p. 248, fig. 4.

⁷⁸ M. Roska, în *DolgCluj*, IV, 1913, p. 238, fig. 5.

⁷⁹ Al. Vulpe, *op. cit.*, pp. 48—49, pl. 7—8; I. H. Crișan, *Ceramica*, pp. 47—48.

⁸⁰ G. T. Kovpanenko, în *ArhKiev*, 13, 1961, p. 74, fig. 3/12; V. A. Ilinskaia, *SDLL*, p. 71, pl. 46/6, 57/4—5, 8; E. A. Petrovskaia, *op. cit.*, p. 170, fig. 6/2—4.

⁸¹ Vezi C. A. Bobrinskii, *op. cit.*, pl. 15/7; G. T. Kovpanenko, *op. cit.*, p. 74, fig. 3/9.

nantă este varianta C_{1a} , care se menține pe întreaga perioadă de existență a grupului. Cunoscută într-un singur exemplar, la Băița, varianta C_{2b} se datează, ca și necropola, în prima jumătate a secolului V î.e.n.

D. Vasele borcan

Deși nu sînt atît de frecvente ca formele discutate anterior, vasele borcan apar totuși într-un număr destul de mare de morminte.

Clasificarea tipologică:

D_{1a} — cu corpul bombat, buza evazată și fără proeminențe (pl. XXIV/4—5);

D_{1b} — cu corpul bombat, buza evazată și proeminențe (pl. XXIV/6—7);

D_2 — cu corpul relativ drept (vase denumite adesea și de tip sac), cu proeminențe (pl. XXIV/8).

Varianta D_{1a} apare în necropolele de la Blaj⁸², Cipău⁸³ și Ciumbrud⁸⁴.

Varianta D_{1b} este mai frecventă și o întîlnim spre exemplu la Blaj⁸⁵, Cipău⁸⁶ și Tg. Mureș⁸⁷.

Varianta D_2 e reprezentată prin două exemplare aflate la Ciumbrud⁸⁸ și Cipău⁸⁹.

Pe teritoriul României vasele borcan există și în fazele anterioare ale Hallstatt-ului⁹⁰. La Ferigile este caracteristic vasul borcan de tip sac, adică varianta D_2 . În Hallstatt-ul D din Transilvania vasele borcan sînt cunoscute mai ales din morminte scitice. La sciții nord-pontici este larg răspîndită varianta D_{1a} ⁹¹, fiind întîlnită și varianta D_2 ⁹², de regulă fără proeminențe. Originea vaselor borcan din mormintele scitice din Transilvania nu trebuie deci, neapărat, legată de cultura autohtonă, deoarece la sciții nord-pontici ele constituie o categorie specifică, frecventă. De altfel, în timp ce în cultura autohtonă, inclusiv la Ferigile, este caracteristic tipul sac (D_2), în grupa scitică din Transilvania, ca și în cele din nordul Pontului, predomină tipul cu corpul bombat. Totuși influența autohtonă, ce rezultă din utilizarea largă a proeminențelor, este evidentă și la această categorie de vase.

⁸² V. Vasiliev, *op. cit.*, p. 31, pl. 8/1.

⁸³ N. Vlăsa, *op. cit.*, p. 25, fig. 3/6, 8, p. 27, fig. 6/II, 1.

⁸⁴ Șt. Ferenczi, *op. cit.*, p. 97, fig. 14/1.

⁸⁵ V. Vasiliev, *op. cit.*, p. 22, pl. 5/8; 7/1; 8/4; 11/2.

⁸⁶ N. Vlăsa, *op. cit.*, p. 25, fig. 5/12, p. 29, fig. 8/VII, 1.

⁸⁷ Șt. Kovács, *op. cit.*, p. 260, fig. 27/1.

⁸⁸ Șt. Ferenczi, *op. cit.*, p. 94, fig. 11/1—2.

⁸⁹ N. Vlăsa, *op. cit.*, p. 27, fig. 6/IV, 2.

⁹⁰ De exemplu în așezările fortificate de la Șeica Mică (K. Horedt, în *SCIV*, XV, 2, 1964, p. 198, fig. 6/1—2, 4—5), Ciceu-Corabia (descoperiri din 1977, inedite) Vezi și Al. Vulpe, *Ferigile*, p. 53; I. H. Crișan, *Ceramica*, pp. 56, 58—59.

⁹¹ P. D. Liberov, în *KS*, 30, 1949, p. 101; G. T. Kovpanenko, în *PSA*, p. 104, fig. 49/1—3; E. A. Petrovskaia, în *ArkKiev*, 18, 1965, p. 142, fig. 2/9, 22; V. A. Ilinskaia, *SDLL*, pl. 51/5; 52/27; 60; 61.

⁹² V. A. Ilinskaia, *op. cit.*, pl. 11/38; 50/7; 58/4 ș.a.

E. Vase cu torți (sau căni mari cu torți)

Această categorie apare sporadic. Distingem trei variante:

E₁ — cu o toartă (pl. XXIV/9);

E_{2a} — cu două torți (pl. XXV/1);

E_{2b} — cu două torți și caneluri oblice pe umăr (pl. XXV/2).

Varianta E₁ este reprezentată de un exemplar descoperit la Blaj⁹³.

Varianta E_{2a} e reprezentată de un exemplar de la Cristești⁹⁴ și două la Cipău, unde apare și singurul exemplar aparținând variantei E_{2b}.⁹⁵

Deoarece vasele cu una sau două torți sînt cunoscute în fazele precedente ale Hallstatt-ului, vom menționa aici doar faptul că în Hallstatt-ul D ele apar frecvent în cultura autohtonă de pe teritoriul României, de exemplu la Ferigile⁹⁶, dar sînt cunoscute și sciților nord-ponțici⁹⁷. În grupa din Transilvania toate exemplarele apar în morminte timpurii. E greu deci de afirmat că vasele cu torți din mormintele grupului scitic din Transilvania derivă în mod cert din cele locale, deși exemplarul cu caneluri (varianta E_{2b}) indică o influență autohtonă, această variantă lipsind la sciții nord-ponțici.

F. Vasele miniaturale

În această categorie se includ cîteva vase (aproape ca formă de vase borcan profilate) a căror înălțime e cuprinsă între 6—8 cm. Distingem două variante:

F₁ — fără proeminențe (pl. XXV/3—4);

F₂ — cu proeminențe (pl. XXV/5).

Varianta F₁ apare în două morminte la Ozd⁹⁸. Varianta F₂ apare la Deva⁹⁹ și Simeria¹⁰⁰.

Deși forma nu este diferită mult de cea a vaselor borcan de tip D₁, le-am inclus într-o categorie aparte pe considerentul că vasele miniaturale constituie în lumea scitică nord-ponțică o specie distinctă, caracteristică mai ales grupelor arhaice¹⁰¹. Prezența lor în grupa din Transilvania își găsește astfel explicația, mai ales că și aici ele apar în morminte de caracter arhaic.

⁹³ V. Vasiliev, în *Apulum*, X, 1972, p. 26, pl. 7/7.

⁹⁴ A. Zrínyi, *op. cit.*, p. 37, pl. 13/34.

⁹⁵ N. Vlăssă, *op. cit.*, p. 25, pl. 5/10, 13, 14.

⁹⁶ Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 49—51, pl. 9—10.

⁹⁷ Vezi E. V. Mahno, în *ArhKiev*, 3, 1953, p. 125, fig. 2/2; C. A. Bobrinskii, *op. cit.*, pl. 3/6—7.

⁹⁸ V. Vasiliev, A. Zrínyi, în *FI*, III, 1974, pp. 92, 96, pl. 11/2; 15/5.

⁹⁹ O. Floca, în *Sargetia*, I, 1937, p. 59, fig. 2.

¹⁰⁰ M. Roska, în *DoligCluj*, IV, 1913, p. 237, fig. 4.

¹⁰¹ Vezi de exemplu G. T. Kovpanenko, în *PSA*, p. 118. Cf. V. A. Ilinskaia, *SDLL*, pl. 60/9, 26; 60/2, 12—21 etc.

G. Forme aparte

1. Vas cu picior (pl. XXV/6). Apare într-un singur mormint la Simeria¹⁰², în asociație cu materiale arhaice. La Ferigile se întâlnește un tip de pahar (cupă) cu picior, dar numai începând cu faza a doua a necropolei¹⁰³. În schimb, la nordul Pontului vasele cu picior sînt bine cunoscute, încă din etapa arhaică a culturii scitice¹⁰⁴. Prezența vasului cu picior în mormintul de la Simeria se poate pune deci și în legătură cu existența vaselor cu picior din cultura scitică nord-pontică. De altfel, vasele cu picior din nordul Pontului, dacă nu constituie replica în lut a binecunoscutelor cazane scitice din bronz, cu picior, în orice caz sînt de pus în legătură cu această categorie ce apare încă în faza arhaică a culturii scitice, ca să devină apoi caracteristice fazei clasice și tîrzii a acestei culturi.

2. Considerațiile legate de strachina cu buza evazată (exemplar de excepție în această grupă), au fost făcute la tratarea problemelor privind străchinile invazate și nu considerăm necesar a reveni din nou.

3. Am amintit la început de o lingură-căuș, descoperită în mormintul nr. 15 de la Ozd¹⁰⁵. Fiind o formă aparte, pentru care nu cunoaștem analogii exacte, ne mulțumim doar cu semnalarea ei.

La încheierea expunerii și considerațiilor asupra categoriilor ceramicii aflate în mormintele scitice din Transilvania se impun cîteva concluzii.

Firește, în primul rînd trebuie subliniat încă odată faptul că, prin largă lor răspîndire, inclusiv la sciții nord-pontici, majoritatea tipurilor de vase care apar în mormintele grupului din Transilvania se dovedesc a fi caracteristice epocii fierului în general și nu unei anumite culturi. Caracterul general hallstattian al majorității tipurilor, faptul că ele apar și sînt cunoscute anterior, în toate sau în majoritatea zonelor unde se întîlnesc și în Hallstatt-ul D, ne determină să considerăm că problema originii lor, în mormintele scitice din Transilvania, nu mai poate fi privită unilateral. În măsura în care se acceptă (și cine acceptă) prezența unui grup scitic în Transilvania, nu se poate afirma că acest grup n-a cunoscut ceramica în momentul infiltrării lui. De altfel, ar fi anormal să se considere că grupul pătruns aici se diferențiază net prin rit, ritual, arme, piese de harnașament, podoabe, oglinzi de tip nomad, artă animalieră etc., deci printr-o serie de elemente specifice, care îl fac atît de distinct, dar nu cunoaște ceramica. Analiza evidențiază însă frapant și un alt aspect care se conturează deosebit de clar și anume puternica influență autohtonă asupra ceramicii grupului. Sesizabilă pe multiple planuri, această influență nu poate fi negată. Datorită acestei influențe ceașca tronconică cu toartă supraînălțată devine net predomi-

¹⁰² M. Roska, *op. cit.*, p. 234, fig. 1.

¹⁰³ Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 54, pl. 6/12—22, 25.

¹⁰⁴ Vezi V. A. Ilinskaja, *SDLL*, pl. 18/3; 34/5; 40/30; 52/2, 28, 34.

¹⁰⁵ V. Vasiliev, A. Zrinyi, *op. cit.*, p. 96, pl. 16/2.

nantă în grupa scitică din Transilvania, care preia de la autohtoni și folosirea curentă a proeminențelor, canelarea, ca și proeminențele „corn” ce apar pe unele vase. Desigur, relativa izolare a acestui grup de lumea scitică nord-pontică, ca și evoluția sa în contact cu civilizația autohtonă, a favorizat preluarea elementelor caracteristice ceramicii Hallstatt-ului local, cu atât mai mult cu cât această preluare nu implica abandonarea unor forme ce erau general hallstattiene (deci familiare grupului scitic și în teritoriile de unde vine), ci doar adoptarea de elemente noi. Dar, alături de caracteristicile imprimate de Hallstatt-ul local, în ceramica unor morminte timpurii apar forme și elemente, ca de exemplu vasele borcan, vasele miniaturale, butonii de pe torțile ceștilor, precum și vase fără proeminențe, care sînt specifice lumii scitice nord-pontice, prezența lor în mormintele grupului explicîndu-se prin originea lui. În orice caz se poate afirma că în ansamblu, ceramica grupului din Transilvania are un aspect frapant de unitar și prin aceasta caracteristic, care rezultă atât din constanta folosire a formelor principale de vase, din prezența unor elemente răsăritene, din repertoriul mai sărac de forme, din specificitatea asocierilor, din rostul lor funcțional, cît și din simplitatea ornamentației. Și toate aceste aspecte diferențiază oarecum ceramica grupului scitic din Transilvania de cea autohtonă, așa cum o întîlnim de exemplu la Ferigile, unde atât repertoriul mai variat de forme, cît și ornamentica geometrică, mai ales spiraliformă, dovedesc continuarea unor tradiții locale anterioare.

Dar e tot atât de evident faptul că, pe măsura evoluției grupului, firește, sub influența locală, trăsăturile răsăritene sesizabile în ceramica sa — adică cele care amintesc de ceramica scitică nord-pontică — se estompează treptat, ca apoi să dispară complet și să nu le mai regăsim spre faza lui finală, care precede completa sa asimilare și dispariție, ca entitate etno-culturală în Transilvania.

ZUM PROBLEM DER KERAMIK DER SKYTHENGRÄBER SIEBENBURGENS

(Zusammenfassung)

In der Mitteilung werden einige wichtige Aspekte behandelt, die sich aus der Untersuchung der Tonware der zu Beginn der Späthallstattzeit in Siebenbürgen eingedrungenen Skythengruppe ergeben. Keramik ist die Beigabe, die in allen Gräbern vorkommt. Die Gefäße sind aus mit Sand gemischtem Ton mit der Hand angefertigt und meist ziemlich schwach gebrannt. Die Farbe schwankt von gelblich- und rötlichbraun bis zu glänzend schwarz. In den Gräbern erscheinen — für gewöhnlich zusammen — drei charakteristische Formen: ein großes doppelkegelstumpfförmiges Gefäß, eine Schüssel mit eingezogenem Rand und eine kegelstumpfförmige Tasse mit hochgezogenem Henkel. Seltener begegnen Gefäße in Topfform, solche mit Henkeln oder in Kleinstformat. Ausnahmen waren: eine Fußschale, eine Schüssel mit ausladendem Rand und eine Schöpfkelle. Die doppelkegelstumpfförmigen Gefäße wie auch die Schüssel mit eingezogenem Rand sind für die Hallstattzeit charakteristisch und in Mitteleuropa, im Karpaten—Donauraum, aber auch bei den nordpontischen Skythen verbreitet. Da es allgemein hallstattzeitliche Gefäße mit Verbreitung in ganz verschiedenen kulturell-ethnischen Bereichen sind, kann nicht behauptet werden, die in Siebenbürgen eingedrungene Skythengruppe habe sie erst durch den Kontakt mit der bodenständigen Bevölkerung kennengelernt. Doch ist ein autochtoner Einfluß erkennbar und er äußert sich in der Übernahme gewisser örtlicher Elemente seitens der Skythen. So sind die Kanneluren auf dem Hals oder Bauch doppelkegelstumpfförmiger Gefäße, wie auch die Hornfortsätze oder die Knubben unter dem größten Durchmesser das Ergebnis dieser Einflüsse, denn derartige Elemente sind für die nordpontische skythische Ware nicht charakteristisch. Kannelierung des Randes bei vielen Schüsseln wie auch die häufige Anbringung von Knubben muß ebenfalls als Resultat des bodenständigen Einflusses gewertet werden. Für die Schüsseln mit eingezogenem Rand sei gesagt, daß sie den charakteristischen Schüsseltyp sowohl in der siebenbürgischen Gruppe als auch im skythisch-nordpontischen Raum darstellen, während in der bodenständigen Kultur (in Ferigile z.B.) gleichzeitig noch andere drei Typen im Gebrauch stehen, so die Schüssel mit ausladendem Rand, diejenige mit geradem Rand und die in Form eines Kesselchens. Die kegelstumpfförmigen Tassen mit hochgezogenem Henkel hingegen müssen als eine aus dem örtlichen Milieu übernommene Form angesehen werden, denn bei den nordpontischen Skythen ist eine bauchige Tasse mit Hals üblich. Was hingegen die topfförmigen und besonders die Miniaturgefäße betrifft, so erklärt sich ihr Vorkommen in der Skythengruppe Siebenbürgens leicht dadurch, daß beide Formen (besonders aber die

Kleinstgefäße) für den skythischen Raum im nördlichen Schwarzmeergebiet typisch sind.

Im Rahmen des allgemein hallstattzeitlichen Aspekts, den die Tonware der in Siebenbürgen eingedrungenen Skythengruppe aufweist, lassen sich demnach östliche Elemente skythischer Art, die sich durch die Herkunft der Gruppe erklären, aber auch deutlich lokale, von der bodenständigen Bevölkerung übernommene Elemente erkennen. Mit dieser kam die Gruppe in Berührung, sobald sie sich in Siebenbürgen niedergelassen hatte. Die Tonware liefert demnach deutlich erkennbare Anhaltspunkte für den Einfluß der bodenständigen thrakisch-dakischen Bevölkerung und ihrer Kultur auf die hier eingedrungene skythisch-iranische Gruppe. Dieser Einfluß sollte übrigens schließlich zur Assimilation der Gruppe führen.

DIE SPÄTRÖMISCHEN SIEDLUNGEN IN SIEBENBURGEN (II)

KURT HOREDT

Nachdem in einem ersten Teil die römischen Städte nach der Preisgabe der Provinz und während des 4. Jhs. behandelt wurden¹, sollen in einer weiteren Untersuchung die übrigen spätrömischen Siedlungsformen behandelt werden. Dazu gehören als Entsprechung zu den urbanen Niederlassungen die ländlichen Siedlungen, weiteres Handwerkersiedlungen, Gutshöfe, Militärlager mit den dazu gehörenden Zivilsiedlungen und schließlich Höhensiedlungen.

Ländliche Siedlungen. Sie bilden ein weites und schwieriges Fragegebiet, dessen Umfang sich erst ermessen läßt, seit die Fundnachweise wesentlich zugenommen haben und eine vertiefte Deutung gestatten. Während in einer 1966 erschienenen Arbeit nur zehn solcher Fundplätze genannt wurden², ist in einem Abstand von nur 15 Jahren ihre Zahl auf etwa 50 angewachsen. Auch diese Zahl ist aber nicht endgültig, da unveröffentlichte Grabungen, nicht überprüfte Museumsbestände und der Fortgang der Forschungen noch einen wesentlichen Zuwachs der Nachweise erwarten läßt. Immerhin kann bereits jetzt ein viel differenzierteres Bild der ländlichen Siedlungen als früher gezeichnet werden, wenn hier weitgehend auch nur veröffentlichtes Material verwendet werden kann. Außer feststehenden Siedlungsresten, wie Hütten, Gruben, Herden und Öfen werden auch Oberflächenfunde als Belege herangezogen, sofern in ausreichender Zahl Scherbenfunde vorliegen. Es könnten auch Einzel- und Münzfunde als Hinweise auf das Vorhandensein von ländlichen Siedlungen verwertet werden und in diesem Fall würde sich ihre Zahl mehr als verdoppeln, doch werden hier nur solche Fundorte berücksichtigt, die sich durch Keramikfunde nachweisen lassen. Siedlungen, bei denen sichere Datierungsmöglichkeiten fehlen und die mehr nur einem subjektiven Eindruck folgend dem 4. Jh. zugesprochen werden, sind in der Fundliste 1 C als wahrscheinlich spätrömische ländliche Siedlungen zusammengefaßt. Die übrigen führen als allgemeine Kennzeichen noch römische Tonware, bei der

¹ K. Horedt, *Die spätrömischen Siedlungen in Siebenbürgen (I)*, *Sargetia*, 14, 1979 203—217.

² D. Protase, *Problema continuității în Dacia*, București, 1966, 104—132. Auch aus der Zeit der Provinz werden nur 18 ländliche Siedlungen erwähnt, I. Mitrofan, *ActaMN*, 9, 1972, 141—162.

aber in zunehmendem Maße die rotfarbige durch graue Keramik ersetzt wird, die sich in der Machart von der römischen unterscheidet (Abb. XXVII). Ihr Ton wird gröber oder sehr fein und die Gefäße sind klingend hart gebrannt, mit eingeglätteten Mustern verziert und besitzen eine glänzende Oberfläche. Eine häufige Komponente bildet außerdem handgearbeitete grobe Keramik, die Beziehungen zur dakischen Keramik aufweist oder ihr unmittelbar angehört. Kennzeichnende Gefäßformen sind Krausen und Schüsseln, deren Merkmale aber nicht so klar ausgeprägt sind, um Formen des 4. von denen des 3. Jhs. unterscheiden zu können. Die Gefäße werden in Töpferöfen römischer Konstruktion gebrannt, wie sie in Cluj-Mănăstur, Mugeni und Sf. Gheorghe (A 5, B 12, 17) freigelegt wurden. Anhaltspunkte für die Datierung bieten Münzfunde des 4. Jhs. (A 4, 15 B 11, 13, 16), henkellose konische Tassen mit einer Tupfenreihe am Bodenrand (Fundliste 2 A, Abb. 7) und einreihige Knochenkämme (Fundliste 2, B, C, Abb. 7). Auch Fibeln mit umgeschlagenem Fuß können dafür herangezogen werden (Fundliste 1, A 9, 10 B 4, 8, 10), wenn sich auch nicht in jedem einzelnen Fall die typologische Variante ermitteln läßt.

Je nach Fundbergung, Umfang der Grabungen oder geographischer Lage wechselt der Anteil dieser allgemeinen Merkmale, doch würden sie noch keine weitere Gliederung der Siedlungen erfordern. Die Verteilung bestimmter Fundgattungen und Kennzeichen rechtfertigt aber die Trennung der ländlichen Siedlungen in eine westliche und östliche Gruppe.

Die westsiebenbürgische Gruppe ist in dem Teil der früheren Provinz verbreitet, wo sich die römische Kolonisation stärker auswirkte, Städte entstanden, die dakische Kultur zurückgedrängt und die einheimische Bevölkerung nachhaltiger romanisiert wurde. Die römische Keramik wirkt stärker nach und so ist es begreiflich, daß hier die spätrömischen ländlichen Siedlungen schwerer zu erkennen und sich von denen aus der Zeit der Provinz trennen lassen, wenn keine datierbaren Funde vorhanden sind. Ihre Zahl dürfte deswegen höher sein als sich aus der Fundliste ergibt. Abgesehen von den Münzfunden und den Fibeln mit umgeschlagenem Fuß, die auch in der Ostgruppe auftreten, gibt es zwei Fundkategorien, die nur in dem westlichen Teil vorkommen. Es sind dieses Zwiebelknopffibeln in Obreja und mittelbar durch einen Grabfund bezeugt in Tirnăvioara (A 9, 14), sowie zweireihige Kämme (Fundliste 2, D), die das spätrömische Gepräge unterstreichen. Man wäre geneigt für die Siedlungen wegen der zweireihigen Kämme eine noch spätere Datierung anzunehmen, da diese erst in den Reihengräbern allgemein üblich werden, doch gibt es in ausreichender Zahl Funde, die ihre Verwendung bereits in römischer Zeit belegen³. Jedenfalls fehlen sie im Ostteil, wo nur einreihige Kämme mit halbrundem oder mit abgesetztem Mittelgriff vorkommen.

³ Hinweise bei I. Hica, in: *In memoriam C. Daicoviciu*, Cluj, 1974, 170; E. B. Vágó, I. Bóna, *Die Gräberfelder von Intercisa. Der spätrömische Ostfriedhof*, Budapest, 1976, 198.

Die Ostgruppe wirft eine Reihe von kulturellen, ethnischen und damit auch geschichtlichen Fragen auf. Die Möglichkeit sie zu erkennen und abzugrenzen ist vor allem der verdienstvollen Tätigkeit von Z. Székely und von M. Marcu zu verdanken. Während das vom Museum in Sf. Gheorghe gesammelte und erarbeitete Material bereits bekanntgegeben wurde⁴, liegen über die jahrelangen Grabungen des Museums in Braşov nur kurze Berichte vor und von der zusammenfassenden Arbeit, die darüber vorbereitet wird, sind noch wesentliche abschließende Erkenntnisse über diese Gruppe zu erwarten⁵. Nach dem Fundort, wo sie bereits in den Jahren 1882 und 1891 festgestellt wurde (Abb. 5, 7—11), kann sie als Sf. Gheorghe-Gruppe bezeichnet werden. Da sie ein geschlossenes Verbreitungsgebiet entlang der Ostkarpaten besitzt und in über 20 Fundorten nachgewiesen ist, darf sie auch als eine gesonderte Kultur angesprochen werden (Fundliste 1 B). Eine solche Einstufung ist auch im Hinblick auf die Sintana de Mureş — Tschernjachowkultur begründet, mit der sie gemeinsame Merkmale verbinden, aber von der sie auch wesentliche Unterschiede absondern. Ebenso ist eine begriffliche Trennung im Hinblick auf die karpische Poienestikultur geboten, der gegenüber ein ähnliches Verhältnis besteht.

Die Sf. Gheorghe-Kultur besitzt eine besondere Fundhäufung im Alttal, im Gebiet des Piriul Negru und im Burzenland, doch ist dieses Fundbild zum Teil auch durch die besonders intensive Geländetätigkeit bedingt, die in diesen Gegenden entfaltet wurde. Zieht man den Umfang der durchgeführten Grabungen in Betracht, so verdient das Auftreten von Oberflächenhütten hervorgehoben zu werden (Abb. 6; 4, 11), die im Vergleich zu den vorherrschenden Grubenhütten häufiger werden. In der Sf. Gheorghe-Kultur lassen sich vier Komponenten unterscheiden, die ihr ein besonderes Gepräge verleihen, auch wenn sie nicht jedesmal klar voneinander zu trennen sind.

Es ist verständlich, daß in dem weniger intensiv romanisierten Ostteil Siebenbürgens die Kultur der dakischen Bevölkerung stärker fortwirkt und sich nachhaltiger äußert. So ist die handgearbeitete Ware häufiger vertreten, einfache Töpfe werden mit Randkerben, Tupfenleisten und auch noch mit vier Knubben verziert (Abb. 5, 10. 6; 5, 12, 13) und man wäre geneigt solche Funde noch in vorrömische Funde zu setzen, wenn ihr gesicherter Fundzusammenhang sie nicht in das 4. Jh. stellen würde. Eine Leitform sind henkellose konische Tassen, die am Boden eine Tupfenreihe tragen (Fundliste 2, A 1—13. Abb. 3; 1, 13. 4; 3. 5; 6. 6; 9). Sie hängt offensichtlich mit der dakischen Henkeltasse zusammen, doch kommt dieser Typus nur mehr in einem Exemplar in Reci vor. Henkellose konische Tassen sind als Ausnahme bereits in vorrömischer dakischer Zeit bekannt und werden dann im 4. Jh. häufiger⁶,

⁴ Z. Székely, *Aluta*, 1, 1969, 7—90.

⁵ Es soll auch hier Frau M. Marcu für die Freundlichkeit gedankt werden, mit der sie wiederholt die Einsicht in das umfangreiche Material ihrer Grabungen gestattete.

⁶ Gh. Bichir, *Cultura carpică*, Bucureşti, 1973, 68—69.

nur in der Sf. Gheorghe-Kultur und südlich der Karpaten⁷ weisen sie aber eine Tupfenreihe entlang des Bodens auf. Dieser Tassentypus unterscheidet sie von der karpischen Kultur, wo meistens die ursprüngliche Form der Henkeltassen, seltener der henkellosen Tassen vorkommt, denen ausnahmslos aber die Tupfenreihe fehlt. Gleichfalls der dakischen Komponente sind vermutlich die Kämme mit halbrundem Griff zuzusprechen, die in der Sf. Gheorghe-Kultur, aber auch südlich der Karpaten auftreten⁸. Hier kommen auch Krausengefäße vor⁹, es fehlen aber in den Siedlungen Tschernjachowkämme mit abgesetztem Mittelteil.

Die Ostkarpaten können auf Höhenwegen, Gebirgspfaden und Pässen leicht überquert werden und die Verbindung mit der Moldau bildet eine Konstante für die Geschichte dieses Gebietes in vor- und frühgeschichtlicher Zeit, die sich auch im Mittelalter und in der Neuzeit geltend macht. So ist auch für die Sf. Gheorghe-Kultur die Frage zu stellen, wie die Kultur der Karpen auf sie einwirkt. Der Einfluß dieser Komponente ist aber geringer, als man auf Grund der räumlichen Gegebenheiten annehmen würde. Es handelt sich eher um Gemeinsamkeiten der gleichen dakischen Grundlage, als um gegenseitige unmittelbare Einflüsse. In beiden besteht die Vorliebe für Schüsseln, handgearbeitete Töpfe mit Tupfenleisten und für Glättmuster¹⁰. Amphoren, die eine bevorzugte Urnenform der karpischen Kultur darstellen¹¹, sind in Siedlungen in Siebenbürgen seltener, scheinen aber als Grabgeschirr bevorzugt zu werden, wie die Funde aus Brateiu und Mediaş nahelegen. Es bestehen aber auch entscheidende Unterschiede zwischen der Sf. Gheorghe- und der Poienestikultur. Während die Krausen eine der kennzeichnenden und häufigsten Gefäßformen diesseits der Karpaten sind, fehlen sie bei den Karpen, die auch keine Kämme tragen. Die Verwendung von einreihigen Kämmen, von henkellosen konischen Tassen mit Tupfenreihen und von Krausen unterscheiden die Sf. Gheorghe- von der Poienestikultur.

Der römische Anteil der Kultur ist schwerer zu erfassen, da er mittelbar sich auch in den übrigen Komponenten geltend macht. Er äußert sich einmal in der roten scheibengedrehten Ware und auch ein Großteil der grauen auf der Scheibe gedrehten Keramik könnte von römischen Formen abgeleitet werden. Dieses gilt für die Krausengefäße, die kaum in einer römischen Lagersiedlung fehlen und auch in der überwiegenden Mehrzahl der Sf. Gheorghe-Fundorte auftreten. Ihre Häufigkeit nimmt von Osten nach Westen zu ab und es wäre zu erwä-

⁷ Nach der freundlichen Mitteilung von Gh. Bichir — Bukarest, in Coloneşti, Bez. Ol. Măţăsar, Bez. Dimboviţa und Scorniceşti, Bez. Olt.

⁸ In Dulceanca, Bez. Teleorman, S. Dolinescu-Ferche, *Aşezări din secolele III şi VI e.n. în sud-vestul Munteniei. Cercetările de la Dulceanca*, Bucureşti, 1974, 32 Abb. 11; 1, in Străuleşti — Bucureşti und Tîrgşor, Bez. Prahova, Gh. Diaconu, *SCIV*, 23, 1972, 463—468.

⁹ S. Dolinescu-Ferche, *a.a.O.*, 53 Abb. 37, 5; 60 Abb. 47, 7.

¹⁰ Für die karpische Kultur vgl. die zusammenfassende Arbeit von Gh. Bichir, *a.a.O.*

¹¹ Gh. Bichir, *a.a.O.*, 80—81.

gen, ob eine der Wurzeln der ostsiebenbürgischen Krausen nicht in das Barbarikum führt.

Maßgebend für die Bestimmung und Beurteilung der Sf. Gheorghe-Kultur sind ihre Beziehungen zur Tschernjachow — Sintana de Mureş-Kultur. Man wird in diesem Falle der ersten Bezeichnung den Vorzug geben müssen, da Tschernjachoweinflüsse in der Sf. Gheorghe-Kultur sich vermutlich bereits vor dem Beginn des Gräberfeldes von Sintana de Mureş bemerkbar machen. Neben allgemeinen gemeinsamen Kennzeichen wie glänzender grauer Keramik, Glättverzierung und der Vorliebe für Schüsseln, stammen einige Elemente unmittelbar aus der Tschernjachowkultur. Dazu dürften Krüge mit eingezogener Ausgußöffnung gehören (Abb. 4; 5. 6; 2), vor allem aber die Kanne aus Tg. Secuiesc¹² die starke Tschernjachoweinflüsse und auch das Vorkommen von Originalstücken nachweisen. Am überzeugendsten zeigen diese Verbindung die häufigen einreihigen Kämme mit abgesetztem Mittelgriff, die aus dem Osten stammen¹³ und weder von einheimischen Dakern, noch von Karpen getragen wurden. Zusammen mit den henkellosen konischen Tassen mit Tupfenreihen bilden sie den wichtigsten Anhaltspunkt für die Eigenständigkeit dieser Gruppe und grenzen sie von den übrigen spät-römischen ländlichen Siedlungen in Siebenbürgen ab (Abb. 7). In diesen fehlen sie bezeichnenderweise und an ihrer Stelle werden zweireihige Kämme getragen. Schließlich kann noch auf eine frühe Fibel mit halbrunder Kopfplatte aus Härman verwiesen werden (Abb. 4/4). Die Tschernjachoweinflüsse überspringen gleichsam das karpische Siedlungsgebiet oder machen sich zu einer Zeit bemerkbar, als dieses in seiner kulturellen Bedeutung bereits geschwächt oder verschwunden war. Trotzdem wäre es verfehlt, die Sf. Gheorghe-Kultur unmittelbar mit der Tschernjachowkultur gleichzusetzen, wie versucht wurde, oder sogar aus dem Eindringen von Tschernjachowelementen die Anwesenheit von gotischen Volksteilen zu vermuten. Der Anteil der dakischen Kulturkomponente in der Sf. Gheorghe-Kultur ist dafür zu hoch, entscheidend dürften aber die Grabsitten sein. Die Sf. Gheorghe-Kultur übt weitgehend Brandbestattung im Gegensatz zu den Körpergräbern der Sintana de Mureş-Kultur, die erst wesentlich des Verbreitungsgebietes der Sf. Gheorghe-Gruppe auftreten. Die Gräber der Sintana de Mureş- und die Siedlungen der Sf. Gheorghe-Kultur schließen sich unseren gegenwärtigen Kenntnissen nach im Wesentlichen aus. Die Träger der Sintana de Mureş-Kultur dringen vermutlich erst zu einem späteren Zeitpunkt in Siebenbürgen ein und gerade im Gegensatz zu der Sf. Gheorghe-Kultur könnten dann in ihnen auch ethnisch gotische Volksteile vermutet werden.

Es werden hier nur die Siedlungen der Sf. Gheorghe-Kultur berücksichtigt, doch soll darauf hingewiesen werden, daß auch bereits ein umfangreiches Gräberfeld untersucht wurde, dessen Grabinventare bei ei-

¹² V. Pärvan, *Getica*, Bucureşti, 1926, 584 Abb. 439; Z. Székely, *a.a.O.*, 76 Abb. 7; 10, Taf. 1; 2.

¹³ S. Thomas, *Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege*, 8, 1960, 106—108; E. B. Vágó, I. Bóna, *a.a.O.*, 201.

ner Überprüfung seiner maßgebenden Komponenten eine frappierende Übereinstimmung mit der Sf. Gheorghe-Kultur aufweisen. Es handelt sich um das Gräberfeld von Brateiu¹⁴, wo von 353 Gräbern 328 Brandgräber in flachen Mulden sind. Zwar ist aus dem geschlossenen Verbreitungsgebiet der Sf. Gheorghe-Kultur nur ein Grab aus Sf. Gheorghe selbst bekannt, doch besitzt dieses bezeichnenderweise die gleiche Grabform. Möglicherweise sind auch die beiden Gräber aus Sărăteni hier einzuordnen. Das Auftreten des Gräberfeldes von Brateiu außerhalb des unmittelbaren Bereiches der Kultur ist durch seine Lage im Tal der Großen Kockel zu erklären, die in den Ostkarpaten entspringt, woher Träger der Kultur dann über Sighişoara weiter flußabwärts zogen. Dieses zeigt auch die Tatsache, daß das Gräberfeld ohne ältere Vorstufen erst im 4. Jh. beginnt und bereits Tschernjachoweinflüsse aufweist, die die Einwanderer aus Ostsiebenbürgen mitbrachten. In Brateiu sind die gleichen Komponenten vertreten, wenn auch mit einigen Besonderheiten, die sich aus der verschiedenartigen Verwendung des Materials, aus Grabbeigaben oder aus Siedlungsfunden, erklären. Handgearbeitete Keramik, auch mit gekerbten Rändern, ist beinahe in jedem Grab nachgewiesen, konische Tassen sind im Gegensatz zu den Siedlungen sehr selten und Exemplare mit Tupfenleisten am unteren Rande fehlen völlig. Die Funktion, die sie in den Siedlungen erfüllten scheint im Grabgeschirr nicht erforderlich gewesen zu sein. Andererseits sind die in karpischen Gräbern häufig verwendeten Amphoren auch in Brateiu gut belegt, während sie in den Siedlungen seltener vorkommen. Krausengefäße, ebenso wie rote Keramik, sind zahlreich belegt, worin sich auch die Nähe der westsiebenbürgischen urbanen Zone geltend macht. Am überzeugendsten ergibt sich aber die Zugehörigkeit von Brateiu zur Sf. Gheorghe-Kultur aus den gleichen Merkmalen der Tschernjachow—Sintana de Mureş-Kultur, die sich in den Sf. Gheorghe-Siedlungen und in Brateiu bemerkbar machen. Schüsseln mit einer Fazettenreihe an der Schulterkante, Originalgefäße wie z.B. ein Becher, eingeglättete Verzierungen und schließlich einreihige Kämme mit halbrundem Mittelfriff belegen diese Zusammenhänge zur Genüge. Die Zugehörigkeit von Brateiu zur Ostgruppe ergibt sich auch aus einem Vergleich mit der Westgruppe, wo Urnengräber vorherrschen.

Gegenüber den stärker romanisierten Siedlungen im Westen, die deswegen im 4. Jh. auch schwerer zu erkennen sind, macht sich in Ostsiebenbürgen das kulturelle Substrat der Daker nachhaltiger bemerkbar und hier treten auch bereits Einwirkungen der Tschernjachowkultur auf. Wie sie übermittelt wurden, muß noch dahingestellt bleiben und man könnte auch den Zuzug einer dakischen Gruppe aus dem Osten erwägen, die bereits frühzeitig Tschernjachoweinflüssen ausgesetzt war. Eher liesse sich an eine Verbindung nach Süden in die Große Walachei (Muntenia) denken. Hier gibt es gleichfalls Krausengefäße, die henkellosen Tassen mit Tupfenreihe am Boden sind belegt und Kämme mit

¹⁴ L. Bărzu, *Continuitatea populației autohtone în Transilvania în secolele IV—V*, Bucureşti, 1973.

halbrundem Griff zeigen, daß die Kammtracht üblich war. Die Beziehungen der Sf. Gheorghe-Kultur weisen demnach eher nach Süden und man könnte vermuten, daß ihr verstärktes Hervortreten eine Folge der Niederlassung der Golen an der unteren Donau nach 332 war, wodurch bodenständige Bevölkerungsteile über die Karpaten nach Norden abgedrängt wurden. In den südlichen und östlichen Beziehungen der Sf. Gheorghe-Kultur macht sich wieder ihr Mischcharakter geltend, doch können bei dem gegenwärtigen Material- und Forschungsstand für ihre historische Erklärung nur Arbeitshypothesen aufgestellt werden.

Handwerkersiedlungen. Töpfersiedlungen, wie sie in der Theißebene bei Medieşul Aurit, Beregsurány oder Blažice freigelegt wurden¹⁵, sind bisher in Siebenbürgen nicht nachgewiesen, wo nur einzelne Töpferöfen der üblichen römischen Konstruktion in Cluj-Mănăstur, Mugeni und Sf. Gheorghe „Epreşteţ“ ausgegraben wurden (A 5, B 12, 17). Sie zeigen, daß die benötigten Gefäße in den Siedlungen selbst hergestellt wurden. Andere Hinweise auf Werkstätten, wie z. B. für Eisenverhüttung, Metallverarbeitung oder zur Herstellung von Kämmen¹⁶, sind im 4. Jh. in Siebenbürgen nicht bekannt. Einen Sonderfall stellt die Gefäßproduktion in Cristeşti dar. Es wird hier ein Militärlager als Standort der Ala Bosporanorum vermutet und aus römischer Zeit stammen Inschriften, Skulpturen, Grabdenkmäler und Gebäudereste¹⁷. Außerdem bestanden hier Töpferwerkstätten, die eine kennzeichnende stempelverzierte Ware für die weitere Umgebung erzeugten. So dürften ein Teil der roten Urnen, z. B. die zwei- und dreihenkligen Gefäße des Gräberfeldes von Soporul de Cimpie, aus Cristeşti stammen, für das Schlangengefäß aus Lechinţa de Mureş mit Stempelverzierung¹⁸ läßt sich dieses auf Grund gleicher Bruchstücke aus Cristeşti im Museum in Tg. Mureş nachweisen. Leider ist der Musterschatz des in diesem Museum aufbewahrten Materials noch nicht veröffentlicht. Eine Auswahl davon bietet Abb. 8, die freundlicherweise von A. Zrinyi zusammengestellt wurde. Hier interessiert die Frage, ob die Töpferwerkstätten auch nach der Preisgabe der Provinz weiterarbeiteten. Direkte Beweise gibt es dafür noch nicht, doch macht eine Reihe von Befunden eine solche Annahme sehr wahrscheinlich. Einmal ist aus Cristeşti ein Münzfund des 4. Jhs. bekannt¹⁹, dessen Fundort allerdings nicht eindeutig gesichert ist. Bei Grabungen in Tîrgu Mureş wurde stempelverzierte Keramik aus Cristeşti zusammen mit glättverzierten Scherben des 4. Jhs. gefunden²⁰ und die gleiche Verbindung besteht in einem oder mehreren Brandgräbern für das erwähnte Schlangengefäß aus Lechinţa de Mureş mit grauen

¹⁵ S. Dumitraşcu, T. Bader, *Aşezarea dacilor liberi de la Medieşul Aurit, (Satu Mare)*, 1967; D. Csallány, *Actes du VIIe Congrès international des sciences préhistoriques et protohistoriques*, Prague, 1971, Bd. 2, 1008—1009, Taf. 42; J. Pastor, *Arheologické rozhledy*, 12, 1960, 800—810; ders., *Studijne zvesti Aúsav*, 6, 1961, 105—122.

¹⁶ Für eine Werkstatt zur Herstellung von Kämmen aus dem 4. Jh. in der Moldau, vgl. V. Palade, *Arheologia Moldoviei*, 4, 1966, 261—277.

¹⁷ *Tabula Imperii Romani*, L 35, S. 36.

¹⁸ E. Beninger, *Mannus*, 30, 1938, 124 Abb. 2.

¹⁹ K. Horedt, *SCIV*, 6, 1955, 671; Z. Székely, *SCN*, 2, 1958, 469—473.

²⁰ A. Zrinyi, *Marisia*, 6, 1976, 148—149.

Gefäßen des 4. Jhs. und einer frühen Blechfibel mit halbrunder Kopfplatte. Schließlich enthält eines der spätesten Brandgräber in Randlage aus Soporu de Cimpie eine bauchige Urne, die vermutlich in Cristești gearbeitet wurde. Sie wird durch einen sphärischen Anhänger mit rautenförmigen Zierblechen um oder nach 300 datiert²¹. Der Fortbestand der Töpferwerkstätten aus Cristești bis in das 4. Jh. kann demnach weitgehend als gesichert gelten.

Die Gutshöfe nehmen eine Zwischenstellung ein, da sie einerseits als Ergebnis einer von den Römern eingeführten fortschrittlichen Wirtschaftsweise auftreten, andererseits ihre Bewohner aber den gleichen Beschäftigungen nachgehen und Ackerbau treiben, wie in den ländlichen Siedlungen. Die Zahl der bisher ermittelten provinzialzeitlichen Anlagen schwankt, da ihre Einordnung wechselt und es sich außer um Villae rusticae auch um Villae suburbanae in der Nähe der Städte oder auch nur um bescheidene Gehöfte handeln kann. Festgestellte, aber nicht freigelegte Mauerzüge brauchen nicht unbedingt zu Gutshöfen gehört zu haben und kleine Bauten mit Trockenmauern, wie sie in Cicău und Morești vorkommen²², sind eher als bäuerliche Anwesen einzustufen. Die Zahl der sicheren oder vermuteten Anlagen beträgt ungefähr 40, von denen etwa 10 Villae rusticae ausgegraben sind, weitere fünf können als Villae suburbanae eingeordnet werden und etwa 25 wurden auf Grund von Oberflächenfindungen angenommen, aber nicht durch Grabungen nachgewiesen²³. Soweit die ermittelten Teilpläne Rückschlüsse erlauben, sind die Bauten wenig umfangreich und eher bescheiden, im Gegensatz zu den zahlreichen und prächtigen ausgestatteten Gutshöfen aus anderen Provinzen²⁴. Während der ungefähr vier Jahrhunderte dauernden römischen Herrschaft in Pannonien und anderswo entwickelten sich die Latifundien als wichtige wirtschaftliche und soziale Einheiten, was in der Provinz Dakien, in der viel kürzeren Zeit ihres Bestandes in geringem Umfang der Fall war. So ist es verständlich, daß die wenigen Gutsbesitzer die Provinz verliessen, während die von ihnen abhängigen Arbeitskräfte sich in die benachbarten ländlichen Siedlungen eingliederten und nicht den Gutshof weiter bewirtschafteten. Nur in zwei Fällen könnte dieses angenommen werden. In der Nähe der Villa rustica von Răhău wurden talaufwärts Scherben gefunden, die vermutlich in das 4. Jh. gehören²⁵, während in Cicău reiche Keramikfunde des 4. Jhs. die Fortdauer des Platzes auch in spätrömischer Zeit anzeigen. An Bauresten kamen hier aber

²¹ D. Protase, *Un cimitir dacic din epoca romană la Soporu de Cimpie*, București, 1976, 16, 17 Abb. 4. Zur Datierung der Bleche I. Hica-Cimpeanu, *Dacia*, 20, 1976, 35.

²² K. Horedt, *SCIV*, 6, 1955, 651–652.

²³ Für die römischen Gutshöfe in Siebenbürgen vgl. I. Winkler, V. Vasiliev und Mitarbeiter, *Sargetia*, 5, 1963, 59–85; I. Mitrofan, *ActaMN*, 10, 1973, 127–150, 11, 1974, 41–59.

²⁴ Z.B. aus Pannonien, E. B. Thomas, *Römische Villen in Pannonien*, Budapest, 1964.

²⁵ I. Berciu, *Al. Popa, Apulum*, 6, 1967, 19.

nur die Fundamente eines Raumes mit Trockenmauern zum Vorschein²⁶.

Militärlager. Die Provinzgrenze in Siebenbürgen sicherten 28 Limeskastelle, zu denen noch zwei Legions- und sieben Verbindungslager im Inneren hinzukamen²⁷. Nach dem Abzug der Truppeneinheiten blieben diese Anlagen unbewohnt, da sie für die Lebensweise der zurückgebliebenen Bevölkerung zu groß waren und nicht ihren Verteidigungsbedürfnissen entsprachen. Die kleinen Dorfgemeinschaften konnten die mehrere hundert Meter langen Mauerzüge nicht eng genug besetzen, die sich für die Verteidiger, wenn sie überstiegen wurden, wie eine Falle auswirkten. Die Bevölkerung zog es vor, bei Gefahren in die Wälder, in abgelegene Seitentäler oder auf Bergeshöhen Schutz zu suchen. Aus den Militärlagern sind in Siebenbürgen nur in zwei Fällen Siedlungsreste bekannt. Zahlreich und überzeugend gibt es sie in Comolău²⁸, wo eben die geringe Größe des Kastells die Träger der Sf. Gheorghe-Kultur bewog, es in Besitz zu nehmen. Viel weniger ausgeprägt sind die Siedlungsspuren in Brincovenesti, wo bei Grabungen einige graue Scherben mit eingeglätteter Verzierung zum Vorschein kamen²⁹.

Zivilsiedlungen (Canabae). Wenn auch die Militärlager aufgelassen wurden und unbewohnt blieben, so gilt dieses nicht für die dazugehörenden Zivilsiedlungen. Unmittelbare spätrömische Siedlungsspuren konnten zwar auch in diesen nicht nachgewiesen werden, vermutlich weil diese noch einheitlich römisch waren und sich nicht von provinzialzeitlichen unterschieden. Etwa bei einem Drittel der Lager sind aber aus ihrer Umgebung nachaurelianusische Münz- oder andere Einzel-funde und einmal auch Gräber innerhalb des Lagers bekannt, die von den Bewohnern der Zivilsiedlungen herrühren müssen. Städte mit Militärlagern, wie Apulum, Potaissa und Porolissum werden hier nicht berücksichtigt, da sie bereits an anderer Stelle behandelt wurden. Münzfunde sind aus Cristești bekannt, das hier zu zu erwähnen ist, sofern dort auch ein Castrum bestand³⁰, weiteres aus Cincșor, Gherla, Gilău, Hoghiz, Olteni, Sighișoara und Vețel³¹. Einzelfunde, die auf die Fortdauer der Canabae hinweisen, sind ein Fingerring mit der Inschrift VT(ere) F(elix) aus Bologa³² und der Bügel einer Zwiebelknopffibel aus Vețel³³ mit der Inschrift QVARTINE VIVAS, beide aus Silber und mit niellierten Dreiecken verziert. Eine Taubenlampe aus Buciumi wird als christlich

²⁶ I. Winkler, *Actes de la XIIe Conférence internationale d'études classiques „Eirene“*, București, Amsterdam, 1975, 593—600; Apulum, 17, 1979, (im Druck).

²⁷ Ihre letzte Zusammenfassung bei N. Gudea, *Saalburg-Jahrbuch*, 31, 1974, 41—49, weitere Hinweise in der *Tabula Imperii Romani*, L. 35.

²⁸ Vgl. Fundliste 1, B 7.

²⁹ A. Zrinyi, a.a.O., 130 und freundliche mündliche Mitteilung.

³⁰ S. Anm. 17.

³¹ C. Preda, *SCIVA*, 26, 1975, 463, 467, 469, 474, 480, 484.

³² K. Horedt, *Archäologisches Korrespondenzblatt*, 3, 1973, 227.

³³ K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII*, București, 1958, 23; M. Macrea, *Dacia*, 2, 1958, 467—472.

angesprochen und gleichfalls spät angesetzt³⁴. Schließlich können noch zwei Brandgräber aus dem Lager von Sărăteni erwähnt werden³⁵, das erst nachdem es aufgelassen worden war von den Bewohnern aus der Umgebung als Begräbnisplatz benützt werden konnte.

Höhensiedlungen. Ausnahmsweise werden Siedlungen auch auf Bergkuppen angelegt, die durch ihre Lage geschützt und schwerer zugänglich waren. Sie können auch mit einem Wall umgeben sein, wie dieses in Țirnăvioara der Fall ist, der allerdings auch erst mittelalterlich sein kann³⁶. Eine ähnliche Anlage gibt es auf einer Berghöhe auf dem linken Ufer der Kleinen Kockel bei Cetatea de Baltă. Es ist eine Holzerdburg mit zwei Bauphasen und auf der Innenseite des Walles mit einem Steinpflaster. Sie weist eine Konstruktionsweise auf, wie sie bei mittelalterlichen Befestigungen, z. B. in Morești und in Șirioara auftritt³⁷. Es wurden aber bei Grabungen nur dakische und römische Scherben und keine mittelalterlichen gefunden³⁸, was gegen eine späte Datierung spricht. Eine sichere Deutung des Befundes ist nicht möglich, es kann aber darauf hingewiesen werden, daß in konstantinischer Zeit Höhenbefestigungen, die nicht militärisch besetzt waren, im Rheinland eine zunehmende Rolle spielten³⁹ und der Plan einer Anlage aus Völklingen im Saarland aus dem 3.—4. Jh. eine überraschende Ähnlichkeit mit Cetatea de Baltă besitzt⁴⁰.

Die verschiedenen spätrömischen Siedlungsformen zeigen, wie durch die Forschungen der letzten Jahrzehnte die Geschichte Siebenbürgens und die Schicksale seiner Bewohner im 4. Jh. bereits konkret und differenziert verfolgt werden können.

³⁴ C. Pop, A. V. Matei, *Acta Musei Porolissensis*, 2, 1978, 82, Nr. 23 und Taff, 4; 13.

³⁵ Z. Székely, *a.a.O.*, 67—69.

³⁶ Vgl. Fundliste, 1, A 14.

³⁷ K. Horedt, *Materiale*, 4, 1957; M. Rusu, Șt. Dănilă, *File de Istoric*, 2, 1972, 47—66.

³⁸ Die Angaben über die 1973 durchgeführten Grabungen werden Gh. Anghel — Alba Iulia verdankt.

³⁹ W. Schleiermacher, *Ber RGK*, 33, 1943/1950, 134, 176—177.

⁴⁰ G. Weisgerber, *Bericht der staatlichen Denkmalpflege im Saarland*, 22, 1975, 49—60.

Fundliste 1.

A. Spätrömische ländliche Siedlungen.

- ¹ Aiud, Bez. Alba. Freundliche Mitteilung H. Ciugudeanu — Alba Iulia.
- ² Batoș, Bez. Mureș, A. Zrínyi, *Marisia*, 6, 1976, 128—129 (hinfert abgekürzt: *Zrínyi*).
- ³ Brincovenesti, Bez. Mureș. Freundliche Mitteilung A. Zrínyi — Tirgu Mureș.
- ⁴ Cipău, Bez. Mureș, N. Vlassa, *SCIV*, 16, 1965, 501—518; *Zrínyi*, 131—134.
- ⁵ Cluj-Mănăștur, Bez. Cluj. I. Hica-Cimpeanu, *In memoriam C. Daicoviciu*, Cluj, 1974, 165—171.
- ⁶ Cornești, Bez. Mureș, *Zrínyi*, 134—135.
- ⁷ Iernut, Bez. Mureș, N. Vlassa, *ActaMN*, 3, 1966, 400—402.
- ⁸ Noșlac, Bez. Alba. D. Protase, *Problema continuității în Dacia*, București, 1966, 121.
- ⁹ Obreja, Bez. Alba. D. Protase, *Problema continuității*, 123.
- ¹⁰ Sebeș, Bez. Alba. K. Horedt, *Apulum*, 6, 1967, 19—25.
- ¹¹ Sic, Bez. Cluj. Freundliche Mitteilung Șt. Ferenczi — Cluj.
- ¹² Șercaia, Bez. Brașov. *Dacia*, 22, 1978, 360.
- ¹³ Tirgu Mureș, Bez. Mureș, *Zrínyi*, 148—149.
- ¹⁴ Tîrnăvioara, Bez. Sibiu. N. Lupu, *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 5, 1961, 153—163.
- ¹⁵ Țaga, Bez. Cluj. *SCIV*, 18, 1967, 532.
- ¹⁶ Vișinelu, Bez. Mureș, G. Marinescu, Șt. Dănilă, *File de istorie*, 4, 1976, 38—39.

B. Spätrömische ländliche Siedlungen der Sf. Gheorghe-Kultur.

- ¹ Archiud, Bez. Bistrița-Năsăud. D. Protase, *Problema continuității*, 107, Șt. Dănilă, *File de istorie*, 3, 1974, 458, 461—463.
- ² Arcuș, Bez. Covasna. Z. Székely, *Aluta*, 1, 1969, 19 (hinfert abgekürzt: *Székely*).
- ³ Bezid, „Lóc”, Bez. Mureș. *Székely*, 60—65.
- ⁴ Brașov, „Dealul curmăturii”, Bez. Brașov. I. Pop, G. Bakó, *Culegere de studii și cercetări (Cumidava)*, 1, 1967, 104.
- ⁵ Brașov „Măgurele”, Bez. Brașov. Freundliche Mitteilung M. Marcu — Brașov.
- ⁶ Căpeni, Bez. Covasna. *Székely*, 16.
- ⁷ Comolău, Bez. Covasna, Z. Székely, *A Komollói erődített római tábor*, Kolozsvár, 1943. *Székely*, 17—19.
- ⁸ Cristian, Bez. Brașov. M. Marcu, *Cumidava*, 2, 1968, 4, 1970, 639—640.
- ⁹ Ghidfalău, Bez. Covasna, *Székely*, 19.
- ¹⁰ Hărman, Bez. Brașov. M. Marcu, *Cumidava*, 4, 1970, 640—641; 5, 1971, 45—51; *Materiale și cercetări arheologice*, 10, 1973, 244—246.
- ¹¹ Medișorul Mare, Bez. Harghita, *Székely*, 9, 68.
- ¹² Mugeni, Bez. Harghita. G. und I. Ferenczi, *ActaMN*, 13, 1976, 239—255.
- ¹³ Reci, Bez. Covasna. *Székely*, 12, 50—60.
- ¹⁴ Rîșnov, Bez. Brașov. Freundliche Mitteilung Fl. Costea — Brașov.
- ¹⁵ Roitav, Bez. Brașov. M. Marcu, *Cumidava*, 4, 1970, 640.
- ¹⁶ Sf. Gheorghe „Bedeháza”, Bez. Covasna. *Székely*, 20.
- ¹⁷ Sf. Gheorghe „Epreșetó”, Bez. Covasna. *Székely*, 11, 23—49.
- ¹⁸ Sighișoara, Bez. Mureș. Gh. Baltag, *Archäologische Tagung*, Bukarest, April 1977.
- ¹⁹ Sinzieni, Bez. Covasna. *Székely*, 16.
- ²⁰ Tirgu Secuiesc, Bez. Covasna. *Székely*, 13—14.
- ²¹ Vermeș, Bez. Bistrița-Năsăud. Șt. Dănilă, *File de istorie*, 3, 1974, 463.
- ²² Voivodeni, Bez. Mureș. Freundliche Mitteilung. M. Petică — Tirgu Mureș.

C. Wahrscheinlich spätrömische ländliche Siedlungen.

- ¹ Bezid, Bez. Mureș, Z. Székely, *Materiale*, 6, 1960, 117.
- ² Cernatu de Sus, Bez. Covasna, I. Pop, G. Bakó, *Culegere de studii și cercetări (Cumidava)*, 1, 1967, 106.
- ³ Codlea, Bez. Brașov. F. Costea, *Cumidava*, 5, 1971, 32.
- ⁴ Copșa Mică, Bez. Sibiu. Freundliche Mitteilung I. Winkler — Cluj.
- ⁵ Coșeni, Bez. Covasna. Z. Székely, *Materiale*, 7, 1961, 181.
- ⁶ Cuci, Bez. Mureș, *Zrinyi*, 136—137.
- ⁷ Dalnic, Bez. Covasna. *Székely*, 15—16.
- ⁸ Feldioara, Bez. Brașov. F. Costea, *Cumidava*, 5, 1971, 32.
- ⁹ Gorenii, Bez. Mureș, *Zrinyi*, 138.
- ¹⁰ Lisnău, Bez. Covasna. *Székely*, 19.
- ¹¹ Luduș, Bez. Mureș, *Székely*, 19.
- ¹² Mediaș, Bez. Sibiu. I. H. Crișan, *Din activitatea științifică a Muzeului raional Mediaș*, 3, 1955—1956, 42—43.
- ¹³ Morești, Bez. Mureș. K. Horedt, *Morești*, Bukarest, 1979.
- ¹⁴ Peșteră, Bez. Brașov. C. S. Nicolăescu-Plopșor, I. Pop, *Materiale*, 6, 1959, 29.
- ¹⁵ Valea Izvoarelor, Bez. Mureș. *Zrinyi*, 149.

Fundliste 2. (Abb. 7. Für die Fundorte vgl. die Hinweise von Fundliste 1).

A. Henkellose konische Tassen mit Tupfenreihe.

- ¹ Archiud, Bez. Bistrița-Năsăud.
- ² Arcuș, Bez. Covasna.
- ³ Brașov „Măgurele“, Bez. Brașov.
- ⁴ Cipău, Bez. Mureș.
- ⁵ Comălău, Bez. Covasna.
- ⁶ Cristian, Bez. Brașov.
- ⁷ Hărman, Bez. Brașov.
- ⁸ Mugeni, Bez. Harghita.
- ⁹ Reci, Bez. Covasna.
- ¹⁰ Rîșnov, Bez. Brașov.
- ¹¹ Sf. Gheorghe „Epreșetető“, Bez. Covasna.
- ¹² Sinzieni, Bez. Covasna.
- ¹³ Sighișoara, Bez. Mureș.

B. Einreihige Kämme mit halbrundem Griff.

- ¹ Hărman, Bez. Brașov.
- ² Sighișoara, Bez. Mureș.

C. Einreihige Kämme mit abgesetztem Mittelgriff.

- ¹ Archiud, Bez. Bistrița-Năsăud.
- ² Bezid „Lóc“, Bez. Mureș.
- ³ Brașov „Dealul curmăturii“, Bez. Brașov.
- ⁴ Hărman, Bez. Brașov.
- ⁵ Noșlac, Bez. Alba.
- ⁶ Reci, Bez. Covasna.
- ⁷ Sf. Gheorghe „Epreșetető“, Bez. Covasna.
- ⁸ Vermeș, Bez. Bistrița-Năsăud.
- ⁹ Voivodeni, Bez. Mureș.

D. Zweireihige Kämme.

- ¹ Aiud, Bez. Alba.
- ² Cluj-Napoca, Bez. Cluj.
- ³ Țaga, Bez. Cluj.

DATE PENTRU UN STUDIU ARHEOLOGIC AL ZONEI MUNICIPIULUI SIGHIȘOARA

GH. BALTAG

Studiul își propune să prezinte o succintă trecere în revistă a cercetărilor arheologice desfășurate în zona municipiului Sighișoara în perioada anilor 1976—1978,¹ urmînd ca cele mai importante dintre descoperiri să fie reluate în detaliu în cadrul lărgit al unor lucrări separate în viitor.

Cercetările s-au făcut sub forma săpăturilor arheologice și a cercetărilor de teren și au vizat valea Tîrnavei Mari pe cursul mijlociu și văile laterale spre nord și mai ales spre sud pe o distanță de maximum 10 km. (pl. XXXIV)

Zona cercetată de noi este străbătută de la est la vest de o vale largă (altitudinea la Sighișoara este de 350 m) formată prin eroziunea râului Tîrnava Mare în cuaternar, cu terase mari, potrivite pentru dezvoltarea unor așezări omenesti, terase care sînt mai bine dezvoltate pe malul stîng (sudic) și care sînt înălțate cu 5—7 m, cu 20—25 m, cu 30—40 m... pînă la 120 m înălțime relativă peste nivelul actual al râului. Clima de dealuri, cu temperatură medie de 8—9°C în decursul unui an și precipitațiile de 640 mm, au favorizat o vegetație bogată de păduri de fag în amestec cu stejari. Și astăzi terenul împădurit acoperă jumătate din suprafață, cealaltă jumătate fiind formată din fînețe, pășuni, teren arabil și livezi.

Relieful zonei prezintă o serie de particularități dintre care cea mai importantă și vrednică de notat pentru arheologie ni se pare a fi prezența unor văi laterale la sud care, după ce se îngustează la intrare sub forma unor „strunghi” cu puncte obligatorii de trecere, se deschid apoi la cîțiva km spre sud în largi ocoale cu pășune și pădure, constituind fiecare o microzonă cu excelente condiții pentru întemeierea de așezări în vechime ca și azi.

Activitatea de cercetare din acești ani pe teren a fost dublată prin săpături concentrate în cîteva puncte pe care le-am socotit mai impor-

¹ Aceste cercetări s-au efectuat cu sprijinul tov. dr. Radu Popa de la Institutul de Arheologie București, căruia îi mulțumim și pe această cale. Mulțumim de asemenea tov. prof. Octavian Maior, tov. Dudaș Ladislau și Dragomir Adeleanu, pentru ajutorul dat în cercetarea zonei, tov. Struminski Eugen pentru informații prețioase și, în mod particular, tov. Szász Mihai, pentru asistență grafică și fotografică. De asemenea mulțumesc și tov. prof. Emil Flueraș pentru datele cu privire la geografia zonei.

tante și despre care vom relata în primul rând. Înainte de aceasta credem că un scurt istoric al evoluției cercetării arheologice la Sighișoara este necesar.

Interesul pentru cercetarea zonei de azi a municipiului Sighișoara datează încă de la mijlocul secolului trecut și primele acțiuni se datorează „Societății pentru cunoașterea trecutului Transilvaniei”. Dimensiunea activității acestei societăți nu a depășit, la primele începuturi, stadiul romantic al căutătorilor de comori și al colecționarilor de obiecte din trecut. Meritul principal al primilor cercetători este de a fi semnalat prezența unor așezări și a unor obiecte din vechime aducându-și astfel contribuția la cunoașterea istoriei acestui pământ.

Primul loc din împrejurimile Sighișoarei care a trezit interesul a fost castrul roman de la „Podmoale”, la câțiva km de oraș, pe suprafața căruia ruinele antice trebuie să se fi păstrat pînă în evul mediu timpuriu servind ca material de construcție pentru satele din împrejurimi.

În anul 1847 inspectorul silvic Johann Graef sprijinit de filiala din localitate a societății, întreprinde primele sondaje în acest loc. Din păcate raportul asupra rezultatelor s-a pierdut. Câțiva ani mai târziu Fr. Müller împreună cu Carl Goos, organizează o nouă campanie la „Podmoale”. Este plină de pitoresc descrierea pe care o face acestei întreprinderi Fr. Müller într-un raport al asociației: „Era la 22 iulie cînd după ploi intermitente ca la tropice, în prima zi cu cerul senin, în orele de dimineață a pornit un convoi cu 12 salahori robuști, cu unelte, însoțit de un car cu boi cum se obișnuiește pe meleagurile noastre, pentru a dezvălui romantismul lumii vechi”. Odată ajunși la locul propus săpăturile se desfășoară la inspirație și interesul se manifestă mai mult pentru obiecte de colecționat: „am ales un punct extrem la apus și am început săpăturile la noroc. Eu pe semne nu l-am nimerit și cazmaua și tîrnăcopul nu ne-au livrat decît cioburi și cărămizi, în timp ce colegul meu mai tînăr (Carl Goos) a dat în scurt timp peste blocuri de piatră”.

Bogăția de materiale arheologice din zonă a stîrnit permanent în continuare interesul pasionaților pentru lumea trecutului. În anul 1861 un alt sighișorean, Karl Fabritius, descoperă în locul numit „Kulterberg”, pe marginea platoului „Breite”, un interesant complex funerar de incinerare, așezat pe o mică terasă amenajată special, orientată spre nord. Acest complex, ce se datează în secolele I—II e.n. cu ajutorul a 112 monede descoperite, are trei nivele de incinerări supraetajate, delimitate prin straturi de argilă galbenă, compactă. Descoperirea reprezintă o importantă contribuție la cunoașterea riturilor și ritualurilor funerare ale populației autohtone din vechime.

În anul 1898 pe dealul „Wietenberg”, la 4 km de Sighișoara, deal care se ridică în partea dreaptă a râului Tîrnava Mare, deasupra șoselei care duce spre Tîrgu Mureș, au apărut primele vestigii ale unei culturi străvechi ce avea să rămînă în istorie sub denumirea „cultura Sighișoara-Wietenberg”.

Săpăturile au fost inițiate de Karl Seraphin de la liceul din localitate. Începute în anul 1898, și desfășurate cu intermitențe pînă în anul

1904, au dat la iveală urmele unei strălucite civilizații din epoca bronzului aparținând tracilor.

La nivelul superior de cultură arheologică, ca o expresie a continuității, a fost descoperită o așezare daco-getică fortificată cu val și șanț de pământ. Ceva mai târziu, în anul 1938 săpăturile de pe acest deal au fost reluate de prof. Kurt Horedt de la Cluj, iar rezultatele complete au fost valorificate în lucrarea „Cultura Wietenberg”.

Între anii 1950—1960 bogăția arheologică a zonei este semnalată de Radu Vulpe (București) și Octavian Floca (Deva) în urma unor cercetări de teren efectuate ocazional, pentru ca în 1960 atenția să fie atrasă de o nouă descoperire: cimitirul de incinerare de la „Piriul Hotarului”. Cercetat mai întâi de N. Lupu de la Sibiu și A. Mureșan de la muzeul din Sighișoara și datat în secolele II—III e.n., reluat apoi de Gh. Moldovan între anii 1969—1972 și, ulterior, de I. Mitrofan de la Muzeul de istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca în anul 1973.

Între anii 1963—1965 au fost reluate săpăturile și la castrul de la „Podmoale” de către I. Mitrofan și Fl. Ignat, determinându-se cu precizie perimetrul fortificației și natura sistemului defensiv al castrului, alcătuită din valuri și șanțuri de pământ, stabilindu-se totodată și existența în același loc a unei așezări dacice anterioare peste care a fost ridicat castrul acesta de pământ în prima jumătate a secolului al II-lea e.n., pentru ca în a doua jumătate a aceluiași secol castrul să fie părăsit și în locul său să ia naștere o așezare civilă romană, care atinge maximum de dezvoltare în secolul al III-lea e.n. și, probabil, își continuă existența și ulterior o vreme.

Paralel cu cercetările efectuate asupra castrului, între anii 1967—1970 au fost reluate cercetările asupra așezării de pe dealul „Wietenberg” unde a fost descoperită necropola așezării dacice, plasată pe un platou la o oarecare distanță spre nord-est. În cadrul necropolei s-au dat la iveală morminte birituale încadrate cronologic de Gh. Moldovan pe o perioadă foarte lungă, între secolul II î.e.n. și secolul III e.n.

Activitatea de cercetare arheologică de la Sighișoara nu s-a încheiat în 1973. Bogata tradiție de peste 130 de ani de arheologie se continuă astăzi prin seria de descoperiri dintre anii 1976—1978.

I. SĂPĂTURI ARHEOLOGICE

1. Așezarea și cimitirul de la „Dealul Viilor”-Sighișoara (secolele IV—VIII și XI—XII e.n.)

În 1976, în urma unui sondaj, a fost descoperită așezarea prefeudală de la „Dealul Viilor”. Ea este situată pe malul drept al Tîrnavei Mari, pe două terase joase, nefortificate, la marginea de est a orașului Sighișoara, zona fiind protejată dinspre nord și nord-vest de un promontoriu accentuat numit „Cornul Viilor” care este de fapt capătul de sud-est al Dealului Viilor.

Cele două campanii de săpături efectuate în 1977 și 1978 au permis dezvelirea parțială a unui sat prefeudal a cărui locuire a început în secolul al IV-lea, imediat după retragrea statului roman din Dacia și a continuat până în secolele XI—XII cu o singură întrerupere semnificativă, în secolele IX—X e.n. În secolul XII satul și-a mutat vatra definitiv datorită unor evenimente pe care, deși le bănuim, nu le putem preciza. Este prima așezare de acest fel din județul Mureș, iar valoarea ei sporește prin descoperirea în 1978 a cimitirului. De la început trebuie să semnalăm faptul că, situația descoperită până acum la „Dealul Viilor” este, în linii mari, asemănătoare cu cea de la Bratei (jud. Sibiu).

Săpăturile s-au desfășurat într-o zonă situată la cca 800 m de I. P. C. Sighișoara mergând pe drumul comunal Sighișoara—Boiu, acolo unde, în vechime, albia Tîrnavei Mari se apropia foarte mult printr-un meandru accentuat spre nord de drumul menționat mai sus. Între timp, în cadrul unor lucrări de sistematizare, vechea albie a fost acoperită total, iar terenul pe care se afla în vechime așezarea, a fost parțial supraînălțat cu depuneri de deșeuri industriale și din construcții. În zona așezării prefeudale, pe terasa nr. 2, se află gospodăriile actuale cu case, curți și loturi personale ale cetățenilor Deac Ioan la nr. 83 și Suci Gavrilă la nr. 84, ultima casă din cartier, pe stînga. Terasa nr. 1 se află direct pe malul riului Tîrnava Mare pe o suprafață ușor înălțată, în raport cu lunca riului, în pantă ușoară. Terasa este delimitată la nord de drumul Sighișoara—Boiu, pe care merge curba de nivel, iar la sud de albia veche a Tîrnavei, avînd o lățime maximă de 60—70 m și îngustîndu-se treptat spre est pînă la 5—6 m. În vechime terasa pe care se afla așezarea a fost în mod sigur mai largă, înaintarea albiei Tîrnavei Mari distrugînd printr-un lent proces de eroziune suprafața așezării. Potrivit stratigrafiei orizontale am constatat că locuințele s-au retras treptat în timp spre nord în așa fel încît majoritatea complexelor de după secolul VII se află pe terasa nr. 2.

Terasa nr. 2 ocupă o suprafață în pantă, care se înalță treptat spre nord și se află cuprinsă între drumul Sighișoarei—Boiu la sud și baza dealului „Cornul Viilor”, la nord. Pe terasa nr. 2 predomină complexele datate după secolul al VII-lea și—și face apariția cimitirul care, probabil, se extinde în pantă. Nu putem preciza încă limitele exacte ale așezării din vechime pe aceste două terase.

Stratigrafie

Stratigrafia așezării se prezintă în felul următor:

1. Solul viu, apare la adîncimea 1,20—1,50 m și constă dintr-o argilă galbenă, compactă;
2. Primul strat de cultură este un humus preistoric de culoare brun-castanie, cu fragmente rare de cărbune și chirpic, de consistență compactă, măsurînd 0,20—0,40 m. Stratul se îngustează pe terasa nr. 2. El aparține perioadei de sfîrșit a epocii bronzului și de început a epocii fierului (cultura Noua). În stratul preistoric au fost săpate cele mai vechi complexe prefeudale (secolele IV și V).

3. Primul strat de cultură prefeudal — 0,30—0,40 m pe terasa nr. 1 și 0,40—0,60 m pe terasa nr. 2, aparține secolelor IV—VIII, neputându-se face distincție cromatică precisă între perioade. Este un strat de cultură de consistență afinată, cărbunoasă și cenușoasă și de culoare neagră pe terasa nr. 1 și de consistență mai compactă și culoare brun-cenușie pe terasa nr. 2, unde predomină materialele și complexe de secolele VI—VIII.
4. Cel de al doilea strat de cultură prefeudal, care apare clar numai pe terasa nr. 2 și aparține perioadei secolelor VIII—XII, măsoară 0,20—0,30 m și se distinge net prin aspectul cărbunos și compact, de culoare neagră. În plus, pe terasa nr. 2 se constată existența unui strat gros de pînă la 1 m de argilă galbenă, scursă în urma procesului de alunecare de pe dealul „Cornul Viilor,” mai ales în urma ploilor abundente din 1970 și 1975, strat care a acoperit în întregime așezarea și a supraînălțat terenul.

Pe terasa nr. 1 au fost trasate 6 secțiuni a 2 m lățime, de lungimi diferite, două dintre ele pentru sondarea parțială în lungime și lățime a terasei și, apoi, patru secțiuni paralele orientate est-vest pentru dezvoltarea treptată a tuturor complexelor. Fiecare secțiune a avut o lățime de 2 m și lungimi variabile între 15—40 m.

Pe terasa nr. 2 au fost trasate 11 secțiuni de lungimi variabile mergînd pînă la 40 m și lățime de 2 m, cu profile intermediare de 1 m, dezvoltîndu-se parțial sau complet un număr mare de locuințe și morminte. Săpăturile întreprinse pînă în prezent nu au putut cerceta decît partea periferică a așezării deoarece, după toate semnele, partea centrală, în care se aglomerează complexe, este situată într-un loc neaccesibil arheologic deocamdată.

Descrierea complexelor

Locuințele — se prezintă sub forma unor colibe patrulate săpate la 0,70—0,80 m în sol, cu pereții din nuiiele împletite și lipite cu pămînt, cu acoperiș gros din paie sau trestie, judecînd după stratul de cenușă fină descoperit în gropi. Pereții și acoperișul erau sprijiniți de pari situați la colțuri. Acest tip de locuință este comun întregii perioade de existență a așezării începînd din secolul IV și pînă în secolul XII, inclusiv. Cronologic numărul de locuințe descoperit se repartizează astfel:

- a) Secolele IV—VI — 3 locuințe;
- b) Secolele VI—VII — 9 locuințe;
- c) Secolele VII—VIII — 5 locuințe;
- d) Secolele XI—XII — 1 locuință.

Instalații de foc — se împart în trei categorii în funcție de frecvență:

- a) Cuptoarele de piatră (pietrare);
- b) Cuptoarele de pline podite cu piatră sau lut;
- c) Vetrele — libere sau cu gardină de piatră.

Grupul cel mai frecvent, cuptoarele de piatră, este și el comun în întregii perioade de existență a așezării și se întâlnește fie în locuințe, fie izolat, repartizându-se cronologic astfel:

- a) Secolele IV—VI — două pietrare
- b) Secolele VI—VII — 6 pietrare;
- c) Secolele VII—VIII — 4 pietrare;
- d) Secolele XI—XII — 1 pietrar (izolat).

În afară de pietrare au fost întâlnite 2 cuptoare săpate în peretele lateral al locuinței, unul într-un bordei din secolele VI—VII și celălalt în bordei din secolele VII—VIII, o vatră constând din crustă de argilă de formă ovală adâncită ușor spre centru și cu gardină de pietre în bordei din secolele VI—VII, o vatră constând din îngrămădire de pietre de culoare roșie într-un colț al unui bordei din secolele VI—VII, o vatră de același tip, nefăcînd parte din locuință, la nivelul secolelor VII—VIII, și o vatră, de asemenea, izolată, din crustă de argilă înroșită și necalcifiată, pe care s-a găsit un fragment mare de căldare de lut databilă în secolele XI—XII e.n.

Gropi menajere

Au fost înregistrate un număr de 5 gropi menajere în care s-au găsit obiecte specifice perioadei respective și servind la datare după cum urmează:

- a) O groapă mare (2,50 m×2,00 m) cu materiale din secolele IV—V;
- b) O groapă de proporții mijlocii (1,80 m×1,00 m) cu materiale din secolele VI—VII;
- c) 3 gropi de proporții mari și mijlocii cu materiale din secolele XI—XII e.n.

Ni se pare semnificativ de semnalat faptul că, în așezare s-au descoperit 7 situații de suprapunere de locuințe din perioade diferite, uneori constatîndu-se că în perimetrul aceleiași colibe s-a reluat locuirea după o oarecare întrerupere, acoperindu-se vechiul nivel și vechea instalație de foc, construindu-se una nouă. Aceste situații au înlesnit o datare mai exactă bazată pe stratigrafie etc.

Materiale descoperite

Ceramica — În acest cadru vom analiza pe scurt numai ceramica descoperită în complexe închise, datate cu ajutorul unor piese ce prezintă garanția unei încadrări cronologice mai restrînse.

Secolele IV—VI (pl. II și III) — Pentru această perioadă este în general caracteristică o ceramică cenușie din pastă fină sau cu nisip vizibil și tușeu aspru, lucrată la roată rapidă sau cu mîna, arsă în cuptoare bune, reproducînd formele și decorurile ceramicii provinciale din Imperiu. Uneori din această pastă bună sînt executate și vase cu mîna, documentînd un început și o extindere a fenomenului de barbarizare. Există, de asemenea, și ceramica fină, lustruită, dar în proporție redusă. Alături de ceramica de tradiție romană, cenușie, care domină

epoca, se întâlnește, în proporție mai redusă, ceramică de tradiție dacică, din pastă de calitate inferioară, cu nisip și pietricele sau cu cioburi pisate ca degresant, arsă brun-roșcat, relativ bine. Este vorba de o ceramică produsă în casă pentru nevoile imediate ale gospodăriei conform unei tradiții deja milenare la vremea aceea. Mai este întâlnită și ceramica roșie fină, probabil de import, într-o cantitate infimă în raport cu celelalte categorii.

Forme și decoruri — În ceramica de tip provincial roman predomină oala fără toartă, cu umerii pronunțați sau prelungi, cu fundul îngust, cu buza simplă, rotunjită, executată din pasta cenușie-zgrunțuroasă în general. Această formă evoluează în privința profilului începând din secolul V-lea, când apar șanțuri interioare pentru capac, iar buza capătă extindere și complexitate. Același fenomen s-a putut urmări și în privința decorurilor. Castronul sau strachina — din ceramică cenușie fină, cu marginea în formă de S și cu zona centrală carenată mai mult sau mai puțin, cu buza rotunjită sau răsfrintă la exterior și fațetată. Nu este decorat.

Cana — predomină exemplarele de cană cu gît înalt, buza rotunjită și corpul bitronconic, cu toartă care pornește din zona superioară a gîtului și se așează pe zona mediană a corpului. Se execută din ceramică cenușie fină sau roșcată semi-fină și avea uneori suprafața lustruită prin tușe verticale dese. Vasul de provizii — este foarte frecvent, de dimensiuni diferite, din pastă cenușie fină mergînd pînă la cenușie zgrunțuroasă, cu decoruri variate. Are ca specific buza lătită în interior și exterior și se întâlnește în toate complexele aparținînd perioadei. În afară de acestea au fost întâlnite și cîteva fragmente de minere de amforă din pastă cenușie-gălbuie fină.

Pentru ceramica de tip dacic, autohton, predomină ca formă vasul-borcan, moștenire preistorică, cu pereții aproape drepți, umărul ușor schițat, fundul lătit (cu postament) și cătuia cu pereții puternic înclinați și fundul lătit, îngroșat și alveolat.

Secolele VI—VII (pl. XXXVII și XXXVIII) — Înainte de a trece la perioada secolelor VI—VII, cînd au loc schimbări importante în aspectul și structura ceramicii, trebuie menționată prezența unei etape intermediare, de tranziție, aceea a secolelor V—VI, mai precis de la sfîrșitul secolului al V-lea și începutul secolului al VI-lea, cînd se poate urmări procesul de trecere de la ceramica cenușie provincial-romană, bine lucrată și bine arsă, la o ceramică cu calități în declin, arsă gălbui sau gălbui-roșcat sau chiar cenușie, incomplet. Tehnica roții rapide se păstrează în continuare dar procentul de ceramică la roată rapidă scade în detrimentul celei lucrate cu mîna. Fenomenul de regres cel mai important se petrece însă la nivelul realizării compoziției pastei unde și la ceramica lucrată la roată rapidă începe să predomine pasta care folosește ca degresant, alături de nisip cu bobul mare, tot mai mult cioburile pisate. Tot așa se poate urmări un regres în capacitatea cuptoarelor de a realiza temperaturi suficient de înalte pentru a pătrunde complet pereții vaselor și a realiza o bună coeziune intermoleculară. Fenomenul coacerii vaselor la temperaturi mai reduse trebuie eventual pus în

legătură cu fenomenul pregătirii pastei de calitate mai slabă, ambele fiind expresia unor realități social-economice ale perioadei. Secolele VI—VII se caracterizează prin apariția și predominanța unei ceramici lucrate în casă, cu mîna, reproducînd formele tradiționale ale ceramicii autohtone vechi — borcanul cu pereți aproape drepți, cu buza crestată sau alveolată, fundul ușor lătit, sau formele romane într-o pastă de proastă calitate, cu umerii arcuți sau mai ales prelinși, cu buza ușor răsfrîntă exterior. Alături de aceste categorii, se află în procentaj tot mai redus, ceramica lucrată la roată rapidă la care nu s-a renunțat nici odată, în formele și tehnica anterioară, ușor barbarizate și cu modificări în alegerea motivelor decorative.

Secolele VII—VIII (pl. XXXIX). Se caracterizează prin generalizarea unei ceramici lucrate la roată lentă, dintr-o pastă nisipioasă, poroasă, lipsită de coeziune perfectă datorită deficiențelor de ardere care nu se recuperează în continuare. Forma care predomină este oala fără toartă cu pereții groși, umerii arcuți sau prelinși, buza răsfrîntă în afară, cu profile care încep să se complice. Culoarea vaselor este în continuare brun-negricioasă sau brun-roșcată.

Secolele XI—XII (pl. XL și XLI) prezintă în continuare o ceramică lucrată la roată lentă, de culoare brun-roșcată, dar cu o tehnică de prepararea pastei și de ardere, superioară celei din secolele VII—VIII. Vasele au pereții mai subțiri, din pastă bine legată, nisipoasă și aspră-pătrunsă bine de foc. Formele vaselor sînt aceleași cu cele din secolele VII—VIII, dar profilele buzelor devin mult mai complicate; buzele sînt răsfrînte în afară, au muchia șanțuită (crestată) și prezintă uneori o șanțuire pronunțată în interior pentru capac. În plus, apare o formă nouă și anume căldarea sau cazanul de lut cu buza profilată în interior și perforată dublu în două locuri, cu pereții drepți și îngustați apoi spre partea inferioară (pl. XL/1).

Repertoriul decorativ

Analiza repertoriului decorativ al ceramicii de la „Dealul Viilor” prilejuiește încă de la început observația că aproape toate formulele decorative folosite pe vase în întreaga perioadă de timp în care a existat așezarea își au originea în ceramica cenușie de tradiție provincial-romană din secolele IV—VI și în cea dădică de mai înainte, cu simpla deosebire că în diferite perioade se acordă preferințe unora sau altora dintre aceste formule decorative moștenite din trecut. În sprijinul acestei afirmații vom proceda la analiza decorurilor fiecărei perioade în parte:

Secolele IV—VI. Pentru perioada de început (secolul IV) constatăm un repertoriu decorativ redus, vasele cenușii din ceramică fină și semi-fin nefiind în general decorate. Fac excepție de la această regulă vasele de provizii care sînt decorate cu formula clasică a benzii în val asociată cu banda de striuri orizontale și cu decorul cu roțița sau cu stampile cu cruce în relief. Mai menționăm și decorul cu alveole pe ceramica de tradiție dădică. De la sfîrșitul secolului al IV-lea și începutul secolului al V-lea constatăm o îmbogățire a repertoriului decorativ

care merge în paralel cu un relativ regres al tehnicii preparării pastei și arderii ceramicii. Vasele din ceramică cenușie-zgrunțuroasă, care predomină, sînt decorate cu: bandă de striuri dese sau distanțate, caneluri late distanțate, benzi în val orizontale, benzi în val asociate cu striuri sau nervuri, formulă care apare și pe vasele mici, nu numai pe cele de provizii, caneluri sau coaste executate „din roată”, decorul lustruit, care preia uneori pe verticală motivele benzii în val cu bandă de striuri sau motivul „în rețea”. Trebuie să menționăm că aceste motive decorative sînt aplicate de regulă numai pe umărul vasului sau, în orice caz, numai în partea superioară.

Secolele VI—VII. Se caracterizează prin apariția tot mai insistentă și apoi predominanța ceramicii lucrate cu mîna, în general fără decor, dacă exceptăm alveolele și creștăturile aplicate pe buza vaselor, precum și crucile incizate pe corp. Vasele lucrate la roată lentă și mai ales la roată rapidă sînt decorate de predilecție cu motivul benzii în val asociată cu banda de striuri, mai multe benzi de striuri orizontale sau mai multe benzi în val aplicate în partea superioară a vasului cu tendința de extindere spre partea inferioară.

Secolele VII—VIII. Ceramica nu face nici ea excepție de la motivele decorative tradiționale, cu mențiunea că acum se acordă preferință decorării întregii suprafețe exterioare a vaselor și nu se mai evită partea inferioară. Motivele folosite sînt în linii mari aceleași: benzi de striuri orizontale asociate cu benzi în val, benzi simple în val sau benzi de striuri dese, caneluri distanțate late care se prelungesc pînă aproape de partea inferioară a vasului.

Secolele XI—XII. Repertoriul decorativ al acestei perioade prezintă o foarte accentuată asemănare cu acela specific secolelor VII—VIII. Din această cauză am analizat numai vasele descoperite în complexe închise și datate pentru a nu da naștere la confuzii ce pot apare cu ușurință. Cazanul de lut, din care s-a descoperit aproape jumătate din partea superioară, este decorat cu linii în val care se suprapun. În privința ceramicii obișnuite, oale cu sau fără toartă, avem în continuare întreg repertoriul decorativ al perioadelor anterioare: benzi în val asociate cu benzi de striuri, linii simple în val sau benzi în val orizontale paralele, în partea superioară a vasului, linii în val alternînd cu linii orizontale, creștături curbate paralele care formează un val mic întrerupt, creștături drepte, paralele oblice, sugerînd prin dispunere motivul frunzei de brad, caneluri late, distanțate, paralele, sau striuri subțiri și dese aplicate pe aproape toată suprafața exterioară a vasului. De remarcat că aceste formule decorative de tradiție daco-romană pot fi urmărite în continuare în ceramica secolelor următoare, fără excepție, pînă tîrziu, în veacurile XVIII—XIX.

Obiecte descoperite în așezare

În cadrul restrîns și cu caracter informativ al lucrării de față ne vom mărgini să redăm pe scurt cîteva date despre obiectele cele mai importante care au servit la o încadrare cronologică mai restrînsă a complexelor din diferite perioade.

Secolele IV—VI. Materialele descoperite în complexele din secolul al IV-lea au putut fi mai bine încadrate cronologic prin descoperirea unui pahar de sticlă din care s-au păstrat mai multe fragmente mari, a unui pieptene de os și a unei cataramă de fier (pl. XLIV/2).

a) Fragmentul de pahar de sticlă² are pereți subțiri; este decorat complex prin combinarea de alveole ușor adâncite și încadrate în romburile incizate.

b) Pieptenele de os (pl. XLIV/2), cu dimensiuni $L=9$ cm, $l=6$ cm, gros. = 1 cm, are mîner semicircular; în secțiune are 3 plăci suprapuse, iar în plan 6 plăci cu dinți fixate prin intermediul a 7 nituri de bronz. Acest tip are o încadrare cronologică mai largă între secolele III—VI.

c) Cataramă ovală de fier (pl. XLIV/2), cu dimensiuni $L=4,5$ cm, $l=3$ cm, are spin de fier, secțiunea aplatizată; acest tip este și el specific perioadei secolelor IV—VI. O serie de alte obiecte (pl. XLV), din care notăm: vîrf de săgeată din fier, cataramă de fier fără spin, cuțite de fier, scoabă de fier pentru locuință, pietre de ascuțit, împungătoare de os, fusaiole și greutăți pentru război de țesut au fost de asemenea descoperite.

Secolele VII—VIII. (pl. XLV/1). Dintre obiecte se remarcă pentru datare un tipar de bronz pentru aplici cu decor animalier ($L=2,6$ cm, $l=1,8$ cm, gros = 0,3 cm). Cîmpul tiparului reprezintă un animal (căprioară) în salt spre stînga într-un relief accentuat, pe un fond de nervuri subțiri în relief care pornesc sub formă radială din preajma figurii. Acest tip de aplici, ce se realizau prin intermediul unor astfel de tipare, au fost specifice secolelor VII—VIII, întâlnite în arta avară³. A fost descoperit de asemenea și creuzetul folosit pentru realizarea metalului topit necesar bijuteriilor, de asemenea un inel de bronz cu verigă simplă și plăcuță pătrată mică. În afara acestor materiale au fost descoperite o serie de obiecte de metal: seceră de fier, cuie cu floare cvadrilobată sau trilobată (pl. XLV/3), cuțite, multe împungătoare, un răzuitor din corn de cerb pentru piei de animale (pl. XLV/4), pietre de ascuțit, fusaiole etc.

Secolele XI—XII. Cel mai important dintre materialele care au servit la datare este un pînten de fier (pl. XLIV/1) cu spin piramidal, cu peduncul gros de secțiune rombică, cu brațele arcuite pe verticală și apoi pe orizontală, de secțiune dreptunghiulară, cu capetele brațelor rupte din vechime.

Peduncul cu spin: $L=3$ cm, gros. max. = 1 cm;

Brațele: L . max. = 6,5 cm, l . max. = 1 cm, gros. = 0,7 cm.

Acest tip este încadrat între secolele X—XII⁴.

² Gûnter Rau, în *A.P.A.*, III, 1972, p. 167, fig. 52, p. 181, fig. 75 și M. M. Kravcenko — *Kosonovskiy mogilnik*, p. 77—135, în *M.I.A. SSSR*, 139.

³ Erdély István, *Die Kunst der Avaren*, Berlin, 1970, p. 31, fig. 8 și p. 28 — prezintă acest motiv animalier pe obiecte presate sau turnate.

⁴ Alex. Ruttkai, *Waffen und Reiterausüstung*, în *Slov. Arch.* XXIV, 2, 1972, p. 394 și fig. 72 din grupa A, tip 9 — încadrat între sec. X—XII.

Necropola

Cencetările din 1977 și 1978 au scos la iveală și 14 morminte de incinerare în gropi arse și nearse și un mormint de înhumatie, încadrabile cronologic între secolele IV—VIII, precum și un mormint de înhumatie în poziție chirchită, aparținând perioadei preistorice.

Mormintele prefeudale se împarte pe perioade în felul următor:

Secolele IV—VI — 1 mormint

Secolele VI—VII — 11 morminte

Secolele VII—VIII — 3 morminte

Ne vom limita la descrierea celor mai importante morminte acoperind cronologic perioada anunțată.

Secolele IV—VI. M. 1 — situat pe terasa nr. 1 la limita superioară, în zona de contact cu terasa nr. 2. Singurul complex descoperit pînă acum se încadrează în categoria mormintelor de tip „ustrinum”, descoperite și la Bratei pentru perioada în chestiune. Are forma unei gropi patrulatere cu colțurile rotunjite, puternic arsă, cu o crustă groasă de pămînt înroșit și durificat. După ardere, groapa a fost căptușită parțial cu bolovani de riu. În groapă s-au depus cenușă și resturi de pe rug amestecate cu pămînt iar în gura gropii au fost găsite cîteva fragmente ceramice de culoare cenușie, fină și oase de animale (maxilar de oaie). Nici un fel de alte materiale nu au apărut. Dimensiunile gropii sînt următoarele: L = 1,20 m, l = 0,80 m, adîncime = 0,50 m.

Secolele VI—VII. Perioada cea mai importantă este și cea mai bine reprezentată pînă în prezent în necropolă prin 11 morminte dintre care 10 de incinerare și unul de înhumatie. Dintre cele 10 morminte de incinerare databile în perioada secolelor VI—VII două au groapa arsă (purificată prin foc) după ritualul constatat la Bratei pentru perioada secolelor IV—V e.n., 8 sînt în groapă nearsă, prezentînd un ritual asemănător și forme de groapă de asemenea ca la Bratei, iar unul din morminte este de înhumatie constînd dintr-un cap de copil și un fragment de humerus (M 5). Dintre acestea vom prezenta mormintele M 7 și M 8:

M 7 Groapă cu gura rotundă, diam. = 0,50 m, adîncimea = 0,40 m, pereții drepți, fundul ușor albiat. Groapa are particularitatea de a fi fost lutuită în prealabil cu un strat de 3—4 cm de argilă galbenă care apoi a fost supus unui proces de coacere în interior căpătînd consistența unui perete de vas. În felul acesta groapa a devenit o originală urnă. În interior s-a găsit o cantitate mare de fragmente de argilă vitrificată, așezate într-o anumită ordine și multă cenușă. Acest mormint de formă particulară a fost pus în relație cu un altul, aflat la 0,80 m distanță spre nord și la același nivel stratigrafic și anume:

M 8 Groapă ovală mare, nearsă, orientată nord-sud, cu diametrul la suprafață de 1,20 m pe 1,00 m, adîncimea de 0,75 m. De la suprafață forma gropii se îngustează brusc, gîtuindu-se, și apoi se lăr-

gește din nou formind o cavitate sferoidală, astfel că în profil apare sub forma aproximativă a unei sticle (groapă sticlă). Materialele descoperite în interior, eşalonate într-o anumită ordine rituală au constatat în: oase umane calcinate, cenușă, cărbuni, ceramică, oase de animale, pietre arse și nearse.

Ceramica — numai fragmentară, este de două feluri: arsă pe rug (fragmente vitrificate) și nearsă pe rug — depusă la mormînt. Din punctul de vedere al tehnicii ceramica se împarte în:

- ceramica la roată rapidă;
- ceramica la roată lentă;
- ceramică lucrată cu mîna.

a) Ceramica la roată rapidă constă din cîteva fragmente din vas mic din pastă aspră de culoare brun-cenușie, cu pietricele și cioburi pisate în pastă ca degresant.

b) Ceramica la roată lentă cuprinde cîteva fragmente din vas mic cu buza ușor răsfrîntă, rotunjită, din pastă cu pietricele și cioburi pisate ca degresant, de culoare brună sau brun-gălbui.

c) Ceramica lucrată cu mîna constă din fragmente numeroase de la 2—3 vase sparte la mormînt, din pastă grosolană cu pietricele și cioburi mari ca degresant, lipsită de decor sau cu buza decorată cu creștături oblice, adînci. Ceramica arsă pe rug face și ea parte din categoriile descrise mai sus. În concluzie este clar că avem de a face cu ceramica specifică secolelor VI—VII, așa cum este ea prezentă în complexele din așezare. Din punct de vedere stratigrafic, cele două complexe, ca și celelalte, se situează evident la nivelul secolelor VI—VII.

Secolele VII—VIII. Un singur mormînt vom prezenta din această perioadă:

M. 4 — groapă mică, ovală, nearsă, orientată nord-sud, diam. max. = 0,50 m, adîncime = 0,25 m; groapa se îngustează treptat spre fund. În interior s-au aflat 2 straturi de cenușă cu oase calcinate (cite întră într-o cutie de chibrituri) așezate în partea inferioară a stratului, iar în spațiile dintre aceste straturi au fost dispuse fragmente fine de cărbune, cenușă și granule mici de pămînt ars de culoare roșcată împreună cu un cui de fier de formă conică de 7 cm lungime. Deasupra gropii (în gura gropii) au fost găsite fragmente dintr-un vas lucrat la roată lentă din ceramică brun-roșcată a cărei compoziție și structură o încadrează în categoria de ceramică descoperită în complexele din așezare databile în secolele VII—VIII. Din punct de vedere stratigrafic mormîntul se află clar la nivelul secolelor VII—VIII fiind săpat în stratul de culoare neagră de la suprafață, începînd de la nivelul mijlociu-superior.

Deși nu există încă elemente de datare mai restrînse pentru mormintele descoperite pînă acum la „Dealul Viilor” —, săpăturile fiind abia la început —, credem totuși că ceramica și situația stratigrafică urmărită atent pot furniza elemente pentru o încadrare cronologică mai largă în perioada amintită. Oricum, avem de a face cu prima descoperire a unui ritual de înmormîntare tipic roman provincial în secolele

VI—VII în Dacia. Această descoperire completează datele oferite pînă acum de cimitirul nr. 1 de la Bratei a cărui durată de existență se oprește la sfîrșitul secolului al V-lea.

În afară de materialele prezentate pînă acum s-au mai descoperit în așezare și 2 pietre de mărime mijlocie ($0,20 \times 0,30$ m; pl. XLIV/3, 4) dintre care una a aparținut unei construcții mai vechi din piatră aflată undeva în așezare deoarece are urme de mortar pe suprafață. Pietrele acestea au pe suprafața lor o serie de semne incizate adînc a căror semnificație nu a fost elucidată pînă în prezent.

Piatra reprezentată la fig. 3 conține o combinație de semne care pot fi întîlnite pe pietrele de la Slon (Prahova), în cetatea descoperită acolo. De asemenea, astfel de semne apar pe pietrele construcțiilor romane și bizantine și pe pietrele catedralelor medievale din Europa occidentală.⁵ Piatra a fost refolosită după ce s-a spart, într-un pietrar al unui bordei din secolele VI—VII (B 13).

Piatra reprezentată la fig. 4 conține 5 semne de la stînga spre dreapta după cum urmează: V pe orizontală cu deschidere spre stînga și 3 linii paralele verticale urmate de un punct. Ar putea fi interpretată ca reprezentînd cifra 8 romană. Semnele sînt marcate pe o suprafață plană curățită de mortar. Această piatră a fost găsită de asemenea într-un cuptor pietrar al unui bordei din secolul al VIII-lea.

Considerații finale

Așezarea de la Dealul Viilor permite urmărirea evoluției unui sat prefeudal pe parcursul mai multor secole deosebit de importante pentru istoria poporului român. Valoarea ei sporește mai ales prin descoperirea în 1978 a cimitirului. Există mai multe elemente care concură la ideea atribuirii acestui sat populației autohtone daco-romane și românești, elemente cunoscute în general și în alte așezări cum ar fi: continuitatea în tipul de locuință pe toată durata, continuitatea tipurilor de instalație de foc pe toată perioada, continuitatea tipurilor de unelte și a formelor de vase precum și a repertoriului decorativ etc., dar mai ales pentru o perioadă importantă (secolele IV—VIII) continuitatea ritului și ritualului de înmormîntare (incinerarea) de tip provincial roman.

Concluzia care se impune în această situație este că avem de a face și la „Dealul Viilor” cu o așezare de coloniști romani în primul rînd și de autohtoni daci, care au perpetuat ritualul bine cunoscut în imperiu în mediul provincial, al gropilor arse, pe o perioadă de timp lungă după retragerea stăpînirii romane din Dacia. În ce privește problema religiei practicate de această comunitate care își incinerează morții, lucrurile nu sînt încă foarte clare. În necropolă nu s-a descoperit pînă în prezent nici un element clar care să poată permite afirmația că avem de a face eventual cu o populație creștină, deși în așezare există unele semne care ar putea fi interpretate în acest sens — cruci

⁵ Gr. Tocilescu, *Dacia înainte de romani*, București, 1880, p. 559 și urm.

pe vase marcate prin ștampilare și apoi prin incizare încă din secolul IV. e.n. Credem însă că incinerarea ca rit nu exclude în mod aprioric și categoric creștinismul dar nici nu-l presupune în mod neapărat. Observînd că în întreaga țară există un orizont incinerant pentru perioada în discuție, credem că nu trebuie să tratăm populația autohtonă din Dacia, între sec. IV—VIII în special, ca o populație creștinată deja în întregime, cunoscînd că această religie nu a beneficiat la noi de forța și sprijinul autorității statale care s-o impună. Pe de altă parte însă, s-ar putea ca modul nostru de a interpreta niște realități trecute prin prisma unor structuri de gîndire care au la bază realități ulterioare, să fie eronat, cu alte cuvinte, pentru că nu se cunosc încă exact particularitățile de evoluție a creștinismului în Dacia, el nu trebuie interpretat pe baza imaginii actuale pe care o avem despre rituri, ritualuri, structură organizatorică etc.

Creștinată sau necreștinată în întregime, populația autohtonă din Dacia acestor secole nu și-a părăsit vatra străveche și, mai mult încă, a devenit clar prin descoperirile arheologice, la care se adaugă și prezența descoperire, că majoritatea coloniștilor romani din Dacia nu au părăsit-o niciodată.

2. AȘEZAREA PREISTORICĂ DE LA „DEALUL VIILOR” — SIGHIȘOARA

(Cultura Noua; secolele XIII—XII î.e.n.)

Așezarea prefeudală de la Dealul Viilor suprapune de fapt o altă așezare mai veche ale cărei vestigii relativ numeroase o încadrează în orizontul cultural al trecerii de la epoca bronzului la epoca fierului.

Am amintit, în capitolul precedent, că toate complexele timpurii ale așezării prefeudale sînt săpate în stratul castaniu de 0,30—0,40 m, care conține fire de cărbune, chirpic roșu, oase de animale, fragmente ceramice și alte materiale specifice culturii Noua. Acest strat este așezat direct pe solul viu, argilos, al zonei și este suprapus de straturile așezării prefeudale ulterioare. Stratul are o grosime mai mare și este mai bogat pe terasa nr. 1 de pe malul apei; el se subțiază treptat cu cît ne depărtăm de apă, și devine mai sărac pe terasa nr. 2.

Complexele descoperite

Locuințe. Dintre complexele care pot fi tratate ca locuințe unul singur se distinge categoric datorită existenței unei instalații de foc de tip cuptor de piatră. Pietrarul acesta a fost surprins într-o situație stratigrafică particulară, fiind suprapus de o altă instalație de foc din perioada prefeudală, aparținînd unei locuințe din secolele VI—VII. Instalația de foc preistorică este un pietrar obișnuit care poate fi confundat oricînd cu pietrele similare din perioada prefeudală dacă stratigrafia nu este clară. Este o îngrămădire de pietre mari de forme diferite cu diametrul de 0,80—1,00 m și suprapune o vatră cu o mică groapă de cenușă. O cantitate mare de cenușă și cărbuni depusă pe o suprafață

relativ circulară cu diam. de 3,50—4,00 m atestă urmele unei locuințe de suprafață existente în acest loc. Nu au fost surprinse urme de pari. Dintre materialele descoperite în zona locuinței se remarcă fragmentele unui vas în formă de sac și o toartă din ceramică roșie, fină cu buton discoidal supraînălțat. (pl. XLVI/1).

Vetre. Au mai fost descoperite un număr de 4 vetre ce nu aparțineau vreunei locuințe: vatră de formă circulară, diam. 0,80 m constând din crustă de argilă înroșită placată cu cioburi, în S III caroul 1; vatră din crustă de argilă arsă, pe un pat de pietriș, în S III caroul 30; vatră simplă din crustă de argilă arsă în S III caroul 20 și un complex din bucăți mari de argilă arsă și pietre așezate într-o îngrămădire circulară având în regiunea centrală 4 mici gropi, de formă circulară, având 0,80 m diam., în S I caroul 20. Mai notăm existența în această zonă a unei cantități mari de fragmente de lipitură roșie pe care se pot vedea urmele unor pari de 0,10—0,15 m diam. și care denotă existența unei locuințe de suprafață în imediata apropiere, a cărei instalație de foc nu a fost surprinsă de secțiune.

Morminte. A fost găsit pînă în prezent, în S IV caroul II de pe terasa nr. 2, un singur mormînt de înhumatie în poziție chircită; mormînt de copil cu groapa săpată în solul viu de la nivelul inferior al straturilor preistoric, avînd craniul cu oase subțiri spart și aplatizat, păstrîndu-se coastele, parțial omoplatul și parțial membrele inferioare și superioare. Scheletul este orientat cu capul spre vest și partea inferioară spre est, așezat într-o parte, spre stînga, avînd membrele inferioare și superioare aduse spre bărbie, ocupînd un spațiu restrîns de 0,50 × 0,30 m. Nu a fost deranjat în vechime. Nu a avut ofrande.

Materiale descoperite

a) *Ceramica.* (pl. XLVI, XLVII, XLVIII). Ceramica descoperită în nivelul preistoric de la „Dealul Viilor” se poate împărți în două categorii mari: ceramică grosolană și ceramică fină.

Ceramica grosolană are o pastă aspră cu degresanți pietricele și cioburi pisate mari, în general destul de bine arsă în culorile negru-cenușiu și brun-roșcat. Din ea s-au executat în special vase mai mari pentru nevoi uzuale.

Ceramica fină are o pastă bună, bine aleasă și frămîntată, cu degresanți fini, numai nisip sau nisip cu cioburi fine pisate, este bine arsă. Vasele poartă culoare neagră sau brun-roșiatică, au pereții exteriori de cele mai multe ori lustruiți. Din această categorie au fost făcute vase mai deosebite, căni, cești, străchini.

Formele ceramice. Au fost descoperite puține vase întregi, majoritatea ceramicii provenind din pereți de vas sau fiind fragmente de torți de ceașcă. În cadrul ceramicii fine forma cea mai bine reprezentată este ceașca cu toartă cu buton sau creastă, de formă globulară sau bitronconică, cu pereții lustruiți și decorați cu caneluri late, paralele, lustruite sau cu linie dublă incizată. Tipul acesta de ceașcă este executat din ceramică neagră și mai rar roșiatică. Torțile sînt supraînăl-

țate, trase din buză și prevăzute fie cu creastă, care se prelungește pe spinarea torții, fie cu un buton ascuțit, cilindric sau discoidal (pl. XLVI/1, 2). Uneori poate apare și combinarea între creastă și buton. Au fost descoperite și 2 cesti aproape întregi (pl. XLVII/3, 4) cu corpul de formă globulară sau ovală, cu fundul îngustat, buza ușor răsfrîntă, muchia dreaptă, toarta supraînălțată, prevăzută cu o creastă mică într-un caz și cu un buton plat, care în profil apare cilindric, în cel de al doilea caz.

Cea de a doua formă este strachina sau castronul de formă tronconică din ceramică neagră fină, lustruită, cu buza ușor lătită și fundul foarte îngust.

A treia formă, bine reprezentată, făcînd de data aceasta parte din categoria ceramicii grosolane, este vasul în formă de sac, care prezintă o mare diversitate de tipuri și forme decorative. El are forma alungită, cu buză dreaptă, rotunjită, subțiată sau îngroșată și lătită, pereții drepti sau ușor bombăți și îngustați spre partea inferioară. Vasele sînt arse negru-cenușiu sau brun-roșcat, sînt prevăzute cu torți mici rotunde sau cu butoni și brii pentru apucare.

Decorul. Pe vasele din ceramică fină se folosesc ca element de decor în special caneluri late, paralele sau oblice, aplicate vertical sau orizontal în jurul vasului, în partea superioară sau mediană. De asemenea s-a folosit motivul liniei duble, incizate, aplicate în zigzag în jurul zonei mediane în combinație cu caneluri orizontale paralele (pl. XLVIII/3). Vasele uzuale din ceramică grosolană au un repertoriu decorativ mai bogat care îmbracă și rosturi utilitare. Cel mai des motiv este briul în relief cu alveole de jur-împrejurul părții superioare a vasului. Briul alveolat poate fi combinat cu proeminențe-apucători cresate sau alveolate și ele, dispuse simetric (pl. XLVIII/1). Un alt element este butonul cilindric, puternic, dispus de asemenea în partea superioară a vasului și, în sfîrșit, șirul de găuri marcate imediat sub buză, fără a perfora complet peretele vasului.

Tot la ceramică vom încadra și un fragment de amuletă din lut (pl. XLIX/5) de formă ovală, dublu perforată la un capăt și decorată cu 4 caneluri adînci, paralele, dispuse în lungime. În profil se prezintă aplatizată, ușor bombată.

Alte materiale (pl. XLIX)

Unelte din metal. De la început facem observația că uneltele din metal sînt extrem de rare, descoperindu-se numai un număr restrîns de ace de bronz de forme și mărimi variate. După forma lor aceste ace se clasifică în: ace simple, de secțiune rectangulară sau rotundă cu ambele capete ascuțite, ace cu ambele capete ascuțite și cu mijlocul îngroșat și de secțiune rectangulară, ace cu un capăt inelat și celălalt ascuțit și ace cu capătul lătit sau lătit și rulat, de secțiune rotundă.

Unelte din os. Acestea sînt mai bogat reprezentate. Ne vom referi numai la săpăligi din os de bovină cu capătul perforat, împungătoare cu un capăt ascuțit și șlefuit, și virfuri de săgeți cu secțiune rectangulară sau triunghiulară (pl. XLIX).

Unelte din piatră. Din această categorie au fost descoperite un fragment de topor-ciocan, un cuțit curb și un fragment de măciucă cu proeminențe ovoidale.

Mai notăm cantitatea mare de oase de animale mari descoperite în stratul preistoric.

În concluzie, din puținul material prezentat, rezultă că avem de a face cu o așezare tipică pentru perioada de trecere la epoca fierului, nefortificată, situată pe malul apei, pe terasa joasă, acoperind o întindere redusă. Analiza materialelor descoperite permite aprecierea unui regres în forțele de producție în raport cu epoca anterioară, o sărăcire a repertoriului decorativ și a varietății formelor ceramice, o reducere la minimum a uneltelor de metal și a armelor în așezare paralel cu proliferarea uneltelor și armelor din os și din piatră.

3. SONDAJUL DE PE PLATOUL SUPERIOR AL CETĂȚII SIGHIȘOARA

(Biserica din deal)

Printre sondajele întreprinse în 1976 se numără și cel de la platoul superior al cetății Sighișoara. Scopul acestui sondaj a fost de a identifica prezența fortificației feudale timpurii, amintită într-un document de la 1280 sub numele de *Castrum Sex*, de la care se presupune că provine denumirea burgului medieval, și care se presupune că s-a aflat pe acest promontoriu ce domină întreaga cetate orășenească. Pe acest platou se află construită încă din secolul al XIV-lea, Biserica din Deal (*Bergkirche*). Mai notăm prezența pe platou a unei capele romanice considerată de arhitecți ca cea mai veche din Transilvania și a unui donjon medieval de proporții mari, ambele încorporate în zidăria actuală a bisericii (pl. LV).

Sondajul nostru s-a efectuat în panta de nord-vest a platoului, perpendicular pe zidul ce unește Turnul Frînghierilor cu casa veche a școlii, zid care astăzi alcătuiește o parte din incinta Bisericii din Deal. S-a trasat secțiunea SI pe o lungime de 10 m, lățime de 2 m, perpendiculară pe zidul amintit între contraforturile 2 și 3 numărînd de la Turnul Frînghierilor (pl. LV).

Rezultatul sondajului a fost descoperirea unui zid mai vechi decît cel actual, situat în imediata apropiere a acestuia, la distanță de 1 m și avînd o orientare diferită (pl. LVI și LVII). Zidul actual este orientat est-vest fiind paralel cu biserica, în timp ce zidul vechi avea o deviație nord-est—sud-vest. Din acest zid s-au păstrat temelia (1,40 m) și parțial suprastructura (1,30 m) însumînd total o înălțime de 2,50—2,70 m. Zidul are o puternică înclinație spre exterior în raport cu verticalitatea; este construit din blocuri de piatră de mărime mijlocie unite cu mortar și are o grosime de 1,40—1,50 m.

Stratigrafia (pl. LVI). Panta sondată are la bază un strat de argilă galbenă compactă la adîncimea de 5 m. Urmează următoarele depuneri:

1. Strat de humus antic 0,40—0,50 m, culoare neagră, conținând rare fragmente preistorice și fragmente ceramice din secolele IV—VII e.n.

2. Strat de culoare castanie 0,30—0,40 m, conținând fragmente ceramice din secolul al XIII-lea.

3. Strat nisipos de culoare roșcată (0,10—0,15 m) — steril.

4. Strat de argilă cu pigmenți galbeni și verzi (0,30—0,40 m) conținând fragmente de mortar și var.

5. Lentila de construcție a zidului vechi, descoperit (0,15—0,20 m), conținând cantități mari de mortar, fragmente de cărămidă, țiglă, pietre mici, ceramică de secolul al XIV-lea. În această lentilă au mai fost găsite și o monedă de argint datată la sfârșitul secolului al XIV-lea și un mâner de sabie databil tipologic în aceeași perioadă (pl. LVIII/5).

6. Strat de argilă gălbuie cu mortar (0,40—0,50 m).

7. Lentila de demolare a zidului vechi, cu prilejul construcției celui actual, conținând o pînză de pietre (pl. LVII), fragmente de mortar și fragmente ceramice. În profilul de est al secțiunii a fost găsit un fragment întreg din zidul cel vechi desprins și răsturnat pe pantă la aproximativ 2 m distanță cu ocazia săpării șanțului de fundație pentru contrafortul nr. 3 al zidului actual, iar la 5 m distanță, la același nivel stratigrafic, o porțiune din paramentul de cărămidă al zidului vechi răsturnată de asemenea pe pantă. Lentila de demolare se prezintă sub forma unei pînze de pietre ce pornește de la nivelul superior al zidului vechi descoperit în săpătură și continuă pe o lungime de 2,50 m în pantă. În cadrul ei (pl. LVI) se distinge clar un fragment masiv de zidărie de piatră dislocat și răsturnat în pantă pentru a face loc contrafortului nr. 3 al zidului actual care și-a așezat temelia direct peste temelia zidului vechi în acest loc. Pornind de la fragmentul de zidărie de piatră pînza de pietre se rarește, lentila de demolare putînd fi urmărită numai în profilul de est al secțiunii. Depunerile ulterioare demolării, pe o grosime de 2,20—2,80 m, aparțin secolelor XVI—XX.

Datarea. Materialele descoperite în lentila de construcție și relațiile stratigrafice nu permit o datare mai veche de sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea pentru zidul recent descoperit. Șanțul de fundație al zidului taie straturile 5, 4, 3 și parțial 2, straturi care conțin materiale aparținînd secolelor XIII—XIV. Această situație, completată cu celelalte date (moneda, ceramica, minerul de sabie) găsite în lentila de construcție, justifică datarea construirii zidului în jurul anului 1400. La aceeași concluzie contribuie și descoperirea unei gropi săpate în stratul de humus antic conținînd o mare cantitate de cărbuni, cenușă, fragmente ceramice din secolul al XIII-lea și un schelet uman azvîrlit în această groapă, după cum se deduce din orientarea lui cu fața spre vest și poziția înclinată lateral în direcția pantei. Tot din analiza stratigrafică reiese că acest zid construit în jurul anului 1400 a fost scos din uz (demolat) după o perioadă relativ scurtă de timp pentru viața unui zid și, anume, pe la sfârșitul secolului al XV-lea, deoarece materialele găsite în lentila de demolare și în depunerile ulterioare demolării nu sînt mai vechi de secolul al XVI-lea. Construirea

unui nou zid pe latura de nord a Bisericii din Deal a fost un eveniment ce trebuie pus în legătură cu încheierea în linii mari a lucrărilor de construcție a acestui edificiu religios în jurul anului 1488. Zidul nou construit care se află și acum în picioare este o construcție solidă la care s-au folosit desigur materialele rezultate din demolarea vechiului zid. Despre traseul acestuia din urmă nu putem face decât presupuneri. Descoperirea unui martor de zidărie lăsat de constructori la suprafață în mod intenționat, între contraforturile 6 și 7 numărînd de la Turnul Frîngerilor, care are o derivație nord-vest sud-est, ne permite să apreciem că zidul cel vechi făcea o cotitură cam pe la jumătatea distanței de la Turnul Frîngerilor și casa veche a școlii urmînd linia naturală a curbei de nivel (pl. 22/1). În privința motivelor pentru care acest zid a fost demolat, din observațiile arheologice reiese un singur lucru: șanțul de fundație al acestui zid a fost săpat într-un teren insuficient de bine consolidat, în două straturi relativ recent depuse pe pantă în urma unor construcții executate pe platou în secolele XIII—XIV. Ca urmare, după o vreme, zidul a căpătat o înclinație în direcția pantei, așa cum de altfel s-a relevat și în săpătură.

Materiale descoperite

1. *Ceramica preistorică* este prezentă prin cîteva fragmente de culoare brună, pastă grosolană cu pietricele și cioburi pisate. Stratul de humus antic acoperă toată cetatea și a fost identificat și cu altă ocazie⁶.

2. *Ceramica de secolele IV—VII* (pl. LIX/2—7) — constă din cîteva fragmente din pastă cenușie-zgrunțuroasă aparținînd unor vase mici decorate cu „coaste”, bandă de striuri, caneluri late distanțate, linii în val asociate cu caneluri

3. *Ceramica de secolul al XIII-lea* (pl. LIX/7 și pl. LVIII/2) este o ceramică gălbui-roșcată arsă relativ bine, decorată cu val simplu pe umăr sau cu creștături verticale sau oblice largi pe gîtul și pe corpul vasului — motivele acestea din urmă fiind specifice ceramicii aduse de coloniștii sași din Transilvania și Europa centrală în secolul al XIII-lea⁷. Ceramica de secolul al XIV-lea este reprezentată mai ales prin fragmente de cahle cu buza lătită și ușor șanțuită, decorate cu coaste, din ceramică roșcată, aspră, bine arsă, aflate în cantitate mare în lentila de construcție și provenind de la o sobă aflată în una din construcțiile existente pe platou în secolul al XIV-lea.

4. *Monedă din argint* descoperită tot în lentila de construcție a zidului vechi, foarte deteriorată, avînd pe una din fețe o cruce mare dublă, cu capetele bifurcate iar în spațiile dintre brațele inferioare 2 minuscule latine (n — b?) simboluri ale monetăriei emițătoare. Este o monedă de serie tîrzie emisă pe vremea lui Sigismund de Luxemburg.

⁶ G. Baltag, *Ceramica daco-geică în cetatea Sighișoara, în Marisia*, VI, p. 89—95.

⁷ Holl Imre, *Sopron közép-kori városlalaj* (Zidurile medievale din Sopron), Budapest, 1974, pl. 26, fig. 35.

5. *Minerul de sabie* — tot din lentila de construcție, executat din fier, avînd o lungime de 20 cm, lățime 2 cm, grosime de 2—5 mm, capătul ușor lătit și prevăzut cu un cioc, perforat în 4 locuri pentru prinderea plăselelor cu nituri de fier, avînd la capăt o perforație mai mare cu garnitură de aramă. Se datează la sfîrșitul secolului al XIV-lea, săbii cu minere alungite de tipul acesta fiind identificate în tablourile votive ale acestei perioade.⁸

Sondajul din cetatea Sighișoara — Biserica din Deal, furnizează aceste cîteva date noi privitoare la o serie de aspecte încă neelucidate ale sistemului de fortificații al bisericii, punînd în evidență existența unei faze mai vechi de construcție a zidurilor de incintă datată în jurul anului 1400. Pînă în prezent nu a fost surprinsă prezența vreunui sistem de fortificație mai vechi de 1400 care să poată fi pus în relație cu începuturile documentare ale cetății (1280). Este posibil ca în secolul al XIII-lea să fi existat pe platoul acestui promontoriu numai donjonul patrulater de la vest, încorporat ulterior în zidăria bisericii și capela romanică de proporții reduse în partea de est, înconjurată eventual de o curtină restrînsă la zona platoului și care nu a putut fi surprinsă în săpătură. Desigur cercetările ulterioare vor putea confirma sau infirma aceste presupuneri.

4. CERCETĂRI ASUPRA SĂPĂTURILOR EDILITARE DIN CURTEA CASEI „VLAD DRACUL” DIN CETATEA SIGHIȘOARA (1976)

În cursul anului 1976 în cetatea Sighișoara au fost întreprinse lucrări edilitare legate de reamenajarea imobilului cu valoare istorică și arhitectonică cunoscut sub numele de „casa Vlad Dracul”.⁹ Cu prilejul acesta a fost săpată și excavată aproape în întregime suprafața curții acestei case pînă la adîncimea de 4,50 m în raport cu nivelul actual.

Casa Vlad Dracul se află în Piața Muzeului nr. 5, colț cu str. Cositorarilor, iar curtea săpată este un teren în pantă mărginit spre stradă de un zid de cărămidă și piatră. Lucrările desfășurate pînă în toamna anului 1976 au scos la iveală din subsolul cetății o însemnată cantitate de material arheologic din perioada locuirii feudale, împreună cu rămășițele unei construcții de lemn pe *pivniță* din secolul al XIII-lea¹⁰, precum și o ceramică preistorică din nivelul cel mai vechi de locuire al dealului cetății.

⁸ Săbii cu astfel de minere alungite au fost identificate în tablourile votive de epocă; vezi pictura de pe peretele de vest al bisericii din Streisîngeorgiu, jud. Hunedoara.

⁹ G. Baltag, *Voievozi români în Transilvania — Vlad Dracul* — în *Magazin istoric*, 10 (127), 1977, pp. 29—30.

¹⁰ Asupra materialelor descoperite în construcția de lemn va apare un material în colaborare.

Stratigrafie

Situația prezentată mai jos este o sinteză a stratigrafiei din zona săpată intrucît tot subsolul a fost foarte mult deranjat în urma îndelungatei activități edilitare:

1. Solul viu apare la adîncimea de 1—2 m și e format din argilă cenușie compactă, marmorată uneori cu galben;

2. Primul strat de cultură — humus antic de culoare neagră-cenușie, grosime variabilă (0,25—0,35 m), conținînd rare fragmente ceramice, chirpic, cărbune. În acest strat au fost descoperite materiale aparținînd perioadei Hallstattului final precum și fragmente ceramice prefeudale databile între secolele IV—VII e.n.;

3. Strat steril cu resturi vegetale (0,15—0,20 cm);

4. Nivelul nr. 1 de locuire feudală (0,20—0,30 m) cu o mare cantitate de cărbune, cenușă, fragmente de lemn, ceramică databilă în secolul al XIII-lea, oase de animale și alte materiale.

5. Nivelul nr. 2 de locuire feudală (0,20—0,30 m) de culoare deosebită, conținînd fragmente ceramice etc. specifice secolelor XIV—XV, dovadă o locuire intensă;

6. Nivelele următoare aparțin perioadei de după secolul al XVI-lea; ele sînt deranjate puternic de construcțiile ulterioare. Există și o mare cantitate de umplutură depusă inegal pe suprafața curții în ultimii 200 de ani și un strat vegetal care, toate împreună, au suprainălțat suprafața curții cu aproape 1,50 m față de nivelul străzii.

Obiectele descoperite

Vom prezenta în cadrul studiului nostru ceramica aparținînd perioadei secolelor XIV—XVI realizînd numai o scurtă trecere în revistă a ceramicii de secolele XIII—XIV (pl. L/1—4).

Din ceramica secolelor XIII—XIV cea mai importantă categorie este, fără îndoială, ceramica brun-roșcată lustruită, întilnită și în alte complexe din Transilvania și Moldova, aflată din abundență în nivelul corespunzător de pe dealul cetății Sighișoara și, de asemenea, ceramica gălbuie decorată cu creștături oblice pe mîner datată și ea în secolele XIII—XIV în complexe din centrul Europei aparținînd acestei perioade.¹¹ Ceramica perioadei următoare — de la sfîrșitul secolului al XIV-lea și din secolul al XV-lea, are caracteristici tehnice superioare; este modelată la roată rapidă, din pastă bine frămîntată, omogenă, conținînd ca degresant nisip de granulație mică mijlocie, granule de calcar sau fragmente de mica, după o tradiție mai veche, este arsă oxidant în nuanțele roșu-deschis sau roșcat-gălbui, vasele au pereții relativ groși, cu suprafața exterioară aspră. Această perioadă de expansiune, în toate domeniile, se caracterizează în ceramică prin diversificarea formelor, prin creșterea volumului productiv; vasele sînt rezul-

¹¹ Holl Imre, *op. cit.*, p. 27, fig. 17.

tatul unei veritabile producții de serie care indică prezența unei producții meșteșugărești organizate. Formele cele mai frecvente sînt: oala, cana, capacul, sfeșnicul, tigăița cu trei picioare, cahla.

Oala, cu și fără toartă (pl. LI/6, 7; pl. LII/2, 3), cu umerii arcuiți, buza înaltă, prevăzută uneori cu nervură (guler) în partea inferioară, cu muchia ascuțită și cu șanțuire interioară pentru capac. Repertoriul decorativ păstrează canelurile dese sau distanțate, în benzi aplicate în partea superioară a vasului sau acoperind tot corpul. Se mai folosește în continuare decorul străvechi al canelurii alternante cu linia din val.

Cahla, și în această perioadă se menține cahla, oala sau cahla avînd forma unui pahar mai mare, cilindrică, ușor evazată în partea superioară, cu buza lătită interior și exterior, avînd o șanțuire mediană (pl. LI/1, 2, 4). Aceste cahle erau fixate în pereții sobelor de odinioară cu gura la exterior mărind suprafața de încălzire a sobei. Cu timpul, acest tip de cahlă își pierde întrebuințarea și forma, pereții se reduc, partea superioară capătă o formă patrulateră în timp ce fundul rămîne rotund (pl. LI/5) pornind astfel pe linia cahlei „în formă de blid”, caracteristică secolului al XIII-lea. Cahlele sînt realizate din pastă dură, omogenă, cu granule de calcar și nisip, arse la roșu, tușeu aspru. Corpul este decorat uneori cu nervuri (coaste) executate din mișcarea roții, are buza mai complicată, înălțată și ascuțită, prevăzută în partea interioară cu nervură în relief (pl. 27, fig. 17).

Capacul (pl. LII/5) se prezintă într-o formă conică cu buza ascuțită și ușor arcuită spre interior, cu apucător cilindric sau discoidal, cu nervuri în relief.

Sfeșnicul (pl. LII/4). Am inclus în această categorie niște vase mici cu corp globular sau cilindric prevăzute cu postament, goale în interior, cu gît îngust și scurt pentru fixarea unei lumănări.

Tigăița cu 3 picioare (pl. LI/3) — a apărut sub forma mai multor fragmente lucrate din pastă aspră, uneori smălțuite în interior cu smalt verde-gălbui.

Castronul — este o formă specifică secolelor XIV—XV bogat reprezentat în săpătură și se prezintă sub mai multe variante acoperind o perioadă întinsă de timp. Pentru perioada secolelor XIV—XV sînt caracteristice două variante. Prima, executată din pastă mai puțin omogenă, folosindu-se nisipul cu bob mic mijlociu, ca degresant, cu granule de calcar, arsă brun-deschis, cu pereții groși. Buza vasului este lătită spre interior și exterior și fațetată, alcătuiind un profil triunghiular. Corpul este decorat cu nervuri groase în relief alternate cu șanțuiri adînci.

Cea de a doua variantă (LIII/1) aparține unor vase cu pereți mai subțiri din pastă aspră, dură cu nisip și calcar, arsă roșcat-gălbui cu miez cenușiu. Buza vasului este lătită spre interior și exterior, formînd o cavitate interioară sub formă unui șanț. Muchia buzei exterioare

este șanțuită. Ca motiv decorativ s-a folosit banda de caneluri aplicată în partea superioară, imediat sub buză. Buza vasului a fost modelată într-un loc cu mîna pentru a forma un cioc de turnare a lichidului.

Ceramica din secolele XV—XVI (pl. LIV)

Ceramica acestei perioade prezintă un salt calitativ definitoriu pentru întreaga perioadă medievală ulterioară. Se observă o substanțială evoluție în tehnica preparării pastei și arderii vaselor. Pasta devine mult mai omogenă, bine frământată, folosindu-se nisipul fin și foarte fin ca degresant, pastă de o mare plasticitate care permite realizarea unor vase cu pereți deosebit de subțiri. Arderea oxidantă în continuare devine aproape perfectă. Tot în această perioadă se remarcă apariția din ce în ce mai insistentă a vaselor smălțuite, mai întii farfuriile, străchiniile și tigăițele. Din punctul de vedere al compoziției pastei se pot distinge două categorii: pastă de foarte bună calitate, fină și omogenă, din care se creează forme cu pereți subțiri de dimensiuni mici și mijlocii (străchini, căni, oale mici) și pastă de tradiție mai veche, roșcat-gălbuie, cu nisip cu bobul mijlociu și mare, granule de calcar ca degresant. Vasele au pereții ceva mai groși. Din această categorie se execută cahle, oale mai mari, castroane.

Formele cele mai frecvente din această perioadă sint:

Oala (pl. LIV/1—5) — cu pereți subțiri fini, corpul de formă ovală, buza ușor răsfrîntă spre exterior și adusă interior, rotunjită și îngroșată sau înălțată și decorată cu 2—3 șanțuiri orizontale paralele la exterior. Fundul este drept, plat. Ca motiv decorativ se folosește canelura sub formă de bandă îngustă aplicată pe umărul vasului sau canelura distanțată aplicată în partea superioară a vasului.

Castronul (pl. LIII/2, 3) — preia și continuă forma anterioară de vas tronconic cu capacitate mare, cu pereții drepți, gura mai lată decît fundul, modificîndu-se numai profilul buzei, repertoriul decorativ și calitatea pastei. Prima variantă din acest secol continuă direct pe cele anterioare avînd buza lătită spre interior și exterior, cu partea exterioară mai scurtă și aproape perpendiculară pe peretele vasului, cu muchia ușor lătită și șanțuită, în timp ce partea interioară, mai înaltă, are muchia ascuțită și înălțată vertical. În spațiul ușor adîncit dintre aceste două laturi ale buzei apare o nervură bine reliefată, situată la distanță egală. Decorul se amplifică, în sensul apariției unei benzi mai late și mai compacte de caneluri care acoperă toată partea superioară a vasului, și se delimitează în partea de jos printr-o șanțuire mai lată. A doua variantă aparține unor vase decorate mai complex; buza vasului este lătită interior și exterior avînd un spațiu adîncit între cele două laturi decorate cu creștături oblice adînci și cu alveole. În plus, la 2 cm sub buză este tras din pastă un briu puternic reliefat și decorat prin alveolare. Fragmentul descoperit aparține unui vas cu pereții groși din pastă aspră cu nisip cu bob mijlociu, arsă bine, la roșu. Cea de a treia variantă (pl. LIII/3) aparține unor vase cu partea superioară a corpului și buza ușor arcuite spre interior, executate din pastă de bună calitate.

arsă la roșu avînd buza transformată cu muchia superioară ascuțită și alungită, înclinată spre interior iar celelalte părți ale buzei atrofiate sub forma unor nervuri profilate, cea din partea inferioară fiind decorată cu cîteva alveole mari, imprimate cu o spatulă, grupate din loc în loc cîte patru. Ca motiv decorativ se folosește valul simplu încadrat de două benzi de caneluri executate fără prea multă îngrijire. Atît oalele cît și castroanele din perioada prezentată sînt forme generalizate în spațiul medieval carpato-dunărean, frecvente în mediul orășenesc.¹²

Strachina și farfuria smălțuită — executată din pastă bună, arsă roșu sau roșcat-gălbui, smălțuită în interior cu smalt galben-verzui sau maroniu. Strachina are forma tronconică, cu marginea înaltă și înclinată spre interior, reproducînd miniatural profilul unor castroane. La exterior sînt decorate cu 1—2 caneluri distanțate iar în interior au suprafața smălțuită simplă. Farfuria are pereții arcuiți, fundul îngust și buza lată mult extinsă în afară, cu muchia șantuită. Fundul este prevăzut cu inel profilat, gros. Interiorul vasului este decorat complex în mai multe registre cu flori, frunze și vrejuri de lălea, din smalt verde-auriu pe fond alb-gălbui. Există de asemenea și platouri mai mici smălțuite simplu și cu muchia buzei decorată cu motivul alveolat „în ghirlandă”.

În concluzie, evoluția ceramicii medievale de la Sighișoara din secolele XIV—XVI se încadrează în linii mari în evoluția generală a ceramicii medievale carpato-dunărene din mediul orășenesc, avînd anumite particularități care țin de volumul producției, preferința pentru anumite forme sau motive decorative, tehnica preparării vaselor etc. Se remarcă și particularitatea arderii vaselor exclusiv la roșu și neexistența ceramicii cenușii, o tradiție adusă și conservată de coloniști din sud-vestul Germaniei medievale.

5. UN CUPTOR DE FORJĂ DIN SECOLELE VI—VII PE TERITORIUL MUNICIPIULUI SIGHIȘOARA

În iunie 1976 în cartierul Plopilor (Herțes) din municipiul Sighișoara, în urma unor lucrări edilitare a fost descoperit de către colecționarul Alexa Mureșan din Sighișoara un cuptor de proporții mari care în urma analizei s-a dovedit a fi un cuptor de forjă. În urma sesizării primite s-a întreprins un sondaj de salvare pe str. Plopilor pentru dezvelirea integrală și studierea complexului. Cuptorul a fost descoperit în spatele celor 2 blocuri-turn de 10 etaje din acest cartier, la 10 m nord față de centrala termică ce deservește cartierul. El a fost amenajat în vechime într-o platformă săpată în pantă la marginea unei zone mlăștinoase. Pentru a cerceta cuptorul s-a deschis o casetă dreptunghiulară de 3×5 m. Încă de la început s-a remarcat o mare cantitate de lăptucă de fier, în total cca 10 kg, de dimensiuni mici și mijlocii cu diame-

¹² Elena Busuioc, *Ceramica de uz comun nesmălțuită din Moldova*, București, Ed. Acad., 1975, fig. 36, 56, 60, 62.

trul pînă la 15 cm. Platforma cuptorului a fost în vechime săpată în pantă excavîndu-se un strat de cultură mai vechi cu materiale La Tène. Stratigrafia este următoarea:

— Solul viu — apare la aproximativ 1 m adîncime; este o argilă galbenă nisipoasă;

— Strat de cultură negru-cenușiu de consistență argilooasă de 0,30—0,40 m cu urme La Tène.

Straturile de cultură ulterioare perioadei La Tène au fost deranjate de lucrările de construcție din zonă (răzuite de buldozer). Pe platforma descoperită se afla un cuptor de pietre (pietrar) de dimensiuni mari, de formă circulară, cu diam. de 1—1,50 m și o înălțime de cel puțin 0,50 m, cu pereții groși de cca 0,30 m. Numai peretele de vest a fost păstrat parțial (pl. LX/1, 2), ceilalți pereți au fost dislocați și risipiți pe o suprafață de 2×2,50 m. Pietrele care în vechime au compus pereții cuptorului de forjă se remarcă prin culoarea roșie-mov și prin friabilitate datorită temperaturilor la care au fost supuse. Pietrele sînt de dimensiuni mari și mijlocii, din gresie locală. În afară de pietre platforma cuptorului era acoperită cu un număr mare de lupe de fier de culoare brun-roșcată și o mare cantitate de praf de zgură împreună cu cărbuni, cenușă și granule de pămînt roșu din vatră. După încetarea folosirii cuptorului în scopul pentru care a fost construit, el a fost reutilizat pentru nevoi casnice, în vatră descoperindu-se oase de pasăre și cîteva fragmente ceramice dintr-un vas. Ceramica descoperită are caracteristicile ceramicii din secolele VI—VII, din pastă aspră, brun-roșcată, cu mult nisip, lucrată la roată lentă. Fundul vasului este drept, ridicat cu sfoara. Pe un fragment din corp există o linie în val simplă, amplă, trasată cu grijă, încadrată de două linii horizontale.

Prezența acestui cuptor de forjă în zona Sighișoarei în secolele VI—VII presupune existența unor instalații de redus minereu al căror rezultat era prelucrat ulterior în cuptoare de acest gen unde lupele de fier erau forjate și purificate de zgură prin prelucrare mecanică. Aceste cuptoare trebuie să fi folosit minereurile neeconomice din zonă (zona „Herțes” a fost pînă nu de mult o zonă mlăștinoasă), minereuri cunoscute și exploatate de populația băștinașă. Această prezență presupune de asemenea și existența unei așezări omenesti fie în cartierul Plopilor (Herțes), fie în imediată apropiere. Existența unor urme arheologice în acest cartier a fost semnalată deja de multă vreme printr-o serie de descoperiri întimplătoare care vizează perioada preistorică (cultura Sighișoara-Wietenberg) și perioada secolelor V—VI, descoperiri făcute de colecționarul Alexe Mureșan. Materialele descoperite se află acum în posesia colecționarului și la Muzeul de istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca. Este însă vorba de urme aparținînd unor necropole de incinerare (Sighișoara-Wietenberg) și de înhumare (mormînt din secolele V—VI). De aceea credem că mai de grabă acest cuptor de forjă trebuie pus în relație cu existența acelei așezări prefeudale de mare suprafață situată în imediata apropiere a cartierului, în zona „Valea Dracului”.

6. CERCETĂRI DE TEREN ÎN ZONA MUNICIPIULUI SIGHIȘOARA

Cercetările de teren întreprinse în zona municipiului Sighișoara în perioada 1976—1978 au dus la evidențierea unui mare număr de așezări și cimitire situate fie pe teritoriul actual al municipiului, fie în apropierea imediată, alcătuind un adevărat ansamblu arheologic microzonal deosebit de prețios pentru studiul perioadei prefeudale. Aceste cercetări vin să completeze imaginea unei zone caracterizate printr-o mare densitate de locuire încă din preistorie. Cercetările s-au axat pe descoperirea complexelor din perioada secolelor IV—XII, fără a le neglija însă pe cele aparținătoare altor perioade. Ele au dus la evidențierea unui număr de 10 monumente arheologice (așezări, cimitire și cetăți de pământ cu val și șanț) care se adaugă la cele cunoscute până în 1976, întregind imaginea arheologică a zonei. Fără nici un fel de exagerare se poate afirma că zona Sighișoara este una din cele mai bogate în vestigii ale trecutului din țară. Valoarea ei sporește cu atât mai mult cu cât aceste monumente sînt concentrate pe o suprafață relativ restrînsă în jurul municipiului permițînd o abordare lesnicioasă a cercetării.

Așezări și necropole (pl. XXXIV)

1. *Așezarea și cimitirul de la „Dealul Viilor”* — situate în partea de est a orașului, pe malul drept al Tîrnavei Mari, datate între secolele IV—XII cu o întrerupere în secolele IX—X. Cimitirul de incinerare a fost evidențiat pînă acum pentru perioada secolelor IV—VIII. Au fost săpate parțial în 2 campanii.

2. *Așezarea de la „Valea Dracului”* — situată pe o vale laterală la sud de Tîrnava Mare, așezarea ocupă o suprafață destul de mare, fiind situată pe malul drept al pîrului „Valea Dracului”, pe o lungime de 300—400 m și o lățime de cca. 150—200 m. Urmele unui șir de locuințe se pot distinge la suprafața solului chiar pe malul apei într-o anumită zonă sub forma unor suprafețe rotunde de cărbune, cenușă și chirpic. Materialul ceramic recoltat de pe aceste suprafețe (pl. LXI/1—6) ne indică 2 faze de locuire:

a) Faza preistorică (cultura Noua și un Hallstatt timpuriu cu ceramică decorată cu șiruri de găuri etc.) și

b) Faza prefeudală din care s-au relevat deocamdată materiale încadrabile între secolele IV—VIII e.n. Este vorba de ceramică cenușie fină sau gălbuie fină din care sînt executate boluri și amfore împreună cu specia ceramică cenușie zgrunțuroasă, decorată cu bandă de striuri. Apoi este o ceramică brună și brun-roșcată cu o structură și tehnologie mai puțin evolute, decorată cu alveole sub buză și cu alternanță între benzi în val și benzi de striuri, cu pastă nisipoasă, cu tușeu aspru, arsă incomplet. Apar și fragmente de ceramică lucrată cu mîna și fragmente de tigăite de lut. Așezarea prezintă importanță și datorită faptului că

se află în chiar perimetrul municipiului și este amenințată cu dispariția prin extinderea unei unități industriale din zonă.

3) *Așezarea de pe „Platoul Cimpului” — Sighișoara.* La ieșirea din Sighișoara pe șoseaua Sighișoara—Șaeș—Agnita, pe valea Șaeșului, nu departe de necropola de incinerare de la „Piriul Hotarului”, pe un platou din dreapta piriului Șaeș situat pe un bot de deal, ușor fortificat natural, au fost descoperite și colecționate de către prof. Gavronschi V. de la școala generală nr. 5 Sighișoara o serie de fragmente ceramice care demonstrează prezența pe acel platou a unor așezări din vechime. Materialele indică existența unei faze preistorice cultura Sighișoara-Wietenberg, cu frumoase fragmente de farfurii decorate cu meandre și spirale și perioada de trecere de la epoca bronzului la epoca fierului (cultura Noua). Cea de a doua fază aparține epocii prefeudale timpurii (secolele IV—V e.n.) cu numeroase fragmente de vase mari de provizii din ceramică cenușie aspră și fragmente de vase din ceramică cenușie de diverse nuanțe și gălbuie-roșcată, fină, decorate prin ștampilare, cu roțița sau cu decorurile specifice: bandă de linii incizate în alternanță cu bandă în val, bandă de linii simple pe urmă etc. Și această așezare este amenințată cu dispariția prin extinderea locuințelor în acea zonă.

4. *Așezarea de la Albești-„Cetate”.* Am numit în felul acesta o așezare fortificată natural, prezentă pe un platou triunghiular apărut din 2 părți de pante abrupte, așezat la baza cetății de refugiu de la Albești. Ea se găsește pe Valea Șapartocului, la 3 km sud de Albești. Urmele materiale recoltate de aici (pl. LXII) atestă prezența unei comunități umane în secolele IV—VI și IX—X e.n. Stratul de cultură măsoară 0,30—0,40 m și este vizibil în panta puternic erodată dinspre nord. Tot în această pantă a apărut și profilul unei locuințe semiîngropate din care au fost culese materiale aparținând secolelor IX—X (pl. LXII/1—4). Materialele aparținând secolelor IV—VI sînt fragmente ceramice cenușii, fine, lucrate la roată rapidă, fără decor sau decorate cu bandă de caneluri (pl. LXII/6—9), fragmente dintr-un vas borcan lucrat cu mina, cu umerii prelinși, buza ușor răsfrîntă și subțiată, fundul lătit (cu postament), fragment din fund de farfurie cenușie cu inel în relief și fragment de capac din care s-a păstrat butonul apucător din ceramică gălbuie fină. Materialele aparținând secolelor IX—X sînt fragmente ceramice din pastă dură, nisipoasă, cu tușeu aspru, lucrate la roată lentă, arse brun-roșcat sau brun-deschis, decorate cu bandă de caneluri, benzi în val suprapuse și benzi în val distanțate, suprapuse din loc în loc de benzi de striuri mici verticale sau oblice.

4. *Așezarea de la Albești — „Canton”.* La nord-est de comuna Albești, în malul stîng al Tîrnavei Mari, în apropierea piriului „Valea Hotarului”, a fost sesizat un strat de cultură de 0,40—0,50 m acoperit de un strat de depuneri aluvionare, gros de 2 m. Zona așezării este amenințată cu dispariția cu prilejul lucrărilor de sistematizare a riului Tîrnava Mare. Materialele ceramice recoltate (pl. LXIV/5, 6) din acest loc, din pastă dură, aspră, arsă brun-roșcat, lucrate la roată lentă, decorate cu caneluri late distanțate, pot fi încadrate cronologic în secolele VIII—XII e.n.

5. *Așezările din Valea Șoromiclea.* Valea Șoromiclea este situată la 6 km nord-vest de Sighișoara, la nord de valea Tîrnavei Mari. Octavian Floca a semnalat încă în trecut existența unei așezări la vărsarea râului Șoromiclea în Tîrnava Mare, de unde a cules materiale aparținând unei faze preistorice (cultura Sighișoara-Wietenberg) și unei faze prefeudale (secolele VI—VIII). Pornind pe cursul pîriului Șoromiclea de la vărsare spre izvoare am putut recolta și alte materiale aparținând mai ales secolelor IV—VI e.n. (pl. LXI/7—9) constind din ceramică cenușie fină și zgrunțuroasă și roșcat-gălbuie fină precum și ceramică lucrată cu mîna. Acest lucru atestă o locuire intensă a văii sub forma unor comunități restrinse pe platourile mici care mărginesc din loc în loc valea râului Șoromiclea.

6. *Așezarea din Valea Bendorf (Beșu).* Valea semnalată prin descoperirea în trecut a unui mormînt de înhumatie al cărui schelet avea 2 cercei de bronz cu cub poliedric masiv datați în secolele V—VI, actualmente în colecția Muzeului de istorie din Sighișoara. Cercetînd zona am descoperit la cca 5 km de la vărsarea pîriului în Tîrnava Mare, în locul în care vine un afluent dinspre dreapta, lîngă cabana silvică, urmele unui strat de cultură cu materiale ceramice încadrabile cronologic larg între secolele VI—VIII. Probabil că această vale care se deschide spre sud de Tîrnava Mare la cca 5 km de Sighișoara, excelent adăpostită climatic, a fost intens locuită în vechime, existînd printre localnici legenda unor comunități vechi dispărute în timp.

7. *Așezarea de la Ferma Șaeș (comuna Șaeș).* La ieșirea din comuna Șaeș, pe șoseaua Sighișoara—Șaeș—Agnita, pe dreapta, se află construcțiile fermei zootehnice Șaeș. Pe suprafața în pantă care pornește de la aceste construcții spre pîriul Șaeșului au fost recoltate o serie de vestigii ceramice aparținînd unei așezări preistorice din perioada primei epoci a fierului. Un sondaj de proporții mai mari ar putea evidenția dacă nu cumva avem de a face și cu o locuire ulterioară, așa cum s-a întîmplat în alte locuri.

8. *Cimitirul de înhumatie din Albești.* În 1978 în curtea școlii generale din comuna Albești a fost descoperit un mormînt de înhumatie, orientat cu fața spre răsărit, avînd ca ofrandă un vas din ceramică cenușie aspră lucrat la roată rapidă, de formă ovală, cu buza simplă rotunjită, fundul îngust, ușor lătit, avînd ca decor 3 caneluri distanțate aplicate pe umăr. Prezența unui eventual cimitir de proporții în acest loc urmează să fie verificată printr-un sondaj de salvare.

Cetăți de pămînt cu val și șanț

În cadrul eforturilor de cercetare cit mai completă a zonei municipiului Sighișoara au putut fi descoperite, cercetate și înregistrate grafic și un număr de 3 fortificații de pămînt prevăzute cu valuri și șanțuri de apărare, două la sud de Tîrnava Mare și una la nord, situată pe cumpăna apelor bazinelor Tîrnava Mare și Tîrnava Mică. Împreună cu cetatea Sighișoara (fortificația timpurie de pe deal) ele par a alcătui un complex de fortificații prefeudale și medievale timpurii care au servit în scopuri multiple. Aspectele multiple ale problemelor pe care le

ridică prezența acestor fortificații alături și paralel în timp cu fortificația sighișoreană timpurie, vor putea fi elucidate numai prin cercetarea prin săpături sistematice a fiecărui monument în parte.

9. *Cetatea de la Albești* — situată la 3 km spre sud de comuna Albești, pe drumul spre satul Șapartoc, pe valea Șapartocului, pe vârful unui deal de formă conică cu pante abrupte, împădurite, se află fortificația sub forma unei circumvalațiuni care înconjoară din 3 părți vârful dealului lăsînd nefortificată partea de vest mai abruptă. (LXIII/2; LXV/1) Fortificația apare de formă ovală, orientată spre nord, avînd capetele dinspre nord și mai ales dinspre sud mai puternic întărite pentru a împiedica accesul pe șeaua dealului. În total fortificația se întinde pe o lungime de 80—85 m și pe o lățime de 35—40 m, avînd în partea superioară un platou oval de 40×20 m, ușor înclinat spre sud, mărginit de pante foarte abrupte care constituie de fapt latura interioară a șanțului de apărare ce-l înconjoară. Șanțul și valul de apărare măsoară împreună 15—20 m lățime în părțile de nord și de sud. Pe părțile laterale există la est un val și un șanț mai puțin pronunțate iar la vest fortificarea este parțială. Această fortificație are la bază o așezare prefeudală despre care am relatat mai sus. Pe suprafața platoului fortificat au fost descoperite fragmente de vase din ceramică cenușie zgrunțuroasă care pot fi datate în secolele IV—VI e.n. Sînt deocamdată singurele indicii care pot încadra cronologic perioada de folosire a fortificației. Dacă această fortificație a fost construită deja în perioada prefeudală timpurie ea trebuie să fi servit ca loc de observație, refugiu și rezistență în toată perioada prefeudală și a feudalismului timpuriu. Punctul ales este foarte potrivit permițînd observarea pînă la o distanță mare a văii Șapartocului spre nord. Nu este deci hazardată legarea acestei fortificații de așezarea prefeudală care se află la baza dealului și conține materiale din secolele IV—VI și IX—X. Totodată, fiind situată la intrarea în „strunga” văii Șapartocului, care conduce după mai mulți km în depresiunea intradeluroasă unde se află satul Șapartoc, această fortificație poate fi interpretată și ca avanpost de observație și rezistență pentru comunitățile presupuse în vechime în această depresiune.

10. *Cetatea de la Daia-„Pășune”* — cercetată pentru prima dată și publicată de Kurt Horedt. Am considerat necesar să o integrăm în lucrarea de față cu o schiță mai detaliată (pl. LXIII/1; LXV/2, 3) și cu date noi care completează pe cele oferite de prof. Kurt Horedt.

Fortificația se află la 7 km sud de Tîrnava Mare, mergînd pe actualul drum forestier care se deschide spre dreapta din drumul național nr. 15, într-un punct situat la 5 km distanță de comuna Albești, spre Brașov. Drumul forestier urmează firul Văii Hotarului și apoi după 6 km urcă brusc, în serpentine, un deal abrupt pe a cărui cotă maximă (588 m) se află o fortificație mai mare și mai complexă decît cea de la Albești. Dealul acesta este astăzi împădurit cu foioase și conifere și străjuiește punctul de trecere obligatoriu pentru accesul în mica zonă depresionară numită astăzi „Pășunea Dăii”.

Fortificația are o formă ovală, neregulată, urmînd același tip de construcție întîlnit la Albești, adică un bot de deal secționat și circum-

valat în zonele mai ușor accesibile. Este orientată est-vest și ocupă o suprafață destul de mare măsurând în lungime 120—125 m iar în lățime 55—60 m. Partea superioară prezintă un platou larg de 20×40 m, oval, pe care se păstrează multe urme de mortar. Procedind la un mic sondaj, prilejuit de o groapă existentă pe platou, am descoperit negativul temeliei unei construcții de piatră existente în vechime pe platou, plasată în zona centrală, probabil un turn-locuință, tipic pentru perioada feudalismului timpuriu. Lespezi de piatră calcaroasă, nespecifică zonei, se păstrează răsturnate în pantă în zona fortificației. La fel ca și la Albești, platoul central care se detașează pînă la o înălțime de 5—6 m de restul fortificației este înconjurat de o circumvalațiune întreruptă parțial în zonele mai abrupte. În cazul de față însă valul este întrerupt aparent în partea de sud-vest pentru că el este de fapt completat de un mic tranșeu mai sus la cîțiva metri în pantă, în apropierea vârfului. Pe botul dealului, în pantea de vest, valul este aplatizat pe o lățime de 4—5 m sugerînd posibilitatea unei intrări amenajate în vechime. În partea opusă, acolo unde vârful dealului se leagă de șeaua dealului, există o dublă secționare, întărindu-se în acest fel fortificația pe direcția cea mai accesibilă. În ansamblul ei întreaga construcție lasă impresia de robustețe și forță și trebuie să fi fost rezultatul eforturilor concentrat al mai multor comunități din zonă. O construcție care necesită un astfel de efort nu putea să servească numai unui singur scop, acela de a ține sub observație un drum de acces. Ea trebuie să fi avut și rol de refugiu și rezistență. Se poate presupune că inițial valurile fortificației au fost completate cu un sistem de întărituri de birne (palisadă), probabil anterior sau chiar concomitent cu faza de piatră. Structura reală, azi invizibilă, nu va putea fi revelată decît prin săpături arheologice exhaustive. Tot prin săpături se vor putea descoperi și urmele așezărilor omenești din această depresiune intradeluroasă, azi nelocuită, a cărei singură cale de acces era protejată prin fortificația prezentată. Legende păstrate de locuitorii din zonă transmit informația că în vechime aceste locuri au fost populate de mai multe sate care și-ar fi părăsit vetrele în urma unei epidemii de ciumă.

Urmele arheologice descoperite pe suprafața fortificației dovedesc o folosire a ei în cel puțin 2 faze. O fază preistorică (epoca fierului) evidențiată prin prezența unor fragmente de ceramică lucrată cu mîna, din pastă brună, bine arsă, aparținînd unor vase de mărimi diferite (pl. LXIV/1—4) decorate cu briuri în relief, uneori crestate, cu buze drepte ușor îngroșate și reliefate. Cea de a doua fază aparține perioadei feudalismului timpuriu (secolul al XIII-lea), documentată prin prezența ceramicii brune lustruite lucrată la roată rapidă (pl. LXIV/4), descoperită de noi și la Sighișoara în nivelul feudal cel mai vechi. Este evident însă că această fortificație, care și-a început existența în epoca fierului, a fost folosită în toate perioadele următoare ca atare sau amplificată cu construcții ulterioare.

11. *Fortificația de la Jac* (pl. LIX/1) situată pe o culme de deal cu pante abrupte către est și vest această fortificație are un caracter de provizorat fiind întărită cu valuri și șanțuri de proporții mici care sec-

ționează șaua dealului la sud și protejează ușor panta dinspre nord. În raport cu celelalte două, ea este redusă ca mărime și ca importanță strategică, fiind situată pe cursul superior al unei văi care își trimite apele spre Tirnava Mică, exact pe cumpăna apelor care separă bazinul Tirnavei Mari de bazinul Tirnavei Mici. Platoul superior de formă alungită măsoară 30 m lungime pe o lățime de numai 8—10 m. Fortificația poate fi interpretată ca un punct de observație și control a unui drum din vechime ce traversa zona și care există și astăzi și chiar ca un loc de mică rezistență armată. La capetele dinspre nord și sud există câte un val mic cu șanț care protejează accesul din aceste direcții. Nici un fel de urme arheologice nu au fost constatate pe suprafața platoului sau în apropiere. Este de presupus că aparține și ea, ca și celelalte puncte întărite prezentate, perioadei prefeudale sau feudalismului timpuriu.

Cele trei fortificații, și fără îndoială că mai există și altele, prezentate aici, presupun existența în vechime a unui sistem organizat de supraveghere a rețelei de drumuri din interiorul țării, sistem de protecție pe care vremurile l-au impus comunităților omenești. Aceste puncte întărite includ probabil și un sistem de observație și semnalizare la distanță. Pe de altă parte, în limbajul locuitorilor de astăzi aceste fortificații sînt numite „La cetate”, „Cetățeaua” sau „Cetatea uriașilor”, noțiuni care includ sensul de refugiu și rezistență armată. Evident că, într-o astfel de „cetate” nu se puteau retrage toți locuitorii comunităților cu întreg avutul lor, așa cum s-ar putea imagina la prima vedere, ci numai o parte din bărbații înarmați pentru a organiza o rezistență strategică de protecție a retragerii comunităților în adîncimile pădurii.

Prezența unui sistem fortificat de supraveghere, control și rezistență schimbă imaginea care s-a format pînă acum despre comunitățile autohtone din perioada prefeudală și feudală timpurie, prezentate ca fiind lipsite de organizare și în permanentă deplasare. Aceste comunități erau relativ stabile, bine organizate și pregătite să înfrunte primejdia, avînd o strategie practică, verificată de milenii. Numai așa se poate explica cum au putut rezista și cum și-au putut păstra ființa etnică în fața valurilor de popoare migratoare. Cercetarea sistematică și amănunțită a acestor fortificații și a zonelor limitrofe va putea în viitor pune în evidență și alte aspecte legate de organizarea politică și strategică a populației autohtone din zonă.

* *
*

Cercetările arheologice efectuate prin aceste săpături și cercetări de teren au pus în evidență existența unui mare număr de obiective concentrate pe o suprafață relativ restrînsă, ușor accesibile cercetării, lucru care definește zona municipiului Sighișoara ca o microzonă unică prin varietatea și complexitatea obiectivelor ce se eșalonează în timp începînd din epoca bronzului pînă în feudalismul timpuriu. Cele mai multe obiective privesc perioada de formare a poporului român, iar elucidarea raporturilor dintre așezări, necropole și fortificații în cadrul

unui studiu arheologic zonal ar putea aduce contribuții esențiale la cunoașterea structurilor social-economice, politice și strategice de organizare ale populației autohtone. Acțiunea de cercetare concentrată pe o zonă restrinsă, reprezentativă, care se bucură de o mare varietate de complexe aparținând unei anumite perioade, este de preferat întrucât poate duce la crearea de modele științifice care, la scară redusă, pot explica fenomenele social-politice și economice ale unei epoci, cu valabilitate pentru întreg teritoriul țării. Datele prezentate pe scurt aici, rod al activității noastre în ultimii trei ani la Muzeul de istorie Sighișoara, constituie pretextul propunerii unei acțiuni de cercetare exhaustivă a zonei, prin intermediul unui mare colectiv științific, în vederea întocmirii unui studiu arheologic și geo-geografic. Considerăm că numai prin practicarea unei cercetări intensive și interdisciplinare, limitate la microzone reprezentative, se poate elucida problematica unei perioade și se poate scuti un efort dispersat pe o arie prea mare și cu rezultate mai greu de sistematizat.

DONNÉES SCIENTIFIQUES POUR UNE ÉTUDE ARCHÉOLOGIQUE DE LA ZONE DU MUNICIPE DE SIGHIȘOARA

(Résumé)

L'auteur présente les fouilles archéologiques et les recherches de terrain effectuées pendant les années 1976—1978 à Sighișoara.

A la suite de ces fouilles et investigations archéologiques ont été mis au jour plusieurs objectifs concentrés dans un périmètre relativement restreint à la vallée de Tîrnava Mare, autour de la ville de Sighișoara.

Le plus important de ces objectifs est l'établissement de Dealul Viilor — Sighișoara, un village pre-féodale avec une continuité de logement commençant au IVème siècle jusqu'au XIIème siècle de notre ère (à l'exception du Xème siècle).

Mais l'objectif primordial est le cimetière de cet village daté entre les IVème et VIIIème siècles. Ici a été mis au jour, pour la première fois, un rituel cinéraire de l'espèce „ustrinum” avec la fosse tombale purifiée par le feu, pour l'intervalle des VIème et VIIème siècles.

On présente encore les résultats des autres fouilles archéologiques effectuées par l'auteur et, à la fin, on signale 11 objectifs découverts dans les environs du municipe de Sighișoara.

L'auteur considère alors que la zone recherchée est très riche et représentative du point de vue archéologiques et qu'il est nécessaire une recherche coordonnée et exhaustive pour créer un modèle scientifique.

STUDIUL METALOGRAFIC AL UNOR MONEDE ANTICE ȘI MEDIEVALE DESCOPERITE ÎN PODIȘUL TRANSILVANIEI

EUGEN STOICOVICI, MIHAI BLĂJAN

Cercetările de teren efectuate între anii 1968—1979 pe teritoriul unor localități din Podișul Transilvaniei (județele Alba, Cluj, Mureș și Sibiu) au identificat numeroase vestigii (așezări, cimitire, drumuri de comunicație, urme sporadice de locuire, monede izolate etc.) din epoca romană¹ și feudală.

În vederea completării informațiilor privind repertoriul arheologic al localităților cercetate și cunoașterea circulației monetare în podișul transilvănean, considerăm utilă prezentarea studiului arheologic și metalografic al monedelor romane provenite din descoperiri izolate și a 13 piese medievale aparținătoare tezaurului descoperit la Așel (pl. LXVI).

*
* *
*

A. 1. *Lunca Tirnavei* (fost Spini, com. Șona, jud. Alba). Săpăturile edilitare executate în grădina locuitorului Nicolae Popa (nr. 165) au scos la iveală, de la circa 0,50 m adâncime, două „urne pline cu cenușă și oase calcinate”, precum și o monedă (*dupondius*) de cupru, emisă de împăratul Traian între anii 99—117². Av: Bustul împăratului spre dreapta. Inscripția ilizibilă. Rv: Ilizibil. RIC,³ II, p. 272—295. Diametrul 26,1 mm; greutatea 8,25 g (pl. LXVII/1). Cercetarea terasei din partea de est și sud a satului a avut ca rezultat identificarea unei întinse așezări rurale romane.⁴

Moneda de cupru conține incluziuni de cuprit granular, dispuse stratificat în cantități reduse (10%), ca incluziuni răzlețe, răspindite neregulat, în concentrații mai mari în spre margini, în fondul de cupru. Textura monedei este stratificată (pl. LXVIII/1).

2. *Mediaș* (jud. Sibiu). Cercetările de suprafață și săpăturile efectuate în ultimul deceniu pe teritoriul municipiului și în împrejurimi au identificat trei așezări romane: una pe malul stâng al râului Tirnava

¹ Vezi M. Blăjan, E. Stoicovici, P. Georoceanu, C. Păcurariu, *Descoperiri romane inedite în Transilvania (I)* în *Marisia*, VIII, 1978, pp. 57—68.

² Informații de la inv. Ion Horșia din Lunca Tirnavei. Piesa se păstrează în colecția muzeală a școlii din Biia.

³ RIC=The Roman Imperial Coinage (H. Mattingly, E. A. Sydenham, vol. I, London, 1923; vol. IV/1, London, 1936; P. H. Webb, vol. V/2, London, 1935 etc.).

⁴ Periegeze efectuate în anii 1974 și 1976 de M. Blăjan.

Mare, la nord-vest de oraș, în punctele „Baia de nisip” și „Rora Mică”; a doua pe malul opus al riului, la 1,5 km nord-vest de cartierul „Gura Cîmpului” și a treia situată la nord-est de municipiu, pe locul numit „Hientz”⁵.

Vestigiile descoperite prin periegeze și săpături arheologice constau din urme de locuințe cu fundamentul de piatră, pietre de rîșniță, un atelier de fierărie, unelte de fierărie, dulgherie și agricole, ceramică, sticlă, fibule de bronz și fier⁶, o figurină de bronz și numeroase monede din bronz și argint⁷. Majoritatea monedelor provin din puncte neprecizate, cu excepția cîtorva exemplare aflate cu ocazia săpăturilor din 1977, în așezarea de la nord-vest de „Gura Cîmpului”.

Moneda pe care o prezentăm aici a fost descoperită în așezarea romană de la „Baia de nisip”⁸ și este un denar de argint de la Antoninus Pius, emis la Roma în anul 149 e.n. Av: ANTONINVS AVG. PIVS PP. TR. P. XII. Capul laureat spre dreapta. Rv: COS IIII. Aequitas în picioare, stînd spre stînga, ține o balanță și cornul abundenței. Strack⁹, III, 190. Diametrul 18 mm; greutatea 3,30 g (pl. LXVII/2).

Moneda conține în compoziția aliajului 66% argint și 34% oxid cupros (cuprit), format mai ales în zona de margine. Structura piesei este granular-lamelară și textura stratificată (pl. LXVIII/2).

3. *Micăsasa*. În aria așezării romane, cunoscută în literatura arheologică încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în ultimii ani s-au descoperit diferite vestigii arheologice¹⁰ și mai multe monede, din care s-au recuperat doar un as de la Antoninus Pius și un denar de la Elagabal¹¹, emis la Antiochia, între anii 218—222 e.n. Av: ANTONINVS PIVS FEL. AVG. Capul împăratului spre dreapta laureat. Bustul drapat și cuirasat. Rv: VOTA PVBLICA. Elagabal stînd spre stînga sacrifică deasupra unui trepid. RIC, IV/2, 202. Diametrul 17—18 mm; greutatea 1,80 g (pl. LXVII/4).

Bronz format din fazele metalografice α și $(\alpha + \delta)$, separate în structuri dendritice de culori diferite: galben-auriu și respectiv cenușiu, cu puternice deformări mecanice, rezultate în urma baterii monedei. Tex-

⁵ Mihai Blăjan, Vasile Moga, *Un bronz roman în Muzeul de istorie din Mediaș (jud. Sibiu)*, în *ActaMN*, XIV, 1977, pp. 195—198, fig. 1 a—b.

⁶ Săpături arheologice efectuate în anii 1975 și 1976 de I. Winkler (Cluj-Napoca), M. Blăjan (Alba Iulia) și G. Togan (Mediaș).

⁷ E. Chirilă, Vasile Lucăcel, Vasile Pepelea, George Togan, *Descoperiri monetare antice și bizantine în Transilvania*, în *ActaMN*, IV, 1967, pp. 457—458, nr. 11, 13—15, 18—19, 21, 23—25, 27, 29—30; pl. I/11, 13; pl. II/14—15, 18—19.

⁸ Descoperirea aparține prof. Gustav Servatius din Mediaș. Determinare — I. Winkler.

⁹ P. Strack, *Untersuchungen zur römischen Reichsprägung des zweiten Jahrhunderts* (=Strack), vol. I—III, Stuttgart, 1931—1937.

¹⁰ M. Blăjan, E. Stoicovici, P. Geoceanu, C. Păcurariu, *loc. cit.*

¹¹ Asul descoperit în 1969, pe locul numit „Livadea”, este emis în 138 e.n. de Antoninus Pius. Determinarea făcută de I. Winkler. Informații G. Togan (Mediaș). Descoperirea denarului aparține prof. Corneliu Păcurariu din localitate. Atribuită inițial greșit lui Caracalla (Cf. M. Blăjan, E. Stoicovici, P. Geoceanu, C. Păcurariu, *op. cit.*, p. 59, nota 8), piesa aparține împăratului Elagabal. Determinare — V. Pavel.

tura sistuoază este pusă în evidență prin alternarea stratificată a fazelor din compoziția bronzului(pl. LXVIII/3).

În urma inundației din vara anului 1975, prin alunecarea malului drept al Tirnavei Mari, în punctul „Livadea” a apărut un sarcofag de cărămizi. Dezvelirea mormintului depus în colțul sudic al unui bordei roman părăsit a permis recoltarea unui sesterț emis la Roma de Hadrian, aflat lângă vatra de foc a locuinței¹². Av: HADRIANVS AVG. CAES. MPP. Capul laureat spre dreapta. Rv: S — C. Diana stînd spre stînga ține o săgeată și arcu. *Strack*, II, 702. Diametrul 30×31 mm; greutatea 25,75 g (pl. LXVII/3).

Metalul monedei este un bronz cu structura granulară, pusă în evidență prin corodare cu amină cuprică.

4. Ocna Mureș (jud. Alba). Localitatea, numită în antichitate *Salinae*, se află pe malul stîng al Mureșului, la jumătatea distanței dintre *Brucla* și *Potaissa*¹³. Pe teritoriul orașului de azi, de-a lungul anilor au ieșit la iveală întimplător diferite vestigii romane: sculpturi, opaițe, fragmente epigrafice, un altar dedicat zeitelor Diana și Terra Mater, trei morminte cu boltă de cărămidă șampilată și monede¹⁴. Toate aceste descoperiri, la care se adaugă cele din așezările vecine, atestă o așezare-pagus și o *mansio*.

Localitatea *Salinae*, un important complex de exploatare a sării, era prevăzută cu instalații de încărcare și mijloace de transport pe Mureș, administrativ aparținînd de teritoriul potaissens¹⁵.

Într-un punct neprecizat din vatra localității s-a găsit, în 1968, un *dupondius* de cupru¹⁶, emis la Roma, între anii 138—141 e.n., de Faustina. Av: FAVSTINA AVG. ANTONINI AVG. P. II. PP. Bustul drapat spre dreapta. Rv: CERES S. C. Ceres spre stînga, ținînd un spic de griu și o torță¹⁷. *RIC*, III, 1 084. Diametrul 23,4×25,2 mm; greutatea 9,60 g, (pl. LXVII/5).

Piesa este formată dintr-un agregat granular, izometric, de cupru cu o sistuozare mai puțin pronunțată, dar formînd totuși macule de translație care confirmă baterea monedei. În masa de cupru se observă granule cenușii de cuprit, bine reliefate și răspîndite cu o frecvență moderată în fondul de cupru, ceea ce ne indică o tehnologie îngrijită în elaborarea cuprului metalic (pl. LXVIII/4).

5. Petrești (jud. Alba). În aprilie 1977, cercelările arheologice efectuate în vatra localității și în împrejurimi au scos la iveală resturile a două așezări romane: una situată în punctul „Groapa galbenă”, la cca 0,5 km sud-vest de sat, și cealaltă aflată la cca 3 km sud-vest, în

¹² M. Blăjan, E. Stoicovici, P. Geoceanu, C. Păcurariu, *op. cit.*, p. 65, nota 16.

¹³ D. Tudor, *Orașe, Tîrguri și sate în Dacia romană*, Ed. științifică, București, 1968, p. 176.

¹⁴ *Ibidem*, p. 205; *TIR*, L, 34, Budapeșt, 1968, p. 99.

¹⁵ D. Tudor, *op. cit.*, p. 208.

¹⁶ Informații de la prof. Silviu Opreș din Spălnaca.

¹⁷ Determinarea monedelor provenite de la Micăsasa, Ocna Mureș, Petrești, Spălnaca, Vălișoara și Valea Mănăstirii-Rîmeț aparține muzeografiei Viorica Pavel de la Muzeul Unirii din Alba Iulia, căreia îi aducem, și pe această cale, sincere și călduroase mulțumiri.

punctul „Vulcăneasa”¹⁸. Dintre relicvele descoperite menționăm resturi de locuințe cu fundamentul de piatră, ceramică dacică și romană provincială, două statuete de metal și două monede de argint.

a) Una dintre monede, un denar din argint emis de Tiberiu (14—37), la Lugdunum, între anii 14—15 e.n., a fost descoperită, în noiembrie 1978, la sud de sat, pe locul numit „Sub piatră”, situat între linia ferată și marginea pădurii, pe versantul estic al Dealului Netotul¹⁹. Av: TI. CAESAR DIVI AVG. F. AVGVSTVS. Capul laureat al împăratului spre dreapta. Rv: PONTIF. MAXIM. Livia sau Pax (?) șezînd spre dreapta, ținînd o ramură²⁰. RIC, I, 103. Diametrul 19,8×18,4 mm, greutatea 3,59 g, (pl. LXVII/6).

Denarul conține argint foarte pur, cu urme de cupru fin granular, vizibile numai la o mărire puternică și prin corodare cu amină cuprică. Structura monedei este granulară, foarte fină (1—3 microni). Granulele sînt izometrice și uniform răspîndite în toată masa metalică. Structura fină a metalului ne sugerează confecționarea piesei prin procedeul turnării și răcirii bruște. În acest sens pledează și dimensiunile micronice ale granulelor și lipsa unei orientări în spațiu a acestora. Textura este granulară.

b) A doua piesă de la Petrești este un denar din argint emis la Roma de Vespasian, între anii 72—73 e.n., descoperit prin anii 1972—1973 în punctul „Groapa galbenă”²¹. Av: IMP. CAES. VESP. AVG. P. M. COS. IIII. Capul laureat al împăratului spre dreapta. Rv: [CONC]ORDIA AVGVSTI. Concordia șezînd spre stînga, ținînd patera și cornul abundenței. RIC, II, 43. Diametrul 18,8×16,6 mm; greutatea 2,85 g (pl. LXVII/7).

Moneda conține 72,3% argint, avînd cuprul transformat în mare parte în cuprit. Structura este lamelară și textura șistuoasă (pl. LXIX/1)

6. *Șpălnaca* (com. Hopirta, jud. Alba). Pe teritoriul localității s-au descoperit două așezări romane: una în vatra satului, în punctul numit „La Țiclu”, și cealaltă la sud-est, în hotarul numit „Șugud” unde, în aprilie 1974, s-a depistat și cimitirul de incinerare corespunzător așezărilor²². Din vatra satului provin două monede romane:²³

a) As de cupru aflat la suprafață, în vara anului 1974, în grădina prof. Silviu Opreș (nr. 52). Moneda este emisă la Roma de împăratul Hadrian, între anii 128—132 e.n. Av: HADRIANVS AVGVSTVS P. P. Bustul drapat al împăratului spre dreapta. Rv: COS. III S. C. Salus stînd

¹⁸ Periecheze efectuate în martie 1977, de M. Blăjan și prof. Eric Tecău din Sebeș.

¹⁹ Descoperire făcută de elevul Ioan Irimie. Informații: prof. Eric Tecău.

²⁰ Determinarea piesei aparține muzeografei Viorica Suciu.

²¹ Descoperită de eleva Monica Olteanu de la școala generală din localitate, piesa se află în colecția școlii din Petrești, împreună cu numeroase materiale romane, provenite din aria așezărilor menționate.

²² Cercetări de teren efectuate în anii 1973 și 1974 de M. Blăjan. Săpături arheologice executate în toamna anului 1976 și în 1979 de prof. D. Protase (Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca) și M. Blăjan.

²³ Piese aparțin prof. Opreș Silviu, împreună cu moneda aflată la Ocna Mureș.

în picioare spre dreapta, hrănește un șarpe. *RIC*, II, 975. Diametrul $26,8 \times 26,6$ mm; greutatea 9,60 g (pl. LXVII/8).

Piesa de cupru conține cantități reduse de cuprit, în schimb este afectată de factorii externi care au determinat formarea oxizilor de cupru (cuprit, tenorit) și a carbonatului bazic de cupru (malachit), (pl. LXIX/2).

b) Denar subaerat descoperit în 1970, pe arătură, în partea de sud a satului, lângă „Fintina lui Cîmpeanu”. Lucrată dintr-un aliaj de cupru și argint, piesa este emisă între anii 233—235 e.n. la Roma, de împăratul Sever Alexander. Av: IMP. C. M. AVR. SEV. ALEXAND. AVG. Capul laureat al împăratului spre dreapta. Rv: LIETAS AVG. în loc de PAX AVG. Pax spre stînga, cu o ramură de măsline în mîna dreaptă și cu un sceptru în stînga. *RIC*, IV/2, 168. Diametrul $19,3 \times 18$ mm; greutatea 2,70 g (pl. LXVII/9).

Moneda de cupru deși are un conținut de argint de 22%, acest procent nu-i asigură aspectul argintiu. La microscop apare un fond granular-lamelar de cupru în care sînt incluse lamele subțiri, rare și alternative de argint, cu grosimea de 3—6 microni (pl. LXIX/3).

7. *Vălișoara* (com. Singer, jud. Mureș). În 1974, într-un punct neprecizat din hotarul satului s-a aflat la suprafață un denar din argint²⁴, emis la Roma de împărăteasa Faustina, în anul 141 e.n. Av: DIVA FAVSTINA. Bustul împărătesei spre dreapta. Rv: AETERNITAS. Proveniența stînd spre dreapta, cu un vîl înălțat deasupra capului, ridică un glob. *RIC*, III, 351. Diametrul $7,9 \times 8,2$ mm; greutatea 3,22 g (pl. LXVII/10).

Denarul, cu un conținut de 75% argint, are o vădită structură granular-lamelară și textura șistuoasă.

8. *Valea Mănăstirii-Rîmeș* (jud. Alba). În colecțiile muzeului mănăstirii se păstrează trei monede romane provenite din donațiile peregrinilor. Locul descoperirii acestor piese rămîne necunoscut²⁵.

a) Denar emis de Plautilla la Roma, între anii 202—203. Av: PLAVTILLA AVGVSTA. Bustul drapat al împărătesei spre dreapta. Rv: PIETAS AVGG. Pietas stînd spre dreapta, ține un sceptru și un copil. *RIC*, IV/1, 367. Diametrul 18,2 mm; greutatea 3 g (pl. LXVII/11).

Piesa conține 45,4% argint și formează structuri fin-granular-lamelare, cu textura șistuoasă. Cuprul se prezintă sub formă de fază dispersă, pusă în evidență prin corodare cu amină cuprică (pl. LXIX/4).

b) Denar emis la Antiochia (?) de Iulia Paula, între anii 219—220. Av: IVLIA PAVLA AVG. Bustul drapat al împărătesei spre dreapta. Rv: CONCORDIA. Concordia șezînd spre stînga, cu o pateră în mîna dreaptă; în cîmp o stea. *RIC*, IV/2, 211. Diametrul $19,4 \times 18,2$; greutatea 3,55 g (pl. LXVII/12).

²⁴ Descoperire făcută de studentul Ioan Olar din localitate.

²⁵ Monedele provin probabil din împrejurimile satului Valea Mănăstirii. Informații de la muzeografa stareță Eugenia Manolache.

Moneda are un conținut de 42 % argint, păstrînd încă aspectul unui metal argintiu, cu structură lamelară și textura pronunțat șistuoasă (pl. LXX/1).

c) *Sesterț* emis de Philippus (244—249). Av: IMP. M. IVL. PHILIP. PVS AVG. Bustul laureat al împăratului spre dreapta. Rv: PMS. COL. VIM. Figură feminină privită din față, stînd între un leu și un taur. În exergă: AN. V. *Pink*²⁶, II, 15. Diametrul 29,2 mm; greutatea 18,53 g (pl. LXXVII/13).

Metalul monedei este format din bronz constituit din componenții bronz α și bronz ($\alpha + \delta$), cu structura dendritică complet deformată prin acțiunea mecanică a baterii, obținîndu-se, în final, o textură șistuoasă (pl. LXX/2).

Cele 13 monede descrise ca descoperiri izolate provin din aria a opt localități din Podișul Transilvaniei (Lunca Tîrnavei, Mediaș, Micăsasa, Ocna Mureș, Petrești, Șpălnaca, Vălișoara și Valea Mănăstirii-Rîmet), șase dintre ele fiind intens locuite în epoca romană. Piese se înșiră cronologic în perioada cuprinsă între secolul I și mijlocul secolului III e.n., provenind de la Tiberiu (un denar), Vespasian (un denar), Traian (un dupondius), Hadrian (un sesterț și un as), Faustina (un denar și un dupondius), Antoninus Pius (un denar), Plautilla (un denar), Elagabal (un denar), Iulia Paula (un denar), Sever Alexander (un denar) și Philippus (un sesterț).

Studiul compoziției metalografice al pieselor prezentate ne permite clasificarea lor în trei grupe:

I. *Monede din argint*. Prin planimetrare la microscopul metalografic s-a constatat că monedele din prima grupă sînt aliaje de argint și de cupru, de diferite compoziții. În unele din acestea conținutul de argint reprezintă 97,5 %, în altele 72,3—66 % din greutate, iar la a treia categorie concentrația variază între 45,4 și 42 %.

Structura tuturor monedelor de argint se aseamănă foarte mult prin prezența constantă a două faze de compoziții diferite (pl. LXVIII/2; LXIX/1, 4 și LXX/1). Una este formată din argint fin granular, iar a doua este dată de granule roșii de cupru, care rezultă prin dezamestec (exoluție) din topitura aliajului de argint-cupru.

Textura aliajului este laminată, cu granule de argint și cupru turnate și orientate paralel cu suprafețele monedei. Dimensiunile granulelor de cupru variază în limitele 0,003—0,030 mm.

Recapitulînd, vom reda în tabelul I variația conținutului de argint al monedelor din această serie (atît în procente-volum cît și în procente-greutate, ultimile calculate pe baza densităților diferite ale celor două elemente componente).

II. *Monedele din cupru*, sub raportul compoziției, pot fi împărțite în două subgrupe:

a) Aliaje de cupru și argint cu un conținut de argint insuficient pentru a asigura culoarea argintie, deși acest metal se găsește răspîn-

²⁶ K. Pink, *Die Münzprägung der Ostkelten und ihrer Nachbarn*, în *DissPann*, (=Pink), Budapesta, 1939.

Tabel. I. Variația conținutului în argint al monedelor romane

Nr. crt.	Localitatea	Felul monedei	Ag % (în volum)	Ag % (în greutate)
1	Petrești	Tiberiu denar	94	97,5
2	"	Vespasian denar	69	72,3
3	Mediaș	Antoninus Pius denar	62	66
4	Valea Mănăstirii	Plautilla denar	41,5	45,4
5	"	Iulia Paula denar	38	42
6	Vălișoara	Faustina denar	70	75

dit aici în toată masa monedei, ca fază dispersă. Un astfel de exemplu îl constituie denarul de la Șpălnaca, emis de Sever Alexander (pl. LXIX/3).

b) Monedele din cupru, reprezentate de un dupondius de la Faustina (Ocna Mureș) nu prezintă nici o intervenție în sensul argintării sau al adaosului de argint în compoziție (pl. LXVIII/4).

III. Monedele din bronz au în compoziție fazele bronz α și bronz ($\alpha + \delta$), care la sestertul emis de Hadrian (Micăsasa) se întrepătrund. La denarul emis de Elagabal (pl. LXVIII/3), cele două faze metalice se amestecă foarte uniform, dar sînt alterate (în cuprit și malachit), prin influența factorilor externi, și dau naștere la zone divers colorate (pl. LXVIII/3) sau la agregate în formă de vinișoare, rezultate prin batere, cum este cazul la moneda emisă de Philippus (pl. LXX/2).

În urma studiului metalografic al celor 13 monede, constatăm că metalul cel mai des întîlnit este argintul aliat cu cuprul (46% din cazuri), dar de compoziții foarte variate (42—97,5% Ag). Uneori acest conținut scade sub limita admisă, ceea ce ne-a determinat să clasificăm piesele respective în grupa monedelor din cupru, întrucît ele au culoarea arămie. În al doilea rînd urmează monedele din cupru întîlnite în proporție de 31%. Bronzul prezent în compoziția a trei monede este cel mai puțin frecvent (23%). Această frecvență redusă a monedelor din bronz ar putea fi explicată fie prin raritatea zăcămintelor de staniu exploatate din subsolul unor provincii ale Imperiului roman, fie prin caracterul întîmplător al descoperirii monedelor.

Tehnologia preparării cuprului metalic este mai puțin respectată în unele cazuri, fapt precizat la piesa (dupondius) de la Lunca Tirnavei.

B. Așel (jud. Sibiu). La 28 august 1975, cu ocazia săpării șanțului de instalare a conductei de gaz metan în curtea sediului C.A.P. din vatra satului s-a descoperit un tezaur monetar compus din monede de

argint medievale²⁷. Pieseile erau depozitate într-o oală roșu-cărămizie cu pasta nisipoasă fină, depusă la adâncimea de 0,60 m. Spart în timpul descoperirii, vasul s-a pierdut, dar s-a recuperat întreg tezaurul monetar în greutate de 7,6 kg²⁸, la care s-au mai adăugat ulterior încă 13 piese²⁹, a căror descriere o dăm mai jos³⁰:

I. Transilvania

Gabriel Bethlen (1613—1629).

1—2. Piese de un groș, 1626; N-B (pl. LXXI/1), *Resch*³¹, p. 111, av. 342; p. 110, rv. nr. 339.

II. Polonă

Sigismund al III-lea de Wasa (1587—1632)

3. Piesă de 1,5 groși, 1622 (pl. LXXI/2). *Gumovski*³², p. 122, nr. 972.
4—5. Piese de 1,5 groși, 1623 (pl. LXXI/3). *Gumovski*, p. 122, nr. 973.

6—7. Piese de 1,5 groși, 1624 (pl. LXXI/4). *Gumovski*, p. 122, nr. 974.

8. Piesă de 1,5 groși, 1625 (pl. LXXI/5). *Gumovski*, p. 122, nr. 975.

9—10. Piese de 1,5 groși; anul ilizibil (pl. LXXI/6). *Gumovski*, p. 122, asemenea cu nr. 973; pe reversul pieselor ștanța este aplicată greșit.

III. Prusia

George Wilhelm (1619—1640)

11. Piesă de 1,5 groși, 1624 (pl. LXXI/7). *Engel-Serrure*³³, p. 381.

IV. Suedia-Elbing (atelier orășenesc).

Gustav Adolf (1611—1632)

12. Piesă de 1,5 groși, 1630 (pl. LXXI/8). *Engel-Serrure*, p. 546.

Christina (1632—1654)

13. Piesă de 1,5 groși, 1634 (pl. LXXI/9). *Engel-Serrure*, p. 526.

Cele 13 monede salvate de noi și studiate aici cuprind doi groși mari, emiși în Transilvania (Baia Mare, 1626) de principele G. Bethlen; opt piese cu valoarea de 1,5 groși, bătute în Polonia (1622—1625), de

²⁷ Descoperire făcută de sătenii Aurel Zăculea, Gheorghe Edres și Ieronim Lascu din localitate.

²⁸ Salvarea tezaurului se datorează pl. Vasile Moldovan, șeful postului de miliție din Așel, care l-a predat Miliției județului Sibiu.

²⁹ În urma cercetărilor făcute la locul descoperirii de către M. Blăjan, monedele recuperate de la muncitorii care au lucrat la săparea șanțului de canalizare au intrat în patrimoniul Muzeului municipal Medias.

³⁰ Determinarea monedelor aparține muzeografei Viorica Suciu (Muzeul Unirii Alba Iulia) căreia îi mulțumim cordial și pe această cale.

³¹ Adolf Resch, *Siebenbürgische Münzen und Medaillen von 1538 bis zur Gegenwart*, (= Resch), Hermannstadt, 1901.

³² Marian Gumovski, *Handbuch der Polnischen Numismatik* (=Gumovski), Graz, 1960.

³³ A. Engel, R. Serrure, *Traité de numismatique moderne et contemporaine* (=Engel — Serrure), Paris, 1897, partea I.

regele Sigismund al III-lea de Wasa, o piesă emisă în Prusia (1624) în vremea lui George Wilhelm și două exemplare bătute în atelierul orășenesc din Elbing (Prusia, azi Polonia), în timpul stăpînirii suedeze, de Gustav Adolf și regina Christina, suveranii Suediei.

Conținutul în argint al monedelor oscilează între limite foarte largi, odată cu cel de cupru, așa încît toate proporțiile sînt posibile, după cum rezultă din analiza metalografică a pieselor.

Limita de jos a conținutului de argint al groșilor de culoare argintie, unitară și aceeași pe întreaga suprafață a acestora, a fost stabilită experimental la valoarea minimă de 46,4% argint. La acest conținut de argint, strătulețele alternative formate din cei doi componenți metalici — argint-cupru — prezintă continuitate în stratificare și o grosime de cca 0,003 mm. Datorită acestor particularități de structură și textură, monedele au culoare argintie pînă în momentul în care, în urma uzurii stratului de argint superficial, se ajunge la stratul următor, format din cupru. Ca exemplu de comportare în acest sens cităm moneda emisă de Gustav Adolf (1630), a cărei compoziție de 46,4% argint poate fi considerată ca o limită inferioară a conținutului de metal nobil. De fapt, moneda își păstrează culoarea argintie, dar, la o observație a suprafeței cu lupa, se constată că pe fondul argintiu apar grupări punctiforme arămii.

În cazul celorlalte 12 monede analizate metalografic se constată că cele care au mai mult argint sînt de culoare argintie, iar cele cu un conținut de argint mai scăzut decît limita de 46,4%, au culoare arămie, repartizată pe suprafețe mai mult sau mai puțin extinse (Tabel II).

În categoria cu aspectul argintiu-omogen intră piesele de 1,5 groși emise de Sigismund III al Poloniei (1625), cele emise de George Wilhelm al Prusiei (1624) și de regina Christina a Suediei (1634). În cazul unui conținut sub limită (46,4%), piesele au neomogenități de culoare la suprafață, alternînd culorile argintii cu cele arămii, în proporție din ce în ce mai mare în favoarea nuanței roșcate, pe măsura creșterii conținutului în cupru al aliajului. Exemple în acest sens cităm piesele de la G. Bethlen, bătute în Transilvania, la Baia Mare (1626), unde la un conținut de argint de numai 30,8% culoarea monedei este complet arămie ca aspect. În mod similar se comportă și piesele de 1,5 groși emise de regele Sigismund al III-lea al Poloniei, între anii 1622, 1623 și 1624, la care suprafața ocupată de argint reflectă culoarea argintie, iar partea ocupată de cupru dă reflexe arămii (Tabel II).

Cele două metale din aliajul inițial de Ag-Cu, din care urmau să se bată monedele, se află în exoluție, sub forma unor granule de argint în cupru sau de cupru în argint, în funcție de compoziție. Numai o cantitate redusă, cuprinsă între 1 și 4% argint, formează soluții solide, deci au un aspect omogen în lumină reflectată³⁴. Benzile inițiale de argint-

³⁴ A. Erdall, *Beiträge zur Analyse von Mischkristallen und Legierungen*, în *Zeitschrift für Kristallographie*, 65, 1927; H. Borchers, *Metallkunde*, Berlin, 1943; C. Morton Smith, *Alloy series in physical metallurgy*, New York, 1960; E. Stoicovici, Florica Stoicovici, *Monedele de argint dacice și specificul lor chimic și metalografic*, în *ActaMN*, IX, 1972, pp. 375—382; idem, *Compoziția argintului din obiectele de po-*

Descrierea microscopică a monedelor provenite din tezaurul medieval descoperit la Ațel

Nr. crt.	Caracteristicile istorice ale grosilor	Structură-textură	Culoare	Grosime mm	Observații
1	Transilvania, 1626	straturi de argint paralele, întrerupte, frământate.	arămie	0,6—0,7	1/2 monedă; conține 30,8% argint; pl. LXX/3 și LXXI/1
2	G. Bethlen, Baia Mare	strătulețe alternative, întrerupte și frământate de argint și cupru	arămie	0,56—0,66	conținut de argint sub limita admisă
3	Polonia, 1622 Sigismund III	strătulețe întrerupte de argint și fond de cupru	arămie și argintie	0,48—0,55	conținut de argint sub limită; pl. LXXI/2 și LXXII/1
4	Polonia, 1623 Sigismund III	straturi cutate, alternative de argint și cupru	arămie și argintie	0,50—0,70	—
5	Polonia, 1623 Sigismund III	straturi alternative de argint și cupru	argintie, parțial arămie	0,50—0,63	cutări și alternanțe; pl. LXXI/6 și LXXII/2.
6	Polonia, 1624 Sigismund III	strătulețe cu grosimi neregulate de argint, alternând cu cele de cupru	argintie cu pete arămii	0,41—0,44	—
7	Polonia, 1624 Sigismund III	repartiția argintului este neregulată; strătulețe întrerupte de argint, pe alocuri foarte subțiri	arămie cu resturi argintii	0,41—0,57	moneda are un profil bombat
8	Polonia, 1625 Sigismund III	strătulețe de argint continuu și fine	argintie	0,50—0,54	—
9	Polonia, an ilizibil Sigismund III	straturi întrerupte, uneori acumulări de argint și orientări diferite	arămie	0,57—0,73	cu pete de malachit la contactul argint-cupru
10	Polonia, an ilizibil Sigismund III	strătulețe de argint, cu întreruperi și repetări neegale	arămie-argintie	0,47—0,52	—
11	Prusia, 1624 George Wilhelm	strătulețe și îngroșări de argint; picături de argint în cupru.	argintie	0,42—0,50	predomină argintul, pl. LXXI/7; LXXI/3
12	Suedia (Elbing), 1630 Gustav Adolf	strătulețe subțiri și microcute de argint în alternanță cu cuprul.	argintiu-cenușie	0,44—0,55	conține 46,4% argint și reprezintă limita inferioară pentru colorația albă, determinată de acest metal; pl. LXXI/8 și LXXII/4
13	Suedia (Elbing), 1634 Christina	straturi alternative de argint și cupru, incluziuni transversale de argint	argintie-albă	0,36—0,52	conținut mare de argint, mult deasupra limitei

cupru cu structura granular-dendritică își schimbă total structura și textura, datorită tehnicii de batere intensive, pentru a da forme și aranjamente noi: structuri lamelare și texturi stratificate (pl. LXX/3 și pl. LXXII/1), adevărate sistuoări (pl. LXXII/3), uneori chiar cutări (pl. LXXII/2) sau microcutări (pl. LXXII/4). În cazurile în care straturile de argint au continuitate în spațiu și în plan și o grosime mai mare decât media de 0,003 mm, cresc și șansele groșilor de a-și păstra coloritul argintiu un timp mai îndelungat. Datorită acestei interdependențe între structură-textură, compoziție și între culoarea aparentă a acestor monede, ne putem aștepta ca unele piese „să-și dea arama pe față” mai curînd, altele mai tîrziu sau de loc, în funcție de cei trei factori determinanți amintiți. Există o compoziție limită, stabilită experimental la aproximativ 46,4% argint, sub care aspectul argintiu al monedelor studiate cedează tot mai mult teren aspectului arămiu.

Variația conținutului de argint al monedelor emise la Baia Mare de către principele G. Bethlen reflectă probabil conținutul de metal nobil în scădere al minereurilor exploatare în minele din împrejurimi (Baia Mare-„Dealul Crucii”, Baia Sprie-„Dealul Băii”, Cavnic etc.). Este cunoscut faptul că metalele nobile din zonă (Ag și Au) își schimbă concentrația pe verticală, fiind mai concentrate în zonele superioare ale zăcămintelor.³⁵

Ca o concluzie generală, constatăm că sub raport arheologic studiul nostru contribuie efectiv la îmbogățirea repertoriului descoperirilor numismatice romane și medievale din Transilvania, deși numărul relativ redus al pieselor studiate nu permite o interpretare arheologică exhaustivă.

Sub aspectul cercetării metalografice, rezultatele obținute prin clasificarea și aprecierea monedelor, în funcție de conținutul metalului utilizat — argintul și ceilalți componenți (cupru, staniu, cuprit etc.) — permit anumite considerații în legătură cu natura minereurilor exploatare și cu stadiul tehnologiei confecționării monedelor.

LISTA FIGURILOR

Pl. LXVI. Harta descoperirilor numismatice.

Pl. LXVII. Monede romane descoperite întâmplător: 1. Lunca Tirnavei; 2. Mediaș; 3—4. Micăsasa; 5. Ocna Mureș; 6—7. Petrești; 8—9. Șpălnaca; 10. Vălișoara; 11—13. Valea Mănăstirii.

doabă dacice, în *ActaMN*, X, 1973, pp. 541—543; M. Rădulescu, V. Drăgan, H. Hubert, C. Opreș, *Atlas metalografic*, București, 1974; E. Stoicovici, *Efecte structural-texturale la monedele antice obținute prin batere*, în *ActaMN*, XIII, 1976, pp. 65—70.

³⁵ Numărul redus al pieselor studiate nu permite deocamdată o discuție mai amplă asupra compoziției, încadrării cronologice și valorii întregului tezaur monetar de la Ațel, care vor fi precizate numai odată cu publicarea sa. Cf. *Dacia*, N.S., XXI, 1977, nr. 133, p. 381, tezaurul se compune din cca 3 000 monede, ajunse în patrimoniul Muzeului Brukenthal din Sibiu.

Pl. LXVIII. 1. *Lunca Tîrnavei*. Dupondius (Traian). Cupru cu granule de cuprit de dimensiuni izometrice, bine reliefate, răspîndite neregulat în fondul de cupru și reparatizate în număr mai mare spre marginile monedei. Mărit de 35X. 2. *Medias*. Denar (Antoninus Pius). Moneda are fondul format din argint (alb) în care apar numeroase incluziuni granulare și lamelare de cuprit (negru), a cărui concentrație crește în spre marginile monedei (sus). Mărit de 35X. 3. *Micăsasa*. Denar (Elagabal). Bronz format din fazele α și ($\alpha+\delta$), (alb-cenușiu), întim concrescut și afectat mecanic. Spre margini se observă transformări profunde în oxizi și carbonați bazici de cupru, ca efect al alterării bronzului (cenușiu-închis pînă la negru). Mărit de 60X. 4. *Ocna Mureș*. Dupondius (Faustina). Cupru granular, izometric, cu macle de translație (centru) și cu o textură subparalelă, conține incluziuni răzlețe de cuprit, mai bine reliefate în matricea de cupru. Mărit de 60X.

Pl. LXIX. 1. *Petrești*. Denar (Vespasian). Dezamestec de cupru (negru) în argint (alb), cu dispoziția subparalelă a incluziunilor de cupru. Mărit de 60X. 2. *Șpălnaca*. As (Hadrian). Fond granular-șistuoizat de cupru cu foarte puține incluziuni de cuprit, dar cu importante alterări în lungul fisurilor, situate spre marginea monedei. Produsele de alterare sînt formate din malachit, tenorit și cuprit, în agregate și filonașe (negre și cenușii). Mărit de 35X. 3. *Șpălnaca*. Denar (Sever Alexander). Dezamestec de argint în formă de lamele subțiri și discontinue de culoare albă, conținute într-un fond de cupru și de oxid cupros (negru-cenușiu). Mărit de 60X. 4. *Valea Mănăstirii*. Denar (Plautilla). Dezamestec de cupru și cuprit (cenușiu), cuprins în matricea de argint (alb). Se remarcă deformările mecanice intense la cei doi componenți ai aliajului cupru-argint. Mărit de 60X.

Pl. LXX. 1. *Valea Mănăstirii-Rîmeș*. Denar (Iulia Paula). Dezamestec de cupru și cuprit (negru-cenușiu) în matricea de argint (alb). Subliniem textura șistuoizată a lamelor componente ale aliajului, ca rezultat al solicitărilor mecanice în procesul baterii monedei. Mărit de 60X. 2. *Valea Mănăstirii-Rîmeș*. Sesterț (Philippus). Moneda de bronz conține două faze distincte: α și ($\alpha+\delta$), avînd textura celor doi componenți puternic șistuoizată. Mărită de 35X. 3. *Ațel*. Gros, 1626 (Transilvania, Baia Mare, G. Bethlen). Agregatul (alb) apare în strălutele subțiri, cu dese întreruperi, dînd prioritate cuprului (negru). Moneda are culoarea arămie. Mărit de 35X.

Pl. LXXI. Monede din tezaurul medieval descoperit la Ațel.

Pl. LXXII. *Ațel*. 1. Piesă de 1,5 groși, de culoare arămie (Polonia, Sigismund III). Strălutele de argint sînt rare și întrerupte. Mărit de 100X. 2. Piesă de 1,5 groși, de culoare argintie (Polonia, Sigismund III). Argintul (alb) formează straturi și cute omogene, continui. Mărit de 35X. 3. Piesă de 1,5 groși (Prusia, George Wilhelm). Argintul predomină față de cupru, formînd straturi continui și mici suspensii în cupru. Mărit de 35X. 4. Piesă de 1,5 groși (Suedia, Elbing, Gustav Adolf). Argintul (alb) formează strălutele subțiri sau cu îngroșări locale (dreapta sus). Uneori se văd microcute (centru), după cum și suspensii albe în cupru (negru). Mărit de 35X.

METALLOGRAPHISCHE UNTERSUCHUNG ANTIKER UND MITTELALTERLICHER, AUF DER SIEBENBÜRGER HOCHEBENE GEFUNDENER MUNZEN

(Zusammenfassung)

Die Verfasser legen eine archäologische und metallographische Untersuchung römischer Münzen vor, die auf der siebenbürgischen Hochebene zwischen 1968—1979 einzeln gefunden wurden. In die Untersuchung ist auch ein Teil der mittelalterlichen, aus dem Hort von Ațel geborgenen Münzen einbezogen.

A. Das untersuchte Münzmaterial stammt aus dem Umkreis von acht Ortschaften (Lunca Tirnavei, Mediaș, Micăsasa, Ocna Mureș, Petrești, Șpălnaca, Vălișoara und Valea Mănăstirii-Rîmet); einige davon waren in römischer Zeit dicht besiedelt. Der Fundstoff umfaßt je einen Denar von: Tiberiu, Vespasian, Antoninus Pius, Plautilla, Elagabal, Julia Paula und Severus Alexander; einen Dupondius von Trajan, einen Denar und einen Dupondius von Faustina, einen Sesterz und ein As von Hadrian und einen Sesterz von Philippus. Zeitlich reichen sich die Stücke zwischen dem 1. und der Mitte des 3. Jhs. u.Z. auf.

Die metallographische Untersuchung der Münzen ermöglicht ihre Klassifikation in drei Gruppen: I. Münzen, deren Legierung aus Silber und Kupfer besteht (46%), mit feinkörniger — lamellarer Struktur; ihr Durchmesser beträgt 0,003—0,030 mm. Der Silbergehalt schwankt zwischen 42 und 97,5% ihres Gewichts. Die Legierung hat gewalzte Textur, die Silber- und Kupferteilchen sind glattgedrückt und parallel zu den Oberflächen der Münze ausgerichtet (Taf. I). II. Kupfermünzen (31%), die in zwei Untergruppen zerfallen: a) Legierungen von Kupfer und sehr wenig Silber; b) Kupfermünzen. III. Bronzemünzen (23%), welche die Phasen Bronze α und $(\alpha + \delta)$ in inniger Mischung und starker Deformation enthalten.

B. Die mittelalterlichen Münzen umfassen zwei von Fürst G. Bethlen (in Baia Mare, Transsilvanien, 1626) ausgegebene breite Groschen, acht Dreipöcker (=1,5 Groschen) von Sigismund III. (Polen, 1622—1625), eine Prägung von Georg Wilhelm (Preußen, 1624) und zwei in Elbing (Preußen, heute Polen) während der Schwedenherrschaft geprägte Münzen, eine von Gustav Adolf (1630) und eine von Christine (1634).

Die metallographische Analyse der Münzen bestand in der Bestimmung ihres Silbergehaltes und in der mikrophotographischen Wiedergabe der abwechselnd lamellaren Struktur und schieferartigen Textur der dünnen Silber- und Kupferschichten im Innern dieser Münzen. Dieserart wurde experimentell (an der Münze von Gustav Adolf) der Minimalwert des Edelmetalls (=46,4% Ag) in den Groschen von silbrigem Aussehen festgestellt. Bei diesem Prozentsatz von Silber haben die Münzen ununterbrochene Schichtung und die Stärke der sich abwechselnden dünnen Schichten von Silber und Kupfer überschreitet 0,003 mm nicht. In diesem Falle verliert die Münze ihren silbrigen Aspekt nur nach Abnutzung der oberflächlichen Edelmetallschicht.

Die übrigen 12 Münzen behalten, falls ihr Silbergehalt den Grenzwert (von 46,4%) übersteigt ihr silbriges Aussehen bei, wie man an den Groschen von Sigismund III., Georg Wilhelm und Christine beobachten kann (Taf. II). In dem Maße, in dem die Proportion des Kupfers in der Legierung steigt, bekommen die Münzen ein immer rötlicheres Aussehen, wie an den von G. Bethlen geprägten Groschen ersichtlich ist, deren Silbergehalt auf 30,8% sinkt, wie auch an einigen von Sigismund (1623—1624) ausgegebenen Groschen (Taf. II).

Das Verfahren der intensiven Auswalzung der Bänder aus Silber-Kupfer-Legierung, das in den Münzstätten jener Zeit angewendet wurde,

verändert von Grund auf die ursprüngliche Struktur und Textur der Legierung und ergibt lamellare Strukturen und geschichtete und gefaltete Texturen. Die enge Wechselbeziehung von Zusammensetzung, Struktur und Textur bei den mittelalterlichen Münzen bestimmt demnach ihre Farbänderungen von silbrig zu kupferig.

Abschließend kann man feststellen, daß die metallographische Untersuchung der römischen und mittelalterlichen Münzen gewisse nützliche Beobachtungen über die Art der verwendeten Metalle und den technologischen Stand der Münzprägung ermöglichen. Vom archäologischen Gesichtspunkt trägt unsere Studie zur Bereicherung des Fundguts römischer und mittelalterlicher Münzen aus Transsilvanien bei.

ABBILDUNGEN

Taf. LXVI. Karte der archäologischen Funde.

Taf. LXVII. Römische Münzen: 1. Lunca Tirnavei; 2. Mediaş; 3—4 Micăsasa; 5. Ocna Mureş; 6—7. Petreşti; 8—9. Şpălnaca; 10. Vălişoara; 11—13. Valea Mănăstirii.

Taf. LXVIII. 7. *Lunca Tirnavei*. Dupondius (Trajan). Kupfer mit Cuprit-körnchen isometrischer Dimensionen, die — gut sichtbar — unregelmäßig in der Kupfermasse verteilt, besonders gegen den Münzrand in größerer Zahl auftreten. 35x vergrößert. 2. *Mediaş*. Denar (Antoninus Pius). Die Münze hat eine (weiße) Silber-Grundmasse, in der zahlreiche Rotkupfererz-Körnchen und — plättchen (schwarz) erscheinen, deren Menge gegen den Münzrand (oben) zunimmt. 35x vergrößert. 3. *Micăsasa*. Denar (Elagabal). Bronze, aus den Phasen α und $(\alpha+\delta)$ (grau-weiß) gebildet, fest zusammen gebacken und mechanisch verarbeitet. Gegen den Rand bemerkt man starke Veränderungen in Oxyde und basische Kupferkarbonate, als Folge der Verwitterung der Bronze (dunkelgrau bis schwarz). 60x vergrößert. 4. *Ocna Mureş*, Dupondius (Faustina). Körniges isometrisches Kupfer mit Translationszwillingen (in der Mitte) und subparalleler Textur; enthält einzelne Cuprit-Einsprengsel, die sich in der Kupfergrundmasse besser abheben. 60x vergrößert.

Taf. LXIX. 1. *Petreşti*. Denar (Vespasian). Silber (weiß), mit Kupferentmischung (schwarz), mit subparalleler Anordnung der Kupfereinschlüsse. 60x vergrößert. 2. *Şpălnaca*. As (Hadrian). Körnig-schieferige Kupfergrundmasse mit sehr wenigen Cuprit-Einschlüssen, aber mit bedeutenden Verwitterungen längs der gegen den Rand hin auftretenden Risse; diese sind aus Malachit, Tenorit und Cuprit, in Anhäufungen und Äderchen (schwarz und grau) gebildet. 35x vergrößert. 3. *Şpălnaca*, Denar (Severus Alexander). Silberentmischungen in dünnen, unterbrochenen Lamellen von weißer Farbe in einer Grundmasse von Kupfer und Cuprit (grau-schwarz). 60x vergrößert. 4. *Valea Mănăstirii-Rîmeş*, Denar (Plautilla), Kupferentmischungen und Cuprit (grau), eingeschlossen in einer Silbermatritze (weiß). Man bemerkt starke mechanische Verformung bei den beiden Komponenten der Legierung Kupfer-Silber. 60x vergrößert.

Taf. LXX. 1. *Valea Mănăstirii-Rîmeş*. Denar (Iulia Paula). Kupferentmischung und Cuprit (schwarz-grau) in Silbermatritze (weiß). Es sei auf die schieferartige Textur der Lamellen-Komponenten der Legierung hingewiesen, eine Folge der mechanischen Anforderungen während der Prägung. 60x vergrößert. 2. *Valea Mănăstirii-Rîmeş*. Sesterz (Philippus). Die Bronzemünze enthält zwei gesonderte Phasen: α und $(\alpha+\delta)$, wobei die Textur der beiden Bestandteile geschiefert ist. 35x vergrößert. 3. *Aţel*. Groschen, 1626, (Transsilvanien, Baia Mare, G. Bethlen). Das (weiße) Aggregat erscheint in dünnen, oft unterbrochenen Schichten, wobei das Kupfer (schwarz) vorherrscht. Die Münze ist kupferfarbig. 35x vergrößert.

Taf. LXXI. Münzen aus dem mittelalterlichen, in Aţel gefundenen Hort.

Taf. LXXII. *Aţel* 1. Dreipölder (1½ Groschen), kupferfarbig (Polen, Sigismund III).

Die Silberschichten sind selten und unterbrochen. 100 $\times$ vergrößert. 2. Dreipölker, silberfarben (Polen, Sigismund III.). Das Silber (weiß) bildet homogene, ununterbrochene Schichten und Falten. 35 $\times$ vergrößert. 3. Dreipölker (Preußen, Georg Wilhelm). Das Silber herrscht gegenüber dem Kupfer vor und bildet ununterbrochene Schichten und kleine Einschlüsse im Kupfer. 35 $\times$ vergrößert. 4. Dreipölker (Schweden, Elbing, Gustav Adolf). Das Silber (weiß) bildet dünne stellenweise (rechts oben) verdickte Schichten. Hie und da sieht man Mikrofalten (Mitte), sowie weiße Einschlüsse im (schwarzen) uKpfer. 35 $\times$ vergrößert.

AȘEZAREA FEUDALĂ TIMPURIE DE LA VERMEȘ (JUD. BISTRIȚA-NĂȘĂUD)

CORNELIU GAIU

În grădina C.A.P.-ului din localitate și în imediata sa apropiere, au apărut, cu ocazia diverselor lucrări cu caracter agricol sau edilitar, bogate urme arheologice din diferite epoci¹. Pentru verificarea contextului din care au apărut aceste vestigii, s-a efectuat, în primăvara anului 1973, un sondaj arheologic în acest punct. Secțiunile trasate în porțiunea rămasă neafectată de lucrările gospodărești au urmărit stabilirea limitelor așezării și stratigrafiei acesteia. Stratul de cultură cuprinde urme arheologice hallstattiene timpurii, din secolele III—IV e.n. și feudale timpurii.

În acest cadru ne vom ocupa doar de așezarea feudală timpurie din care au fost depistate și dezvelite mai multe locuințe, cuptoare și gropi de provizii.

Locuința nr. 1, de tip semibordei, a avut o formă rectangulară cu colțurile rotunjite, cu laturile de $3,5 \times 2,5$ m. Groapa locuinței care se adincea pînă la $-0,9$ m, avea cruceată pe latura estică o „laviță” de pămînt lată de $0,5$ m. În colțul de SV, locuința avea o groapă, care se adincea pînă la $-1,3$ m.

Inventarul locuinței a cuprins fragmente ceramice lucrate la roată, un pandantiv de bronz și o mare cantitate de oase de animale. Ceramica fragmentară era dintr-o pastă cu mult nisip în compoziție, aspră la pipăit, modelată la roata încetinită, de culoare brună-negricioasă, cu urme de ardere secundară. Formele sînt cele de borcan cu pîntecul bombat, umărul arcuit, buza evazată și tăiată drept sau rotunjit. Pandantivul de bronz, descoperit în umplutura locuinței, are o formă romboidală cu laturile concave, terminate cu nodozități, prezentînd un decor de cîte trei linii în relief² (pl. LXXIV/4).

Locuința nr. 2, semibordei de formă rectangulară, cu colțurile rotunjite, a avut laturile de $4 \times 2,5$ m (pl. LXXIII/1). Groapa locuinței se

¹ Șt. Dănilă, *FI*, III, p. 463; G. Marinescu și Șt. Dănilă, *FI*, IV, p. 38. Sondajul arheologic a fost efectuat de către G. Marinescu, căruia îi mulțumim și pe această cale pentru permisiunea de a publica rezultatele săpăturii.

² Pandantivul a putut fi antrenat în umplutura locuinței din stratul postroman. Piesa își găsește analogii în epoca romană la Buciumi (*Castrul roman de la Buciumi. Contribuții la cercetarea limesului Daciei Porolissensis*, Cluj, 1972, pl. LXXI/41, 45) și la Drobeta (D. Tudor, *Drobeta*, 1976, p. 126, pl. VII/4, 5). Cruciulițe cu capetele terminate cu nodozități se cunosc din nivelul feudal timpuriu la Dinogetia (cf. I. Barnea, *Materialele*, X, fig. 8/6—7).

adîncea pînă la —0,8 m. Și această locuință avea crucea pe latura dinspre pantă o „laviță” de pămînt de aceeași lățime. În umplutura locuinței s-a descoperit o mare cantitate de ceramică fragmentară, oase de animale și un cuțit din fier. Ceramica, lucrată la roata înceată, nu se deosebește ca formă sau decor de ceramica din locuința anterioară, cu excepția unui vas păstrat fragmentar, cu buza înaltă, care prezintă o nervură în exterior și un început de șanțuire interioară (pl. LXXV/2).

Cuptorul nr. 1. Din groapa cuptorului, de formă ovală, cu dimensiunile de $1,8 \times 2$ m, care coboară pînă la —1,1 m, s-a săpat cuptorul de formă circulară, cu diametrul de 1,8 m. Între groapă și cuptor s-a crucea un prag din care se deschidea gura cuptorului largă de 0,7 m. Vatra cuptorului se prezenta sub forma unei cruste groase de arsură, crustă prezentă, de altfel, și în groapa cuptorului. Inventarul cuptorului se reduce la o „brătară” de fier de formă circulară cu capetele deschise și subțiate prin batere, rectangulară în secțiune (diametrul = 7,2 cm; lățimea = 0,7 cm; grosimea = 0,4 cm).

Cuptorul nr. 2. Situat în imediata apropiere a locuinței nr. 1, cuptorul (pl. LXXIII/2) construit în același mod, avea o groapă rectangulară cu laturile de $2 \times 1,5$ m, care coboară pînă la —1,3 m, din care s-a săpat cuptorul. Gura cuptorului, largă de 0,35 m, era înălțată față de fundul gropii acestuia cu 0,4 m. Vatra cuptorului, de formă circulară, cu diametrul de aproximativ 1 m, era pavată cu fragmente ceramice peste care s-a aplicat o lutuire ce se prezenta sub forma unei cruste groase de arsură³. Inventarul cuptorului era format în exclusivitate din ceramică. Din fragmentele ce pavau vatra cuptorului au fost întregite două vase de tip borcan. Unul dintre vase, lucrat cu mîna, era din pastă cu mult nisip în compoziție, neglijent lucrat, ars brun-roșcat. Vasul are fundul plat, corpul arcuit, gîtul scurt, buza mult răsfrîntă cu marginea subțiată. Pîntecul vasului este decorat prin imprimare cu roțița dințată ornament ce acoperă aproape toată suprafața acestuia ($\bar{l}=11$ cm; $df=7,2$ cm; $dg=11$ cm; Mz Bistrița inv. 12998; pl. LXXIV/2).

Al doilea vas, era lucrat la roata înceată, din pastă cu nisip în compoziție, ars brun-roșcat cu pete negricioase din cauza arderii secundare. Vasul are fundul drept, pîntecul rotunjit, gîtul scurt, buza trasă în exterior cu muchia dreaptă. Vasul este decorat cu linii drepte orizontale, incizate, pe tot corpul acestuia ($\bar{l}=21$ cm; $df=12,5$ cm; $dg=15,7$ cm; Mz Bistrița inv. 12999; pl. LXXIV/3).

În cadrul săpăturilor au apărut o serie de gropi, dintre care una, de formă piriformă cu gura circulară, avînd diametrul de 1,55 m și adîncimea de 1,45 m, poate fi atribuită așezării feudale timpurii. În umplutura gropii s-a descoperit ceramică amestecată, o monedă romană, fragmente dintr-o rîșniță și un ciocan de fier. Avînd în vedere prezența

³ Cuptoare de copt situate în afara locuințelor, construite în același mod, se cunosc și în așezările de la Archiud-„Hinsuri” (săpături inedite, Muzeul din Bistrița), Bucov (M. Comșa, *Cultura materială veche românească. Așezările din secolele VIII—X de la Bucov — Ploiești*, Editura Academiei, București, 1978, p. 37 sqq.) și Dridu (E. Zaharia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuție la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român*, Editura Academiei, București, 1967, p. 56 sqq.).

ceramicii feudale timpurii pe fundul gropii, putem s-o atribuim acestei perioade, celelalte materiale fiind antrenate din stratul de cultură. Ceramica feudală recuperată din inventarul gropii cuprinde fragmente lucrate la roată, de culoare roșcat-negricioase sau cenușii. Ciocanul⁴, din fier masiv, cu ambele capete lucrătoare, îngroșat în zona găurii de înmănușare, are una din laturi dreaptă, cealaltă arcuită ($l=10,6$ cm; $l \equiv 4,9$ cm; greutatea $\equiv 520$ g; Mz Bistrița inv. 13000; pl. LXXIV/5).

Materialul arheologic recuperat este format în cea mai mare parte din ceramică. Aceasta cuprinde în exclusivitate oale-borcan lucrate cu roata înceată și cu mîna. Vasele au fundul plat, corpul scund sau de mărime mijlocie, cu umărul bombat sau zvelt tras spre gură. Buzele vaselor sînt evazate oblic sau arcuite orizontal, cu grosimea constantă sau îngroșate spre muchie, alteori muchia se subțiază. Buzele arcuite sînt scunde, cele răsfrînte oblic sînt înalte. Decorul dispus pe tot pîn-tecul vasului constă din motive ornamentale incizate: linii orizontale simple sau în benzi, linii în val distanțate sau care se întretaie sub formă de „ochiuri”, șiruri de alveole executate cu unghia sau cu bețișorul, șiruri orizontale de incizii patrte sau triunghiulare imprimate cu roțița dintată.

Tipul de locuință și de cuptor, precum și ceramica din cadrul acestora, prezintă după formă și decor analogii cu descoperirile similare din Moldova⁵ și Dobrogea⁶. În Transilvania ceramică similară a fost descoperită la Șirioara⁷, Archiud⁸, Bistrița⁹, precum și la Dăbîca¹⁰, Alba Iulia¹¹, Sf. Gheorghe-Bedehaza¹², Hărman¹³, Sînmiclăuș¹⁴ etc.

Deși cu caracter de sondaj, cercetările arheologice de la Vermeș vin să demonstreze, prin materialele recuperate, unitatea vieții materiale pe întreg teritoriul țării în perioada feudalismului timpuriu. Așe-

⁴ Unelte similare în depozitele de unelte de la Dragosloveni (M. Comșa, Gh. Constantinescu, *SCIV*, 20, 1969, 3, p. 425 sqq., fig. 1/1—2) și Birlogu (I. Nania, *StComPitești*, II, 1969, p. 117 sqq., fig. 3/2) care se datează în secolul X.

⁵ Răducăneni (D. Teodor, *Materiale*, VIII, 1962, p. 723 sqq., fig. 5/5), Bitla Doamnei (Gh. Scorpan, *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 442, fig. 4).

⁶ Capidava (Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava. Monografie arheologică*, I, Editura Academiei, București, 1958, pp. 157—232, fig. 82/1—3, 84, pl. 1/1—3, II/1—3, VII/1—4, VIII/1—7, 9—11, XII/1—5, XIV—XVI); Dinogetia (Gh. Ștefan și colab. *Dinogetia. I. Așezarea feudală timpurie de la Bisericuța — Garvăn*, Editura Academiei, București, 1967, pp. 134—229, fig. 74, 76/2, 5—10, 81/2, 112—113, 123—125), Păcuil lui Soare (P. Diaconu, D. Vilceanu, *Păcuil lui Soare. Cetatea bizantină*, I, Editura Academiei, București, 1972, pp. 71—85, fig. 22—23, 27).

⁷ M. Rusu, Șt. Dănilă, *FI*, II, p. 47 sqq.

⁸ Material inedit în muzeul Bistrița.

⁹ Ceramică inedită aflată în muzeul Bistrița.

¹⁰ Șt. Pascu, M. Rusu și colab., *ActaMN*, V, 1960, p. 153 sqq., pl. IV.

¹¹ Gh. Anghel, *Apulum*, VII, p. 469 sqq.

¹² K. Horedt, *Materiale*, II, 1956, p. 21 sqq., fig. 15.

¹³ A. D. Alexandrescu, *Cumidava*, VII, 1973, p. 47 sqq., fig. 1; I. Pop, *Cumidava*, II, 1968, p. 9, sqq., fig. 4.

¹⁴ Gh. Anghel, M. Blăjan, *Apulum*, XV, p. 297 sqq., fig. 7.

zarea de la Vermeș¹⁵, care se poate data, pe baza analogiilor materialului recuperat, în secolele XI—XII e.n., a aparținut populației autohtone, a cărei permanență pe acest teritoriu este tot mai bine documentată de numeroasele descoperiri arheologice.

DIE FRUHMITTELALTERLICHE ANSIEDLUNG VON VERMEȘ (KREIS BISTRITA-NĂSĂUD)

(Zusammenfassung)

Die archäologischen Ausgrabungen in der Ortschaft Vermeș brachten zwei Wohnstätten und zwei Backöfen ans Licht, die aufgrund des Fundstoffs in das 11—12 Jh. datiert wurden können.

¹⁵ Localitatea este atestată documentar la 1332 (*Documente privind istoria României, veacul XIV, C Transilvania*, vol. III (1331—1340), Editura Academiei, București, 1954, Doc. 56, p. 136).

SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE DE LA VOIVODENI (JUDEȚUL MUREȘ)

MIHAI PETICĂ

Începute sub forma unui sondaj de verificare efectuat în vara anului 1977,¹ săpăturile arheologice de la Voivodeni — punctul „La școală”, au dat atunci la iveală o serie de materiale importante care ilustrau o locuire îndelungată, din eneolitic și până în perioada prefeudală a acestei zone din valea Mureșului superior.

În vastitatea materialului ponderea cea mai însemnată revine ceramicii de factură provincială romană de la sfârșitul provinciei, vestigii care împreună cu restul descoperirilor (cele din anul 1978) documentează procesul de întrepătrundere a elementelor de civilizație dacică cu cele romane provinciale, proces care a avut ca rezultat direct romanizarea autohtonilor daci și în acest perimetru geografic mureșean care și-a adus din plin contribuția la crearea romanității nord-dunărene, baza etnogenezei românești (pl. LXXVI).

Ultima campanie de săpături arheologice desfășurată între 7—15 august 1978, a avut ca scop esențial continuarea ariei de investigație începută în anul 1977 prin cele două secțiuni A și B, în vederea urmăririi suprafeței de întindere a așezării. Pentru aceasta s-au săpat în ordine secțiunile: C, D, D₁ și E (pl. LXXVII/2; LXXVIII/3—4; LXXIX).

Secțiunea C, de 10 × 1,50 m, deschisă în prelungirea secțiunii A (1977) a avut rolul sondării limitei sud-estice a platoului pe care este situată așezarea. Sub humusul vegetal, între 0,30—0,65 m, în stratul de cultură au apărut fragmente ceramice de culoare cărămie, din epoca bronzului (pl. XCIII/1—2), unele sînt ornamentate cu un briu în relief crestat aparținînd culturii Schneckenberg, cu benzi de linii decorate punctiform — cultura Wietenberg, precum și o toartă de vas aparținînd culturii Noua — (pl. LXXXII). Aceștia li se alătură cioburi de culoare cenușie și cărămie de factură romană provincială, provenind de la forme ca: străchini, castroane, oale, vase de provizii etc.

Secțiunea D, de 10 × 1,50 m, avînd orientarea SE—NV, a fost deschisă perpendicular pe secțiunea A, din dreptul caroului 10 al acesteia. După degajarea vegetalului amestecat cu piatră și var (din timpul construcției școlii), la baza stratului de cultură — 1,00 m, în carourile

¹ M. Petică, *Elemente de continuitate pe valea Mureșului superior — sondajul arheologic de la Voivodeni (jud. Mureș), Marisia, VIII, 1978*, pp. 81—89; pentru stratigrafia așezării v. *ibidem*, pl. LIX.

9—10 a apărut platforma lutuită a unei locuințe-bordei adincite în sol, de formă aproximativ rectangulară și avînd orientarea N—S (nr. 1). Pe platforma ei se mai păstrau resturile unei vetre de foc, cenușă și chirpici cu urme de nuiiele. Pentru degajarea completă a locuinței s-a extins secțiunea D cu 1,50 m, deschizîndu-se secțiunea D₁ — continuată apoi în sens invers pe lingă secțiunea inițială D.

Pe platforma locuinței, în zona vetrei de foc, s-au descoperit „in situ” 16 greutatea din lut ars, de formă piramidală, perforate în partea superioară, avînd înălțimea între 14,5—16 cm (pl. LXXVIII/2; LXXX; LXXXVI/1). Ele au servit drept cărămizi de vatră, în scopul încălzirii locuinței.² Asemenea piese sînt de altfel foarte frecvente, întîlnindu-le din epoca neolitică și pînă în perioada prefeudală în majoritatea așezărilor.

În extremitatea estică a platformei locuinței, la —1,05 m au apărut grupate cîteva vase ceramice întregi și întregibile și o piatră circulară de rîșniță manuală din calcar (pl. LXXX), piese de factură dacică aparținînd sfîrșitului fazei a II-a, mijlocie (secolul III—II î.e.n.) a ceramicii daco-getice³ și un vas-borcan fragmentar ce se datează în faza a III-a, clasică (secolul I î.e.n. — 106 e.n.).⁴

Prezentăm în continuare aceste piese:

1. *cană cu o toartă* (pl. LXXXV/2), bitronconică, de culoare cenușie-sură, lucrată cu mîna. Are următoarele dimensiuni: l=12,3 cm, Dg=6,5 cm, Dm=10 cm, Df=5,5 cm, Gr=0,5 cm. Cănila cu o toartă constituie una din formele tipologice de bază ale ceramicii daco-getice din faza a II-a, mijlocie. Ele reprezintă continuarea cănilor cu o toartă din faza I, derivate și ele la rîndul lor din cele protodacice, finalizîndu-se pe parcursul fazei a II-a.⁵ Exemplarul de la Voivodeni, prin dimensiunile sale mijlocii și corpul bitronconic se încadrează în tipul I al acestei categorii de forme, avînd caracteristic gîtul scurt și buza ușor evazată. Cănila de acest tip sînt larg răspîndite în așezările și necropolele daco-getice, întîlnindu-le în număr mare la Poiana, Telița⁶, Morești, Sighișoara, Sanislău, Apahida, în Slovacia⁷, sau între Dunăre și Tisa⁸.

2. *oală simplă* (pl. LXXXV/3), bitronconică, de culoare cărămizie-roșcată, lucrată cu mîna. Dimensiuni: L=18 cm, Dg=8 cm, Dm=12 cm, Df drept =6 cm, Gr=0,5 cm. Oalele simple reprezintă o formă destul de rar întîlnită în faza a II-a a ceramicii daco-getice.⁹ Găsim totuși analogii între vasele descoperite la Ciolănești din Deal și Peci-

² I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică cu specială privire la Transilvania*, București, 1969, p. 207.

³ *Idem*, pp. 100—144.

⁴ *Idem*, pp. 161—163.

⁵ *Idem*, p. 117.

⁶ *Idem*, p. 119, cf. G. Simion, Gh. I. Cantacuzino, *Materiale*, VIII, 1962, p. 373 și urm.

⁷ I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 119, cf. B. Benadik, *ASM*, I, 1964, fig. 1/4.

⁸ I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 119, cf. I. Hunyady, *Diss.Pann.*, ser. II, nr. 18, pl. V, 14.

⁹ I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 135

ca¹⁰, care au însă fundul inelat și Cristești¹¹. De asemenea o întâlnim în faza a III-a, clasică, la Deva¹².

3. *strachină* (pl. LXXXV/1), tronconică, de culoare cărămizie-arsă, lucrată cu mîna. Dimensiuni: I=7 cm, Dg=15 cm, Df=7 cm, Gr=0,5 cm. Strachina reprezintă forma ceramică cea mai frecventă în cadrul așezărilor daco-getice, avînd o largă utilitate. Ele sînt des întîlnite în toate stațiunile daco-getice din țara noastră, ori în Slovacia la Libkovice¹³, Čejkov¹⁴ și Michalovce.¹⁵

4. *vas cu două torți* (pl. LXXXV/4), cu corpul emisferic, de culoare cenușie, lucrat la roată dintr-o pastă fină, bine lustruită. Dimensiunile vasului: I=15 cm, Dg=13,5 cm, Dm=15 cm, Df inelar=7,7 cm, Gr=0,4 cm. Această formă ceramică reprezintă o imitație daco-getică după *kantharosul* grecesc, răspîdit sub influență celtică, de unde daco-getii l-au preluat și integrat apoi în repertoriul formelor lor ceramice. Analogii întîlnim la Sighișoara, Pecica, Sărăcsău, Gușterița — Sibiu, Moigrad¹⁶, Poiana¹⁷, în R. S. România și în ceramica celtică, la Hidjapuszta, Kiszombor, Kupinovo, Tolnatamás, Szombathely¹⁸, dincolo de granițele țării noastre.

5. *vas în formă de borcan* (pl. LXXXVI/6), descoperit în stare fragmentară, de culoare cărămizie. Dimensiuni după restaurare: I=36 cm, Dg=17 cm, Dm=24 cm, Df=12 cm, Gr=0,9 cm. Avînd o utilitate largă, acest tip ceramic este larg răspîdit în toate așezările daco-getice. Piesa de la Voivodeni este lucrată cu mîna, dintr-o pastă impură cu arderea neomogenă. Pe umeri vasul este ornamentat cu tradiționalul briu alveolar, briu care este intersectat de patru butoni simpli cilindrici dispuși simetric. Deasupra briului alveolar sînt aplicate în relief patru rozete stilizate semnificînd un motiv floral, ornament destul de rar întîlnit.

Vasul se încadrează tipologic în faza a III-a, clasică (100 î.e.n.—106 e.n.) a ceramicii daco-getice. Originea sa derivă din vasele cu profil aproape drept din fazele anterioare, care la rîndul lor își au originea în vasele hallstattiene autohtone, evoluția sa continuînd și după încheierea fazei clasice, în secolele următoare II—III e.n.¹⁹ Analogiile cele mai apropiate pentru piesa prezentată le întîlnim la Poiana²⁰, Pecica, Sf. Gheorghe²¹, Sighișoara²² etc.

¹⁰ *Idem*, p. 136, fig. 60/6—7; pl. LXIV/10.

¹¹ *Idem*, pl. LXIV/12.

¹² *Idem*, pl. C/4.

¹³ *Idem*, p. 114, cf. M. Zápotocký, AR, XIV, 1, 1962, p. 22—47, fig. 10/2—4.

¹⁴ *Idem*, p. 114, cf. B. Benadik, ASM, I, 1964, p. 88, fig. 1/1—2.

¹⁵ *Idem*, p. 114, cf. Z. Čilinská, Slov. Arch. VII, 1, 1959, pl. II, 1—2, 4, 8 etc.

¹⁶ I. H. Crișan, op. cit., pl. LXXI.

¹⁷ *Idem*, p. 140, fig. 64.

¹⁸ *Idem*, p. 140.

¹⁹ *Idem*, p. 162.

²⁰ *Ibidem*, fig. 74/2; 75; p. 163, fig. 76—77.

²¹ *Idem*, pl. LXXV/1—6.

²² *Idem*, pl. LXXIV/3, 5, 6; LXXVI/2; LXXVII/1, 5, 9 etc.

Alături de aceste vase s-au mai descoperit în zonă numeroase fragmente ceramice de aceeași factură, provenind de la vase-borcan ornamentate cu butoni și briuri alveolare (pl. LXXXIII/1—5, 7; IX), precum și de la vase cu picior înalt de tip fructieră (pl. LXXXIII/6, 8).

Din perimetrul locuinței provine și un *catillus* de la o rîșniță manuală, lucrat din calcar (pl. LXXXVI/7). Are o formă de trunchi de con, cu diametrul de 35 cm și înălțimea de 18 cm. El este de tip greco-roman, mai evoluat față de tipul celtic care are trunchiul de con mai alungit. Începînd cu epoca La Tène acest tip îl întîlnim frecvent în așezările dacice cum sînt cele de la Piatra Roșie, Costești, Grădiștea Muncelului, Poiana sau Popești, continuînd neschimbat și în cursul epocii romane.

Din aceeași zonă, la cca 10 cm deasupra nivelului de unde au apărut vasele dacice, fără a se putea face o delimitare stratigrafică precisă, s-au descoperit și două vase întregi de factură romană provincială de tip Cris-tești.²³ Ele sînt o cupă cu picior (pl. XC/1), din pastă caolinoasă, de 10,5 cm înălțime, ornamentată cu mici șanțulele circulare și o cană (pl. XC/2), de culoare cărămizie, avînd înălțimea de 18 cm. În jurul acestor piese întregi, din perimetrul locuinței s-au strîns numeroase fragmente ceramice de factură dacică și romană, o cute pentru ascuțit din șist andezitic din zona de contact vulcanic (LXXXVI/4) și cioburi cenușii lucrate la roată dintr-o pastă fină, lustruită, ce se datează către sfîrșitul secolului III — secolul IV e.n. (pl. LXXXIX).

Mai menționăm cîteva fragmente ceramice aparținînd orizontului cultural Sîntana de Mureș — Cerneahov (pl. XCII; XCII/2—4) și un fragment de *dolia* ornamentat cu două rînduri de benzi de linii în val (pl. XCII/1).

Cum aceste materiale se desfășurau spre marginea de nord a secțiunii D₁, s-a prelungit această secțiune cu 4 m, deschizîndu-se secțiunea E, de formă trapezoidală, formă impusă de o conductă modernă de apă ce traversează în prezent așezarea la —0,80 m pe deasupra stratului de cultură.

În secțiunea E, în carourile 1—2, la —0,60 m au apărut cioburi cărămizii și cenușii de factură romană provincială și cenușiu-deschis cu benzi orizontale lustruite, databile spre sfîrșitul secolului III — secolul IV e.n., o fusaiole din lut, chirpic și resturile unei vetre de foc cu cenușă și cărbune (pl. LXXX). La —0,45 m s-au descoperit cinci plăcuțe de os dintr-un pieptene cu semidisc care mai păstrau încă cîte un nit din bronz. Reconstituind piesa (pl. XCIII/3), s-a constatat lipsa unui fragment de legătură din centrul pieptenului. Asemenea piepteni sînt des întîlniți în așezările și necropolele care durează de pe la mijlocul secolului III pînă în secolul IV e.n.

Analogii mai apropiate întîlnim la: Archiud²⁴, Bezid²⁵, Cluj — Mă-

²³ D. Popescu, *Materiale*, II, 1956, pp. 157—179.

²⁴ D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismatice*, București, 1966, p. 107.

²⁵ *Idem*, p. 108.

năstur²⁰, Reci²⁷, Lunca²⁸, Nichiteni²⁹, Spanțov³⁰, Independența³¹, Bălteni³², Spinoasa, Erbiceni³³, Sintana de Mureș³⁴, Alexandria³⁵, Izvoare³⁶, Botoșan — Dealul cărămidăriei³⁷, Birlad — Valea Seacă³⁸, Ripiceni — Izvor³⁹, Tirgșoru Vechi⁴⁰, Sighișoara⁴¹, ș.a.

Din zonă s-au mai recuperat fragmente osteologice, cărbune și câteva piese din fier puternic corodate, dintre care amintim: un ac, un manșon de săpă, un toporaș trapezoidal cu gaura de înmănușare dispusă longitudinal și un pinten cu rotiță (feudale) pl. XCIII/4—5. Probabil avem de-a face cu o altă locuință nr. 3 avînd în vedere bogatul inventar descoperit și resturile de chirpici cu urme de nuiiele. Din păcate timpul nu ne-a permis și dezvelirea suprafeței adiacente, nord-vestice a locuinței, pentru a o putea cuprinde integral, însă acest obiectiv va fi realizat cu ocazia reluării cercetărilor la Voivodeni.

O nouă locuință-bordei, adîncită în sol, de formă rectangulară, orientată N—S a apărut la —0,90 m, în extremitatea sudică a secțiunii D, caroul 3, (pl. LXXXI), odată cu degajarea resturilor de chirpic provenind de la un perete lateral care s-a prăbușit în urma unui incendiu. De pe această suprafață de chirpici ars au fost recuperate trei cioburi de la un vas mare, un fragment de rîșniță manuală (pl. LXXVII/3; LXXXVI/3) și resturi de cărbune. Lîngă platforma de chirpici, în caroul 2 la —1,45 m, s-au descoperit fragmente ceramice mari de la un vas de provizii de culoare cărămizie, cu urme de pictură roșie pe umeri (pl. LXXVII/4; LXXXVII/1), iar sub acest vas o cute fragmentară din gresie din amfibol andezitic (pl. LXXXVI/5). Din marginea estică a locuinței s-au mai strîns numeroase cioburi cenușii și cărămizii de factură romană provincială, aparținînd tipologic unor forme ca: oale-borcan, ulcioare, stră-

²⁶ *Idem*, p. 115.

²⁷ *Idem*, p. 125.

²⁸ I. T. Dragomir, *Necropola din sec. IV e.n. de la Lunca (jud. Galați), Sesiunea de comunicări științifice a muzeelor de istorie, decembrie 1964*, II, București, 1971, pp. 61—62, fig. VII/9—10.

²⁹ *Idem*, p. 70, nota 7.

³⁰ S. Morintz și C. Preda, *Săpăturile de la Spanțov, Materiale*, V, p. 169, fig. 5/1—2.

³¹ B. Mitrea și N. Anghelescu, *Săpăturile de salvare de la Independența, Materiale*, VII, p. 499, fig. 4/1; *IstRom*, I, București, 1960, fig. 172/1—4.

³² I. T. Dragomir, *Săpăturile arheologice întreprinse la Bălteni, Materiale*, VIII, 1962, p. 14, fig. 3/4—5.

³³ D. G. Teodoru și Em. Zaharia, *Sondajele de la Spinoasa și Erbiceni, Materiale*, VIII, 1962, p. 40, fig. 5/1.

³⁴ Kovács István, *A marosszentannai népvándorláskori temető*, în *Dolgoz.*, Cluj, III, 1912, p. 263, fig. 12, M. 14; p. 272, fig. 26, M. 26; p. 280, fig. 57, M. 30, ș.a.

³⁵ I. Ioniță, *Cultura Sintana de Mureș-Cerneahov pe teritoriul României*, *ArhMold*, IV, 1966, p. 214, fig. 19/1.

³⁶ *Idem*, fig. 19/2.

³⁷ *Idem*, fig. 20.

³⁸ V. Palade, *Atelierele de piepteni din os din sec. IV e.n. de la Birlad—Valea Seacă*, *ArhMold*, IV, 1966, p. 274, fig. 13—14.

³⁹ Al. Păunescu, *SCIVA*, 29, 1978, 4, p. 511, fig. 3/3.

⁴⁰ Gh. Diaconu, *SCIVA*, 29, 1918, 4, p. 520, fig. 2/4.

⁴¹ Inf. Gh. Baltag, Muzeul orașenesc Sighișoara.

chini, vase-strecurătoare, capace etc. (pl. LXXXVII; LXXXVIII), fragmente de chirpici ars, cenușă și resturi osteologice de bovine.

Această locuință-bordei considerăm că este în legătură cu mormîntul dublu de înhumatie descoperit în anul 1977, în imediata apropiere în secțiunea A.⁴² Semnalăm atunci,⁴³ prezența masivă a unor bucăți de chirpici ars deasupra fragmentelor ceramice și osteologice din inventarul mormîntului, considerîndu-le ca provenind de la peretele unui bordei aflat în vecinătate și care s-a dărîmat în urma unui incendiu. Considerăm, în urma noilor elemente apărute, că este vorba de această locuință-bordei, dezvelită acum în secțiunile D—D₁, unul dintre pereți prăbușindu-se probabil spre est (chirpicul din zona mormîntului) și altul spre vest (chirpicul din carourile 2—3 al secțiunii D).

În lumina descoperirilor arheologice făcute pînă în prezent la Voivodeni, putem trage și cîteva concluzii care se impun din punct de vedere cronologic și etno-cultural. Astfel, locuințele descoperite, împreună cu bogatul material din inventarul lor, precum și piesele aflate în zonă, dovedesc existența unei așezări mai întinse ale cărei proporții și particularități vor putea fi precizate numai prin continuarea cercetărilor.

Suprapusă peste faze de locuire mai vechi, eneolitic, bronz, Hallstatt, La Tène, așezarea a fost locuită și de triburile dacice începînd cu secolul al III-lea î.e.n., pînă în 106 e.n. După această dată, întîlnim aici o populație romană provincială care va conviețui împreună cu cea autohtonă și în perioada ulterioară abandonării provinciei (271 e.n.). Pe la începutul secolului IV e.n. înregistrăm influențe nordice ale purtătorilor culturii Sintana de Mureș — Cerneahov, influențe pe care le întîlnim în cultura materială a epocii și în alte părți ale Transilvaniei, Moldovei sau Munteniei.

Grupul etnic daco-roman bine constituit, de la Voivodeni, va continua să existe și în secolele V—VII; XII—XIV, după cum o atestă materialele descoperite, ducîndu-și traiul modest și ocupîndu-se în principal cu agricultura și păstoritul, contribuind la procesul larg de definiție și afirmare ca popor romanic, la temelii poporului român.

⁴² M. Petică, *op. cit.*, pp. 81—89.

⁴³ *Idem.*

THE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS FROM VOIVODENI (MUREȘ COUNTY)

{Summary}

Within this report the author presents the sequel of digging in this new place. Of a peculiar value and importance are the Gaeta-Dacian vestiges discovered in this settlement, pieces that testify the existence of the Gaeta-Dacian tribes in this area beginning with the 3-rd and 2-rd cc., BC, to the Roman conquest, as well as their persistence within the new historical conditions.

The well built Daco-Roman ethnic group from Voivodeni will continue to exist also in the 3—7 th, 12—14 th cc., — as it is attested by the discovered materials — contributing to the wide, process of founding and definitization of the Romanian people.

II

ISTORIE

ASPECTE ALE UNITĂȚII ȘI CONTINUITĂȚII POPORULUI ROMÂN OGLINDITE ÎN LITERATURA NOASTRĂ VECHĂ

VASILE STANCA

Se știe că poporul român s-a format pe o întinsă arie geografică locuită din vremuri imemorabile de strămoșii săi, geto-dacii — popor unitar, vâstar viguros al marelui trunchi tracic. Pe temelia unității economice, etnice și lingvistice a geto-dacilor s-a clădit în urmă cu 2050 de ani, primul stat dac centralizat și independent creat de Burebista — unul din marile state ale lumii antice — ceea ce a asigurat cadrul politic unitar al dezvoltării tuturor geto-dacilor.

Cucerirea romană nu a însemnat sfârșitul acestei unități, deși unele părți ale vastului pământ geto-dacic au fost efectiv transformate în provincii romane. Urmind unei penetrații lente a elementelor etnice și culturale romane începute încă cu două secole în urmă, procesul intens de romanizare a autohtonilor — favorizat de prezența numeroaselor unități militare romane, de colonizarea masivă cu elemente latinofone — a transformat întregul teritoriu dacic într-un spațiu de viguroasă viață romanică. Această viață a fost atât de puternică încât retragerea armatei și administrației romane spre sfârșitul secolului al III-lea al e.n. nu a însemnat sfârșitul romanității nord-dunărene; majoritatea covârșitoare a populației daco-romane a continuat să viețuiască aici neîntrerupt, delimitându-se net, prin chiar numele ei, de populațiile migratoare cu care a venit în contact. Legăturile permanente cu romanitatea sud-dunăreană, pînă tîrziu în secolul al X-lea, au păstrat mereu vie conștiința apartenenței la lumea romanică, au contribuit ca „sigiliul Romei” să devină de neșters.

Conștiința romanității, a comunității de origine, pătrunsă în straturile adînci ale poporului, românii au păstrat-o și în secolele următoare, în pofida vitregiilor vremurilor care i-au silit să trăiască în mai multe formațiuni politice separate. Factorii care au menținut unitatea neamului de-a lungul veacurilor sînt numeroși: demografici, economici, politici, culturali, lingvistici, etnografici.

Același popor locuia de milenii întreg teritoriul carpatodunăreanopontic, avînd aceeași origine daco-romană, vorbind aceeași limbă, de origine latină, fiind creatorul unei civilizații populare și culte unitare, al unor obiceiuri și datini adînc înrădăcinate în cugetul și simțirea oamenilor. El a menținut o legătură indestructibilă cu solul natal, a dovedit o rezistență impresionantă, încît neamurile trecătoare ori cu popasuri mai îndelungate sau mai scurte nu i-au putut altera ființa.

Dimpotrivă, românii au fost cei ce au asimilat populații și popoare cu care au conviețuit, datorită superiorității lor numerice totdeauna și peste tot, datorită rezistenței substratului și stratului din care a derivat sinteza etno-demografică românească, datorită superiorității sale cultural-spirituale —, toate acestea însemnând putere de asimilare. „Trebuie să spunem deschis — arată tovarășul Nicolae Ceaușescu — că civilizațiile existente pe aceste meleaguri și-au pus amprenta și pe existența popoarelor migratoare care s-au stabilit aici, pe dezvoltarea naționalităților conlocuitoare. Este un lucru cunoscut că aceste popoare n-au adus o civilizație superioară, ci, dimpotrivă, au găsit aici o civilizație avansată, pe care și-au însușit-o, aceasta constituind un factor primordial în dezvoltarea lor, în ridicarea lor pe o treaptă socială mai înaltă”.¹

Relieful însuși al teritoriului locuit de români a favorizat menținerea și consolidarea unității poporului român prin armonie și unitate în diversitate. Din culmile Carpaților — adevărată coloană vertebrală a reliefului țării — coboară pe ambele versante ape însoțite de drumuri, unele din vremea romanilor, altele de după aceea. Pe aceste drumuri circula oamenii, purtându-și prisosul agoniseliilor lor spre alte meleaguri unde satisfăceau nevoi și trebuințe. De obicei se schimbau produsele de la deal și munte cu cele de la șes și invers. De asemenea o complementaritate din punct de vedere economic s-a creat între cele trei țări românești. Comunitatea economică dintre cele trei țări românești a fost o realitate puternică în întreg evul mediu și în epoca modernă, pînă la unirea lor într-un singur stat, la 1918.²

Legăturile economice permanente au dus la cunoașterea reciprocă între români, au contribuit la întărirea conștiinței unității de neam, la cristalizarea mereu mai limpede a nevoii de acțiune unită, de coroborare a eforturilor în aspra luptă de salvagardare a neatinării și existenței naționale. Lui Bogdan al II-lea i se părea firesc în 1450 ca Moldova „una să fie” împreună cu Transilvania; Vlad Țepeș considera Țara Românească și Transilvania „o singură țară”, iar Ștefan cel Mare, într-o solie adresată Veneției, numea Țara Românească vecină „l'altra Valachia”, deci și pentru domnul Moldovei Muntenia nu era altceva decît o „altă țară românească”. Iar brașovenii cu drept cuvînt îl considerau pe Ștefan singurul în stare a constitui pavăza Transilvaniei în fața primejdiilor străine: „Parcă ai fost ales și trimis de Dumnezeu pentru cîrmuirea și apărarea Transilvaniei — îi scriau ei în 26 aprilie 1479 — Îți dăm de știre că sîntem în mare primejdie și la mare strîmtoare... Pentru aceea, cu mare dor și dragoste te rugăm pe mîria ta să te apropii de această țară...”³

¹ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la consfătuirea cadrelor din domeniul științelor sociale și învățămîntului politic*, Editura Politică, București, 1976, p. 18.

² Cf. Ștefan Pascu, *Temeiurile unității poporului român*, în *Făclia*, nr. 9899/24 sept. 1978, pp. 1, 2.

³ ⁴ Apud Constantin Căzănișteanu, *Dintr-o lîtină izvorîți*, în *Scînteia*, nr. 11216/13 sept. 1978, pp. 1, 5.

Cea mai înaltă expresie a tendințelor de unitate politică a intruchipat-o unirea realizată de Mihai Viteazul. Atunci, la cumpăna dintre veacurile XVI—XVII, vulturul muntean, zimbriul moldovean și leii transilvani s-au aflat simbolic uniți pe una și aceeași stemă. Cronicarii care au descris intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania au înțeles că la baza solidarității românilor de aici cu oastea învingătorului de la Șelimbăr se afla „încrederea că au un domn din neamul lor”.⁴

Chiar dacă împrejurările interne și internaționale nefavorabile au împiedicat menținerea statului feudal unitar român, unirea lui Mihai a lăsat urme adinci în conștiința poporului, a dobândit valoare de simbol, aprinzând și mai puternic năzuințele de unitate și independență. Nu este întâmplător faptul că tocmai după Unirea înfăptuită de Mihai, cultura românească medievală cunoaște epoca ei de aur devenind un factor activ în afirmarea conștiinței unității de origine a poporului român. Prin istoriografie, strălucit ilustrată de marile figuri ale umanismului românesc Grigore Ureche, Nicolaus Olahus, Miron Costin, Constantin Cantacuzino, Dimitrie Cantemir, această conștiință a dobândit formele elaborate ale unei gândiri politice.

Trebuie să subliniem că înaintea cărturarilor străini și români, ideea originii române, a unității și continuității a fost prezentă în conștiința poporului român, că prioritatea este fără îndoială în favoarea conștiinței colective față de cunoștințele cărturărești, că acestea din urmă sînt tributare conștiinței populare și nu invers, cum s-a crezut și s-a susținut. Conștiința populară cunoscută mijlocit prin scrierile evului mediu, a obținut apoi, prin intermediul acestora, o largă circulație în toată Europa. Cronicarii români ai secolelor XVI—XVII au receptat ideea simultan din două surse: din conștiința populară ce se păstra tot mai vie și din cea cărturărească pe care aceștia o cunoscuseră la școlile umaniste unde-și făcuseră studiile. Conștiința de neam a fost înțeleasă și exprimată de poporul român în chipuri felurite. Mai întîi în însuși numele cu care se numea pe sine: român, rumân, românesc, limbă românească, țară românească etc. Ceea ce sporește simțitor însemnătatea fenomenului este faptul că explicația nu mai este apanajul exclusiv al cărturarilor și învățaților. Intrase în conștiința poporului român legătura nemijlocită dintre numele și originea sa și în același timp între adevărul său nume care-i indică descendența și numele pe care i-l dădeau străinii. Conștiința populară s-a transmis și s-a transformat în conștiință cărturărească. Răspîndind aceste noțiuni, cărturarii urmăreau în același timp și răspîndirea scrisului în limba română și, ca urmare, promovarea limbii române ca limbă de cultură.

Nicolaus Olahus afirmă (la 1536 în „Hungaria sive de originibus gentis, regni, situ, divisione, habitu atque opportunitatibus”, lucrare tipărită însă abia în 1735) în același timp ideea unității de neam, de origine și de limbă a românilor din Țara Românească, Moldova și Transilvania:

„Moldovenii au aceeași limbă, obiceiuri și religie ca și muntenii; se deosebesc întrucîtva numai prin îmbrăcăminte... Limba lor și a celorlalți valahi a fost cîndva romană, căci ei sînt colonii de romani; în

vremea noastră limba lor se deosebește foarte mult de a lor [a românilor]. Decît, multe din cuvintele lor pot fi înțelese de latini".⁵

Referitor la Transilvania, Olahus introduce un punct de vedere care nu era nici pe departe al clasei conducătoare maghiare:

„În ea sînt patru națiuni: unguri, secui, saxoni și valahi. Între aceștia, saxonii sînt considerați cei mai slabi în război. Ungurii și secuii se slujesc de aceeași limbă, numai că secuii au cîteva cuvinte specifice graiului lor... Sașii se socotesc a fi coloniști ai saxonilor din Germania, aduși aici de Carol cel Mare, lucru care se adevărește prin potrivirea limbilor acestor două popoare. Valahii se socotesc a fi colonii romane. Dovadă de acest lucru e faptul că au multe cuvinte comune cu limba română. Monede romane se găsesc multe în acest loc și ele constituie un neîndoielnic semn al vechimii stăpînirii romane prin părțile acestea".⁶

Deci atît moldovenii cît și muntenii și transilvănenii sînt coloni romani, ultimii reprezentînd prin urmare și cea mai veche, nu numai cea mai nobilă populație a provinciei ajunsă sub stăpînire străină. Concluzia care se impune, deși nemărturisită direct, este că românii din Transilvania fiind cei mai vechi și mai nobili locuitori prin originea lor, trebuie să fie recunoscuți oficial ca a patra națiune și repuși în drepturile ce li se cuvin.

Grigore Ureche acordă în cronica sa, „*Letopisețul țării Moldovei*", un spațiu apreciabil unității de origine, de neam și de limbă a locuitorilor Țării Românești, Moldovei și Transilvaniei. În capitolul „Pentru limba noastră moldovenească", el afirmă că „de la Râm ne tragem" sprijinindu-se pe argumente lexicale: „de la râmleeni, cele ce zicem latină, pline, ei zic panis, carne, ei zic caro, găină, ei zic galena, muieria, mulier, femeia, femina, părinte, pater, al nostru, noster și altele multe din limba latinească, că de ne-am socoti pre amănuntul, toate cuvintele le-am înțelege".⁷

Cronicarul se preocupă de originea statelor românești „care au fost tot un loc și o țară", știe că întemeierea Țării Românești precedă pe aceea a Moldovei „măcar că s-au tras de la un izvod", caută să explice numele țării și istoria dinainte de întemeierea statului.⁸

Preocupat de unitatea neamului său, Grigore Ureche, vorbind despre vecinii Moldovei, face o distincție netă, categorică între „Țara Ungurească de Jos", adică Ungaria propriu-zisă, locuită de unguri, și „Ardealul de Sus" cu „români peste tot locul, de mai multu-i țara lătită de români decît de unguri. Iară în Țara Ungurească de Jos, unde se cheamă Ungaria cea Mare (sau cum îi zic unii pre limba nemțască Panoniia), acolo numai unguri trăiesc, iară de să afla și români pe altocurea, încă

⁵ Apud Șt. Bezdechi, *Nicolaus Olahus — primul umanist de origine română*, Editura Ram, Aninoasa — Gorj, 1939, p. 62.

⁶ *Ibidem*, p. 63.

⁷ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*. Ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P. P. Panaitescu, Ediția a II-a revăzută, ESPLA, București, 1959, p. 67.

⁸ Cf. op. cit., capitolul „Prédosloviia descălecării a țării Moldovei dinceputul ei" (pp. 65—66).

lege ungurească țin⁹ (prin lege ungurească aci se înțelege religia catolică). Bazat pe fapte evidente pentru orice om de bună credință, cronicarul ajunge la concluzia, pe care o afirmă răspicat: „Românii, cîți să află locuitori la Țara Ungurească și la Ardeal și la Maramureșu, de la un loc sîntu cu moldovenii și toți de la Râm să trag”.¹⁰

În spiritul unei tradiții începute de N. Olahus de a informa străinătatea despre Țările Române, Miron Costin redactează și el două lucrări dedicate aceluiași scop: „Chronika ziem moldawskich i miltanskich” (Cronica țărilor Moldovei și a Munteniei, cunoscută și sub numele de „Cronica polonă”) 1677, la cererea solului polon la Iași, Ioan Gninski și „Historia polskimi rytmi o Woloskiej ziemi i Miltanskiej” (Istoria în versuri polone despre Țara Moldovei și Munteniei, menționată de obicei cu titlul „Poema polonă”), 1684, Daszow, Polonia, dedicată regelui Ioan Sobieski.

Prima lucrare este un fel de ghid pentru poloni în legătură cu istoria și geografia românilor. Astfel, se explică originea romanică a limbii și poporului român, întemeierea principatelor, se arată împărțirea administrativă în ținuturi, se descriu riurile, orașele etc. Din momentul întemeierii statelor, autorul trimite pe cititorul polon la cronicile polone existente, pline de știri despre români, rezervîndu-și doar explicarea numirii țărilor. Definiției genealogice a poporului român, considerat în totalitatea lui și făcînd abstracție de granițele politice, i se adaugă imediat demonstrația unității sale etnice peste aceste fruntarii. Ea începe cu numele însuși:

„Numele cel mai adevărat, autentic, de la primul descălecat prin Traian este rumân sau *romanus*, care nume acest popor l-a păstrat întotdeauna între dinșii ... pînă astăzi același nume este dat indeobște și muntenilor și moldovenilor și celor ce locuiesc în țara Transilvaniei. Rumân este un nume schimbat în curgerea anilor din roman; și astăzi cînd întreb pe cineva dacă știe moldovenește, spun: știi românește, aproape ca: *scis romanice?* Un alt nume ei înșiși nu au primit între dinșii niciodată”¹¹.

Pentru ca diversele numiri date de străini în cursul veacurilor să nu ascundă realitatea existenței aceluiași popor, Miron Costin le supune unei analize amănunțite, spre a demonstra că „din aceste numiri date de popoarele străine se poate vedea că străinii știa bine despre dînsul că acest popor este din Italia, pentru că îl numesc cu același nume ca și pe italieni”¹².

El susține pentru prima dată în cultura noastră că și românii macedoneni se înrudesesc cu românii și provin din coloniști romani. Ca să explice numele de cuțovlahi, adică vlahi schiopi, cum îi numeau grecii, Miron Costin recurge la o legendă balcanică după care schiopii și bolnavii din oastea romană erau lăsați prin părțile Macedoniei de azi:

⁹ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 133.

¹⁰ *Ibidem*, p. 134.

¹¹ Miron Costin, *Opere*. Ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P. P. Panaitescu, ESPLA, București, 1958, p. 207.

¹² *Ibidem*, pp. 207—208.

„În Macedonia este de asemenea o colonie romană, cu aceeași limbă cu noi dar cu mult mai apropiată de limba italiană decât vorbirea noastră. Grecii îi numesc cuțovlahi, adică vlahi șchiopi, pentru că șchiopii și bolnavii din oastea romană rămăneau acolo. Este acolo un ținut mare, care se numește Romania și acel ținut este o colonie romană”¹³.

Latinitatea limbii române se bucură de atenția deosebită a cronicarului. El dă etimologia latină a 87 de cuvinte românești (57 de substantive și 30 de verbe) înainte de a fi cunoscute legile de trecere din latină în română: aqua — apă, facies — față, lingua — limbă, campus — cîmp etc.; dormio — dorm, scribo — scriu, laudo — laud, vendo — vînd etc. Lista lui Miron Costin este prima comparație științifică mai dezvoltată a limbii române cu limba latină. El formulează filologic, în fraze lapidare, adevărul enunțat înția oară de Grigore Ureche și apoi de Nicolae Milescu:

„Cea mai strălucită dovadă a acestui popor, de unde se trage, este limba lui care este adevărată latină, stricată, ca și italiana... Totuși întreaga temelie a vorbirii și pînă astăzi se ține pe limba latină, și o parte din cuvinte stau neschimbate nici măcar cu o literă...”¹⁴.

Nu ignorează împrumuturile: „o parte însă mai mică, și substantive și verbe, au în sine împrumuturi din toate limbile vecine, dar mai mult din cea slavă, iar mai puțin din limbile ungurească și turcească”¹⁵.

Prin lucrările susmenționate la care se adaugă „De neamul moldovenilor”, Miron Costin, aducînd dintr-odată orizonturile istoriografiei românești la nivelul istoriografiei umaniste din străinătate și absorbînd din aceasta esența cunoștințelor sale despre români ca urmași ai romanilor, a inserat datele pe firul unei istorii naționale și a făcut apoi din ea temelia conștiinței naționale a unui întreg popor. Pînă la „Getica” lui Pârvan, charta conștiinței naționale românești a rămas aceea pe care a scris-o Miron Costin, epoca modernă neadăugîndu-i decît ideea unității politice, pe care marele feudal n-o putuse concepe.¹⁶

Cronicarul pune în circulație prin scrierile sale datele fundamentale ale istoriografiei române moderne, juste sau eronate. De la Costin pleacă, de exemplu, tendința de a exclude ori minimaliza pe daci în plămada etnosului românesc, în favoarea exclusivă a romanilor, de a întemeia conștiința noastră națională doar pe Columna traiană, uitînd de pietrele Sarmizegetusei, tendință preluată și accentuată de Cantemir, spre a-și găsi apoi în Școala ardeleană expresia ei cea mai categorică. Tot el este primul istoric român, care încearcă să întrevadă vicisitudinile acestei latinități de-a lungul vremurilor și formulează teoria „retragerii în munți” din fața valurilor barbare, teorie eronată, dar în viitoare pînă aproape de timpul nostru. O „golire” a Daciei de coloniștii

¹³ *Ibidem*, p. 208.

¹⁴ *Ibidem*, p. 212.

¹⁵ *Ibidem*, p. 212.

¹⁶ G. Ivașcu, *Istoria literaturii române*, vol. 1, Ed. științifică, București, 1969, p. 189.

romani nu-i trece însă prin minte, și „Cronica polonă” păstrează cea mai limpede formulare a părerilor sale în această problemă:

„... Și astfel și coloniștii lui Traian care s-au menținut multă vreme prin celăți și în locuri mai tari, neputînd să se împotrivească unei așa de mari mulțimi de tătari (=barbari, n.n.), căreia i se adăuga mereu alții, au plecat din aceste locuri, și unii dintre cei mai de frunte s-au dus înapoi în Italia, alții de aici de la noi au trecut peste munți și s-au așezat în Maramureș pe riuri, chiar în mijlocul munților... Iar alții din Țara Muntenească de asemenea s-au așezat în munți pe riul Olt. Și așezarea lor în aceste locuri a ținut multe veacuri, căci socotesc aceste vremuri la o mie de ani și mai bine și cine ar vrea să știe cu siguranță să citească despre aceasta cum în aceste veacuri și Attila hanul a năvălit în aceste părți ale lumii și poporul slav sau slovenesc după dînsul”¹⁷.

Privind din Moldova, Miron Costin, îmbrățișase, în „Letopisețul” său, deopotrivă evenimentele din Transilvania și din Țara Românească, elogiînd pe Matei Basarab, „om fericit peste toate domniile acei țări, nemîndru, blînd, drept, om de țară, harnic la războaie, așa neînfrînt și nespăimîntat cît poți să-l asemeni cu mari oșteni ai lumii”¹⁸.

Cum în această perioadă istoriile celor trei țări sînt atît de mult întrepătrunse, în mod necesar expunerea istoriei moldovene ducea la incursiuni în istoria Țării Românești și a Transilvaniei. La el, aceste incursiuni nu rămîn la faza referințelor marginale, cum procedase Macarie Cîndva, și nici nu se transformă într-o cronică paralelă, ca la Radu Popescu, ci găsește unghiul din care împletirea evenimentelor să ducă la o istorie aproape unitară a celor trei țări. Este drept, văzută încă dintr-o latură. În „Cronica polonă” istoricul se înalță însă, îmbrățișînd perspectiva de sus, de acolo de unde întreg pămîntul și întreg poporul românesc apăreau dintr-odată în unitatea lor fundamentală. Această nouă perspectivă, națională, asupra teritoriului, poporului și celei mai vechi istorii a românilor, este marea descoperire a lui Costin¹⁹. Prin ea conștiința istorică românească face un mare pas înainte, și dacă n-a ajuns la conceperea Daciei politice, Miron Costin a descoperit, în schimb, Dacia istorică și etnică. Ultimele sale lucrări, „Poema polonă” și „De neamul moldovenilor”, desăvîrșesc aceste cuceriri de excepțională însemnătate.

„Poema polonă” este prima scriere de „propagandă” din literatura română uzînd de mijloace literar-publicistice moderne, în locul vechilor cronici medievale slavone. Materia este în genere aceeași ca în „Cronica polonă” de aceea nu insistăm asupra ei. Intenția lui Costin a fost de a scrie, în cea mai accesibilă formă, în versuri, o „preistorie” românească la cronicile polone, pline de știri despre români, dar lipsite de informații în legătură cu partea cea mai veche a istoriei lor. Voia să convingă astfel pe rege de noblețea acelui popor, care, zăcînd sub

¹⁷ Miron Costin, *op. cit.*, p. 206.

¹⁸ *Ibidem*, p. 168.

¹⁹ G. Ivașcu, *op. cit.*, p. 191.

jugul străin, aștepta de la dînsul eliberarea, căci „Dumnezeu a incredințat mîntuirea noastră dreptei tale, mare rege Ioane”²⁰. Compunînd „o istorie scurtă, neîndemînatic scrisă, despre o țară mică”²¹, Miron Costin se încălzește la amintirea gloriei strămoșilor romani:

„Și acum fiecare să privească o astfel de putere! Veacurile de acum nu au una asemănătoare, nici un astfel de monarh, care în cîțiva ani, într-un singur marș, într-un singur război, să înconjure lumea, nepărăsind nici o clipă cîmpul de luptă! De ce se mai minunează cineva de războaiele purtate de turci, care țin numai șase luni?”²²

Ideea de a întemeia în conștiința politică a străinătății o părere bună despre poporul român și a convinge în felul acesta pe străini asupra drepturilor lui la existență liberă sub soare este cît se poate de meritorie. „Poema polonă”, ca și „Cronica polonă” deschid drumul lui Cantemir, anticipînd „Descrierea Moldovei”.

„De neamul moldovenilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor” este copodopera lui Miron Costin, actul de naștere al „prozei de idei” în limba română și totodată prima noastră scriere de polemică științifică. Se observă judecata matură a cronicarului, stilul este mult mai studiat. Autorul se exprimă cu autoritate, fără șovăială, în fraze scurte, sentențioase, care se împletesc cu perioadele lungi influențate de topica latină, vădind maturizarea tuturor mijloacelor de scriitor ale cărturarului. Sentimentele de înaltă demnitate și cald patriotism fac din această scriere nu numai o lucrare științifică, dar și o operă literară.

Punctul de plecare al acestei scrieri, compusă în ultimii ani de viață, a fost constatarea că românii culți din vremea sa nu aveau încă suficient de clare o serie de noțiuni fundamentale asupra originii și istoriei lor, de unde posibilitatea ca atît unii istorici străini, cît și unii preînși istorici autohtoni, ignoranți, dar plini de pretenții, să vinture legende injurioase, ca acelea adaose la cronica lui Grigore Ureche de Simion Dascălul și Misail Călugărul. Necesitatea unei asemenea scrieri este imperioasă:

„Îndemnătu-m-au mai mult lipsa de știință începutului aceștii țări, de descălcicatul ei cel dintîi, toate alte țări știind începuturile sale”²³.

Dezvăluirea adevărului, în lipsa documentelor necesare, era o treabă grea și scriitorul a stat mult în cumpănă: „Începutul țărilor acestora și neamului moldovenesc și muntenesc și cîți sînt și în țările ungurești cu acest nume, români și pînă astăzi, de unde sîntu și de ce semîntie, de cînd și cum au descălecat aceste părți de pămîntu, a scrie, multă vreme la cumpănă au stătut sufletul nostru. Să înceapă osteneala aceasta, după atîta veci de la discălecatul țărilor cel dintîi de Traian împăratul Râmului, cu cîteva sute de ani peste mie trecute, să sparie gîndul. A lăsa iarăș nescris, cu mare ocară înfundat neamul acesta de o seamă de scriitori, ieste inimii durere”²⁴. În cele din urmă „biruit-au

²⁰ *Ibidem*, p. 192.

²¹ Miron Costin, *op. cit.*, p. 219.

²² *Ibidem*, p. 224.

²³ *Ibidem*, p. 242.

²⁴ *Ibidem*, p. 241.

gîndul" și Miron Costin și-a materializat intenția într-o operă de mare probitate morală pentru a spulbera definitiv „basna” lui Simion Dascălul și Misail Călugărul.

Respingerea „basnei” se însoțește în continuare de edificarea, pas cu pas, a noii conștiințe de sine a poporului român. Ea debutează cu întîia manifestare a unui fenomen definitoriu pentru conștiința națională modernă a românilor: mîndria originii lor romane și afinitățile neolatine, proclamarea dublei rudenii — cu toate implicațiile ce decurgeau de aci — a românilor cu romanii din vechime și cu neolatinii contemporani.

Pentru a pune în lumină ideea că noi ne tragem din coloniști romani, autorul elaborează trei capitole inițiale. Primul se intitulează „De Italia”, un adevărat poem în proză. Furat de sublimitatea viziunii asupra patriei de origine a românilor, Miron Costin nu-și poate reține avîntul „romantic” al condeiului:

„Caută-te dară acum, cetitoriule, ca într-o oglindă și te privește de unde ești, lepădînd de la tine toate celelalte basne, cîte unii au însemnat de tine, din neștiință rătăciți, alții din zavistie, care din lume între neamuri n-au lipsit niciodată”²⁵.

Capitolul al II-lea „Pentru Împărăția Râmului” prezintă întemeierea și întinderea imperiului roman, după cum al treilea, „De Dachia”, înfățișează spațiul geografic, teritoriul de colonizare cu romani. După Miron Costin, care acceptase părerea greșită a lui Toppeltin, dacii sînt strămoșii sașilor, nu ai românilor; de aceea nici nu vorbește decît puțin despre ei.

Capitolul al IV-lea „De Traian Împăratul” e cel mai extins din întreaga lucrare. Sînt relatate războaiele cu dacii, și pentru întîia oară un istoric român încearcă să-și reprezinte concret procesul de romanizare a provinciei. Principala teză a lui Costin (colonizarea cu romani aduși toți și dintr-odată din Italia) este fără îndoială simplistă. Să nu uităm însă că la vremea respectivă reprezenta un pas înainte și că ea a rămas, în esență, timp de peste un secol și jumătate, concepția dominantă din istoriografia românească. După Costin, Traian ar fi golit în prealabil teritoriul Țării Românești și Moldovei de populația dacă alun-gînd-o în Transilvania și a înlocuit-o cu coloniștii aduși direct din Italia, așa încît moldovenii și muntenii sînt romani puri. Teza va fi preluată de Dimitrie Cantemir. Peste dacii care i s-au supus în Transilvania, împăratul Traian — susține Miron Costin — a trimis oști romane spre a-i ține plecați. Din aceste oști provin românii transilvăneni, dacii fiind în concepția cronicarului strămoșii sașilor.

Evident că limitele gîndirii istorice a lui Miron Costin țin de epoca respectivă, de nivelul istoriografiei naționale și europene a vremii. Așa se explică și de ce capitolul al V-lea despre cetățile de pe teritoriul patriei este puțin documentat.

„Capul al șaselea” se ocupă „De numele neamului acestor țări și de port și de limba graiului...” demonstrînd că obiceiurile și unele

²⁵ *Ibidem*, p. 247.

elemente ale portului popular dovedesc aceeași origine romană. Ideea va găsi un ecou deosebit la cărturarii ardeleni ai secolului al XIX-lea. Ultimul capitol, rămas nefinisat, ca și cel anterior, tratează cu mai puțină precizie decât în „Cronica polonă”, problema năvălirilor și a retragerii în munți.

Adevărat mănunchi de argumente în sprijinul romanității, continuității și unității poporului român, „De neamul moldovenilor” rămâne una din lucrările fundamentale ale literaturii noastre vechi. Scrisă la temperatura fierbinte a patriotismului militant, lucrarea cuprinde și numeroase aforisme care au rămas ca bunuri spirituale peste veacuri: „eu voi da seama de ale mele câte scriu”; „nu ieste alta și mai frumoasă și mai de folos în toată viața omului zăbavă decât cetitul cărților”; „biruit-au gândul...” ș.a. Miron Costin se dovedește a fi și în această lucrare o fire caldă și comunicativă care păstrează neconținut contactul cu cititorul său. Este, cum spunea Neculce, „Dintre toți boierii Moldovei cel mai de treabă la voroavă”²⁶.

Contemporanul din Țara Românească al lui Miron Costin, Stolnicul Constantin Cantacuzino este cel dintâi care introduce în cultura noastră în același timp erudiția istoricului de perspectivă modernă și stilul științific, direct, lipsit de podoabe și intenții literare. Opera lui capitală, „Istoria Țării Rumânești”, face legătura, în evoluția gândirii istorice autohtone, între „De neamul moldovenilor” al lui Miron Costin și „Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor” al lui Dimitrie Cantemir.

Ideea fundamentală a scrierii este unitatea de origine a românilor, precizată mai ales în capitolul privitor la numele „vlah” dat de străini poporului nostru:

„Iară noi într-alt chip de ai noștri și de toți cîți sînt rumâni, ținem și credem, adevărindu-ne den mai aleșii și mai adeveriții bătrîni istorici și de alții mai încoace, că vlahii, cum le zic ei, iară noi, rumânii, sîntem adevărați romani și aleși romani în credință și în bărbăție, din carii Ulpie Traian i-au așezat aici în urma lui Decebal, duple ce de tot l-au supus și l-au pierdut; și apoi și alalt tot șireagul împăraților așa i-au ținut și i-au lăsat așezați aici și dintr-acehora rămășiță să trag pînă astăzi rumânii aceștia.

Însă rumânii înțeleg nu numai ceștea de aici, ce și din Ardeal, carii încă și mai neaoși sînt și moldovenii, și toți cîți și într-altă parte se află și au această limbă, măcară fie și cevași mai osebită în niște cuvinte den amestecarea altor limbi, cum s-au zis mai sus, iară tot unii sînt. Ce dară pe aceștea, cum zic, tot români îi ținem, că toți aceștea dintr-o fîntînă au izvorît și cură”²⁷.

²⁶ Ion Neculce, *Letopiseșul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*. Text stabilit, glosar, indice și studiu introductiv de Iorgu Iordan, Ediția a II-a, revăzută. ESPLA, București, 1959, p. 45.

²⁷ Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoria Țării Rumânești întru care să cuprinde numele ei cel dintîi și cine au fost lăcuiitorii ei atunci și apoi cine o au mai descălecat și o au stăpînit pînă în vremurile de acum, cum s-au tras și stă, în Cronici muntene*. Ediție îngrijită de Mihail Gregorian. Studiu introductiv de Eugen Stănescu, vol. I, E.P.L., București, 1961, p. 52

Așadar, după Constantin Stolnicul, unitatea românilor stă în originea lor. Dovada acestei unități este folosirea unei limbi comune. Până astăzi, după cum au stabilit specialiștii, limba română a rămas cea mai unitară dintre toate limbile romanice, neavind dialecte.

Stolnicul se ridică hotărît împotriva istoricilor care susțin că după retragerea armatelor romane din Dacia, pământul țării ar fi rămas pustiu. El pune foarte clar problema continuității poporului nostru în Dacia. Știind despre retragerea stăpînirii romane din provincie, Stolnicul respinge ideea că populația întreagă ar fi fost retrasă. Populația romană întemeiată acolo de două veacuri n-a putut fi dezrădăcinată de un ordin imperial. Ea își avea acum gospodăriile fixate într-o țară bogată. Cum era „moștenirile lor înțelenite de atîția ani să le lase și să meargă de a se așeza printe-alte locuri mai aspre și mai seci... Acei rumâni dachi ce era aici și al lor traiu și stare își cerca, și cît au putut a să ținea au nevoit, moșteni vechi și întemeiați acestor pămînturi socotindu-se că sînt; pentru că prin sute de ani trecuse și să rădăcinase în toată Dachia lăcuind și șezînd”²⁸.

Migrațiunea popoarelor n-a putut scoate sau nimici pe strămoșii românilor din Dacia. La sfîrșitul întinsei expunerii asupra migrațiilor barbare, remarcabilă pentru intuiția globală a fenomenului și pentru orizonturile europene ale istoricului, ne întîmpină formularea plină de mîndrie a permanenței „oamenilor pămîntului”;

... Însă nu puțină mirare iaste la toți cîți scriu de aceasta, nici la cîți bine vor socoti de acești rumâni, cum s-au ținut și au stătut pînă astăzi așa, păzindu-și și limba — și cum au putut și pot și pămînturile acestea lăcuiesc?! Care acestea la puține limbi și neamuri să vede. Și mai vîrtos atîtea roduri de oameni, streine și varvare, peste dînșii au dat și au stricat, cari peste alții așa dînd, nici numele, nici alt nimic nu să mai știe, nici să mai pomenește de aceia, cum iată și mai sus am zis. Iarăși aieve să vede și să crede că împresurînd gotii, vandalii, slovenii, hunii și alții ca aceștea și călcînd și descălcînd mare parte a Europei și pe aici au trecut, au luat, au stricat și au și supus hunii aceste țări, cum să va vedea mai înainte. Iară ei tot au stătut și s-au ținut cum sînt”²⁹.

Nimeni pînă la Stolnic nu mai privise astfel peste veacuri și nu mai îmbrăcase mîndria națională în cuvinte atît de vibrante.

Spre deosebire de Miron Costin, Stolnicul vorbește pe larg și cu admirație despre daci „stăpînitorii și lăcuiitorii aceștii Dachii, cine au fost întîi”;

„Stăpîniia dară și lăcuia acest pămînt acele neamuri ce le zicea dachi și gheti, oameni însă varvari și groși, idololatri, iară ostași mari și tari la bătaia războaielor, nepoftitori a să supune altora, nici a să birui de alții îngăduia. Avea craii și oblăduitorii lor și nimănuu supuși nu era și mulți încă de dînșii să îngrozii, și vecinii lor foarte de dînșii

²⁸ *Ibidem*, p. 67.

²⁹ *Ibidem*, p. 68.

să spăria, căci de puține ori biruiț de unde mergea a să bate, să întorcea”³⁰.

În context, expansiunea romană este privită fără simpatie: „precum toate împărățiile puternice sînt lacome de a supune pe alții și a-și lăți și mări hotarele împărăției lor”, așa și romanii au pornit contra dacilor:

„Aceștea dară împărați, vrînd să supuie și să biruiască și pe acest pămînt cu lăcuiitorii lui, carii era atunci, în tot chipul siliia și de multe ori oști mari și grele au trimis asupra lor, cari mai de multe ori, mai biruite decît biruind s-au întors...”³¹.

Istoricul vede în daci simbolul setei de libertate a poporului nostru, opunîndu-se cu îndîrjire poftelor de cucerire ale marilor imperii pe care istoria ni le-a așezat la hotarele țării, transformată astfel într-o poartă a furtunilor.

Stolnicul, care nici măcar nu menționează teoria fantezistă a lui Toppeltin despre descendența sașilor din daci (cum făcuse Miron Costin), afirmă categoric persistența dacilor după războaiele romane și amestecul etnic prin conviețuire:

„... Și tot dachi încă multă vreme încoace și de mulți să numia, pentru că și din dachi și gheti era încă mulți rămași, cum și mai sus s-au zis, că nu s-au putut stinge toți oamenii dintr-o țară, cum nice să poate, ci tot au rămas...”

Măcară și acei dachi, măcară și acei romani, carii apoi de multă vreme printr-atîtea ani tot într-un loc trăind și lăcuind, și bine unii cu alții amestecîndu-se prin rudenie, unul luund fata altuia, altul feciorul altuia, atîta s-au amestecat și s-au unit, cît mai pe urmă împreună tuturor dachi le zicea, pînă cînd grecii scriitorii întii, zic toți, că le-au schimbat numele de le-au zis vlahi. Avem și acest semn, că atît să unise acei romani de aici cu acei dachi, cît nu s-au mai despărțit apoi între dînșii, nici cînd s-au rupt din Împărăția Romană și au intrat printre dînșii alte limbi, ci tot într-una s-au ținut și au rămas și pînă astăzi”³².

Istoric de factură mai mult modernă decît medievală, Stolnicul Constantin Cantacuzino juxtapune conștiinței exclusiv romane a lui Miron Costin mîndria pentru faptele strămoșilor daci. Prin ideile și preocupările sale, Stolnicul deschide larg drumul istoricilor moderni: D. Cantemir (cu „Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor”), reprezentanții Școlii ardelenene (cu șirul strălucit de opere istorice și lingvistice), B. P. Hasdeu, V. Pârvan, N. Iorga, Nicolae Densușianu (cu „Dacia preistorică”). Aceștia vor relua, evident pe un plan superior, aceleași constante ale istoriei naționale care-și au începutul în paginile literaturii noastre vechi.

³⁰ *Ibidem*, pp. 11—12.

³¹ *Ibidem*, pp. 12—13.

³² *Ibidem*, p. 55.

QUELQUES ASPECTS DE L'UNITÉ ET DE LA CONTINUITÉ DU PEUPLE ROUMAIN REFLÉTÉS DANS NOTRE LITTÉRATURE ANCIENNE

(Résumé)

Le peuple roumain s'est formé sur une zone géographique étendue, habitée depuis des temps immémoriaux par ses ancêtres, les Gètes et les Daces. Ceux-ci ont fondé, sous la direction de Burebista, il y a 2050 ans, le premier Etat dace centralisé et indépendant. L'unité du peuple roumain s'est conservée à travers les siècles, et aussi après la conquête de la Dacie par les Romains, grâce à des facteurs géographiques, démographiques, économiques, politiques, culturels, linguistiques et ethnographiques. L'idée d'unité, de romanité et de continuité, présente en permanence dans la conscience du peuple roumain, a été reprise et justifiée par des argumentations serrées dans les oeuvres de quelques auteurs du moyen âge, tels que: Nicolaus Olahus, Grigore Ureche, Miron Costin, Constantin Cantacuzino. Ainsi, la conscience populaire s'est-elle transformée en conscience livresque et elle a eu un rôle très important dans la réalisation de l'Etat national roumain moderne, accomplie le 1-er décembre 1918.

DIN OPERA LUI TOADER ZUGRAV ÎN JUDEȚUL MUREȘ

EUGEN TODEA

Cucerirea și integrarea principatului Transilvania în Imperiul habsburgic aduc cu sine, la sfârșitul secolului al XVII-lea, o nouă etapă istorică caracterizată pe plan spiritual și de tendința de introducere și răspândire a catolicismului. Ca atare, datorită frământărilor sociale și politice precum și a evenimentelor agitate din sinul bisericii românești transilvănene de la începutul secolului al XVIII-lea fac ca în acest timp să se construiască relativ puține monumente¹. Cu toate acestea, în strinsă dependență de înflorirea economică, social-politică și culturală a tuturor provinciilor, pictura a fost arta în care și-au găsit expresia multe din idealurile poporului român. În acest cadru, deși activitatea zugravilor a fost timidă, totuși ei s-au făcut în nenumărate rânduri interpreți pentru apărarea năzuințelor și înclinațiilor sufletești ale poporului. Printre aceștia, în părțile centrale ale Transilvaniei se numără și Toader Zugrav în a cărui compoziții rusticizate întâlnim numeroase elemente din ornamentica muntenească, preluată probabil prin intermediul lucrărilor unor meșteri din Țara Românească. Activitatea acestuia se desfășoară pe o îndelungată perioadă de timp, începând cu 1744 până la sfârșitul secolului. Aria geografică cuprinde în afară de lucrările efectuate în unele unități de cult din județul Bistrița-Năsăud și în cele de la Porumbeni (1744), Petea (1747), Reghin (1748), Frunzeni (1783), Urisiu de Jos (1793), toate din județul Mureș². Dintre acestea vom prezenta un număr de patru icoane realizate în prima perioadă a activității sale, respectiv în anul 1747, pentru biserica ortodoxă din satul Petea, comuna Band. O primă icoană (fig. XCIV/1) îi reprezintă pe Arhanghelii Mihail și Gavril în picioare lucrată în tempera pe lemn, cu dimensiunile de 84,5×60,5 cm. Compoziția este pe două registre, cel inferior având coloratura în roșu-vișiniu, iar în partea superioară albastru-gri. Arhanghelii sînt reprezentați ținînd în mîna dreaptă crucea, iar în cea stîngă globul. Fețele sînt trandafirii, ușor alungite, cu ochi expresivi și sprîncene puțin arcuite ce urmează linia nasului. Aureolele sînt mărginite de o linie roșie-vișinie. Veșmintele sînt de culori diferite: mantie roșie-cărămizie, încheiată cu medalion la Arhanghelul Mihail și galbenă

¹ Marius Porumb, *Zugravi și centre românești de pictură din Transilvania secolului al XVIII-lea*, în *AIIA*, Cluj-Napoca, 1976, IX, p. 103.

² Marius Porumb, *op. cit.*, p. 103.

cu uşoare dungi brun-închise pe diagonală, la Arhanghelul Gavril. Ari-pile sînt galbene cu nervuri brune. În picioare au încălţăminte colorată în galben cu contururi brun-închise. În colţurile superioare, cu litere chirilice pictate în alb pe fond albastru-gri, apar inscripţiile „Arhanghelul Mihail” şi „Arhanghelul Gavril”, iar în partea inferioară, cu litere chirilice pictate în galben, pe fondul roşu-vişiniu „1747 de Toader Zugrav”. Lucrarea are stratul de pictură izolat căzut, în partea stîngă, cu rama profilată ataşată, pictată în partea interioară în alb, şi roşu cea spre exterior. Blatul e din două bucăţi, din răşinoase, cu două traverse îngropate.

O altă lucrare (fig. XCIV/2) deosebit de interesantă este icoana în tempera pe lemn „Isus — Deisis”, avînd dimensiunile de 85×61 cm. Ca şi precedentă, compoziţia este pe cele două registre: superior roşu-deschis, iar cel inferior galben-auriu în care Isus, bust, îi are, lingă cap, la dreapta Fecioara Maria, iar în stînga Ioan Botezătorul. În mîna stîngă ţine o carte deschisă, pictată în alb-gălbui, cu inscripţie chirilică în negru, iar cu dreapta indică semnul „binecuvîntării”. Bogăţia cromatică este prezentă atît în redarea figurii, cît şi a veşmintelor. Astfel, faţa uşor alungită este trandafirie, iar barba şi mustaţa brună. Tunica e roşie-vişinie, cu galon auriu la gît şi la minci, acoperită de un sacos albastru-închis. Nimbul cruciform este mărginit de o linie roşie-cărămizie. Aceleaşi culori de bază (roşu, vişiniu şi albastru) sînt folosite şi în redarea veşmintelor Fecioarei, cu maforion roşu-vişiniu şi, respectiv, albastru pentru mantia lui Ioan Botezătorul.

În partea dreaptă superioară apare inscripţia cu litere aurii cu iniţialele: „Maria Teuthokos”, iar în stînga „Sft. Ioan”. Pe cartea deschisă, cu litere chirilice negre stă scris: „Veniţi, blagosloviţi părintelui meu de moşteniţi împărăţia care este gătită vouă mai înainte de începutul lumii...” (fig. XCV/1)

Despre provenienţa acestuia şi a încă uneia aflăm din inscripţia cu litere chirilice negre ce se află pe spatele icoanei (fig. XCV/2): „Să ştie că această icoană Isus şi Precista le-au plătit Palaghie Onea, Horgoş Lică Buhuţ, Jurcă Vasile 1747 februarie 8 zile la Horgoş Ioan în casă”, fapt ce reflectă şi preocuparea locuitorilor satului de a-şi îmbogăţi zestrea bisericii cu noi obiecte. Deşi pictura are coloritul şters, totuşi prin expresivitatea imaginii, prin cromatica caldă, bogată, constituie o reuşită realizare artistică a zugravului.

O altă lucrare este aceea care-l înfăţişează pe Sfîntul Nicolae (fig. XCVI/1). Ca şi la alte icoane, registrul superior este albastru-gri presărat cu stelute albe, iar cel inferior roşu-vişiniu. Sfîntul Nicolae, bust, este reprezentat ţinînd în mîna stîngă o carte, iar cu dreapta arată semnul „chrismeii”. Are faţa uşor alungită, alb-trandafirie, cu ochii expresivi alungiţi, sprîncene arcuite, frunte foarte înaltă cu încreţituri. Părul, mustaţa şi barba sînt în tonalităţi gri de albastru. Aureola este marcată de un contur roşu-vişiniu. Felonul este deosebit de ornă, avînd pe un fond roşu-vişiniu, cruci înscrise în pătrăţele albe. La margini se termină cu un frumos galon auriu. Omoforul este galben, avînd pictate cruci negre. Construcţia picturii este de o asemenea manieră, încît evi-

dențiază importanța și profunzimea lăuntrică a personajului. În partea superioară apare notația: Sft. Nicolae" cu litere chirilice pictate în alb. Deși pictura prezintă, pe-alocuri, decolorarea nuanțelor, nu știrbește prea mult din expresivitate, fiind o reușită redare a figurii arhierului. Rama și blatul sînt la fel ca și la celelalte icoane. Ultima lucrare pe care o prezentăm (fig. XCVI/2) este aceea a Maicii Domnului cu pruncul pe brațul stîng. De la început se detașează din cadrul general al compoziției capul blajin al Mariei care e ușor aplecat spre Isus, susținut de o cromatică de prim-plan. Fața este plină, trandafirie, cu ochi expresivi, ușor alungiți, cu sprîncene arcuite ce urmează linia nasului. Maforionul cu falduri în tonalități roșu-vîșiniu, cu steluțe în creștet și pe umeri, e mărginit de un galon auriu. Pe cap are coroană cu contururi florale albastru-închis, iar nimbul ce înconjoară capul e mărginit de o dungă roșie care în exterior e dublată de puncte galbene. Capul și privirea lui Isus sînt îndreptate spre Maria, urmărind cu seninătate figura acesteia. Veșmintele sînt în culori calde, cu mantie galbenă, cu încrețituri brun-închise, iar tunica este roșie. În colțurile din partea superioară, în medalion, se găsesc Arhanghelii Mihail și Gavril. Ca și la celelalte lucrări, compoziția este executată pe două planuri: în partea de sus albastru-gri, iar cea inferioară galben-auriu. În registru superior apar, în dreptul Arhanghelilor, cu litere chirilice albe, inscripțiile „Arh. Mihail“, „Arh. Gavril“, iar mai jos, în partea dreaptă, în chenar galben inițialele „Maria Teuthokos“ și apoi, în stînga, „Isus Hristos“. Deși datează de la 1747, are încă o cromatică destul de bine păstrată, doar izolat avînd zgîrieturi sau zone de acroșaj.

Piese prezentate exprimă maniera populară de lucru a zugravului Toader, ca o paralelă a stilului brîncovenesc atît de frecvent întîlnit la sud de Carpați, cît și folosirea unei palete coloristice tot mai apropiată de iconografia bizantină. Obîrșia acestor trăsături caracteristice trebuie căutată, credem, ori în faptul că Toader Zugrav să fi învățat la o școală de pictură bisericească situată la sud de Carpați, fie să fi însușit această meserie prin intermedul unui discipol al vreunei școli amintite.

AUS DEM WERKE TOADER ZUGRAVS IM KREIS MUREȘ

(Zusammenfassung)

Gegen Ende des XVIII. Jahrhunderts, bedingt vom wirtschaftlichen, sozial-politischen und kulturellen Aufschwung aller Provinzen war die Malerei diejenige der Künste, die viele der Ideale des rumänischen Volkes verkörperte. Von den Malern Mittelsiebenbürgens, die sich durch ihr Werk als Verteidiger und Interpreten der Wünsche und geistigen und seelischen Veranlagungen des Volkes einen Platz errangen

muss Toader Zugrav hervorgehoben werden. Sein Werk dehnt sich auf die Zeitspanne von 1747 bis gegen das Ende des XVIII. Jahrhunderts aus und enthält, in den meist rustisch gestalteten Kompositionen, zahlreiche Elemente der muntenischen Ornamentik.

Vorliegende Mitteilung stellt vier Ikonen aus dem Bestand der orthodoxen Kirche aus Petea, Gemeinde Band, Kreis Mureş vor und unterstreicht dass viele ihrer Eigenschaften mit der brincovenischen Kunst, jenseits der Karpaten, Gemeinsamkeiten aufweisen.

CONSCRIPTIA MILITARĂ DIN VARA ANULUI 1784 ÎN CENTRUL ȘI RĂSĂRITUL TRANSILVANIEI ȘI URMĂRILE EI

IOAN RANCA

În cronologia răscoalei lui Horea istoriografia atribuie conscriptiei militare rolul de prolog cu semnificații sociale distincte, manifestate ca atare, cel puțin în acele părți ale Transilvaniei unde fenomenul investit de iobăgime cu toate speranțele și idealurile ei a iscat din acest motiv mișcări și revolte locale ale căror mobil, opoziția față de perpetuarea și agravarea sarcinilor iobăgești, a creat febrile temeri generind ample măsuri precautive din partea autorităților și a nobilimii proprietare din Marele Principat al Transilvaniei.

În ultimul pătrar al veacului al XVIII-lea, masele populare, în care iobăgimea era majoritară, constituind și clasa fundamentală a societății, s-au găsit în situația de a-și pune în valoare, sentimentul mai vechi al solidarității exersat cu succes cu mai bine de două decenii în urmă în timpul mișcării lui Sofronie la 1759—1761. Mișcarea aceasta, deși preponderent confesională, opunându-se de fapt abaterilor tot mai accentuate de la „legea românească”, legea distinctivă națională, a constituit și un valoros experiment, cu adânci semnificații sociale, ea vădea, prin vastul spațiu pe care s-a desfășurat, și subminarea autorității de stat cu regimul ei nobiliar, direcționind implicit lupta maselor în viitor, pe drumul ce duce la răscoala lui Horea.¹

Avîndu-și sorgintea în speranțele legate de planurile de reorganizare a regimentelor de graniță, dospite îndelung în cercurile înalte ale imperiului, dar receptate și de păturile de jos, conscriptia militară și mișcările sociale iscate de ea se integrează în răscoala lui Horea fiindcă programul lor este identic, iar mijloacele utilizate pentru impunerea lui nu diferă decît prin amplitudine și intensitate, caracterul radical al măsurilor întreprinse în focul luptei definind doar etapa superioară a răscoalei.

Demersurile în vederea conscrierii s-au desfășurat mai ales în a doua jumătate a anului 1783, iar în 31 ianuarie 1784 apărură decretul imperial, urmat de normele de evaluare a bunurilor ce vor fi incluse în granița militară.²

¹ D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Editura Științifică, București 1967, p. 216.

² D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1979, p. 215.

Începută în iunie 1784 și continuând pînă în preziua răscoalei, conșcripția militară se amplifică în condițiile unei confuzii generale alimentată de opoziția nobilimii și de contradicția dintre tendințele Comandei militare și acelea ale Guberniului ardelean.

Toate aceste preparative se vor fi resimțit în păturile de jos, de vreme ce, cercetări de arhivă întreprinse cu scopul de a stabili limitele nord-estice ale mișcărilor prilejuite de conșcripția militară premergătoare răscoalei, au pus în evidență cu aproape două luni înaintea primelor manifestări de acest gen, cunoscute în literatura de specialitate, și alte răzvrătiri împotriva regimului arbitrar impus iobăgimii de domnii de pămînt, lărgind astfel considerabil aria de întindere a conșcripției militare, spre centrul și răsăritul Transilvaniei. Sub aspect administrativ-teritorial satele răzvrătite se situau în comitatul Turda, Scaunul Mureș, în enclavele comitatului Alba de Sus și în comitatul Tîrnava, zone situate la distanță de 1—3 zile de drum pînă la Alba Iulia, centrul în care se făcea conșcrierea.

Avem în vedere așezări ca Biia, Sînmiclăuș, Pănade și Iclod din limita sud-vestică a zonei de care ne ocupăm aici, Albești, Boiu și Vînători din limita sud-estică sau așezările Laslău Mic,³ Laslău Mare, Suplac, Odrîhei, Șoimu Românesc, Ceuaș și Lepindea, situate mai spre est cît și Beșineu (azi Valea Izvoarelor) din apropierea Tîrgu Mureșului din limita nord-estică.

Atmosfera ce domina în vara anului 1784 regiunea Tîrnavelor este redată de rapoartele adresate Tablei continue a comitatului de către Csikszépvízi Szöcs Albert vicecomitele cercului de sus și de Csikszentkirályi András Antal, asesor jurat al comitatului Tîrnava.

Potrivit acestor izvoare, situația a devenit mai agravantă la Laslău Mic, unde, din memorialul grofului Bethlen Pál trimis Tablei continue a comitatului, rezultă că „... iobagii au refuzat slujbele domnești fugind de la acestea și în nici-un chip nu vor să mai slujească.”⁴

Comitele Bethlen Pál stăpînul domeniului feudal în care era inclusă și așezarea răzvrătită, dispune autorităților ca pe iobagii refractari de aici să-i oblige cu forța la îndeplinirea slujbelor și cu asistența Tablei, vicespanul Szentpáli Benjamin urma să îndeplinească acest ordin luînd cu sine numărul de asesori necesari. Comisia astfel constituită avea misiunea ca odată sosită în sat, să cheme în fața sa pe iobagii răzvrătiți spre anchetă și a afla „... cauzele acestei încăpățînări”⁵ „iar întîlnind pe corifeii acestora, dacă aceștia nu vor fi îngăduitori, să-i aresteze trimițîndu-i „ad refrenationem”, în închisoarea comitatului”.⁶

Nesupunerea la îndeplinirea slujbelor domnești, componenta cea mai valoroasă în această perioadă pentru economia domeniului, dar și cea mai grea pentru iobag, a obligațiilor feudale, în speță răzvrătirea de la Laslău Mic, a fost raportată și Guberniului Transilvaniei, atît de

³ Arh. Stat Mureș, Fond Scaunul Mureș, seria: Documente referitoare la răscoala lui Horea, nr. 4.

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem.

Tabla continuă cit și de comunitatea satului neîndreptățit, fiindcă rezultă că acesta, ca for competent, a emis petenta nr. 5922 din 5 iulie 1784,⁷ care dispunea probabil o cercelare imparțială la fața locului pe baza audierii ambelor părți aflate în conflict.⁸

Este cunoscut faptul că în 1765 iobagii sași din cele 13 sate de pe Tirnave, în majoritate de pe domeniul aceluiași conte Bethlen Pál, căroră li s-au alăturat și iobagii români din împrejurimi, s-au ridicat împreună împotriva slujbei de patru zile pe săptămână impusă de stăpînul feudal, declarînd că nu vor să presteze decît două. Mișcarea era pe cale să se extindă, mulți iobagi împotriviindu-se pe față, iar alții pregătindu-se să năvălească asupra curților nobiliare. Consiliul gubernial, însuși președintele acestuia, generalul Andrei Hadik, temîndu-se că mișcarea s-ar putea transforma într-un „*bellum rusticum*” a trimis trupe în satele Ormeniș, Laslău Românesc (Mare), Laslău Săsesc (Mic), Ceuaș, Lepindea. Sub presiunea acestora iobagii au fost siliți să continue prestarea slujbei de patru zile săptămînal cu brațele sau trei cu vite.⁹

La audiere, administratorul domeniului, ca reprezentant al stăpînului acestuia, redă situația creată în sat, în primăvară, cînd iobagii „... din ordinul împăratului nu vor să lucreze, au părăsit lucrul din proprie inițiativă mergînd acasă, apoi au declarat că din puterea lor nu mai lucrează mai mult de două zile pe săptămînă cu vitele și cu brațele...”. Nu cunoaștem un ordin al împăratului în acest sens, dar este cunoscut că ultima reglementare a slujbei domnești, limitarea prevăzută în „*Certa puncta*”¹⁰ din anul 1769, s-a pus în aplicare diferențiat, mai ales după bunul plac al stăpînului de pămînt. Ordinul împăratului la care se referă iobagii în răspunsul lor este totuși zvonul ce circula, tot mai intens, încă de pe la începutul anului 1784, în legătură cu conscrierea militară și cu abolirea slujbelor.¹¹

Potrivit conscripției din anul ulterior răscoalei lui Horea 1785¹², satul Laslău Mic, urban, din spusele juraților nu avea, iobagii fiind supuși domnului de pămînt din tată în fiu. Întreaga comunitate iobăgească era pe moșia unui singur stăpîn, comitele Bethlen Pál din Băneș. Satul se compunea din 57 de iobagi pe 57 de sesii; mai erau în sat opt jeleri și doi slujitori care erau obligați la slujbă în muncă, în natură și la daturi (dani). Fiecare iobag slujea, dacă avea patru vite sau în asociere, cel ce avea numai două, cu altul, patru zile săptămînal. Dacă n-avea vite, cu brațele slujea două zile. Jelerii cu patru vite sau în asociere slujeau două zile iar cu brațele una. Atît iobagii cît și jelerii dădeau la Sînmărtin (ziua sf. Mărtin), potrivit obiceiului din săsime, must în valoare de 1 florin, apoi un pui de Crăciun, zece ouă, femeile lor torceau de asemenea stăpînei 3—4 funți de cîneapă sau dijmă în

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Istoria României*, Ed. Acad. R.P.R., vol. III, p. 423.

¹⁰ *Ibidem*, p. 745.

¹¹ D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, vol. I, pp. 214—216.

¹² *Arh. Stat. Tg. Mureș*, Col. de conscripții.

natură; dădeau din toate produsele.¹³ Rezultă din cele de mai sus că aici, ca și în multe alte locuri, iobăgia s-a instaurat în toată plenitudinea ei.

Din partea obștii iobăgești, Kolcsár Márton și Geller Ilantzi au răspuns la audiere în fața comisiei că de aici înainte au hotărât împreună să slujească astfel: cei ce fac slujbă cu patru vite să nu slujească mai mult de două zile pe săptămână, motivându-și hotărîrea prin aceea că, populația satului — înmulțindu-se prea tare și divizându-și între ei pământul strămoșesc, cu slujbă cu aceasta se poate mulțumi excelența sa. Iar dacă nu se va mulțumi, spun ei mai departe, „... *sîntem gata și să ne vindem boii și caii*.”¹⁴ (din cauza cărora li se cer patru zile pe săptămână) „și să lucrăm — declară ei — ce putem cu vacile și cu atelaje angajate pe bani pe seama lor.”¹⁵

Continuînd audierea la întrebarea că cine i-a sfătuit să fugă de la lucru și să vină cu atelajele acasă de la cîmp comisia consemnează răspunsul că „... *nimeni, ci din proprie inițiativă au părăsit lucrul*.”¹⁶

Juzii domeniali Florea Zaharie și Hosu Iuon prezenți la audiere, întrebați de comisie redau pe inițiatori ca fiind, potrivit răspunsului lor, fiul lui Geller Hantzi, Geller Stefan, Lenart Stefan, Hosu Andrei, Kolesár Márton și Geller Hantzi.¹⁷

Actul încheiat de comisie redă, în partea privitoare la raporturile urbariale dintre domn și supuși, că li s-a repetat iobagilor că mânia sa groful nu poartă de la ei mai multă slujbă, ci numai slujba rînduită de împăratul, dar la aceasta ei au răspuns că așa cum au hotărît ei cu puterea lor „... *nu slujesc cu boii mai mult de două zile pe săptămână*.”¹⁸

Potrivit uzanței epocii, la lucrările comisiei au fost citați pentru mai multă veridicitate și cîțiva mici nobili locali, cît și juzii și gornicii satelor din împrejurimi (Soimușul Românesc, Odrîhei și Suplac), sate care s-au solidarizat cu răzvrătiții din Laslău Mic și în care fierberea încă dăinuia. S-a trecut apoi în prezența acestora la îndeplinirea prevederii din cea de a doua parte a decretului gubernial, anchetarea vinovaților de răzvrătire împotriva stăpînirii. Rezultă că trimițându-se oamenii comitatului spre a aresta pe fruntașii răzvrătiților aceștia au prins pe cei patru iobagi, intenționînd a-i transporta la temnița comitatului. Pe cînd se aflau încă în casa primarului din Laslău Mare au venit doi iobagi cu furcile de fier în poziție de străpungere spunînd celor prezenți: „*azi nu veți duce de aici pe acești ostateci! Să știți că va fi un lucru rău, sau noi sau voi veți pieri și cel dintîi pretorul va plăti*”. Afirmația era un avertisment pentru oamenii comitatului dat de obștea satului iobăgesc, ce se afla în uliță ca de obicei în atare împrejurări.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Arh. Stat. Mureș, Fond Scaun Mureș, seria Documente referitoare la răscoala lui Horea, nr. 4.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem.

Unul din oamenii de represiune aflat în casa primarului ieșind în acest timp afară cu o flintă și văzându-l cei doi flăcăi, aceștia au scos în grabă pe poartă în stradă pe iobagii prinși, care au fost de îndată înconjurați de mai mulți bărbați cu furci de fier, iar niște femei ajutate de bărbați au tăiat fringhiile cu care erau imobilizați ostatecii eliberându-i, fapt care a făcut să eșueze planul stăpînul feudal și al oamenilor trimiși de acesta.

Neputînd, din cauza spiritului de solidaritate manifestat de răzvrătiți, să identifice pe cei care au intrat în curtea primarului cu furcile de fier, comisia a reținut în schimb din gura acestora, declarația că ... *sîntem gata mai bine a merge ca soldați (grăniceri) decît ca slujbaşul comitatului să scoată afară (din sat) pe vreunul din noi și de acum în colo slujba noastră către domnul (de pămînt) nu va (mai) fi ca pînă acum*".²⁰

Cu toate că iobagii răzvrătiți din Laslău Mic nu au declarat decît în finalul acțiunii de la sfîrșitul lunii mai 1784, că de fapt mobilul revoltei lor este conscripția militară, iar în literatura problemei, primul sat care cere să fie conșcris, este Hăpria din apropierea Alba Iuliei abia la începutul lunii iulie,²¹ apreciem că cronologia mișcărilor iobăgești prilejuite de conscripție, începe de fapt, potrivit știrilor din raportul susmenționat, prin răzvrătirea celor de aici și cu două luni mai devreme decît se cunoștea.

Oficialitatea comitatului Tîrnava, în aproape fiecare din ședințele ei din lunile august-septembrie 1784, este pusă în situația de a examina răzvrătirile locale din cutare sau cutare localitate.²² Mai ieșite din comun sînt mișcările din satele Boian²³ și Lodorman de lîngă Mediaș și Sîntioana săsească de lîngă Dumbrăveni²⁴. Cei din Boian vor să devină grăniceri din cauza gravelor maltratări la care sînt supuși de administratorul moșiei feudale²⁵ despre atitudinea căruia s-au plîns și împăratului Iosif II la 1773, cu prilejul vizitei în Transilvania.

Mișcarea satelor spre Alba Iulia, centrul unde se făcea înscrierea ca grăniceri, antrenează și așezările de pe cursul inferior al Tîrnavei Mici. Între primele care denunță iobăgia și pleacă spre Alba Iulia sînt satele Petrisat, Sînmiclăuș, Pănade, Biia și Iclod. Gravitatea raporturilor urbariale de aici determină populația iobăgească să denunce — spre deosebire de alte așezări, toate componentele iobăgiei. Nu mai vor să fie nici slugii domnilor pămîntești, nici ai comitatului. Denunță astfel toate slujbele. Refuză transporturile (forspontul), naturaliiile și chiar

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ I. Prodan, *op. cit.*, p. 216.

²² *Arh. Stat. Mureș*, fond Comitatul Tîrnava, Nr. 222, Protocollum politico-oeconomicum mensis augusti, anii 1784 și *idem*, mensis septembris 1784, nr. 223.

²³ *Ibidem*, nr. 223 (sept. 1784), fila 247/a, poz. 1752.

²⁴ *Ibidem*, poz. 1447.

²⁵ Conflictul comunității iobăgești din Boian cu administratorul moșiei (prefectus) Kádár Mozes, cel reclamat și în anul 1773 împăratului, sînt neîntrerupte, constituindu-se într-un îndelung purtat proces pînă la moartea acestuia, intimplată în 1784 (*Vezi Arh. Stat. Mureș*, Fondul Scaunul Mureș, 904/1773).

contribuția către fisc. O denunțare asemănătoare a slujbelor au făcut și iobagii din Sălcud, Boziaș și Idrifaia.

Mișcarea satelor dinspre sud-vest, Petrisat, Biia, Sînmiclăuș, Pănade și Iclod spre Alba Iulia a fost comunicată Tablei continue a comitatului Țirnavă de judele suprem nobiliar al cercului de jos Miske Ladislau. Rezumatul raportului său însumat în protocolul de ședințe al oficialității, în lipsa rapoartelor propriu-zise, ne este suficient azi pentru a reconstitui fresca frământărilor care au dus iobăgimea din aceste sate la răzmerița împotriva obligațiilor față de stăpînul feudal.²⁶ Acestea, la aflarea știrii privind înscrierea ca grăniceri la Alba Iulia s-au agitat în așa măsură încît au refuzat supunerea atît față de domnii de pămînt, cît și față de autorități.²⁷

Din memoriul adresat Guberniului Transilvaniei potrivit relatărilor lui Miske Ladislau judele nobiliar al Cercului de Jos de Comitatul Țirnavă, rezultă că iobagii din aceste sate „... s-au adunat și au hotărît că ei dacă vreunul rămîne și nu merge cu ei la întoarcere îl aruncă afară din sat nu-l mai sufăr între ei.”²⁸ Trei dintre cei care au agitat poporul au fost ținuți legați în temnița comitatului. Declarația luată cu acest prilej însumează de fapt principalele puncte program ale răscoalei lui Horea: domn pămîntesc nu mai vor să slujească, întreg hotarul satului să se împartă între ei, să trăiască în libertatea lor, slujind, cînd se cere cu armele și nici contribuție (impozite) să nu plătească.²⁹ Judele nobiliar Miske relatează că în 23 august 1784, în zori, mai mult de 500 de iobagi, unii călare, alții pe jos, s-au adunat în fața reședinței lui, apoi au plecat spre Alba Iulia. Și naturalii pentru armată (hrana trupei și a cailor armatei austriece staționată în Principat) au refuzat să le predea pînă după întoarcerea de la Alba Iulia. În apropiere, la Bia și Șona motivînd aceleași pretexte, au izgonit cireada și stava stăpînului feudal din sat.³⁰

Iobagii din Sălcud și Idrifaia, localități aparținînd domeniului contelei Bethlen Samuel de Ictar, potrivit plîngerii adresate Tablei continue a comitatului Țirnavă³¹, au denunțat slujba domnească, predarea dijmelor și a daniilor, agitîndu-se în așa măsură, încît vreau să ia armele și devenind grăniceri să nu mai lucreze niciodată pentru domn. Supușii din Chimitelnic, Sălcud și Idrifaia ai aceluiași stăpîn feudal, au făcut front comun. Judele sătesc din Idrifaia, adunînd într-o seară pe săteni „i-a întrebat, unul cite unul, pe nume, dacă vreau să fie cătane, căci preotul lor e dator să le scrie numele.”³² Stăpînul auzind despre aceasta l-a întrebat cu a cui poruncă a făcut acest lucru, dar judele n-a putut sau n-a vrut să arate nici o poruncă.³³ Nobilimea proprietară,

²⁶ *Ibidem*, fond Comit. Țirnavă nr. 222/1784 (aug.), fila 232, poz. 1638.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ D. Prodan, *op. cit.*, p. 230.

²⁹ *Ibidem*, p. 231.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Arh. Stat. Mureș*, fond. Comit. Țirnavă, nr. 623, fila 232, poz. 1639.

³² D. Prodan, *op. cit.*, p. 231.

³³ *Ibidem*.

surprinsă de amploarea mișcării, nu se putea obișnui cu ideea spontanității răzmerițelor țărănești, bănuind, așa cum s-a dovedit ulterior, imixtiunea Curții, a împăratului chiar, în încurajarea iobăgimii la nesupunere. Tabla continuă, în ședința sa din 25 august 1784, citind numai partea care-o avantaja, dintr-un decret imperial, primit în acele zile, hotărăște ca în satele răsculate să fie trimisă armată imperială spre a le pacifica³⁴, aceasta însemnând în terminologia epocii „*execuție militară*”, pedeapsă deosebit de aspră, în virtutea căreia plutonul sau compania ce era încartiruită în sat trebuia să fie întreținută de locuitori cu toate cele necesare, cazare, hrană și băutură, pe toată perioada cât dura „penalizarea”, nu arareori 2—3 luni.

Agitația iscată de conscripția militară, a satului Boziaș (azi înglobat orașului Tîrnăveni) parvine Tablei continue a comitatului Tîrnava prin intermediul raportului vice judeului regesc Nagy Loránd, care o redă ca pe o „*magnum furorem ac tumultum*”, soldată cu trimiterea de delegați la Alba Iulia spre a cere arme și a-i înscrie ca grăniceri.³⁵

Protocolul de ședințe al Oficialității comitatului Tîrnava redă, ca și în celelalte cazuri, și plîngerea administratorului domeniului din Boian, potrivit căreia iobăgii de aici s-au ridicat asemenea celor din alte sate, denunțînd obligațiile domnești ceea ce le-a atras, represiunea oamenilor domeniului și ai comitatului. Răsculîndu-se, spre a lua arme și a deveni grăniceri, și a scăpa astfel de iobăgie, acuză nu atît robota și dijmele, cît mai ales tratamentul abuziv la care sînt supuși de către administratorul domeniului, care i-a snopit în bătăi din care mai mulți au trebuit să moară. Recent chiar pe unul așa de tare l-au bătut, încît l-au lăsat mort.³⁶ Din Boian la Alba Iulia, atît iobăgii români, cît și cei sași și unguri au pornit conduși de preotul românesc. Grupul lor numeros, depășind o sută de inși, fu întîlnit în Sincel lîngă Blaj de generalul Pfefferkorn și la întrebarea acestuia că unde merg și ce vreau românii au răspuns că au plecat din îndemnul preotului lor, care a și plecat cu un alt grup mai mare.³⁷ Susținerile supușilor din Boian readuc în actualitate tragicele relatări cu care părinții sau frații lor mai mari, în urmă cu două decenii, la 1773, au întîmpinat la marginea satului lor pe Iosif al II-lea, aflat în prima lui călătorie prin Transilvania.³⁸ Abuzurile domnurilor de pămînt sînt plastic redată în plîngerea verbală din 1773 a locui-

³⁴ *Ibidem*, Arh. Stat. Mureș.

³⁵ *Ibidem*, fila 231, pag. 1630 „Legitur relatio D(omini) Laurentii Nagy vice jud(icia)lium referentis rusticanem plebis magnum furorem ac tumultum recenter exordentem signantem véro possessionem Borzas jam legatos A. Carolinam, arma suscipiendi gratia mississe notificantis”.

³⁶ *Ibidem*, nr. 223, fila, 247, r. poz. 1752.

„... Incolarum All Bajomiensium al militiam Limitaneam conscriptionis desiderii cauzam quod provisor dominii eosdem davis avet tractaret verberibus ut plures mori debuerint signanter proximis diebus unum adeo verberati currasset ut proximus mortu relictus fuerit, ad investigandas hasce igitur querelas commissarios disinteresatos exemittehdos in excedentem provisorum pro merito aminadvertendum ac de effectu referendum praeciipiendis”.

³⁷ D. Prodan, *op. cit.*, p. 232.

³⁸ Georgie Barițiu. *Părți alese din Istoria Transilvaniei pre două sute de ani în urmă*, vol. I., Sibiu, 1889, p. 461.

torilor satului Boian. „*Majestate — ziceau ei atunci — domnul nostru, comitele Nicolae Bethlen ne nimicește cu totul prin munca cea multă. De multe ori sintem siliți să-i lucrăm săptămîna întreagă. Cu toate acestea, el nu ne dă nimic de mîncat, bădă însă, ne dă prefectul (administratorul) său, mai în toate zilele, fără nici-o vină oricît ne vom sili și vom lucra. Domnul nostru ne aduce la stare de cerșetori.*”³⁹

Tabla continuă hotărește ca la investigarea plîngerilor sosite probabil din partea ambelor părți să se trimită asesori sau comisari imparțiali iar după anchetă administratorul să fie admonestat.⁴⁰

Iobagii sași din Veseuș porniți spre Alba Iulia au ezitat să renunțe la drum chiar și după ce li s-a comunicat sistarea înscrierii. La însinuarea autorităților și a nobilimii că agitația ar fi fost pricinuită de persoane străine de sat sau chiar de țară judele sâtesc din Veseuș afirmă că mișcarea a fost generată de influența celorlalte așezări pornite spre Alba Iulia. El însuși a fost obligat să se pună în frunte sub amenințarea cu bătaia sau cu amenda de 12 florini.⁴¹

Din cercetările întreprinse ulterior rezultă exodul aproape general spre Alba Iulia a satelor de pe Tîrnava Mică, reprezentanții unora dintre ele declarînd deschis că mișcarea n-a fost provocată de agitatori străini.

Tot la mijlocul lunii august 1784 se înregistrează o împotrivire locală față de slujbele domnești și față de zeciuile de la Beșineu (azi Valea Izvoarelor) în zona Tîrgu Mureșului, dar aparținînd tot de comitatul Tîrnava. Aici un iobag mai îndrăzneț, Ioan Bac, s-a pus în fruntea satului și — potrivit plîngerii lui Horváth Miklós, perceptor regesc și proprietar local, — „prin adunări repetate” „... a învrăjbit sufețele sâtenilor, îndemnînd poporul să ia armele înălucărîndu-l la răscoală în mod premeditat”. Plîngerea se încheie cu rugămintea ca să se dispună ca această răscoală să fie stinsă din timp.⁴²

Tabla continuă reținînd informația ca gravă dispune vicejudeului de plasă să aresteze pe Ioan Bac din Beșineu și să-l aducă, sub bună pază, la închisoarea comitatului. Cazul se complică de vreme ce învinutul se adresează după un timp comitatului spre a-l pune pe picior liber pentru a se putea apăra. Comitatul hotărește, reexaminîndu-i cazul, că nu-l va elibera pînă cînd nu va fi convins pe deplin că agitația iobăgimii din Beșineu nu se va fi stins cu totul.⁴³

În ultima decadă a lunii august se înregistrează și răzmerița celor din Lodroman, așezare iobăgească din zona Mediaș, descrisă în reclamația adresată Tablei continue de vicejudele plășii de jos a comitatului, Petroczi Miklós și rezumată în protocolul ședinței din 30 august 1784. Cere să i se încredințeze ancheta în satul răzvrătit, iar pe judele sâtesc, bănuind că a instigat poporul la răscoală, să-l aresteze.⁴⁴

³⁹ *Ibidem.*

⁴⁰ *Ibidem.*

⁴¹ D. Prodan, *op. cit.*, pp. 231—232.

⁴² *Arh. Stat. Mureș*, nr. 222, fila 235, poz. 1675

⁴³ *Ibidem*, nr. 223, fila 231, poz. 1695.

⁴⁴ *Ibidem*, nr. 222, fila 236, poz. 1679.

Din Sîntioana Săsească (azi înglobată în oraşul Dumbrăveni) se dezbate în faţa Tablei continue de la finea lunii august pîngirea iobagului Molnár Francisc, redactată în aşa fel încît să nu fie susceptibil de pedeapsă pentru îndrăzneala de a o fi făcut. El cere ajutorul comitatului pentru ca grelele sarcini iobăgeşti impuse de stăpînul feudal să fie reduse, fiindcă pentru neîndeplinirea lor satul a mai fost admonestat şi înainte. Rezultă însă că, cu toate aceste admonestări, ei refuză şi acum să mai presteze robotele şi să dea dijmele cuvenite, motiv pentru care prin raportul oficialului Kakutsi Sándor se cere iar Tabla Comitatului aprobă obligarea cu forţa la slujbe a celor răzvrătiţi. Celor mai recalcitranţi li se aplică şi pedepse corporale.⁴⁵

Răzvrătirea iobăgimii de pe domeniul comitetului suprem Bethlen Pál din Bahnea de la sfîrşitul lunii mai din satele Laslău Mare, Şoimuş şi Odrîhei revine în prima decadă a lunii septembrie, îmbrăţişînd de această dată formă agitaţiilor satelor ce luau drumul Alba Iuliei spre a se înscris ca grăniceri şi a primi arme.

Astfel potrivit ştirilor cuprinse în raportul asesurului jurat András Antal, trimis Tablei continue a comitatului, la 13 septembrie 1784, rezultă că, din ordinul vicecomitelui Szűts Albert al cercului de sus al comitatului, a întreprins cercetări în Odrîhei, pentru a stabili, în ce măsură Suciu Ioan (Szöcs Iuvon) şi Cenghel Gheorghe (Czengel György), recent întemniţaţi, au fost sau nu fruntaşi în ridicarea ţărănimii acum răzvrătită.⁴⁶ În acest scop au chemat la Tîrnăveni pe Zălog Vasile judele sătesc din Odrîhei, pe gornicii Laslo Mihăilă, Cioca Mihăilă şi Fărcaş Gligor toţi din Odrîhei, care sub prestare de jurămînt au relatat decurgerea evenimentelor legate de conscripţia militară.

S-a stabilit astfel că în ziua de Sîntă Măria Mare (15 august), din îndemnul celor din Suplac, s-au adunat şi locuitorii din Odrîhei spre a se sfătui în privinţa plecării satului sau a delegaţilor lui la Alba Iulia, spre a primi arme şi a deveni grăniceri. Adunarea s-a ţinut fără încuviinţarea judeului sătesc, de vreme ce acesta, sosind la faţa locului şi întrebîndu-i că ce vor? Vor să plece la Alba Iulia după arme? Suciu Ioan şi Cenghel Gheorghe au strigat că „... desigur că pleacă! Dimineată se pregătesc şi cu toţii pornesc”.⁴⁷ Într-un moment de şovăire, unii dintre săteni, din spirit de precauţie, au început să se retragă din mulţime. Spre a nu se risipi întreaga obşte Suciu Ioan „... s-a pornit printre săteni cu astfel de cuvinte: cei ce vor să ţină cu satul, cu toţii să vină să dea mîna cu el. Majoritatea sătenilor i-au şi dat-o”.⁴⁸

Stratificarea socială a iobăgimii începută în deceniile anterioare s-a vădit şi aici, fiindcă potrivit intereselor şi a funcţiei de jude sătesc sau gornic prin care cîţiva se deosebeau de majoritatea obştii, aceştia s-au retras, nu însă fără a avertiza pe iniţiatori. Gornicul Laslo Mihăilă i-a spus lui Suciu: „... Auzi Iuoane, dar tu nu eşti iobag eşti jelerul domnului tău, nici nu simţi prestările, de ce te amesteci în acest lucru?

⁴⁵ *Ibidem*, poz. 1447.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*.

Mai bine să așteptăm (să vedem) soarta celorlalte sate care s-au pornit deja și dacă toată țara va lua armele, nici noi nu vom lipsi”.⁴⁹

Răspunsul lui Suciu Ioan, că nu-i va mai minca lui și copilului său carnea maghiarul și nu-i va bea singele, exprimat desigur figurativ, reflectă la inițiatorul mișcării din Odrhei o radicalizare a concepției nu numai sociale, ci și naționale. Momentul răscoalei lui Horea pe care mișcările prilejuite de conscripția militară o premerge a ocazionat numeroase dovezi în această direcție.

Reconstituirea evenimentelor petrecute în sat, la finele lunii august 1784, urmărită de oamenii comitatului, pune în evidență personalitatea „agitatorului” din Odrhei, care, așa cum i s-a reproșat, deși nu era iobag și nu îndura cele trei componente principale ale stării iobăgești robota (slujbele), zeciuală (dijma) și taxa capului, avînd obligații incomparabil mai ușoare ca jeler⁵⁰, s-a pus în fruntea satului său, tocmai datorită gradului avansat de a gîndi și de a-și ajuta tovarășii și obștea, să folosească prilejul oferit de situație, spre a se emancipa social și național, scăpînd de iobăgie prin înscrierea ca grăniceri, înlăturînd poate sau insubordonîndu-se oamenilor autorității și stăpînului feudal, ambii fiind din afara neamului său.

Văzînd probabil că obștea șovăie, Suciu Ioan avansează o soluție de compromis, anume să plece el ca delegat al satului, la Alba Iulia. Raportul nu menționează dacă a plecat sau nu, dar prin aceasta adunarea s-a împrăștiat, și pînă la data redactării actului la care ne referim, 13 septembrie, cheștiunea plecării la Alba Iulia a satului Odrhei a rămas în suspensie. După acestea însă Suciu Ioan, fire intrasigentă și temerară „... s-a încăpățînat în așa măsură încît a îndrăznit să nu asculte nici ordinul domnului vicecomite (care) l-a chemat (la dînsul) de vre-o două ori și n-a mers niciodată. I-a răspuns (doar) că (lui) nu-i poruncește și nu merge”.⁵¹

Se vedește și aici, cealaltă implicație majoră a mișcării prilejuită de conscripția militară, temeiul ei național.⁵² În Transilvania rolul și locul nobilimii și al iobăgimii a fost în cel mai sugestiv mod definit de unul din istoricii unguri — I. Toth Zoltán — bun cunoscător al realităților de aici, care afirmă: „Căci după cum nobilul maghiar era întru-chiparea feudalismului asupra, tot astfel iobagul român, cu religia lui ortodoxă, fără de care nobilul maghiar nu se putea închipui pe sine însuși, era întru-chiparea celeilalte clase de bază a feudalismului, a țărănimii”⁵³. Mobilul mișcării însăși exploatarea cruntă, agravată în ultimul secol și abuzurile de tot felul din ultimele decenii au atîntit ochii iobăgimii, în majoritate românească spre „domnii pămîntești (stăpînii feudali — compl. ns. — I.R.), dregătorii lor, dregătorii comitatului, dregătorii țării, apăsătorii poporului (care erau compl. nS. — I.R.) în genere

⁴⁹ *Ibidem.*

⁵⁰ *Ibidem.*

⁵¹ *Ibidem*, poz. 1700.

⁵² D. Prodan, *op. cit.*, p. 246.

⁵³ I. Toth Zoltán, *Mișcările țărănești din Munții Apuseni pînă la 1848*, București, 1955, p. 157.

unguri. Apăsarea însăși era națională. De la lozinca împotriva nobililor s-a trecut ușor la (aceea, compl. ns. — I.R.) împotriva nobililor și unguirilor, sau simplu, împotriva unguirilor", după expresia mai nouă a unui mare cunoscător al problemei.⁵⁴

Tabla comitatului Tîrnava preocupată în cel mai înalt grad de stingerea și pacificarea mișcărilor și a răzvrătirilor locale din satele de pe ambele Tîrnave, concomitent cu cercetarea împrejurărilor răzmeriței din Odrihei, Suplac și Șoimuș trimite două comisii spre a publica și explicita în sate Decretul gubernial din 26 august privind sistarea conscrierii militare.⁵⁵

Rezultă deslușit că „...în fiecare sat au răspuns că întregul sat, cu toții în egală voință au hotărît". Au mai afirmat exprimîndu-și îndoiala față de decretul Guberniului că „...ar fi numai de la domni", și nu de la Guberniu.⁵⁶ Alte sate au răspuns că „...nădăjduiesc ieșirea (din iobăgie) a acelor care s-au conscris deja (ca grăniceri) și cum va fi starea acelor, speră și ei la o soartă asemănătoare”.⁵⁷

Raportul relevă recalcitranța inițiatorilor mișcărilor locale, care au refuzat să se prezinte în fața comisiei deși au fost chemați în repetate rînduri.⁵⁸

Spre satele Cîmpiei ardelenе, ce se întindea în cea mai mare parte în comitatul Turda, mișcarea se difuzează din satele de pe Mureșul mijlociu, Miraslău, Decea, Inoc spre Ghiriș (azi Cîmpia Turzii) Agîrbiciu (azi Vișoara), Luna și în diagonală pînă la Pintic, în nord spre Bistrița.⁵⁹

Raporturile de servitute aspre de pe marile latifundii de pe Cîmpie cîț și răzvrătirile abia stinse, pornite pe vremea mișcării lui Sofronie din 1759—1761, apoi activa agitație împotriva unirii cu Roma, au constituit un îndestulător temel pentru rapida extindere a refuzului îndeplinirii slujbelor domnești și pornirea în masă a țăranilor spre Alba Iulia, Miraslău și Luna, locurile de înscriere ca grăniceri, spre a scăpa de iobăgie. Poate tocmai din aceste motive vestea conscripției trezi toată Cîmpia⁶⁰, potrivit relatării contelui Bethlen Ludovic, care, încă înainte de 23 august 1784, trecînd prin satele de aici, este adînc impresionat de cele ce i-a fost dat să vadă.⁶¹ El însuși a întîlnit cinci sau șase cete de țărani care i-au răspuns că au luat drumul Alba Iuliei, dar erau nedumeriți, necunoscînd motivul din care s-au pus în mișcare. Posedau și un bilețel scris nemțește. Rînd pe rînd, după cei din Luna și căpușenii trimis la Alba, delegați. Căraușii trimiși cu sare la Partos, spre a fi imbarcată pe plute, la întoarcere vestesc despre mișcare pe cei din Lechința. Agitația era mare iar în însuflețirea ce-i însoțea, protopopul

⁵⁴ D. Prodan, *op. cit.*, p. 246.

⁵⁵ *Arh. Stat. Mureș*, fila 232, poz. 1700.

⁵⁶ *Ibidem*, pach. XXIX, nr. 621.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ D. Prodan, *op. cit.*, p. 233.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Ibidem*.

Artimon Pop Samuil le promisese celor ce-l urmau că la intrarea în Cetatea Bălgradului (Alba Iulia) îi va pune în rind ca pe cătane, cu bitele pe umăr „în loc de pușcă, și așa va intra cu ei. Drept răsplată țăranii” ... *făgăduiră să-l țină pe viață popă în sat*⁶².

Personalitate influentă în zonă, protopopul Artimon Pop Samuil, scrisese și satelor vecine, Dateș, Icelandu Mic (azi Iclănzeli) Icelandu Mare și Oarba, care-l urmară spre Alba Iulia, iar iobagii români și unguri din Iernut, Deag și Petrilaca făcură sfat cu cei mai avansați. Tot la această amplă mișcare spre Alba Iulia se referă și Nagyári Alexa, solgăbirăul plășii Bogata, afirmind că venind la el i-au arătat chiar o scrisoare adusă de acolo. Sub influența acestor sate se adună și celelalte și pleacă întracolo în fiecare oră. În împrejurimi, peste tot, poporul era într-o mare tulburare, nemaivoid să slujească stăpînitorilor, iar despre starea actuală a lucrurilor se miră atît domnii de pămînt, nobilii și preoții.⁶³

Satele Socol și Cozma, situate mai spre nord-vest, scriind prin preoții lor, întreabă dacă li se vor da pămînturi în proprietate în cazul cînd vor deveni grăniceri?

Mișcarea celor din Pintic, din districtul Bistriței, a făcut mare vîlvă, stîrnind justificate temeri din partea autorităților. Ea s-a prelungit în timp pînă în zilele răscoalei propriu-zise. La Pintic, auzindu-se despre conscripția militară, iobagii se adună la casa popii Vasile, unde au hotărît să trimită la Alba Iulia, succesiv pe Vasile Luca, apoi pe judele satului Ștefan Bucur.⁶⁴

Satele din sud-vestul Transilvaniei s-au pus de asemenea în mișcare, centrul de acțiune dovedindu-se a fi Albeștiul și Boiul. Demersurile făcute de iobăgimea din această parte au fost puse în evidență abia după stingerea răscoalei lui Horea, cînd s-au întreprins audieri și anchete în toate satele spre a se elucida cauzele acestora. Potrivit unei asemenea audieri, la Voldorf (azi Văleni), sătenii s-au adunat și dînd mină cu judele sătesc s-au exprimat că și ei vor să devină cătane și să trimită delegați la Alba Iulia. Popa Radu Neagoș, preot în București, preot auxiliar în Voldorf, prin starea lui economică apropiat păturilor sărace nu trădează, în auditoriul ce i s-a făcut, demersurile din vară și nici pe inițiatorii lor. Pentru a afla adevărata față a lucrurilor, Tabla continuă a comitatului nou înființat, cu reședința la Făgăraș, citează aici pe ceilalți doi preoți din sat popa Nicodim și popa Samoilă, spre a fi audiați. Cu prilejul anchetei ce a avut loc, la 10 ianuarie 1785, aceștia se desolidarizează de mișcarea țăranilor, ei înșiși fiind mai înstăriți și, deci, mai puțin interesați în reușita mișcării.

Rezultă că în sat agitația a continuat și după ce solgobirăul Donáth a publicat sistarea conscripției. Mergînd spre biserică și trebuind să treacă printre țăranii adunați în mijlocul satului, aceștia au cerut lui popa Samoilă să dea mîna cu ei, ceea ce ar fi însemnat în obiceiul tim-

⁶² *Ibidem*, p. 234.

⁶³ *Ibidem*, p. 235.

⁶⁴ *Ibidem*.

pului, că se solidarizează cu acțiunea lor. Întrebându-i ce rost are să le întindă mâna, i-au răspuns că pentru a-i însoți la Alba Iulia, spre a deveni împreună grăniceri și să devină slobozi. La acestea popa Samoilă opunându-se, bazat pe poruncile solgobirăului publicate în dimineața aceleiași zile, sătenii i-au luat mâna cu forța și i-au spus: „... *Dacă ești hotărât să nu vii, atunci va veni cu noi popa Radul Neagoș...* (iar tu) *să rămâi popa nemeșilor*”⁶⁵. Sosind în seara aceleiași zile circulara de pacificare a episcopului Ghedeon Nikitici*, a doua zi, adunând satul, o publică. Popa Radul Neagoș, atașat de acum pe față satului, văzind că interpretarea dată circularii de popa Samoilă este potrivnică plecării spre Alba Iulia, i-o ceru, o citi și zise către săteni: „... *O, nu-i vorbă de nici-o împiedicare și ... de amendă în această poruncă, putești merge fără teamă la Bălgrad, împodobindu-vă chiar sărbătorește pentru aceasta.*”

Desolidarizarea popii Samoilă și a popii Nicodim de interesele satului, întemeiată pe poruncile solgobirăului și pe circulara episcopicească, dar mai ales pe diferențierea social-economică statornicită cu timpul între ei, a frînat entuziasmul țăranilor, făcându-i să nu mai plece spre Alba Iulia. Atașamentul popii Radul Neagoș la idealul de slobozenie al iobagilor, în opoziție cu ceilalți doi preoți mai bogați ai satului, reflectă de fapt cele două tendințe manifestate în sinul clerului în timpul răscoalei.⁶⁶

La Ferihaza (Albești) și Hașfalău (Vinători), localități încorporate cu o parte din enclavele fostului comitat Alba de Sus la comitatul Făgăraș, tulburările iscate de vestirea conșcripției militare au fost și mai mari.⁶⁷ Autoritățile Comitatului nou înființat Odorhei, aflat în apropiere, priveau cu neliniște starea de agitație și pregătirile din aceste așezări.

Mișcările de aici își au sorgintea în știrea adusă de o cătană trimisă să vestească conșcripția militară, care le spusese să meargă însoțiți de preot „... *că altminteră nu va fi nimica și veți rămânea tot iobagi în veac*”, iar dacă preotul se va împotrivi să-i însoțească, atunci „*să-l lepădați afară din sat, că el popă mai mult nu va mai fi în țara împăratului*”. Nefiind dispus a-și asuma o atare răspundere, preotul satului, popa Stanciu, — așa cum relatează într-o scrisoare din 9 august 1784, — a încercat să-i determine pe săteni să nu plece la Alba Iulia, fără însă a-i putea convinge. La opoziția lui îndârjită, sătenii l-au amenințat insistând să se pună în fruntea lor căci „... *altfel nu va fi ca să nu mergi cu noi, că noi te ținem și pe dumneata cu sărăcia*

⁶⁵ Corneliu Cimpeanu, *Date noi în legătură cu răscoala țărănească din Transilvania din anul 1784, în Studii și articole de istorie*, IV, Editată de Societatea de Științe istorice și filologice, București, 1962, pp. 58—61.

* Corneliu Cimpeanu, *op. cit.*, p. 60, vezi și Abafi Lajos, *Adalék a Hora lázadás történetéhez. Egy névtelennek a levele*, în *Házánk*, 1887, VII, pp. 157—159. Pușcariu Ilarion, *Documente pentru limbă și istoric*, I—II, Sibiu, 1889—1897, p.n. 8—52, 60—63 (I); 304—305; 307—308 (II); Voileanu Matei, *Momente din viața bisericească a românilor ortodocși din Transilvania, 1780—1787*, Sibiu, 1902, pp. 31—32.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Ibidem*. Vezi și D. Prodan, *op. cit.*, pp. 235—236.

noastră de-ți plătim casă și grajd și dăm din iarbă și din toate ce avem ca să poți trăi; acum și dumneata caută să mergi cu noi, au dacă nu-i merje cu noi și din casă afară te-om scoate”.⁶⁸

Îndirjirea iobagilor din Albești supuși contelui Haller se întemeia, ca și în celelalte sate din Transilvania, pe gravele raporturi feudale statornicite de secole și agravate din cale-afară în ultimele decenii. „Că noi nu mai putem birui cu slujbele și cu minăturile domnilor și cu bătaile deregătorilor și prefătușului* (prefectuşul) — care ne bat în toate zilele...” declară ei, ajunși la capătul răbdării. Ieșirea din iobăgie, prilejuită de conscripția militară, nu voiau să le scape, de aceea, împreună cu judele sătesc au făcut trei încercări la preot spre a-l convinge. Nici lămuririle date de acesta în privința neajunsurilor statutului de grănicer, n-au putut să-i descurajeze. Conștienți că „... la poruncă vor căta a merge la oaste”, iar în războaie vor pieri, rămânându-le copii și femeile plângând, țăranii insistau la preot să-i însoțească. Găsind o soluție de compromis, popa Stanciu le sugera să trimită delegați sau scrisoare prin poștă la Sibiu la Guberniu spre a le confirma vestea înscrierii ca grăniceri, sperând într-o temporizare și în liniștirea spiritelor spre a „... nu-și face ură cu domnii”. Nereușind a-i liniști nici astfel își condiționează plecarea de semnarea unui raport de justificare a sa către autorități. De fapt, relatarea din 9 august 1784 la care ne-am referit. Actul semnat de 81 de săteni a fost trimis la Tabla continuă a comitatului Făgăraș, iar din restul documentelor relative la mișcarea celor din Albești nu rezultă decât, până la urmă, satul a plecat la Alba Iulia spre a se înscrie ca grăniceri, sau nu.⁶⁹

Iobagii din Vinători, așezare învecinată, au silit pe preotul lor popa Simion să plece la Alba Iulia, însoțit de încă doi. Dar de la Sighișoara s-au întors, auzind de sistarea conscripției.⁷⁰

În retrospectiva istorică a evenimentelor, acum când cunoaștem că mișcării prilejuite de conscripția militară i-a urmat de fapt răscoala lui Horea, este destul de dificil a atribui conscripției urmări distincte și caracteristice. Cu toate acestea, documentele evidențiază și efecte specifice mișcării prilejuite de evenimentul preludiu al răscoalei propriu-zise. Însuși refuzul împlinirii sau al îndeplinirii sarcinilor iobăgești care dacă n-a fost general și transpus în faptă, peste tot, a constituit realizarea unui punct din programul viitoare răscoale, se pare, cel mai esențial, libertatea socială, în forma incipientă, abolirea iobăgiei.

Mai mult chiar, încă în toiul mișcărilor determinate de conscripție, din indiscreția judeului sătesc din Boziaș, vicejudele nobililor comitatului Tirnava, a aflat că sătenii de aici, adunați la casa preotului neunit Vasile s-au înscris ca grăniceri cu copii cu tot și s-au declarat militari. Cu adevărînță emisă de preot, lista nominală a fost trimisă la Alba Iulia

⁶⁸ *Ibidem*.

* Prefătușul, formă coruptă de la Prefectus. Prefectul conduce și controlează administrația tuturor moșiilor unui domn pământesc (apud D. Prodan, *op. cit.*, p. 236, nota 79).

⁶⁹ Corneliu Cîmpeanu, *op. cit.*; D. Prodan, *op. cit.*

⁷⁰ D. Prodan, *op. cit.*, p. 236.

prin doi reprezentanți ai satului. Scopul înscrierii lor, exprimat deslușit, premerge cu câteva luni programul răscoalei lui Horea satorit în fața Devei, la 11 noiembrie 1784, de fapt ultimatumul dat nobilimii de aici.

Gradul de maturizare social-politică a obștii iobăgești din Boziaș este pus în evidență de ceea ce gîndeau ei atunci despre viitorul lor:

1. Domni pămîntești să nu mai slujească.
2. Pămînturile și apartinențele pe care locuiesc și le cultivă să fie ale lor pe veci.
3. Să fie scutiți de contribuția regească.
4. Exerciții militare să facă numai o lună pe an.⁷¹

O succintă comparație a celor de mai sus cu punctele ultimatumului de la Deva⁷² subliniază rolul important al mișcării prilejuită de conscripția militară din vara anului 1784 și chiar dacă aceasta nu s-a soldat cu incendierile și cu victimele omenеști specifice răscoalelor în general cît și răscoalei propriu-zise, o integrează organic în răscoala lui Horea, tocmai prin caracterul avansat al ideii-program, răspîndită peste tot în tumultul evenimentelor, dar care și-a găsit modul de exprimare în fierberea ce se va fi consumat între iobagii satului Boziaș.

Deosebirea dintre formularea primului punct de la Deva și cel de la Boziaș este doar formală. „*Nobili să nu mai fie*”, deci desființarea lor ca clasă (Deva), ar fi fost un fenomen ce ar fi urmat implicit în momentul în care iobagul cu slujba lui n-ar mai fi susținut materialicește pe feudal. Primul punct al „programului” de la Boziaș vizează de fapt abolirea slujbei domnești; dar simbolic nu numai pe aceasta, ci și dijma în produse și daturile. Fără acestea feudalul n-ar mai fi continuat să fie feudal, fiindcă nici pămîntul nu-i mai rămînea, apartenența lui pe veci pe seama iobagului fiind inclusă în cel de al doilea punct al „programului” celor de la Boziaș.⁷³

Ultimatumul de la Deva din 11 noiembrie 1784 preconiza ca nobilimea să plătească dare (impozit), ca și poporul de rînd, acesta fiind cel de al treilea punct din ambele programe. Cei din Boziaș vedeau acest lucru doar prin prisma ideologiei lor, dorind „să fie scutiți de contribuția regească”, exprimarea mai simplistă a aceleiași idei, însemnînd în fond același lucru.

Punctul al patrulea din ultimatumul de la Deva nu este de fapt decît o completare a punctului al doilea: „*Nobilii stăpîni de moșii să-și părăsească odată pentru totdeauna moșiile*” (iar) „*pămînturile lor să se împartă între poporul de rînd...*” Optăm pentru modul concis și explicit în care apartenența pămîntului a fost fixată de „programul” celor din Boziaș: „*Pămînturile și apartinențele pe care locuiesc și le cultivă să fie ale lor pe veci*”.

Cu privire la cel de al patrulea punct exprimat de cei din Boziaș este evident că acesta vizează, așa cum a fost formulat, în primul rînd prosperitatea economică, prin libertatea socială bine precizată. Izvorînd

⁷¹ Ibidem, op. cit., p. 245.

⁷² Istoria României, Editura Acad. R.P.R., vol. III, București, 1964, pp. 764—765.

⁷³ D. Prodan, op. cit., p. 245.

din statutul militar la care se gindeau, dar despre care nu cunoșteau prea multe, punctul ultim din „programul” lor ca „*Exerciții militare să iacă numai o lună pe an*” este, de fapt, așa cum am menționat, o bună determinare a slujbei ostășești care le putea garanta celelalte deziderate. Este normal prin urmare ca el în „Ultimatumul” de la Deva să nu se regăsească.

Considerentele enunțate aruncă o lumină satisfăcătoare asupra efectului de un grad superior, programatic, pe care mișcarea prilejuită de conscripția militară din vara anului 1784 de pe Tîrnava Mică l-a avut, în contextul întregii mișcări. Unitatea dintre conținutul programului acesteia și a aceluia al răscoalei propriu-zise, este un argument esențial pentru tratarea pe viitor, într-un tot unitar, a ambelor componente ale unuia și aceluiași fenomen istoric.

Tot între urmările imediate ale mișcării generate de conscripția militară, se menționează relativ destul de generalizat refuzul împlinirii sau al îndeplinirii onora din slujbele datorate de iobag feudalului stăpîn de pămînt.

Mai ieșite din comun, din zona cercetată de noi, am reținut cazurile de refuz a slujbei și a dijmii datorate domnului terestru, a celor din Lechința, care „*sînt hotărîți să nu mai slujească domn pămîntesc*”⁷⁴. În apropiere, la Sălcud, iobagii succesorilor contelui Haller János, „... puși de provizor (administrator) să care ovăz au refuzat chiar în fața contelui general Gyulai Francisc, răspunzînd că ei nu slujesc mai mult domn pămîntesc, ei sînt supuși conscripției militare din Alba Iulia.”⁷⁵

Dar, unică pînă acum prin ineditul ei, este denunțarea dependenței feudale într-o scrisoare iobăgească de pe Tîrnava Mică.

La mijlocul lunii septembrie 1784 starea de agitație a iobăgimii de pe cursul mijlociu al Tîrnavei Mici înregistrează un nou reviriment generat de vestea sistării conscripției.

Astfel, potrivit raportului vicecomitelui cercului de sus al Comitatului Tîrnava, Szöts Albert, datat din Deaj, la 14 septembrie, „... în scopul liniștirii poporului de rînd acum răzvrătit și doritor să obțină titlul de grăniceri (*Limítanea militia titulusat amplectalo*) comisia comitatului trimisă în satele acestui cerc a chemat prin gornici sau juzii sătești poporul „... și ca să fie cît mai autentic, am luat lîngă noi și pe preoții locali, citind și dispunînd să fie citit acel decret gubernial” și prin explicarea acestuia în „toate felurile, am dorit a executa ordi-
nul”.⁷⁶

Nereușind să afle cine au fost corifeii acestei ample și de durată mișcări, au consemnat în actul încheiat, realitatea declarată de poporul adunat, că decretul binevoitor al Guberniului de suspendarea conscripției „... ar fi numai de la domni (emanat — compl. ns. — L.R.).

⁷⁴ *Ibidem*, p. 246.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 245.

* Nr. 8010 din 26 VII 1784 (Decretul de sistarea conscripției emis de Guberniul Transilvaniei (Vezi și nota 55).

⁷⁶ *Arh. Stat. Mureș, Comit. Tîrnava*, p. XXIX, nr. 621.

Cu ocazia publicării decretului gubernial celor adunați din satele Odrhei, Suplac și Șoimușul Românesc comisia înregistrează faptul că iobagul Labo Iuon din Odrhei al domnului de pământ Szenikerezi György ar fi trimis prin cineva o scrisoare administratorului domniei sale din Adămuș, anexată, datorită semnificației ei, raportului.⁷⁷

În contextul analizei urmărilor directe și specifice concriptiei militare din vara anului 1784 exprimate mai ales în refuzul îndeplinirii sarcinilor iobăgești, îndrăzneala unui iobag, cu școală, — scrisoarea de denunțare asupra căreia stăruim în cele ce urmează, fiind autografă, — de a scrie administratorului moșiei pe care iobăgea, o scrisoare de denunțare a slujbei și a dijmei, este temerară.

Cum în literatura problemei un asemenea caz este, cel puțin după cunoștința noastră necunoscut, îl vom relata mai pe larg.⁷⁸ Scrisoarea e scurtă, scrisă cu cerneală pe o jumătate de coală, recuperată dintr-un alt înscris. Este scrisă ungurește cu greșeli de ortografie specifice celor de altă limbă maternă, ceea ce nu este greu de observat.

Conținutul scrisorii este următorul:

Vă doresc toate cele bune Domnule administrator!

Ne-ați poruncit Domnule administrator să mergem în jos la îmblătit*, dar pe noi să nu ne așteaptă domnule administrator, că noi niciodată nu mergem, că vom fi cu toții cătane și domni nu slujim.

Chiar de aceea să nu osteniți pe nimeni pînă aici. Ci cucuruzul (porumbul) totuși vi-l dau, dacă trimiți după el, dar noi nu-l ducem

Sunt cu plecăciune todeauna Domnule administrator:

Odrhei

Labo Iuon m[anu] pr[opria]⁷⁹

Originalul scrisorii conține următoarele greșeli mai semnificative: *paransalt*, în loc de *parancsolt*; *menük*, în loc de *menyünk*; *Cepel* în loc de *csépelni*; *menüyk* în loc de *mennyünk*; *farastani* în loc de *fárasztani*; *Töreg buzat* în loc de *törökbuzát*; *oda oda adam* în loc de *oda adom*; *vagak*, în loc de *vagyok*; *Tisztarto Urak* în loc de *Tisztarto Uram*; *V. Udvorhelj*, în loc de *V. Udvarhely*.⁸⁰

O scurtă analiză a conținutului evidențiază refuzul slujbei datorate ca servitute iobăgească, a merge la treeratul păioaselor și caracterul categoric, ferm și definitiv al refuzului: „... dar pe noi să nu ne aștepți ... că noi niciodată nu mergem”, „și domni nu slujim”. Sublinierea finală are desigur un sens social, izvorind din conștiința insului, autorul scrisorii.

Refuzul predării dijmei în porumb este în scrisoare, doar parțial; este denegat doar transportul ei la curtea domnului feudal, dar, simbolic se poate deduce și denegarea dijmei din acest produs.

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ Ioan Ranca, *Denunțarea dependenței feudale într-o scrisoare iobăgească de pe Tîrnava Mică, în Vatra*, an. I, nr. 1.

^{**} treerat cu îmblăciul, de unde-i vine și numele.

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ *Ibidem*.

Denunțînd principalele componente ale relației de dependență feudală, renta în muncă și cea în produse, gestul exprimat de documentul comentat se constituie ca o veritabilă declarație de independență socială. Baronul Szentkereszti György deținea, potrivit conscripției din anul 1785⁸¹, numai în Odrîhei șapte iobagi ereditari. În numele lor și al său personal, Labo Iuon, iobagul cu știință de carte, deprinsă poate la Blaj în apropiere, își asumă răspunderea unui atare refuz, ce-i putea aduce, în atare împrejurări, mari neajunsuri.

*
* *

La sfîrșitul acestor rînduri reflectînd o gravă stare de revoltă împotriva rînduielilor regimului feudal pe un vast spațiu geografic, din centrul pînă în răsăritul Transilvaniei, faptele pun în evidență conturarea, într-un sat iobăgesc de pe Tîrnava Mică, a unui program social cu trăsături radicale ce impune reconsiderarea și așezarea într-un tot unitar, la un loc cu răscoala propriu-zisă, a mișcărilor considerate pînă în prezent ca un preludiu al ei.

Însăși scrisoarea iobăgească de denunțare a dependenței feudale de la Odrîhei, inclusă în studiul prezent, reflectînd un grad avansat de maturizare și radicalizare a maselor iobăgești, pusă în circulația științifică de noi,⁸² pledează pentru integrarea mișcărilor prilejuite de conscripția militară, în răscoala lui Horea.

DIE MILITÄRISCHE KONSKRPTION AUS DEM SOMMER DES JAHRES 1784, AUS MITTEL- UND OSTSIEBENBURGEN UND IHRE FOLGEN

(Zusammenfassung)

Anhand eines reichen Quellenmaterials u.z. Dokumente des Tîrnava Komitats vereinigt mit dem Stuhl Mureș, aus den Beständen des Staatsarchivs Mureș, versucht der Verfasser eine neue Interpretation der Grösse und des Charakters der Leibeigenenbewegungen, nach der militärischen Konskription von 1784, vor Horia's Aufstand und in dem er sie mit diesem in engen Zusammenhang bringt.

Es werden dargestellt: der Aufstand auf dem Gut von Bethlen Pál aus Laslăul Mare; die Befreiung von Führern des Aufstands durch bewaffnete Leibeigene; die Bewegung mehrerer Dörfer auf Alba Iulia zu, für Einschreibungen in die Reihen der Grenzer; die Weigerung betreffend

⁸¹ *Arh. Stat. Mureș*, Col. conscripții urbariale nr. 163/1785.

⁸² Vezi notele 78—80.

die frondienstlichen Verpflichtungen im Gebiet Tirnava Mică und die Anprangerung der feudalen Leibeigenschaft durch einem Jobagenbrief vom September 1784.

Der Verfasser versucht zu beweisen, in dem er die Forderungen der Dorfgemeinschaft von Boziaș, neben Tirnăveni, neu interpretiert, dass diese, mit dem am 11. November 1784 herausgegebenen Programm des Aufstandes übereinstimmen, dass es sich eigentlich um dieselbe Sache handelt und dass sich das Programm Horias schon während der sozialen Kämpfe aus dem Sommer des Jahres 1784 gestaltete, und dass diese Bewegungen obwohl sie von der Geschichtschreibung als vorangehende bezeichnet sind, als dem Aufstande angehörig betrachtet werden können.

POSESIUNILE OBȘTEȘTI ALE ȚĂRANILOR DE PE TERITORIUL ACTUALULUI JUDEȚ MUREȘ ÎN PERIODA 1785—1820

LIVIU BOTEZAN

Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea și în primele două decenii ale veacului al XIX-lea cele mai multe localități care aparțin actualului județ Mureș făceau parte din comitatele Turda și Tîrnava și din scaunul Mureș, iar în număr mai redus din comitatele Cluj, Alba de Jos și Alba de Sus, precum și din scaunul Sighișoara¹. Populația lor era formată în proporție de cel puțin 90 % din țărani. În comunele care depindeau din punct de vedere administrativ de comitate, aceștia erau aproape în unanimitate iobagi și jeleri. În schimb, în scaune majoritatea o constituiau oamenii liberi. Scaunul Sighișoara aproape că nu avea iobagi și jeleri. În scaunul Mureș țăranii liberi reprezentau 60—70 %, iar cei dependenți constituiau restul de 30—40 % din totalul populației. Actele conscripției czirákylene, efectuată în 1820 de autoritățile habsburgice în acest scaun, demonstrează că: în comunele Fintînele și Singiorgiu de Pădure existau între 50—65 % familii de țărani dependenți; în Curteni și Mitrești între 30—50 %; în Buza, Călimănești, Isla, Surda (azi contopită cu Dumitrești) și Săușa între 20—30; în Adrianu Mic, Chibed, Eremitu, Ghindari, Roteni, Sărățeni, Vadu, Valeni (fostă Iobăgeni) și Vărgata între 10—20 %; în Corbești, Drojdie, Dumitrești, Eremieni, Mătrici, Rigmani, Sinandrei și Ștefănești între 5—10 %, iar în Cîndu, Dămieni, Grușor, Suveica și Sinsimion între 1—5 % iobagi sau jeleri². Reprezentanții sătenilor din ultima localitate declară, între altele, conscriptorilor: „Noi primii șapte jurați sîntem cu toții armaliști și secui liberi; ca urmare, în comuna noastră locuiesc în cea mai mare parte oameni de aceeași stare; de aceea la noi nu se găsesc mai mult de doi jeleri, dar și aceștia locuiesc pe cîte o sesie nemeșească și liberă secuiască”³.

Gospodăriile țăranilor, fie ei liberi, fie dependenți, se bazau: pe de o parte pe locul de casă și de grădină din interiorul vetrei satelor, de care aparțineau de regulă pămînturi arătore și finațe extravilane, folo-

¹ Pentru apartenența localităților județului Mureș de astăzi la unitățile administrative existente înainte de 1848 vezi: L. Botezan, *Organizarea sesiei iobăgești pe teritoriul actualului județ Mureș în perioada 1785—1820*, în *Marisia*, VI, 1976, pp. 225—226.

² Arhivele Statului din Tirgu Mureș, fondul conscripției urbariale, dosarele nr. 332, 342, 326, 338, 320, 321, 336, 345, 347, 318, 323, 331, 333, 340, 341, 349, 335, 350, 325, 328, 329, 330, 337, 339, 344, 348, 324, 327, 343, 334.

³ *Idem*, dosar 334.

site individual; pe de altă parte, pe pășuni, păduri, ape curgătoare sau stătătoare, izvoare de apă sărată, trestiișuri etc., care aparțineau comunităților sătești și satisfăceau interese obștești. Între țăranii liberi și cei dependenți exista totuși o deosebire esențială. Primii aveau dreptul de proprietate deplină atât asupra intravilanelor și extravilanelor individuale, cât și asupra averii colective. În schimb țăranii dependenți nu dispuneau de dreptul de proprietate, ci numai de cel de posesiune ori folosință, fie că era vorba de locul de casă și de grădină, de pământurile arătore și de fînatele care alcătuiau împreună sesia iobăgească propriu-zisă, fie de partea de hotar întrebuintată în comun. Peste dreptul de posesiune al iobagilor și jelerilor se suprapunea cel de proprietate al stăpînilor feudali, numiți de aceea domni de pămînt. Această suprapunere a determinat esența relațiilor de producție feudale și anume raporturi de la proprietari ori exploataitori la posesori sau exploatați. Trebuie precizat însă că în cazul sateilor din scaunul Mureș, unde țăranii dependenți conviețuiau cu cei liberi, aveau acces și unii și alții la părțile de hotar ce constituiau avere obștească și în primul rînd la pășuni.

Pășunile obștești au fost consemnate în toate comunele de pe actualul teritoriu al județului Mureș, atât cu ocazia conscripției inițiale de Iosif al II-lea în 1785, cât și cu prilejul celei din 1820, denumită *czirákyană*, după numele consilierului Curtii imperiale, Cziráky, care a inițiat-o. Din declarațiile reprezentanților țăranilor, cu ajutorul cărora s-au efectuat aceste două conscripții oficiale, rezultă că unele localități dispuneau de pășuni îndestulătoare, pe cînd altele le aveau insuficiente. Din prima categorie mai avantajate erau acelea în cazul cărora locuitorii aveau posibilitatea nu numai de a crește tot felul de animale mari și mici, dar și de a primi pe întînsele lor pășuni vite și oi la „vărat” din satele vecine, contra unor taxe bănești, ce completau visteria comunală. Din această categorie făceau parte comune relativ puține, printre care pot fi amintite: Șilea Nirajului, Petrila de Mureș (de lângă Reghin), Hîrțău, Eremitu, Singiorgiu de Pădure, Boziaș, Sîncraiu de Mureș și Rîciu de Cîmpie. De pildă, iobagii din Hîrțău relatează în acest sens următoarele, cu prilejul conscripției iozefiniste: „Pășuni pentru vite există din belșug atîtea, încît nu trebuie să ducem vitele pe hotarele vecine, ci locuitorii din comune învecinate își pasc marhele pe hotarul nostru”⁴. O conscripție particulară efectuată în 1795 în Rîciu relevă că locuitorii de aici aveau defalcat un „continit” pe care se puteau hrăni în vremea lucrului de vară 400 de boi de jug⁵. Cu ocazia conscripției *czirákyene* cei din Rîciu s-au referit de asemenea la pășunea întinsă, din care au rezervat o parte pentru principalele animale de tracțiune⁶. Tot cu acea ocazie sătenii din Boziaș (azi cartier

⁴ L. Moldovan, I. Pop, *Conscripții urbariale mureșene din anul 1785 (II)*, în *Marisia*, VI, 1976, p. 191.

⁵ Arhiva istorică a Bibliotecii Filialei Academiei R.S.R. din Cluj-Napoca, fondul Urbaria et Conscriptioes (în continuare, prescurtat: Arh. Fil. Acad. R.S.R. Cluj-Napoca, fondul U et C), fascicola I/nr. 9, filele 493 și 597.

⁶ Arhivele de Stat ale R. P. Ungare din Budapesta, F. 52, dosar cu actele conscripției *czirákyene* efectuată în Rîciu.

al orașului Tîrnăveni) fac o declarație, ce poate fi considerată edificatoare pentru surplusul de imasă de care dispuneau: „Pășune de vite de chilin (separat n.n.) nu avem, fără în hotarul cel hodinitor (sola lăsată anual ogor n.n.) pasc marhăle (vitele n.n.), în care atîta iarbă să face de cite on dărab rupem, și la străini pe bani vindem, care bani pe sucsegu (necesitatea n.n.) și cheltuielile satului am sucuit (destinat n.n.)”⁷. Declarația confirmă că banii proveniți din închirierea anuală a unei părți a pășunii obștești unor solicitori din alte localități, se utilizează la întregirea bugetului comunității.

În categoria comunelor care dispuneau de pășuni îndestulătoare pot fi încadrate și acelea ce nu primeau animale la pășunat pe timpul verii din alte localități, dar nici nu erau nevoite să le trimită pe ale lor în satele învecinate. Din relatările reprezentanților iobagilor reiese, că între 1785—1820 se găseau într-o astfel de situație: Lechința de Mureș, Petea, Morești, Oroii, Bărdești, Budiu Mic, Remetea, Nazna, Săușa (scaunul Mureș), Herghelia, Cornățel, Cristești, Șapartoc, Dumitrești, Fintinele, Isla, Mătrici, Cuștelnic, Idiciu (comitatul Tîrnava); Vaidacuta, Bernadea, Căpîlna de Jos, Iernut, Șăușa (comitatul Tîrnava), Orosia, Siniacob, Ațintiș, Heria, Botez, Cecălaca, Ozd, Iștihaza, Bichiș, Chimi-telnic, Săcalu de Pădure, Lunca Mureșului, Idicel, Dumbrava, Aluniș, Brîncovenesti, Deleni (de lingă Reghin), Maiorești, Singer, Habic, Illoara, Mura Mică, Iara de Mureș, Dumbrăvioara, Grebenișu de Cîmpie, Papiu Ilarian, Iclânzul, Iclandul Mare, Deda, Gheja, Petrilaca (de lingă Luduș), Ludușu de Mureș, Bogata de Mureș, Dăteșeni, Chețani, Lunca, Mihai Viteazu, Mureni, Vinători și altele. Multe din aceste comune obișnuiau să rezerve o parte din pășune pentru boii de jug, la fel ca și cei din Riciu. De pildă, cei din Chinciș subliniază în acest sens la 1820: „Continit de boi avem chilin tocma diestul; fără aceasta avem și pe sama vacilor pășune, unde umblă vitele și oile”⁸.

Interesant rămîne faptul că în unele din satele de mai sus, printre care Bărdești, Budiu Mic, Cîmpenița și Remetea, țăranii au precizat în 1785, că deși dispuneau de pășuni reduse ca suprafață, totuși le considerau suficiente. O precizare asemănătoare au făcut la 1820 și cei din Dumitrești. Ea are următoarea formulare: „Pășuni avem puține; totuși ajung pentru vitele noastre, astfel că nu-i nevoie să mergem în alte hotare”⁹.

Alături de comunele de mai sus, cu ocazia conscripțiilor din 1785 și 1820 au fost consemnate și altele, în care pășunea se considera îndestulătoare, întrucît se completa: cu părțile de hotar lăsate anual ogor pentru a se odihni în cadrul asolamentelor biennale și trienale; cu finatele, primăvara, pînă la 23 aprilie, cînd erau oprite, și apoi vara după ce se coseau; cu miriștile ivite după seceriș; cu poienile din păduri și cu imășurile din munți etc. În această categorie au fost conscrise: Bandu de Cîmpie, Ceuașu de Cîmpie, Dămieni, Valea, Porumbeni, Surda, Buza,

⁷ *Idem*, dosar — satul Boziaș.

⁸ *Idem*, dosar — satul Chinciș.

⁹ Arh. St. Tg. Mureș, fond conscripții urbariale, dosar 329.

Satu Nou, Deag, Cipău, Cucerdea, Cerghidu Mic, Lăscud, Șeulia de Mureș, Bobohalma, Bord, Sălcud, Păcureni, Moişa, Chinari, Albești, Stejăreni, Șomoștelnic ș.a.m.d. În cazul localității Bandu de Cîmpie apare oarecum o contradicție între declarația iobagilor din 1785 și cea din 1820. Într-adevăr, la 1785 ei afirmă că pășunea nu era suficientă, îndeosebi în anii secetoși, pentru ca la 1820 să evidențieze că o aveau îndestulătoare, încît puteau rezerva o parte din ea pentru animalele de tracțiune. Aparenta contradicție se explică, pe de o parte prin aceea că la 1785 reprezentanții iobagilor se referă numai la pășunea propriu-zisă, pe cînd la 1820 au în vedere și partea de hotar lăsată anual ogor în cadrul asolamentului bienal. Ogorul putînd satisface necesitățile de hrană ale vacilor, junincilor, vițelilor, oilor și porcilor, a creat posibilitatea desprinderii din pășunea propriu-zisă a părții rezervată pentru boii de jug.

Pe de altă parte, din declarația făcută de iobagii din Bandu de Cîmpie la 1785 se desprinde că, la această dată numărul mare de oi, pe care le stăpîneau, împiedeca defalcarea unei părți din pășune pentru animalele de tracțiune. Între 1814—1817 au intervenit însă trei ani succesivi cu recolte compromise, care au determinat în toată Transilvania o foamete teribilă. Pentru a supraviețui, țăranii au fost obligați fie să-și vîndă la prețuri minime animalele pentru a cumpăra cereale cu banii obținuți, fie să le taie în vederea consumului. Atît actele conscripției czirăkyene, cît și tabelele de impunere pe 1819—1820 demonstrează că în multe sate nu mai existau deloc boi de jug, iar vacile, vițelii și oille supraviețuiseră într-o proporție minimă în comparație cu perioada anterioară anului 1814¹⁰.

De altfel, cu prilejul conscripției iozefiniste numărul mare de animale, și în special de oi, a fost relevant ca fiind una din cauzele insuficienței pășunilor obștești în localitățile: Berghia, Culpiu, Mădăraș, Săbed, Voiniceni, Pănet și Micești. Cei din Voiniceni, de exemplu, se plîng la 1785: „Pășune bună, care să poată sluji pentru îngrășarea vitelor n-avem, că vacile și vițelii abia au ce paște din pricina multor oi și porci”¹¹. Iobagii din Pănet relevă că n-au pășune îndestulătoare întrucît o folosesc împreună cu alți țăranii liberi secui. Aceștia s-au înmulțit în așa măsură că locuiesc cîte 5—7 familii pe o sesie, fiecare avînd animale. Datorită „numărului mare de vite” erau obligați să și le trimită „la păscut și pe hotarul altor sate”¹². Cei din Micești au declarat la 1785 că doar juncanii îi țineau pe hotarele satelor vecine”¹³.

Spre deosebire de comunele de mai sus, unde țăranii au indicat drept pricină a insuficienței pășunilor numărul prea mare de animale mărunte, în altele s-au referit la îngustimea hotarelor. La 1820, cei din Lepindea, s-au exprimat în acest sens lapidar: „La toate vitele noastre

¹⁰ L. Botezan, *Înzestrarea gospodăriilor iobăgești din Transilvania cu inventar viu și mort în perioada 1785—1820*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, series Historia, fasciculus II, 1969, pp. 61—63.

¹¹ L. Moldovan, I. Pop, *op. cit.*, p. 199.

¹² Idem, p. 214.

¹³ Idem, p. 191.

locu de păscut îi strîmt¹⁴. Într-o situație similară se găseau și localitățile Sintioana de Mureș, Corbești, Chirileu, Vulcan, Valea Sasului și Periș. Iobagii din Chirileu reliefează că îngustimea hotarului i-a obligat să defalce o parte din pășunea obștească pentru a-și crea parcele de porumb. Totodată s-a arătat că imășul li s-a micșorat, reducându-li-se la o treime din suprafața avută în deceniile anterioare și datorită Mureșului, care „a rupt” o parte din el¹⁵. Locuitorii ultimelor trei sate au declarat conscriptorilor la 1820 că obișnuiau să cumpere anual necesarul de pășune pe bani în alte localități. Cei din Periș au precizat că și-o completau în hotarul comunei învecinate Petrila de Mureș fără a indica însă suma de bani plătită¹⁶. La rîndul lor, cei din Lechincioara s-au lamentat la 1785 că nu dispuneau de pășune îndestulătoare din cauza vecinilor. Plîngerea lor a fost redată de conscriptori în următoarea formulare: „Pășune de vite ar fi suficientă pentru boi și viței, dacă am putea-o apăra de vecini”¹⁷.

O cauză mai frecventă a insuficienței pășunilor comunale s-a datorat răpirii lor parțiale de către proprietarii feudali sub pavăza comasărilor, la care le dădeau dreptul legile votate de dietele nobiliare începînd cu anii 1790—1791. La această cauză au făcut aluzie exponenții țăranilor din Bozed, Criș, Curteni, Cuieșd, Gîmbuț, Nandra și Vidrasău cu prilejul conscripțiilor oficiale din 1785 și 1820. Cei din Vidrasău, de pildă, mărturisesc conscriptorilor, fără a da explicații: „Continut chilin pe sama boilor care avem acuma, ăla îi un loc strîmt... aia cum că mainaintre am avut continut mai bun și s-o schimbat, știm și cunoaștem”¹⁸. La 1785 cei din Bozed relatează însă că în urma împărțirii averii obștești între „numeroșii domni de pămînt”, au rămas cu o pășune mică și nepotrivită. În plus, pentru accesul la ea li s-a rezervat un drum îngust, încît erau nevoiți să ducă vitele dimineața legate cîte două, după ce ieșeau afară din sat. La fel trebuiau să le aducă seara acasă. În atari condiții nu puteau găsi un păstor, care să accepte să răspundă de ele. Singura posibilitate de a înlătura inconvenientul ar fi constat în acceptarea de către curțile nobiliare a deschiderii unui drum mai larg spre pășune printr-un loc nefolosît „de sub pădure”¹⁹.

Într-o situație asemănătoare se găseau la 1820 iobagii din Nandra și Gîmbuț. Cei din primul sat au precizat conscriptorilor că ar fi avut destul loc pentru pășunatul animalelor, dacă în „vremile hel mai de mult”, nu ar fi „cuprins părinții domnilor noștri hotaru de laburi”. Declarația relevă că în Nandra s-a efectuat în urmă cu cîteva decenii comasarea, cînd stăpînii feudali și-au croit „laburi” sau tarlale întinse în detrimentul posesiunilor individuale și obștești ale iobagilor. În rela-

¹⁴ Arh. Stat. R.P.U. Budapesta, F. 52, dosar cu actele conscripției czirákyene, efectuată în Lepindea.

¹⁵ *Idem*, dosar — satul Chirileu.

¹⁶ *Idem*, dosar — satul Periș.

¹⁷ L. Moldovan, I. Pop, *op. cit.*, p. 191.

¹⁸ Arh. Stat. R.P.U. Budapesta, F. 52, dosar cu actele conscripției czirákyene efectuată în Vidrasău.

¹⁹ L. Moldovan, I. Pop, *op. cit.*, p. 199.

tarea lor, sătenii recunosc că baronii Kemény Lajos și Kemény László le-au restituit partea „cuprinsă din nimașu vitelor”. Totuși, n-aveau posibilitatea să folosească părțile restituite de cei doi baroni, deoarece între ele se afla „un lab foarte mare”, ce aparținea grofului Kemény Farkas, care „nicidecum nu ni-l sloboade”. Iată de ce năndrenii au subliniat cu amărăciune că aveau pășune puțină, pe care erau nevoiți să-și supravegheze „cu bățu” animalele mari și mici, fiindcă altfel pătrundeau fie pe „labu grofului Kemény Farkas”, fie în hotarele satelor vecine și erau supuși la amenzi sau gloabe²⁰. Vecinii din Gimbuț confirmă și întregesc cele spuse de cei din Nandra, cu cuvintele: „Pășune de jite avem puțină; marha și vara ducem la alte hotare pe plată; nu ne ajunge hotaru [că] îi strîmt și-i cuprins de grofu Kemény Farkas”²¹.

Nu cu mult deosebită era și situația iobagilor din Curteni. La 1785 ei au evidențiat că suplineau insuficiența pășunii propriu-zise prin trimiteră cornutelor la pășunat în păduri. Cu prilejul conscripției czirákyene din 1820 ei s-au plîns însă, arătînd că „în trecut vitele noastre au păscut în pădure, dar acum le este interzis din ordin superior”. Totodată subliniază că nu le-a rămas pentru pășunatul animalelor decît partea de hotar ce se lăsa anual ogor. De aceea, unii dintre ei își duceau mai ales „oile la păscut în hotarul altei comune”²². Comparînd declarațiile făcute de țăranii dependenți din Curteni în 1785 cu cele din 1820 reiese clar că, li s-au îngustat posibilitățile de a-și întreține vara animalele, ca urmare a intrării în vigoare a legilor silvice adoptate de dieta nobiliară în 1791 și 1811²³.

Un caz interesant prezintă și comuna Cuieșd. Cu ocazia conscripției iozefiniste din 1785, locuitorii din acest sat afirmă că au pășune „destulă și de bună calitate”, încît nu sînt nevoiți să-și trimită vitele în localitățile învecinate „ci mai degrabă alții vin pe hotarul nostru”. În schimb, la 1820 spun: „Loc de păscut vitele pre puține și nici on fel de marhă nu află pășunie destulă; cu bani trăbă să cumpărăm de airile”²⁴. Simpla comparare a declarațiilor din 1785 și 1820 demonstrează că, într-un interval de 35 de ani, locuitorii din Cuieșd au fost transformați din excedentari în posesori deficitari de imaș. Explicația acestei transformări nu poate fi alta decît masiva lor deposedere de o bună parte din pășunea obștească de către domnii de pămînt, care prin rapt au transformat-o în alodiu.

Pe lîngă satele care-și procurau necesarul de pășune în schimbul unor taxe bănești, conscripțiile consemnează și localități unde țăranii erau obligați să presteze zile de clacă suplimentară în afara robotei

²⁰ Arh. Stat. R.P.U. Budapesta, F. 52, dosar cu actele conscripției czirákyene efectuată în Nandra.

²¹ *Idem*, dosar — satul Gimbuț.

²² *Idem*, dosar — satul Curteni; Arh. Stat. Tg. Mureș, fond conscripții urbariale, dosar 326.

²³ Vezî: L. Botezan, *Accentuarea procesului de deposedere a iobagilor din Transilvania de posesiunile lor obștești în perioada 1785—1820*, în *ActaMN*, XII, 1976, p. 399.

²⁴ L. Moldovan, I. Pop, *op. cit.*, pp. 182—183; Arh. Stat. R.P.U. Budapesta, F. 52, dosar cu actele conscripției czirákyene efectuată în Cuieșd.

obișnuite pentru a-și putea întreține vitele pe timpul verii. Astfel procedau cei din Bolintineni, care la 1785 subliniază: „Hotaru ăsta e prea mic; cată să cumpărăm pentru păscutul boilor cu lucru de la domnii noștri loc de păscut din hotarul Szent-Laszlăului (Sînvășii n.n.)”²⁵. Evident, în cazul satului Bolintineni e vorba de un proprietar feudal, care avea nevoie de forța de muncă umană pentru a-și lucra alodiul și de aceea prefera să dea pășune solicitorilor în schimbul unor zile de ciacă.

Ceva mai avantajați erau țăranii din comunele scaunului Mureș, care nu dispuneau de imaș suficient în hotarele proprii. În partea muntoasă a scaunului exista o întinsă pășune obștească ce aparținea colectivităților satești ale secuilor liberi. Animalele mari și mărunte ale iobagilor și jelerilor din satele scaunului aveau acces la ea în schimbul unor taxe bănești minime. Tot în schimbul unor reduse taxe bănești aveau acces și la pășunea din hotarul Sovatei, care se pare aparținea autorităților fiscale ce administrau exploatarea sării de la Praid. Cu ocazia conscripției czirákyene au precizat că-și trimiteau vitele la vărat, fie în pășunea scaunului, fie în cea a Sovatei, sătenii din Mitrești și cei din Vărgata. Aceștia din urmă au subliniat că preferau pășunea din hotarul Sovatei, deoarece era „mai apropiată”²⁶. Cu același prilej au indicat că obișnuiau să-și ducă animalele la pășunea scaunului din munți și iobagii din Adrianu Mic, Chibed, Cîndu, Drojdie, Eremieni, Rigmani, Sărăteni, Sinsimion, Vadu și Ștefănești. E adevărat, cei din Chibed și Drojdie nu-și trimiteau la „vărat” decât oile. În celelalte sate recurgeau însă la pășunea scăunală atît pentru animalele mari, cît și pentru cele mărunte. În această privință țăranii din Eremieni declară: „Comuna noastră nu are pășune aparte; dar această lipsă o acoperim cu pășunile scaunului unde se îngrășă animalele noastre: boii de jug pentru 2 garași, oile pentru 1 garas, iar cele mai mici pentru 1 poltură”²⁷. Sumele de 2 groși pentru „văratul” unui bou, de 1 gros pentru o oaie și de 1 poltură pentru animalele mărunte, de pildă pentru un vițel, au fost indicate și de sătenii din Adrianu Mic, Mitrești, Vărgata, Rigmani și Cîndu. Locuitorii din Cîndu au adăugat, în plus, că primăvara, înainte de a putea trimite animalele în munți, obișnuiau să-și țină boii de jug pe fină; în schimb cele mărunte, pe care le împreunau în turme, o parte foloseau ogorul propriu, iar cealaltă parte „hotarul comunei învecinate Șilea [Nirajului]”²⁸.

Așadar, pășunea constituia una din posesiunile obștești care nu lipsea aproape nici unei localități rurale de pe teritoriul actualului județ Mureș spre sfîrșitul veacului al XVIII-lea și la începutul celui următor. Cîteva sate posedau chiar pășune suplimentară, astfel că puteau închiria o parte din ea pe timpul verii localităților învecinate

²⁵ L. Moldovan, I. Pop, *Conscripții urbariale mureșene din anul 1785 (I)*, în *Marisia*, V, 1975, p. 121.

²⁶ Arh. Stat. Tg. Mureș, fond conscripții urbariale, dosarele 338 și 350.

²⁷ *Idem*, dosar 330 (1 garas, căruia i se mai spunea și gros sau groșită valora 3 creițari sau 6 dinari; 1 poltură sau poltră = 1, 1/2 creițari).

²⁸ *Idem*, dosar 324.

în schimbul unor taxe bănești, care completeau visteria comunală. Aproximativ jumătate din localitățile rurale nu dispuneau de pășune suplimentară, dar o aveau îndestulătoare pentru toate categoriile de animale existente în gospodăriile țărănești. E adevărat, în cazul multora din ele, reprezentanții sătenilor au precizat că o considerau suficientă, întrucât aveau posibilitatea să o completeze fie cu imășurile existente în poienile din păduri în comunele aflate în zona muntoasă a județului, fie cu partea de hotar lăsată anual ogor în cadrul asolamentelor biennale sau triennale în localitățile situate pe luncile râurilor ori în regiunile cu dealuri domoale propice agriculturii.

În multe din comunele cu pășune îndestulătoare țăranii rezervau partea cea mai bună din ea pentru boii de jug. În astfel de sate, boii nu trebuiau întreținuți pe timpul nopții în grajduri, ci erau trimiși pe partea de pășune care le era rezervată. Se economiseau în acest fel importante cantități de furaje de-a lungul verii, care puteau fi folosite pe timpul iernii. Datorită importanței ei deosebite, partea de pășune rezervată pentru animalele de tracțiune apare în conscripții cu denumirea specială de continit. Continitul nu era accesibil celorlalte categorii de animale decât în anii secetoși. Acestor animale li se destina restul pășunii desemnată de săteni cu denumirile de rit, imăș, nimaș, păscătură, loc de păscut etc., precum și sola lăsată anual să se odihnească în cadrul asolamentului trienal sau bienal. Firește, când animalele se împuținau din pricina unor epizootii sau a unor ani neprielnici, cum au fost cei dintre 1814—1817, problema insuficienței pășunii nu se mai puneă cu atita acuitate. În tot cazul, chestiunea întreținerii animalelor de-a lungul verii și a furajării lor pe timpul iernii devenea deosebit de dramatică în anii secetoși, chiar și în comunele care dispuneau de surplusuri de pășune.

Întreținerea animalelor de primăvara pînă toamna constituia o problemă ce se cerea rezolvată și în anii cu precipitații normale în toate satele care nu posedau pășune îndestulătoare. Din relatările făcute conscriptorilor de reprezentanții țăranilor rezultă că într-o atare situație se găseau, între 1785—1820, aproape 50 % din totalul localităților rurale ale actualului județ Mureș. În cazul lor insuficiența pășunilor se datora: îngustimii hotarelor; numărului prea mare de animale pe care le creșteau gospodăriile țărănești în raport cu capacitatea hotarului lor; depozitării țăranilor dependenți de o parte a acestor importante posesiuni obștești de către domnii de pămînt în virtutea dreptului lor exclusiv de proprietate asupra principalului mijloc de producție din acea vreme.

Indiferent de motivul insuficienței imășurilor, sătenii aflați într-o astfel de situație erau nevoiți să-și completeze necesarul de pășune: fie de la stăpînii feudali în schimbul unor zile de clacă în perioadele de vîrf ale muncilor agricole; fie de la comunele învecinate care dispuneau de excedent de pășune contra unor sume de bani. În satele scaunului Mureș iobagii și jelerii urbariali erau avantajați de existența întinsei pășuni, care aparținea colectivităților de țărani liberi, unde plăteau taxe minime. Taxele bănești reduse pe care le achitau țăranii

dependenți din scaunul Mureș le dădea posibilitatea de a-și întreține oile, vițelii, juncile și juncanii pe timpul verii cu cheltuieli suportabile. Dar în comitate sumele de bani plătite pentru procurarea îmașului de care aveau nevoie comunele deficitare grevau bugetele sărăcicioase ale gospodăriilor iobăgești. Necesarul de pășune procurat în acest mod ajuta totuși țăranii dependenți pe de o parte să evite ruperea unei părți din pământul arabil pentru a fi destinat pășunatului, iar pe de altă parte să economisească furajele pe timpul verii, care erau atât de necesare de-a lungul iernii.

Pășunile obștești erau accesibile deopotrivă gospodăriilor de țărani liberi și dependenți în satele scaunelor Mureș și Sighișoara, iar în cele din comitate atât iobagilor, cât și jelerilor urbariali, deoarece împreună participau la suportarea sarcinilor comune privind: achitarea impozitelor; prestarea corvezilor la întreținerea drumurilor și podurilor; asigurarea cotei de cereale, lemne și furaje pentru întreținerea armatei austriece, precum și a dregătorilor comitatensi. Numai jelerii curiali și alodiali nu aveau acces la pășunile obștești, întrucât nu contribuiau la îndeplinirea sarcinilor comune. Aceste două categorii de jeleri reprezentau însă o minoritate neglijabilă în ansamblul țăranimii dependente. Accesul jelerilor urbariali la pășunea comună explică de ce în cazul multora din ei conscripțiile inițiate de stăpînii feudali consemnează animale mărunte, chiar dacă nu posedau decît locul de casă și de grădină din interiorul vetrei satelor. În cazul gospodăriilor iobăgești numărul animalelor ce puteau fi crescute era firește mai mare. Între acestea un rol primordial îl jucau boii și vacile, dar nu erau lipsite de importanță nici oile, după cum își aveau însemnătatea lor și porcii. Posibilitățile mai largi ale țăranilor secui din zona muntoasă a scaunului Mureș și cele ale iobagilor români din Munții Călimanului de a întreține îndeosebi ovine și bovine datorită pășunilor și fînătelor întinse explică de ce aici creșterea animalelor continua să constituie una din ocupațiile lor de bază, la fel ca și în evul mediu.

Creșterea animalelor mari și mici continua să aibă și acum o importanță hotărîtoare, atât pentru gospodăriile iobagilor și jelerilor, cât și pentru cele ale țăranilor liberi, deoarece le asigurau: principala forță de tracțiune; lîna și pieile pentru încălțăminte și îmbrăcăminte; completarea hranei cu lapte, caș, brînză și carne; procurarea unei bune părți a sumelor bănești de care aveau nevoie pentru achitarea impozitelor către stat, comitat și comună, întrucît animalele și produsele animaleire se comercializau mai ușor pe piață decît cerealele.

Ținînd cont de foloasele pe care țăranii liberi și dependenți le aveau de pe urma animalelor, apare explicabilă grija deosebită pe care ei o acordau asigurării necesarului de pășune de propriile hotare, iar cînd acest lucru nu era posibil în cele ale comunelor învecinate sau în munți. Pentru ca îmașurile să poată fi valorificate cu maximă eficiență, sătenii s-au străduit să le croiască și să le mențină în acele părți ale hotarelor satelor lor, care se găseau în apropierea unor ape curgătoare sau stătătoare. Importanța pe care o prezentau pentru adă-

patul animalelor apele a făcut ca și ele să fie considerate, în aproape toate satele, posesiuni ale comunităților, asemenea pășunilor.

Apele obștești erau formate, ca și astăzi, din riurile Mureș, Tîrnava Mică, Niraj, Valea Gurghiului și Tîrnava Mare. Mureșul traversa pînă la Reghin, sate care aparțineau comitatului Turda. Din jos de Reghin, pînă la Gligorești, în dreapta acestui riu se găseau comune ale aceluiași comitat Turda, dar în stînga lui se succedau localități care făceau parte din scaunul Mureș, comitatul Tîrnava și comitatul Alba de Jos. Tot localități ale comitatului Turda străbătea și Valea Gurghiului. În schimb, Nirajul curgea de-a lungul scaunului Mureș. Tîrnava Mică trecea prin sate ale comitatului Tîrnava, iar Tîrnava Mare atingea cîteva localități din scaunul Sighișoara. În așa-numita Cîmpie a Ardealului lipsa riurilor era suplinită prin existența lacurilor și tăurilor, dintre care unele, ca cele de la Tăureni și Zau, ocupau și atunci suprafețe destul de întinse.

Asemenea pășunilor, apele obștești erau folosite deopotrivă de țărani liberi și de cei dependenți, acolo unde ei coexistau. Reprezentanții iobagilor le-au reliefat importanța cu prilejul celor două conscripții oficiale din 1785 și 1820, în primul rînd pentru adăpatul animalelor și pentru odihna pe care o asigurau acestora de amiază. Din afirmațiile sătenilor rezultă că peste 90 % din totalul localităților rurale dispuneau de apă suficientă. Astfel, cei din Bolintineni subliniază cu ocazia conscripției iozefiniste: „Adăpătură avem destulă, că Nyaradu (Nirajul n.n.) cură sub satu nostru”²⁹. La rîndul lor, sătenii din Căpîlna de Jos relevă cu prilejul conscripției czirákylene: „Loc de adăpat avem aproape și la îndemînă la Tîrnava”³⁰.

Importanța apelor pentru animale creștea atunci cînd erau sărate. Sarea era foarte scumpă, și în consecință, dificil de procurat. De aceea, apele sărate scuteau gospodăriile țărănești de o cheltuială, căreia cu greu îi făceau față. Însemnătatea lor, fie că era vorba de ape curgătoare, fie de slatine sau de fîntini sărate, a fost consemnată de conscriptori la 1785 și 1820 în cazul comunelor: Ațintiș, Boziaș, Drojdie, Giuluș, Icelandu Mare, Singiorgiu de Pădure, Șăușa (comitat. Turda), Șăușa (comitat Tîrnava), Sărățeni, Ștefănești și Vidrasău. Cei din Boziaș, de exemplu, se exprimă în acest sens la 1820: „Loc de adăpat jitele pentru aia avem bun, că o vale curătoare (curgătoare n.n.) îi sărată”³¹. Mai cuprinzător reflectă valoarea slatinilor următoarea declarație a iobagilor din Icelandu Mare făcută în același an: „avem pe hotar fîntinie sărate die la împărăție slobozite, din care sîntiem sloboz[i] a aduce ape sărate pe sucșigala (trebuința n.n.) noastră și dintr-atîta nu sîntem chichileni (obligați n.n.) în vremea asta scumpă die sare a cumpăra pe bani [ca] alți[i] oameni săraci”³². Declarația arată că locuitorii din Icelandu Mare primiseră mai de mult permisiunea oficială de a folosi fîntina sărată din hotarul lor. Totodată confirmă că sarea era într-ade-

²⁹ L. Moldovan, I. Pop, *op. cit.*, p. 121.

³⁰ Arh. Stat. R.P.U. Budapesta, F. 52, dosar cu actele conscripției czirákylene efectuată în Căpîlna de Jos.

³¹ *Idem*, dosar — satul Boziaș.

³² Arh. St. Cluj-Napoca, fond comitat Turda, conscripții urbariale, pachet 332/C.

văr scumpă în condițiile menținerii ei ca monopol al statului feudal, constituind o povară pentru familiile țărănești cu o situație materială modestă.

Dar, dacă majoritatea localităților rurale aveau ape la discreție pentru animalele trimise vara la pășunat, unele chiar sărată, existau totuși câteva sate unde ea era deficitară, mai ales în anii secetoși. Într-o atare situație se găseau: Bandu de Cîmpie, Bobohalma, Berghia, Budiu Mic, Deag, Hodac, Oroii, Petea, Săbed, Sălcud și alte câteva. La 1785, sătenii din Budiu Mic prezintă conscriptorilor insuficiența apei lor cu cuvintele: „În ce privește adăpatul, mai ales în timpul secetei, satul este așa de lipsit, încît a trebuit să-și ducă cirezile de vite pînă la apa Nirajului în satul Foi; dar cînd nu este mare seceta [oamenii] obișnuiesc a-și adăpa vitele din fîntînile lor”³³. Spre deosebire de cei din Budiu Mic, iobagii din Sălcud se plîng conscriptorilor la 1820, că din trei în trei ani cînd ajunge ogor sola dinspre Petrilaca, au greutate în asigurarea adăpatului animalelor trimise la păscut. Ei precizează că de regulă o tocnesc de la comuna învecinată, dar uneori o procură angajîndu-se să gunoiască tarlaua baronului Kemény György și așa o obțin „la pădure die la măria sa”³⁴.

Importanța apelor obștești pentru gospodăriile țărănești nu se rezuma însă numai la adăpatul animalelor. Ele erau vitale și pentru asigurarea topitului cînepii, care servea ca principală materie primă necesară confecționării lenjeriei de corp, a celei de pat, a sacilor etc. Satele care aveau ape din belșug pentru adăpatul animalelor, dispuneau în general de posibilități similare și în ceea ce privește topitul cînepii. În acest sens poate fi considerată semnificativ următoarea declarație făcută de iobagii din Ațintiș la 1820: „Loc de tocht cînepi în Mureș și în tău din hotaru nost avem foarte bune”³⁵.

Totuși, localităților înșirate mai sus ca fiind deficitare în ape obștești necesare adăpatului, li se mai pot adăuga în ceea ce privește greutatea legate de topitul cînepii și comunele: Bord, Bozed, Corbești, Cîmpenița, Pănet și Petrilaca (de lingă Luduș). Cu prilejul aceluiași conscripții din 1785 și 1820 au declarat că obișnuiau să-și ducă la topit cînepa: cei din Cuișd la lacurile din Mădăraș; cei din Săbed „la Culpui și în lacurile altor sate”; cei din Lechincioara la tăul din Șincai; cei din Deag la Mureș în hotarul Iernutului; cei din Petrilaca tot la Mureș, dar în hotarele satelor Sîniacob și Orosia; cei din Bobohalma la riul Tîrnava din hotarul localității Tîrnăveni; cei din Petea la tăurile din Căpușu și Iceland etc. Iobagii din Bord au subliniat că-și topeau cînepa la Mureș numai în anii secetoși, fără a preciza în hotarul cărui sat. Nici cei din Cîmpenița nu indică localitatea, ci spun doar atît că, neavînd „locuri de topit cînepa” erau nevoiți s-o transporte „la lacurile altor sate pentru bani”³⁶. În schimb, țăranii din Band se plîng cu prilejul con-

³³ L. Moldovan, I. Pop, *op. cit.*, p. 128.

³⁴ Arh. Stat. R.P.U. Budapesta, F. 52, dosar cu actele conscripției czirákyene efectuată în satul Sălcud.

³⁵ *Idem*, dosar — satul Ațintiș.

³⁶ L. Moldovan, I. Pop, *Conscripții urbariale mureșene (II)*, p. 209.

scripției iozefiniste: „Ape de topit cînepa ar fi în satul nostru în mlaștini, dar și de la aceasta ne-a împiedicat actualul vătaf al contelui”³⁷.

Se poate conchide deci că riurile și lacurile jucau un rol însemnat în asigurarea desfășurării unei activități economice normale în gospodăriile țăranilor dependenți și liberi. În funcție de abundența sau insuficiența apelor, familiile țărești aveau asigurate facilități ori erau obligate să înfrunte greutăți la topitul cînepii și mai ales la adăpatul animalelor mari și mici trimise la pășunat pe timpul verii. Referirile iobagilor dintr-o serie de sate la dificultățile cauzate de insuficiența apei scot în evidență că, mai ales în anii secetoși, eforturile depuse pentru asigurarea adăpatului echivalau cu diminuarea și chiar cu anularea odihnei de amiază, necesară atât animalelor, cît și oamenilor. În același timp, inexistența sau insuficiența apelor pentru topit cînepa îi obligau pe săteni: fie să presteze curților nobiliare zile de clacă suplimentare pentru a obține accesul la lacurile și tăurile alodiale, cum făceau cei din Band; fie să cadă la învoială cu autoritățile comunale ale satelor învecinate, cărora le plăteau anumite taxe, în funcție de legăturile de cînepă duse la „topit”, cum procedau cei din Cîmpenița, Petea etc.

Firește, acolo unde existau riuri, piraie, izvoare și fîntîni cu ape sărate — în măsura în care nu fuseseră transformate de domnii de pămînt în bunuri alodiale — gospodăriile țărești erau scutite de cheltuielile impuse de procurarea sării pentru consumul animalelor și oamenilor. În satele care aveau pe hotarele lor fie lacuri sau tăuri mai întinse ca suprafață, fie riuri mai mari, familiile de țărani erau avantajate și prin posibilitățile de a-și completa și varia hrana cu peștele pe care-l puteau prinde în ele. Trebuie subliniat însă că aceste posibilități erau reale numai în comunele unde proprietarii feudali permiteau pescuitul, deoarece pînă la 1848 el a fost considerat o componentă a monopolurilor senioriale sau a drepturilor regaliene cum se numeau în Transilvania. Semnificativă este în această privință următoarea declarație a iobagilor din Orosia, făcută cu ocazia conscripției czirákylene: „În Mureș putem pescui din îngăduiala domnilor noștri și din asta avem și hazne (foloase n.n.)”³⁸.

În sfîrșit, într-un număr mai redus de localități, pe hotarele cărora curgeau riuri ori existau lacuri și tăuri, gospodăriile țărești aveau posibilitatea să folosească trestia, stuful, rogozul și sălciile sau răchitele ce creșteau pe malurile acestora și chiar spinii aflați pe terenuri degradate. De aceea și trestiașurile și răchitișurile făceau parte din categoria posesiunilor comune, în măsura în care curțile nobiliare nu le-au acaparat și nu le-au transformat în bunuri alodiale.

Trestiașurile și răchitișurile obștești au fost consemnate de conscriptori în 1785 și în 1820 în comunele: Albești, Boziaș, Bobohalma, Iclânz, Hodac, Săbed, Sălcud și în alte cîteva. În Săbed, locuitorii

³⁷ *Idem, Conscripții urbariale mureșene (I)*, p. 154.

³⁸ Arh. Stat. R.P.U. Budapesta, F. 52, dosar cu actele conscripției czirákylene efectuată în satul Orosia.

au arătat la 1785 că în hotarul lor nu creștea prea multă trestie. Atât cît exista se împărțea însă în mod egal între ei, fiecărui iobag și jeler revenindu-i anual cite 5—6 legături de trestie³⁹. La 1820, țăranii dependenți din Hodac nu dau informații despre modul cum împărțeau trestia care creștea la marginea „riturilor” sau pășunilor, dar relevau că era „bună die coperit căș[i]”⁴⁰. În același an, cei din Sălcud informează conscripatorii că în hotarul satului lor nu creștea trestie, ci numai rogoz, pe care-l utilizau însă pentru „coperișu ipulaturilor (acareturilor n.n.)”⁴¹. Tot la acoperitul „ipulaturilor” au relatat, la 1820, că utilizau atât trestia, cît și rogozul pe care le aveau în hotarul lor în cantități destul de reduse și cei din Bobohalma⁴². La rîndul lor, sătenii din Albești au spus în același an: „Satu are în două locuri trestie și nuiiele de răchite”⁴³. Cei din Ațintiș au mărturisit că nu aveau trestie, dar dispuneau de un loc cu spini, din care-și făceau garduri în jurul ogrăzilor⁴⁴.

Spre deosebire de localitățile de mai sus, în comunele Chirileu și Culpiu numai unii dintre iobagi aveau pe locurile lor trestie. Suprafața cea mai mare pe care se găsea trestie era a domnilor de pămînt. În Chirileu stăpîinii feudali o dădeau uneori sătenilor să o taie în parte. În schimb, în Culpiu curțile nobiliare o rezervau pentru folosul propriu⁴⁵. Țăranii dependenți din Band s-au plîns la 1785 că un loc mlăștinos cu trestiiș era stăpînit de „domnii proprietari ca alodiu”. În hotar exista un al doilea teren mocirlos, unde creșteau trestii, dar pe acesta l-au acaparat micii nobili și secuii liberi „care neadmițînd acolo pe alții, l-au împărțit între ei”. Pînă la 1820 situația folosirii trestiișurilor din hotarul localității Band nu s-a modificat. De aceea, cu prilejul conscripției czirákylene, reprezentanții iobagilor nici nu le-au mai amintit, întrucît nu mai contau ca posesiune obștească⁴⁶.

La 1785 și 1820 au mai fost conscrise trestiișuri și în comunele Lechincioara, Lechința de Mureș, Hari și Icelandu Mare, dar ca bunuri alodiale. În toate aceste patru sate iobagii aveau totuși acces la ele în mod gratuit. Cu ocazia conscripției iozefiniste sătenii din Lechincioara spun în această privință următoarele: „Trestie crește destulă pe hotarul nostru; domnii de pămînt ne dau și nouă pentru a ne acoperi casele și a face foc”⁴⁷.

Declarațiile reprezentanților țăranilor de mai sus reflectă că îndeosebi terenurile cu trestie și rogoz, deși nu aveau o prea mare importanță economică, constituiau posesiuni obștești numai în unele locali-

³⁹ L. Moldovan, I. Pop, *Conscripții urbariale mureșene (II)*, p. 192.

⁴⁰ Arh. Stat. R.P.U. Budapesta, F. 52, dosar cu actele conscripției czirákylene efectuată în Hodac.

⁴¹ *Idem*, dosar — satul Sălcud.

⁴² *Idem*, dosar — satul Bobohalma.

⁴³ Arh. Stat. Tg. Mureș, fond conscripții urbariale, dosar 527.

⁴⁴ Arh. Stat. R.P.U. Budapesta, F. 52, dosar cu actele conscripției czirákylene efectuată în Ațintiș.

⁴⁵ *Idem*, actele conscripției czirákylene din Chirileu; L. Moldovan, I. Pop, *Conscripții urbariale mureșene (I)*, p. 152.

⁴⁶ *Ibidem*; Arh. Stat. Tg. Mureș, fond conscripții urbariale, dosar 319.

⁴⁷ L. Moldovan, I. Pop, *Conscripții urbariale mureșene (II)*, p. 208.

tați. În altele au fost transformate în alodii. De fapt, trestia, rogozul și sălciile sau răchitele erau utile mai ales în așa numita Cîmpie a Transilvaniei, unde nu existau păduri de loc ori erau pe cale de dispariție. Cele mai multe din localitățile unde iobagii au făcut referiri la ele erau situate în această parte a județului Mureș. Sătenii de aici au subliniat că utilizau trestia și rogozul cu precădere la acoperirea caselor și a celorlalte acareturi, însă și pentru foc. Sălciile sau răchitele erau întrebunțate și ele pentru foc, dar serveau în primul rînd la împletirea gardurilor din jurul intravilanului ca și spinii de altfel. În satele care dispuneau de păduri întinse, trestia, rogozul, sălciile sau răchitele și spinii prezentau o importanță minoră, deoarece la acoperișul caselor și acareturilor puteau folosi dranițe ori șindrile, iar pentru foc aveau lemne.

Pădurile obștești urmau în ordinea importanței după pășunile și apele folosite de țărani în comun. La fel ca și în cazul pășunilor și în cel al pădurilor conscripțiile au consemnat mai multe categorii de localități. O primă categorie o formau satele care posedau păduri întinse, încît gospodăriile țărănești se puteau aproviziona cu lemnele de foc și de construcții necesare, fără a fi obligate să aloce o parte din buget pentru a și le procura. Mai mult, aveau posibilitatea să comercializeze lemne, fie în formă brută, fie prelucrate. Din declarațiile sătenilor reiese că, între 1785—1820, se încadrau în această categorie comunele: Bichiș, Chibed, Deda, Deleni, Dumbrava, Ghindari, Gornești, Mătrici, Maiorești, Ozd, Satu Nou, Sărățeni, Sovata, Stînceni, Ștefănești, Șilea Nirajului, Teremia, Valea Izvoarelor etc. Cele mai multe erau situate în zona muntoasă a scaunului Mureș și a comitatului Turda.

În citeva din satele scaunului Mureș iobagii și jelerii erau avantațați de faptul că locuiau alături de țărani liberi, care continuau să folosească pădurile în comun, fără a le fi împărțit între ei în parcele proprietate individuală. Țăranii dependenți din Ștefănești redau această realitate astfel, cu prilejul conscripției czirákylene: „Nu avem lipsuri nici în ce privește lemnele de foc, nici în a celor de construcție, deoarece comuna noastră are multe păduri frumoase neîmpărțite, pe care le putem folosi pînă în prezent în mod egal cu secuii liberi”⁴⁸. Jelerii și iobagii din Mătrici și Sărățeni relevau în plus, cu ocazia aceleiași conscripții, că li se permitea să taie copaci din pădurea obștească a secuilor liberi, fără a plăti vreo taxă și că din ei confecționau roți, căruțe și lăzi de făină, pe care le valorificau pe piață⁴⁹. În comuna Eremitu coexistau păduri obștești și nobiliare. Sătenii de aici au reliefat la 1820 că pădurile obștești le asigurau necesarul de lemne și de construcții. Totodată au recunoscut că proprietarii de moșii dădeau iobagilor și jelerilor proprii din pădurile alodiale, atît lemne „pentru încălzire, cît și pentru vînzare”⁵⁰.

Dintre localitățile ce aparțineau comitatului Turda într-o situație asemănătoare erau Deda, Răstolița, Lunca Bradului și Neagra de pe

⁴⁸ Arh. Stat. Tg. Mureș, fond conscripții urbariale, dosar 348.

⁴⁹ *Idem*, dosarele 337 și 341.

⁵⁰ *Idem*, dosar 331.

Mureșul superior, precum și Lăpușna, Ibănești, Hodac, Gurghiu etc. de pe Valea Gurghiului. La 1820, iobagii din Deda au făcut următoarea declarație, ce poate fi considerată semnificativă: „Mureșu e aproape și crăscăduim (facem negoț) cu plute, și ciștiguri însemnate avem”⁵¹. Cei din Stinceni au arătat, în același an, că obișnuiau să comercializeze nu numai plute, ci și scinduri, grinzi, lețe, dranițe și alte părți lemnoase pentru construcția caselor și acareturilor⁵². De altfel unii dintre iobagii din satele de mai sus posedau joagăre proprii, cu ajutorul cărora valorificau în mod superior lemnele tăiate în pădure. Având în vedere că toate aceste localități se găseau într-o regiune muntoasă, unde pământul arător era puțin și de slabă calitate, valorificarea pe piață a lemnelor prelucrate constituia pentru mulți dintre țăranii dependenți o sursă importantă de venituri bănești. Chiar și celor mai săraci dintre ei li se ofereau posibilități de câștiguri prin vânzarea forței de muncă la tăiatul copacilor din pădure, la joagăre și la plutărit. Cu banii obținuți într-un fel sau altul își procurau cele necesare traiului zilnic și totodată achitau impozitele față de stat, comitat sau scaun și comună⁵³.

Se impune însă să se sublinieze, că într-o proporție mai mare decît în satele din zona muntoasă a scaunului Mureș, în cea a comitatului Turda pădurile obștești coexistau cu cele alodiale. Ultimele erau de regulă mai întinse ca suprafață. Dar chiar și în aceste condiții țăranii dependenți profitau de pe urma pădurilor, deoarece proprietarii feudali le permiteau în general să-și ia din ele lemne pentru trebuințele proprii, fără a le pretinde taxe bănești sau zile muncă, iar pentru comercializarea la prețuri destul de scăzute.

Într-o situație aparte se găseau comunele Voiniceni și Stejăreni, prima aflată în imediata vecinătate a orașului Tirgu Mureș, iar a doua în apropierea Sighișoarei. Ele nu făceau deci parte din categoria așezărilor muntoase. Cu toate acestea, la 1785, reprezentanții iobagilor din Voiniceni au declarat, că nu duceau lipsă de lemne de construcție, deoarece le dădeau în mod obișnuit domnii de pământ din pădurile alodiale. Mai mult, lemne de foc posedau „din belșug”, atît pentru trebuințele proprii, cit și pentru a vinde „allora” pe bani”⁵⁴. Cei din Stejăreni relatau la 1820 că lemne de foc aveau destule în pădurea obștească, dar cele de construcție erau pe cale să se epuizeze. Totuși nu s-au arătat îngrijorați, deoarece primeau gratuit din pădurile alodiale lemnele de construcție. De acolo li se ofereau relativ ieftine chiar și pentru comercializat lemne, pe care le revindeau la „oraș cu preț bun”⁵⁵.

De fapt, localitățile care nu posedau de loc păduri obștești sau le aveau insuficiente, dar curțile nobiliare stăpîneau în hotarele lor păduri

⁵¹ Arh. Stat. R.P.U. Budapesta, F. 52, dosar cu actele conscripției czirákylene efectuată în comuna Deda.

⁵² *Idem*, dosar — satul Stinceni.

⁵³ L. Botezan, *Aspecte ale antrenării gospodăriilor țărănești din Transilvania în economia de mărfuri între 1785—1820*, în A.I.A., Cluj-Napoca, XIX, 1976, pp. 159—163.

⁵⁴ L. Moldovan, I. Pop, *Conscripții urbariale mureșene (II)*, p. 200.

⁵⁵ Arh. Stat. Tg. Mureș, fond conscripții urbariale, dosar 532.

alodiale întinse, de unde îngăduiau iobagilor și jelerilor să se aprovizioneze gratuit, fie cu lemne de foc, fie cu cele de construcție, ori și cu unele și cu altele, pot fi considerate ca făcând parte din a doua categorie de comune. Țăranii dependenți din astfel de comune nu aveau posibilități de a obține cîștiguri bănești din comercializarea lemnului, însă nici nu erau obligați să cheltuie bani pentru a și le procura. Între 1785—1820 în această categorie intrau localitățile: Bărdești, Cipău, Criș, Cuieșd, Drojdie, Dumbrava, Eremieni, Herghelia, Idiciu, Idicel, Ilioara, Lechința de Mureș, Lepindea, Lunca (comitatul Turda), Lueriu, Mitrești, Mura Mare, Mura Mică, Mureni, Mihai Viteazu, Nadășa, Pădureni, Sîngeru de Pădure, Sîngiorgiu de Pădure, Șaportoc, Vaidacuta și altele. În sensul afirmațiilor de mai sus, iobagii din Drojdie au relatat conșcripților la 1820, că datorită „bunăvoinței” stăpînilor lor dispuneau atît de lemne pentru încălzit pe timpul iernii, cît și pentru edificat case și acareturi. Nu le era permis să folosească pădurile domnului de pămînt din alte comune, însă nici nu le simțeau lipsa, deoarece aveau acces la cele „existente în hotarul satului”⁵⁶. Tot atît de edificatoare apare și următoarea declarație a țăranilor din Criș, înregistrată în același an: „Folosim o pădure a satului, din care ne procurăm lemne de foc; dar lemne de construcții n-avem, fiindcă domnii de pămînt au împărțit între ei pădurile; cînd ne sînt însă necesare lemne de construcție, domnii ne dau totuși”⁵⁷.

O a treia categorie de localități o constituiau acele comune în care fie totalitatea locuitorilor, fie numai o parte din ei, se puteau aproviziona în mod gratuit cu lemne pentru încălzit, dar erau nevoiți să le cumpere pe cele necesare construirii edificiilor. Astfel stăteau lucrurile în localitățile: Remetea, Nazna, Pănet, Curteni, Cîndu, Sînsimion și Vărgata. Reprezentanții iobagilor din Remetea afirmă în această privință la 1785: „Lemne de foc avem, dar lemnele de construcții sîntem nevoiți a le cumpăra din altă parte pe bani mulți”⁵⁸. La 1820 cei din Sînsimion au subliniat că cea mai mare parte a lemnului necesare construirii caselor și acareturilor le procurau din pădurile scaunului Mureș, plătind între 6—12 creițari în funcție de mărimea copacului⁵⁹. La aceeași dată, cei din Cîndu au relatat că și-au împărțit între ei pădurile satești, încît cu toții aveau lemne de foc; e adevărat, unii mai multe, alții mai puține; dar lemnele necesare construcțiilor le achiziționau „cu bani de la Șilea”⁶⁰. În cazul comunei Curteni sătenii au declarat la 1785 că nu erau nevoiți să cumpere decît lemne pentru construcții. La 1820 s-au plîns însă că erau obligați să-și facă rost și de lemnele de foc și de cele necesare clădirii caselor și acareturilor, pe bani. Din precizările lor referitoare la pierderea dreptului de pășunat în păduri se desprinde că răpirea acestora de către curțile nobiliare a constituit principala cauză a dispariției importante surse de aprovizionare cu lemne de încălzit în

⁵⁶ *Idem*, dosar 328.

⁵⁷ *Idem*, dosar 546.

⁵⁸ L. Moldovan, I. Pop, *op. cit.*, pp. 128—129.

⁵⁹ Arh. Stat. Tg. Mureș, fond conșcripții urbariale, dosar 335.

⁶⁰ *Idem*, dosar 326; L. Moldovan, I. Pop, *op. cit.*, p. 215.

intervalul dintre 1785—1820⁶¹. Tot în categoria a treia intrau și localitățile unde țăranii dependenți primeau gratuit lemne de construcții de la stăpînii lor, dar le plăteau pe cele de foc cu bani, ori cu zile muncă și uneori cu cereale. Printre ele pot fi amintite: Afintîș, Căpîlna de Jos, Chirileu, Deag, Dumitrești, Fintinele, Gîmbuț, Hîrțău, Lueriu, Șăușa (scaunul Mureș) și altele. La 1785, reprezentanții sătenilor din Hîrțău au declarat între altele: „Lemnele de foc trebuie să le cumpărăm pe bani, dar se găsesc și în hotarul nostru; lemne de construcții au destule domnii și doamnele noastre de pămînt și ne dau și nouă pentru clădiri, cînd avem nevoie”⁶². Interesantă este relatarea din 1820 a celor din Fintinele. Ei au subliniat mai întîi că proprietarul feudal stăpînea „multe păduri alodiale în hotar”, din care le distribuia în mod gratuit materialul trebuincios edificării caselor și acareturilor. Tot gratuit oferea anual „porția” preotului și cea a învățătorului. În continuare s-au plîns însă că erau nevoiți să cumpere lemnele pentru încălzit din vecini. Au recunoscut totuși, că se învecinau cu mai multe localități, care posedau păduri. În partea finală dau următoarea indicație: „cu lemnele obținute la prețul de 5 florini, un agricultor poate să ierneze”. Indicația este prețioasă, fiindcă informează asupra sumei pe care o gospodărie țărănească trebuia să o cheltuie pentru a face față frigului de-a lungul unei ierni⁶³. Țăranii dependenți din Chirileu au mărturisit conscriptorilor că stăpînii lor dădeau fără bani „lemne die ipulaturi, [mai] ales ghie case”. Părțile lemnoase ale materialelor de construcții, pe care nu le puteau găsi în pădurile alodiale, aveau posibilitatea să le cumpere de la plutășii ce coborau pe Mureș. Dacă voiau să le obțină mai ieftin, se duceau după ele la Reghin sau la Morești. Lemnele de foc le achiziționau în schimb de bani de la Tirimia și de la Valea Izvoarelor sau chiar din localități mai îndepărtate⁶⁴.

Dacă în comunele de mai sus toți țăranii dependenți primeau gratuit material lemnos pentru construcții de la domnii lor de pămînt, în schimb în altele numai unii dintre stăpîni îl ofereau fără bani iobagilor și jelerilor proprii. Într-o atare circumstanță se găseau cei din: Pănet, Isla, Rigmani, Cucerdea, Chinciș, Șeulia, Sălcud, Bobohalma, Bord, Cuștelnic etc. Astfel, sătenii din Pănet au specificat la 1785 că-și procurau lemnele pentru construcții pe bani, cu excepția iobagilor celor doi nemeși Gălfalvi, care le primeau gratuit. Nu cumpărau însă lemne de foc, acei dintre ei care și-au administrat economicos parcelele ce le-au revenit cu ocazia împărțirii pădurii obștești. Acei care și-au exploatat însă nerațional parcelele le-au distrus și le-au arat „încă de mult” și de aceea erau obligați să-și facă rost de lemne de încălzit pe bani⁶⁵. La 1820, cei din Isla au indicat că jelerilor li se ofereau lemnele necesare edificării caselor și acareturilor de către stăpînii lor. În schimb

⁶¹ *Idem*, dosar 324.

⁶² L. Moldovan, I. Pop, *op. cit.*, p. 183.

⁶³ Arh. Stat. Tg. Mureș, fond conscripții urbariale, dosar 332.

⁶⁴ Arh. Stat. R.P.U. Budapesta, F. 52, dosar cu actele conscripției czirákyene efectuată în satul Chirileu.

⁶⁵ L. Moldovan, I. Pop, *op. cit.*, p. 215.

țărani liberi trebuiau să și „le cumpere în munți”, adică în marea pădure obștească a scaunului Mureș, din partea lui muntoasă⁶⁶. Locuitorii din Rigmani au arătat că iobagii soției contelui Haller Zsigmond posedau separat de ceilalți consăteni o pădure „pentru lemne de foc și de construcții”. Iobagii grofului Lázár József primeau gratuit lemne, însă numai pentru case, grajduri și alte acareturi. Pentru cele necesare încălzitului pe timpul iernii îi prestau fiecare „de obicei cîte o zi pe an la cositul finului sau otavei”⁶⁷. În același an 1820 reprezentanții iobagilor din Sălcud îi informează pe conscripitori că de „rindu ipulaturilor, dintre proprietari, excelența sa baron Szekeresti Sigmond și domn Lajos István mai ajutură; da helelalt[i] nu; trebuie să cumpărăm lemnele de la Ozd, Bichiș și de la Vesăuș, cu bani, cu ovăs, cu lucru, cu ce îl putem căpăta”. În plus, au mai specificat că uneori, unii dintre ei achiziționau materialul lemnos necesar construcțiilor de la plutașii care coborau pe Mureș în jos și opreau în comuna învecinată Iernuț⁶⁸. Plastic și concis s-au exprimat la 1820 și cei din Cuștelnic: „La o parte din noi fac curțile (nobiliare n.n.) căș[i]; la hailalt[i] nu fac; lemne de foc cumpărăm pe bani de atîta oale dieparte, cît că mersu și vinitu putem într-o zi și jumătate lesne umbla”⁶⁹.

În cîteva comune țăranii au ajuns să fie deficitari atît în lemnele de foc, cît și în cele de construcții, datorită pe de o parte împărțirii în loturi individuale a pădurii sătești, așa cum s-a întîmplat în cazul sateelor Cindu și Pănet. Pe de altă parte, lipsa lemnului a fost pricinuită de răpirea de către curțile nobiliare a pădurilor folosite anterior în comun cu iobagii. Profitînd de prevederile legilor silvice din 1791 și 1811, proprietarii feudali au transformat cea mai mare parte a acestor păduri în alodii. Cu ocazia raptului, țăranilor dependenți nu le-au lăsat decît pădure puțină. Mai mult, într-o serie de localități au impus colectivităților sătești să rezerve această pădure exclusiv pentru repararea drumurilor și podurilor, precum și în vederea acoperirii cotei de lemne cu care erau impuse pentru aprovizionarea armatei austriece și a funcționarilor comitatensi sau scăunali. Actele conscripției czirákylene demonstrează că într-o astfel de situație ajunseseră Adrianu Mic, Buza, Corbești, Dămieni, Văleni (fostă Iobăgeni), Vadu, Vinători și altele. În primul sat locuitorii au arătat mai întîi că au rezervat pădurea obștească exclusiv pentru „nevoile comunei”. Apoi au precizat că-și procurau lemnele pentru încălzit din localitățile învecinate „cu 5 și 6 florini stîngenul”, iar cele de construcții după cum le „puteau tocmi”⁷⁰. Cei din Buza au fost mai expliciti. Ei au relatat că și-au împărțit terenurile obștești „după numărul sesiilor” și de aceea cei care și le-au conservat le aveau mai bune. Cu ocazia împărțirii au rezervat și pentru trebuințele comunității o pădure „și anume pentru aprovizionarea cu lemne

⁶⁶ Arh. Stat. Tg. Mureș, fond conscripții urbariale, dosar 336.

⁶⁷ *Idem*, dosar 339.

⁶⁸ Arh. Stat. R.P.U., Budapesta, F. 32, dosar cu actele conscripției czirákylene efectuată în satul Sălcud.

⁶⁹ *Idem*, dosar — satul Cuștelnic.

⁷⁰ Arh. Stat. Tg. Mureș, fond conscripții urbariale, dosar 318.

a reședinței (scaunului Mureș), precum și pentru reparatul drumurilor și podurilor". Dar aceasta a început să se epuizeze. Lemnele de foc și de construcții le cumpărau însă cu toții⁷¹. La rindul lor, iobagii din Vadu relevă: „Comunitatea noastră are o pădure obștească, din care se repară podurile, se taie porția cătănească și cea pentru reședința scaunului". În continuare informează că au mai avut două parcele de pădure, pe care le-au zălogit însă, împreună cu un finat obștesc, fără a le putea recupera până la data efectuării conscripției⁷².

Deci, în afară de comasarea favorizată de legile silvice, la diminuarea pădurilor comunităților satești au contribuit și zălogirile impuse de îndeplinirea unor sarcini extraordinare față de stat. O conscripție din 1806 a moșiilor familiei grofilor Teleki din Satulung conține o plingere, din care reiese că, în jurul anului 1800, nemeșul Hegyesi Elek a împrumutat iobagilor din Reghin suma de 140 florini pentru a face față cheltuielilor prilejuite de comasarea hotarului. În schimbul împrumutului i-au dat ca zălog pădurea obștească numită „Szölös csere". Cu ocazia conscripției țărani dependenti au declarat că se vor strădui să o răscumpere⁷³.

Într-o situație nu cu mult diferită de a comunelor de mai sus se găseau și localitățile: Budiu Mic, Cîmpenița, Culpui, Porumbeni, Vulcan etc. Locuitorii acestor sate trebuiau să-și procure cu toții, pe bani ori pe zile muncă, în întregime sau cea mai mare parte, atât lemnele de foc, cât și cele de construcții, deoarece pădurile obștești le erau aproape epuizate și nu mai aveau decît tufe cu vreascuri și mărăcini. Cei din Culpui, de pildă, s-au plîns, la 1785, că în urmă cu cîțiva ani stăpînii lor au încetat să le mai dea lemne pentru edificarea caselor și acareturilor. Lemne de foc nu aveau aproape de loc pe hotar și de aceea obișnuiau să le cumpere pe bani din satele vecine. Dar și acolo pădurile erau aproape epuizate. Pe viitor vor întâmpina dificultăți în asigurarea încălzitului pe timpul iernii chiar și iobagii grofului Teleki Sămuel, deoarece unica pădure ce le fusese rezervată era formată numai din tufe⁷⁴. Ultimele sate se apropiau prin dificultățile întâmpinate de locuitorii lor în aprovizionarea cu lemne de cele din a patra categorie, care nu dispuneau de nici un fel de păduri.

Din cea de a patra categorie făceau parte aproape toate localitățile aflate de la Deda în jos de-a lungul luncii Mureșului, precum și cvasitotalitatea satelor din așa-numita „Cîmpie a Transilvaniei". Dar și în cazul lor, în unele, sătenii aveau posibilități de a-și cumpăra relativ ușor lemne, fie din comunele învecinate, care dispuneau de păduri obștești sau alodiale întinse, fie de la plutașii ce coborau primăvara pe apa Mureșului. În altele, greutățile pe care le întâmpinau țărani în asigurarea minimului necesar de material lemnos pentru gospodăriile lor, erau mai dificil de depășit. Cu prilejul conscripțiilor din 1785 și 1820

⁷¹ *Idem*, dosar 320.

⁷² *Idem*, dosar 349.

⁷³ Arh. Ist. Fil. Acad. Cluj-Napoca, arh. fam. Teleki din Satulung, fasc. 50/II, fila 717.

⁷⁴ L. Moldovan, I. Pop, *Conscripții urbariale mureșene din 1785 (I)*, p. 151.

au declarat, că nu trebuiau să învingă piedici deosebite în procurarea lemnului de care aveau nevoie, reprezentanții iobagilor din: Bolintineni, Sincraiu de Mureș, Bandu de Cîmpie, Micești, Cornățel, Surda, Hădăreni, Chețani, Gheja, Orosia, Cuci, Dăteșeni, Iernut, Oarba de Mureș, Ogra, Dileu, Vidrasău, Moîșa, Albești, Botez etc. Astfel, cei din Cornățel spun la 1785, că deși nu dispun de pădure satească, pot cumpăra lemne de foc în propriul hotar, deoarece domnii de pământ au „lemn de vîndut”. Numai pentru cele de construcție trebuiau să meargă „mai departe”⁷⁵. La 1820, iobagii din Botez mărturisesc conscriptorilor că-și cumpără lemne „pe bani și pe lucru”⁷⁶. În același an, cei din Albești subliniază că groful le dă lemne de foc și de construcții de care au nevoie, cu condiția ca în afara zilelor de robotă săptămînale să-i secere „tătă gazda (în sensul de iobag n.n.) cite 10 clăi de grîu”⁷⁷. Edificatoare este și următoarea declarație a țăranilor dependenți din Vidrasău, făcută cu ocazia conscripției czirákylene: „Noi nu avem pădure nice ghie epulaturi, nice ghie foc; da lemnii die ipulaturi găsim și așa în sat, că plutiele vin în Murăș până la noi și putem cumpăra; lemnii die foc găsim nu diepartie la Teremie, unde putem merge și vini într-o zi”⁷⁸.

Spre deosebire de țăranii din aceste sate, cei din „Cîmpia Transilvaniei” s-au plîns la 1785 și la 1820 că n-aveau posibilitatea de a-și procura lemne nici din hotarele proprii, nici din ale localităților învecinate, deoarece nu existau păduri. Se știe că solul acestei regiuni nu este în general propice creșterii pădurilor. Chiar dacă în evul mediu aici au existat păduri, pe măsură ce s-a înmulțit populația ele au fost epuizate. Cu atît mai mult, cu cît dealurile ce caracterizează „Cîmpia” s-au dovedit cultivabile în întregime cu cereale. Lipsa pădurilor a fost consemnată de conscriptori în localitățile: Bărboși, Berghia, Bozed, Căpușu de Cîmpie, Ceaușu de Cîmpie, Chimitelnic, Cristești, Grebenișu de Cîmpie, Grindeni, Iclăndu Mare, Iclănzul, Mădăraș, Morești, Miheșu de Cîmpie, Oroii, Petea, Pogăceaua, Riciu de Cîmpie, Răzoare, Sărmaș, Sărmașel, Sinpetru de Cîmpie, Singiorgiu de Cîmpie, Săcalu de Cîmpie, Sinmărtinu de Cîmpie, Sintioana de Mureș, Șăușa (comitatul Turda), Tăureni, Țiptelnic, Valea Largă, Văleni, Zau de Cîmpie ș.a.m.d. Următoarea relatare din 1785 a iobagilor din Ceaușu de Cîmpie sugerează grăitor dificultățile întâmpinate de ei în aprovizionarea cu lemne: „Pădure nice de epulaturi, nice de foc, nice la hotar, nice la vecin, aproape și la drum bun, nu avem”⁷⁹. Mai expliciti sînt în relatările lor, la 1820, cei din Petea: „Neavînd pădure pe hotar, nici ghie ipulaturi, nici ghie foc nu putem căpăta; amintirile ghie n-om cumpăra pe bani și neavînd loc ghie trestie, ghie rîndu focului trăim cu paie, cu gunoaie și cu co-

⁷⁵ *Idem*, *Conscripții urbariale mureșene din 1785 (II)*, p. 200.

⁷⁶ Arh. Stat. R.P.U. Budapesta, F. 52, dosar cu actele conscripției czirákylene efectuată în satul Botez.

⁷⁷ Arh. Stat. Tg. Mureș, fond conscripții urbariale, dosar 257.

⁷⁸ Arh. Stat. R.P.U. Budapesta, F. 52, dosar cu actele conscripției czirákylene efectuată în satul Vidrasău.

⁷⁹ L. Moldovan, I. Pop, *Op. cit.*, p. 172.

zeni⁸⁰. Merită să fie redată pentru conținutul ei și declarația țăranilor dependenți din Grebenișu de Cîmpie: „Pădure pe hotaru nost ales pe sama noastră n-avem; și pentru aiasta facem foc din gunoi, din paie și din ogrinji”⁸¹. Ș.a.m.d.

Se poate conchide, așadar că, spre sfîrșitul veacului al XVIII-lea și în primele două decenii ale secolului al XIX-lea, un număr destul de însemnat de sate de pe teritoriul actualului județ Mureș mai dispuneau de întinse păduri obștești sau aveau în hotarele lor importante păduri alodiale, accesibile gospodăriilor țărănești, fără a fi supuse la taxe bănești. Dar, în comparație cu aceste sate, numărul celor care nu posedau păduri de loc sau le aveau neîndestulătoare era cel puțin dublu.

Cauzele inexistenței sau insuficienței pădurilor au fost mai multe. Una din ele se datora solului, fie în sensul că nu era propice creșterii pădurilor, fie că obștile satești au considerat mai rentabil să-l transforme în pămînt cultivabil. Această cauză este valabilă mai ales pentru satele aflate de-a lungul luncii Mureșului și în așa-numita „Cîmpie a Transilvaniei”.

La lipsa totală sau parțială a pădurilor a contribuit în al doilea rînd transformarea lor din posesiuni obștești în parcele individuale, în funcție de mărimea sesiilor iobăgești. Chiar dacă împărțirea s-a decis prin hotărîrea comunității satești, ea a avut aceleași consecințe negative ca și atunci cînd a fost impusă de proprietarii feudali. Exemplele satelor Buza și Pănet dovedesc că în acest fel de cazuri unii dintre țărani au reușit să-și administreze economicos parcelele de pădure care le-au revenit, dar alții le-au epuizat și le-au arat „de mult”, între 1785—1820 fiind obligați să cumpere lemnele necesare.

Într-o proporție mai redusă, insuficiența pădurilor a fost determinată de zălogiri, după cum rezultă din cele relatate conscriptorilor de către țăranii dependenți din Reghin și Vadu. Zălogirea unor posesiuni obștești s-a practicat în tot evul mediu, de-a lungul orînduirii feudale. De regulă comunitățile satești recurgeau la ea pentru a face față unor sarcini bănești extraordinare impuse de stat sau comitat ori scaun. Banii se împrumutau mai ales de la domnii de pămînt și drept garanție, pînă la achitarea datoriei de către comunitatea satească, i se da în folosință o parte din posesiunile obștești. Curțile nobiliare puneau astfel mîna pe pămîntul zălogit, utilizîndu-l ca alodiu.

Odată cu legile silvice din 1791 și 1811 a devenit frecventă depozitarea țăranilor dependenți de dreptul de a mai avea acces la pădurile folosite pînă acum în comun cu stăpînii lor feudali. Ambele legi au creat domniilor de pămînt o bază juridică pentru a transforma cea mai mare parte a pădurii comune în alodiu. Ele impuneau separarea părții de pădure care revenea nobililor, de cea cuvenită țăranilor. Precizînd că numai nobilii aveau drept de proprietate, cele două legi lăsaus operațiunea de segregare sau separare la latitudinea și liberul arbitru al curții-

⁸⁰ Arh. Stat. Cluj-Napoca, fond comitat Turda, pachet cu actele conscripției czirákyene nr. 332/m.

⁸¹ Arh. Stat. R.P.U. Budapesta, F. 52, dosar cu actele conscripției czirákyene efectuată în comuna Grebenișu de Cîmpie.

lor nobiliare. Fiindcă depozitarea iobaşilor şi jelerilor urbariali de dreptul de a folosi pădurile nu lovea direct în posibilităţile de reproducere a forţei de muncă, nobilii vor trece în toată Transilvania la răpirea lor pe scară largă. Nobilii îşi amplificau şi pe această cale posibilităţile de câştig, fiindcă spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi la începutul celui următor au crescut preţurile lemnului şi ale produselor lemnoase.

În general, partea lăsată ţăranilor a fost minimă. De aceea ea se va epuiza repede, fie că va rămîne posesiune obştească, fie că va fi împărţită în parcele individuale, deoarece necesităţile comunităţilor de lemne de foc şi de construcţii erau mari. Necesităţilor gospodăriilor ţărăneşti li se adăugau în cazul multor localităţi şi obligaţiile impuse de autorităţi pentru asigurarea cotei de lemne pe seama armatei austriece şi a funcţionarilor comitatensi sau scăunali. Tocmai pentru a face faţă acestor obligaţii, proprietarii feudali vor impune mai multor comune din satele scaunelor Mureş şi Sighişoara să rezerve pădurea obştească numai pentru îndeplinirea lor.

Indiferent de cauzele care au făcut ca unele sate să nu posedă pădure de loc sau să o aibă neîndestulătoare, ţăranii din astfel de localităţi erau confrunţaţi an de an cu problema învingerii dificultăţilor privind procurarea lemnului necesare. Preţurile indicate de cei din Adrianu Mic şi Fintinele arată că la 1820 o familie ţărănească trebuia să cheltuie 5—6 florini numai pentru necesarul de lemne de încălzit de-a lungul ierni. Suma era destul de mare. Pentru preocuparea ei, ţăranul trebuia să vîndă 5—6 mîrte de grîu, 3—4 oi sau un viţel în jur de un an⁸². De regulă, lemnele ce se cereau la construirea caselor şi acareturilor erau cu mult mai scumpe. De aceea, şi unele şi altele, nu puteau fi cumpărate decît de gospodăriile ţărăneşti, care aveau un potenţial economic mai ridicat. Familiile sărace erau nevoite să se rezume cel mult la vreascuri, care puteau fi duse cu spatele sau la sălcii, tulei, coceni etc., în comunele unde existau păduri alodiale interzise. Mai ales în aceste familii au lovit depozitările de păduri la care s-au dat proprietarii feudali în perioada 1785—1820. Gospodăriile de ţărani săraci din regiunile deluroase şi muntoase au ajuns, deci, în urma răpirii pădurilor comune de către curţile nobiliare, într-o situaţie asemînătoare cu cele din aşa-numita „Cîmpie a Transilvaniei”.

Ținînd cont de considerentele de mai sus, se poate afirma că în localităţile unde s-au menţinut întinse păduri obşteşti, precum şi acolo unde iobaşii şi jelerii aveau acces nelimitat şi gratuit la cele alodiale, fondul silvic juca un rol aproape tot atît de important pentru gospodăriile săteşti ca şi păşunile comune. Într-adevăr, lemnele procurate din atari păduri ajutau familiilor ţărăneşti: să facă faţă relativ uşor frigului din timpul iernii, fără a cheltui bani; să-şi construiască ieftin acareturile şi casele; să-şi confecţioneze părţile lemnoase ale principalelor unelte agricole; să-şi completeze chiar bugetul prin vînzarea lemnului

⁸² L. Botezan, *Tendenţe ale gospodăriilor nobiliare din Transilvania de a introduce plante tehnice şi de a ameliora soiurile de pomi fructiferi şi de viţă de vie în perioada 1785—1820*, în *Ştefan Metiş la 85 de ani*, Cluj-Napoca, 1977, p. 314.

în formă brută sau prelucrată. Declarațiile sătenilor din Eremitu, Ghindari, Mătrici, Deda și Stinceni rămân concludente în această privință. Sătenilor din atari comune li se ofereau și alte posibilități de a trage foloase de pe urma pădurilor. De pildă, puteau: să întrețină drumurile și podurile comunale și să contribuie la buna funcționare a celor publice; să-și îndeplinească obligațiile privind aprovizionarea cu lemne a armatei austriece din Transilvania și a sediilor oficiilor comitatense sau scăunale etc. Mai mult, în satele aflate în vecinătatea manufacturilor de sticlă, de porțelan și de hirtie de la Gurghiu, țăranii aveau avantajul de a se angaja ca lucrători permanenți sau sezonieri. Relatările locuitorilor din comunele Eremitu și Dămieni dovedesc că cei mai săraci dintre ei se tocmeau la tăiatul lemnului din pădure, iar cei cu animale de tracțiune și cu cornute la transportarea acestora pînă la manufacturi⁸³.

Tot la tăiatul lemnului din pădure și la transportul lor pînă la joagăre, precum și la plutărit pe Mureș, se angajau, în schimbul unei retribuții, și unii dintre țăranii satelor răsfirate în Munții Călimanului, după cum dovedesc declarațiile iobagilor din Deda și Stinceni. În sfîrșit, în satele pe ale căror hotare se găseau mari suprafețe împădurite, familiile țărănești scuteau toamna o parte din cerealele necesare îngrășării porcilor, prin trimiterea acestora la păscutul ghindei.

Ghindăritul obștesc era strîns legat de folosirea în comun a unor păduri sătești vechi și întinse. El a fost consemnat de conscripții în localitățile: Chibed, Cuișd, Deda, Eremitu, Ghindari, Hodac, Mătrici, Remetea, Sovata, Sărățeni, Șilea, Ștefănești și Vinători. Sînt aproximativ aceleași comune conscrise cu importante păduri obștești. În aproximativ jumătate din ele ghinda se utiliza numai pentru consumul porcilor familiilor țărănești din aceste sate. Altele, în schimb, aveau disponibilități în anii cu recolte bogate, încît primeau porci la îngrășat din comunele învecinate, contra unor taxe bănești, care intrau în bugetele comunităților sătești. De pildă, reprezentanții țăranilor din Eremitu au mărturisit conscriptorilor la 1820 că în anii cu recolta abundentă de ghindă primeau la pășunatul ei pînă la 1 000 porci din localitățile înconjurătoare⁸⁴. În același an, sătenii din Buza confirmă cele spuse de cei din Eremitu, arătînd în plus că-și „îngrășau porcii” nu numai în pădurea din hotarul acestei comune, ci și în cea din Mătrici, precum și în munții obștești ai scaunului Mureș, în schimbul unor sume de bani⁸⁵. Tot în munții scaunului declară că obișnuiesc să-și trimită porcii pentru a se hrăni cu ghinda și locuitorii din Eremieni. În plus, ei precizează că acolo plătesc pentru fiecare porc „o taxă de 3 garași”⁸⁶. La rîndul lor, iobagii din Dămieni relevă: „Pădure cu ghindă această comună n-are; dar la Sovata, la Șilea și la Remetea, cînd dă Dumnezeu ghindă, putem îngrășa porcii noștri, contra unor taxe bănești”⁸⁷. Deci în afară

⁸³ Arh. Stat. Tg. Mureș, fond conscripții urbariale, dosarele nr. 332 și 339.

⁸⁴ *Idem*, dosar 331.

⁸⁵ *Idem*, dosar, 320.

⁸⁶ *Idem*, dosar 330.

⁸⁷ *Idem*, dosar 327.

de Eremitu mai dispuneau de surplusuri de ghindă, încît primeau pe bani porci să o consume din alte sate și comunitățile din Mătrici, Remetea, Sovata și Șilea. Pădurilor obștești producătoare de ghindă din aceste localități li se adăuga cea comună a scaunului Mureș.

La fel ca și în cazul pădurilor, și în cel al ghindăritului se găseau într-o situație avantajoasă locuitorii acelor comune, cărora li se permitea folosirea gratuită a ghindei din pădurile alodiale existente pe hotarele lor. Între aceste comune pot fi amintite: Culpui, Herghelia, Adrianu Mic, Rigmani etc. Sugestivă este următoarea declarație a țăranilor dependenți din Adrianu Mic făcută cu ocazia conșcripției czirákyene: „Dacă se produce ghindă în pădurile domnilor și în ale satului, aceasta poate fi mîncată de porcii noștrii fără plată”⁸⁸. Cei din Rigmani, după ce au informat că în hotarul lor nu existau decît păduri alodiale, au recunoscut că porcii puteau „paște în mod liber” ghinda care se producea în ele⁸⁹.

Dar, spre deosebire de locuitorii satelor menționate, iobagii din Singiorgiu de Pădure, Albești, Criș, Mihai Viteazu, Mureni și Stejăreni au relevat că plăteau anumite taxe curților nobiliare pentru a-și trimite porcii să consume ghinda din pădurile alodiale. Cea mai semnificativă pentru ilustrarea foloaselor pe care le aveau țăranii de pe urma ghindăritului, chiar și atunci cînd erau supuși la taxe bănești nu prea ridicate, poate fi considerată afirmația din 1820 a reprezentanților iobagilor din Singiorgiu de Pădure. Declarația are următoarea formulare: „Domnii noștri au mai multe păduri alodiale, pe care le-au împărțit între ei; acolo putem îngrășa porcii noștri în schimbul unor taxe minime, astfel că avem posibilitatea să economisim cerealele noastre”⁹⁰.

Din păcate în nici unul din satele menționate țăranii n-au indicat valoarea taxei pe care o plăteau curților nobiliare pentru un rîmător trimis să se hrănească timp de cîteva săptămîni cu ghinda din pădurile alodiale. Numai cei din Eremieni au dat suma de trei groși, plătită de fiecare porc admis în pădurea scăunală. Întrucît 1 gros sau garaș valora 3 creițari ori 6 denari, rezultă că dregătorii care administrau întinsa pădure obștească a scaunului Mureș încasau de fiecare rîmător 9 creițari sau 18 denari. Se pare că în pădurile alodiale taxa era mai ridicată din moment ce la 1785 sătenii din Crăiești au indicat între 30—36 creițari, cei din Milășel 42 creițari, cei din Ercea și Cozma între 50—60 creițari, iar cei din Tonciu și Ulieș 60 creițari sau 1 florin renan, de porc⁹¹.

Fără să se ridice la importanța pădurilor, ghindăritul obștesc permitea familiilor țăărănești să economisească cerealele toamna timp de cîteva săptămîni, după cum rezultă din spusele celor din Singiorgiu de Pădure. Cerealele economisite le puteau rezerva pentru îngrășarea porcilor și ameliorarea cărnii lor în preajma sărbătorilor de iarnă. Ele puteau fi însă destinate eventual și comercializării, dacă nu erau folo-

⁸⁸ *Idem*, dosar 319.

⁸⁹ *Idem*, dosar 339.

⁹⁰ *Idem*, dosar 342.

⁹¹ Trócsányi Zsolt, *Az erdélyi parasztság története 1790—1848* (Istoria țăranimii din Transilvania între 1790—1848), Budapesta, 1956, pp. 26—27.

site pentru consumul membrilor familiilor. Deși carnea obținută din consumarea ghinzii primea un gust aparte, mai puțin delicios decât cea rezultată din hrănirea cu porumb, trimiterea rîmătorilor la pășunatul ei era fără îndoială rentabilă. Așa se explică de ce sătenii se străduiau să-și apere dreptul de folosire liberă a ghindei, acolo unde îl aveau. Tot astfel se explică pentru ce țărani, fie ei liberi, fie dependenți, făceau eforturi să plătească taxele ce li se pretindeau pentru porcii trimiși în pădurile alodiale sau în cele scăunale.

În afară de lemne și de ghindă, pădurile ofereau familiilor țărănești și alte avantaje. De pildă, le puneau la dispoziție: mere și pere pădurețe pentru oțet, mure, afine, măceșe, ciuperci, chimin, melci etc. Țăranii liberi aveau acces și la păstrăvii din piraiele și riurile ce curgeau printre păduri în hotarele comunelor lor. Ei dispuneau și de libertatea de a vîna mistreți, urși și alte animale sălbatice. În schimb, pentru iobagi și jeleri pescuitul și vînatul nu era posibil decât în măsura în care era admis de proprietarii feudali, deoarece aceștia le transformaseră de-a lungul evului mediu în drepturi regaliene sau în monopoli senioriale, alături de cîrciumărit, morărit etc. Printre comunele unde sătenii au scos în evidență îndeosebi importanța merelor și perelor pădurețe pentru obținerea oțetului pot fi amintite: Adrianu Mic, Deda, Eremitu, Fintinele, Ghindari, Mureni, Mihai Viteazu, Rigmani, Șaușa (scaunul Mureș), Singiorgiu de Pădure și Sînsimion. Sugestivă în această privință este următoarea subliniere făcută de iobagii din Mureni la 1820: „Pomi pădureți sînt în hotarul nostru, și cînd dă Dumnezeu poame, putem face oțet din belșug pentru casele noastre”⁹². În același an, cei din Rigmani adăugă în plus că un „mod de a face rost de bani la noi este negoțul cu fructe sălbatice și de casă, precum și cu oțetul”⁹³.

Analiza posesiunilor obștești trecute pînă acum în revistă demonstrează că toate satisfăceau cu precădere interese individuale ale familiilor țărănești, fie că ele deserveau pășunatul și adăpatul animalelor, fie că asigurau gospodăriile țărănești cu lemne de foc și de construcții, cu trestie pentru acoperișul caselor și acareturilor, cu ghindă pentru îngrășatul porcilor, cu mere și pere pădurețe pentru oțet ș.a.m.d. Doar în cîteva localități, unde existau surplusuri de pășuni ori ape de care aveau nevoie colectivitățile satești învecinate ele puteau contribui la completarea bugetelor comunale⁹⁴.

Poseșiunile obștești care satisfăceau cu precădere interese individuale ale gospodăriilor țărănești li se adăugau alte cîteva ce permiteau în primul rînd obținerea unor profituri de către colectivitățile satești. Între acestea din urmă mai frecvent sînt menționate, în conscrip-

⁹² Arh. Stat. Cluj-Napoca, fond Alba de Sus, dosar cu actele nearanjate ale conscripției czirákylene efectuată în satele comitatului Alba de Sus.

⁹³ Arh. Stat. Tg. Mureș, fond conscripții urbariale, dosar 339.

⁹⁴ L. Botezan, *Poseșiunile obștești ale iobagilor din Transilvania în perioada 1785—1820 (I)*, în A.I.I.A., Cluj-Napoca XVIII, 1975, p. 137.

⁹⁵ Idem, *Poseșiuni obștești ale iobagilor din Transilvania în perioada 1785—1820 (II)*, în *Apulum*, XIV, 1974, p. 269.

țiile vremii, rămășițele unor pământuri arătore și ale unor finațe obștești, iar mai rar dreptul de târg, morile, cârciumile și joagărele comunale, precum și intravilanele destinate păstorilor sătești.

Pământuri arătore, finațe și intravilane obștești au fost consemnate atît în conscripțiile oficiale din 1785 și 1820, cit și în cele particulare efectuate de curțile nobiliare în acest interval de timp. Reprezentînd doar rămășițe ale comunității de avere din perioada cînd în Transilvania predominau obștile teritoriale, ele nu erau specifice tuturor localităților rurale din actualul județ Mureș. În plus, continuau să se restrîngă ca suprafață sau chiar să dispară, fie datorită împărțirii între familiile țărănești și deci transformării lor în posesiuni individuale, fie ca urmare a raptului săvîrșit de curțile nobiliare cu ocazia comasărilor ori prin intermediul zălogirilor. La 1785 reprezentanții locuitorilor din Pănet, de exemplu, au mărturisit conscriptorilor că mai de mult colectivitatea satească avusese un rit nu prea mare, pentru care obțineau „cînd 17 florini, cînd 18 florini”. Dar, în urmă cu mai bine de o sută de ani, înaintașii lor s-au înțeles cu domnia de pămînt Macskási și Bethlen și și-au repartizat între ei „toate terenurile comune” la care aveau dreptul. Cu acea ocazie s-au angajat că nu vor mai cere niciodată nimic din veniturile aduse de ele. Drept urmare, la 1785, nu se mai dispuneau de astfel de terenuri decît secuii liberi⁹⁶. Cei din Săbed au declarat în același an că, „pămînturile obștești pe care le-a avut mai înainte satul, au fost împărțite după numărul sesiilor”⁹⁷. La rîndul lor, țărani din Eremitu au arătat în 1820, că și „satul lor a avut un finaț obștesc”, însă l-au transformat în posesiuni individuale în urmă cu 30 de ani⁹⁸.

O conscripție particulară din 1795 a înregistrat pământuri arătore și finațe obștești în comuna Rîciu. Informațiile referitoare la modul cum erau folosite sînt deosebit de interesante. Din conscripție reiese că arabilele ocupau o suprafață de 200 mîrte sau 50 gălete, ceea ce echivala cu 25 de iugăre. Întinderea finațelor comune era mai mare: de 200 care sau 100 iugăre. Conform unei înțelegeri survenite între strămoșii sătenilor, și arabilele, și finațele obștești se defalcau mai întîi în 80 de sorți, care corespundeau numărului de sesii iobăgești existente în Rîciu. Fiecăreia din cele 80 de sesii îi revenea printr-o primă tragere la sorți cite o jumătate găleată sau un sfert de iugăr de pămînt arător și cite un car ori 1/2 iugăr de finaț. În urma acestei operații rămîneau totuși neîmpărțite finațe în suprafață de 40 care sau 20 iugăre și pămînturi arătore de 10 gălete, care echivalau cu 5 iugăre. Divizate în 40 de sorți, ele reveneau posesorilor de sesii prin alternanță, în sensul că jumătate din ei le foloseau într-un an, iar ceilalți în anul următor. De la împărțirea sorților din averea obștească erau excluși jelerii curiali și cei alodiali, întrucît ei nu contribuiau la îndeplinirea sarcinilor publice și la suportarea cheltuielilor comune ale satului. În schimb, parohia comunală și mănăstirea din hotarul Riciului fuseseră inzestrate

⁹⁶ L. Moldovan, I. Pop, *Conscripții urbariale mureșene din anul 1785 (II)*, p. 216.

⁹⁷ *Idem*, p. 193.

⁹⁸ Arh. Stat. Tg. Mureș, fond conscripții urbariale, dosar 338.

cu cîteva parcele din această avere obștească. Trebuie precizat însă că la 1820, cu ocazia conscripției czirákyene, reprezentanții iobagilor din Rîciu n-o menționează și nici nu precizează ce s-a întîmpla cu ea. Foarte probabil că s-a împărțit definitiv și s-a transformat în posesiuni individuale ale iobagilor și jelerilor urbariali⁹⁹.

Din cele relatate de țărani conscriptorilor reiese că zălogirile au afectat posesiunile obștești în localitățile Vadu și Boziaș. Ambele sate aveau date în zalog cîte un finaț. Locuitorii din Vadu zălogiseră în plus și o pădure. Conscripția din 1820 nu redă însă nici suprafața finațelor, nici sumele pentru care au fost zălogite și nici numele celor care le foloseau în schimbul banilor împrumutați celor două comunități satești¹⁰⁰.

Printre localitățile unde conscripțiile din 1785 și 1820 au consemnat supraviețuirea unor pămînturi arătore și finațe obștești pot fi menționate: Nozna, Micești, Drojdie, Isla, Stejăreni, Mureni, Lunca, Gogan, Chinciș, Iernut, Ogra, Teremia Mare, Cerghidu Mic, Păucișoara, Cornești, Șăuca, Suseni, Idiciu de Sus, Lunca Mureșului (de lingă Reghin), Idicel, Dumbrava, Gornești, Periş, Mura Mare, Feleacu, Dumbrăvioara, Botez, Moişa, Grebenişu de Cîmpie, Dedrad și Petelea. Unele din aceste sate au fost conscrise numai cu finațe; altele numai cu pămînturi arătore; iar o a treia categorie și cu arabile și cu finețe obștești. Referirile sătenilor la ele conțin informații privind modul lor de întrebuințare; foloasele pe care le aduceau fie colectivităților, fie gospodăriilor individuale; numărul și suprafața lor. Cu prilejul conscripției czirákyene, iobagii din Iernut au arătat că satul lor poseda patru parcele de finaț obștesc, care aveau împreună o suprafață de 9 iugăre. Fiind situate însă numai într-una din solele în care era împărțit hotarul, le puteau folosi doar din doi în doi ani¹⁰¹. Țăranii dependenți din comuna învecinată Ogra n-au indicat suprafața finațului comun, dar au precizat că-l foloseau prin tragere la sorți, fiecăruia revenindu-i anual cîte zece porții¹⁰². La fel au declarat că împărțeau între ele „finațul satului” și cele 30 de familii de jeleri urbariali din Cerghidu Mic¹⁰³. Asupra modului cum fructificau finațul obștesc relevantă poate fi considerată următoarea mărturisire a iobagilor din Chinciș, făcută conscriptorilor, în același an: „Avem un rît, din care roada așa îl [împărțim cum poartă măcar care povara satului; pe sama curților [nobiliare] rupem cîte două delnițe; hăia [îs] cam de 24 die ierdase (iugăre n.n.)”¹⁰⁴.

Tabelele de la sfîrșitul actelor conscripției czirákyene, în care sînt trecuți cu numele țăranii dependenți împreună cu intravilanele și extravilanele lor, relevă, că în satele Botez și Grebenişu de Cîmpie suprafața de finaț deținută de fiecare iobag era aceeași: în prima localitate

⁹⁹ Arh. Ist. Fil. Acad., Cluj-Napoca, fond U et C, fascicula I/nr. 9, filele 140—495.

¹⁰⁰ Arh. Stat. R.P.U. Budapesta. F. 52, dosar cu actele conscripției czirákyene efectuată în satele Boziaș și Vadu.

¹⁰¹ *Idem*, dosar — satul Iernut.

¹⁰² *Idem*, dosar — satul Ogra.

¹⁰³ *Idem*, dosar — satul Cerghidu Mic.

¹⁰⁴ *Idem*, dosar — satul Chinciș.

de 5,1/2 iugăre, iar în a doua de 1,1/4 iugăre. Întrucît întinderea pămînturilor arătore diferă de la iobag la iobag, rezultă că în ambele comune finaţele continuau să fie în totalitatea lor posesiuni obşteşti, ele repartizîndu-se anual sau periodic prin tragere la sorti în funcţie de numărul sesiilor. De altfel locuitorii din Grebeniş dau următoarea explicaţie lămuritoare: „pămînturile arătore care sînt după moşii (în sensul de sesii n.n.), nici într-un an nu să schimbă; fără funaţurile în tăt anu după împărţişite între noi le bghirum”¹⁰⁵.

Spre deosebire de localităţile de mai sus, unde finaţele obşteşti satisfăceau, prin împărţire, interese individuale ale iobagilor şi jelerilor urbariali, în altele erau destinate îndeplinirii unor sarcini publice sau serveau unor necesităţi comunale. Astfel stăteau lucrurile cu finaţul folosit în comun de ţărani dependenţi din Nazna şi Miceşti. La 1785, cu ocazia conscripţiei iozefiniste, reprezentanţii ambelor sate au declarat că obişnuiau să vîndă în fiecare an, prin licitaţie, iarba de pe acel finaţ. În anul conscripţiei obţinuseră pe ea şapte florini, dar în anii precedenţi o vînduseră cu un florin mai puţin. Cei din Miceşti s-au simţit obligaţi să precizeze: „această sumă am întrebuiţat-o pentru necesităţile ambelor comunităţi”¹⁰⁶. Într-un mod asemănător au specificat la 1820 că foloseau cele trei parcele de finaţ obşteşti şi iobagii din Gogan¹⁰⁷. Cei din Teremia Mare dau în plus informaţii că finaţul comun aducea în visteria sătească un venit anual de 120 florini¹⁰⁸.

Numai pămînturi arătore obşteşti conscripţiile dau doar în cîteva sate: Unul din ele este Isla. Aici sătenii au indicat la 1820 două terenuri arabile, despre care au spus că erau destinate unor „necesităţi comune”, dar nu le-au specificat suprafaţa¹⁰⁹. Ceva mai expliciţi au fost iobagii din Lunca. Ei au arătat că pe „pămîntul sătesc s-au aşezat oamenii, care dau bisericii greco-catolice dijmă după casele, arabilele şi viile folosite”¹¹⁰.

Cele mai multe din localităţile înşirate mai sus dispuneau atît de pămînturi arătore, cît şi de finaţ obşteşti. Cîteva din ele sînt conscrise cu suprafeţe relativ însemnate. În tabelul de la sfîrşitul conscripţiei czirákyene satul Lunca Mureşului (de lingă Reghin) apare cu 21,3/4 iugăre pămînt arabil şi cu 31 iugăre finaţ; Suseni cu 4,3/4 iugăre arabil şi cu 8 iugăre finaţ; Idicel cu 7,1/2 iugăre pămînt arător şi cu 8 iugăre finaţ; Idiciu de Sus cu şapte parcele de pămînt arabil, însumînd împreună o suprafaţă de 12 gălete sau 6 iugăre, precum şi cu patru parcele de finaţ obşteşti, cărora sătenii nu le precizează suprafaţa¹¹¹. Ş.a.m.d. În toate aceste patru localităţi posesiunile obşteşti se utilizau

¹⁰⁵ *Idem*, dosare — satele Botez şi Grebeniş de Cimpie.

¹⁰⁶ L. Moldovan, I. Pop, *Conscripţii urbariale mureşene din anul 1785 (I)*, p. 153.

¹⁰⁷ Arh. Stat. R.P.U. Budapesta, F. 52, dosar cu actele conscripţiei czirákyene efectuate în satul Gogan.

¹⁰⁸ *Idem*, dosar — satul Teremia Mare.

¹⁰⁹ Arh. Stat. Tg. Mureş, fond conscripţii urbariale, dosar 336.

¹¹⁰ Arh. Stat. Cluj-Napoca, fond comitat Alba de Sus, dosar cu actele nearanjate ale conscripţiei czirákyene efectuate în satele comitatului Alba de Sus.

¹¹¹ Arh. Stat. R.P.U. Budapesta, F. 52, dosarele cu actele conscripţiei czirákyene efectuate în satele Lunca Mureşului, Suseni, Idicel şi Idiciu de Sus.

prin împărțirea lor anuală ori periodică între gospodăriile țăranilor dependenți, pe baza tragerilor la sorți. De altfel în comuna Idiciu de Sus conscripția czirákyană a consemnat numai două categorii de gospodării iobăgești, care dispuneau atât de intravilane, cât și de extravilane uniforme. În prima categorie intrau 63 de gospodării. Fiecare din ele avea un intravilan de $1\frac{3}{8}$ măsuri vieneze (aproape o jumătate de iugăr) și un extravilan format din 3 iugăre pământ arător și din 1 iugăr finat. Din cea de a doua făceau parte celelalte 23 de gospodării. Fiecare dintre acestea poseda câte un intravilan de $2\frac{3}{4}$ măsuri vieneze (aproape un iugăr) și de extravilane constituite din 6 iugăre pământ arabil și din 2 iugăre finat. Raportate la media generală a posesiunilor iobăgești din Transilvania, primele 63 de gospodării pot fi considerate că dispuneau de sferturi sau în cel mai bun caz de jumătăți de sesii. În schimb celelalte 23 utilizau sesii de jumătate ori eventual întregi. Uniformitatea celor două categorii de gospodării iobăgești sugerează, fie că satul Idiciu de Sus a fost înființat relativ recent, fie că sesiile se reîmpărțeau ori de câte ori se forma o nouă gospodărie de tineri căsătoriți¹¹².

Din punct de vedere al acestui ultim aspect, o situație aparte prezintă extravilanele iobagilor sași din Dedrad și Petelea. Cu ocazia conscripției czirákyene reprezentanții iobagilor sași din Dedrad au declarat că mai de mult își împărțeau arabilele și finațele în 25 de sesii sau sorți, dar la 1820 numărul lor a ajuns la 50. Dublarea lor s-a datorat obiceiului croirii de sesii noi din cele existente, pentru a fi înzestrate cu ele tinerii însurăței. Cu scopul de a menține sesiile la fel de mari, averea comună se reîmpărțea tot la 10—12 ani și apoi se reparțea celor îndreptățiți prin tragere la sorți.

În cazul localității Petelea numărul total al iobagilor sași, care-și reîmpărțeau anual sau periodic averea colectivă, se ridica la 91 în 1820. În tabelul de la sfârșitul conscripției czirákyene fiecare apare cu câte $5\frac{1}{4}$ iugăre pământ arător și $6\frac{1}{2}$ finațe. Răspunzând la întrebările puse de conscriptori, reprezentanții țăranilor dependenți din Petelea au precizat că numai o treime din hotarul comunei lor forma posesiunea colectivă a iobagilor sași. Restul de $\frac{2}{3}$ se afla în folosința individuală și perpetuă a iobagilor români. De altfel nici în Dedrad iobagii sași nu foloseau întregul hotar. Mai mult de jumătate constituia posesiunea individuală a românilor și maghiarilor, aflați bineînțelese și ei în dependență feudală. Spre deosebire de extravilanele iobagilor sași, cele ale românilor și maghiarilor nu erau uniforme, deoarece se moșteneau de toți urmașii de sex bărbătesc, care, în succesiunea generațiilor, au diferit de la o familie la alta¹¹³.

Comunele Dedrad, Petelea și Idiciu de Sus constituiau totuși excepții de la regula generală. În covârșitoarea majoritate a localităților cu țăranii dependenți, vestigiile arabilelor și finațelor obștești ocupau suprafețe neînsemnate în ansamblul hotarelor acestora. De regulă, în satele unde conscripțiile menționează suprafețe minuscule de pământuri

¹¹² *Idem*, dosar — satul Idiciu de Sus.

¹¹³ Trócsányi Zsolt, *op. cit.*, p. 80—81.

arătoare și de finațe comunale, apare și o casă de păstor. Împreună erau date în folosința celor ce se angajau să păzească animalele sătenilor trimise să pășuneze pe partea de hotar lăsată ogor în cadrul asolamentului bienal sau trienal și pe pășunea comună. Locuitorii din Drojdie relevă în acest sens, la 1820, că posedă în hotar un teren arător de un sfert de iugăr și un finaț de aceeași întindere, precum și un intravilan de 6 st² situat la marginea satului, pe care era clădită o casă de păstor. În continuare ei relatează: „în această casă locuiește păstorul satului; tot el folosește pământul arător și finațul obștească amintit mai sus”¹¹⁴. Comunitatea satească din Periș a fost conșcrisă cu un intravilan de 2 măsuri vieneze și cu un arabil obștească de 2½ iugăre; cea din Feleacu cu un intravilan de 0⅜ măsuri vieneze și cu un finaț de 0½ iugăre; cea din Gornești cu un intravilan de 0⅛ măsuri vieneze și cu un finaț de 1 iugăr, ambele rezervate pentru „pásztor feld”; cea din Dumbrăvioara numai cu o „pásztor telke” sau cu un intravilan de 0⅞ măsuri vieneze¹¹⁵. Comunele Cornești și Păucișoara apar în descripția czirákyană chiar cu cite două case de păstori. În Cornești de fiecare din cele două intravilane aparțineau cite un pământ arător de 1½ iugăre și cite un finaț de 0¼ iugăre, aflate în hotarul satului. În Păucișoara nu se precizează suprafața pământului arător și cositor ce revenea casei de păstor, dar se arată în plus că aici există și un finaț pentru taurul comunal¹¹⁶.

Vestigii ale comunității de avere constituiau în unele sate și pământurile obștești cultivate cu cînepă, varză, cartofi sau porumb. O descripție particulară din 1812 a înregistrat în satul Coc un pământ arător numit „în curechiște”. Împărțit în mod egal între țărani dependenți prin tragere la sorți anuală, el era cultivat cu varză, după cum îl arată și numele¹¹⁷.

O „curechiște” este adevărată de descripția czirákyană și în comuna Mureni. Iobații de aici reliefează la 1820 că în hotarul lor există „o grădină de varză, unde fiecare gazdă (în sensul de iobag) are o săgeată (sau soarte)”, pe care o folosește cu „îngăduința” domnilor de pământ¹¹⁸.

Așadar, în unele din satele existente pe teritoriul actualului județ Mureș, în care s-au mai păstrat vestigii de pământuri arătore și finațe obștești, acestea continuau să le completeze, între 1785—1820, pe cele aflate în folosința individuală a iobagilor și jelerilor urbariali. În altele, în schimb, erau destinate satisfacerii unor necesități colective, fiind menite să acopere o parte din bugetul comunal; să întregească veniturile bisericilor, mănăstirilor și preoților; să asigure locuința și un mini-

¹¹⁴ Arh. Stat. Tg. Mureș, fond descripții urbariale, dosar 328.

¹¹⁵ Arh. Stat. R.P.U. Budapesta, F. 52, dosarele cu actele descripției czirákylene efectuate în satele Periș, Feleacu, Gornești și Dumbrăvioara.

¹¹⁶ *Idem*, dosare — satele Cornești și Păucișoara.

¹¹⁷ Arh. Ist. Fil. Acad. Cluj-Napoca, fond U et C, descripția din 1812 a bunurilor alodiale și urbariale moștenite de succesorii grofului Gyulai István în satul Coc, filele 31—32.

¹¹⁸ L. Botezan, *Posesiuni obștești ale iobagilor din Transilvania în perioada 1785—1820 (II)*, p. 277—278.

mun de cereale și furaje pentru păstori, ciobanii și porcarii satelor; să contribuie la întreținerea taurului comunal etc.

Într-o măsură mai însemnată decît pămînturile arătore și finațele obștești puteau contribui la întregirea bugetelor comunale și la satisfacerea unor necesități publice: circiumele, morile, joagărele și dreptul de tîrg.

Crîșme, mori, joagăre și drept de tîrg n-au fost înregistrate însă decît în foarte puține sate de pe teritoriul actualului județ Mureș. Astfel, circiumăritul obștesc apare consemnat în conscripții numai în Mureni, Stejăreni, Ștefănești și Vulcan. În primele două localități sătenii au subliniat că dispuneau de circiumărit liber „de la ziua sfîntului Mihai (29 septembrie) pînă la anul nou”. În acest interval de timp obișnuiau să-l dea în arendă. Banii plătiți de arendaș erau destinați bugetului comunal¹¹⁹. Edificatoare pentru foloasele obținute de pe urma arendării circiumăritului sătesc poate fi considerată următoarea declarație făcută de locuitorii din Ștefănești: „Crîsmăritul se dă de obicei în arendă și din acest venit se acopăr cheltuielile comunei; pînă în acești bani nu plătim taxă comunală”¹²⁰. Iobagii din Vulcan au spus în plus că în afară de banii proveniți din arendarea circiumăritului, în „caseria sătească” intra și arenda adusă de moara comunală. Ei au mai adăugat că dispuneau de dreptul de a avea circiumă și moară sătească pe baza unui privilegiu¹²¹. La rîndul lor, țăranii dependenți din Ghindari au menționat venitul realizat de pe urma celor trei bilciuri anuale, care se desfășurau în comuna lor. Asemenea celor din Ștefănești, ei relevă că pînă nu li se epuizează veniturile aduse de dreptul de a ține tîrg, sînt scutiți de cheltuielile curente impuse de suportarea diferitelor sarcini comunale¹²².

În comparație cu localitățile înzestrate cu celelalte categorii de posesiuni obștești, satele conscrise cu drept de circiumărit, de morărit și de tîrg sînt într-adevăr reduse numeric. De fapt, două din ele (Ștefănești și Ghindari) aparțineau din punct de vedere teritorial-administrativ scaunului Mureș, iar celelalte trei (Mureni, Stejăreni și Vulcan) comitatului Alba de Sus, format din insule și enclave răsfirate între scaunele săsești și secuiești. Frecvența atît de redusă a acestor posesiuni obștești se explică prin aceea că dreptul de tîrg, de circiumărit și de morărit continua să fie și între 1785—1820 monopoli senioriale sau drepturi regaliene ale proprietarilor feudali. Potrivit practicii statornice în evul mediu, proprietarii feudali și-au arogat dreptul de a percepe taxe și vămi, în localitățile rurale cu bilciuri anuale, de a avea numai ei mori și de a putea vinde băuturi în localitățile rurale din comitate unde stăpîneau moșii. E adevărat, dreptul de circiumărit l-au limitat la primele nouă luni ale anului, țăranii dependenți putînd să-și

¹¹⁹ Arh. Stat. Tg. Mureș, fond conscripții urbariale, dosar 532; Arh. Stat. Cluj-Napoca, fond Alba de Sus, dosar cu actele nearanjate ale conscripției czirákylene efectuată în satele comitatului Alba de Sus.

¹²⁰ Arh. Stat. Tg. Mureș, fond conscripții urbariale, dosar 348.

¹²¹ *Idem*, dosar 242.

¹²² *Idem*, dosar 333.

vindă vinul și rachiul propriu în perioada dintre 29 septembrie și 31 decembrie. Numai în satele scaunelor Mureș și Sighișoara, în care proprietatea feudală nu era dominantă și deci majoritatea populației o formau țărani liberi, precum și în cele ale comitatului Alba de Sus, desprinse și robite de nobili din așa numitul „pământ crăiesc”, drepturile regaliene ale proprietarilor feudali puteau fi eludate. Așa se explică de ce cîrciumăritul, morăritul și dreptul de tîrg obșteșc este prezent în localități situate în aria acestor unități administrative. Locuitorii din Ghindari au considerat util să atragă atenția conscriptorilor că dispuneau de dreptul de tîrg pe baza unor privilegii. Fără astfel de privilegii nu se puteau bucura de un atare drept nici măcar satele din scaunele Sighișoara și Mureș.

Interesant rămîne faptul că în scaunele Mureș și Sighișoara nu s-a răspîndit mai pe larg obiceiul constituirii unor cîrciumi și mori obștești, deși aici nu se exercita dreptul regalian. În tot cazul, în comitatul Alba de Sus, sub influența sașilor, numărul satelor consacrate cu crîșme și mori obștești este de cîteva ori mai mare decît în scaunul Mureș.

Morăritul nu este menționat decît într-o singură comună din Alba de Sus. Acest lucru se explică, printre altele, prin aceea că în cazul lui dreptul regalian era mai complet decît cel al cîrciumăritului. Chiar și atunci cînd acordau țăranilor autorizația de a-și construi mori individuale sau obștești, nobilii pretindeau taxe atît pentru răscumpărarea monopolului seniorial al morăritului, cît și pentru venitul realizat de pe urma funcționării lor. Mai mult, au extins dreptul regalian al morăritului asupra tuturor întreprinderilor țărănești minate cu forța apei, inclusiv asupra pivelor, dîrstelor, preselor de ulei și joagărelor sau fierăstraielelor.

Monopolul seniorial al morăritului a fost, așadar, o piedică și în calea construirii joagărelor satești. Conscriptia czirăkyană consemnează astfel de joagăre în Stînceni și Deda. Iobagii din Deda declară în acest sens conscriptorilor: „în munții apropiați hăznuim multe firezuri”¹²³.

În concluzie, posesiunile obștești continuau să fie formate, între 1785—1820, și pe teritoriul actualului județ Mureș, ca de altfel în întreaga Transilvanie, din: pășuni, păduri, ghindărit, ape curgătoare și stătătoare, trestiașuri și răchitișuri, vestigii de pămînturi arătoare și finațe, cîrciumi, mori, joagăre. Împreună completau veniturile țăranilor liberi și dependenți, obținute de pe urma posesiunilor individuale. De altfel, posesiunile individuale și obștești formau un tot unitar din punct de vedere al intereselor gospodăriilor țărănești. Firește nu toate posesiunile obștești se pot compara ca importanță cu cele individuale. Din acest punct de vedere o însemnătate primordială prezentau pădurile, pășunile și apele.

Într-adevăr, pășunile permiteau gospodăriilor țărănești să crească și să întrețină animale mari și mici, de primăvara pînă toamna. Animalele mari le asigurau principala forță de tracțiune în procesul mun-

¹²³ Arh. Stat. R.P.U. Budapesta, F. 52, dosar cu actele conscripției czirăkyene efectuată în comuna Deda.

cii, iar cele mărunte lină pentru îmbrăcăminte, carne, lapte și caș sau brinză pentru hrană. În același timp animalele și produsele animaliere constituiau principala sursă de venituri bănești, prin posibilitățile mai largi de a fi valorificate pe piață. Fără aceste venituri bănești familiile țărănești cu greu ar fi făcut față impozitelor preținse de stat, comitat sau scaun și comună, iar în cazul iobagilor și jelerilor taxelor împovăratore impuse de stăpînii feudali.

Dar pășunatul animalelor de-a lungul verii nu ar fi fost cu putință dacă imășurile nu s-ar fi găsit de regulă în apropierea apelor curgătoare ori stătătoare. Apele asigurau nu numai adăpatul animalelor, ci și topitul cîniei și spălatul linii din care se confecționau lenjeria și îmbrăcăminte sătenilor.

La rîndul lor, pădurile furnizau gospodăriilor țărănești lemne pentru a înfrunta frigul din timpul iernii, pentru construirea caselor și acareturilor, precum și pentru confecționarea principalelor unelte agricole. În zonele muntoase, alături de pășuni, pădurile jucau rolul păminturilor arătore și al finătelor țărănești din regiunile de șes. În pădurile care conțineau ghindă, țărani își puteau îngrășa toamna porcii timp de cîteva săptămîni, economisind astfel cerealele.

Celelalte posesiuni obștești nu erau specifice tuturor localităților rurale și jucau în general un rol minor în viața gospodăriilor țărănești. Acolo unde existau, ele completau totuși veniturile sătenilor. Unele din ele și anume ghindăritul, răchitișul și trestiișul satisfăceau — împreună cu pădurile, pășunile și apele — mai ales interese individuale ale familiilor de țărani liberi și dependenți. În schimb, vestigiile de păminturi arătore și de finățe obștești serveau intereselor individuale ale sătenilor numai în unele localități. În altele acopereau necesități colective ale comunităților satești. De pildă, puteau contribui la: procurarea banilor pentru a face față unor împrejurări extraordinare, prin zălogirea lor; răsplătirea ciobanilor, ciurdarilor și porcarilor angajați să ducă animalele sătenilor la pășunat; întregirea veniturilor preoților, bisericilor și mănăstirilor; întreținerea taurului comunal etc.

Tot unor necesități colective, îndeosebi completării bugetelor comunale, răspundeau și veniturile aduse de morile, joagărele și cîrcumele obștești, precum și dreptul de tirg.

Întrucît diferitele categorii de posesiuni obștești ușurau viața sătenilor, chiar dacă nu toate în aceeași măsură, aceștia se străduiau să le conserve și să le apere împotriva tendințelor cotropitoare ale domnilor lor de pămînt.

GEMEINGÜTER DER BAUERN AUF DEM GEBIET DES HEUTIGEN KREISES MUREȘ IM ZEITRAUM 1785—1820

(Zusammenfassung)

Im Zeitraum 1785—1820 bestanden die meisten Gemeingüter auf dem Gebiet des heutigen Kreises Mureș wie übrigens in ganz Siebenbürgen weiterhin aus: Weiden, Wäldern, fliessenden und stehenden Gewässern, seltener aus Schilfdickichten und Röhrichtern, Überbleibseln von Ackerboden und Heuwiesen, Wirtshäusern, Mühlen, Sägemühlen und den Einnahmen aus dem Marktrecht. Diese ergänzten die Einkommen der Leibeigenen und Hörigen aus den Ackerböden und Weiden über die sie auf Grund des Niessbrauchsrechts verfügten. Allerdings kann man in Hinsicht auf die Bedeutung die ihnen zukam nicht alle Gemeingüter mit den Eigengütern vergleichen. Diesbezüglich spielten Weiden, Gewässer und Wälder eine grosse Rolle.

Die Weideplätze ermöglichten der Bauernwirtschaft den Unterhalt grosser und kleiner Haustiere, die ihnen Zugkraft, Nahrung und durch Verkauf auch Geldmittel sicherten. Die Gewässer — ob nun Bäche und Flüsse oder Teiche und Seen — ermöglichten einerseits das Vieh täglich zu tränken und andererseits das alljährliche Rosten des Hanfes, aus dem Leib- und Bettwäsche hergestellt wurde. Zudem ergänzte und verbesserte der Reichtum an fisch ihre Kost. Das vorhandene Salzwasser erübrigte die Versorgung mit Salz, das im Handel zu schwer zugänglichen Preisen angeboten wurde.

Die Wälder hingegen versorgten die Bauernfamilien mit Brenn- und Bauholz, das möglicherweise auch in roher und verarbeiteter Form verkauft wurde um den Geldbedarf zu befriedigen. Die Eicheln dienten zur Schweinemast, wodurch die Dorfbewohner für einige Wochen Getreide ersetzen konnten.

Selbstredend hatten nicht alle Gemeingüter den gleichen Wert. Dort wo z. B. Überbleibsel von Ackerboden und Heuwiesen vorhanden waren, dienten sie entweder Einzelinteressen durch jährliche oder periodische Zuteilung, oder gemeinnützigen Bedürfnissen. Sie konnten zur Deckung einiger ausserordentlichen öffentlichen Abgaben beitragen, wie auch zur Belohnung der Schaf- Kuh- und Schweinhirten, zur Ergänzung der Einkommen der Dorfgeistlichen und -Lehrer, zum Unterhalt des Dorfstiers.

Ebenfalls kollektiven Bedürfnissen, insbesondere der Ergänzung des Gemeindehaushalts, dienten die Einkommen aus Mühlen Sägemühlen und Wirtshäusern, wie auch jene aus der Ausübung des Marktrechts.

Angesichts ihrer Bedeutung für die Einzelwirtschaften scheuten die Bauern keine Mühe die Gemeingüter zu behalten un gegen die Aneignungstendenzen der Adligen zu verteidigen.

ȘCOALA DIN REGIUNEA MUREȘULUI SUPERIOR ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA ȘI ÎNCEPUTUL CELUI DE-AL XIX-LEA

AUREL HOLIRCA

A doua jumătate a secolului al XVIII-lea, aduce o serioasă zdruncinare sistemului feudal din Transilvania. Răscoalele tot mai dese ale țărănilor, nemulțumirile exprimate deschis împotriva nobilimii care ținea mulțimile în cea mai opacă beznă, ideile luminismului care pătrundeau tot mai intens, dau feudalismului lovituri nimicitoare. Cu cât exploatarea devenea mai accentuată, cu atât reacția maselor era mai puternică. Această stare de lucruri era de altfel bine cunoscută la Curtea din Viena, căci Iosif al II-lea o făcuse cunoscută la întoarcerea sa din una din vizitele efectuate în Transilvania, când și-a exprimat cu dezgust indignarea împotriva nobilimii care aduseră pe iobagi în cea mai degradantă stare de robie, și de viața căroră dispuneau după bunul lor plac. Dar mai plastic și mai zguduitor a fost prezentată de Simion Bărnuțiu în cunoscutul său discurs ținut la 2/14 mai 1848 în catedrala din Blaj, când spune: „Pe popor nu-l apără nici o lege, fiindcă legea care ar fi fost datoare a-l apăra, l-a desbrăcat de demnitatea personală și de proprietate. Ișpanii și județii domnești îi mină [la munci] ca pe vite, cu bățul de alun, încît se ridică nor de praf în urma lor, ca după carul ce aleargă pe drumul țării.”¹

Această gravă situație în care se zbătea un întreg popor, era normal să genereze nemulțumiri și să culmineze în acte de revoltă.

Împotriva acestor stări de lucruri se ridicase cu ani înainte Inochentie Micu, care în deseale memorii adresate Curții cerea ca poporul român să fie repus în drepturile sale, egal celorlalte naționalități. Să fie restituite iobagilor pămînturile de care au fost deposedați și să aibă dreptul la școală și meserii. Nobilimea s-a opus cu înverșunare acestor cereri, dar ele au rămas și prins rădăcini.

Concomitent cu acțiunile revendicative pe plan economic, politic și social, o susținută acțiune se duce pentru obținerea de drepturi pe plan cultural. Necesitatea școlarizării fiilor de iobagi se impunea în mod imperios. În 1770 era abia un știutor de carte la 1 000 de locuitori. Procentul analfabetismului era înspăimîntător.

¹ Petre Pandrea, *Filozofia politico-juridică a lui Simion Bărnuțiu*. Ed. Fundațiilor Regale, București, 1935 p. 182. (Discursul lui S. Bărnuțiu din 2/14 mai 1848 în catedrala din Blaj).

Datele privind școlarizarea, cuprinse în raportul înaintat autorităților de către Daniel Marginali (Lazarini)², pun în adevărata lumină deplorabila situație a școlilor din Transilvania. De aceea el cere ca în grabă să se poarnească o susținută acțiune pentru deschiderea de școli pentru instruirea fiilor de iobagi români. D. Marginali poate fi socotit, pe drept cuvânt, promotorul școlii românești din Transilvania.

Acțiunea sa a fost continuată de un alt înflăcărat patriot Ioan Molnar-Piuaru³, omul de care se leagă multe din năzuințele poporului român din Transilvania. I. Molnar-Piuaru a fost mai întâi învățător, dar continuându-și studiile, devine medic oculist. Pe lângă activitatea profesională, desfășoară o deosebit de vie activitate pentru deschiderea de școli pe seama iobagilor români, care mai mult ca de orice, aveau nevoie de lumina învățăturii. Într-un raport către autorități, el semnalează faptul că datorită lipsei de școli, tinerii români sînt nevoiți să frecventeze școlile din Țara Românească. Pentru ilustrarea acestei stări de fapt, el semnalează următoarea situație la 1784:

— la București frecventează	121 elevi
— la Curtea de Argeș . . .	36 "
— la Mănăstirea dintr-un lemn	42 "
— la Iași	93 "

Total = 292 elevi⁴

Împotriva tuturor obstacolelor ce li se pun în cale de către nobilime, luptînd cu mari greutăți materiale, cu toată sărăcia în care se zbăteau, românii depun eforturi care în multe cazuri depășeau posibilitățile lor, pentru deschiderea de școli în cit mai multe localități.

Un loc deosebit în această nobilă acțiune ocupă Gh. Șincai, Dimitrie Eustatievici, Radu Tempea, Vasile Pantea ș.a. Paralel cu acțiunea de deschidere de școli sătești, în anumite centre iau ființă școli medii. Dar dacă maghiarii și sașii aveau gimnazii la Cluj, Alba Iulia, Sibiu, Medias, Odorhei, Sebeș Alba, Bistrița, Aiud, Țirgu Mureș, Turda, Trascau, românii nu aveau decît unul singur la Blaj.

² Daniel Marginali (Lazarini), originar din Mărgineni-Făgăraș, cu studii făcute la Blaj, a fost secretar al episcopului Dionisie Novacovici, Lazarinii era pseudonimul său. În 1768 încearcă să scoată o „carte de citire”, dar nu e aprobată de guvernul din Viena, sub pretext că e scrisă cu „slove rușești” (chirilice), ori guvernul încerca să introducă alfabetul latin. Pînă la urmă însă cartea apare. A fost un neobosit luptător pentru deschiderea de școli și propagarea culturii printre românii din Transilvania.

³ Ioan Molnar Piuaru (1749—1815), originar din Sadu, județul Sibiu. A funcționat scurt timp ca învățător, apoi și-a continuat studiile de medicină la Viena. E primul medic oculist din Transilvania. A funcționat ca profesor de oftalmologie la școala medicală chirurgicală din Cluj.

A dus o susținută acțiune pentru răspîndirea culturii în rîndul romanilor transilvăneni, și a publicat, printre alte lucrări, și o primă gramatică românească. Un entuziast susținător al școlilor, pentru dezvoltarea cărora a muncit din răsputeri. A colaborat și la redactarea *Supplex Libellus Valachorum*. (*Dicționarul Enciclopedic Român*, Ed. Politică, București, 1965, p. 401).

⁴ Lucia Protopopescu, *Contribuție la istoria învățămîntului din Transilvania 1774—1805*. Ed. Didactică și Pedagogică, București, 1966, p. 67.

Prin completările legiferării anterioare „Ratio educationis (1777) și „Norma regia” (1781)⁵, se admitea și naționalităților din Transilvania dreptul de a deschide gimnazii, fapt care atrage după sine deschiderea de astfel de școli pentru români la Oradea, Beiuș, Arad (preparandie), Sînnicolaul Mare (școală agricolă).

Mai târziu, la începutul secolului al XIX-lea (1806) prin „Nova Ratio Educationis Publicae”, se aduc noi modificări structurii școlii, fixându-se următoarele tipuri: școală primară, școala gramaticală cu 3 clase, gimnaziu cu 5 clase (humanioarele), liceul cu 7 clase, academia cu 2 ani, universitatea cu 5 ani.⁶

În această perioadă de ascensiune a burgheziei, școala începe a cunoaște o epocă de progres, aceasta datorită mai ales faptului, că economia capitalistă avea tot mai multă nevoie de oameni pregătiți, fapt care impune deschiderea de noi localuri de școală în care să se formeze cadrele de care economia avea nevoie. Nobilimea însă nu privea deloc cu ochi buni instruirea fiilor de iobagi, conștientă că emanciparea prin cultură, înseamnă sfârșitul exploatarei. De aceea pe bună dreptate scria D. Țichindeal: „Mulți dintre boieri se împotrivesc [deschiderii de școli], căci lor le e bine că ei sînt învățați, și prin prostia săracilor mult câștigă”⁷.

Concomitent cu acțiunea deschiderii de școli, se înregistrează și o febrilă activitate culturală, îndeosebi în domeniul lingvistic, istoric și literar, izbînd astfel în temeliile șubrede ale feudalismului. Se pun bazele asociațiilor culturale cum au fost: „Societatea filozofică a neamului românesc”, înființată la 1795 de către Ioan Molnar-Piuaru ori „Societatea pentru dezvoltarea limbii maghiare”, înființată la Tîrgu Mureș de scriitorul Aranka György⁸. Se ivesc înfiripări de formațiuni teatrale, iau ființă o serie de biblioteci la Tîrgu Mureș, Alba Iulia, Sibiu, Cluj și în alte centre. Își face apariția presa, care și ea militează pentru deschiderea de școli și ridicarea prin cultură a poporului.

Cu o deosebită vigoare își desfășoară activitatea pionierii Școlii ardelenice: Gh. Șincai, Petru Maior, S. M. Clain, I. Budai Deleanu. Aceș-

⁵ După „Ratio educationis” (1770—1779), învățămîntul a fost organizat astfel:
a. *școala trivială*, cu 1—2 învățători, obligatorie atît la sate cit și la orașe (școala elementară), cu o instrucție școlară relativă (1—2 ani).

b. *școala capitală centrală*, cu ceva superioară celei triviale. Durata 3 ani, pregătind elevii pentru gimnaziu.

c. *școala normală capitală*, cite una de fiecare provincie. Avea 4—5 învățători și o durată de 4—8 ani, în funcție de progresul elevilor la învățătură. (Kiss Áron, *A magyar népiskola története*, Budapesta, 1881, vol. I, p. 22).

⁶ Nicolae Albu, *Istoria învățămîntului românesc din Transilvania*, vol. II, 1800—1867, p. 16. Ed. Didactică și Pedagogică, București, 1971.

⁷ Nicolae Popeanga, E. Găvănescu, V. Țircovnicu: *Preparandia din Arad*, Ed. Didactică și Pedagogică, București, 1974, p. 14.

⁸ Aranka György (1737—1817), fiu al episcopului reformat cu același nume, originar din Corunca, județul Mureș. A făcut studii strălucite la Tîrgu Mureș și Aiud. A ocupat funcția de președinte al „Tablei regești” din Tîrgu Mureș, și a debutat în literatură cu poezie, pe care apoi a abandonat-o, îndreptîndu-se spre lingvistică. A fost un pasionat colecționar de manuscrise vechi, care apoi au ajuns la Muzeul național din Budapesta. (*Révai Nagy Lexikona*, Budapesta, 1911, pp. 796—797).

tia, pe lângă activitatea lor de filologi, se ocupă de trecutul poporului român, afirmind continuitatea elementului daco-roman în Transilvania, combătând teoriile denigratoare și risipesc valul de inexactități ce planau asupra acestei chestiuni. Gh. Șincai în calitatea lui de inspector al școlilor din Transilvania, duce o susținută acțiune de deschidere de noi școli în mediul sătesc, dă o deosebită atenție pregătirii dascălilor și tipărește pentru necesitățile școlii românești manualele didactice trebuitoare.

În această vreme de febrilă căutare a metodelor de evadare din beznă, pentru a-și dobîndi cunoștințele elementare, pentru a deveni preoți, dascăli ori dieci, mulți dintre tinerii dornici de învățătură, alergau la diferite mănăstiri din Moldova, în special pentru a se întoarce în satul lor fie ca dascăli, fie ca preoți.

În aria județului Mureș se întîlnesc multe cazuri, cînd tinerii dornici de învățătură au trecut munții la una din mănăstirile Secu, Dragomirna, Neamț etc., și-au însușit cunoștințele necesare pentru acea vreme, pentru ca după cîteva săptămîni să se întoarcă în satul natal, și, hirotonisiți de către episcop, în urma unui simulacru de examen să ocupe funcția de preot ori dascăl. Un astfel de caz e acela a lui Ioan Diacul din Arden [Ardeal], ținutul Cetatea de Baltă de pe Tîrnava Mică, satul Cerghid, feciorul lui Aron Bob Andronic, care a fost instruit la mănăstirea Bistrița. Tot în mănăstiri moldovenești și-au însușit puțina învățătură și Ioan Hanci din Săcalul de Pădure la 1725, Leța Petruț din Rîpa de Jos la 1760, ori viitorul episcop de Roman, Pahomie, originar din Gledin. Acești oameni odată întorși, deschideau în satele lor modeste școli unde inițiau copiii în special în rostirea rugăciunilor și a cînturilor liturgice. De scris și citit nu se prea ocupau, căci mulți dintre ei nu erau inițiați în aceste taine.⁹

Și dacă în secolul al XVIII-lea, cei care căutau să facă prozelitism și să se impună chiar cu unele concesii, cum ar fi deschiderea de școli în limba română dar cu caracter protestant, acum viața spirituală a românilor e asaltată de catolicism. Se știe că la 1698 a fost semnat actul unirii. Începe deci un nou secol de frămîntări religioase, cu mult mai accentuate, căci iezuiții erau cu mult mai perseverenți în acțiuni decît protestanții, așa că aceste frămîntări se adînceau, luînd uneori forme turbulente și grave.¹⁰

În fața acestei masive ofensive catolice, biserica ortodoxă se pregătește a da o ripostă viguroasă. În acest timp, mulți călugări de la mănăstirile moldovenești trec munții și pătrund pînă în inima Transilvaniei. În trecerea lor prin sate, se opresc la casa preotului, unde ajută pe acesta la deprinderea scrisului și cititului, dacă acesta nu știa; copiau cărți liturgice pe seama bisericii (evangelieri, cazanii etc.) și în timpul liber adunau copiii satului pe care îi inițiau în însușirea rugăciunilor și cîntecelor liturgice, iar uneori chiar în ale cititului și scrisului.

⁹ Nicolae Albu *op. cit.* vol. I, pînă la 1800, Blaj, Tipografia Lumina, pp. 55—59.

¹⁰ Silviu Dragomir, *Istoria desrobirii religioase a românilor din Ardeal în sec. XVIII*, Edit. Archiedecezană, Sibiu, 1920, pp. 16—17.

Aceștia au fost primii dascăli ai școlii mureșene, care predau într-o școală fără local, fără manuale, fără material didactic, fără mobilier, dar care totuși, perseverind, a dat rezultate.

Dintre dascălii moldoveni care s-au oprit în satele mureșene, se desprind câteva figuri, care au adus o frumoasă contribuție la răspîndirea cunoștințelor de carte, prin școlile pe care le-au deschis și condus. Merită a fi amintiți călugării Vasile Sturza și Dascălul Ștefan, care s-au așezat la mănăstirea din Toplița (ultimul a trecut apoi la Subcetate) la 1735, deschizînd o școală spre care s-au îndreptat nu numai copiii acestei așezări, ci mulți alții din satele de pe Mureș.¹¹

Printre primele școli pe care documentele vremii le pomenesc la 1750 întîlnim următoarele: în plasa Brincovenesti — Idecu, Idicel, Rușii Munți, Deda, Dumbrava, Ripa de Jos, Săcalu de Pădure. În plasa Gurghiu — Adrian, Orșova; în plasa Voivodeni — Moîșa, Voivodeni, Băla; în plasa Pogăceaua — Grebeniș, Chimitelnic, Bărboși, Rîciu, Zau de Cîmpie, Pogăceaua, Șăulia; în plasa Bogata de Mureș — Bogata de Mureș, Dateș, Lechința, Oroiu de Cîmpie, Iceland, Vaidei, Dileu Vechi. În marea majoritate funcția de dascăl la aceste școli era exercitată de preotul satului respectiv, iar în unele de diacul (cantorul) bisericii.¹²

La 1752 se deschid școlile de la Tirgu Mureș, Roteni, Ernei și Văleni (Oaia). În deceniul următor găsim școli bine organizate și cu dascăli destoinici la Sinmărtinu de Cîmpie și Mîlaș, care funcționau pe lângă mănăstirile de acolo, la 1762 la Tirimia pe Niraj cu dascălul Sonea Gorea; la Ocnița școala avea dascăl pe Gavril Bugnariu. În funcțiune erau și școlile de pe lângă mănăstirile din Ormeniș, Băița, Rîciu, Hodac, Chiheru de Jos care avea un dascăl bun, pe Grigoraș. Dintre școlile laice merită a fi amintită școala din Băla cu ludimagistrul Constantin Milăr, unul dintre cei mai destoinici dascăli ai vremii.¹³

În 1761, generalul Buccow care fusese trimis în Transilvania pentru a stăvili nesupunerea secuilor ce nu voiau a se înrola în armata regulată, dar mai ales pentru a reprimă acțiunea călugărului Sofronie, care luase proporții, face în acel an o conscripție pentru a cunoaște situația românilor din Transilvania. Această conscripție consemnează 2 719 școli românești, fapt ce demonstrează existența multor școli la acea dată, dar care, din nefericire, în marea lor majoritate nu au dat aproape nici un rezultat.¹⁴ De fapt, în numărul de 2 719 dascăli ai acestor școli, marea lor majoritate erau dieci, care se declarau dascăli pentru a fi scutiți de sarcinile publice și în special de serviciul militar, dar care nu făceau nimic în acest sector de activitate.

O conscripție din 1784, indică existența la acea dată a 28 cantori-docenți, de unde presupunem că existau la acea dată 28 școli în vechiul Scaun Mureș, școli care după situația de atunci funcționau fie în tinda

¹¹ Gavril Urzică, *Monografia comunei Subcetate* (în manuscris).

¹² Vasile Pop, *Date asupra școlilor din județul Mureș, Vatra*, nr. 9/1975.

¹³ *Sematișmul* (jubiliar 1900) al Archiedezezei Metropolitane Gr. Cat. Romane de Alba Iulia și Făgăraș pe 1900, Blaj, 1900, pp. 148—302.

¹⁴ Dr. Virgil Ciobanu, *Statistica Românilor din Transilvania, electuată de administrația Austriacă în 1761*, în *AIIN*, vol. III, Cluj, 1924/25.

bisericii, fie în casa cantorului. De menționat că acești 28 docenți (dascăli), împreună cu cei 43 preoți din cele 38 localități menționate, posedau 53 intravilane. La fel, 13 localități dispuneau de o suprafață de 114 cubuli semănătură, adică cca 11 ha. Această situație este edificatoare în a cunoaște gradul de cumplită sărăcie în care se zbăteau luminătorii satelor.¹⁵

La 1773 apare prima legiferare școlară, care intră în vigoare la 6 decembrie 1774 și este opera piaristului Johannes Felbinger¹⁶, și care înseamnă un mare pas înainte. În 1775 se efectuează un plan de reformă al învățământului mediu.

Prima legiferare școlară privind naționalitățile apare la 1770 „Ratio educationis”, despre care am mai amintit, și care reglementează organizarea și funcționarea școlilor publice. Conform acestei legiferări, limba de predare în școli era aceea a copilului. Mai târziu, în 1782 un rescript împărațesc obligă fiecare localitate cu cel puțin 25 copii în vîrstă școlară să deschidă „casă de școală”, iar dascăl să fie diacul bisericii. În 1781, legea de mai sus este completată cu „Norma regia”, care privea însă numai învățământul gimnazial.

În epoca iosefiniană, datorită legiferărilor amintite, funcționau următoarele școli în zona de care ne ocupăm: Tirimia, Tîrgu Mureș, Sint-andrei, Bandu de Cîmpie, Ernei, Mureșeni, Cristești, Mădăraș, Ungheii, Sîngeorgiu de Mureș, Sîntana de Mureș, Bilbor, Corbu, Subcetate, Săcalu de Pădure, Sînger, Săulia, Adrian, Beica de Sus, Cașva, Hodac, Ibănești, Chiheru de Jos, Habic, Jabenița, Reghin, Voivodeni, Mura Mare, Teleac, Toplița, Urișiu de Jos, Fărăgău, Archiud, Băița, Cozma, Lunca, Ercea, Sîntu, Milaș, Sînmărtinu de Cîmpie, Ormeniș, Șopteriu și Sînmihai de Pădure.¹⁷

Adevărata epocă prosperă pentru învățământul din Transilvania și, implicit, în zona mureșeană a fost aceea cînd inspector al școlilor românești a fost cărturarul Gh. Șincai, între anii 1784—1796. Acestui mare cărturar, destoinic luptător, îndrumător și organizator i se datorește deschiderea și organizarea a peste 300 de școli, pe care nu numai că le-a înființat, dar le-a și dotat cu manualele școlare necesare și le-a încadrat cu dascăli cu pregătire acceptabilă pentru acea vreme. În școlile Blajului s-au pregătit elementele de care școala din acea vreme avea atîta nevoie. Tot el, a depus o uriașă muncă scoțînd de sub teascurile tipografiei din Blaj o serie de manuale școlare lipsă. O bună parte din școlile înființate de Gh. Șincai au fost în județul nostru și în special în valea Nirajului, unde elementul românesc era amenințat cu dispariția. Iată ce spune el despre aceste școli și felul cum au fost supravegheate și în-

¹⁵ Facsimilul reproduș în cuprins (originalul în posesia noastră).

¹⁶ Iohannes Felbinger (1724—1788), pedagog de frumos renume. A organizat școala populară din Silezia pe vremea lui Frederic al II-lea al Germaniei. Principiile sale de organizare a învățământului sînt cuprinse într-un regulament școlar, care îl face cunoscut. Maria Tereza, plăcut impresionată de ideile acestui pedagog îl invită a prelua direcția școalelor din imperiul său, fapt care se îndeplinește și astfel școlile din Transilvania primesc un nou impuls.

¹⁷ Nicolae Albu, *op. cit.*, p. 244.

drumate: „În decurs de 12 ani în care am fost pus director peste toate școlile sâtești din Transilvania, niciodată nu am pregetat a le cerceta, îndruma și întări, dar nici nu au rămas fără rezultat îngrijirile mele, fiindcă la străduințele depuse, numărul lor s-a ridicat cu 300. Sub împăratul Iosif al II-lea de trei ori 'a trebuit să le vizitez, una câte una, și am dat relații oficiale despre starea și progresul lor”.¹⁸

Înlăturarea lui Gh. Șincai din acest post, prin intrigă și calomnie, a constituit o grea lovitură pentru școala românească din Transilvania. O dată cu plecarea lui multe din ele și-au închis porțile, una câte una.

Dar Gh. Șincai nu numai că a deschis școli, ci așa cum arătam mai sus, le-a înzestrat și cu cele necesare, în primul rînd cu manuale a căror lipsă se resimțea atît de acut. Pe lângă aceasta, a acordat o deosebită atenție pregătirii elementelor care trebuiau încadrate la școlile nou înființate. Lipsa dascălilor pregătiți era viu resimțită în școlile transilvănene, care erau lăsate în grija diecilor bisericii. Ori, ce se putea aștepta de la acești bieți oameni care în majoritatea cazurilor erau ei înșiși neștiutori de carte, învățătura lor constînd în deprinderea de cîntece liturgice și cîteva rugăciuni, fapt care a avut neplăcute repercusiuni asupra școlii și învățămîntului. Această penibilă situație ne este plastic prezentată la 1791, în următoarele: „Voia prea înaltului împărat Iosif al II-lea așa de bine a fost întocmită, încît acum avem destule școli românești, însă fără folos și fără toată înflorirea. De asemenea și domnul Gh. Adamovici episcopul pravoslavnic al Ardealului și Gh. Șincai ca niște orînduiți directori, se nevoiesc despre deșteptarea și buna creștere a copiilor celor românești, însă măcar că aceștia de laudă vrednici domni, multe cărți românești, cu vătămarea sănătății și scurtarea vieții sale, pentru treaba pruncilor românești au făcut, și în tipar lumii le-au dat, pînă acum foarte puțină mărturie au dat neamului românesc de învățătura sa”.¹⁹

Aceasta era situația pe care cu durere o consemnează în cele de mai sus autorul lor. Era peste puterile unui om, oricîtă bunăvoință ar fi avut, de a schimba radical fața lucrurilor. De aceea multe așa-zise școli au înregistrat rezultate sub toate așteptările. Totuși, aceste modeste începuturi pun în lumină strădanii unui popor, care dorea cu ardoare a se adăpa la izvorul învățăturii. Erau licăriri modeste în bezna opacă a unor vremi de cumplită asuprire.

În 1786 erau în Transilvania abia 223 școli susținute de stat, după cum urmează: 38 germane, 140 maghiare, 45 românești, din care 32 unite și 13 neunite. În procente situația prezintă următorul aspect: 80% maghiare și germane și numai 20% românești. Dintre cele 39 școli unite ce apar în această conscripție, 18 erau organizate de stat, dintre care 17 aveau construcții rele și numai una amenajată în clădire corespunzătoare. Neorganizate apar 14 școli unite și 13 neunite cu localuri proaste și dărăpănate.²⁰

¹⁸ Nicolae Iorga, *Istoria învățămîntului românesc*, București, 1914, p. 124.

¹⁹ Prefață la lucrarea lui Dem. Jerkovits *Istoria Alexandrului cel Mare din Makedonia și a lui Dariu din Persia Împărați*, Sibiu, 1791.

²⁰ Lucia Protopopescu, *op. cit.* pp. 67, 80—81.

De menționat că, la această dată erau introduse pentru evidența elevilor un fel de cataloage în care se consemnau: frecvența, purtarea, priceperea, vârsta, numele părinților și alte date personale.

Datorită acestui scăzut număr de școli, G. Barițiu semnală că pînă la 1848 numărul total al știutorilor de carte în întreaga Transilvanie nu depășea cifra de 10 000.

În 1784 Iosif al II-lea dispune înființarea „pentru națiunea valahă” a 12 școli triviale²¹. În aria de care ne ocupăm au fost deschise trei asemenea școli: la Reghin, Mîlaș și Monor. Aici erau instruiți tineri de pe valea Mureșului și Cîmpie, care după terminarea studiilor plecau la Blaj pentru a depune examenul și apoi erau numiți învățători. Dacă școlile de la Reghin și Mîlaș nu au dat rezultatele scontate, cea din Monor a desfășurat o excepțională activitate, căci de aici au ieșit o serie de dascăli și preoți care au fost adevărați făclieri în satele de pe Mureș, Cîmpie și în cele grănicerești din județul Bistrița-Năsăud, unde își făceau apostolatul. De aici a plecat Gh. Bejan la studii la Praga, iar la întoarcere e numit organizatorul și îndrumătorul școlilor din ținutul grăniceresc, în perimetrul cărora intrau și localitățile Rușii Munți, Morăreni și Săcalu de Pădure, localități a căror școli le îndrumă și reorganizează.²²

La 22 iunie 1784, Înalțul guvernium cu scrisoarea nr. 4018, înștiințează pe episcopul Ioan Bob, astfel: „Monarhul îngrijorat de soarta acestui popor a decis a îmbunătăți și lărgi școlile normale, iar pentru ginta valahă a binevoit cu îndurare a decide, ca să se înființeze 12 școli primare triviale, pentru a căror susținere a aplacidat [aprobat] cu mare bunăvoință 600 fl; totodată Majestatea sa a poruncit, conform decretului său imperial din 6 august a anului trecut, ca episcopul să numească acele comune în care au a se înființa acele 12 școli și apoi să facă raport către acest guvernium, iar salariul pentru fiecare docente de la aceste școli, să se plătească începînd de la 1 nov. 1784, cîte 50 fl. din fondul școlilor naționale”.

Că aceste școli mai funcționau și în anul următor, reiese din raportul lui Gh. Șincai către tezaurariatul țării din Sibiu, în care arăta că în urma înființării în anul trecut a celor 12 școli triviale, s-a dispus ca dascălii de la aceste școli să ridice salariul de 50 fl. de la casa din Sibiu. Dar cum Sibiul e prea departe, cere să se aprobe dascălilor din Reghin și Mîlaș a-l ridica de la Casa Publică din Bistrița.

Intervenția episcopului Ignatie Darabant și a lui Ioan Molnar-Piuairu ca numărul acestor școli să fie mai ridicat, nu a fost luată în considerație de guvernium.

În această epocă în care școlile românești încep să cunoască o dezvoltare din ce în ce mai frumoasă, mulți tineri din satele ardelenaleargă la școlile din Blaj și Sibiu. La 1790 întîlnim la școala înființată la Sibiu de Dem. Eustatievici, pe Toader Popovici din Șardu Nira-

²¹ Andrei Șaguna, *Istoria bisericăscă*, vol. II, pp. 212—213, Sibiu; Vezi și Gh. Sima *Școala Românească din Transilvania și Ungaria*, București, 1916, p. 16.

²² G. Barițiu, *Studii și Articole*. Ed. Asociației, Sibiu, 1912, p. 150—151.

jului, care era coleg cu viitorul scriitor Ioan Barac. Un secol întreg a dat această familie dascăli satelor Șardul Nirajului, Moșuni și Lăurenii, dascăli care prin entuziasmul lor au ținut aprinsă făclia nădejdii și a dragostei de neam în inima oropsitului popor român din această parte. Dintre absolvenții Preparandiei din Sibiu de la 1787, în număr de 17, se pomenesc și tinerii din satele Cerghid și Șardul Nirajului, cum au fost Ioan Grama și David Popovici, primul din Cerghid iar al doilea din Șardul Nirajului.²³

În urma strădaniilor lui Gh. Șincai, episcopul Ioan Bob dă o circulară în vederea deschiderii de noi școli, din care desprindem: „Ponosuindu-se în anul mai curînd trecut [1785] directorul școalelor Înalțului Cezaro Guberniu și arătînd că el singur nu e în stare să poată primi cu graba cu care s-ar cuveni poruncile ce i s-au dat pentru croirea și întemeierea școlilor între români, nu atît pentru depărtarea locurilor, cît că nu totdeauna poate găsi pe oameni acasă, sau de și-i găsește, pentru multe învăluiei de care sînt cuprinși, îndată a-i strînge nu poate, ne-a venit de la același Înalț Guberniu poruncă să vă poruncesc frățiilor voastre ca feștecă să vestească în eparhia sa decretul cel împărătesc carele s-au întipărit pentru creierea și întemeierea școlilor între români, ca ieșînd directorul la vizitație cu atît mai lesne și mai cu grabă să poată isprăvi ale sale. Drept aceea, frăția ta luînd porunca aceasta, vei umbla fără zăbavă prin toate satele care sînt în eparhie-ți și vei vesti Decretumul care este aici închis, avînd grijă ca toți să primească cele ce se poruncesc într-însul, iar mai ales în aceea vei fi mai stăruitor, de vei așeza școală în toate satele în care încă nu s-au așezat și vei judeca că sînt lipsă, bine luînd seama că numai în satele acelea trebuie așezată școală care sînt mai mari și vor putea trăi dascălii, iar acelea mai mici le vei scrie la cele mai mari, mai virtos dacă nu vor fi prea departe de ele. În cîtu-i pentru alegerea dascălului te vei înțelege cu sătenii, și vei alege dascăl om ca acela, care să poată nu numai ca diac satului să fie, ci și norma a o învăța, și pe cei aleși îi vei trimite pe începutul postului viitor al Crăciunului aici la învățătură, dar așa gătiți, ca să aibă cu ce trăi peste întregul post. Mai pe urmă vei avea grijă a trimite în tot anul pe Paști și pe Simihaiul unguresc la directorul școlilor, despre toate școlile ce vei avea în eparhie, informațiile care se poruncesc în tabela cea mai de pe urmă a decretului”.²⁴

Concomitent cu această acțiune inițiată și condusă de Gh. Șincai, problema care da multă bătaie de cap, era aceea a pregătirii dascălilor, care trebuiau să dea viață școlilor ce se înființau. Conform dispozițiilor de mai sus, protopopii erau îndrumați a recruta astfel de elemente capabile pe care urmau a le trimite la Blaj pe o perioadă de șase săptămîni, cît era durata cursurilor, pregătiți cu îmbrăcămîntea și hrana pe această perioadă. Dacă nu reușeau în acest timp a-și însuși cunoștințele necesare trebuiau să se prezinte din nou în anul următor.

²³ Lucia Protopopescu, *op. cit.*, p. 67.

²⁴ *Transilvania*, 1884, p. 234.

Un astfel de caz e acela al dascălului Ioan Suci din Căpușul de Cîmpie, căruia Gh. Șincai îi eliberează următorul certificat: „Prin prezenta adevăresc întocmai că Ioan Suci este numit învățător la școala românească națională înființată în Căpușul de Cîmpie din comitatul Turda și că în cursurile prezente a învățat bine partea aceea a metodelor normale de care are mai multă trebuință, însă așa, ca în sensul ordinațiilor regesti guberniale, să fie dator ca în iarna viitoare a veni la Blaj spre a învăța și partea restantă.”²⁵

Așa se făcea pregătirea dascălilor în a doua jumătate a secolului XVIII: sumar și cu înfruntarea multor greutăți de ordin material. După terminarea cursurilor, acești absolvenți erau puși la dispoziția „domnilor de pământ” din localitatea unde urma să-și facă apostolatul, care îl tratau apoi ca pe jelerii obișnuiți.

Mai tirziu, la începutul secolului al XIX-lea, durata școlarizării se prelungește. Astfel, la Preparandia din Arad, la înființarea ei, durata era de 15 luni, ca după puțin timp să se ridice la doi ani. Aici se primeau absolvenți ai școlilor triviale, care la intrare știau scrie, citi și socoti (în cadrul celor patru operațiuni), ca și tipicul. Elevii erau recrutați din rîndul celor mai săraci iobagi.²⁶

În anul 1784 a fost introdus în învățămîntul confesional un plan care prevedea pentru școlile cu 3 clase, 25 ore săptămînal. Erau însă unele la care școlarizarea se făcea chiar 32 ore. Iată care erau materiile care se predau la aceste școli: rugăciuni 2 ore; istoria biblică 2 ore; cîntări liturgice 1 oră; cunoașterea literelor 2 ore; silabisirea 2 ore; citirea 4 ore; aritmetica 2 ore; economia cîmpului 4 ore, scrisoarea 4 ore.²⁷

Tot în scopul bunului mers al învățămîntului, la 1786 Iosif al II-lea, dispune:

1. Școlile cele vechi să se pună într-o stare mai bună și altele noi să se înființeze în localitățile mai mari;

2. Să se trateze cu distincție satele care doresc să-și facă școală;

3. În comitatele unde poporul este foarte sărac, școlile să se înființeze în așa fel ca să poată servi la mai multe sate;

4. Spezele de susținere să le plătească o parte părinții copiilor, dacă nu se poate altfel, prin colecte, ori din mici taxe, iar acolo unde nu s-ar putea acoperi în acest mod, să se ceară un ajutor la fondul de studii ardelean, ba chiar și de la cel maghiar;

5. Pentru supravegherea școlilor s-a numit un director cu o leafă de 400 fl. din fondul ardelean și totodată s-au numit 25 dascăli cu plata 15 fl. anual.²⁸

²⁵ Nicolae Albu, *op. cit.*, vol. I, p. 256.

²⁶ N. Popeanga, E. Găvănescu, V. Țircovnici, *op. cit.*, p. 53.

²⁷ Onisifor Ghibu, *Din istoria literaturii didactice românești*, p. 230. Un orar extras de autor dintr-un manual de pedagogie al vremii și care se aplica cu deosebire în Transilvania.

²⁸ Eusebiu Roșca, *Monografia Institutului Seminarial Teologic Pedagogio Andreian*, Sibiu, 1911, p. 24.

Director al școlilor neunite din Transilvania a fost numit Dem. Eustatievici, absolvent al Academiei Teologice din Kiev la 1757.

Ca o completare a celor de mai sus, comisia de studii ardelenne dispune următoarele:

1. Să se sporească numărul școlilor unite; unde comunele sînt mai sărace și în neputință de a-și ridica școală să se întovărășească mai multe și să înființeze școală districtuală;

2. Pentru leafa dascălului să se încheie contract cu comuna în prezența unui funcționar administrativ; 2/3 să i se plătească în natură, iar restul în bani. Dintre cantori să nu poată fi numiți în viitor dascăli, decît cei care și-au însușit metoda normală de predare;

3. Pentru construirea școlii proprietarii să fie obligați a contribui cu bani, iar țăranii cu munca și cărașia;

4. Numai oameni cu examene în regulă și cunoscători ai limbii germane, vor putea funcționa ca învățători;

5. Să fie premiați anual trei elevi mai buni de la școlile românești, pentru a putea fi înduplecați a îmbrățișa cariera de dascăl;

6. Să se dezrădăcineze obiceiul de a trimite copiii cu vitele la pășune în timpul funcționării școlii;

7. Să se țină evidența copiilor care frecventează școala;

8. Să li se dea copiilor cărți gratuite;

9. Să se stîrpească obiceiul de a moșteni funcția de dascăl din tată în fiu, cum se întîmplă cu cea preotească; de aceea nici un dascăl să nu fie aplecător [numit] în satul său natal;

10. Cu prilejul cununilor, preoții să laude în public pe cei care frecventează regulat școala. Fără certificat școlar nimeni să nu poată ajunge primar sau jurat al satului. Bătrînii satului și preoții să cerceteze mai des școala și să îndemne tinerii la învățătură. Cei ce se disting trebuie lăudați în public și premiați²⁹.

Desprindem din cele de mai sus interesul ce se manifesta pentru deschiderea de școli. Dar cu toate eforturile depuse, școala se zbătea mai departe în mizerie și abia dacă se puteau aduna 4—5 elevi, funcționînd tot în vechile clădiri dărăpănate, neîncăpătoare, umede și friguroase, ori în casele cantorilor și tinda bisericii, locații absolut improprii învățămîntului.

Și toate acestea se datorau aproape în exclusivitate nobilimii, care pe toate căile posibile căuta să saboteze dispozițiile date, conștientă că luminarea poporului atrage după ea emanciparea acestuia din situația mizeră în care se zbătea. Și, mai mult, ei foloseau copiii la diferite munci, ori școala căuta să-i sustragă de la aceste activități.

În aria de care ne ocupăm o deosebită atenție acordă școlii marele cărturar Petru Maior, care nu a precupețit nici trudă, nici oboseală, alergînd din sat în sat, îndemnînd oamenii a-și deschide școală, arătîndu-le foloasele învățăturii. Zelul său, entuziasmul deosebit pus în slujba acestei acțiuni, au făcut din P. Maior un pionier al școlii din

²⁹ Ion Lupaș, *Studii, conferințe și comunicări istorice*, București, 1928, vol. I, pp. 303—304.

această parte de țară. Iată, de altfel, cum ni-l prezintă un contemporan al său: „Mergea P. Maior prin sate, unde adunând pruncii, făcea examen; pe cei ce știau îi lăuda, pe ceilalți îi dojenea părintește și rânduia mijlocirea să învețe. Vara umbla prin cimpuri, prin păduri, unde știa că sînt adunați pruncii a paște vitele și văzîndu-i îi chema la dînsul, care cunoscîndu-l îndată alergau toți acolo și el îi întreba cele învățate și din nou îi mai învăța și lumina, avînd o deosebită dulceață a băilui (ocupa) cu pruncii, pentru care tuturor era iubit. Atît a fost aprins P. Maior voia pruncilor spre învățătură, cît pruncii uitaseră jucăriile lor și cînd se întîlneau pe uliță tot de învățătură grăiau și se întrebau unul pe altul, fetele cele mari încă, adunate la șezătoare a toarce, în loc de obișnuitele nebunii, despre învățătura lucrurilor celor sfînte povesteau și se întrebau”³⁰. |

În 1782, la Reghin exista o școală, poate cea mai bună din partea locului, căci era frecventată de 28 elevi, număr ridicat ținînd seama de frecvența din alte părți, dintre care 22 cu frecvență bună și 6 cu frecvență sporadică. Dascăl al școlii era Ioan Pamfilovici, care, credem, a fost numit odată cu Arton Barbulovici de la școala din Mîlaș. Se vede însă că la sosirea lui P. Maior aici, școala nu mai funcționa, ori avea o activitate redusă, fapt care face ca P. Maior să facă energice demersuri pentru reînființarea ei. În urma acestor intervenții, în 1785 episcopul Ioan Bob îi comunică următoarele: „Socotind lipsa pe care o avea Magyareghinul de școală, nu numai pentru sine, ci și pentru satele care sînt împrejur și au lipsă de învățătură, am fost reprezentăluit în guberniu, ca să se milostivească a muta școala de la Vasarhei (Tîrgu-Mureș) unde nu era atîta lipsă la Magyareghin (Reghin Sat), și s-a milostivit înaltul guberniu a-mi îngădui această cerere a mea. Drept aceia, frăția ta vei avea grijă de vei așeza ori unde vei putea pe diacul care a fost pînă acum acolo, și în locul și în casa lui vei băga pe dascălul Dumitru Pop, care a fost pînă acum în Vasarhei, care lucru îl vei face fără nici o zăbavă și cît ce vei lua rînduiala aceasta a noastră, și prin eparhie încă vei vesti tuturor fiilor noștrii celor pravoslavnici și bine credincioși, ca urmînd celor prea înalte orînduiele împărătești, pre fiii și fetele sale care au intrat în al șaselea an și din al doisprezecelea nu au ieșit, la numita școală cu toată osîrdia să-i trimită ca după cugetul și pofta preainaltului împărat să învețe în limba sa a vorbi și scrie, număra și viețui creștinește. De unde, ce bine și ce folos va avea neamul nostru, însuși poți vedea și fără îndemnul nostru a vesti”³¹.

Astfel, una dintre cele 12 școli triviale își deschide porțile la Reghin, aceasta fiind posibilă numai prin sacrificarea școlii de la Tîrgu Mureș, unde inițial a fost proiectată. Dascălul Dumitru Pop se și prezintă în același an la post, ocupînd cu familia localul de școală, cerînd localnicilor a închiria pentru școală un alt local. În urma acestui act, relațiile dintre P. Maior și Dumitru Pop se răcesc în așa măsură încît

³⁰ Traian Popa, *Monografia orașului Tîrgu Mureș*, Tîrgu Mureș, 1932, p. 257.

³¹ Petru Maior, *Scrieri și Documente inedite*, sub îngrijirea lui Nicolae Albu, București, 1971, pp. 16—17.

acesta nu peste mult este nevoit a părăsi localitatea, întâlnindu-l învățător apoi în alte localități din județ; la Voivodeni, Merișor, Gurghiu etc.

La Tirgu Mureș, așa cum am mai amintit, o școală românească s-a deschis încă la 1752, fiind dintre primele pe județ. Despre această școală documentele mai dau vești și la 1768, când dascălul de aici este invitat „a învăța copiii să scrie și să citească”. Deși văduviți de școala trivială proiectată, tirgumureșenii nu se lasă și, la 1785, își redeschid cu des-tule sacrificii materiale o altă școală și angajează învățător pe Toma Ditițaș.

După plecarea lui Dumitru Pop de la Reghin, șirul dascălilor nu se mai cunoaște pînă la 1812, cînd întâlnim ca dascăl pe Gabriel Matei, care, pe lângă funcția de preot, exercită și pe aceea de dascăl, dînd un deosebit prestigiu școlii din această localitate. Mai tirziu, la 1836 se construiește un nou local de școală de către mecenatul reghinean Șerban Lupu, care se consideră și președinte al școlii. E de menționat faptul că în preajma lui 1848, școala funcționa cu trei dascăli: Gabriel Matei, Izidor Singerean și Nicolae Moldovan. Dascălul Izidor Singerean, nepot al lui Șerban Lupu, a participat activ la revoluția din 1848/49 fiind tribun în legiunea lui Constantin Romanu-Vivu și s-a refugiat în Țara Românească atunci cînd trupele lui Bem au ocupat Transilvania. După înfringerea revoluției maghiare se reîntoarce la Reghin, dar după puțin timp este înlăturat din post datorită atitudinii sale ne-colegiale și violente. Împotriva acestui fapt protestează unchiul său, Șerban Lupu, din reclamația căruia aflăm că localul de școală construit de el în 1836 a costat 6 000 fl. și că pentru bunul mers al învățămîntului a sprijinit bănește școlile din Jabeșița, Aluniș și altele. La moartea sa lasă școlii din Reghin o fundație de 1 000 fl.³²

Vrednic de semnalat e faptul că școala confesională reformată din Reghin Sat, a luat ființă la 1725, avînd ca dascăl pe Farczádi László.³³

Acțiunea de etatizare a învățămîntului din Transilvania începe în anul 1781, cînd funcționa ca inspector general școlar Mártonfi Iosif, care își extinde sfera de activitate și asupra școlilor confesionale ortodoxe, an cînd se pornește o acțiune de modernizare a școlii. În anul următor se recomandă introducerea clasei a 4-a la școlile modernizate. Această măsură a fost aplicată mai întîi la școlile germane din Reghin, Teaca, Petelea, apoi s-a extins și la școlile maghiare din Călușăreni, Archiud, Sînpaul, Beu, Ernei, Hodoșa, Călușeri, Mătrici, Șincai, Troița, Sovata, Fîntînele, toate școli ale confesiunii romano-catolice. După patru ani, la 1786 s-a aplicat apoi și la școlile din Nazna, Șilea Nirajului, Eremitu și Sîmbriaș, ca și la școlile românești din Suseni, Aluniș și Riciu.³⁴

Pentru o mai precisă orientare asupra învățămîntului și școlii românești din vechiul Scaun al Mureșului, vom aminti că în 1778 se efec-

³² Pantelimon Ioanițoiu, *Monografia școlii românești din Reghin*. (manuscris).

³³ Kosztán Péter, *A magyar régéni multja és a református egyház története*, Tirgu Mureș, 1936, p. 21.

³⁴ Lucia Protopopescu, *op. cit.* pp. 58—60.

tuează o conscripție a dascălilor și preoților care trebuiau să plătească impozitul de război (cei uniți 2 fl., cei neuniți 1 fl.). La această dată existau în județ 31 școli din care 12 neunite și 19 unite, deși cu câțiva ani mai înainte, în 1782 numărul lor era de 37. Dar numărul acestora era foarte incert și varia de la an la an, în funcție de dascăl. Astfel, școli neunite sînt înregistrate la Sîncrai cu Nazna, Pănet, Bandu de Cîmpie, Berghia, Sîntioana, Șăușa, Morești, Mureșeni, Lăurenii, Șardul Nirajului, Moșuni, Singeorgiu de Mureș. Școli unite întîlnim la: Sîncrai cu Nazna, Pietriș, Mădărașul de Cîmpie, Bandu de Cîmpie, Oroiu, Săbed, Herghelea, Șincai, Culpiu, Ceuaș, Porumbeni, Săbed, Bărdești, Ungheni, Sîntana de Mureș, Ernei, Poienița, Vălenii, Sîntandrei. Față de situația din 1782, nu mai găsim școlile de la Bozed, Curteni, Cornățel, Cristești, Iobăgeni, Corunca, Singeorgiu de Pădure, Păsăreni, Ivănești. În schimb găsim altele nou înființate: Nazna cu Sîncrai, Șăușa, Lăurenii, Șardu Nirajului, Moșuni etc.³⁵

În același an, 1786, se face o conscripție a preoților și învățătorilor din plasa Bandu de Cîmpie și Șincai în care sînt specificate veniturile ce le realizează. Această situație deosebit de tristă ne dovedește cu prisosință dezastruoasa situație materială a acestora. Venitul dascălului varia într-o mierță de cereale de la părinții elevilor, eventual o casă iobăgească în care locuia și care trebuia să-i fie pusă la dispoziție de „domnul de pămînt”, precum și cîteva stînjeni pătrați de grădină. În foarte rare cazuri poseda și o suprafață arabilă de cca. un ha cum era cazul la Bandu de Cîmpie, Pănet, Culpiu, Sîncrai care avea la acea dată școală comuna cu Nazna, Podeni, Kișfalău, Cornățel (localități care ulterior s-au contopit cu Tîrgu Mureș). Dascălii din unele localități primeau cîte 13 mierțe de cereale la Culpiu, 12 la Sîntana de Mureș, 30 la Sîncrai, școala care deservea așa cum am arătat mai sus, cinci localități, 17 la Porumbeni și Voinicenii, 12 la Bărdești, 16 la Hărtău, 24 la Herghelea. În celelalte așezări nu primea aproape nimic, mulțumindu-se cu derizoriul ajutor dat de părinții copiilor și cel de la biserică din venitul stolei.³⁶

E firesc deci, ca din cîteva mierțe de cereale asigurate de iobagii satelor, dascălul să nu se poată întreține, după cum nici cei cîteva metri pătrați de teren ori grădină nu-i aduceau mare lucru, fapt care atrăgea după sine un foarte slab progres la învățătură, școala lăsînd mult de dorit. De fapt la acest sfîrșit de secol școala se făcea numai iarna, în celelalte anotimpuri atît învățătorii cît și elevii munceau în gospodărie, pe ogoare, pășteau vitele, ori efectuau alte lucrări cu caracter agricol de sezon. Dascălii nu se deosebeau cu nimic de ceilalți iobagi și zileri. Se îmbrăcau în aceleași straie de pănură și cîneapă, locuiau în aceleași hrube insalubre iobăgești și se hrăneau la fel de prost. Singura deosebire era că știau puțină scriere și citire, dar și aceasta nu în toate cazurile, căci unii dintre ei nu învățau pe elevi decît cînteccele liturgice cu cele opt glasuri, ca și cîteva rugăciuni.

³⁵ Traian Popa, *op. cit.*, pp. 250—251.

³⁶ *idem*, p. 254.

Datorită acestei proaste situații materiale, dascălul fiind silit a munci în agricultură pentru a se întreține, aportul acestor umili făclieri a fost destul de scăzut. Această situație îl face pe Gh. Șincai să raporteze în 1790 guberniului starea de lucruri, care dăuna învățămîntului, cerind să se aplice sancțiuni învățătorilor care își neglijează obligațiile, acceptînd postul de dascăl numai pentru a scăpa de sarcinile publice și de serviciul militar. Din Scaunul Mureșului au fost semnalati în această situație următorii dascăli:

Nr. crt.	Comuna	Numele și prenumele dascălului	Ziua și anul cînd au primit patenta
1.	Sintandrei	Petre Toma	29. XII. 1787
2.	Ernei	Suciu Petre	22. XII. 1789
3.	Budiu	Bernade Iosif	7. XI. 1789
4.	Mădărasu de Cîmpie	Moldovan Toader	19. XII. 1787
5.	Mureșeni	Pop Aron	23. XII. 1787
6.	Ungheni	Pop Dumitru	23. XII. 1787
7.	Șincai	Dubleu Ioan	1. III. 1789
8.	Șăulia	Pop Toader	30. XII. 1787
9.	Sîngeorgiul de Mureș	Bardoș Andrei	22. XII. 1789. ³⁷

Cu toate lipsurile semnalate, cu toate greutățile prin care trecea școala românească în acești ani de sfîrșit de secol, ea a cunoscut totuși o eră de frumoase realizări. Dinamizată de marii corifei ai Școlii ardelenene, Gh. Șincai și P. Maior, școala unită în special a luat un deosebit avînt.

Dar și școala neunită înregistrează succese în această vreme, bucurîndu-se de apariția pe scena vieții publice a unor oameni care au trecut peste interesele mărunte personale și și-au pus toate forțele pentru ridicarea poporului din starea de ignoranță în care se găsea. Un deosebit aport au adus în înființarea de școli, în îndrumarea și pregătirea dascălilor, Vasile Pantea fost învățător la Pănet în 1778 și apoi protopop la Tirgu Mureș, ca și Nicolae Panovici fost învățător la Tirgu Mureș în 1794, apoi protopop la Alba Iulia și Brașov. Munca acestora a fost reluată mai tîrziu, cu același entuziasm, de Partenie Trombitaș protopop al Tirgu Mureșului în furtunoasele evenimente de la 1848.

În afar școlilor consemnate, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, mai întîlnim în fostul Scaun al Mureșului următoarele:

Plasa Sovata: în 1789 este trecută cu 10 școli, dintre care una romano-catolică la Sovata, una unitariană în satul Cioc, și 8 reformate la Sărățeni, Chibed, Ghindari, Fîntinele și alte localități aparținătoare actualmente județului Harghita.³⁸

Plasa Abud: la aceeași dată apare în documente cu 20 școli, dintre care 16 reformate, la Abud, Neaua, Bedeni, Troița, Gălățeni, Ro-

³⁷ *Idem*, p. 256.

³⁸ *Arhiva fostului revizorat al județului Mureș, anul 1902.*

teni, Suveica, Vălenii (Oaia), Grușor, Corbești, Cornești, Cînta, Luca, Leordeni; una romano-catolică la Troița, una unitariană la Gălățeni, una schismatică (ortodoxă) la Roteni și una unită la Vălenii.³⁹

În aceste două plase unde elementul românesc era în minoritate, școli românești nu găsim decît la Roteni și Văleni, localități care la acea dată mai aveau un însemnat număr de români. De fapt, în aceste două localități au fost înființate școli românești încă în 1752, dar din lipsă de mijloace materiale și dascăli permanenți, au fost nevoite să-și închidă porțile, ca la 1789 să le găsim din nou în funcțiune. Cu siguranță, nu a fost deloc ușoară sarcina locuitorilor acestor sate, care se zbăteau într-o cumplită sărăcie, ca să-și întrețină școală și dascăl. A fost un act de mare patriotism care merită a fi subliniat, și numai voința dirză i-a însuflețit în hotărîrea de a întreține școală și dascăl, pentru a se lumina și odraslele lor.

Plasa Călușeri: avea în 1789 14 școli, dintre care șapte reformatate la Cotuș, Corunca, Ernei, Livezeni, Săcăreni, Bozeni, Tîmpa; 3 romano-catolice la Ernei, Beu și Călușeri, 2 unitariene la Călușeri și Iceland: una neunită la Singeorgiu de Mureș și una unită la Ernei.⁴⁰

Și în această plasă sînt semnalate două școli românești; la Singeorgiu de Mureș și Ernei, dar acestea nu mai prezintă surpriza celor de la Vălenii și Roteni. Aici populația localităților era majoritar românească la Singeorgiu de Mureș și în proporție de 50% la Ernei, cu o situație materială mult mai bună, așa că puteau cu destulă ușurință a-și întreține școală și dascăl.

Dacă strădaniile din secolul al XVIII-lea au constituit un pas înainte, începutul celui de al XIX-lea consolidează acest cîștig. Totuși, dacă procesul de emancipare și progres se făcea cu oarecare încetare, aceasta se datora în exclusivitate exploatarea nemiloasă a iobagilor, proasta stare materială a țărănimii și lipsa de oameni luminați care să călăuzească poporul spre un țel bine determinat. Iată cum prezintă G. Barițiu situația acelor vremi: „...îmbrăcămîntea săracă, cocioabele dărăpănate, insalubre, întunecoase, adevărate cuiburi de infecție; hrană insuficientă și de multe ori stricată, așa cum era vindută de nobilul stăpîn, care în foarte dese cazuri obliga iobăgimea a cumpăra carne alterată, ori de animale bolnave, care au fost sacrificate”⁴¹.

La acest început de veac, sașii și ungurii, prin diriguntorii lor, își deschid școli aproape în fiecare sat mai mărisor, la care urmau și copiii satelor învecinate. Nu aceeași era situația în satele românești, unde cantorii care în mod obișnuit făceau și pe învățătorii, ca și preoții, datorită sumarei lor pregătiri de 8—12 săptămîni la vreo mănăstire, erau puși în grea dificultate în ce privește instruirea copiilor, cînd ei înșiși

³⁹ *Idem*, anul 1902.

⁴⁰ *Idem*, anii 1902 și 1903.

⁴¹ G. Barițiu, *Părți alese din Istoria Transilvaniei*, vol. II, Sibiu, 1896, p. 16.

abia descifrau literele și nu cunoșteau decât ritualul de duminică, de la botezuri și înmormântări, pe care îl recitau în mod mecanic. Este neîndoios că în cursul anilor ce au urmat, situația s-a schimbat radical și lucrurile au început a merge din ce în ce mai bine.

Îmbucurător este faptul că la acest început de secol, școala neunită, atât de neglijată în trecut, începe să se organizeze tot mai bine și cu rezultate tot mai frumoase. În acest sens ne stau mărturie unele dispoziții ale superiorilor, ca și frecvența bunișoară consemnată în actele vremii. Astfel la 24 decembrie 1821, directorul acestor școli, Moise Fulea, precizează următoarele:

1. Se vor lua măsurile convenite ca în localitățile unde există preot și cîntăreț, locuința acestuia din urmă să servească și ca școală pentru copiii satului, iar el să instruiască pruncii, primind pentru aceasta cîte o mierță de grîu de fiecare cap de familie care are copii de școală. În localitățile în care cantorul nu reușește să-i instruiască pe toți copiii de vîrstă școlară, se va angaja un învățător, căruia părinții copiilor îi vor da o mază (100 kg) grîu pe an.

Comuna se va îngriji de lemnele și lumina de care are nevoie școala. Cantorii și învățătorii numiți sînt scutiți de serviciul militar și alte sarcini publice, bucurîndu-se de aceleași drepturi ca și învățătorii celorlalte religii recepte. Preotul comunei va lua sub ocrotirea sa școala, avînd datoria a îndemna cu vorbe frumoase părinții copiilor, ca să-i trimită pe aceștia la școală, precum și a denunța autorităților pe aceia care nu vor să-și învețe pruncii. Autoritățile vor pedepsi pe aceștia cu închisoare sau cu alte pedepse corporale;

2. La instruirea copiilor se cer cunoștințe și calități morale, și de aceea preoții se vor îngriji ca satele să-și aleagă numai cantori și învățători înzestrați cu cunoștințe și calități de care are nevoie un învățător;

3. Avînd în vedere că în multe locuri părinții care nu își trimit copiii la școală sînt amenințați cu zălogirea, se dispune ca să se curme acest sistem, și să fie sfătuiți părinții a-și trimite copiii la școală și a nu-i trimite primăvara și vara cu vitele, ci să-și angajeze comuna cîte un păstor potrivit;

4. În raport cu cunoștințele cîștigate, neuniții știutori de carte vor fi primiți în funcțiile publice ale statului".⁴²

Și din aceste dispoziții se poate bine vedea interesul ce se manifesta pentru școală la acest început de veac. Dar dacă aceste dispoziții au rămas numai pe hîrtie, ca intenții frumoase, aceasta se datorește aceleleași cauze pe care am mai semnalat-o: nobilimii care sabota în mod sistematic orice dispoziție de acest fel, chiar și cînd ea era emanată de reprezentanții guvernului, obligînd iobăgimea la munci necruțătoare, neîngăduindu-i a avea timp de școală.

Cu toate șicanele la care erau supuși, cu toate obstacolele ce li se ridicau în cale, țăranii iobagi depun eforturi considerabile pentru a-și

⁴² G. Sima, *Școala Românească din Transilvania și Ungaria*, București, 1915, p. 136.

întreține școală și învățător, fapt ilustrat de zecile de școli existente și dintre care vom aminti:

Deda, avea la 1802 școală cu trei dascăli: Buculea Ignat, Mihai Vasilică și preotul Gligor;

Milașu Mare, sătenii solicită la 1800 învățător pe diacul Gligor, „care a învățat bine pruncii”;

Idicel, avea dascăl la 1805 pe Toma Brancovici;

Rîciu, este amintit la 1819 cu doi dascăli: Buour Simion, un nepot al lui Gh. Șincai și care funcționa încă de la 1805, de unde mai înainte, la 1791 fusese dascăl la școala mănăstirească de aici.

Călugăreni, exista o școală pe lângă mănăstirea franciscană încă de pe la 1660, la care au învățat mulți români, printre care: Pavel Dunca, prepozitul capitular Simion Crainic, episcopul Alexandru Dobra al Lugojului, Ioan Rusu (Oros) revoluționarul din 1848, Leon Lupu din Hodac și mulți alții.

Cerghid, avea dascăl la 1811 pe Nicolae Olah, care la 1795 copia „Divanul” lui D. Cantemir, iar la 1793 „Supplexul”;

Voiniceni, avea dascăl la 1802 pe Vasile Togan;

Căpușu de Cîmpie, este semnalat la 1811 cu dascălul Mihai Maior, fratele cărturarului P. Maior.⁴³

Firește, numărul școlilor a fost mult mai mare decât cele amintite mai sus. După cum ne indică unele conscripții confesionale, aproape că nu exista sat mai mărisor fără școală. Dar trebuie să constatăm că în marea lor majoritate acestea nu au dat randamentul așteptat, funcționând după toanele preotului și a cantorului, care sub diferite pretexte, și în special a faptului că dascălul ori cantorul nu era plătit conform înțelegerii, o închideau și deschideau cînd doreau.

La 14 decembrie 1820, directorul școlilor neunite, Moise Fulea, la semnalarea lui Vasile Pantea, intervine la forurile administrative a Scaunului Mureș cu adresa nr. 337, pentru a sprijini acțiunea de înființare de școli românești. Cu rezolvarea acestei probleme în mod practic sînt însărcinați pretorii plaselor respective, prin rezoluția care specifică: „... să se ordone pretorilor din Band, Sovata și Gălești a audia de posesori și să ne refere”. Făcîndu-se investigațiile ordonate, aceștia raportează: la Band nu este de unde să se delnițeze teren arabil pentru porțiunea învățăturească. De altfel, dascălul e plătit de părinții elevilor”; la Acățari, „... din cimitirul valahilor se va delimita o porțiune de teren pentru școală și învățător, dar comunitatea este foarte săracă și nu are posibilitatea să întrețină școală și dascăl”; la Sîngeorgiu de Pădure, „Nu este loc potrivit pentru construire de școală. Credincioșii însă se obligă ca din sărăcia lor să edifice local, numai comuna să le pună la dispoziție teren potrivit”.⁴⁴

Concluzia ce se impune este aceeași: refuzul sistematic al nobililor de a sprijini această cauză, încăpăținarea de a pune la dispoziția comunităților terenurile necesare, așa cum fusese ordonat de către înaltul

⁴³ Nicolae Albu, *op. cit.*, vol. II, p. 142.

⁴⁴ Arhiva Iostului revizorat școlar al județului Mureș, Tirgu Mureș, 1899.

guberniu, pentru necesitățile de construcție școlară și porțiune învățătorească, care ar fi îmbunătățit situația materială a dascălului. În acest fel, interesul manifestat de iobagii români pentru școală și învățămînt era stăvilit și entuziasmul retezat.

Cît privește bunul mers al învățămîntului, se constată că el se desfășura în condiții cum nu se poate mai grele: școala lipsită de orice material didactic, lipsa de manuale școlare, sălile de clasă, acolo unde totuși existau, erau insalubre, întunecoase, cu pămînt pe jos, umede și într-o stare deplorabilă, iar dascălii plătiți cum nu se poate mai prost, de foarte multe ori neprimind nici puținul pe care comunitatea se obligase prin contract a-l plăti. În acest sens, intervine același Moise Fulea cu adresa în 1827, din care desprindem: „... cum însă prin mijloace blinde s-au zădărnicit strădaniile noastre, vă rugăm să luați măsuri ca tinerii de ambele sexe să fie trimiși regulat la școală, școlile să fie prevăzute cu material didactic necesar, iar dascălii să-și primească drepturile la zi”.⁴⁵

Datorită faptului că dascălii nu-și primeau nici măcar puținul pe care comunitatea se obligase prin contract a-l satisface, în perioada 1802—1805 se înregistrează nenumărate cereri ale dascălilor mureșeni a li se majora veniturile, iar locuitorii să fie obligați a-și satisface obligațiile față de ei. Astfel, cantorii-docenți (docent=învățător) din Voiniceni, Teleac, Petelea, Solovăstru, Filpișul Mare, Lunca etc. fac intervenție pe lângă episcopie, arătînd că, cota de 1/3 din stolă ce o primeau era foarte mică și nici pe departe nu le acoperea munca pe care o depuneau ca dascăli și dieci ai bisericii. Ioan Bob, pune pe plîngerea acestora, următoarea rezoluție: „și părinții elevilor să contribuie la întreținerea docentului”.⁴⁶ Cum înțelegeau părinții elevilor să contribuie la întreținerea acestuia, am văzut în cele arătate mai sus.

Asupra învățămîntului din comuna Voiniceni, găsim date în raportul preotului de acolo, Man Ioan, care arată la 11 martie 1821 că școala e frecventată de mai mulți copii și cere ca pentru necesitățile acesteia, să se defalce două bucăți teren arabil din holarul comunei, iar pentru local de școală să se ia casa fierarului (căuaciului), care e așezată în mijlocul satului, pînă se varidica un nou local de școală pe terenul de lângă cimitirul satului, ca în acest fel să se poată primi un învățător destoinic, deoarece „actualul fiind bătrîn și aritmetică nu știe deloc, s-ar lăsa de meserie”.⁴⁷

La începutul secolului al XIX-lea, funcționau multe școli în aria de care ne ocupăm, în special pe Mureșul superior și pe Cîmpie. Aceasta se datorește faptului că locuitorii acestor așezări aveau o situație materială mai bună, erau sate compact românești care puteau cu mai multă ușurință să întrețină dascăl și școală. Alta era însă situația pe valea Nirajului și în satele din jurul Tirgu Mureșului, așezări mixte, unele cu un număr mai redus de români cu putere economică mai mo-

⁴⁵ Traian Popa, *op. cit.*, pp. 259—260.

⁴⁶ Petru Maior, *op. cit.*, p. 76.

⁴⁷ Arhiva fostei biserici gr. cat. din Voiniceni.

destă. Cum era și firesc, în foarte puține din aceste așezări exista local de școală, școlarizarea făcându-se tot la casa cantorului, cu aceleași metode ca și în trecut și în aceleași condiții improprii. Totuși, ca nici într-un sat să nu se simtă lipsa școlii, sinodul ținut la Blaj în 1833 hotărăște: „În fiecare parohie, de nu e dascăl, prin cuviosul protopop, cu împreună înțelegere a poporenilor, bărbat harnic să se rinduiască dascăl, care de toamna până primăvara, pruncii și pruncuțele satului să-i adune în casa cea de școală, și cu ceva greutate, în casă să-i învețe rugăciunile, tainele cu foloasele lor și celelalte ce sînt ale religiei. Pe cei mai deștepți să-i deprindă în cunoașterea literelor și aritmeticii, iar unde nu este dascăl, deregătorul să o îndeplinească cantorul. Primăvara, în casa protopopului s-au a notarului tractual, pruncii să facă examen și informațiile să se trimită la scaun. Unde nu este casă de școală, preacuvioșii protopopi să cence pe posesorii locurilor a da loc și ajutor și să silească pe poporeni ca să o facă, precum și ceva ajutoare pentru încălzirea școlii și a dascălului să dea, după cum le va fi stările împrejur”.⁴⁸

Aceste dese intervenții, căci aproape în fiecare an se repetau, determină pe locuitorii satelor a porni o susținută acțiune pentru deschiderea de școli. În acest fel, aproape că nu a mai rămas sat fără școală, rezultatele însă variind de la caz la caz.

Una dintre cele mai active școli din această perioadă, care a dat rezultate deosebit de bune pentru acea vreme, a fost cea de la Gurghiu. Aici, în urma intervenției baronului Bornemissza, se demolează mănăstirea din Hodac (Tireu) și odată cu ea și școala mănăstirească ce funcționa acolo, care e transferată la Gurghiu, unde Bornemissza își asumă răspunderea de a construi o școală nouă și a contribui la întreținerea dascălului. Reprezentant al episcopiei în această cauză a fost P. Maior. Iată și înțelegerea la care s-a ajuns: „Noi subsemnații dăm, prin aceste rînduri, actul nostru. După ce Măria sa domnul baron L. Bornemissza de Kászón a demonstrat în fața On. Cons. Gubernial Superior cu argumente grăitoare că mănăstirea Hodacului din nobilul comitat Turda, pentru instruirea copiilor nu corespunde scopului de educație și că el ar fi dispus ca în locul acestuia să dea în satul Gurghiu un loc de casă suficient de mare în vederea ridicării unei clădiri pentru dascăl și școală, iar pentru susținerea dascălului, pămînt arabil și finat din pămîntul său”, și mai departe: „... în ziua de azi, adică a cincea zi a lui mai anul 1807, s-au înfățișat în fața noastră în vederea acestui schimb însăși măria sa domnul baron, pe de altă parte dl. protopop P. Maior. Prin întinderea mîinii drepte au făcut un schimb veșnic, statornic și neschimbat, în urma căruia cinstitul dm. protopop să desființeze mănăstirea Hodacului în hotarele și semnele ce le avea la început și să o predea irevocabil cu toate clădirile și cele aparținătoare ei, cinstitului domn baron și urmașilor săi, domnia sa dînd în schimb pentru aceasta cinstitului cler unit, aici la Gurghiu, proprietatea sa intravilană aflătoare în vecinătatea preotului unit din Gurghiu Francisc Preda în supra-

⁴⁸ *Sematismul jubiliar*, 1900, Blaj, pp. 656—657.

față de 1 188 stj. pătrați. La fel va da acareturile ce țin de acest loc, precum și un teren de 6 cible. Părțile au făcut schimb în următoarele condiții:

1. În locul clădirilor de la mănăstire, măria sa dl. baron să fie obligat să construiască pentru dascăl, pe locul său de casă pomenit mai sus, dat în schimb, o casă de lemn destul de mare cu acoperiș de paie sau șindrilă, cu o cameră lăturalnică, cu o sală de clasă îndeajuns de încăpătoare pentru copiii de școală, sub același acoperiș și, între cele două clădiri, un pritvor. Toate acestea trebuie să fie gata pînă la 1 iulie anul de față și clădirea înzestrată cu cele necesare, ca la acea dată, dascălul să se poată muta acolo, și să-și poată îndeplini rostul;

2. Măria sa dl. baron va permite să se folosească liber lemne de foc pentru dascăl și școală, din valea de la Cașva, de unde aduc lemne și ceilalți locuitori, de asemenea va da un număr îndestulător de pari și nulele pentru îngrădirea arăturilor și finațului amintit mai sus;

3. Va da voie să trimită la păscut în cireada satului, fără plata vreunei taxe, un anumit număr de vite corespunzător cu întinderea de pămînt pe care o are;

4. Dl. baron și-a dat cuvîntul că, atît el cît și urmașii săi, vor apăra cînstitul cler în stăpînirea netulburată a locurilor date în schimb. De asemenea respectatul dn. protopop s-a obligat ca acest schimb să nu fie stricat niciodată de către cînstitul cler".⁴⁹

Deși cu întîrziere, contractul a fost executat și școala din Gurghiu edificată. Această școală a ajuns prin anii 1836—1839, una dintre cele mai vestite din jur, cînd dascăl al ei a fost Gabriel Fogonași, fost teolog la Blaj și cu doi ani de studii la Viena. Elevii erau atît de bine pregătiți încît celor mai mari li se preda și limbile: latină, germană, maghiară. Școala care funcționa cu două cicluri a fost frecventată în acest timp și de fiii nobililor din jur.

La începutul secolului al XIX-lea întîlnim și în plasa Teaca următoarele școli (1827), sau mai bine zis, încercări de școlarizare, deosebit de semnificative pentru felul cum decurgea procesul de învățămînt și cum înțelegeau oamenii rostul școlii:

„**B u d u r l e n i :** s-au strîns pruncii la casa diacului, dar dacă a poftit plată, l-au lăsat și au mers acasă;

A r c h i u d : nu este loc unde să se adune pruncii;

F ă r ă g ă u , casa diacului este mică și sînt mulți în casă. An, s-au adunat la casa popii [în urmă cu un an], dar nu-i mai suferă. Și așa nu mai e nici o școală;

C o z m a , a murit diacul, dar și pînă a trăit, pruncii nu s-au adunat, căci e mică tare casa;

L o g i g , pruncii umblă la școală la diacu, cu simbrîie, că primește a treia parte din stolă;

S t u p i n i , umblă la diacu cîte o lună pe an, dar dacă cere plată nu-i mai lasă părinții;

P i n t i c ; pruncii se adună la diac, dar numai cînd și cînd;

⁴⁹ Petru Maior, *op. cit.*, pp. 109—112.

Lunca (Uifalău), pruncii se adună la casa diacului;
Socol; Școală nu-i, că n-are simbrie diacul."⁵⁰

Se poate oare o situație mai tristă? Din 24 sate câte avea la acea dată plasa Teaca sînt amintite abia 10 școli, sau așa zise școli, și în care abia în trei (Logig, Lunca, Pintic) se consemnează: „pruncii umblă la casa diacului”, fără a se menționa cînd și ce învață. În rest, nici pomeneală de școală. Aceeași situație o întîlnim în 1830 și în protopopiatul Sînmărtinului de Cîmpie, unde din 26 de comune, numai în trei sînt consemnate școli (Ormeniș, Șopteriu, Sînmărtinu de Cîmpie), și se spera în deschiderea alteia în Dimb.

Această tristă situație îl face pe G. Barițiu, adresîndu-se brașovenilor, să exclame cu durere: „Mă uitai împrejur în Ardealul tot, școli priveam; vedeam multe, dar nu românești, o nu!... numai singur la Blaj pentru români, și aici pentru 500 tineri la an. Mai mulți nu pot, nu au modru de a învăța. Și ce este acest număr de școlari asemănat cu un milion și mai două sute de mii de români locuitori în această patrie? Cînd se vor lumina? Școli sînt de lipsă, școli.”⁵¹

Care era situația școlilor românești la 1839, reiese din rapoartele pretorilor care comunică:

Plasa Bandu de Cîmpie; la acea dată (1839), nu era nici școală și nici învățător la Țiptelnic, Șăușa, Sintana de Mureș, Hărțău. Exista local, dar nu și învățător la Pănet. Nu era local dar era dascăl care școlariza în casa sa la Nazna-Micești, Oroiu, Mădăraș, Band și Berghia. Abia în două localități exista la acea dată școală și învățător: la Morești, frecventată de 17 elevi și la Cornățel-Sincrai frecventată de 20 elevi.

Plasa Gălești, avea un număr de 17 școli care, repartizate pe confesiuni, ne dau următoarea situație: 4 școli romano-catolice, 6 reformate, 3 unitare și 4 românești, dintre care două unite la Singeorgiu de Mureș și Ernei și două neunite, una la Moșuni și una la Singeorgiu de Mureș.

În ambele plase se constată o frecvență extrem de redusă. Astfel, în plasa Gălești la cele 16 școli abia frecventau 255 elevi, iar în plasa Călușeri, cele 17 școli sînt frecventate de 200 elevi și chiar mai puțin.⁵²

Conscripția făcută de autorități la 1843 în plasa Șincai prezintă următoarea situație: nu există nici școală și nici învățător în Șincai, Lechincioara, Porumbeni, Sintana de Mureș și Culpui. În ultima localitate, copiii frecventează școala maghiară.

Nu exista școală dar era învățător la Herghelia. Există și școală și învățător la Bozed, Voiniceni, Bărdești, iar școala maghiară din Săbed era frecventată de mulți români din satele din jur, considerată ca una din cele mai bune școli ale vremii. Nu putem uita că la această școală a învățat carte și Gh. Șincai.

⁵⁰ Nicolae Albu, *op. cit.*, vol. II, p. 92.

⁵¹ Andrei Birsan, *Istoria școalelor centrale Românești gr. orientale din Brașov*, Brașov, 1902, p. 25, Vezi și Silviu Dragomir, *Studii și Documente privitoare la revoluția din 1848/49*, vol. V, Cluj, 1944, p.

⁵² Arhiva bisericii unitariene din Călușeri.

Cu această ocazie pretorul plasei Bandul de Cîmpie face și următoarea remarcă: „Imoralitatea și incultura sînt cauzele înapoierii, precum și faptul că nu se deschid școli suficiente. Imoralitatea e pricinuită și de faptul că sînt o mulțime de circiumi, aproape în fiecare colibă țărănească existînd. În șezători se adună fete și băieți unde se consumă mari cantități de băutură, dînd loc apoi la certuri și bătăi, uneori chiar și omoruri”.⁵³

Pretorul face propunerea de a se închide aceste circiumi și a se reglementa vinzarea băuturilor alcoolice, ca să nu mai existe decît o singură circiumă în sat, din venitul căreia să se întrețină școala.

După 5 ani, la 1843, se face o nouă conscripție la Bandul de Cîmpie, atît în localitate cît și în întreaga plasă, cînd se consemnează următoarele:

Band, reformatii au școală bună și învățător, care primește din casa satului 12 fl. ungurești și de la fiecare copil 30 crețari în afara contribuției în cereale. Uniții nu au școală, copiii umblă la casa diacului. Din casa satului nu primește nimic, doar 1/2 mierță cereale de la fiecare copil de școală, dar din cauza lipsei lui de pregătire, copiii nu prea frecventează școala. Neuniții au și școală și dascăl, dar copiii frecventează la casa dascăllului căci școala e departe. Învățătorul nu are salar. Primește 1/2 mierță cereale de la fiecare copil de școală și folosește și grădina școlii.

Mădărașu de Cîmpie, maghiarii reformati au și școală și învățător, care primește din casa satului 25 Rf.⁵⁴ Uniții au și ei atît școală cît și dascăl, care primește 1/2 mierță cereale de la fiecare copil ce frecventează școala.

Cornățele; au învățător plătit cu 20 Rf. folosind și o porțiune de teren arabil;

Sîncrai: există școală reformată și neunită;

Nazna: Ungurii reformati au școală, dar e frecventată de puțini. Neuniții au avut școală dar e dărîmată acum și nu și-au mai putut construi alta. Dascălul locuiește într-o casă de zilier;

Sîntioana de Mureș: există școală maghiară care este frecventată și de români. Salarul învățătorului este de 25 Rf. și un teren arabil de cca 2 ha;

Morești: există atît școală cît și dascăl românesc, care primește 1/2 mierță cereale de la fiecare elev ce frecventează;

Șăușa: uniții au școală, dar nu e frecventată;

Oroi: uniții au școală și dascăl. Drept salar, dascălul folosește două bucățele de teren arabil;

Țiptelnici: nu au nici școală nici dascăl, fiind săraci;

Pănet: există numai școală și dascăl reformat;

Hărțău: reformatii au școală dar nu și învățător, lecțiile fiind predate de către preot. Valahii au cantor, dar nu predă;

⁵³ Arhiva bisericii reformate din Bandul de Cîmpie.

⁵⁴ Rf. (Florinul renan) monedă folosită în Austro-Ungaria, cu o valoare de 60 crețari, mai mică decît florinul unguresc.

Berghia: atît românii cît și maghiarii au școală. Dascălul românesc primește 1/2 mierță cereale de elev ce frecventează;

Petriș: este numai școală și dascăl unguresc.⁵⁵

La această dată întîlnim și pe Valea Nirajului citeva școli, pe care le vom aminti:

Crăciunești: avea dascăl dar nu și școală. Elevii urmau la casa cantorului, în număr de 10, de la care primea cite 1/2 mierță porumb;

Iobăgeni (azi Valea): nu avea școală, dar diacul învăța copiii fără nici o plată;

Sîntandrei: nu avea școală, copiii frecventau la casa diacului;

Mureșeni: era și școală și dascăl. Copii obligați de școală 62, dar din cauza sărăciei, abia frecventau 3—4;

Bolintineni: nu avea nici școală, nici dascăl;

Murgești: nefiind școală, cantorul învăța copiii în mod gratuit. În celelalte plase ale scaunului, situația era următoarea:

Plasa Șilea Nirajului — existau 15 școli; 13 reformate, 1 unitariană și una romano-catolică. Numărul total al elevilor 268.

Plasa Abud — apare cu 20 de școli, dintre care 17 reformate, două unitariene și una romano-catolică. Dintre cele două școli românești amintite la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, la Roteni și Văleni, nu mai întîlnim nici una.

Plasa Iobăgeni — este trecută cu 12 școli, dintre care 10 reformate, 1 unitariană și una romano-catolică. Nici în această plasă nu mai întîlnim școlile românești existente la începutul secolului, cea de la Iobăgeni și aceea de la Sîntandrei. Numărul elevilor era de 420.

Pe lîngă dispozițiile privitoare la deschiderea de școli și instruirea elevilor, la acest început de secol, se acordă o atenție tot mai mare construirii de localuri de școală. În acest sens se dau dispoziții „domnilor de pămînt”, obligîndu-i a pune la dispoziția comunităților religioase terenul necesar ca și materialul pentru construcție, locuitorilor revenindu-i sarcina de a executa transportul de materiale și a efectua toate muncile necesare. Cu toate dispozițiile în acest sens, nobilimea refuză cu încăpăținare a se conforma și a pune la dispoziția comunităților terenurile solicitate, ba în unele locuri au ocupat și construcțiile sărăcăcioase acolo unde ele existau.

Iată situația construcțiilor de școli românești la această dată precum și anul edificării: Cozma — 1834, Filpișu Mare — 1837, Gurghiu — 1809, Hăbic — 1838, Idicel — 1840, Maiorești — 1827, Mîlașu Mare — 1824, Reghin — 1836, Subcetate — 1815, Sînmihailu de Pădure — 1826, Săcalu de Pădure — 1845. În total 11 școli, care nu erau altceva decît niște umile căsuțe de lemn cu acoperiș de șindrilă sau paie, excepție făcînd doar cele de la Reghin și Subcetate care erau construite din piatră și cărămidă.⁵⁶

⁵⁵ Arhiva Istului revizorat școlar al jud. Mureș, anul 1905.

⁵⁶ *Semantismul jubiliar*, 1900, Blaj, extrase din consemnările privitoare la comunele menționate.

Analizând datele de mai sus constatăm că, numărul școlilor românești în loc să crească a scăzut. De unde la 1778 aveam școli românești la Roteni, Vălenii, Păsăreni, Bolintineni, Iobăgeni, Sintandrei, iar ceva mai târziu la Acățari, Murgești, Crăciunești, Nicoleşti, Veța, Moșuni, Poienița, Șardu Nirajului etc. pe valea Nirajului, după 60 de ani nu le mai întâlnim. Sărace, lipsite de minimumul necesar pentru funcționare, lipsite de dascăli, sînt silite a-și închide porțile și în cele mai multe părți, școlile reformate în special ademenesc elevii români a le frecventa. Această situație a contribuit mult la maghiarizarea în masă a elementului românesc în special pe Niraj.

Pe lângă greutățile de toate felurile, se mai fac încercări și pentru introducerea limbii maghiare ca obiect de studiu, fapt care constituie o piedică în plus pentru dascălii care nu o cunoșteau. În acest sens încă în deceniul al V-lea al veacului al XIX-lea, episcopul Moga al Sibului dispune: „... în toate școlile românești, și mai virtos în școlile candidaților la preoție, să se învețe limba maghiară”⁵⁷.

În unele din satele Scaunului Mureș, preoții și dascălii acceptă aceasta, cu condiția însă de a li se îmbunătăți starea materială. Iată ce scrie privitor la această problemă protopopul Pertenie Trombitaș din Tîngu Mureș: „...promit că voi face tot ce îmi stă în putință ca în școlile ce se înființează, copiii să învețe a scrie și citi ungurește, dar pentru realizarea acestui scop este necesar ca și Dv. să sprijiniți susținerea învățătorului”⁵⁸.

În unele sate însă poporul se opune cu hotărîre acestei dispoziții. În acest sens e interesantă scrisoarea notarului din comuna Ungheni Szántó József, contrasemnată și de preotul unit Vasile Viciu, la 19 februarie 1843, din care desprindem: „...la scrisoarea Dv. din 16 curent și pe care am primit-o în ziua de 18, în chestiunea școlii, vă pot comunica următoarele: aici sub mîna dascălului unit frecventează școala 30 copii, dintre care 24 băieți și 6 fete. După spusa dascălului ar mai trebui să frecventeze încă 30 dar părinții nu-i lasă. Dascălul mi-a declarat că, pe lângă limba valahă a voit să-i învețe pe copii și limba maghiară, dar nepricepuții părinți i-au interzis de a învăța această limbă”; arată apoi că dascălul nu are nici un fel de salariu, în afară de o casă rea în care locuiește.⁵⁹

Aceasta era deci situația școlii românești la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea: săracă, lipsită de dascăli pregătiți, fără local, fără manuale și material didactic, lovită din toate părțile, dar păstrătoare a tradițiilor românești. Asemeni unui gorun, ea s-a zbătut în furtuna atîtor evenimente, dar nu a putut fi ingenunchiată. Din aceste improprii și modeste localuri, cu învățători simpli, care nu aveau prea multă pregătire, s-au ridicat caractere care au știut, prin vremile grele prin care treceau românii din Transilvania, să se împotri-

⁵⁷ G. Sima, *op. cit.*, p. 117.

⁵⁸ Traian Popa, *op. cit.*, p. 261.

⁵⁹ În facsimil (originalul scrisorii în posesia noastră).

vească valului opresor, tendințelor de deznaționalizare și tiraniei exercitate de marea nobilime.

E vrednic de semnalat faptul, că în această primă jumătate a secolului al XIX-lea, au luat ființă și primele grădinițe de copii în limba maghiară. Astfel, în 1845 se deschide aceea de la Mădărașu de Cîmpie și Bandu de Cîmpie, care au avut însă o existență efemeră. Cele care au avut o viață mai lungă au fost cele de la Apălina și Șincai; prima fiind sprijinită de familia Huszár, iar a doua de familia Rhédey. Exemplul acestora a fost urmat și de familia Bornemissza, care deschide și susține pe cheltuiala sa o grădiniță la Tirgu Mureș prin 1846.

De menționat e și faptul că, spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea încep să apară tot mai multe manuale școlare de care școala avea atîta nevoie. Vom aminti dintre acestea cîteva, care au avut o circulație mai mare în această zonă:

— *Bucoavna*, sau începerea de învățătură celor ce voru să învețe carte cu slove slavonești, apărută la 26 august 1771 în Chezaro Crăiasca cetate Beciu, în privilegiata tipografie a Prea Înaltei Chesaro Crăiești curți prin Kyr Iosif Curtecu. (Se pare că acest manual a fost întocmit de cunoscutul om de școală Marginali.)

— *Gramatica Românească*, de Radu Tempea directorul școlilor ne-unite din Transilvania, în 1797, cu cheltuiala lui Radu Verzea paroh în Satu Lung din Săcele.

— *Ducerea de mină către aritmetică sau socoteală*, pentru treaba pruncilor neuniți ce învață în școlile cele mici. Beciu 1777 (text în românește și nemțește).

— *Bucoavna* pentru pruncii cei românești care se află în crăiasca țară și hotarele ei împreunate, Beciu 1777.

— *Ducerea de mină către cinste și dreptate*, adică la copiii românești cei ce în școalele cele mici învață, spre cetanie rînduîă carte Blaj — 1777.

— A.B.C. sau *Bucoavna*, spre folosul școlilor neamului românesc. Sibiu 1783.

— *Bucoavna* pentru deprinderea pruncilor la cetanie și temeiul învățăturii creștine. Blaj 1777.

— Gh. Șincai — *Îndreptar către Catechism* — Blaj 1782.⁶⁰

Între 1777—1800 au fost scoase de sub teascurile tipografiilor din Viena, Blaj, Sibiu și Buda peste 30 titluri de cărți didactice pentru folosul școlilor românești din Transilvania.

Este de necontestat că aceasta a ajutat mult pe dascăli în munca lor, contribuind la promovarea învățămîntului într-un ritm mai susținut. După 1800, astfel de cărți apar tot mai des, tot mai bine întocmite și mai captivante prin conținut, dar într-un tiraj destul de redus, încît nu se puteau satisface solicitările.

⁶⁰ Onisifor Ghibu, *op. cit.*, vol. I, pp. 236—238.

* *Ratio educationis*, a fost prima legiferare privind școala naționalităților (1770). I-a urmat apoi „Norma regia” (1781), privind în special învățămîntul gimnazial, cînd „școala de obște” s-a trasformat în „școală normală”.

Chiar dacă pașii făcuți de școala românească din această parte de țară, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea au fost reținuți și timizi, ea înregistrează totuși rezultate mulțumitoare care au constituit un indemn pentru marile acțiuni ce aveau să se impună în a doua jumătate a acestui secol.

L'ÉCOLE DE LA RÉGION DU MUREȘ SUPÉRIEUR DANS LA DEUXIÈME MOITIÉ DU XVIIIème SIÈCLE ET LE DÉBUT DU XIXème SIÈCLE

(Résumé)

L'auteur présente le développement de l'école roumaine de la zone du Mureș supérieur. Dans l'article on montre les difficultés supportées par l'école roumaine en ce temps-là à cause de régime oppressif des Habsburgs qui a cherché par différents moyens d'empêcher son développement.

Malgré les obstacles imposés par les autorités, l'école roumaine s'est développée, en contribuant à la formation de la conscience nationale de Roumains de Transylvanie.

SITUAȚIA OIERILOR ROMÂNI TRANSILVĂNENI ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ PE TIMPUL DOMNIEI LUI IOAN CARAGEA (1812—1818)

LIVIU MOLDOVAN
VIOREL GRAMA

Oierii români din ținuturile de graniță ale Transilvaniei, îndeosebi din jurul Brașovului, Făgărașului, Sibiului și Hațegului își duceau, din cele mai vechi timpuri, pentru iernat, numeroasele lor turme de oi, precum și cirezile de vite mari și mici, pe cîmpiile mănoase din Țara Românească și Moldova. Pentru acești oieri, granițele oficiale nu constituiau un impediment de netrecut. Deși li se creau șicane și greutăți numeroase la trecerea prin pasurile obișnuite ei își duceau turmele peste creierii munților pe cărări cunoscute numai lor. Fără această transhumanță, oierii nici nu și-ar fi putut întreține acasă numeroasele lor turme din cauza lipsei de nutreț. Pe de altă parte, domnitorii din Țara Românească și Moldova aveau tot interesul de a ocroti pe oierii români din Transilvania fiindcă taxele pe care aceștia le achitau, sub titlul de oierit și văcărit, ameliorau simțitor situația adeseori precară a finanțelor moldovene și muntene.

Despre prezența oierilor români din Transilvania în Țara Românească și Moldova avem știri încă din secolul al XVI-lea. În acest sens este demn de relevat un document din anul 1521 care atestă că cnezii Ivan din Rășinari și Oprea din Cacova intervin la domnitorul român și Banul Olteniei pentru vitele și oile ce le aveau la pășunat în Țara Românească.¹ De acum înainte documentele care atestă transhumanța românilor ardeleni în Țara Românească și Moldova se înmulțesc cuprinzînd numeroase date asupra situației oierilor și a raporturilor lor cu stăpînii locurilor, privind drepturile pe care le aveau și abuzurilor săvîrșite împotriva lor de unii vameși, neomițîndu-se însă nici știrile privind protecția de care se bucurau din partea domnitorilor. Astfel, în anul 1765, printr-un decret al guvernului Transilvaniei se aducea la cunoștința autorităților subordonate că domnitorul Țării Românești, Scarlat Ghica, i-a comunicat printr-o scrisoare, că oierii români din Transilvania pot să vină fără nici o frică în Țara Românească intrucît nu vor plăti mai multe taxe decît cele obișnuite mai înainte.²

Din alte documente rezultă numărul mare de oi aduse în Muntenia la iernat. În anul 1781, spre exemplu, oierii români din Transilva-

¹ Ștefan Meteș, *Păstorii ardeleni din Principatele române*, în *AIIN*, III, Cluj, 1926, p. 299.

² *Arh. Stat.* Tirgu Mureș, fond Primăria orașului Tirgu Mureș, Acta politica, dos. nr. 890/1765.

nia aveau la pășunat în Țara Românească 500 000 de oi care aparțineau unui număr de 4 000 de *gazde*. Aceștia plăteau vistieriei dajdie de 60 pungi a 500 taleri, adică, 30 000 de taleri pe an.³

În secolul al XIX-lea numărul oilor și a vitelor din Transilvania duse la pășcut în Țara Românească este în scădere din cauza dezvoltării agriculturii și în consecință a micșorării suprafețelor de pășunat. După o condică de vamă, în anul 1836 n-au trecut de aici în Țara Românească decît 70 827 de oi, 7 192 berbeci, 6 569 capre și 1 437 cai, care totuși au adus statului un venit de 100 000 lei.⁴

O altă cauză a descreșterii numărului de turme din Transilvania duse la iernat în Țara Românească trebuie căutată în deseale șicane și stoarceri de bani la care au fost supuși oierii din partea turcilor și slujbașilor corupți greci și chiar români, care în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea nu mai țineau seama de vechile privilegii ale oierilor, ci îi dijmuiiau după bunul lor plac, producîndu-le mari pagube. După înființarea în 1782 a agențiilor austriece din București și Iași, care aveau între atribuțiile lor și protejarea oierilor români din Transilvania, situația acestora s-a ameliorat. Rapoartele consulare de la începutul secolului al XIX-lea, ale agentului austriac Fleischhackl de Hakenau din București, către ministrul Metternich, cuprind numeroase date asupra oierilor români din Transilvania din timpul domniei lui Ioan Caragea (1812—1818), din care rezultă pe larg situația lor în această vreme. Prin raportul din 24 decembrie 1815, Fleischhackl arăta că încă de pe timpul ocupației rusești (1806—1812) vâtafii de plai și-au făcut obiceiul de a tulbura în tot timpul pe oierii români din Transilvania, care coborau an de an cu turmele lor în Țara Românească pentru iernare, iar o parte pentru a rămînea acolo și peste vară, storcîndu-i de taxe contrare tratatelor, firmanului din 1786 și obiceiurilor vechi.

Sub domnia lui Ioan Caragea acești vâtafi de plai și-au continuat abuzurile în contra oierilor transilvăneni iar proprietarii de moșii au ridicat față de aceștia pretenții nejustificate care nu corespundeau obiceiurilor din trecut. Nemaiputînd suporta șicanele și nedreptățile, un grup de oieri din Săcele în frunte cu Ioan Vlad Manole și Ioan Piru au venit în anul 1815 cu împuterniciri legale de la autoritățile lor la agenția austriacă din București. Ei au cerut a se interveni la domnitorul țării spre a obține despăgubiri pentru taxele ilegale stoarse de la ei și de a interveni totodată ca vâtafii de plai să nu le mai facă în viitor asemenea samavolnicii. În această situație Fleischhackl, după cum relatează în raportul său din 24 decembrie 1815 adresat lui Metternich⁵, voind a veni în ajutorul oierilor români din Transilvania, a întocmit o notă în care a arătat pe larg drepturile, libertățile și privilegiile oierilor și a cerut a se dispune autorităților de județ să nu se ia de la oieri

³ Fr. L., Sulzer, *Geschichte des Transalpinischen Daziens*, III, Viena, 1781, pp. 446—447; Cf. și Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 329.

⁴ Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 351.

⁵ Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privind istoria României*, Seria nouă, vol. II, *Rapoarte consulare austriece (1812—1823)*, Editura Academiei R.S.R., București, 1967, pp. 285—287.

„cu nici un aspru mai mult” decât taxele stabilite prin firmanul de la 1786. Totodată a cerut a se trimite de către domnitor comisari la locurile de vamă, care împreună cu împuterniciții oierilor și cu delegatul agenției să constate pagubele produse oierilor în ultimii cinci ani, adică începînd din anul 1810, iar cei găsiți vinovați să fie obligați a restitui taxele luate de la oieri în mod ilegal.

Prezentîndu-se cu nota sa în fața divanului de boieri, prezidat de mitropolit, Fleischhackl a întîmpinat o mare rezistență întrucît unii membri ai divanului erau proprietari de pășuni, iar alții erau chiar complici ai vătăfilor de plai. În anaforaua din 2/14 mai 1815 întocmită de către domn, divanul n-a satisfăcut toate plîngerile oierilor români din Transilvania⁶, de aceea Fleischhackl s-a prezentat la Ioan Caragea și a protestat solemn împotriva unor puncte din anaforă, în urma căreia domnul a convocat la 20 mai/1 iunie 1815 un consiliu la care s-a prezentat o parte din boierii divanului și cunoscătorii de legi.⁷ Au fost scoase din arhive și citite înaltele firmane din 1786 și 1791, ordinul domnesc din 30 februarie 1787, precum și privilegiile și izvoadele prezentate de oieri a căror autenticitate a fost stabilită de către cunoscătorii de legi, fiind găsite valabile.

După dezbateri îndelungate care au ținut cont de elementele de mai sus, domnitorul Ioan Caragea a emis hotărîrea finală privitoare la drepturile oierilor români din Transilvania la despăgubirea lor pentru pagubele suferite, compusă din 18 puncte, între care au fost acceptate și unele puncte propuse la Fleischhackl. O copie a acestei hotărîri, împreună cu traducerea ei în limba germană a fost trimisă de Fleischhackl la 24 decembrie 1815 lui Metternich, cancelaria din Viena mulțumind la 17 februarie 1816 domnitorului Ioan Caragea pentru interesul și ajutorul dat oierilor români din Transilvania.⁸ Copii similare ale hotărîrii au fost trimise guvernului Transilvaniei la 23 decembrie 1815, iar altele au fost predate împuterniciților oierilor români din Transilvania pentru a fi păstrate la autoritățile lor locale spre conformare.

Guvernul Transilvaniei, după ce a tradus în limba maghiară și a tipărit hotărîrea domnitorului Ioan Caragea, a trimis-o prin ordinul nr. 359 din 15 ianuarie 1816, organelor administrative subordonate spre a o aduce la cunoștința oierilor pentru ca aceștia să-și poată recupera, de la vătăfii de plai, pagubele suferite.⁹

Hotărîrea amintită avea putere de lege fiind prevăzută cu pecetea domnească și reglementa regimul oierilor români ardeleni în Țara Românească. Ea oglindește în mod real situația oierilor români din Transilvania veniți în Țara Românească pe timpul domniei lui Ioan

⁶ *Idem*, pp. 267—291. (Anaforaua cuprinde 15 puncte aprobate ulterior de Ioan Caragea cu unele modificări și completări publicate în traducere germană).

⁷ *Ibidem*, pp. 291—298.

⁸ *Ibidem*, pp. 316—317.

⁹ *Arh. Stat. Tîrgu Mureș*, fond Primăria orașului Tîrgu Mureș, Acta politica, dos. 40/1816.

Caragea, fapt pentru care redăm mai jos, pe scurt, cuprinsul celor 18 „ponturi” ale hotărârii.¹⁰

1. Oierii din Transilvania care vreau să-și pască oile în Țara Românească vor plăti o taxă de pășunat numită oierit, de 10 aspri pentru o oaie și 33 aspri pentru o vită mare. Această taxă care s-a numit mai demult văcărit, se va numi în viitor ierbărit.¹¹

2. Gelepicii¹² n-au voie să cumpere oi cu forța sub prețul lor, ci numai prin bună învoială. La rîndul lor oierii să nu refuze a vinde oi gelepilor la prețul convenit, pentru ca orașul împărătesc să nu sufere lipsă.

3. În perioada fătatului oilor se va plăti stăpînilor locului pentru perdea (adăpost n.n.) de turmă un avaiet¹³ de un piastru și un miel, chiar dacă numărul oilor ar fi mai mic de 700. În acest timp se va permite păscutul oilor pe cîmpul liber, spre a nu se îmbolnăvi. Pînă la ziua de Sf. Gheorghe (23 aprilie) oierii trebuie să plece însă cu oile acasă dacă nu vor cădea la învoială cu stăpînii locului pentru rămînerea lor acolo și pe mai departe pe timpul verii, în care caz vor plăti din nou avaietul.

4. Oierii care își ierneză oile în regiunea mlăștinoasă a Dunării, numită baltă, vor da o oaie proprietarului locului, nu la intrarea lor în baltă, ci la locul unde se vor stabili pentru iernare. Se arată că o turmă constă din 700 de oi sau mai puține, în caz că este mai mare, oierii se vor învoi cu proprietarii locului, asupra taxei de plătit. Dacă turma va ierna pe cîmp nu se va plăti nici o taxă, motivîndu-se că iarna oile nu pasc decît iarba cu totul nefolositoare, deci nu produc pagube.

5. Vătafii de plai¹⁴ să nu supună pe oieri la nici o taxă, deoarece din timpurile vechi a fost obicei de a da numai un miel de toamnă și un caș de către o stîină, contribuție cuprinsă și în poruncile domnești către vătafi. Pentru legitimațiile de călătorie numite „răvașe de drum” oierii vor plăti taxele de pînă atunci.

6. Polcovnicicii de județe să nu îndrăznească a lua ceva pe nedrept de la oieri, căci vor plăti înapoi nu numai de două ori atît, ci vor fi pedepsiți și altfel.

¹⁰ S-a folosit pentru acest scop textul tradus și publicat în limba maghiară de guvernul Transilvaniei, menționat în nota precedentă. Textul românesc al hotărîrii lui Ioan Caragea se găsește în manuscris la Academia R.S.R., avînd cota 878 (150). În catalogul manuscriselor tom. 111, al lui I. Bianu și G. Nicolaiaș, Craiova, 1931, p. 104, cuprinsul manuscrisului este redat astfel: „Ioan Caragea domn al Țării Românești hotărăște ponturile ce trebuie să se urmeze în luarea taxelor de la oierii săceleni, cînd coboară cu oile spre pășune aci în țară și suie primăvara la munte”. (A fost de față la afacerea lui agentul și vechilul austriac). Cf. în original și colecția lui G. Bariliu.

În același catalog este trecut, la p. 184, manuscrisul 968/22—23 din 4 iunie 1816, cu titlul: „Carte de la Ioan Caragea voievod al Țării Românești, prin care reglementează situație oierilor transilvăneni, care își pasc oile în Țara Românească”.

¹¹ Sub această denumire figurează taxa de mai sus și în firmanul din 1791.

¹² Negustori turci care aprovizionau cu oi piața din Constantinopol.

¹³ Taxă.

¹⁴ Administratorii (pretorii) plășilor de munte; vătășie de plai=pretură, sub-prefectură.

7. Vara cînd oile sînt duse la munte și toamna cînd sînt aduse înapoi în Țara Românească, oierii să aibă grijă ca turmele lor să meargă pe drumurile obișnuite și pe cîmpurile goale, să nu treacă peste cîmpuri semănate și prin fînațe, căci în acest caz vor plăti paguba produsă. Dacă vor respecta însă aceste instrucțiuni nu vor plăti nimic nici la venirea nici la reîntoarcerea lor.

8. Dusul la munte a oilor se va face numai pe drumurile pe care au venit, unde își aveau atunci sediul vătăfii de plai, nu pe drumurile unde aceștia și-au mutat mai tîrziu reședința, drumuri care din cauza multor ape sînt primejdioase pentru trecerea oilor. Oierii își vor duce turmele prin fața vătăfilor de plai, care în perioada plecării lor își vor muta reședința înapoi la locurile de mai sus sau se vor deplasa personal acolo pentru a fi de față la trecerea turmelor. La plîngerea oierilor că în unele locuri drumurile vechi au fost închise și transformate de proprietarii de locuri în terenuri arabile sau în fînețe, se poruncește ca aceste drumuri să fie deschise pentru a putea trece turmele. Oierii vor avea însă grijă ca turmele lor să nu facă pagube în semănăturile și fînețele de la marginea drumurilor, căci vor plăti, în acest caz, paguba pricinuită.

9. Proprietarii de locuri sînt datorii a-și închide bine gropile de grîu de pe cîmp, pentru a nu cădea vreo vită înăuntru, în care caz ispravnici de județe vor obliga pe proprietarii locului să plătească oierilor prețul vitei care a pierit acolo. Dacă nu se vor descoperi proprietarii acelor fel de gropi, paguba va plăti-o satul întreg.

10. Oierii pot cumpăra făină și sare de unde o află mai ieftină și de cîte ori au nevoie, putînd să o ducă de-a lungul plaiurilor la stînele lor fără ca vătăfii de plai să-i poată sili a o cumpăra de unde vreau ei. Nu vor duce însă cu ei decît atîta făină și sare de cîtă au nevoie pentru timpul cît vor sta la stîni, adică de la instalarea lor pînă la terminarea pregătirii cașului. Cumpărătul făinii și al sării se va face cu știrea vătăfilor de plai în raport cu numărul oamenilor și al cîinilor,¹⁵ pentru aceștea nu vor plăti nici o taxă sau vamă.

Se poruncește din nou ca la întoarcere să treacă cu oile pe dinaintea vătăfilor de plai, nu pe poteci ascunse, pentru a nu comite vreo contravenție.¹⁶

11. Pentru folosința munților, fînețelor, colibelor și altor lucruri de care au nevoie, oierii trebuie să se învoiască cu proprietarii locurilor și să le plătească taxa cuvenită în bani sau în cașuri, după cum au posibilitate. Chiar în cazul că vor plăti taxa de ierbărit în bani, oierii trebuie să-și predea cașurile la cășăriile județene procurîndu-și pe cheltuiala lor cîntare pecetluite de vistierie, care să fie identice cu cele de la vătășie și de la cășărie, pentru ca în caz de îndoială asupra

¹⁵ Socotindu-se o oca de făină, pe zi pentru un om și o oca de făină pentru doi cîini.

¹⁶ Îndeosebi să nu cumpere porumb pentru a-l duce peste graniță spre vînzare.

cintăritului, să poată fi comparate cu instrumentele de măsură ale oierilor.

12. Brînză pe care oierii o fac pe seama lor după obiceiul vechi pot să o ducă cu ei după ce s-a terminat predarea caşurilor, fără a plăti pentru aceasta nici o vamă, de asemenea şi lîna oilor proprii şi pieile oilor moarte. Oile nu se vor tunde în baltă sau în interiorul ţării, ci la graniţă în perioada plecării, spre a nu se ivi vreo bănuială că au cumpărat lînă străină pentru a o vinde. Vameşii pot controla cantitatea de lînă pe care oierii o duc cu ei după numărul de oi înregistrat în biletele de oierit, ştiind că de pe o oaie ţigaie se tunde o oca de lînă, iar de pe o oaie turcană, 2 ocale; tot ce se va găsi mai mult va fi vămuit cu taxele obişnuite.

13. Iarna oierii îşi vor putea paşte pe cîmp vitele lor mari fără a plăti pentru aceasta vreo taxă sau de a fi alungaţi de către proprietarii locului.¹⁸ Dacă însă îşi mîină vitele în pădure n-au voie a rupe de acolo ramuri de copaci pentru hrana vitelor, decît cu învoirea proprietarilor locurilor. Nu vor fi supuşi însă la taxe în caz că se adevăreşte că pe vremea grea vitele au fugit singure în pădure. Vara oierii trebuie însă să se înţeleagă şi să plătească proprietarilor locurilor folosirea păşunii, deoarece atunci oile produc pagubă în iarba de pe cîmp.

14. La plîngerea oierilor din Săcele că pînă acum ei şi-au cumpărat sarea de la vînzătorii obişnuîţi, dar de la o vreme încoace sînt siliţi de către arnăutul din Tirgu Văleni¹⁹ al cămăraşului ocnei de sare din Slănic, să cumpere sarea de la el, se porunceşte ca acel cămăraş să nu mai facă nici o constrîngere de acest fel, oierii putîndu-şi cumpăra sarea de oriunde.²⁰

15. La o altă plîngere a săcelenilor că veşmintele de iarnă aduse oierilor de către rudele lor de acasă sînt vămuite la graniţă se hotărăşte ca aceste veşminte, fiind ale lor proprii, să fie scutite de vamă şi anume de fiecare om: o sarică, un cojoc, două cămăşi, ciorapi de lînă, o glugă, o căciulă şi opinci, excepţie făcînd veşmintele aduse pentru vînzare, care se vor taxa.²¹

16. Prin pitac (ordin — n.n.) domnesc s-a mai dispus beşlegilor²²

¹⁷ La început oierii n-au adus cu ei decît vitele necesare transportului veşmintelor şi hranei lor, cu timpul au adus însă cu ei cirezi întregi de vite mari şi cai, pe care le iernau pe cîmpie sau în balta Dunării.

¹⁸ Se motiva că după ziua de Sf. Dumitru (26 octombrie) toate cîmpurile sînt libere, deci oierii nu produc pagube, ci mai degrabă folos, căci pe timp de iarnă grea, cînd vitele lor nu mai găsesc iarbă, ei cumpără fin de la boieri.

¹⁹ Vălenii de Munte.

²⁰ S-au dat dispoziţii vistiernicului Moscu, supraveghetorul ocnelor de sare, să oprească pe arnăutul de la Văleni de a mai şicana pe oieri, mai ales că ocnele fiind bine păzite nu se putea sustrage sare spre a se face comerţ ilicit.

²¹ În anaforaia divanului se arăta că numai polcovnicul Moise de la Văleni avea obiceiul de a vămui veşmintele oierilor.

²² Ofiţeri de jandarmi; beşleagă = aga beşliilor (jandarmilor).

de județe și subașei din Brăila²³ de a nu impune pe oieri la nici un fel de taxe.²⁴

17. Dintre vitele de jug, boi și cai, pe care oierii le-au adus cu ei în țară pentru iernat și deci figurau în biletele și buletinele lor care s-au întocmit de vătăfii de plai o parte au rămas în Țara Românească, iar o parte au fost aduse înapoi în Transilvania pentru vânzare. Vameșii n-au ținut însă seama de vitele aduse în țară pentru iernare, ci la reîntorcere le-au vămuit și pe acestea. Ioan Caragea hotărâște ca pentru vitele lor să nu plătească vamă, dar oierii vor trebui să le ducă înapoi pe același drum pe care le-au adus. Vitele cumpărate n-au voie să le scoată peste hotar.

18. La cererea oierilor ca clăile de paie și de fin ținute afară pe cîmp să fie împrejmuite sau aduse în sat, deoarece vara cu prilejul vineturilor vijelioase vitele adesea fac pagube, se arată în hotărîre că împrejmuirea sau aducerea în sat a clăilor de paie și de fin de pe cîmp nu este uzuală în Țara Românească, de aceea oierii să-și păzească mai bine vitele spre a nu trebui să plătească paguba pe care vor pricui-o.

Se pune în vedere și slujbașilor de județ să nu îndrăznească a storce de la oieri cu această ocazie bani sau alte lucruri.

În încheiere, Ioan Caragea a dat poruncă domnească mumbașirului²⁵ său ca împreună cu ispravnicii județelor să oblige pe cei care au stors bani pe nedrept a-i restitui înapoi oierilor păgubiți.²⁶

Urmare acestei hotărîri, în anii 1815—1816 executorii domnești, însoțiți de un delegat al agenției austriece la București și de reprezentantul oierilor, au cercetat amănunțit stoarcerile de bani făcute pe nedrept, silind pe dregătorii locali vinovați să restituie de bună voie sau prin execuție suma de 17 000 de piaștri²⁷ (o oaie costa 4 piaștri — n.n.).

Deoarece episcopul Buzăului și unii boieri ca, de exemplu, banul Filipescu s-au opus vehement executării acestei hotărîri, Ioan Caragea a dat în anul 1816 un nou ordin, categoric, mumbașirului său ca cei vinovați să restituie banii luați pe nedrept de la oieri.²⁸ Totuși abuzurile au continuat, fapt care a determinat ca Fleischhackl să înainteze la data de 31 octombrie 1817 un nou protest domnitorului Ioan Caragea în care arăta că vătăfii de plai pretindeau de la oierii români din

²³ Brăila a fost raia turcească, adică cetate administrată de autoritățile militare turcești, de la 1544 pînă la 1829 cînd, prin pacea de la Adrianopol a fost reincorporată Țării Românești.

²⁴ Firmelele Porții și privilegiile oierilor aveau putere numai în interiorul Țării Românești; dacă oierii români din Transilvania treceau cu turmele lor în raiale sau peste Dunăre erau adeseori impuși la plata din nou a oieritului și ierbăritului, domnitorul țării și firmelele respective ale Porții nemaiavind în acest caz nici o putere de a-i apăra.

²⁵ Executor fiscal.

²⁶ Hotărîrea prevedea ca cercetarea și restituirea pagubelor să se facă numai începînd cu data de 2 octombrie 1812, cînd s-a retras armata rusească, iar pentru stoarcerile din anii 1810—1812, să se facă cercetări numai dacă erau procese în curs pîvitoare la acestea.

²⁷ Eudoxiu Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. II, seria nouă, p. 435.

²⁸ Idem, p. 315.

Transilvania cite 1—2 ducați de o turmă de oi intrată sau ieșită din țară și cite 10 parale de fiecare vită, cal sau om. De asemenea și beșliii în fiecare județ luau cite 10 piastri de turmă.²⁹

La 5 noiembrie 1817 marele logofăt i-a comunicat lui Fleischhackl că s-au luat măsuri pentru stăvilirea abuzurilor și i-a trimis în anexă cartea lui Ioan Caragea către ispravnici, zabeți (șefi de autorități) și neferi (soldați) pentru a pune capăt abuzurilor săvârșite împotriva oierilor români din Transilvania.

Rezultă din cele expuse mai sus că, cu toată vitregia vremurilor, situația oierilor români din Transilvania pe timpul domniei lui Ioan Caragea era prosperă.

Domnitorul Ioan Caragea, văzînd că transhumanța oierilor români din Transilvania nu numai că aducea unele venituri importante vistieriei, dar constituia și un bun prilej de schimburi comerciale, a încercat, reușind în parte, să reglementeze legal situația oierilor, punînd stavilă numeroaselor abuzuri ale dregătorilor venali. La rîndul lor oierii români din Transilvania, cu toate șicanele și pagubele la care se expuneau cu turmele și vitele lor, n-au încetat a străbate cu oile și vitele întinderea pămîntului românesc de ambele părți ale versantului carpatic. Pe lîngă faptul că transhumanța le crea posibilități de trai, aceasta a contribuit în mare măsură la consolidarea conștiinței de limbă comună, datini și obiceiuri.

Este neîndoios că transhumanța oierilor români ardeleni este o dovadă de netăgăduit a continuității poporului român pe ambele versante ale Carpaților, continuitate marcată de identitatea conștiinței naționale, de neam, limbă, datini, origini și de factură psihică. Carpații, departe de a constitui un obstacol, reprezenta o punte de legătură permanentă, de natură să sublinieze mai pregnant apartenența la originea comună a aceluiași neam, transhumanța oierilor români din Transilvania în Țara Românească și Moldova fiind și ea unul din factorii premergători ai unității naționale.

DIE LAGE DER RUMANISCHEN SIEBENBURGISCHEN SCHÄFER IN WALACHEI ZUR ZEIT DES FÜRSTEN IOAN CARAGEA (1812—1818)

(*Zusammenfassung*)

Die vorliegende Mitteilung stellt uns die Transhumanz aus den ältesten Zeiten der rumänischen Schafhirten aus den Grenzgebieten Siebenbürgens vor. Diese Schafhirten wanderten jedes Jahr mit ihren Schaf- und Viehherden zur Überwinterung in die Moldau und Walachei,

²⁹ *Ibidem*, p. 418.

³⁰ *Ibidem*, pp. 421—422.

wo es reiche Weideplätze gab, aber wo sie auch zahlreichen Unannehmlichkeiten unterworfen waren. Als die Missbräuche gegen sie von Tag zu Tag wuchsen, nahm sie der Fürst von Walachei, Ioan Caragea, in Schutz, weil er die Bedeutung dieser Schafhirten für das Einkommen des Landes zu würdigen wusste, und so erliess er am 15. Januar 1816 einen Beschluss durch welchen ihre Lage reglementiert wurde, gleichzeitig bestimmend dass die Behörden, welche vorher die Schafhirten ungerecht auspressten, das weggenommene Geld den Geschädigten zurückerstatten mussten.

Die Mitteilung stellt diesen Beschluss, bestehend aus 18 Punkten ausführlich vor, und zieht die Schlussfolgerung über die Bedeutung der ständigen Transhumanz der rumänischen Schafhirten auf dem von Rumänen bewohnten Boden, unabhängig von den damaligen Grenzen, für die Befestigung des nationalen Sprach- und Volksbewusstseins.

SITUAȚIA ȘI ACTIVITATEA REGIMENTULUI II ROMÂNESC DE GRANIȚĂ ÎN PERIOADA 1816—1847

IOAN POP

Teritoriul pe care se întindea odinioară districtul regimentului II românesc de graniță, cu sediul comandamentului la Năsăud, cuprindea 44 de comune, situate pe Valea superioară a Someșului Mare și pe văile laterale ale acestui riu, pe Valea Șieului, pe Valea Mureșului și pe Valea Birgăului. Așa după cum se știe, regimentul a fost înființat în anul 1762, cuprinzând la început numai comunele de pe Valea superioară a Someșului Mare, de la Rodna pînă la Mocod și două comune de pe Valea Șieului. În 1764 au fost militarizate încă cinci comune de pe Valea Șieului și două comune de pe Valea Mureșului, iar în 1783 comunele de pe Valea Birgăului. Înființarea regimentului năsăudean, care va exista pînă în anul 1851, a adus schimbări însemnate în viața populației din acest district. Lucrarea de față încearcă să prezinte situația și activitatea acestui regiment în perioada 1816—1847.

Începutul acestei perioade, găsește districtul regimentului într-o situație foarte grea. Războaiele îndelungate, purtate de Austria împotriva Franței, în perioada 1792—1815, la care grănicerii năsăudeni au participat în număr considerabil, vor avea urmări grave asupra economiei, multe pămînturi rămînînd în paragină din cauza lipsei brațelor de muncă. Recoltele slabe consecutive din anii 1813—1816, au înrăutățit și mai mult situația economică, provocînd foametea care a cauzat numeroase victime mai ales în rîndul populației sărace, mulți locuitori fiind nevoiți să emigreze în Moldova. Astfel, într-o circulară din 1817 către preoți, vicarul Ioan Nemeș le cere acestora să-i înalteze situația privind numărul emigranților din fiecare sat și a celor care au murit de foame¹. Ajutoarele în cereale acordate de autoritățile militare au fost cu totul insuficiente, populația fiind nevoită să se nutrească cu pline din făină de tulei de oucuruz și din coji de copaci, așa după cum relatează în însemnările sale grănicerul Vasile Crăciun din Nepos². Prețul porumbului a urcat foarte mult, ajungînd la 15 florini mierța, din care cauză mulți grăniceri au fost nevoiți să-și vîndă chiar animalele de muncă pentru a-și procura cereale, fapt care a avut urmări negative asupra economiei³.

¹ Ștefan Buzilă, *Documente bisericești*, în AS, nr. 15 (1931), p. 15.

² Ziarul *grănicerului Vasile Crăciun din Nepos*, în AS, nr. 20 (1926), p. 233.

³ *Ibidem*, p. 235.

Pentru remedierea acestei situații, care a provocat mari nemulțumiri în rindul populației, autoritățile militare vor lua unele măsuri cu scopul de a potoli spiritele și a evita alte consecințe mai grave. Aceste măsuri au constatat în acordarea de ajutoare grănicerilor, sub formă de împrumut, în bani și cereale, dar acestea erau insuficiente în raport cu nevoile populației. În același timp însă, se vor lua și măsuri cu caracter organizatoric și instructiv, pentru promovarea unor metode mai avansate în cultivarea pământului, creșterea animalelor, grădinărit, pomicultură și apicultură, dându-se indicații și în ceea ce privește muncile referitoare la gospodăria casnică. În acest scop, măsurile prevăd instruirea populației grănicerești și îndeosebi a tineretului de ambele sexe pentru cunoașterea și aplicarea metodelor avansate în diferite ramuri ale economiei. Desigur, asemenea măsuri veneau în sprijinul populației grănicerești, dar ele vizau și interesele economice, politice și militare ale imperiului, cu care erau în deplină concordanță.

Măsurile menționate mai sus și, în genere, stările de fapt din districtul acestui regiment, rezultă din numeroase documente ale vremii. Între acestea menționăm un raport privind situația populației și a economiei pe teritoriul celor cinci regimente de graniță din Transilvania, adresat la 4 septembrie 1817 de Comandamentul general de la Sibiu, Consiliului aulic de război. Din acest raport rezultă, printre altele, că în districtul regimentului II românesc de graniță existau la data respectivă 2 371 de invalizi totali. La aceștia trebuie să adăugăm, desigur, un număr însemnat de invalizi parțiali, fapt din care rezultă urmările grave ale războaielor asupra populației din acest district, care nu atinge încă cifra de 30 000 suflete⁴. În același raport sînt consemnate ajutoarele în bani și cereale acordate grănicerilor năsăudeni, în perioada 1814—1817, de Caseria de război de la Sibiu. Astfel, în perioada menționată s-a acordat grănicerilor din acest regiment, sub formă de împrumut, suma de 283 400 florini și 54 creițari în scopul cumpărării de cereale și cartofi pentru hrană și semințe, precum și pentru cumpărarea de animale necesare muncilor agricole⁵. Tot sub formă de împrumut, grănicerii au primit în perioada 1814—1817, din depozitele militare de aprovizionare, cereale și făină în valoare de 172 906 florini și 49 creițari⁶.

În același raport se arată că în anii cînd a bîntuit foametea „un număr de 1 750 bărbați și 1 636 femei din districtul acestui regiment au primit învoire de a se deplasa în alte regiuni ale țării pentru a-și procura cereale, iar un număr de 711 bărbați și 744 femei au plecat în afara țării, îndeosebi în Moldova, în același scop”⁷.

Date importante cuprinde raportul și în ceea ce privește agricultura, situația înșămînțării și creșterea animalelor. Astfel, conform raportului, în anul 1816, suprafața înșămînțată pe teritoriul regimentului

⁴ Arh. St. București, fond Microfilme din Austria, inv. nr. 1192, rola 67, C: 988—992.

⁵ *Ibidem*, C: 993—997.

⁶ *Ibidem*, C: 1003—1004.

⁷ *Ibidem*, C: 1007—1008.

era de 24 972 jugăre și 1 345 stinjeni, iar cea a terenului lăsat în pîrloagă (necultivat) de 13 857 jugăre și 202 stinjeni⁸. Printre plantele care se semănau toamna sînt menționate: griul, alacul și secara, iar printre cele de primăvară: griul de primăvară, alacul de primăvară, secara de primăvară, orzul de primăvară, ovăzul, porumbul, meiul, hrișca, cartofii, fasolea, mazărea, inul și cinepa. Rezultă deci că plantele care se însămînțau primăvara aveau o pondere mai mare în raport cu cele care se însămînțau toamna, fapt explicabil dacă avem în vedere terenul în cea mai mare parte deluros și montan al acestui district.

În ceea ce privește șeptelul de animale, raportul menționează existența la data respectivă pe teritoriul regimentului a 2 250 cai, 7 379 boi, 6 624 vaci și 27 690 oi și capre împreună⁹. Analizînd aceste cifre, se poate afirma că șeptelul de animale era destul de redus, dacă avem în vedere faptul că districtul regimentului dispunea de condiții favorabile pentru creșterea animalelor, cu specificul ei, păstoritul, mai ales în Munții Rodnei.

Autoritățile militare vor manifesta interes pentru dezvoltarea agriculturii, ca și a celorlalte ramuri ale economiei în scopul asigurării hranei populației grănicerești. Acest fapt rezultă și din instrucțiunile pe care colonelul Anton Zatetzky, comandantul regimentului, le trimitea în anul 1818 companiilor din cadrul districtului militar năsăudean. În aceste instrucțiuni se indică calendarul muncilor gospodărești pe care grănicerii și familiile lor trebuiau să le efectueze în fiecare lună. Desigur, inițiativa unor astfel de măsuri a aparținut Consiliului de război de la Viena și Comandamentului general din Sibiu, fapt menționat chiar în documentele respective. Astfel, în introducerea la instrucțiunile privind calendarul muncilor gospodărești pe luna ianuarie 1818 și condițiile de executare a acestora, se arată, printre altele, faptul că: „Agricultura merge paralel cu cultura unui popor. De aceea, una fără alta nu se poate concepe și nici nu este posibilă”¹⁰. În continuare, se menționează faptul că grănicerii din acest district au avut ocazia, în timpul numeroaselor războaie la care au participat, să învețe din experiența și metodele avansate folosite în agricultura din țările prin care au trecut, îndemnîndu-i să le aplice și în gospodăriile lor, pentru a ajunge la o stare mai bună. În acest scop, se recomandă ca ofițerii activi, ca și cei pensionați, preoții și gospodarii cu o experiență mai mare, de care regimentul nu duce lipsă, să dea exemple în folosirea unor metode raționale pentru cultivarea pămîntului pe loturile lor, fiind apoi urmați și de restul populației. „Așa după cum soarele nu luminează deodată întreg globul pămîntesc, tot astfel nici cunoștințele asupra diferitelor ramuri ale economiei nu se pot răspîndi la toți în același timp”¹¹ se arată în introducerea menționată.

⁸ *Ibidem*, C: 991—992.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Arh. St. Bistrița-Năsăud, fond Regimentul II românesc de graniță, pach. I, dos. II, f. 15.

¹¹ *Ibidem*, f. 17.

Referindu-se la situația economică a populației din acest district, colonelul Zatetzky o apreciază ca fiind grea, considerind însă că ea s-ar datona exclusiv rutinei, unor obiceiuri vechi, numărului mare de sărbători, precum și pasivității unor ofițeri care nu manifestau preocupare și interes față de problemele economice ale grănicerilor¹². Acestea au avut fără îndoială o influență negativă asupra dezvoltării economiei, dar cauza principală a situației economice grele în care se afla populația în acel timp o constituie războaiele numeroase și îndelungate din perioada anterioară, cu urmările lor nefaste, despre care autoritățile militare nu amintesc nici un cuvânt. În calitatea pe care o avea, colonelul Zatetzky reprezenta opoziția oficială a regimului habsburgic, care avea tot interesul de a ascunde sau minimaliza urmările dureroase ale acestor războaie asupra grănicerilor, nevoiți a-și vărsa singele pe diferitele câmpuri de luptă din Europa.

Pentru înlăturarea acestor neajunsuri și ameliorarea situației economice, în instrucțiunile menționate se recomandă ca populația, îndeosebi tineretul de ambele sexe, să fie instruit în zilele de duminică și sărbători, în spiritul îndeplinirii datoriei, pentru combaterea tuturor superstițiilor și prejudecăților, care nu mai puteau fi tolerate în acel timp „luminat”. De asemenea, se ordonă ofițerilor să se abțină de la orice abuzuri și să se poarte cu atenție față de subordonați. În continuare, se recomandă ca aceste instrucțiuni, în care sint indicate muncile gospodărești ce trebuiau efectuate în fiecare lună, să fie aduse la cunoștința populației grănicerești, iar ofițerii comandanți de companii și stațiuni să urmărească cu atenție executarea lor.¹³

Astfel, în instrucțiunile pe luna ianuarie (1818), între muncile mai importante se menționează transportul gunoierului pe terenurile care în primăvară urmau a fi însămânțate. În ceea ce privește terenurile însămânțate în toamnă, se recomandă ca gospodarii să le revadă și acolo unde este cazul, să facă șanțuri pentru scurgerea apei de pe ele, asemenea lucrări fiind necesare și pe riturile de pe terenurile mai joase. O altă muncă menționată este aceea a confecționării uneltelor agricole. „Gospodarii iscusiți — se arată în instrucțiuni — știu să-și confecționeze acum ei înșiși uneltele agricole, fără cheltuieli de bani și fără pierderea zilelor de muncă prețioase din timpul verii”¹⁴.

În ceea ce privește îngrijirea animalelor, se recomandă ca grajdurile să fie ferite de frig și aerisite în timpul zilei, iar în orele de amiază, dacă timpul este frumos, vitele să fie scoase în curte. De asemenea, se recomandă ca animalele să fie bine hrănite cu furaje corespunzătoare și curățite în fiecare zi.

Referitor la gospodăria casnică, se arată că în timp ce femeile și fetele se ocupă cu torsul, bărbații să împletească coșuri, să confecționeze măști, care servesc în casă, în sură sau în grajd și care se pot chiar comercializa. „Într-o gospodărie bună, nici un om nu poate fi

¹² *Ibidem*, f. 18.

¹³ *Ibidem*, f. 21.

¹⁴ *Ibidem*, f. 22.

fără ocupație și chiar copiii trebuie obișnuiți din fragedă vîrstă cu hărnicia, executînd munci după puterile lor¹⁵, se menționează în aceste instrucțiuni.

Referitor la păduri, în instrucțiuni se atrage atenția asupra necesității conservării acestora și pentru generațiile viitoare, supraveghetorii silvici fiind îndemnați și chiar avertizați să-și facă datoria în acest sens. În același timp, li se recomandă să adune semințe de brazi și de alți arbori pe care să le depoziteze și să le păstreze în bune condiții pentru folosirea lor la însămînțări. În cazul că drumurile sînt bune, grănicerilor li se recomandă să-și ducă lemnele de foc și de construcții pentru ei și pentru ofițerii lor.

O atenție deosebită se acordă și grădinilor cu pomi, ca și celor de legume în care se recomandă a se duce gunoi putred, depozitat în grămezi. Primăvara, cînd se sapă în jurul pomilor, gunoiul urma să se pună în acele locuri, iar apoi să se acopere cu pămînt. Crengile uscate ale pomilor se recomandă a fi tăiate, iar locurile rănite, unse cu lut. De asemenea, se arată necesitatea curățirii pomilor de cuiburile de viermi¹⁶.

Acesta este, în esență, calendarul muncilor gospodărești pe luna ianuarie 1818, așa după cum rezultă din instrucțiunile date în acest sens de comanda regimentului, ofițerii și primarii fiind obligați a urmări și controla executarea lor. Așa după cum s-a arătat, un astfel de calendar era stabilit pentru fiecare lună, cuprinzînd muncile specifice care se cereau efectuate, precum și condițiile de executare a acestora. Conform unui ordin dat de comanda regimentului, la 12 martie 1818, fiecare familie de grănicer era obligată a-și lucra singură pămîntul, interzicîndu-se arendarea sau darea lui în dijmă¹⁷. În același ordin se dispune de asemenea ca, de la începutul însămînțărilor și pînă la terminarea lor, ofițerii să se deplaseze pe cîmp, pentru a supraveghea, a încuraja și unde era cazul, a-i ajuta pe grăniceri în efectuarea acestor munci. „Aici este ocazia pentru fiecare ofițer să se evedențieze în problemele economice¹⁸, se menționează în acest document.

În instrucțiunile menționate, nu lipsesc nici muncile cu caracter social-obștesc. Așa de pildă, în instrucțiunile pe luna octombrie se recomandă ca, după terminarea transportului cerealelor de pe cîmp și înainte de începerea ploilor de toamnă, să se repare drumurile și podurile pentru ca grănicerii primăvara, în timpul muncilor la cîmp, să nu fie nevoiți a face aceste lucrări. De asemenea, în instrucțiunile pe luna decembrie printre activitățile grănicerilor cu caracter obștesc se menționează obligația acestora de a stîrpi cît mai multe păsări stricătoare ca: ciori, corbi, stăncuțe și coțofene, a căror hrană constă din boabe de cereale și care în timpul verii produc multe pagube. Astfel, conform unui ordin al comandai regimentului, fiecare grănicer trebuia să aducă în timpul iernii un anumit număr de capete din aceste păsări, în funcție de suprafața terenului agricol pe care îl poseda¹⁹.

¹⁵ *Ibidem*, f. 23.

¹⁶ *Ibidem*, f. 24—25.

Din cele relatate mai sus, rezultă modul în care se desfășura activitatea economică pe teritoriul regimentului în anul 1818, ca și în perioada care a urmat. Măsurile menționate vor contribui, fără îndoială, la dezvoltarea agriculturii și, în genere, a economiei. Privite în contextul general al epocii, asemenea măsuri și preocupări se situează pe linia concepțiilor fiziocratice, promovate pe plan economic de regimul habsburgic. Tendințele cu caracter raționalist, novator, sînt specifice luminumismului. Ele străbat ca un fir roșu această perioadă, manifestîndu-se într-un fel sau altul, într-o măsură mai mare sau mai mică, în toate sferele vieții economice, social-politice și culturale.

Așa după cum se știe, în districtul regimentului se aflau minele de plumb și argint de la Rodna. Grănicerii puteau să presteze pentru bani unele servicii și la mine, dar numai după ce se achitau de obligațiile militare. Într-un document al vremii se menționează că: „grănicerii și minerii au să conviețuiască în prietenie pe pămîntul aparținător aceluiași stăpîn căruia și unii și alții îi sînt la fel de dragi și folositori”²⁰. Minerii aveau dreptul la o grădină de cel mult $\frac{1}{4}$ de jugăr, dar altă proprietate grănicerească nu-și puteau achiziționa. Li se îngăduia însă luarea în arendă de terenuri pentru a semăna în și cînepă, necesare familiei, dar aceasta numai cu știrea și aprobarea comandantului companiei a V-a, care-și avea sediul la Rodna și numai pe un an. În document se menționează de asemenea faptul că, „întrucît, pe pămîntul grăniceresc orice altă proprietate e considerată numai ca temporară, așa și minerul, care cu avizul și cu știrea comandantului companiei rodnene ocupă o locuință în sau în afara terenului montan, n-o poate vinde decît unui miner sau unui grănicer, dar nu unui provincialist”²¹. Dacă unele case erau părăsite de minerii, ele erau recuperate de grăniceri. Minerii nu puteau deveni grăniceri, deoarece nu posedau pămînturi în districtul militar, dar nici grănicerii nu puteau deveni minerii, întrucît erau obligați la prestarea serviciului militar. Fetele grănicerilor căsătorite cu minerii nu puteau primi pămînturi ca zestre.

Pentru muntele Crăciunel și pentru toate lemnele necesare minerilor, administrația minelor plătea anual 600 florini din care jumătate intrau în casa comunală a localității Rodna, iar cealaltă parte în fondul de provente al regimentului, destinat pentru nevoile districtului²². Acest fond a fost instituit încă în primii ani după înființarea regimentului, fiind administrat de o comisie economică, prezidată de comandantul regimentului. În acest fond intrau:

1. Veniturile din „drepturile regale” (cîrciumărit, morărit);
2. Venitul din transportul sării pe Someș, de la Ocna Dejului pînă la Szolnok;

¹⁷ *Ibidem*, f. 60.

¹⁸ *Ibidem*, f. 61.

¹⁹ *Ibidem*, f. 90.

²⁰ Virgil Șotropa, *Minele rodnesc*, în *AS*, nr. 8, (1928), pp. 45—52.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

3. Banii rezultați din vinderea unor mori și a altor obiecte mai mici;

4. Taxe școlare benevole plătite de grăniceri în anii 1765—1835;

5. Taxe impuse „jelerilor” pentru folosirea pădurilor și pășunilor, precum și alte venituri din arenzi.

Cu timpul însă, comanda regimentului a ajuns să dispună tot mai mult de acest fond, încît el a fost considerat drept „erar militar” și nu obștesc.

În anul 1830 va fi instituit așa-numitul „fond de montură”, din care se acopereau cheltuielile pentru procurarea uniformelor, pe care pînă atunci grănicerii erau obligați a și le confecționa pe cont propriu. Acest fond se alcătua din:

1. O treime din restul de numerar din casele comunale;

2. Veniturile realizate din arenda muntelui „Dosul Stinișorii” și a „terenului montan” de la Rodna;

3. Cota în numerar plătită de fisc în locul încălțămintelor pe care grănicerii erau obligați să și le confecționeze;

4. Prețul lemnelor de foc furnizate ofițerilor regimentului;

5. Cota în numerar plătită grănicerilor pentru uzarea uniformei în campanii și slujbe în afara districtului regimentului²³.

Instituirea acestui fond, deși cu întârziere, va scuti pe grăniceri de cheltuielile necesare pentru procurarea uniformei.

Autoritățile militare vor căuta să valorifice și izvoarele de apă minerală care se găseau din belșug pe teritoriul acestui district. Astfel, la 23 septembrie 1840, comanda regimentului va arenda cetățeanului Jakob Kohl, șeful stațiunii de poștă de la Prundul Birgăului, un teren de 274 stinjeni pătrați la Rodna, pe locul numit „Dubăləri”, împreună cu izvorul de apă minerală aflat pe el, în scopul înființării unei întreprinderi balneare. Prin acest contract, arendașul respectiv se obliga a plăti anual 3 florini companiei a V-a, suma intrînd în fondul de provente al regimentului. De asemenea, numitul arendaș se obliga a înființa pe acel teren băi de ape minerale pentru binele publicului și a construi clădirile necesare în acest scop²⁴.

O sursă de venituri pentru grăniceri au constituit-o pădurile, care ocupau suprafețe întinse pe teritoriul acestui district. Într-un document al vremii se menționează faptul că, „grănicerii de la Birgău își găsesc ciștigul lor pentru hrană din transportul lemnelor pe care le duc cu plutele și din care trăiesc. O oprire a lor, care niciodată n-a fost ordonată, i-ar lipsi de mijloacele de subzistență”²⁵. Așa după cum s-a mai arătat, administrarea pădurilor și grija pentru conservarea lor, a stat mereu în atenția autorităților militare.

Date importante se află în documentele vremii și în ceea ce privește situația ofițerilor din acest regiment. Aceștia, pe lîngă solde, primeau unele loturi, îndeosebi grădini, pe care însă le aveau numai în

²³ Virgil Șotropa, *Regimentul grăniceresc năsăudean*, în AS, nr. 2 (1925), pp. 7—8.

²⁴ Arh. St. Cluj-Napoca, fond Directoratul fiscal, dos. 198/1852, f. 75.

²⁵ Arh. St. B-N., fond Regimentul II românesc de graniță, pach. I, dos. II, f. 13.

folosință, pe timpul cît se aflau în serviciul militar. Într-un document din 26 mai 1818 se menționează faptul că, în satul Rebrîșoara, unde în acel timp își avea sediul primul maior, acesta poseda o grădină a cărei suprafață era de un jugăr și 215 stînjini. Căpitanul-locotenent avea de asemenea o grădină de un jugăr și 169 stînjini, iar plutonierul una de 600 stînjini. La Rebra Mare, locotenentul superior avea o grădină de 800 stînjini, iar sublocotenentul de la Nepos avea una de 600 stînjini²⁶. Așa după cum se știe însă, ofițerii abuzau adesea de puterea lor, obligînd pe grăniceri să le lucreze în mod gratuit aceste loturi.

Este de remarcat faptul că, ofițerii din regimentele de graniță trebuiau să posede, pe lîngă cunoștințele militare, și cunoștințe economice, administrative și juridice. Transferările lor frecvente, mai ales în timpul războaielor, nu le dădea însă posibilitatea de a cunoaște condițiile specifice dintr-un district militar sau altul și nici de a-și însuși cunoștințele necesare în diferite ramuri ale economiei, în administrație și justiție. În majoritatea lor, ofițerii erau străini, necunoscînd obiceiurile și năzuințele grănicerilor. Unii din ei aveau un comportament necorespunzător, comițînd numeroase abuzuri, așa după cum rezultă chiar din unele acte oficiale. Astfel, într-un ordin al Consiliului de război din 5 octombrie 1820, sînt menționate o serie de asemenea abuzuri în care se arată că:

1. Ofițerii de pe graniță în loc să trateze cu demnitate și blîndețe pe grăniceri, nu cunosc alt mijloc de corecție decît bîta.

2. Că ofițerii cînd vor să pedepsească sînt stăpîniți de patimă, încît urmăresc pe grăniceri cu arma încărcată și îi amenință că-i împușcă;

3. Că ofițerii abuzează adesea de puterea executivă ce li s-a dat și, ori nu țin nici o judecată, ori fac procese verbale de judecată după executarea pedepsei;

4. Căpitanii și comandanții de companii nu cunosc dreptul penal și la fel nici subalternii lor;

5. Că, comandanții de companii supun la pedepse și pe meseriași (breslași) care numai în cazuri criminale ar fi trebuit pedepsiți;

6. Că subofițerii îi bat și-i maltratează cu de la sine putere pe soldați și pe soțiiilor lor;

7. Că grănicerii sînt întrebuiunțați în mod frecvent de ofițeri la muncile lor particulare;

8. Că ofițerii folosesc frecvent caii grănicerilor pentru interese proprii;

9. Că ofițerii își permit să aresteze pe preoți, fără aprobarea autorității competente bisericești, din care cauză preoții își pierd prestigiul de care au nevoie în fața poporului.

„Înaltul Consiliu de război — se arată în document — a luat la cunoștință toate acestea cu mare mîhnire”²⁷. În încheiere, ordinul cere ca asemenea abuzuri să fie curmate cu desăvîrșire, făcînd răspunzători

²⁶ *Ibidem*, pach. I, dos. 6, f. 16.

²⁷ *Ibidem*, pach. II, dos. 6, f. 7.

pe comandanții de regimente de comportarea comandanților de companii, iar pe aceștia de comportarea subalternilor lor.

Asemenea ordine ale Consiliului de război și ale organelor militare subordonate, au contribuit la înfrinarea într-o oarecare măsură a abuzurilor comise de ofițeri, dar ele n-au putut fi înlăturate cu totul. Acest fapt rezultă și din unele relatări ale lui Carl Bernath von Hietzinger, unul din cei mai buni cunosători a stărilor de fapt de pe teritoriul graniței militare. Astfel, într-una din lucrările sale referitoare la această temă, arată că „cele mai drepte cerințe ale grănicerului au rămas neascultate. Totdeauna se pretinde numai de la el, iar sub aspectul educației militare, de multe ori este brutalizat”²⁸. Aceste stări de fapt existau desigur și pe teritoriul regimentului năsăudean.

La începutul lunii aprilie 1840 s-a întrunit la Năsăud Comisia economică a regimentului care a dezbătut problemele referitoare la dezvoltarea economiei în cadrul districtului. La aceste dezbateri au participat, pe lângă membrii Comisiei, și reprezentanți ai celor 44 comune, gospodari cu experiență, care au făcut propuneri menite a înlătura unele neajunsuri și a promova dezvoltarea tuturor ramurilor economice. În procesul verbal al ședințelor comisiei, se menționează faptul că, „din lipsa pielărilor, tăbăcarilor, curelarilor, cizmarilor și pantofarilor din comunele grănicerești, sătenii sînt nevoiți să-și vîndă pieile crude pentru un preț derizoriu meseriașilor din oraș (Bistrița), de la care își cumpără cu un preț înzecit cizmele, ghetele, opincile și obiectele de blană. Grănicerii s-au rugat în mai multe rînduri să fie primiți copiii lor ca ucenici la maiștrii din orașele ardelenne, însă dintre toți au fost acceptați numai în Cluj doi ucenici de faur. Nu rămîne decît să se intervină la forurile înalte, să poată fi trimiși din fiecare companie un număr de tineri grăniceri pentru a învăța diferite meserii la Viena și în alte orașe germane”²⁹. La 10 iulie 1841, comuna Monor, în care își avea sediul compania I, a primit dreptul de a ține un tirg anual și unul săptămînal³⁰. Dreptul de a ține tirguri aveau și localitățile Rodna, Năsăud și Prundul Bîrgăului, fapt care a contribuit la dezvoltarea lor.

Pe plan militar, începutul acestei perioade marchează o nouă organizare a companiilor, care se va menține pînă la desființarea regimentului. Năsăudul a rămas în continuare sediul colonelului și al Statului major. Aici, se aflau toate organele centrale administrative ale regimentului, precum și locotenent-colonelul și unul dintre maiori. Prin această organizare s-au schimbat sediile unor companii, stabilindu-se localitățile care aparțineau de fiecare companie, după cum urmează:

- Compania I: Monor, Rușii-Munți, Gledin și Morăreni;
- Compania a II-a: Budacul Român, Mărișel (Nușfalău); Șieul Mic, Ragla și Sintioana;

²⁸ Carl Bernath Edlen von Hietzinger, *Statistik der Militärgrenze des Österreichischen Kaiserthums* (Statistica graniței militare a Imperiului austriac), partea I, Viena, 1817, p. 221.

²⁹ Virgil Șotropa, *Un act memorabil*, în AS, nr. 12 (1930), p. 158.

³⁰ Arh. St. Cluj-Napoca, fond Directoratul fiscal, dos. 198/1852, f. 97.

- Compania a III-a: Prundul-Bîrgăului, Tiha-Bîrgăului, Mureșenii-Bîrgăului și Bistrița-Bîrgăului;
- Compania a IV-a: Josenii-Bîrgăului, Susenii-Bîrgăului, Rusu-Bîrgăului și Mijlocenii-Bîrgăului;
- Compania a V-a: Rodna Veche, Maieru, Ilva Mare și Rodna Nouă (azi Șant);
- Compania a VI-a: Sîngeorz, Poiana (Siniosif) și Măgura;
- Compania a VII-a: Feldru, Ilva Mică și Leșu;
- Compania a VIII-a: Rebrîșoara, Rebra Mare, Nepos și Parva;
- Compania a IX-a: Năsăud și Salva;
- Compania a X-a: Telciu, Coșbuc (Hordou), Bichigiu și Romuli;
- Compania a XI-a: Zagra, Paieni, Găureni și Suplai;
- Compania a XII-a: Mocod, Runc și Mititei³¹.

În prima localitate se afla sediul companiei, aici locuind căpitanul. În a doua locotenentul, iar în a treia sublocotenentul. La companiile formate din 4—5 localități, în localitatea a IV-a și a V-a staționa câte un subofițer.

Regimentul avea două batalioane de cîmp și unul de rezervă. Batalioanele de cîmp erau alcătuite fiecare din cîte 6 companii, iar cel de rezervă din 4 companii. Primul batalion de cîmp își avea sediul la Salva, iar al doilea la Prundul-Bîrgăului, în fruntea fiecăruia aflîndu-se un maior. Este de menționat faptul că batalionul de rezervă era alcătuit din grăniceri semiinvalidi și din cei ce depășiseră vîrsta de 50 de ani. Acesta era mobilizat numai în cazuri extreme, cînd trebuia apărut teritoriul regimentului, cum s-a întîmplat în timpul revoluției din 1848—1849.

În ceea ce privește compania, aceasta era alcătuită din 3 plutoane avînd fiecare un efectiv de 80 de oameni, fără ofițeri. Rezultă deci că efectivul unei companii era de 240 oameni, iar al batalionului de 1 440, de la subofițeri în jos. Cele două batalioane de cîmp aveau un efectiv de 2 880 de oameni, la care trebuie adăugat corpul ofițeresc. Regimentul dispunea astfel, de un efectiv de circa 3 000 de oameni, care puteau fi duși oricînd pe cîmpul de luptă³².

Serviciul de pază al grănicerilor la posturile de pe graniță se făcea ca și în perioada anterioară: cîte 15—18 zile, cu schimbul, de două ori pe an. Efectivul trupei care se afla în 1816 pe graniță a fost sporit, ridicîndu-se la 403 oameni³³. Aceasta, din cauza ciumei ce bîntuia în acel an în Moldova și Țara Românească. Într-un ordin al comandai regimentului din 27 ianuarie 1816 sînt prevăzute măsuri severe la posturile de cordon împotriva ciumei, fiind oprită circulația oamenilor și

³¹ Arh. St. Bistrița-Năsăud, fond. Regimentul II românesc de graniță, pach. 4, dos. 7, f. 20.

³² *Ibidem*, pach. 3, dos. 1, f. 2.

³³ Gustav Ritter Amon von Treuenfest, *Geschichte des K. K. Infanterie-Regimentes nr. 50—1762 bis 1850 Zweites siebenbürgen Romanen — Grenz — Infanterie — Regiment nr. 17* (Istoria regimentului cezaro-regesc de infanterie nr. 50, între 1762—1850, al doilea regiment românesc transilvănean grăniceresc de infanterie nr. 17), Viena, 1882, p. 241.

mărfurilor³⁴. Desigur, în vremuri normale, efectivul trupei care făcea serviciul de pază la posturile de pe cordon era mai mic, grănicerii ocupându-se de economie. În zilele de duminici și sărbători, ei făceau instrucție sub comanda ofițerilor și subofițerilor, în stațiunile de care aparțineau, iar odată pe lună se adunau în comuna de reședință a companiei, unde se instruiu sub supravegherea căpitanului. Toamna sau primăvara era concentrat întreg regimentul pentru manevre, care se desfășurau sub supravegherea comandantului de regiment timp de 14 zile. La astfel de manevre participau, de obicei, și unii generali, care inspectau cu acea ocazie regimentul. Artileriștii din cadrul regimentului, plecau, de asemenea, odată pe an la Alba Iulia, unde se instruiu timp de 6 săptămâni în artilerie, sub comanda unui ofițer. Așa de pildă, la 20 august 1819, cei 50 de artileriști ai regimentului au plecat la Alba Iulia sub comanda locotenentului Leon Pop, pentru a se instrui în artilerie³⁵.

Pe lângă obligațiile menționate mai sus, grănicerii trebuiau să facă serviciul de gardă la Comandamentul regimentului, la sediile celor două batalioane, la companii și stațiuni, precum și serviciul de poliție prin comune. Serviciul de poștă era făcut, de asemenea, de grăniceri, parte pe jos, parte călare, adesea cu caii lor. Apoi, grănicerii trebuiau să transporte materiale militare și pe ofițeri, cărora le aduceau lemne din pădurile lor, la prețuri minime. La acestea trebuie adăugate numeroasele munci obștești, precum și muncile din gospodăriile lor. Grănicerul era obligat să se prezinte la orice serviciu ce i se cerea, să se îmbrace pe el și membrii familiei și să se hrănească prin mijloace proprii. „Timpul de serviciu al grănicerului era nelimitat. El se termina numai odată cu moartea sau invaliditatea totală”³⁶, remarcă unul din istoricii graniței militare austriece. Dar nu numai grănicerii, ci întreaga populație civilă din districtele regimentelor era obligată la orice fel de munci, îndeosebi la cele obștești. Femeile erau folosite din plin la o serie de servicii militare auxiliare ca, de pildă, transportul muniției și alimentelor la posturile de cordon, îngrijirea bolnavilor, confecționarea echipamentului etc.

În anul 1829, au fost reparate și amenajate o parte din drumurile și podurile de pe teritoriul regimentului, prin munci obștești. Mai târziu, în 1833, a fost construit drumul care face legătura dintre Valea Birgăului și Valea Someșului, sub comanda locotenent-colonelului Reiningger, iar în anul 1839 s-a terminat construirea șoselei de la Ilva-Mică la Leșu³⁷. Între muncile obștești figurează și întărirea malurilor de riuri pentru combaterea inundațiilor care provocau pagube însemnate. Astfel, în 1845, ca urmare a revărsării Someșului între comunele Rebrî-

³⁴ Arh. St. Bistrița-Năsăud, fond. Regimentul II românesc de graniță, pach. I, dos. 11, f. 7.

³⁵ Gustav Ritter Amon von Treuenfest, *op. cit.*, p. 142.

³⁶ Hugo Kerchnave, *Die alte K. K. Militärgrenze, Ein Schutzwahl Europas* (Vechea graniță militară cezaro-regească. Un val de apărare a Europei), Viena—Leipzig, 1939, p. 36.

³⁷ Gustav Ritter Amon von Treuenfest, *op. cit.*, pp. 245—251.

șoara și Salva, a fost constituită o comisie care din ordinul comandei regimentului a stabilit lucrările necesare pentru întărirea malurilor acestui riu³⁸. Asemenea lucrări, ca și multe altele, se efectuau prin munci obștești.

O activitate susținută au desfășurat grănicerii și pe tărîm sanitar. „Grea era viața, lupta și moartea grănicerului, — scrie istoricul Rupert von Schumacher — dar mai grea era lupta lui împotriva morții negre, împotriva epidemiei de ciumă, pe care n-o putea vedea”³⁹. La fiecare cordon militar era un cordon sanitar. Astfel, posturile de cordon erau transformate și în stațiuni de carantină, prevăzute cu personal medical instruit, precum și cu materiale sanitare. În carantine, călătorii stăteau 21—28 sau chiar 42 de zile, după cum era situația în legătură cu răspîndirea ciumei. Ei erau ținuți într-un fel de camere izolate, existînd și o cameră pentru vorbitor de la distanța de 6 picioare, separată prin zăbrele de fier. De asemenea, exista un bazin cu apă în care erau mîinate animalele, pentru dezinfectare. În fiecare zi, călătorii din carantine se supuneau unei vizite medicale. Dezinfectarea camerelor cu clor și cu alte substanțe avea o importanță deosebită. Chiar și scrisorile erau afumate, la fel hainele călătorilor și toate mărfurile.

În ciuda acestor măsuri care au avut urmări pozitive, răspîndirea epidemiilor venite din Orient n-a putut fi cu totul oprită. Astfel, în 1830 epidemia de holeră s-a răspîndit în Transilvania și în întreg imperiul⁴⁰. La fel și în 1836, cînd pe teritoriul regimentului nășăudean sînt atinse în mai mare măsură comunele Șieul Mic, Mocod și Prundul Birgăului⁴¹. Măsurile pentru combaterea bolilor erau luate de cei doi medici ai regimentului, care erau sprijiniți în activitatea lor de șase ajutoare de medici, precum și de moașele de la companii și stațiuni. Acestea urmau periodic cursuri de pregătire sanitară la un liceu din Cluj. Desigur, întreaga activitate și în domeniul sanitar se desfășura în conformitate cu ordinele primite din partea comandei regimentului și sub supravegherea acesteia.

Legăturile dintre Transilvania și celelalte două Țări Române erau tot mai strînse, în ciuda barierelor artificiale ridicate de autoritățile habsburgice. Orice eveniment mai important care avea loc în una din cele trei țări, se răspîndea cu repeziciune și în celelalte, pe întreg cuprinsul românesc. Astfel, și revoluția de la 1821 de sub conducerea lui Tudor Vladimirescu a avut, așa după cum se știe, un puternic ecou în Transilvania, fapt care a îngrijorat cercurile conducătoare de la Viena. La ordinele Consiliului de război, Comandamentul militar de la Sibiu va lua măsuri de prevenire, pentru ca mișcarea să nu se extindă

³⁸ Arh. St. Bistrița-Năsăud, fond Regimentul II românesc de graniță, pach. 4, dos. 2, f. 2.

³⁹ Rupert von Schumacher, *Des Reiches Holzau. Geschichte der deutschen Militärgrenze im Südosten* (Gardul imperiului. Istoria graniței militare germane în sud-est), Darmstadt, 1941, p. 99.

⁴⁰ Gustav Ritter Amon von Treuenfest, *op. cit.*, p. 245.

⁴¹ Virgil Șotropa, *Răboaie din trecut*, în *AS*, 1925, nr. 3, p. 98.

și în Transilvania. În acest scop, Comandamentul general va da mai multe ordine în care cere să se păzească cu mare atenție granițele spre Muntenia și Moldova. În cadrul acestor măsuri se înscrie și ordinul dat de colonelul Anton Zatetzky, comandantul regimentului năsăudean, la începutul lunii februarie 1821, prin care cere tuturor ofițerilor să ia cele mai severe măsuri pentru paza graniței spre Moldova. La 24 martie același an, generalul Schustek, comandantul de la Sibiu, trimite comandai regimentului năsăudean un ordin în acest sens, iar apoi în perioada care a urmat, alte ordine, cerind arestarea persoanelor suspecte ce veneau de dincolo de munți, excepție făcând doar acei călători ce posedau pașapoarte eliberate de consulatul austriac de la Iași⁴². Este de remarcat faptul că aceste dispoziții nu se refereau și la persoanele care se refugiau în Transilvania din cauza revoluției.

La 22 aprilie 1821, colonelul Zatetzky dădu un nou ordin regimentului, în care se menționează că „dacă vin oameni din Moldova și ofițerii vorbesc în secret cu ei despre întimplările mai noi de acolo, să bage seama ca nu cumva aceia să le mintă grănicerilor că rebelii din Moldova și Valahia, Ipsilante și Tudor, sînt sprijiniți de ruși și pe calea aceasta să-i ademenească pe grăniceri în partea revoluționarilor”⁴³. Aceste ordine și măsuri constituie dovezi de necontestat asupra ecoului pe care revoluția de sub conducerea lui Tudor Vladimirescu l-a avut în Transilvania. Ideea originii și a limbii comune, prezentă de-a lungul veacurilor la români, se transforma treptat în conștiință națională, manifestîndu-se tot mai puternic.

Izbucnirea răscoalei din Polonia în 1830, a îngrijorat de asemenea cercurile conducătoare de la Viena. Încă la sfîrșitul anului 1829 și regimentul năsăudean primi ordin să mobilizeze batalionul I de cîmp și să-l pregătească pentru marș spre Galiția. Între timp însă, batalionul primi ordin de a trimite unele companii la Cluj, iar altele la Bistrița cu misiunea de a face serviciul de garnizoană⁴⁴.

În 1846, cu ocazia răscoalei din Galiția, regimentul primi ordin să formeze un batalion de cîmp și să-l dirijeze spre Maramureș. Astfel, la 11 martie, batalionul, cu un efectiv de 1 036 oameni, pleacă din Năsăud sub comanda maiorului Hatfaludi. Sosit la Sighet, batalionul primi ordin de înapoiere la Năsăud, de unde apoi se va îndrepta spre Bucovina, sosind la Suceava, iar apoi la Cernăuți în marșuri pe etape. În iunie 1847 batalionul s-a întors în districtul său de graniță, soldații fiind lăsați la vatră⁴⁵.

În acest fel se prezenta situația și activitatea regimentului în perioada de la 1816 pînă în ajunul revoluției din 1848. Așa după cum s-a arătat, începutul acestei perioade a pus la grea încercare populația gră-

⁴² Virgil Șotropa, *Zavera din 1821 și regimentul năsăudean*, în *AIIN*, Cluj, IV, 1926—1927, p. 135 și urm.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ Gustav Ritter Amon von Treuenfest, *op. cit.*, pp. 246—247.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 254.

nicerească din cadrul districtului militar năsăudean. Războaiele numeroase și îndelungate din perioada anterioară și recoltele slabe consecutive din anii 1813—1816, au avut consecințe grave asupra economiei, provocând foametea care a cauzat numeroase victime în rîndul populației. Printr-o muncă susținută, plină de abnegație și datorită măsurilor luate de autoritățile militare, grănicerii năsăudeni vor reuși să-și refacă gospodăriile ruinate și să iasă din această situație grea. Astfel, în perioada care a urmat, pînă în preajma revoluției pașoptiste, districtul regimentului va cunoaște o dezvoltare relativ însemnată atît pe plan economic, cît și cultural, prin înființarea de școli în toate localitățile. Activitatea acestora și îndeosebi a unor dascăli animați de sentimente patriotice, va contribui la dezvoltarea conștiinței naționale în rîndul grănicerilor năsăudeni, care, în timpul revoluției de la 1848—1849, vor lupta alături de întregul popor român din Transilvania pentru eliberarea socială și națională.

DIE LAGE UND DIE TÄTIGKEIT DES II-TEN RUMANISCHEN GRENZENREGIMENTES IN DER PERIODE 1816—1847

(Zusammenfassung)

Unterstützt von reichem unveröffentlichten Archivmaterial und von einigen Studien und Artikeln aus der Fachliteratur stellt der Aufsatz dar die Lage und die Tätigkeit dieses Regimentes in der Periode nach dem langjährigen Kriege, den Österreich gegen Frankreich führte (1792—1815) und die bis an das Herannahen der Revolution von 1848—1849 dauerte.

Zuerst schildert der Aufsatz die schwere Lage in der sich die Bevölkerung aus diesem Militärdistrikt befand, als Folge der langjährigen Kriege an welchen das Regiment mit bedeutenden Effektivbeständen teilnahm, wie auch der aufeinanderfolgenden schwachen Ernten aus den Jahren 1813—1816. Als Ausweg aus dieser Lage haben die österreichischen Militärbehörden den Grenzern einige Unterstützungen der Form von Anleihen in Geld und Getreide gewährt, gleichzeitig Massnahmen für die Entwicklung der Landwirtschaft und der Ökonomie im allgemeinen ergriffen. Infolge dieser Massnahmen und besonders der ergebenen Arbeit der Grenzbevölkerung des Regimentsbezirkes wurden auf wirtschaftlichen wie auch auf kulturellem Gebiet grosse Erfolge verzeichnet, die auch durch Gründungen von Schulen in allen Ortschaften des Bezirkes gekennzeichnet ist.

Der Aufsatz stellt uns ebenfalls die Organisation des Regiments in Bataillons und Kompanien wie auch ihre Effektivbestände dar. Gleich-

zeitig versucht der Verfasser und wahrheitsgetreu die Art in welcher sich das Leben und die Tätigkeit der Grenzbevölkerung aus diesem Bezirk entwickelte, ihr Fleiss und Gemeinschaftsgeist wiederzugeben.

Der Aufsatz hebt ebenfalls den starken Widerhall hervor welcher die Revolution von 1821 unter der Führung Tudor Vladimirescus auf das Gebiet des Regiments, wie übrigens auf ganz Siebenbürgen ausübte. Diese Tatsache bildet einen Beweis der Entwicklung des nationalen Bewusstseins unter den Näsăud-er Grenzern, welches sich während der Revolution von 1848—1849 noch ausgeprägter äusserte.

LA STATUIA LUI AVRAM IANCU*

ȘTEFAN PASCU

130 de ani a înregistrat răbojul timpului de cînd o revoluție și eroul ei principal au înscris pagini strălucitoare în cronica neamului: revoluția din 1848 și Avram Iancu. De obicei timpul în scurgerea sa fără oprire, așterne uitarea sau temperează intensitatea trăirilor evenimentelor și a eroilor acestora. Alte întîmplări, alți eroi iau locul celor dinainte în conștiința oamenilor. Nu e nici cazul revoluției din 1848 și nici a lui Avram Iancu. Dimpotrivă și revoluția și Iancu au trăit, trăiesc și vor trăi tot atît de vii, tot atît de intens în conștiința poporului român. Explicația e la îndemîna celui ce înțelege adîncurile proceselor istorice și reușește să pătrundă conștiințele mulțimilor. Căci adevărata istorie aici se cuvine căutată, deoarece aici îi este și laboratorul genezei și de asemenea păstrătorul credincios și curat. A tuturor valorilor morale și perene. Nu este nici un paradox și nici o abatere de la firescul lucrurilor ca cel ce făurește o lucrare de mare valoare să o prețuiască pe măsura însemnătății ei. Mai ales cînd lucrarea a pretins sacrificii mari și jertfe nenumărate. Meșterul Manole și-a jertfit ce i-a fost mai drag în viață, pentru ca lucrarea să înainteze. Conștient de valoarea ei, de însemnătatea acesteia, cu inima singerindă, și-a îngropat soția în zidirea ce altfel nu înainta. Simbolul legendei mănăstirii Argeș se cuvine pătrunsă în adîncurile semenilor ei pentru a înțelege măreția jertfei și puterea jertfirii.

Legendă și adevăr! Metaforă și realitate! Căci orice legendă cuprinde un sîmbure de adevăr, îmbrăcat în haină legendară și orice metaforă ascunde în haina înțelepciunii sale o necontestabilă realitate. Legenda meșterului Manole, ne oferă un mare adevăr, acela că poporul român, de la înscrierea ființei sale în șirul popoarelor lumii, numai prin sacrificii și jertfe și-a putut dura viața și și-a putut construi lăcașul. Viața și lăcașul, ființa sa națională și țara ancestrală. Sacrificii și jertfe pentru a-și împodobi ființa și a-și înzestra lăcașul cu cele mai de preț bunuri ale omenirii, de cînd această omenire a urcat treptele civilizației: libertate și dreptate, independență și unitate.

Bunuri general umane și bunuri de cel mai mare preț al oamenilor, indivizi și colectivitate. Pentru dobîndirea unora și pentru înfăptuirea

* Cuvîntare ținută cu prilejul dezvelirii statuii ecvestre a lui Avram Iancu la Tîrgu Mureș (12 noiembrie 1978).

altora s-au sacrificat și s-au jertfit generații după generații. Și între acestea, generația de acum 130 de ani, generația revoluționară de la 1848. A fost o generație mare, eroică, mai mare și mai eroică decât spun documentele deci, oricât de numeroase ar fi acestea. Căci și în cazul generației revoluției pașoptiste, pentru a-i înțelege gândul și fapta, năzuințele și înfăptuirile se cuvine cu necesitate a te întemeia pe înscrierile vremii aceleia, păstrate de vremurile de după aceea, se mai cuvine, însă, de asemenea cu necesitate, a pătrunde și a înțelege dincolo de litera scrisă pe hîrtie sau pergament, a înțelege izvoarele nesecate ale sufletului și cugetului mulțimilor care nu și le-a dezvăluit lumii, ci le-a purtat ca pe neprețuite comori la vederea numai a acelor care se învrednicesc să le înțeleagă și să le prețuiască. Căci nu s-ar putea explica altfel acea ridicare matură și demnă, temerară și pilduitoare a unui întreg popor, îndepărtat de la viața publică la legile nedrepte și legiutorii răuvoitori, oprimat și despoiat de clasele exploatare de toate drepturile și dreptățile ce împodobesc ființa umană. Și totuși acest popor, la adierea vîntului de primăvară și la căldura soarelui de mai a reînviat cu o putere nebănuită. Nu e de trebuință a recurge nici la enigme și nici la miracole pentru a înțelege evenimente și oameni. Intuiția de absolută trebuință celui ce se încumetă să reconstituie tabloul societății omenеști în anumite situații, cu luminile și umbrele sale, au culorile nuanțate și variate, înlocuiește și semnele de mirare și nedumerire. Este un lucru știut, adevărat de istorie și de viață, că atunci cînd o idee mare și nobilă, măreață și generoasă pune stăpînire pe conștiința mulțimilor nu există forță care s-o nimicească, să o dezdădăcineze, să o anihileze. O poate înăbuși în manifestarea ei fătîșă, o poate sili să trăiască o viață latentă, ascunsă cu grijă, păstrată cu dragoste, ocrotită cu răspundere, pentru că atunci cînd norii amenințători sînt spulberați de seninul cerului albastru, să reizbucnească cu putere nestăvilită.

S-a întîmplat asemena fapte și acum 130 de ani, cînd poporul român, în totalitatea sa s-a ridicat cu putere pentru a-și cucerii drepturi omenеști și a-și impune dreptățile firești. Și împreună cu poporul român naționalitățile conlocuitoare, mulțimile acestora: maghiari, secui, sași. Oropsite și oprimate și acestea, asemenea maselor populare românești și de aceea înfrățite în gânduri și năzuințe, în luptă și străduințe, mulțimile au fost mai înțeleghătoare a vremurilor și idealurilor decât mulți conducători ai lor. De aceea aceștia n-au fost ridicați nici în timpul vieții și nici după aceea pe pedestalul de eroi de mulțimile pătrunzătoare a mersului istoriei decât mulți din cei ce scriu istorie. Aceștia ar trebui să coboare din „turnul lor de fildeș”, și din colbul arhivelor pentru a asculta bătăile inimilor și freacățul cugetelor celor mulți și drepti, a celor ce fac istoria, trăiesc istoria și simt istoria.

Vremurile revoluționare își au particularitățile lor ce le deosebesc de cele obișnuite. Calmul vremurilor obișnuite e înlocuit cu neastîmpărul căutărilor a celui mai scurt drum conducător la scop. Revoluția nu îngăduie răgaz de meditație tihnită și nici aminări liniștitoare, ci pretinde hotărîri neîntîrziate, chibzuințe încordate. Cine își poate alina gîndurile și pașii cu mersul grăbit al revoluției este recunoscut și accep-

tat. Iar cine înțelege mai mult decît alții și intuiește mai grabnic decît alții mersul vremii și năzuințele mulțimilor este răsplătit de acestea cu încredere deplină, înconjurat cu dragoste curată, este ridicat pe pedestalul adevăratei personalități, întruchipare a aspirațiilor popoarelor. Între numeroșii eroi ai revoluției din 1848, Avram Iancu a fost cel dintîi atunci și de aceea a rămas cel dintîi de atunci și pînă acum și va rămîne totdeauna în inimile și gîndurile cinstitorilor marilor virtuți.

Un tînăr abia de 24 de ani, vîrstă la care cei mai mulți de abia se dumiresc asupra rosturilor lor a fost ridicat pe pedestalul eroului, înconjurat de aureola legendei! Farmecul său personal? Vorba-i scurtă și neșovăitoare? Curajul tineresc? Simțul de dreptate pentru cei mulți și necăjiți, fără deosebire de limba ce-o vorbeau? Care dintre aceste trăsături ce l-au caracterizat în cel mai înalt grad, i-au asigurat lui Iancu asemenea aureolă? Nici una prețuită singură, ci numai toate la un loc, deoarece numai împrumutate asemenea trăsături îndreptătesc aspirațiile unui om la pretențiosul loc de personalitate istorică în înțelesul plener al noțiunii: întruchipare, în cel mai înalt grad, a aspirațiilor maselor populare în momentele hotărîtoare pentru destinul lor. Acestea au văzut în Iancu, mai mult decît în ceilalți tribuni, expresia superioară a năzuințelor lor pentru libertate și dreptate, socială și națională, propria lor emanație, frumoasă la chip și curată la suflet, măreață în faptă și dreaptă în judecată.

Copilul vioi și prietenos, elevul sîrguincios și doritor de cunoaștere de la Cîmpeni și Zlatna, studentul de la Cluj și cancelaristul de la Tîrgu Mureș era preocupat de învățătură și deopotrivă de marile probleme ale generației sale.

Aici la Tîrgu Mureș îl găsesc evenimentele revoluționare de la 1848. Aici la Tîrgu Mureș, Iancu și colegii săi români, Al. Papiu-Ilarian, Nicolae Solomon, Petru Dobra, și cu cei maghiari și secui urzesc revoluția. Aici în Tîrgu Mureș sabia revoluției purtată de Iancu și ceilalți tineri taie nodul gordian: „ștergerea sclaviei și egalitate sau moarte”. De aici pornește în fapt revoluția, în sensul înarmării poporului, de aceea este bine și este drept, ca aici, în Tîrgu Mureș eroul principal al revoluției să fie cinstit și prin imaginea în bronz a chipului său și a roibului ce i-a înțeles gîndurile și frămîntările. Ceea ce conducerea partidului nostru, centrală și locală, a înțeles și a înfăptuit, iar maestrul Florin Codre a împlinit prin daltă sa măiastră.

De aici din Tîrgu Mureș au pornit tinerii cancelariști în cele patru unghiuri pentru a vesti celor însetați de vestiri mîntuitoare, vremea slobozeniei, din sclavia seculară, în care-i aruncară, barbarii de tirani, nobilimea abuzivă și opresoare. Căci nu se cuvine a fi confundat nici un moment poporul maghiar cu moșierimea care l-a exploatat fără cruțare și pe el, ca și pe cel român. Și tinerii revoluționari, între care locul de frunte îl ocupă din acest punct de vedere, Avram Iancu, n-au săvîrșit asemenea confuzii. Iancu și ceilalți tribuni revoluționari au luptat pentru dezrobirea tuturor neamurilor, de aceea el este eroul tuturor acestora și toate neamurile pe care destinul le-a așezat împreună, români, maghiari, secui, sași se cuvine să-l cinstească pe Iancu deopotrivă.

Așa cum poporul român cinstește pe adevărații revoluționari maghiari, secui și sași: Petőfi Sándor, Gábor Aron, Stefan Ludwig Roth ș.a.

Evenimentele revoluționare ridică la suprafață tribuni revoluționari. Și cu cât este mai profundă revoluția, cu atât cei ce s-au identificat cu ea, hotărâți să se jertfească pentru ea, sînt mai cinstiți, mai înalți ridicați pe pedestalul eroilor. Chiar dacă vîrsta lor e încă tînăra și foarte tînăra: Papiu Ilarian 21 ani, Vasile Pop 18 ani, Avram Iancu 24 ani, Ioan Buteanu 28 ani, Simion Balint 38 ani, Petru Dobru 31 ani, Axinte Sever, 27 ani etc. Fără școli de învățare a tacticii și strategiei, a purtării războaielor, mai învățați la școala vieții, acești tineri au devenit dintr-o dată comandanți de oști biruitoare. Dintre toți singur Iancu a fost socotit de moți și de alții deopotrivă, crai. Crai al Munților și a fost socotit și s-a socotit, în această ipostază a condus oștile de biruință și a fost ascultat cu sfîntenie de mulțimile ce în el își puseseră nădejdea. În el, ridicat din mulțime, hotărît să se sacrifice pentru ea. În ridicarea mai întîii, și apărarea, după aceea a munților și în măsurile de îndreptare a nedreptăților, de alinare a suferințelor. Înfățișare de „crai”, cu gulerul răsfrînt, lavalieră de revoluționar, șerpar și pistoale de haine, cojoc de țaran, căciulă de mioară, ochi scînteietori — apariția lui entuziasma, poruncile sale scurte și răspicate semănau încredere în puterea lui și în a celor ce-l ascultau cu sfîntenie și-l urmau cu credință. Pe asemenea temeiuri, singurele trainice, singurele puternice și-a construit temerarele proiecte și-a realizat revoluționarele fapte. „Astăzi cu bucurie / Românilor veniți / Pe Iancu în Cîmpie / cu toți-l însoțiți — cîntau cei adunați la Blaj, și apoi și alții, pretutindenea. Și l-au însoțit la Blaj de trei ori, la Sibiu de mai multe ori, la Cluj de asemenea, în fiecare zi, în fiecare clipă în Munții Apuseni din care a făcut o cetate de necucerit, o „țară românească”, de caracter popular, condusă de masele populare, prin cuvîntul și hotărîrea lor liber rostită, în adunări cu adevărat democratice.

De aceea i se păreau „mai bune și mai dulci” poruncile sale și „poporul cu preste fire iubire” îi asculta glasul. Cînd le citea prefecti, viceprefecti tribuni și vicetribuni o „carte” de la Iancu, „parcă reînvie”. Toți știau, prieteni și neprieteni, că Iancu era sufletul mișcării românești, că „toate privirile se îndreptau spre dînsul, iar națiunea română vedea în persoana sa pe eroul și ocrotitorul său”. Ca la „soarele de miazăzi” priveau la Iancu toți. Toți românii și maghiarii pe care i-a apărat în momente de primejdie, cărora li s-a adresat cu gînduri de înfrățire în iunie 1849, aducîndu-le aminte că nu sabia, ci colaborarea și buna conviețuire cu poporul român este soluția salvatoare. Acesta a fost „Avram Iancu, marele tribun, înflăcărat luptător pentru drepturile sociale și naționale ale poporului nostru”, cum îl caracterizează cu pătrundere și simțire patriotică, tov. Nicolae Ceaușescu, secretarul general al partidului, președintele României socialiste. „Născut în aceeași vatră a suferinței ca și Horea, a cărui plidă revoluționară l-a îmbărbătat în acțiunile sale, Avram Iancu s-a impus în ochii contemporanilor săi și în ai posterității ca o figură luminoasă, expresie a luptei

hotărâte și a setei de dreptate și independență națională a poporului român”.

„Omul născut pentru acțiune” și-a împlinit datoria „neclintit ca granitul munților săi”. De aceea toate generațiile vreme de 130 de ani au respectat în persoana lui Iancu și a celorlalți revoluționari cauza unei națiuni întregi. Generația de azi și cele de mâine și de totdeauna cinstește azi și vor cinsti mai mult ca oricând pe Iancu și pe tovarășii săi de luptă, recunoscind în ființa lor măreția poporului, sacrificiile multimilor pentru adevăr și dreptate, pentru libertate și viață. Cinstirea adevărată a întregii noastre națiuni socialiste, a întregului popor român și a maghiarilor și secuilor și sașilor și a altor naționalități conlocuitoare, dovedește plenar că Iancu și ceilalți eroi și martiri și-au închinat întreaga lor viață, tot ce au avut ei mai bun, luptei drepte a poporului, sădind temelie trainică vieții libere și fericite din anii socialismului, când sub conducerea P.C.R. și a secretarului său general s-au întruchipat și înfăptuit cele mai îndrăznețe visuri ale generației revoluționare de la 1848.

Cetățeanule al frumosului oraș Tîrgu Mureș, și de asemenea tu trecătorule, opriți-vă o clipă din mersul vostru grăbit și ridicați-vă acoperămintul capului în semn de cinstire a chipului săpat în bronz al unui erou și martir pentru cauza dreaptă a poporului său și recitați în gînd versurile izvorîte din inima curată a marelui anonim, poporul: Iancule mare / Iancule tare / Cu noi să fii / Tu însoțește și-n sufletește / Pe ai tăi fii.

A LA STATUE D'AVRAM IANCU

(Résumé)

L'auteur évoque chaleureusement la personnalité du grand combattant pour la liberté du peuple roumain — Avram Iancu, la contribution essentielle apportée par le héros, chef de la révolution de 1848/1849 de Transylvanie, à la cause de la libération sociale et nationale du peuple roumain.

BURSIERII FONDURILOR GRĂNICEREȘTI NĂSĂUDENE ÎN PERIOADA EXISTENȚEI DISTRICTULUI ROMÂNESC AL NĂSĂUDULUI (1861—1876)

LAZĂR URECHE

Fondurile grănicerești năsăudene — create în timpul existenței graniței militare — constituie una din cele mai de seamă înfăptuiri ale populației românești din fostul regiment năsăudean. Create prin capitalizarea unor anumite categorii de venituri ale comunelor grănicerești, ele au avut un rol covârșitor — atât în timpul graniței, cât și după desființarea acesteia — în dezvoltarea materială și culturală a ținutului.

Unele aspecte legate de istoria Fondurilor grănicerești năsăudene au fost, în general, studiate¹. Există, însă, multe laturi ale problemei, îndeosebi pentru perioada ulterioară desființării regimentului, încă neabordate, rămânând, astfel, un câmp vast de cercetare pentru viitor².

O chestiune importantă, care se impune — prin rolul mare pe care l-a avut în istoria culturală a fostului district grăniceresc — a fi cercetată este legată de bursierii Fondurilor grănicerești năsăudene. Subiectul, privit sub toate aspectele, este, însă, foarte vast, iar tratarea exhaustivă a acestuia devine imposibilă în spațiul pe care îl avem la dispoziție. Din aceste motive, în lucrarea de față ne vom limita — în abordarea chestiunii de mai sus — la o perioadă de 15 ani, cea a existenței Districtului românesc al Năsăudului (1861—1876).

Înainte de a intra în tratarea propriu-zisă a temei noastre, considerăm necesar să facem unele referiri, fie și generale, asupra situației fondurilor grănicerești năsăudene pînă la 1861 și, îndeosebi, asupra Fon-

¹ Despre acestea vezi următoarele lucrări: Nestor Șimon, *Vasile Nașcu. Viața și faptele lui*, Năsăud, 1911; Virgil Șotropa, N. Drăganu, *Istoria școalelor năsăudene*, Năsăud, 1913; Florian Porcius, *Istoria Districtului Năsăudean*, în AS, nr. 9, Năsăud, 1928, pp. 25—63; Octavian Lungu, *Exploatarea pădurilor grănicerești din Bistrița-Năsăud*, București, 1935; Valeriu Șotropa, *Districtul grăniceresc năsăudean*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1975.

² Pentru această perioadă lucrările existente se limitează la tratarea a 3 aspecte ale problemei (și acestea insuficient analizate): a) lupta pentru recîstigarea averilor grănicerești (Nestor Șimon, *op. cit.*, passim; Florian Porcius, *op. cit.*, pp. 36—63; Macedon Pop, *Activitatea vicarilor foranei episcopoești greco-catolici din districtul Năsăudului*, Budapesta, 1875, p. 60 sqq; Grigore Moșil, *Autobiografie*, în AS, nr. 4, Năsăud, 1926, pp. 39—44); b) istoricul școlilor năsăudene susținute de fonduri (Virgil Șotropa, N. Drăganu, *op. cit.*); c) pădurile grănicerești (Octavian Lungu, *op. cit.*).

dului de mondire, destinat, încă de la desființarea regimentului, acordării de stipendii pentru descendenții foștilor grăniceri.

Primul dintre fonduri — creat în limitele prevederilor Regulamentului militar din 1766 — a fost *Fondul de provenite*, destinat acoperirii cheltuielilor de administrație internă a districtului militar. El era administrat de o Comisie economică militară și constituia „proprietatea comună a satelor grănicerești”³.

În anul 1830 s-a înființat *Fondul de mondire*, care — asemeni celui de provenite — constituia proprietatea colectivă a comunelor confiniere, fiind destinat acoperirii cheltuielilor necesare procurării de uniforme militare din stofă mai bună pentru grăniceri. La baza creării sale au stat mai multe surse: 1/3 din numărul aflat în casele comunale; arenda pentru muntele Dosul Stînișoarei; 1/2 din arenda „terenului montan” (minier n.n.) de la Rodna; sumele plătite de erariul militar în contul încălțămintelor grănicerilor; cele reprezentînd contravaloarea hainelor militare proprii cu care grănicerii au participat la expediții sau la garnizoane în afara granițelor militare; și, în fine, prețul lemnului de foc furnizate din pădurile grănicerești pentru ofițerii regimentului⁴.

Tot în timpul graniței militare s-au înființat — prin capitalizarea veniturilor provenite din dreptul de circiumărit pe cele 3 luni de toamnă acordat comunelor — *Fondurile școlare comunale*⁵. Spre deosebire de celelalte două, Fondurile școlare comunale constituiau averea separată a fiecărei comune grănicerești și au fost destinate susținerii școlilor primare naționale.

Odată cu desființarea regimentului (ianuarie 1851) s-a pus — din partea administrației civile — problema apartenenței fondurilor grănicerești, care — după cum se știe — constituiau, de jure, averea indiscutabilă a foștilor grăniceri. Fondul de mondire și fondurile școlare comunale au fost recunoscute ca atare, pe cînd cel de provenite a fost reținut — fără temei — de erariul financiar.

La 13 martie 1851, dînd dovadă de un înalt spirit de înțelegere a necesităților populației locale, reprezentanții celor 44 de comune foste grănicerești, adunați la Năsăud, au hotărît ca fondurile grănicerești să nu se împartă între comunități, iar în viitor să fie folosite pentru scopuri culturale⁶. Pe baza acestei hotărîri, Fondul de mondire a fost destinat acordării de burse și ajutoare urmașilor foștilor grăniceri care frecventau școli mai înalte, luînd denumirea de *Fond de stipendii*, iar cele școlare comunale au rămas și pe mai departe pentru scopul avut la înființare⁷. În vederea administrării fondurilor grănicerești, adunarea a ales un comitet administrativ, compus, din 8 membri, completat, la

³ *Arh. Stat. Năsăud*, fond Fondurile grănicerești năsăudene (în continuare F.G.N.), pach. CIX, dos. 1/A, f. 58.

⁴ v. Valeriu Șotropa, *op. cit.*, p. 185.

⁵ *Ibidem*, p. 186.

⁶ Nestor Șimon, *op. cit.*, pp. 35—36.

⁷ *Ibidem*, p. 36.

1 august 1851, la 12 membri (cîte un reprezentant de fiecare companie)⁸.

Deși Fondul de mondire a fost recunoscut de către guvernul militar și civil ca fiind proprietate „nedisputaveră” a comunelor grănicerești, foștii grăniceri au fost împiedicați prin diverse vexațiuni ale administrației financiare să-l folosească în scopul destinat. Ba mai mult, odată cu instituirea administrației civile (1 aprilie 1851), erariul a pretins predarea „definitivă”, ca „avere erarială”, a Fondului de mondire și a „restului” Fondului de provenite, pretenție acceptată de conducerea militară și civilă a districtului⁹. În urma acestei situații, Comitetul administrativ al fondurilor grănicerești — singurul organ împuternicit de către proprietarii de drept să administreze averea grănicerească — a fost împiedicat să-și exercite, în fapt, misiunea, deoarece respectivele fonduri nu i s-au predat decît „în idee”. Foștii grăniceri au fost nevoiți să ducă o luptă grea, de mai mulți ani, cu fiscul austriac, pînă cînd, în sfîrșit, problema apartenenței fondurilor grănicerești s-a rezolvat în favoarea lor.

Încă din vara anului 1851, Comitetul administrativ al fondurilor grănicerești a căutat să pună în practică hotărîrea din 13 martie privind acordarea burselor din Fondul de mondire. La 2 august 1851, reprezentanții comunelor grănicerești, adunați la Năsăud, au ales 18 tineri, fii de grăniceri, care urmau să primească burse din fondul amintit¹⁰. Deoarece comitetului administrativ nu i s-a predat încă nici un ban din sumele necesare, sume „luate spre păstrare” de „Oficiul de dare din Bistrița”, hotărîrea de mai sus a rămas numai pe hîrtie.

Încercările ulterioare s-au izbit de aceeași rezistență — administrația financiară — care, cu toate intervențiile la guvern și chiar la împărat, ale membrilor comitetului administrativ, s-a opus cu încăpăținare predării banilor din Fondul de mondire.

În urma acestei situații, reprezentanții fostelor comune grănicerești, întruniți la Năsăud în august 1860, au decis să trimită o „deputațiune” la împărat, care să ceară, printr-un memoriu argumentat, urgentarea clarificării situației fondurilor grănicerești și separarea acestora de bunurile erariale. Memoriul, semnat de cei 4 membri ai delegației — Vasile Nașcu, George Lica, Ioan Purceilă și Ioachim Mureșanu — a fost înminat împăratului la 13 decembrie 1860¹¹. Răspunsul monarhului a venit abia la 27 august 1861, în urma deselor intervenții ale lui Vasile Nașcu (rămas singur la Viena să apere drepturile grănicerești) la cabinetele miniștrilor austrieci și la împărat. Prin rezoluția împărătească din august 1861 s-a restituit — alături de alte drepturi grănicerești — și Fondul de mondire, „în starea de avere” constatată la desființarea regimentului, „dimpreună cu interesele și capitalele” crescute de atunci pînă la finele anului 1861¹².

⁸ *Ibidem*, p. 59.

⁹ Florian Porcius, *op. cit.*, p. 36.

¹⁰ Nestor Șimon, *op. cit.*, pp. 60—61.

¹¹ *Ibidem*, p. 197.

¹² *Ibidem*, p. 412.

După restituirea averilor grănicerești — prin rezoluția amintită — reprezentanții fostelor comune confiniare au întărit, printr-o nouă „învoire”, deciziile luate în 1851 privind destinația culturală a fondurilor grănicerești. Pentru ca această destinație „să nu se altereze” în viitor, ei au întocmit un *Instrument fundațional*, instituit cu putere juridică și aprobat de împărat în 1871,¹³ care va sta la temelia organizării instituțiilor de învățămînt din fostul district năsăudean. Prin Instrumentul fundațional se preciza, cu mai multă claritate, destinația fondurilor grănicerești ca și modul de administrare al acestora. Conform prevederilor sale, *Fondul scolastic* (noua denumire a Fondului de provenite) a fost destinat sprijinirii școlilor din district, iar *Fondul de stipendii* (fostul Fond de mondire) pentru acordarea de burse și ajutoare descendenților foștilor grăniceri¹⁴ ce urmau școli „mai înalte” și „nu i-ar ajuta mijloacele proprii”¹⁵.

Referitor la Fondul de stipendii, Instrumentul fundațional specifica faptul că, în viitor, capitalul acestuia „va rămîne nealterat”, stabilind, în același timp, și principiile care vor sta la baza acordării bursei, ca și cuantumul acestora¹⁶. În fundamentarea acestor principii se pornea de la natura proprietății comune asupra Fondului de stipendii, ca și de la necesitatea formării de cadre specializate pentru diverse domenii de activitate, potrivit cu cerințele dezvoltării economice și spirituale ale districtului năsăudean. Conform acestor principii, bursele și ajutoarele se puteau acorda, în limita locurilor disponibile, oricărui descendent grănicer care îndeplinea anumite condiții: era bun la învățătură, provenea dintr-o familie cu situație materială precară și era sănătos. Bursele devenite vacante se ocupau prin concurs și se aprobau în adunarea generală a Comitetului fondurilor școlare grănicerești (noul organ administrativ al fondurilor grănicerești), prin „absoluta majoritate de voturi”¹⁷.

Din cauza intrigilor administrației civile, cu toate încercările Comitetului administrativ al fondurilor grănicerești, în perioada 1851—1861 nu s-a putut acorda nici o bursă din fondul respectiv¹⁸. Acestei situații

¹³ F.G.N., pach. CIX, dos. 3/A, f. 17.

¹⁴ Calitatea de descendent grănicer trebuia dovedită prin următoarele: a) că e din părinți grăniceri (mama sau tata); b) că e român și că aparține unei confesiuni religioase de care „țineau foștii grăniceri”; c) că locuiește pe teritoriul fostului regiment năsăudean sau că posedă o suprafață de pămînt egală cu cel puțin întinderea unei foste „moșii mici grănicerești” (*ibidem*, f. 18).

¹⁵ v. *Instrumentul fundațional pentru institutele de învățămînt și educațiune de în Districtul Năsăudului în Transilvania*, Cluj, 1872, pp.8—11.

¹⁶ Instrumentul fundațional preciza faptul că bursele și ajutoarele se vor acorda tinerilor care urmează institute de învățămînt ce nu se găsesc în Năsăud. De asemenea, el stabilea, ca stipendiu, 200 de florini v.a. pentru tinerii ce studiau la institutele de învățămînt superior din Transilvania și 400 de florini v.a. pentru cei ce studiau în afara Transilvaniei (*ibidem*, p. 35).

¹⁷ *Ibidem*, pp. 36—37.

¹⁸ Preluind greșit o informație, Nicolae Albu afirmă că (v. *Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800—1867*, Ed. did. și ped., București, 1971, p. 155) între 1853—1856 au studiat, „susținuți din fondurile grănicerești”, la Pedagogiumul din Praga următorii: Vasile Petri, Isac Născuțiu, Cosma Anca, Andrei Morariu și Teodor Rotariu, afirmație care nu corespunde realității.

i se va pune capăt abia după restituirea, în 1861, a Fondului de stipendii și a trecerii acestuia din administrația statului în cea a Comitetului fondurilor școlare grănicerești. Rezolvarea acestei chestiuni în folosul foștilor grăniceri a constituit un puternic act de încurajare pentru tinerii dornici de învățătură din districtul năsăudean; interesul pentru școală crește, iar numărul tinerilor care urmează institute de învățămînt superior și mediu, sau al celor care se înscriu la meserii, sporește din ce în ce mai mult.

Începînd cu anul școlar 1861/1862 Comitetul fondurilor școlare a distribuit primele 5 burse din Fondul de stipendii, burse ce însumau 540 fl. v.a.¹⁹ Numărul mic de burse acordate în acest an școlar se explică prin faptul că problema preluării capitalului Fondului de stipendii din administrația statului în cea a Comitetului fondurilor școlare grănicerești nu era, încă, în întregime rezolvată. După clarificarea acestei situații, numărul de burse și ajutoare acordate anual a crescut simțitor, așa cum rezultă, de altfel, și din tabelul pe care-l prezentăm mai jos²⁰.

Nr. crt.	Anul școlar	Burse și ajutoare acordate pentru învățămîntul			Total burse și ajutoare acordate	Sumele acordate anual în florini v.a.
		superior	mediu	de meserii		
1.	1861/1862	2	3	—	5	540
2.	1862/1863	3	18	2	23	1.868
3.	1863/1864	5	25	1	31	3.170
4.	1864/1865	4	23	2	29	2.994,35
5.	1865/1866	10	16	3	29	4.330
6.	1866/1867	7	14	1	22	3.610
7.	1867/1868	9	12	11	32	4.464,60
8.	1868/1869	11	13	7	31	5.245
9.	1869/1870	10	6	15	31	4.923,30
10.	1870/1871	12	5	19	36	4.665,66
11.	1871/1872	13	6	33	52	5.211,13
12.	1872/1873	18	4	25	47	6.786,70
13.	1873/1874	20	1	32	53	5.974
14.	1874/1875	23	6	32	61	7.000
15.	1875/1876	24	1	18	43	5.579,20
Total		171	153	201	525	66.361,94

¹⁹ v. F.G.N., pach. CCVII, dos. 1, f. 29.

²⁰ Tabelul a fost întocmit pe baza listelor cu bursierii pe anii respectivi, existente la *Arh. Stat. Năsăud, F.G.N.* Pentru anul școlar 1861/1862, pach. CCVII, dos. 1, f. 29; 1862/1863, pach. CCVII, dos. 1, f. 15; 1863/1864, pach. CCVII, dos. 2, f. 18; 1864/1865, pach. CCVII, dos. 3, f. 105—106; 1865/1866, pach. CCVII, dos. 4, f. 87—88; 1866/1867, pach. CCXI, dos. 1, f. 6; 1867/1868, pach. CCXII, dos. 1, f. 50; 1868/1869, pach. CCXXXIII, dos. 9, f. 4; 1869/1870, pach. CCXXXIII, dos. 9, f. 32; 1870/1871, pach. CCXII, dos. 3, f. 19—20; 1871/1872, pach. CCVII, dos. 5, f. 20—23; 1872/1873, pach. CCXXXIII, dos. 8, f. 24—25; 1873/1874, pach. CCXXXIII, dos. 7, f. 86; 1874/1875, pach. CCXII, dos. 4, f. 1; 1875/1876, pach. CCXXXIII, dos. 1, f. 23.

Prin urmare, în această perioadă s-au acordat un număr de 525 de burse și ajutoare în valoare de 66 361,94 florini v.a. Repartizate pe trepte de învățământ, 171 dintre acestea au fost alocate pentru învățământul superior, 153 pentru școli medii și 201 pentru învățarea meseriilor.

Din tabelul prezentat mai sus rezultă că numărul bursei și ajutoarelor acordate pentru tinerii ce frecventau diverse instituții de învățământ superior și pentru cei înscriși la meserii a crescut de la an la an. Situația se prezintă, însă, invers pentru tinerii gimnaziști al căror număr de burse și ajutoare atribuite a scăzut de la 25 în anul școlar 1863/1864 la 1 în anul școlar 1875/1876²¹.

Din analiza listelor cu bursierii, rezultă că cele 525 de burse și ajutoare au fost atribuite unui număr de 223 de tineri²². Repartizarea acestora pe fostele comune grănicerești și pe trepte de învățământ se prezintă astfel²³:

Nr. crt.	Localitatea	Numărul de bursieri pe trepte de învățământ			Total bursieri
		superior	mediu	de meserii	
1	2	3	4	5	6
1	Bichigiu	1	2	—	3
2	Bistrița Bîrgăului	1	3	—	4
3	Budacu de Sus	—	1	—	1
4	Feldru	5	2	3	10
5	Găureni	—	—	1	1
6	Gledin	2	1	—	3
7	Hordou (azi Coșbuc)	—	1	—	1
8	Ilva Mare	1	1	—	2
9	Ilva Mică	—	—	—	—
10	Josenii Bîrgăului	1	5	3	9
11	Leșu	1	1	1	3
12	Maieru	1	1	1	3
13	Măgura Ilvei	1	1	—	2
14	Mijlocenii Bîrgăului	—	—	—	—
15	Mititei	1	1	1	3
16	Mocod	7	3	11	21
17	Monor	4	3	2	9
18	Morăreni	—	—	—	—

²¹ Scăderea numărului de burse pentru această categorie de tineri se datorează faptului că, după înființarea Gimnaziului grăniceresc român din Năsăud, aceștia au fost îndreptați să studieze la această instituție, creată, în primul rînd, pentru necesitățile districtului.

²² De obicei, bursa era acordată unui tânăr pe toată durata școlii pe care o urma. În cazul în care acesta nu obținea rezultate bune la învățătură bursa se sista. Atunci cînd tânărul trecea, spre exemplu, din învățământul mediu în cel superior, deci de la un stipendiu mai mic la altul mai mare, bursa se putea atribui numai dacă, între timp, aceasta devenea vacantă și dacă tânărul îndeplinea, pe mai departe, condițiile cerute pentru obținerea bursei (v. *Instrumentu fundationale*, p. 36).

²³ v. supra, nota 20.

(Continuare)

1	2	3	4	5	6
19	Mureșenii Birgăului	1	1	—	2
20	Năsăud	3	5	36	44
51	Nepos	1	1	1	3
22	Nușfalău	—	1	2	3
23	Parva	—	1	—	1
24	Poiana Ilvei	1	—	1	2
25	Poienile Zagrei	—	—	—	—
26	Prundu Birgăului	1	1	4	6
27	Ragla	2	2	—	4
28	Rebra	—	—	—	—
29	Rebrișoara	1	1	7	9
30	Rodna	—	—	—	—
31	Romuli	1	1	—	2
32	Runcu Salvei	1	1	—	2
33	Rusu Birgăului	1	2	3	6
34	Rușii Munți	2	1	2	5
35	Salva	1	2	5	8
36	Sîngeorz-Băi	9	2	6	17
37	Sintioana	—	1	1	2
38	Suplai	—	—	—	—
39	Susenii Birgăului	1	—	1	2
40	Șanț	—	—	—	—
41	Șieuț	—	—	—	—
42	Telciu	3	2	9	14
43	Tiha Birgăului	2	1	3	6
44	Zagra	4	1	4	9
45	Neidentificată	1	—	—	1
Total		62	53	108	223

Din tabel reiese că cei 223 de bursieri ai Fondului de stipendii au provenit din 35 de comune foste confiniare²⁴. Numărul bursierilor diferă, însă, pe localități. Unele localități mai importante ale districtului (Năsăud, Mocod, Sîngeorz-Băi, Telciu, etc.) — cu un număr mare de solicitanți, dar și cu o contribuție mai însemnată la obținerea veniturilor Fondului de stipendii —²⁵ au avut un număr mai mare de bursieri în această perioadă. Există, însă, 9 comune foste grănicerești (Ilva Mică, Mijlocenii Birgăului, Morăreni, Poienile Zagrei, Rebra, Rodna, Suplai, Șanț și Șieuț) care n-au avut nici un bursier între 1861—1876, și aceasta, fie din cauza lipsei de solicitanți, fie că aceștia nu întruneau toate condițiile necesare pentru obținerea bursei.

Alături de alte date referitoare la bursieri (locul și data nașterii, date asupra familiei din care provin, sumele votate și cele plătite ca

²⁴ Cu toate strădaniile noastre, la unul dintre bursierii Fondului de stipendii — Anton Savu Scarlat, născut în Iași, student la montanistică (inginerie minieră n.n.) în Freiburg (v. F.G.N., pach. CCXII, dos. 3, f. 19) — n-a putut fi identificată localitatea grănicerească de care a aparținut.

²⁵ În acordarea numărului de stipendii pentru o localitate se ținea seama și de contribuția acesteia la obținerea veniturilor fondului de stipendii.

stipendii), listele cu bursierii conțin informații utile privind situația școlară a acestora: locul și instituția la care învață (în cazul ucenicilor meșterul), specialitatea sau meseria — specificându-se și anul de studii sau ucenicie — și situația la învățătură a stipendiatului.

Din listele consultate pentru perioada supusă analizei noastre rezultă că, din cei 223 de bursieri, 62 (27,8%) au frecventat instituții de învățământ superior, 53 (circa 23,8%) școli medii și 108 (48,4%) diferite forme de învățare a meseriilor.

Aceleași liste ne oferă o imagine clară și asupra specialității îmbrățișate de către fiecare tânăr. Pe baza acestor informații documentare am putut stabili că cei 62 de bursieri care au frecventat instituții de învățământ superior între 1861—1876 (vezi anexa) au urmat specialitățile: filozofia²⁶ (14), teologia (13), științele juridice (11), medicina și chirurgia (10), agronomia (5), politehnica (4), montanistica (2), silvicultura și exploatarea forestieră (2) și medicina veterinară (1).

Interesantă este și repartitia pe specialități și pe ani a celor 171 de burse și ajutoare, acordate în această perioadă celor 62 de studenți, repartitie pe care o prezentăm în tabelul de mai jos.

Nr. crt.	Anul școlar	Specia			
		Filozofia	Științele juridice	Teologia	Medicina și chirurgia
1	1861/1862	—	2	—	—
2	1862/1863	1	2	—	—
3	1863/1864	2	2	—	—
4	1864/1865	2	1	—	—
5	1865/1866	4	2	—	3
6	1866/1867	3	1	—	2
7	1867/1868	4	3	—	1
8	1868/1869	4	3	—	3
9	1869/1870	4	1	1	3
10	1870/1871	5	1	2	2
11	1871/1872	5	3	4	1
15	1872/1873	7	2	4	2
13	1873/1874	6	3	6	2
14	1874/1875	6	2	5	2
15	1875/1876	4	3	6	3
Total		57	31	28	24

Prin dirijarea acțiunii de distribuire a bursei și ajutoarelor pentru această treaptă de învățământ, Comitetul fondurilor școlare grănicerești a sprijinit, în mod decisiv, acțiunea de formare a unor cadre cu pregătire superioară extrem de necesare — mai ales în perioada fiin-

²⁶ În perioada la care ne referim, în cadrul facultăților de filozofie existau mai multe secții (filologie, istorie, geografie, matematică, științele naturii etc.), în cadrul cărora se pregăteau, în general, profesori.

țării districtului românesc — pentru dezvoltarea economică și spirituală a ținutului năsăudean.

Necesitatea formării unor cadre bine pregătite pentru Gimnaziul român din Năsăud — înființat în 1863 prin sacrificiile materiale ale foștilor grăniceri —²⁷ a făcut ca o bună parte din bursele și ajutoarele destinate învățămîntului superior să fie acordate studenților de la facultățile de filozofie²⁸, în cadrul cărora se primeau, cu precădere, cunoștințe necesare profesorilor²⁹.

Din datele statistice prezentate mai sus reiese că această categorie de studenți s-a bucurat de cele mai multe burse și ajutoare: 57, adică 1/3 din totalul celor acordate pentru învățămîntul superior în amintita perioadă. Pe baza datelor oferite de listele cu stipendiații am ajuns la concluzia că cele 57 de burse și ajutoare au fost atribuite unui număr de 14 tineri din fostele comune grănicerești³⁰. Odată cu terminarea studiilor, 11 dintre aceștia — Artemiu Alexi, Ioan Ciocan, Beniamin Hangea, Teodor Dumbravă, Ioan Lupoai, Ioan Mălai, Constantin Moisi, Florian Moțoc, Ioan Tanco, Paul Tanco și Gavrilă Scridon — s-au întors la Năsăud, unde au fost încadrați ca profesori la gimnaziul român din

litare					Total
Agronomia	Politehnica	Silvicultura și expl. forestiere	Montanistica (ingineria minieră)	Medicina veterinară	
—	—	—	—	—	2
—	—	—	—	—	3
—	—	1	—	—	5
—	—	1	—	—	4
—	—	1	—	—	10
—	1	—	—	—	7
—	—	—	—	1	9
—	—	—	—	1	11
—	1	—	—	—	10
—	1	—	1	—	12
—	—	—	—	—	13
2	1	—	—	—	18
2	1	—	—	—	20
5	1	1	1	—	23
5	2	—	1	—	24
14	8	4	3	2	171

²⁷ Pentru detalii vezi Virgil Șotropa, N. Drăganu, *op. cit.*, pp. 148—164.

²⁸ Prioritatea de care se bucurau tinerii de la filozofie în acordarea stipendiilor se specifică, de altfel, și în Instrumentul fundațional (v. *Instrumentu fundationale*, p. 36).

²⁹ Primii profesori ai gimnaziului năsăudean erau, în majoritate, teologi și nu posedau nici un fel de pregătire specială pentru cariera pedagogică (v. Virgil Șotropa, N. Drăganu, *op. cit.*, p. 317).

³⁰ Aceștia au studiat, îndeosebi la începutul perioadei, la universitățile din Viena, Graz și Pesta, iar după înființarea Universității din Cluj (1872) majoritatea studenților s-au îndreptat spre această universitate.

localitate, desfășurînd, apoi, o activitate didactică, științifică și culturală remarcabilă³¹.

O atenție deosebită s-a acordat formării unor cadre juridice românești, necesare apărării proprietății foștilor grăniceri — la care atenta încă statul austriac și unii magnați maghiari —³² și, mai ales, a drepturilor națiunii române.

Problema formării acestor juriști, în cadrul unei academii juridice românești, a fost considerată, de unii intelectuali³³, ca o chestiune vitală pentru cîștigarea drepturilor naționale ale românilor din Transilvania. Dar, cu toate eforturile populației românești de a întemeia, prin contribuție proprie, o astfel de academie, aceasta nu s-a realizat și tinerii români au fost nevoiți să se înscrie pentru studiile juridice la Facultatea de drept „chesaro-regească”, cu limba de predare germană de la Sibiu (reînființată în 1850 cu concursul statului austriac³⁴) și la Academia de drept, cu limba de predare maghiară de la Cluj (reînființată în 1863³⁵).

Eforturile materiale făcute în această perioadă de către populația românească din districtul năsăudean pentru formarea unor cadre juridice din rîndurile sale — materializate în cele 31 de burse și ajutoare acordate pentru cei 11 studenți — au fost considerabile, ridicîndu-se la aproape 7 000 de florini v.a. Desigur, ele n-au fost zadarnice, deoarece, odată cu terminarea studiilor, majoritatea acestora s-au întors în district, unde au servit ca avocați, judecători, funcționari administrativi, devenind buni apărători ai drepturilor sociale și, mai ales, ale celor naționale, unii dintre ei — Dănilă Lica și Gavrilă Manu — afirmîndu-se și pe tărîmul luptei memorandiste³⁶.

Instituționalizarea măsurilor de sănătate preventivă și curativă pentru populația districtului — creație a noii organizări administrative a ținutului grăniceresc — s-a izbit, însă, de lipsa unor cadre medicale necesare pentru reușita acestei vaste acțiuni. Pentru suplinirea acestui gol, Comitetul fondurilor școlare grănicerești a insistat ca o parte din tinerii dornici de învățatură să îmbrățișeze medicina și chirurgia, sprijinindu-i cu burse și ajutoare din fondul de stipendii. Numai în perioada la care ne referim, pentru susținerea celor 10 studenți de la facultățile medico-chirurgicale s-au acordat — din fondul amintit — un număr de 24 de burse și ajutoare.

Mergînd pe linia promovării unei industrii autohtone — idee pentru care au militat toți oamenii români progresiști din Transilvania —

³¹ Despre activitatea acestora vezi, îndeosebi, Virgil Șotropa, N. Drăganu, *op. cit.*, pp. 334—344 *passim*.

³² Este vorba, în primul rînd, de familia Kemény care pretindea 9 munți așaziși revendicați. Pentru detalii la această chestiune vezi Florian Porcius, *op. cit.*, pp. 44—48.

³³ Dintre aceștia amintim pe Al. Papiu-Ilarian și Avram Iancu (cf. Vasile Netea, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertate națională (1848—1881)*, Ed. Științifică, București, 1974, p. 113).

³⁴ cf. *ibidem*, p. 114.

³⁵ Ștefan Pascu, *Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj*, Ed. Dacia, Cluj, 1972, p. 12.

³⁶ cf. *idem*, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, Cluj, 1968, p. 171.

conducerea fondurilor școlare grănicerești năsăudene —receptivă, dealtfel, nu numai la trebuințele locale, ci și la cele de ordin național — a căutat să sprijine — prin burse și ajutoare — formarea și pregătirea mîinii de lucru calificate necesare acestui sector de activitate. În comparație cu interesul manifestat pentru creșterea numărului de meseriași, acțiunile de încurajare a formării unor cadre ingineresti, necesare dezvoltării industriei autohtone, au fost, mai ales la începutul perioadei, destul de limitate. Contribuția Fondului de studii la formarea acestor specialiști s-a limitat, în anii la care ne referim, la acordarea a 15 burse și ajutoare pentru 8 studenți: 4 de la politehnică, 2 de la montanistică și 2 de la silvicultură și exploatarea forestieră³⁷.

Nu este lipsit de importanță nici sprijinul acordat formării unor cadre cu pregătire superioară necesare sectorului agricol. Schimbările survenite în economia agrară ca și dorința elementelor înaintate de a sprijini ridicarea materială a țărănimii române, eliberată — odată cu desființarea regimentului — de poverile serviciului militar, au impus luarea unor măsuri care să asigure pătrunderea progresului tehnic în agricultură și să ajute la modernizarea economiei gospodăriei țărănești. Desigur că pentru realizarea acestor deziderate era nevoie de cadre specializate, care, prin pregătirea lor în școli superioare de agricultură, să contribuie la introducerea tehnicii și științei agricole în această ramură de activitate.

Se pare că, la începutul perioadei supuse analizei noastre, pregătirea acestor specialiști n-a stat în atenția conducerii fondurilor grănicerești³⁸. Către sfîrșitul perioadei, însă, începînd cu anul școlar 1872/1873, se acordă un sprijin substanțial studenților de la agronomie, care — pînă în anul 1876 — au beneficiat de 14 burse și ajutoare, lucru ce confirmă schimbarea opticii în distribuirea stipendiilor³⁹. O chestiune importantă care se cuvine a fi menționată aici, este faptul că tinerii de la agronomie s-au orientat, în frecventarea studiilor, spre Școala superioară de agricultură de la Herăstrău⁴⁰ (condusă de P. S. Aurelian) și mai puțin spre școlile de acest tip din centrul Europei.

În repartitia burselor s-a avut în vedere și necesitatea pregătirii unor preoți români care, potrivit concepției vremii, trebuiau să aibă un rol important în viața satelor. Pînă în anul școlar 1868/1869 sprijinirea, prin burse și ajutoare, a tinerilor ce studiau teologia a fost negli-

³⁷ În această perioadă nu exista nici o facultate tehnică în cuprinsul Transilvaniei, studenții fiind nevoiți să frecventeze centrele universitare din afara provinciei; cei de la politehnică au studiat la Viena, cei de la montanistică la Schemnitz și Freiburg, iar cei de la silvicultură și exploatarea forestieră la Viena și Schemnitz.

³⁸ Cu toate acestea, în anii școlari 1866/1867 și 1867/1868 s-a acordat un stipendiu lui Vasile Cornea, student la medicină veterinară (cf. F.G.N., pach. CCXI, dos. 1, f. 6; pach. CCXII, dos. 1, f. 5).

³⁹ Sprijinirea formării unor cadre specializate pentru sectorul agricol devenise o necesitate, deoarece economia ținutului avea un caracter predominant agrar.

⁴⁰ Este vorba de vechea Școală de agricultură de la Pantelimon, care, după reorganizarea ei în 1867, a devenit Școala centrală de agricultură și silvicultură, mutată, apoi, la Herăstrău (cf. *Istoria României*, vol. IV, Ed. Acad. R.P.R., București, 1964, p. 449).

jată, pentru ca, în următorii 7 ani, numărul bursei acordate acestora să se ridice la 28⁴¹.

Alături de ajutorul dat tinerilor din învățământul superior, fondul de burse și-a adus o contribuție însemnată, mai ales în primii 10 ani ai perioadei, și la formarea unor cadre cu pregătire medie. În acest scop, între 1861—1876, s-au alocat 153 de burse și ajutoare ce au fost distribuite unui număr de 53 de tineri; dintre aceștia, 37 au frecventat gimnaziul, 11 școli cu caracter pedagogic, 3 școli reale și 2 școli militare.

De o atenție deosebită s-au bucurat tinerii gimnaziști⁴², cărora le-au fost atribuite 121 de burse și ajutoare, reprezentând peste 79% din totalul celor acordate pentru învățământul mediu. Numărul stipendiaților de la gimnaziul s-a menținut, în general, ridicat până în anul 1867, când, odată cu deschiderea cursului superior de la Gimnaziul grăniceresc român din Năsăud, majoritatea tinerilor din district s-au înscris la această instituție⁴³.

Creșterea numărului școlilor primare românești din Transilvania — urmare a luptei tenace dusă de intelectualitatea românească de aici și a sacrificiilor materiale făcute de populație — s-a lovit de lipsa unor învățători cu pregătire pedagogică specială. În această perioadă s-au făcut eforturi considerabile nu numai pentru întemeierea de școli pedagogice românești, dar și pentru trimiterea tinerilor dotați la cursurile de învățători.

În scopul pregătirii învățătorilor necesari școlilor românești din nordul Transilvaniei, în anul 1859 s-a înființat Preparandia din Năsăud, care, potrivit ordinului de înființare, trebuia să fie întreținută din bugetul statului, pentru care se și fixase suma de 2 360 florini anual⁴⁴. Cu toate acestea, statul a dispus ca sumele necesare întreținerii preparandiei (plata profesorilor, bursele pentru elevi etc.) să fie atribuite din fondul de stipendii, deși acesta constituia proprietatea comunelor grănicerești și primise, din partea acestora, o altă destinație.

Până la mutarea preparandiei de la Năsăud la Gherla, în anul 1869, aceasta a desfășurat, sub conducerea unor profesori destoinici ca Moise Panga, o rodnică activitate, contribuind la formarea unui însemnat număr de învățători, îndeosebi pentru districtul năsăudean. După această dată, o parte din tinerii districtului au studiat ca bursieri ai Fondului de stipendii la alte institute pedagogice din Transilvania și chiar din afara granițelor acestei provincii.

⁴¹ În această perioadă, singurele școli superioare românești din Transilvania erau facultățile teologice de la Sibiu, Arad și Caransebeș, pentru ortodocși, și cele de la Blaj și Gherla, pentru greco-catolici (cf. *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, Ed. Acad. R.P.R., București, 1963, p. 471).

⁴² O mare parte dintre absolvenții gimnaziilor au urmat studii superioare, beneficiind, în continuare, de burse din fondul de stipendii.

⁴³ Până la înființarea Gimnaziului grăniceresc român din Năsăud (1863) majoritatea elevilor s-au îndreptat spre gimnaziile românești din Blaj, Beiuș și Brașov, iar o parte spre cel german din Bistrița, mult mai aproape decât cele românești.

⁴⁴ v. Sandu Manoliu, *Icoana unei școli dintr-un colț de țară românesc*, Năsăud, 1930, p. 129.

Alături de sprijinul acordat elevilor de la gimnazii și școli pedagogice, Fondul de stipendii a contribuit și la pregătirea, în cadrul școlilor reale, a unor specialiști din domeniul tehnic-economic⁴⁵.

Mult mai importantă a fost contribuția acestuia la pregătirea mîinii de lucru calificată necesară industriei și meșteșugurilor sătești, acestea din urmă avînd o pondere însemnată în district, formarea meseriașilor români constituind o preocupare de seamă a conducerii fondurilor școlare grănicerești, care, în cei 15 ani, a acordat, „spre îmbrățișarea, lățirea și consolidarea meseriilor”, 201 burse și ajutoare de care au beneficiat 108 tineri români⁴⁶. Majoritatea acestora au devenit cizmari (33) și fierari (31), iar ceilalți tăbăcari-cojocari (13), rotari (6), măcelari (5), croitori (4), comercianți (4), butnari (2), morari (1), pietrari (1), tipografi (1) și luntrari (1)⁴⁷.

Tinerii erau trimiși să învețe la cei mai buni meșteri din district și, de multe ori, la cei din afara acestuia. Întregul proces de instruire teoretică și practică a viitorilor meseriași era strict supravegheat de către Comitetul fondurilor școlare grănicerești, care urmărea atît modul de comportare și de însușire a meseriei de către ucenici, cît și felul în care meșterii îi înzestrau pe aceștia cu cunoștințele teoretice și practice necesare meseriei pe care și-au ales-o.

Cuantumul stipendiului pentru tinerii de la meserii era foarte mic în comparație cu cel acordat tinerilor de la instituții de învățămînt superior, fapt ce explică, într-un fel, și numărul mare de burse acordat celor dintii. Deosebiri privind cuantumul bursei existau, dealtfel, atît între stipendiații de la meserii cît și între cei de la școli medii și superioare⁴⁸.

Cele 525 de burse și ajutoare acordate din fondul de stipendii, în primii 15 ani⁴⁹, au constituit un sprijin material extrem de important în pregătirea unui mare număr de specialiști români, necesari pentru cele mai diverse sectoare de activitate. Din cei 223 de bursieri 222 au fost însă băieți, Comitetul fondurilor școlare grănicerești năsăudene negli-

⁴⁵ Între 1861—1876 s-au acordat 15 burse pentru 3 tineri; dintre aceștia 2 au studiat la Școala reală din Cernăuți, iar 1 la cea din Sibiu.

⁴⁶ Suportul legal al numărului mare de burse acordat tinerilor de la meserii îl constituia Instrumentul fundațional, care prevedea ca cel puțin 1/3 din stipendii să fie alocate în acest scop (v. *Instrumentul fundațional*, p. 9).

⁴⁷ La 6 tineri nu s-a putut identifica meseria pe care și-au ales-o, deoarece, la începutul perioadei, listele cu bursierii nu ne oferă informații în acest sens.

⁴⁸ De obicei, pentru tinerii de la meserii aflați în primul an de ucenicie cuantumul bursei era mai mic în comparație cu cel al ucenicilor din anii superiori. Situația se prezenta la fel și pentru cei de la gimnaziul inferior și superior. Diferențieri privind cuantumul bursei existau și între stipendiații de la instituțiile de învățămînt superior. Aceste diferențieri erau fie în funcție de specialitatea aleasă (studenții de la teologie aveau cel mai mic stipendiu), fie în funcție de locul în care studiau (indiferent de specialitate, stipendiile erau mai mari pentru tinerii care studiau în centrele universitare din afara Transilvaniei).

⁴⁹ Numărul bursei și ajutoarelor acordate din fondul de stipendii a ajuns la cîteva mii în cele aproape 9 decenii de existență ale acestuia.

jînd, aproape în totalitate, sprijinirea, prin burse, a fetelor din district⁵⁰. Natura proprietății comune asupra fondului de stipendii a înlesnit, pentru prima dată, pătrunderea în școli medii și superioare a numeroși fii de oameni săraci, îndeosebi de țărani, care, după terminarea studiilor, s-au întors, în mare majoritate, în district, creînd, astfel, un nou nucleu de energie românească, menit să contribuie la emanciparea economică, politică și culturală a națiunii române.

Sacrificarea unei însemnate părți din averea comună a foștilor grăniceri, pentru acordarea de burse și ajutoare⁵¹ descendenților acestora, constituie, fără îndoială, dovada unui înalt patriotism. Aceste eforturi materiale au dus la creșterea numărului profesorilor, învățătorilor, preoților, medicilor, inginerilor și meseriașilor români și au contribuit la întărirea păturii burgheziei românești din Transilvania.

Anexa

Prezentăm mai jos lista cu tinerii descendenți din grăniceri care au urmat studii superioare, cu burse și ajutoare din fondul de stipendii, în perioada existenței Districtului românesc al Năsăudului⁵². Lista, întocmită pe baza cercetărilor de arhivă⁵³, redată, pe specialități, numele bursierului, comuna de care a aparținut, locul unde a studiat în anii în care a primit stipendiu sau ajutor.

Filozofia

1. Alexi Artemiu, Sîngeorz (Băi) — Graz (1868/1869—1872/1873).
2. Ciocan Ion, Mocod — Graz (1872/1873), Pesta (1873/1874—1875/1876).
3. Cristea Dumitru, Salva — Cluj (1872/1873—1875/1876).
4. Dumbravă Teodor, Rușii Munți — Viena (1863/1864—1865/1866).
5. Hangea Benjamin, Maieru — Pesta (1869/1870—1872/1873).
6. Ionașcu Vasile, Telciu — Cluj (1872/1873—1874/1875).
7. Lupoae Ioan, Sîngeorz (Băi) — Cluj (1873/1874—1875/1876).
8. Mălai Ion, Leșu — Viena (1865/1866—1868/1869), Graz (1870/1871),⁵⁴
9. Moisil Constantin, Tiha Bîrgăului — Viena (1865/1866—1871/1872)⁵⁵.
10. Moțoc Florian, Gledin — Viena (1862/1863—1865/1866).

⁵⁰ Singura bursieră din această perioadă a fost Ludovica Olariu din Monor, care a urmat cursurile Preparandiei din Cernăuți în anii școlari 1868/1869—1870/1871, ultimul cu întrerupere (v. *F.G.N.*, pach CCXXXIII, dos. 9, f. 4 și 32; pach. CCXII, dos. 3, f. 19). După terminarea studiilor ea a fost numită învățătoare la Școala de fete din Năsăud (v. Virgil Șotropa, N. Drăganu, *op. cit.*, p. 112).

⁵¹ Ajutoarele se acordau pentru acoperirea unor taxe școlare, procurări de cărți și rechizite școlare, transport la locul de studii etc. și reprezentau o sumă mică în comparație cu stipendiile.

⁵² O listă cu tinerii descendenți din grăniceri care au urmat studii universitare la Viena între 1856—1885, cu burse din fondul de stipendii, a întocmit Iuliu Moisil (v. *AS*, nr. 18, Năsăud, 1936, pp. 396—397). Această listă conține, însă, multe erori (nume de tineri care n-au fost bursieri ai acestui fond, datări inexacte privind perioada în care o parte din tineri au fost bursieri etc.), fapt ce ne face să credem că autorul n-a întocmit-o pe baze arhivistice.

⁵³ v. supra, nota 20.

⁵⁴ În acest an i s-a acordat ajutor pentru susținerea „riguroaselor” (examene de doctorat n.n.) în filozofie (v. *F.G.N.*, pach. CCXII, dos. 3, f. 19).

⁵⁵ În anul școlar 1871/1872 a primit ajutor pentru „depunerea diplomei în filozofie” (*ibidem*, pach. CCVII, dos. 5, f. 20—21).

11. Mureșan Iuliu, Rebrîșoara — Viena (1867/1868).
12. Scridon Gavrilă, Feldru — Cluj (1872/1873—1874/1875).
13. Tanco Ioan, Monor — Cluj (1873/1874—1875/1876).
14. Tanco Paul, Monor — Viena (1866/1867—1871/1872), Graz (1872/1873).

Științe juridice

15. Atanasie Atanasie, Susenii Birgăului — Cluj (1873/1874).
16. Cincea Ilie, Gledin — Sibiu (1861/1862—1863/1864).
17. Cute Procopiu, Feldru — Cluj (1875/1876).
18. Echim Simion, Monor — Sibiu (1866/1867—1868/1869), Cluj (1869/1870—1870/1871⁵⁶).
19. George Anton, Singeorz (Băi) — Sibiu (1871/1872—1873/1874), Cluj (1874/1875—1875/1876).
20. Istrate Clement, Năsăud — Cluj (1875/1876).
21. Larionesi Alexa, Singeorz (Băi) — Sibiu (1871/1872—1874/1875).
22. Lica Dănilă, Singeorz (Băi) — Sibiu (1861/1862).
23. Manu Gavrilă, Zagra — Sibiu (1865/1866), Viena (1867/1868—1868/1869, 1871/1872⁵⁷).
24. Mărcuși Arion, Singeorz (Băi) — Cluj (1868/1869).
25. Vertic Gavrilă, Mocod — Pesta (1862/1863—1863/1864), Viena (1864/1865—1865/1866).

Medicina

26. Bota Iosif, Ragla — Cluj (1875/1876).
27. Gălan Constantin, Ilva Mare — Viena (1866/1867).
28. Hanganușiu Nicolae, Mureșenii Birgăului — Viena (1872/1873—1875/1876).
29. Mureșan Leon, Mocod — Viena (1868/1869—1874/1875).
30. Pop Ioan, Bichigiu — Viena (1865/1866).
31. Rotariu Macedon, Feldru — Cluj (1875/1876).

Chirurgia

32. Grigoriță Leon, Năsăud — Cluj (1865/1866; 1867/1868).
33. Neagoș Petru, Monor — Cluj (1867/1868—1870/1871⁵⁸).
34. Nichiti Vasile, Bistrița Birgăului — Cluj (1868/1869).
35. Șorobetea Bartolomeu, Singeorz (Băi) — Cluj (1869/1870).

Politehnica

36. Leanca Clement, Runcu Salvei — Viena (1866/1867).
37. Neamțu Ioan, Feldru — Viena (1869/1870).
38. Sidor Emanuel, Măgura Ilvei — Viena (1870/1871—1875/1876).
39. Șteopoaie Dionisie, Singeorz (Băi) — Viena (1875/1876).

Montanistica

40. Candale Alexa, Poiana Ilvei — Schemnitz (1874/1875—1875/1876).
41. Scarlat Savu Anton, ? — Freiburg (1870/1871).

Academia forestieră

42. Ilieș Iacob, Tiha Birgăului — Schemnitz (1863—1864), Bistrița⁵⁹ (1864/1865—1865/1866).

⁵⁶ În ultimul an a primit ajutor pentru susținerea „riguroaselor” în științe juridice (*ibidem*, pach. CCXII, dos. 3, f. 19).

⁵⁷ În acest an i s-a acordat ajutor pentru „depunerea examenului de stat” (*ibidem*, pach. CCVII, dos. 5, f. 20—21).

⁵⁸ În 1870/1871 i s-a acordat ajutor pentru susținerea „riguroaselor în chirurgie” (*ibidem*, pach. CCXII, dos. 3, f. 19).

⁵⁹ În această localitate a făcut practică timp de 2 ani (v. *ibidem*, pach. CCVII, dos. 3, f. 105; dos. 4, f. 87—88).

Silvicultura

43. *Bodiu Ștefan*, Mocod — Viena (1874/1875).
- Agronomia*
44. *Borcoțel Frederic*, Zagra — Mediaș⁶⁰ (1872/1873—1873/1874), Herăstrău (1874/1875—1875/1876).
45. *Bulbuc Vasile*, Mocod — Herăstrău (1874/1875—1875/1876).
46. *Mureșan Sebastian*, Telciu — Rădăuți (1872/1873—1875/1876).
47. *Onul Andrei*, Mocod — Herăstrău (1874/1875—1875/1876).
48. *Șut Macedon*, Josenii Birgăului — Viena (1874/1875—1875/1876).
- Medicina veterinară*
49. *Cornea Vasile*, Romuli — Cluj (1865/1866—1866/1867), Pesta (1867/1868).
- Teologia*
50. *Beșă Paul*, Prundu Birgăului — Sibiu (1871/1872—1873/1874).
51. *Bulbuc Ioan*, Mocod — Gherla (1871/1872—1872/1873).
52. *Deac Ciril*, Rușii Munți — Gherla (1869/1870—1871/1872).
53. *Dumbravă Vasile*, Ragla — Gherla (1875/1876).
54. *Manu Ioan*, Zagra — Gherla (1875/1876).
55. *Măierean Jacob*, Nepos — Gherla (1873/1874—1874/1875).
56. *Nășcuțiu Ioan*, Năsăud — Gherla (1873/1874—1875/1876).
57. *Oanea Jacob*, Rusu Birgăului — Sibiu (1870/1871—1871/1872).
58. *Onighi Samson*, Mititei — Gherla (1872/1873).
59. *Pop Ioan*, Telciu — Gherla (1873/1874—1875/1876).
60. *Pop Vasile*, Sîngeorz (Băi) — Gherla (1873/1874—1875/1876).
61. *Rotariu Onisim*, Feldru — Gherla (1872/1873).
62. *Zimveliu Ioan*, Zagra — Gherla (1873/1874—1875/1876).

DIE STIPENDISTEN DES NASZODER-GRENZERFONDS IN DER PERIODE DES RUMANISCHEN DISTRIKTS NĂSĂUD (1861—1876).

(Zusammenfassung)

Gegenwärtiges Beitrag ist für das Kennenlernen des Beitrages des Naszoder-Grenzerfonds zur kulturellen Entwicklung des Gebietes Naszod wichtig.

Nach einer kurzen Darstellung der Herkunft und Bestimmung des Grenzerfonds unterstreicht der Autor den Kampf der rumänischen Bevölkerung aus dem Gebiet des gewesenen Regiments für die Rückgabe dieses, der, nach der Auflösung des Regiments (1851) von dem österreichischen Staat beschlagnahmt wurde, trotzdem er Eigentum der Grenzgebeitsgemeinden war.

Der Verfasser beschreibt den Beitrag des Grenzerfonds zur Stipendium und Hilfe erleihung an die Nachkommen der Grenzer, die Hoch-

⁶⁰ Școala agricolă de la Mediaș se deosebea mult de celelalte școli agricole din Transilvania; aici se primeau, prin examen de admitere, numai absolvenți ai gimnaziilor și școlilor reale, durata studiilor fiind de 3 ani (cf. I. Kovács, A. Ardos, M. Mirel, *În istoria învățămîntului agricol în Transilvania*, în *ActaMN*, VII, Cluj, 1970, p. 297).

Mittel- und Handwerksschulen während der Zeit des rumänischen Bezirkes Naszod (1861—1876) besuchen konnten. Weiterhin zeigt der Verfasser, sich auf die Erforschung des lokalen Arhivs stützend, dass in diesem Zeitspanne aus den oben angeführten Fonds 525 Stipendien und Hilfe für 223 rumänische Jugendliche gewährt wurden, weiter führt der Verfasser die Liste derer, die Stipendien erhielten und eine Hochschule besucht haben an. Die Verteilung der Stipendien und der Hilfe auf die Schulstufen und Fächer, wird, wie auch die Rolle dieser, bei Ausbildung rumänischer Fachleute die zur ökonomischen und geistigen Entwicklung des Bezirkes Naszod beitrugen, in der Arbeit angeführt.

CONTRIBUȚIA „ASTREI” LA DEZVOLTAREA INTERFERENȚELOR CULTURALE ROMÂNŌ—AUSTRIECE ȘI ROMÂNŌ—GERMANE (1861—1918)*

DORIN GOȚIA

Asociația sibiană „Astra” a întreținut relații cu instituții culturale de stat, cu persoane particulare din diferite state europene (România, Italia, Norvegia, Franța, Germania ș.a.) și mai ales din Imperiul habsburgic, unde de fapt își desfășura activitatea. Prin amploarea lor, contactele cu centrele culturale austriece (Viena), bucovinene (Cernăuți) și germane se situează printre cele demne de a fi luate în seamă.

Fără a prezenta și legăturile „Astrei” cu românii aflați la Viena, Cernăuți sau pe teritoriul german, cu toate că și asupra lor ar merita să zăbovim, ne-am propus gruparea materialului pentru cele două zone distincte, austriacă și germană, în funcție de calitatea partenerilor și de criteriul cronologic¹.

I. Legăturile „Astrei” cu centrele culturale austriece, Viena și Cernăuți

Înglobarea Transilvaniei în sfera maghiară de dominație implica pentru românii din această parte a Imperiului habsburgic pericolul de-naționalizării prin limba și cultura maghiară.

Dacă între 1867—1918 mentalitatea politică vieneză față de români evoluează prea puțin, cea culturală cunoaște o anumită modificare. Renunțarea la tactica de ignorare sau negare (accentuată la Budapesta) a culturii românești a constituit un proces relativ lent, dar la accelerarea căruia, alături de progresele spirituale evidente, un cuvânt de spus a avut și emanciparea economică și politică a românilor. După ce își făuriseră prin mijloace proprii ceea ce maghiarizarea forțată ar fi dorit să distrugă, autohtonilor începea să li se recunoască tacit cultura și dreptul ei la existență în hotarele imperiului dualist.

Mai dăinuia însă, concomitent cu această „liberalizare”, și o oarecare concurență între Viena și Budapesta pentru tutelarea culturală a românilor, deși dualismul excludea germanizarea între Tisa și Carpați. Slaba influență pe plan politic a Vienei în Transilvania își găsea cores-

* Aducem pe această cale mulțumiri colegilor: Liliana Popa, Monica Vlaicu, Gernot Nussbächer pentru sprijinul pe care ni l-au acordat în realizarea acestei lucrări.

¹ Vezi Dorin Goția, *Die „Astra” und die deutsche Kultur in Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, nr. 21/2, 1978, pp. 100—103.

pondentul și în legislația culturală, fenomen puternic resimțit și de români. Dacă frecventarea universității din Budapesta de către români se făcea mai mult din rațiuni practice, Viena reprezenta singura perspectivă încurajatoare pe teritoriul imperiului. Contactele politice acceptabile care s-au realizat aici, în special după 1900, s-au repercutat și în domeniul nostru de interes, cu atât mai mult cu cât în 1907, alături de măsurile antiromânești preconizate pe plan economic și politic de guvernul maghiar, întâlneam și pe cele din domeniul cultural. „Astra” însăși a fost vizată pentru năzuințele naționale exprimate în haină culturală².

Preocuparea societății sibiene pentru o unitate de vederi cu Academia Română din București și pentru o conlucrare cu instituțiile din România, nu excludea, ci, dimpotrivă, impunea o colaborare cât mai eficientă cu instituțiile cele mai avansate pe plan științific și cultural din cadrul imperiului. Intelectualitatea românească din Transilvania era cunosătoare a limbilor oficiale, maghiara și germana, dar rezistența ei în fața maghiarizării forțate, precum și dezideratul ei național, o obligau, în dilema culturală Viena sau Budapesta, să vizeze capitala habsburgică, care îi putea oferi alternativa necesară în fața dificultăților create de dualism. Așa se face că românii preferau să se apropie de cultura vieneză, în timp ce sașii, prin originea lor, se orientau mai mult spre focarele de cultură germane, deși pe plan politic ei nu aveau situația defavorabilă a românilor.

Viena, prin instituțiile administrative și culturale, și Cernăuți, prin Universitatea „Franz Joseph”, se situau pe primele locuri în sistemul relațiilor culturale ale „Astrei” din imperiu. Mai reduse ca număr au fost legăturile cu persoane particulare.

Academia imperială vieneză ocupă un loc central în relațiile „Astrei” îmbogățind între 1864—1895 tezaurul bibliotecii sibiene printr-un număr impresionant de publicații și cărți; iată câteva titluri de publicații trimise: *Fontes rerum austriacarum*, *Archiv für Kunde Österreichischen Geschichtsquellen*, *Diplomataria et Acta*, *Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe und der mathematisch — naturwissenschaftlichen Classe*, *Bericht über die von der K. K. Landwirtschafts-Gesellschaft veranstaltete land und fortwirtschaftliche Ausstellung zu Wien* ș.a.³

² Onisifor Ghibu, *Un livre secret du Gouvernement Hongrois: les roumains de Hongrie et la nécessité de les magyariser*, în *Revue de Transylvanie*, Cluj, Anul I, 1934, nr. 1, pp. 68—69; rev. *Transilvania*, Sibiu, Anul 65, 1934, nr. 3, p. 184.

³ Arhivele Statului Sibiu, fondul *Astra* (de acum înainte: *Fd. Astra*), registrul nr. 1, f. 76 v, 80; nr. 2, f. 15; nr. 3, f. 60 v., 88; nr. 27, f. 1, 44; nr. 28, f. 1; nr. 29, f. 1—3, nr. 30, f. 1; nr. 56, f. 81 — proces-verbal din 6 sept. 1864, f. 81 — proces-verbal din 7 ian. 1865; nr. 57, f. 15 — proces-verbal din 8 ian. 1867; f. 88 — proces-verbal din 8 iulie 1877; doc. nr. 199/1880; rev. *Transilvania*, Anul XX, 1889, nr. 9—10, p. 77 — proces-verbal din 17 aprilie 1889. *Actele privilegiate la urdirea și înființarea Asociațiunii transilvane pentru literatura română și cultura poporului român, date în tipar de însăși Asociațiunea, Sibiu, în Tipografia diecezană, 1862.* Ministrul Anton von Schmerling a intervenit pe lângă Academia de Științe din Viena, astfel că asociației sibiene i-au fost donate publicațiile renumitei instituții vieneze. Vezi *Protocolul adunării generale a V-a a Asociațiunei transilvane pentru literatura română și cul-*

Împrumuturi, schimburi și achiziții de cărți și publicații au mai avut loc cu Biblioteca imperială⁴ între anii 1900—1903 și cu Biblioteca Universității din Viena (1916)⁵.

Printre corespondenții „Asociațiunii” se numără și Institutul Român de pe lângă Universitatea vieneză. În corespondența din 1913, semnată de bibliotecarul Ernest Gamillscheg, se aduce la cunoștință societății românești că biblioteca institutului are nevoie de lucrările lui Enea Hodoș, *Poezii populare din Banat. Descinteze* (Sibiu, 1912)⁶, *Elemente de istoria literaturii* (Caransebeș, 1908) și de alte cărți „relatifs à la langue et l'histoire Roumaines”⁷. „Asociațiunea” a răspuns prin expedierea revistei *Transilvania* și a unui pachet de cărți.

1873 este anul în care în capitala habsburgică are loc un eveniment de amploare și anume expoziția universală. Și pentru „Astra” este un an important fiindcă acei doisprezece ani de activitate, deși puțini la număr, au ridicat-o în ochii autorităților vieneze la rangul de reprezentantă a românilor în domeniul literar și științific, motiv pentru care va fi invitată să participe printre expozanți. Încă la începutul aceluiași an, dr. Emil Neugeboren, profesor la Academia de drept sibiană, cerea informații, în numele organizatorilor expoziției universale de la Viena, despre situația și activitatea „Astrei”, anexind spre completare un chestionar amănunțit. Într-o lungă scrisoare de răspuns, comitetul „Astrei” face bilanțul activității asociației românești din 1861 până în 1872. Sint cuprinse explicații și date sintetice despre: înființare, statut, membri, buget, revista *Transilvania*, cu 400 abonați și editată în 500 exemplare bursele și ajutoarele acordate pe discipline și meserii, concursurile cu premii organizate, biblioteca „Asociațiunii”⁸. Mai tirziu, aflând dintr-un ziar al expoziției că societății românești i s-a rezervat un loc printre invitați, comitetul ei central, decide să expună „actele și operele sale, pre tempulu de la întemeierea ei pînă în prezentu”⁹. După închiderea expoziției, „Asociațiunea” ia hotărîrea ca exponatele sale să fie donate societății studențești „România Jună” din Viena¹⁰.

tura poporului român ținută la Alba Iulia în anul 1865 sub președintele reverendiss. vicepreședinte al Asociațiunii Timotei Cipariu, Sibiu, Tipografia Arhidieceșană, 1865, p. 44.

⁴ *Fd. „Astra”, reg. nr. 30, f. 16; nr. 5, f. 11 v., 68.*

⁵ *Ibidem*, pachet nr. 283, act nr. 597/1916. Corespondența s-a purtat cu dr. Norbert Joke, „Privatdozent an der Universität Wien u.K.K. Universitäts-Bibliotekar Wien”.

⁶ *Ibidem*, doc. nr. 50/1913; reg. nr. 32, p. 226.

⁷ *Ibidem*, doc. nr. 227/1913.

⁸ *Ibidem*, reg. nr. 2, p. 225; pac. nr. 9, p. 137.

⁹ *Ibidem*, cut. nr. 36, f. 180—181; rev. *Transilvania*, Anul VI, 1873, nr. 6, p. 71—proces-verbal din 15 martie 1873; *Expoziția universală de la Viena*, în *Ibidem*, nr. 8, p. 93; *Expoziția României la Viena* în *Ibidem*, nr. 11, p. 135. În lista participanților din comitatul Sibiu mai este menționată și Reuniunea sodalilor români din Sibiu („Romänischer Gesellen-Verein Vorstand: Nic. Christea, Professor. 310. Statuten”).

¹⁰ *Fd. „Astra”, doc. nr. 262/1873, p. 6 — 7 — proces-verbal din 8 nov. 1873; rev. Transilvania, Anul VI, 1873, nr. 23, p. 282.*

Revista *Transilvania* adnota lucrările publicate în marile centre ale imperiului și în special la Viena, care cuprindeau aspecte din viața românilor sau care se ocupau exclusiv de români.

Recenzia în «Clubul științific» din Viena (1897) prezintă cititorilor revistei din Sibiu ideile mai importante din prelegerea lui R. F. Arnold asupra poeziei populare epice a românilor ținută la clubul menționat. Apare oarecum surprinzător faptul că, în prezentarea istorică a poporului român în spațiul transilvan, omul de știință austriac susține teoria, puțin aplaudată în imperiu, după care în Transilvania au rămas suficienți coloniști romani după retragerea oficială. În fapt avem de a face cu teoria continuității românești. De remarcat este că, prin vocea lui R. F. Arnold, un asemenea punct de vedere istoriografic venea să tulbure dogmatismul tradiționalei gândiri istorice din imperiu, și în special a celei din Transilvania și Ungaria, cu atât mai opozante românilor, cu cât se referea mai mult la cei din vestul Carpaților. Nu este uitată nici limba română, influențată de cea albaneză, bulgară, grecească ș.a., după cum susține autorul conferinței. Dar este evidențiat și reversul acestui aspect: limba română a influențat la rindul ei și limbile și dialectele din jur, între care și dialectul săsesc și limba ungurilor din Transilvania. Partea a doua a conferinței are în vedere atât poezia cultă românească, a cărei dezvoltare s-ar datora idealului național de libertate, cât mai ales cea populară. Extraordinara bogăție în genuri și semnificații, caracteristică folclorului românesc, l-au impresionat adânc pe cercetătorul austriac, care a împărțit poezia populară epică a românilor în: „mitică“, „novelistică“ și „istorică“¹¹.

Pregnante ni se par cele două tendințe și anume: opțiunea unor savanți de prestigiu din imperiu pentru aprofundarea istoriei românilor într-un spirit neconformist, fără interese și prejudecăți politice, și, ceea ce este grăitor în afara domeniului istoric, ridicarea culturii poporului român, atât de mult disprețuite, la rangul de obiect de studiu științific. O schimbare în mentalitatea unor cercetători, chiar lentă era firesc să apară la Viena, căreia cultura maghiară îi era tributară și unde spiritul de maghiarizare nu avea acces.

În articolul lui Anton Dochler, *Die Volkskundemuseen im Südöstlichen Europa*, recenzat de Oct. C. Tăslăuanu în 1910, se dau ample informații despre muzeul „Asociațiunii“ din Sibiu și Muzeul de artă națională din București. Muzeul „Astrei“, despre care în articolul menționat se preciza că „e un așezământ național al românilor, care îndemnați de rezultatele obținute de sași, lucrează cu aceleași mijloace“, expunea: unelte, obiecte de industrie casnică, „cunoscutele lăzi ale românilor“, artizanat și chiar „pirotehnică“¹².

Dacă în 1910 publicațiile austriece acordau atenție prestigiosului muzeu românesc înființat în 1905 de „Astra“ la Sibiu, acest fapt se datorează atât eforturilor depuse de români pentru înființarea unui muzeu

¹¹ F.a., în «Clubul științific» din Viena, în rev. *Transilvania*, Anul XXVIII, 1897, nr. 1, pp. 23—24.

¹² Oct. C. Tăslăuanu, Muzeul Asociațiunii, în rev. *Transilvania*, Anul XLI, 1915, nr. 3, pp. 136—137.

național în imperiu, cât și valorii în creștere a muzeului. Înainte de deschiderea muzeului și, apoi, până la izbucnirea războiului mondial, corespondența sosită din Viena atestă o preocupare vădită pentru etnografia românească.

Nevoia unei clădiri adecvate a determinat „Astra” să construiască un edificiu multifuncțional. Pentru aceasta a inițiat strinse contacte cu Societatea inginerilor și arhitecților din Viena, căreia în 1903 îi exprima recunoștința sa pentru sprijinul acordat în alegerea celui mai reușit plan, dintre cele 26 prezentate, la concursul organizat în vederea construirii Casei Naționale. Din comisia concursului au făcut parte și arhitecții vienezi Francisc von Grüber, Alexander von Wielemann și Anton Weber¹³.

O corespondență care se întinde între anii 1903—1905 cuprinde cererea aceleiași asociații vieneze ca „Astra” să participe cu fotografii și planuri de case țărănești la volumul *Das Bauernhaus* aflat în curs de pregătire și în care s-a prevăzut un spațiu corespunzător „Asociațiunii”¹⁴. Din păcate nu știm dacă fotografiile s-au trimis în cele din urmă și nici cine era autorul volumului.

În raza de acțiune a Comisiei centrale pentru monumentele istorice și de artă din Viena a intrat și societatea românească în anii 1864 și 1914. Dacă în 1864 „Astra” a acceptat propunerea de colaborare a instituției vieneze,¹⁵ în 2 iulie 1914 comitetul central al comisiei amintite cerea prin Andreas Dillinger informații despre chei și broaște din epoca romană.¹⁶ Într-o nouă corespondență, purtând data de 20 iulie 1914, același Dillinger solicita descrierea sistemului de funcționare al broaștelor din lemn datînd „dintr-o perioadă românească timpurie” și deținute în muzeu conform răspunsului din Sibiu¹⁷.

Deosebit de interesantă este și intervenția societății din Viena section Oesterreich des Verbandes der Volksbildungsfreunde (cu centrala la Zürich) în 1902, în numele căruia profesorul dr. von Knauer din

¹³ Rev. *Analele Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român din Transilvania*, 1903, nr. I, p. 92; nr. V, p. 165 — proces-verbal din 22 august 1903, p. 188. Viena, un puternic centru artistic, constituia orașul unde se făceau și marile comenzi de artă. Astfel, bustul lui Avram Iancu semnat de V. Katzler în 1873 a fost lucrat la Druck v. Haupt Czeiger din Viena. Vezi în articolul lui Ioan C. Băcilă, *Portretele lui Avram Iancu*, în revista *Transilvania*, Anul LII, 1921, nr. 4, p. 238. În recunoștința sa pentru foștii președinți ai „Astrei”, aducători de mari servicii cauzei românești, comitetul central al „Asociațiunii” a comandat la firma vieneză Filip Schäfers Nachfolger portretele în ulei ale lui V. Popp, I. Bologa și G. Barițiu. Vezi act. nr. 282/1888, reg. nr. 64, f. 133 — proces-verbal din 11.10.1893; rev. *Transilvania*, Anul XXIV, 1893, nr. 11, p. 371. Tot din Viena, în 1905, se face o ofertă „Astrei” din partea pictorilor-decoratori Winter & Richter „pentru pictarea salei festive și a vestibulului „Asociațiunii”. Vezi rev. *Analele...*, Anul XXXV, nr. II, 1905, p. 44 — proces-verbal din 27 martie, 1905.

¹⁴ *Ibidem*, 1903, nr. I, pp. 32—33 — proces-verbal din 15 aprilie 1903; 1904, nr. IV, p. 31 — proces-verbal din 10 martie 1904; 1905, nr. V, p. 165 — proces-verbal din 11 iulie 1905; p. 173 — proces-verbal din 15 iulie 1905.

¹⁵ *Fd. „Astra”*, reg. nr. 56, f. 80 — proces-verbal din 6 sept. 1864; nr. 27, f. 6 v.; nr. 1, f. 66. Vezi și *Protocolul adunării generale a Asociațiunii...*, p. 42.

¹⁶ *Ibidem*, pac. nr. 295, dos. nr. 92, act nr. 1433/1914.

¹⁷ *Ibidem*.

Viena cerea sprijinul „Astrei” pentru conferințele științifice cu scop instructiv, care vor fi susținute în Sibiu sub conducerea profesorului G. Müller¹⁸.

În dorința de a impune o singură ortografie românească „Astra” s-a adresat unor romaniști de renume: Emile Picot, Urban Jarnik, Michél Bréal, Adolfo Mussafia, Hugo Schuchardt. În scrisoarea de răspuns din 26 mai 1901 H. Schuchardt, lingvist din Graz și membru de onoare al Academiei Române își sintetiza o parte a ideilor sale prin care recomanda scrierea fonetică: „nu există decît un singur sistem rațional de a scrie o limbă și aceasta este cel pur fonetic”. Evoluția ulterioară a scrierii românești a demonstrat intuiția acestui iubitor al limbii noastre, într-o perioadă istorică cînd se efectuau puține studii de limbă română de către străini¹⁹.

Moartea savantului Iulius Jung readuce în paginile revistei *Transilvania* (1910) o problemă de însemnătate capitală pentru românii transilvăneni: continuitatea românească în teritoriul dintre Carpați și Tisa. Membru al Academiei din Viena și profesor la Universitatea din Praga, Jung fusese un eminent specialist al istoriei Imperiului roman, și, deci, și al Daciei romane. Lipsit de subiectivismul și interesele politice ale colegilor de breaslă sași, maghiari sau conaționali, istoricul născut pe meleagurile tiroleze a făcut o elocventă dovadă de probitate științifică. „Istoriografia noastră, scrie autorul necrologului din revista „Astrei”, pierde pe cel mai de frunte susținător al băștinătății neamului în Dacia traiană și totodată pe cel mai mișcător cercetător al întregii probleme roesleriene”²⁰. Și era un fapt grav, căci Jung se opusese acelor oameni „tendentioși... care credeau a putea storce istoriei mărturisirea că românii ar fi numai niște venetici pe aceste cîmpii și plaiuri”²¹. Studiile comparative întreprinse asupra diferitelor provincii romane l-au convins de existența fără întreruperi a populației daco-romane în Transilvania și tocmai lipsa acestei metodologii îi este reproșată lui Roesler. Faptul că negarea continuității românești de către istoricii neromâni devenise o problemă pur politică, atrăgea după sine exprimarea punctului de vedere al „Astrei” sub această formă.

Interferențele „Astra” — Viena nu se rezumă numai la contactele reliefate pînă acum. Vom enumera celelalte legături: Institutul geologic din Viena (1865)²², publicațiile *Der Osten* (1872)²³, *Metallarbeiter*

¹⁸ *Ibidem*, doc. nr. 261/1902.

¹⁹ *Rev. Transilvania*, Anul XXXIV, 1903, nr. II, p. 45.

²⁰ F.a., — Dr. I. Jung, în *rev. Transilvania*, Anul XLI, 1910, nr. 5, p. 373. „Istoriografia noastră” are sensul de istoriografia românească transilvăneană.

²¹ *Ibidem*, p. 374. Vezi și *Minerva*, *Enciclopedia Română*, Cluj, 1930, p. 585. *Revista Transilvania*, Anul XXXI, 1900, nr. 1, pp. 25—32 — reproduce fragmentul referitor la români dintr-un studiu publicat de Friederich Meinhaerd în *rev. Deutsche Rundschau für Geographie und Statistik*, Wien, XXI, 1899, 10—12, condusă de Fr. Umlauf.

²² F.d. „Astra”, reg. nr. 27, f. 44; nr. 31, f. 285; nr. 56, f. 97 — proces-verbal din 11 mai 1885.

(1881)²⁴, *Oesterreichische Literatur Zeitung* (1885)²⁵, *Grossösterreich* (1911)²⁶, *Concordia Kalender* (1915)²⁷, librăria Hermann Goldschmied (1901)²⁸, Institutul geografic militar (1905)²⁹, Oficiul central de informații (1915—1918)³⁰ ș.a.

Publiciști sau oameni de stat din Viena și-au arătat simpatia față de românii din imperiul habsburgic, iar „Asociațiunea”, la rîndul ei, a demonstrat întreaga sa grațitudine și cu prilejul adunărilor sale generale. Cu această ocazie au fost aleși ca membri onorifici pentru „favorizarea limbii române” și, prin aceasta, atașamentul față de cauza românească, redactorul ziarului vienez *Ost und West*, dr. E. D. Tkalas (mai apare și sub forma de Tkalac, Tcalasz) în 1861³¹, consilierul J. Grimm în 1862³² și profesorul de limbă și literatură italiană de la universitatea din Viena, Adolfo Mussafia în 1869³³.

Instituție austriacă implantată în mediu românesc, Universitatea „Franz Joseph” din Cernăuți a contribuit și ea la dezvoltarea bibliotecii asociației românești prin publicațiile și cărțile donate între anii 1886—1919. Solicitînd în 1886 revista *Transilvania* pe anii 1875—1886, bibliotecarul universității bucoviene, K. Reifenkugel, oferea în schimb o lucrare proprie despre istoricul bibliotecii universitare. Dintre celelalte publicații trimise spicuim: *Die feierliche Inauguration des Rektors Verzeichnis der k.k. «Franz Joseph» in Czernowitz für das Studienjahr 1905/1906*, *Verzeichnis der öffentlichen Vorlesungen, Übersicht der akademischen Behörden* ș.a. „Asociațiunea” a trimis la cererea direc-

²⁴ *Serbările de la Blaj, 1911. O pagină din istoria noastră culturală publicată de Despărțămîntul XI Blaj al Asociațiunii*, Blaj, 1912, p. 62.

²⁵ *Fd. „Astra”*, pac. nr. 283, f. 22, doc. nr. 653/1915.

²⁶ *Ibidem*, reg. nr. 31, f. 47 v.

²⁷ *Ibidem*, f. 141 v.

²⁸ *Ibidem*, reg. nr. 32, p. 96; nr. 34, pp. 22, 71.

²⁹ *Ibidem*, reg. nr. 1, f. 25; nr. 113, f. 40 v—41; nr. 112, p. 184; rev. *Transilvania*, Anul 54, 1923, nr. 6—7, p. 265. Vezi și: *Actele privitoare la urdirea și înliințarea Asociațiunii transilvane pentru literatura română și cultura poporului român, date în tipar de însăși Asociațiunea*, Sibiu, în Tipografia diecesană, 1862, p. 74; I. Lupaș, *Andrei Șaguna și conducătorii „Asociațiunii Transilvane” (1861—1922)*, București, Ed. Cartea Românească, [1922], p. 18.

³⁰ *Fd. „Astra”*, pac. nr. 245, f. 111 — proces-verbal din 17 iulie 1862; R. S. Cehoslovacia, Třeboň-Státní oblastní archiv, fd. R. A. Karel II Schwarzenberg-Orlik, M. III, 14 d. Informația o deținem de la cercetătoarea Monica Vlaicu; *Actele privitoare la Urdirea și înliințarea poporului român, date în tipar de însăși Asociațiunea*, Sibiu, 1862, p. 74; II. *Adunare generală... ținută la Brașov. De la 28/16—30/18 iulie 1862*, Sibiu, p. 29; *Conpectu despre P.T. Domnii membri fondatori, ordinari și onorari ai Asociațiunei transilvane române pentru literatura română și cultura poporului român cum și despre ofertele și colectele intrate în lavoarea aceleiași de la prima-i urdire pînă la a V-a adunare generală ținută la Abrud în anul 1865*, Sibiu, Tipografia arhidieceană, 1866, p. 7; V. Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918*, Ed. științifică, București, 1968, p. 68.

³¹ *Fd. „Astra”*, reg. nr. 8, f. 48 v.

țiunii universității respective, alături de revista *Transilvania* și programul Școlii de fete a „Astrei”³⁴.

Cele două centre, Cernăuțiul și Viena, dar în special ultimul, au mijlocit societății românești, prin publicațiile și cărțile trimise, cunoașterea literaturii și științei austriece, bune apreciată în întreaga Europă. Limba germană devenise pentru români nu numai un instrument indispensabil pentru preluarea de elemente valoroase din cultura austriacă și chiar germană, dar și o piedică împotriva maghiarizării prin limbă. Românii erau pe deplin conștienți de importanța practică a unor elemente reale din patrimoniul cultural austriac pentru progresul propriei culturi.

Prioritate am acordat acelor instituții care, prin poziția lor în cadrul mecanismului oficial, ilustrau într-o măsură mult mai mare decât persoanele private, gradul de toleranță față de spiritualitatea românească și deosebirea inerentă de mentalitate față de instituțiile pur administrative. Cu toate că instituțiile culturale aveau și meniri politice în imperiu, posibilitatea convergenței prin cultură devenea o realitate în care entitățile spirituale etnice, debarasate de interese politice, se uneau în marile spirit universal.

Deși puțin numeroase, acele personalități științifice străine care au apărut în perioada dualistă cauza românească în Transilvania sau care au avut predilecții pentru cultura românească populară sau cultă, pot fi consemnate în memoria neamului nostru ca simboluri ale respectului dintre români și austrieci.

II. Rolul „Astrei” în dezvoltarea interferențelor culturale româno-germane

Sfera activității „Asociațiunii” s-a extins și spre centrul european, acolo unde existau focarele germane de cultură. Era un pas firesc, impus atât de factura germană a pregătirii unei mari părți a intelectualilor români din Transilvania, cât și de posibilitățile limitate de acces la cultura franceză datorate cenzurii dualiste.

Revista *Transilvania* conține o serie de referiri la Germania și anume: reclame, recenzii, liste bibliografice, traduceri, informații despre vizitele unor oameni de știință germani în Transilvania sau România. Preponderența este însă a articolelor de istorie, nu o dată polemice, ceea ce evidențiază și sub această formă tendințele politice ale asociației românești.

Aparițiile editoriale și publicațiile din Germania erau urmărite cu maximum de atenție, în special, când se refereau la români, iar sprijinul acordat „Asociațiunii” de oameni de știință, publiciști, instituții de cul-

³⁴ *Ibidem*, reg. nr. 3, f. 15, 83; nr. 5, f. 111 v., 244; nr. 31, f. 64; pac. 266, p. 77; proces-verbal din 26 nov. 1886; f. 6 v; proces-verbal din 1 ian. 1887; doc. nr. 90/1887; nr. 196/1891; nr. 582, 686/1905; pac. nr. 283, doc. nr. 802/1919; rev. *Transilvania*, Anul XXXII, 1901, p. 341 — proces-verbal din 6 iunie 1901; K. Reifenkugel, *Die Bucovinaer Landesbibliothek und die K.K. Universitäts — Bibliothek in Czernowitz. Geschichte und Statistik*, Czernowitz, im Selbstverlage des Verfassers, 1885.

tură germane, marcau simpatia de care începeau să se bucure românii oprimați din Transilvania în lumea scrisului gotic. „Asociațiunea” își dovedea solicitudinea de cîte ori era nevoie, considerînd că problema națională a românilor trebuia, prin filieră culturală, să ia calea occidentului.

Ne oprim asupra unei chestiuni de istoriografie, deși s-ar cuveni un studiu separat, amplu, dedicat acestui domeniu al istoriei atît de bine reprezentat în paginile revistei *Transilvania*. În 24 decembrie 1869 se constituia o comisie însărcinată cu elaborarea răspunsului pe care „Astra” îl dădea unui articol puțin favorabil românilor transilvăneni din *Heidelberger Zeitung* (nr. 275/1869). Răspunsul sobru și documentat al „Astrei”, apărut în revista sa sub semnătura lui Ioan Popescu, dezmințe ideea susținută de istoricul W. Wattenbach din Heidelberg (membru în Verein für Siebenbürgische Landeskunde), după care numărul mare al românilor ar fi un pericol pentru sași, și aruncă o nouă lumină, reală, cu argumente suficiente, asupra istoriei Transilvaniei³⁵.

Tot în revista *Transilvania* găsim recenzia lui N. Togan la cartea lui Fr. von Hellwald intitulată *Die Erde und ihre Völker* și care sintetiza datele cele mai semnificative despre România³⁶. Valoarea cărții crește prin informațiile demografice, sociale și economice cuprinse în paginile sale. Comerțul și industria, scrie autorul, se află în mîinile străinilor, ceea ce îl face să raporteze independența politică la cea economică afirmînd: „se fac în țară mișcări și îmbunătățiri și în privința aceasta vedem din sporirea neîncetată a noilor întreprinderi și întocmiri, care însă totuși încă nu sînt de ajuns pentru a eluipa independența României față cu străinătatea”³⁷. Nici aspectele sociale puternic contrastante nu au scăpat spiritului critic al lui Hellwald, care remarcă, descriind Bucureștiul, coexistența celui mai rafinat lux și a celei mai negre mizerii³⁸.

Un prestigios om de știință german din Jena, W. Rein, a acceptat invitația sașilor din Sibiu de a ține un ciclu de conferințe. Revista *Transilvania* (1914) întîmpină cu satisfacție această știre și informează publicul românesc despre personalitatea pedagogului german, fiindcă, în afara meritelor sale în pedagogie, sub îndrumarea sa științifică și-au luat doctoratul românii ardeleni P. Șpan, I. Stroia, O. Ghiбу³⁹.

³⁵ Ioan Popescu, *Declamațiune publică*, în rev. *Transilvania*, Anul II., 1869, nr. 2, p. 25; p. 27 — proces-verbal din 24 dec. 1869; Anul III, 1870, nr. 3, p. 73 — proces-verbal din 1 februarie 1870.

³⁶ N. Togan, *Die Erde und ihre Völker. Despre Regatul României*, în rev. *Transilvania*, Anul XXVIII, 1897, nr. VIII, pp. 137—142. Fr. von Hellwald, *Die Erde und ihre Völker. Ein geographisches Hausbuch*, 4. Auflage bearbeit von Dr. W. Ule, fasc. 20, 1896.

³⁷ N. Togan, *op. cit.*, p. 141.

³⁸ *Ibidem*, p. 142.

³⁹ F.a., *Profesorul Rein la Sibiu*, în rev. *Transilvania*, Anul XLV, 1914, nr. 2, p. 75. În anul VI, 1873, nr. 19, p. 220; vezi articolul Max Müller cunoscut indianolog al secolului trecut. Ioan Stroia depune în 1894 lucrarea sa de doctorat *Theodor Waitzs System der Erziehung* la Universitatea din Jena, probabil la dr. W. Rein. Vezi rev. *Transilvania*, Anul XXV, 1894; P.O., p. 22 — proces-verbal din 14 iunie 1894. În aceeași revistă, dar din anul 1889, nr. 5—6, p. 52, este pomenit Iacob de Czihac,

Legăturile cu instituțiile germane, chiar dacă nu au fost numeroase, au ridicat prestigiul „Astrei” în această parte a Europei, unde era cunoscută ca simbol al culturii românilor transilvăneni.

Muzeul etnografic din Leipzig este primul contact al „Astrei” cu o instituție germană. Prin profesorul brașovean Heinrich Neugeboren, acest muzeu solicita în 1877 lui G. Barițiu schițe, fotografii sau chiar costume populare românești din zonele Mureș, Arad, Reșița. În plus, se cer informații precise conform unui chestionar detaliat despre: tipul costumelor, materia primă utilizată, obiecte de ornament, proveniența obiectelor, localitatea, un nomenclator de cuvinte pentru obiectele trimise, scurte analize comparative. După discutarea unei scrisori a lui G. Barițiu, care a trimis muzeului „descrierea pe scurt a costumelor poporului român din Transilvania”, și care propunea organizarea unei mici expoziții de costume populare sau a unei colecții de „fotograme” spre a putea fi trimise muzeului german și la expoziția universală de la Paris, comitetul „Astrei” a decis să-și însușească aceste propuneri⁴⁰.

Editarea *Enciclopediei Române* va fi legată nu numai prin colaboratori de cultură germană, ci și prin ilustrațiile sale. Fascicolul III, scris prin 1897 revista *Transilvania*, este „înzestrat cu numeroase și frumoase ilustrații, lucrute de F. Brockhaus în Lipsca și la Angerer et Göschl în Viena”⁴¹.

De asemenea, edituri germane ca cea a lui August Bolm din Berlin, care trimitea în 1882 prospectul noii apariții *Geschichte Lexicon*⁴² sau Deutsche Verlags Anstalt din Stuttgart, care oferă în 1901 *Zeitlexicon*-ul⁴³ și ziare ca *Beilage der Münchner Neuesten Nachrichten* (1908)⁴⁴ aveau cunoștință de existența asociației culturale românești, al cărui nume pătrunsese deja în lumea editorială din Germania.

născut în Bavaria, care va deveni profesor de „istorie naturală” la Iași în 1825, îndeplinind și alte funcții importante. În 1896 revista menționată (anul XXVII, nr. III, pp. 78—79) îl aniversează pe renumitul pedagog elvețian Johann Heinrich Pestalozzi. Personalitatea filozofului Johann Gottlieb Fichte este surprinsă în necrologul semnat de P. Roșca în aceeași revistă (anul XLV, 1914, nr. 3, pp. 81—88).

⁴⁰ *Fd. „Astra”, reg. nr. 61, pp. 109, 111; rev. Transilvania, Anul X, 1877, nr. 20, p. 240 — proces-verbal din 15 sept. 1877; G. Barițiu, Despre costumele naționali românesci, în rev. Transilvania; nr. 23, pp. 272—275; nr. 24, pp. 285—286; proces-verbal din 13 nov. 1877. Pentru bibliografia problemei vezi: Ion Breazu, Gheorghe Barițiu și patrimoniul cultural, în Studii de literatură română și comparată, Editura Dacia, Cluj, 1970, vol. I, p. 434; Gh. Pavelescu, G. Barițiu și patrimoniul artistic popular în Studii și cercetări de folclor, Editura Minerva, București, 1971, pp. 67—69; ca bibliografie secundară mai indicăm D. P. Verax, Un bal pentru săraci și costumele românești, în Observatorul, Sibiu, Anul IV, 1881, nr. 9, pp. 33—34; nr. 10, pp. 37—38; Portul românesc, Ibidem, nr. 62, p. 248; „Rezb”, Portul național, Ibidem, Anul V, 1882, nr. 60, p. 239; Emilia Lungu, O discuție fierbinte asupra portului național românesc, Ibidem, nr. 89, p. 353; nr. 90, p. 357; „Telegr.”, Ornamentele naționale, Ibidem, nr. 94, p. 375.*

⁴¹ *Rev. Transilvania*, Anul XXVIII, 1897, nr. 2, p. 48.

⁴² *Fd. „Astra”, reg. nr. 63, p. 21 — proces-verbal din 7 martie 1882; p. 163; pac. 266, f. 27 v. — proces-verbal din 18 mai 1884; pac. nr. 47, f. 141—143, doc. fără nr. de înregistrare.*

⁴³ *Ibidem*, doc. nr. 420/1901; reg. nr. 5, f. 31.

⁴⁴ *Ibidem*, reg. nr. 31, f. 170 v.; doc. nr. 980/1908.

Dintre corespondenții societății românești din Germania se detașază cu deosebire L. V. Fischer, G. Bergner și G. Weigand, care au manifestat un atașament viu pentru limba, literatura și poporul român.

Correspondența lui Ludwig Vinzenz Fischer, „literat din Erlau (Bavaria), cu „Asociațiunea” (1882) cuprinde cererea acestuia de a se trimite lista traducerilor de poezie românească în limba germană precum și a cărții *Romänische Dichtungen* de S. Möckesch, în vederea completării biografiilor poezilor români incluși într-o lucrare a sa, referitoare la traduceri de poezii și legende românești. Autorul multu-mește totodată și pentru primirea a două articole scrise de G. Barițiu în ziarul *Observatorul*, dar fără să indice titlul lor. Simpatia față de români s-a manifestat și în donațiile făcute „Astrei”: *Bilder aus Rumänien* de Adelheit Bandau și revista *Magazin für Literatur des Auslandes* din Leipzig, care insera traducerea în limba germană de către L. V. Fischer a poeziei „Deșteaptă-te române” a lui A. Mureșianu și a baladei *Grui-Sänger* de V. Alecsandri. Această baladă va apare și într-un mic volum de traduceri din poezia românească, a cărui prezentare grafică, de excepție, se pare că egalează valoarea traducerilor.⁴⁵

Dintr-o corespondență ulterioară (1887) aflăm că „Astra” a răspuns negativ la ofertele liberărilor Socecu & Co din București, Max Müller din Breslau, ca și ale lui Rudolf Bergner din același oraș german, de a se achiziționa cartea *Rumänien* de către membri ei, așa cum se procedase anterior (1884) cu lucrarea *Siebenbürgen*. Comitetul „Asociațiunii” gase un bun prestigiu între români, că eforturile financiare determinate de înființarea unei școli de fete nu-i permit ca altădată să comande un număr mare de exemplare, dar oferă să întocmească o listă cu solici-

⁴⁵ *Ibidem*, doc. nr. 69, 372/1882; reg. nr. 62, p. 165 — proces-verbal din 4 aprilie 1882; p. 175 — proces-verbal din 13 mai 1882; nr. 29, f. 28, 76 v., M. S. Möckesch *Romänische Dichtungen*, Hermannstadt, 1851; Adelheit Bandau, *Bilder aus Rumänien*, Berlin, 1882; rev. *Transilvania*, Anul XIII, 1882, nr. 11—12, p. 95; nr. 23—24, p. 196; ziarul *Observatorul*, Anul IV, 1881, nr. 76, pp. 307—308; Anul V, Sibiu, 1882, nr. 39, p. 155. *Bibliografia*. (Cărți germane, a căror apariție înaltă învierea numelui românesc) *Rumänische Dichtungen deutsch von Carmen Sylva*, *ibidem*, nr. 33, p. 132; nr. 34; pp. 135—136; John Simu, învățător, *Literatura*, *ibidem*, nr. 50, pp. 201—202. Traducătorul L. V. Fischer este bine conturat în cartea lui Walter Engel, *Romänische Revue*, Editura Facla, Timișoara, 1978, pp. 39—61, 97—118. Cu titlul *Bilder aus Rumänien* ne vom reîntâlni în 1901 și 1904, aparținând de această dată publicistului Maxim îl informează pe cunoscutul etnograf german R. Bergner, care-și cîști-Wilhelm Schroff din București, cunoscut pentru traducerile sale din M. Eminescu, Al. Vlahuță, B. Șt. Delavrancea, V. A. Urechia, N. Gane, pentru dicționarele sale româno-germane ca și pentru manualele sale destinate învățării limbii germane. Aținându-și privirea peste Carpați, M. W. Schroff cerea „Asociațiunii” să-i achiziționeze cartea, și totodată, oferea traduceri din limba română în cea germană. Vezi fd. „Astra”, doc. nr. 803/1901; rev. *Transilvania*, Anul XXXII, 1901, P.O., p. 201 — proces-verbal din 12 dec. 1901. Maximilian W. Schroff, *Bilder aus Rumänien*, Bukarest, vol. I, 1901.

tanți. De asemenea, se cere și un exemplar al cărții pentru o eventuală traducere în limba română⁴⁶.

Prin propunerea lui George Moroianu, votată la adunarea generală de la Blaj (28 august 1895), a fost posibilă o colaborare de aproape două decenii între „Astra” și profesorul Institutului de limbă română din Leipzig, Gustav Weigand, „autorul mai multor opuri relative la limba, literatura, moravurile și obiceiurile poporului român”, devenit acum membru de onoare al societății românești. Ca urmare a aprobării de către Ministerul de Interne de la Budapesta a acestei alegeri, G. Weigand mulțumește „Astrei” și o feră în semn de grațitudine o bursă unui student român dornic să studieze filologia la Leipzig⁴⁷. Corespondența păstrată, din perioada 1895—1915, ne dezvăluie simpatia profesorului german pentru poporul român, ca și donațiile de cărți și publicații făcute bibliotecii, multe fiind rezultatul cercetării culturii românești la Leipzig. Iată câteva dintre ele: *Neunter Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache, Die Rumänen und Aromunen in Bulgarien, Linguistischer Atlas des Dacoromanischen Sprachgebietes, Die Dialekte der Bucovina und Bessarabiens, Samosch und Theiss Dialekte* ș.a. Profesorul german primește la rindul său revista „Asociațiunii”, lucrarea lui I. Pușcariu, *Date istorice cu privire la familiile nobile române* (1892, 1895), precum și volumul *Documente istorice* (?)⁴⁸.

Eficiența colaborare cu G. Weigand reiese foarte limpede din scrisoarea trimisă în 1907 „Astrei”: „Vă mulțumesc din inimă că ați binevoit a-mi trimite pentru biblioteca Seminarului român «*Biblioteca populară a Asociațiunii*» și revista *Țara noastră*. Se înțelege de la sine că [v]oi trimite, ca și pînă acum, anuarul meu și celelalte opuri pe care le [v]oi scoate în viitor. Alăturat primiți «*Die Rumänen und Aromunen in Bulgarien*», cel mai nou op al meu. Primiți asigurarea deosebitei mele stime”⁴⁹.

Revista *Transilvania* urmărea activitatea științifică a lui G. Weigand prin recenzii, extrase, note de călătorie, publicarea scrisorilor sale, asupra cărora nu vom insista prea mult aici. În calitate de specialist în istoria și dialectul aromân, G. Weigand a făcut parte dintre colabo-

⁴⁶ *Fd. „Astra”*, pac. nr. 266, f. 50 — proces-verbal din 2 august, 1877; f. 63 v. — proces-verbal din 12 sept. 1887; f. 2 — proces-verbal din 28 ian. 1888, act. nr. 104/1884; rev. *Transilvania*, Anul VI, 1874, nr. 11—12, p. 96 — proces-verbal din 19 dec. 1884. Rudolf Bergner, *Siebenbürgen. Eine Darstellung des Landes und der Leute*, Breslau, 1887. W. Engel, *op. cit.*, pp. 61, 122. Să nu omitem nici procurarea de către bibliotecă „Asociațiunii” a cărții *Rumänien im Jahre 1900* scrisă de G. Benger; vezi rev. *Transilvania*, Anul XXXII, 1901. P.O., p. 11 — proces-verbal din 7 martie 1901: G. Benger, *Rumänien im Jahre 1900*, Stuttgart, 1900; *La Roumanie en 1900*, Paris, 1900; *La Roumanie, le Pays et les Habitans*, Breslau, 1887; *Rumänien ein Land der Zukunft*, Stuttgart, 1896.

⁴⁷ *Ed. „Astra”*, doc. nr. 630/1898; rev. *Transilvania*, anul XXVI, 1895, P.O., nr. 8, p. 303 — proces-verbal al adunării generale de la Blaj, 28 aug. 1895; Anul XXVII, 1896, P.O., nr. IV—V, pp. 151—152; pp. XXI—XXII; proces-verbal din 2 aprilie 1896.

⁴⁸ *Fd. „Astra”*, doc. nr. 340/1896.

⁴⁹ *Ibidem*, doc. nr. 99/1907.

ratorii primei enciclopedii românești, editată de „Astra”⁵⁰. Într-o mențiune tirzie găsim notat că în 1930, după moartea lui G. Weigand, a fost ales ca membru de onoare Wilhelm Mayer-Lübke, profesor la Bonn⁵¹. Aportul la lingvistica și dialectologia românească prin studiile sale, cercetările sale de teren și prin realizarea primului atlas lingvistic românesc îl situează pe cercetătorul din Leipzig printre acei străini cărora cultura românească le va rămâne recunoscătoare.

Atrasi de varietatea și valoarea tipăriturilor germane, ca și de literatura clasică și istoriografică germană, intelectualii români din Transilvania au sprijinit formarea limbii literare și a literaturii românești în general prin îmbogățirea bibliotecilor românești cu noutățile germane, prin traduceri, prelucrări, puternic influențate de literatura clasică germană, încercări de critică literară, care au contribuit toate, fără îndoială, la dezvoltarea literaturii și criticii tinerei noastre literaturi.

„Asociațiunea”, prin valorosul ziarist și istoric G. Barițiu, s-a preocupat de procurarea de cărți din domeniile istoriei, dreptului, mitologiei și a limbii germane. Curiozitatea specialistului a determinat ca majoritatea cărților comandate să facă parte din istoriografia germană. Iată câteva dintre titlurile cerute în 1879: *Römische Mythologie* (L. Preller), *Römische Geschichte* (T. Mommsen), *Römische Altertümer* (L. Lange)⁵².

„Astra” stimula prin revista sa traduceri din limbi străine. Iată de ce în 1896, la doi ani după organizarea unui concurs literar, găsim sub semnătura lui Virgil Onițiu, profesor la Gimnaziul românesc din Brașov, o scurtă caracterizare a traducerii poemului filozofic *Laocoon* de Lessing făcută de Lucrețiu Suciu. Traducerea, considerată de valoare, este recomandată spre tipărire cu condiția traducerii tuturor capitolelor poemului⁵³.

Secretariatului „Astrei” i se ofereau spre cumpărare și traduceri deja editate, așa cum a făcut în 1902 Ioan Băilă din Sibiu cu lucrarea *Poeți germani*. Referentul, Andrei Bârseanu, nu susține însă propunerea autorului, considerînd printre altele „că o parte din poeziile cuprinse

⁵⁰ Cornel Diaconovich, *Enciclopedia Română*, Ed. Krafft, Sibiu, 1898, vol. I, pp. 227—232; Fd. „Astra”, reg. nr. 137, f. 192; nr. 192, indice.

⁵¹ Fd. „Astra”, reg. nr. 112, p. 187; rev. *Transilvania*, Anul 61, 1930, nr. 11—12, p. 32; Vezi și Jarnik, Ioan Urban, *Glose la partea românească a sintacticei din gramatica limbilor romanice a lui Wilhelm Mayer — Lübke* (Leipzig, O. R. Reisland, 1899), ibidem, Anul XLVII, 1916, Nr. 1—6, pp. 39—63.

⁵² Fd. „Astra”, doc. nr. 330/1879.

⁵³ Rev. *Transilvania*, Anul XXVII, 1896, P.O., p. XXII; proces-verbal din 6 februarie 1896; *Concurs literar*, în Nr. I—II, pp. 63, 66. Vezi și Onițiu Virgil, *O variantă a lui „Gruî-Sînger” (Manea Tilharu)*; ibidem, Anul XXVIII, 1897, nr. 9—10, pp. 157—160 și R., *Directorul Virgil Onițiu*, ibidem, Anul XLVII, 1916, nr. 1—6, pp. 34—39. Referindu-se la revista *Archiva* (anul VI) în *Transilvania*, 1896, nr. I—II, p. 47 se consemnează activitatea de traducător în limba germană din Eminescu, Coșbuc, Negruzzi a Johannei Minckwitz-Philippide. Mai adăugăm traduceri ale lui S. Pușcariu: „Traduceri din Heine”; ibidem, 1896, nr. X, p. 249 și M. Strajan, *Distihuri elegiace din Schiller*, ibidem, Anul XXXVI, 1905, nr. II, pp. 106—112 și „*Hermann și Doroteea*”, Anul XLIII, 1912, nr. 1, pp. 96—133; nr. 3—4, pp. 220—236. Un excelent instrument de lucru îl constituie lucrarea citată a lui Walter Engel.

în colecțiunea d-lui I. Băilă le avem în românește de autori mai norocoși⁵⁴.

Mai târziu în 1911, Horia Petra-Petrescu constată: „Acolo [*Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde* n.a.] am găsit, spre marea mea surprindere, notate trei reprezentații teatrale date pentru publicul românesc din partea societății actorilor germani. Piese teatrale au fost jucate în românește — *Vecinătatea periculoasă*, tradusă de Kotzebue, un balet *Eliberarea valachilor* și drama romantică *Horia și Cloșca*, cu coruri de Heuenestein. Trupele lui Gerger, Josepha Uhlich (din Weimar) și Kreibitz, cari au jucat în Brașov aceste piese teatrale, cu toate că activitatea lor era să fie restrînsă numai la serviciul concetățenilor noștri sași, au devenit prin tipărirea programelor în românește cu litere cirilice și a reprezentațiilor în limba noastră, augmentate cu cițiva diletanți români, că publicul românesc sprijinea mult teatrul german neavînd altul în loc⁵⁵.

Una dintre primele prelucrări a unei opere literare germane este pomenită în 1881, cînd profesorul năsăudean A. P. Alexi informa „Astra” că a definitivat un „tractatulu literaru *Wilhelm Tell* după Schiller” și-l va trimite în cel mai scurt timp. Lucrarea va fi tipărită, dar nu sub egida „Asociațiunii”, tocmai pentru a o feri de măsuri represive⁵⁶.

Două studii destinate Școlii de fete a „Astrei” au fost publicate în anuarul acesteia de profesorii dr. Ioan Borcia și dr. Eleonora Lemeny. În afara poeziilor traduse din L. Uhland, Fr. Schiller, N. Lenau, Th. Koerner, prin care balada *Rămășagul* a lui Schiller s-a publicat în anuarul școlar, I. Borcia are meritul de a fi aprofundat poezia germană în studiul *Ifigenia în Taurida* de Goethe. Spiritul poeziei clasice germane este pregnant și în poeziile profesorului român: *Ifigenia*, *Cascada Rinului*.⁵⁷

Profesoara E. Lemeny continuă în cadrul „Asociațiunii” studiul literaturii clasice germane prezentînd elevelor în lucrarea sa *Faust* aspectele esențiale ale capodoperei lui J. W. Goethe. Eforturile lui Faust, observă autoarea, au o finalitate fiindcă „cu ochii sufletului vede un

⁵⁴ *Fd. „Astra”,* doc. nr. 819/1902; pac. nr. 316; proces-verbal al secțiunii literare din 7 martie 1904; reg. nr. 73, f. 84; nr. 5, f. 99 v.; rev. *Analele...* 1903, nr. I, p. 19. *Poezii germani. Johann W. Goethe—Heinrich Heine.* Traduceri de Băilă Ioan, Sibiu, 1902.

⁵⁵ Horia Petra-Petrescu, *Publicul nostru și teatrul*, în *Serbările de la Blaj...*, pp. 263, 267, 269, 271.

⁵⁶ A. P. Alexi, *Helvetia și Wilhelm Tell*, Ed. Alexi, Brașov, 1889; rev. *Transilvania*, Anul XII, 1881, 17—18, p. 155 — proces-verbal din 19 iulie 1881; *fd. „Astra”,* doc. nr. 164/1881.

⁵⁷ Ioan Borcia, *Ifigenia în Taurida de Goethe*, în *Anuarul Școlii civile de fete cu internat și drept de publicitate a Asociațiunii pentru limba română și cultura poporului român pe anul școlar 1907—1908*, Tiparul Tipografiei Arhidieceșane, Anul XXII, Sibiu, 1908, pp. 3—12; Victor Stanciu, *Dr. Ioan Borcia*, în *Anuarul... pe anii 1911—1912*, Anul XXVI, Sibiu, 1912, pp. 3—24; Dr. V. Bologa, A. Bărsăneanu, *Două cuvîntări*, op. cit., pp. 28—30.

popor liber muncind pe pământul liber și știe că nici munca lui n-a fost zadarnică, ci va prinde bine aceluia care vor veni”⁵⁸.

Puțini români transilvăneni, în comparație cu cei de dincolo de Carpați (M. Eminescu, T. Maiorescu, Al. D. Xenopol ș.a.), au reușit să studieze în centrele germane. Cu toate acestea, filiera austriacă sau contactele directe au constituit premisele care au impus și după 1918 o permeabilitate suficientă în fața culturii germane.

Legătura directă Sibiu—Viena avea în planul cultural, în afara considerentelor expuse deja, și semnificația abordării într-un mod complet diferit a culturii românești, ajunsă deja în studiul mai atent, deși nu întotdeauna obiectiv sau suficient de critic, al istoricilor, etnografilor, literaților ș.a.

Tot în lumea limbii germane, dar în special în centrul Europei, „Astra” a găsit ecoul muncii desfășurate de către ea într-o mare parte a Transilvaniei. Lipsiți de corsajul intereselor înguste ale politicii dualiste, oamenii de litere, istorici și instituții de cultură germană concepeau ca sine qua non obiectivismul istoric în aprecierea stadiului în care se găsea societatea românească din Transilvania și România.

Efectele acestor interferențe asupra culturii românești transilvănene sînt prea evidente pentru a putea fi neglijate, chiar dacă această influență s-a exercitat de la distanță sau prin intermediul celei săsești și austriece.

Trăgîndu-și seva din energiile românești, „Astra” a înțeles și utilitatea națională stimulatorie a valorilor culturale austriece și germane în devenirea spirituală și materială a românilor. Asimilarea creatoare de către tinăra cultură românească a unor elemente din lumea limbii germane, care o putea impulsiona, i-a permis ascensiunea pe o coordonată diferită, la acest nivel de contacte și influențe, față de cea din România, îmbogățind prin aceasta cultura națională a tuturor românilor.

Consecințele contactelor cu spiritualitatea de limbă germană din teritoriul austriac și german și-au lăsat amprenta asupra valorilor create de intelectualii români din Transilvania, acestor influențe adăugîndu-li-se după 1918 și celelalte tot de proveniență occidentală pregnante dincolo de Carpați.

⁵⁸ *Fd. „Astra”, doc. nr. 825/1909; reg. nr. 80, p. 40; proces-verbal din 5 august 1909; Eleonora Lemeny, Faust, în Anuarul... pe anul 1908/1909, Anul XXIII, 1909, pp. 4—19; Octavian C. Tăuslăuanu, Seratele literare și artistice ale Asociațiunii, în rev. Transilvania, Anul XL, 1909, nr. 2, p. 124. Pentru traduceri se mai poate consulta V. Netea și C. Göllner, Die Beziehungen zwischen Georg Bariț und dem Kronstädter Buchdrucker Johann Göttl, în Forschungen... nr. 9/1, pp. 83—84.*

DER BEITRAG DES „ASTRA“-VEREINS ZUR ENTWICKLUNG DER ÖSTERREICHISCH— UND DEUTSCH—RUMANISCHEN KULTURINTERFERENZEN

(Zusammenfassung)

Der Autor beschäftigt sich in seiner Arbeit, mit den Beziehungen des Hermannstädter Vereins „Astra“ zu kulturellen Institutionen oder Privatpersonen aus Wien und Czernowitz (Universität „Franz Joseph“), und ähnlichen Beziehungen zu Deutschland. Die Art dieser Verbindungen wird sowohl durch kulturelle als auch politische Beweggründe bestätigt. Der Autor vertritt die Meinung, daß die Rumänen um die Entnationalisierung durch die magyarische Sprache und Kultur zu vermeiden eine Annäherung an das Kulturzentrum Wien gesucht haben, obwohl die meisten rumänischen Intellektuellen nur aus praktischen Überlegungen Budapest aufsuchten. Die Wiener Akademie, die Kaiserliche Bibliothek als auch die Wiener Universität u.a. haben mit ihren Publikationen die Bibliothek des rumänischen Vereins bereichert. Der Autor behandelt diese Kontakte in chronologischer Reihenfolge, indem er sich auf Institutionen, Ausstellungen, Privatpersonen, aber auch auf die Zeitschrift *Transilvania* bezieht, wo die Bezugnahme aus österreichischen Publikationen auf die Rumänen ein besonderes Echo findet. In derselben Weise werden auch Kontakte mit deutschen Kulturschaffenden wie L. V. Fischer, R. Bergner, G. Weigand, mit dem Ethnographischen Museum aus Leipzig behandelt, oder die Stellungnahme einiger deutschen Persönlichkeiten oder Publikationen den Rumänen gegenüber. Auch die Übersetzungen ins Deutsche sowie die Auswirkungen dieser rumänisch—österreichisch—deutschen Kulturinterferenzen werden nicht ausser Acht gelassen.

CORRESPONDENȚA DINTRE IOAN MICU MOLDOVAN ȘI SIMION MIHALI (II)

IOANA BOTEZAN, MARIA ROȘCA-ROSEN

Continuăm cu publicarea părții a doua a corespondenței dintre Ioan Micu Moldovan și Simion Mihali.

În numărul precedent al publicației „Marisia” (pp. 201—226), am editat un studiu amănunțit asupra personalității lui Simion Mihali, precum și asupra întregului material epistolar și am dat în anexă și primele 16 scrisori. În prezentul număr al revistei, redăm restul de 20 scrisori adresate de Simion Mihali lui Ioan Micu Moldovan la Blaj. Din motive obiective numărul total al scrisorilor pe care le publicăm va fi de 36 și nu de 40, cum am enunțat inițial în studiul anterior.

Primele 16 documente, redate cronologic, au ilustrat perioada cuprinsă între 27 decembrie 1866 până în 23 februarie 1870. Celelalte 20 scrisori, ce fac obiectul prezentei lucrări, acoperă răstimpul dintre 10 martie 1870 și 26 noiembrie 1879. Și ele urmează ordinea cronologică.

Problematica lor este, ca și în cazul corespondenței precedente, foarte diversă. Astfel pot fi urmărite în continuare aspecte vizînd activitatea prodigioasă a lui Simion Mihali ca: profesor, pedagog și autor de manuale școlare; de propagator și animator al menținerii și întăririi relațiilor culturale și politice dintre românii de pe ambele versante ale Carpaților; de răspîndire a cunoștințelor științifice în rîndul maselor etc. Deși mai puțin activ în domeniul vieții politice, nu rămîne pasiv și se dovedește a fi receptiv la evenimentele zilei ce se desfășoară atît în Principatele Române, cît și în provincia sa de naștere Transilvania. Se știe că din anul 1860 Simion Mihali părăsește postul de profesor de științele naturii la liceul din Blaj și trece munții stabilindu-se la Craiova. Aici va funcționa ca profesor de aceeași specialitate la liceul din localitate pînă în anul 1891, cînd se pensionează.

Din păcate corespondența adresată de Ioan Micu Moldovan lui Simion Mihali nu ni s-a păstrat nici măcar în ciornă, așa cum întîlnim, spre exemplu, la Timotei Cipariu, care-și copia scrisorile înainte de a le expedia destinatarilor. Știm cu siguranță că ele nu există dintr-o mărturisire a lui Simion Mihali din 7 decembrie 1870 cuprinsă în acest volum, cînd îi spune lui Ioan Micu Moldovan că „nu păstrez nici un fel de corespondență, după ce răspund la dînsule”.

Ne mulțumim, deci, cu corespondența păstrată în arhiva personală a inimosului profesor blăjean, Ioan Micu Moldovan, care se află, din

anul 1974, la Arhivele Statului din Cluj-Napoca. Scrisorile pe care le publicăm poartă numărul de inventar 4205—4223 și 4226, 4228.

În redarea documentelor am respectat, și de această dată, principiul de transcriere a lor cât mai apropiată de original. Socotim că asemenea procedeu oferă informații utile și interesante nu numai istoricului, ci și lingvistului, etnografului, precum și altor categorii de cercetători, care urmăresc evoluția scrisului românesc pe întreg teritoriul locuit de români de-a lungul veacurilor.

Doc. nr. 4205

Craiova, 10 martie 1870

Brave celățienel

Septămina aceasta, antania din post, ți-am scris atât de des, încît epistolele mele, deacă nu cîteștrele, dar cel pucin cîte doue s-or fi ajuns desecur, una pre alta pre drum.

Ce se fac, așa au fost împregiurările, deși sum mult ocupat.

În epistola d-antaniu, ți-am fost scris că m-au rogat mai mulți ca se-i reabonez la Archivu. Așa au fost pentru unii, dar nu pentru toți. Eu înse, dacă am plecat odată pre acel drum, am cugetat că cu o cale, se înscriu pre mai mulți în lista de abonamente; adecă pre unii care-i scieam abonați de la început, și oarecum eram secur despre ei, sciend că se abonează și la alte ziuară de dincolo. Fiend noroaiele mari n-am potut colinda pre la toți, nece chiar pre la casinuri, seau nu-i întilneam. Sbicindu-se pucin, am întălnit pre mai mulți, cari mi-au aprobat faptul, alții vreo 4 mi-au dat și banii. Vorbind cu avocatul Georgiu Chițiu mare mi-a fost mirarea, cînd mi-a respuns că nu se mai reabonează, fiendcă venindu-i așa târziu (el zicea neregulat) n-are nece un nr. din cele abonate, ci va aștepta pînă la fine și va lua *colecțiunea întreagă* și cam avea dreptate omul. Altm[întrea] are necesitate de el; ba chiar acum amblă se capete l es. întreg de la cineva, ca se caute ceva dein Fastii romani¹. Așadară se nu-i tramiteți lui Chițiu cu nrul, căci zice că le pierde, dar în locul lui înscrieți în listă pre d. *Nicolau Șierbănescu*, prof. particulariu — acesta înse de cei cu 1/2 Nap. p[ent]r[ur]u că „szegény az Eklezia”². Cam așa respund și alții mulți, dar din celi netramiși. Pentru aceea d-l Cipariu se continue numai, chiar și cu dauna, pentru că colecțiunea se va vende mai lesne întreagă, decit daraburită, fiendcă oamenii le pierd, mai ales cei mai ocupați, mai distrați etc. Mai ales veara lipsind din orașiu.

I-am fost scris io, că mai bene (tragîndu-l în Bl[aj]) se-l edea mai des și în mai pucine coale. Dar nu m-a aflat demn de atențiune. Cu toate că mi-a promis într-o scrisoria.

Ți-am dat esplicațiune asupra gîndăcelului, cam scurtă, după timpul avut. Aduagă la aceasta că în toate allasele de Ist. Nat. I-am veziut cu o antenă plecată și chiar cu capul cam plecat-flenkeciu.

Te rog acum se-mi dai și dta una, ori se midilocesce a mi se da: Stă în P[rincipia] de l[îmbă] și scrip[ură] la pag. 166 sub e: „Verbul *investio* la latini încă e rar. Forcellini³ citează numai dein Pliniu, Ist. Nat. XXXVII Cap. VII 33” etc. Am

¹ Se referă la cronologia împăraților romani publicată de Cipariu în „Arhivu”, Sibiu, pp. 21, 38, 63, 79, 103, 142, 182, 239, 262, 317, 343, 357, 394, 419—420, 463, 516—517, 519, 579—581, 619—620, 639—640, 662, 674—675, 744, 759, 783—784, 796—799.

² este săracă ecclzia.

³ Forcellini Egidio (1688—1768), lexicograf italian, autorul unui prețios dicționar complet al limbii latine.

căutat în Ist. Nat. a lui Pliniu edit. de Nisard, cea mai bună din Paris, și n-am găsit acest verb în lib. XXXVII, Cap. VII (33 nu știu ce înseamnă) căci acolo versete nu sunt, decât 1. 2. 3. 4. puncte.

Astăzi colegiul al IV-lea sâtesc alege deputat în locul Brăteanului — dimisionat — și mi se pare că tot dinsul va fi earăși ales. Vom vedea mine la deschiderea urnei.

Salutare și frăția

S. Mihalescu

Doc. nr. 4206

Craiova, 15/27 martie 1870

Cetățianei

Ve trimit una broșura asupra „Instrucțiunei, rectius ar fi: Instituțiunei publice” (și private) de la noi, care încît concerne Instrucțiunea mai ales inferioria se poate prea bene aplica și la dv. una carte aceasta prea bene și cu maturitate scrisă, ce cam arareori se vede pre aici. De unde se presupune autoriul a fire seau transilvan seau moldovan. În tot cazul e unul ce și-a făcut studiale în Germania (la Berlin s.e.⁴). Limba curată, fără vorbe seau idiotismi francesi, stil asemenea bun. Ce e drept cam dă mult loc eufonismului în ceea ce privesce regulile gramaticali, fără înse a le lovi. Și aceasta dă mai multă dulceață limbei, mai mult farmec și atragere la lectură. Cetiți-o cu toții celi ce ve ocupați cu Instituțiunea, apoi o așeziați în Biblioteca gimnasiului. Însemnați și aceea că în partea I, autoriul pre unele locuri e cam prea mult pesimist.

D. G. M. Fontanin, directorul, a primit doi nri din Archivu. Le vor primi și ceilalți. Dar trimiteți Archivu din celi doi ani de antaniu (1867 și 1868) d-lui G. Cantorichi prof. de limba italiană la Liceul din Craiova, înse cu cîte 1/2 napoleon de pre un an, deacă vrea onor. Redacțiune, precum a fost abonat și anu, pentru că este un „povero taliano”. Tot cu acest prețu se-i trimiteți deacă se poate și nrele din a[nu] cur[ent]. Încă doi abonați pentru an[ul] cur[ent]: Dd. Ioane Grecescu, prof. de matem. la liceu și I. P. Părvulescu, prof. de cl. IV primaria la Școala nr. 2. Apoi G. Ionașcu, prof. de cl. III prim. de la Școala nr. 1.

De ce s-a tipărit Gram[atica] așa de reu, pre cînd Euchol[ogia] este atît de bene.

Ca de curiositate, lumea întreabă: că după ce Societatea [i]și va scoate spesele, cui rămîne cîșcigul?⁵

Jupinul Samitca⁶ zice că preferă 20% cu spesele lui, decît 10% cu ale dv.

Salutare și frăția, iubite cetățiane.

S. Mihalescu

P.S. A trimis au nu Tomescu, prof. acum în Caracal, banii pentru Arch. de la început și tramis-u-i-s-au nrii reclamați, de pre un an întreg și încă cîțiva?

⁴ s.e.=spre exemplu.

⁵ Se referă la gramatica lui Cipariu premiată de Academia Română în 1869 și tipărită pe spesele sale, ale Academiei.

⁶ Saul Samitca, librar în Sibiu, apoi în București.

Doc. nr. 4226

Craiova, joi după paști
[16 aprilie 1870]

Cetățienel!

Benevoiesce a tramite sanției sale părentelui D. Brănescu prof. de religiune la gimnaziul de aici, următ. cărți:

1. Istoria rev. div. de G. Pop	.1 f.,	50
2. Catehism. mare de Bob	—	, 56
3. Catecheteca de G. Pop	—	, 60
4. Ist. biblica mare de G. P[op]	—	, 55

3 f., 21 xr.

Sub adresa d-lui, nu subt a mea, ca se nu am eu de a colinda pre la vamă. Vama nu se plătesce, dar toate trec prin ea.

Archivul a venit. Însă iarăși o mică încurcătură, pre care însă io am descurcat-o aici. Rămîne acum ca să o descurcați și dv. la espedițiune.

Abonatul Nic. Măldărescu n-a vrut se-și primească esemplariul, fiindcă stă sub numele lui scris: avocat, zicînd împărțitoriului că nu este dînsul, ci la Pitești se află un avocat cu asemenea nume. Împărțitoriul a adus foaia la mene. Eu am întors adresa și am scris pe dosul ei: Dlui Pavel Bucovineanu avocat. Acesta a primit cu mulțiemită. După aceea a venit Măldărescu la mene pentru esplicațiune, ci a fost prea tîrziu. Așia a remas ca se-l reabonez, cînd va aduce și prețîul. Îndreptați dară lucrul în sensul de sus.

[I]ți dau de tempuriu în știre și te rog amicesce, ca se-mi procuri pre toamnă un pedagog din Blasiu, fia un gimnasist seau un teolog absolut, care nu va fi avend deocamdată la ce se se aplice. Se fia om serios, se-și scia țiene autoritatea între băiații noștri cei rei, mai rei ca grecoteii din Blasiu, ad mai resfăciați, ca unii ce au și stări bune. Apoi se aibă îndeminare bună la aritmetică ca se scia cu facilitate resolvi încurcăturele *numerilor complexi*, operațiune foarte usitată aici în classile prim, și foarte încurcate. Se priceapă și matematica din classile inf. gimnasiali.

El va avea de a instrui băeții din cele 4 clasi primarie, cîți i voi avea în pension, pentru că pre aceștia nu-i tramit la școală. Va avea de a privighia asupra gimnasiștilor, cîți voi avea, ca se-și înveție lecțiunile în timpul meditațiunei (silențiu) se-i asculte din ele; se-i conducă pînă la școală; se priveghieze asupra toturilor în timpul jocului, recreațiunei etc. De voi avea mulți, nu va fi singur, ci va căpăta încă un coleg, un al doilea pedagog însărcinat, pre lîngă disciplină, cu propunerea limbei franceze și germane.

Pre la Sta Maria cea mare se se afle aici. La prima intrare în funcțiune i voi plăti pre lună 3 # ⁷, pre lîngă toate cele necesaria pentru vipt. Îmmulțîndu-se elevii, i voi adăuga leafa gradat. Cu tempu poate se ajungă un prof. de cl. primarie, bunăoară la Docea.

Nu-mi aduc amente de loc de cele 120 anal[ecte] vendute și de prețîul lor nerespuns. De altm. această afacere am considerat-o terminată, din momentul ce nu mi-a respuns epistolei și din care ți-am scris ca se plătesci detoria din cărțile mele.

Spune fratelui meu că me aflu sănătos; iară dta primesce-mi salutările cordiali

S. Mihalescu

P.S. Banii pentru Archivu i voi tramite îndată ce mă voi restaura mai bene, ca se potiu ambla se-i adun; fiinducă am fost reu bolnav în post.

⁷ f.=galben, monedă. 1 galben=4,74 florini.

Doc. nr. 4207

Craiova, 1/13 nov. 1870

Stimate cetățene!

Tramite 4 liturgie de-ac-au eșit de sub pressa, de-a dreptul sub adresa mea. Se fia din cele cu chartia mai frumoasă, de cumva sint de două feluri, și-mi scrie ce s-a pus sub presă după liturgia?

Cumpănesc că prețul lor se obvenă în fl. întregi, pentru că xri⁸ nu potiu, n-am de unde tramite, d.e. broșiurindu-le seau altcum. Legate se nu fia, pentru că legătura vene mai efină și mai frumoasă aicea ca acolo. D.e. Gramatica dlui Cip[ariu] am legat-o aicea cu 2 sf.⁹ numai și foarte elegant.

Cetățeanul Drăgescu și-o fi dat epistola și banii pentru fizice. Scria-mi. Jupinul Samitca a zis că-ți tramite banii pentru cărți cam pre la finitul lunei acesteia. Tramite-mi socoteala pentru cărțile mele. Dacă ar mai trebui Zoologii, sunt la Filtsch seau Spreer vreo 50 es. cred că încă nevendute. Cere-le de acolo, dar apoi banii nu-i tramite lui, ci fă cu eli ca și cu ceilalți. Apropos! Încă nu dedei preste un librariu așia porc de cine ca Sp[reer] afară de Petrini din Iași, ale cărui poliție înse n-au nece o valoare. Ba încă sasu e mai mare Spitzbub¹⁰. Cea se mai escuză; dar cesta tace mereu, ca porcu în holdă.

„Archivul” ese din ce în ce mai tîrziu. Se vede că e în agonie. El cade sub ruinele sale. În adevăr nu sciu ce cugetă d. editoriu, de ne îndoapă în acești doi ani din urmă: cu protocolul comisiunii filologice¹¹ publicat și nemțiesce, cu neroziele lui Pralia¹² și cu prostielele lui Corbea¹³ și ale altora, în loc de a ne da nesce articlii instructivi despre diverse părți ale gramaticii etc. Singur, documentele istorice, și ce ai scris d-ta mai avură ceva valoare.

Ministeriul nostru tace, nu mai respunde nemic la adresa directoriului nostru: ce se facă cu studenții veniți de preste Carpați, fără cunoscentia limbei franceze.

D. Boeriu ar putea propune Geologia mea în cl. V-a dacă ar vrea, măcar pînă ce se petrec exemplariale aflătoia acolo. Nu s-ar putea împărți cîteva ca premia la finele anului?

Fiend morbos de friguri, cînd s-a tipărit aceea parte (a III-a), au intrat nesce erori ce strică sensul [în] unele locuri. În caz de propunere i-ași tramite 1 es. cores.

Salutare și frăția

S. Mihalescu

Doc. nr. 4208

Craiova, 6/18 dec. 1870

Stimate cetățiene!

Santul Nicolae ne veni astăzi cu ploaie, în loc de cogioc de oaie. El înse este mai bene venit astfel oamenilor meseri de la orașiu și economilor de la sat. Avurăm cu toate aceste, și est an nea, ger, crivețiu, cale de sania două zile și vijelia de

⁸ xri = creștari.⁹ sf. = sfanți.¹⁰ Spitzbub = pungaș, ticălos, blestemat.¹¹ Protocolul a fost publicat de Cipariu în „Arhivă”, Sibiu, 1869, nr. XXVII din 10 august pp. 521—524 și nr. XVIII din 15 septembrie acelaș an, pp. 545—549.¹² Pralea Ioan (1769—1847), scriitor român, născut în Vulcinet-Răzeși. A publicat „Psaltirea în versuri alcătuită”, traducere (1827).¹³ Corbea Teodor din Scheii Brașovului. Și-a desfășurat activitatea în Țara Românească, alcătuiind un dicționar latin-român. Emigrînd în Rusia a devenit „logofăt” și cancelar al țarului Petru cel Mare, căruia i-a dedicat traducerea sa în versuri românești a „Psaltirei”, tipărită în 1720, la Kiev, apoi la Alba Iulia în 1725

nord, rectius orientale la noi, de pre Marea Neagră. Răspunde-mi, te rog, cât mai în grabă: primit-ai scrisoarea trimisă prin cet. Drăgescu¹⁴ cu poezia Sîrlei, banii pentru fizica? Pentru ce nu mai sosesc cele 4 liturgii cerute? Pentru ce nu ne mai vene Archivul nr. XXXIX care se anunțase a eși la 20 oct. Eu mai am bani pre la abonați și nu-i potiu scoate din astă cauză. De redacțiune m-am achitat. Am veziut una scrisoarea a profesorului Rațiu¹⁵ la tinerul Moldovanu, în care acela, între altele, refuză acestuia trimiterea unor cărți matematice românesce de aici, zicînd că are altele nemțiesci și mai bune ca aceste (traduse din franciozesce). Deacă este așa, ar trebui ca se înveție mai bene matematica acolo, ca aici. Atunci dară pentru ce școlari cîți ven de acolo aicea sunt cu mult mai inferiori în matematică, ca cești de aici. Chiar și dînsul, Moldovanul, care avea *mulțumitoria* din matematică, cînd era școlariu ordinariu provizorie, înainte de venirea răspunsului negativ de la Ministeriu, întreat fiind, nu sciea cît cei de coadă din clase-i? Apropo! Desfiențiați într-o conferență, pr. în conf. s-au și înfiențiat, acei termini bastarzi, traduși din nemțiesce, și sarbezi, cari nu mai figurează în alte testimonie scolastice de nic'aliurea și înlocuiți-i cu *bene*, *foarte bene* etc. seau cu *emin[en]tia*, *prima* etc. Ce caprițiu fu acela a șterge „Testim. scolastic” și a scrie deasupra-i „Estras de protoc[ol]” etc.? Dar testimoniul nu poate fi estras? Seau nu poate fi el dat de cîte ori va fi cerut, fia de 10 ori ca și cele debotez, cucunia, moarte etc. etc.? Credeți că se face abuz? El se poate face și cu unul ca și cu două etc. Ștergerea dete loc la explicațiuni, în-doeli etc. estras etc. se putea scrie la fine, ca explicațiune, iar nu se se șteargă titlul testimoniuului.

Salutare și frăția!

S. Michalescu

Doc. nr. 4209.

Craiova, 7 dec. v. 1870.

Cetățiene!

Eri me adresai cătră dta cu recepisse, reclamînd pentru Archiv și pentru Liturgii. Astăzi [îmi] trimise Samitca scrisoarea dtale, prin care me anunți că i-ai trimis 10 liturgii. Bene ai făcut; m-ai scutit de cîteva alergături. Dar Archivul, pecătosul de Archiv? După o lună și jumătate de la eșirea lui, ce s-a făcut, pre unde a pribegit? Satisfaceți-ne cît mai curînd, reclamînd unde veți sci. Dați un alt beneficiu librariului, din cărți, ca se nu încarce prețul esemplarialor. 10 zwanți, în arg[în]t] e un prețiu esorbitante pentru o carte, cît liturgia. Aici domnesce o mare criză de bani, din cauza belului occidentale.

Disputa limbistică. Nu me așteptam la aceea ca se me taxezi de liușiorătate (ușurătate). Nu e vina mea deacă așa te-am înțeles; poate așa te-ai exprimat; nu sciu pentru că nu păstreze nece un fel de correspondență, după ce respond la dînsle Fizica d-lui Micu o voi adopta și la anul; am introdus — la mene —, și Catechismul igienic al dlui Vasiciu. Ar fi de dorit ca d. Micu, în a 2-a edițiune se pună în paranteze și numirile de aici ale icului, cigăi etc. Bucuros i voi servi cu ele, cerîndu-mi-le.

Salutare și frăția

Michalescu

¹⁴ Ioachim C. Drăgescu (8 sept. 1844—1914). În legătură cu viața și activitatea lui vezi: Gelu Neamțu, *I. C. Drăgescu, militant pentru republică și daco-românism 1866—1914*, în *AlIA*, Cluj-Napoca, nr. XV, Cluj-Napoca, 1972, pp. 263—284; Popa Mircea, *Din activitatea lui I. C. Drăgescu (medic, scriitor și publicist) în Italia (între 1866—1871)*, în *Centenar muzeal orădean*, Oradea, 1972, pp. 347—356.

¹⁵ Este vorba de profesorul George Rațiu din Blaj.

Doc. nr. 4210

Craiova, a 4-a zi de Crățiun, 1870

Cetățienel

La ultimele trei scrisori ale d-tale am de răspuns: Liturgiile au sosit și lui Samitca și mie. El era se le dea cu 10 zw. așa puteau jace și 5 ani în librăria lui. După oarecare dispută le-a coborât la 7 zw. Dar neci așa nu s-a vendut decît una, pre care a luat-o directorul nostru, ca prof. de l. rom. și lat. din respectul limbei. Vezînd aceasta și știindu-me respunzătoriu pentru ele, le-am luat asupra-mi, le-am împărțit pre toate, pre unde am știut, per 6 zw, esemplariul, inse fără parale, pre acceptare, care cînd o avea să-mi dea. Pînă pre la veară o se le scot eu, și o se ți le tramit, regulat, ca altădată. Dar în flor. de chartia, pre cari i voliu împleni dein aqio, cu port cu tot; cît nu se va ajuunge voliu pune de la mene. Portul a costat 4,95 lei n., aproape 6 sf. Mi-o fi mai greu a desface pre cele veline, fiend mai scumpe. Portul lor fu 1,75 franci. Liturgia e foarte curățită. Prea bene. Aceasta n-adeuce nece o smenteală (scandal) aici. Ba încă unii ar vrea mai mult d.e. *salvare, salvatoriu* în loc de *mîntuire, mîntuit* etc., dar ortografia li se pare prea grea, neuzitată etc. Ce s-a pus după liturgia sub presă? Mi-ar trebui un Catavasier, pentru ca se-l dau unui cîntărețu de la baser, catedrale de aici, care s-a apucat, el singur în toată Craiova, poate în toată R[omâ]nia se cînte „radical”; inse nu le prea nimeresce. Singur acesta e mai cutezătoriu; alții nece nu cutează, și mai pucin preuții, din cauza despotismului călugăresc și a ignoranței episcopilor basericesci. El are un filiu prof. de ist. și geogr. la București. Tramite-mi 1 Acatistiaru mic, broșat, sub bandă (x band), ca se-l pun în mina copiilor mei din pension, dem. și seara, la rogațiuni. Se le înveție corect dintr-însul. Mi se pare că într-însul se află rogațiunile de seară și dem. ale mesei etc. Seau în Oroligiaru? Am și ulitat. Dta vezi. Copiii noștri le au de ab[ec]edariu, inse cu radicalism și slavonism amestecate. Cu testim. scol.! Așa s-o fi făcînd în țierile regulate, cele nemțiesci. Dar aici nu este așa. Apoi noi nu sintem de cei regulați. Am primit și computul tipografiei. Dar m-a surprens. Pentru dzieu, cum de nu se face într-însul amentire de banii primiți, atunci și atunci, atîți și atîți, restu alit? Deacă d. Cip[ariu] într-adever a luat în socoteală banii, cari i-am dat în diverse restempuri, cite 10, 15, 20 fl. și deacă a plătit pentru mene în detoria cărților, ceea ce-mi competea pentru suplenire, pr. ți-a spus d-tale. Un alt compt mi-a fost tramis frate-mio¹⁰, mai an, de la consistoriu, pentru o datoria de 103 seau 130 fl. la fondul scol. pentru tipărirea primei edițiuni — mi se pare — iarăși fără neci o nota de ceva primire. Va să zică d. Cip[ariu] n-a computat nemic. Tipografia nu trebuia se primească detoria unui om absent, ci trebuia se zică prefectului ei (lui Cip[ariu]) compează și apoi refuesce-le cu cene ai de refuit. Deaca-i așa treaba, io o se fac urechia *ciula* și apoi veazia cine ce poate scoate de la mene. Cînd am plecat în țieară, am zis c[onsistoriu]lui, nu sum detoriu nemenui, decit la muzeu 30 fl., cari i-am tramis. Atunci de ce a tăcut?...

[Mihali]

P.S. Am spus librariului de banii cărților. El mi-a răspuns că astăzi chiar va face socoteala și va tramita banii.

Doc. nr. 4211, 4214.

Craiova, 1 febr[uarie] n., 1872

Domnul meu!

[!]ți respund la scrisoria de la 20 ian. primită eri. Întrerumperea comerciului nostru a provenit din unica și singura cauză că n-am primit nece eu, nece Faur, nece una din scrisorile de cari d-ta amentesci. Antîiu cugetam că esci ocupat și că-mi scrii

¹⁰ Grigore Mihali, fratele lui Simion Mihali, canonic în Blaj.

în serbători, văzând că nu primesc nece după serbători, am menționat fratelui meu, în urma căreia veni epistola prezente. La poștă anevolia se pierd scrisorile după ce se predau, cene scie predarea cum a fost, prin cene etc. Acum la lucru, ad rem. Ai vendut din Mineralogiele mele, cu prețiu 1/2, cum ți-am fost scris la 7bre¹⁷ și cite? echivalează prețiu celor vendute cu prețiu liturgiilor?, ca se știu cum stăm. Deacă întrece, mai tramite-mi una pre chartie velină, dar fășia se fia lată, ca se nu se maculeze suprafața eternă, numai capetele se se vadă. Cum stăm cu Spreer, vei cunoaște din alăturata lui epistolă, pre care ți-o încredințez, pentru ulterioarea procedere. [I]ți narez lucrul pre scurt. În oct. 1869 scoțind io de sub tipariu II-a edițiune din Ist. Nat. pentru școalele prim[are], (norm[ale]), am trames lui Filtsch 100 es. în depozit, spre a le vende, pre lingă un rabat de 30 la sută, transportul căziend în partea lui să-l plătească. În nov. primesc de la aceeași firmă a lui Filtsch sub semnătura lui Spreer, epistola alăturată.

Intirziind cu tramitarea responsului la epistola d-tale, fiind că nu era de urgenția, primii eri comptul de la Spreer, împreună cu banii cărților vendute, după un fulminatoriu ce-i tramisesem pre la mijlocul lui ianuariu. Așadară am taliat restul epistolei, care acum devenise inutile în cea mai mare a lui parte și începui p-aceasta.

Archivul o fi așadar mai pe drum. Tocmai bene, pentru că eram gata a-l da la legătoriu, chiar cu lipsa celor două nre. Curios mai e și d. Cipariu. Începu lucrul și apoi [i]l lasă intrerupt mai mult temp, nu-și aduce amente, că se poate întâmpla ca se nu-l mai poată continua. Așia cu Principiale, le începu la 1860 și le continuă tocmai dupe 6 ani, adică la 1866.

Cu organizarea. Bene zici deoparte. Dar io n-ași face nemic, n-ași mișca o piatră de la loc, pînă cînd nu s-ar restitui măcar atîta autonomie Transilvaniei, cît avuse sub regii Ungariei, sub voievozi.

Am primit zilele acestea, de la d. Amante, președintele Curții apelative din Macerata, una scrisoaria, cu 10 nre din „Confederațiunea latină” redeasă de filiu-so Brutu. „Noua Carta a Europei”, ce încă zice că mi-o tramite, au confiscat-o amiciei noștri seculari din Viena ori Pesta. I-am mulțumit tot italianesce și ca un transilvănean. Spune d-lui Boeriu că un prof. din Buc[urești] anume Ananescu, scoate un curs de Istoria naturale pentru clasele superiori: Zoologia, Botanica și Geologia. Aceasta din urmă a și eșit de sub presă.

N. B. Aici în cursul sup. nu se mai propune Mineralogia, ci Geologia. Aseminează din Zool. și Bot.: Fisiologia animale și vegetale se tipăresce de Socec. Să și-l procure, ca să scape școlarii de scrisul cel mult. Eram și io se lucreziu un asemenea manual. Me și apucasem. Inse Socec apucîndu-se a-l tipări p-al lui Ananescu, nu-mi respunse la scrisoarea-mi. Astfel rămăsei cruțat de osteneală. Spune fratelui meu, că nepotul s-a sculat și-și continuă funcțiunea. Dar e bolnavă reu soacra-mea la cumnatul meu.

Salute

La revedere

Michalescu

Doc. nr. 4215

Craiova, 6 aprilie n. 1872

Cetățienel

Am primit penultimul nr. din Archivu afară de Nicolau Măldărescu. Lui i s-a mai-ntemplat atare neregularitate. Dispuneți a i se tramite și lui. Cînd va eși ultimul nr. tramiteți colecțiunea întreagă, de la început și pînă la fine d-lor: Georgiu Chițiu, avocat și Teodor Macinca, prof. Deacă voliți a-l da cite cu 1/2 napoleon, doi napoleoni întreg, 4 (patru) nap. ambe esemplariale. Inse nu comiteți aceasta lui Spreer,

¹⁷ septembrie.

că desigur o se facă încurcătură; ci după ce veți duce toate exempl. la Bl[aj], atunci se faci d-ta ori dl. Cipariu expedițiunea, controlînd bene toate nrele. Mai trimiteți colecțiunea seau nrele din ultimul an, dlor: *Toma Morocnianu*, procuror generale la Curtea de Apel și d-nei Emilia Szkrezeszevski, inginereasă, cu cîte 1 galben. După sosirea opului, voliu tramite banii. În fine, pre lingă nr. 39 al d-lui Măldărescu, de care amentii mai sus, trimiteți încă d-nei Emilia Szkrezeszevski din nr. XV (din 1868) coala ultimă, începînd cu pag. 297. Apoi nrele XXV și XXIX (din 1869). Cred că voui fi bene înțieles. Acum vin a ve esprima părerea de reu, a mai multora de aici, pentru încetarea „Archivului”. De aceea io ași zice o vorba, deși nu se va prende, adecă că încetînd el în Sabiniu, se se continue de la an nou ven., în Blasiu, eșînd odată seau de 2 ori pre lună, deși în coale mai pucine și se se fipseze pentru noi prețiu la 1/2 pol pre an, parale potrivite. De aici ar fi din nou susțienut ca odinioară și eu încă v-ași da concursul meu possibile pentru susțienerea lui.

Serbători fericite

Michalescu

P.S. În articolul d-tale, la pag. 782, linia penult. din coloana a 2-a... „că pre aici înainte de a. 274 s-ar fi dat vreuna baserica, vr[eu]n altariu, vr[eu]n cruce” etc. Cui s-au dat aceste? S-ar putea face întrebarea. Un latinism prea gros. În art. din fruntea acestui nr. „al unora (sic) asemeni cărți”, era mai eufonic: al unoriu asem. cărți. Am primit ultima scrisoaria a fratelui meu, de la 27/5 martiu. Spune-i că suntem sănătoși deocamdată.

Doc. nr. 4212.

Craiova, 25 oct[ombrie] 1872

Domnule Moldovene!

Quod felix faustumque sit. Asta este cea de antaiu epistola, care o scriu pe o measă nouă de scris, ce mi-am făcut zilele aceste. Dea dzieu se-ți potiu scrie de multe ori și bene. Numai negreala jupanului Samitca nu-mi slugăresce bene, cine scie prin ce vasă unse a țienut-o și s-o laped nu-mi vene pînă s-o isprăvi, nefiend multă. [I]ți mulțiemesc pentru împărtășirea scrisorilor fratelui meu, pre cari ți le inapoiez pre toate: în nr. de 11 și un plic scris de Angyal. Dintr-una din ele me convinși cum că visitarea a II-a i-a scurtat viația. Deacă [i]mi descoperia mie mai tempuru morbul, pînă încă nu se îngroșia și pînă nu-l arunca la pat și deacă întrebuintă apa de Căciulata, ca un prof. de l. franc[eză] de aici, om de 65—70 ani — juu că astăzi ar fi în viația. Eu n-am zis în Gaz[eta] că s-a supus la operațiune, ci tocma, din contra, că operațiunea nu se făcu. De altm[întrea] abia scieam ce scriu, supăra, și pe nesce călduri, de cari era aproape se nebumim ca unii din americani. Scrisesem Mureșianului, că deacă socotesce, se omită cele puse în paranteze, fiend de natura mai privată. El însă tipări și parantezea și ce fu în paranteze.¹⁸ Spreer nu mi-a trimis banii, nece nu mi-i va tramite pînă nu-l voi înjura săsesce ori romănesce. Dar și mai bene. Țiene-i în socoteala d-tale, ca să fimmai curînd împăcați. Baniul ultimi de la Năseud pentru Mineralogii, am scris se-i tramită verului Ios. Mihali la Husmezeu, pentru un monument ce am comandat se facă pentru mama mea la Dăbica. Deacă cumva ți i-o fi tramis, mai nainte de a sosi scrisoaria mea acolo, atunci te rog a tramite d-ta 8 fl. sub adresa alăturată. Scrisoaria fratelui meu, cea de antaiu de la Sabeșiu e de la 1 mai și una de la Wiena despre vinul lui A.¹⁹ de la 6 apr. Cum se combină aceste? Din „Propaganda” am veziut una broșura la Olteanu. Nu

¹⁸ Este vorba de necrologul scris de Simion Mihali cu ocazia morții fratelui său, canonicul Grigore Mihali din Blaj și publicat de Iacob Mureșianu în „Gazeta Transilvaniei”, Brașov, 1872, nr. 59—60. Cu acest prilej aflăm date care întregesc biografia lui Simion Mihali.

¹⁹ A. = Axente Sever.

e mare scofala. Autorul ei unu Bujor, a înșelat și pre abonați și pre tipografi în Italia și ne-a făcut și nume reu. Ce s-a făcut cu banii tofălenilor, adunați de aici și de aiurea? Pare că era una sumă bunicică. Am un tener de acolo G. Pop ca conducătoriu în pension și zice că el n-a auzit nemic de acei bani. Se poate? Din Fizică trimiseseam începutul (6 coale) mai-nainte, sub adresa d-tale, deodată cu scrisoarea a 2-a. Se nu fi ajuns? Pentru pachet plății și io 35 bani. Ce mai e cu Archivul, coala ultima? Voi tot întreba ca „Rom.”²⁰ cind se certa cu presa, până va eși.

Salutare

Michali

Doc. nr. 4213.

Craiova, 4 febr[uarie] 1873

Onorabile!

Am primit tot ce mi-ai trimis și ad. 1 ex. întreg din Arch[iv] pre care-l păstrez pentru Chițiu pînă la întîlnire. Tramite și pentru Macinca un asemenea, adresîndu-i-l de-a dreptul. Nr. 40 pentru d. procuror și pentru socia inexprimabilei dn inginer polonez, pre cari le-am trimis a mină cu adresa se-mi răspundă prețitul, cînd se vor înlesni. Acum aștept înaltele rezoluțiuni. Apropo! de socia inginerului. Ea este nemțioia soră cu nevasta Olteanului. Copilul lor — unic — égy becsületes derék oláh fattyu, nu vrea se vorbească nici polonesce, nici nemțiesce, școlariu în cl. III. gimnasiale. De nr. gratis pentru cele trecute, las nu vorbi cu d. Cipariu. Eu înțelegeam pentru venitoriu, deoarece i s-a urcat prețitul și cu 1 nap[oleon] [i]mi îmbrac un copil. Pîn-acum am vreo 5—6 abonați declarați. Bene ar fi deacă l-ai mai potea scoate. Bagă de seamă că nu e bene ei „însuși” ci „înșiși” de n-o fi eroarea typ[ografi-]iei. Nu știu pag. că e la legătoriu. Cu magiarizarea gimnaziului. Oare se fia mai pucin energetic Capitlul metropolitan de-acum, ca cel ep[iscop]esc de la 1842? Ce e drept instigat de Bărnăuți și ascultat de Crainic. De altm[între]a professorii facă cum am făcut io, în timpul lui Festl²¹, dar nu ca Rusu²². Audaces fortuna iuvat. Nu sunteți ai statului ca se ve poată depărta după plac. N-o fi doară Vancea mai slab de anger ca Șiluluțiu. Apoi Cip[ariu]? „Conf. latina” a început a publica cite ceva romănesce la călcîiul foaiei. Așia în nr. din decembrie are un mic respons cătră red[actorul] primariu al „Românului”, Em. Costinescu. În cel din nov. are aceste ++ copiate aci diplomatice: „Mulțumim ziarului prea bun „Federaționea” și onorabilului abonatu[l] nostru pentru traducționea de unui articol cu titulu „Misiunea românilor” din acestei foli”. La provocarea lui Drăgescu i-am trimis una Gram. italiano-romănească și un dialog ital.-rom. de Spinazzola. Cum se întempla ca din Blasius se nu fia nemene abonat la dicționarul limbei rom[âne] de Laurian și Massimu”? Pentru „Archivul” scrie și lui Străjianu la Iași, prof. de l. lat[ină] la gimnaziul „Ștefan cel Mare” și cuiva la Buc[urești] d[e] e[xemplu] lui Papiu. Bateți și se va deschide.

Salutare cordiale

Michalescu

I.P.S. Tramite-mi 1 ex. dein „Portarea de bună cuv[întă]”²³ ca se tramit, eu ori Brutu Amante, direttore della „Confederazione latina”, Macerata (Marche), via Venezia.

²⁰ Este vorba de ziarul „Românul”, al lui C. A. Rosețti.

²¹ Fesztl Károly, consilier școlar numit în 1856 peste învățămîntul romano-catholic și greco-catholic din Transilvania. În legătură cu această problemă vezi și: Ioana Botezan, *Trei documente din 1855—1857 referitoare la Timotei Cipariu*, în *Apulum*, XVI, 1978, Alba Iulia, pp. 359—365.

²² Este vorba de profesorul Ioan Rusu din Blaj.

²³ Carte tradusă de Cipariu și tipărită la Blaj în anul 1855.

II. P.S. A eșit de sub presă în Buc[urești]: „Curs elementar de Istorie Naturală” uvrăgiu complect, pentru clasele sup. din Lycee și Semin., o carte reu scrisă, dar foarte bene lucrată, după statul științei de astăzi de D. Ananescu, Zool[ogia] P[artea] I; Anatomie și Physiologie (P[artea] II); Zool[ogia] descriptivă e sub presă. Eu o voi introduce de la toamnă. Bene ar fi a se introduce și acolo. Partea cea mai esențială a Istoriei Naturale este descrierea organelor și a funcțiunilor lor, începînd de la om. Celelalte sunt, așa zicînd, mai numai copilării; comunică aceasta profesorului de Ist[orie] nat[urală]. Cartea e cu figuri în text. Preț 4,50 franci. De venziare la toate librăriile din capitală.

Doc. nr. 4216.

Craiova, 18/30 nov. 1873

Domnul meu!

Am primit broșura dtale și-ți mulțimesc pentru ea, înse-mi declin competența de a face observări asupra ei, dein rațiuni benecuvătate. Cînd ar fi dein sfera naturalialor, atunci, da, m-ași încerca; apoi nece că am veziut contracritica fostului meu conșcolar. Dein Ist[oria] Nat[urală] cea mică, io nu am esemplaria la mene. Am scris lui Socec, ca se-ți tramită 5. Dein cea pentru gimnasiu încă n-am, decît numai 20 Botanici, cari stau aici într-o librăria, deacă voliesci, și le tramit. Eu aștept ca se iasă pre sem[estrul] II una edițiune nouă și ilustrată, pre care o va scoate Socec de sub tipariu. Cu Ananescu aibi dereptate. Eu am introdus pre a drului Dem. Brînză de la Iași, parte pentru că e scrisă după programa esamenului de baccalaureat, parte că e scrisă bărbătesce, nu copilăresce, cum scriu mai toți bucureșcenii, fără de semne și cu ortografia de preste Carpați. Se vede că o fi fost discipulu lui Bărnuțiu. Dar și aceasta e cam scumpă: 1 # seau 11 lei 75 b(ani) cîteșitrele tomurile și nu e ilustrată. Separate vin mai scumpe, cite 5 lei tomul, afară de Geologia, care e numai 3,50, dar e și mai mică. Geografia și statistica Europei și ai celorlalți continenți, de Angel Demetrescu, e introdusă aici în cl. IV-a gimn[azială]. Ea este preferabilă geografiei lui Michăescu, căci e scrisă nu numai vorbind, ci raționînd, a la Rusu dein Blasiu, „Icoana pămîntului” și fără semne. În loc de „bucuria” zice „gaudentia”. Ist[oria] univ[ersală] a lui Meșiotă e introdusă aici, anul acesta, în cursul sup[erior]. Nu știu cine de la Iași i-a trames profesorului mai multe esemplaria, pre cari nu le-a refuzat. Școlarii noștri în cursul inf[erior] în toate clasele apropia la 100. N-au bănci deajuns, apoi pînă cînd se fac de la stat, trec cite 6 luni. Aici cholera a încetat de astă toamnă (a început înse în Buc[urești]), dar difteria seceră tare la copii.

Independența este opera lui Boerescu, dac-o fi. El și-a propus în cap a o face, încă de pre timpul rebelului franco-teutonic. Liberalii o combat. Nu știu cum ar fi mai bene. Nemții vor prin ea se-și atragă simpatia, în locul francezilor. Partidele nu pot să dispară, căci atunci n-ar mai fi viața în națiune, dar cum că ele sunt prea pasionate ai toată dreptatea. Roșii, deși nu sînt toți oameni de bună credința, eu-i prefer, pentru că voliesc „unirea tuturor românilor”, pre cînd albi și albaștrii n-o voiesc.

Am vendut 3 es. din „Archivu”. Credeam că-ți voi tramite banii în nov. Dar din dec. nu vor remîne. Tot atunci și pentru „Economu”.²⁴

Salutare cordiale

Michali

²⁴ „Economu”, organ periodic pentru toți românii de economia, industria și comerț, Blaj, 13 ianuarie 1873—13 martie 1881.

Doc. nr. 4217

Craiova, 2/14 dec[embrie] 1873

Domnul meu!

Vei fi așteptînd banii: atît d-ta, cît mai vîrtos d-l redactor al „Economului”, ilustrat fără ilustrațiuni. Quod difertur, non aufertur. Vor sosi și aceia. Am se liau de la un părente de copii 50 de napoleoni și atunci... Era se mi-i tramită în gbre²³. Poate nu s-a înlesnit, dar în 10bre [i]i primesc negreșit. De Crăciun nu va trece. Așia cred. Într-aceea te rog se mai garantezi pentru 1 es. din „Economu”, pre care mi-l tramite (de la început) seau d-ta, seau redacțiunea lui, sub adresa mea, pentru un nume Ștefan Malciu proprietariu, pre care se-l treacă și între abonații anului venitoriu, deacă va continua foaia. Cînd ar eși regulat poate i-ași mai face pucini abonați p-aici, dar nr. de la 1 oct. veni la finitul lui nov., așia ce folos pot avea abonații de consiliile date pentru „lucrul din octobree” etc? Celi 2 abonați de mai deunăzi primiră și eli esemplariale lor tot acum. Banii nu mi i-au dat încă, inse mi-i vor da ei; cu unul nece nu m-am întălnit încă. Cu acea ocașiune voi întreba deacă voliesc a continua abonamentul și pre an[ul] v[ă]litor. Ar fi bene să nu se depărteze tare de pronuncia, ca se fia citit și aici. Econumul nu e Archivul. Lectorii lui vor fi alții. Ți-am fost însemnat că am introdus în cursul super[ior] Istoria Naturale a drului Dem. Brînză, prof. la Universitatea dein Iași, cu consensul școlarilor, deși trecusem 1/2 materia din Zoologia lui Ananescu. Autoriul, la rogarea mea, i-a redus prețiu la 10 lei n. dein 11 l[ei] 75 b[ani], nu atît pentru acest superplus, ci mai vîrtos pentru ușurînția plățirei dein partea elevilor (p[oli]i parale potrivite). Mi-a dat 2 es. pe deasupra pentru transport, care inse fu 25 l[ei] și 90 b[ani] p. 50 ex. Iașii sînt departe de aici, ca și Bistrița. Ce e drept, pachetu încă era mare și greu, chartia fiind groasă. Și mi-a mulțieimit de unele observațiuni, ce-i făcusem, zicînd că le va folosi la a 2-a edițiune, care se prepară a o scoate ilustrată (nu ca Econ[omul]). Cartea e bene lucrată și bene scrisă, tipariul limpede, ortografia fără coade și căciule. [I]ți este mai mare dragul a o lua în mînă. Școlarilor încă le mai place. Stilul e ceva mai greu, ca al lui Ananescu. Cînd ar fi la adecă, pentru Transilvania ar reduce și mai tare prețiu, adresîndu-se cineva la autoriu. Pin' atunci încă procurati un es. ca prospect. Închideți 4—5 fl. într-o scrisoare cătră autoriu, și-l va tramite sub fascia (vulgo, p-acî bandă). Se nu întîrzia spedierea esemplariului amentit din Econumu.

La revedere, fiind pină atunci al dtale

cu stimă
Michalescu

P.S. Ți-am tramis 10 Bot[anici] și 6 es. din Compendiu, din o librăria de aici, neavînd Socecu. Aproposito! Trece-ar acolo? ca se-l tipărim ilustrat, fiindcă aici e șterasă din progr. școl. prim. Istoria nat. și Fisica.

Doc. nr. 4218

Craiova, 16/28 aprilie 1875

Domnule Moldovene,

Am se refuesc o socoteală cu d-ta, aceea a Archivului. Mi-ai fost tramis mai anu tiertiu 5 exemplaria, a 2 napoleoni seau 40 de franci=200 fr., dîndu-mi rabat 10% aveam se-ți respund 180 franci. Din aceștia am și respuns 6 nap[oleoni]=120 fr[anci]; mai am se respund 3 nap.=60 fr[anci]. Astă eamnă am vendut cel din

²³ noiembrie.

urmă exemplariu. Cei 30 napoleoni i voi tramite, mai curînd seau mai tîrziu, înse negreșit în veara aceasta. Te rog atît pre dta, cît și pre d. Cipariu, se aveți pucînă răbdare, pentru că în prezent me aflu tare strîmtoat. Aici de astă toamnă încoace domnesce o crîse de bani teribilă. Aceasta nu m-ar privi de-a dreptul așa mult, pentru că salariul tot mi-l primesc, cînd mai iute, cînd mai tîrziu, înse complet; dar m-am încurcat și eu, după esemплу altora, cu o secătură de așa numit pension, și parenții plătesc atît de reu și cu anevoia, anul acesta, încît am trebuit să le țin copii mai mult din leafa mea, luată pre luni înainte. Causa crisei finanțiarie de aici este că nu se caută bucatele, cari mai singure aduc bani în această țeară emina-mente agricolă. Stau magazinele încărcate, mai ales de grîu și nu se face nici o venziare, nece o comandă pre la porturi; mașine de spirt nu sînt, ca se-l consume. În Occidente, specialmente în Francia a fost o recoltă foarte abundente, veara trecută. Apoi ne face mare concurența Rusia meridionale, Turcia, chiar și America și cu producte mai bune și mai alese ca ale noastre. Neveasta e bolnavă în pat de o lună de zile. Are o boală eredita de la ultima facere, care m-a pus „pe gînduri”. Mai-nainte speram, că fiind cu mult mai teneră ca mene, [i]mi va supraviețui, și astfel la o nenorocire va potea sburătăci cei copii, cu micul ajutoriu ce l-ar obține de la stat, dar acum me tem că se va intempla chiar din contra; pentru că deși se va scula astădată, deplnă sănătoasă tot nu va fi. Cărțile mele: Zoologia și Botanica au fost tramise la comisiunea cenzuratoria din Iași. Deacă le va aproba, se vor retipări la Sococ în Buc[urești], deacă nu — nu. Comisiunile erau se-și termine operatul și se-și dea reportul încă la decembre a. esp.; nu și l-au dat încă nece pînă astăzi. Se vede că lucrează foarte boeresce. Olteanu a dimisionat din profesură. El s-a făcut tutorul și îngrigitoriul moșielor unor minori remași de un cumnat al seu: Otetelișianu. După ce vor cresce aceștia, zice că va lua o moșie cu arendă, care tot mai mult venit i va aduce, decît leafa profesorale. Și are dreptate. Luptele electorale sînt foarte înveninate, deocamdată în presă. Drăgescu turbură și el apa în „Oltenia”. I-au zis că mai mult servițiu ar face națiunei, arătînd în presa italiană suferințele românilor de dincolo; deacă nu s-a așezat între ei, cum era angajat, măcar alita se facă, mai bene decît se se amestece în cabalele partidelor interne. Dar ce se-i faci, are și el o mîncărime, ca toată lumea. Era bene se-i scrii și dta cîndva în sensul acesta, și alți cunoscuți ai lui. Te rog se primesci salutările mele cordiali.

Mihalescu

P.S. Nece un prof. de la cele 4 gimnasia rom. din Austro-Ungaria n-a tipărit un manuale de ist[orie] nat[urală] măcar pentru curs[ul] inf[erior]?

Doc. nr. 4219

Craiova, 30 sept[embrie] 1875

Domnul meu!

[I]ți tramit 11 fl. cu care se se solvească prețîul cărților tramise, împreună cu portul lor. Pre Ist. Nat. nu era prețîul pus, cred înse că nu ese din limitele florenului. D. Anca a lua din Compendiul meu descrițiunii întregi ca d[e] e[semplu] a leului ș.a. din vorbă în vorbă. Aceasta nu este leale, ba pînă la un punct oarecare nece permis. Potea se împromute ideia și apoi se o îmbrace cu vorbele sale. De nimene nu me super, numei cît că le-a adoptat și pre cele erate de tipografia, pr[e] e[semplu] „Caprimurgului” în loc de „Caprimulgu” (Caprimulgus europeus). Complemente respectuoase d-lor Cipariu și Papfalvi. Salutare celor cunoscuți, de-mpreună și d-tale, ca amic

Mihali

Doc. nr. 4220

Craiova, 7 iunie 1877

Iubite Domnule!

Zilele trecute [î]mi zise profesorul Valerian, că lui [î]i vine încă ambe foile dv., deși în aceste timpuri de nesecuranță și de crise pecuniaria nu s-a declarat că se reabonează; cu toate acestea va plăti abonamentul cînd se va înlesni, dar ar dori că se răminia numai cu F[oaia] scol[astică] și mă întreabă: cînd a expirat abonamentul vechi și de cînd a început cel nou? I-am răspuns că abonamentul la ele se consideră din an în an (anul civil). Atunci a zis: bine dar pentru sem[estrul] I voi răspunde abonam. pentru amîndouă, iar în sem. II se mi se trimite numai „Foaia scolastică”,²⁶ pînă la alte înpregiurări mai favoritoare. După cîteva zile am întrebat eu pre prof. Constantinescu că: vinu-i și d-lui foile? și mi-a răspuns că: da, nu scie înse cum stă cu abonamentul. I-am explicat și lui și atunci a zis că va plăti. Acum viu a te întreba pre d-ta că, unde să trimite banii: lui Socec, ca și anul trecut seau la redacțiune? Eu cred că mai bine lui Socec pentru că pare-mi-se ei vor fi în bancnote de-ale noastre, cari acolo nu vor avea nece o valoare, precum n-au nece ale dv. la noi, decît numai la zarafi. Afară de aceasta și esperierea va fi mai facile. Nu știu cari mai sînt abonații dv. de aici pentru că din cauzele arătate de d. Valerian n-am mai amblat la templul seu după abonați. D-ta arată-mi și eu voi scoate ce voi putea. În urma primirii de către Cameră a programei celei nouă (cu 8 cl.) cu votarea bugetului Instrucțiunii, ministerul m-a numit la științele naturale propriu-zise (ist. nat.) în cl. II, III, VI, VII și VIII, iar fizica și chemia a dat-o altuia în cl. I, IV, V, VI și VII, cu începere de la 1-a sept. v. Astfel o se-mi retipăresc pentru septembrie v. manualul de Ist. nat. pentru cursul inf. modificat după programa cea nouă. Dar mai-nainte de aceasta m-am apucat să traduc textul francez de lîngă tablourile de Ist. Nat. trimise def[initiv] min[istrului] Maiorescu. Cel ce însocea tablourile de plante (scut și nesistematic) s-a tipărit și din el am trimis cîte 1 ex. d-tale și red[actorului] „Econom[ului]”. Nu știu primitu-l-ați, fiindcă n-am veziut nic, o mențiune în „Foaia scol[astică]” ca de altele. Acum traduc textul tablourilor de animale, scris mai bene și mai sistematic după dr. Schubert, deși nu se potrivește în cele mai inferioare după programa noastră, dar me voi putea totuși bene folos cu ele în prelecțiunile mele. Fiacare broșura ce va eși, și-o voliu trimite cu rogarea ca se o publici în „Foaia”²⁷ și se o recomanzi școalelor ce vor poseda acele tablouri (edite de Schreiber din Esslingen și reedite de Spreer din Sabiu, cu nomenclatura rom[ânească], ale noastre sînt mute). Noi mai avem nesce tablouri anatomice de Fiedler, dar fără text și chiar fără catalog. Deacă n-ai primit catalogul (micul text) plantelor, se și-l trimite a 2-a oară. Eu cred că școalele dein Blasiu au tablourile lui Schreiber seau Spreer. Deși ești celibe, totuși cred că te interesează cît de pucin de familiile române, cari ele susțin națiunea, pentru care și d-ta lucrezi mult. Află dară că pre la 3 ss. mi s-a născut al 10-lea copil, un fețior, pre are l-am botezat Si-meon ca auguriu, se fia ultimul, cum fusesem și eu. Ajungă! Am așadar 4 fețiori și 3 fete, afară de cea măritată. Cel mai mare este în cl. V-a și înrolat în compagnia studenților, mînuiesce bene arma, se înțielege înse că numai pentru paradă pîn-acum. Examenale le facem regulat ca și altădată. Te salut și dzieu cu noi, cu toți

M.

²⁶ „Foaia școlastică”. Apare ca supliment la „Economu” pînă în 1875. De la această dată apar împreună pînă în 1881, cînd se va tipări apoi separat, de două ori pe lună. Redactor și proprietar dr. St. Pop.

²⁷ Se referă la „Foaia școlastică”, vezi nota 26.

Doc. nr. 4221

Craiova, 4/16 iuliu 1877

Stimate Domnule!

Am primit scrisoarea și cărțile. Te rog a spune respectuoasele mele mulțămiri d-lui Cipariu pentru frumosul prezent ce mi-a făcut. Am expediat broșurile cerute, punând în dosul uneia 25 xr. în bn., în m[onedă] sun[ătoare] ar fi numai 20. Astăzi trimit la tipografia m[anuscris]ul cu „descrierea tablelor zoologice”. Ve voi trimite 1 es. după eșire. Când vor trebui esemplaria, adresați-ve de aci înainte prein libră-librăria Kraft de acolo, cu care doue librării de aici vor se se pună în corespon-denția. Pentru acest scop, trimiteți-mi 2 cataloage, închise în cele doue Foi ce edi-tați, ca se le dau librarilor după dorenția lor espres. Astfel vin cărțile cu prețul lor fără a li se adauge prețul transportului, care privește pre librari, în socotelile lor. M-am bucurat foarte mult de înaintarea Blasiului în respectul tipografic și biblio-polic. Dorene numai că și acolo și aici (în Craiova) tipografii și librării sunt streini, aici ebrei, nu români. După distribuțiunea premiilor ți-am fost transmis nesce Indici cu premiații din clasele primarie; premiații și promoțiații din cl. secundarie. Din cești din urmă s-au oprit foarte mulți, 1/2 și mai bine dein unele clase, ca se repe-teze esamenenele la 7bre. Numerul totale în liceu a fost de 435 școlari. Ți-am mai expediat un Monit[or] Oficial din a[nul] tr[ecut] cu programa studiilor dein licee, gimnazia, școalele primarie și normale (seau preparandiali), ca se vedeți p-acolo, ce se înveția aici: Programa școalelor comerciali, industriali (de meserii) și a școalelor secundarie (gimnas[ia]le) de fete nu s-a potut vota anul tr[ecut] de Consiliul ge-ner[al] al Instrucțiunei. Poate că anul acesta deacă se va convoca. Pentru „Foae” voi transmite banii la Socec, precum mi-ai scris. Voi aștepta eșirea banilor de chartia, pentru înlesnire. Pin-acum a plătit numai Constantinescu și I. Pop. Dar cu Malciu e reu că tocmai cind a sosit biletul plecase fiu-so de aici și nu știu deacă s-o mai întoarce, pentru că a ramas repetent din mai multe obiecte și vrea să plece la Bucu-resci supărat fiind. Străjanu este aici cu nevasta-sa cu tot și aici rămîne preste toată. vacanția. Ei veniră doi și se vor întoarce trei, deacă vor fi sănătoși și unii și alții. Primesce de la dinsul multe complemente. Primesce și de la mine mul-țămita pentru gratulațiunea ce-mi făcuși în privinția fililor mei. M-ași bucura inse deacă ași vedea așiezat pre cel mai mare cum se cade, ca se poată vedea de cei mai mici. Cel din cl. II-a a fost bolnav de un ochiu aproape 2 luni, mi-a părut bene că a potut trece clasa. Dea alt[mintrea] are mai multă soliditate ca cel mare.

Te salut frățiesce
al d-tale

coleg și amic
Michalescu

Doc. nr. 4228

Craiova, 28 iulie 1877

Vindeți „Descrierea plantelor” cu 20 xr. numai 1 exempl., fiind prea scumpe cu 25 xr.

Mihali

Doc. nr. 4222

Craiova, 20 august st.v., 1877

Domnul meu!

După cum ve scrisesem astăveară, am dat la tipariu Istoria naturale pentru cursul inferioriu gimn. Inse fiind eu pre timpul vacanției la țeară, la d. gener. Ma-gheru, nu s-a pus sub presă pînă zilele aceste, cind m-am reîntors; astfel ea va eși

pre cînd începem noi cursul, pre la 1-a sept. v., ear pentru dv. s-a întîrziat. Nu știu, în lipsa manualelui meu, ce manuale va fi introdus prof. de Ist. nat. de acolo? și deacă va mai volî a reintroduce acest manuale (al meu). În cazul acesta l-ași roga se mai aștepte una septemina, pînă cînd ese de subt teasc. În totale, pînă pre la 15 sept. v. va avea toate exemplariale necesare. I-am expediat 1-a coala ce eși astăzi, spre vedere. În cazul primirei manualelui meu, comandă se se facă preîn librăria Krafft de acolo, cătră librăria lui *Saul Samitca* de aici. După ce termin edițiunea cursului inf. me apuc de compunerea manualelui pentru cursul superioriu. Acesta se va tipări cu ortografia cipariană întocma. Nefiend acasă mi s-a pierdut nr. 15 dein Foaia Scolastică. Te rog a mi-l tramite înc-odată dese poate. N-am tramis încă nimic din bani lui Socec. Voliu tramite pre la mijlocul lui 7bre, cînd se întoarce fiia-mea la București — și cînd oamenii reintorcîndu-se de pre la țeară la orașiu — voliu putea aduna banii, ce nu i-am adunat pîn-aci.

Salutare

S. Mihalescu

P.S. Descrierea animalelor din tablele lui Schreiber (și Spreer) se tipăresc tot acum în tipografia „Benvenisti” (tot ovreu). Va eși și aceasta cam pre la 10—15 sept. v. Comanda acesteia se se facă la librăria „fraților Benvenisti”. Cu Philip Lasar n-am comunicațiune.

Doc. nr. 4223

Craiova, 26 nov. v., 1879

Reverendissime Domnule canonice!

Stimate amice!

Cetînd în jurnalul „Observatorului” nr. 90, instalarea d-tale ca canonic, împreună cu a d-lui dr. I. Rațiu, m-am îmbucurat foarte mult pentru această numire foarte meritată, și-ți gratulez orîndu-ți călduros, ca se poți porta această înaltă demnitate bisericească ani mulți spre lauda și folosul națiunei în genere și al bisericeii în parte. Asemenea orez și celuialalt d. coleg al d-tale cu toate că nu cunosc care este din acei mulți Rați, cîți i-am cunoscut și cîți au trecut ca elevi pre subt lecțiunile mele. Deacă se mai interesează cineva a sci ceva despre mine și familia mea, aflați că, pre lîngă cele doue fete măritate, mai am încă 4 fețiori și 2 fete. Din cari cel mai mare este la facultatea de medicină din București, intrat după luarea baccalaureatului (maturitatea), în etate de 19 ani. Al doilea în etate de 15 se află în cl. V-a liceale de aici. Acesta este cît mine, celălalt cu 2 palme mai înalt. D. Cipariu trebue se fia tare slăbit de betrineție, de n-a luat parte atunci la servițiul divin, cu ceilalți capitulari. Corpul profesoral de aici în nr. de preste 50, a înființat un club. Acolo țiene fiacare sîmbătă seara o conferenția literaria seau științifică. Eu sum înscris pentru sîmbăta de la 23 febr. și voi se vorbesc despre „Migrațiunea animalelor”, de nu-mi voi schimba planul pîn-atunci pentru un alt obiect. Spune, te rog, d-lui Cipariu și d-lui Papfalvi respectuoasele, altor mai teneri călduroasele mele salutări, iar d-ta primesce îmbrăcioșările mele cordiali.

S. Michalescu

THE CORRESPONDENCE BETWEEN IOAN MICU MOLDOVAN AND SIMION MIHALI (II)

(Summary)

We continue to publish the second part of the correspondence between I. Micu Moldovan and S. Mihali.

In the previous issue of the revue „Marisia”, p. 201—226 we edited a detailed study on the personality of Simion Mihali as well as on the whole set of letters, and in the appendix we included the first 16 pieces. In the present issue we reproduce the rest of 20 epistles addressed by S. Mihali to I. Micu Moldovan at Blaj.

If the first 16 documents, presented chronologically, illustrated the period of December 27, 1866 — February 23, 1870, the 20 letters given here as a conclusion cover chronologically the space of time between March 10, 1870 and November 26, 1879.

The subject matter, as in the previous documents, is mostly heterogeneous. Thus, in them can be found aspects of the prodigious activity of S. Mihali as a teacher, educator and writer of schoolbooks, as a propagator and animator of the political and cultural relationship between the Romanians on both sides of the Carpathians, as a disseminator of scientific knowledge in the large masses of people etc.

It is known that Simion Mihali was born and lived in Transylvania, worked as a teacher of natural sciences at Blaj before 1860, the year in which he would cross the mountains and settle in Craiova as a teacher at a lyceum. There he would continue activity till 1891, when he retired.

CONTRIBUȚII TEORETICE ȘI PRAXIOLOGICE ALE ECONOMISTULUI VASILE C. OSVADĂ LA EVOLUȚIA STRUCTURILOR SOCIAL-AGRARE DIN TRANSILVANIA

POMPEI BELCIUG,
VASILE DOBRESCU

Activitatea și opera economistului Vasile C. Osvadă (1875—1931) desfășurată la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, prea puțin studiată, este reprezentativă pentru evoluția ideilor social-economice din Transilvania pînă la 1918 ca și pentru frământata perioadă a celui de-al treilea deceniu al României postbelice. Personalitate cunoscută în viața politică a românilor transilvăneni, Osvadă este prezent mai mult în activitatea social-economică a timpului său. După studiile făcute la Blaj, Brașov și Viena îl găsim ca director la banca „Agricolă” din Hunedoara, director al Reuniunii proprietarilor de vite din Orăștie, membru al congregației comitatului Hunedoara. Această activitate îl va impune în cadrul secției economice a „Astrei”, iar după 1918 ca secretar al resortului pentru agricultură în Consiliul Dirigent. Prin bogata activitate publicistică* și socială, în calitate de neobosit animator al vieții economice naționale, V. Osvadă continua tradițiile democratice ale școlii economice burgheze transilvănene, reprezentată de personalități de seamă ca: George Barițiu, Pavel Vasici, Ștefan Pop, Visarion Roman, Ioan Roman, Partenie Cosma, Eugen Brote, Demetriu Comșa, N. Petra-Petrescu, Cornel Diaconovici și alții, ocupînd un loc distins prin activitatea teoretică dar mai ales practică în rîndurile promotorilor și susținătorilor ideilor care militau pentru fundamentarea unei vieți economice naționale independente. De altfel, se numără printre reprezentanții orientării social-politice radicale din mișcarea națională transilvăneană „Gruparea tinerilor oțeliți”, care-și propusese relansarea luptei naționale prin noi metode și mijloace, dintre care principiul emancipării economice a poporului român ocupa un însemnat loc. Orientarea sa socială reflectată în opera economică se înscrie pe linia obiectivelor burgheziei române transilvănene în preajma unirii Transilvaniei cu România, iar după 1918 a burgheziei mici și mijlocii în lupta cu tendințele acaparatoare ale marelui capital financiar.

* Amintim printre lucrările mai importante ale autorului: *Băncile populare din România*, Sibiu, 1907; *Legea tovarășiilor — introducere și îndrumări*, Orăștie, 1907; *Mișcarea cooperativă în „Transilvania”*, an. XLIII (1912), nr. 1—2; *Reforma agrară pentru Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, București, 1922; *Material pentru soluții economice*, Cluj, 1923.

Ideile economice și proiectele le susține și le dezvoltă teoretic ca urmare a colaborării intense la diverse reviste și ziare. Îl găsim prezent în coloanele periodicelor „Libertatea” (Orăștie), „Tribuna”, „Revista economică”, „Lupta”, „Bunul econom”, „Tovărășia” (editată din inițiativă proprie), „Transilvania”, „Țara noastră”, „Societatea de mâine”, „Biruința” și „Voința” (Cluj) unde pune în discuție și analizează majoritatea proceselor economice care interesau societatea vremii. Preocupările multiple în planul economic și social se opresc îndeosebi asupra domeniului agrar. Sînt introspectate relațiile economice și sociale din lumea satului, stadiul și organizarea producției agrare, oferind soluții privind modernizarea agriculturii, introducerea unei agrotehnici înaintate în vederea îmbunătățirii condițiilor de trai ale unor pături largi din rîndurile țărănimii. Pînă la 1918 preocupările sale în viața agrară vizează nu numai rezolvarea unor obiective social-economice, ci și naționale, dovedind înțelegerea reală și deplină asupra interdependenței acestor factori în mișcarea națională transilvăneană. „Fiindcă noi românii vrem să trăim și vrem să fim și factori puternici ai vieții — datorință sfîntă avem să ne întărim economicește”¹. Problema organizării vieții economice pe baze naționale era privită în mod principal și constructiv de către Vasile Osvadă, care demonstra că numai în asemenea cadru propice se pot aplica orice inițiative economice, că promovarea unei asemenea politici economice nu diminuează spiritul de înțelegere între națiuni, ci, dimpotrivă, fructificîndu-se la maximum potențialul lor economic să contribuie real la progresul general. „Fiecare neam își are trebuințele lui, își are calitățile lui speciale și prin urmare puterea și importanța fiecărui neam ca factor economic e deosebită. Pentru ca acești factori economici deosebiți să-și poată dezvolta întreaga lor putere de muncă în toate energiile ce le au — desigur că chiar în baza principiilor de economie națională — trebuie să năzuiască la formarea de tot atîtea grupări economice separate ca să le dea cadrele trebuincioase pentru ca să-și poată folosi toată puterea lor economică, ca astfel să fie factori folositori prin neamul lor, patriei, și prin aceasta omenirii întregi”². Ideea legăturilor directe dintre viața politică și cea economică în sine nu era nouă și nici n-a fost profesată exclusiv de către V. Osvadă. În cazul său, noutatea constă în perseverența susținerii unei eficiente propagande agrar-economice și în elaborarea unor soluții practice, originale, menite să contribuie la raționalizarea și dezvoltarea agriculturii printre care, un rol capital l-ar fi avut, cooperația în diversele sale forme de manifestare.

Cooperativismul propagat de V. Osvadă tindea programatic spre îmbunătățirea condițiilor materiale ale unei însemnate părți a țărănimii căutînd să cuprindă întreaga viață economică a satelor. Animat de aceste principii economice, Osvadă definea rolul cooperației și al promotorilor ei scriind următoarele: „Însuflețirea și dorul de a muncii și

- „Tovărășia”, an I, nr. 1, 1 ian. 1906, p. 1.

² *Idem*, an 6, nr. 10 din 17 oct. 1911. p. 1.

noi, ca să ajutăm poporul nostru să apuce mai ușor pe calea înaintării economice, ne-a îmbărbătat să ridicăm steagul tovarășiilor"³. „Sînt încredințat — continua el — că din satele noastre prin tovarășii mai poate fi alungată lipsa, necazul și jalea traiului din samă afară de greu"⁴. Prin cooperativism se considera că se pot atinge mai ușor unele deziderate economice, culturale și naționale. În mod practic se pot crea condiții propice pentru procurarea de mașini agricole, unelte, semințe, se stimulează creșterea animalelor, a unor plante tehnice și dezvoltarea unor domenii economice mai puțin cunoscute și practicate de români în acea perioadă, ca meseriile și comerțul. Astfel organizarea cooperației asigură în perspectiva apropiată posibilitatea întemeierii unor „cetăți puternice și în contra sărăciei și pentru bunăstarea economică"⁵. Dar cooperația e văzută nu numai ca un mijloc de salvare a micilor producători în fața concurenței capitaliste, ci și ca o pirghie a dezvoltării lor economice, în consecință a îmbunătățirii stării lor materiale. „Eu găsesc cooperația — scria Osvadă — în studiul „Mișcarea cooperativă" — că este cel mai potrivit mijloc pentru rînduirea și îndestularea trebuințelor, ca izvor de producțiune, pe de altă parte prin oferirea prilejului ca micile, ca și puternicele existențe, care oricum sînt lipsite ori împiedicate în folosirea individualității lor să poată fi, să poată ajunge ca factor să se afirme atît cît le este valoarea inerentă în lupta vieții"⁶.

Un rol de seamă în propagarea ideilor cooperatiste l-a avut periodicul „Tovărășia" (1906—1911), al cărui conținut merită a fi relevat, intrucît ne dezvăluie cu pregnanță ideile social-economice și politice ale lui V. Osvadă, de altfel editorul și autorul majorității articolelor cuprinse într-insul.

„Tovărășia" al cărui subtitlu „Foaie povățuitoare la formarea și conducerea însoțirilor economice cum și pentru agricultură, meserii și negoț etc" exprima sugestiv conținutul articolelor și însemnărilor pe care avea să le cuprindă, își propuneau să contribuie la progresul economic al românilor din monarhia austro-ungară prin promovarea ideilor asociaționismului. Năzuiau, asemenea primei reviste economice transilvănene românești „Economul", să îmbrățișeze toate ramurile economiei naționale și, ceea ce e demn de subliniat, să le impulsioneze dezvoltarea prin intermediul „însoțirilor economice", adică al cooperației. Prin această orientare tematică „Tovărășia" se distinge ca un periodic economic aparte, numărîndu-se prin consecvența propagandei în favoarea cooperativismului printre puținele reviste de acest gen din România, care a suscitat în scurta sa existență atenția deosebită a publicului. Dovadă sînt cele peste 7 000 de abonamente înregistrate în anul al cincilea de apariție, cifră demnă de reținut pentru acea epocă.⁷

³ *Idem*, an 1, nr. 2 din 1 ian. 1907, p. 1.

⁴ *Idem*, an 2, nr. 13 din 20 apr. 1907, p. 1.

⁵ *Idem*, an 2, nr. 2 din 1 ian 1907, p. 1.

⁶ V. Osvadă, *Mișcarea cooperatistă*, Sibiu, 1912, p. 3.

⁷ „Tovărășia", V, nr. 9 din 27 mai/9 iunie 1910, pp. 1—3.

Publicația pornea de la afirmarea importanței factorului economic în istoria și evoluția unui popor și își propunea să impună, în politica și viața națională a românilor transilvăneni, în primul rînd acțiunile economice, socotite ca cele mai potrivite și mai puternice forme pentru asigurarea succesului manifestărilor naționale, garanții sigure ale unor largi mișcări politice independente. „Acțiunile economice sînt cele mai potrivite mijloace pentru a ajunge la o mai bună existență și la afirmarea ca factor al omului, al cetățeanului și a națiunilor. Un om, un neam, ce vrea să trăiască, să se valideze și să-și intrupeze idealele trebuie să-și aibe armele puternice ale bunăstării economice”⁸. Expunerea voalată a unor tendințe de asemenea natură, prezente în viața economică a Transilvaniei la începutul secolului XX, ca reflex al ideilor politice a unei părți mai active din cadrul burgheziei românești, printre care se număra și Vasile Osvadă, în periodicul „Tovărășia” se va concretiza în sfaturile și orientările pe care această publicație va căuta să le schițeze asupra evoluției ramurilor economice îmbrățișate sau necesare a fi profesate de către poporul român în vederea consolidării vieții sale economice.

Ideile cooperatiste erau practicate îndeobște în această epocă ca un panaceu pentru remedierea situației materiale sau atenuarea contradicțiilor sociale. Din acest punct de vedere, „Tovărășia” se integrează perfect curentului general cooperatist, cînd opune perspectivei ruinerii micilor producători de către concurența capitalistă opțiunea înființării „însoțirilor economice”, considerate ca „armele cele mai bune și mai puternice”⁹. În consecință, publicația prezintă avantajele sistemului cooperatist mai întîi în mod teoretic, dar și prin exemplificări la situația concretă, de obicei precară, a micilor producători de la sate, cărora le sugerează în permanență soluții legate de întemeierea diverselor tipuri de cooperative. „Ținta însoțirilor este să adune și să întărească pe cei mici și slabi, pe cei sărăciți”, prin ele aceștia „pot să-și ajute producțiunea, valorizarea și comerțul de care au trebuință”¹⁰.

În propaganda cooperatistă publicația va folosi ca argumente și realizările rodnice ale cooperației naționalităților din Transilvania, ale popoarelor din monarhia austro-ungară sau ale vecinilor acesteia, în primul rînd ale cooperației din România. „Poporului trebuie să-i arăți multe reușite colo și colo, dacă e să-l poți îndupleca, a porni și el la ceva nou în viața economică și culturală. Pentru aceea prin „Tovărășia” ne-am străduit din capul locului să aducem înainte, mai ales pilde și dovezi din încercările de colo și de colo care să încredințeze în sufletul său pe fiecare român că bine face de va porni pe drumul tovărășirii în cele economice, căci însoțirea face și pe cei slabi ca și pe cei tari, pe cei neînsemnați să ajungă la însemnătate... Că dacă cei din Țară la bine au ajuns prin introducerea întovărășirilor, apoi negreșit că nici

⁸ *Idem*, I, nr. 1 din 1 ianuarie 1906, p. 1.

⁹ „Tovărășia”, III, nr. 24 din 25 decembrie 1908, p. 1.

¹⁰ *Idem*, I, nr. 2 din 7/20 ianuarie 1906, p. 11.

la noi, la rău nu o să ducă". Exemplificările și relațiile pe care V. Osvadă le stabilește între cooperăția românească din Transilvania și cea din Vechiul Regat român își aveau nu numai o firească filiație economică cu efecte stimulatoare, ci și o nuanță evident politică. Nu rareori sînt puse în antiteză bilanțurile cooperăției de dincolo și de dincoace de Carpați, pentru a se vedea discrepanța evidentă între relativul progres al cooperăției din România după 1900 și evoluția anevoioasă a celei românești din Transilvania. Apariția sistematică a unor articole de acest gen sub titlul general „Mișcarea tovărășiilor în România” sau „Noi și ceilalți” oferea totodată prilejul dezvăluirii unor forme sau modalități noi de întemeiere practică a cooperăției. Pe de altă parte, periodicul sublinia necesitatea stabilirii unor legături cît mai trainice și mai firești între românii din monarhia austro-ungară și statul român independent pentru accelerarea progresului economic general al poporului român. În acest sens sînt lansate îndemnuri și propuneri pentru lărgirea contactelor cu caracter economic, participarea la manifestări comune de genul expozițiilor economice. Sînt semnificative în această privință rindurile scrise cu ocazia participării românilor transilvăneni la Expoziția din 1906 de la București. „Dorul nostru e dus pe aripile nădejdi ca expoziția română să fie un puternic imbold, un promițător început, ca să căutăm și să aflăm legăturile economice între noi și între frații din Regat și frații din celelalte țări unde românii locuiesc. De la legăturile acestea economice așteptăm noi izbăvirea neamului nostru, izbăvirea dorită cu atît de dulce meșteșug de iubitul nostru Goga...”¹¹.

Pentru reducerea impedimentelor și riscurilor în activitatea practică de înfăptuire a cooperativelor, Vasile Osvadă prezenta în „Tovărășia” pe larg legile statului care permiteau înființarea și favorizau dezvoltarea acestora, însoțindu-le de recomandări amănunțite și practice. Din aceleași motive, ca și pentru înlesnirea răspîndirii cît mai rapide și eficace a formelor cooperatiste, sînt publicate proiecte de statute tip, privind diverse „însoțiri economice”, de obicei dintre cele mai simple și mai apropiate prin natura lor de situația economică specifică a țărănimii transilvănene. Spre exemplu, sînt prezentate proiectele tip pentru tovărășii de asigurarea vitelor, de arendarea unor suprafețe de pămînt, „de lăptării” etc. De asemenea, îndrumările exprimate în periodicul „Tovărășia” se referă în mod amănunțit la formele cele mai potrivite ale cooperăției, ca și la întîietatea întemeierii acestora în funcție de nevoile și posibilitățile economice ale satului transilvănean la începutul secolului al XX-lea.

Cooperativismul promovat de V. Osvadă în periodicul „Tovărășia” tindea programatic spre îmbunătățirea condițiilor materiale ale unei însemnate părți a țărănimii, spre implicarea acesteia într-o activă și permanentă acțiune economică, înglobînd totodată o doză apreciabilă de

¹¹ *Idem*, II, nr. 16—17 din 1 iulie 1906, pp. 124—125.

„altruism” utopic. La bazele cooperativismului se puneau principiile probității și a unei morale desăvârșite care să excludă tendințele de parvenitism și speculă. „Ajutorarea împrumutată, umanismul și năzuința înaintării generale a economiei sînt temeliile pe care se pot și trebuie să se ridice tovărășiile economice”, deoarece succesul reușitei lor înăltură” de la început planuri și scopuri anumite, special personale¹².

În acțiunea de propagandă cooperatistă V. Osvadă prin „Tovărășia” a trebuit să combată îndoielile și opiniile pesimiste privind viitorul și succesul cooperației, acuzînd lipsa de răspundere a unor factori economici din viața Transilvaniei, de la care periodicul aștepta nu numai mai multă solitudine, ci și spirit de inițiativă, că băncile românești sau unele elemente ale burgheziei sătești, ce aduceau în mod nejustificat ca argumente ale dezangajării lor nepregătirea poporului. Dezaprobînd asemenea opinii dăunătoare în contextul general economic și politic pentru națiunea română din Transilvania, „Tovărășia” susținea capacitatea poporului român de a dezvolta o economie înaintată, rațională, precum și posibilitatea de a îmbrățișa toate formele de activitate economică, inclusiv cele care vizau întemeierea cooperativelor. Dovadă a capacităților creative a poporului român pe care le aducea în discuție V. Osvadă erau însăși băncile românești din Transilvania, ca și evoluția prosperă a cooperației „fraților din România”¹³. Prin urmare „argumentația” cu lipsa de carte și cu lipsa spiritului de întreprindere la țărănul român, rămîne teorie potrivită doar comodității, dar dezmințită de viața practică¹⁴. În fața pericolelor deznaționalizării care amenința învățămîntul românesc „Tovărășia” oferea ca remediu cooperația, care și-ar fi extins activitatea și asupra instrucției publice și ar fi întreținut prin propriile-i mijloace învățămîntul. În acest fel tovrărășiile ar fi contribuit nu numai „la bunăstarea poporului”, ci ar fi devenit „niște neprețuite izvoare de învățatură și cultură românească”¹⁵.

Cooperația preconizată de Osvadă ar fi trebuit să cuprindă nu numai sfera creditului, așa cum se prezenta situația pentru majoritatea cooperativelor române, ci și sfera producției, a valorificării, a consumului și chiar a instrucției publice supusă, pînă la 1918, unei severe politici de deznaționalizare. Ideile cooperatiste ale economistului, în cel de-al treilea deceniu al secolului XX, sînt reluate și dezvoltate apropiindu-se de teoriile țărăniști în privința viitorului cooperației, cu mențiunea că Osvadă recunoaște imposibilitatea aplicării lor integrale fără creditul necesar, care, în condițiile de atunci, era cel al marii finanțe. Cu toate acestea Osvadă continuă pînă la sfîrșitul vieții să facă o intensă propagandă sistemului cooperatist din care cere, în mod tardiv și desigur ineficace, eliminarea tuturor tendințelor individualiste, a elementelor conduse de spirit materialist-egoist, „...trebuie să ne facem

¹² *Idem*, II, nr. 8 din 28 februarie 1908, p. 3.

¹³ *Idem*, IV, nr. 10 din 7/20 noiembrie 1909, p. 3.

¹⁴ *Ibidem*, p. 5.

¹⁵ „Tovărășia”, II, nr. 16 din 30 mai 1907, p. 1.

o problemă primordială din năzuința de a ne organiza și a ne consolida viața economică pe baze cooperatiste și viața socială pe baze sindicale și ale mutualității”.

Apreciind activitatea băncilor românești sub raportul general economic, ca instituțiile naționale cele mai puternice și mai viabile ale burgheziei românești de până la 1918, periodicul „Tovărășia” făcea apel deseori la forța lor financiară pentru a credita mișcarea cooperatistă premonizată, găsea firească extinderea atribuțiilor financiare românești asupra cooperăției cu condiția respectării principiilor acesteia din urmă și înlăturării oricăror tendințe de speculă¹⁶. În acest sens sînt lansate numeroase îndemnuri la activitatea în mediul rural a băncilor în vederea întemeierii de „întovărășiri economice”¹⁷ sau sînt aprobate intențiile „Solidarității” din anul 1909 de a patrona și pregăti întemeierea viitoarelor cooperative¹⁸. „... credem că și „Albina” s-a pătruns pe deplin la însemnătatea tovarășiilor pe sate și cît de curînd va munci cu dinadinsul pentru înființarea de tovarășii. Întrucît dorința asta nu s-a ține pentru plănuita „Reuniune a băncilor române” — băncile noastre în frunte cu „Albina”, sînt chemate să găzduiască mișcarea pentru tovarășii pe satele noastre”¹⁹. Dar V. Osvadă a dezaprobat deseori acțiunile multora din instituțiile financiare pornite să-și realizeze fără nici un fel de scrupule interesele, să-și mărească dividendele și din comoditate, să-și limiteze activitatea doar la sfera operațiunilor pur financiare, deși în programele lor multe dintre ele și-au trecut ca principii sprijinirea economică a populației rurale. „Noi trecem la ordinea zilei ori la afacerile noastre private după ce „constatăm cu durere că poporul român încă nu e copt pentru alcătuirea și susținerea de tovarășii satești și pentru crearea de centrale pe seama acelorora. Nepăsarea asta constituie un considerabil păcat al fruntașilor și a gazetăriei noastre naționale. Mult ni-e teamă că situația asta odată să va răzbuna amar și atunci zadarnic se vor jeli băncile românești, advocați români, preoțimea și învățătorimea română și alți cărturari români și fruntași ai satelor noastre”²⁰.

Dovedindu-se un pionier însemnat al introducerii ideilor cooperăției în viața economică a Transilvaniei, V. Osvadă a fost în același timp un practician, al propriilor idei pe care neconținut și în diverse ocazii și situații le va promova. Astfel, participă direct la înființarea unor cooperative în satele transilvane, înaintează un proiect de constituire a unei centrale cooperatiste, ASTREI în 1907²¹, inițiază împreună cu un grup de colaboratori apropiați o asemenea centrală, fără a avea însă rezultatele scontate, întemeiază o reuniune a cooperativelor de asigurare a vitelor, întocmește un memoriu ca și proiectele de statute, pen-

¹⁶ *Idem*, II, nr. 20 din 20 iulie 1907, p. 1.

¹⁷ *Idem*, III, nr. 13 din 17 mai 1908, p. 2.

¹⁸ *Idem*, IV, nr. 4 din 20 martie 1909, p. 1.

¹⁹ *Idem*, II, nr. 9 din 10 martie 1907, p. 1.

²⁰ *Idem*, I, nr. 15 din 30 mai 1906, p. 110.

²¹ Arh. Stat. Sibiu, pachet 306, act 723/1907, f. 1—7.

tru viitoarele cooperative de credit ce urmau să se întemeieze sub auspiciile ASTREI după 1912²².

Fervent promovator al ideilor de progres în domeniul agrar, V. Osvadă a criticat existența rămășițelor feudale din agricultura Transilvaniei pînă la 1918 și a României după 1918, a scos în evidență carențele marii proprietăți agrare și s-a ridicat împotriva fiscalității excesive la care era supusă mica proprietate și a arătat lipsa sprijinului statului în domeniul agriculturii. Face aspre și veridice aprecieri asupra stării materiale precare în care se afla majoritatea membrilor acestei clase sociale. Erau stigmatizate abuzurile autorităților, incapacitatea și inactivitatea guvernului, a regimului austro-ungar de a promova o politică economică favorabilă păturilor și claselor sociale sărăcite. „Adevărata lor preocupare — preciza un articol — sînt însă propriile lor interese economice. Noi cu toții știm că marile mase ale populației, fie unguri, fie români, fie de orice alt neam — nu ne-am simțit bine, am simțit amar și îndesat că în starea de lucruri de pînă aci nu ne putem afla îndestularea”²³. Erau de asemenea criticate tendințele de sporire exagerată a sarcinilor fiscale pe seama micului producător, lipsa principului progresivității impozitului pe avere, precum și pînținirea elementelor moșierești de către nedreapta legislație agrară²⁴. Concluzia firească în această privință, pe care o trăgea unul din autorii unor asemenea articole, era aceea că: „Țăranul n-a luat parte la făurirea legilor. Proprietarii latifundiilor, da”²⁵.

Cunoscător al realităților din satele transilvănene, a existenței precare a țăranimii sărace, sesizînd disproporția între suprafețele deținute de marii proprietari și micii producători, ca și lipsa acută de pămînt, V. Osvadă se va număra printre promotorii de frunte ai înfăptuirii unei reforme agrare burghezo-democratice. Studiul special întocmit pe această temă „Reforma agrară pentru Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș” ni-l dezvăluie ca pe un adept al diminuării proprietății latifundiare, dar și a menținerii încă a proprietăților mijlocii socotite a avea posibilități mai largi de intensificare a producției agrare.

„Îndreptățirea exproprierii moșilor cumulate în mîinile marilor proprietari o confirmă principiul de a da mijloace de producție acelor care știu și vor să lucreze”²⁶.

Insistînd mai mult asupra sectorului agrar, V. Osvadă nu neglija celelalte ramuri ale economiei naționale. El însuși își motiva această predilecție prin situația economică dată în care agricultura avea o pondere considerabilă în viața social-economică a populației românești din Transilvania de pînă la 1918 și cu mici diferențe și după această dată. Mai mult, dezvoltarea agriculturii era văzută în strînsă legătură cu evo-

²² Arh. Stat. Sibiu, *fond Astra*, pachet 450, act 220/1913; 2147/1913 și 2023/1913.

²³ „*Tovărășia*”, V, nr. 9 din 27 mai/9 iunie 1910, p. 1.

²⁴ *Idem*, III, nr. 16 din 19 iulie 1908, p. 1.

²⁵ *Idem*, V, nr. 10 din 1/14 iulie 1910, p. 4.

²⁶ V. Osvadă, *Reforma agrară pentru Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, București, 1922, p. 41.

luția industriei, comerțului și finanțelor, care în concepția economistului V. Osvadă trebuiau să se suplinească reciproc. Numeroase materiale scrise de Osvadă militează și îndeamnă populația satelor transilvănene să îmbrățișeze meseriile sau comerțul ca izvoare aducătoare de noi câștiguri și în același timp ca soluții eficace pentru distribuirea surplusului forței de muncă de la sate.

În vederea promovării meseriilor, comerțului și industriei în lucrările lui V. Osvadă erau explicate sau publicate integral legile comerciale, industriale, financiare, erau subliniate obligațiilor băncilor, ale fruntașilor politici români față de evoluția economiei naționale, insistând asupra prezenței lor mai active în activitatea legislativă de făurire a unor legi economice propice pentru dezvoltarea poporului român. Era sugerată ideea prezenței factorilor activi economici, a meseriașilor, a negustorilor, a economiștilor în viața politică a statului.

În lucrările sale teoretice, în acțiunile practice, V. Osvadă a căutat să impună soluții originale cât mai apropiate de realitatea vieții economice din Transilvania, repugnând importul necontrolat și neverificat de idei și teorii străine care s-au dovedit în multe cazuri dăunătoare procesului economic național. „Respectăm teoriile importante — scria Osvadă — apreciem practicile economice probate în lungi șiruri de ani, avem credința că pentru crearea și consolidarea vieții noastre economice nu ne poate ajuta imediat, decît teoriile și practicile izvorîte din însăși viața noastră...”²⁷

Gîndirea și ideile social-agrare ale economistului V. Osvadă poartă evident și limitele poziției sale de clasă. În afara utopismului cooperatist promovat cu o sinceritate nedisimulată, dar care s-a dovedit în ultimă instanță ineficientă, se întrevăd lipsurile concepției sale fie în privința înlăptuirii reformei agrare din 1921, fie în critica tardivă a marelui capital sau în obstiniența de a crede că dezvoltarea României stă în puterea economică și prosperitatea producătorului mijlociu.

Importanța activității economice a lui V. Osvadă constă în promovarea agriculturii românești pe linia relațiilor capitaliste ceea ce corespundea procesului evolutiv al acelei perioade precum și prin susținerea emancipării sociale a țăranului, a îmbunătățirii condițiilor sale de viață și, în fine, a afirmării importanței constituirii unei vieți economice naționale, prospere și independente.

²⁷ „Societatea de mîine”, I, nr. 1 din 12 aprilie 1924, p. 21.

**THEORETISCHE UND PRAKTISCHE BEITRÄGE
DES ÖKONOMISTEN VASILE C. OSVADĂ
FÜR DIE ENTWICKLUNG DER SOZIAL-AGRARISCHEN
STRUKTUREN AUS TRANSSILVANIE**

(Zusammenfassung)

Die Verfasser analysieren die Tätigkeit des Ökonomen Vasile C. Osvadă, als Verfechter und Unterstützer einer ökonomischen Emanzipation für die rumänische Bevölkerung aus Transsilvanien, in den Jahren vor den ersten Weltkrieg. Gleichfalls wird auch seine Tätigkeit nach dem Jahr 1918 gezeigt, die Verdienste und auch Versehen, als Unterstützer der kleinen und mittleren Bourgeoisie im Kampf mit dem finanziellen Grosskapital.

Die Verbesserung der sozialen Lage der Bauernschaft, die grosse Bedeutung eines unabhängigen freien nationalen ökonomischen Lebens, standen immer im Vordergrund seiner Tätigkeit.

RELAȚIILE POLITICE ÎNTRE VECHEA ROMÂNIE ȘI TRANSILVANIA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

ADRIAN STOICA

Legăturile neîntrerupte de natură economică existente între cele trei țări române au fost întărite și lărgite de raporturile politice foarte strânse, stabilite și dezvoltate pe fundalul unor permanențe istorice, al continuității teritoriale și de civilizație a poporului român din interiorul arcului carpatin până la Dunăre și Marea Neagră.

Încă din epocile mai vechi, și am putea spune, în decursul întregului ev mediu, domnii Țării Românești și ai Moldovei, stăpîneau domeniile importante în Transilvania. Era o măsură de prevedere din partea acestora pentru ca, în cazul unui pericol din afară, fiind nevoiți să-și părăsească țara, să aibă un loc sigur de refugiu.

Nu ne propunem să tratăm aceste relații politice între cele trei țări românești în decursul timpurilor deoarece nu fac obiectul acestui studiu. Vom insista, pe scurt, asupra relațiilor politice dintre vechea Românie și Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Desigur, ținînd seama de condițiile istorice în care s-a dezvoltat Transilvania, mai ales după încorporarea ei în monarhia austro-ungară, aceste relații politice vor viza politica externă a României vechi față de Austro-Ungaria și față de soarta românilor din Transilvania care aveau de îndurat cruntul jug al asupririi sociale și naționale.

Realizarea parțială a unității de stat prin unirea Moldovei și Țării Românești a avut o însemnătate deosebită pentru dezvoltarea ulterioară a societății românești. Urmărind să-și realizeze aspirațiile sale legitime, poporul nostru va lupta după unirea de la 1859, pentru cîștigarea independenței naționale și făurirea operei de desăvîrșire a statului național unitar român.

Evenimentele petrecute în ianuarie 1859 la Iași și București au stat în atenția transilvănenilor. Din această cauză, bănuind influența acestora asupra stării de spirit a populației majoritare din Transilvania, autoritățile austriece țineau sub supraveghere permanentă pe fruntașii politici ai românilor. Un raport din 1859 menționează că lupta pentru unire din Principatele dunărene găsește în Transilvania „un teren propice în ideea unui viitor stat daco-român”. Raportul semnală printre altele răspîndirea unui manifest „care cheamă la călcarea credinței jurate guvernului imperial” arătîndu-se că în această acțiune românii din Transilvania se vor bucura de „sprijinul numeroșilor conaționali ce

locuiesc în Valahia și Moldova". Manifestul — se scria în raport — adresează populației chemarea „nu vă sinchisiți de nimic și nu vă fie teamă”¹. Este cert că domnitorul Alexandru Ion Cuza se preocupa de problema desăvârșirii procesului de unificare a poporului român, imediat după alegerea sa. Există date și fapte care ne confirmă această nobilă preocupare a lui Alexandru Ion Cuza. S-au purtat tratative diplomatice cu Franța și Italia, tratative ce au afirmat în prima jumătate a anului 1859 principiul unirii tuturor românilor într-un singur stat național. Edificator ni se pare în acest sens și actul domnitorului Cuza de a *mobiliza în tabăra* de la Florești grupurile de armată din cele două principate. Prin aceasta, se exercita și o presiune vizibilă asupra Austriei. Referindu-se la înflăcărea cu care au răspuns masele populare acțiunii de la Florești, un corespondent al ziarului „Steaua Dunării” scria: „Niciodată n-am văzut îmbrățișându-se cu atîta căldură serviciul armelor ca acum”².

Ziarul „Românul” cerea „a nu cruța nici un sacrificiu spre a pune pe români într-o stare de armare cît se poate de bună spre a ne putea apăra pe noi înșine”³.

Planurile de luptă ce au vizat pentru un timp foarte scurt cucerirea independenței de stat și desăvârșirea unității poporului nostru nu s-au realizat în anii de domnie ai lui Al. Ion Cuza, datorită și conjuncturii externe. Cu toate acestea, s-a obținut la 6 septembrie 1859 la Paris, recunoașterea de către Austria și Turcia a dublei alegeri a domnitorului Cuza, care nu a renunțat nici un moment la ideea înfăptuirii mărelor deziderate ce stăteau în fața românilor.

În întreaga perioadă de domnie a lui Al. Ioan Cuza, românii din Transilvania și-au afirmat sentimentele și aspirațiile comune cu frații lor de dincolo de munți.

Începînd cu a doua jumătate a anului 1866, Curtea imperială și clasele dominante din Austria, căutau cu înfrigurare o schimbare în politica internă. Habsburgii voiau să-și mențină cu orice preț privilegiile lor economice și politice, de aceea căutau o soluție salvatoare, mai ales că evenimentele cunoscute, ce s-au petrecut pe plan extern precum și situația internă nu erau de natură să-i liniștească.

Soluția au găsit-o în încheierea pactului dualist austro-ungar în anul 1867. La numai cîteva zile după încoronarea sa ca rege al Ungariei, împăratul Francisc-Iosif a anulat cele două legi adoptate de Dieta din Sibiu în 1863 și a sancționat legea asupra încorporării Transilvaniei la Ungaria. Politica de tătonări și de concesi temporare, de nesiguranță și de căutări dusă timp de cîteva ani în imperiu luase sfîrșit⁴.

¹ Raport anonim despre evenimentele din Țara Românească și Moldova, arătînd influența acestora asupra Transilvaniei, în M. Popescu, *Documente inedite privitoare la istoria Transilvaniei între 1848—1859*, București, 1929, pp. 255—257.

² „Steaua Dunării” nr. 131, 26 iunie 1859, p. 514.

³ „Românul” nr. 70 din 13/25 iunie 1859, p. 277.

⁴ Cf. *Unirea Transilvaniei cu România. 1918* (sub red. I. Popescu-Puțuri și A. Deac), ed. o II-a, București, 1972, p. 159.

Legile votate de parlamentul ungar din 1868 și în anii următori, pe lângă faptul că au desăvârșit pactul dualist au lovit în modul cel mai dureros în interesele, drepturile și năzuințele maselor populare românești.

Proteste împotriva compromisului dualist de clasă au cuprins atît Transilvania cît și vechea Românie.

Deputatul Alexandru Roman în discursul rostit, în cadrul ședinței Camerei reprezentanților Ungariei din 27 noiembrie 1868, cu ocazia dezbaterii generale asupra proiectului de lege pentru egala îndreptățire a naționalităților arăta ce înseamnă naționalitatea, făcînd o incursiune de-a lungul istoriei. Dînd un exemplu mai recent, Al. Roman spunea: „În epoca absolutismului pînă prin anii 1865—1867, „chestiunea ungurească” ce a fost alta dacă nu problemă de naționalitate? Mi se va spune că a fost o problemă de „libertate”. Da, așa am considerat-o și noi împreună cu Europa civilizată, în fața căreia națiunea maghiară se bucură de simpatie. Dar după inaugurarea dualismului care nu este altceva decît „Unio duarum nationum contra plures” a încetat de a mai fi o chestiune de libertate, degenerînd în egoism național”⁵.

Prevestind destrămarea imperiului austro-ungar autorul arăta că dubla centralizare, după opinia unora, este și o problemă de libertate, întrucît cele două națiuni cărora le este util dualismul, în iubirea lor exagerată pentru libertate au confiscat-o în întregime în favoarea lor. Remarcăm cruda și amara ironie a deputatului român privind dualismul.

„Dacă dualismul — spunea el — nu este primul pas spre federalizare, atunci el este ultimul pas ce conduce sigur la destrămarea imperiului austro-ungar, pentru că făcînd o abstracție de pericolele ce pot izvorî din nemulțumirea popoarelor ce gem sub jugul acestei duble centralizări, însăși această centralizare cu două capete poartă în sine sămînța eternei discordii, a luptei continue, a rivalității și a destrămării finale”⁶.

Proiectele de legi supuse spre aprobare și votate în 1868, (Legea cu privire la naționalități și Legea referitoare la învățămînt), prin prevederile lor, umileau, apăsau și insultau naționalitățile din cuprinsul monarhiei. „Se poate oare o batjocură mai mare pentru o națiune, decît aceia de a se pune la îndoială existența ei națională și a se decreta moartea ei politică”⁷, exclama Al. Roman.

Reprezentanții Comitatului Zarand, referindu-se la dreptul națiunilor de a se folosi de limba lor maternă arătau:

„... Dar dreptul rațional ne învață că, un popor, o națiune nu are dreptul să domine alte popoare și cu atît mai puțin de a le impune limba. Și maghiarii niciodată n-au putut să facă un pas mai teribil pentru a nemulțumi popoarele ce locuiesc această țară, și un pas mai dăunător țării, decît atunci cînd împotriva dreptului natural și a oricărei rațiuni politice, au decretat limba maghiară ca singura limbă în

⁵ „Federațiunea”, nr. 15 din 2/14 octombrie 1869.

⁶ „Federațiunea”, nr. 15 din 2/14 februarie 1869.

⁷ *Idem*.

țară, creind pentru dînșii un privilegiu pe cît de nejust pe atît de pernicios și devastator"⁸.

Opinia publică din România a protestat cu hotărîre contra pactului dualist a cărui scop era de a stringe și mai mult lanțurile în care erau legați românii din monarhia habsburgică.

Ziarele „Românul”, „Perseverența” și altele apărau cu multă căldură cauza transilvănenilor.

În numerele din 3/15 și 4/16 aprilie 1867, ziarul „Românul” publica o corespondență din Pesta în care se spune: „cheia pentru dezlegarea cestiunii române nu e nici în Viena, nici în Pesta ci în Transilvania, în patria lui Horea și a lui Iancu. Același ziar, reprezentînd vederile guvernului României, prin articolele publicate a denunțat pactul dualist ca un instrument al reacțiunii și asupririi naționale.

Redacția „Perseverenței” lupta și ea împotriva dualismului, pentru unirea tuturor românilor într-un singur stat⁹.

Arătînd că politica nefastă promovată de Austria a atras după sine catastrofele de la 1859 și 1866, un articol intitulat „Dualismul și popoarele Austriei” arăta: „Cîmpurile de la Solferino, Custozza și Königgrätz sînt acele morminte, unde Austria își îngroapă ultima umbră de prestigiu și putere morală. Atunci suferința, doliul și disperarea învăluiră din nou popoarele de sub sceptrul Habsburgilor; sărmăne popoare înșelate, care, în locul fulgerelor răzbnării întinseră cu generozitate o mină de ajutor Austriei căzute. Iar Austria fidelă tradiționalei sale recunoștințe, drept recompensă inventă un mod nou de a ucide națiunile cîrmuite de dînsa: inventă dualismul”¹⁰.

Austria și-a atras de partea sa Ungaria, aflîndu-și un complice asupra căruia să decline o fracțiune din răspunderile sale. Dualismul era o moarte sigură de vreme ce dînsul atenta și la drepturile individului și la drepturile naționalităților. De fapt nu trebuia multă știință pentru a cunoaște impresia încercată în acea zi nefastă, cînd, fiecare naționalitate se văzu osîndită a renunța la propria sa existență, chiar în acel cabinet al Vienei care cu cîteva luni mai înainte le garanta existența. Exprimîndu-și încrederea în viitor, autorul nesemnat al unui articol conchidea:

„farmecul libertății a răpit inimile tuturor, căci omul astăzi, ridicat prin lumina progresului, pune mai presus de viața în sclavie o *moarte eroică sau libertatea*”¹¹.

Să mai amintim că tînărul istoric și literat B. P. Hasdeu, în articolele sale publicate în coloanele aceleiași „Perseverențe” subliniază cu

⁸ *Idem*, nr. 19 din 4/16 februarie 1868, p. 70.

⁹ În articolul intitulat „Dualismul și popoarele Austriei” publicat în ziarul amintit se subliniază ideea că tendința tuturor popoarelor în secolul al XIX-lea este libertatea și unitatea lor națională. Caracterul epocii inaugurată de marea revoluție franceză se distinge prin spiritul de naționalitate. Arătînd că Austria, a cărei existență devine din zi în zi mai neexplicabilă, în articol se scrie că „spre rușinea omennirii se mai află încă tirani care sînt surzi la vocea timpului, care opun libertății sclavia, bunei înțelegeri despotismul și blîndeței teroarea.

¹⁰ „Perseverența” nr. 30 din 24 aprilie 1868.

¹¹ *Idem*.

putere ideea dacoromânismului și a luptei pentru desăvîrșirea unității politice a poporului român¹². În patru numere ale „Perseverenței” el publică articolul intitulat sugestiv „Unirea”. În acest studiu B. P. Hasdeu tratează cauza Unirii.

„Chestiunea ce ne va preocupa în acest studiu de înaltă politică — scria Hasdeu — nu este unirea cea mică, realizată deja între ambele țărmuri ale Milcovului, ci unirea cea mare, de realizat de acum înainte între toate piraiele, ce trebuie să se verse în oceanul românesc, între toate acordurile, fără care nu se poate armoniza hora noastră națională; între toate pietricele, cîte sînt necesare pentru a reconstitui anticul mozaic: Dacia lui Traian”¹³.

B. P. Hasdeu critică pe acei sceptici cărora li se pare imposibil realizarea acestui deziderat al poporului nostru spunînd că „singurul lucru cu adevărat imposibil, este patriotismul acelor inimi veștede, ce nu pot crede în viitorul României”¹⁴.

Marele cărturar își manifestă încrederea în generația cea tînără născută în era libertății, văzînd concentrată în ea, ca într-un simbul neatinat de omidă, România viitoare plină, de viață și de sănătate. În articolele scrise, Hașdeu trece în revistă perioadele principale ale istoriei poporului român. În final, el spune că punctele abia atinse în acest studiu, ar putea clădi o grandioasă istorie filozofică a naționalității române. Trecutul nostru prezintă, după B. P. Hasdeu trei faze caracteristice, „dar abia de la anul 1300 încoace debută și progresează periodul sintetic al unei uniri raționale, pentru a cărei realizare definitivă, afară de cîteva petece secundare, ne mai lipsește încă deocamdată ... Transilvania”¹⁵.

După încheierea pactului dualist, guvernul român a fost constrîns de împrejurări să renunțe pentru mult timp să se ridice în mod oficial împotriva acestui compromis dintre clasele diriguitoare ale Austriei și Ungariei.

Situația din România Veche, era urmărită însă cu multă atenție de către românii transilvăneni. Într-o scrisoare adresată lui Ion Micu Moldovan, în aprilie 1876, medicul Drăgescu ce locuia la Craiova, îl informa pe acesta că i-a trimis prin poștă 12 broșuri, rugîndu-l ca banii obținuți din vînzarea lor să-i dea societății studenților români din Blaj.

Ni se par interesante relatările lui Drăgescu despre situația din România. „Noi pe aici mergem din rău în mai rău — îi scrie el lui I. M. Moldovan — , abisul deschis între națiune și tron este imens și din zi în zi ia proporții mai vaste. Tronul a desconsiderat națiunea și în curînd va culege ceea ce a semănat: dispref, ură, răzbunare”¹⁶.

¹² Vasile Maciu, *România și pactul dualist austro-ungar din 1867, în Unitate și continuitate în istoria poporului român*, sub redacția prof. D. Berciu, Ed. Acad. R.S.R., București, 1968, p. 303.

¹³ „Perseverența” an I, nr. 23 din 25 mai 1867.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Idem*, nr. 27 din 8 iunie 1867, p. 2.

¹⁶ Biblioteca Fil. Cluj-Napoca a Acad. R.S.R. secția Arhiva istorică, arhiva personală a lui I. M. Moldovan, doc. 2821.

I. M. Moldovan este încunoștințat de Drăgescu că a citit și el propunerile pacifice ale Camerei pestane, exprimându-și părerea că acestea se datoresc și mirosului pulberii de pușcă din Herțegovina care produce amețeală claselor stăpînitoare maghiare.

La finele scrisorii el conchide: „Revoluțiile într-adevăr sînt contagioase... Primăvara e prielnică pentru fecundarea plantei revoluționare — și văd că se lățește”¹⁷.

Războiul pentru cucerirea independenței de stat a României a fost urmărit cu multă atenție de populația română transilvăneană. Sînt emoționante manifestările de sprijin ale acestui război din partea transilvănenilor, care așteptau cu nerăbdare vești despre desfășurarea operațiunilor militare și fronturile din Bulgaria. În inimile românilor din Transilvania se renășteau tot mai mult speranțele că după ce se va termina războiul vor fi eliberați și ei. De fapt aceleași idei și speranță o nutreau și românii de dincolo de Carpați. Același doctor Drăgescu îi scrie lui I. M. Moldovan la începutul lunii iulie 1877, informîndu-l despre starea de lucruri din România. Din scrisoare reiese nerăbdarea ostașilor români de a da piept cu turcii. „... Noi pe aici ne pregătim pentru trecerea Dunării... Entuziasmul nu se poate descrie. Sperați și aveți încredere în noi. Ne vom bate românește și vom învinge. După 200 de ani Europa va fi silită să ne respecte și să ne admire. N-a murit virtutea românească. Lupta terminată, scăpați de păgînii de peste Istru, privirile, inimile și gîndurile noastre se vor îndrepta spre voi”¹⁸.

Rîndurile de mai sus exprimă cît se poate de fidel entuziasmul ce cuprinsese pe ostașii români, nerăbdători de a intra în luptă, credința în vitejia soldaților noștri, care într-adevăr au dat dovadă de pilde nemuritoare de eroism în luptele grele purtate pe cîmpurile de bătaie.

Anticipînd că lupta va fi înfricoșată, că mulți români vor cădea, autorul îi scrie lui I. M. Moldovan că la Craiova se înființează spitale pentru răniți, printre care și „Spitalul independenței”. I. M. Moldovan este rugat să adune ofrande pentru spitale și anume: bani, cămăși, cearceafuri, bandaje ș.a. și să le expedieze pe adresa doctorului¹⁹.

Conducătorii Ungariei erau neliniștiți de simpatia manifestată de românii din Transilvania față de evenimentele din România veche. Prefectul județului Brașov trimite un raport ministrului maghiar regal al afacerilor interne prin care îi aduce la cunoștință că ... „în general românii manifestă o mare simpatie față de evenimentele din România și în rîndul populației s-a răspîndit zvonul că Ardealul va fi anexat României și asemenea păreri pot fi auzite și în public și în cercurile clasei mai culte”²⁰. În adunarea ținută în mai 1877 de către românii din Brașov s-a strîns suma de 7 540 franci aur pentru ajutorarea soldaților răniți din România. Prin telegrama cifrată trimisă tot din Brașov în 26 mai 1877 ministrului de interne Tisza Kálmán acesta este anunțat

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Idem*, doc. 2822.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ „Gazeta Transilvaniei” nr. 37/1877.

²¹ Bibl. Acad. R.S.R. mss. rom. 989, f. 243.

că „la Brașov printre români s-a creat un comitet, după cum se susține, în scopul ajutorării răniților din România. Într-o ședință închisă s-au subscris imediat 6 000 franci²¹.

Tot pe linia sprijinului frontului de către transilvăneni, președintele Crucii Roșii din România Veche îi adresează o scrisoare lui George Barițiu în luna iunie 1877, solicitându-i personal medical din Transilvania pentru a face față nevoilor create de campania din 1877. Scriindu-i lui Barițiu că după toate posibilitățile armata română va trece curînd Dunărea pentru susținerea drepturilor și independenței României, că în luptă numărul răniților poate fi atît de mare încît personalul medical din România să fie cu totul insuficient pentru a da primele îngrijiri, acesta încheie cu următoarele rugăminte: „astfel fiind, cred că-mi îndeplinesc o datorie sfîntă de a mă adresa către Domnia-voastră a cărui renume de bun român ne este și nouă bine cunoscut și, a vă ruga ca să faceți apel către medicii chirurghi români pe care îi cunoașteți spre a veni să ne dea patrioticul lor concurs în această împrejurare²².

Emilia Rațiu semnează în septembrie 1877 un apel pentru sprijinirea de către românii transilvăneni a războiului de independență. „Mii de fii ai României vecine — se spune în apel — își varsă sîngele pentru independența și libertatea țării lor. Este o datorie sfîntă de a contribui la ajutorarea aceloră care suferă pentru dreptate. Subsemnata îmi permit să fac apel la românii din împrejurime, care cred că sînt impresionați de suferințele aceloră, să binevoiască a face un mic sacrificiu — bani, zdrențe, deșeuri ș.a.²³

Ministerul de interne maghiar a interzis să se facă vreo coletă pentru ostași români, trimițînd în acest sens un ordin subprefectului județului Turda-Arteș.

Victoriile obținute de ostașii români pe front, au umplut de bucurie inimile românilor din provincia românească Transilvania. Un comitet de organizare din Năsăud a trimis o invitație pentru o serbare prilejuită de victoriile românilor în războiul de independență intelectualilor din Rodna, prin care îi anunță că „victoria armelor române culminată la Plevna se va serba aici în Năsăud, joi în 20 decembrie 1877²⁴.

Mișcarea de simpatie și solidaritate cu românii ce își vărsau sîngele pentru independența patriei a cuprins foarte curînd mase tot mai largi. Tineri voluntari ardeleni s-au înrolat în rîndurile armatei române. Elementele șovine ale moșierimii și burgheziei maghiare dezlănțuiră o campanie violentă de presă împotriva acestor manifestații ale ardelenilor.

Cu multă demnitate și curaj și-a ridicat glasul împotriva măsurilor luate de autorități și contra campaniei reacționare de presă George Barițiu. El infiera prin articolele sale măsurile luate împotriva comitetelor transilvănene de sprijinire a armatei române. „Femeile române — scria

²² *Ibidem*, f. 247.

²³ *Ibidem*, f. 989/243.

²⁴ Arh. Stat. Năsăud, col. dr. Titus Pop, nr. inv. II/11/17.

Barițiu — vor merge înainte pe calea ce le arată inima lor, voința națională și exemplul Europei luminate, disprețuind orice metehne ale tiraniei și egoismul ucigător de patrie”²⁵.

Pentru atitudinea lui curajoasă, care nu a fost văzută bine de autoritățile maghiare, acestea i-au intentat un proces de presă. Curtea cu juri din Sibiu a dat după trei ani de aminări un verdict de achitare bătrînului luptător pentru cauza dreaptă a tuturor românilor.

După războiul de independență în fața guvernanților români se ridica problema orientării politicii externe a României, mai ales că în viața politică europeană alianța dintre Germania și Austro-Ungaria încheiată în 1879 era considerată ca un fapt de mare însemnătate. Această alianță este îndreptată, în mod evident, împotriva Rusiei și Franței. Într-un articol publicat în anul 1881 de către Titu Maiorescu acesta încerca să dovedească necesitatea apropierii României de politica promovată de Austria și Germania. D. A. Sturdza, fiind împotriva unei alianțe cu Rusia, milita și el pentru o politică de alianță cu Germania. Guvernul român era împins spre o politică filo-germană în primul rînd de influența regelui Carol I.

Un pas important pe linia consolidării influenței austro-germane în România l-a constituit aderarea României la Tripla Alianță, în toamna anului 1883. Guvernanții români au păstrat secretul asupra conținutului tratatelor preliminare cît și asupra obligațiilor asumate de România prin aderarea la Tripla Alianță²⁶.

În urma interpelării guvernului de către opoziție asupra orientării asupra politicii sale externe guvernul a dat un răspuns evasiv, mai ales că opoziția s-a manifestat direct la obiect „privind atitudinea guvernului în privința reglementării internaționale a navigației pe Dunăre și în privința Transilvaniei”²⁷.

Unul din organele de presă și anume „Timpul”, condus de conservatori, și-a manifestat în mod deosebit atenția față de situația în care se găseau românii din Transilvania. Ziarul consemna la început știri despre activitatea politică a românilor transilvăneni. Din știrile respective reieșea însă destul de clar problema persecuției românilor de către stăpînitorii maghiari. În anul 1881 un grup destul de masiv de bănățeni emigrează în România însă guvernul român i-a expulzat. Al. Lahovari a prezentat acest fapt în ședința Camerei din 22 ianuarie 1882 „însistînd asupra efectului pe care l-a avut în Transilvania atitudinea guvernului român”²⁸.

Guvernul a încercat să invoce diferite motive care l-au determinat să procedeze în modul respectiv față de emigranții români din Banat, însă M. Kogălniceanu împreună cu alți deputați a prezentat o moțiune în care se spunea: „Luînd în considerare că una din strămoșeștile vir-

²⁵ „Gazeta Transilvaniei” nr. 39 din 22 mai/4 iunie 1877.

²⁶ H. Mureșanu, *Politica externă a României între 1871—1900 în corespondența diplomatică germană*, în AIIC, XIII, 1970, p. 202.

²⁷ Paraschiva Cincea, *Viața politică din România în primul deceniu al independenței de stat*, Ed. politică București, 1974, p. 124.

²⁸ D.A.D., Sesiunea 1881/1882, Ședința din 22. I. 1882, p. 445.

tuți ale națiunii române este ospitalitatea... că România nu are cu nici unul din statele vecine încheiate convențiuni care s-o oblige la o asemenea dureroasă extrădare, mai ales cînd se atinge de familii de origine română. Camera invită pe guvern de a păzi cu sfințenie vechea ospitalitate...²⁹. N. Ionescu a cerut să se voteze această moțiune, pentru a se demonstra manifestarea independenței naționale și a solidarității românilor din diferite state.

Moțiunea a fost respinsă. Prezentarea și dezbateră ei dovedea însă un lucru și anume că, în cadrul Camerei existau oameni care nu erau de acord cu atitudinea guvernului, dezaprobindu-l pentru măsurile luate împotriva românilor din Banat și Transilvania, pentru poziția sa de înduplecare față de imperiul austro-ungar.

Cu ocazia inaugurării statuii lui Ștefan cel Mare la Iași, în vara anului 1883, P. Grădișteanu a făcut cîteva aluzii la provinciile românești ce erau despărțite de țară, fapt ce a avut darul să irite într-o măsură și mai mare cercurile stăpînitoare din monarhie. O notă a ministrului de externe român asigura guvernul austriac asupra bunelor intenții ale cercurilor conducătoare din România față de imperiul vecin, considerîndu-se că declarațiile lui P. Grădișteanu nu au fost oficiale.

Fracțiunea liberală nou formată, sub conducerea lui D. Brătianu, dezaproba pe un ton categoric abuzurile autorităților maghiare față de românii din Transilvania. De la jumătatea anului 1884, opoziția liberală condusă de Gh. Panu, a început o campanie vehementă de demascare a persecuțiilor maghiare față de românii transilvăneni. Totodată, această grupare dezaproba atitudinea de pasivitate în care se complăcea guvernul față de această problemă atît de importantă. Erau dezaprobată și relațiile diplomatice între statul român și imperiul austro-ungar, relații ce aveau darul să împiedice rezolvarea problemei românilor transilvăneni și chiar să le agraveze situația. Se criticau încercările de maghiarizare a învățămîntului.

Politica externă promovată de guvernul român frîna posibilitățile de intervenție oficială pentru a ușura soarta românilor din Transilvania care erau cei mai asupriți în cadrul monarhiei. Această idee era susținută cu multă hotărîre de către radicali. Majoritatea articolelor publicate în „Lupta” referitoare la Transilvania, îndemnau forțele patriotice din țară și pe românii transilvăneni să nu înceteze lupta pentru apărarea cauzei celor din urmă. Radicalii se limitau însă a cere doar îmbunătățirea situației populației românești din Transilvania și nu militau pentru deschiderea unor acțiuni de amploare în vederea eliberării Transilvaniei.

Relațiile politice dintre România și Austro-Ungaria determinau guvernul român să ia o serie de măsuri represive împotriva românilor ce emigrau în țară din provinciile subjugate de Austro-Ungaria. Sentimentul național al poporului nostru era lovit prin aceasta în mod dureros.

Atașatul militar austro-ungar la București era extrem de nemulțumit în martie 1884 deoarece știa că „la corpul comandanților și în sala de

²⁹ *Idem*, p. 452.

studiu a Cercului militar din București existau hărți ale Daciei moderne³⁰.

Poliția locală a descoperit în Banat în vara anului 1885, manifeste tipărite în România și semnate de Al. Ciurcu în numele comitetului de inițiativă al iridentei române. Manifestele aveau conținut antimaghiar. Guvernul român a dispus expulzarea lui Al. Ciurcu împreună cu patru studenți, aceștia fiind obligați să plece din România.

Din corespondența purtată între ministrul de externe maghiar biroul de informații și legația austro-ungară la București în august-octombrie 1885 reiese „necesitatea ca Ciurcu — posesorul ziarului „L'Independence roumaine” — cu cetățenie ungară, să fie arestat și dat în judecată pentru trădare de patrie cînd va face din nou o călătorie în Transilvania³¹.

Realitatea era că atît Ciurcu, cît și fiul său, împreună cu cei patru studenți erau români, de aceea expulzarea lor era ilegală. Grav era și faptul că guvernul român, după părărea lui C. Boerescu, „încălcase libertatea presei, deoarece, expulzații erau ziariști pedepsiți pentru că au publicat știri privind situația grea a românilor transilvăneni³².

Plenipotențiarul austro-ungar la București, Mayer, informa în vara și toamna anului 1885 că la Iași a avut loc un miting de protest împotriva expulzării de guvernul român a șase conducători transilvăneni și români ai mișcării naționale. Al. Lahovari a intervenit pe lîngă Mayer pentru a-i prelungi termenul de ședere în România a lui Alexandru Ciurcu, care urma să fie exilat³³.

În urma acestui raport ministrul de externe Kalnoky a făcut o serie de aprecieri — desigur nefavorabile — asupra mișcării naționale din România Veche cerînd guvernului român să adopte o atitudine mai fermă în această acțiune. Guvernul român i-a promis lui Kalnoky că va înăbuși mișcarea și va lua toate măsurile pentru a împiedica pătrunderea de grupuri înarmate în Ungaria³⁴.

Problema expulzațiilor precum și a românilor din Transilvania a provocat dezbateri furtunoase în Cameră și Senat. Guvernul era prevenit că dacă va mai face concesii noi Austro-Ungariei în defavoarea românilor transilvăneni dezbaterile parlamentare ar fi neconvenabile pentru stabilitatea lui care și așa începea să se clatine.

Lupta de eliberare națională și socială a românilor transilvăneni va cunoaște la sfîrșitul secolului al XIX-lea o dezvoltare puternică. După anul 1884 mișcarea de eliberare națională — avînd o puternică bază de mase — va intra într-o nouă fază. În 1892 s-a alcătuit cunoscutul Memorandum ce va fi înaintat Curții din Viena. În ceea ce privește Memorandumul Iuliu Coroianu trebuia să plece la București, conform hotărîrii luate în cadrul ședinței Comitetului Central al P.N.R. din 30 martie 1890 de la Budapesta. Cu prilejul „vizitei” la București, de la sfîr-

³⁰ Arh. Stat. București, fond. microfilme Austria, rola 69 cadrul 18.

³¹ Arh. Stat. București, fond. microfilme Austria, rola 68 cadrul 23.

³² D.S., Sesiunea 1885/1886, șed. din 4 decembrie, p. 100.

³³ Arh. Stat. București, fond. microfilme Austria, rola 68, cadrul 23.

³⁴ *Ibidem*.

șitul lunii mai, Iuliu Coroianu (însoțit de Vasile Lucaciu) va duce și textul Memorandului pe care, după mărturisirea lui (Coroianu), urma să-l prezinte frunțașilor politici de acolo, printre care Mihail Kogălniceanu, Dimitrie A. Sturdza, Ion C. Brătianu, precum și regelui Carol³⁵. Faptul că părerile acestora vor trage greu în cumpănă în redactarea lui finală ciștigă o semnificație deosebită, punând în lumină intenția de sincronizare a acțiunilor din Transilvania și România.

Gruparea memorandistă a intensificat legăturile cu oamenii politici din București, considerați „statul major” al întregii mișcări. De fapt în perioada definitivării conceptului-manuscris acesta a fost văzut de frunțașii politici din București (probabil M. Kogălniceanu sau D. A. Sturdza), care transmit, prin Ioan Bianu, conducătorilor mișcării memorandiste sugestii cu privire la conținutul actului³⁶. Putem afirma, pe baza documentelor cunoscute că atît conceptele, manuscrite și tipărite, cit și exemplarul oficial s-au elaborat prin contribuția colectivă a unora dintre frunțașii politici români din Transilvania, receptivi — în faza de definitivare — la sugestiile unor personalități din România.

Receptivi la aspirațiile maselor populare, tribuniștii încă de la începutul afirmării lor politice (1887), vor întâmpina răsăritul soarelui privind spre București, cum atît de plastic o afirmase Slavici, și nu spre Viena. Noțiunea de „Țară” era în concepția lor sinonimă cu „libertate”; însemna locul unde spiritul românesc, liber a se desfășura în toate sectoarele, activității umane, atinsese în acel moment cele mai înalte culmi. Așadar, de aici le putea veni lumina și odată cu ea emanciparea de sub jug străin.

Legăturile cu Bucureștii s-au intensificat. Partidele politice, frunțașii acestor partide, regele Carol I și mai ales Liga Culturală întrețin relații tot mai strînse cu protagoniștii mișcării memorandiste. Interesați, într-un fel sau altul, în sprijinirea mișcării, factorii politici și în special anumite personalități din Vechea Românie își aduc o substanțială contribuție nu numai în restructurarea actului, ci și la circumscrierea și definirea scopului acțiunii, la urmărirea atingerii acestui scop, investind nu o dată, alături de sfaturi utile, importante sume de bani indispensabile unei mișcări de asemenea proporții.*

³⁵ Acest lucru reiese dintr-o scrisoare a lui Eugen Brote către Ioan Bianu din 20 aprilie 1890, în care primul scria: „În zilele acestea a fost dl. Coroianu la mine și mi-a spus că are să vină împreună cu dl. Lucaciu la București. El Coroianu are „buni prieteni” acolo, pe care vrea să-i consulte în cestiunea memorandumului și în alte cestiuni care au fost discutate între el și bunii săi prieteni mai înainte. Mi-a confiat între patru ochi că acești buni prieteni sînt M. K., D. St., J.C.B. și C. toți oameni de treabă. Totodată mi-a cerut sfatul cum să le pună acestora cestiunea.” (vezi Șerban Polverejan și N. Cordoș, *Mișcarea memorandistă în documente (1885—1897)*, Editura Dacia, Cluj, 1973 p. 134).

³⁶ Arh. B.C.S., doc. nr. 4146; Vezi și Șerban Polverejan, *op. cit.*, p. 48.

* Despre detalii privind mișcarea memorandistă precum și relațiile politice (neoficiale) ale României Vechi cu Transilvania pînă la izbucnirea primului război mondial, a se vedea: Șerban Polverejan și Nicolae Cordoș, *op. cit.*, pp. 48—94; Șt. Pascu, *Din răsunsetul procesului memorandist în masele populare*, Sibiu, 1944; V. Netea, *Istoria Memorandului românilor din Transilvania și Banat*, București, 1947; *Din Istoria Transilvaniei*, vol. II, București, 1961; Șt. Pascu, *Marea Adunare națională*

Anul 1905 se caracterizează prin dezlănțuirea unui nou val de teroare și opresiune de către guvernul maghiar împotriva românilor din Transilvania. S-a continuat politica de colonizare începută la sfârșitul secolului al XIX-lea. Prin legea din 1907, elaborată de Apponyi, se preconiza desființarea puștinelor școli confesionale române și înlocuirea lor cu școli de stat în cadrul cărora limba de predare să fie în exclusivitate numai cea maghiară. Opinia publică din România Veche a protestat cu indignare contra acestor măsuri odioase luate în cercurile conducătoare maghiare. În toamna anului 1908 s-au desfășurat o seamă de întruniri în România vorbitorii cerind guvernului să apere interesele naționale ale țării și să schimbe cursul politicii externe.

Această stare de spirit din România a fost în atenția guvernelor Puterilor centrale. Căutând să abată atenția opiniei publice românești de la aceste probleme stringente, guvernul austro-ungar i-au organizat o primire fastuoasă la Viena prințului Ferdinand, care, în toamna anului 1908, l-a reprezentat pe Carol I cu ocazia jubileului. În anul 1909, România a fost vizitată de arhiducele Francisc-Ferdinand. Vizitele, în ciuda aparențelor, n-au avut rezultatele dorite. Contradicțiile între România și Austro-Ungaria se înăspreau în măsură tot mai mare, mai ales că guvernul român dorea modificarea graniței de sud a Dobrogei, dacă Bulgaria ar fi început ostilitățile împotriva Turciei. Antanta a căutat să profite de *încordarea relațiilor* dintre Austro-Ungaria și România pentru a atrage pe aceasta din urmă de partea sa. Această acțiune a fost îngreunată de faptul că spre sfârșitul anului 1910, a venit la cîrma țării guvernul conservator condus de P. P. Carp care, împreună cu Titu Maiorescu, ce conducea ministerul de externe, erau adepți fervenți ai apropiierii de Puterile centrale.

Luînd cuvîntul în cameră Take Ionescu l-a învinuit pe P. P. Carp că intervine împotriva românilor transilvăneni, a căror situație s-a înrăutățit. Românii asupriți din Transilvania aveau o singură armă și anume: opinia publică din țara lor și cea europeană. Dar P. P. Carp nu voia să țină seama de această opinie, declarînd că propaganda în favoarea cauzei naționale ar fi o goană după popularitate ieftină a unor începă-

de la Alba Iulia, Cluj, 1968; *Unirea Transilvaniei cu România* (sub red. I. Popescu-Puțuri și A. Deac), ed. II-a, București, 1972; Tr. Lungu, *Viața politică în România la sfârșitul secolului al XIX-lea (1888—1892)*, București, 1967; I. Gheorghiu, I. Negoiu, *Politica antinațională a claselor conducătoare din România față de Transilvania în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea în „Analele Univ. C. I. Parhon”, Șt. Sociale, Istorie*, an. IX, 1960, nr. 16; C. Corbu, *Poziția socialiștilor din Vechea Românie față de problema unității politice a poporului român la sfârșitul secolului al XIX-lea în Unitate și continuitate în istoria poporului român* (sub red. D. Berciu), București, 1968; *Desăvîrșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu Vechea Românie* (sub red. M. Constantinescu și St. Pascu, București, 1968; A. Bunea, *Parlamentul României pentru o politică externă favorabilă unirii Transilvaniei cu România (1892—1899)*, în *Acta MN*, VII, 1970; K. Hitchins, *Studii privind istoria modernă a Transilvaniei*; L. Boia, *Contribuții privind criza Partidului Național Român și trecerea de la pasivism la activism (1893—1905)*, în *Studi nr. 5*, 1971; M. Constantinescu, N. Bányai, V. Curticăpeanu, C. Gölner, C. Nuțu, *Cu privire la problema națională în Austro-Ungaria (1900—1918)*, în *Destărmarea monarhiei austro-ungare 1900—1918*, (sub red. C. Daicoviciu și M. Constantinescu), București, 1964; ș.a.

tori în politică. Prin astfel de afirmații, șeful guvernului conservator minimaliza cauza românilor asupriți din monarhia austro-ungară. „Impresia care se crează în lume — spune Take Ionescu — e că în loc de ecoul pe care este firesc să-l aibă suferințele lor la noi în regat, noi aici facem din durerile lor o țară murdară pentru ca oamenii fără scrupule să cîștige popularitate”.³⁷

Guvernul, și în primul rînd P. P. Carp, a fost pus în dificultate de atacurile întreprinse de șefii opoziției, de aceea s-au abținut de a mai face declarații de politică externă. Cabinetul condus de P. P. Carp și-a agravat condițiile unei guvernări normale, ceea ce a contribuit la o retragere lamentabilă, consecință directă a unei politici intransigente și retrograde.

Prin amploarea și consecințele sale asupra dezvoltării vieții naționale, mișcarea memorandistă rămîne cea mai însemnată acțiune social politică a românilor din Transilvania din a doua jumătate a secolului trecut, avînd un ecou puternic și consecințe și în primul deceniu al secolului al XX-lea. Legăturile fruntașilor P.N.R. cu masele, puternicul sprijin al acestora, acordat tocmai datorită noii lor orientări, sînt principalii factori care au facilitat concretizarea principiului formulat de I. Slavici: „Pentru toți românii, soarele la București răsare”, prin intensificarea legăturilor cu „Țara”.

Mișcarea memorandistă pe lângă cristalizarea și delimitările ce le produce în rîndurile Partidului Național Român și implicit în ideologia acestuia a pregătit și marele act de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918. Este necesar să menționăm și să subliniem faptul că activitatea propagandistică depusă de secțiile Ligii culturale în țară și străinătate, a contribuit la informarea opiniei publice și, în același timp, la popularizarea luptei de eliberare națională a românilor din Transilvania, pregătind într-o mare măsură terenul pentru prefacerile ce vor urma.

Relațiile politice între Transilvania și Vechea Românie au fost prezente în perioada de care ne ocupăm în pofida unor greutăți ce trebuiau învinse și a atitudinii unor oameni politici (puțini la număr — n.n.) din „țară” care într-o anumită perioadă, datorită intereselor lor egoiste au neglijat cauza atît de scumpă poporului nostru, și, anume, eliberarea de sub cruntul jug național al românilor din anacronica monarhie austro-ungară.

Desăvîrșirea unității de stat a poporului român, act progresist de mare însemnătate în dezvoltarea României contemporane, a fost încununarea victorioasă a luptei seculare duse de cele mai înaintate forțe ale poporului român din Moldova, Muntenia și Transilvania, de cărturarii și marii gînditori ai neamului, a activității desfășurate de elementele revoluționare, de militanții socialiști, a aspirațiilor și voinței întregului popor român.

³⁷ D.A.D. sesiunea 1910/1911, nr. 12 din 18 martie 1911, p. 112.

DIE POLITISCHEN BEZIEHUNGEN ZWISCHEN DEM ALTEN RUMÄNIEN UND TRANSILVANIEN IN DER ZWEITEN HÄLFTE DES XIX. UND ZU BEGINN DES XX. JAHRHUNDERTS

(Zusammenfassung)

Die ununterbrochen vorhandenen ökonomischen Verbindungen zwischen den drei rumänischen Ländern wurden durch auf historischer Fortdauer gefestigte und entwickelte, politische Beziehungen verstärkt und erweitert.

Der Verfasser hebt, die politischen Verbindungen zwischen dem Alten Rumänien und Transsilvanien in der obenangeführten Periode hervor. Wenn man die historischen Bedingungen, in denen sich Transsilvanien entwickelte, zumal nach seiner Eingliederung in die österreichisch-ungarische Monarchie, in Betracht zieht, zielen diese politischen Beziehungen auf die Aussenpolitik des Alten Rumäniens gegenüber dem österreichisch-ungarischen Staat und dem Schicksal der transsilvanischen Rumänen, welche das schwere Joch sozialer und nationaler Unterdrückung erduldeten. In der Arbeit wird als sichere Tatsache angeführt, dass der Herrscher Alexandru Ioan Cuza (1859—1866) sich mit dem Problem der Vollendung des Einheitsprozesses des rumänischen Volkes schon in seinen ersten Herrscherjahren beschäftigt hat.

Der Verfasser betont die Protestvorstellungen des rumänischen Volkes dies — und jenseits der Karpathen gegen das dualistische Klassenkompromiss, welches zwischen Österreich und Ungarn abgeschlossen wurde (1867).

Einen Sonderplatz in der Arbeit nimmt die Stellung der Transsilvanier gegenüber der Erlangung der staatlichen Unabhängigkeit Rumäniens ein, sowie deren, für ihre Brüder jenseits der Karpathen geleistete Hilfe, und die Massnahmen der Führer der dualistischen Monarchie zum Einhalt freiwilliger Einreihung in die rumänische Armee und Sammeln von Geld und Gegenständen für die Front.

In der Arbeit wird auch das Problem des Beitritts des Alten Rumäniens zur Triple Allianz (1883) behandelt.

Der Befreiungskampf auf nationalem und sozialem Gebiet der transsilvanischen Rumänen kennt Ende des 19. Jahrhunderts eine starke Entwicklung. Im Jahre 1892 wurde das vielbekannte Memorandum verfasst, welches an den Wiener Hof gerichtet war. Durch dessen Umfang und Konsequenzen für die Entwicklung des nationalen Lebens, bleibt die Memorandum-Bewegung die wichtigste sozial-politische Aktion der Rumänen aus Transsilvanien aus der zweiten Hälfte des vorigen Jahrhundert, und hatte einen kräftigen Widerhall und positive Folgen auch im ersten Jahrzehnt des 20. Jahrhunderts.

Die Memorandum-Bewegung trug, ausser der Kristallisierung und Abgrenzung, die sie in den Reihen der Nationalen Rumänischen Partei bewirkte, auch zur Vorbereitung des grossen historischen Aktes von Alba Julia, am 1 Dezember 1918 bei.

Die Vollendung der staatlichen Einheit des rumänischen Volkes, Fortschrittsakt von grosser Bedeutung für die Entwicklung des modernen Rumäniens, war die siegreiche Krönung jahrhundertlangen Kampfes der Fortschrittskräfte unseres Landes, der Gelehrten und grossen Denkes des Volkes, der von der Revolutionären Elementen und sozialistischen Militanten entfaltenen Tätigkeiten, des Strebens und Willens unseres ganzen Volkes.

CONTRIBUȚII DOCUMENTARE LA ISTORIA ZONEI REGHINULUI CHIHHERUL ȘI ÎMPREJURIMILE LA 1918

AL. MATEI

Potrivit informațiilor pe care le deținem, pînă în prezent nu s-a publicat nimic cu privire specială la trecutul celor două Chihere și a celorlalte așezări din împrejurimi¹. Puținele referiri tangențiale asupra acestor locuri, ca și cele cîteva izvoare de interes istoric, cuprinzînd unele date și despre Chiher — destul de sumare și restrînse ca număr și acestea — se află numai în unele lucrări generale² sau în altele care prezintă alte locuri și așezări³, în studii care se ocupă de probleme specifice, interesînd un domeniu ori altul⁴, sau în articole ocazionale⁵. Amintindu-le numai pe acestea, nu înseamnă nicidecum că excludem posibilitatea să fi apărut și alte lucrări ce ar putea fi depistate pe măsura adîncirii cercetărilor în această direcție.

Singura și, probabil, înțlia încercare cunoscută de a așterne pe hîrtie „istoria” unuia din cele două Chihere este cea închinată Chiherului de Sus; ea cuprinde însă și unele informații și referiri la aproape toate așezările din jur. Lucrarea rămasă în manuscris aparține lui Iuliu Grama,

¹ Între aceste localități pot fi incluse: Căcuciu, Dămieni, Eremitu, Habic, Mătrici, Nadășa, Șerbeni, Urișu de Jos, Urișu de Sus — dintre cele cu hotare direct învecinate; precum și: Beica de Jos, Beica de Sus, Cașva, Călugăreni, Cîmpu Cetății, Comori, Gurghiu, Hodac, Hodoșa, Ibănești, Jabenîța, Orșova, Sînmihai de Pădure și Teleac. Singura excepție fiind Gurghiu, despre care s-a scris: George P. Antonescu, *Monografia domeniului Gurghiu din județul Mureș*, București, 1926; Teodor Chindea și Nicolae Lateș, *Contribuții la monografia județului Mureș: Gurghiu, Tîrgu Mureș*, 1971.

² Șt. Meteș, *Contribuții la studiul populației din Transilvania în trecut. I. Populația din județele Cojocna, Dăbca și Turda în secolul al XVIII-lea*, în *Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, tom. XXIV (1941—1942), memoriul 3, București, 1942, p. 24, (tabelul VI); A. Bunea, *Din istoria românilor. Episcopul Ion Inocențiu Klein (1728—1751)*, Blaj, p. 341; Idem, *Episcopii P. P. Aron și Dionisiu Novacoviciu sau Istoria românilor transilvăneni de la 1731 pînă la 1764*, Blaj, 1902, p. 350; S. Dragomir, *Românii din Transilvania și unirea cu biserica Romei. Începuturile unirii*, în *Biserica Ortodoxă Română*, LXXX (1962), nr. 7—8, pp. 913—915;

³ George P. Antonescu, *op. cit.*

⁴ D. Antal, *Schituri și mănăstiri în protopopiatul Reghinului*, în *Revista teologică*, Sibiu XVI (1926), nr. 4, p. 91—98; Tr. Popa, *Începutul școlii românești în vechiul Scutn al Murășului*, Tg. Mureș, 1927; Șt. Meteș, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936, pp. 131—132.

⁵ V. Dobrescu, *Începutul de drum în Transilvania*, în *Vatra*, III, (1973), nr. 29, p. 4.

localnic⁶. Chiar dacă textul acestui manuscris este relativ sărăcăcios din punctul de vedere al informațiilor documentare, al izvoarelor de tot felul și chiar al publicațiilor utilizate — după cum însuși autorul o recunoaște „descriu după cum va fi cu puțință istoria, trecutul Chiheriului de Sus pe baza puținelor date ce-mi stau la dispoziție din vremile cele mai vechi, apoi din timpul mai recent pe baza mărturisirilor oamenilor mai bătrâni”⁷ —, el conține, din fericire, pe lângă câteva date prețioase, și unele idei utile. Impune, în primul rând, punctul de plecare al celui care vrea ca „scrierea” sa să fie o „adevărată carte de aur a Chiheriului de Sus (...), în cari urmașii noștri vor vedea toată personalitatea noastră”. Apoi, scopul final urmărit, anume ca atunci când se va „înteresa cineva de trecutul nostru să nu [mai] oarbece în întunec, așa după cum orbecam noi astăzi când e vorba a ști ceva din trecut”, și, în sfârșit, pentru ca toate astea să fie atinse — vine o altă precizare, pe cât de clar exprimată, pe atât de valabilă, adevărată, rămasă ca postulată pentru orice știință, și cu atât mai mult pentru istorie — „înainte de toate e de lipsă fidelitatea, sinceritatea, cele scrise să corespundă adevărului”⁸. Considerind că se poate convinge oricine asupra autorului și seriozității cu care acesta și-a privit misiunea pe care singur și-a asumat-o, ne oprim deocamdată⁹ aici pentru a lăsa loc și prezentării documentelor publicate în anexă, care se constituie astfel, toate împreună, într-o valoroasă bază pentru redactarea unei viitoare lucrări: anul 1918 în Chiher și împrejurimi. Nu înainte însă de a preciza că aceleași documente, prin conținutul lor, prin ideile cu largi valențe democratice pe care le cuprind și sentimente umaniste pe care le degajă, ca și prin reflectarea condițiilor de care acestea fuseseră determinate și împrejurările concrete în care au fost ele emise, devin izvoare exemplare, mărturii istorice de interes național incontestabil. Mai mult decât orice, aceste documente atestă — marele adevăr: unirea a fost nu doar mult dorită și cu ardoare așteptată de întreaga suflare românească, dar ea va fi pregătită și înfăptuită efectiv în fiecare localitate transil-

⁶ Filele manuscrisului în păstrarea lui Simion Șarlea din Ungheni, căruia îi aduc și pe această cale mulțumirile mele.

Manuscrisul nu poartă nici un titlu și are 18 file, respectiv 36 de pagini scrise; în baza ultimelor însemnări pe care le conține se poate aprecia ca fiind încheiat în anul 1931. Pentru uzul științific, îl numim convențional: I. Grama, *Însemnări privind istoricul comunei Chiherul de Sus*. (Manuscris).

⁷ Același, în toamna anului 1918, după ce se va întoarce de pe frontul italian — unde însoțise armata în calitate de preot militar —, aflându-se în fruntea obștii și a evenimentelor, ca președinte al Consiliului național român local, va iniția și organiza populația din Chiher, ca și în alte localități (vezi, spre exemplu, anexele II și XIV), fiind și membru în Consiliul Național Român Județean. Este ales și delegat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, unde votează — alături de cei 1227 deputați, dar în numele celor ce l-au ales — unirea Transilvaniei „pentru vecie cu patria mamă...”, după cum singur o mărturisește. Vezi: I. Grama, *Însemnări...*, p. 30.

⁸ *Idem*, p. 2.

⁹ Pe lângă fragmentul publicat în încheierea documentelor de față, în viitor vom valorifica și alte părți ale acestor prețioase însemnări. N-ar fi exclusă chiar publicarea integrală a textului lor.

vană; nimeni și niciunde n-a fost așteptat să vină altcineva să realizeze unirea; aici, pe plan local, ca și la nivelul întregii provincii și a țării, poporul și-a desăvârșit singur unirea, neașteptând să i-o „dăruiască” alții. Să ne oprim, în cele ce urmează, asupra câtorva aspecte atestând, fără puțință de tăgadă, încadrarea necondiționată a localnicilor în valul general ce a cuprins, la sfârșitul lunii octombrie și începutul lui noiembrie 1918, întreaga națiune română, respectiv felul în care vor fi receptate, de către aceștia, ideile și comandamentele momentului, modul cum se va acționa efectiv pentru transpunerea lor în faptă în acest relativ restrâns perimetru de activitate, de viață, de muncă și de luptă românească.

*

Documentele arhivistice alăturate, în număr de 27¹⁰, sînt tocmai acele mărturii care oferă detalii asupra modului în care chiherenii și vecinii lor — asemeni tuturor românilor din Transilvania, populația majoritară a provinciei — au înțeles să se alăture revoluției și să-și aducă propria contribuție la înfăptuirea Unirii, acționînd efectiv în această direcție în ultimele luni ale anului 1918 și la începutul celui următor. Printre acestea se găsesc și amintirile însemnări, făcute, nu la prea multă vreme de la consumarea evenimentelor, de Iuliu Grama, unul dintre cei care luase nemijlocit parte — așa cum se va vedea și din cele ce urmează — atît la organizarea acțiunilor revoluționare pe plan local, în calitatea sa de președinte al Consiliului național român din Chiherul de Sus și membru în Consiliul național român județean, cu sediul în Reghin, cît și la lucrările Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia¹¹. În prezentarea conținută de aceste însemnări, pe cît de schematică, pe atît de utilă, avem creionată atmosfera în care s-au desfășurat acțiunile pe plan local, inclusiv încadrarea lor în mersul evenimentelor generale, pe plan intern, național și chiar mai larg¹². Rezumînd, acesta afirmă că „după declanșarea revoluției iscată de pe urma reîntoarcerii de pe fronturi a soldaților”, respectiv după constituirea Consiliului național român local și a Gărzii naționale similare și alungarea reprezentanților vechiului regim austro-ungar, se trece „și în Chiherul de Sus „la preluarea imperiului de către autoritățile române”, denumindu-se — mai preciza acesta, cu vădită satisfacție și mîndrie — „primul notar român”¹³. Bineînțeles că, toate acestea au loc în timp ce, pe întreg cuprinsul Transilvaniei, se desfășoară acțiuni similare, de-o

¹⁰ Două anexe includ mai mult de un document, respectiv anexa XI, cuprinde 3, iar anexa XIV are 10.

¹¹ Vezi: anexa XXVII. Pentru toate motivele arătate, aceste însemnări sînt, alături de documentele contemporane, pe care le întregeste, una din sursele cele mai autentice și demne de luat în seamă.

¹² Izbucnirea primei conflagrații mondiale și desfășurarea războiului se va resimți din plin și aici, populația locală fiind profund afectată de consecințele nefaste pentru ea. Tocmai de aceea, am reținut pentru publicare, în anexa XXVII, și pasajele privitoare la evenimentele din anii premergători izbucnirii revoluției din toamna anului 1918.

¹³ Vezi: anexa XXVII.

ampluare mai mică sau mai mare, iar la 1 decembrie — constituindu-se într-un corolar al tuturor acțiunilor amintite — Marea Adunare Națională de la Alba Iulia va proclama unirea cu țara și a ultimei provincii românești aflată sub stăpânirea străină. Tot atât de bine se mai știe, spre exemplu, că, deși *Rezoluția* votată la Alba Iulia a fost și va rămâne în fața lumii actul politic suprem pe care și-au pus pecetea — în afara celor 1 228 de deputați — delegați aleși în circumscripțiile electorale din toate județele Transilvaniei și cei peste 100 000 de participanți veniți din toate colțurile provinciei la Marea Adunare Națională din 1 decembrie, acțiunile revoluționare nu încep și nu sfârșesc odată cu aceasta. O operă de importanța și dimensiunile celei vizând transformarea unui popor — a poporului român — dintr-un popor subjugat într-un popor stăpin pe propria soartă și pe propriul pământ, avînd darul să pună în mișcare toate straturile societății și să atingă toate structurile sociale, inclusiv fenomene depășind sfera politicului, problema națională majoră, aflată acum, incontestabil, pe prim plan. Drept urmare, se înregistrează pretutindeni ample frământări politice și largi mișcări sociale, atât înainte, cit și în urma pecetluirii, în acest cadru solemn, oficial, a unirii mult dorite de toți. Această realitate poate fi din plin probată și prin exemplul — bine ilustrat documentar¹⁴ — pe care îl oferă activitatea revoluționară desfășurată de populația Chiherului și din împrejurimi, ale cărei măsuri și acțiuni, deși nu se înscriu drept o excepție de la cele petrecute în toamna și iarna acestui an memorabil, merită și trebuie să fie evocate și evidențiate. Merită să fie evocate și trebuie să fie evidențiate pentru că ele au darul să confirme realitatea istorică. Confirmă, cu puterea faptelor concrete pe care le oferă, adevăruri bine cunoscute — modul profund democratic în care a fost înfăptuită unirea la 1918, prin participarea entuziastă, efectivă, a maseilor largi, a întregii populații.

Informațiile pe care le oferă documentele de față ilustrează, în ceea ce au ele mai semnificativ, principalele evenimente pe care le-a trăit populația din Chiher și împrejurimi, precum și o parte din problemele cu care aceasta s-a confruntat în lunile Unirii. Pe baza acestor informații, pot fi reconstituite unele aspecte mai relevante, printre care ar putea fi: situația social-economică și politică în anii premergători revoluției burghezo-democratice, declanșarea acțiunilor revoluționare și organizarea politico-militară, activități desfășurate de consiliile și gărzile naționale române în preajma și după proclamarea Unirii și altele. Să ne oprim, în ordinea enunțată, asupra lor.

Populația Chiherului de Sus în preajma Unirii. Documentele parvenite din lunile și anii care au urmat declanșării primei conflagrații mondiale, îndeosebi după intrarea României în război¹⁵ — cu scopul vădit de a grăbi realizarea mult așteptatului vis de unire la patria-mamă a

¹⁴ Trebuie să precizăm aici că documentele prezentate în anexa acestui studiu reprezintă doar o selecție dintr-un volum evident mult mai cuprinzător.

¹⁵ Deși există documente și din anii 1914—1917, nu le-am inclus în acest set din cauza spațiului restrîns oferit, parte dintre ele urmînd a fi publicate cu un alt prilej.

tuturor provinciilor românești —, împreună cu datele și informațiile oferite de contemporani atestă că flagelul războiului a afectat din plin și populația Chiherului de Sus, fiind un „război plin de jale și urmări dureroase”¹⁶. Și nu e vorba aici numai de bărbați duși să lupte — împotriva voinței lor — pe toate fronturile unde erau angajate armatele imperiului dualist, la început, în ofensivă, pentru reimpărțirea lumii, iar apoi, în disperare, pentru supraviețuire. Jertfelor omenеști aduse pe front — analele comunei înregistrează 13 „morți și dispăruți în război” (Ion Bogdan, Dumitru și Nicolae Matei, Vasilica Cioloca, Todor Pop și alții¹⁷) — li s-au adăugat grelele suferințe îndurate de cei rămași acasă: evacuări, distrugerea caselor și alte nenumărate pierderi materiale. „Cu intrarea României în război — precizează același Iuliu Grama — apoi să începe calvarul Chiherului de Sus”, populația fiind evacuată de armată, întreg satul trebuind să ia calea refugiului, prin toate părțile de pe Cîmpie, pînă aproape de Cluj, cu puținul ce și l-a putut lua cu el fiecare, pe unde au petrecut „în lipsuri și năcazuri”. La reîntoarcere, „aspectul comunei e jalnic și trist. În total 139 de edificii s-au ruinat, împreună cu edificiul școlii confesionale¹⁸, arse pînă la temelie”. Situație care i-a silit pe mulți — incredibil pentru secolul al XX-lea, dar, din păcate, adevărat — de „și-au pregătit bordeie prin pămînt, unde au petrecut ani de zile pînă ce au ajuns în puțința de a-și reconstrui casele stricate”. Dacă mai adăugăm la acestea și faptul că școala își încetează cursurile total, învățătorul satului, Alexandru Scridon, fiind și el plecat la război, avem o imagine, i-am spune apropiată, de situația grea în care se găseau chiherenii în preajma Unirii. Și locuitorii așezărilor din jur, populația întregii provincii era într-o situație similară. Dacă ținem seama de toate acestea, vom înțelege și mai bine satisfacția de descătușare pe care au resimțit-o aceștia la apariția semnelor „desmembrării Austro-Ungariei” și unirea pămînturilor locuite de ei cu România.¹⁹

Declanșarea acțiunilor revoluționare și organizarea politico-militară pe plan local. Majoritatea documentelor publicate alăturat, cuprind tocmai această febrilă și entuziastă activitate de organizare a populației românești din Chiher și localitățile din jur. În primul rînd în consilii naționale proprii, românești, apoi în gărzi naționale. Astfel, dacă în Chiherul de Sus, potrivit unei informații ulterioare²⁰, Consiliul național român local este înființat, concomitent cu punerea bazelor Gărzii naționale, în 8 noiembrie 1918, la Hodac evenimentul avusese loc cu două zile mai înainte. De altfel, procesul-verbal luat în adunarea generală a poporului din Hodac: (...) care se declară suveran”, iar cei peste 400 de români, prezenți în adunarea ținută la 6 noiembrie, se consideră

¹⁶ Anexa XXVII.

¹⁷ *Ibidem*. Pentru cinstirea memoriei celor căzuți în anii 1914—1918, comuna a ridicat un monument — care stăruie și astăzi în centrul său — în piatra căruia au fost săpate numele acestora.

¹⁸ Singura școală existentă, de fapt, în acei ani.

¹⁹ Anexele I—II, IX, VI și XXVII.

²⁰ Anexa XVIII.

„*reprezentanți ai întregului popor* (subl. Al. M.)”,²¹ constituie unul din cele mai valoroase mărturii — prin detaliile pe care le reține și sublinierile care se fac — asupra acestui moment crucial. Concluzia desprinsă din cuvîntul unuia din reprezentanții Consiliului Național Român județean, Teodor Branea, prezent la această adunare, și reținută de secretarul de ședință, se impune de la sine, prin adevărul pe care îl exprima: din lupta îndelungată și grea a poporului român, din „sîngele vărsat a crescut floarea libertății și pentru noi românii, după o adevărată sclavie milenară”. Iar pentru a lua locul autorităților vechiului regim, ai cărui reprezentanți sînt numiți, cît se poate de plastic, drept „sateliții cei mai mici ai asupritorilor neamului” nostru, pe care „i-au alungat nelegiuirile săvîrșite față de noi” — sînt înființate consiliul și garda națională și aleși „din sinul poporului” membrii respectivi, care trebuiau să ia „în mînă ocîrmuirea comunei și paza ordinei în ea”²².

Organizarea consiliilor și gărzilor naționale române continuă, în zilele următoare, în toate localitățile din jurul Chiherului. La 8 noiembrie în Nadășa²³ — aici fiind prezent, ca reprezentant al Consiliului județean, alături de Ioan Alexandru din Chiherul de Jos, și Iuliu Grama — și în Jabenîța²⁴, la 10 noiembrie în Ibănești²⁵ și Căcuciu²⁶, la 12 în Urșiul de Sus²⁷, la 20 în Sînmihai de Pădure²⁸, la 25 în Gurghiu²⁹, la 27 în Cașva³⁰ etc. În toate cazurile se poate observa, pe lîngă entuziasmul firesc, manifestat de cei prezenți în adunările de constituire a consiliilor și gărzilor naționale și respectarea principiilor democratice în alegerea membrilor comitetelor respective și a conducerii lor. Iar acolo unde a fost cazul, respectiv în localitatea în care existau, alături de români, și alte naționalități, aceștia își respectă conaționalii, neconfundîndu-i cu autoritățile imperiului. Astfel, bunăoară, conducătorul adunării de constituire a consiliului și gărzii naționale române din Căcuciu îndeamnă, încă de la început, la „iubire și dragoste împrumutată unul față de altul și mai virtos față de alte naționalități”³¹. Adică în termeni pe cît de plastici, pe atît de limpezi și edificatori asupra poziției poporului nostru față de alții. Alături de români, și-a organizat și populația maghiară propriile consilii și gărzi. În perimetrul la care

²¹ Anexa I.

²² *Ibidem*.

²³ Anexa II. De reținut că, în protocolul luat în ședință, după o evidență confuzie, făcută de secretarul de ședință, privitoare la distincția dintre revoluția maghiară din Ungaria și revoluția română din Transilvania, se reține aprecierea decurgînd din evoluția însăși a evenimentelor: „de acum dreptul de guvernare al poporului românesc din această țară [Transilvania — nota Al. M.] este în mîinile Consiliului Național Român din Arad”.

²⁴ Anexa III.

²⁵ Anexa V.

²⁶ Anexa XI.

²⁷ Anexa XIV.

²⁸ Anexa XXV.

²⁹ Anexa VI.

³⁰ Anexa VII.

³¹ Anexa XI.

ne-am oprit avem o astfel de situație, unde ambele organisme au fost constituite pe 3 noiembrie³².

Din activitatea consiliilor și gărzilor naționale locale. Rolul jucat de consiliile naționale din acest ținut geografic — avînd menirea să apere liniștea publică și să asigure desfășurarea revoluției — poate fi, credem, cel mai bine relevat urmărind activitatea bogată și importantă pe care acestea au desfășurat-o în relativ scurta lor existență de 2—3 luni. Aceleași documente stau mărturie asupra problemelor politice și social-economice care frământau populația din acest colț al Transilvaniei, printre care unele specifice, de interes local, majoritatea fiind însă cele generale, aflate la ordinea zilei în întreaga provincie.

Pe prim plan s-a situat înlăturarea vechii administrații, a întregului aparat politico-administrativ din comune și de la notariate și preluarea puterii politice de către consiliile naționale. În general, acțiunea se desfășoară calm și fără mari zguduiri. Explicația pare a se găsi chiar în formularea conținută de unul din documentele contemporane, respectiv, asemeni așezării la care se face referire, populația și acest ținut „fiind curat românesc, întru toate să observează spiritul românismului”,³³ la care mai trebuie adăugate și alte câteva considerente. Astfel, din punct de vedere social, populația din aceste localități nu suferise încă o prea mare stratificare, pe lângă altele la aceasta concurînd terenul și condițiile pedo-climatice mai puțin favorabile, specifice regiunilor cu un sol deluros, premontan, pietros și sărac. Neexistînd, în general, mari proprietăți și mari proprietari, cei atacați în primele vîrtejuri ale revoluției sînt abia un proprietar de păduri din Teleac³⁴, un comerciant din Chiherul de Sus³⁵, un primar în Căcuciu și un învățător în Sinmihaiu de Pădure³⁶. În același timp, se constată că reprezentanții regimului austro-ungar, în curs de destrămare, aici nu opun rezistență noilor organe ale puterii românești, în plin proces ofensiv. Fie că își părăsesc de la sine posturile — fiind, după sugestiva expresie conținută tot într-un document evocat, „alungați” de propriile nelegiuiri săvîrșite împotriva populației românești, în majoritatea acestor localități în număr absolut —, fie că sînt efectiv înlăturați și înlocuiți cu reprezentanți firești și doriți de populație. De aceea, nu e de mirare că în Chiherul de Sus, spre exemplu, unde își avea sediul și notariatul cercual, și al cărui notar maghiar „nu știe aproape absolut nimic românesc”, Consiliul național român local cerea cu insistență — într-un raport înaintat Consiliului național român județean³⁷ — „a se institui un notar român cît mai în grabă, pentru isprăvirea afacerilor administrative ale cercului destul de vast și curat românesc”. Sau că, tot aici, avuseseră loc „ațîțări asupra slujbașilor de mai înainte”³⁸.

³² Anexa XXIV. Dacă maghiarii erau puțini, sași nu găsim deloc.

³³ Anexa XV.

³⁴ Anexa X.

³⁵ Anexa XXI.

³⁶ Anexa XXV.

³⁷ Anexa XIX.

³⁸ Anexa XXI.

Preluarea propriu-zisă a puterii pe plan local de către consiliile naționale române și organizarea activității lor se desfășoară în împrejurări și modalități diferite. De obicei, conducătorii acestora depun jurământul în ziua înființării. La Jabenita se face însă abia după două zile, respectiv în 10 noiembrie 1918, dată la care se ia, totodată, în „discuție generală” aranjarea ordinii comunale, după cea mai bună știință și gândire generală³⁹, hotărîndu-se în mai multe probleme de interes imediat și de perspectivă, enumerate în șapte puncte⁴⁰. Consiliul împreună cu Garda națională din Șerbeni vor prelua primăria cu forța de la fostul primar⁴¹, în Orșova, la cererea generală, este ales un nou primar și, odată cu acesta, „voind poporul să se înnoiască toți oficianții comunali”, sînt aleși un alt viceprimar și noi jurați comunali⁴². La fel cum în Urișul de Sus se observă că toți funcționarii din administrația comunală „sunt din nou instituți”⁴³. Se înțelege de la sine că toate aceste măsuri s-au luat, în fiecare localitate în parte, inclusiv în cele neamintite mai înainte, din inițiativa și cu directa avizare a consiliilor naționale respective. Inclusiv, spre exemplu, cele privind reorganizarea procesului de învățămînt, care cerea, ca în Gurghiu⁴⁴, noi cadre didactice, pentru ca să se poată învăța românește.

Într-o situație oarecum deosebită se ajunge în Hodac, unde cei ce aleseseră cu cîteva zile mai înainte Consiliul național — întruniți din nou, la 14 noiembrie, într-o adunare generală de „peste 400 poporeni proprietari, partea cea mai mare foști militari” — îi pretind acestuia „ca atunci cînd se vor pertracta la sfatul cel mare repunerile în drepturile avute de neamurile și comunele asuprite, dorința justă a comunei Hodac să formeze bază și obiect de pertractare”, deoarece poporul de aici, „conștiu de dreptul ce i se cuvine (...), își exprimă dorința și cere repunerea în dreptul avut de care nicicînd nu a abzis, adică recuperarea munților și pădurilor folosite de erari de la anul 1848, care au format din timpurile străvechi bunul comunei noastre”⁴⁵.

Consiliul național român din Chiherul de Sus a desfășurat, se pare, o activitate mult mai complexă, chiar dacă „toate agendele le împlinește (...) prin președintele său, cu ajutorul vicepreședintelui și al secretariului”⁴⁵. Cel puțin așa lasă să se înțeleagă documentele alăturate, pe baza cărora vom mai creiona, în încheiere, cîteva din acțiunile întreprinse de acesta pînă la desființare. Pe lîngă organizarea și buna funcționare a gărzii naționale locale — înființată, potrivit aprecierilor conținute în actul de constituire, „pentru susținerea ordinii, pentru asi-

³⁹ Anexa III.

⁴⁰ Anexa XXV.

⁴¹ Anexa IX.

⁴² Anexa XIV.

⁴³ Anexa XIII.

⁴⁴ Anexa V.

⁴⁵ Anexa XVI.

guranța personală și a avutului fiecărui cetățian din comună⁴⁶ — Consiliul național s-a preocupat și de conscrierea pagubelor de război, avându-se în vedere marile pierderi suferite de comună și locuitorii săi, și strins legat de această încercare de a mijloci, pe lângă Consiliul Dirigent, preocuparea de material lemnos pentru refacerea de către populație a clădirilor distruse din război⁴⁷. O altă grijă majoră a Consiliului a fost — așa cum reiese, cu pregnanță, dintr-un raport înaintat forului județean din Reghin⁴⁸ — cea privind asigurarea bunurilor alimentare strict necesare populației, îndeosebi cele necesare „pătureri mai sărace din comună”. Prin realismul său, acest raport se înscrie ca unul din documentele de o valoare aparte pentru înțelegerea „istoriei” acestor locuri, în al cărui text — destul de succint — este surprinsă o realitate socială pregnantă în ... confruntare cu un moment înălțător din istoria poporului nostru, dacă se are în vedere împlinirea idealului de unire, dar și greu, când este privit din perspectiva acestei realități imediate, concrete. Mai ales când este văzut și redat realist, corect. Reținem, oricum, că și în acele zile — înălțătoare și grele — Consiliul și-a pus și a pus problema găsirii soluției pentru procurarea hranei necesare acelei pături mai sărace a comunei, care „totdeauna a trebuit să-și câștige cele de lipsă spre alimentare de la alții”, deoarece — vine încercarea de explicație, cuprinzând și „tîlcul” a cărui „dezlegare” va fi propusă mai târziu — situația ei se agravează și prin faptul că astăzi nimenea nu mai lucră în breazda altuia⁴⁹. Fără cunoașterea și recunoașterea acestei realități, i-ar veni oricui greu să înțeleagă și să aprecieze la justa sa valoare informația cuprinsă într-un ordin de zi, laconic, ca orice ordin militar — al Legiunii române din Reghin, de la 2 ianuarie 1919, prin care se dispunea unei patruli formată din opt legionari „să plece la Chiherul de Sus pentru a aduna armele și a face ordine”⁵⁰. Cunoscîndu-le și coroborîndu-le unele cu altele date și fapte locale, evenimente și aprecieri de interes general etc., pot fi studiate și li se poate descifra tuturor înțelesurile.

Este exact ceea ce ne-am propus să facem, oprindu-ne asupra momentului unirii din 1918 la Chiher și împrejurimi.

⁴⁶ Anexa XVII. După ce și-a „îndeplinit foarte frumos slujba”, garda națională din Chiherul de Sus și-a încetat activitatea pe data de 28 noiembrie 1918, fiind retribuit, cu sumele stabilite, fiecare gardist pentru „serviciul prestat” în binele obștei comunale.

⁴⁷ Anexa XXVII.

⁴⁸ Anexa XX.

⁴⁹ Ibidem

⁵⁰ Anexa XII.

ANEXE

I

1918 noiembrie 6, Hodac. Proces-verbal privind starea politică deosebită din comună, constituirea Consiliului național român și a gărzii naționale, cu lista persoanelor ce intră în componența acestor organe.

•

Proces-verbal

luat în adunarea generală a poporului din Hodac, ținută în 6 novembre 1918. Prezenți peste 400 români.

Obiectul: constituirea Comitetului Național Român din Hodac și formarea Gardei naționale.

1.

În urma convocării făcute prin tobă de către Teodor Branea și George Uilăcan, punct la 9 oare ante meridiem, sala de învățămînt de la școala greco-ortodoxă să umple de popor, care se declară suveran. La propunerea lui Teodor Branea cei coadunați să declară de reprezentanți ai întregului popor, și Zaharie Lupu e proclamat de președinte, care, în scurte cuvinte arată scopul întrunirii, roagă pe cei întruniți de liniște și ordine; și obiectul — pe care îl indică — roagă să se pertracteze amăsurat înșănătății lui cu demnitate și potrivit vremilor istorice peste cari trecem. Dă apoi cuvîntul lui Teodor Branea, care face o scurtă reprivire asupra istoricului războiului de 4½ ani, indică cauzele lui motrice, accentuiază fazele prin cari a trecut, insistă mai pe larg asupra punctelor lui Wilson și mai ales asupra punctului 10, prin care să cere libera hotărîre pentru fiecare popor în ce privește crearea viitorului său, care punct fiind primit de monarhie ca bază de pertractare la încheierea armistițiului și a păcii, însuși guvernul unguresc ne-a recunoscut pe românii din Ungaria de națiune chemată să fie stăpînă pe soarta sa viitoare. Face cunoscută declararea deamănă a deputatului Vaida făcută în numele poporului român în parlamentul din Pesta; trăgînd concluzia din cele înșirate, că singele vărsat a crescut floarea libertății și pentru noi românii după o adevărată sclăvie milenară. Roagă pe cei adunați, ca în zilele acestea istorice să-și păstreze fiecare calmul, și în unire și în dragoste adevărat frățească, să aștepte desfășurarea evenimentelor mari, cari sunt în prag, ca prin purtarea aceasta demnă a poporului român să ne asigurăm pentru totdeauna, dar mai ales în ziua înșănătății a croiei viitorului bătrînei și bolnavei Europa, la conferința de pace simpatia fraților noștri de un sînge.

Sintem însă singuri, că săteliții cei mai mici ai asupritorilor neamului ne-au părăsit, i-au alungat nelegiuirile săvîrșite față de noi.

Și tocmai fiindcă am rămas numai noi cei de o limbă și de un sînge, trebuie să luăm în mînă ocîrmuirea comunei și paza ordinei în ea. Face apel ca cei întruniți să aleagă din sînul poporului un comitet de 20 membri, care va fi încredințat cu ocîrmuirea trebilor satului, iar dintre soldații întorși la vetrele lor să se însinue benevoli de gardiști naționali pînă la numărul de 50, cari vor fi salarizați conform unui [ordin] ministerial cu 30 coroane la zi în sarcina bugetului statului. Face din nou apel, ca să ne arătăm vrednici prin păzirea ordinei de libertatea a cărei zori, s-au ivit deja, și de care e vrednic neamul acesta sătul deja pînă în gît de asuprire străină.

Un strigăt frenetic „Trăiască libertatea poporului român” și „Trăiască românia” zguduie zidirea școlii.

2.

Să suspinde adunarea pe 10 minute, iar comisia de candidare constatătoare din: 1. Zaharie Lupu, 2. Vasile Man, 3. Flore Man a Pintii, 4. Vasile Pop lui Dobra, și 5. Teodor Branea să retrace a face candidare pentru membri din comitet. După redeschiderea adunării lista comitetului să primește cu mici schimbări, iar adunarea generală proclamă de membri în Comitetul Național Român din Hodac pe următorii 20:

1. Simion Fărcaș lui Gligore	11. Flore Suciu
2. Ioan Feier lui Melinte	12. Leon Pop lui Vasile
3. Flore Frandేశ a Florii	13. Mihailă Fărcaș lui Constantin
4. Niculae Hărsan	14. Zaharica Pop
5. George Uilăcan	15. Niculae Man lui Ioan
6. Ioan Frandేశ lui Dumitru	16. Dumitru Fărcaș lui Ion lui Simeon
7. Flore Fărcaș lui Sandu	17. Zaharie Man lui Niculae
8. Florian Pop lui Dumitru	18. Dumitru Butilcă
9. Dumitru Tomșa lui George	19. Zaharia Lupu
10. Ioan Pop lui Gorea	20. Teodor Branea

cari numai decit și depun jurământul pe cum urmează: „Eu N.N. jur pe D-zău unul în trei fețe, pe Prea curata vergură Maria, pe toți sfinții și pe cinstea și pe fericirea națiunii căreia îi aparțin, că în slujba încredințată mie din partea națiunii voi fi credincios, nu voi asupri pe nime, și voi împiedeca pe alții de a asupri pe frații ceilalți, voi griji după puțință de siguranța bunului și liniștea fraților și mai presus de toate mă voi sili a apăra cinstea și siguranța vetrelor satului Hodac. Jur supunere și ascultare Comitetului Național Român. D-zău sfântul așa-mi ajute”. „Să trăiască” erumpe cu putere elementară din pieptul tuturor.

3.

Urmează insinuarea benevolă voluntară a voinicilor noștri de gardiști naționali pe cum urmează:

1. George Uilăcan sublocotenent	27. Florian Iacob a Florii
2. Traian Costin	28. Sandu Feier lui Dumitru
3. Leon Lupu stegar	29. Dumitru Feier lui Vasile
4. Flore Fărcaș lui Alexandru	30. Ioan Frandేశ lui Dumitru
5. Florian Pop lui Dumitru	31. Ioan Moldovan lui Mihailă
6. Vasile Frandేశ	32. Dumitru Pop lui Zaharie
7. Flore Feier lui Melinte	33. Niculae Hărsan
8. Niculae Fărcaș lui Ion	34. Dumitru Butilcă a Florii
9. Flore Iacob a Nastasii	35. Flore Frandేశ lui Ioan
10. Dumitru Fărcaș a Florii	36. Vasile Fărcaș lui Niculae
11. Zaharie Man	37. Vasile Pop
12. Vasile Fărcaș lui Niculae	38. Zaharia Fărcaș
13. Florian Iacob lui Dumitru	39. Marcu Fărcaș
14. Alexandru Radu	40. Alexandru Man
15. Ilie Muntean	41. Dumitru Feier lui Vasile
16. Ioan Suciu	42. Dumitru Fărcaș lui Butuc
17. Dumitru Murar	43. Sandu Pop a Petrii lui Iacob
18. Florian Frandేశ lui Ion	44. Flore Fărcaș lui Mihailă
19. Dumitru Moldovan	45. Ioan Fărcaș Filărului
20. Dumitru Fărcaș lui Simeon	46. Dumitru Frandేశ lui Dumitru
21. Dumitru Todoran lui Sandu	47. Ioan Frandేశ lui Simeon
22. Flore Pop lui Dumitru	48. George Fărcaș lui Toader
23. Dumitru Feier lui Vasile	49. Niculae Man lui Ioan
24. Florian Iacob Picului	50. Dumitru Moldovan lui Ion
25. Ioan Fărcaș lui Simeon	51. Ioan Feier lui Melinte
26. Flore Pop lui Ion	52. Alexandru Iacob a Bichii

53. Vasile Pop lui Ion Smarandi
54. Dumitru Pop a Petrli lui Iacob
55. Ioan Pop a Gorii
56. Simeon Fărcaș lui Gligore
57. Dumitru Frandea a Anuchii
58. Dumitru Oltean a Florii
59. Petre Murar
60. Dumitru Toma a lui George
61. Flore Fărcaș a lui Dumitru
62. Ioan Fărcaș lui Ilie
63. Iacob Zaharie lui Niculae

64. Dumitru Ienci
65. Dumitru Tinea
66. Dumitru Fărcaș Sandului
67. Dumitru Iacob a Florii
68. Dumitru Pop a Zaharichii
69. Leon Fărcaș Duculeț
70. Vasile Fărcaș Lunaticului
71. Ioan Pop
72. Dumitru Man lui Ilie
73. Ioan Man Coca
74. Dumitru Feier lui Vasile

cari între aclamările poporului să înșiră în piață dinaintea bisericilor, unde ei își aclamează de conducători pe sublocotenentul I. R. George Uilăcan și pe stegarul Leon Lupu. Puși fiind în ordine militară, după o vorbire scurtă adresată de Teodor Branea către ei, ridică trei degete de la mîna dreaptă spre cer și după Teodor Branea rostesc cu toții cu voce sonoră jurămîntul de mai nainte cu adausul „că voi împlini porunca mai marilor mei și mă voi supune necondiționat comandantului de noi ales”. Strigătul „Să trăiască” se repetează, cei adunați să împrăstie la ale sale, iar comitetul se retrage spre a lua măsurile preventive de lipsă, pentru asigurarea liniștei

4.

Pentru verificarea procesului verbal luat, să designează George Uilăcan și Teodor Branea.

Data mai sus

George Uilăcan
Toader Branea

În 10 novembre 1918 s-au insinuat ca gardiști pentru cătunul Toaca și Urice¹, următorii care au și depus jurămîntul:

1. Constantin Hărsan
2. Dumitru Moldovan a Anuchii
3. Dumitru Moldovan lui Militon
4. Ioan Pop lui Scorpe
5. Petru Fărcaș lui Mihăilă
6. Zaharie Fărcaș lui Mihăilă
7. Ioan Fărcaș
8. Vasile Fărcaș
9. Florian Fărcaș
10. Zaharie Fărcaș
11. Zaharia Feier
12. Vasile Feier
13. Sandu Man
14. Ilie Man
15. Vasile Frandea lui Militon

lui Dumitru
lui Dumitru
Măglășiții
lui Dumitru
Petrii

16. Sandu Feier lui Dumitru
17. Dumitru Feier a Sandului
18. Petre Man lui Vasile
19. Vălean Moisin
20. Trăian Fărcaș lui Zaharie
21. Niculae Moisin lui Ioan
22. Ioan Todoran lui Dumitru
23. Dumitru Fărcaș lui Zaharie
24. Petru Moisin a Florii
25. Flore Feier Hozat
26. Alexandru Hărsan lui Dumitru
27. Dumitru Moisin lui Dumitru
28. Ioan Feier Hozat
29. Ioan Hărsan lui Dumitru
30. Leon Lupu lui Dumitru

Hodac, la 15 novembre 1918

Teodor Branea

II

1918 noiembrie 8, Nadășa. Protocol privind constituirea Consiliului național român local și a gărzii naționale. Este descrisă atmosfera sărbătorească din comună.

Protocol

luat în comuna Nadășa Română¹ cu prilejul adunării publice ținute în Nadășa-Română la ziua sfântului și marelui mucenic Dimitrie în 26 octombrie (8 noiembrie stil nou) 1918 în cimitirul de la biserica greco-ortodoxă.

De față antistia² comunală din Nadășa Română și tot poporul comunei.

I. Antistia comunală anunță că guvernarea țării a luat-o în minile sale Senatul Național și de prezident al acestuia s-a ales contele Mihail Károlyi³, desfășoară întreg programul celui senat pe care poporul cu mare bucurie să-l ia la cunoștință.

La invitarea preoților Iuliu Grama din Chiheriul Superior și Ioan Alexandru din Chiheriul Inferior și Ioan Avram din Nadășa Română cari prin cuvinte de un entuziasm indescriptibil au arătat că prin schimbarea produsă în conducerea țării ne-a sosit acum ziua dorită de veacuri a deșteptării noastre naționale, au arătat că de acum dreptul de guvernare al poporului românesc din această țară este în minile Consiliului Național Român din Arad. În interesul liniștei și ordinei publice se impune și aici înființarea Consiliului Național Român comunal.

Ad. I. Ceea ce poporul cu vii aclamațiuni și strigăte de „să trăiască” primește pe preoți pentru această veste îmbucurătoare, li felicită călduros și să porcede imediat la formarea Senatului Național Român comunal alegându-se următorii:

Prezident parohul Ioan Avram, membrii:

1. Dumitru Pușcaș	8. Dumitru Matei
2. Teodor Pușcaș	9. Vasile Pușcaș
3. Ion Marc	10. Teodor Zileriu
4. Ion Cocian a Siclu	11. Gavril Stavilă
5. George Cocian	12. Ioan Danciu a Anei
6. Filimon Marc	13. Ioan Cioba
7. Ioachim Pușcaș	14. Gavril Cioba

Toți aceștia împreună cu prezidentul depun jurământ de credință, ascultare și supunere Consiliului Național Român Central din Reghin⁴, precum și celui din Cluj etc.

Pentru siguranța averii personale, a liniștei și ordinei din comună să înființeze, la invitarea preoților mai sus însemnați, Garda națională a comunei.

Se anunță benevol următorii:

1. Teodor Țicudean	14. Irimie Mateiu
2. Ion Micu	15. Petru Marc
3. Ion Micu lui Toderică	16. Gavril Matei a Paraschivii
4. Alexandru Cocian	17. Zaharie Cioba
5. Zaharie Pușcaș	18. Nicolae Cocian
6. Teodor Matei	19. Petru Dicu
7. Petru Micu	20. Ionică Suciu
8. Vasile Ciocan (Doja)	21. Vasile Cocian lui Crăciun
9. Simion Pușcaș	22. Ion Matei a Paraschivii
10. Ion Marc	23. Constantin Danciu
11. Zaharie Mateiu	24. Gavril Cocian
12. Ion Matei a Matroni	25. Zaharie Cocian
13. Teodor Mateiu	

¹ Azi: Nadășa.

² Autoritățile comunale.

³ Este o confuzie a celui care a redactat protocolul, contele Károlyi Mihail fiind prim-ministru al guvernului maghiar, iar mai apoi președintele republicii ungare.

⁴ Consiliul Național Român din Reghin era organ județean.

Cu toții depun jurământul.

În sfârșit, părintele Ion Avram mulțumește călduros preoților I. Grama și I. Alexandru pentru bunăvoința în rostul adevăratei lor chemări, cu care au alergat să ne vestească sărbătoarea sfântă a națiunii, nesocotind osteneala drumului cu care a fost împreunată venirea Domniilor lor la noi în comună. Îi felicită pentru sarcina onorifică de încredințare din partea Consiliului Național Central din Reghin a celei mai sublime misiuni ce o are preotul român din Ardeal în aceste zile mari.

După aceasta adunarea deplin satisfăcută să împrăstie în liniște, protocolul se încheie și subscrie.

Data mai sus.

Ioan Avram

par[oh], președinte al Consiliului.

[Urmează 67 de semnături, din care 36 prin punerea degetului].

Arh. St. Cluj-Napoca, colecția „Anul 1918”, nr. 688.

III

1918 noiembrie 10, Jabenîța. Proces-verbal cu privire la depunerea jurământului de credință din partea Consiliului național român local și a gărzii naționale și măsurile administrative luate.

*

Protocol

luat în adunarea generală națională română, ținută în Jabenîța la 10 noiembrie 1918, sub președinția președintelui¹ Senatului Român, Nicolae Nașcu.

I

Conform constituirii Senatului Român și a Gardei române de la 8 noiembrie 1918, în adunarea prezentă s-a pus jurământul legal la mîna și persoana președintelui Comitetului Național Român din Reghin, dr. Ioan Harșia.

Iar după depunerea jurământului prescrist, și după depărtarea delegaților Comitetului Român din Reghin, prezidiul defige² adunarea pe 3 ore d[upă] a[miază] rugînd pe cei aleși în Senat și gardă a se prezenta necondiționat pentru aranjarea ordinei comunale începînd încă de azi.

Ad. I.

Prezentîndu-se Senatul și garda națională la ceasul pus, prezidiul roagă pe comandantul gardei și primarul comunal ca să se iee la discuță generală aranjarea ordinei comunale, după cea mai bună știință și gîndire generală.

Senatul coadunat hotărăște:

1. Din garda română comunală să hotărăște ca în fiecare săptămînă 20 de inși să fie în slujba comunală așa cum îi va aranja comandantul suprem — judele comunal.
2. Localul gardei comunale să defige fosta casă comunală.
3. Spesăle cu aranjarea mobilierului să se iee din aruncul comunal ce deja este adunat la primar.
4. Lemnele de foc din pădurea *Dîlmi cu stejar* pe rîndul satului, dăndu-se ajutorul prin garda comunală.
5. Platei și petroleu asemenea din aruncul comunal să se facă.
6. Eventualele arme ce ar fi nesmintit să se dee la mîna comandantului gardei.

¹ În document „prezidiului”.

² A fixa, aici în sensul de a încheia, a ridica adunarea.

7. Membrii gardei sunt datori cu supunere față de comandament și întru toate supuș Comitetului Român comunal.

Data mai sus

Să cere alegerea alor doi verficatori —

Se aleg Petru Chețian și Ioan Moldovan.

Nicolae Nașcu
președinte

Petru Chețian
Ioan Moldovan

Arh. St. Cluj-Napoca, colecția „Anul 1918”, nr. 619.

IV

1918 noiembrie 10, Ibănești. Proces-verbal privitor la constituirea Consiliului național Român și a gărzii naționale.

•

Procesul verbal al constituirii Consiliului și lista membrilor

Protocol

luat în ședința generală a tuturor locuitorilor din comuna Ibănești ținută la 28 octombrie/10 noiembrie 1918 sub conducerea parohului Vasilie Gliga.

Prezidentul ad-hoc schițează în cuvinte înflăcărâte evenimentele mari cari decurg în lumea întreagă și cari ca rezultat au adus dezrobirea neamului românesc de sub jugul străin. Roagă pe cei prezenți să fie demni de evenimentele mari, să se poarte cinstit, să se lepede de lucrurile rele și dezaastroase cari le-au însușit în țările străine, să uite nedreptățile sau relele ce unul ar fi putut face contra celuilalt, să nu-și facă dreptate fiecare cu forța și puterea, ci avînd răbdare să putem înfăptui idealul sfînt.

Prezidiul ad-hoc propune și adunarea cu unanimitate declară de ales ca prezident pe parohul Octavian Petra și viceprezident pe parohul Vasilie Gliga.

Viceprezidentul — acum în calitate de prezident — aduce la cunoștință că e de lipsă a să alege un consiliu național român pentru conducere, îndeplinirea, controlarea tuturor lucrărilor ce vor trebui a să face în această cauză. La propunerea președintelui să esmite o comisie de 5 membri pentru a să consulta asupra acelor persoane cari pot fi încredințați cu acest oficiu onorific.

Prezidentul suspende ședința.

După redeschiderea ședinței la propunerea comisiei să declară de aleși următorii: Vasilie Gliga, preot, Octavian Petra, preot, Leon Ternăvean preot, Dan Ioan lui Zaharie, Dan Irimie lui Ioan lui George, Gliga Flore (a) Palagii, Gliga Vasilie lui Milton, Suceava Dumitru lui Leonte, Todoran Flore (a) Iliei, Todoran Dumitru (a) Petri, Suceava Petra lui George, Chirtăș Teodor lui Constantin, Gliga Teodor Gorghiu, Gliga Ioan Stăvariu, Todoran David, Suceava Bozon, Suceava Izidor, Gliga Leonte, Gliga Vasile Goroi, Dan Neculae lui Alexă, Ioan Bota, Pop Ioan (a) Gorii.

După acestea prezidentul apelează cu vorbe dulci și blînde la foștii soldați, ca să se înroleze de bună voie neînfluențați din partea nimănui în garda națională română din comună, cari vor avea a griji și supraveghea asupra ordinii publice, a averii private și publice și de siguranță publică. La ceea ce să insinuă 129 de inși cari să declară de aleși.

După acestea prezidentul mulțumînd celor prezenți pentru devotamentul și ascultarea dovedită în această adunare, pre toți îi roagă să se poarte cinstit și încheie ședința.

Ibănești la 28 octombrie — 10 noembrie 1918

Vasile Gliga manu propria
prezident

Arh. St. Cluj-Napoca, colecția „Anul 1918”, nr. 586.

V

1918 noiembrie 14, Hodac. Proces-verbal prin care locuitorii cer, în baza drepturilor străvechi, repunerea în folosința munților și pădurilor, cerînd C.N.R. ca să ia în atenție această chestiune.

Protocol

Luat la 14 novembre 1918 în adunarea generală a proprietarilor comunei Hodac. Prezenți fiind peste 400 (patru sute) poporeni proprietari, partea cea mai mare foști militari.

La îndemnul propriu, conștiu de dreptul ce li se cuvine și care l-a avut poporul din Hodac, se întrunește la adunarea generală unisonă își exprimă dorința și cere repunerea în dreptul avut de care nici cînd nu a abzis, adică reocuparea munților și pădurilor folosite de erari de la anul 1848, care a format din timpurile străvechi bunul comunei noastre Hodac și cari bunuri se află stipulate în foile cadastrale a comunei Hodac sub nr. topografiei 5281, 5282, 5736—5738, 5743, 5744, 5746—5750, 5752—5756, 5760, 5772, 5779, 5759, 5761—5766/2, 5773, 5774—5778, 5751,

1.2.

1.2.

1.2.

5745, 5757, 5794, iară sub nr. cadastrali 5224, 5225, 5743, 5751, 5752, 5753, 5755, 6859, iară hotarul e Piciorul adică dialul Crungi, tot culmea prin poiana Seleșele, culmea de cătră dialul Cigiri — Dialul lat — Plaiul Bânfi — Cătăriga — Vîrful mic — Jenrita — Păltiniș — Dialu flori pe Zapodia flori pînă în pereul Tiren, iară părți mai micuță „Mănăstirea” hotăriș cu Dumbrava tireului și poiana domnească numită Crunga. Probabil că numerii topografici de mai sus nu consumă cu hotarul circumscris din cauză neatîrnătoare de noi nefiind în posesiunea a tuturor datelor, însă poporul Hodacului cere repunerea în dreptul de proprietate a realităților circumscrise prin platurile și văile amintite mai sus.

De dreptul avut al părinților noștri nu abzice poporul și cere și pretinde de la Comitetul Național ca atunci cînd se vor pertacta la sfatul cel mare, repunerile în drepturile avute [de] neamurile și comunele asuprite, dorință justă a comunei Hodac, să formeze bază și obiecte de pertactare.

Dorește mai departe ca același Comitet Național se aducă la cunoștință fostei direcțiuni erariale această cerere justă a poporului spre ulterioară acomodare.

Pentru verificarea protocolului prezent se proclamă Pantea Farcaș a Flori, Toader Farcaș a Petri, Zaharie Pop a Flori, Flore Frandేశ a lui Demetriu.

Data mai sus

Pantea Farcaș
Toader Farcaș a Petri
Frandేశ Florea
Zaharie Pop prin Flore Frandేశ

Arh. St. Cluj-Napoca, colecția „Anul 1918”, nr. 564.

VI

1918 noiembrie 25, Gurghiu. Proces-verbal al adunării românilor cu ocazia constituirii Consiliului național român și a gărzii naționale.

Protocol

luat în adunarea poporală constituțională a românilor din comuna Gurghiu ținută la 25 novembrie stil nou în biserica greco-catolică din localitate.

Copie

Obiectul adunării

Conform îndrumărilor primite de[la] Comitetul Național Român din Ungaria și Transilvania la ordinea zilei e constituirea românilor în Comitetul Național Român local și înființarea Gardei Naționale Române locale.

De față sînt aproape toți locuitorii români din comună.

1. D-l Romul Catarig, învățător prin scurte cuvinte salută pe cei de față adunați în număr așa frumos, îi roagă ca înainte de a trece la obiectul adunării, să-și aleagă un prezident și secretar ad-hoc pentru luarea protocolului.

Declară adunarea deschisă.

Ad. 1. Ca prezident e ales prin aclamațiune d-nul Romul Catarig iar ca secretar pe d-l Ioan Batea.

2. D-l prezident aduce la cunoștință adunării, că în înțelesul principiilor mărețe profesate de apostolul neamurilor, de d-l Wilson, pe baza dreptului de liberă dispunere a popoarelor, Consiliul Național Român din Ungaria și Transilvania a preluat domnia asupra tuturor teritoarelor locuite de români. Chiamă pe cei de față să se declare solidari cu Consiliul Național Român din Ungaria și Transilvania pe care-l recunosc ca supremul for al națiunii române și să depună cu toții jurămintul de credință.

Ad. 2. Pe lingă repetite și insufleteite strigăte de „Să trăiască Consiliul Național Român din Ungaria și Transilvania” să declară solidari, îl recunosc de supremul for suprem al națiunei române, și toți cei de față, bărbați, femei și copii înaintea sfîntului altăriului — punind mîna dreaptă pe inimă — depun următorul jurămint: „Eu jur atotputernicului D-zeu cum că întru toate voi fi cu credință și supunere către Consiliul Național Român din Ungaria și Transilvania, care este supremul for al națiunei române din Ungaria și Transilvania. Conștiu de datorințele ce ne impun vremurile istorice de azi, jur că în toate manifestările vieții mele, voi fi fiu credincios națiunei unitare române și nu voi redica mîna mea asupra fraților mei, locuiesc pe ori ce fel de teritoriu politic. Așa să-mi ajute D-zeu”.

3. Se purcede la alegerea Comitetului Național Român din localitate.

Ad. 3. Ca prezident se alege prin aclamațiune D-l Romul Catarig iar secretar D-l Ioan Batea. Membri se aleg tot prin aclamațiune următorii: Alexandru L. Șara, Nicolae Duda, Gheorghe Pop, Nicolae Lateș, Demetriu Muntean, Aurel Codarcea, Nicolae Grama, Nicolae Catarig, Nicolae Moisin, Ioan Făgărășan, Ioan Rotar, Ignatie Șara, Gheorghe Moldovan, Demetriu Șara, Ioan Lateș, Ioan Stroia junior, Mihail Stroia, Nicolae Rotar, Nicolae Duda lui Ioan, Teodor Rotar, Ioan Cotta junior, Ioan Moldovan, Dumitru Lateș, Alexandru Cota, Vestimian Blaș, Vasile Moldovan, Ioan Truța și Nicolae Dumbravă. Deosebit depun jurămintul.

4. Se pune pe tapet înființarea Gardei Naționale Române.

Ad. 4. Benevol să înștiințeze următorii: Nicolae Grama, Alexandru Dumbravă, Alexandru Maior, Ioan Gliga, Alexandru Grama, Nicolae Duda, Alexandru Duda, Demetriu Lateș, Ioan Făgărășan și Ioan Stroia junior. Deosebit depun jurămintul.

Nemaifiind alte obiecte la ordinea zilei, președintele mulțamește celor de față pentru interesul viu ce-l nutrește față de cauza sfîntă română și intonînd imnul național „Deșteaptă-te române”, adunarea o declară închisă.

Data mai sus.

Romul Catarig manu propria
prezident

Ioan Batea manu propria
secretar

Să verifice

Nicolau Lateș manu propria
Ioan Făgărășan manu propria

Arh. St. Cluj-Napoca, colecția „Anul 1918”, nr. 550.

VII

1918 noiembrie 27, Cașva. Protocol în care este consemnată constituirea C.N.R. local, cu lista nominală a celor aleși.

Protocol

luat în adunarea generală a poporului credincios din Cașva ținută la 29 noiembrie stil nou 1918 în localul școalei greco-catolice din localitate, cu ocaziunea alegerii Senatului Național Român comunal, din încredințarea mărețului Comitet Național Român din Transilvania și Ungaria ca for suprem sfintei noastre cauze naționale române, fiind prezenți Ioan Pop prezident și mult popor.

1.

Prezidentul Ioan Pop prin o vorbire frumoasă salută pe cei prezenți și mărețul Comitet Național Român din Transilvania și Ungaria ca primul și sfântul for suprem politic al nostru.

După cîntarea „Imnul Unirei” care fiind cîntat cu ocaziunea desvălirei steagului național producînd mare însuflețire, declară adunarea de deschise.

Adunarea prin strigăte de „Să trăiască România Mare”, ia spre știre.

2.

Prezidentul propune din nou alegerea unui prezident și notar pentru Senatul Național Român comunal și a lor doi membri de încredere pentru verificarea protocolului.

Adunarea prin aclamațiune alege de prezident pe Ioan Pop învățător pensionar iar de notar pe Florian Pop învățător. Ca membri de încredere Simion Zehan protopop onorar și Victor Șuteu paroh greco-ortodox.

3.

Prezidentul în urma ordinațiunea mărețului Comitet Național Român din Transilvania și Ungaria roagă adunarea generală ca să binevoiască a alege din sinul său un Senat Național Român comunal pentru cîrmuirea afacerilor comunale. Totodată propune alegerea unei comisii de 5 pentru compunerea listei celor ce vor să fie aleși în Senatul Național Român comunal, din care cauză suspendă adunarea pe 5 minute.

Adunarea ia spre știre și alege prin aclamațiune în comisia de 5 pe: Simion Zehan, Victor Șuteu, Alexandru Pop, Vasile Boari I[ui] Toader, Vasile Boari I[ui] Iluc.

4.

Prezidentul deschide adunarea din nou iară comisia de 5 dă cetire listei celor ce vor să fie aleși în Senatul Național Român comunal.

Adunarea cu unanimitate primește lista celor ce vor să fie aleși și prin urmare declară de aleși pe lingă antistia comunală veche pe:

1. Simion Zehan, protopop onorar
2. Victor Șuteu, paroh greco-ortodox
3. Floarea Boar I[ui] Ioan econom
4. Vasile Murari ”
5. Mihăilă Boari Măriani ”
6. Vasile Dobrean ”
7. Zaharie Simon ”
8. Partenie Boari ”
9. Ioan Dirloman ”
10. Vasile Petra ”

11. Vasile Boari I[ui] Toder	econom
12. Teodor Pop	"
13. Ioan Nuțiu	"
14. Mihăilă Șuteu I[ui] Nicolae	"
15. Mihăilă Boar Iluc	"
16. Dumitru Moldovan	"
17. Constantin Boari	"
18. Flore Marcoș	"
19. Ioan Șimon I[ui] Iacob	"
20. Ioan Șuteu I[ui] Nicolae	"
21. Ilie Hârșan	"
22. Ștefan Pop	"
23. Ioan Șimon I[ui] Ioan	"

5.

Prezidentul roagă pe cei aleși să binevoiască a depune jurământul de încredere Comitetului Național Român din Transilvania și Ungaria.

Cei prezenți joară credință și supunere Comitetului Național Român ca supremului for politic sub steagul național român.

Nemaifiind alte obiecte de pertractat prezidiul declară adunarea de închisă și, protocolul după care s-a subscris din partea celor încredințați și în decursul cîntării marșului național „Deșteaptă-te române”, poporul s-a depărtat liniștit.

D[ata] m[ai] s[us]

Ioan Pop
prezidentFlorian Pop
notarul Senatului RomânSimion Jehan m[anu] p[ropria]
Victor Șuteu m[anu] p[ropria]

Arh. St. Cluj-Napoca, colecția „Anul 1918”, nr. 423.

VIII

1918 decembrie 1, Teleac. Procesul-verbal luat în adunarea populației române din Teleac care a ales Consiliul național român comunal.

•

Protocol

Luat în 1 decembrie 1918 în adunarea poporală română din comuna Teleacul român sub presiuni¹ preotului local Ioan Șira în urma evenimentelor provenite din resbelul mondial.

Obiect

Președintele propune alegerea Consiliului Național Român comunal.

Poporul prin aclamațiune unanimă a ales pe următorii membri: Ioan Șira, ca președinte, Vasilie Radu, Petru Făgăraș, Toader Haba din deal, Vasilie Nădășan, Vasilie Silvaș, Ilie Biro, Alexandru Făgăraș, Teodor Nădășan, Vasilie Scridon, Teodor Maier, Ioan Haba, Petrea Lazar și Vasilie Chiorean.

Acest protocol după cetire, explicare și depunerea jurământului s-a subscris de membrii verficatori.

D.U.S.

Ioan Șira
preot gr. cat., ca președinteVasilie Radu
Vasilie Silvaș
primar

Arh. St. Cluj-Napoca, colecția „Anul 1918”, nr. 964.

¹ În sensul: sub conducerea, sub președinția.

IX

1918 decembrie 8, Orșova. Protocol privind retragerea mandatului vechii administrații comunale și alegerea noii administrații în adunarea populară. De remarcat procedura democratică a alegerii.

Copie

Protocol

luat în adunarea națională română a poporului din comuna Orșova,
ținută la 8 decembrie 1918 stil nou

1.

Președintele, premergînd convocarea adunării în regulă după datina comunei, strigînd straja peste sat, notifică adunării că în 2 decembrie stil nou 1918 s-a prezentat la locuința sa, membrul din consiliu Dumitru Gliga cu sigilul comunal, luat de la primarul Ioan Truția, și, în prezența altui membru din consiliu Anton Cotta îl ia spre îngrijire președintele Demetriu Fărcaș, declarînd că în adunarea generală de popor să va limpezi lucrul. Din 2 decembrie stil nou 1918, pînă în 8 decembrie 1918, nefiind zi mai acomodată pentru adunare, decît cea din 8 decembrie, cînd s-a și convocat adunarea pentru limpezirea chestiunei cu sigiliul, și întreabă adunarea să decidă cui să i se redea sigilul comunal, primarului Ioan Truția, ori dacă aceasta nu să face, să să facă alegere nouă pentru ca să să aleagă primariu nou.

Pretinzînd adunarea de la Dumitru Gliga să spună cauza pentru ce a luat sigiliul de la primariul Ioan Truția, și respunzînd Dumitru Gliga, că atunci cînd a venit știrea de la Urișiu în chestia pădurii Ioan Truția nu a încunoștiințat Consiliul Național Român din Orșova și nice poporul, ci a mers de a spus inginerului de păduri ungur Szádeszki din Gurghiu și altele, din care cauză adunarea să învoiește la alegere nouă de primariu.

Făcîndu-se partide, zicînd unii să rămînă Ioan Truția, iar alții să se aleagă altu primariu nou, președintele invită adunarea să deie cei cari voiesc pe Ioan Truția să rămînă la o parte, iar cari doresc alt primariu nou la altă parte, și să constate că trei părți doresc alegere de primariu nou și numai o parte se remînă Ioan Truția.

Deci președintele văzînd că e absolut necesară alegerea de primariu nou, reacearcă adunarea să aleagă ori să aclameze, pe unul, fiind trei păreri se purcede la alegere neputîndu-se aclama.

Prezidentul invită adunarea să candideze trei (3) persoane pentru oficiul de primariu, adunarea candidează pe: 1. Vasile Cotta lui Anton, 2. Teodor Suciu lui Șofron, 3. Victor Blașiu. Președintele apoi invită adunarea să aleagă o comisie constînd din 4 membri pentru examinarea voturilor. Adunarea alege din sînul ei pe Nicolae Dunca, Anton Cotta, Nicolae Suciu, Alesandru Blașiu, cari dinpreună cu președintele rămîn în sala ședinței, iar poporul să retrage în ambît¹ spre a veni unul de unul la votare.

Ad. 1

Votînd poporul, președintele numără voturile ce le-au întrunit cei trei (3) candidați și în prezența comisiei și a adunării întregi se constată că Vasile Cotta lui Anton a întrunit 42 voturi, Teodor Suciu lui Șofron 5 voturi și Victor Blașiu 5 voturi. Președintele pe baza majorității voturilor declară de primar ales pe Vasilie Cotta lui Anton pe care îl aclamează poporul.

Void poporul să se înnoiască toți oficianții comunali, președintele reacearcă adunarea să aclameze la postul de viceprimar și de jurați pe cine îi va afla vrednici. Adunarea aclamează la postul de viceprimar pe Nicolae Blașiu lui Ilisie și de jurați pe Ioan Suciu lui Vasilie, Vasilie Zoltan, Ioan Husariu și Nicolae Dumbravă.

¹ Margine, extremitate.

Președintele atrăgându-le atențiunea la cei aleși ca să-și împlinească datorițele ce le au pentru binele tuturor și a comunei întregi, îi invită pe noii aleși la depunerea jurământului pe Consiliul Național Român.

Noii aleși: primarul Vasile Cotta lui Anton, viceprimarul Neculae Blașiu, Emanuil Dunca fost colector și reales în aceasta ședință carele, la dorința adunării, dă de caventași² pe Nicolau Dunca și Zaharie Truța pe cari îi primește adunarea, precum și jurații Ioan Suciul lui Vasile, Ioan Hasariu, Nicolae Dumbravă și Vasile Zoltan. Toți jură credință Consiliului Național Român. Președintele predă sigilul comunal noului ales primar Vasile Cotta lui Anton.

2.

Pentru verificarea acestui protocol.

Ad. 2

Să aleg Anton Cotta și Ioan Bloș lui Constantin.

Data mai sus

Demetriu Farcaș manu propria
prezident

Nicolau Dunca manu propria
notar

Anton Cotta manu propria
Ioan Bloș manu propria

Subscrisul prin aceasta adevărește conștientios cum că această copie consumă întru toate cu protocolul original.

Arh. St. Cluj-Napoca, colecția „Anul 1918”, nr. 694.

X

1918 decembrie 16, Reghin. Primpretorul solicită Consiliului național român din Reghin să intervină pe lângă Comandamentul militar local să ia măsuri împotriva locuitorilor din Teleac, care distrug pădurea aflată în proprietatea dr. Daniel Haimann.

•

Szám 7397/918.

Román Nemzeti Tanácsnak

Szászrégen

A Marostelki köz[ségi] bíró jelentette, hogy Dr. Haimann Dániel tulajdonát képező erdőt a marostelki lakosok minden engedély és üzemterv nélkül vágják és ezzel nemcsak a tulajdonosnak, hanem az egész lakosságnak nagy kárt okoznak, mert rendszertelenül a közelebb lévő, esetleg vágásra nem érett területet pusztítják, mi által nagy közgazdasági kár is származik.

Felkérem, hogy a helyi katonai parancsnokságnál közben járni szíveskedjék, hogy a további pusztításnak megakadályozása céljából megfelelő erejű karhatalmat vezényeljen ki a jogos magán érdekek védelmére.

Szászrégen, 1918 december 16-án.

főszolgabíróh[helyett]

Dósa
pretor

Traducere:
Nr. 7397/1918

Consiliului Național Român

Reghin

Potrivit raportului primarului comunal din Teleac locuitorii de acolo taie pădurea aflată în proprietatea lui Dr. Haiman Daniel, fără nici o aprobare și fără nici

² Garanți

un plan de exploatare și prin aceasta produc mari pagube nu numai proprietarului ei și întregii populații, fiindcă distrug, nesistematic, pădurile din apropiere, încă prea tinere pentru a putea fi exploatare și din această cauză produc mari pagube economice.

Vă rog să interveniți pe lângă comandamentul militar local să pună la dispoziție armată suficientă, care să împiedice distrugerea pădurilor și care să apere întreprinderile private.

Locțiitorul primpretorului,

Dósa
pretor

[Verso]

Pr. 20. XII. 1918

Nr. 120/1918

Înștiințare că pașii de lipsă s-au făcut deja.

Comandei Legiunei române în
Reghin

Spre a face pașii de lipsă v-o transpunem și cerem raport despre rezultatul și procedură.

Reghin, la 20. XII. 1918

secretar

Nr. 32 exh.
1918

În cauza sublocotenentului Aurel Truția și el plut. Mihail Negrea cu 18 oameni din armata română și legiunea loco în 22 decembrie a.c. au terminat cercetările și au făcut atenți pe toți acuzații ca să înceteze prădarea pădurii, ceea ce au luat la cunoștință.

Cpt. Branea

Arh. St. Cluj-Napoca, colecția: „Anul 1918”, nr. 780.

XI

1918 decembrie 28, Căcuciu. Protocolul luat cu ocazia constituirii Consiliului național român comunal și a gărzii naționale.

Copie

1. Protocol

Luat în adunarea generală comunală la 10 novembre anul curent stil nou, cu ocaziunea constituirii Sfatului Național Român comunal și a gardei naționale române comunale.

Prezenți aproape toți locuitorii comunei.

1.

Preotul local Iuliu Cioba, îndemnându-i prin o vorbire la iubire și dragoste împrumutată unul față de altul și mai-virtuos față de alte naționalități; deschide adunarea în școală și dă sfatul ca precum ai[ui]rea, așa și la noi să se constituiască Sfatul Național Român comunal, la care e de lipsă un președinte, un vicepreședinte și 8 membri.

Adunarea cu mare bucurie primește cele zise de sus numitul și cu unanimitate constituiesc Sfatul Național Român în modul următor:

1. Președinte Iuliu Cioba
2. Vice președinte Ioan Suci
3. Miron Todoran
4. Simion Suci
5. Pătru Cioba
6. Alesandru Truția
7. Virtolomeu Salcă
8. Vasile Oprea
9. Ion Moldovan
10. Gavril Cioba

cari și depun jurământul afară de viceprezidentul Ioan Suci care din cauză de morb nu au putut fi prezent.

2.

Prezidentul roagă adunarea să constituiască și garda națională română comunală, cari vor avea îndatorirea a apăra avutul și viața fiecărui din comună precum și pacea și liniștea. După numărul sufletelor din comună trebuie, ar trebui să fie 16 gardiști în frunte cu un căpitan și un sergent.

Adunarea primește cele propuse de prezident și să constituiește garda în modul următor:

1. Căpitan Neculae Todoran
2. Sergent Ioan Buțiu
iară de membrii în gardă:
3. Simion Grama
4. Iuliu Salcă
5. Mihăilă Salcă
6. Ioan Oprea
7. Gavril Truția
8. Ioan Bexa
9. Mihăilă Bexa
10. Neculae Bexa
11. Zaharie Bexa
12. Neculae Șuteu
13. Dionisie Marcoș
14. Toader Todoran
15. Crăciun Buțiu

3.

Pentru verificarea acestui protocol se aleg:

Miron Todoran, Pătru Cioba, Ioan Bexa și George Moldovan.

Data mai sus

Iuliu Cioba manu propria
prezident

Miron Todoran manu propria
Pătru Cioba manu propria
George Moldovan manu propria
Ioan Bexa manu propria

Pentru atenția copiei

Căcuciu la 28 decembrie 1918

Iuliu Cioba
prezident

Arh. St. Cluj-Napoca, colecția „Anul 1918”, nr. 435.

XII

1919 ianuarie 2, Reghin. Ordinul de zi nr. 41 al Legiunii române din Reghin privind, printre altele, deplasarea unei patrule în Chiherul de Sus pentru aducerea armelor. Fragment.

Ordin de zi /nr./ 41
pentru 2 ianuarie 1919

6. O patrulă constînd din 8 legionari, sub comanda sergentului Nicolae Tropoteiu, la caz că azi se vor promite trăsurile, pe mine a.m., [la] 7 oare, să plece la Chiherul de Sus pentru a aduna armele și a face ordine. Patrula să fie prevăzută cu ordin deschis.

Cpt. Branea.

Biblioteca Acad. R.S.R., Filiala Cluj-Napoca. Manuscrise VI/318, f. 16.

XIII

1919 ianuarie 10, Gurghiu. Raport privind starea administrației locale, compoziția etnică a populației și cererea de a se lua măsuri pentru o egală îndreptățire la instrucțiune.

Senatul Național Român Gurghiu

Raport

Ad. punct 4 din circularul C.N.R. Județean al Reghinului, referitor la starea politică și administrativă să raportează următoarele:

Locuitorii comunei în raport numeric sunt egali afară de oficianții erariali — pe jumătate români și jumătate unguri. Elementul mai ponderos îl constituie românii în urma stărei materiale mai bune.

De la 1 noiembrie stil nou românii au ieșit la suprafață. Maghiarii [...] ... să văd împacăți cu starea lucrurilor. Pe toată linia domnește liniște.

Ar fi de dorit ca, în urma raportului numeric egal al locuitorilor, să se iee măsuri față de școala de stat care are 3 puteri didactice¹, să se învețe românește, deoarece 40% din totalitatea elevilor sunt români. Școala română cu o putere didactică nu poate satisface tuturor cerințelor.

Gurghiu, la 10 ianuarie stil nou 1919

Romul Catargiu
president

Ioan Botea
secretar

Arh. St. Cluj-Napoca, colecția „Anul 1918”, nr. 557.

XIV

1919 ianuarie 10, Urisiul de Sus. Raportul Consiliului național român din Urisiul de Sus înaintat Senatului (Consiliului) Național Român Județean asupra evenimentelor revoluționare și situația prezentă în comună în ultimele 2—3 luni. Cu nouă anexe.

•

Onorat Senat Național Român județean

În Reghin

Cu provocare la recercarea Dvoastre din 1 ianuarie 1919 n. nr. 170/1918, avem onoare a raporta următoarele:

1. În comuna noastră alegerea Consiliului național român comunal s-a efectuat în prezență și sub conducerea preotului Iuliu Grama, ca delegat emis, fiind de față și Luca Crainic, ca substituit de notar, în ziua de 12 noiembrie a.c.n. Membrii consiliului au și depus jurământul. Protocolul luat l-au dus susnumiții. Lista membrilor din consiliu o alăturăm aici sub [anexa] 1.

2. Sub [anexa] 2 alăturăm lista funcționarilor de la administrația comunală.

3. Sub 3 — lista membrilor biroului consiliului comunal.

4. Sub 4 — raport asupra stărei politice și administrative din comună.

5. Sub 5 — raport asupra alimentării publice din comună.

6. Sub 6 — lista gardiștilor naționali din comună, respective raport referitor la Garda națională.

7. Sub 7 — raport asupra stărilor siguranței publice din comună.

8. Sub 8 — raport referitor la maltratarea românilor din comună.

9. Sub 9 — lista tuturor intelectualilor români din comună.

Urisiul Superior, la 10 ianuarie 1919 n.

Teodor Bucin
pres. Consiliului comunal

Aron Suciu
primar comunal
Urisiul de Sus

¹ Cadre didactice.

Ad 1

Lista
membrilor comitetului, respective consiliului
național român [din Urișul de Sus]

Nr. curent	Numele membrului	Ocupațiunea	Postul din consiliu	Observări
1	Teodor Bucin	învățător gr. or.	prezident	
2	Aron Suci	croitor, cojocar	v. president	
3	Ilie Cornea	econom.	notar	
4	Ioan Moldovan	"	membru	
5	Dumitru Cioloca	"	"	
6	Ilie Suci I. Ștefan	"	"	
7	Neculae Suci	"	"	
8	Simion Cășvean	"	"	
9	Dumitru Pop a Fironichi	"	"	
10	Vasile Botoș	"	"	
11	Ilie Moldovan	"	"	
12	Simion Moldovan I. Ioan	"	"	

Aceștia toți au depus jurământul în mîna preotului Iuliu Grama, ca delegat al Consiliului național român județan.

Urișul de Sus, la 28 decembre 1918 v./10 ianuarie 1919 n.

Teodor Bucin
presidentul consiliului

Aron Suci
primar comunal
Urișul de Sus

Ad 2

Lista
funcționarilor de la administrația comunală

Nr. curent	Numele funcționarului	Postul	Observări
1	Aron Suci	primar	
2	Dumitru Suci	vice primar	
3	Filon Suci	casier	
4	Simion Suci	jurat	
5	Dumitru Moldovan	jurat	
6	Dumitru Cioloca	jurat	
7	Loghin Birgiș	unenuator	

Se observă că toți aceștia sunt din nou instituți, cari toți au depus jurământul în mîinile preotului Iuliu Grama ca delegat al consiliului național județan.

Notar cercual am avut pe Nagy Matyás cu sediul în Chiheriul de Sus, care însă la începutul lui novembre ne-a părăsit, iar primpretorele a încredințat ca substituit pe Luca Crainic, despre care nu știm să fi depus jurământul Consiliului național român.

Urisiul de sus, la 28 decembre 1918 v./10 ianuarie 1919 n.

Teodor Bucin
president cons.

Aron Suci
primar comunal

Ad 3

Urisiul de Sus

Lista membrilor biroului consiliului comunal a se vedea sub 1.

Biroul nu stă în funcțiune permanentă și nu are localul său propriu, ci se adună ori în casa primarului comunal, ori în sala de învățămînt a școliei.

Teodor Bucin
pres. cons.

Aron Suci
primar comunal

Urisiul de Sus, la 10 ianuarie 1919 n.

Ad 4

Urisiul de Sus

Referitor la starea politică și administrativă din comună raportăm că, neavînd notarul nostru național și nefuncționînd poșta regulat, administrația comunală nu e ajunsă în stare normală de a-și putea îndeplini punctuos misiunea, dar e speranță că îndată ce se vor schimba împrejurările se va regula și administrația comunală, căci voință este.

Urisiul de Sus, la 10 ianuarie 1919, n.

Ad. 5

Urisiul de Sus

Referitor asupra stăriei alimentării publice, raportăm că bucate requirite n-au fost și astfel comuna nu dispune de rezerve de bucate, ci fiecare locuitor se alimentează cu ce s-a provăzut din toamnă. Partea cea mai mare a locuitorilor sunt provăzuți cu bucatele de lipsă pînă la noua recoltă, altă parte pe vreo cîteva luni, iar cari nu dispun și nu sunt provăzuți cu alimentele de lipsă se provăd de unde pot și cum pot prin cumpărare.

Ar fi consult dacă se poate ca, pe seama celor neprovăzuți cu alimentele de lipsă, să se împartă din cînd în cînd alimente cu preț potrivit.

Urisiul de Sus, la 10 ianuarie 1919 n.

Teodor Bucin
pres. cons.

Aron Suci
primar comunal

Ad. 6

Urisiul de Sus

În 12 novembre a.c. n., deodată cu constituirea Consiliului național, s-a format și Garda națională, în număr de 30 inși, sub comanda caporalului Aron Suci, cari au și depus jurămîntul în mîna preotului Iuliu Grama, ca delegat al Consiliului județan. S-a esoperat pentru ei prin administrația ungară de la comisarul din Tîrgul Mureșului renumerație de cîte 100 coroane de unul pe 10 zile, iar cu sfîrșitul lunei novembre garda s-a desființat.

Urisiul de Sus, la 10 ianuarie 1919 n.

Teodor Bucin

Aron Suci
primar com.

Ad 7.

Urisiul de Sus

Starea siguranței publice din comună e suportabilă, căci nefiind în comună străini decît un evreu și avînd la conducerea comunală persoane tinere și pe placul populațiunei, apoi și preotul administrator și subscrisul învățător atît în biserică cît și la alte ocaziuni, dînd sfaturi bune locuitorilor nu s-au întîmplat disordine mai

simțitoare, iar de când au fost prin comună și patrulă române locuitorii se poartă și mai liniștit așteptând soarte mai bună de cum am avut.

Urisiul de Sus, la 10 ianuarie 1919 n.

Teodor Bucin
pres. cons.

Aron Suci
primar com.

Ad 8.

Urisiul de Sus

Românii din comună nici înainte, nici de la 1 novembre încoace nu au fost uciși ori maltratați de străini, numai când aveau umblare în comunele ungurești din apropiere au cam fost inzultați ca români.

Urisiul de Sus, la 10 ianuarie 1919 n.

Teodor Bucin
pres. cons.

Aron Suci
primar com.

Ad 9

Urisiul de Sus

Lista

tuturor intelectualilor români din comună

Nr. crt.	Numele intelectualului	Vîrsta	Pregătirea	Funcțiunea	Observații
1	Teodor Bucin	32 ani	diplomă de învățător	învățător confesional	
2	Vasilie Suci	51 ani	școala elementară	negustor	
3	Aron Suci	26 ani	clasele elementare	cojocar	
4	Vasilie Suci I. Ilie	24 ani	clasele elementare	păpușar	
5	Filon Suci	21 ani	clasele elementare	casier comunal	
6	Ilie Cornea	47 ani	1 clasă gimnazială	econom	
7	Dumitru Botoș	34 ani	clasele elementare	epistop	
8	Emanuil Bucin	36 ani	clasele elementare	econom	

Urisiul de Sus, la 10 ianuarie 1919 n.

Teodor Bucin
preș. cons.

Aron Suci
primar comunal

Arh. St. Cluj-Napoca, colecția „Anul 1918”, nr. 1018

XV

1919 ianuarie 10, Teleac. Raportul Consiliului național român din Teleac adresat Consiliului Național Român Județean privind starea politică din comună.

•

Consiliului Național Român

Reghin

La scripta dto 1 ianuarie 1919 nr. 170 ex 1918, vin a [da], la punctul 4, următorul raport.

Comuna Telec fiind curat rumânească, întru toate să observează spiritul românismului.

Telec, la 10 ianuarie 1919.

Ioan Șiara
președinte

Arh. St. Cluj-Napoca, Fond „Anul 1918”, nr. 968.

XVI

1919 ianuarie 16, Chiherul de Sus. Raportul Consiliului național român local înaintat Consiliului Național Român Județean despre organizarea politico-administrativă din Chiherul de Sus în perioada noiembrie 1918—ianuarie 1919. Cu același raport au fost trimise și alte șapte rapoarte și liste.

Consiliul național român în

Reghin

La circulariul nr. 170/1918 de la 1 ianuar 1919¹, am onoare a raporta cum că comuna Chiherul de Sus Consiliul comunal nu are birou cu funcțiune permanentă, cu local propriu, ci toate agende le împlinește din caz în caz Consiliul național prin prezidentul său cu ajutoriul viceprezidentului și a secretariului, iar în cazuri mai grave și momentuoase recurg la sfatul întreg al Consiliului național conchemat² în ședință.

Chiherul de sus, la 16 ianuar 1919.

Iuliu Grama
prezident [al] C.N.R.

Arh. St. Cluj-Napoca, colecția „Anul 1918”, nr. 453.

XVII

1919 ianuarie 16, Chiherul de Sus. Raportul Consiliului național român local din Chiherul de Sus înaintat Consiliului Național Român Județean cu privire la situația gărzii naționale locale.

Raport

cu privire la garda națională din comuna Chiherul de Sus

Pentru susținerea ordinii, pentru siguranța personală și a avutului fiecărui cetățean din comună s-au fost constituit, încă în 8 noiembrie [1918], Garda națională [română] din 32 membri, cari toți au depus jurământul în mîna subscrisului.

Garda aceasta și-au îndeplinit foarte frumos slujba sa pînă în 28 noiembrie, cînd apoi s-au sistat, primind fiecare gardist de la Direcția finanțială din Tirgul-Murășului, pe timpul serviciului prestat, cîte 140—190 cor[oane].

De la 28 noiembrie garda a încetat, prin urmare socot de superfluu indicarea numelor gardiștilor ce nu mai funcționează.

Chiherul de Sus, la 16 ianuar 1919.

Iuliu Grama
prezidentul C.N.R.

Arh. St. Cluj-Napoca, colecția „Anul 1918”, nr. 454

¹ Vezi: colecția citată, nr.

² Cu sensul: convocat.

XVIII

1919 ianuarie 16, Chiherul de Sus. Lista anexată raportului înaintat Consiliului Național Român Județean de către Consiliul național român local cu numele membrilor acestuia.

Lista

membrilor Consiliului Național Român din Chiherul de Sus,
constituit la 8 novembre 1918

Nru curent	Numele și conumele	Ocupația	Postul din consiliu	Observare
1	Iuliu Grama	Preot	prezident	Jurământul l-au depus toți în măinile dl. Iuliu Grama.
2	Luca Crainic	jude comunal	viceprezident	
3	Alexandru Maroși	econom	membru	
4	Simion Neag		secretar	
5	Vasilica Cioloca			
6	a Petri	"	"	
7	Emil Hărășian	"	"	
8	Ilea Bogdan	"	"	
9	Teodor Bogdan	"	"	
	a Irini	"	"	
	Teodor Bogdan	"	"	
	[a] I[ui] Neculae	"	"	
10	Ioan Tîmpa	"	"	
11	Ioan Truția	"	"	
12	Ilie Cioloca	"	"	

Chiherul de Sus, la 16 ianuar 1919.

Iuliu Grama
prezident

Arh. St. Cluj-Napoca, colecția „Anul 1918”, nr. 455.

XIX

1919 ianuarie 16, Chiherul de Sus. Raportul înaintat de Consiliul național român din Chiherul de Sus Consiliului Național Român Județean asupra situației politice și administrative din comună în lunile noiembrie-decembrie 1918 și pînă la zi.

Raport

asupra stărei politice și administrative din comuna Chiherul de Sus

Comuna e curat românească, și totodată sediul notariatului de același nume, asemenea curat românesc, la care aparțin comunele: Chiherul de Jos, Urișul de Jos, Urișul de Sus [și] Chinceși¹.

Notariul comunal, respective cercual Nagy Mátyás e ungur, care nu știe aproape absolut nimic românește. Din luna novembre anul trecut s-a mutat din comună, venind la 7—8 zile pe cîte 1—2 oare la cancelarie. Agendeale notariale de atunci încoace le împlinește judele comunal și casierul Luca Crainic.

¹ Astăzi: Comori

Subnotariul lipsește acum aproape de un an, și așa afacerile administrative din comună, respective din întreg cercul notarial, în urma neglijării cancelariei din partea notariului lasă foarte mult de dorit.

E lipsă neîncurabilă de a se institui un notari român, cît de în grabă, pentru isprăvirea afacerilor administrative a cercului destul de vast și curat românesc. Toate lucrurile stagnează grozav, cu deosebire acelea cari privesc comunele aparținătoare cercului notarial.

Chiheriul de Sus, la 16 ianuar 1919.

Iuliu Grama
prezidentul C.N.R.

Arh. St. Cluj-Napoca, colecția „Anul 1918”, nr. 456.

XX

1919 ianuarie 16, Chiheriul de Sus. Raportul înaintat de Consiliul național român din Chiheriul de Sus Consiliului Național Român Județean privind situația alimentară a populației din localitate, în ultimele 2—3 luni.

•

Raport

asupra alimentării publice din comuna Chiheriul de Sus

Locuitorii din comună să alimentează ei pe ei. Comuna, ca atare, nu dispune de nici o rezervă de alimentare pentru locuitori.

Pînă acum nu s-a simțit lipsa alimentelor, dispunînd fiecare de un quant oarecare. Starea aceasta va putea dura poate [pînă] încă vreo 2—3 luni, cînd apoi va fi de lipsă aprovizionarea cu alimente a păturei mai sărace din comună, care totdeauna a trebuit să-și cîștige cele de lipsă spre alimentare de la alții. Cauza se agravează și prin faptul că astăzi nimenea nu mai lucră în brazda altuia, stau fără nici un cîștig bănesc cei mai mulți, numai consumînd și cheltuind și ce biată au avut agonomisit de mai înainte, iar îndemnurilor binevoitoare să dă puțină ascultare.

Cauza alimentării promite¹, între împrejurările de față, a ajunge chiar dezastroasă pentru unii.

Chiheriul de Sus, la 16 ianuar 1919.

Iuliu Grama
prezidentul C.N.R.

Arh. St. Cluj-Napoca, colecția „Anul 1918”, nr. 457

XXI

1919 ianuarie 16, Chiheriul de Sus. Raportul Consiliului național român din Chiheriul de Sus înaintat Consiliului Național Român Județean în problema siguranței publice din comună, în ultimele 2—3 luni.

•

Raport

asupra stărilor siguranței publice din Chiheriul de Sus

Siguranța publică din comună nu e primejduită.

Siguranța personală, afară de jefuirea ovreului Citron Mozeș, încă înainte de constituirea Gardei naționale, asemenea e asigurată.

Neliniștiri cu gura s-au mai întîmplat și ațîțări asupra slujbașilor de mai înainte, cari au dus la neînțelegeri și au avut ca urmare prădarea pădurii bisericesti

¹ În sensul: are tendința, riscă.

și a foștilor coloni¹, dar astăzi lucrurile par a se mai liniști. Cauză de îngrijorare nu este.

Chiheriul de Sus, la 16 ianuar 1919.

Iuliu Grama
prezidentul C.N.R.

Arh. St. Cluj-Napoca, colecția „Anul 1918”, nr. 458.

XXII

1919 ianuarie 16, Chiherul de Sus. Lista însoțind raportul pe care Consiliul național român din Chiherul de Sus l-a înaintat Consiliului Național Român județean, cuprinzând numele funcționarilor din administrația comunală, ca și mențiunea dacă au depus jurământul față de Consiliul local.

•

Lista

funcționarilor de la administrația comunală din Chiheriul de Sus

Nr. curent	Numele	Oficiul	Au depus jurământul sau ba?	Sunt cei vechi sau nou aleși?
1	Nagy Mátyás	notari	ba	vechi
2	Luca Crainic	jude și		
3	Vasilie Sasu	casier	da	„
4	Vasilica Cioloca	viceprimar	ba	„
5	a Petri	jurat	da	„
6	Matei ¹ Neculae	„	ba	„
7	Pop Iuon	„	ba	„
8	Teodor Făgărășianu	straje	ba	„
	Vasilie Bogdan			
	[a] I[ui] Iuon	„	ba	„

¹ În original: Mate, sub influența ortografiei maghiare.

Chiheriul de Sus, la 16 ianuar 1919.

Iuliu Grama
prezidentul Cons. Naț. Român

Arh. St. Cluj-Napoca, colecția „Anul 1918”, nr. 459.

XXIII

1919 ianuarie 16, Chiherul de Sus. Lista înaintată cu raport de Consiliul național român din Chiherul de Sus către Consiliul Național Județean, cuprinzând numele intelectualilor români din localitate în cursul evenimentelor revoluționare.

•

¹ Cu sensul: pădurea comună a foștilor iobagi, cunoscută și sub denumirea de **composesorat urbarial**.

Lista
intelectualilor români din Chiheriul de Sus

Nr. curent	Numele	Vîrsta	Pregătirea	Funcțiunea îndeplinită	Observare
1	Iuliu Grama	37 ani	matură și teologie	preot	
2	Alexandru Scridon	39 ani	4 cl. gimn. pedagogie	învățător	
3	Luca Crainic	45 ani	2 cl. civile	casier și scriitor notarial	Are praxă îndelungată în cancelarie notarială

Chiheriul de Sus, la 16 ianuar 1919.

Iuliu Grama
prezidentul C.N.R.

Arh. St. Cluj-Napoca, colecția „Anul 1918”, nr. 460

XXIV

1927 ianuarie 23. *Eremitu*. Raportul notarului comunal privind constituirea Consiliului național maghiar și a gărzii naționale maghiare.

D-lui

Secretarul Consiliului județean

Tirgul Mureș

La cererea d-voastră am onoarea a vă raporta următoarele:

1. În comuna Eremitul s-a înființat Consiliul Național Maghiar la 3 noiembrie 1918.
2. Membrii ai Consiliului Național Maghiar au fost: Kováts Pongráț și Kelemen Ioan învățători, Kacsó Baltasár, Fogarasi Andrei, Kakucs Dionesiu și Nistor Coloman agricultori, iar președintele a fost Tób Sigismund notar comunal.
3. Garda națională maghiară s-a înființat la 3 noiembrie 1918 cu 40 membrii și comandantul a fost Kelemen Ioan învățător.
4. Evenimentele tulburi¹, omoruri, devastări de bunuri, devastări de birouri, alungări de funcționari etc. n-au făcut absolut nimic².

Eremitul, la 23 ianuarie 1927

notar comunal
(sigiliul) (indescifrabil)

Arh. St. Cluj-Napoca, colecția „Anul 1918”, nr. 530

XXV

1927 februarie 4, Șerbeni. Raportul notarului cercual din Șerbeni înaintat [prim-pretorului plășii Gurghiu] cuprinzînd descrierea evenimentelor revoluționare din toamna anului 1918 în comunele: Șerbeni, Căcuciu și Sînmihaiul de Pădure.

¹ În document tulburile.

² Exprimare deficitară, în original.

Domnule Primnotar

Referitor la datele ce urmează a se comunica în anuarul Județului, am onoare a Vă comunica următoarele date:

Conziliile naționale în comunele aparținătoare acestui notariat s-au înființat, în Șerbeni la 5 dec. 1918, în Căcuciu la 26 nov. 1918, în Sinmihaiu de Pădure la 20 nov. 1918. În aceste comune au funcționat numai conziliile naționale române.

Președintele conziliului din Șerbeni a fost Traian Vețian, învățător, [iar] membrii Oprea Simion, Moldovan Iuon lui Constantin, Oprea Iuon a Savului, Moldovan Simion lui Teodor, Lateș Vasilie, Oprea Teodor lui Iacob [și] Grama Petrea lui Irimie.

Garda națională în Șerbeni s-a înființat la 5 dec. 1918. Comandantul gărzii a fost Oprea Simion.

Conziliul național din comuna Căcuciu a fost compus din Cioba Iuliu, preot, Cioba Petru, Todoran Miron, Truța Alexandru, Borda Dănilă, Moldovan Iuon, sub prezidenția lui Cioba Iuliu, preot.

Conziliul din Sinmihaiu [de Pădure] a fost compus din Pop Iuon, învățător, Bucin Niculae, Crișan Zaharie, Chirteș Dumitru, Moldovan Zaharie, sub prezidenția lui Ioan Pop, învățător.

Comandantul gărzii a fost Todoran Niculaie în comuna Căcuciu, [iar în] Sinmihaiu Chirteș Dumitru. În aceste comune au funcționat numai gărzi naționale române.

Evenimente. În comuna Șerbeni, Conziliul împreună cu Garda națională, manifestând cu steaguri naționale pe străzi, adunându-se în mijlocul comunei, de unde au plecat la fostul primar Oprea Simion [a] lui Gheorghe, de la care a preluat primăria cu forța.

În comuna Căcuciu, înainte de înființarea gărzii, oamenii cei care au fost soldați, s-au adunat 3 zile, ținând ședință în fiecare zi, și în ziua a treia s-au dus la fostul primar Bernad Josif, de unde au luat 2 porci, care au fost tăiați, făcând la fiecare parte.

În comuna Sinmihaiu [de Pădure], înainte de înființarea gărzii cei veniți din război, au ținut ședință 3 zile în fiecare zi, a treia zi noaptea, la orele 12, s-au dus la dl. Învățător din Sinmihaiu și au tras foc de armă¹ pe fereastră, în locuință, unde la Învățător nu i s-a întâmplat nimic, cartușele au ajuns numai în perina de sub cap.

Șerbeni, la 4 februarie 1927.

Notar
S. Lateș (?)

Arh. St. Cluj-Napoca, colecția „Anul 1918”, nr. 962

XXVI

1927 februarie 27, Chiherul de Sus. Raportul [notarului cercual] către primnotarul județean din Tîrgu Mureș în legătură cu evenimentele politico-administrative din toamna anului 1918 în localitățile Chiherul de Sus, Chiherul de Jos, Urișul de Sus, Urișul de Jos și Comori.

•

Dsale Domnului

Pantea Ștefan, Primnotar Județean
în Tg. Mureș

În legătură cu evenimentele din anul 1918, cu onoare Vă comunic următoarele date:

Consiliile comunale naționale în comunele din cercul meu n-au fost înființate².

¹ Au tras foc de armă — a fost adăugat ulterior, în cerneală, după anularea cuvîntului: au puscat.

² Eroare din lipsă de informații. Chiar documentele publicate în acest grupaj infirmă această afirmație. Vezi anexele nr. I, II, III etc.

Gărzile naționale s-au înființat cu data de 3—5 nov. 1918 și erau numai românești.

Comandanții gărzilor, în comune au fost:

Chiherul de Sus: Alexandru Maroși;

Chiherul de Jos: Vasile Hârșan;

Urișul de Sus: Aron Suciș;

Urișul de Jos: Vasile Suciș [și în]

Comori: Zaharie Mariș.

În comunele din cerc evenimente nu s-au întâmplat. În comuna Chiherul de Sus, în seara zilei de 6 nov. 1918 s-a devastat prăvălia lui Citron Moissă, evreu, și [a fost] alungat din comună. În această seară, s-a mai devastat din pivnița notarului Nagy Mátyás butoiul cu vin; el fără a fi alungat, a fugit din comună.

Alte evenimente în acest cerc nu s-au întâmplat.

Chiherul de Sus, la 27 febr. 1927.

Cu tot respectul:

Al. Mureșan (?)

Arh. St. Cluj-Napoca, colecția „Anul 1918”, nr. 461

XXVII

[1931 decembrie], Chiherul de Sus. Însemnări cu privire la desfășurarea evenimentelor revoluționare din toamna anului 1918 în comuna Chiherul de Sus și jur, ca și altele premergătoare și pregătitoare, începînd cu declanșarea primei conflagrații mondiale. Fragment.

•

În plină activitate erupse războiul mondial în 1914, între puterile centrale și antantă, război plin de jale și urmări dureroasă, care a ținut pînă în luna nov. 1918.

Parohia Chiherul de Sus a avut mult de suferit pe urma războiului, atît în jertfe omenești, cît și în jertfe materiale.

În anul 1915 biserica rămîne numai cu un clopot, cam de 100 kg, celelalte 2 clopote fiind recvirate de armată, iar sub refugiu din luna august 1916, biserica e despoiată de toate clopotele, de potir, disc și o parte din ornate.

Cu intrarea României în război apoi să începe calvarul Chiherului de Sus. Preotul e dus la început în Băla, de aici de jandarmi la Curtea Marțială militară în Cluj, de unde după 10 zile de interogator e trimis în comitatul Szabolcs din Ungaria. Parohia rămasă fără preot, după 3 săptămîni este evacuată de miliție, ne-rămînînd nici o suflare de om în parohie, luînd toți drumul refugiuului cu ce biată au putut duce cu ei. Împrăstiați prin toate părțile și comunele de pe Cîmpie, pînă aproape de Cluj, mulți sunt siliți aș vinde vitele, oile etc., în lipsuri și năcazuri petrecînd aproape 1 lună de zile [pînă] să reîntorc îndărăpt după retragerea trupelor. Acasă altă supărare. Tot avutul rămas acasă jăfuit parte de armată, parte de oameni fără suflet, iar marea parte dintre parohieni fără case, superedificate, despoiați de întreg avutul în parte prin foc, [în] parte prin demolare, aspectul comunei e jalnic și trist. În total 139 de edificii s-au ruinat, împreună cu edificiul școlii confesionale, arse pînă în temelie. În casele parohiale tranșeu militar, grajdul stricat, finarul oborît jos, fără un pălant, fără o îngrăditură ca în cîmp, fără preot, fără clopote la biserică, ferestrele bisericii zidite cu cărămidă. Cei fără edificii s-au adăpostit în parte la aceia a căror edificii au scăpat de prăpăd, iar alții și-au pregătît bordeie prin pămînt, unde au petrecut ani de zile pînă au ajuns în puțința de a-și reconstrui casele stricate. Pagubele cauzate de război au fost evaluate atunci de autoritățile civile la aproape un milion de coroane.

Preotul Iuliu Grama să reîntoarce în parohie abia la 1 decembrie 1916 din comuna Rakamaz, unde împreună cu preotul Iuliu Crainic din Urișul de Jos și Ioan Alexandru din Chiherul de Jos a petrecut aproape 3 luni de zile.

Serbările Crăciunului anului 1916 s-au petrecut astfel în jale, fără sunet de clopot, numai toile vesteau slujba bisericească.

În primăvara anului 1917 prin colectă de la credincioși s-au cumpărat un clopot mic de la badea Petru din Tofal¹ cu suma de 700 coroane... Cu primăvara anului 1917 începe refacerea stricăciunilor cauzate de război. Copiii nu cercetează școala, nefiind nici învățător, care era în război — Alexandru Scridon —, ne fiind nici local pentru școală.

În anul 1918 prin luna ianuar e mobilizat și preotul Iuliu Grama, și dus în Tirol, în orașul Triest, la Armata X austro-ungară, ca preot militar. Parohia în lipsa lui e administrată de preotul Ioan Alexandru din Chiheriul de Jos. Se reîntoarce abia prin noiembrie 1918 deodată cu sfârșitul războiului, care s-a terminat cu învingerea puterilor aliate asupra puterilor centrale. Austro-Ungaria e desmembrată, iar Ardealul cu părțile locuite de români pînă la granițele de azi prin Adu-narea de la 1 Decembrie 1918 de la Alba Iulia s-au unit pentru vecie cu patria mamă în regatul României mare de azi.

Revoluția iscată pe urma reîntoarcerii de pe fronturi a soldaților s-a desfășurat liniștit, mărginin-du-se doar la jăfuirea totală a evreului Moise Czitrón, care s-a refugiat cu familia din comună. Apoi s-au constituit Garda națională de preot Iuliu Grama, care a funcționat pînă la intrarea armatei române în Ardeal prin luna decembrie 1918, cînd toată puterea de stăpînire a trecut asupra armatei.

Morți și dispăruți în război au fost următorii locuitori din Chiheriul de Sus: Bogdan Iuon I. Todor, Pop Todor, Matei Dumitru, Hudubeț Mihăilă, Cioloca Vasilica I. Ștefan Matei² Nicolae lui Nicolau din Dilmă, Rus Mihăilă, Neag George a Pa-lăgii, Popșe Florea, Cioloca Vasilica I. Ignat, Coastă Iuon a Anichi, Făgărășan Iuon, Suciu Vasilica.

În luna februarie 1919 nefiind notar în loc, fiind refugiat, la preluarea im-periului de cătră autoritățile române, preotul Iuliu Grama e denumit de notar cer-cual al Notariatului Chiheriul de Sus, aparținînd comunele Chiheriul de Sus, Chi-heriul de Jos, Urșiul de Sus, Urșiul de Jos și Chinceș-Comori — fiind astfel pri-mul notar român... Sub notariatul lui Iuliu Grama s-a face conscrierea pagubelor de război, să mijlocește de la Conziliul Dirigent din Sibiu material lemnos de brad de la stat, care e predat populației din depozitul statului din Ierbuș, pe lingă pre-lul redus de 50% metrul cub de brad și scinduri pentru refacerea clădirilor dis-truse din război.

Iuliu Grama

I. Grama, *Însemnări...*, p. 28—31.

CONTRIBUTIONS DOCUMENTAIRES À L'HISTOIRE DE LA ZONNE DE REGHIN CHIER ET LES ENVIRONS EN 1918

(Résumé)

En se proposant de réaliser la monographie historique de la com-mune de Chiheru (dép. Mureș), l'auteur commence a publier les sources fondamentales. Les 27 documents rassemblés dans cette première partie attestent aussi que la population du village Chiherul de Sus, en totalité roumaine, a eu beaucoup a souffrir pendant la première guerre mon-diale. L'automne de l'année 1918 elle a participé énergiquement aux événements révolutionnaires, en luttant pour la libération sociale et nationale. Ces documents nous permettent la connaissance directe du

¹ Astăzi Tofalău, sat component al comunei suburbane Singeorgiu de Mureș, municipiul Tg. Mureș.

² În original: Mate, sub influența ortografiei maghiare.

déroulement et de l'ampleur de la révolution à Chiherul de Sus, l'enthousiasme et la maturité politique avec lesquelles sa population, de même que les habitants des villages voisins, a conquis sa liberté et l'union avec la patrie-mère.

Le 8 novembre 1918 se sont constitués le Conseil National Roumain et la Garde nationale dans la commune; ils se sont assumé le pouvoir d'état. Les représentants de l'ancien régime n'ont pas pu s'opposer. Pendant 2—3 mois les organes du pouvoir révolutionnaire, élus et soutenus par le peuple, ont assuré l'administration et la garde, se sont préoccupés du redressement économique de la commune, de l'acquisition des aliments pour la population — surtout pour les plus pauvres habitants. Ils ont commencé la conscription des immenses dégâts causés par la guerre. La commune avait un représentant dans le Conseil National Roumain départemental de Reghin et dans la Grande Assemblée Nationale d'Alba Iulia. Celui-ci fut Iuliu Grama, qui raconte ces événements dans des notes très intéressantes, parvenues jusqu'à nous.

Ces documents confirment le caractère extrêmement large, populaire, du mouvement pour la libération nationale et montrent que l'union des tous les Roumains a été désirée et réalisée effectivement par le peuple tout entier.

CONSILIUL NAȚIONAL MAGHIAR DIN ȚIRGU MUREȘ ȘI ATTITUDINEA SA FAȚĂ DE UNIREA TRANSILVANIEI CU ROMÂNIA

ALEXANDRU PĂL-ANTAL

Evenimentele revoluționare din toamna anului 1918 care au cuprins tot teritoriul Austro-Ungariei au dus la destrămarea monarhiei dualiste. În Transilvania revoluția burghezo-democratică izbucnită la sfârșitul lunii octombrie 1918, asemănător celorlalte ținuturi din fosta monarhie oprimate de clasele conducătoare austriece și maghiare, a avut pe lângă caracterul social și cel de luptă de emancipare națională, avînd drept final înfăptuirea unirii Transilvaniei cu România. Semnalul declanșării revoluției în Transilvania a fost dat de constituirea Consiliului Național Român Central din 31 octombrie 1918, urmat de o vastă mișcare de organizare a românilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș. În scurt timp ei și-au creat organe proprii conducătoare prin formarea consiliilor naționale, care au contribuit cu un prețios aport la victoria luptei pentru libertatea și unirea poporului român.

În comitatul Mureș-Turda, cu o populație mixtă, pe lângă consiliile naționale românești s-au format și consiliile naționale maghiare și germane (săsești). Din propria inițiativă a populației românești aflată în plină efervescentă revoluționară, s-a constituit la Reghin „senatul județean”, în ziua de 5 noiembrie 1918, după ce a luat naștere și consiliul național al populației maghiare și săsești din oraș¹.

În zilele următoare s-a trecut la organizarea în Reghin a unei mari adunări populare care a confirmat organul nou format ca organ politic

¹ Precizăm că data exactă a creării Consiliului național român județean este ziua de 5 noiembrie 1918 și nu 4 noiembrie (cum s-a afirmat în lucrarea *Unirea Transilvaniei cu România*, sub redacția Ion Popescu-Puțuri, Augustin Deac, Editura Politică, București, Ediția III, 1978, p. 522), iar în momentul constituirii „senatului național județean” și la sugestia acestuia a avut loc de fapt divizarea în două a Consiliului național local, comun al locuitorilor germani și maghiari, constituit în ziua de 3 noiembrie 1918, și nu constituirea lui. Vezi raportul Consiliului național român județean din Reghin, din 20 noiembrie 1918, înaintat Consiliului Național Român Central, publicat de Matei Alexandru, *Contribuții documentare la istoria orașului Reghin (I), Reghinul între 1848—1919*, în *Marisia*, VIII, Țirgu Mureș, 1978, p. 306.

Despre activitatea Consiliului național român județean din Reghin și a celor comunale vezi: Tr. Popa, *Monografia orașului Țirgu Mureș*, Țirgu Mureș, 1932, pp. 193—198; Ion Ranca, Ion Chiorean, *Date privind activitatea consiliilor naționale române și mișcările țărănești din județul Mureș—Turda în noiembrie 1918*, în *Apulum*, 1969, VII/2, pp. 411—422; Marin Șara, Leon Mircea, *Documente și mărturii privind Unirea Transilvaniei cu România — 1 decembrie 1918 — în zona Reghinului*, în *Marisia*, VIII, Țirgu Mureș, 1978, pp. 359—380.

reprezentativ și la constituirea consiliilor naționale comunale precum și a gărzilor naționale.

La Tîrgu Mureș frământările revoluționare au apărut în ultimele zile ale lunii octombrie 1918 cînd tineretul orașului în după masa zilei de 26 octombrie 1918 a demonstrat pe străzile orașului cerînd pace² și strigînd „Trăiască republica”³. Elementele progresiste ale intelectualității maghiare din oraș s-au grupat în jurul partidului radical local, constituit la 27 octombrie 1918, iar muncitorimea, cu o organizație puternică a partidului social-democrat, și-a intensificat activitatea⁴. La cîteva zile după aceea, la 31 octombrie 1918, a avut loc și constituirea Consiliului național maghiar din Tîrgu Mureș în cadrul unei adunări populare ținută în sala de spectacole a Palatului culturii⁵.

Inițial organizatorii au preconizat constituirea unui comitet executiv al consiliului național din cîte 10 delegați ai partidelor independente (a lui Károlyi), radical-burghez și social-democrat. Pe parcursul adunării, masele de muncitori, soldați, studenți și intelectuali, care au fost prezenți în număr foarte mare umplînd pînă la refuz sala, au impus alegerea unui consiliu compus în majoritate de reprezentanții intelectualității radicale și ai mișcării muncitorești⁶. Astfel a fost ales în consiliu tînărul om de știință profesorul Antalffy Endre, care nu era mem-

² Tükör (ziar tîrgmureșan), nr. 43 din 27 octombrie 1918 p. 4.

³ Arh. Stat. Tîrgu Mureș, Fond personal Turnovszky Sándor, dos. VI/1, f. 9.

⁴ Tükör, nr. 44 din 29 octombrie 1918, pp. 1—2.

⁵ Tükör, nr. 45 din 3 noiembrie 1918, p. 2.

⁶ O lucrare mai amplă privitoare la activitatea Consiliului național maghiar din Tîrgu Mureș nu a fost scrisă. Cu această problemă s-o ocupat o vreme Simion Fuchs care a adunat o parte din arhiva acestui organ revoluționar și a publicat în limba maghiară, bazîndu-se mai mult pe memoriile lui Antalffy Endre, un articol cu titlul 1918 December 1 — 50 esztendő. Marosvásárhely — 1918 (1 Decembrie 1918 — 50 ani. Tîrgu Mureș — 1918), în Igaz Szó, 1968, nr. 12, pp. 771—777, republicat sub titlul A Magyar Nemzeti Tanács helytállása (Consecvența Consiliului național maghiar), în Fuchs, Simon, Munkásmozgalom a Maros völgyében (Mișcarea muncitorească în Valea Mureșului), Editura Politică, București, 1975, pp. 119—130.

Unele date, mai ales aprecieri succinte privitoare la atitudinea Consiliului național maghiar din Tîrgu Mureș și a președintelui său, Antalffy, față de unirea Transilvaniei cu România, vezi în lucrările: L. Bánya, Din istoricul evenimentelor de după unirea Transilvaniei cu România, în Studii, 1964, nr. 3, pp. 461—465; Destrămarea monarhiei austro-ungare, 1900—1918, București, Editura Academiei R.P.R., 1964, p. 188; Desăvîrșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie sub redacția M. Constantinescu și Șt. Pascu, Editura Acad. R.S.R., București, 1968, pp. 3, 433—434; Ștefan Pascu, Marca Adunare Națională de la Alba Iulia, Cluj, 1968, p. 339; Bánya, László, Közös sors — testvéri hagyományok (Soartă comună — tradiții frățești), Editura Politică, București, 1973, pp. 202—203. Istoria României (compendiu sub redacția Acad. prof. univ. Ștefan Pascu), București, 1974, pp. 352—353; I. Popescu-Puțuri, Deac, op. cit., p. 658.

În prezentul studiu încercăm să reconstituim aspectele principale ale activității Consiliului național maghiar din Tîrgu Mureș cît și a atitudinii sale față de unirea Transilvaniei cu România. În unele cazuri din lipsa izvoarelor primordiale, a documentelor arhivistice, am fost nevoiți să ne rezumăm doar la știri din ziare ori la memorii ulterioare, care, în urma depistării a noi documente, vor putea fi completate în viitor.

brul nici unuia dintre partidele susmenționate dar care prin atitudinea sa combativă a devenit purtătorul de cuvânt al maselor.

Adunarea, acest eveniment emoționant, a fost consemnată atât în presa vremii, cât și în memoriile a doi participanți de seamă: Turnovszky Sándor și Antalffy Endre. Turnovszky, scria între altele, că: „Mai întâi a vorbit Csetri János în numele partidului social-democrat, după aceea eu ca purtătorul de cuvânt al partidului radical, pe urmă Kovács Elek în numele károlyiștilor. A mai vorbit și Hofbauer Aurel, fostul primar. În timpul discursului său s-a ridicat din sală Antalffy Endre și a protestat împotriva persoanei lui Hofbauer, a spus cam așa ceva, că pot fi conducători ai revoluției numai persoane cinstite, iar pe Hofbauer oamenii nu-l consideră de acest fel. Intervenția lui Antalffy a fost primită cu mare aclamație de public, mai ales de studenții prezenți la galerie, — după care Antalffy s-a urcat pe podiu și a continuat discursul de acolo”⁷.

La rîndul său, Antalffy redă episodul astfel: „Vestea prăbușirii cit și a revoluției, ca să zicem așa, s-a răspîndit deodată în toate colțurile țării. La Tîrgu Mureș soldații reîntorși în grupuri dezorganizate au făcut și mai semnificativă realitatea. Revoluția la Tîrgu Mureș a fost pornită de furtuna izbucnită la o adunare populară destinată pacificării Masa imensă a soldaților demobilizați a umplut sala mare a Palatului culturii pînă la ultimele galerii, se înghesuiau cetățeni și în holul Palatului culturii. Cel care deschisese adunarea, fiind și primul vorbitor, primarul Hofbauer Aurel, a rostit cuvinte onctuoase despre ordine, disciplină, despre simțul răspunderii cetățenești, fără să amintească vreun cuvînt despre catastrofa groaznică a poporului, despre perfidia politicii domnilor, despre speranțele de eliberare din cătușele politicii austriece multiseculare ale poporului maghiar. Despre toate acestea nu s-a pomenit nimic în nobilul discurs al primarului Hofbauer, iar răbdarea noastră a multora ne-a fost iritată pînă la refuz. A venit momentul ca furtuna dezlănțuită de intervenția energică a autorului acestor rînduri să măture pe Hofbauer Aurel de la tribună”⁸.

Pe lîngă Antalffy au fost aleși în consiliul național Benei Antal învățător-director, Bogdy Péter muncitor metalurgist, dr. Büchner Pál profesor, Brechner Vilmos industriaș, Csetri János muncitor, președinte al partidului social-democrat local, Csergő Tamás profesor, Ehrenberger Mátyás muncitor la căile ferate, dr. Eröss József avocat, Gáspár Antal rentier, Halász József director de bancă, Hofbauer Aurel primar pensionar, dr. Kapusi Imre profesor, Keresztes Béla vopsitor de stofe, Koberi János profesor, Kovács Elek redactor, Molter Károly profesor, Nagy Géza funcționar particular, Paál Gusztáv director de gimnaziu, dr. Pogány László inginer chimist, Petri Zsigmond măcelar, Révész Béla librar, Simó Géza profesor, Szentgyörgyi Dénes învățător-director, dr. Turnovszky Sándor avocat și dr. Vancea Iosif avocat. Pe lîngă cei aleși, consiliul a fost întregit cu trei delegați ai comitetului municipal

⁷ *Arh. Stat. Tîrgu Mureș, Fond personal Turnovszky Sándor*, dos. VI/1, f. 9.

⁸ *Arh. Stat. Tîrgu Mureș, Fond personal Fuchs Simion*, dos. nr. 609, f. 2—3; S. Fuchs, *op. cit.*, pp. 127—128.

orășenesc: Biró András preot reformat, Enyedi Jenő măcelar și dr. Fekete Andor avocat, cît și cu doi delegați ai funcționarilor particulari și ai angajaților comerciali în persoana lui Lukács Imre și Podlusány Zsigmond⁹. Mai tîrziu a fost cooptată și reprezentanta Reuniunii feministe, profesoara Kábdebó Erna, ea fiind prima femeie care a activat într-un cadru legal în viața politică a orașului¹⁰.

Încă de la început și-au anunțat adeviziunea la Consiliul național maghiar din Tîrgu Mureș următoarele partide și reuniuni din localitate: Partidul independenței condus de Károlyi Mihály, Partidul social-democrat, Partidul radical-burghez, Uniunea cadrelor didactice din Tîrgu Mureș (Nevelőmunkások Szövetsége), Grupul local al Uniunii pe țară a angajaților comerciali și a funcționarilor particulari, personalul S.A. „Industria morăritului și lemnului din părțile ardelenesti”, personalul fabricii de mobilă S.A. „Székely și Réthi”, conducerea și funcționarea S.A. „Casa de păstrare agrară” din Tîrgu Mureș și personalul poștei și telegrafului din localitate¹¹. În zilele următoare au mai aderat și alte organizații economice, sociale ori politice existente sau create între timp: Camera de comerț și industrie, organizația locală a personalului finanțelor, uniunea studențească etc.¹².

În ședința de constituire a comitetului executiv al Consiliului național maghiar din Tîrgu Mureș ținută în seara zilei de 31 octombrie 1918, după adunarea populară, ca președinte, a fost ales în unanimitate dr. Antalfy Endre, ca vicepreședinți Csetri János și Kovács Elek — președinții partidelor social-democrat și respectiv, cel al lui Károlyi —, secretar a devenit dr. Turnovszky Sándor, notari Molter Károly și Simó Géza, iar casier Halász József¹³.

După cum rezultă și din componența sa, conducerea consiliului era predominantă de elemente progresiste; de cei mai consecvenți reprezentanți ai intelectualității radicale maghiare din oraș ca: Antalfy, Turnovszky sau Molter, cît și de socialiștii de stînga ca Simó, Csetri sau Halász. Acest fapt a constituit o garanție tînărului organ politic de a se menține pe parcursul activității sale pe o linie consecvent revoluționară în permanentele confruntări cu diferitele curente oportuniste sau reacționare din interiorul sau din afara cadrului său.

Antalfy Endre (1877—1958) a fost profesor de liceu, originar dintr-o familie de pantofari din Răstolița. Acumulase vaste cunoștințe în orientalistă pe care le-a valorificat în bună parte în colaborare cu Nicolae Iorga prin cercetări și traduceri de lucrări turcești și arabe, privitoare la istoria românilor. În 1918, în calitate de președinte al Consiliului național maghiar din Tîrgu Mureș a luptat cu consecvență pentru traducerea în viață a programului revoluției burghezo-democratice. În 1945

⁹ *Tükör*, nr. 45 din 3 noiembrie 1918, p. 2.

¹⁰ *Tükör*, nr. 48 din 10 noiembrie 1918, p. 4.

¹¹ *Arh. Stat. Tîrgu Mureș, Fond personal Fuchs Simion*, dos. 137, f. 2—3.

¹² *Arh. Stat. Tîrgu Mureș, Colecția de documente a Muzeului județean Mureș, Seria Istoria modernă și contemporană*, nr. 4721 (registrul de intrare-ieșire și de evenimente a Consiliului Național Maghiar din Tîrgu Mureș din nov.-dec. 1918); f. 3—30;

¹³ *Arh. Stat. Tîrgu Mureș, Fond personal Fuchs Simion*, dos. 137, f. 3—5.

ca subprefect al județului Mureș a depus o susținută activitate pentru refacerea stării economiei locale, pentru aplicarea reformei agrare, organizează și conduce organul județean al Uniunii Populare Maghiare. Prin activitatea sa, prin ideile democratice promovate, el a contribuit la aprecierea și cunoașterea reciprocă a trecutului, a culturii românilor și a maghiarilor¹⁴.

Turnovszky Sándor, (1889—1958) a fost în anii de studenție președintele Cercului Galilei — cea mai însemnată organizație progresistă a studențimii din Ungaria, desființată în toamna anului 1919 de teroarea contrarevoluționară. Fiind adeptul lui Jászi Oszkár a luptat cu consecvență pentru drepturile națiunilor din Ungaria. La mijlocul lunii noiembrie 1918 a fost chemat la Budapesta unde a devenit secretarul partidului radical din Ungaria desfășurând o amplă activitate în timpul republicii sfaturilor. După înfringerea revoluției din Ungaria a revenit în țară unde ca jurist și sociolog a militat pentru cauza progresului și democrației¹⁵.

Molter Károly (n. 1890), intelectual democrat în 1918, a devenit în anii din urmă un renumit scriitor progresist țirgumureșan. Prin activitatea sa publicistică a militat după Unire pentru înțelegere reciprocă româno-maghiară, pentru integrarea activă în viața țării a populației maghiare, fiind unul dintre inițiatorii și organizatorii Întîlnirii din Țirgu Mureș din 1937. A fost decenii de-a rîndul profesor de liceu, apoi din 1945 pînă la pensionarea sa din 1950 profesor universitar la Cluj¹⁶.

Simó Géza (1870—1946) și-a început activitatea ca profesor, dar și-a consacrat viața cauzei clasei muncitoare desfășurînd o susținută muncă de educare și organizare a muncitorimii mureșene. A fost unul dintre întemeietorii și activiștii organizației din Țirgu Mureș al Partidului Comunist Român, rămînînd pînă la moarte dascălul și pedagogul muncitorilor, de numele lui legîndu-se și activitatea remarcabilă a presei muncitorești mureșene dintre cele două războaie mondiale¹⁷.

Csetri János (1893—1946), de meserie pantofar, a fost unul dintre conducătorii mișcării muncitorești din Țirgu Mureș și din Valea Mureșului. În 1914 a organizat împreună cu Kovács József organizația locală a partidului social-democrat. În 1918 a devenit și președintele Sfatului muncitoresc din Țirgu Mureș, iar după eliberare a activat ca președintele Consiliului sindicatelor unitare din Țirgu Mureș¹⁸.

Halász József (1874—1928), de meserie funcționar de bancă, apoi director, s-a remarcat printr-o activitate devotată mișcării socialiste. În noiembrie 1918 a fost numit comisar guvernamental cu atribuții de prefect al orașului Țirgu Mureș, funcție pe care a exercitat-o pînă

¹⁴ I. Chiorean, L. Kócziány, V. Nițu, Gr. Ploșteanu, *Profiluri mureșene*, vol. I., Țirgu Mureș, 1971, pp. 269—276.

¹⁵ S. Fuchs, *op. cit.*, pp. 305—309; Jordáky Lajos, *Szocializmus és történetelmény* (Socialismul și știința istoriei), Editura Politică, București, 1974, pp. 162—164.

¹⁶ S. Fuchs, *op. cit.*, pp. 310—317.

¹⁷ I. Chiorean, L. Kócziány, V. Nițu, Gr. Ploșteanu, *op. cit.*, vol. II, pp. 231—242; S. Fuchs, *op. cit.*, pp. 298—305.

¹⁸ Muzeul județean Mureș, *Colecția de documente ale secției de istorie modernă și contemporană*, nr. 6307/1.

la 18 ianuarie 1919, data introducerii administrației românești în aceste părți¹⁹.

Elementele cele mai dinamice ale luptei pentru obținerea revendicărilor social-politice consistente au fost socialiștii, reprezentanții clasei muncitoare. Din inițiativa lor au fost luate o serie de măsuri pe linia revendicărilor muncitorești: înființarea biroului de plasare a muncitorilor la întreprinderi, supravegherea și paza întreprinderilor, controlul asupra aprovizionării cu alimente a populației, distribuirea stocurilor de materiale și de unelte meseriașilor și muncitorilor rămase de la trupele austro-ungare etc.

Pe plan organizatoric, ei au urmărit alinierea în jurul unui organ comun, sfatul muncitoresc, alături de muncitorii organizați, cât și a celor neorganizați. Sfatul muncitoresc din Tîrgu Mureș s-a înființat la 20 noiembrie 1918 fiind compus din conducerea partidului social-democrat, din delegații diferitelor organizații și din membrii aleși ai muncitorilor de la fabrici²⁰. Oficial sfatul era organ de control și de propagandă al guvernului, în realitate însă ținea la mai mult, la cucerirea puterii de către clasa muncitoare. Nu întâmplător a declarat Csetri János, președintele Sfatului muncitoresc că nu crede în reușita revoluției burgheze și este ferm convins că libertatea o va aduce numai forța proletariatului²¹.

Este remarcabilă ampla activitate organizatorică și propagandistică a socialiștilor în rîndurile muncitorimii în tot cursul revoluției burghezo-democratice din toamna anului 1918. La rîndul său muncitorimea și-a impus voința în repetate rînduri la rezolvarea greutăților întîmpinate de consiliul național, constituind principala forță împotriva manevrelor și atacurilor elementelor reacționare.

Pe parcursul activității sale, Consiliul național maghiar din Tîrgu Mureș și-a păstrat în linii mari componența avută la constituire. Din puținele date de care dispunem am putut stabili că numărul membrilor săi a oscilat între 31 și 35 de persoane. În afară de reprezentanta reuniunii feministe, ulterior au mai fost cooptați în consiliu doi delegați ai căilor ferate: Kovrig Gerő și Accipe Károly, și doi delegați ai Sfatului muncitoresc din Tîrgu Mureș: Török Kálmán inginer la căile ferate și Kövesdy Samú, funcționar particular²², cât și primarul orașului. Dintre modificările mai esențiale petrecute în cadrul consiliului semnalăm plecarea lui Turnovszky la Budapesta la mijlocul lunii noiembrie 1918, desemnarea lui Simó Géza ca secretar, care la rîndul său demisionează la 9 decembrie și numirea lui Büchner Pál în funcția de notar²³.

¹⁹ S. Fuchs, *op. cit.*, pp. 287—293; *Arh. Stat. Tîrgu Mureș, Colecția de documente a Muzeului județean Mureș. Seria Istorie modernă și contemporană*, nr. 6178.

²⁰ *Tükör*, nr. 52 din 19 noiembrie 1918, p. 4; nr. 54 din 24 noiembrie 1918, p. 4.

²¹ *Arh. Stat. Tîrgu Mureș, Fond personal Turnovszky Sándor*, dos. VI/1, f. 11.

²² *Székely Napló* (ziar tîrgumureșan), nr. 169 din 3 noiembrie 1918, p. 1; *Tükör*, nr. 55 din 1 decembrie 1918, p. 3.

²³ *Arh. Stat. Tîrgu Mureș, Fond personal Turnovszky Sándor*, dos. VI/1, f. 11; *Idem, Colecția de documente a Muzeului județean Mureș. Seria Istoria modernă și contemporană*, nr. 4721, f. 21 etc.

În activitatea Consiliului național maghiar din Tîrgu Mureș se disting trei perioade determinate în fond de evenimentele politice petrecute în Transilvania în ajunul, în timpul și după Marea Adunare Națională de la Alba Iulia.

Prima perioadă este aceea în care consiliul național s-a afirmat pe plan politic și organizatoric și a rezolvat multiplele sarcini ridicate de evenimentele revoluționare în primele zile ale lunii noiembrie 1918.

Perioada următoare, a doua jumătate a lunii noiembrie 1918, este caracterizată de o febrilă activitate politică legată de soarta viitoare a Transilvaniei, ce a fost declanșată de eșuarea tratativelor de la Arad dintre Consiliul Național Român Central și guvernul maghiar și încheiată cu hotărîrea din 1 decembrie 1918 de la Alba Iulia de unire a Transilvaniei cu România.

A treia perioadă, decembrie 1918, se remarcă prin restrîngerea treptată a activității consiliului național, mai întîi a celei politice, apoi a celei organizatorice și de supraveghere, încheiată prin încetarea activității sale între zilele de 18—20 ianuarie 1919²⁴. În acest răstimp se scoate în relief activitatea de conlucrare atît cu autoritățile militare românești, cît și cu Consiliul Național Român Județean pentru menținerea ordinii și asigurarea aprovizionării populației orașului Tîrgu Mureș în condițiile pregătirii de către cel din urmă a înlocuirii vechii administrații cu cea românească.

Încă din ședința de constituire a comitetului executiv al Consiliului național maghiar din Tîrgu Mureș profesorul Antalffy a prezentat programul de urmat care prevedea „*lichidarea autocrației, a dominației claselor privilegiate și întemeierea puterii popoarelor, națiunilor și claselor muncitoare*”²⁵ cît și programul general al Consiliului Național Maghiar care cuprindea: totala independență politică, economică și militară a Ungariei; ruperea alianței cu Germania, iar prin rechemarea în țară a trupelor, încetarea imediată a războiului; dizolvarea parlamentului; organizarea alegerilor generale democratice pe baza dreptului de vot universal, egal și secret acordat și femeilor; acordarea dreptului de autodeterminare pentru popoarele nemaghiare din Ungaria; ștergerea cenzurii și asigurarea libertății de adunare și de uniune; amnistierea deținuților politici; reformă agrară și reformă școlară; recunoașterea statelor naționale formate sau în formare etc.

Ca primă acțiune, consiliul a desființat cenzura și a luat măsuri de a-și subordona poliția, jandarmeria și armata dizlocată din oraș²⁶.

²⁴ Data desființării Consiliului național maghiar din Tîrgu Mureș n-am putut-o stabili cu certitudine. Bazîndu-se pe o afirmație din memoriile lui Antalffy, L. Bányai (în *Din istoricul...*, p. 465) scrie eronat că acest organ a activat pînă în 1920. În județul Mureș-Turda consiliile naționale au fost desființate odată cu înființarea din 18—19 ianuarie 1919 a noilor autorități administrative românești. Presupunem că la această dată și-a încetat activitatea și cel maghiar din Tîrgu Mureș, deși registrul de intrare-ieșire a corespondenței sale se întrerupe la data de 31 decembrie 1918, iar din perioada următoare nu am reușit să depistăm documente doveditoare.

²⁵ *Arh. Stat. Tîrgu Mureș, Fond personal Fuchs Simion*, dos. 137, f. 3—5.

²⁶ *Ibidem*, f. 5—6, 11.

Printr-un afiş din ziua următoare s-a dat publicităţii faptul înfiinţării Consiliului naţional maghiar din Tîrgu Mureş care „...şi-a luat în mînă rezolvarea problemelor locuitorilor din oraş. Şi-a început exercitarea acestei puteri în spiritul ideilor libertăţii ale vremurilor istorice cu desfiinţarea cenzurii, fapt ce l-a adus la cunoştinţă redacţiilor şi procurorilor. Garantează menţinerea ordinii şi liniştii şi cheamă locuitorii oraşului ca în această acţiune să-i fie în ajutor”²⁷.

La rîndul lor, muncitorii tîrgumureşeni, români şi maghiari, sub conducerea partidului social-democrat, la 1 noiembrie 1918 au încetat lucrul şi în cadrul unor manifestări festive au demonstrat în sprijinul revoluţiei²⁸.

Afişul difuzat de partidul social-democrat a chemat la grevă demonstrativă pe muncitori cu cuvintele: „Tovarăşi! Fraţi! Muncitorii! S-a înfiinţat Consiliul naţional din Tîrgu Mureş în care sîntem şi noi reprezentaţi. Uniunea funcţionarilor particulari şi ai angajaţilor comerciali a intrat în corpore în Partidul social-democrat.

În vederea documentării apartenenţei muncitorimii la Consiliul naţional puneţi jos imediat unelte de lucru, pentru că este necesar să arătăm forţa noastră şi capacitatea noastră de luptă”²⁹.

În acelaşi timp consiliul naţional a organizat un mîting al soldaţilor staţionaţi în oraş în faţa cărora vorbitorii au prezentat în limbile română şi maghiară evenimentele petrecute. Soldaţii antrenaţi în entuziasmul revoluţionar s-au solidarizat cu muncitorii şi cuprinşi de bucurie pentru încetarea războiului s-au dezarmat din proprie iniţiativă şi au părăsit cazărmlle³⁰.

Consiliul naţional maghiar din Tîrgu Mureş a trebuit, încă de la început, să facă faţă multiplelor sarcini în condiţiile deosebit de grele create în urma prăbuşirii frontului şi apoi a monarhiei, fiind nevoit să se confrunte şi cu atacurile elementelor conservatoare, reacţionare. Cercurile conservatoare burghezo-moşiereşti din oraş şi din împrejurimi (refugiaţi în oraş), exponenţii lor, rămaşi în cadrul organelor administrative, au încercat prin diferite mijloace menţinerea şi, respectiv, recîştigarea poziţiilor pierdute. Ei au boicotat activitatea consiliului şi sub masca „salvării naţiunii maghiare” au făcut eforturi pentru a menţine vechea lor supremaţie de clasă.

În problema ocupării funcţiilor de comisari guvernamentali (prefecţi) ai oraşului şi respectiv ai comitatului, Consiliul naţional maghiar comitatens, înfiinţat la 10 noiembrie 1918³¹, dominat de elementele conservatoare, a încercat să-şi impună numirea reprezentanţilor săi. Pînă la urmă, în aceste funcţii politice importante au fost numiţi reprezentanţii Consiliului naţional maghiar din Tîrgu Mureş: în fruntea ora-

²⁷ *Ibidem*, f. 56.

²⁸ *Tükör*, nr. 45 din 3 noiembrie 1918, p. 2.

²⁹ *Arh. Stat. Tîrgu Mureş, Fond personal Fuchs Simion*, dos. nr. 137, f. 1.

³⁰ *Arh. Stat. Tîrgu Mureş, Colecţia de documente a Muzeului judeţean Mureş, Seria Istoria modernă şi contemporană*, nr. 4721, f. 65; *Székely Napló*, nr. 170 din 5 noiembrie 1918, p. 1.

³¹ *Székely Napló*, nr. 173 din 10 noiembrie 1918, p. 1.

șului socialistul Halász József, vicepreședintele partidului social-democrat din Tîrgu Mureș, iar în fruntea comitatului Erős József, avocat, fiul unui cizmar³².

Chiar și unii membri ai consiliului erau exponenții elementelor conservatoare. Primarul pensionar al orașului, Hofbauer Aurel, în urma criticilor primite din partea lui Antalfy în adunarea de constituire, a boicotat activitatea consiliului. Alții au vrut să lărgească consiliul cu exponenți ai moșierimii și burgheziei, neînțelegînd semnificația schimbărilor revoluționare. Așa a procedat vicepreședintele Kovács Elek, care a încercat de mai multe ori să coopteze în consiliul național pe marele moșier Inczedy Joksman, prefectul comitatului Mureș-Turda³³.

Cele mai arzătoare probleme din prima parte a lunii noiembrie au fost cele legate de menținerea ordinii și aprovizionarea populației orașului. Pentru menținerea ordinii și a siguranței publice a fost organizată garda civilă cu 400 de membri, iar la 5 noiembrie garda națională care a activat pentru menținerea ordinii publice nu numai pe raza orașului ci și în județ. Pentru prevenirea unor tulburări s-a organizat primirea și dezarmarea soldaților reîntorși de pe front. În gară s-a deschis o cantină unde se serveau zilnic cca 8 000 de persoane. S-a înființat un birou de plasare a forței de muncă în scopul asigurării locurilor de muncă pentru cei reîntorși de pe front³⁴. Totodată s-a depus o susținută activitate de aprovizionare a populației și de combatere a speculei. În acest scop au fost stabilite prețuri maxime la alimente, s-a interzis vînzarea băuturilor alcoolice, s-a distribuit populației proviziile (vitele de tăiat) regimentului nr. 62 de infanterie abandonate în urma părăsirii cazarmelor de soldați, s-a confiscat încărcătura unei „caravane” de căruțe ducînd, din ordinul băncii de credit din Budapesta, în toată noaptea, stocurile de zahăr din magaziile fabricii de zahăr pentru a fi ascunse în castelele din provincie și altele³⁵.

Pe tărîmul menținerii ordinii publice dar și în alte privințe s-a creat încă de la început o colaborare cu Consiliul național român județean din Reghin și apoi cu cel cercual din Tîrgu Mureș³⁶. Ioan Roman, unul din membrii Consiliului național român cercual din Tîrgu Mureș a remarcat cu mulți ani în urmă că, la cererea lor de a primi un local pentru ei și arme pentru garda națională română, li s-a pus la dispoziție cu multă bunăvoință prin Simó Géza și Bernády Gy. un local și armamentul cerut³⁷.

³² *Arh. Stat. Tîrgu Mureș, Fond personal Fuchs Simion*, dos. 609, f. 6.

³³ *Arh. Stat. Tîrgu Mureș, Fond personal Turnovszky Sándor*, dos. VI/1, f. 11.

³⁴ *Székely Napló*, nr. 171 din 7 noiembrie 1918, p. 1.

³⁵ *Arh. Stat. Tîrgu Mureș, Fond personal Fuchs Simion*, dos. nr. 609; *Idem, Colecția de documente a Muzeului județean Mureș, Seria Istoria modernă și contemporană*, nr. 4721 și altele.

³⁶ M. Constantinescu, Șt. Pascu, *op. cit.* pp. 3, 261—262; *Székely Napló*, nr. 172 din 9 noiembrie 1918, p. 1.

³⁷ M. Ploșteanu, C. Gaál, *Evenimentele din toamna anului 1918 din Tîrgu Mureș în lumina unor mărturii documentare din colecția Muzeului județean Mureș, mss.*, p. 8.

În urma inițiativelor reciproce, colaborarea s-a extins și asupra înființării și îndrumării consiliilor și gărzilor naționale comunale, acolo unde exista o populație mixtă română și maghiară. „*Populația maghiară și română ia parte peste tot într-o înțelegere frățească deplină la acțiunile de constituire*” — scria la 5 noiembrie ziarul tirgumureșan „Székely Napló” în legătură cu crearea consiliilor naționale din județ³⁸. Tot acest ziar ne înștiințează că la Band, localitate unde frământările țărănești din toamna anului 1918 au fost deosebit de violente, cele două consilii naționale, român și, respectiv, maghiar, s-au unit și sub președinția protopopului greco-catolic Dionisie Decei au activat într-o înțelegere frățească pentru „menținerea ordinii și interesului practic”³⁹. Acțiuni de colaborare româno-maghiare au existat peste tot unde au avut loc mișcări democratice cu participarea largă a maselor populare.

În primele zile ale lunii noiembrie activitatea Consiliului național maghiar s-a desfășurat, ca și în cazul consiliilor naționale românești, pe două planuri: politic și organizatoric. Pe tărîmul luptei politice putem constata deosebiri esențiale între ele, determinate de condițiile istorice concrete. În timp ce consiliile naționale românești au urmărit cucerirea libertății și înfăptuirea unirii naționale, cele maghiare au vizat traducerea în viață a revendicărilor revoluției burghezo-democratice potrivit programului general al Consiliului Național Maghiar, care însă urmărea „rezolvarea” problemei naționale pe calea unei reforme.

În domeniul organizării vieții politico-administrative, obiectivele de urmat au fost în general asemănătoare, aplicarea cărora se deosebea de la caz la caz, potrivit condițiilor concrete cerute de împrejurări. Astfel, au subordonat poliția și jandarmeria, și au extins controlul asupra diferitelor instituții existente în raza de activitate, ca: spitalele, poșta, căile ferate; au dirijat viața economică. În condițiile lipsei din ce în ce mai precare de alimente, combustibil și de alte produse necesare traiului s-au străduit să le procure fie pe calea confiscării depozitelor armatei austro-ungare, ori a rezervelor marilor moșieri, fie pe calea tratativelor. Au exercitat controlul asupra desfacerii produselor alimentare, au luat măsuri pentru combaterea bolilor epidemice și au depus eforturi deosebite pentru menținerea ordinii și liniștei. Pe de altă parte, în timp ce consiliile naționale românești au preluat conducerea principalelor instituții administrative înlocuind vechii funcționari necorespunzători cu alții desemnați din sânul lor, punind bazele administrației proprii românești, cel unguresc din Tirgu Mureș s-a limitat la subordonarea acestora din punct de vedere politic și la propuneri de numiri în funcții a elementelor corespunzătoare.

În privința întreținerii financiare a activității sale, Consiliul național maghiar din Tirgu Mureș a recurs la încasări de contribuții voluntare de la membri săi, de la populația orașului, cit și de la diferitele organizații, inclusiv băncile, reușind astfel să acopere cheltuielile efectuate pentru diferite scopuri.

³⁸ Székely Napló, nr. 170 din 5 noiembrie 1918, p. 1.

³⁹ Székely Napló, nr. 176 din 16 noiembrie 1918, p. 1.

Neavînd un organ de presă propriu care să-i ușureze activitatea propagandistică, din inițiativa lui Turnovszky au creat unul cu titlul „A Nemzeti Tanács Híradója” (Jurnalul Consiliului Național). Dar în urma părăsirii orașului de către inițiatorul ei, din jurnal n-a mai apărut decât primul număr, nefiind cine să-l redacteze în continuare⁴⁰.

Lupta multiseculară a poporului român pentru desăvîrșirea unității sale statale a intrat în luna noiembrie 1918 în faza ei finală. Proclamația de la Oradea a Partidului Național Român din 12 octombrie 1918, apoi eșuarea tratativelor de la Arad din 13—15 noiembrie și multe acțiuni au dat de înțeles tuturor că poporul român, care forma majoritatea locuitorilor Transilvaniei, nu mai dorea să rămînă în cadrul monarhiei austro-ungare multinaționale.

Noul guvern maghiar condus de Károlyi Mihály — după cum se știe — a încercat să rezolve problema națională pe calea reformelor, prin acordarea unor drepturi națiunilor din cadrul vechii Ungarii. Potrivit declarației lui Jászi Oszkár, privitoare la atitudinea guvernului Károlyi față de naționalități, se preconiza desființarea legislației „*jig-nitoare pentru români*”, acordarea unor drepturi limitate, administrarea autonomă, dar se lăsa în sarcina Antantei și a congresului de pace problema viitoarelor frontiere ale Ungariei, în speranța menținerii integrității teritoriale a vechiului stat ungar⁴¹.

Elementele înaintate ale intelectualilor maghiari din Budapesta, prin manifestul lor din 3 noiembrie 1918, și-au exprimat o poziție mai radicală. În manifest ei au salutat nașterea statului național maghiar independent și eliberarea popoarelor oprite din monarhia austro-ungară, care au pornit pe calea realizării năzuințelor lor seculare: formarea unor state naționale independente. „*Vechea Ungarie s-a prăbușit — susținea manifestul — maghiarimea nu mai este legată de patul lui Procust al unui stat istoric vechi. A devenit propriul său stăpîn, dispune singură de soarta sa . . . scopurile noastre nu se mai opun scopurilor altora. Față de națiunile surori nu mai avem nici o pretenție. Și noi ne considerăm o națiune reînnoită, o forță acum eliberată, ca și acei frați care se ridică fericiți la o viață proaspătă din ruinele monarhiei . . . să trăim unul lângă altul în pace ca națiunile libere cu alte națiuni libere*”⁴². Manifestul se pronunța pentru ideea unei strînse legături între aceste state care „să se bazeze pe independența lor deplină”, propunînd explicit o federalizare a Ungariei.

Aceste planuri privind drepturile naționalităților, aplicate înainte de război, ar fi modificat raporturile dintre români și maghiari. După prăbușirea monarhiei însă, asemenea soluții condiționate de menținerea integrității Ungariei erau perimate.

Pe de altă parte, diferitele grupări politice burghezo-moșierești maghiare, vechile clase stăpînitoare, se cramponau de ruinele puterii lor economice privilegiate. Moșierii maghiari care au posedat marea

⁴⁰ Arh. Stat. Tîrgu Mureș, Fond personal Turnovszky Sándor, dos. VI/1, f. 11.

⁴¹ M. Constantinescu, Șt. Pascu, op. cit., p. 306.

⁴² Ibidem, p. 433.

majoritate a pământurilor din Transilvania, stăpînii băncilor mari din Budapesta, care au deţinut majoritatea acţiunilor întreprinderilor industriale şi ale instituţiilor bancare din această provincie, au susţinut cu înversunare teza „integrităţii teritoriale” a Ungariei, sperînd prin aceasta recîştigarea puterii lor politice. Reacţiunea maghiară a condamnat şi faptul recunoaşterii Consiliului Naţional Român Central⁴³.

Activizarea cercurilor conservatoare în a doua jumătate a lunii noiembrie 1918 a pus şi la Tîrgu Mureş la grea încercare Consiliul naţional maghiar local, aripa de stînga a acestuia, cît şi sfatul muncitoresc din localitate. Acestea au răspîndit în comitatele în care locuiau secui ideea existenţei aparte a „naţiunii secuieşti”, preconizînd — în cazul unirii Transilvaniei cu România — crearea unei republici secuieşti⁴⁴. La îndemnul cercurilor burghezo-moşiereşti reacţionare şi şovine, originare din Transilvania şi stabilite la Budapesta, s-a înfiinţat în capitala Ungariei un Consiliu naţional secuiesc urmînd să se creeze altele la Cluj şi la Tîrgu Mureş⁴⁵.

Alte planuri au preconizat convocarea unei adunări generale la Tîrgu Mureş cu scopul de a crea un organ central al populaţiei maghiare din întreaga Transilvanie. Ce caracter urma să aibă acest organ a fost dezvăluit în articolul *Se organizează reacţiunea*, publicat în ziarul local progresist „Tükör”⁴⁶. Articolul a demascat faptul că în dosul acestei mişcări se ascundea contele Bethlen István, mare moşier, de multe ori compromis din punct de vedere politic, aflat în fruntea unui „mînuchi de armată neagră ... cu poziţia sa inadmisibil de rigidă în problema naţionalităţilor şi cu efortul său de a menţine blestemata veche putere de clasă”.

Pentru pregătirea adunării din Tîrgu Mureş a fost formată o „Comisie de pregătire a Uniunii secuieşti-ungureşti”, denumită şi „Consiliul naţional secuiesc”, în care au fost cooptaţi, fără voia lor, şi membrii Consiliului naţional maghiar din Tîrgu Mureş⁴⁷. Aripa de stînga a Consiliului s-a revoltat de această maşinaţiune declarînd şi în presă că „Dr. Antalffy Endre, Csetri János, dr. Eröss József, dr. Fekete András, Ehrenberger Mátyás şi Csörgő Tamás în şedinţa de ieri a Consiliului naţional din Tîrgu Mureş au protestat vehement împotriva alegerii lor, fără voia lor, în comisia de pregătire a Uniunii secuieşti—ungureşti din Tîrgu Mureş. Numiţii consideră incompatibilă aşezarea persoanei lor alături de această societate fără scop bine definit şi în mare parte străină de revoluţie”⁴⁸.

În faţa indignării opiniei publice democratice, cît şi a Consiliului naţional maghiar din Tîrgu Mureş, această comisie îşi schimbă faţada şi caută colaborarea cu Consiliul naţional maghiar şi cu Sfatul munci-

⁴³ L. Bánya, *Din istoricul...*, p. 463.

⁴⁴ Székely Napló, 174 din 12 noiembrie 1918, p. 1.

⁴⁵ Arh. Stat. Tîrgu Mureş, Prefectura jud. Mureş, Actele comitului suprem, nr. 6022/1918.

⁴⁶ Tükör, nr. 52 din 19 noiembrie 1918, p. 1.

⁴⁷ Székely Napló, nr. 179 din 21 noiembrie 1918, p. 1.

⁴⁸ Ibidem.

toresc din localitate pentru a pregăti în comun adunarea⁴⁹. Tratatulele duse în ajunul adunării, convocată pentru 28 noiembrie 1918, între comisia de pregătire pe de o parte și consiliul național și sfatul muncitoresc pe de alta au determinat dizolvarea celei dintii, care — potrivit știrilor din presă — „a transferat munca asupra consiliilor naționale orășenesc și județean și a statului muncitoresc”⁵⁰.

Presa reacționară maghiară din Cluj anunța că adunarea se va pronunța „pentru susținerea integrității teritoriale pe baza drepturilor istorice și a superiorității morale”⁵¹. La adunarea din Tîrgu Mureș unii profesori universitari din Cluj au luat într-adevăr cuvîntul în acest sens. Hotărîrea adunării însă, datorită activității membrilor de stînga ai Consiliului național maghiar și ai sfatului muncitoresc local, a fost mult mai ponderată. Adunarea nu și-a însușit tezele acestora și s-a mulțumit să susțină în general „principiile wilsoniene” și necesitatea creării unui organ reprezentativ al populației maghiare din Transilvania⁵².

Evenimentele de importanță istorică deosebită de la 1 decembrie 1918, Adunarea Națională de la Alba Iulia, care a consfințit unirea Transilvaniei cu România, a găsit un larg ecou în rîndul naționalităților conlocuitoare. Cei mai realiști dintre maghiari, printre care găsim la loc de frunte pe membrii aripii de stînga ai Consiliului național maghiar din Tîrgu Mureș, care susțineau dreptul la autodeterminare și recunoașterea statelor naționale formate, sprijiniți și de reprezentanții muncitorimii conștienți de ireversibilitatea procesului istoric, îndeamnă și activează pentru recunoașterea realității.

Atitudinea lor avea rădăcini adînci, izvorîte din tradiția progresistă a trecutului comun, din luptele comune duse împotriva regimului reacționar și a asupririi naționale. În opoziție cu atitudinea retrogradă și șovină a unor cercuri burghezo-moșierești, orașul Tîrgu Mureș păstrează vechile tradiții de frățietate româno-maghiară. Amintim doar unele exemple în acest sens, ca: prietenia și colaborarea dintre Gh. Șincai și profesorul său Kovásznai Sándor, sau confesiunea lui Bolyai János din timpul revoluției din 1848—1849 în care scria: „*Nimeni mai mult decît mine nu iubește, nu stimează și nu sprijină națiunea română, iar ca om, îl iubesc (pe român) întocmai ca pe maghiar; și recunosc cu plăcere și cred că descopăr în ea... pe urmașa poporului roman de altădată și încă una din cele mai adevărate, mai pure, de atîta vreme asuprită, din fericire însă — totuși — de vitalitate, agilitate și vioiciune nepierdute*”⁵³. Desigur, concepția lui Bolyai nu reprezintă un caz izolat, solitar. Primirea călduroasă a demonstrației aviatice din Tîrgu Mureș a lui Aurel Vlaicu din 1912 a fost de asemenea expresia simpatiei față de poporul român. Reprezentanți de seamă ai mișcării muncitorești locale, Hăner Ferenc, Kovács József, Lazsáti Zsigmond, cu ocazia diferitelor

⁴⁹ M. Constantinescu Șt. Pascu, op. cit., p. 434.

⁵⁰ *Székely Napló*, nr. 182 din 26 noiembrie 1918, p. 1.

⁵¹ M. Constantinescu, Șt. Pascu, op. cit., p. 434.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ Benkő, Samu, *Confesiunile lui Bolyai János. Monografie*, Editura Kriterion, București, 1976, pp. 198—199.

manifestări, au militat pentru rezolvarea problemei naționale și a celei țărănești⁵⁴. Intelectualii progresiști care au avut un rol de frunte în Consiliul național maghiar din Tirgu Mureș, au acordat, încă de la începutul secolului nostru, o atenție deosebită problemei naționale. Tocmai datorită atitudinii lor democratice în problema națională s-au apropiat de gruparea de stînga a radicalilor maghiari, conduși de Jászi Oszkár și au militat pentru combaterea prejudecăților naționale, cum au făcut Turnovszky, Halász și alții.

Intelectualii progresiști, masele muncitoare maghiare au căutat încă de la început să întemeieze perspective noi, reale în vederea înfăptuirii unui viitor democratic, de aplicare în practică a hotărîrilor Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918. În acest spirit scria ziarul maghiar sibian „*Reggeli Újság*” că „În Transilvania românii sînt în majoritate covârșitoare și principiile wilsoniene, care în fond sînt drepte, pretind unirea cu România ... o să avem de lucru cu aceia cu care deja de secole trăim sub un acoperiș ... Poporul, poporul nostru român a fost întotdeauna prietenos cu noi”, exprimînd înțelegere și sentimente frățești față de cauza concetățenilor români⁵⁵.

Intrarea trupelor române în Transilvania, potrivit convenției de armistițiu, venind dinspre Moldova, s-a desfășurat fără incidente. Oamenii muncii maghiari au refuzat să-și mai verse sîngele în folosul planurilor de dominație ale fostelor clase stăpînitore maghiare.

După sosirea trupelor române la Toplița, Antalffy Endre, însoțit de doi ofițeri ai gărzii naționale și de căpitanul poliției orășenești, au plecat în ziua de 1 decembrie 1918 la Toplița, unde s-au întîlnit cu generalul Tiberiu Moșoiu cu care au discutat problema intrării trupelor române în orașul Tirgu Mureș.

În legătură cu întîlnirea de la Toplița ziarul tirgumureșan „*Székely Napló*” scria că „Generalul e un militar de peste 50, foarte politicoș și complezent, de mare cultură care l-a primit în castelul Urmănczi, aranjat pentru găzduirea lui, pe președintele C(onsiliului) N(ațional) cu bunăvoință și a promis din partea trupelor care vor intra în Tirgu Mureș deplină garanție a securității persoanei și averii și a accentuat disciplina deosebită a soldaților săi”⁵⁶.

Într-adevăr, în ziua următoare, intrarea trupelor române în oraș s-a desfășurat fără nici un conflict armat.

În același timp ziarul „*Tükör*” combătea știrile false despre armata română și îndemna populația la primirea frățească a trupelor române astfel: „Dacă nu se schimbă împrejurările și într-adevăr vin trupe române și la Tirgu Mureș, atunci să-i primiți cu dragoste”⁵⁷. Administrația civilă a orașului a rămas mai departe sub egida Consiliului național maghiar pînă la desființarea sa la începutul anului 1919.

⁵⁴ S. Fuchs, *op. cit.*, p. 122.

⁵⁵ *Reggeli Újság* (ziar sibian), nr. 238 din 29 noiembrie 1918.

⁵⁶ *Székely Napló*, nr. 187 din 5 decembrie 1918, p. 1.

⁵⁷ *Tükör*, nr. 55 din 1 decembrie 1918, p. 3.

Încadrarea în viața țării a naționalităților conlocuitoare, formarea unei unități strînse de luptă a forțelor revoluționare democratice, pentru asigurarea progresului patriei comune, era acum principala sarcină. Acest lucru l-au înțeles pe deplin cercuri tot mai largi ale populației maghiare. Publicistul Molter Károly scria într-un articol, la 15 decembrie 1918, că populația maghiară din Transilvania trebuie să aibă încredere în forțele sale și să nu construiască visuri bazate pe forță, ci pe muncă pașnică. El arăta că tradițiile istorice ale maghiarilor trebuie desigur prețuite, dar sublinia că este fals să se tindă pe baza lor numai la privilegii fără obligații⁵⁸. Un viu exemplu în acest sens l-au dat muncitorii și țăranii care veacuri de-a rîndul au stat în fruntea luptei comune pentru drepturi, alături de poporul român. Ei au fost primii care au înțeles imperativul istoric al acelui ceas și anume că viitorul lor va depinde de unitatea de luptă cu frații lor de clasă muncitoare, deziderat care va fi îndeplinit deplin numai prin lupta comună condusă victorios de Partidul Comunist Român.

Consiliul național maghiar din Tirgu Mureș a procedat în spiritul celor mai frumoase tradiții progresiste ale populației maghiare atunci cînd a ales calea înțelegerii și colaborării cu poporul român. Majoritatea membrilor săi au rămas și în perioada dintre cele două războaie mondiale adepții frăției româno-maghiare și a luptei comune pentru crearea unei societăți cu adevărat democratice.

DER UNGARISCHE NATIONALRAT AUS TIRGU MUREȘ UND SEIN VERHALTEN ZU DER VEREINIGUNG SIEBENBURGENS MIT RUMÄNIEN

(Zusammenfassung)

Die bürgerlich-demokratische Revolution aus dem Herbst 1918 hat sich auf dem ganzen Gebiet Siebenbürgens ihre eigenen Leitungsorgane geschaffen: die rumänischen nationalen Räte und die der mitbewohnenden Nationalitäten. Der ungarische Nationalrat aus Tirgu Mureș wurde am 31. Oktober 1918 gegründet, und bestand aus Vertretern der unabhängigen bürgerlich-radikalen und sozial-demokratischen Parteien aus dieser Ortschaft.

Von fortschrittlichen Persönlichkeiten geführt, in den ersten Tagen des Monats November 1918, hat sich der ungarische Nationalrat auf politischer und organisatorischer Ebene behauptet und hat die Verpflichtungen von den revolutionären Begebenheiten hervorgerufen gelöst.

In seiner Tätigkeit, in einer Zeit, als auf politischen Gebiet für das Schicksal Siebenbürgens gekämpft wurde und die Entscheidung von 1. Dezember 1918, die Vereinigung mit Rumänien bestimmte, führten

⁵⁸ I. Popescu-Puțuri, A. Deac, *op. cit.*, pag. 663.

die ungarischen vorschrittlichen Elemente aus Tîrgu Mureş eine realistische Politik für die Bekämpfung der bürgerlich-gutsherrschaftlichen Gruppierungen, die eine reaktionäre Stellung einnahmen, und setzten sich für die Prinzipien der Selbstbestimmung für die nicht ungarische Bevölkerung ein.

Die meisten Vertreter blieben auch nach der Auflösung der nationalen Räte den Ideen der rumänisch-ungarischen Brüderlichkeit und des gemeinsamen Kampfes für die Schaffung einer echten demokratischen Gesellschaft treu.

ACȚIUNI ALE CONSILIULUI DIRIGENT ÎN VEDEREA REGLEMENTĂRII EXPLOATĂRII GAZULUI METAN DIN CÎMPIA TRANSILVANIEI (1919—1920)

GHEORGHE IANCU

Unirea Transilvaniei cu România a însemnat și încadrarea resurselor solului și subsolului din această regiune în ansamblul bogățiilor statului român reîntregit. În rîndul surselor de energie, adevărat motor în mecanismul economic al unei țări, zăcămintele de gaze naturale din Cîmpia Transilvaniei ocupau un loc important.

Exploatarea gazului metan se făcea de către statul român — cîmpurile din hotarul comunelor Sărmășel și Copșa Mică, care înainte aparținuseră statului maghiar — și de către o societate particulară, Societatea maghiară de gaz metan (U.E.G.) — cîmpurile de la Bazna, Șaroș, Ugra, Șincai¹. Această societate s-a înființat în iunie 1916, ca urmare a contractului încheiat între Ministerul de Finanțe Maghiar și Deutsche Bank în noiembrie 1915, potrivit căruia Societății i se concesiona spre exploatare o suprafață de 211 km², cu obligația de a construi conducte spre Cluj, Tirgu Mureș, Oradea, Arad. Ministerul de Finanțe a participat la constituirea Societății cu 4 000 acțiuni, un grup de bănci maghiare cu 8 250 acțiuni, un grup austriac cu 2 500 acțiuni, iar Deutsche Bank cu 12 250 acțiuni.³

Situația Societății maghiare de gaz metan, în care era angajat fostul stat maghiar, și capital inamic, exploatînd o sursă importantă de energie de pe teritoriul statului român, se cerea a fi clarificată în conformitate cu dispozițiile Tratatelor de pace de la Versailles, Saint Germain, Trianon și ale contractului de înființare.

¹ Vezi pentru istoricul exploatării și utilizării gazului metan din Transilvania pînă la 1 decembrie 1918, *Problema gazului metan*, Cluj, 1928, pp. 9—12, 52—53, 75; George Ioanițiu, *Valoarea economică a gazului metan transilvănean*, în *Buletinul Institutului Economic Românesc*, nr. 5 din 1922, pp. 394—406; I. Iancu, *Exploatarea miniere din Transilvania și Banat în anii 1919—1928*, în *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul. 1918—1928*, București, 1929, pp. 4—9; *Istoricul exploatării gazelor naturale combustibile*, în *Contribuțiuni la istoricul industriei miniere în România*, București, 1931, pp. 7—8.

² C. I. Motăș, *Problemele industriale din Transilvania*, în *Analele statistice și economice*, II, nr. 7—8 din 1919, p. 5; Victor Lațiu, *Gazul metan din bazinul Transilvaniei*, în *Industria și bogățiile naturale din Ardeal și Banat*, Cluj, 1927, p. 22; C. I. Motăș, *Istoricul, programul și realizările societăților de gaz metan*, București, 1934, pp. 8—9 (C. I. Motăș, *Istoricul, programul.*); *Răspuns la Memoriul Sindicatului consumatorilor de gaz cu privire la regimul gazului metan*, București, 1931, pp. 5—6.

³ Arh. Stat. București, Fond. Ministerul Industriei Chimiei și Petrolului, dosar 4/1919, f. 80.

Această chestiune, ca și necesitatea imperioasă a extinderii folosirii gazului metan, în vederea impulsționării dezvoltării industriei românești au preocupat atât organele statului cât și cercurile de afaceri. Inițiativele pornite de la instituții economice întâlnindu-se cu intențiile autorităților, s-a ajuns la organizarea unor consfătuiri de lucru, menite a căuta modalitățile de exploatare mai rațională și eficientă a zăcămintelor de gaz metan. Pentru ziua de 11 iunie 1919, s-a decis ținerea la Sibiu, la Resortul de finanțe din Consiliul Dirigent a unei ședințe plenary — a unei anchete în terminologia epocii — dedicată acestor scopuri. Ca acțiuni pregătitoare ale ei, s-au înscris ședințele din 10 iunie 1919 ale Comisiei geologice interimare⁴ și ale Comisiei tehnico-economice interimare⁵. Și una și alta și-au formulat propunerile care să fie dezbătute în ședința mai largă de a doua zi.

În prezența șefului de resort, Aurel Vlad, în 11 iunie 1919, orele 10,00 și-a început lucrările Consfătuirea amintită⁶. După ce ing. Lucaciu a prezentat propunerile Comisiei geologice s-a căzut de acord asupra următoarelor puncte:

1. Pe viitor se impunea ca toate izvoarele de energie: gazele naturale, căderile de apă, cărbunii și petrolul să aparțină aceleiași serviciu „pentru a se putea dezvolta unitar și că, deocamdată, cel puțin, este consult ca să rămână gazele naturale încă la Ministerul de Finanțe, secția monopolului (respectiv la Resortul de Finanțe)”;

2. Să se constituie o Comisie geologică permanentă pentru cercetările geologice ale terenurilor de gaze naturale, din care să facă parte și 2—3 geologi, desemnați de Institutul geologic din București. Din partea Transilvaniei se propuneau ca membri în comisie: Vasile Lazăr, directorul salinelor și gazului, Otto Phleps, profesor în Sibiu, dr. Stanciu, custode la Institutul mineralogic al Universității din Cluj, Simion Papp, von Hanneheim profesor din Sibiu. Comisia ar fi urmat să adune materialele provenite din studiile anterioare, să stabilească lucrările de executat pe teren „cât mai curînd posibil și punerea lor în executare în concordanță cu interesele cele mai urgente de satisfăcut”, să elabo-

⁴ La care au participat: Otto Phleps, profesor din Sibiu; ing. Lucaciu, directorul Salinelor (București); ing. C. I. Motăș (București); ing. Andrea, subdirector general al minelor; ing. P. Cormoș, directorul serviciului Saline și gaz Sibiu. Propunerile Comisiei, *loc. cit.*, *fond cit.*, dosar 4/1919, f. 65.

⁵ Protocolul luat în ședința Comisiunii întrunite pentru a studia partea tehnică și economică a chestiunii gazurilor naturale în Ardeal, ținută la 10 iunie 1919 în Sibiu. De față sînt următorii: Eugen Muntean, secretar general la resortul industriei, Victor I. Blășian, director general al minelor Sibiu; Valeriu Pușcariu, inspector de mine, București; Wilhelm Paul, președintele Camerei de Comerț și Industrie Brașov; Iuliu Kirchner, inginer al fabricii „Solvay” și a Primei Societăți Acționare Ardelene pentru conducte de gaz Uioara; Otto Ott, directorul Uzinelor de gaz din Brașov și Eugen Roessler, directorul Societății U.E.G.; *loc. cit.*, *fond cit.*, dosar 4/1919, f. 66—67.

⁶ Protocol asupra ședinței plenary a Comisiunii pentru ancheta în chestiunea gazului natural, ținută în 11 iunie 1919 la Resortul de Finanțe. Prezenți: A. Vlad, I. Lăpedatu, E. Muntean, ing. V. Blășian, ing. V. Pușcariu, ing. Lucaciu, W. Paul, prof. Otto Phleps, ing. Andrea, ing. I. Kirchner, ing. Otto Ott, ing. I. Roessler, ing. C. I. Motăș, ing. Pick, Turda, ing. P. Ormös; *loc. cit.*, *fond. cit.*, pp. 62—64.

reze o hartă geologică cu indicarea zăcămintelor de materii prime și cu plasarea rațională a fabricilor în funcție de aceste zăcămine;

3. Punerea de urgență a Societății maghiare de gaz metan sub sechestrul judiciar.

4. Inginerul C. I. Motăș, se delega pe lângă Resortul de Finanțe, pentru chestiuni privind exploatarea gazului metan.

Concluziile Comisiei tehnico-economice au fost prezentate de ing. Eugen Muntean, și aveau în vedere:

- a) — Partea tehnică și administrativă.
- b) — Organizarea serviciului de explorare.
- c) — Partea economică.

Dintre acestea amintim: executarea de urgență a unui al treilea puț la Bazna; terminarea celor două sonde încă în lucru de la Șincai; — începerea neîntârziată a construirii conductei de gaz pentru Tirgu Mureș; reorganizarea Serviciului de stat de explorare a gazului din Cluj; cerțările geologice și sondajele să fie efectuate doar de stat, statul putând concesiona doar dreptul de valorificare a gazului; întrebuintarea rațională a gazului în concordanță cu celelalte surse de energie; prețul de bază al gazului să fie unitar și stabilit în conformitate cu prețul petrolului indigen și al cărbunelui de import, la locurile de producție. Punerea sub sechestrul judiciar a Societății maghiare de gaz metan a fost cerută și de Comisia tehnică.

Ancheta organizată, o modalitate de lucru caracteristică pentru Consiliul Dirigent, a însemnat un demaraj promițător într-un domeniu vital al activității productive. Din păcate, pe parcurs s-au realizat prea puțin din cele stabilite.

În consens cu cele hotărâte la consfătuirea din 11 iunie 1919, la 16 iunie 1919, prin Decisul nr. 3, Consiliul Dirigent a dispus instituirea sechestrului judiciar asupra Societății maghiare de gaz metan. Lucrările ei continuau „sub controlul Consiliului Dirigent, care în caz de trebuință va avansa cheltuielile în contul societății”⁷. Această decizie era motivată prin aceea că Societatea, creație a lui Deutsche Bank, administrea una din principalele surse de energie ale țării, și că statul român ca succesor al statului maghiar deținea o parte din capital, fapt pentru care s-a considerat oportun să se asigure prin măsura luată, inventarul și averea societății. În 30 iunie 1919 Consiliul Dirigent l-a numit pe ing. C. I. Motăș ca administrator de sechestrul pe lângă societate, el devenind astfel adevăratul ei conducător. Numirea făcută a fost adusă la cunoștință în iulie 1919 de către Președinția Consiliului Dirigent, Resortului de Finanțe, inginerului C. I. Motăș și directorului E. Roessler⁸. Pentru ca administratorul de sechestr să-și poată desfășura activitatea în bune condiții, în 5 iulie 1919, Resortul de Finanțe, apela la cel de Interne, pentru a dispune ca autoritățile administrative subordonate să-i acorde întreg sprijinul⁹.

⁷ *loc. cit.*, *fond. cit.*, f. 72.

⁸ *loc. cit.*, *fond. cit.*, f. 72, 74, 73.

⁹ Consiliul Dirigent Resortul Finanțelor, nr. 6716/1919, Secția VI, Sibiu, 5 iulie 1919. Către Resortul Interne. Vă rog să binevoiți a dispune ca autoritățile admi-

În urma acestor decizii, Tribunalul din Alba Iulia, judecătoria mi-nieră în cauza statului român, sesizat de Resortul de Justiție, prin Deci-sul nr. 629/1919 din 18 august 1919, a hotărât punerea sub administra-ția forțată a averii imobile și mobile ce forma proprietatea Societății, numirea administratorului de sechestrul C. I. Motăș, în administrarea averii și numirea inginerului E. Roessler, directorul tehnic al Societății ca și curator al cauzei.¹⁰

În momentul instituirii sechestrului, situația financiară a Societății era deosebit de critică, veniturile pe o lună reprezentând doar 20 % din suma cheltuielilor. Într-un asemenea context, pentru ca lucrările să nu înceteze, și pînă la elaborarea unui nou tarif de vînzare al gazului, care necesita timp mai îndelungat, ing. C. I. Motăș a intervenit încă în iulie 1919 pe lîngă Resortul de Finanțe în vederea acordării unui credit de 500 000 coroane. În afara acestui credit, Societatea a mai primit de la același Resort încă două credite la 1 noiembrie, în sume de 600 000 co-roane și 200 000 lei, cu o dobîndă de 6 %, garantate prin inventarul Socie-tății. Din creditul de 200 000 lei, 150 000 lei au fost avansați de Banca „Albina” în contul Resortului de Finanțe. Leii primiți au fost folosiți pen-tru cumpărarea unor materiale necesare din restul țării¹¹. Prin sumele acordate s-a urmărit și concentrarea tuturor datoriilor Societății la Re-sortul de Finanțe, ceea ce în cazul unei lichidări prezenta evidente avantaje.

Soluția împrumuturilor nefiind decît un expedient necesar, adminis-tratorul de sechestrul a sesizat în repetate rînduri forurile competente despre necesitatea sporirii prețului de vînzare al gazului metan. Ches-tiunea prețului gazului metan a făcut obiectul unei ședințe din 20 august 1919, ținută la Secția salinelor și gazului din cadrul Resortului de Finanțe, a unor pertractări ale administratorului de sechestrul cu șeful de resort Aurel Vlad¹², stînd de asemenea și în atenția Președinției Consiliului Dirigent¹³. În ianuarie 1920 Președinția Consiliului Dirigent a primit un amplu raport din partea lui C. I. Motăș, cuprinzînd date cu privire la situația financiară a Societății și argumentele potrivit cărora

nistrative să dea tot concursul pentru îndeplinirea însărcinării de sechestrul judiciar dată de Consiliul Dirigent prin decizia 4/30 iunie 1919 d-lui ing. C. Motăș asupra întreprinderii Societății maghiare de gaz (Magyar Földgáz R.T.). Șeful Resortului Finanțelor.

A. Vlad

Arh. Stat. București, *fond Consiliul Dirigent*, III, dosar 26/1919, f. 23.

¹⁰ Arh. Stat. București, *fond. Minister Ind. Chim. și Petrol*, dosar 4/1919, f. 58.

¹¹ *Loc. cit.*, *fond. cit.*, f. 38, 59—60.

¹² *Loc. cit.*, *fond. cit.*, f. 17—18.

¹³ Președinția Consiliului Dirigent, Sibiu, 13 noiembrie 1919, Onor. Resort de Finanțe.

Vă facem cunoscut că s-a zvonit că s-ar intenționa urcarea prețului gazului metan.

Considerînd interesele multiple legate de acest gaz, vă rugăm să ne informați dacă acest zvon corespunde realității, iar încît de fapt s-ar proiecta o urcare a prețului, chestiunea această s-o supuneți deliberării Consiliului Dirigent.

p. Președinte, Secretar general. Arh. Stat.

București, *fond. cit.*, dosar 4/1919, f. 15.

prețul gazului metan se impunea a fi mărit. „Nicăieri în lume — aprecia el — nu este un caz cunoscut ca o materie primă să fi rămas cu același preț ca înainte de război”¹⁴.

După mai multe luni de demersuri fără rezultat, lipsa de fonduri devenind amenințătoare, afectând situația materială a muncitorilor, aceștia au declarat grevă. Într-o asemenea situație, Consiliul Dirigent s-a văzut silit să dispună, în 30 martie 1920, sporirea prețului gazului metan de la 2,2 fileri la 12 fileri, începând cu 1 aprilie 1920.¹⁵

În afara eforturilor de a echilibra situația financiară a Societății, administratorul de sechestru s-a îngrijit de menținerea în funcțiune a personalului superior, a operat reduceri asupra aceluia care nu era absolut necesar, a sincronizat activitatea celor 2 șantiere ale societății. Tot la propunerea lui, Comisia delegată de Resortul de Finanțe a stabilit locul în care, în primăvara anului 1920 s-au început lucrările la un puț de rezervă pentru orașul Mediaș, care ajunsese în septembrie 1920, la 180 m adâncime.¹⁶

Punerea sub administrație forțată a Societății maghiare de gaz metan, grija ca redevențele ei să nu treacă frontierele țării, ar fi trebuit să constituie din punct de vedere al dreptului și al intereselor statului român doar o etapă în procesul lichidării ei.

Societatea maghiară, al cărei capital era în proporție covârșitoare (4/5) fost inamic, se arăta însă nemulțumită de situația în care se găsea, cerînd Președinției Consiliului Dirigent, scoaterea ei de sub sechestru judiciar. Ca atare, Președinția va solicita la 24 septembrie 1919 Resortului de Finanțe un raport argumentat cu privire la cererea Societății. Raportul Resortului de Finanțe nr. 6716 C, Secția VI din 5 noiembrie 1919, purtînd semnătura lui Aurel Vlad, a fost înregistrat în aceeași zi la Președinția Consiliului Dirigent sub nr. 5191¹⁷. În raport, după ce se făcea un documentat istoric al formării și evoluției Societății pînă la 1 decembrie 1918, se opina pentru respingerea cererii Societății. În sprijinul acestei poziții se aduceau mai multe argumente. Avînd în vedere pretenția Societății maghiare de gaz metan de a i se ridica sechestrul judiciar pentru a-și continua activitatea și a termina lucrările impuse de contractul încheiat între Deutsche Bank și Ministerul de finanțe maghiar, se sublinia că un capitol al Tratatului de la Versailles prevedea anularea de la sine a tuturor contractelor încheiate de societăți germane pe teritoriul altor state, lucru valabil și în cazul celui încheiat de Deutsche Bank. „Dacă s-ar ridica starea de sechestru judiciar — se specifica în raport — și reda Societății administrarea întreprinderii, desigur că s-ar deduce că Statul Român renunță la aplicarea capitolului respectiv din Tratatul de la Versailles. Chiar dacă în acel tratat — se arăta în continuare — nu s-ar fi prevăzut cazul de anulare pentru contractele încheiate de societăți germane, totuși considerînd că în

¹⁴ *Loc. cit., fond. cit., f. 17—18.*

¹⁵ *Loc. cit., fond. cit., f. 23, 38, 40.*

¹⁶ Raportul lui C. I. Motăș adresat din Tîrnăveni în 6 septembrie 1919 Ministru-lui Industriei și Comerțului; *loc. cit., fond. cit., f. 59—60.*

¹⁷ *Loc. cit., fond. cit., f. 80—81.*

timpul de față, toate țările civilizate se străduiesc să-și asigure lor înșile proprietatea exclusivă a izvoarelor de energie, statul român ar fi trebuit să găsească mijlocul pentru a schimba un astfel de contract care dă unei societăți străine exploatarea celui mai de valoare izvor de energie al Transilvaniei. *Nici un stat nu trebuie să-și înstrăineze izvoarele de energie dându-le capitalului străin spre exploatare, întrucât izvoarele de energie sînt elementele de propagare și siguranță cele mai de căpetenie.*" În afara acestora se considera „... că înainte de a se lua în toată România o măsură generală referitor la societățile inamice puse sub sechestrul judiciar, nu este consult a se lua aici în Transilvania, în mod separat, o astfel de măsură a cărei latură politică nu ar scăpa nimănui.” Am prezentat mai pe larg aceste părți din Raport, întrucît ele învederează concepția factorilor economici de conducere transilvăneni cu privire la susținerea intereselor generale ale țării și la necesitatea unei politici economice unitare în întreg statul român. Bazat pe acest raport, Consiliul Dirigent a respins cererea înaintată de Societatea maghiară de gaz metan de a fi scoasă de sub sechestrul judiciar.

Pe de altă parte administratorul de sechestrul aprecia că relansarea activității în domeniul gazului metan nu era posibilă atîta timp cît situația Societății maghiare, care avea concesionat aproape jumătate din teritoriu cu gaze naturale din Transilvania, nu era definitiv lămurită. De aceea, el a întocmit un cuprinzător memoriu în care se pronunța pentru lichidarea societății.¹⁸ În prima parte a memoriului se relevă importanța utilizării gazului metan pentru economia națională: „Numai generalizînd întrebuințarea gazului metan și aceasta cît mai curînd, vom fi în stare a produce valori ieftine, capabile de export și a ridica valuta ... Un interes superior internațional și economic dictează încă ca exploatarea gazului pe o scară mare să înceapă imediat”. Pentru ca acest lucru să fie posibil, C. I. Motăș se pronunța pentru lichidarea neîntîrziată a Societății. Potrivit opiniei sale, lichidarea ar fi fost posibilă din următoarele considerente:

a) În conformitate cu dispozițiile Tratatului de la Versailles, contractele societăților germane se anulau și bunurile respective erau supuse lichidării; b) Lichidarea Băncii Generale la București constituia un precedent, ce putea fi continuat; c) Deutsche Bank deținînd 12 250 000 coroane din capitalul total de 27 000 000 coroane și statul maghiar 4 000 000 coroane, aceasta însemna că prin lichidarea părții lui Deutsche Bank și ca succesor al statului maghiar, statului român îi revenea 60% din capitalul societății. În plus, într-un paragraf al contractului de concesiune se prevedea că în primii 6 ani de la înființarea Societății, deci pînă în noiembrie 1921, statul avea dreptul de prioritate în cumpărarea acțiunilor celorlalți acționari. Un alt articol al contractului stipula că în caz de „expirarea normală a acestuia, cum și atunci cînd el va fi pierdut mai înainte valabilitatea sa, dreptul de proprietate asupra tuturor instalațiunilor necesare pentru exploatarea și conducerea gazului me-

¹⁸ *Memoriu asupra necesității lichidării Societății ungare de gaz, loc. cit., fond. cit., f. 42—24.*

tan, va trece de-adreptul asupra statului, dacă acesta va restitui toate cheltuielile de investițiune a Societății ungare de gaz pe un preț mediu¹⁹. În conformitate cu cele de mai sus, rezultă că statul român avea dreptul să răscumpere cele 40% din capitalul Societății deținute de băncile maghiare și austriece. În memoriu se insista asupra grăbirii începerii acțiunilor de lichidare și răscumpărare, fiindcă numai așa se puteau termina în toamna anului 1920 conductele pentru orașele Tirgu Mureș, Sighișoara și Luduș și să înceapă cea pentru Cluj.

În 31 decembrie 1919 s-a discutat în ședința Consiliului Dirigent memoriul în chestiunea lichidării Societății maghiare de gaz metan. S-a hotărât cu acel prilej, ca memoriul să fie trimis Ministerului de Finanțe, urmînd ca acesta să se pronunțe asupra legalității și oportunității proiectatei lichidări²⁰.

Aceasta era starea de lucruri în care se găsea Societatea în momentul încetării activității Consiliului Dirigent.²¹

Abia în iunie 1923 s-a votat legea privind lichidarea averilor fost inamice. Pentru aplicarea acestei legi, Ministerul de Finanțe a decis prin Ordonanța nr. 193.263 din 15 decembrie 1923 lichidarea averii Societății maghiare și trecerea ei asupra statului român, în schimbul unei sume de 74 056 396 15 lei.²² Societatea maghiară a făcut contestație împotriva acestei decizii, care a fost însă respinsă de toate instanțele judiciare românești, inclusiv de Înalta Curte de Casație. Sentința de lichidare n-a fost însă ratificată de Tribunalul arbitral mixt româno—ungar din Paris²³, astfel că Societatea a rămas în continuare sub sechestrul judiciar pînă în iunie 1931.²⁴

Începînd cu anul 1927 s-a început cumpărarea acțiunilor acestei societăți de către Societatea națională de gaz metan (Sonametan), înființată pe baza legii comercializării bunurilor statului și care exploata zăcămintele de gaz administrate pînă atunci în regie proprie de stat.²⁵ În 1927 s-au cumpărat acțiunile băncilor ungurești, în octombrie 1928 ale grupului german, iar în ianuarie 1932 cele care aparținuseră fostului

¹⁹ *Ibidem*, f. 43.

²⁰ „S-a decis să se trimită proiectul ministerului de finanțe din guvernul regal, cerîndu-i-se să arate dacă lichidarea proiectată are baza legală și nu întîmpină greutăți în urma tratatelor de pace”. Cf. Adresa nr. 1108/1920 Pre. din 1 martie 1920, a Președinției Consiliului Dirigent către Direcțiunea Monopolurilor Cluj; *loc. cit.*, *fond. cit.*, dosar 4/1919, f. 53; vezi și f. 52.

²¹ Vezi pentru evoluția Societății maghiare de gaz metan între 1920—1932 (situația juridică, producția, contracte, prețul gazului metan), C. I. Motăș, *Istoricul, programul...* pp. 9—15; I. Iancu, *op. cit.*, p. 450; *Problema gazului metan*, pp. 13—16, 75—87; *Societatea ungară de gaz (U.E.G.)*, sub sechestrul judiciar 1924. Darea de seamă a Administratorului de sechestr și a Comitetului de cenzori către Adunarea generală ordinară ținută în 11 iunie 1925, Timăveni, 1925, 41 p.; *Contribuții la istoria capitalului străin în România de la sfîrșitul primului război mondial pînă la ieșirea din criza economică din 1929—1933*, București, Ed. Acad. R.P.R., 1960, p. 84.

²² C. I. Motăș, *Istoricul, programul...*, p. 9.

²³ *Ibidem*, p. 10.

²⁴ *Ibidem*, pp. 13, 14, 15.

²⁵ Vezi V. Axenciuc, *Industria României între cele două războaie mondiale. Extracția gazului metan*, în *Viața economică*, 6, 1968, nr. 22, p. 15.

stat maghiar. Prin cumpărarea tuturor acțiunilor de către Sonametan, în aprilie 1932 s-au schimbat statutele și denumirea societății, ea devenind „Societatea Anonimă Română de gaz metan”, fostă „U.E.G.”, cu sediul la București.

PRÉOCCUPATIONS DU CONSEIL DIRIGEANT POUR RÉGLER L'EXPLOITATION DU GAZ MÉTHANE DE LA PLAINE TRANSYLVAIN (1919—1920)

(Résumé)

Dans cet article on insiste spécialement sur la mise sous séquestre judiciaire de la *Société hongroise de gaz méthane* par l'Etat Roumain, Société dont le capital était pour la plupart allemand.

RAPORTURILE DINTRE ȚĂRANI ȘI MARI PROPRIETARI ÎN CÎTEVA JUDEȚE DIN TRANSILVANIA (1919—1921) RECONSTITUITE ÎN TEMEIUL UNOR DOCUMENTE DE ARHIVĂ

MARCEL ȘTIRBAN

Anii avîntului revoluționar, 1918—1921, au constituit pentru istoricii din țara noastră subiecte de cercetare temeinică concretizate în lucrări de certă valoare. Numeroase cărți, studii și documente, scrise sau reproduse în ultimele trei decenii au strîns la un loc date și fapte, gânduri și planuri, idei și acțiuni menite a reconstitui imaginea conflictelor ce avuseseră loc în anii 1918—1921 între clasele sociale oprite și cele avute¹. Erau anii luptelor purtate de către cei mulți împotriva celor puțini, pentru a obține, cei dinții, drepturi economice, sociale și politice. Era perioada în care se împlinise treptat procesul de clarificare ideologică a programului politic al clasei noastre muncitoare și se constituise, în mai 1921, Partidul Comunist Român, viitorul stegar al luptelor viitoare.

Anii 1918—1921 au cuprins în același timp întîia perioadă din istoria contemporană a României în care — după desăvîrșirea unității de stat, politice și naționale, prin hotărîrea plebiscitară de la 1 decembrie 1918 — a început, cu forțe sporite și unite, procesul de refacere economică a întregii țări ruinată în anii primului război mondial. Paralel și în strînsă legătură cu acest proces, cu cel al dezvoltării economiei românești în general, a fost pregătită și legiferată reforma agrară pentru toate provinciile țării. Aplicarea acestei reforme, după cum bine se știe, s-a desfășurat însă greoi și cu puține rezultate în anii 1918—1921 pe teritoriul vechii României și doar sub forma arendărilor forțate pe moșiile din Transilvania.

Izvorită din necesități social-economice adînc simțite de către păturile țărănimii sărace, fie că erau așezate în satele de peste Carpați, fie că erau dincoace de munți, reforma agrară a fost mereu adusă la ordinea zilei prin acțiunile violente sau petiționare ale țăranilor. Lupta lor directă îndreptată împotriva marilor proprietari ca și cea petiționară, s-a desfășurat în anii 1918—1921 cu intensitate greu de apreciat printr-o cifră matematică. Ceea ce putem spune cu certitudine este că această luptă a fost impresionantă; că țăranii prin acțiunile lor individuale ori

¹ Cf. Lucrările și articolele cuprinse în *Bibliografia istorică a României*, I, 1944—1969, București, Ed. Acad. R. S. România, 1970, pp. 212—219 și *Bibliografia istorică a României*, IV, 1969—1974, București, Ed. Acad. R. S. România, 1975, pp. 279—284.

colective au adus în prezentul de atunci, întreg trecutul lor de clasă asuprită, iar marii proprietari, sau arendașii pământurilor moșierești au confirmat, prin atitudinea lor luată cu ocazia pertractărilor cu țărani, în fața autorităților, temeinicia luptei țăranilor pentru pământ, au manifestat și dovedit tendința lor de a păstra vechile relații de producție sau, dacă dirzenia țăranilor nu mai îngăduia aceasta, atunci să obțină profituri bănești, materiale în general, cât mai mari.

În cele ce urmează vom încerca să urmărim, tratate împreună, în legătura lor firească, aspecte ale acestei lupte precum și aspecte ale situației social-economice a țăranimii din unele județe transilvănene: Brașov, Tîrnava Mare și Tîrnava Mică, Mureș, Turda și Cojocna, Solnoc, Dăbica și Bistrița-Năsăud în special. Ne folosim pentru acest lucru de materiale inedite și dorim ca tot ceea ce prezentăm să însemne o modestă contribuție la istoria locală a satelor din județele amintite. Dorim în același timp să fie și o contribuție la lupta țăranimii în general din România în anii avîntului revoluționar din 1918—1921. Materialele documentare din anii 1918—1921 rămase în arhivele instituțiilor administrative județene, cercetate de noi, amintesc și dovedesc dorința țăranimii sărace de a ajunge în stăpînirea pămîntului de mult dorit, de mult așteptat. Țărănimea transilvăneană a purtat în anii 1918—1921 lupta pentru rezolvarea unei probleme economice vechi, în condiții noi, aduse de împlinirea idealului național, dar, firește, în condițiile și limitele unei orînduiri burgheze. Existența frămînărilor sociale, indifereent sub ce formă s-au manifestat ele, sînt dovada că partidele politice perindate în acea vreme la cîrma țării nu au dat păturilor țăranimii sărace, în măsura așteptată și la timpul promis ceea ce așteptau, ceea ce în mod necesar s-ar fi impus să primească.

Frămîntările țăranimii sărace din anii 1919—1921 fusese precedate de puternicele mișcări din toamna anului 1918. Ecoul lor stăruia încă în vetrele satelor. Mai erau speriați marii proprietari de cele văzute și trăite în octombrie—noiembrie 1918 și se temeau — nu fără temei — de repetarea lor, cum de altfel s-a și întîmplat în multe locuri. Așa, de exemplu, în iarna anilor 1918—1919, în primăvara și vara anului 1919 țăranii din comuna Sincel (jud. Tîrnava Mică), lipsiți de păduri proprii, au pătruns în cele ale Mitropoliei greco-catolice de la Blaj de unde s-au aprovizionat cu lemne, fără a mai cere încuviințarea acesteia². Administratorul domeniilor statului din județul Făgăraș afirma în septembrie 1919 că în perioada cît a împlinit această funcție (decembrie 1918—februarie 1919) „pentru liniștirea populației a fost necesitat a călătorii încontinuu, așa încît în fiecare comună (pe hotarul căreia se găsea proprietate de stat, 39 la număr) a fost cel puțin de două ori”.³ La începutul lunii ianuarie 1919 locuitorii comunei Aruncuta (jud. Cojocna) au întors din drum două care, unul încărcat cu orz, altul cu

² Arh. St. București, Fond. *Consiliul Dirigent — reforma agrară*, dosar nr. 3/1920, fila 2. (=C.D.R.A.).

³ Arh. St. Cluj-Napoca, Fond. *Consiliul Dirigent Resortul Agriculturii*, mapa nr. 4/1919, fila 709 (=C.D.R.A.).

lemn, ale arendașilor Solomon Jakab și Solomon Antal, ce țineau în arendă circa 2 000 jugăre din moșia văduvei grofului A. Degenfeld. Cei doi arendași intenționau să transporte lemnele și orzul la Cluj în timp ce sătenii din Aruncuta duceau lipsă atât de cereale cât și de lemne. Reclamați și acuzați pentru acțiunile lor, primarul satului recunoaște faptele țăranilor din sat și le justifică arătând prefectului că țăranii din Aruncuta au avut numai pagube de pe urma arendașilor în cursul anilor, iar în ce privește confiscarea bunurilor în ianuarie 1919 o consideră ca o acțiune dreaptă, după cum drept este ca prin lege să li se dea lor întreg pământul moșieresc să-l lucreze în arendă „până ce o veni împărțirea locurilor”, adică, cu alte cuvinte, până când se va înfăptui reforma agrară⁴.

Protopopul Sîngeorgiului de Meseș, tot din județul Cojocna, a trimis la sfîrșitul lunii decembrie 1918 și la începutul lui mai 1919 două rapoarte Mitropoliei de la Blaj în care descrie acțiuni țărănești de mare amploare în comunele protopopiatului său. Erau acțiuni îndreptate deopotrivă împotriva moșierilor ca și a unor preoți. Au fost acuzați mai ales soldații reînforși de pe fronturi sau din prizonierat. „Ei — scria protopopul în primul său raport — agită în popor zicînd: jos cu birul și ziua de lucru la preoți, din ecleejie încă trebuie rupt, ori întreagă luată”. Tot el arată că țăranii din Răstolt au luat cheile bisericii și i-au dat răgaz preotului ca în timp de 14 zile „să le dea contract că cedează lăcticolul, zi(lele) de lucru, (pre)cum și o parte din porțiunea can(onică) de 12 jugăre ... (cerînd) să reducă și slolasele pentru prohod la 2 coroa-ne, celelalte gratis toate, ori după 14 zile să iasă din casa parohială. Poporul — mai supunea protopopul de la Sîngeorgiul de Meseș — stă pe (picior de) război cu preoții săi” și în comunele Agrij, Bogdana și Mirești „iar lăcticolul și zilele de lucru (de clacă) erau refuzate și în alte multe parohii”⁵.

În cel de al doilea raport, din mai 1919 protopopul de la Meseș din nou arată că cei răzvrățiți n-au cruțat nici pe preoți nici pe țăranii mai cu stare, ba nici instituțiile financiare, ci pe toți și pe toate „le-au atacat ca și pe curțile boierești”, zicînd că de 5 ani am stat pe fronturi fără câștig și plată ... jos cu orice dări ... toți să fim egali — pământul, banii și roadele de la boieri și bogătași și de la cei ce n-au stat cu noi pe fronturi sînt a se împărți frățește”⁶. La cele auzite prin intermediul primului raport al protopopului de la Sîngeorgiul de Meseș vicarul capitular de la Blaj a răspuns la 25 ianuarie 1919 că „știrile acelea ... aduse la cunoștința consistoriului se află și pe aici, sînt așa zicînd generale, peste întreaga țară și — conchidea el — intervenție străină ori brahială ar putea mai mult să strice decît să folosească”. Recomanda ca preoți să contribuie la liniștirea poporului prin neîncetate sfaturi⁷.

⁴ Arh. St. Cluj-Napoca, Fond. Prefectura jud. Cojocna, dosar nr. 349/1919, (= P. J. Cojocna).

⁵ Arh. St. Blaj, Fond. Mitropolia greco-catolică, dosar nr. 6041/1918.

⁶ Ibidem, dosar nr. 1880/1920.

⁷ Ibidem, dosar nr. 6041/1918.

Situația social-economică a țăranilor dintr-o altă comună Ruștior (jud. Bistrița-Năsăud), relațiile agrare dintre ei și baronul Andrei Bánffy, atitudinea acestuia în problema arendărilor forțate au format obiectul unor confruntări dintre cele două „partide” ce se cuvin de asemenea reconstituite. Se cuvin reconstituite pentru datele furnizate în legătură cu situația țăranilor din Ruștior, pentru atitudinea semnificativă, speculativă a baronului Bánffy, caracteristică de altfel clasei pe care o reprezenta. „În comuna Ruștior — scriau locuitorii satului, adresându-se prefectului de la Bistrița, la 18 martie 1919 — sîntem 120 de familii. Dintre aceste familii nu este nici barem una care să poată trăi cu tot ce are de pe pămîntul său”. Au arătat apoi, în continuare, că și-au acoperit lipsurile de bucate pentru ei și nutrețul pentru vite, lucrînd în parte domeniul baronului Andrei Bánffy. Oile și vitele le-au pășunat tot pe pămîntul baronului. În primăvara anului 1919 ei au dorit să se schimbe lucrurile și în satul lor și au cerut administratorului moșiei să le dea loc arător și pășune pe bani, în arendă forțată așa cum prevedea ordonanța nr. 82/1919. Răspunsul a fost însă negativ. „N-a voit a ne da numai foarte puțin pămînt arător în parte, în condiții foarte nefavorabile pentru noi”, relatau în scrisoarea lor țăranii, și au cerut prefectului a le „exopera” arendarea pămîntului cu prețul stabilit de lege. După o lună și jumătate, interval în care avusese loc pertractări la fața locului, prefectul județului Bistrița-Năsăud a anunțat pe reprezentanții comunelor Ruștior și Șieul Mare că a aprobat toate punctele înscrise în protocolul luat la 7 mai 1919 în Șieul Mare. În aceeași zi, la 8 mai 1919 prefectul și referentul agricol îi comunica și baronului Bánffy că este obligat, în temeiul ordonanței nr. 82/1919 să dea comunelor Șieul Mare și Ruștior în arendă forțată 223 jugăre în schimbul a 35 coroane/jugăr; să oprească pășunatul vitelor și al oilor din alte comune și alte județe chiar, cu proprietarii cărora baronul încheiasse probabil înțelegeri anterioare și întreg terenul de finat să fie dat în parte, pe 3, țăranilor din cele două comune, cu excepția a 60 de jugăre de trifoi și lucernă ce urmau să fie cosite pentru sămință — fără a se arăta în ce condiții urmau a fi cosite.

Răspunsul baronului Bánffy, la hotărîrea prefectului, a fost un recurs în care nega, de la început valabilitatea hotărîrii acestora. El a respins dreptul țăranilor din Ruștior, la arendarea forțată a moșiilor mai întîi pentru că în toamna anului 1918, în timpul revoluției, castelul său n-a fost ocolit de către țăranii satului răsculați. Poate pentru aceste fapte, ca și alți mari proprietari din Transilvania, baronul Bánffy îi chemase pe făptașii răzvrățiți la judecată, căci, afirma el în recurs „chestia aceasta e altcum în curgere”. A invocat apoi acea parte a ordonanței nr. 82 ce prevedea arendarea forțată a terenurilor unde lipsea inventarul agricol, acolo unde cultura nu era garantată. Făcînd apel la cifre el a înșirat numărul vitelor de care dispunea, și a calificat moșia ca fiind cultivată rațional, administrată de el însuși și în consecință — după părerile sale — nu era obligat să dea pămîntul țăranilor în arendă forțată. A încercat, evident să se folosească de o prevedere a ordonanței nr. 82/1919 ce a existat în adevăr. Numai că încercînd, în altă parte

a recursului, să justifice de nu poate da pământ în arendă — fiindcă pământul fusese dat din iarnă în parte „ca de obicei” — s-a contrazis pe sine în cele susținute mai sus. El a revenit în câteva rînduri asupra muncii în parte fie atunci cînd a vorbit de trecut, fie cînd s-a referit la prezent: „Eu sînt gata — spunea el în recurs — precum și în trecut totdeauna am făcut, a ajutata pe țărani, sînt gata deci a da ce se poate, dar însă în parte, pentru că bazat pe ordonanța din chestie nr. 82, sînt îndreptățit a cere respectarea și intereselor mele prea motivate. Din părțile de hotar la care se provoacă avizul prefectul le voi putea da, susținea baronul Bánffy, în parte... precum este datina primită și veche, căci despre modul dării în parte ordonanța nr. 8 nu dispune, rămînînd prin urmare în vigoare, la cazuri concrete, datinile vechi”⁸.

Baronul Bánffy s-a dovedit un recurent abil, folosindu-se de părțile neclare ale ordonanței, dar bazîndu-se în susținerea cauzei sale tocmai pe aceste părți ale ordonanței nr. 82 s-a acuzat pe sine cum nimeni n-ar fi putut face mai bine. A sesizat și a încercat să se folosească, așa cum au făcut și alți mulți mari proprietari, de lipsa obligativității prevăzută în ordonanța nr. 82 de a se da în arendă forțată terenurile ce au depășit o anumită suprafață, indiferent de condițiile în care erau lucrate, o prevedere ce ar fi conferit ordonanței o apropiere de ceea ce se aștepta din partea țăranilor — o apropiere de reformă agrară. Baronului Bánffy nu i-a scăpat, și de asemenea a încercat să se prevaleze de o altă latură a ordonanței confuză. Ea prevedea în chiar primul său articol darea „în parte, respective în arendă” a pământului. Folosindu-se de această formulare el s-a declarat dispus să dea „cît poate” în parte. În sprijinul acestei formule alese el a adus și trecutul, obiceiul vechi de a da în parte pământul. Prin aceasta el a dovedit că de fapt nu-și lucra pământul în regie proprie, că nu dispunea de inventarul agricol necesar pentru a-l lucra singur și în consecință nu se încadra în prevederile ordonanței nr. 82 ce exceptau, în mod indirect numai terenurile agricole lucrate în regie proprie. Prin afirmațiile sale în ansamblu a dovedit că persista încă practica muncii în dijmă pe pământul său în anii primului război mondial și că a încercat să continue și la terminarea acestuia. Pe de altă parte s-a desprins pregnant lupta țăranilor din Ruștior, violentă în 1918, petiționară, dar hotărîtă în 1919, de a lichida relațiile cu caracter feudal dintre ei și baronul Bánffy.

Locuitorii unei alte comune, Nădășelu, din același județ, au avut de înfruntat și ei în 1919 fie acțiunile directe de încălcare a prevederilor ordonanței Consiliului Dirigent nr. 82/1919 din partea moșierului E. Fülöp, fie cele indirecte, speculative toate folosite în același scop de a-și salva moșia sa de peste 400 jugăre sau de a obține substanțiale valori materiale în schimbul ei atunci cînd a înțeles că păstrarea moșiei în întregime sau a vechilor relații de producție în forma „tradițională”, nu mai erau posibile. Întîlnim în atitudinea proprietarului E. Fülöp nu un unicat, un caz izolat, ci un caz tipic caracteristic perioadei cînd

⁸ Arh. St. Bistrița, Fond. Consilieratul Agricol al Județului Bistrița-Năsăud, dosar nr. 1/1919, filele 163—165, 170—171. (= C.a.j. Bistrița-Năsăud).

proprietarii au „încercat toate mijloacele posibile să zădărnicească executarea ordonanței nr. 82”, așa cum o făcuse — după constatările prefectului Tamașu și moșierul Fülöp⁹.

În 19 martie 1919, la una din confruntările dintre sătenii din Nădășelu și proprietar, confruntare ce avusese loc la sediul prefecturii și în prezența prefectului, E. Fülöp reamintind acțiunile țăranilor din noiembrie 1918, continuate și în iarna și primăvara anului 1919 pe moșia sa, invocând dreptul de proprietate asupra pământului, își exprima dorința de a-și exploata moșia după propriul său plan, promițând procurarea inventarului agricol necesar. Sătenii n-au fost de acord cu acest punct de vedere. Ei au cerut să li se dea pământul întreg în arendă, așa cum pare că le făgăduise în altă împrejurare proprietarul. E. Fülöp a ascultat cererea țăranilor din Nădășelu și a tălmăcit-o în felul său încercînd, după eșuarea menținerii proprietății, să păstreze vechile relații dintre el și țărani. Era „aplicat — declara Fülöp — a le da arătorul în două, finațul natural în a patra parte și cele artificiale în a 5-a parte... , pășunea (în bani) dacă o vor plăti bine... și tot ce-i de cosit, fără deosebire de soi, în patru”. Așadar, lucrurile urmau să rămînă, potrivit concepției proprietarului Fülöp, ca mai înainte vreme, țăranii din Nădășelu continuînd să muncească cu sapa sau să tragă la coasă și apoi să stringă recolta toamna, s-o împartă între moșier și ei; pe din două, în cel mai bun caz, sau să se mulțumească cu a treia, a patra sau chiar a cincea parte din bunurile produse de ei. Țăranii din Nădășelu au așteptat însă și au dorit schimbarea raporturilor de producție nu perpetuarea lor și de aceea delegații sătenilor la pertractarea din 19 martie 1919 nu au luat nici o hotărîre urmînd ca ei să se consulte și cu cei rămași acasă. În zilele următoare au avut loc într-adevăr consultări între delegații sătenilor și țăranii din Nădășelu, între locuitorii satului și proprietarul Fülöp. Rezultatul nu a fost însă cel scontat de moșier. La 24 martie 1919 el s-a plîns prefectului că locuitorii din Nădășelu au și mai mari pretenții și că nu poate ajunge cu dinșii la nici un rezultat¹⁰.

Ca urmare a neînțelegerilor ce au continuat să persiste între proprietarul Fülöp și țăranii din Nădășelu, prefectul județului Cojocna a fixat o nouă pertractare pentru 12 aprilie 1919 continuată și la 15 aprilie același an. Reunite în vechea formație și tot la prefectură, cele două „partide” — așa cum erau numite în epocă de obicei părțile în conflict — ele s-au despărțit din nou, fără hotărîri finale, pentru a se dezbate cauza la fața locului, adică în comună.

În discuțiile purtate la 12 și 15 aprilie 1919 proprietarul Fülöp a făcut cunoscută intenția sa de a-și vinde întreaga moșie locuitorilor din Nădășelu, în schimbul sumei de 1 milion de coroane. Această propunere de vânzare-cumpărare era cea de a treia formulă tactică la care a făcut apel la acest mare proprietar. Nu i-a succes însă. Delegații sătenilor recunosc că au purtat discuții pe această temă cu Fülöp, dar „lufnd în considerare că în urma mobilizării cea mai mare parte a brațelor

⁹ Arh. St. Cluj-Napoca, Fond. P. j. Cojocna, dosar nr. 572/1919.

¹⁰ *Ibidem*.

apte de muncă trebuie să intre în serviciul militar și cei de acasă nu sînt în stare să adune suma de mai sus la termenul fixat, iar pe de altă parte și pînă ce vine aprobarea de la consiliul Dirigent au lipsă în arendă de pășune pentru vite, din moșia amîntită" sînt împotriva actului de vînzare-cumpărare și au cerut pămîntul în arendă. Din procesul verbal luat la 26 aprilie 1919 în comuna Nădășelu și din hotărîrea prefectului ce a urmat datei de mai sus rezultă că, țărani din această comună au încheiat lupta pentru pămînt printr-un cîștig parțial și anume primind 180 de jugăre în arendă la prețul de 35 coroane/jugăr¹¹.

Nici Herman Panth, arendașul unei moșii de circa 400 jugăre arător, proprietatea bisericii reformate din Gădălin (jud. Cojocna) n-a vrut să dea în primăvara anului 1919 nici un jugăr de pămînt în arendă țărănilor deși în realitate nu le-a putut lucra în întregime, rămînînd în anul agricol 1918—1919 cca 200 jugăre nelucrate, motiv pentru care consilierul agricol al județului Cojocna a și propus pedepsirea lui. De rea credință s-a dovedit și în toamna anului 1919 cînd a cedat ceva pămînt în arendă „numai silit”¹².

Greu au ajuns în folosința pămîntului dorit și locuitorii comunei Șoimuș din județul Bistrița-Năsăud. Comunitatea foștilor urbarialiști din această localitate a solicitat prefectului de la Bistrița în primăvara anului 1919 să mijlocească în folosul comunității arendarea a 69 jugăre luate în arendă de mai mulți ani de către Isac Rosenfeld din comuna lor, el însuși proprietar a 36 jugăre. „Comunitatea reflectează — au declarat delegații aceștia la pertractarea ce avusese loc la sediul Prefecturii județului, în 2 aprilie 1919 — la arendarea forțată a acestui pămînt numai pe anul 1919 sperînd că în viitor comunitatea va putea ajunge în proprietatea acestei moșii pentru totdeauna”. O evidentă și legitimă dorință spusă direct, într-o confruntare directă. Foștii urbarialiști de la Șoimuș au socotit și ei ca de altfel întreaga țărănime săracă din țara noastră că sosise vremea încetării contractelor arendășești și odată cu ele și practica subarendării. Rosenfeld a recunoscut la pertractarea ce avusese loc că pămîntul luat de el în arendă a fost dat apoi în parte unor locuitori din Șoimuș. Astfel în temeiul ordonanței nr. 82/1919, foștii urbarialiști au primit pămîntul cerut de ei, pentru anul 1919 în arendă forțată în condițiile în care îl avusese și Rosenfeld. Erau obligați de asemenea să-i despăgubească pe arendași, pentru sămînță și lucru prestat, potrivit art. 13 din ordonanța citată¹³.

În aceeași vreme în județul Cojocna la 5 aprilie 1919 primperceptorul plășii Huedin a pornit în comuna Belîș pentru a încerca să oprească deseale intervenții ale sătenilor în pădurile apropiate, pentru o pertractare cu poporul, cum o numește el, și în același timp pentru a întreprinde o vizită prin toate văile comunei unde erau așezări omenеști. În drumul său a fost însoțit de către un trimis al regiunii silvice de la

¹¹ *Ibidem*.

¹² Arh. St. Cluj-Napoca, Fond. *Direcția Agriculturii*, dosar nr. 23/a, 1920, p. 284 (= D.A.).

¹³ Arh. St. Bistrița, Fond. *C.a.j. Bistrița-Năsăud*, dosar nr. 1/1919, fila 150.

Cluj și de reprezentanți ai firmei străine ce exploata pădurile locului. Cu acest prilej s-au făcut interesante constatări, de ordin economic și social foarte utile pentru cunoașterea vieții țăranilor din Beliş și nu numai de aici. Întreaga regiune muntoasă din Carpații Apuseni avea aceeași geografie și aceeași istorie o aveau și oamenii săi. „Pământul e expresiv de munte. Afară de crumpene nu produce nimica. Toată bogăția, respectiv averea din care ar putea să trăiască oamenii e pădurea silvică”¹⁴, se notase în protocolul încheiat la Beliş în 5 aprilie 1919. Din păcate și aici ca și în alte locuri ale Transilvaniei — de la munte ori de la șes — stăpînii pămîntului și ai pădurilor nu erau de fapt și cei care ar fi trebuit să fie și de drept: „Toată pădurea de la Beliş e în mîna a lor trei proprietari mari” se recunoscuse în același protocol. Întrările forțate ale țăranilor de la Beliş în pădurile ce lor li s-ar fi cuvenit își găseau astfel și explicațiile și justificările lor. Le înțelesese se pare și pretorul care văzînd casele satului cu tot ceea ce aveau în curtea lor, a socotit că ele trebuiau reparate deoarece în anii războiului lipsise și materialul trebuincios și mîna de lucru necesară pentru îmbunătățirea lor. O parte din case începuseră să fie atunci reparate și renovate dar pentru continuarea lucrului început țăranii aveau nevoie de material. La lipsa lemnului se mai adăugau însă și alte lipsuri și alte necazuri. Una din firmele ce exploatasă în mare parte pădurile Belişului și unde au lucrat în marea lor majoritate țăranii de aici au fost primiți la lucru într-un număr foarte redus, abia 40 de zilieri. Mai găsisse primpretorul plășii de la Huedin și cîteva joagăre țărănești, mici, ce funcționau cu sau fără autorizație. La Giurcuta de jos lucrau 2, pe Valea Belişului 5, dintre care 2 erau minate de mașini cu vapor și 3 cu apă. Mai era un joagăr și pe Valea Calului. Pretutindeni pe unde a umblat primpretorul de la Huedin pe Valea Belişului i-au fost adresate aceleași cereri pe care el le-a rezumat astfel: „1. Poporul cere și are lipsă pentru a putea trăi de lemn din pădure, și anume din pădurea apropiată de casele lor, deoarece nu au vite de jug și astfel din pădurea îndepărtată nu le-ar putea duce acasă; 2. Cer și au lipsă, mai departe, de joagăre pentru ca să poată prelucra lemnele și anume: Giurcuta de Sus 1 joagăr, Dealul Botii 1 joagăr, Pleșul 1 joagăr și la Dealul Calului 1 joagăr; 3. Se roagă pentru bucate în cantitate mai mare și cu preț mai moderat.”¹⁵

Cîteva luni mai tirziu, la 6 iulie 1919, ca urmare a celor solicitate de către țăranii din Beliş, primpretorul plășii de la Huedin a revenit aici cu scopul de a stabili cantitatea de lemn necesară pe cap de locuitor precum și prețul acestora. Țăranii, strînși de pe toate crîngurile, au fost invitați să-și aleagă, din fiecare crîng cîte 3 reprezentanți: „unul să fie dintre cei mai avuți și 2 dintre cei săraci”¹⁶. După pertracări lungi purtate între pretor și delegații sătenilor s-a ajuns la un numitor comun în problema cantității de lemn ce urma să fie distri-

¹⁴ Arh. St. Cluj-Napoca, Fond. P. j. Cojocna, dosar nr. 1230/1919.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*.

buită fiecărei familii (6 m³ material brut lunar). Nu același lucru s-a putut realiza însă și în cealaltă problemă, a prețului. Firma a pretins prețurile fixate de către regiunea silvică din Cluj, iar țăranii au oferit 30—40% din valoarea stabilită. În această problemă nici nu s-a putut lua o hotărâre definitivă urmînd ca ea să fie soluționată de către regiunea silvică. Avîndu-se însă în vedere cererile hotărîte ale țăranilor firma a acceptat să dea țăranilor temporar, pînă la noi dispoziții ce urmau să fie aduse de Regiunea Silvică carul de scînduri cu 40 coroane, cu 30 coroane alte categorii de lemne și cu 6 coroane 1 000 buc. șindrila. Tot atunci s-a stabilit pentru fiecare crîng în parte, partea de pădure din care urma să se aprovizioneze.¹⁷

Țăranii din Beliş revoltați în octombrie 1918¹⁸, ei au continuat după cum am văzut acțiunile lor revoluționare și în primăvara și vara anului următor. Pretorul plășii Huedin era în iulie 1919 înspăimîntat de cele văzute aici și deopotrivă de cele ce s-ar mai fi putut întîmpla, dacă nu se luau măsuri grabnice pentru aprovizionarea populației de la munte, în general. „Am necondiționat lipsă de bucate pentru comunele de la munte pentru a-i putea ține în ordine — raporta acesta prefectului la 9 iulie 1919 — căci, continua el, nu de aceea mă mir că iau din păduri lemne, ci văzîndu-le mizeria și scrisă foamea pe față, mă mir că nu fac transgresiuni și crime și mai mari”. Crime n-au făcut dar țăranul Gavrilă Abrudan a atras atenția pretorului „înaintea poporului adunat că dacă nu se vor schimba împrejurările va mai urma încă peria la chepeneag, adică a doua revoluție” fapt ce-l și determină pe pretor să roage pe prefectul județului Cojocna să lase toată la o parte și să se intereseze „de alimentarea plășii acesteia, căci din toate celelalte lucruri nu se poate ivi așa un pericol mare ca și dintr-aceasta. Eu, continuă pretorul, ce am putut, în cercul meu de activitate am făcut, însă — încheie el raportul — cu vorbe bune nu se poate liniști poporul flămînd și revoltat”. La 21 iulie 1919 prefectul județului nota pe raportul pretorului că a dispus ca populația din plasa Huedin să primească alimente¹⁹.

La începutul lunii mai 1919 sînt aduse la cunoștința pretorului plășii centrale de la Cluj și apoi prefectului județului Cojocna citeva intrări forțate ale țăranilor cu vitele lor pe pămînturile moșierești de la Bonțida Valășut, nemulțumiri pe tema folosirii unor pămînturi între comunele Băgara, Tic și Măcău. În aceeași vreme pretorul și prefectul amintiți s-au plîns împotriva corpului de voluntari Avram Iancu staționați în gările Gîrbău, Jucul de Jos, Măcău și Băgara, învinuiți de „recvirare în mod volnic”, de alimente și mai ales de agitație, „în contra proprietarilor mari pentru ca moșiile să fie luate de la domni și aceștia să fie scoși din comune”²⁰. La Ciucea și Tranișu țăranii au intrat

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Relații agrare și mișcări țărănești în România 1908—1921*, București, Ed. politică, 1967, pp. 267, 279.

¹⁹ Arh. St. Cluj-Napoca, Fond. P. j. Cluj, dosar nr. 1230/1919.

²⁰ *Ibidem*, dosar nr. 1554/1919. Rapoartele pretorului din 8 și 15 mai 1919, raportul prefectului din 18 mai 1919.

cu forța în pădurile episcopiei de la Oradea situate pe Valea Drăganului. Nimeni și nimic nu i-a putut opri pe țărani. O plîngere împotriva acțiunilor țărănești amintite trimite Consiliului Dirigent la 1 iunie 1919 episcopul Radu și tot atunci, în copie, o trimite și prefectului de la Cluj, solicitînd, din ambele părți, sprijin armat.²¹ Secretarul comunei Almașul Mare raporta prefectului de la Cluj la 9 iunie 1919 că numai „cu mari greutate și folosindu-ne de represariile legale ne-a succedat suprimarea pășunării ilegale pe moșia statusului romano-catolic și s-a restabilit cea mai perfectă ordine”²².

Locuitorii satului Vlaha (județul Cojocna) au încercat să obțină pe cale petiționară, adresîndu-se prefectului, cele 64 jugăre din pămîntul grofului Andrassy Gyula din comuna lor, arendate lui Tasslu Rezső, administratorul moșiilor lui Andrassy Gyula. Avusese loc și o confruntare între țărani, proprietari și administratorul moșiilor, probabil în iunie 1919. Pretorul plășii Gilău, căruia îi fusese încredințată spre rezolvare cererea locuitorilor din Vlaha, a raportat prefectului, odată cu înaintarea întregului dosar al cauzei, la 31 iunie 1919 că nu a reușit să facă pace între partide. Cîteva zile mai tîrziu aceeași cerere a fost dezbătută la prefectura județului Cojocna. Din relatările arendașului, făcute cu această ocazie, rezultă să țăranii din Vlaha doriseră în 1919 ca pămîntul lucrat, altădată în parte, să-l lucreze acum potrivit ordonanței Consiliului Dirigent nr. 82, în timp ce el a făcut toate eforturile pentru a menține vechile relații oferind țăranilor să cosească în parte 1/3 finul și 1/2 otava. Țăranii erau însă hotărîți să-și rezolve singuri cererea atunci cînd au văzut că pe cale petiționară sentința în favorul lor se lăsa prea mult așteptată. La data cînd se purtau discuții, cînd aveau loc pertractările ei erau de mult în folosința terenului, unde au intrat cu forța.²³

Pămînturile marilor proprietari sau ale arendașilor, lăsate acestora pentru susținerea familiei lor, deși trebuiau lucrate, conform prevederilor ordonanțelor ce au reglementat problema arendărilor forțate, în regie proprie, în multe cazuri ele erau date în parte de către proprietari sau subarendate. Exemplu arendașul Pap Ferenc a dat în arendă forțată 700 jugăre din proprietatea lui Barcsai, iar restul de 700 jugăre lăsate pentru a fi lucrate în regie proprie, el a recunoscut la 19 iunie 1919 că „toate sînt date pentru lucrare în parte gîlănenilor”²⁴. La fel au procedat și proprietarii Gallus și Paczy. Ei au cedat în folosință oamenilor mare parte din moșie, iar ceea ce și-au reținut pentru dinșii „încă e dată în parte”²⁵.

Arendarea forțată a unei părți din moșia grofului Teleki Domokos din Milaș, arendată de proprietar lui Iacob Schreiber, a constituit atît din partea locuitorilor cît și din partea arendașului obiectul unor recursuri îndreptate împotriva hotărîrilor aduse de către prefectul județului. Acțiu-

²¹ *Ibidem*, dosar nr. 1230/1919.

²² *Ibidem*, dosar nr. 1105/1919.

²³ *Ibidem*, dosar nr. 1254/1919.

²⁴ *Ibidem*, dosar nr. 1099/1919.

²⁵ *Ibidem*.

nea pornise în urma unei cereri adresate prefectului județului Cojocna prin care locuitorii comunei Milaș au cerut pământ în arendă din moșia lui Teleki Domokos. La 15 iulie 1919 această cerere a fost trimisă pretorului de la Ormeniș pentru a cita petenții și pe Tal Blum, Weisz Sipot și Schreiber Iacob — probabil toți arendași — și a încerca, pe cale pașnică de a ajunge la posibilitatea ca petenții să fie satisfăcuți. Nu cunoaștem ceea ce a întreprins în mod concret pretorul plășii Ormeniș, ca urmare a adresei citate mai sus. Știm însă că la 3 octombrie 1919 un nou ordin al prefectului îl invita pe pretor să se deplaseze în comuna Milaș unde urma să ceară primăriei completarea listelor cu cei îndreptățiți la pământ în arendă și să întreprindă personal o anchetă prin care să stabilească unele stări de fapt. El trebuia să se informeze asupra puterii de muncă a țăranilor ce solicitau pământ în arendă, asupra inventarului agricol de care aceștia dispuneau, să cunoască situația arendașului din același punct de vedere, al inventarului agricol. Sprijinit apoi de către consilierul agricol pretorul trebuia să stabilească prețul arenzilor forțate și valoarea despăgubirilor pe care țăranii urmau să le facă arendașului, probabil pentru investițiile făcute cu ocazia culturilor din toamna anului 1919 și, în final, să aducă „hotărîre prin care îndatorește pe arendaș ca pe un termen de un an să dea în arendă comunei locul cerut.” Tot prefectul județului Cojocna recomanda la 3 octombrie 1919 pretorului din Ormeniș ca în cazul în care „sînt mai mulți (țărani din) cei fără de car și plug a lor și astfel (ei) nu vor putea muncii pămîntul” să li se dea pășune pentru vite în arendă, iar „pentru muncit de pămînt (arabil) să ieie în parte de la arendaș”²⁶. Era această ultimă recomandare un prilej de perpetuare a sistemului muncii în dijmă, o rămășiță a relațiilor de producție feudale împotriva cărora țăranii de pretutindeni au dus în anii 1919—1921 o luptă continuă și deschisă, deși au fost obligați să le și accepte. Pretorul plășii Ormeniș se pare că nu a putut rezolva singur diferendul dintre locuitorii comunei Milaș și arendașul Iacob Schreiber. Nici intervenția directă a prefectului din 24 octombrie 1919, deplasat la Ormeniș, după cum nici „decisul său final” din ianuarie 1920 nu a însemnat finalul acțiunii țăranilor din Milaș. Din hotărîrea prefectului județului Cojocna luată la 23 ianuarie 1920 rezultă că în octombrie 1919 moșia lui Teleki Domokos, arendată lui Iacob Schreiber, fusese subarendată forțat țăranilor din Milaș, cu excepția a 65 jugăre teren arabil, a pădurilor, a viei și a grădinilor, pe termen de un an, adică pînă la 25 noiembrie 1920. Prețul arenzii fusese stabilit tot atunci la 35 de coroane/jugăr, avîndu-se în vedere la stabilirea arenzii condițiile în care a fost luat în arendă pămîntul de către Iacob Schreiber și prețurile de arendare forțată stabilite în comunele vecine.

Prefectul județului Cojocna a insistat în hotărîrea sa și asupra a încă cîtorva aspecte ce desigur se cuvin subliniate, pentru semnificația lor. Arenda trebuia plătită „la timp”, în două rate, la 5 mai și, respectiv, 5 noiembrie, prin grija și răspunderea primăriei comunale. Apoi țăranii

²⁶ *Ibidem*, dosar nr. 1525/1919.

erau obligați „să lucreze locul primit cu cea mai mare sîrguință și punctualitate”, altfel fiind pedepsiți și urmînd ca la reforma agrară să nu mai fie împărțasiți cu loc. În fine, se atrăgea atenția că arendarea forțată nu servea de bază la nici un titlu de drept pentru a deține pămîntul și după expirarea contractului. Cu alte cuvinte, se sublinia caracterul provizoriu al arendărilor forțate, folosința temporară a pămîntului primit. Arendarea, în sine a nemulțumit pe Iacob Schreiber, iar prețul arenzii precum și limitarea arendărilor forțate la anul agricol 1919/1920 a determinat recurs la Comisia centrală pentru arendări și reforma agrară de la Cluj, din ambele părți. La 26 aprilie 1920 prefectul județului Cojocna înaintînd Comisiei amintite toate lucrările întocmite în problema arendărilor forțate de la Mîlaș opinează pentru respingerea recursurilor, considerînd că hotărîrile aduse de el sînt conforme cu legislația agrară în vigoare și că o nouă prelungire a arendărilor forțate pentru anul agricol 1920/1921 este posibilă printr-o altă pertractare²⁷, procedeu generalizat, de fapt pe întreagă Transilvanie.

Se cuvine să ne oprim ceva mai mult și asupra unei cereri a țăranilor din Oroșfaia adusă direct prefectului de la Cluj de către o „deputație de patru oameni” la 15 iulie 1919. Semnată de foarte mulți țărani, dintre care o mulțime de neștiutori de carte, petenții își descriu necazurile trecute și vrerile prezente dovedind hotărîrea țăranului sărac de a lupta din răspuțeri pentru o viață mai bună. Oamenii din sat — arătau prefectului delegația sătenilor — au avut ceva pămînt arător, cositor și pășune dar „prin comasarea nedreaptă întîmplată cam cu 35 de ani înainte, acestea toate le-au pierdut. Oamenii, afară de 4—5 proprietari mai buni, numai așa au trăit că au lucrat în parte pe unde au putut, a treia și a patra iară vite n-au putut ține neavînd nici pășune nici fîn”²⁸. Apoi, arată ei, pe hotarul comunei Oroșfaia se întinde domeniul baronesei Bornemissza Andrásné de circa 900—1 000 jugăre dat în arendă în ultimii doi ani lui Schreiber Zapor și alți ortaci de ai săi. Îl ceruse și oamenii din Oroșfaia în iarna anului 1919 Consiliului Dirigent, că „doară nouă ni s-ar cuveni” susțineau ei pe bună dreptate, dar n-au primit nici un răspuns. „E drept că — spun țăranii din Oroșfaia, — conducătorul aceluia domeniului, Weisz Leopold, după multe rugări și amenințări ne-a dat pășune de vite cu un preț mare, 9 000 coroane, iar pentru un dărab de coastă, pășune de oi îi dăm și acum 4 000 coroane, dară — continuă ei — după ce nu mai putem și nu vrem să mai purtăm atîta rușine și jefuire din partea speculanților cari în decursul războiului și-au făcut milioane, iar noi o comună întreață nici acuma să nu putem trăi, nici măcar pentru bani?”²⁹. Ei au cerut în continuare prefectului de la Cluj să mijlocească în favorul sătenilor arendarea părții de moșie numită „bărata” cu tot ce se găsește pe ea, cu prețul dinainte de război. „Am fost oameni pașnici — își încheiau ei cererea — nu vrem să folosim forța, dară dacă umilita și dreapta noastră

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*, dosar nr. 1619/1919.

²⁹ *Ibidem*.

cerere nu ni se va lua în considerare vom fi siliți a-i da noi pe arendași cu forța afară. Această împrejurare o aducem la cunoștință de cu bună vreme domnului prefect, ca să nu ni se impute”³⁰.

Locuitorii comunei Valea Măgherușului (județul Bistrița-Năsăud) ne oferă un alt exemplu de păstrare a relațiilor de producție cu caracter feudal sau semifeudal, pe de o parte, iar pe de altă parte, încercările continue ale marilor proprietari sau ale arendașilor de a obține pe seama lor avantaje economice. Țăranii din Valea Măgherușului, lipsiți de pământ, s-au învoit cu arendașii Iohann Schuster și N. Schaffer din Vișoara să lăzuiască un teren păduros neproductiv, să-l are și să-l cultive împărțind în primul an produsele obținute în 5 părți din care 3 părți au revenit țăranilor și 2 părți arendașilor. În următorii doi ani produsele s-au împărțit în 3 părți, două părți revenind țăranilor, iar a treia arendașilor. În anul 1919 arendașii au dorit să schimbe condițiile și anume să se împartă recolta pe din două. Țăranii n-au fost mulțumiți și nu s-au învoit cu noile condiții impuse de arendași „fiindcă spesele noastre — spuneau țăranii din Valea Măgherușului, la 1 august 1919 — cu aratul, semănatul și săpatul de două ori au fost foarte mari și fiindcă Domnul N. Schaffer plătește arendă de jugăr numai 20 de coroane și prin împărțirea recoltei în părți egale ne expune unei mari uzuri economice la care nu ne putem învoi — și cereau Consilierului agricol — să se împartă recolta din anul acesta (1919) după dreptate, în proporție cu spesele și cu scumpetea din anul acesta și aceasta — încheiau ei — cu atât mai mult, pentru că pământul acela a fost un pământ neproductiv și noi cu spesele și brațele noastre l-am făcut productiv, de folos”³¹. Agronomul regional de la Bistrița, a invitat pe Iacob Schaffer la sediul oficiului său, și-a însușit declarațiile eronate ale acestuia potrivit cărora în 1918 recolta de porumb s-a împărțit în 5 părți, 3 părți rămânând țăranilor, iar cea de grâu, orz, ovăz și de fin, pe din două și le-a comunicat sătenilor din Valea Măgherușului că în baza ordonanței nr. 82/1919 art. 8 arenda nu poate fi mai mare decît aceea fixată în anii trecuți³². Desigur, ordonanța invocată prevedea acest lucru; era neclară și în ce privește munca în parte, motive pentru care, probabil, agronomul regional nici n-a cerut anularea vechiului contract.

În perioada cercetată de noi un mare număr de cereri pentru pământ au fost adresate prefectilor de județe sau pretorilor de către țăranii reînțorși din armată la vetrele lor. Amintim pe aceia a foștilor voluntari din comuna Cojocna, cari au cerut în vara anului 1919 să li se dea măcar cite o jumătate jugăr de pământ cultivat de grâu, pentru secerat, din moșia baronului Palló Imre, ce se întindea în peste 1 500 jugăre. Chemați spre înțelegere la pretura plășii Cojocna — solicitanți și proprietari — fiul acestuia respinge cererea voluntarilor acceptînd să dea acestora pământ în parte. În primele zile ale lunii august 1919 pertrac-

³⁰ *Ibidem*.

³¹ Arh. St. Bistrița, *Fond. C.a.j. Bistrița-Năsăud*, dosar nr. 1/1919, fila 61.

³² *Ibidem*.

țarea s-a mutat la sediul prefecturii. Rezultatul a fost același. Proprietarul, de data aceasta prezent în persoană, a acceptat doar să dea voluntarilor, după treierat, ceva bucate la preț maximal. Deși voluntarii nu s-au declarat mulțumiți cu acest punct de vedere, prefectul județului n-a intervenit se pare hotărît căci în rezoluția lui se poate citi: „i-am îndrumat pe voluntari să-și facă conspectul familial, să-l prezinte domnului subprefect ca să fie prevăzuți peste tot anul cu bucate”³³.

Dacă foștii voluntari din Cojocna s-au mulțumit cu o asemenea hotărîre nu același lucru s-a întîmplat în satul Gădălin. În vara și toamna anului 1919, în iarna anului următor, țăranii din această localitate au fost neînduplecați în lupta lor pentru a obține pămînt în arendă. Consilierul agricol al județului Cojocna menționa într-un raport al său adresat Consiliului Dirigent la 27 ianuarie, 1920 că: „i-a succes să liniștească absolut spiritele cam agitate” numai datorită hotărîrii aduse de el în legătură cu arendarea forțată a 200 jugăre pămînt arător și „prin explicațiile date poporului referitoare la reforma agrară”³⁴. Lucrurile se petrecuseră, potrivit celor relatate de către Consilierul agricol al județului Cojocna și de către pretorul plășii cu același nume în felul următor: la cererea verbală a poporului din Gădălin pretorul plășii Cojocna s-a îndreptat la 31 august 1919 spre satul amintit unde a constatat că două treimi din proprietatea arendată de către H. Paneth, de la biserica reformată din Cluj, adică cca 200 jugăre teren arabil au rămas în vara anului 1919 nelucrate. Pe baza celor constatate și a cererii țăranilor din Gădălin, pretorul consenuează în procesul verbal încheiat: „Constatînd acestea, părerea subscrisului e ca să fie scos din arendă domnul Paneth și proprietatea să se dea poporului în arendă care e aplicat a o plăti anticipat”³⁵. La 8 septembrie 1919 locuitorii comunei Gădălin au înaintat o cerere prefectului județului Cojocna cu rugămintea ca, pe baza celor constatate de pretorul de la Cojocna la 31 august 1919, să li se dea lor o parte din pămînturile arendate de H. Paneth. Pentru rezolvarea acestei cereri au fost delegați subprefectul și consilierul agricol. Merge totuși numai ultimul care „constatînd dreptul just al petențiilor a adus hotărîrea ca să se dea acestora pentru semănătura de toamnă, în arendă, 200 jugăre arător”³⁶. În felul acesta și reușise consilierul agricol să liniștească spiritele agitate din comună. Hotărîrea nefiind apelată nici de arendași nici de țărani a rămas definitivă. Și totuși în iarna anului 1920 pretorul de la Cojocna, de data aceasta fără să fie chemat de către sătenii din Gădălin, se reîntoarce în sat, probabil la insistențele arendașului sau la ale bisericii reformate de la Cluj, cu intenția de a zădărnici hotărîrea adusă de Consilierul agricol în favoarea locuitorilor. Intenția pretorului „a stîrnit o mare neliniște și agitație între țărani” și în același timp protestul Consilierului agricol adresat Resortului de agricultură la 27 ianuarie 1920.³⁷

³³ Arh. St. Cluj-Napoca, Fond. P. j. Cojocna, dosar nr. 1685/1919.

³⁴ Arh. St. Cluj-Napoca, Fond. D.A., dosar nr. 23/1920, pp. 32—38.

³⁵ *Ibidem*, fila 35.

³⁶ *Ibidem*, filele 32, 38.

³⁷ *Ibidem*.

În lunile de toamnă ale anului 1919 agitațiile din satele județului Cojocna au crescut mult, în intensitate. Ele au fost consemnate de către pretorii de plasă care în cursul lunii septembrie 1919 au pornit o serie de vizite în satele ce aparțineau plășii fiecăruia, însoțiți — unii și uneori — de către alte organe administrativ financiare. Aceste vizite au fost făcute în temeiul regulamentului comun care cerea pretorilor să iasă, cel puțin odată pe lună, în comunele mari, îndeosebi, și ca urmare a unui ordin special al prefectului, dat probabil din ordin general, superior, din 25 august 1919. În octombrie 1919 prefectul județului Cojocna a motivat prezența repetată a pretorilor în comunele județului cu „lipsa de autoritate a primarilor și secretarilor comunali”³⁸. Prin această lipsă de autoritate la care a făcut aluzie prefectul de la Cluj trebuie să înțelegem însă frământările, binecunoscute din viața satului în anii avântului revoluționar 1919—1921, frământări multiple și adinci legate de lupta țăranimii pentru pământ, pentru o mai bună aprovizionare cu produse agricole și industriale, la care, în împrejurările date, primăriile comunale făceau față cu greu. Nu erau nici ele bine și complet organizate. O parte din personalul vechiului aparat administrativ, ce rămăsese la locul său, dacă nu era ostil, făcea în multe împrejurări, greutăți locuitorilor satului prin sprijinul acordat marilor proprietari sau arendașilor. Resortul de interne din cadrul Consiliului Dirigent a recunoscut la 31 ianuarie 1919 că cei mai mulți notari comunali și cercuali, „parte siliți, parte înfricați de unele acte de dezordine și-au părăsit postul lor”, și a cerut prefectilor de județe să treacă „fără amânare la reorganizarea administrativă a comunelor prin constituirea primăriilor comunale în primul rând. Erau apoi invitați prefectii să rechemе funcționarii comunali refugiați pentru a-și relua posturile iar locuitorii satelor să-și formuleze oficial plîngerile lor împotriva abuzurilor vechii administrații comunale și urmărirea foștilor slujbași fie pe calea administrativă, fie pe cea judecătorească.”³⁹ Ca urmare a ordinului amintit prefectii de județe sau pretorii de plasă au pornit acțiunea de organizare a primăriilor comunale prin numirea sau alegerea secretarilor și primarilor comunali.

Tot la 31 ianuarie 1919 Resortul finanțelor de la același Consiliu Dirigent a intervenit pe lângă cel al internelor pentru ca acestea să dispună prefectilor și subprefectilor numirea urgentă a secretarilor comunali și cercuali „în tot locul”, deoarece se considera că fără reorganizarea primăriilor comunale nu se vor putea stabili, prescrise și încasa dările curente, precum și cele restante. Invitația Resortului de finanțe a fost transpusă în copie prefectilor de județe cu indicația de a lua „cele mai stricte măsuri pentru încasarea dărilor”⁴⁰. Organizarea primăriilor comunale era o necesitate ce se impunea cu acuitate în toate județele Transilvaniei. Situația era generală și asemănătoare cu cea raportată la prefectul județului Cojocna, Consiliului Dirigent: „la preluarea

³⁸ *Ibidem*, dosar nr. 1715/1919.

³⁹ Arh. St. Tg. Mureș, Fond. Prefectura județului Tîrnava Mică, dosar nr. 14/1919, (= P.j.T. Mică).

⁴⁰ Arh. St. Cluj-Napoca, Fond. P. j. Cojocna, dosar nr. 220/1919.

regimului administrației în județul Cojocna cei mai mulți secretari erau refugiați și astfel oficiile secretariale vacante⁴¹.

Constituirea administrației comunale românești a fost pretutindeni sărbătorește întâmpinată. Deosebit de emoționant a fost descris acest moment de către ziarul „Unirea Poporului” din 13 martie 1919. „La 25 faur a venit la noi în Chirilău primpretorul cercual din Iernut ca să facă alegerea primăriei comunale. Stăteam domnule redactor — scria un corespondent al ziarului din satul Chirilău — uimiți de fericire când am auzit pentru întâia oară în casa comunală vorbă românească de la un primpretor ... Am văzut fețe îmbujorate de fericire, bătrini cu plele albe făcându-și cruce, pe părintele nostru plângând, atât de mare a fost bucuria primei vorbe românești de la o persoană oficială, în local oficios”.⁴²

Deși organizarea primăriilor comunale nu face obiectul lucrării de față ne-am oprit și ne vom mai opri asupra constituirii lor în câteva comune nu atât pentru a exemplifica procedura, cât mai ales pentru datele ce ni le furnizează în legătură cu starea de spirit din comune, cu situația lor social-economică.

La 27 aprilie 1919 primpretorul plășii centrale de la Cluj a întâlnit pe reprezentanții comunelor Aghireș, și Leghea strinși pentru a-și alege secretarul comunal. Vechiul notar al Aghireșului, Károly Kimarny își părăsiseră postul fără a-și mai exprima dorința de a-l reocupa, ci dimpotrivă „a declarat în repetate rânduri înaintea numitului pretor că nu-și ocupă postul și nu depune jurământul”. În această situație printr-un ordin a fost numit, interimar, ca secretar comunal Iosif Zeiger, notar calificat. La consfătuirea din 27 aprilie 1919, reprezentanții comunelor amintite au fost invitați să-și exprime voința în legătură cu instalarea oficială a notarului Iosif Zeiger în postul de secretar comunal interimar. Reprezentanții amintiți au declarat „pe rînd și unison” că se învoiesc ca Iosif Zeiger să fie introdus în postul de secretar cercual al Aghireșului, în mod interimar, și numai pentru un an, când apoi își revendicau dreptul de completare a acestui post prin concurs și alegere liberă, conform dreptului electoral ce va fi atunci în vigoare. Completarea postului de secretar în mod definitiv urma să se facă la 27 aprilie 1920. Instalarea provizorie a secretarului Iosif Zeiger a fost precedată de jurământul acestuia depus în fața pretorului și a reprezentanților celor 2 comune.⁴³

Același primpretor a procedat în chip asemănător la alegerea, depunerea jurământului și instalarea interimară, pe timp de un an, a secretarilor cercuali de la notariatele Nădășelu și Băgara, la 1 mai și, respectiv, 22 mai 1919⁴⁴. Evenimentele petrecute în octombrie—noiembrie 1918 în comuna Miceștii de Cîmpie, când secretarul cercual, Márton Orth fusese alungat, iar actele primăriei complet răvășite au făcut ca un nou secretar cercual să fie imposibil de găsit și, ca urmare, potrivit

⁴¹ *Ibidem*, dosar nr. 1449/1919.

⁴² „Unirea Poporului”, nr. 7 din 13 martie 1919, p. 3.

⁴³ Arh. St. Cluj-Napoca, Fond. P. j. Cojocna, dosar nr. 1015/1919.

⁴⁴ *Ibidem*.

opinii pretorului plășii Ormeniș și autorităților comunale ce aparținuseră cercului notarial amintit, prefectul județului Cojocna a dispus la 26 septembrie 1919 desființarea secretariatului de la Micești de Cimpie⁴⁵.

În septembrie 1919 pretorul plășii Borșa a raportat prefectului de la Cluj încheierea unei prime etape din cadrul ieșirilor sale în comunele plășii, vreme în care a instituit în „ședințe festive” 20 de noi antisții comunale, în locul celor vechi. A încercat să reorganizeze astfel administrația comunală, în general (total dezorganizată), în urma mișcărilor țărănești din octombrie—noiembrie 1918 „secretarii fiind de atunci refugiați toți pînă la unul”. Procesul de instituire al noilor organe administrative românești a fost privit de către țăranii satelor din plasa Borșa cu „un înalt simț patriotic”⁴⁷, împodobindu-și porțile ca pentru o intrare triumfală a unei dreptăți de mult așteptată. Pretorul a evidențiat în mod special comunele Chidea și Așchileul Mare⁴⁸. Țăranii au așteptat pretorii de plasă strinși nu numai în ședințe festive, ci și în adunări în care și-au spus răspicat necazurile. Locuitorii comunelor din plasa centrală a județului Cojocna, de exemplu, au întâmpinat în septembrie 1919 pe pretorul de plasă cu ocazia vizitelor întreprinse în comune „în număr destul de mare”⁴⁹ pentru a se plînge de neachitarea ajutoarelor de război la timp și tuturor celor ce li se cuveneau, a pensiilor, și au cerut, mai ales, aprovizionarea lor cu cereale⁵⁰. Pretorul plășii Hida a întîlnit și el în luna septembrie 1919 în satele din plasa Hida urmele mișcărilor țărănești din octombrie—noiembrie 1919 cînd „revoluția a nimicit foarte multe scripte oficioase, protocoale, aruncuri de dări, preliminari, etc. „Aceste acțiuni, pornite deliberat desigur împotriva a tot ceea ce consemna obligațiile materiale ale țăranimii față de vechea stăpînire, au făcut ca în perioada cînd pretorul își executa inspecțiile în comunele plășii să constate, pe de o parte, neplata dărilor, „dările sînt rămase îndărat”,⁵¹ spune pretorul — și că nemulțumirile populației din satele plășii Hida, pe de altă parte, erau îndreptate contra funcționarilor în general pentru întîrzierea plății banilor de mobilizare și a ajutoarelor de război, care nici pînă azi, — nota pretorul la 8 octombrie 1919 —, nu erau lichidate din partea direcțiunii financiare”⁵².

Nemulțumirile determinate de neachitarea pensiilor pentru văduve și orfani, pentru invalizi, erau generale în județul Cojocna în decembrie 1919, iar problemele alimentare erau satisfăcute numai în parte și cu mari eforturi. Alimentația în plasa Teaca a constituit un caz aparte în iarna anului 1919—1920. Aici „bucate n-au fost deloc”⁵³. Nu s-au găsit nici în locurile mai apropiate, iar din regiuni îndepărtate trans-

⁴⁵ *Ibidem*, dosar nr. 1468/1919.

⁴⁶ *Ibidem*, dosar nr. 1715/1919.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*, dosar nr. 2770/1919.

portul griului, de exemplu, ridică valoarea acestuia cu de trei ori mai mult. Petrolul se procura de asemenea cu mare greutate și la prețuri exagerate⁵⁴.

Printr-un ordin circular semnat de profesorul Iuliu Moldovan, șeful Resortului ocrotirilor sociale, la 28 noiembrie 1919, acesta critica aspru acele instituții administrative locale și județene care n-au răspuns cu solicititudine unor cereri legitime ale văduvelor, orfanilor sau invalizilor de război. Dese erau și nemulțumirile celor aflați sub arme pentru neachitarea la timp a ajutoarelor de război ce se cuveneau familiilor rămase acasă. „Pe alocurea — se spunea în ordinul amintit — se simte o vie nemulțumire în popor și soldații cer intervenire ca ajutoarele legale pentru familiile lor să fie achitate după normele deja stabilite iar nu după bunul plac al secretarilor comunali. Tot din pricina acestor neregularități soldații se prezintă în mase la comandamentele lor cerind ca singuri să se răfuiască cu cei ce neîndreptătesc familiile lor rămase fără sprijin și [ii obligă pe] ei înșiși să umble în rînd pentru a exopera ajutorul ce compete în temeiul normelor existente”⁵⁵.

După judecățile aspre dar drepte aduse celor invinuiți de grave abuzuri în comportarea lor cu văduvele, orfanii, invalizii de război sau cu familiile celor mobilizați, profesorul Iuliu Moldovan încearcă unele explicații considerîndu-le inerente perioadei de organizare administrativă și face cîteva recomandări pentru îndreptarea lucrurilor. „Cauza că mulți dintre invalizi, văduve și orfani nu-și primesc nici azi competențele o aflăm în împrejurarea că în unele comune lipsesc secretarii, împiedecîndu-se astfel mersul normal al afacerilor dintre cari sigur, nu cea mai neînsemnată este chestiunea ajutorării celor lipsiți, alinarea măcar în parte a suferințelor provocate de război”⁵⁶. Reamintind ordonanțele ce reglementau toate problemele ce au făcut obiectul ordinului observator I. Moldovan invită prefectii de județe să vegheze, prin organele lor subalterne, la o mai atentă conduită.

Revenind la prezentarea unor aspecte ale luptei țăranilor pentru pămînt amintim că prefectul județului Cojocna a raportat Consiliului Dirigent la 9 septembrie 1919 că poporul de la sate îi așterne „în continuu rugări pentru exarendarea de loc pentru anul 1920. Neștiind însă intențiile dvs. în ce privește agronomia pe anul viitor nu sînt în situația de a le satisface rugarea, nici chiar a le da îndrumări, directive, în ce privește cauza aceasta ponderoasă”⁵⁷. Solicita lămuriri dacă rămîn în vigoare sau nu principiile ordonanței nr. 82/1919 și pentru anul 1920 „ori — întreba prefectul — veți regula afacerea aceasta a arendărilor forțate într-un alt mod, eventual prin înfăptuirea grabnică a reformei agrare căci — arăta în încheierea telegramei — e urgentă afacerea deoarece se începe sezonul semănăturilor de toamnă și se ivesc nemulțumiri ca și în toamna trecută”⁵⁸. Nu peste multă vreme, la sfîrșitul lunii

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ *Ibidem*, dosar nr. 2241/1919.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ Arh. St. Cluj-Napoca, Fond. C.D.R.A., mapa nr. 3/1919, fila 564.

⁵⁸ *Ibidem*.

septembrie 1919, același prefect telegrafia tot Consiliului Dirigent că populația județului său așteaptă cu nerăbdare „ba în multe locuri pășește agresiv” pentru a primi pământ în arendă⁵⁹. Cu o zi mai târziu, la 1 octombrie 1919, prefectul județului vorbea împreună cu C. Martinovici din nou de agitațiile legate de neaplicarea arendărilor forțate și a reformei agrare subliniind necesitatea de a se trece „pentru liniștirea spiritelor, pentru asigurarea însămințărilor de toamnă ... momentan ... la tratative”.⁶⁰ Ei au cerut în același timp broșura scrisă pe tema reformei agrare și imprimate pentru completarea datelor cerute de reforma agrară. „Să se trimită ... broșuri pentru popor și imprimatele de lipsă căci la prefectură zilnic sint zeci de deputații cu cereri de moșii”⁶¹. Concret pretorul plășii centrale din Cluj era nemulțumit în octombrie 1919 pentru agitațiile din comuna Somoșfalău, Cara, Aghireș, Apahida și mai ales pentru aprovizionările directe pe care și le făceau zilnic țăranii din trenurile de marfă. Era dezamăgit de asemenea, de rezultatele slabe în „descoperirea făptuitorilor și împiedicarea acestei stări”, înregistrate de către posturile de jandarmi, motiv pentru care ceruse dispoziții severe companiei de jandarmi din Cluj, amintind în același timp starea de spirit din comunele Aghireș, Apahida, Cara și Somoșfalău subprefectului de la Cluj⁶². În decembrie 1919 se amintea chiar de o fraternizare a jandarmilor din județul Cojocna cu populația de la sate, aceștia fiind, în general, din partea locului⁶³. „Iobag la nici o curte boierească nu vom mai fi” — declara în noiembrie 1919 primarul comunei Ocnița.⁶⁴

Stări de spirit asemănătoare domneau în toamna anului 1919 și în comunele județelor Tîrnava Mică, Tîrnava Mare și Alba. Ea a fost semnalată într-o informare a lui Mihail Ambrosi, sau într-un raport cum o numește el, din 10 decembrie 1919. Marele proprietar de la Mediaș, cu întinse livezi de pomi fructiferi și mai ales cu viță de vie, dar și stăpînul celui mai bun pământ arător din cîteva comune, aducea la cunoștința Consiliului Dirigent acțiunile țăranilor din vecinătatea orașelor Blaj și Aiud, îndreptate împotriva proprietăților sale de pe Tîrnave și Mureș. O făcuse desigur în calitatea sa de proprietar afectat de atitudinea țăranilor. N-a uitat însă să indice și cealaltă calitate, de deputat în „corpurile legiuitoare române”, pentru a asigura astfel raportului său eoul dorit. Reproducem un fragment din acest document: „Reîntorcîndu-mă acasă ... am aflat pe proprietatea mea din comuna Crăciunelul Inferior [de Jos] și pe întreaga împrejurime a Blajului și Aiudului stări atît de tulburi și periculoase încît mă simt îndatorat din punct de vedere obștesc a vă înainta un raport. Țăranii acestui ținut și mai cu seamă așa-numiții voluntari au început a ocupa și a împărți cu

⁵⁹ *Ibidem*, pag. 534.

⁶⁰ M. Stirban, *Problema arendărilor forțate din Transilvania, în anii 1919—1920*, în AIIA, Cluj-Napoca, XVI, 1973, p. 289.

⁶¹ Arh. St. Cluj-Napoca, Fond. C.D.R.A., mapa nr. 3/1919, fila 535.

⁶² Arh. St. Cluj-Napoca, Fond. P. p. Cojocna, dosar nr. 6460/1919.

⁶³ *Ibidem*, dosar nr. 2270/1919.

⁶⁴ *Ibidem*, dosar nr. 7474/1919, fila 57.

puterea moșiile proprietarilor mari, iar pe aceștia îi amenință cu jaf și omor în cazul cînd s-ar opune manoperei lor. După cît m-am putut informa acestea s-au întîmplat în comunele Teiuș, Bucerdea Grînoasă, Micăsasa și Crăciunelul de Jos. În comuna Crăciunelul de Jos s-a dat de știre cu doba prin primarul comunei: cine are lipsă și vrea pămînt să intre în proprietatea lui Ambrosi și să are. În urma acestei publicări au năvălit sătenii pe moșia mea de unde au luat în folosință și au arat chiar acea parte de pămînt care era deja întoarsă pentru a sădi pe anul viitor vița de vie ... Dacă nu se vor pune capăt momentan și cu cea mai mare energie acestor stări de lucruri, în scurtă vreme tot Ardealul se va pune în mișcare”⁶⁵.

Memoriul proprietarului M. Ambrosi și-a atins scopul urmărit. Ca urmare a celor relatate, de la președinția Consiliului Dirigent a pornit un ordin în trei direcții: la Resortul internelor, și la cel al agriculturii, la Direcția poliției. Însoțit și de o copie a memoriului ordinul a cerut instituțiilor amintite să ia măsuri urgente pentru „potolirea poporului”⁶⁶.

Tot o confruntare deosebită avusese loc, timp de un an, din noiembrie 1919 pînă în noiembrie 1920 între locuitorii comunei Aruncuta (județul Cojocna) și primarul aceleiași comune. Fuseseră angajați în această confruntare un grup de țărani avînd în frunte pe trei dintre ei foști prizonieri în primul război mondial. Cei trei țărani au fost acuzați de către primar și arestați de jandarmi, prin ordinul pretoriului de la Cojocna, pentru răspîndirea unor idei comuniste. În realitate lucrurile s-au petrecut altfel. Nemulțumiți de forma în care primarul satului gospodărea treburile obștești, revoltați de abuzurile săvîrșite de către el în diverse probleme, printre care și aceea a împărțirii pămîntului în arendă, s-au strîns în casa unuia dintre țărani nemulțumiți unde au redactat plîngerea lor împotriva primarului, pe care au prezentat-o apoi pretorului plășii Cojocna. Acțiunea țăranilor din Aruncuta a fost dublată de denunțul primarului împotriva celor trei țărani reînțorși din prizonierat. În vreme ce invinuirile aduse de către țărani din Aruncuta primarului au fost trecute cu vederea de către pretorul de plasă, denunțul primarului a fost repede receptat de pretor care a și dispus arestarea celor trei țărani înpricinăți. Țăranii au luat fără voia lor drumul jandarmeriei dar s-au plîns și prefectului de județ de cele întîmplate în satul lor și, respectiv, în legătură cu arestarea acestora. Prefectul a ordonat anchetă și se pare că au primit cîștig de cauză țărani din Aruncuta iar pretorul plășii Cojocna a fost pedepsit pentru nerezolvarea cererii locuitorilor din Aruncuta cu o amendă, fără drept de apel, de 50 lei.⁶⁷

În toamna aceluiași an, 1919, dorința țărănimii din comunele vecine Chintăului de a primi pămînt în arendă forțată a fost întîmpinată cu

⁶⁵ Arh. St. București, Fond. C.D.r.a., dosar nr. 1/1920, p. 4. Documentul a fost semnalat de colegul Gh. Iancu, lucru pentru care îi aducem și pe această cale mulțumirile noastre.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 6.

⁶⁷ Arh. St. Cluj-Napoca, Fond. P.j. Cojocna, dosar nr. 7950/1919.

multă ostilitate din partea arendașului moșiilor statusului catolic, I. Vaska. Aceasta era una din constatările pe care le-a făcut la 1 noiembrie 1919 consilierul agricol al județului Cojocna, împreună cu secretarul comunal de la Chintău. Cu același prilej el mai constată că în vara anului 1919 arendașul amintit „a lucrat cu vitele proprii abea 45 jugăre și o mică parte cu vitele sătenilor, așa încît din arătorul de cca 700 jugăre au rămas mai bine de 400 jugăre nelucrate. Observ — continuă consilierul — că acest arendaș nici în primăvara aceasta nu a voit să dea de bună voie celor lipsiți de pămînt, pămînt în arendă și s-a purtat în tot decursul timpului, chiar și în anul acesta — așa cum anticipam noi mai sus — foarte ostil cu țăranii din comunele învecinate”⁶⁸. Consilierul agricol al județului Cojocna a recomandat Resortului de agricultură pedepsirea exemplară a arendașului, iar rezoluția prefectului cerea aplicarea art. 11 din ordonanța nr. 7153 privitoare la arendările forțate⁶⁹.

Locuitorii altei comune, Bontida, comună mereu confruntată cu aceeași atitudine ostilă întîlnită de către țăranii de pe Valea Chintăului au dorit să arendeze nu numai pămînturile contelui Bánffy ci și cele două mori de apă date unui arendaș particular. La 27 noiembrie 1919 în localul prefecturii de la Cluj opt delegați ai țăranilor din Bontida au transmis prefectului nemulțumirile sătenilor, exprimînd totodată dorințele acestora. Din relatările țăranilor rezultă clar situația lor economică și în același timp abuzurile ce se făcuse din partea arendașului. Ei au arătat că vechiul arendaș al moșiilor lui Bánffy a refuzat sistematic vinzarea de cereale țăranilor săraci din Bontida, chiar dacă aceștia îi ofereau prețuri mari în vreme ce arendașul le vindea la Cluj sau Dej „pe lîngă prețuri oribile, cu prețuri exorbitante”. În aceste condiții țăranii din Bontida au fost obligați să se aprovizioneze cu cereale din regiunea Tîrnavelor sau din alte părți ale Transilvaniei. Nemulțumiți de această situație ei au cerut administrarea morilor de către un comitet format din 12 membrii și împărțirea vămii între locuitorii lipsiți din comună la preț maximal. Finalul pertractărilor nu a adus țăranilor din Bontida rezolvarea doleanțelor. Au fost sfătuiți doar să acționeze fie pe cale administrativă, fie judecătorească, dovedind abuzurile arendașului. Li s-a mai atras atenția că numai aceste două căi sînt permise și iertate și numai de ele pot uza⁷⁰.

Se desprinde din ultimele documente analizate lupta hotărîtă a țăranilor din toamna anului 1919 pentru a primi pămînt în arendă forțată; că în această luptă ei au reîntîlnit opoziția marilor proprietari sau a marilor arendași. Nici unii nici alții n-au cedat nimic de bună voie din pămîntul stăpînit sau folosit în arendă după cum nici la vechile condiții de muncă, la vechile relații dintre ei și țăranii, n-au vrut să renunțe ușor, întocmai cum se petrecuseră lucrurile și în primăvara și vara aceluiași an. Se desprinde în același timp și atitudinea autorită-

⁶⁸ Arh. St. Cluj-Napoca, Fond. D.A., dosar nr. 23/a/1920, f. 283.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ *Ibidem*, Fond. P. j. Cojocna, dosar, nr. 2152/1919.

tilor administrative față de cele „două partide”, două părți în litigiu, față de oamenii ce au aparținut de fapt celor două clase sociale de la sate distincte și diametral opuse, în confruntarea dintre ele, în problema arendărilor forțate.

Toate acestea au făcut ca lupta țăranilor să continue completându-se cu noi forme și noi obiective. Dacă în anul 1919, din primăvară până în toamnă, acțiunile lor erau îndreptate mai mult pentru obținerea pământului de cultură, pentru pășuni și fânețe, în timpul iernii foarte frecvente au fost intrările forțate în pădurile particulare și de stat. De exemplu, în decembrie 1919 prefectul județului Tîrnava Mică invocînd spiritul de revoltă și de neliniște manifestat de către locuitorii satelor din județul său pentru lipsa de solitudine din partea proprietarilor pădurilor private de a vinde acestora lemne de foc, a cerut Consiliului Dirigent să împuternicească Regiunea silvică de la Sighișoara să indice teritoriile necesare pentru exploatarea lor pe seama comunelor avizate⁷¹.

La amenințările locuitorilor din comuna Popești (jud. Cojocna), din decembrie 1919, că își vor lua singuri lemne de foc din pădurea lui Tischler Mór dacă nu li se vor da în condițiile cerute de ei — să o curețe în parte — prefectul județului îi provoacă la 19 februarie 1920 să se abțină de la orice prevelicații de pădure căci în caz contrar se va păși împotriva lor cu cea mai mare strictețe a legii iar pe pretorul plășii centrale l-a invitat să „pertracteze întotdeauna extraurgent prevelicațiile insinuate de proprietarul Tischler Mór și a aplica față de cei renitenți pedeapsa cea mai mare posibilă”⁷².

Îngrijorat de frecvența intrărilor forțate în pădurile de pe teritoriul plășii Borșa, pretorul explică într-un raport din decembrie 1919 cauzele lor și cere nu pedepsirea făptașilor ci asanarea cauzelor care au dus la sporirea acțiunilor țăranesti pentru aprovizionarea lor cu lemne. „Studiind motivele acelei anomalii — scria pretorul Liviu Ilea — am ajuns personal la convingerea că... proprietarii de păduri, din cauze necunoscute, aproape toți au o ținută cu totul renitentă denegînd poporului de a-i vinde pădure (lemne) pentru trebuințele lui”. Și citează, pentru exemplificare, cazul marilor proprietari Nagy Gábor și Piger József care au refuzat vînzarea lemnelor de foc locuitorilor de la Feiurdeni și Tăurenii. El solicită subprefectului intervenția Regiunii silvice pentru reglementarea acestei probleme. Răspunsul subprefectului împuternicește însă tot pe pretor să facă intervențiile necesare pe lângă vechii proprietari și numai în cazul în care intervențiile sale „nu vor conduce la rezultat le vom sprijini noi — spunea subprefectul la 20 decembrie 1919 — de antidot ca să-i putem cura de maladia de care suferă proprietarii mari de păduri”⁷³.

Paralel cu acțiunile amintite, la sfîrșitul anului 1919 și începutul celui următor problema împărțirii pământului în arendă forțată, a pregătirii lucrărilor de reformă agrară, a împărțirii în fapt — continuă să

⁷¹ Arh. St. Blaj, Fond. Prefectura județului Tîrnava Mică, dosar nr. 3673/1919, fila 1.

⁷² Arh. St. Cluj-Napoca, Fond. P.j. Cojocna Dosar, nr. 2268/1919.

⁷³ *Ibidem*, dosar nr. 7925/1919.

fie obiective principale ale luptei și frământărilor sociale în general în viața satului.

Într-o ședință din 23 decembrie 1919 ce a strâns la un loc „oficienții administrativi” ai județului Cojocna — prefectul, subprefectul și pretorii de plasă, atunci cînd s-a vorbit despre lucrările reformei agrare, s-a menționat că „astfel de lucrări nu s-au făcut încă nici într-o comună”, deși recunoșteau că erau comune, mai ales în plasele Teaca, Mociu și Șoimuș, care au reclamat „executarea momentană a reformei agrare” și din acest motiv au și refuzat să primească pămînt în arendă. Pretorilor li s-a făcut recomandarea să sfătuiască comunele ce au refuzat arendarea pămîntului „să se îngrijească de arîndă pentru anul viitor (1920)” deoarece împroprietărirea deodată, în toate comunele era considerată imposibil de realizat⁷⁴.

Pe plan general s-a încercat să se justifice întîrzierea lucrărilor de reforma agrară cu lipsa de colaborare și înțelegere între unele organe administrative locale și cele de specialitate încredințate cu aplicarea acesteia. S-au trimis mai multe ordine observatoare pe această temă. Amintim, spre exemplu, ordinul emis de către Direcția Agriculturii de la Cluj din iunie 1920. „Din informațiile culese pînă acum rezultă că stadiul întîrziat în care se află reforma agrară se datorește, între altele, și faptului că între organele însărcinate cu aplicarea legii nu este destulă înțelegere și armonie”⁷⁵.

Se știe că în iarna anului 1920, la 10 februarie, Resortul agriculturii a emis în problema arendărilor forțate ordonanța cunoscută sub nr. 20393. Două zile mai tîrziu această ordonanță, însoțită de instrucțiuni speciale a fost expediată consilierilor agricoli din județele transilvănene. Înainte de a fi ajuns ordonanța și instrucțiunile amintite la consilierul agricol de la Dej în cunoștință însă de intenția Resortului agriculturii de a le emite, la 11 februarie 1920 el a trimis pretorilor din plasele județelor Bistrița-Năsăud și Solnoc-Dăbîca o adresă din care se poate înțelege atît unele aspecte ale stării economice cît și starea de spirit din rîndul țărănimii celor două județe⁷⁶.

Cu toate măsurile de prevenire, lupta țărănimii pentru pămînt a continuat peste tot unde marea proprietate a existat și lucrările de aplicare a arendărilor forțate nu au cunoscut ritmul și forma dorită de țărani. Așa, de exemplu, arendarea moșiei baronului Kemény Árpád de pe hotarul comunei Galda de Jos unei asociații de țărani înstăriți — unui „consorțiu” — avînd în frunte pe preotul I. Crețu a provocat, în ianuarie 1920, o vie nemulțumire în rîndul țăranilor săraci din aceeași comună⁷⁷. Pămîntul baronului Kemény Árpád fusese luat în arendă, în 1919, de către asociația amintită, împărțită pe din două între preot pe de o parte și ceilalți membrii ai asociației (31 de țărani), pe de altă parte, și dat apoi în dijmă altor țărani lipsiți de pămînt. Această sub-

⁷⁴ *Ibidem*, dosar nr. 2270/1919.

⁷⁵ Arh. St. Brașov, Fond. Camera Agricolă a județului Făgăraș, dosar nr. 1/1920—21, p. 12 (— C.a.j. Făgăraș).

⁷⁶ Arh. St. Bistrița, C.a.j. Bistrița-Năsăud, dosar nr. 29/1920, p. 1.

⁷⁷ Arh. St. București, Fond. C.D.r.a. dosar nr. 3/1920, f. 6.

arendare, firesc, nu a convenit țăranilor. Primită cu rezerve în 1919 ea a fost refuzată categoric în 1920. „Înțelegînd locuitorii lipsiți de fapt de pămînt că pot avea direct ei în arendă pămîntul — se nota într-un memoriu — aceștia au cerut consilierului agricol ieșirea la fața locului și împărțirea moșiei sub forma arenzilor forțate. Consilierul agricol al județului Alba a dat cîștig de cauză țăranilor din Galda fixînd ca zi de pertractare 18 ianuarie 1920. Preotul I. Crețu a intervenit însă la prefectul județului Alba care sistează pertractarea fixată de consilier. Tot I. Crețu, la 17 ianuarie a convocat „întreg satul” pentru a comunica rămînerea moșiei baronului Kemény Árpád în folosința consorțiului său. Mulțimea adunată și-a exprimat nemulțumirea față de hotărîrea amintită: „Acest aviz într-atîta a iritat poporul încît, puțin a lipsit de nu s-a iscat bătaie auzind pe I. Crețu cu opinia comisiei. Iritația a crescut atît de tare încît, de nu părăsea Ioan Crețu adunarea în grabă, poate ar fi fost atacat” — raporta pretorul de la Teiuș la 12 august 1920⁷⁸. Au fost operate în aceeași zi, cîteva arestări din rîndul țăranilor revoltați în frunte cu învățătorul I. Udrea. A urmat apoi, a doua zi, sosirea prefectului în comună și, în sfîrșit, după încheierea proceselor verbale de rigoare, dispoziția prefectului de a fi eliberați țăranii și dascălul, arestați, și de a se da pămîntul, așa cum au cerut țăranii, în arendă forțată. Era un cîștig de cauză dreaptă la care țăranii din Galda de Jos au ajuns în urma unei confruntări dirze dintre săracii și bogații satului, dintre cei dintii și autorități, pornite pe un drum greșit. Acțiunile țăranilor săraci din Galda sînt exemple concludente de chemare la ordine — prin voința și dirzenia celor mulți — a autorităților, atunci cînd acestea se abăteau de la drumul așteptat de pătura țăranimii sărace. Arestarea țăranilor din Galda de Jos ca și a dascălului „a cauzat nemulțumire nu numai în rîndurile întregii populații din Galda, ci a stîrnit indignare în întreg jurul — se spune în documentul citat și mai sus — și eventuala răscoală ne temem că ar putea să se lățească și în celelalte sate”⁷⁹.

Nemulțumiri pe tema arendărilor forțate au fost în 1920 și în comuna Copand (jud. Mureș-Turda)⁸⁰. Înfăptuirea reformei agrare au așteptat-o în februarie 1920 impacientați în unele locuri și țăranii din plasa Năsăud, iar agronomul lor regional se străduia să le explice „greutățile înfăptuirii reformei agrare”⁸¹. Cărmidarii din orașul Bistrița au cerut la 27 martie 1920 ca prin aplicarea legii de reforma agrară să li se recunoască „proprietatea adevărată a pămîntului de sub casele lor”. Au cerut acest lucru deoarece consiliul orașului Bistrița nu le recunoscuse dreptul de proprietate deși susțineau ei că folosesc casele de multă vreme, că au plătit darea regească, aruncul comunal și au purtat și poartă toate greutățile orașului. Ei au declarat că numai vor să fie iobagii și jelerii orașului” socotind că „prin folosința de sute de ani a pămîntului prin părinții și strămoșii lor era plătit și răscumpărat”⁸².

⁷⁸ *Ibidem*, fila 7.

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ *Ibidem*, dosar nr. 4/1920, fila 8, 9.

⁸¹ Arh. St. Bistrița, Fond. C.a.j. Bistrița-Năsăud, dosar nr. 53/1920, f. 13.

⁸² *Ibidem*.

Locuitorii comunei Arcalia (județul Solnoc-Dăbica) erau hotărâți în mai 1920 să împiedice prin orice mijloace pe vechiul proprietar Desbordes Ernő ce ar fi dorit să reentre cu plugurile în proprietatea sa dată în arendă forțată țăranilor din Arcalia în anul 1919. La forță țăranii din Arcalia erau hotărâți și pregătiți să răspundă la fel. Președintele tovărășiei din localitate invitasese comisiunea județeană de reforma agrară din Dej să oprească pe proprietar să-și pună planul în aplicare, pe cale legală „căci la caz contrar — avertiza el — ce are să se întâmple în această comună va trece marginile. Poporul revoltat e hotărât a folosi reacțiunea (forța) căci e foarte disperat rămânând iarăși la sapă de lemn. Vi le comunic acestea — își încheia cererea Ilie Moga — înainte de a se întâmpla. Poporul rămâne calm pînă la răspunsul urgent al dvs., căci dacă întîrzie răspunsul și în acest timp vin plugurile lui Desbordes de la Odorhei eu atunci declin de la mine orice răspundere pentru urmările tragice”⁸³.

Un alt mare proprietar Vas Béla, cu întinse moșii în comunele Zaul de Cîmpie, Valea Largă și Sînicolaul de Cîmpie din județul Turda-Arieș, după ce reușise prin hotărîrea comisiei județene de reforma agrară să-și păstreze 2 152 jugăre de pămînt și abia 1 340 jugăre să-i fie luate și date în arendă forțată, se pare că încercase și el să le recîștige și pe acestea sub pretextul „economiei de model” ce se practica pe moșia sa. Consilierul agricol al județului Turda-Arieș a considerat la 28 aprilie 1920 că reluarea de la popor a locurilor deja date și în parte cultivate chiar „ar fi o procedură necorectă și riscantă”⁸⁴.

Nemulțumiri în rîndurile țăranimii sărace, nemulțumiri legate de aplicarea arendărilor forțate, a provocat, alături de atitudinea marilor proprietari sau a marilor arendași — așa după cum am văzut — și greșelile săvîrșite în unele cazuri de către delegații sătenilor. Teodor Duma de exemplu, locuitor în Bungard (jud. Bistrița-Năsăud), a arătat consilierului agricol de la Bistrița în iulie 1920 abuzurile săvîrșite de către delegații comunei în distribuirea pămîntului în arendă forțată. Au dat pămînt celor cu 10—20 jugăre în dauna celor săraci și și-au luat mai mult și pentru ei, cu plată și fără plată⁸⁵. Asemenea abuzuri au fost foarte frecvente în anii 1919—1921. O parte din delegații sătenilor au făcut și alte greșeli. Semnalăm cele petrecute la Măieruș (județul Brașov). Ne îngăduim să reconstituim pentru aceasta lucrările întregii comisii locale de reformă agrară din comuna Măieruș, lucrări ce s-au desfășurat la 4 iulie 1920. O facem prin sumare considerații cu intenția de a cunoaște procedura, dar mai ales pentru a sesiza și analiza atitudinea părților participante, rolul maselor și al delegaților sătești în special în acea confruntare și luptă pentru pămînt, desfășurată în cadrul comisiilor locale de reformă agrară. Despre atribuțiile lor în general și despre data începerii activității comisiilor locale am vorbit cu alt pri-

⁸³ *Ibidem*, dosar nr. 40/1920, f. 3.

⁸⁴ Arh. St. Cluj-Napoca, Fond. D.A., dosar nr. 10/1920, f. 93.

⁸⁵ Arh. St. Bistrița, Fond. C.a.j. Bistrița-Năsăud, dosar 40/1920, f. 11.

lej de aceea nu vom mai insista asupra lor. Reamintim doar că ele au fost constituite în temeiul decretului de lege nr. 3911/1919 în scopul pregătirii și aplicării reformei agrare în Transilvania și că în componența lor intrau oameni ai legii (judecători, tehnicieni agrari, consilieri și agronomi regionali) și delegații sătenilor.

Lucrările comisiei locale pentru reforma agrară în județul Brașov au început prin alegerea delegaților țărani după ce, în prealabil președintele comisiei a expus țăranilor adunați — poate în fața primăriei, poate la școală, după cum era obiceiul locului — scopul reformei agrare, măsura în care se vor expropria moșiile precum și cine și la cât pământ va avea drept la împroprietărire. A explicat și atribuțiile comisiei locale. Apoi a invitat pe cei strinși să designeze 2 delegați în comisiunea locală, în conformitate cu punctul b al art. 15 din Decretul-lege de reforma agrară nr. 3911/1919. La apelul președintelui comisiei locale sătenii au căzut de acord să aleagă pe Gheorghe Pîrvu și Iohann Tartler și 2 supleanți, pe Ioan Szekeres și Fridrich Foith. Comisia completată în modul arătat a trecut la „dezbateră în merit” — după formula judecătorească adoptată — a problemelor ce interesau și intrau în competența sa. Au fost dezbătute pe rînd cele două declarații prezentate în calitate de proprietare, de către biserica evanghelică lutherană din Măeruș și, respectiv, de primăria aceleiași comune. Parohul bisericii evanghelice și avocatul delegat cu procură din partea bisericii, au susținut în declarația lor că doresc să păstreze în întregime, pe seama bisericii, cele 125 de jugăre de care dispunea biserica. În cuvîntul său delegatul sătenilor Ioan Pîrvu a cerut ca bisericii să i se lase atît pământ cît decretul lege de reforma agrară îngăduie, urmînd ca restul să fie expropriat. Al doilea delegat, Iohann Tartler, se alătură celor susținute de reprezentanții bisericii, adică de a se păstra acesteia întreg pămîntul. Primarul comunei Măieruș, după ce se face un întreg inventar al averii comunale (7062 jugăre) conchide că avînd în vedere prevederile decretului-lege 3911/1919 în virtutea căruia pădurile și pășunile nu sînt expropriabile, nu e în situație de a oferi ceva teren spre expropriere. Delegatul I. Pîrvu intervine și de data aceasta și face propuneri concrete pentru exproprierea unor terenuri pentru cele aproape 100 de familii fără adăpost, pentru împroprietărirea unor țărani ce se încadrau în prevederile articolului 33, cu pămînt arabil, propuneri pe care primarul satului le primește. Toate cele discutate au fost consemnate într-un proces verbal și înaintat conform art. 16 din decretul lege 3911 comisiei județene de la Brașov la 16 iunie 1920⁸⁶.

Cazuri mai frecvente cînd nu a existat un punct de vedere comun între cei doi delegați ai sătenilor s-au înregistrat în județul Brașov. Aici, în comunele cu populație mixtă, unde un delegat era român, iar al doilea sas, ultimul adeseori s-a solidarizat — ca și în cazul amintit mai sus — cu reprezentanții proprietăților bisericesti sau comunitare. Putem cita și alte exemple. La 3 iunie 1920 în cadrul discuțiilor purtate la co-

⁸⁶ Arh. St. Brașov, Fond. Tribunalul Brașov, reforma agrară 1919—1920, pachet nr. 1 bis.

misia locală pentru reforma agrară în comuna Hălchiu, delegatul Iohann Nicolaus a susținut, fără rezerve, cererea bisericii evanghelice în timp ce delegatul Constantin David s-a opus cu îndrjire apărind cauza locuitorilor din Hălchiu. Biserica evanghelică din această localitate a avut în proprietatea sa aproape 169 jugăre din care a vîndut, în august 1919, nouă jugăre. Reprezentantul bisericii a cerut recunoașterea valabilității vânzării celor nouă jugăre precum și scutirea de expropriere, respectiv de arendare forțată, a restului de 160 jugăre, declarînd că biserica „nu este în situația (de) a oferi ceva din averea sa imobiliară”. Delegatul Constantin David s-a pronunțat pentru anularea contractelor de vînzare din august 1919 și pentru a se lăsa bisericii atîta pămînt cît prevede decretul-lege 3911/1919 în vreme ce delegatul Iohann Nicolaus era „în modul cel mai hotărît contra ca să se anuleze vînzarea celor nouă jugăre amintite mai sus (iar în) ceea ce privește averea imobiliară a bisericii de care mai dispune, acest delegat s-a atașat propunerii reprezentanților bisericii cerînd și din partea sa „... ca averea imobiliară a bisericii să rămînă integral scutită de expropriere”⁸⁷. Deosebiri au existat și în stabilirea valorii pămîntului. Constantin David a socotit prețul de vînzare a pămîntului în anul 1913 la 1 000 coroane în vreme ce Iohann Nicolaus l-a calculat între 2 500—3 000 coroane. Din cauza acestor puncte de vedere deosebite cauza a fost înaintată spre soluționare celei de a doua instanță, Comisiunii Județean⁸⁸. La fel s-au petrecut lucrurile și în comuna Ghimbav (jud. Brașov). Biserica evanghelică „... a vîndut o parte din pămînt, și a cerut scutirea de expropriere a celui rămas nevîndut 261 jug.” Interesant este că îl cerea înapoi și pe cel vîndut, în cazul în care contractele de vînzare-cumpărare nu ar fi fost aprobate de către instituțiile administrative competente. Delegatul Ioan Marcu s-a opus celor susținute de către reprezentantul bisericii, cerînd anularea contractelor de vînzare-cumpărare a parcelelor vîndute, expropriere și împărțirea lor țăranilor îndreptățiți la împrumut, în baza art. 33 din decretul lege 3911/1919. La fel a cerut să se procedeze și cu restul moșiei. „Să se lase (bisericii) numai atîta proprietate rurală — spune Ioan Marcu — cîtă i se poate lăsa după cea mai strictă interpretare a legii agrare (art. 2 pct. 2 alin. ultim) iar restul să se exproprieze pe seama celor îndreptățiți conform art. 33 al legii agrare”. Își motiva cele susținute cu lipsa altor proprietari expropriabile și cu mulțimea celor îndreptățiți la împrumut. Cel de al doilea delegat, Andrei Wanner, s-a alăturat în schimb cererii delegatului bisericii în ambele probleme și, în consecință, comisiunea locală a trecut și rezolvarea acestei cauze comisiunii județene⁸⁹.

Comisiunile județene din Țara Birsei aduc în urma unor confruntări ca și în cazul comisiunilor locale hotărîri abia spre sfîrșitul anului 1920, în perioada 29 noiembrie 1920—26 ianuarie 1921. Suprafețele date în arendă prin hotărîrile comisiunilor județene au fost însă în această

⁸⁷ *Ibidem*, dosar nr. 9/1919, R.A.

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ *Ibidem*, dosar nr. 13/1919, R.A.

vreme reduse, mai ales cele arabile, reduse fiind proprietățile mari, cu excepția pământurilor comunale, de stat sau bisericești ce atinseseră cifre, e drept impresionante de mii de jugăre, după cum se poate vedea din tabelul ce urmează.⁹⁰

Localitatea	Proprietari	Supraf. de teren pe categ., în jug.						Supr. totală
		Pădure	Pășune	Finaț	Arabil	Drumuri	Neproductiv	
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Apața	Com. politică	3 199	115	7	5	—	174	3 503
	Oraș Brașov	628	1 138	—	1	—	—	1 767
Baciu	Com. politică	3 358	763	35	—	—	—	4 129
Bod	Com. politică	—	799	17	10	0,5	299	1 151
	Bis. evangh.	12	105	6	78	4	2	208
Brașov	Bis. Neagră	15	1	62	201	—	10	229
	Bis. Sf. Martin	—	—	52	425	—	3	494
	Bis. Sf. Bartolomeu	—	—	—	495	—	—	495
	Bis. Sf. Nicolae	37	9	357	35	—	—	497
	Com. politică	1 432	1 548	464	1 025	—	—	17 377
Cernatu	Com. politică	4 887	141	19	—	—	112	5 159
Cîrlugeni	Com. polit.	2 587	507	22	6	0,5	82	3 206
	Bis. evangh.	104	57	18	5	1	2	189
Codlea	Com. polit.	11 809	1 928	144	62	4	499	14 448
	Bis. evangh.	—	—	41	48	13	13	153
Cristian	Com. polit.	1 534	220	32	—	42	—	1 834
	Bis. evangh.	16	—	—	94	—	—	110
Feldioara	Com. polit.	961	617	36	19	0,5	—	1 592
	Bis. evangh.	—	200	9	213	4	—	431
	Bis. ortod.	—	—	82	18	—	—	100
Ghimbav	Com. polit.	—	1 031	9	3	1	194	1 321
	Bis. evangh.	47	—	—	205	8	—	260
Grizbav	Bis. evangh.	23	22	15	9	6	—	80
	Oraș Brașov	1 641	—	55	1	—	—	1 701
Hălchiu	Com. polit.	—	765	38	40	1	258	1 104
	Bis. evangh.	—	49	29	168	8	—	256
Hărman	Com. polit.	339	1 739	48	1 329	2	304	3 764
	Bis. evangh.	—	—	21	401	2	6	521
	Bis. ortod.	—	—	6	114	4	1	122
Măieruș	Com. polit.	6 272	424	1 677	—	6	332	7 062
	Bis. evangh.	—	280	66	58	1	—	405
Prejmer	Com. polit.	495	1 997	27	97	4	540	3 161
Rîșnov	Com. polit.	11 310	2 829	563	4	1	865	15 575
	Bis. evangh.	276	—	21	42	2	5	348
	Bis. ortod.	—	—	18	27	1	4	50
Rotbav	Com. polit.	1 277	775	—	797	—	3	2 054
	Bis. evangh.	—	771	4	6	—	3	6 454
Satu lung	Com. polit.	12 899	3 259	220	7	1	—	19 586
	Oraș Brașov	5 660	1 392	4	—	—	175	7 233
Satul Nou	Com. polit.	698	1 063	63	6	—	—	1 831

⁹⁰ Arh. St. Brașov, Fond. Serviciul Agricol al județului Brașov, dosar nr. 5/1919, 5/1920, 9/1920.

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Simpetru	Com. polit.	467	1 057	120	60	9	205	1 893
	Bis. ortod.	—	—	—	58	—	2	60
	Bis. evangh.	—	44	40	106	3	7	290
Turcheș	Com. polit.	4 908	1 134	44	24	—	84	7 794
Vulcan	Bis. evangh.	551	—	100	24	4	3	685
	Com. polit.	2 995	469	—	5	—	182	6 751
	Com. Purcăreni	948	801	—	15	—	—	4 862

Ies în evidență suprafețele întinse de păduri aflate în proprietatea comunelor la care, după cum bine se știe, nu toți locuitorii satului aveau drepturi egale. Ele vor continua, în bună parte, să fie folosite ca și în anii precedenți, nefăcînd obiectul arendărilor forțate decît în suprafețe reduse de aici și desele nemulțumiri pe tema pădurilor. În ordine descrescîndă urmează pășunile, finețele, pămîntul arător, neproductiv și cel destinat grădinăritului. Nu aceeași ordine a cunoscut însă proprietatea bisericilor. Biserica evanghelică îndeosebi stăpînise în multe comune sute de jugăre între care dominau terenurile arabile. Parte din pămînturile arabile, pășuni și finețe aparținînd comunelor sau bisericilor evanghelice și ortodoxe au fost date în arendă prin hotărîrile comisiunilor județene, altele au fost după cum se consemnează în cîteva documente „în întregime apărute de arendările forțate” prin hotărîri ale comisiunilor amintite⁹¹.

În comuna Măieruș, despre care aminteam mai sus, au primit pămînt în arendă, în martie 1921, 110 jugăre din proprietatea comunei și 74 jugăre din cea a bisericii evanghelice țărani români, sași și maghiari. Prețul arenzii a fost de 40 lei/jugăre. Cu punerea în aplicare a hotărîrilor comisiunii județene era delegat tot agronomul regional care a dispus la 9 martie 1921 distribuirea pămîntului în termen de 5 zile⁹². La 5 iunie 1921 mai erau încă de distribuit 70 jugăre teren finat pentru care același agronom mai acordase, spre rezolvare un răgaz de 2 zile⁹³.

Dacă în unele locuri procesul arendărilor forțate se desfășura greu și încet în altele se continua încă sistemul arendărilor directe. Consiliul agricol a județelor Tirnava Mare și Odorhei constatare în primăvara anului 1921 că în numeroase sate din județul Odorhei părți însemnate din pășunile comunale au fost arendate prin licitație publică celor instăriți la prețuri inaccesibile țăranilor săraci. Procedul acesta a provocat dese nemulțumiri în rîndul țăranilor. „Întrucît la toate aceste comune există tablouri de împroprietărire — se spunea într-o adresă înaintată de consilier prefectului de la Odorhei, la 9 aprilie 1921 — și pentru a împăca numeroasele nemulțumiri și reclamații ce le avem mai

⁹¹ *Ibidem*, dosar nr. 5/1919, f. 60, 65.

⁹² *Ibidem*, pp. 392—396.

⁹³ *Ibidem*, fila 399.

cu seamă din partea elementului românesc îmi permit cu onoare domnule prefect să binevoiți a da ordin ca toate aceste mici terenuri, fie arabile, fie pășunate să fie împărțite numai locuitorilor prevăzuți în tablourile de improprietărire din comună pe categorii și pe prețurile ce se vor fixa de agronomii regionali care au competență în această chestiune⁹⁴.

Deosebit de revelatoare sînt relațiile țăranilor din Teliu (județul Trei Scaune) pentru cunoașterea relațiilor de producție cu un pronunțat caracter feudal ce continua să mai persiste în primele două decenii ale veacului al XX-lea în multe locuri din Transilvania. Revoltați de abuzurile proprietarului Beldi Teodor 50 de țărani au semnat în 1921 o petiție prin care au cerut stăvilirea abuzurilor acestuia amintind totodată condițiile în care au fost obligați să muncească pămîntul moșierului: să presteze de la 8 la 15 zile pe an, să plătească 78 lei, să ducă plocoane găini, pui, ouă și altele, toate pentru un jugăr de pămînt pe care îl lucrau ei, așa cum l-au lucrat și părinții lor, prin contracte reînnoite în fiecare an⁹⁵.

Locuitorii comunelor Teliu și Budila au fost invinuiți în primăvara anului 1921 de către contele Mikes Zsigmond și soții că au luat „prin violență” parte din pămîntul lor. Pămîntul luat de către țărani probabil le fusese dat acestora în anii precedenți, în arendă forțată și restituit în 1921 vechilor proprietari poate ca parte neexpropriabilă. Acest procedeu des întîlnit a provocat și dese nemulțumiri în rîndul țăranilor din Transilvania în general. Oricum în cazul celor întîmplate la Teliu și Budila comitetul agrar a invitat prefectul județului să cerceteze cauza iar pe comandantul companiei de jandarmi de la Sfîntul Gheorghe îl rugase să dea tot concursul prefectului de județ, dacă va fi solicitat „pentru a împiedica dezordinea și violența țăranilor din comună Budila și Teliu”.⁹⁶

Țăranii din comuna Teliu s-au plîns la rîndul lor, tot în anul 1921, împotriva proprietarului Beldi Teodor care le luaseră înapoi pămîntul arendat de multă vreme de ei fără a „vrea să știe de cei 50—200 de oameni din comuna Teliu, Mărcuș și Budila care aproape mor de foame din cauza numitului proprietar.”⁹⁷

O vie nemulțumire a provocat în rîndul țăranilor din Micăsasa hotărîrea comitetului agrar din 12 martie 1921 de a se restitui proprietarilor Ramser Iohann și Draser Samuel terenurile date în arendă forțată țăranilor prin hotărîrea comisiei județene de reformă agrară de la Tîrnăveni, din 12 ianuarie 1921. Comisia amintită hotărîse arendarea a 28 jugăre din cele 108 pe care le avea Ramser Iohann și a 45 din cele 142 jugăre proprietatea lui Draser Samuel. Comitetul agrar — probabil

⁹⁴ Arh. St. Miercurea Ciuc. *Comisia județeană de reforma agrară*, dosar nr. 8/1920—921.

⁹⁵ Arh. St. Sf. Gheorghe, Fond. *Prefectura județului Trei Scaune*, dosar nr. 6/II/1921, p. 6.

⁹⁶ *Ibidem*, pp. 21—23.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 60.

prin secțiunea sa de la Cluj — a infirmat hotărârile comisiei județene, motivînd că în temeiul deciziei ministeriale nr. 2524/1921 au fost oprite, pînă la alte dispozițiuni, arendările forțate pe pămînturile sub 200 jugăre în cazurile prevăzute de art. 4 din decretul lege 3911/1919. Locuitorii comunei Micăsasa aflînd de această hotărîre, la 10 aprilie 1921 „au ținut o întrunire mare, unde oratorii în violente vorbe au protestat în contra acestei decizii și au declarat că dacă legea nu le dă pămînt în arendă forțată vor face ei înșiși lege și vor lua cu forța pămînturile...” celor doi proprietari, lucru ce se și întîmplase de fapt. La 26 aprilie 1921 țărani din Micăsasa au ocupat forțat pămîntul celor doi proprietari, în întregime a lui Ramser Iohann și peste 100 jugăre din cel al lui Draser Samuel. Au fost chemați în judecată pentru acest lucru 185 de țărani și li s-a cerut din partea proprietarilor o despăgubire de 313 660 lei.⁹⁸

În primăvara anului 1921 comisiile județene de reformă agrară au fost tot mai des solicitate spre a rezolva cauzele legate de arendările forțate. Agronomul regional de la Făgăraș fusese încredințat la 19 aprilie 1921 din partea prefectului și a consilierului agricol să invite în grabă un judecător de la Tribunalul din Brașov să se deplaseze la Făgăraș deoarece considerau ei în urma deselor frămîntări țărănești din județ că „darea în arendă forțată a pășunilor de munte reclamă de urgență întrunirea comisiei județene de reformă agrară”⁹⁹.

Ritmul mai intens al acestor lucrări a fost dublat de anumite abuzuri săvîrșite de către comisiile amintite, de hotărîri neclare sau incomplete, de hotărîri prin care țărani erau obligați să restituie o parte din pămînturile arendate forțat. Toate acestea au provocat nemulțumiri în rîndul țăranilor. La 28 martie 1921 consilierul agricol al județelor Tîrnava Mare și Odorhei a atras atenția președintelui comisiei județene de la Odorhei că în hotărârile luate în problema arendărilor forțate nu a „determinat precis locul ce se arendează forțat”, acest lucru provocînd „nemulțumiri între săteni prin faptul că proprietarii refuză să predea terenurile pe care eventual țărani le cer și oferă cele mai slabe terenuri”¹⁰⁰. A criticat, de asemenea, și prețul fixat pentru pămîntul arendat fiind considerat prea mare. Din aceste motive hotărârile nici nu au putut fi aplicate, mai ales în plasa Cristur. El ruga pe președintele comisiei „să se îndrepte aceste stări de lucruri avînd în vedere că nemulțumirile sînt mari”¹⁰¹. La 9 aprilie, același consilier răspunzînd unui ordin observator general al Ministerului de Interne din 29 martie 1921¹⁰² arată că

⁹⁸ Arh. St. Alba Iulia, Fond. Tribunalul județului Alba, dosar nr. 2395/1921 și 2396/1921.

⁹⁹ *Ibidem*, dosar nr. 9/1921.

¹⁰⁰ Arh. St. Miercurea Ciuc, Fond. Comisiunea județeană pentru reforma agrară, dosar nr. 1/1920—21.

¹⁰¹ *Ibidem*.

¹⁰² „Ministerul de Interne, Direcțiunea Administrației Generale nr. 10641 din 29 martie 1921. Domnule Prefect. Ministerul fiind sesizat de multe prefecturi că, cu prilejul operațiunilor de expropriere s-au ivit nemulțumiri între agronomi și săteni de așa natură încît s-au produs tulburări grave, cu onoare vă rugăm să binevoiți a ne comunica dacă sătenii din județul dv. s-au declarat mulțumiți de modul cum

o mare nemulțumire a provocat în rîndul țăranilor" ... numărul mare de îndreptățiri la întinderea expropriabilă comparativ mică¹⁰³. Hotărîrea comisiei județene de reforma agrară a județului Tîrnava Mică din primăvara anului 1921 de a se restitui unui mare proprietar din comuna Mălîncrav 91 jugăre din proprietatea sa arendată forțat țăranilor din sat — sub motivul că terenul în cauză nu era supus exproprierii — a provocat nemulțumiri în rîndul țăranilor din Mălîncrav și intervenția jandarmeriei¹⁰⁴.

În perioada cercetată de noi documentele atestă numeroase conflicte între comune, mai ales în județele Brașov, Bistrița-Năsăud și Sibiu. Amintim cîteva comune din județul Bistrița-Năsăud în care au avut loc astfel de conflicte: Rebrîșoara, Dumitra, Pintic, Feldru, Ilva Mică, Prundul Bîrgăului, Livezile. Cauza conflictelor: delimitarea și reglementarea hotarelor. Pentru soluționarea conflictelor dintre satele bistrițene amintite au intervenit organele locale și regionale. Au fost trimiși Valer Moldovan, Amos Frîncu, Vasile Pahone, Octavian Prie, Iosif Boca și consilierul agricol al județului Bistrița-Năsăud. Interesante ni se par reflexiile consilierului pe marginea unei cereri a locuitorilor din Nepos. „Putea-va aplicarea reformei agrare să curme pentru totdeauna neînțelegerile ce există și prin aceasta să se stabilească odată ordinea și liniștea prin aceste comune? — se întreba consilierul. Răspunsul nostru este nu și iată pentru care motiv. Pentru că prin aplicarea reformei agrare țăranilor nu li se poate da nici minimum din drepturile lor și, al doilea, nu înțeleg ei, și poate cu drept cuvînt, să plătească prin exproprieri un teren ce susțin că este al lor. Aceasta se poate constata și astăzi. Cu toate sfaturile primite de la noi că ei nu au achitat nici arenda forțată declarîndu-se categoric că ei nu plătesc nimic și mai declarîndu-ne că niciodată nu vor renunța la drepturile lor și că vor căuta pe toate căile legale a și le revendica, necruțînd pentru aceasta nici chiar viața”¹⁰⁵.

Secțiunea comitetului agrar de la Cluj a cerut comisiunilor județene de reforma agrară din 8 mai 1921 să ia măsuri ca prețul arenzilor forțate să fie plătit de săteni în două rate. Au fost invitați de asemenea ca, în cazul în care prin hotărîri anterioare au dispus plata arenzilor într-o singură dată, să revină asupra hotărîrii date pe cale de dispoziție generală, aducînd acest lucru la cunoștința locuitorilor prin primăriile comunale și organele încredințate cu aplicarea arendărilor forțate¹⁰⁶. Încasarea arenzilor forțate — suma cuvenită statului — în conformitate cu jurnalul Consiliului de Miniștri nr. 1514¹⁰⁷, potrivit

s-a împărțit pămîntul sau contrariu ce neînțelegeri au avut loc. În acest din urmă caz vă rugăm să luați cu mult tact măsurile necesare astfel va trebui să încercați ca conflictele să fie aplanate prin bună înțelegere înainte de a recurge la mijloace care ar agita mai rău spiritele”. Arh. St. Tîrgu Mureș, *Fond C.a.j. T. Mare* — Odorhei, dosar nr. 4/1921.

¹⁰³ *Ibidem*.

¹⁰⁴ *Ibidem*, dosar nr. 1/1921, filele 213, 215.

¹⁰⁵ Arh. St. Bistrița, *Fond. C.a.j. Bistrița-Năsăud*, dosar nr. 54/1920, fila 21.

¹⁰⁶ Arh. St. Brașov, *Fond. Tribunalul Brașov, reforma agrară*, dosar nr. 203.

¹⁰⁷ „Monitorul Oficial”, nr. 62 din 20 iunie 1920.

căruia trebuia să se încaseze de la țărani de fiecare jugăr de teren dat în arendă forțată, fie loc arabil, finat, sau pășune cîte 5 lei iar din pășunatul de munte și pădure, conform deciziei ministeriale nr. 30327 din 5 noiembrie 1920, 10% din arenda fixată de comisiunea județeană¹⁰⁸, a prilejuit organelor administrative să surprindă unele realități și starea de spirit în satele transilvănene.

La 17 mai 1921 se solicitase din partea prefectului de județ de la Sfîntu Gheorghe o aminare a plății arenzilor forțate de către locuitorii satelor din plasa Aita Mare cerută pentru sfîrșitul lunii mai. Nemulțumirea țăranilor era generală după cum generală era și lipsa de bani și din aceste două motive prefectul județului Trei Scaune cerea amînarea plății arenzilor cel puțin pînă în toamna anului 1921.

Pretorul aceleiași plăși a raportat la jumătatea lunii iulie 1921 că nu a putut trece la executarea ordinului de încasare a celor 5 lei/jugăr și respectiv 10% din valoarea arenzilor fixate, partea cuvenită statului, deoarece situația acestora era neclară încă. Nu ajunsese în posesia unui tabel care să-i indice suprafața arendată forțat, motiv pentru care solicita o aminare de 20 de zile timp cel credea necesar pentru a merge la fața locului, în fiecare comună. A cerut acest lucru deoarece — spune el — „m-am convins că la cîte un proprietar (țăran) s-a dat și 10—15 jugăre în arendă forțată, ba presupun că în unele locuri s-au introdus și nume fictive”¹⁰⁹. Lipsa unei situații clare și centralizate a arendărilor forțate nu a îngăduit nici pretorului plășii Sfîntu Gheorghe încasarea sumelor de mai sus.¹¹⁰ În iunie 1921 pretorul plășii Covasna raporta că în plasa lui numai în două comune, Zagon și Zăbala, au fost în 1921 arendări forțate, iar pentru „achitarea arenzilor a dat termen 10 zile acestor comune. În plasa Tîrgu Secuiesc la 10 iunie 1921 pretorul plășii raporta că în plasa lui „nu se află nici o moșie cu arendă forțată”¹¹¹.

¹⁰⁸ Arh. St. Tg. Mureș, *Prefectura județului Tîrnava Mare*, dosar nr. 33/1920—1921.

¹⁰⁹ Arh. St. Sf. Gheorghe, *Fond. P. j. Trei Scaune*, dosar nr. 6/II/1921, p. 48.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 150. În 1922 agronomul regional de la Trei Scaune făcea în legătură cu abuzurile săvîrșite în acordarea arendărilor forțate aceleași constatări. În comuna Bărian, de pildă, în mai 1922 ascultînd „prin gura locuitorilor am constatat că în comună se găsesc locuitori care pe lîngă averea personală care variază între 5 și 12 jugăre mai țin cîte 20 pînă la 30 jugăre de la proprietarii din comuna Zagon care au terenuri de cultură și finețe în comuna Barcău. Acești locuitori subarendează consătenilor lor plusurile cu prețuri de speculă cu toate că cea mai mare parte din locuitori au ținut acele locuri timp îndelungat între 30 pînă la 80 de ani cu drept de succesiune la urmași și care astăzi din lipsă de bani în fața arenzilor prea mari cari li se pun în proprietari numai pot ține și fatal trec în mina celor cu bani care îl folosesc prin puterea contractului, dîndu-l parte din ei, la acei locuitori care mai înainte l-au folosit. Aceste terenuri sînt luate prin bună învoială între locuitori și proprietari”. Dă apoi citeva cazuri concrete de modul în care, din moșia lui Anton Iosef „este folosită de o parte din locuitori care pe lîngă proprietatea personală de la 4 jugăre pînă la 12 jugăre mai țin în arendă de la proprietari începînd de la 5 pînă la 30 jugăre fiecare aproximativ”. Arh. St. Sf. Gheorghe, *Fond. Ocolul Agricol Trei Scaune Covasna*, dosar nr. 2.

¹¹¹ Arh. St. Sf. Gheorghe, *Fond. P. j. Trei Scaune*, dosar 6/II/1921, fila 52—53.

Într-un buletin informativ relativ la „situația de neliniște și tulburări... produse din cauza modului de aplicare a arendărilor forțate” în județul Trei Scaune, întocmit de către compania de jandarmi de la Sfintu Gheorghe, în 1922, se spunea referindu-se la anii 1921—1922 că „... alunecarea în unele chestiuni de la prevederile legii agrare, totodată amestecul avocaților nechemați (apărători ai marilor proprietari) și uneori sprijiniți de însăși autorități, au schimbat spiritul liniștit, disciplinat și de ordine al populației într-un important număr de comune din acest județ, în spirit de neliniște și tulburări grave, amenințând serios ordinea și liniștea în județ. Din neîncredere în autorități dosesc din arhivele primăriei dosare întregi oficioase relativ la arendările forțate și organizați ... i-au singuri dispoziții, hotărînd cu de la ei putere unde și cît au dreptul s-o folosească, arendînd singuri forțat și neîntrebind pe nimeni”¹¹². Același raport a citat și cîteva exemple concrete în localitățile Zagon, Dobîrlău etc.

Așadar, țărănimea sărăcă din 1921 ca și din 1918 de la Zagon, Dobîrlău sau Sincel ca și din alte părți ale țării și-au făcut singuri dreptate atunci cînd dreptatea dorită se lăsa așteptată zadarnic.

Țăranii au cerut prin toate acțiunile lor ceea ce li se cuvenea — pămînt — și pentru el doreau să plătească o arendă potrivit normelor statornicite de legislația agrară. Vechii proprietari sau arendașii urmăreau să păstreze, în continuare, cît mai mult pămînt sau cînd nu se mai putea acest lucru să obțină prețuri de arendare foarte mari, așa cum erau obișnuite altădată. Acțiunile lor au fost spontane, pornite cu forțe locale și desfășurate izolat, local. Au fost — repetăm — determinate de atitudinea marilor proprietari și a marilor arendași în aplicarea arendărilor forțate și împotriva lor au și fost îndreptate. Este o concluzie ce se impune din întreg materialul cercetat, este o trăsătură fundamentală a luptelor țărânimii din Transilvania în întreagă perioada 1919—1921.

DIE VERHÄLTNISSE ZWISCHEN DEN BAUERN UND DEN GROSSGRUNDBESITZERN IN EINIGEN BEZIRKEN SIEBENBURGENS (1919—1921) WIEDERGEgeben AUFGRUND EINIGER ARCHIVURKUNDEN

(Zusammenfassung)

Der Verfasser verfolgt aufgrund einiger Archivmaterialien die Verhältnisse zwischen den Bauern ohne Boden oder mit wenig Boden und den Grossgrundbesitzern aus den Bezirken Brașov, Bistrița-Năsăud, Cojocna, Mureș-Turda, Tîrnava Mică und Tîrnava Mare in der Periode 1919—1921. Es sind die Jahre, die der Durchführung der Bodenreform, gemäss den endgültigen Gesetzen von 1921, vorangehen. Es ist die

¹¹² *Ibidem*, dosar nr. 125/1922.

Zeitspanne, in welcher in Siebenbürgen die vom Regierungsrat in Februar 1919 eingeleiteten auferlegten Verpachtungen stattfanden. In dieser Zeit sind zahlreiche Widersprüche zwischen den armen Bauern und den Grossgrundbesitzern oder Grosspächtern verzeichnet. Die ersteren wünschten die Anwendung der Agrargesetze, während die Grossgrundbesitzer und Pächter durch alle Mittel versuchten, sie zu umgehen. Daraus folgten auch die vielen Unruhen, zahlreiche gegen die Grossgrundbesitzer oder Grosspächter gerichteten Bauernaktionen. Die Bauern forderten, was ihnen gebührte — Boden —, für den sie einen Pachtzins, gemäss den von den Gesetzen bestimmten Vorschriften zahlen sollten. Die gewesenen Besitzer oder Pächter trachteten danach, weiterhin je mehr Boden zum eigenen Nutzen zu behalten oder wenn das nicht möglich war, sehr hohe Pachtzinse zu erzielen.

Die Jahre 1919—1921 — Jahre eines starken revolutionären Aufschwungs im ganzen Lande — kennzeichnen sich in den Dörfern Siebenbürgens durch zahlreiche Bauernunruhen aus, die vom Verhalten der Grossgrundbesitzer und Grosspächter bei der Anwendung der auferlegten Verpachtungen bewirkt waren und die auch gegen sie gerichtet waren. Das ist die Schlussfolgerung, die sich aus dem gesamten erforschten Material ergibt. Das ist das Hauptkennzeichen der Bauernkämpfe aus den Jahren 1919—1921.

APLICAREA LEGII DE REFORMĂ AGRARĂ DIN 1921 ÎN AȘEZĂRILE JUDEȚULUI MUREȘ

TRAIAN RUS

După realizarea visului de veacuri al poporului român — unirea Transilvaniei cu patria mamă — cea mai arzătoare problemă ce se cerea rezolvată și în județul Mureș-Turda era cea agrară. Aceasta era determinată, ca și în cazul celorlalte județe ale Transilvaniei, de necesitățile obiective ale viitoarei dezvoltări economice și sociale a acestei frumoase zone de pe Mureș, de soluționarea doleanțelor locuitorilor așezărilor rurale pe care le-au formulat cu atita acuitate în timpul evenimentelor revoluționare din toamna furtunoasă a anului 1918 și în perioada 1919—1921. Se impunea aplicarea imediată a Legii de reformă agrară în spiritul Hotărârii de la Alba Iulia, în primul rînd, pentru că în județ majoritatea fondului funciar era în mîna unei minorități, iar în al doilea rînd, trebuiau împroprietăriți cei fără pămînt, completate și sporite loturile deținute de sărăcimea satelor.

Pămîntul trebuia deci să fie luat din mîna moșierilor și a celor care nu erau interesați în sporirea producției agricole; aceasta cu atît mai mult cu cît fondul funciar nu putea servi de rentă ci numai de teren de activitate, ceea ce se va putea realiza numai prin trecerea lui în proprietatea celor care erau legați cu mii de fire de această imensă bogăție. S-a avut în vedere că existența unor gospodării țărănești bine integrate, grupate și organizate, înzestrate, nu numai cu pămînt arător dar și cu izlazuri și pășuni, va permite obținerea unei producții agricole mai mari. Nu înseamnă însă că legiuitorul a respins utilitatea de existență a proprietăților mijlocii și mari. În același timp, s-a avut în vedere necesitatea desființării sau reducerii și în județul Mureș-Turda, a unor proprietăți deținute de diferite instituții publice și private care în decursul anilor au scos din circulație întinse suprafețe, constituind o piedică permanentă pentru trecerea pămîntului în mîna celor care-l munceau de fapt.

În vederea aplicării Legii pentru reforma agrară din Transilvania, Crișana și Maramureș, promulgată la 30 iulie 1921, în județul Mureș-Turda s-au creat instanțe speciale pentru realizarea exproprierii și împroprietăririi. În fiecare plasă s-a constituit cîte o comisie de ocol compusă din trei membri (judecătorul de ocol ca președinte, agronomul regional și un delegat al Comitetului Agrar) care, ca primă instanță, hotăra asupra imobilelor supuse exproprierii și a tablourilor cu cei îndreptățiți la împroprietărire. De asemenea, s-a constituit Comisia ju-

dețeană de expropriere și improprietărire, care avea ca sarcină să judece cererile de recurs înaintate de părțile interesate, să pregătească planul de parcelare prin inginerul operator și să stabilească lotul tip de improprietărire. În comune s-a constituit câte un comitet local, care avea menirea de a întocmi tabelele cu cei îndreptățiți la improprietărire și a aduna toate elementele necesare pentru a se putea judeca și aproba aceste liste.

Până în anul 1922 instanțele în materie agrară au lucrat în baza instrucțiunilor Secției Comitetului agrar pentru Transilvania de la Cluj. După desființarea acesteia, conducerea și îndrumarea lucrărilor de expropriere și improprietărire s-a realizat prin Casa centrală a improprietăririi sătenilor, Direcția generală a reformei agrare din Cluj, care avea în subordine consilieratele agricole, agronomii regionali și organele cadastrale. Conform ordinului nr. 15/1922 al acestei instituții, în așezările rurale ale județului s-au deplasat agronomi regionali pentru a urmări modul cum au fost constituite comitetele comunale și cum se întocmesc tablourile cu îndreptățiții la improprietărire. Cu această ocazie, vechile tablouri de improprietărire, întocmite în baza legislației agrare din septembrie 1919 și care au fost verificate de comisiile de ocol, au fost restituite comitetelor comunale pentru a fi definitivare. Suprafețele din moșiile propozabile pentru expropriere date în arendă forțată unor săteni, care nu aveau dreptul la improprietărire, au fost luate de la aceștia și propuse a fi trecute în proprietatea celor îndreptățiți. Așa s-a procedat, de pildă, la 3 februarie 1922 în comuna Culpui, analiza făcându-se în prezența primarului în calitate de președinte al obștei de improprietărire și al delegațiilor moșierilor. Cei care nu aveau dreptul la improprietărire au fost radiați din tablourile respective.¹

În baza circulare nr. 13575 din 7 iunie 1922, emisă de aceeași instituție cu sediul în Cluj, referitoare la normele după care trebuia să se ghideze comisiile de ocol și cea județeană în efectuarea lucrărilor de reformă agrară s-a trecut la conscrierea tuturor moșiilor, supuse total sau parțial exproprierii, întinderea acestora fiind socotită după starea lor juridică de la 1 decembrie 1918. S-a avut în vedere, în principal, proprietățile de peste 100 jugăre estimate la o întindere de 394 520 jugăre (53 547 jugăre — arător; 2 414 — grădini; 18 131 — fînațe; 549 — vii; 56 834 — pășuni; 225 707 — păduri; 7 338 — neproductiv).²

Proprietarii acestor terenuri au fost obligați să înainteze câte o declarație comisiilor de ocol privind întinderea suprafețelor deținute și starea lor juridică. Declarațiile au fost întocmite pentru întreaga suprafață deținută de proprietar, indiferent dacă acesta posedă una sau mai multe moșii. Moșiile care aparțineau mai multor proprietari au fost considerate ca fiind în indiviziune. Declarațiile au fost înregistrate la judecătoriile de ocol, apoi depuse împreună cu extrasele funduare, în

¹ Arhivele Statului Tirgu Mureș, fond Comisia de expropriere și improprietărire a țăranilor din jud. Mureș, 1922—1940, dos. 308/1922, f. 3.

² Arhivele Statului București, fond Ministerul Propagandei Naționale — Studii și documentare, dos. 189, f. 4.

copii oficiale autentice, la comisiile de ocol, servind ca bază hotărârilor de expropriere date de instanțele agrare.

Organele de aplicare a Legii de reformă agrară, constituite în județul Mureș-Turda, neavînd latitudinea să discute ce anume vor expropria, au știut de la început, pe baza declarațiilor înaintate de proprietari comisiilor de ocol, ce moșii și ce suprafețe se vor lua de la cei ce au căzut sub imperiul legislației agrare. S-a admis însă și sistemul facultativ, avîndu-se în vedere că interese economice superioare vor impune excepții de la regula generală care, fiind cazuistice, nu au putut fi prevăzute în lege. Suprafețele respective au fost stabilite de către comisiile de ocol și cea județeană.

Aplicarea Legii de reformă agrară în județul Mureș-Turda a început în toamna anului 1922. S-au expropriat în întregime, în primul rînd, proprietățile rurale și extravilanele urbane aparținînd persoanelor juridice care urmăreau satisfacerea unui interes public și anume cele ale corporațiilor, fundațiilor, instituțiilor bisericești, băncilor, comunităților de avere, societăților, instituțiilor de învățămînt, comunelor și județului. Adică, proprietățile rurale și urbane ale persoanelor morale și juridice care aduceau un capital — așa numitele rente — considerîndu-se că interesele economice și sociale nu mai permit ca mii de jugăre să fie, de exemplu, „în mîna episcopilor și canonicilor” și că existența lor vor „atrage odiul populației”.³ S-au exceptat însă de la expropriere proprietățile rurale și extravilanele urbane ale persoanelor juridice care urmăreau satisfacerea unor interese private (bănci, societăți comerciale și anonime), pășunile, fînațele și pădurile comunale (care erau folosite de toți cetățenii așezării respective), urbariale și compesorale, suprafețele necesare practicii agricole deținute și instituțiile de învățămînt, cele destinate nevoilor instituțiilor religioase și băncilor, precum și suprafețele de pădure necesare pentru satisfacerea nevoilor de lemne de foc și construcții pentru săteni și comune.

În al doilea rînd, au fost expropriate toate suprafețele folosite prin embatic și loturile ținute, neîntrerupt, în arendă de către săteni, cel puțin cinci ani, în cazul în care aceștia și-au construit case, sălășuri, mori de apă, joagăre ori au făcut plantații de pomi fructiferi sau vie. Exproprierea s-a făcut în folosul taxațiilor, embaticarilor și jelerilor. De asemenea, au fost expropriate proprietățile rurale ale alienaților incurabili, ale curanzilor pe viață care n-au avut descendenți, precum și suprafețele de peste 50 jugăre deținute de absentiști.

În al treilea rînd, s-au expropriat toate suprafețele rurale cîștigate în perioada 1914—iulie 1921 și cele înstrăinate sub orice formă, după 1 noiembrie 1917 în baza ordonanțelor autorităților maghiare referitoare la restrîngerea liberei circulații a imobilelor. Proprietățile achiziționate, în special în timpul războiului, au fost considerate ca bunuri cîștigate imoral, deoarece, în timp ce țărînimea lupta în tranșee, sacrificîndu-și viața, agenți-samsari de tot felul au adunat averi fabuloase pe care, unii din aceștia, le-au plasat în proprietăți rurale. S-a avut în vedere,

³ Ion Iacob, *Chestiunea agrară în Ardeal*, 1924, p. 34.

în același timp, că autoritățile maghiare au introdus restricții — la început în părțile locuite de naționalitățile nemaghiare, apoi în întreaga Transilvanie — împotriva liberei circulații a fondului funciar. S-au exceptat de la expropriere vânzările realizate în conformitate cu ordonanțele Consiliului Dirigent nr. 1149 și 1150 din 1919, cele pînă la 10 jugăre făcute văduvelor, orfanilor și invalizilor de război, învățătorilor, preoților, agronomilor și țăranilor, precum și cele de peste 10 jugăre vindute pînă la data promulgării Legii de reformă agrară, cu aprobarea Consiliului Dirigent ori a Ministerului Agriculturii și Domeniilor.

În sfîrșit, au fost expropriate terenurile cultivabile, pășunile și gurile de munte deținute de diferiți proprietari particulari și anume: suprafețele de peste 30 jugăre în mediul rural și 10 jugăre în orașe care, în perioada 1904—1918, au fost arendate fără întrerupere; cele peste 50 jugăre în regiunile de șes care la data de 1 mai 1921 au fost arendate pe cel puțin un an de zile și necultivate de proprietarii respectivi, excepție făcînd cele arendate forțat în baza ordonanțelor Consiliului Dirigent și Comitetului Agrar din perioada 1919—1920; moșiile de peste 50 jugăre din zona de munte, 100 jugăre la deal și 200 jugăre la șes lucrate în regie.

În unele cazuri, avîndu-se în vedere cererile mari de împrumut, s-au expropriat de la proprietarii a căror ocupație principală nu era agricultura suprafețele de pînă la 10 jugăre. Moșiile stăpînite în indiviziune au fost reduse pînă la 50 jugăre partea fiecărui proprietar, iar acolo unde n-au putut fi satisfăcute pe deplin cererile îndreptățiților, pînă la 10 jugăre. Moșiile aceluiași proprietar, aflate în mai multe localități, au fost considerate, în baza legii, ca un tot, permițîndu-se celui în cauză să-și aleagă partea neexpropriabilă cu condiția ca suprafața ce i-a fost luată să fie potrivită pentru parcelare și să poată fi economiceste bine folosită. Partea rămasă proprietarului după expropriere forma, de regulă, un întreg economic cu investițiile principale aflate pe moșie. De asemenea, în special în zona de munte, unde cererile multor îndreptățiți nu au putut fi satisfăcute, s-au expropriat și unele suprafețe din proprietățile urbariale, posesorale și comunale. În zonele unde însă cererile de împrumut au fost mici sau mijlocii, în baza modificării — în septembrie 1922 — a articolului 22 din Legea pentru reformă agrară, s-au lăsat unor proprietari, e adevărat că în număr foarte mic, pînă la 500 jugăre teren cultivabil. În aceste cazuri, s-a avut în vedere numai moșiile pe care se aflau instalații industriale și crescătorii de animale.

Suprafața supusă exproprierii a avut o întindere de 310 665,1425 jugăre, repartizată pe categorii de proprietate în felul următor: 185 019,533 jugăre — particulară; 69 727,128 jugăre — stat; 29 360,390 jugăre — Societatea forestieră Reghin; 12 377,681 jugăre — instituții religioase; 4 752,782 jugăre — comunale; 3 493,965 jugăre — posesorale; 2 961,58 jugăre — foști coloni; 2 648,1501 jugăre — foști embaticari; 28,718 jugăre — școli neconfesionale; 48,1229 jugăre —

Banca Altruistă⁴. Aceasta înseamnă că sub imperiul legii de reformă argară a căzut circa 80 % din proprietatea moșierească particulară și 62 % din cea cu circulație închisă. Cea mai mare parte din această suprafață a constituit-o pădurile, ceea ce rezultă, printre altele, din situația de mai jos, întocmită de organele agricole județene în anul 1928, și în care n-au fost incluse o parte din suprafețele deținute de stat.⁵

Regiunea agricolă	Terenuri cultivabile	Pășuni	Păduri	Terenuri neproductive	Terenuri plantate cu vii și pomi	Diverse: parcuri, intravilane cariere etc.	Total jugăre
Band	16745,1136	5535,322	1048,69	527,1565	240,1117	633,1107	25131,1109
Mureșul de Sus	16785,1447	915,1269	2739,426	790,297	80,618	131,795	21443,101
Mureșu de Jos	7885,254	1188,417	3042,1041	691,760	237,1473	242,620	13287,1415
Miercurea Niraj	3250,937	988,515	4314,1291	92,735	57,271	127,345	8830,899
Reghin	14856,746	16042,721	148665,670	1689,934	93,1154	911,988	182258,1013
Teaca	15908,471	2672,546	3256,974	33,586	77,1044	272,375	22524,796
	75432,391	27342,590	163066,1276	4129,77	787,877	2718,972	273476,1033

Întinderea suprafețelor supuse exproprierii diferea de la plasă la plasă, în funcție de numărul și mărimea moșiilor respective. Cele mai întinse suprafețe cultivabile și de pășune le întâlnim în plășile Reghin și Teaca, iar cele acoperite cu păduri în Reghin și Miercurea Niraj. Suprafețele cultivabile reprezentau 27 % din totalul fondului funciar supus exproprierii, pășunile 9,99 %, iar pădurile 59,62 %.

Pe parcurs, suprafața măsurată pentru a fi expropriată a crescut, ajungând la 31 decembrie 1939 la 331 740,1425 jugăre⁶. Până la sfârșitul anului 1937, din această suprafață s-a expropriat o întindere de 207 335,954 jugăre, din care 151 750,907 jugăre (60 %) proprietate particulară și 55 585,47 jugăre (42 %) proprietate cu circulație închisă (6 964,832 jugăre de la instituțiile religioase; 28 715,913 jugăre — stat;

⁴ Arhivele Statului București, fond Comitetul agrar, județul Mureș, dos. 47/1925, filele 1—8.

⁵ Arhivele Statului Tîrgu Mureș, fond cit., dos. 302/1928, f. 14—15.

⁶ *Idem*, dos. 314/ 1925, f. 25.

14 715,913 jugăre — Societatea forestieră Reghin; 2 185, 03 jugăre — comune; 2 132,771 jugăre — compozesorate; 972,640 jugăre — diferite fundații; 368,588 jugăre — școli neconfesionale; 48,1229 jugăre — Banca Altruistă; 44 jugăre — foști coloni). Înseamnă că la această dată s-a expropriat circa 60 % din proprietatea particulară moșierească și 42 % din cea cu circuit închis de peste 100 jugăre. Dacă scădem terenurile compozesorale, urbariale și comunale, care înainte de reforma agrară se integrau de fapt în proprietatea țărănească, rezultă că s-a expropriat 67 % din proprietatea moșierească — individuală și de mină moartă — procent apropiat de media pe țară. Suprafața expropriată varia ca întindere de la zonă la zonă, cele mai multe terenuri fiind expropriate în regiunile agricole Reghin și Mureșul de Sus. În 1925, de pildă, situația pe regiuni agricole se prezenta astfel: Band — 13 311,1016 jugăre; Mureșul de Sus — 9 813,130 jugăre; Mureșul de Jos — 4 533,414 jugăre; Miercurea Niraj — 4 661,1343 jugăre; Reghin — 76 923,463 jugăre⁷.

Deși exproprierea a început în toamna anului 1922, volumul cel mai mare de lucrări în materie de reformă agrară a avut loc însă începând cu 1924, când de fapt s-au întocmit primele situații sinteză, spre deosebire de celelalte județe ale țării unde lucrările de expropriere, pe baza legislației din 1921, s-au situat mai ales în anii 1922—1923. Dacă la 1 mai 1924 suprafața expropriată atingea 57,933 jugăre, în anii următori curba care arăta evoluția suprafețelor expropriate este în creștere. Astfel, la sfârșitul anului 1924 suprafața expropriată se cifrează la 107 948,109 jugăre, în 1934 la 202 597,147 jugăre, ajungând în 1937 la 207 335,954 jugăre.

Suprafețele expropriate au cuprins terenurile cultivate cit și pășunile și pădurile. Potrivit datelor statistice, întocmite de organele locale, situația fondului expropriat, în jugăre, după categorii de folosință, în perioada 1924—1934, era următorul⁸:

	Suprafața cultivabilă	Pășuni	Păduri	Neproductiv	Diverse suprafețe	Total
1924	31 452,61	20 893	55 590	—	13,48	107 948,109
1925	27 374,748	23 278,985	50 653,133	442,569	440,1750	109 038,658
1927	37 945,1178	30 176,1277	102 279,1538	1 408,1471	745,1707	172 652,744
1928	39 894,1650	36 267,1557	104 651,15	1 800,751	1 640,1386	178 339,183
1934	44 545,1649	45 492,883	108 801,850	765,526	1 513,1142	202 597,147

⁷ *Idem*, dos. 316/1925, f. 1—2.

⁸ *Idem*, dos. 316/1927, f. 2—5; 287/1931—1932, f. 23—24; 268/1937, f. 46.

Aceasta înseamnă luînd, de pildă, anul 1934 că din totalul de 331 740,1425 jugăre care a căzut sub prevederile Legii agrare, a fost expropriată o suprafață de 202 597,147 jugăre, adică 62,50 % din pămînturile conscrise în vederea aplicării reformei agrare.

Spre deosebire de situația generală pe țară, conform căreia cele mai întinse suprafețe expropriate le-au constituit cele cultivabile, în județul Mureș, marea majoritate a pămîntului expropriat l-a constituit pădurile, o parte din aceste suprafețe, au fost destinate pășunilor. Suprafața pădurilor expropriate reprezintă 53,20 %, a pămîntului cultivabil 22,00 %, iar a pășunilor 22,02 % din fondul funciar căzut sub prevederile Legii de reformă agrară. Pe regiuni agricole suprafețele expropriate (în jugăre) după categoriile de folosință, se prezentau, în toamna anului 1927, în felul următor⁹:

	Cultivabil	Pășuni	Păduri	Neproductiv	Alte terenuri	
Band	12 103,281	4 514,214	239,1257	246,1305	142,56	17 246,413
Mureșul de Sus	5 878,1477	2 359,1064	2 333,1233	95,288	128,812	10 796,74
Mureșul de Jos	4 367,1415	964,1	1 867,1173	290,610	83,1516	7 573,1515
Miercurea Niraj	1 835,896	3 270,803	4 850,676	18,760	68,1356	10 043,1291
Reghin	7 989,1594	12 632,199	86 010,758	690,491	276,684	107 599,576
Teaca	7 003,852	5 640,495	3 513,348	186,74	99,349	16 442,568
	39 179,115	29 380,1176	98 815,645	1 527,328	699,1073	169 701,1273

Majoritatea suprafețelor rămase moșierilor, după efectuarea expropriării, le-au constituit cele acoperite cu păduri; situația diferă însă de la o regiune agricolă la alta. În regiunea agricolă Teaca, de pildă, această suprafață avea o întindere de 780,225 jugăre, în timp ce în regiunea Reghin a fost estimată la 81 382,783 jugăre, lucru ce rezultă și din tabelul de mai jos întocmit pe baza datelor statistice din 1928¹⁰:

⁹ *Idem*, dos. 302/1928, f. 1—3.

¹⁰ *Idem*, f. 15—16.

	Suprafața culti- vabilă	Pășuni	Păduri	Nepro- ductiv	Alte su- prafețe	Total
Band	4 503,657	1 015,908	808,412	281,260	1 199,788	7 808,875
Mureșul de Sus	9 027,1333	228,765	1 391,242	918,661	251,355	11 817,206
Mureșul de Jos	3 416,1083	194,1103	1 290,1266	424,116	470,1373	5 697,189
Miercurea Niraj	1 153,64	80,00	2 183,1012	85,620	166,496	3 668,591
Reghin	5 897,1148	3 740,171	81 382,783	1 635,1432	964,175	93 610,1009
Teaca	4 942,1407	125,931	780,225	199,923	405,660	6 388,1886
	28 941,892	5 384,678	87 836,740	3 544,812	3 284,1275	128 991,1257

Rezultă că la această dată cea mai întinsă suprafață de teren a rămas moșierilor din regiunea agricolă Reghin care, în marea ei majoritate, era constituită însă din păduri. Suprafața cultivabilă rămasă proprietarilor a fost de 28 941,892 jugăre, adică 23 % din terenurile neexpropriate. Cele mai întinse suprafețe cultivabile au rămas proprietarilor din regiunea agricolă Mureșul de Sus, iar pășuni celor din Reghin. Pășunile se cifrau la 5 384,678 jugăre, adică circa 4 % din suprafețele rămase moșierilor.

Repartizarea pământului celor îndreptățiți s-a făcut pe baza tablourilor întocmite de comitetele locale create în toate așezările județului; începînd cu luna august 1922 aceste tablouri au fost discutate și cercetate de comisiile de ocol. Cei îndreptățiți la împrăștiere au fost trecuți în tablouri în ordinea de preferință stabilită de articolul 134 din Regulamentul de aplicare a Legii de reformă agrară. Au fost preferați, în primul rînd, sătenii fără sau cu puțin pământ, invalizii, văduvele și orfanii de război, voluntarii și cei mobilizați prin ordinul Consiliului Dirigent. În general s-au stabilit nouă categorii de îndreptățiți, numărul lor variînd de la comună la comună. În comuna Gurghiu, de pildă, s-au stabilit categoriile I—IV, VI și IX, iar în Cașva I—IV¹¹. În tablouri n-au fost înscrise cei care au comis acte de trădare împotriva statului român, dezertorii și cei care au refuzat să fie mobilizați în baza ordinului Consiliului Dirigent, alienații (cu excepția foștilor mobilizați) și cei care din orice cauză stau sub curatelă ori tutelă prelungită.

¹¹ *Idem*, dos. 318/1922—1923, f. 1—5.

Copiile certificate după hotărârile comisiilor de ocol au fost trimise primăriilor comunale pentru a fi afișate timp de 5 zile. Data și durata afișării s-a constatat prin procese-verbale care au fost înaintate comisiilor de ocol. În timp de 15 zile de la expirarea termenului de afișare, cei nemulțumiți puteau face apel la comisia județeană de împrăștiere. În unele cazuri însă tablourile de împrăștiere nu au fost supuse revizuirii cu toate că în acestea figurau și unii neîndreptățiți.

Suprafața de pământ expropriată nu a fost însă distribuită imediat celor îndreptățiți și comunelor. Cu câteva excepții în care terenurile au fost date în folosință provizorie sau în proprietate definitivă, în rest pământul expropriat a rămas în majoritatea lui, pînă în perioada 1927—1928, cînd de fapt s-au înregistrat operații masive de împrăștiere, în administrarea Consilieratului agricol județean. În schimbul folosirii suprafețelor cu care urmau a fi împrăștiți, țăranii au fost obligați să plătească arendă în bani statului care a achitat-o moșierilor. Aрендările forțate s-au menținut numai dacă mărimea lotului dat în folosință a fost cea stabilită prin lucrările și dispozițiile referitoare la împrăștiere. Arenda plătită era egală cu prețul regional dublat ca și în perioada dinainte de 1921. Regimul arenzilor forțate a încetat acolo unde împrăștiările au fost făcute definitiv. S-a renunțat însă, în baza ordinului Centralei obștilor sătenești și a cooperativelor agricole nr. 340 din 14 august 1924, la contractele de arendare. Consimțămîntul sătenilor arendași și condițiile de arendare au fost stabilite printr-un proces-verbal încheiat în fața autorităților comunale. Arenda stabilită pentru pământul cultivabil și pășune n-a constituit, în general, o povară pentru țăranii, în sensul că aceștia au putut-o achita. Moșierului Zoltán Bánffy i s-au plătit, de exemplu, pentru cele circa 445 jugăre pășune și finăț arendate obștei din Breaza, următoarele sume: 15 600 lei în anii 1924—1925; 29 522 lei în 1926; 34 939 lei în 1927 și 27 358 lei în 1928¹².

Pământul expropriat a fost parcelat în loturi a căror mărime n-a trecut, de regulă de 5—7 jugăre. Din loturile parcelate s-au reținut suprafețele necesare pentru trebuințele de interes general, cultural, economic, social, militar, educativ etc. Pentru construcții de școli și biserici în comune s-au expropriat pînă la 21 jugăre. De această prevedere au beneficiat în special comunele românești, unde în condițiile stăpînirii dualiste, bisericile și școlile au avut o situație precară. Situația rezervelor de interes obștesc se prezintă, pe ani, în felul următor: 1925 — 6 703,788 jugăre; 1927 — 9 495,418 jugăre; 1928 — 12 321,1056 jugăre; 1934 — 13 179,752 jugăre¹³. Cele mai întinse suprafețe din aceste terenuri au fost afectate pentru biserici, sesii parohiale, școli și rezerve de stat. În 1928, de pildă, situația repartizării celor 12 321,1056 jugăre rezerve de interes obștesc se prezenta astfel¹⁴:

¹² Arhivele Statului București, fond Reforma agrară din 1921, județul Mureș, dos. 26/1929, f. 34—39.

¹³ Arhivele Statului Tîrgu Mureș, fond cit., dos. 316/1925, f. 8—9; 302/1928, f. 7—8; 319/1926, f. 19.

¹⁴ *Idem*, dos. 302/1928 f. 8—10.

— școli de agricultură	40	jugăre
— ferme model și pepinării	30,6	jugăre
— vii și pometuri	24	jugăre
— pășuni de munte	2 871,613	jugăre
— loturi model (agricole, plante medicinale, serviciul agricol etc.)	613,348	jugăre
— lot zootehnic	893,185	jugăre
— personal serviciu silvic	129,185	jugăre
— cantoane pentru șosele și C.F.R.	257,931	jugăre
— spitale, infirmerii etc.	17,473	jugăre
— cîmpuri de trageri și exerciții	143,850	jugăre
— terenuri de sport	381,1529	jugăre
— școli primare, normale, donații învățători etc.	2 282,1416	jugăre
— biserici, sesii parohiale	3 486,568	jugăre
— cimitire	76,899	jugăre
— drumuri publice și de exploatare	698,782	jugăre
— cămine culturale	49,1485	jugăre
— teren necultivabil	518,492	jugăre
— case comunale	57,1246	jugăre
— muzee	15,159	jugăre
— alte întrebuințări	28	jugăre

În baza articolului 107 din Legea de reformă agrară și a articolelor 142—143 din Regulamentul de aplicare a acesteia, după rezervarea suprafețelor de interes general, s-a trecut la constituirea pășunilor și pădurilor comunale. Suprafețele pentru constituirea de pășuni comunale au fost expropriate din suprafețele deținute de stat, diferiți proprietari particulari, unele compozesorate, comune, instituții religioase și laice. Acolo unde suprafețele expropriate au fost insuficiente pentru constituirea de pășuni comunale, s-au expropriat poeni, goluri de pădure și unele suprafețe de pădure unde s-a pășunat o perioadă îndelungată. În acest fel s-a procedat, de exemplu, în zona Gurghiului și a Mureșului superior. Pășunile constituite trebuiau să servească tuturor locuitorilor din localitatea respectivă, proprietari de vite, indiferent dacă aveau sau nu pământ cultivabil.

La înființarea sau completarea acestor pășuni s-a avut în vedere, în cele mai multe cazuri, ca raportul dintre numărul capilor de familie și contingentul de animale să nu fie mai mare decât cel din 1913. În zona de munte s-a prevăzut ca pentru fiecare cap de familie să se acorde 10 jugăre, iar în cazul în care ocupația principală a locuitorilor este creșterea animalelor, această cotă să ajungă pînă la 22 jugăre. În regiunea de deal și șes s-au stabilit 5 și, respectiv, 2 jugăre pe cap de familie. În acest calcul a intrat și suprafața pășunilor existente (comunale, urbariale, compozesorate, ale comunităților de avere) cît și cele proprietate particulară. Situația pășunilor comunale constituite în urma exproprierii, pe ani, se prezintă astfel: în 1925 s-au constituit pășuni comunale în întindere de 26 048,1370 jugăre; în 1928 — 70 953,120 ju-

găre; în 1934 — 87 977,212 jugăre, ajungându-se în 1937 la 88 327,288 jugăre, ceea ce însemna o sporire, în comparație cu perioada dinainte de război, de peste patru ori. Până în 1933 toate terenurile expropriate și destinate ca pășuni în cuprinsul județului au fost predate comunelor, cu excepția întinderilor expropriate din Domeniul silvic Gurghiu care au făcut obiectul unui îndelungat proces între țărani și stat.

Ca și în cazul pământului cultivabil, întinderea pășunilor comunale diferea de la zonă la zonă. Cele mai întinse pășuni comunale au fost constituite în regiunea agricolă Reghin. În 1928, de exemplu, pășunile comunale constituite au fost repartizate pe regiuni agricole astfel¹⁵:

	Pășuni comunale înainte de expropriere	Pășuni comunale constituite pe baza Legii de reformă agrară	Pășuni posesoriale	Suprafața totală (jugăre)
Band	—	5 705,1536	1 625,159	7 331,95
Mureșul de Sus	153,978	2 667,1360	414,662	3 235,1400
Mureșul de Jos	212,788	1 908,1579	528,470	2 649,1237
Miercurea Niraj	1 223,09	2 536,1271	2 261,1590	6 021,1270
Reghin	1 667,970	51 538,1394	7 802,930	61 009,94
Teaca	—	6 594,980	1 016,788	7 611,168
	3 256,1145	70 953,120	13 648,1399	87 858,1064

În regiunile agricole Mureșul de jos și Miercurea Niraj pășunile comunale au fost constituite din terenuri expropriate anume pentru pășune, în Teaca și Band din terenuri afectate prin dispozițiune de parcelare și cele expropriate anume pentru pășune. În regiunea Reghin marea majoritate a acestor pășuni proveneau din exproprierea pădurilor afectate pentru pășune.

Au fost destinate deci comunelor, prin aplicarea lucrărilor de reformă agrară, suprafețe întinse de pășune care au asigurat locuitorilor din județ condiții mult mai bune pentru creșterea vitelor. Ca și în cazul improprietărilor individuale, unele comune au fost înzestrate, însă, cu suprafețe mici, iar altele n-au primit nici o suprafață, în special în zona de deal sau în localitățile unde s-a refuzat exproprierea pădurilor pen-

¹⁵ *Idem*, f. 18.

tru pășuni comunale ori distribuirea acestora cu ocazia împroprietăririi a poienilor de pădure.

Constituirea și completarea pădurilor comunale s-a făcut din pădurile deținute de stat și de moșieri, iar uneori din cele comunale, urbariale și composesorale în cazul în care întinderea lor a depășit limita fixată de lege. Suprafața lor s-a calculat după numărul capilor de familie, variind, în funcție de zona de relief, între 3—7 jugăre. Un accent deosebit s-a pus pe constituirea de păduri comunale în zona de munte unde ocupația principală a țăranilor a constituit-o creșterea animalelor și prelucrarea lemnului.

La fixarea acestor suprafețe s-a ținut seama și de pădurile urbariale, composesorale și comunale existente, întinderea lor intrând în suprafețele cu care urmau să fie împroprietărite comunele respective. Localitățile ale căror păduri — comunale, urbariale și composesorale — acopereau în întregime ori în parte trebuințele locuitorilor — pentru pășunat și lemne de foc — nu au fost împroprietărite. S-a avut în vedere totodată conservarea fondului forestier existent. Acest lucru rezultă, printre altele, și din instrucțiunile trimise de Ministerul Agriculturii și Domeniilor inginerilor agricoli însărcinați cu aplicarea Legii de reformă agrară în care se arată: „Propunerile privitoare la exproprierile pădurilor vor fi făcute cu cea mai mare scrupulozitate și numai în cazuri de absolută necesitate, adică când nu s-ar găsi nici un mijloc de a satisface necesitatea pășunatului; ele vor fi făcute excepțional și numai acolo unde, schimbându-se destinația pădurii, adică transformând-o în pășune, nu se atinge nici un interes general și când printr-o asemenea despădurire nu se dă loc la surparea terenurilor cu o pantă repede, la formarea de coroziiuni, ravene, torenți etc.”¹⁶.

Suprafața pădurilor destinate, prin împroprietărire, comunelor a fost estimată, în 1934, la 72 081,175 jugăre, ceea ce reprezintă circa 35% din totalul pământului expropriat în județul Mureș. Pe ani evoluția acestor suprafețe se prezintă astfel: 1925 — 55 080,1470 jugăre; 1927 — 63 495,208 jugăre; 1928 — 63 794,842 jugăre; 1934 — 72 081,175 jugăre¹⁷. Se observă că majoritatea suprafețelor destinate pădurilor comunale au fost repartizate localităților rurale în perioada 1925—1934, ritmul crescând în special începând cu 1926. Se pare că asupra acestei situații o influență pozitivă a avut-o manifestul guvernului din 1926 în care se arată: „Reforma agrară, opera guvernului Averescu din trecuta sa guvernare, va fi desăvârșită și completată prin întinderea ei în regiunile de bălți și păduri”. Ministrul agriculturii, C. Garoflid, a făcut următoarea subliniere pe marginea acestui manifest: „Există o lege a exproprierii pădurilor votată de trecutul guvern. Această lege prezintă dificultatea considerabilă de aplicare cu deosebire din punct de vedere financiar. Stadiul aplicării acestei legi este în curs. Cum însă din motive tehnice

¹⁶ Petre Antonescu, *Pădurile din Ardeal și Tratatul de la Trianon*, București, 1931, p. 22.

¹⁷ Arhivele Statului Tirgu Mureș, fond cit., dos. 316/1925, f. 13; 319/1926, f. 17; 302/1928, f. 7—8.

trebuie să mergem iute, intenționez să aplic această reformă deocamdată în regiunea munților, acolo unde lemnul este mijlocul de existență al populației"¹⁸.

Și în cazul pădurilor comunale suprafața cu care au fost improprietărite diferitele localități diferă de la comună la comună, de la regiune la regiune. În 1928, de pildă, pădurile comunale au fost repartizate, pe regiuni agricole, astfel:¹⁹

	Păduri comunale dinainte de expropriere	Păduri comunale constituite pe baza Legii de reformă agrară	Păduri com- posesorale	Suprafața totală (jugăre)
Band	—	297,333	112,529	409,862
Mureșul de Sus	1 459,1031	2 339,935	15,638	3 814,1004
Mureșul de Jos	42,241	1 318,1164	97,1001	1 458,806
Mircurea Niraj	1 451,1100	4 848,1476	5 291,990	11 592,366
Reghin	3 838,311	50 954,417	17 419,1366	72 212,1414
Teaca	—	4 035,1317	—	4 035,1317
	6 792,483	63 794,842	22 936,1324	93 523,1049

Cele mai întinse suprafețe de pădure au revenit regiunilor agricole Reghin și Mircurea Niraj. De asemenea, s-au constituit păduri comunale și în regiunile unde în trecut nu au existat suprafețe afectate pentru acest scop, cum a fost în cazul regiunilor agricole Band și Teaca.

Pământul cultivabil expropriat, a fost, în marea lui majoritate, atribuit țăranilor îndreptățiți, conform prevederilor Legii de reformă agrară. Până în 1937 s-a atribuit celor îndreptățiți o suprafață de 34 264,1490 jugăre, adică 10,65% din întreaga suprafață expropriată. De aceste loturi au beneficiat 16 926 țărani din totalul de 24 630 îndreptățiți trecuți în tablouri, adică 68,72%²⁰. O întindere de 1 808,517 jugăre a fost atribuită unui număr de 9 037 țărani pentru construirea de case. Ca și în cazul exproprierii, improprietărirea a înregistrat o curbă ascendentă

¹⁸ *Viața agricolă* (XVIII), nr. 8 din 15 aprilie 1926, p. 252.

¹⁹ Arhivele Statului Tîrgu Mureș, fond cit., dos. 302/1928, f. 19.

²⁰ *Idem*, dos. 268/1937, f. 46.

ajungându-se de la 636,359 jugăre în 1925, la 34 264,1940 jugăre în 1937, conform tabloului de mai jos:²¹

Anul	Numărul îndreptățiților	Numărul împroprietăriților	Numărul neîmproprietăriților	Suprafața atribuită (în jugăre)
1925	—	—	—	636,357
1927	—	3 993	—	8 149,897
1928	22 608	13 856	8 752	13 787,142
1930	24 311	15 463	8 848	28 429,1044
1937	24 630	16 926	7 704	34 290,582

Rezultă că terenul cultivabil trecut, în urma împroprietăririi, în proprietatea săracimii satelor a reprezentat 10,24 % din suprafața cultivabilă a județului și 43 % din suprafețele deținute de gospodăriile de pînă la 10 jugăre, 22 % din întinderea din posesia gospodăriilor cu pînă la 20 jugăre și 12 % din proprietățile cu pînă la 100 jugăre. Raportînd la suprafața cultivabilă înseamnă că prin reforma agrară terenurile deținute de țărănimea cu pînă la 5 jugăre s-au dublat, ceea ce se va răsfrînge pozitiv asupra situației lor materiale și spirituale.

Cei 16 926 țărani împroprietăriți reprezentau 92 %, 64 % și, respectiv 50 % din gospodăriile ce dețineau suprafețe cultivabile în întindere de 0—10 jugăre, 0—20 jugăre și, respectiv, 0—100 jugăre, ceea ce reliefează creșterea considerabilă a gospodăriilor țărănești. Cel mai mare număr de săteni împroprietăriți s-a înregistrat în regiunile agricole Teaca și Band, unde peste 90 % din cei îndreptățiți au intrat în posesia unor suprafețe de pămînt.

Un număr însemnat de țărani, reprezentînd 32,28 % din cei întreptățiți, n-au primit însă nici un lot de pămînt. Situația cea mai critică din acest punct de vedere s-a înregistrat în satele din regiunea agricolă Reghin, unde peste 60 % dintre țăranii îndreptățiți n-au fost împroprietăriți cu pămînt cultivabil, cauza principală constituînd-o existența unui fond redus de teren propice culturilor, cu toate că în această zonă marea proprietate avea o pondere însemnată în structura proprietății funciare din județ. În comuna Subcetate, bunăoară, n-au fost împroprietăriți 138 de îndreptățiți în marea lor majoritate „buni români și țărani care și-au vărsat singele pentru întregirea neamului” din lipsă de teren cultivabil expropriat²². În unele cazuri, excluderea de la împroprietărire

²¹ *Idem*, dos. 316/1925, f. 13; 151/1926—1930, f. 100; 302/1928, f. 13—14; 287, 1931—1933, f. 24.

²² Arhivele Statului București, fond cit., dos. 576/1936—1937, f. 116.

a celor îndreptățiți s-a făcut în favoarea unor săteni cu situație materială mai bună. Țăranii săraci din comuna Apalina subliniau într-un memoriu că „mulți indivizi cu șapte sau mai multe jugăre de pământ au fost împroprietăriți, iar o mare parte dintre locuitorii fără avere n-au primit niciun petec de pământ”²³. Aceeași situație au relatat-o și țăranii din Ibănești la 8 iulie 1930. „La împărțirea pământului au căpătat din partea comunei Ibănești unii oameni din sat care au avut deja pământ propriu și nouă care nu avem nimic nu ni s-a dat deloc nimic”²⁴.

O situație asemănătoare s-a înregistrat și în comuna Sincraiul de Mureș unde aplicarea reformei agrare, „această frumoasă operă de binefaceri”, a început în anul 1922 când „s-a întocmit primul tablou de împroprietăriți cu foarte mult dezinteres”, în listele respective fiind trecuți unii săteni care nu aveau dreptul de a beneficia de pe urma reformei agrare, în timp ce o seamă de țărani săraci au fost omiși. În perioada 1922—1930, cei neîndreptățiți au bătut în dese rînduri la ușa autorităților dar au fost „alungați, respinși și tratați ca niște adevărați copii vitregi ai unei patrii” pentru care și-au vărsat sîngele și pentru care erau hotărîți „a muri în fiecare moment”. Modul cum cei în drept au înțeles să aplice Legea de reformă agrară a avut ca efect rămînerea unui număr de 40 de capi de familie cu cîte cinci—zece copii „pe străzi, flămînzi și supuși celei mai groaznice mizerii”. Acești țărani devotați patriei, încrezători în viitorul fericit al României, nu se milogesc în petițiile adresate autorităților și regelui ci, pe un ton răspicat, cer un drept ce le aparține și pentru care ei, moșii și strămoșii lor, au luptat în decursul vremii. „Cerem maiestate să se steargă din tablou oamenii care au cîte 5—6 jugăre de pământ propriu și care prin niște împrejurări neînțelese de noi au fost totuși împroprietăriți cu lotul complet de 1 1/2 jugăre. Cerem să fie înscrși în locul acestora acei care nu au nici o bucată de pământ și nu au din ce trăi. Cerem ca aceste mici loturi de pământ să fie măsurate barăm în jumătate și în partea de est a comunei în pămînturi mai bune, nu numai pe deal și pămînturi slabe. Cerem ca cătunul Beșa, separat de comuna mamă, să primească pășune de vite în apropierea sa fiindcă este la depărtare de 7—8 km de pășunea principală. Cerem ca pămîntul expropriat în hotarul acestei comune și fosta comună Cornățel să fie destinat numai intereselor locale ale noastre și să nu se dea pămînt nici unei persoane sau instituții străină de comună pentru că pămîntul este foarte puțin și nu satisface nici cerințele noastre”²⁵.

În alte cazuri, e adevărat în număr mic, au fost excluși de la împroprietărire țărani care „au luat parte la lupta de la Mărășești, luptînd în pielea goală pentru patria română”²⁶ și cărora în timpul războiului li s-a promis pământ. „Părintele nostru rege, se arată în memoriul voluntarilor din Șincai adresat la 7 mai 1930 lui Iuliu Maniu, ne-a pro-

²³ *Idem*, dos. 63/1930, f. 128.

²⁴ *Idem*, f. 181—182.

²⁵ *Idem*, f. 205—208.

²⁶ *Idem*, f. 216.

mis voluntarilor pământ cite 7 hectare cînd ne aflam pe front în batalionul I și II de voluntari care luînd parte pe la Mărășești și Peunești acum cu inima zdrobită și cu fața acoperită de rușine la toți care ne știu că am fost voluntari ne zic în față că ce folos avem că am luptat pentru neamul nostru, că nu ne mai ia nimeni nici într-o considerare. Ne pare foarte rău cînd auzim așa improșcături căci ne doare foarte rău inima căci cit de cu drag am pășit noi pentru neamul românesc. De multe ori credem că mai bine am fi murit și noi pe lîngă dragii, scumpii frați căzuți pe front... Credem că noi foștii voluntari am merita mai mult loc la reforma agrară, căci noi ne-am pus capul pentru neam și țară căci de nu am fi putut cîștiga, n-am fi putut a ne mai întoarce la vetrele noastre prin Ardeal, căci de bună seamă ne-ar fi așteptat glonțul sau streangul; iar că am avut norocul de la Dumnezeu sfîntul de s-a putut întregi neamul românesc și sîntem întotdeauna cu dragoste către țară și sîntem gata a ne jertfi în orice moment pentru scumpa noastră patrie; dar credem că am merita ceva în locul de rezervă, nu cerem ce nu s-ar putea, fără numai ce se poate și credem că am merita; cel puțin ar vedea și contrarii noștri că nu ne-a uitat țara și neamul nostru²⁷.

Nu s-a avut în vedere, în toate cazurile, că improprietărirea acestor țărani care s-au înrolat în armata română era o binecuvîntare națională, o răsplătă pentru jertfele aduse. De fapt, într-un material întocmit de Ministerul Agriculturii și Domeniilor la 2 august 1932 se subliniază că „statele își consolidează unitatea și siguranța viitorae prin întărirea elementelor patriotice și prin menținerea, cu toate mijloacele, a cultului virtuților militare și cetățenești, a căror reprezentanți în provinciile alipite sînt în primul rînd voluntarii”. Deci, în concepția forului suprem agrar era „ca prin stricta și corecta aplicare a legilor țării, să facă din foștii voluntari cetățeni fruntași în interior și paznici vigilenți la graniță²⁸”. Aceasta n-a împiedicat organele însărcinate cu aplicarea Legii de reformă agrară să excludă pe unii voluntari de la improprietărire, ceea ce a provocat nu numai nemulțumirea acestora, dar și năruirea crezului în promisiunile autorităților și guvernului. „Fiecare partid ne promitea și la sfîrșit numai cu promisiuni am mai rămas” subliniau voluntarii și invalizii de război din Corbu într-o petiție adresată la 25 iunie 1931 Ministerului Agriculturii și Domeniilor²⁹. Foștii voluntari din Cașva, cînd au cerut să li se facă dreptate, în sensul de a fi improprietați conform legii agrare, autoritățile le-au răspuns: „că așa vă trebuie vouă voluntarilor și că din vîrfurile acelei coaste puteți sufla în trîmbiță³⁰”.

Reforma agrară, datorită unor abuzuri săvîrșite, a însemnat, în unele cazuri, un mijloc de îmbogățire pentru unele elemente, inclusiv din rîndul autorităților. Astfel, în timp ce mulți țărani din cartierul Remetea din Tirgu Mureș, unii dintre ei luptînd pentru înfăptuirea Ro-

²⁷ *Idem*, dos. 63/1930, f. 123.

²⁸ *Idem*, dos. 332/1932—1933, f. 192.

²⁹ *Idem*, dos. 312/1931, f. 190.

³⁰ *Idem*, dos. 332/1932—1933, f. 149.

mâniei Mari unde pot vorbi „limba românească nestingherit“, nu au fost împroprietăriți, în timp ce „acei care sînt spinele țării, aceia care ne-ar stinge viața într-o clipă“ au primit „loturi chiar mai mult decît se cuvenea“³¹. De asemenea, de pe urma reformei agrare s-au îmbogățit unii primari. Edificator în acest sens este cazul primarului din Toplița „care peste noapte a devenit bogat cu zeci de jugăre, în locurile cele mai bune“. Abuzînd de funcția deținută, a amenințat pe îndreptățiți că, în cazul în care nu-i vînd loturile primite, va lua măsuri să fie împroprietăriți cu cele mai proaste suprafețe, la distanțe foarte mari de comună. În felul acesta a reușit să pună mina pe cele mai fertile loturi, la prețuri derizorii „de la bieții necăjiți îndreptățiți la pămînt“. În comuna Sincrai au fost împroprietăriți țărani ce posedau 8—9 jugăre pămînt, în timp ce o serie de orfani, văduve și voluntari, toți țărani săraci, n-au primit nici o palmă de pămînt, fiind în situația de „a muri cu copii cu tot de foame“ din cauza „neglijenței conducătorilor comunei“ și a „conducătorilor reformei agrare“³².

O situație cu totul deosebită s-a creat în orașul Tîrgu Mureș, datorită modului cum au înțeles autoritățile să acorde celor îndreptățiți la împroprietărire pămînt cultivabil și locuri de casă. Un număr de 250 familii țărani săraci, orfani și invalizi de război, au fost excluși de la împroprietărire, încălcîndu-se astfel prevederile legii agrare. În perioada 1922—1930, văzînd că autoritățile județene nu le rezolvă cererile cu toate că existau suprafețe disponibile, au înaintat Comitetului Agrar și Ministerului Agriculturii și Domeniilor patru petiții, prin care au solicitat împroprietărirea cu cele 132 jugăre teren rezervă de stat. Acest teren, proprietatea orașului, care în decursul anilor a fost dat în arendă diferitelor instituții, a fost expropriat tocmai pentru a fi împroprietăriți cei îndreptățiți. Cu toate acestea, numai nouă țărani au fost împroprietăriți cu cîte un jugăr. O suprafață de 54 jugăre a fost dată în folosință armatei, făcîndu-se astfel un abuz, Ministerul Armatei refuzînd să renunțe la ea pe motivul că servește „nevoile unei instituții de stat căreia trebuie să i se dea precădere față de nevoile particulare“³³.

La 2 martie 1931 circa 500 de țărani, din cartierele orașului Tîrgu Mureș, au ținut în sala mare a primăriei municipale o adunare generală în care s-a luat atitudine împotriva abuzurilor autorităților. Totodată, s-a ales o delegație formată din 12 membri care să prezinte din nou prefectului doleanțele țăranilor și protestul lor, să-i ceară a face „o severă revizuire relativ la activitatea foștilor delegați“. Lucrările adunării au scos în evidență abuzurile de care au dat dovadă în timpul lucrărilor de împroprietărire atît unii funcționari cît și delegații aleși de țărani să le apere interesele care „au dispus după placul lor cu pămîntul destinat pentru cei îndreptățiți“. Astfel, un funcționar a dat 2 jugăre teren soacrei, secretarul comisiei județene a acaparat 20 de

³¹ *Idem*, dos. 67/1930, f. 235.

³² *Idem*, dos. 332/1932—1933, f. 7.

³³ *Idem*, dos. 63/1930, f. 187.

locuri de casă, un delegat a cerut de la un țăran pentru a-i susține cauza 500 lei și o cină, pământul fiind dat „la rude, prieteni și compliciti delegaților sau celor cu bacșiș”. De asemenea, au primit loturi unii preoți și funcționari cu situație materială bună. Adunarea a hotărât desțituirea delegaților și recomandarea prefectului a dispune arestarea acestora. S-a ales un număr de 8 delegați români și maghiari. Anii au trecut însă dar situația țăranilor din Tirgu Mureș nu s-a îmbunătățit. Ba mai mult, în anul 1937, primăria a hotărât evacuarea unor familii de pe unele suprafețe în vederea modernizării cartierului respectiv³⁴.

Numărul celor trecuți în tablourile de improprietărire a prezentat fluctuații însemnate, în special pînă în 1929, și nu s-a stabilizat definitiv nici după această dată. În cursul anilor a existat o stare de provizorat, în sensul că unii țărani, din cauza improprietăririi provizorie, au avut permanent nesiguranța păstrării loturilor date în folosință, iar alții, în decursul anilor, au fost radiați de pe tablourile de improprietărire ori adăugați ulterior. „Subsemnatul sînt om sărac și nu dispun de nici o avere. Cînd s-a făcut improprietărire am fost șters din tabel pe motivul că în acel timp eu am fost în vechiul regat pentru cîștigarea traiului de toate zilele. Eu am luat parte la războiul mondial începînd cu anul 1914 și pînă la terminare” se arată în petiția unui țăran din Sintioana de Mureș adresată la 6 iulie 1931 Ministerului Agriculturii și Domeniilor. Majoritatea acestor cereri au fost respinse de către autorități. „Nu se poate satisface nefiind înscrise pe tabloul de improprietărire, lucru ce nu se mai poate azi fiind prea tîrziu” glăsuia rezoluția pusă pe o astfel de cerere³⁵.

În baza Legii pentru preferință din iulie 1930 au mai fost improprietați o seamă de voluntari, invalizi, văduve și orfani de război. Așa de exemplu, în localitățile Budurleni, Stupini, Brăteni, Archiud, Ocnița, Sălcuța, Căpuș, Iclânzul, Iclandul Mare, Singeorgiul de Mureș, Mădăraș, Tiptelnice, Sintioana, Morești, Berghia, Sînmărghita, Band, Tirgu Mureș, Dileul Vechi, Șeulia și Dumbrăvioara au fost improprietați, în 1930, un număr de 138 invalizi, văduve și orfani de război³⁶. În general aceste improprietări s-au făcut din suprafețele rezerve de stat. În comuna Band, de exemplu, în vederea improprietăririi celor îndreptățiți a fost secăt un lac în întindere de 64 jugăre³⁷.

În întregul județ au fost distribuite deci pentru improprietărire individuală 34 290,502 jugăre. Cum această întindere trebuia să asigure necesarul unui număr mare de îndreptățiți, rezultă că improprietărire s-a efectuat pe loturi mici, uneori chiar sub un jugăr, fără ca pe această cale să se poată distribui pămînt tuturor celor îndreptățiți. Din cei 24 620 capi de familie rămași în tabele după revizuirea lor, au primit terenuri cultivabile un număr de 16.704 țărani.

³⁴ Arhivele Statului Tirgu Mureș, fond cit., dos. 313/1931, f. 2—3.

³⁵ Arhivele Statului București, fond cit., dos. 212/1931, f. 213.

³⁶ *Idem*, dos. 63/1930, f. 240 și următoarele.

³⁷ *Idem*, dos. 332/1932—1933, f. 53.

Loturile atribuite celor îndreptățiți au fost, în cele mai multe cazuri, mai mici decât cele prevăzute de Legea de reformă agrară. Cel mai mare lot stabilit a fost de 5 jugăre, numărul țăranilor care l-au primit fiind însă foarte mic. Explicația acestei situații trebuie căutată, așa cum am mai arătat, în întinderea relativ mică a suprafețelor cultivabile expropriate în comparație cu pășunile și pădurile. În 1928, de exemplu, situația împroprietăririi țăranilor cu loturi tip se prezenta, pe regiuni agricole, astfel:³⁸

	Nr. locuitorilor care au fost împroprietăriți ori cărora li s-au dat teren în folosință cu lotul tip (jugăre)						Nr. total al locuitorilor cu drept de împroprietărire	Nr. celor rămași ne-împroprietăriți
	1	2	3	4	5	Total		
Band	1 004	953	1 141	596	190	3 884	3 884	—
Mureșul de Sus	385	1 454	594	—	5	2 438	3 805	1 367
Mureșul de Jos	697	404	211	57	—	1 369	1 525	156
Miercurea Niraj	353	358	21	33	—	765	2 176	1 411
Reghin	993	1 460	295	218	33	2 999	8 817	5 818
Teaca	830	723	848	—	—	2 401	2 401	—
	4 262	5 352	3 110	904	228	13 856	22 608	8 752

Rezultă că 30,77 % dintre împroprietăriți au primit câte un jugăr cultivabil, 38,61 % câte două jugăre, 22,45 % câte trei jugăre, 6,52 % câte patru jugăre, iar 1,65 % câte cinci jugăre. Înseamnă că numai circa 8 % dintre împroprietăriți au primit loturi în întindere de 4—5 jugăre. Media pe județ s-a cifrat la 2,20 jugăre, cu mult sub media pe țară.

Faptul că unii îndreptățiți nu au beneficiat prin reforma agrară de întinderea de teren cultivabil ce li se cuvenea și că pășunile comunale, în multe cazuri, s-au constituit cu întârziere, au avut ca rezultat contestarea neîntreruptă de către țăranii a lucrărilor în problemă de reformă agrară și solicitarea la împroprietărire cu noi terenuri aflate în stăpânirea moșierilor ori a diferitelor instituții. Sub presiunea țăranilor, în multe cazuri, s-a revenit asupra unor decizii ale instanțelor de re-

³⁸ Arhivele Statului Țirgu Mureș, fond. cit., doc. 302/1928, f. 13—14.

formă agrară, în favoarea îndreptățiților. Numai într-un număr mic de cauze revizuirea deciziilor de expropriere s-a făcut în favoarea moșierilor. Astfel, în urma contestațiilor făcute, Comitetul Agrar a retrocedat unui număr de 19 proprietari o suprafață de 1 764,132 jugăre de pământ cultivabil și 894 jugăre pădure³⁹.

Exproprierea și improprietărirea s-au realizat într-un număr mare de ani, prelungindu-se, în unele cazuri, pînă în preajma celui de al doilea război mondial, ceea ce rezultă din datele oferite de următoarea situație:

	1924	1928	1930	1937
— Suprafața măsurată	8 272	89 253,632	156 873,166	205 651,785
— Suprafața defalcată	—	7 671,658	119 384,411	—
— Dispoziții de parcelare	—	5 041,1025	—	—
— Suprafața parcelată	—	1 786,1566	92 238,431	176 598

În 1937, deci după 15 ani de la votarea Legii de reformă agrară, lucrările de expropriere și improprietărire n-au fost terminate în județul Mureș; mai erau de măsurat, la 20 octombrie, suprafețele expropriate în 18 comune din regiunea agricolă Reghin și anume: Stînceni, Răstolița, Filea, Petriș, Gurghiu, Ibănești, Urisiul de Sus, Chiherul de Sus, Adrian, Iernuțeni, Apalina, Petelea, Mura Mică, Onuca, Breaza, Sintu, Reghin și Bilbor. De asemenea, dosarele lucrărilor din această regiune n-au fost depuse la cărțile funduare. La aceeași dată pentru zece comune (Toplița, Deda, Dumbrava, Aluniș, Mureșmort, Deleni, Solovăstru, Glăjărie, Cașva, Hodac) nu s-au întocmit, pentru toți improprietăriții, formele de punere în posesie definitivă. În vara anului 1938, Direcția aplicării reformei agrare, a cerut autorităților, „în vederea terminării lucrărilor de reformă agrară” în județul Mureș o situație privind: hotărârile de expropriere rămase definitive și încă neaplicate pe teren și numărul proceselor în problema de expropriere și improprietărire aflate pe rol. În mod expres ministrul agriculturii și domeniilor s-a interesat de modalitatea „soluționării grabnice” a lucrărilor de reformă agrară rămase restante și de procesele aflate „în curs în județul Mureș”⁴⁰.

Ritmul încet al executării lucrărilor de expropriere și improprietărire se datorește, în primul rînd, sistemului de lucru impus de Legea de reformă agrară. Avem în vedere, de pildă, faptul că procesele de expro-

³⁹ *Idem*, dos. 288/1922—1932, f. 142.

⁴⁰ *Idem*, dos. 270/1938, f. 32.

priere și improprietărire trebuiau să treacă prin mai multe complete de judecată, ceea ce a făcut, uneori, ca să nu se aplice spiritul legii. În unele cazuri, în special în perioada imediat intrării în vigoare a legislației agrare, instanțele de judecată locale și centrale, au complicat, prin procedură și conținutul hotărârilor, procesul de expropriere și improprietărire în unele comune, ceea ce a dus, nu numai la crearea de nemulțumiri ori de conflicte între țărani, moșieri și autorități, dar și la întârzierea lucrărilor de aplicare a Legii de reformă agrară. Unele din greșelile săvârșite de instanțele agrare au putut fi îndreptate numai după ani și ani de zile. De asemenea, o parte din hotărârile date de comisiile de ocol și cea județeană nu erau definitivitate și executorii deoarece, fie sătenii, fie moșierii sau autoritățile județene le-au atacat la Comitetul agrar unde rezolvarea lor mergea foarte încet. În anul 1927, bunăoară, la Comitetul agrar se aflau pentru revizuire 84 de dosare, iar la Serviciul administrativ din cadrul Prefecturii județului Mureș au fost înregistrate, în 1928, un număr de cca 60 de plingeri ale țăranilor și diferitelor comune⁴¹. Pînă în noiembrie 1932, cînd instanțele specializate în judecarea proceselor de reformă agrară au fost desființate, sarcinile lor fiind preluate de către instanțele de drept comun, nu au fost soluționate încă cererile comunelor de pe Valea Gurghiului și Valea Mureșului superior în problema pășunilor și pădurilor comunale.

Cînd guvernul liberal Brătianu declarase, la 1 ianuarie 1926, încheierea reformei agrare, în județul Mureș 45% din suprafața supusă exproprierii se afla încă în mina marilor proprietari. Situația nu era cu mult mai bună nici la 1 ianuarie 1927 cînd s-au declarat încheiate lucrările de reformă agrară în județele din Transilvania. La acea dată, mai era de expropriat peste 20% din suprafața moșierească iar dintre îndreptățiți au fost improprietăriți numai 25%. În procesul verbal din 28—29 martie 1928 încheiat cu ocazia ședinței comisiilor de ocol și județeană se sublinia că numai „în 24 de comune s-a făcut improprietărirea definitivă, lucrările de parcelare fiind trimise judecătorilor pentru a se trece în cărțile funduare”. S-a constatat, cu această ocazie, că „nu s-a trecut în cărțile funduare nici o comună improprietărită” cu toate că unele lucrări au fost trimise încă din anul 1924⁴².

Într-adevăr, la sfîrșitul anului 1928, reforma agrară a fost declarată încheiată numai în 61 de comune din totalul celor 240 de localități rurale. În 59 de comune, deși exproprierea a fost terminată, nu s-a trecut la măsurătoare și parcelare. Cauza întârzierii a fost pusă de autorități pe faptul că în plășile Miercurea Niraj, Toplița, Mureșul de Jos, Gurghiu, Eremitul și parte din Reghinul de Sus „încă nu e făcută transcrierea”. Situația, în jugăre, pe regiuni agricole se prezenta, la 7 decembrie 1928, astfel:⁴³

⁴¹ *Idem*, dos. 288/1922—1932, f. 177; Arhivele Statului București, fond Ministerul de Interne, dos. 477/1928, f. 13—15.

⁴² Arhivele Statului Tirgu Mureș, fond cit., dos. 288/1922—1933, f. 16.

⁴³ *Idem*, f. 172.

	Nemăsurat	Status quo	Defalcăt	Dispozitive de parcelare	Parcelat
Band	347,836	1 225,1448	2 297,884	515,1530	—
Mureșul de Jos	1 958,68	264,521	27,389	1 463,1565	—
Miercurea Niraj	8 890,423	852,465	—	—	—
Mureșul de Sus	2 019,591	143,766	71,668	698,426	—
Teaca	1 968,419	1 160,958	2 260,686	357,832	1 629,566
Reghin	73 902,1495	26 393,78	314,1231	2 005,1472	157,1000
	89 086,632	30 039,1026	7 671,658	5 041,1025	1 786,1566

Situația cea mai dificilă s-a înregistrat în regiunile agricole Miercurea Niraj și Reghin, unde circa 50 % din suprafața expropriată n-a fost măsurată.

Trebuie avut însă în vedere că cea mai grea operație a reformei agrare a constituit-o aplicarea pe teren a lucrărilor tehnice de expropriere și improprietărire. Măsurarea suprafețelor expropriate, parcela-re în loturi și distribuirea lor țăranilor au intrat în competența cadastrului. Operațiunea era dificilă avînd în vedere că și în județul Mureș, ca de fapt în toate județele din Transilvania, cu toate că proprietatea funciară era cadastrată, totuși nu era exactă, deoarece în anii războiului nu s-a mai operat în cărțile funciare transformările survenite. Ca urmare, cu ocazia măsurărilor s-a constatat, în unele cazuri, o neconcordanță între suprafața declarată de moșier la comisia de expropriere și improprietărire și între ceea ce s-a constatat la fața locului. Aceste diferențe, în minus sau în plus, au constituit atît cauzele adîncirii conflictului dintre țărani și moșieri, cît și obiectul justiției în materie de defalcare și măsurătoare cadastrală, ceea ce a contribuit la aminarea definitivării lucrărilor de expropriere și improprietărire. În 1938, de pildă, erau în curs de judecată în fața Tribunalului din Tîrgu Mureș dosarele privind pădurea expropriată a fi transformată în pășune comună pentru comunele Borsec, Bilbor și Corbu, cel referitor la fixarea prețului pășunii expropriate de la biserica reformată pentru Aluniș, precum și cele ce se refereau la contestațiile înaintate de sătenii din Filea și Răstolița împotriva modului cum s-a făcut defalcarea⁴⁴.

⁴⁴ *Idem*, dos. 269/1926—1938, f. 89.

Procedura împroprietăririi, potrivit Legii de reformă agrară, era greoaie. Inginerii cadastrului trebuiau să efectueze defalcarea porţiunilor expropriate. Pe baza acestei lucrări comisiile de ocol, în prima instanţă, cu avizul Serviciului agricol, au dat dispoziţiile de parcelare prin care s-a arătat suprafaţa cu care se împroprietăreşte fiecare îndreptăţit şi cea destinată rezervelor de interes local şi general. Aceste dispoziţii puteau fi atacate la comisia judeţeană şi la ultima instanţă de judecată. Conform dispozitivului, inginerii cadastrului purced la aplicarea pe teren a parcelării. Numai după ce această operaţiune a fost îndeplinită, îndreptăţiţii puteau fi puşi în posesia definitivă a loturilor ce li se cuvin, debitate cu valoarea lor şi apoi întăbulate la cantea funduară cu drept de proprietate.

La toate acestea trebuie menţionat faptul că şi în judeţul Mureş, ca de fapt în întreaga Transilvanie, ingineri cadastrali fiind în număr mic, n-au putut face faţă tuturor lucrărilor de reformă agrară. Aceştia, în 1927, din cauză că nu li s-au achitat lucrările efectuate au încetat lucrul. Neexecutarea lucrărilor ingineresti a ţinut în loc şi comisiile de expropriere şi împroprietărire în executarea sarcinilor ce le reveneau. La aceasta a contribuit şi faptul că instanţele respective erau prezidate de unul-doi magistraţi „care nu pot lucra în continuu pentru reforma agrară, fiind reţinuţi de lucrări judecătoreşti”⁴⁵.

La unele moşii expropriate nu s-au putut aplica liniile de defalcare din cauza nefinanţării acestor lucrări, ceea ce a avut o influenţă negativă asupra parcelării loturilor cu care urmau să fie împroprietăriţi ţăranii. Această situaţie s-a manifestat, în special, în perioada 1927—1930. La 17 decembrie 1927, de pildă, din cele 240 localităţi existente în judeţ, în 24 s-a efectuat împroprietărirea, în patru s-a terminat parcelarea şi verificarea, urmînd a se preda ţăranilor loturile; în 36 s-a întocmit dispozitivul de parcelare, parcelarea fiind în curs; în 16 s-a ridicat status-quo, iar în 111 nu s-a realizat nici o lucrare de împroprietărire; în 50 comune nu s-a făcut exproprierea. Un număr de 32 comune aveau dosarele la Comitetul agrar pentru rezolvare⁴⁶.

Imediat după venirea pe tron a lui Carol al II-lea, Direcţia Reformei Agrare a emis, la 5 iunie 1930, o circulară în scopul accelerării lucrărilor de reformă agrară. „Se observă că lucrările de reformă agrară merg greu. Cum interesul general este ca această mare reformă să intre cît mai repede în perioada definitivă, astfel ca pe de o parte cei împroprietăriţi să ştie care sînt loturile lor şi că posedă un titlu de proprietate, iar pe de altă parte să dispară lipsa de neîncredere în lucrările făcute, vă rugăm să puneţi tot interesul şi să luaţi măsuri pentru continuarea intensă a lucrărilor ca în timpul cel mai scurt posibil, operaţiunile pentru definitivarea reformei agrare să fie terminate. Dacă eventual sînt cazuri unde aceste lucrări stagnează, ne veţi arăta motivele pentru a lua

⁴⁵ Arhivele Statului Bucureşti, fond Reforma agrară din 1921, jud. Mureş, dos. 8/1926, f. 260.

⁴⁶ Arhivele Statului Tîrgu Mureş, fond cit., dos. 282/1922—1932, f. 176—177.

măsurile de îndreptare⁴⁷. De asemenea, în conformitate cu Legea de organizare a camerei de agricultură, din 1 iulie 1930, în comunele județului Mureș s-a constituit câte un comitet agricol local care avea ca scop discutarea și aplicarea tuturor măsurilor legate de dezvoltarea agriculturii, inclusiv măsurile pentru terminarea lucrărilor de reformă agrară.⁴⁸

Aceste măsuri nu au avut însă efectul scontat. Din raportul Consilieratului agricol județean, din 6 martie 1931, înaintat Direcției de Reforme Agrare, rezultă că la acea dată nu s-au rezolvat nici 10% din lucrările inițiate de comisia de reformă agrară din cauza lipsei de personal, precum și din lipsă de fonduri. Ba mai mult, începând cu 18 ianuarie 1932, operațiunile tehnice ale reformei agrare nu au mai fost finanțate de Ministerul Agriculturii, ci de județ, din bugetul Camerei de agricultură⁴⁹. Lipsa fondurilor a determinat ca ordinul Ministerului Agriculturii și Domeniilor prin care se cere județului să mărească numărul inginerilor în vederea accelerării lucrărilor de reformă agrară să nu poată fi tradus în practică, în special în ceea ce privește defalcarea cadastrală și studiile de transformare a pădurilor în pășuni comunale. De aceea, s-a dispus îngăduirea pășunatului în toate pădurile expropriate afectate pășunilor comunale chiar dacă nu a avut loc defalcarea. Problema nu a fost rezolvată nici prin crearea pe țară, conform deciziei Ministerului Agriculturii și Domeniilor nr. 193691 din 13 septembrie 1932, a trei comisii dintre care una răspundea de județul Mureș, în scopul luării celor mai eficiente măsuri în vederea urgentării lucrărilor de reformă agrară și în special a înzestrării comunelor cu pășuni și păduri⁵⁰.

Datele de care dispunem infirmă concluziile controlului efectuat în iunie 1931 de către Serviciul agricol din Direcția IV ministerială Cluj, conform cărora în județul Mureș lucrările reformei agrare sînt la zi, unele întirzieri fiind „atribuite exclusiv încetinirii lucrărilor de măsurătoare”⁵¹. Aceasta deoarece operațiunile tehnice privind exproprierea și improprietărirea au durat pînă în preajma primului război mondial, situația fiind de fapt caracteristică întregii țări⁵². În 1932 trebuiau executate următoarele lucrări: punerea în posesie în 20 comune, parcelarea și aplicarea parcelării în 32 comune, întocmirea dispozitivelor de parcelare pentru 15 comune, defalcări în 11 comune, ridicarea status-quo-ului în 23 comune⁵³. În 1938 un număr de 188 loturi expropriate din 20 comune nu erau măsurate, iar pentru 280 nu s-au întocmit referate de plată⁵⁴. În 1939 au continuat încă să fie improprietați unii țărani din așa-numitele terenuri de hrană a personalului silvic, care au trecut în

⁴⁷ Arhivele Statului București, fond cit., Generale, dos. 19/1930, f. 23.

⁴⁸ *Mureșul agricol* (I), nr. 1, 1930, pp. 1—2.

⁴⁹ *Buletinul Informativ al Ministerului Agriculturii și Domeniilor* (III), nr. 2 din 1 februarie 1932, p. 55.

⁵⁰ *Idem*, nr. 18 din 1 octombrie 1932, pp. 765.

⁵¹ Arhivele Statului București, fond cit., jud. Mureș, dos. 220/1931—1934, f. 112.

⁵² *Idem*, fond Ministerul de Interne, dos. 363/1936, f. 87.

⁵³ *Idem*, fond Reforma agrară din 1921, județul Mureș, dos. 340/1932—1935, f. 31.

⁵⁴ Arhivele Statului Tirgu Mureș, fond cit., dos. 269/1926—1938, f. 89 și 179.

patrimoniul serviciului agricol, așa cum a fost cazul celor 64 de îndreptățiți din comuna Suveica⁵⁵.

Plata lucrărilor de măsurătoare și parcelare a fost suportată de către împroprietăriți, suma ridicându-se la 120 lei pentru fiecare jugăr. Din această sumă, care era vărsată perceptorului fiscal, cca 50—80 lei reveneau statului, iar restul se plătea inginerilor care efectuau măsurătoarea și parcelarea. Mulți țărani, în special în perioada crizei economice, nu au avut posibilitatea să plătească aceste sume. „Dacă suma de 60 000 lei trebuie să o achităm numai pentru măsurătoarea celor 500 jugăre — subliniau țăranii din Ripa de sus — atunci cine știe ce sumă fabuloasă trebuie să achităm pentru restul pășunilor și pădurilor ce trebuie să mai primim. Sigur ne apropiem de un milion lei pentru măsurătoare plus costul lor, care va face circa un milion și jumătate, deci în total două milioane și jumătate; așa ceva ar însemna un dezastru economic pentru noi între împrejurările financiare de azi, când toate animalele noastre valorează abia un milion și jumătate”. Pentru a achita aceste spese țăranii erau puși în situația de a-și vinde „toate animalele” și de a pleca ca simpli zilieri în alte părți ale țării, „lăsînd pustii gospodăriile”. Avînd în vedere „situația financiară care-i sugrumă” și faptul că, chiar dacă ar „fi osîndiți la moarte” nu vor „putea plăti pentru că n-au de unde”, cer, pe de o parte, reducerea la jumătate a acestei sume, iar pe de altă parte, amînarea achitării ei⁵⁶.

La 15 octombrie 1931 țăranii din comunele Lunca Bradului, Stînceni, Răstolița, Deda, Văleni, Filea, Petriș, Ripa de Sus, Dumbrava, Aluniș, Maiorești și Roșia au cerut Ministerului Agriculturii și Domeniilor reducerea sumelor afectate măsurătorilor și transcrierii în cărțile funduare a suprafețelor primite prin reforma agrară. „Avînd în vedere starea financiară de azi și calitatea proastă a terenurilor cu care urmează să fim împroprietăriți, aceste taxe sînt absolut insuportabile, mai ales că trebuie să le plătim integral în decursul unui an. La caz că aceste dispozițiuni se vor menține, nici una din comune nu vor putea satisface ordinul de plată, fiind absolut lipsiți de parale și fiind taxele acestea cu mult mai mari ca și valoarea actuală a terenurilor ce urmează să le plătim. Cu aceste taxe dacă comunele ar dispune de numerar ar putea să-și procure teren de pășuni de calitate mult mai superioare, în care pe un jugăr ar putea pășuna cel puțin 5—6 vite, dar nu ca cele ce sînt expropriate pentru ele, din care la una vită mare trebuie 8—10 jugăre. Tot la fel e cauza cu terenurile pentru înființarea de păduri comunale⁵⁷. Țăranii din Deda au subliniat în memoriile înaintate autorităților că nu pot achita suma de 611 000 lei impusă ca taxă de măsurare și amenajare a suprafeței primite prin reforma agrară, aceasta cu atît mai mult cu cît „poporul sărac impus și cu alte dări destul de grele este ajuns în situa-

⁵⁵ *Idem*, f. 24.

⁵⁶ Arhivele Statului București, fond Reforma agrară din 1921, județul Mureș, dos. 208/1931, f. 3.

⁵⁷ *Idem*, dos. 340/1932—1935, f. 91.

ția de a renunța la aceste terenuri, iar ca consecință a lua bila cerșetoriei și lumea în cap⁵⁸.

Dintr-un raport al autorităților locale rezultă că la baza stabilirii valorii pământului expropriat au stat „prețurile de vânzare în localitate și în vecinătate în ultimii cinci ani dinainte de 1913, controlate cu cărțile funduare, precum și veniturile din acei ani, impozitul funciar, prețul regional de arendare, evaluarea fiind făcută în lei și leul egal cu coroana pentru arătură și finațe, iar pentru pășune leul egal cu două coroane”. În comuna Acățari, de pildă, după ce s-a ascultat punctul de vedere al proprietarilor și al delegaților sătenilor, s-a stabilit ca un jugăr pământ cultivabil să fie plătit cu 236—500 lei calitatea III și 24—500 lei calitatea a VII-a. Pentru pământurile de pe Valea Mureșului de calitate superioară s-au fixat următoarele prețuri: 2 000 lei jugărul arător și 2 400 lei jugărul teren pentru fină.

Acolo unde țăranii și moșierii n-au căzut de acord asupra prețului, evaluarea valorii pământului expropriat a căzut în sarcina Curții de Apel din Tirgu Mureș. S-a stabilit de această instanță până la 1 martie 1926, de pildă, prețurile pentru 106 moșii expropriate în județul Mureș, 40 în Tirnava Mare, 17 — Odorhei, 50 — Tirnava Mică, 17 — Ciuc, 8 — Brașov, 4 — Trei Scaune și 2 — Făgăraș⁵⁹. În 1927 numărul moșiilor din județul Mureș pentru care s-a stabilit valoarea suprafețelor expropriate a fost estimat la 153⁶⁰. În 1928 valoarea moșiilor expropriate a fost estimată la suma de 100 179 058,11 lei, fiind repartizată pe regiuni agricole în felul următor: Band — 15 206 266,64 lei; Mureșul de Sus — 8 413 566,54 lei; Mureșul de Jos — 9 047 275,92 lei; Miercurea Niraj — 3 447 397 lei; Reghin — 53 861 559,01 lei; Teaca — 10 202 993 lei⁶¹.

În 1930 s-au întocmit referate de plată pentru 307 moșii în suprafață de 93 565,930 jugăre și s-au dat definitiv în debit un număr de cetățeni împroprietăriți cu 40 500,971 jugăre, suma totală reprezentând 45 277 908 lei⁶². Până la 20 octombrie 1937 s-au întocmit referate de plată pentru 573 moșii cu o suprafață de 189 834,1631 jugăre în valoare de 98 525 294 lei, iar țăranii și comunele au plătit suma de 109 790 613 lei pentru o suprafață de 160 545,224 jugăre repartizate astfel: 26 152,437 jugăre loturi cultivabile; 1 808,517 jugăre loturi de casă; 44 898,1589 jugăre pășune comunale; 33 487,1291 jugăre pădure; 17,1340 jugăre terenuri ale taxaliștilor; 180 jugăre pământ neproductiv⁶³. Până la 1938 s-au încheiat operațiunile de debitare și, deci, se terminaseră pe deplin operațiunile de expropriere și împroprietărire pentru 189 834,163 jugăre, ceea ce reprezintă circa 92 % din întreaga suprafață expropriată, iar beneficiarii reformei agrare au plătit sumele datorate pentru o suprafață de 106 542,224 jugăre, adică pentru 50 % din terenurile expropriate.

⁵⁸ *Idem*, dos. 334/1932—1933, f. 3.

⁵⁹ Arhivele Statului Tirgu Mureș, fond cit., dos. 1/1922—1934, f. 125.

⁶⁰ *Idem*, dos. 269/1926—1938, f. 184.

⁶¹ *Idem*, dos. 302/1928, f. 11.

⁶² *Idem*, dos. 286/1926—1930, f. 101—102.

⁶³ *Idem*, dos. 268/1937, f. 46.

Neachitarea de către unii țărani și comune a valorii pământului primit se explica, pe de o parte, prin faptul că despăgubirile reprezentau o povară pentru beneficiarii reformei agrare, iar pe de altă parte, prin refuzul unora de a plăti sumele respective deoarece din cauza devalorizării, în decursul anilor, a leului, s-a mărit și valoarea reală a despăgubirilor. Încă din primii ani ai aplicării Legii de reformă agrară în vederea lămuririi celor împroprietăriți „asupra interesului plății integrale a pământului dobândit și beneficiilor ce decurg pentru ei din această plată”, Casa Centrală a Cooperăției și Împroprietăririi Sătenilor a ordonat organelor locale subordonate, să intensifice acțiunea de propagandă „printre locuitorii împroprietăriți, în sensul de a-i lumina și convinge la plata integrală a pământului dobândit”⁶⁴.

Țăranii nu erau de acord, în unele cazuri, cu plata sumelor ce reprezentau valoarea loturilor expropriate nu numai pentru că acestea erau ridicate în comparație cu prețul real al pământului în condițiile devalorizării leului și a posibilităților materiale de care dispuneau, dar și pentru că au considerat suprafețele cu care au fost împroprietăriți ca fiind proprietatea lor din cele mai vechi timpuri și care le-au fost răpite de cei avuți. Țăranii din comunele din zona Mureșului superior, de pildă, subliniau în memoriul din 15 octombrie 1931 adresat Ministerului Agriculturii și Domeniilor că în vederea achitării valorii pământului cu care au fost împroprietăriți vor trebui să-și vîndă vitele ceea ce va afecta proprietatea ce o păstrează „din tată-n fiu din timpuri vechi”, fiind în situația de a ajunge acolo unde erau „înainte de 1848”, deoarece trebuiau să se „abzică de la toate terenurile reformei agrare în favorul cui au fost, fiindcă pe ei nu-i costă nimic și nici nu i-au costat niciodată, fiind luate aceste terenuri prin brutalitate de la strămoșii noștri din timpuri arhaice”. În cazul în care vor fi siliți să plătească aceste sume, înseamnă că trebuie să dea dreptate celor ce au zis că „reforma agrară așa cum se aplică față de noi e o momeală, o minciună pentru oamenii ușor crezători”, fiindcă „proprietarilor le-au lăsat cel mai bun și mult teren, iar comunelor prăpăstiile de care marii proprietari nu aveau nici o lipsă, ba nici impozite nu plăteau” și care trebuia plătit de comune „cu bani grei sub diferite titluri”⁶⁵.

Țăranii din comuna Deda, cu toate că au fost împroprietăriți cu suficient pământ, au arătat că în localitate a „sălășluit mizeria” din cauză că nu pot plăti prețul suprafețelor expropriate. Doleanțele lor nefiind rezolvate, s-au adresat la 1 martie 1932 lui Bogdan Duică, în calitate de deputat al județului, rugîndu-l să intervină pentru ca prețul pământului cu care au fost împroprietăriți să fie eșalonat pe o durată de cel puțin 50 de ani „așa încît această greutate să fie împărțită pe mai multe generații care toate se vor folosi de acest teren”, preț în care să intre și taxele de administrare a pădurilor. În urma intervenției deputatului, Ministerul Finanțelor face cunoscut, la 11 iulie 1932, că s-a aprobat pen-

⁶⁴ Arhivele Statului București, fond Ministerul de Interne, dos. 541/1923, f. 6.

⁶⁵ *Idem*, fond Reforma agrară din 1921, județul Mureș, dos. 340/1932—1935, f. 91.

tru comuna Deda „ca plata prețului pădurii și pășunii cu care a fost improprietărită să se facă în 20 de ani”⁶⁶.

Situația era critică în special în ceea ce privește pădurile și pășunile comunale create prin reforma agrară. Aceasta deoarece s-a ordonat de organele centrale ca sumele necesare plății despăgubirilor să fie trecute în bugetele comunale. Până în octombrie 1932 majoritatea comunelor n-au prevăzut încă sumele respective, iar cele care le-au prevăzut nu le-au vărsat percepției, județul găsindu-se în situația că „au trecut 10 ani și comunele nu s-au îngrijit de plata acestor anuități pe care statul singur le-a achitat”. Situația fiind specifică întregii țări, Consiliul de Miniștri aprobă, în ședința din 13 septembrie 1932, prelungirea termenului de plată a anuităților pe timp de 20 de ani, pentru pădurile atribuite comunelor pe baza Legii de reformă agrară. Începând cu 10 octombrie 1932, în baza jurnalelor Consiliului de Miniștri nr. 753, 764 și 962/1932, s-a prelungit plata anuităților de la 10 ani la 20 ani pentru toate suprafețele pe care sătenii și comunele le-au primit prin reforma agrară⁶⁷. Prin această măsură nu s-a rezolvat însă problema plății anuităților, țăranii și comunele continuând să-și manifeste nemulțumirea față de prețul prea ridicat al acestor despăgubiri, considerând că acesta depășește cu mult valoarea reală a pământului cu care au fost improprietăriți. Cei 660 improprietăriți din comunele Rîpa de Sus, Rîpa de Jos, Dumbrava și Deda, bunăoară, cer regelui elaborarea unei legi „prin care să se rectifice și să se stăvilească greșelile și abuzurile diferitelor instanțe privitor barem la fixarea prețurilor pământului și mai ales a pădurilor dobândite prin reforma agrară”, deoarece unele autorități „interpretează prea greșit și chiar prea păcătos dispozițiile privitoare la legea reformei agrare” din care cauză fixează „în cele mai multe cazuri, prețuri de zeci de milioane”. Cer, de asemenea, ca prin o nouă lege să se precizeze „că în cazurile unde există contracte înregistrate în cărțile funduare în anii 1902—1913 privitor chiar la terenurile sau pădurile din cauză, sau în lipsa acestora la păduri învecinate și similare, prețurile nu vor putea întrece pe cele înscrise în acele contracte, iar clasele de fertilitate nu vor putea fi mai urcate decât cele din cadastru”. Cer, totodată, ca „venitul locurilor slabe și mai ales al pășunilor să se rectifice, stabilindu-se venitele reale căci comisiunile de recensămint — la aceste pămînturi — nu au lucrat după porunca legii, nici conform instrucțiunilor publicate în „Monitorul Oficial”, ci după tablouri șablonice impuse prea silnic și prin care au înscris evaluări care produc impozite mult mai mari decât venitele”, ceea ce a făcut ca țăranii să fie puși „în absolută imposibilitate de a le putea suporta”⁶⁸.

Țăranii considerau pe bună dreptate că s-a ajuns, în unele cazuri, la stabilirea acestor prețuri nereale din cauză că autoritățile au lucrat numai din birouri de unde au putut „vedea decât cimpii înflorite și cu-

⁶⁶ *Idem*, dos. 334/1932—1933, f. 3—5.

⁶⁷ Arhivele Statului Tîrgu Mureș, fond cit., dos. 288/1922—1932, f. 77.

⁶⁸ Arhivele Statului București, fond cit., dos., 412/1933—1934, f. 88.

rățate de orice obstacol, dar nici stînci și nici prăpăstii" prin care se chinuiesc să-și cîștige „pîinea amară de toate zilele”⁶⁹.

Abuzurile săvîrșite, în unele cazuri, în stabilirea prețului pămîntului precum și starea de spirit a sătenilor provocată de acestea, a fost surprinsă bine de prefectul județului în raportul înaintat la 28 noiembrie 1931 Ministerului Agriculturii și Domeniilor. „Art. 52 din legea pentru reforma agrară prevede ca la stabilirea prețului pădurilor expropriate se va avea în vedere ca prețul fixat să nu întreacă mijlocia prețurilor din regiune, din ultimii cinci ani înainte de 1913, deci mijlocia anilor 1908—1913. În ultimul timp însă o bună parte a comunelor din acest județ, improprietărite cu păduri, ne reclamă că fie comisia județeană, fie în unele cazuri chiar Curtea de Apel, fixează exagerat prețurile pădurilor expropriate, la sume care întrec nu numai media prețurilor din 1908—1913, ci chiar și prețul de piață de azi. În afară de prețurile ridicate fixate pentru păduri, se mai fixează de aceste organe în mod cu totul arbitrar contrar dispozițiilor legii și datele de cînd trebuie să curgă plata dobinzilor pentru prețul de expropriere. În general am constatat că odată cu marea operă socială de expropriere și improprietărire, nu a putut fi împiedicată, cei interesați la compromiterea ei vădesc o tendință de a distruge din temelii cel puțin efectele ei. Prin intervenții cer a obține să fixeze prețurile terenurilor la sume exagerate. Astfel se alarmează populația și se permanentizează în comună o stare de agitație periculoasă pentru ordinea și liniștea publică. Intervențiile ce se fac, precum se poate vedea din cazuri date, au avut succesul dorit. Prețurile au fost fixate la sume atît de exagerate încît locuitorii comunelor interesate, față de greutatea situației economice de azi, cînd numai cu greu pot face față și plăților necesitate de paza și administrația pădurilor, s-au alarmat văzîndu-se în situația imposibilă de a plăti la prețurile fixate și anuitățile scadente. Urmarea este că locuitorii sînt cuprinși de o stare de profundă nemulțumire și o permanentă agitație. Și cu tot dreptul deoarece ei văd că legea spune una și cei ce sînt chemați a aplica dispozițiile respective legi, spre a lovi în populația săracă a comunelor improprietărite, sînt în stare de a călca peste toate dispozițiile legii, dînd acesteia o interpretare favorabilă pentru proprietari. Deciziunile de fixare a acestor prețuri sînt întotdeauna bazate pe avizul vreunui expert de instanță, — expert care avînd la suflet numai interesul proprietarilor își dă avizul care este neopozabil — la prețuri adesea fantastice. Organele chemate pe urmă a fixa prețurile se cred acoperite de aceste avize, și fără a mai cerceta dacă ele sînt juste sau nu, dau deciziunile așa cum cere expertiza în unire cu dorința proprietarilor. Aproape în nici un caz nu se ia în considerare și interesele comunelor aproape toate românești...”⁷⁰.

Unii țărani, ca cei din Ogari, de exemplu, din cauza neputinței de a debita sumele datorate au fost „siliți a abzice” de loturile primite prin reforma agrară. Casa Centrală a Improprietăririi a atras atenția autori-

⁶⁹ *Idem*, dos. 340/1932—1935, f. 91.

⁷⁰ *Idem*, dos. 415/1933—1936, f. 62.

țărilor agricole județene ca în viitor să nu dea curs unor asemenea cereri, ci să explice sătenilor că prețul loturilor „urmează a fi plătit așa cu s-a fixat”⁷¹. În aceeași situație erau și cei 59 de împrăștierea din comuna Brăteni. În cererea din decembrie 1935, adresată Ministerului Agriculturii și Domeniilor, solicită eșalonarea datoriilor, deoarece „achitarea sumei întregi de o dată” nu numai că le „este peste putință”, dar îi va pune „într-o situație așa de critică” încât vor fi nevoiți „a vinde terenul spre a face față plății pe aceste vremuri critice”⁷². De asemenea, în unele cazuri, țăranii au refuzat să primească loturile ce li se cuve-neau din cauza prețului pe care nu-l puteau achita. În comuna Comlod, de pildă, prețul loturilor de casă în întindere de 400 stp. s-a stabilit la 1 600 lei, la care s-au adăugat 120 lei cheltuieli de măsurătoare și 127 lei taxa de timbru. În 1932 valoarea unui jugăr teren de aceeași calitate a ajuns la 2 000 lei. În aceste condiții, țăranii au refuzat să ia în primire loturile de casă ce le-au fost repartizate. Aceeași situație s-a constatat și în comunele Milaș și Ormeniș⁷³.

Problema datoriilor țăranilor pentru suprafețele cu care au fost împrăștierea n-a fost rezolvată nici prin conversiune. În cererile înaintate organelor locale și centrale răzbate ca un fir roșu neputința lor de achita sumele datorate. Țăranii din comuna Săcalul de Cîmpie, de pildă, solicită prefectului, la 20 februarie 1936, a „interveni locului în drept pentru ca plata locurilor cultivabile primite prin reforma agrară să fie eșalonat pe 10 ani motivul că populația fiind săracă și cu multe sca-dențe — conversiune, impozit — nu poate face față acestor plăți”. Si-tuația grea a acestor țărani este confirmată și de raportul prefectului din 12 mai 1936 adresat Ministerului Agriculturii și Domeniilor în care opiniază pentru soluționarea cererii acestora, avîndu-se „în vedere situația grea materială cu care se luptă acești locuitori săraci”⁷⁴.

Ca urmare, în unele situații, organele fiscalului n-au putut încasa pre-lul integral al loturilor de împrăștierea cu „toate presiunile ce le întrebuintează, cauzînd acestor locuitori săraci numai greutăți și ne-plăceri”⁷⁵. Așa se explică faptul că în anii următori, împrăștierea con-tinuă să solicite autorităților reducerea sumelor datorate pentru lotu-urile primite. Țăranii din Delureni, de pildă, „oameni săraci cu mijloace restrinse de trai” au cerut reducerea cu 50 % a sumelor debitate⁷⁶.

La sumele pe care nu le-au putut plăti la timp s-au adunat, în de-cursul anilor, importante majorări, ceea ce a făcut ca situația datornici-lor să se înrăutățească și mai mult. Astfel, pînă în 1937, din cauza dobînzilor, sumele datorate de împrăștierea din comunele Vătava, Dumbrava și Rîpa de Jos pentru pămîntul primit, s-au mărit cu 100 %⁷⁷.

⁷¹ *Idem*, dos. 16/1938, f. 8—9.

⁷² *Idem*, dos. 23/1929, f. 76.

⁷³ *Idem*, dos. 332/1932—1933, f. 30, 32 și 34.

⁷⁴ *Idem*, dos. 64/1930, f. 22.

⁷⁵ *Idem*, dos. 587/1936, f. 1, 3.

⁷⁶ *Idem*, dos. 610/1937—1939, f. 30.

⁷⁷ *Idem*, dos. 612/1937, f. 25.

Din cauza neputinței țăranilor de a plăti sumele cu care au fost debitați, în această situație fiind în special cei împroprietăriți cu loturi de case, Ministerul Agriculturii și Domeniilor a cerut, la 23 noiembrie 1937, Serviciului agricol al județului Mureș „a pune în vedere administrațiilor financiare din județ ca toate cazurile unde împroprietăriții cu loturi de casă nu-și pot plăti valoarea loturilor” să nu le mai scoată „în vânzare prin licitație execuțională”. Aceste loturi urmau să fie luate de la cei în cauză și „atribuite îndreptățiților nesatisfăcuți”⁷⁸. Începând cu primăvara anului 1938, însă, Direcția Aplicării Reformei Agrare a dispus ca „la comunele unde nu s-a făcut măsurătoarea terenului expropriat să nu se calculeze speșele de măsurătoare”⁷⁹.

* *

*

Prin reforma agrară s-a expropriat deci o suprafață de 207 335,954 jugăre din care o întindere de 197 743 jugăre a revenit celor îndreptățiți, țăranii și comune, iar 9 583,145 jugăre au fost destinate ca rezervă de interes obștesc. Suprafața destinată împroprietăriților era repartizată, pe categorii de folosință, în felul următor: 34 290,582 jugăre — pământ cultivabil; 224,754 jugăre — embaticari și taxaliști; 88 327,288 jugăre — pășuni comunale; 71 694,917 jugăre — păduri comunale; 1 512,630 jugăre — teren neproductiv predat comunelor; 1 649,792 jugăre — vetre de sat; 9,1583 jugăre — teren vândut unor țăranii din suprafețele expropriate.

L'APPLICATION DE LA LOI DE RÉFORME AGRAIRE DE 1921 DANS LES LOCALITÉS DU DÉPARTEMENT DE MUREȘ

(Résumé)

En soumettant à l'analyse critique un riche et varié matériel documentaire d'archive inédit, l'auteur présente la modalité concrète dans laquelle a été réalisé le transfert de la terre vers la petite propriété foncière, en partant de la grande, dans les confins de l'ancien département de Mureș.

En vertu de la Loi de la réforme agraire de 1921, 67 % de la surface totale des grandes propriétés foncières — privées et à circuit fermé — fût expropriée, le taux étant très proche du pourcentage national moyen. La puissance économique et politique des grands propriétaires fonciers, pour la plupart nonroumains, se trouvait ainsi sensiblement réduite. Quand à son application concrète, les documents d'archive attes-

⁷⁸ Arhivele Statului Tirgu Mureș, fond cit., dos. 58/1937, f. 55.

⁷⁹ *Idem*, dos. 270/1938, f. 6.

tent pourtant qu'en certains cas la réforme a donné lieu à l'expropriation de surfaces au-dessous des limites prévues par la législation agraire, ce qui a influencé directement la distribution des terres aux paysans.

Près de 17 000 paysans de ce département — autant roumains que magyars et saxons — ont été les bénéficiaires de la réforme. De même, presque toutes les communes du bassin du Mureș, de la Tîrnava Mică et du Niraj reçurent des pâturages et des forêts pour les utiliser en commun. Cependant, beaucoup de paysans n'obtinrent que des lopins de terre insuffisants qui ne pouvaient pas leur assurer l'indépendance économique.

En outre, l'expropriation et la distribution des terres furent réalisées pendant plusieurs années, l'action se prolongeant en certains cas jusque vers le début de la seconde guerre mondiale.

L'auteur arrive à la conclusion logique que la réforme agraire de 1921 a eu la signification d'un acte de justice sociale et nationale découlant de la décision adoptée par la Grande Assemblée Nationale qui a eu lieu la 1er décembre 1918 à Alba Iulia.

URMĂRILE REFORMEI AGRARE DIN 1921 ÎN FOSTUL JUDEȚ ȚIRNAVA MARE

VASILE POPA

Privită obiectiv, reforma agrară din 1921 din România trebuie înțeleasă ca o măsură impusă de necesitățile economice obiective ale țării, de repartizarea inegală a proprietății funciare, de lupta îndelungată a țăranimii pentru pământ, de frământările sociale în general și de interesele economice și politice ale burgheziei.

Această reformă avea misiunea de a remedia, măcar parțial, o nedreptate de ordin economic și, în același timp, a asigura o întărire a poziției burgheziei prin slăbirea economică și politică a moșierimii.

Tovarășul Nicolae Ceaușescu, referindu-se la însemnătatea reformei agrare din 1921, spunea: „Sub presiunea marilor frământări sociale și a necesităților economice obiective, burghezia înfăptuiește în 1921 reforma agrară, care duce la exproprierea a peste 6 000 000 ha, adică cca 66% din întreaga suprafață de pământ deținută de moșierime. Reforma agrară din 1921 dă impuls dezvoltării capitalismului în agricultură, slăbește puterea economică a moșierimii, reduce rolul jucat de această clasă în viața politică și socială a României, totodată la sate se accentuează diferențierea țăranimii, se adâncesc contradicțiile social-economice, crește rolul economic al burgheziei sătești”¹.

Chiar dacă reforma agrară n-a dus la desființarea moșierimii ca caldă, i-a redus substanțial puterea economică și a determinat desființarea partidului conservator, partid care era exponentul politic al acestei clase. În aceste condiții se constată o ameliorare în repartizarea pământului, fapt care a contribuit la creșterea bunăstării materiale a țăranului și la reducerea substanțială a rămășițelor semifeudale.

Realizată în urmă cu o jumătate de secol, reforma agrară din 1921 nu este cunoscută suficient nici până astăzi. Numai analiza acestei probleme complexe pe județe poate să ducă la adevăratele concluzii care se desprind cu privire la urmările pe care le-a avut reforma agrară din România. De altfel, V. I. Lenin, referindu-se la importanța cercetării problemei agrare, sublinia că: „Cercetarea trebuie să fie diferențiată pe regiuni în funcție de particularitățile lor esențiale în ce privește formele agriculturii în condițiile istorice ale dezvoltării acesteia...”².

¹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvârșirii construcției socialiste*, vol. I, București, Ed. Politică, 1968, p. 356.

² V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. IV, ed. a II-a, București, Ed. Politică, 1961, p. 119.

Încercînd o analiză a datelor de care dispunem, rezultă că în fostul județ Tirnava Mare situația a fost deosebită în raport cu multe alte județe. În acest județ lucrările de reformă agrară în linii mari s-au încheiat la sfîrșitul anului 1928 și începutul anului 1929.

În primul rînd trebuie să ne referim la faptul că au fost expropriate 65 334 jugăre, ceea ce înseamnă un procent de numai 11,27 % din întreaga suprafață a județului. Acest procent, comparat cu cel realizat la nivelul țării, situează județele Tirnava Mare la limita de jos. Au fost improprietăriți un număr de cca 7 685 de țărani români, maghiari și germani. Este un fapt pozitiv că nu au fost excluși de la improprietărire țărani de altă naționalitate, care secole de-a rîndul au fost exploatați în aceeași măsură în care au fost exploatați și țărani români. Proprietarii au mai rămas în urma reformei agrare cu 78 240 jugăre, ceea ce înseamnă că, deși reforma agrară a contribuit la îmbunătățirea situației materiale a unei părți importante din rîndul țărănimii, nu a satisfăcut nevoile de pămînt ale întregii țărănimii, a menținut pe mai departe marea proprietate funciară, sistemul muncii în dijmă și alte resturi feudale³.

O parte apreciabilă a țărănimii, pînă atunci complet lipsită de pămînt, dobîndea puțința de a-și crea o gospodărie proprie și chiar de a intra în rîndurile țărănimii mijlocașe, reușind să se elibereze, într-o anumită măsură, de asuprirea moșierească, de dependența față de marea proprietate⁴. Astfel, marea proprietate își pierde precumpănirea în repartizarea pămîntului⁵.

Producția agricolă a început să crească treptat în județul Tirnava Mare, ca dealtfel în întreaga țară, fapt ce a adus după sine intensificarea schimbului dintre sat și oraș. Aceasta ne-o dovedește faptul că, în special după 1933, după ce țara a trecut peste criza economică, tirgurile și-au intensificat activitatea, țărani au fost mai activi în schimbul de produse și au început să pătrundă din ce în ce mai multe mașini-unelte în satele județului. Este adevărat că în marea lor majoritate este vorba de mașini-unelte cu tracțiune animală și mai rar de mașini-unelte acționate mecanic.

Toate acestea au determinat, fără îndoială, o creștere a producției agricole la jugăr, fapt ce a avut influențe pozitive asupra vieții țaranului în general. Astfel s-a îmbunătățit simțitor starea de sănătate a populației rurale, aceasta a început să se hrănească mai bine. Dealtfel statisticile din perioada interbelică prezintă creșteri la consumul de carne, zahăr etc.

Viața spirituală a satului a început să se transforme, crescînd, bunăoară interesul țăranilor pentru școală. Ceea ce s-a dezvoltat mai mult a fost învățămîntul primar. S-a ajuns ca în 1942 numărul școlilor primare să se ridice la 385, iar cel al elevilor înscriși la 13 775. Această cifră o

³ Gh. Z. Ionescu, *Cu privire la tergiversarea aplicării reformei agrare din 1921, în Studii și articole de istorie*, XIII, 1969, p. 217.

⁴ * * * *Relații agrare și mișcări țărănești în România (1908—1921)*, București, Ed. Politică, 1967, pp. 549—550.

⁵ *Ibidem*, p. 274.

putem numi record dacă o comparăm cu aceea de 5 115 elevi înscriși în medie în școlile primare în ultimii 3 ani înainte de Unire.⁶ A crescut simțitor și numărul elevilor înscriși în școlile secundare din județ, iar în bună parte aceste școli își recrutau elevii din rîndul fiilor de țărani. Aceasta a contribuit într-o măsură apreciabilă la pătrunderea acestor elemente în rîndul intelectualilor.

Dacă în perioada 1918—1927 au fost școlarizați prin școlile de ucenici și pregătiți muncitori calificați în diferite meserii un număr de 3 122 de tineri, s-a ajuns ca în perioada 1928—1942 numărul acestora să crească la 10 458. Dacă în prima perioadă ponderea cea mai mare o dețineau tinerii de origine germană, în perioada următoare a crescut simțitor ponderea elevilor ucenici de origine română.⁷ Aceasta denotă că s-au produs unele mutații în modul de gîndire al locuitorilor români și, dacă luăm în considerare faptul că majoritatea elevilor din școlile profesionale se recrutau din satele județului, putem trage concluzia că a început să se schimbe însăși concepția țăranului despre viață.

Nu s-a înființat nici o școală cu caracter agricol în județ și chiar dacă un număr mai mic sau mai mare de tineri au urmat învățămîntul agricol în alte județe ale țării, aceștia nu au avut o pondere care să influențeze într-o măsură substanțială agricultura județului. Aceasta a adus după sine pregătirea agricultorilor ca și înainte, prin preluarea tainelor meseriei de la înaintași, prin practicarea concretă a agriculturii de către copiii țăranilor, care participau la munca cîmpului din cea mai fragedă copilărie.

Subliniem că au crescut veniturile țăranilor, chiar dacă nu în măsura necesară, în raport cu munca istovitoare pe care au desfășurat-o, influențînd substanțial evoluția ulterioară a satului. Prin reforma agrară s-au atribuit suprafețe importante de teren destinate construcțiilor de școli și astfel s-au construit școli noi în Albești, Alma, Șeica Mare, Săcel, Vinători, Șaroș, Criș și în numeroase alte localități. S-au ridicat cămine culturale în Băișoara, Șeica Mare etc., s-au edificat primării, poduri și alte obiective de interes obștesc. În total, între cele două războaie mondiale, în județ s-au ridicat 1 343 de construcții evaluate la valoarea de 483 410 655 lei.⁸

Numeroși locuitori din satele județului și-au construit case noi și alte anexe, care au contribuit la schimbarea înfățișării localităților.

Intelectualii satului au contribuit la dezvoltarea vieții culturale, dar, desigur, specifică și cu caracteristicile imprimate de societatea burghezo-moșierească din perioada respectivă. Cu toate acestea, viața culturală a avut meritul de a păstra tradițiile străvechi ale poporului român și ale naționalităților conlocuitoare, care abia în zilele noastre au ajuns să fie apreciate la adevărata lor valoare și să contribuie în mod substanțial la întregirea patrimoniului cultural al națiunii socialiste.

⁶ *Monografia jud. Tîrnava Mare* p. 329.

⁷ *Ibidem*, pp. 260, 261.

⁸ *Ibidem*, pp. 171, 198.

Printre cei care au sprijinit viața culturală în județ trebuie să menționăm numărul însemnat de învățători progresiști care și-au desfășurat activitatea în numeroase localități ale județului.

Se impune să remarcăm faptul că viața culturală a județului a fost puternic influențată de mișcarea muncitorească. Presa comunistă a jucat un mare rol în răspîndirea ideologiei marxist-leniniste, iar centrele muncitorești din județ (Mediaș, Sighișoara, Copșa Mică etc.), au constituit focare care au polarizat și influențat lupta țărănimii de pe Tîrnave pentru o viață mai bună.

Subliniem totuși faptul că moșierimea din județ, care și-a mai păstrat poziții importante și, alături de ea burghezia, au căutat să desfășoare o activitate asiduă pentru a abate țărănimea și clasa muncitoare de la lupta și drumul pe care trebuie să meargă pentru eliberarea de sub exploatarea omului de către om. Pe lângă aceasta au profitat de fiecare situație și au căutat să-și refacă pozițiile economice sau, în unele cazuri, să și le întregască.

Cu toate aspectele pozitive pe care le-a avut reforma agrară și influențele care au determinat schimbarea vieții satului românesc, aceasta a avut și numeroase neajunsuri.

Prin caracterul limitat, ea nu a putut lichida resturile relațiilor feudale de producție în agricultura țării noastre. Dar nu trebuie să ne oprim numai asupra faptului că acest lucru se datorește menținerii marii proprietăți, ci și a aceluia că nu toți țărani fără pământ au fost împroprietăriți, chiar dintre cei împroprietăriți nu toți au primit întinderi de pământ care să le asigure independența economică. Dealtfel s-a prevăzut de la început că un număr însemnat de țărani vor rămîne fără pământ și se preconiza atragerea acestora în industrie. Întrucît dezvoltarea industriei nu s-a făcut în mod corespunzător, aceasta nu a reușit să absoarbă brațele de muncă ce erau în plus în agricultură. Numai locuitorii din imediata apropiere a centrelor muncitorești s-au angajat în fabrici. În aceste condiții s-a mărit numărul muncitorilor agricoli care erau nevoiți să lucreze la proprietarii mari și mijlocii. Numărul muncitorilor agricoli a crescut și datorită faptului că suprafețele de pământ deținute de țărani se micșorau mereu în urma divizării prin moștenire, în urma vinzărilor. Statul a fost cel care a sprijinit acest proces prin adoptarea legilor privitoare la circulația pămînturilor rurale din 1925 și 1929. Aceste legi au contribuit la adîncirea diferențierii în rîndurile țărănimii, favorizînd întărirea pozițiilor economice ale burgheziei satelor.

Situația țărănimii din perioada 1929—1933 a fost agravată considerabil de faptul că, la adăpostul politicii economice de clasă a cercurilor conducătoare din România, marii capitaliști au menținut prețuri ridicate la produsele industriale, fapt care a dus la „ruinarea a milioane de producători agricoli mici și mijlocii și la accentuarea degradării agriculturii”⁹. În timp ce țărănimea se zbătea în aceste greutăți, guvernul

⁹ Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor muncitorești și socialiste din România*, București, Ed. Politică, p. 34.

Iorga-Argetoianu a luat măsuri de favorizare a moșierilor și negustorilor, care exportau cereale, introducând în 1931 primele de export. Dar, dacă pe de o parte primele de export au sprijinit moșierii și negustorii, pe de altă parte ele au contribuit la înrăutățirea situației maselor, prin introducerea taxelor suplimentare la piine.¹⁰

Burghezia, făcând eforturi considerabile pentru a ieși din criză, a adoptat și măsuri cu caracter represiv împotriva celor care nu-și achi-tau impozitele. Comuniștii au arătat deschis și clar țărănimii că măsurile represive pentru achitarea datoriilor fac parte din politica claselor dominante de ieșire din criză prin intensificarea asupririi oamenilor muncii.¹¹

În condițiile creșterii rezistenței țărănimii la achitarea datoriilor, guvernul a trecut prin parlament „legea conversiunii”, care izvorăște din tendința claselor dominante de a-și apăra interesele lor economice și politice, pozițiile în cadrul statului burghezo-moșieresc, prin estomparea avântului revoluționar al maselor muncitoare.¹² De altfel, chiar în ședința Senatului din 6 aprilie 1932 se preciza că: „Se întinsese coarda așa de mult că acum când a venit scăderea asta grozavă a prețurilor, am fi avut al doilea 1907, dacă guvernul nu era cuminte și nu lua măsura aceasta”.¹³

Legile de conversiune din 1932—1934, pentru moment, au ușurat simțitor sarcinile de plată ale țăranilor, dar după aceasta micii proprietari rurali, în mod practic au fost excluși de la credit.¹⁴ Dar adoptarea acestor legi a provocat o vie reacție de ostilitate în rîndul cercurilor financiare din țară și, mai ales, din străinătate. Atinși în interesele lor, marii financieri străini nu se sfiau să arate că prin legea conversiunii guvernul român încalcă angajamentele programului de stabilizare.¹⁵

În parlament chiar reprezentanții burgheziei își ridicau glasul pentru a aprecia faptul că reforma agrară nu s-a făcut așa cum trebuia, că s-au produs multe abuzuri, iar viața țăranilor nu s-a îmbunătățit în măsura în care se aștepta. La începutul anului 1933, într-una din ședințele Senatului s-a recunoscut că: „Un agricultor trebuie să vîndă o pereche de boi să-și cumpere un plug sau un sac de porumb pentru o seceră ... Aceasta e realitatea. Ea rezultă numai din faptul că agricultorul e descoperit, adică e lăsat în voia soartei, fără nici o protecție din

¹⁰ Florin E. Manoliu, *Politica prețurilor, în Aspecte ale economiei românești*, București, 1939, p. 283.

¹¹ Aron Petric, *Demascarea în unele materiale ale P.C.R. a politicii antițăărănești duse de P.N.Ț.*, în *Studii și materiale de istorie contemporană*, II, Ed. Academiei R.P.R., 1962, p. 212.

¹² *Documente din istoria P.C.R. ... 1929—1933*, Ed. Politică, București, 1970, p. 437.

¹³ *Monitorul Oficial*, partea a III-a, Dezbateri Adunarea Deputaților, nr. 53, 5 V, 1932, p. 1873.

¹⁴ N. Z. Lupu, *Experții financieri străini din România și legile de conversiune a datoriilor din anii 1932—1933*, în *Analele Institutului de Științe Istorice și Social Politice de pe lângă C.C. al P.C.R.*, 1967, 4, pp. 98, 99.

partea statului. Nu e tot așa cazul cu industriașul, care are mari avantaje din partea statului și legi speciale de protecție".¹⁶

Desele interpelări și demascări ale unor situații grave au determinat guvernul să ia și unele măsuri. Așa putem aminti că în 13 august 1930 Ministerul Agriculturii și Domeniilor a ordonat instituirea în toate județele din Transilvania și Banat a unor comisii de anchetă, care să examineze toate problemele izvorite din aplicarea reformei agrare, să facă propuneri de remediere. Aceste comisii au scos la iveală multe lipsuri, dar măsurile concrete propuse, n-au prins viață.¹⁷ De altfel acest lucru s-a constatat și din documentele cercetate referitoare la reforma agrară în județul Tîrnava Mare.

Reforma agrară din 1921, deși a fost una dintre cele mai mari acțiuni de acest gen din România, luînd în considerare întinderea mare de teren care a fost expropriat și care în bună măsură a fost dat țăranilor, dar, desigur, așa după cum prevedea legea, cu despăgubire, a atenuat doar pentru un timp contradicțiile puternice care măcinau sistemul agrar din România, dar nu a rezolvat problema pămîntului așa după cum aștepta țărănimia. Această problemă se va rezolva mult mai târziu, după cooperativizarea agriculturii.

Această reformă s-a înfăptuit într-o perioadă îndelungată, iar în modul de aplicare a legii s-au manifestat serioase carențe, caracteristice regimului burghezo-moșieresc din perioada interbelică. Chiar după încheierea oficială a lucrărilor de reformă agrară, procesele dintre expropriați și improprietăriți au continuat ani de-a rîndul, țăranii au trăit în nesiguranță în ce privește pămîntul primit prin improprietărire, iar documentele oficiale prin care s-a acordat pămîntul și înscrierea loturilor în cărțile funciare nu erau terminate nici la începutul celui de-al doilea război mondial. Toate acestea demonstrează că reforma din 1921 a fost incompletă. Administrația statului, chiar și în perioada 1940—1944 s-a mai ocupat de statistici, rapoarte și alte probleme legate de reforma agrară din 1921.

În timpul celui de-al doilea război mondial suferințele țăranilor s-au accentuat, lupta lor pentru pămînt, pentru o nouă reformă agrară s-a intensificat. Partidul Comunist Român, care chiar de la înființarea sa a militat pentru rezolvarea problemei agrare, pentru încheierea alianței muncitorești-țăărănești și în perioada premergătoare și în timpul celui de-al doilea război mondial a lansat noi chemări pentru desființarea rămășițelor relațiilor feudale, pentru improprietărirea țăranimii, pentru democratizarea vieții politice, paralel cu organizarea și conducerea luptei maselor populare pentru ieșirea României din războiul antisovietic și întoarcerea armelor împotriva armatelor fasciste și pentru alăturarea României la coaliția antifascistă.

¹⁶ *Arhivele Statului București, Arhiva istorică, Fondul Președenția Consiliului de Miniștri, dos. 4/1933, p. 41.*

¹⁷ D. Șandru, *Evoluția lucrărilor de expropriere și improprietărire operate în baza legilor de reformă agrară din 1921*, în *Studii, Revistă de istorie*, 25, 1972, 2, p. 293.

Înfăptuirea insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste, chiar în condițiile continuării războiului, a deschis României un drum nou.

„Faptul că în decursul câtorva luni partidul a reușit să-și creeze organizații puternice în toate județele și localitățile țării, demonstrează influența și capacitatea sa organizatorică. Aceasta a făcut posibil ca, încă în condițiile războiului să se înlăptuiască reforma agrară și să fie instaurat la 6 martie 1945 primul guvern democratic, cu pronunțat caracter muncitoresc-tărănesc, expresia colaborării largi a forțelor ce se pronunțau pentru adânci transformări revoluționare, sociale și politice”.¹⁸

Președintele guvernului instaurat la 6 martie 1945, Dr. Petru Groza, referindu-se la programul ce urma să-l înlăptuiască guvernul pentru a da vieții poporului român un nou curs, bazat pe dreptate și mobilizând masele populare la realizarea tuturor bucuriilor și îndatoririlor vieții, spunea: „vrem să stîrpim privilegiile provocatoare, vrem să deschidem uriașul rezervor al energiei naționale și să asigurăm libera circulație a valorilor reale, care stau strivite sub nedrepte așezări sociale”.¹⁹

Prima măsură înlăptuită de guvernul condus de Dr. Petru Groza a fost legiferarea reformei agrare. Pe baza legii din 23 martie 1945 au fost expropriate 1 468 946 ha teren aparținând elementelor fasciste, criminalilor de război și celor vinovați de dezastrul țării, precum și terenurile agricole ce depășeau suprafața de 50 ha ale celorlalți moșieri.

Au fost împrăprietăriți în primul rînd țărani fără pămînt, cei cu pămînt puțin, orfanii, văduvele de război și cei ce au luptat împotriva hitleriștilor. Pămîntul s-a împărțit țăranilor, dindu-li-se în deplină proprietate, fără nici o despăgubire către moșieri și, în același timp, li s-a dat și inventarul agricol, fapt ce nu s-a întimplat la reformele anterioare. Prin felul în care s-a realizat, reforma agrară a avut un caracter profund democratic. Aceasta a determinat importante schimbări în structura socială și în viața economică a satelor, reducîndu-se considerabil ponderea țăranimii sărace și crescînd rolul țăranimii mijlocașe. Moșierimea a fost desființată ca clasă. Prin înlăptuirea reformei agrare din 1945, a fost rezolvată problema fundamentală a desăvîrșirii revoluției burghezo-democratice, iar în focul luptei pentru pămînt s-a făurit alianța dintre clasa muncitoare și țăranime.

„Problema agrară a constituit una din cele mai acute probleme sociale ale regimurilor trecute și ea nu și-a putut găsi rezolvarea decît în anii puterii populare”.²⁰ După înlăptuirea reformei agrare din 1945

¹⁸ *Programul Partidului Comunist Român de lăurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, București, Ed. Politică, 1975, p. 53.

¹⁹ Dr. Petru Groza, *Reconstrucția României, Discursuri politice, conferințe și interviuri, 1944—1946*, București, Tip. „Viața literară”, 1946, pp. 59—60.

²⁰ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la Conferința pe țară a cadrelor de conducere din unitățile agricole de stat și cooperatiste* (27 februarie 1974), București, Ed. Politică, 1974, p. 8.

s-a pus problema transformării socialiste a agriculturii, problemă dezbătută la Plenara Comitetului Central al Partidului Comunist Român din 3—5 martie 1949. În județul Tirnava Mare, acționându-se cu hotărîre pentru a atrage țărănimea pe făgașul socialismului, prin aplicarea cu consecvență a hotărîrilor plenarei din 3—5 martie, s-au creat primele cooperative agricole de producție chiar în 1949, este vorba de C.A.P.-ul din comuna Laslea, urmat apoi de altele, precum și de întovărășiri agricole.

O dată cu măsurile luate de Partidul Comunist Român pentru reimpărțirea administrativă a țării în 1950, județul Tirnava Mare a dispărut ca unitate administrativă, teritoriul său fiind afectat unor raioane din fosta regiune Brașov, pentru ca, după reorganizarea administrativă din 1968, comunele care au aparținut acestui județ să fie încadrate în județele Mureș, Brașov și Sibiu. Cu toate transformările administrative prin care a trecut țara, mersul înainte pe drumul transformării socialiste a agriculturii nu a fost împiedicat, acesta fiind condus cu înțelepciune de către Partidul Comunist Român, fapt ce a făcut ca în 1962 „socialismul să învingă definitiv atât la orașe cât și la sate”.

Cooperativizarea agriculturii a determinat mari schimbări în structura de clasă a țăranimii, care formează o parte însemnată a populației țării noastre, țăranimea cooperatistă devenind o clasă socială, omogenă, legată de înflorirea proprietății socialiste, de construcția socialismului în patria noastră.

La cel de al XI-lea Congres al Partidului Comunist Român, congresul întregului popor, secretarul general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, referindu-se la perspectivele dezvoltării agriculturii românești în următorul cincinal, spunea: „În directive se prevede repartizarea a 92 miliarde lei pentru investiții în agricultură. Avînd în vedere sarcinile mari ce trebuie realizate în următorul cincinal, în această ramură precum și în unele ramuri complementare, în cadrul dezbaterilor a reușit că suma prevăzută nu este suficientă și de aceea este necesar să fie majorată cu încă 15—20 miliarde lei. În acest fel investițiile totale în agricultură se vor ridica la cca. 110 miliarde lei, depășind de două ori volumul investițiilor efectuate în cincinalul 1951—1955 în întreaga economie națională”.²¹

În cincinalul 1976—1980 producția agricolă va crește cu 25—34% față de media celei din anii 1971—1975, urmărindu-se realizarea unei producții medii anuale de 18—20 milioane tone.²²

„Ca urmare a mecanizării și modernizării generale a agriculturii, a organizării superioare a muncii în această ramură de producție, ponderea forței de muncă în agricultură va continua să se reducă, ajungînd la 28% în 1980 și la 15—12% în 1990”.²³

²¹ Nicolae Ceaușescu, *Raportul prezentat la cel de-al XI-lea Congres al P.C.R.*, București, Ed. Politică, 1975, p. 55.

²² *Ibidem*, p. 53.

²³ *Ibidem*, p. 73.

La Conferința Națională a partidului din 1977 s-a stabilit un program suplimentar de dezvoltare a agriculturii „...urmînd a se ajunge în 1980 la o producție pe locuitor de circa 1 000—1 200 kg”²⁴ cereale.

Este vorba de o dezvoltare pe care agricultura noastră nu ar fi cunoscut-o niciodată dacă nu se ajungea la această formă superioară de organizare, care a schimbat fundamental viața, ridicînd nivelul de trai al țaranului și modificîndu-i concepția. Iată cum lupta țăranilor pentru pămînt, pentru o viață mai bună a atins țelurile cele mai înalte abia în anii regimului nostru, cînd sub conducerea Partidului Comunist Român s-a împlinit transformarea socialistă a agriculturii, care astăzi se dezvoltă pe un drum mereu ascendent.

DIE FOLGEN DER AGRARREFORM VON 1921 IM BEZIRK TÎRNAVA MARE

(Zusammenfassung)

Die vor einem halben Jahrhundert durchgeführte Agrarreform von 1921 ist auch heute noch nicht genügend bekannt. Beim Versuch, die uns zur Verfügung stehenden Daten zu analysieren, stellten wir fest, dass die Lage im Bezirk Tîrnava Mare im Vergleich zu anderen Bezirken verschieden war. Es wurden 65 334 Joch Grund, also nur 11, 27 % der Gesamtfläche dieses Bezirks enteignet. Bodenzuteilungen erhielten 7 685 rumänische, ungarische und deutsche Einwohner. Die Grundbesitzer behielten auch nach der Agrarreform 78 240 Joch, so dass das Bodengesetz, obwohl es zur Verbesserung der Lage eines guten Teils des Bauerntums beigetragen hat, die Bedürfnisse nicht befriedigt hat, weiterhin den Grundbesitz, das System der Zehnt — Arbeit und andere feudale Übrigbleibsel bewahrte.

Trotzdem werden auch die positiven Aspekte der Agrarreform hervorgehoben. Sie trug zur Steigerung der landwirtschaftlichen Produktion, zu Veränderungen im geistigen Leben des Dorfes bei. Die Bauern fingen an, sich besser zu ernähren, der Gesundheitszustand der Bevölkerung verbesserte sich, immer mehr Kinder gingen zur Schule u.s.w. Es wurden Schulen, Rathäuser und andere Institutionen von allgemeinem Interesse gebaut.

Es wuchs die Zahl der landwirtschaftlichen Arbeiter, die genötigt waren, bei Gross- oder Mittelgrundbesitzern zu arbeiten. Eine grosse Zahl der Bauern ohne oder mit wenig Grund ging in die Fabriken um dort ihre Einkünfte aufzubessern.

²⁴ Nicolae Ceaușescu, *Raport la Conferința Națională a Partidului Comunist Român (7—9 dec. 1977)*. București, Ed. Politică, 1977, p. 22.

Obwohl sie eine der grössten Reformen dieser Art in der Geschichte Rumäniens war, hat die Agrarreform das Bodenproblem nicht entsprechend den Erwartungen der Bauern gelöst, sondern nur, für einige Zeit die scharfen Gegensätze, die im Agrarwesen herrschten, gemildert. Dieses Problem sollte erst viel später, nach der Kooperativisierung der Landwirtschaft gelöst werden.

CAPITALUL STRĂIN ÎN INDUSTRIA FORESTIERĂ (IMPLICAȚIILE LUI ÎN VIAȚA POLITICO-ECONOMICĂ A ROMÂNIEI)

NICOLAE PĂUN

Perioada stabilizării relative și parțiale a capitalismului în România este caracterizată prin dezvoltarea cantitativă și calitativă a industriei, dezvoltare concretizată în creșterea capitalurilor investite, în mărirea cantității de forțe motrice, prin valoarea producției.

Ramura industrială cea mai importantă o constituia industria alimentară care folosea o cantitate apreciabilă de forță motrice. Având cele mai puternice capitaluri, ea dădea cea mai mare producție; spre deosebire de perioadele precedente greutatea sa relativă în cadrul industriei naționale a început să scadă. Industria metalurgică, luată în ansamblu, deși insuficient dezvoltată, a cunoscut o creștere mult mai rapidă decât în oricare altă perioadă anterioară, materializată prin ponderea sa absolută și relativă.

Perioada stabilizării a înregistrat la nivelul industriei mari accente deosebite datorate în primul rând măririi cantității de producție a întreprinderilor.

În ansamblul industriei românești un loc aparte îl ocupa industria forestieră, foarte fărâmițată. Capitalul mediu pe o societate forestieră era la sfârșitul anului 1928 de 11.629.045 lei, ceea ce însemna de 2,3 ori mai puțin decât capitalul mediu, pe o societate industrială în general, la acea dată¹. Acest fapt era determinat de numărul mare de societăți mărunte, înființate în special după primul război mondial. Dealtfel, aceste societăți, care, ca număr dețineau o greutate specifică destul de însemnată, nu erau trainice, recunoscându-se aceasta prin statutele constitutive, care le prevedeau o durată de activitate limitată (cinci, zece ani).

Pentru industria românească situația postbelică genera contradicții ascuțite între cercurile imperialiste² și totodată o luptă economică, poli-

¹ C. Murgescu, N. N. Constantinescu, *Contribuții la istoria capitalului străin în România*, București, 1960, p. 153.

² ... „La nouvelle politique économique se propose la collaboration du capital indigène et du capital étranger, mais l'État ne doit pas tomber sous la puissance du capital l'étranger”... p. 442 din C. C. Rommenhoeller, *La Grande Roumanie. La structure économique, sociale, politique et particulièrement ses richesses*. La Haye, 1926, p. 442; cf. W. Röpke, *L'économie aux XIX et XX-ième siècle*, Paris, 1927, 154 p.; Fr. Delaisi, *Les contradictions du monde moderne*, Paris, 245 p.; A. Vialatte, *Le monde économique (1918—1927)*, Paris, 1928, 272 p.

tică, legislativă a marii burghezii române³ pentru a obține o parte cât mai mare din capitalurile zise „inamice”. Teoretic, tendințele marii burghezii autohtone erau cuprinse în politica „prin noi înșine”.

Prin corupție, șantaj, presiuni diplomatice — până la amenințări militare —, marile puteri ale Antantei au reușit să substituie în primii ani postbelici, în dauna României, cea mai mare parte din industrie, bănci, comerțul exterior și datorii de stat — aparținând capitalului german și austriac. Aceasta constituie o caracteristică a luptei capitalului străin pentru subordonarea țării în perioada anilor 1918—1924. Principalele ramuri în care capitalul monopolist german avea poziții dominante revin acum firmelor franco-belgiene și anglo-olandeze. În industria petrolului, unde peste 90 % din investiții aparțineau în 1914, capitalului străin, monopolurile germane dețineau peste 27 %. După război, ele dispăruseră, pozițiile anglo-olandeze devenind predominante, urmate de cele franco-belgiene și americane. Industria forestieră, dominată până la război de mari firme germane și austro-ungare, a ajuns în 1924 să fie controlată de capitalurile elvețiene și îndeosebi de cele italiene. Industria metalurgică a intrat sub influența burgheziei române și a trustului englez Vickers. Un sector important în care finanța străină își afirma influența era cel bancar. Bănci cu capital german („Banca Generală a Țării Românești”; „Banca de Credit Român”; etc.) au intrat în sfera de influență a capitalurilor român, englez, francez, elvețian, olandez, belgian și italian.

Evoluind pe fondul crizei generale a capitalismului și a consecințelor primului război mondial, relațiile economice internaționale au purtat pecetea frământărilor, amplificate ca urmare a dezechilibrului în producția și industria comerțului mondial, în sistemul valutar și de credit, în schimbarea unor rute comerciale și a modificării locului diferitelor state în diviziunea internațională a muncii. Capitalul străin infiltrat în toate statele agrariene, cu șansa unor profituri mai mari decât în țara de origine⁴, ridica pentru România probleme încă neelucidate. Neavînd o statistică exactă a acestora, date asupra numărului de acțiuni și de părți de asociat posedate de finanța străină, nu cunoaștem suma creditelor acordate de străinătate⁵. Singura statistică care s-ar putea publica ar fi a bunurilor imobiliare. Aprecierea se face folosind titlurile firmelor, persoane care fac parte din consiliile de administrație, după informațiile oferite de publicistica epocii. În acest sens, pentru industria forestieră posedăm informații mai exacte.

Exploatarea pădurilor a constituit una din sursele de venituri importante pentru capitalul străin și autohton. Întinderile mari de supra-

³ I. N. Angelescu, *România și actuala politică internațională*, în *Analele Economice și Statistice*, X, nr. 1—2, 1927, pp. 15—47. cf. L. Rădăceanu, *Oligarhia română. Studii asupra istoriei capitalismului în România*, în *Arhiva pentru știință și reformă socială*, V, nr. 3—4, 1924, pp. 497—532.

⁴ I. Samitca, *Capitalul străin în lumina schimbului*, în *Buletinul Institutului Economic Românesc*, III, nr. 3, 1924, pp. 163—177.

⁵ *Participarea capitalurilor străine în industria românească (1920—1928) în Darea de seamă a Uniunii de Comerț și Industrie 1928*, București, 1938, 24 p.

fețe împădurite, forța de muncă ieftină din aceste regiuni, căderile de apă abundente, au determinat o dirijare masivă de capital înspre dealurile și munții noștri. Controlînd în mod direct marile societăți forestiere din țară, finanța străină domina de fapt întreaga ramură⁶. Forța societăților cu capital străin era sporită și prin aceea că dispuneau de un capital de împrumut mult mai mare decît cel aflat la dispoziția micilor societăți românești⁷.

Amintim succint cîteva din marile societăți anonime cu capital străin în această ramură industrială: „Foresta”, creație a „Băncii comerciale italiene” (1920); a devenit un puternic concern european, controlînd zeci de întreprinderi din România, Ungaria, Polonia, Austria, Cehoslovacia, S.U.A. La noi „Foresta” a înlocuit treptat capitalul austro-ungar cu pondere însemnată înainte de război. Camuflarea capitalului pentru a nu fi naționalizat a fost o simplă operație deoarece atît „Societă Habana di Credito” din Viena, cît și „Banca Ungaro-italiană” din Budapesta erau de fapt sucursale ale „Băncii comerciale italiene”.

La sfîrșitul perioadei de stabilizare „Foresta” controla societățile: „Foresta” din Tirgu Mureș și „Dunărea cherestea” — S.A.; „Ceahlăul” — S.A.; „Pentru industria hîrtiei și lemnului” — S.A.R.; „Forestieră Union” — S.A.; „Deda-Bistrița” — S.A.; „Pentru exploatarea de lemne” — S.A.; „Pentru industria forestieră” din Reghin; „Fabrica de mobile” din Valea Jiului — S.A.; „Foresta română” — S.A.; „Pentru industria și comerțul lemnului”; „Întreprinderile forestiere române” — S.A.R.; „Valea Troțușului” — S.A.R.; „Pentru exploatarea de păduri și ferăstraie cu vaporii”; „Valea Fiadului” — S.A.; „Pentru exploatarea forestiere”; „Reghinul Săsesc” — S.A.; „Pentru industria de păduri” — S.A.; „Forestieră Union din București” — S.A.; „Continentală forestieră” — S.A.R.; „Bistrița-Năsăud” — S.A.; „Pentru industria de lemne”⁸.

„Foresta” mai includea: „Pentru exploatarea de păduri și ferăstraie cu vaporii” — S.A., mai înainte „P. & Goetz et &”, societate fondată la 1883, care a tăiat 13.924.244 m³, pînă la fuziunea cu „Foresta”⁹.

Din punct de vedere al rentabilității, investițiile făcute de acest concern în exploatarea forestieră din țara noastră s-au dovedit deosebit de fructuoase, mai ales în primii patru ani ai perioadei stabilizării relative și parțiale.

Capitalul italian mai subvenționa și „Forestiera Fertrinelli” — S.A. (creație a societății „Fertrinelli” din Fiume).

Capitalul elvețian prin creațiile concernelor „Ofa-Holzindustrie Au” și „Holding International de Bois” din Monaco controla direct „Producția forestieră regnicolară” — S.A.; „Forestieră” — S.A.; „Valea

⁶ Fl. Codrescu, *Interesele economice ale României în cadrul alianțelor sale politice*, București, 1933, 184 p.; cf. S. N. Leon, *Imperialismul și echilibrul economiei mondiale*, București, 1922, 19 p.

⁷ N. P. Arcadian, *Industrializarea României. Studiu evolutiv istoric, economic și juridic*, ed. a II-a, București, 1936, 372 p.

⁸ *Compass Rumanien*, Viena, 1930, pp. 298; 905, 928, 933; cf. *Annuaire Général des sociétés anonymes par action de Roumanie*, București, 1927—1928, p. 205 și urm.

⁹ *În Situation et organisation économique de la Roumanie en 1926*, București, f.a., p. 27.

Secu, Valea Mureșului pentru exploatare de lemne" — S.A., precum și Societatea „Putna” pe care o cumpărase de la „Foresta”. „Holding International de Bois” din Monaco deținea cea mai rentabilă societate din ramura carpatină (cu o parte din acțiuni franceze)¹⁰.

Muncitorii ramurei forestiere, în cea mai mare parte țărani de la munte, neputându-și asigura existența pe peticul lor de pământ, se angajau la întreprinderile marilor societăți forestiere pentru salarii de mizerie. Industria forestieră necesita în general muncitori necalificați, ceea ce permitea reducerea de către capitaliști a salariilor și sub minimul de existență. Anchetele sociale ale vremii demonstrează elocvent acest lucru: în timp ce la Tîrgu Mureș costul vieții în 1925 era de 4 300 lei pentru o familie¹¹, salariile muncitorilor din întreprinderile forestiere ale Văii Mureșului reprezentau doar 37—61% din această sumă. Dacă mai adăugăm impozitele, amenzile și contribuțiile la asigurări sociale, avînd în vedere și perioadele de șomaj, ne dăm seama că salariile erau și mai scăzute. Muncitorii forestieri își vindeau forța de muncă mult sub valoarea ei presăți de șomaj, de suprapopulația latentă, de țărani munteni care nefiind de meserie lucrători forestieri se angajau toluși la aceste exploatări în diferite perioade ale anului, ceea ce crea o continuă depășire a cererii forței de muncă de către ofertă. În timp ce salariul real scădea, prețul produselor de cherestea era în creștere. Astfel, în 1924 în timp ce salariile muncitorilor crescuseră cu 25% (ca urmare a inflației) față de 1914, prețurile scîndurilor au crescut cu 53%. Se sesizează convingător creșterea profitului capitaliștilor în această perioadă¹². Pe de altă parte, politicienii vremii urmărind rotunjirea bugetelor proprii, se lăsau adeseori atrași în mrejele tantiemelor sau acțiunilor oferite cu abilitate de finanța străină. Aceste practici prejudiciau interesele statului.

Dat fiind faptul că societățile forestiere erau dispersate pe întreg teritoriul țării, ne vom folosi pentru concretizarea rolului nefast jucat de capitalul străin în această ramură de Valea Mureșului.

Industria lemnului la noi se prezenta la sfîrșitul anului 1925 cu 100 de întreprinderi pe acțiuni, cu un capital social de 760 milioane lei, cu 720 fabrici, utilizînd o forță motrice de 66 581 PH și cuprinzînd 45 000 lucrători¹³.

Din totalul capitalului social 95% era străin, iar în consiliile de administrație ale acestor întreprinderi subvenționate de finanța străină găsim politicieni români din diverse partide. „Carpatina”, despre care am amintit, avea în anul 1925 ca președinte pe Al. Hurmuzache, vicepreședinte pe Barbu Știrbey, iar ca administrator delegat pe Max Anhauch. Este deosebit de interesantă și componența membrilor acestui consiliu: D. Anhauch, C. Argetoianu, T. Ivanovici, O. Kaufmann, dr.

¹⁰ *Compass Roumanien*, op. cit., p. 257.

¹¹ T. Georgescu, T. Ladislau, *Răscola țăranilor din Valea Ghimeșului*, București, 1960, p. 19.

¹² G. Purcel, *Cum s-a tăiat și se taie pădurile de stejar*, în *Revista Pădurilor*, XXXVII, nr. 1, ianuarie, 1927, p. 77.

¹³ „Zigzaguri forestiere”, IV, nr. 1—4, ianuarie-aprilie, 1926, p. 42.

P. Langehan, dr. P. Missir, C. Popovici, E. Popovici, ing. A. Roch, M. Rotter, A. Rubeisten, I. Săvescu, T. Simionovici, dr. I. V. Stârcea, R. Szöpkés, P. P. Negulescu, G. Wasillko, F. Winterberg. Din direcțiune făceau parte: A. Turcan, D. Anhauch, A. Steiberg, K. Wagner, A. Porgis, iar ca cenzori: C. Tarangul, Gh. Băncescu, Gh. Ratica și R. Miculi¹⁴. Acest Consiliu de administrație a primit în 1925 pentru o singură ședință suma de 2 533 413 lei, adică 10% din beneficiul anual al societății (beneficiul fals). Pentru anul 1926 oamenii politici români din Consiliul de administrație au fost schimbați; se observă dealtfel utilul obicei de a fi plasați la momentul oportun tocmai cei mai influenți politicieni. Acum președinte era Alexandru Constantinescu, iar dintre membri, amintim, alți fruntași politici liberali: Tancred Constantinescu, G. Cipăianu, N. Nedelcu, Gr. Procopiu, V. Ștefan, I. Niculescu.

„Carpatina” avea proprietăți de 270 000 m³ material lemnos, inventariat în scriptele societății cu valoarea de 5 165 096,50 lei (adică 19,80 lei egal unui metru³). Pentru această valoare ar fi trebuit să dea fiscalui cu cota de 18,5% — 1 057 560 lei, ori reiese că a plătit numai 218 000 lei, adică cam 80 de bani pe m³¹⁵. Este paradoxal mai ales că la prețul mondial ar fi trebuit să se impună cei 270 000 m³ cu 140 lei m³, ceea ce ar fi adus statului o cotă parte de 7 milioane lei. Acest calcul sumar demonstrează cum sub acoperirea unor politicieni români, membri ai Consiliilor de administrație, se recurgea la evaziuni fiscale. Acționarul străin cîștiga astfel sume fabuloase. Numai baronul Gröedel era cel mai mare acționar la: „Covasna” — S.A.; la „Carpatina” de la Brezoi (Vîlcea), la „Wiechholz” din Budapesta și la „Brothers Gröedel” din Anglia.

O altă modalitate de a eluda prevederile fiscalui era folosită curent de „Foresta”, care alcătuia bilanțuri anuale mult mai mici decît erau ele în realitate. Astfel, ea declara în bilanțul general încheiat la 31 decembrie 1924 un deficit de 4 893 379,29 lei¹⁶ (vezi anexa 2). Era posibilă o asemenea pierdere la o societate care achiziționase toate pădurile din România cu 3 lei (hîrtie) m³ în loc de 140 lei m³ cît era prețul curent de concesionare? Nu credem.

Alături de societățile cu capital străin erau în ramură activă și un grup de cooperative cu capital autohton (270), dintre care numai pe Valea Mureșului erau 81¹⁷. Aceste cooperative erau însă lipsite de o serie de avantaje pe care le aveau în schimb societățile anonime cu capital străin. În timp ce cooperativele exploatau păduri plătite cu 24 000—60 000 lei ha, societățile străine aveau păduri întinse de zeci și sute de ha achiziționate la prețuri care variaua între 10—200 lei pentru ha.¹⁸ În afară de acest fapt concludent societățile străine beneficiau de reduceri, în medie de 45%, pe C.F.R., reduceri de taxe vamale, de impozite. Era normal ca prețul de cost la producția cooperativelor să

¹⁴ *Idem*, II, nr. 1, ianuarie 1924, p. 61.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Revista Pădurilor*, XXXVII, nr. 5, mai, 1925, pp. 446—447.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ „Zigzaguri forestiere”, II, nr. 1, ianuarie 1924, p. 200.

fie superior celui realizat de societățile anonime și ca urmare profitul să fie mai redus. Cu toate acestea bilanțurile publicate anual în „Monitorul Oficial” cooperativele înregistrau profituri mai mari decât societățile anonime cu capital străin.

Evaziunile fiscale ale finanței străine erau nenumărate, profiturile camuflate sub dobinzi erau imense, deoarece în România, în perioada respectivă, dobînda varia între 15—24%; pe de altă parte, la marile societăți creditele erau exprimate în monedă străină cu un curs mult mai ridicat; dacă mai adăugăm diferența de curs în operațiile de recalculare care permiteau mașinațiuni nelimitate și asigurau monopolurilor străine mărirea profitului, avem o imagine mai exactă a situației reale a beneficiilor publicate în bilanțurile anuale. Se pune întrebarea: cum era posibil acest lucru? Simplu: prin implicarea oamenilor politici cu influență. De pildă, președintele Senatului român, D. M. Pherekyde a fost președinte sau membru în consiliile de administrație la cele mai mari societăți forestiere din țară: „Goetz”, „Carpatina”, „Foresta”, „Union” etc., în total la 17 societăți. Alte nume de rezonanță în viața politică a țării ca Tancred Constantinescu, fost ministru P.N.L., Al. Constantinescu, fost ministru P.N.L., Barbu Știrbey și alți fruntași liberali participau în calitate de președinți sau membri în consiliile de administrație la societățile cu capital străin, de unde primeau remunerații considerabile sub forma tantiemelor. Exemplu, Barbu Știrbey era cumnatul lui Anhauch, președinte al Societății „Foresta”. Urmărind bilanțul anual al Societății „Foresta” (vezi anexa 2) observăm că era semnat ca președinte al consiliului de administrație de Aristide Blank de la „Banca Marmorosch Blank”. În compoziția Consiliului de la această bancă pe exercițiul 1923 se sesizează o armonioasă înfrățire între politicienii diverselor partide:

Director general: Mauriciu Blank, Membri: general M. Deșliu — Partidul național; André Bénac — francez; Aristide Blank, I. Boambă — Liga Poporului; general C. Coandă — președintele Senatului (liberal); Gr. N. Filipescu — Partidul național; André Hamberg — francez; Gr. Iunian — Partidul țărănesc; T. Laurent — francez; Em. Pantazi — liberal; M. Săulescu — conservator (fost membru al partidului lui Marghiloman); baron I. V. Stârcea — fost ministru averescan; T. Stelian — liberal dizident; A. Levy Strauss — francez; Vaida Voivod — Partidul național; S. Rosenthal — liberal; C. Argetoianu — Liga Poporului; V. Madgearu — Partidul țărănesc; I. Răducanu, directorul Băncii — Partidul țărănesc.

Astfel, înțelegem mai bine jaful sistematic practicat în munții noștri, subliniind că la întreprinderile forestiere din Valea Mureșului, Țara Birsei, Bihor erau angajați 7 000 de funcționari, dintre care numai 130 erau cetățeni români¹⁹.

Reproducem un pasaj din revista „Zigzaguri forestiere” citată, din care reies practicile de șantaj și corupție a funcționarilor publici, frecvente printre metodele acționarilor străini din această ramură:

¹⁹ M. P. Florescu, *Sacrilégiul din pădurile Ardealului*, în „Zigzaguri forestiere”, I, nr. 11, 1923, pp. 200—201.

„După ce au căutat a corupe pe unii funcționari superiori de stat... au promis un milion de lei chiar și unui judecător cinstit din comisia județeană a județului Trei Scaune numai de a le fi favorabil cauzei lor... și pe urmă au căutat prin mijloace... [nelegale] de a muta telegrafic chiar și pe consilierul agricol local, care trebuia în interesele statului să facă parte din comisia județeană... Comisia de judecată a hotărât ca pădurile să nu fie expropriate din înalte ordine și contrar legilor dînd cîștig de cauză proprietarului Armin Mikes... Se zice chiar că d-nul General Văitoianu ministru de interne s-a dus în vizită în localitatea Zăbală, la Mikes unde ar fi dormit o noapte chiar în ajunul acestui act de trădare al legilor țării...".

„Monitorul Oficial” din 1926 a publicat o dispoziție a guvernului liberal pentru calcularea impozitelor complementare la societățile anonime din ramura forestieră, dispoziție care a însemnat o micșorare apreciabilă a cotei-parte care revenea statului, creînd societăților cu capital străin avantaje considerabile²⁰. De asemenea a micșorat taxele de export, începînd cu 10 martie 1926, la cherestea de brad, de la 150 lei m³ la 75 lei, fiscul pierzînd pe anul în curs 173 milioane lei²¹.

„Foresta” a eludat și ea legea din 1921²² prin care nu se dădea voie unei societăți cu capital străin să concesioneze decît minimul 5 000 ha și maximum 8 700 ha²³. Puterea financiară a „Forestei” era însă foarte mare, ea dispunînd în perioada stabilizării de cele 17 fabrici enumerate și însumînd un capital social de 100 milioane lire italiene, finanțată fiind de „Foresta” din Milano. Ea tăia anual în special pe Valea Mureșului păduri cu trei lei m³ în timp ce societățile cu capital autohton plăteau 120—150 lei m³. Comparînd două principale văi forestiere și anume Valea Sucevii cu un front de 71 km și care avea 21 de fabrici de cherestea cu 62 de gateri dintre care numai două românești, adică 3% și folosindu-se de Valea Mureșului, începînd de la Aiud și pînă la Izvorul Mureș, pe un front de 141 km, găsim 41 fabrici cu 202 gateri.

Făcînd un calcul simplu, știînd că 202 gateri consumau zilnic cîte 25 m³ fiecare, și socotînd numai 8 ore ziua de lucru, la 250 zile lucrătoare pe an, rezultă 750 mii m³ de material lemnos tăiat. Adăugînd și pierderile inerente cauzate de exploatare și transporturi rezultă un milion m³ exploatați anual numai pe această vale. Nu trebuie să uităm că pe Valea Mureșului se transporta anual în plute lemn mai subțire, evaluat în „Revista Pădurilor” la 300 000 m³. Rezultă că numai în bazinul Mureș anual, în afara lemnului debitat în pădurile țărănești pe care nu l-am socotit (din lipsa statisticilor), se exploata 1 300 000 m³, adică 25% din producția normală a rășinoaselor din țară. Din cele 202 gateri de pe Valea Mureșului numai 10 erau cu capital autohton: „Creditul Tehnic”, la Bistricioara și „Cooperativa” din Gheorgheni,

²⁰ „Monitorul Oficial”, nr. 72 din 28 martie 1926.

²¹ M. P. Florescu, *op. cit.*

²² *Legea referitoare la reglementarea cumpărării de păduri pentru exploatare...* în „Monitorul Oficial” din 14 iulie, nr. 93.

²³ „Zigzaguri forestiere”, III, nr. 1—3, ianuarie—martie, 1925, pp. 178—180.

fiecare cu cîte 5 gatere, deci 5%. Acest procent era neglijabil dacă îl comparăm cu ponderea deţinută de societatea „Foresta”, posesoare a 51 de gatere pe această vale, care reprezentau în procente 25% din total. „Foresta” avea şi pe Valea Trotuşului, din cele 85 de gatere mecanice şi 31 pînze de joagăr cîte erau în total, 49 de gatere. Continuînd analiza Văii Mureşului se cere semnalată şi destinaţia materialului lemnos pentru a avea o imagine cît mai veridică a profitului ridicat de monopol obţinut de firmele străine²⁴. I. G. Duca în 1927 sublinia că „... politica noastră externă văzută din punct de vedere economic este încă în faza unei aproape complete imprecizii”²⁵.

Pentru industria lemnului principalele debuşee externe erau: Austria, Germania, Cehoslovacia, Ungaria, Bulgaria, Egipt, Grecia, Polonia, Turcia, Italia, Jugoslavia şi, într-o măsură mai mică Anglia, Belgia, Franţa şi Olanda²⁶ (vezi anexa 3).

Analizînd modul cum se realiza desfacerea materialului lemnos pentru aceste ţări prin portul Galaţi, găsim următoarele societăţi interesate: „Foresta”; „Schapira”; „Teoharis şi Apostolopol”; „Bistricioara”; „Steirman”; „Banca Agricolă”; „Banca Anglo-Română”; „Societatea Bucovina”; „Mihăiescu”; „Olteanu Tuluca”; „Moldoviţa”; „M. et F. Adersberg”; „Braunstein”; „Forestiera”; „Singer”; „Bucovina”; „Schenker”; „Banca Rubinstein”; „C. Florea”; „Banca de est”; „H. Aderberg”; „Moldova”; „Wation et Youell”; „Agerco”; „Lomos”; „Intercontinentala”; „O.F.A.”; „H. Kesoglu”; „A. Brisman”; „Xilon”; „Cooperativele săteşti”²⁷.

Din aceste 32 de loturi numai 6 erau ocupate de societăţi forestiere cu capital românesc, restul parcelor de depozitare aparţineau societăţilor cu capital străin, cu alte cuvinte 80% din portul Galaţi (forestier) era acaparat de finanţa străină. Nu este lipsit de importanţă faptul că această finanţă era patronată de preşedintele Senatului român Mihail Pherekyde.

Pentru a avea o imagine exactă a felului cum se exporta materialul lemnos, amintim că posibilitatea normală de export, raportată la suprafaţa împădurită a ţării era sub 50 000 vagoane anual²⁸. În realitate numai în luna iunie 1925 s-au exportat 19 105 vagoane, în august 19 980 vagoane, în septembrie 18 520 vagoane şi în noiembrie 18 500 vagoane, deci numai în patru luni s-a depăşit valoarea unui export raţionat în funcţie de resursele ţării²⁹. Pentru Valea Mureşului se aloca lunar pentru export 3 730 vagoane dintre care 1 300 erau folosite numai

²⁴ D. Drăghicescu, *Partide politice şi clase sociale*, Bucureşti, 1922, 124 p.; cf. I. C. Băicoianu, *Studii economice, politice şi sociale (1898—1940)*, Bucureşti, 888 p.; St. Zeletin, *Marea finanţă în economia şi politica actuală a României*, în „Independenţa economică”, VIII, nr. 2, 1925, pp. 28—37.

²⁵ I. G. Duca, *Raporturile economice şi politice externe ale României* în „Buletinul Institutului Economic Român”, V, 1927, p. 152.

²⁶ M. P. Florescu, *Contribuţii la comerţul şi industria lemnului*, în *Revista Pădurilor*, XXXVII, nr. 1, ianuarie 1925, p. 25.

²⁷ „Zigzaguri forestiere”, III, nr. 1—2, ianuarie—februarie 1925, p. 192.

²⁸ *Revista Pădurilor*, XXXVII, nr. 5, mai, 1925, p. 933.

²⁹ *Ibidem*.

de trustul „Foresta”³⁰, Astfel socotind 20 m³ de vagon din zona Mureș se exporta anual 1 984 673 m³ lemn de rășinoasă, adică peste 2/5 din producția de acest gen a întregii țări³¹.

Această practică a capitalului străin de distrugere și secătuire a bogățiilor țării nu era un fenomen limitat la nivelul industriei forestiere, ci era o coordonată principală a unei politici economice mondiale; căci în această perioadă, mai mult ca oricând, prin faptul că echilibrul european era în plin proces de constituire, marile puteri înțelegeau să uzeze de toate mijloacele, pentru a grupa în jurul tendințelor și nevoilor politice proprii state satelit.

În situația precară a finanțelor din mai toată lumea nici un stat din cele care dispuneau de capitaluri de plasat nu ezita să pună solicitanților condiții care depășeau cadrul restrâns al rentabilității.

³⁰ *Ibidem*, pp. 446—447.

³¹ „Argus”, nr. 14, 11 iulie 1923, p. 5.

ANEXA 1

SUPRAFAȚA ÎMPĂDURITĂ PE PROVINCII

(Statistica din 1916 privește Vechiul Regat; cea din 1914 — celelalte provincii)¹

Nr. crt.	Provincia	Suprafața împădurită	% din total	Suprafața teritoriului	Populația la 1914
1	Bucovina	451 221	6,2	10 442	808 442
2	Maramureș	671 847	9,2	16 213	776 666
3	Transilvania	2 250 961	30,2	57 804	2 678 367
4	Crișana	586 143	8,9	20 825	1 316 981
5	Banat	601 528	8,2	29 523	1 582 133
6	Vechiul Regat	2 497 632	34,2	131 983	7 897 311
TOTAL:		7 307 688 ha	100 %	316 212 km ²	17 683 550 loc

¹ Zigzaguri forestiere, II, nr. 1, ianuarie 1924, p. 210.

ANEXA 2

Bilanț general încheiat la 31 decembrie 1923 de Societatea Anonimă
pentru exploatarea de păduri și ferăstraie cu vapor, înainte P. & Göetz et &.

Activ

Cassa	3 359 977,73
Efecte de stat și acțiuni în participație	6 635 351,80
Efecte de primit	2 207 066,95
Clădiri, ferăstraie, mașini, linii ferate, material rulant	130 671 652,06
Stocul mărfurilor și avansuri asupra manipulației curente	345 773 402,22
Păduri cumpărate	161 550 439,02
Debitori	231 995 859,70
Pierdere	4 893 379,29
Minus reportul	784 297,27
profit per	4 109 079,02

TOTAL:

886 302 828,55

Pasiv

Capital	32 000 000
Fond de rezervă	4 005 502,66
Obligațiuni	4 006 000
Del credere	4 000 000
Fondul Mauriciu (de aj. pentru funcționari).	987 730,99
Creditori	841 305 594,90

TOTAL:

886 302 828,55

Președ. Cons. de Adm.

M. Blank

Verificat și găsit în concordanță cu registrele

Cenzori: M. Seteanu, I. Fotino, M. Marin, M. D. Cereșeanu, M. Budurescu.

**TABEL CU ȚĂRILE ÎN CARE SE EXPORTĂ MATERIAL LEMNOS
MEDIA ANUALĂ 1923/1928¹**

Țara	Material lemnos (export în tone)
Ungaria	1 310 341
Grecia	161 688
Egipt	143 341
Bulgaria	79 608
Franța	60 293
Germania	67 090
Jugoslavia	67 075
Italia	65 328
Anglia	52 654
Polonia	34 104
Olanda	29 609
Turcia	19 111
Cehoslovacia	18 056
Palestina	5 400
Austria	3 303
Spania	1 804
Belgia	1 576
TOTAL:	2 185 000
Valoric în mii lei:	5 158 128

¹ Alex. Hallunga, *Studii de politică economică externă a României*, vol. I, București, 1932, p. 126.

DAS FREMDKAPITAL IN DER FORSTINDUSTRIE. IMPLIKATIONEN IN DAS POLITISCHE LEBEN UND DIE WIRTSCHAFTSPOLITIK RUMANIENS. ERLAUTERUNGEN AM BEISPIEL DES MUREȘ-TALS

(Zusammenfassung)

Die Periode der relativen und partiellen Stabilisierung des Kapitalismus in Rumänien charakterisiert sich durch die quantitative und qualitative Entwicklung der Industrie, Entwicklung, die sich im Anwachsen des investierten Kapitals, in der Vergrößerung der Quantität der Triebkräfte, durch den Wert der Produktion konkretisiert.

Mittels Korruption, Erpressung, diplomatischem Druck bis zur militärischen Drohung gelingt es in diesen Jahren den Grossmächten der Entente, den grössten Teil der Industrie, die Banken, den Aussenhandel und die Staatsschulden zum Nachteile des Landes dem deutschen und österreichischen Kapital zu unterordnen. Das fremde Kapital schuf zugespitzte Gegensätze, die sowohl in der Nationalwirtschaft als auch im rumänischen gesellschaftlich-politischen Leben spürbar waren.

Anhand von Beispielen aus der Forstindustrie, vor allem aus der Zone des Mureș-Tals, die wir zur historischen Analyse des Fremdkapitals verwendeten, gelangen wir zu interessanten Schlussfolgerungen bezüglich der Unterordnung der allgemeinen Interessen des Landes einiger privatkapitalistischen Gruppeninteressen, bemerken die unmittelbare Einmischung der fremden Finanz in das politische Leben, die negative Folgen auf die natürliche Entwicklung Rumäniens als unabhängiger wirtschaftlicher und politischer Staat hatte.

Bei den grossen Gesellschaften wie „Foresta“, „Carpatina“, grosse Zitadellen der italienischen und der schweizer Finanz, finden wir in den Verwaltungsräten führende Politiker der Zeit: C. Argetoianu, P. P. Negulescu, P. Misir, C. Popovici, M. Pherekyde. Diese Räte erhielten beträchtliche Gewinnanteile und Aktien gegen die Umgehung der Steuerpflicht, die dem Staat Milionenschaden verursachte.

Der ausländische Aktienbesitzer verdiente fabelhafte Gelder. Allein der Baron Grödel war der grösste Aktienbesitzer in Covasna, bei der Siebenbürgischen Anonymen Gesellschaft für Forstindustrie, bei der „Carpatina“-Gesellschaft von Brezoi, bei der „Wiecholz“-Gesellschaft in Budapest und bei „Brothers Groedel“ in England.

Dieses Verfahren der Zerstörung und Ausbeutung der Landes-schätze ist nicht eine auf die Forstindustrie beschränkte Erscheinung, sondern eine Hauptkoordinate der Weltwirtschaftspolitik. Denn heute, mehr als früher, dadurch dass sich das europäische Gleichgewicht in voller Bildung befindet, benützen die Grossmächte alle Mittel, um Sa-

tellitstaaten um die eigenen politischen Tendenzen und Bedürfnisse zu gruppieren.

In der schwankenden Lage der Finanzen aus der ganzen Welt würde nicht einer der Staaten, der über anlegbares Kapital verfügt, zögern, den Bewerbern Bedingungen zu stellen, die den beschränkten Rahmen der Rentabilität überschreiten.

TENDINȚE DE DEZVOLTARE A ȘCOLII ROMÂNEȘTI DE DUPĂ 1918 — EXPRESIE A UNITĂȚII NAȚIONALE

SUSANNE HEISS

Politica Partidului Comunist Român în domeniul învățămîntului se bazează pe principiul, afirmat din nou în Programul său, elaborat la Congresul al XI-lea, că „școala constituie factorul principal de educare și formare a tinerei generații, a omului nou în general...”¹. Acest principiu s-a cristalizat de-a lungul existenței de decenii a Partidului Comunist Român, chiar de la începuturile activității sale, fiind o rezultată a concepției sale filozofice, conjugată cu ce a avut mai valoros gîndirea progresistă românească, școala românească a timpurilor moderne.

Revendicarea dreptului la instrucție și cultură a maselor populare s-a evidențiat în toate momentele cheie ale istoriei moderne a României, fie că a fost anul revoluționar 1848, Unirea sau cucerirea independenței, fie anul formării unității statului național unitar.

Actul Unirii de la 1 decembrie 1918, realizat legitim prin acționarea în același sens a mișcării revoluționar-democratice și a celei pentru unitate națională², a reprezentat pe plan politic încununarea și desăvîrșirea unui proces istoric complex și obiectiv, a înscris România pe o linie ascendentă, de continuă modernizare și democratizare, în limitele regimului politic existent, a tuturor compartimentelor statului întregit: economic, politic, juridic și cultural.

Referindu-se la aceasta, tovarășul Nicolae Ceaușescu, în expunerea ținută la Sesiunea solemnă comună a C.C. al P.C.R., Consiliului Național al F.U.S. și M.A.N., consacrată sărbătoririi a șase decenii de la făurirea statului național unitar român, aprecia că „făurirea statului național unitar a determinat intrarea României într-o nouă etapă a dezvoltării, creînd premise pentru dezvoltarea mai intensă a forțelor

¹ Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism, Editura politică, București, 1975, p. 93.

² M. Mușat, I. Ardeleanu, *Viața politică în România, 1918—1921*, Editura politică, București, 1976, p. 17.

de producție, pentru accelerarea progresului economic și cultural al țării.”³

Ansamblul de schimbări intervenite în viața social-economică, cât și în mentalitatea opiniei publice a României după 1918, a făcut ca cerințele culturale și de educație, pe care le impunea dezvoltarea țării, să nu poată fi complet nesocotite de către clasele dominante⁴, iar preocupările acestora din domeniul învățământului și culturii să fie incluse în ansamblul reformelor „noi”, preconizate de ele.

Examinarea acestor aspecte trebuie să pornească de la luarea în considerare a evoluției și dinamicii situației economico-politice a României după 1918, a factorilor care au determinat-o, pînă la efectele produse pe plan spiritual, oglindite în gîndirea social-politică a deceniului, în doctrinele și programele forțelor politice într-o anume politică școlară.

Se poate sesiza, chiar și numai la o sumară analiză că, celor două etape distincte ale deceniului trei, etapa 1918—1921 (22) și etapa 1922—1928, le corespund, pe planul dezvoltării învățământului și culturii, etape cu un conținut, în general, similar. Așa de pildă, perioadei avîntului revoluționar, a consolidării statului național unitar român și a refacerii de după război, pe linia transformărilor învățământului îi corespunde o epocă de organizare a învățământului de stat și de tranziție spre uniformizarea sa la nivel național. Conținutul acestor transformări în această primă etapă poate fi definit ca fiind democratic, întrucît acestea se vor subordona eforturilor de reînnoire a societății românești.

Perioada stabilizării relative, cu „democrația ei liberală”⁵, cum o denumea Lucrețiu Pătrășcanu, caracteristică ce și-a pus amprenta asupra tuturor schimbărilor preconizate și realizate, corespunde, pe planul dezvoltării școlii, unei etape de uniformizare a învățământului, prin intermediul unei legislații, al cărei autor este dr. C. Angelescu, ministru al Instrucțiunii publice⁶ din perioada guvernărilor liberale.

În analiza problematicii în discuție mai trebuie ținut seama că, anii imediat după 1918 se caracterizează „prin intensificarea luptelor maselor largi populare pentru transformarea democratică a societății, prin maturizarea și creșterea rolului clasei muncitoare — proces care a dus la constituirea în anul 1921, a Partidului Comunist Român”⁷, iar

³ Nicolae Ceaușescu, *Expunere la Sesiunea solemnă comună a C.C. al P.C.R., Consiliului Național al F.U.S. și M.A.N., consacrată sărbătoririi a șase decenii de la înființarea statului național unitar român, în „Scînteia” din 2 decembrie 1978, p. 1.*

⁴ T. Trușter, *Contribuția mișcării revendicative a cadrelor didactice la progresul învățământului din țara noastră în anii 1918—1924, în Revista de pedagogie, XIV, 1965,*

⁵ L. Pătrășcanu, *Sub trei dictaturi*, Editura politică, București, 1970, p. 29.

⁶ Este vorba de suita de legi: *Legea învățământului primar și normal primar din 1924; 1925 Legea învățământului particular și în 1928 Legea învățământului secundar*, cît și suita întreagă de legi complementare, regulamente și programe, care priveau examenul de bacalaureat, statutul cadrelor didactice, învățământul profesional, comitele școlare, conținutul învățământului etc.

⁷ Nicolae Ceaușescu, *Expunere cu privire la activitatea politico-ideologică și cultural-educativă de formare a omului nou, constructor conștient și devotat al socie-*

pe de altă parte, de faptul că mutațiile după primul război mondial „au determinat un nou și puternic avînt al dezvoltării forțelor de producție pe plan internațional, un mare pas înainte în cunoașterea științifică, în progresul tehnicii, în viața culturală a popoarelor, au ridicat pe o treaptă nouă întreaga civilizație a societății românești”⁸, ceea ce a făcut ca și în țara noastră să se producă schimbări care să integreze România în suflul înnoitor general, suflu care se va simți și în domeniul practicii și legislației școlare.

În acest context, față în față cu sarcini foarte complexe, școala românească înregistrează o serie de tendințe de dezvoltare noi, față de etapa anterioară, tendințe care vor conferi întregii ei evoluții o linie ascendentă, mai unitară și, în anumite aspecte, mai democratică.

Pentru a urmări însă aceste aspecte este necesar să analizăm momentul de plecare.

*

Momentul 1918 a găsit școala românească în fața unor chestiuni presante, impuse de modificările produse în viața economică și social-politică a României: chestiunea uniformizării sistemelor școlare din teritoriile reunite cu România, măsură ce urma să fie premisa unei democratizări profunde, prin lărgirea și adaptarea întregului sistem școlar la noile cerințe ale vieții economice și social-politice a societății românești, moderne, instituirea unei practici școlare conformă cu noile ideologii pedagogice, cu noile cerințe pe plan cultural a maselor și, desigur, refacerea distrugerilor provocate de război.

Cu ce zestre s-a pornit la rezolvarea situației create ne-o indică cifrele statistice. După recensămîntul din 29 XII 1930⁹, la o populație care crescuse ca urmare a Unirii, de la 7 897 311 (1915) la peste 15 900 000 de cetățeni, în compartimentul învățămîntului primar devenit „unitar”, prin modificările întreprinse de Spiru Haret (1901; 1903; 1908), a legii lui D. Poni din 1896, erau înscriși în anul școlar 1919—1920 cca 650 000 de elevi din totalul de peste 1 075 000 de copii de vîrstă școlară, ceea ce indică doar un procentaj de mai puțin de 50 %, revenind o școală la 1 172 locuitori, media pe școală a elevilor înscriși fiind de 111, iar numărul copiilor ce reveneau unui învățător fiind de 64¹⁰. Dacă mai adăugăm acestei situații raportul dintre înscrieri, promovări și absolviri, constatăm că doar 9,21 % din cei înscriși absolveau 4 clase, 1,1 % 7 clase¹¹. Iată tabloul complet al gradului de șco-

tații socialiste multilateral dezvoltate și al comunismului în România prezentată la Congresul educației politice și a culturii socialiste din 2 iunie 1976, Editura politică, București, 1976, p. 19.

⁸ *Programul P.C.R. de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintarea României spre comunism*. Editura politică, București, 1975, p. 39.

⁹ Recensămîntul din 29 XII 1930 a reconstituit datele demografice, inclusiv a populației școlare începînd cu anul 1918.

¹⁰ *Expunerea de motive la legea învățămîntului primar de stat și a învățămîntului normal-primar din 1924*, în *Monitorul oficial*, nr. 69 din iulie 1924, pp. 1300—1301.

¹¹ I. Gabrea, *Școala românească, Structura și politica ei 1921—31*, Tipografia „Bucovina” I. R. Toronțiu, București, 1930, p. 8.

larizare, sau mai exact spus, al analfabetismului. Pe provincii, situația analfabetismului se prezenta sensibil diferită: 43 % în Vechiul Regat, 40 % în Transilvania, între 60—94 % în celelalte ținuturi¹², în condițiile când în alte țări europene ca, de pildă, în Franța la recrutarea din 1919 se depistaseră doar 2,03 %, în Suedia încă în 1890 1 la 500 locuitori, iar în Japonia în 1908 doar 2,61 %.¹³

Obligativitatea frecventării școlii, conform legislației diferite, căreia fuseseră subordonate sistemele școlare ale regiunilor istorice, viza un număr de ani diferiți. În Vechiul Regat obligativitatea era de cinci ani, de 6—8 ani pentru naționalitățile conlocuitoare în Transilvania și de 3—4 ani în Basarabia.¹⁴

Baza materială a școlii era extrem de precară. Din buget, instrucțiunii publice îi reveneau, imediat după război, sume ce reprezentau cca 9,5 % din bugetul general al țării¹⁵, în condițiile când cheltuielile altor state europene se ridicau la 15 % în Bulgaria, 18 % în Prusia, 21 % în Danemarca, 24,50 % în Bavaria sau 25 % în Olanda, în raport cu bugetele lor totale¹⁶. Situația localurilor școlilor, în urma stricăciunilor provocate de război, era cu totul nesatisfăcătoare. În învățământul secundar (gimnazii, licee, școli medii și școli secundare de fete) funcționau în 1921—1922 peste 290 de școli, cifră care reprezintă un oarecare salt față de cele 84 de școli de acest tip în 1918—1919¹⁷, iar prima serie întreagă de absolvenți de după 1928—1929, se ridica la 43,18 %, adică: 2 874 reușiți din 6 655 prezenți¹⁸.

Învățământul profesional, de menaj, comercial și agricol dispunea în 1914—1915 de 2 școli superioare, de 17 inferioare și 38 școli elementare de meserii, de 19 școli elementare și inferioare de agricultură cu un număr total de 3 465 elevi¹⁹ și un număr considerabil de școli ce aparțineau Ministerului Muncii, care pînă în 1920—1921 crescuseră la 145²⁰.

Se observă, la o examinare sumară a celor două compartimente, o preponderență vădită a învățământului secundar teoretic față de cel practic, abia cca 9 % din cei înscriși în școala primară trecînd în cea secundară și numai 2,7 % în învățământul cu caracter practic; dacă cercetăm proveniența elevilor din învățământul secundar ajungem la con-

¹² C. Anghelescu, *Activitatea Ministerului Instrucțiunii 1922—26*. București, Ed. „Cartea Românească”, 1926, p. 3.

¹³ C. Anghelescu, *op. cit.* p. 4.

¹⁴ Heinz Brandsch, *Unser neue Volksschullehrplan. Urteile und Rat schlage ...*, Verlag der Markusdruckerei in Schässburg, 1928, p. 9.

¹⁵ I. Gabrea, *op. cit.*, p. 8.

¹⁶ *Ibidem*, p. 19.

¹⁷ *Anuarul statistic al României 1922*, București, Tipografia F. Göbl FII, 19, 1923, partea XII Instrucțiunea publică pp. 21; 285.

¹⁸ Iosif Gabrea, *op. cit.*, p. 57.

¹⁹ C. Nicolae, *Organizarea și conținutul învățământului profesional și tehnic din România. Aspecte din perioada 1864—1948*. EDP, București, 1973, p. 19.

²⁰ *Anuarul statistic al României 1922*, partea XII Instrucțiunea publică, *loc. cit.* pp. 295—291.

cluzia că cca 95% din totalul copiilor de vîrstă școlară rămîneau cu școala primară rurală.

Cît privește învățămîntul normal, modalitățile de pregătire a viitoarelor cadre didactice după aprecierea multor dascăli, nu corespundeau necesităților cantitative și calitative ale momentului. Nu întîmplător, în mișcarea revendicativă a cadrelor didactice dreptul la cultură universitară a dascălilor revenea ca o cerință fundamentală.

În învățămîntul universitar, pe lîngă faptul că Transilvania fusese lipsită complet de instituții de învățămînt superior în limba română, excepție făcînd cele 3 facultăți teologice ortodoxe și cele patru greco-catolice²¹, se cerea imperios crearea unor noi institute pe întreg teritoriul țării²², cît și reorganizarea Universității din Cluj²³.

Dar structura universităților țării ducea la o „orientare a studenților... în dezacord cu interesele sociale și naționale ale statului”²⁴, la așa-numita „supraproducție intelectuală”, un simptom neliniștitor pentru clasele dominante. Așa de pildă, facultatea de drept era frecventată de 43,1%, cea de litere și filozofie de peste 20% din totalul tineretului studios, absorbînd ambele 2/3 din tineretul universitar, științelor revenindu-le doar 14,4%, mult prea puțin pentru nevoile momentului respectiv²⁵.

Dacă mai avem în vedere conținutul învățămîntului, marea diversitate de idealuri educative promovate, taxele extrem de ridicate care provocau, prin ele însele, o discriminare avuți—săraci, excluzînd de la instrucția universitară copiii clasei muncitoare, a unor categorii sociale largi, apoi dotarea de cele mai multe ori neadecvată, cămine și cantine insuficiente, puținele burse și proasta retribuie a personalului didactic ajutător, tabloul sistemului românesc burghez de învățămînt, la începutul primului deceniu interbelic, este conturat în linii esențiale.

Așadar, școala românească, raportată la momentul istoric 1918 —, cu toate treptele ei, în toate compartimentele ei, trebuia să devină unitară; trebuia să meargă în pas cu noile nevoi ale națiunii, cu cerințele sporite ale instruirii forței de muncă, cu noile revendicări culturale ale maselor, trebuia să devină accesibilă tuturor categoriilor sociale prin gratuitate și obligativitate; să asigure un conținut științific și laic învățămîntului; să asigure condiții de trai și statut social acceptabile întregului corp didactic; să satisfacă revendicările naționalităților conlocuitoare, conform principiilor declarate la Alba Iulia etc.

²¹ C. Daicovicu, St. Pascu ș.a., *Din Istoria Transilvaniei*, vol. II, Editura Acad. R.P.R., 1961, p. 404.

²² *Dezbaterile Senatului 1915—1920*, p. 557.

²³ Onisifor Ghibu, *Universitatea Daciei Superioare în Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul*, vol. II, 1918—1928, Ed. Cultura Națională, 1929, București, p. 915 și „Gazeta Oficială” nr. 57 din septembrie 1919.

²⁴ Iosif Gabrea, *op. cit.*, p. 57.

²⁵ Gáll Ernő, *Intelectualitatea în viața socială*, Editura științifică, București, 1966, p. 245.

Aceste trăsături vor alcătui etalonul cu care vom încerca să măsurăm și să apreciem toate încercările reale sau „declarate” de unificare și de democratizare, care s-au făcut în primul deceniu interbelic de diverși factori, în legătură cu învățământul.

*

Din ansamblul de modificări care au avut loc și au determinat tendințe de dezvoltare noi, considerăm necesitatea uniformizării școlii românești ca o tendință fundamentală, ea fiind expresia necesității unității naționale pe plan educațional. Această tendință va deveni premisa și a altor tendințe noi.

Filierele care ne permit urmărirea acestei tendințe sînt multiple; fie că este vorba de modul cum problematica școlii se va reflecta în programele politice ale diverselor grupări politice, în cadrul cărora Partidul Comunist Român va ocupa fără îndoială locul de frunte, fie că este vorba de puternica mișcare revendicativă a cadrelor didactice și obiectivele ei de bază, fie că este vorba de legislația școlară.

Un rol de debut, în efortul de uniformizare va reveni Consiliului Dirigent din Sibiu. Cînd, după Unire, acesta își prelua atribuțiile de guvern provizoriu pentru Transilvania, Banat și ținuturile românești din Ungaria²⁶, unul din principalele sale terenuri de afirmare urma să fie „crearea unor așezăminte culturale care să reprezinte focare de centralizare și definire a valorilor poporului”²⁷, lichidarea situației de nedreaptă inegalitate, existentă în domeniul școlii. La resortul instrucției publice și culte a Consiliului Dirigent, fusese numit Vasile Goldiș, om politic și de cultură cu orientare democratic-burgheză radicală, influențat în mod aproape consecvent de teoriile sociale avansate ale timpului său, chiar de concepția materialismului istoric²⁸, ceea ce va da primelor măsuri întreprinse în domeniul școlii un caracter, de asemenea, radical. Astfel, s-a creat un cadru administrativ nou sistemului școlar transilvănean, prin fixarea celor 4 regiuni școlare cu sediul la Sibiu, Timișoara, Oradea Mare și Cluj²⁹, asigurîndu-se funcționarea mai departe a școlilor existente. Totodată s-au naționalizat majoritatea școlilor primare și secundare românești existente și au fost înființate 37 noi școli civile, 15 licee, 3 școli reale, 7 licee confesionale de fete, 6 școli comerciale, 11 școli de arte și meserii³⁰.

Consiliul Dirigent s-a îngrijit de introducerea limbii române ca limbă oficială în școlile de toate gradele, permițînd în același timp

²⁶ „Gazeta Oficială” nr. 1, din 1/14 decembrie 1918, pp. 2—3.

²⁷ *Desăvîrșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu Vechea Românie* (sub red. M. Constantinescu și Șt. Pascu), București, Edit. Acad. R.S.R., 1968, p. 317.

²⁸ M. Popa, Gh. Șora în *Studiul introductiv la Vasile Goldiș, Scrieri social-politice și literare*, Ed. „Facla”, Timișoara, 1976, p. 20.

²⁹ I. Brațu, *Învățămîntul secundar din Ardeal, în Transilvania, Banatul...*, vol. II, 1918—1928, Ed. Cultura Națională, București, 1929, pp. 1005—1006.

³⁰ Iuliu Maniu, *Raport despre activitatea Consiliului Dirigent 10 aprilie 1920, în Unirea Ardealului evocată de Iuliu Marin*, Cluj, Tipografia „Națională” S.A., 1934, p. 30.

naționalităților conlocuitoare de a folosi limba lor proprie³¹, îndeplîndu-le o cerință și un drept vechi.

Paralel cu introducerea limbii române ca limbă oficială, s-au luat măsuri de redeschidere a școlilor închise în timpul războiului; de alcătuire a unui corp didactic suficient și loial pentru satisfacerea noilor condiții, printr-o seamă de demersuri speciale, ca numeroasele cursuri de vară³², introducîndu-se istoria și geografia României în locul disciplinelor respective maghiare și altele.

În domeniul învățămîntului superior reorganizarea Universității din Cluj³⁴ a însemnat crearea unui centru de învățămînt și cultural românesc, iar înființarea „Muzeului limbii românești”, a „Conservatorului de muzică și artă dramatică”, a Operei Române și a Teatrului Național vor crea populației românești din Transilvania cadrul de a-și manifesta adeziunea la viața culturală a întregii Românii, expresia unificării pe plan spiritual și de factură psihică.

După încetarea activității Consiliului Dirigent, în aprilie 1920, și trecerea atribuțiilor sale, inclusiv cele ce priveau instrucțiunea și cultele, asupra departamentelor guvernului din București, începe o febrilă perioadă de căutări la nivel național. Aceste căutări se vor concretiza prin succesive și simultane „reforme” care se țin lanț pînă spre începutul deceniului al IV-lea, antrenînd numeroase personalități, cadre universitare sau cu funcții oficiale în cadrul administrației școlare, fie oameni de știință de diverse specialități fie oameni politici etc., care de pe poziții politico-ideologice și profesionale dintre cele mai variate se vor lansa în critici de cele mai multe ori întemeiate la adresa întregului sistem de învățămînt, care continua, așa cum l-am descris mai sus, să rămînă tradiționalist și ineficace, iar guvernanții să rămînă dezinteresați într-o politică școlară și culturală profitabilă sub aspect social și național³⁵.

A „reforma” însemna pentru majoritatea „reformatorilor” a milita și propune un învățămînt unitar și prin aceasta mai democratic, accesibil în mai mare măsură maselor populare, în așa fel profesionalizat și diversificat încît să țină seama de necesitățile vieții moderne ale secolului al XX-lea. Nu întîmplător, literatura vastă, scrisă de unele personalități despre problematica învățămîntului și a legislației acestuia, este pe cît de vastă pe atît de la subiect, surprinzînd prin coerență, originalitate, spirit realist și rațional în analiză, fundamentată de cele mai multe ori cu argumente științifice.

Încercările cele mai evidente sînt reformele aduse în discuția opiniei și aplicate în această perioadă, cît și comentariile critice cu privire la aceste reforme, care s-au făcut auzite cu prilejul dezbaterilor

³¹ „Gazeta Oficială” nr. 6, din 13/27 ianuarie 1919, p. 5.

³² Notele circulare din „Gazeta Oficială” nr. 20, 28, 29, 34, 1919.

³³ „Gazeta Oficială” nr. 5 din 5/8 ianuarie 1919, p. 17.

³⁴ Comunicat oficial de 23 septembrie 1919, în „Gazeta Oficială”, nr. 57 din septembrie 1919.

³⁵ Ermona Zaharian, *Pedagogia românească interbelică*, E.D.P., București, 1971, pp. 127—129.

în Cameră și Senat, sau care au fost publicate în presă sau cărți independente.

Dintre proiectele de reformă trebuie menționat cel al lui S. Mehedintși³⁶, primul care încearcă la începutul deceniului întâi interbelic, în 1918, să aducă școala în mediu sătesc. Proiectul, care n-a fost aplicat, preconiza o școală a muncii, inspirată din ideile lui Rousseau, principii care fără îndoială ar fi dus la ameliorarea sistemului de învățământ românesc. Dar ele erau asociate cu un conservatorism și tradiționalism neadecvat momentului istoric respectiv.

P. P. Negulescu³⁷, ministru al instrucțiunii în două guverne efemere ale primului deceniu (1920—1921; 1926) a pregătit, și el în 1921, o lege generală de reformă a învățământului, care însă n-a fost nici ea oficializată. Și această lege preconiza o școală activă, a muncii, o școală „civilă”, care însă excludea din atenția legiuitorului păturile de jos ale muncitorilor agricoli, cât și proletariatul și alte categorii sociale.

O contribuție cu o pondere mai mare, în sensul că unele din proiectele propuse au fost și adoptate de forurile legiuitoare, revine guvernelor liberale din perioada stabilizării relative prin reprezentanți ca dr. C. Angelescu³⁸, ministrul instrucțiunii publice pe o perioadă de timp mai mare, autorul „Legii asupra învățământului primar al statului și a învățământului normal primar³⁹, pregătită începând din 1922, dezbătută și aplicată în 1924; cât și „Legea asupra învățământului particular”, din 1925⁴⁰ și „Legea asupra învățământului secundar” din 1928⁴¹. Acest complex de legi, elaborat în spiritul unei mentalități clasicizante, cu toate că a menținut coexistența învățământului particular cu cel de stat, a acordat statului rolul de organizator și dreptul de îndrumare și control asupra învățământului pe întregul teritoriu al țării.⁴² A realizat, prin introducerea unor programe unice pentru toate școlile, cu mici diferențieri regionale, locale și naționale, o școală unitară, a prevăzut înființarea grădinițelor de copii, stabilind obligativitatea și gratuitatea învățământului de la 5 la 16 ani. Chiar dacă numeroasele limite ale acestor legi au diminuat mult ceea ce se aștepta de la ele, în ansamblu, totuși, au marcat un pas pe calea largirii și democratizării școlii noastre.

³⁶ S. Mehedintși, *Școala poporului*, București, 1923, sau *Altă creștere, Școala muncii*; sau *Către noua generație. Biserica și școala. Armata. Tineretul. 1928 și Premise și concluzii la Terra. Aminări și mărturisiri*. București, Imprimeria Națională, 1946.

³⁷ P. P. Negulescu, *Reforma învățământului. Proiecte de legi*. București, Tipografia „Românească Nouă”, 1922; respectiv *Reforma învățământului 1927*, București, Editura Casei Școalelor, 1922.

³⁸ C. Angelescu, *Expunerea de motive la Legea din 1924; Activitatea Ministerului Instrucțiunii 1922—1926*. București, Ed. „Cartea Românească”, 1926.

³⁹ *Lege pentru învățământul primar al statului și învățământului normal primar*. București, Imprimăria Statului, 1924.

⁴⁰ „Monitorul Oficial” nr. 289 din 22 decembrie 1925.

⁴¹ „Monitorul Oficial” nr. 105 din 15 mai 1928.

⁴² V. Filipescu, O. Oprea, *Învățământul obligatoriu în România și în alte țări*, E.D.P., București, 1972, pp. 21—30.

Alte propuneri tot din tabăra liberală, nu de factură practică ca dr. Angelescu, ci mai degrabă de ordin spiritual, aparțin lui Ștefan Zeletin, care prin cunoscutele sale lucrări⁴³ trebuie plasat pe un loc de frunte, întrucât preconiza o școală care să prefacă mentalitatea educațională românească într-una modernă, menită să corespundă societății pe care o vroia așezată pe „o temelie burgheză modernă”. Sau, alt liberal, profesorul clujan de sociologie, Virgil Bărbat, dovedea în comentariile sale asupra legii învățământului secundar din 1928 „un spirit surprinzător de modern”, cerînd o școală tehnică cu mai multă cultură, cit și modificarea ideii de cultură vehiculată în liceu⁴⁴, iar prin introducerea mișcării de împrumut anglo-saxonă a „extensiunii universitare”, realizată prin intermediul „Astrei” în principal, a militat pentru lărgirea sferei „culturii”.

Mai trebuie amintit Iosif Gabrea, autor a numeroase și extrem de minuțios documentate lucrări⁴⁵ de analiză și critică a învățământului românesc, în general, și din perioada analizată de noi în special. Concluziile sale, bazate pe un material statistic enorm, interpretat modern, sînt în ansamblu negative în ceea ce privește învățămîntul etapei analizate de noi. Soluțiile avansate de autor, mai ales cele de ordin practic, ținteau individualizarea învățămîntului, fiind realist-practice și dovedind onestitate și o orientare democratică și umanistă evidentă.

Am putea trece în revistă și alte nume, de pildă, G. G. Antonescu⁴⁶, care a comentat legislația de atunci, este adevărat de la distanță, criticînd unele aspecte ale ei, dînd directive abstracte, fără să-și pună întrebarea cum trebuie ridicat nivelul de cultură al întregii țări, cit și altele de acest gen; Nicolae Costăchescu, cadru didactic⁴⁷, Balázs Ernő, sau profesorul sîghîșorean Heinz Brandsch⁴⁸, conducătorul revistei de limba germană „Schule und Leben” („Școala și viața”), inițiatorul și îngrijitorul unei colecții întregi de lucrări adresate cadrelor didactice și școlii. Ultimul face referiri concrete la legislația școlară în discuție și apreciază că sarcina de a se crea după 1918 „un nou tip de școli care să corespundă diferitelor situații demografice, etnografico-sociale și care să țină cont de dezvoltarea școlii din ținuturile diferite nu este de loc ușoară”. Apreciază pozitiv încercarea de a se învinge analfabetismul, dar critică modul de aplicare în practică a reformelor preconizate. Ca și alți oameni ai școlii săsești, ca Friedrich

⁴³ Șt. Zeletin, *Naționalizarea școlii*, București, Editura Fundațiilor, 1926.

⁴⁴ Ermona Zaharian, *op. cit.*, p. 143.

⁴⁵ Iosif Gabrea, *Școala românească. Structura și politica ei. 1921—1932*. Tipografia „Bucovina”, I. R. Toronțiu, București; *Probleme de educație și cultură*, București, Tip. Ion C. Văcărescu, 1928 și altele.

⁴⁶ G. G. Antonescu, *Orientarea pedagogică a școlii românești*. (Conferință) în *Revista generală a învățămîntului*, nr. 1—2 din ianuarie-februarie 1932 sau *Educație și cultură*, E.D.P., București, 1972.

⁴⁷ Dezbaterile din Senat, 1 aprilie 1924.

⁴⁸ Din numeroasele lucrări ale lui Heinz Brandsch, care a început să fie citat alături de numele lui Șt. Bîrsănescu și alți reputați pedagogi, amintim: „*Unser neuer Volksschullehrplan...*” și „*Die siebenbürgisch-sächsische Lehrerbildung*” Verlag der Markusdruckerei in Schässburg, 1928, ș.a.

Teutsch, de pildă, cel mai prolific istoric al sașilor⁴⁹, care după 1918, a contribuit activ la ceea ce numea el „un câmp nou a unei munci de perspectivă și a noi sarcini”⁵⁰, găsim la H. Brandsch o tratare unilaterală a problemelor școlii văzute prin prisma îngustă a ceea ce se numea atunci „autonomia culturală” a sașilor, păstrarea drepturilor câștigate anterior, pe seama problematicei mai complexe a școlii naționale românești. S-ar mai putea aminti și alte nume: Friedrich Müller, Oskar Netoliczka, Herman Albert, Reimesch Friedrich, Adolf Schullerus, Hermann Jekeli și alții care au abordat această problemă într-o manieră asemănătoare.

Fără a face o analiză amănunțită a acestor legi și propuneri de reforme, trebuie apreciat că legislația primului deceniu deși are limite inerente unei legislații burgheze, ca, de pildă, faptul că a ținut cont doar parțial de opinia corpului didactic, că n-a fost publicată și dezbătută conform celor mai democratice proceduri, că avea o serie de elemente de demagogie socială în scop diversionist, că n-a rezolvat „statificarea” și a nesocotit drepturile cadrelor didactice, iar după ce a fost aplicată n-a fost respectată întocmai, totuși ea a prezentat „un succes pe linia asigurării de drepturi egale și libertăți democratice”⁵¹, unificarea fiind, după cum am mai spus, o premisă pentru democratizarea școlii.

Această legislație a fost o încercare de construire a unui sistem teoretic și practic atotcuprinzător, de educație națională, a atins și a rezolvat lărgirea bazei școlii, prelungirea duratei școlarității obligatorii și unificarea sistemului de educație școlară cu cel al culturii populare, adaptarea educației la realitățile naționale și regionale.

Unirea a condiționat și produs, așadar, un ansamblu de schimbări atît în viața economică și social-politică cît și în mentalitatea publică, schimbări care, toate la un loc, au făcut ca pe lîngă alte revendicări fundamentale, cerințele culturale și de educație, revendicarea dreptului la instrucție, să nu poată fi complet nesocotite de către clasele dominante.⁵²

Preocupările acestora din domeniul învățămîntului și culturii se vor integra în ansamblul reformelor „noi” de după 1918, reforme care vizau unificarea pe toate planurile, dar care poartă amprenta limitelor de clasă a legiuitorului.

Aceste eforturi de unificare și de aducere la un numitor comun, pe plan legislativ, administrativ și cultural a României, în noile sale dimensiuni, au vizat în mod special învățămîntul, ca unul din dome-

⁴⁹ Konrad Gündisch, *Für die Zukunft gebaut*, în „Neuer Weg” 29. Jahrgang din 24 septembrie 1977.

⁵⁰ Friedrich Teutsch, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das siebenbürgische Volk*, vol. IV; sau *Kirche und Schule der Siebenbürger Sachsen...*, Ediția II-a, Sibiu, Kraft 1923 și altele.

⁵¹ Emil Bîldescu, *Aportul intelectualității progresiste din România la lupta pentru un învățămînt democratic (1918—1944)* în *Anale de istorie*, XV, 1969, 4, p. 119.

⁵² Tiberiu Trușter, *Contribuția mișcării revendicative a cadrelor didactice...* în *Revista de pedagogie*, XIV, 1965, 6, p. 75.

niile care în ținuturile românești, proaspăt unite cu țara, avea o greutate aparte datorită politicii școlare și culturale discriminatorii dusă până în 1918.

În efortul de înnoire au fost antrenate cele mai diverse cercuri politice, care au putut să-și expună opiniile mai mult sau mai puțin oficial și să le traducă în realitate, desigur în limitele orînduirii date și a ideologiilor și politicii promovate de grupurile la care aderaseră.

Exista pe atunci în țara noastră încă o forță politică care „a fost prezentă și și-a spus cuvîntul în toate evenimentele mai importante ale țării, s-a situat în fruntea luptei pentru progres social”⁵³. Această forță era Partidul Comunist Român, reprezentantul și conducătorul clasei muncitoare, a mișcării revoluționare din patria noastră și care de la bun început a acordat o atenție deosebită problemelor fundamentale ale învățămîntului pornind de la rolul și importanța pe care o au știința și cultura în dezvoltarea și transformarea revoluționară a societății, în formarea „caracterului și a comportamentului omului în societate”⁵⁴.

Învățămîntul public, amintit doar fugitiv în programele partidelor burgheze sau chiar inexistent, constituia unul dintre punctele programatice importante ale mișcării muncitorești revoluționare⁵⁵, ceea ce reflectă clar diferențierea netă între pozițiile claselor dominante și cele ale organizațiilor politice ale clasei muncitoare.

Această preocupare a constituit o parte integrantă a programelor politice și a activității desfășurate de partidele clasei muncitoare, cunoscînd multiple forme de manifestare: începînd cu organizarea educației social-politice în interiorul partidului, cu lupta politică desfășurată pentru o școală românească democratică, accesibilă maselor, pentru organizarea ei pe baze rațional-științifice, pentru pătrunderea ideilor și metodelor pedagogice progresiste în procesul de învățămînt, pînă la îmbunătățirea situației învățătorilor și profesorilor, organizarea lor în asociații profesionale și sindicale, organizarea mișcării tineretului școlar și universitar etc.

Deși nu a avut acces la dezbaterile oficiale și nu a avut niciun reprezentant autorizat în parlament, P.C.R., în numeroase documente programatice ale sale, în presa comunistă legală și ilegală, în cea democratică, condusă și îndrumată de el, a analizat și dezbătut prin intermediul a numeroși dascăli comuniști, de pe pozițiile marxism-leninismului, problemele principale ale școlii și învățămîntului românesc, în pofida împotrivirii claselor dominante și a cercurilor reacționare din domeniul învățămîntului și culturii.

Prin intermediul tuturor mijloacelor care i-au stat la dispoziție a demască caracterul de clasă al învățămîntului și educației burgheze,

⁵³ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. I., Editura politică, București, 1968, p. 354.

⁵⁴ Simion Pop, *Probleme ale pedagogiei sociale și învățămîntului în mișcarea muncitorească din România*, în *Revista de pedagogie*, XIX, 1970, 1, p. 100.

⁵⁵ *Crearea Partidului Comunist Român (mai 1921)*, (sub redacția: Ion Popescu Puțuri și Augustin Deac), Editura științifică, București, 1971, pp. 120—121.

conținutul ideologic retrograd al predării unor discipline, formele de organizare și orientare instructiv-educative necorespunzătoare și neadekvate cerințelor momentului istoric respectiv, folosirea unor forme și metode pedagogice antiștiințifice și anacronice. Au fost de asemenea relevate contradicțiile sociale, iar spre sfârșitul deceniului întâi interbelic criza, ce se manifestat tot mai acut și în domeniul învățămîntului, demascându-se politica reacționară aplicată de guverne în acest domeniu, a fost demască lipsa de instruire a maselor populare, cât și lipsa condițiilor necesare bunei desfășurări ale învățămîntului. Paralel, P.C.R. a militat pentru eliberarea școlii de dogmatismul și misticismul promovate mai ales de către factorii tutelari confesionali și altele.

De pildă, încă înaintea transformării sale în partid comunist, în Raportul Partidului Socialist de afiliere la Internaționala a III-a se formulau revendicări ca: „instrucție obligatorie, completă și gratuită a tineretului de ambe sexe pe seama comunei”, iar „opera educativă în toate ramurile trebuie să aibă drept scop să asigure persoanei umane dezvoltarea fizică și intelectuală desăvârșită și să pregătească generația tină să participe la marea operă a dezvoltării științelor, artei și literaturii, în toată libertatea dînd astfel puțință tuturor talentelor și geniilor să se afirme ca forțe creatoare”⁵⁶. Se mai cerea în program separarea bisericii de stat, în felul acesta putîndu-se asigura un conținut laic învățămîntului. Aceleași revendicări fuseseră deja formulate în Programul Partidului Socialist din România și în „Programul electoral”, votat la Conferința din 23—26 mai 1919⁵⁷, în care se afirma că „muncitorii nu vor îngădui ca starea instituțiilor să rămînă într-o întîrziere crescîndă față de cele ale altor țări...”, iar pentru școală se cerea „obligativitate și gratuitate pînă la 18 ani, întreținerea elevilor cu hrană, îmbrăcăminte și cărți...”, cît și „întreținerea de către comună și stat a elevilor fără mijloace de peste 18 ani care au dovedit calități deosebite pentru desăvîrșirea studiilor...”, „excluderea învățămîntului religios din școală și trecerea la stat sau comună a școlilor confesionale”⁵⁸. Pe listele electorale⁵⁹ depuse de P.S.D. pentru alegerile din noiembrie 1919 se găseau, printre alți intelectuali reputați, cadre didactice ca, de pildă, Mihail Cruceanu și Petre Constantinescu-Iași.⁶⁰

Un amplu program și o analiză asemănătoare a învățămîntului o găsim în alte documente programatice ale P.S.D.⁶¹

Privind strategia și tactica partidului comunist în legătură cu lupta pentru democratizarea țării, în condițiile primului deceniu interbelic (inclusiv a învățămîntului n.n.), aliații clasei muncitoare s-au stabilit a fi intelectuali⁶², mai ales învățătorii și profesorii care trebuiau cuce-

⁵⁶ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1916—1921*, București, Editura politică, 1966, pp. 622, 626.

⁵⁷ „Socialismul” din 27 mai 1919.

⁵⁸ *Idem*, din 27 mai 1919.

⁵⁹ *Documente ale mișcării muncitorești...*, Editura politică, București, 1966, p. 257.

⁶⁰ „Socialismul” din 25 februarie 1922 și Mihail Cruceanu, *De vorbă cu trecutul*, Editura „Minerva” București, 1973, p. 164.

⁶¹ *Documente ale mișcării muncitorești...*, loc. cit. p. 371.

⁶² Rezoluția plenarei C.C. al P.C.R. și a Comisiei de control din iulie 1923.

riți. În consecință, apelurile P.C.R. adresate acestora devin extrem de frecvente, iar apariția în presa comunistă și democratică a unor profesori comuniști cu astfel de apeluri, cât și cu o poziție bine definită în problemele școlii, nu mai trebuie demonstrată.

Una dintre figurile proeminente ale intelectualității românești, membru al mișcării revoluționare a clasei muncitoare încă din 1910, Petre Constantinescu-Iași a reprezentat partidul comunist în disputa în jurul reformelor preconizate pentru învățământul public în publicații ca „Socialismul”, „Tineretul socialist” ș.a., iar studiile și articolele sale sînt lucrări de referință⁶³ pentru istoria patriei acelei vremi, inclusiv pentru învățămînt. În articolul „Congresul Corpului Didactic”⁶⁴ acesta relevă că „corpul didactic formează o categorie mare de nedreptățiți, de muncitori ai școlii ce-și ascund pauperismul sub hainele negre devenite verzi”, iar în articolul „Educația și școala”⁶⁵, critică modul de pregătire și recrutare a celor ce devin dascăli, care nu primesc „nici cunoștințele complete și nici nu au asigurată grija zilei de mîine”. În „Reforma învățămîntului”⁶⁶, comentînd proiectul de lege pentru învățămîntul școlar prin prisma nevoilor muncitorimii se întreba justificat dacă acesta „... prevede vreo înlesnire pentru cultura vîrstarelor fără avere” și opune reformei preconizate, modelul unei școli unitare și libere a muncii pentru toți fiii țării, indiferent de starea socială, neam sau confesiune, gratuită, liberă, laică, în care selecționarea să se facă după criteriul capacității, iar „munca să alcătuiască baza organizației și scopul ei principal”, „băieții și fetele să fie pregătiți deopotrivă și egali pentru viața largă din societate, unde femeia este chemată să lupte alături de bărbat...”. Lucrarea sa „Reforma învățămîntului secundar. Propuneri”⁶⁷ s-a născut din nevoia participării la discuția publică în jurul proiectului de lege preconizat, de pe poziția mișcării muncitorești și a fost așa cum aprecia alt cadru didactic comunist, Mihail Cruceanu, drept „o contribuție interesantă în chestiunea dezbătută”.

Prin articolele sale, Petre Constantinescu-Iași demonstra justetea „agitațiilor” corpului didactic, ele fiind o rezultantă a unei situații reale pe care n-o poate neglija „nici-o organizație politică care se interesează de mersul public, cum e în primul rînd Partidul Comunist” și făcea apel la colegii comuniști sau care simpatizau cu mișcarea revoluționară să se organizeze pe baze socialiste într-o Asociație sindicală a lucrătorilor din învățămînt, pentru a lupta „alături de celelalte organizații sindicale a proletariatului din țară și din toată lumea”⁶⁸. Protesta împotriva arestărilor unor studenți „pentru că au gîndit și au

⁶³ Petre Constantinescu — Iași, Biblioteca „Ștefan Gheorghiu”, f. an, f. ed.

⁶⁴ „Socialismul” din 12 august 1919.

⁶⁵ Idem, din 15 decembrie 1919.

⁶⁶ „Tineretul socialist” din 6 martie 1923.

⁶⁷ Petre Constantinescu — Iași, *Reforma învățămîntului secundar, Propuneri* 1923, Birlad.

⁶⁸ Idem, *Pentru corpul didactic în „Socialismul”* din 7 iulie 1923.

scris altfel ca cea mai mare parte a celor ce gîndesc și scriu la noi⁶⁹ și saluta cu bucurie organizarea studenților independenți în jurul publicației lor „Viața universitară”, foaie care respira un aer sănătos și proaspăt în atmosfera junimii studioase⁷⁰

Alt dascăl comunist, profesorul secundar Ilie Cristea a luptat cu condeiful⁷¹ și prin acțiuni concrete⁷², în calitatea sa de președinte al Asociației locale a profesorilor secundari, pentru un statut demn al cadrului didactic, pentru interesele profesionale ale cadrelor didactice, a înfierat faptul că „instrucția se face de preoți, cîntăreți de biserică simpli țărani și în foarte multe locuri de nimeni”, întrucît învățătorii erau mobilizați și „mai prost plătiți decît jandarmul”.

Referindu-se la dezbaterile parlamentare în legătură cu reforma învățămîntului secundar, nota că „învățămîntul nostru prezintă particularitatea destul de stranie de a pregăti generațiile viitoare sub semnul idealurilor apuse...”. „Adevărata școală nu se refugiază în trecut, ci privește spre zărilor viitorului”. El susținea ca școala să nu fie aservită intereselor claselor dominante, iar educația morală a tineretului să nu se facă în „școala urii și a egoismului național” etc.

În șirul celor care au propagat ideile Partidului Comunist Român cu privire la școală mai trebuie amintiți dascălul și publicistul craiovean Mihail Cruceanu⁷³, Lucrețiu Pătrășcanu⁷⁴, profesorii secundari comuniști Tudor Bugnariu, Mihail Ciobanu, Ion Nistor și alții, iar dintre simpatizanții mișcării muncitorești revoluționare profesorii socialiști Papacostea-Pajură, Dumitru Teodorescu, V. Glanț sau C. Gh. Costea-Foru, care începînd din 1913 pînă în 1925, conducînd „Revista copiilor și a tinerimii”, în momente grele a fost alături de clasa muncitoare și de partidul ei și împreună cu C. Mille, N. D. Cocea, Victor Eftimiu, C. I. Parhon, Ștefan Voitec⁷⁵ și alte personalități ale intelectualității românești de după război în diversele organizații legale⁷⁶, create sub îndrumarea P.C.R. Dintre aceste organizații, Blocul Muncitoresc Țărănesc, ca o reacție la dezbaterile publice a problemelor școlii, își formula un program propriu în domeniul politicii școlare, în 14 puncte, program aliniat la politica școlară a P.C.R., în care cerea nu numai obligativitatea, ci și „asigurarea frecvenței școlii pentru toți copiii pînă la vîrsta de 14 ani”, ajutorarea copiilor săraci „prin obiecte

⁶⁹ Idem, *Protestul unui intelectual* în „Dimineața” din 25 aprilie 1924.

⁷⁰ Idem, *O scrisoare publică* în „Viața universitară” din 30 august 1925.

⁷¹ Ilie Cristea, *Articole (1923—1936)* București, Editura politică, 1961, pp. 21—22, 23 (articole ca „Școala fără dascăli”, „Mișcarea corpului didactic”; „Adevărata reformă școlară” ș.a.).

⁷² Arh. Stat. Brașov, Fond Eforia școalelor, Dosar 556, fila 36.

⁷³ Mihail Cruceanu, *De vorbă cu trecutul*, Editura Minerva, București, 1973, p. 215.

⁷⁴ Lucrețiu Pătrășcanu, *Agitațiile studențești în Texte social-politice, 1921—1938*, Editura politică, 1975, p. 87.

⁷⁵ Ion Popescu-Puțuri, Titu Georgescu, *Purtători de flămuri revoluționare*, Editura științifică, București, 1971, pp. 361, 363; 367.

⁷⁶ Astfel de organizații sînt: „Unirea studențească independentă”, „Frontul studențesc democratic”, „Liga Muncii”, „Blocul Muncitoresc-Țărănesc”, „Frontul Plugarilor”, „Madoszul”, „Liga drepturilor omului” și altele.

de școală, îmbrăcăminte, încălțăminte, alimentație indiferent de naționalitate"; acordarea de burse pentru cei cu aptitudini pentru a-și dezvolta capacitatea în școli și instituții superioare și alte revendicări plasând Blocul Muncitoresc-Țărănesc pe traiectoria unei linii democratice privind învățămîntul.

Din rîndul naționalităților conlocuitoare s-au ridicat, în jurul revistei „Korunk”, apărută în 1926, intelectuali ca Dienes László și, spre sfîrșitul deceniului Gaál Gábor, cît și alții care, călăuziți de concepția P.C.R. și activînd sub directa îndrumare a acestuia, au militat pentru dezvoltarea democratică în ansamblu a societății românești, cît și pentru rezolvarea în acest cadru problemelor specifice ale naționalităților conlocuitoare⁷⁸, dintre care cele ale „școlii” erau printre cele mai importante.

Mișcarea muncitorească revoluționară îngloba și numeroși reprezentanți ai naționalității germane la care s-a cristalizat o orientare progresistă privind problemele învățămîntului în general și cel al naționalităților conlocuitoare, în special. Astfel, în publicații ca „Die Wahrheit”, „Arbeiterzeitung”, „Arbeiterjugend” sau „Banater Arbeiterpresse” apar nume ca Joseph Puwak, Lotar Wurzer (Rădăceanu), Georg Hromadka, Anton Jünger, Anton Kister, Ferdinand Klipsch și alții.⁷⁹

Un alt aspect important al luptei partidului pentru democratizarea învățămîntului a constat în mobilizarea tineretului studios la lupta revoluționară.⁸⁰ La indicația P.C.R., Uniunea Tineretului Comunist, a activat de la înființarea sa și în rîndurile elevilor, studenților și a ucenicilor, iar în publicații ca „Socialismul”, „Cultura proletară”, „Lupta de clasă”, „Tînărul leninist”, „Viața universitară” s-au dezbătut problemele școlii în spiritul tezelor partidului comunist, s-au găsit forme organizatorice adecvate pentru elevi și studenți („nuclee, subnuclee, fracțiuni”), pentru a da luptei acestora pentru un învățămînt progresist, științific și democratic un cadru organizat și pentru a contracara acțiunile studenților fasciști, care au început să se manifeste tot mai agresiv.

O altă filieră a unor încercări de democratizare a învățămîntului românesc în primul deceniu interbelic o constituie puternica mișcare revendicativă a cadrelor didactice, tendința acestora spre organizarea profesională și politică⁸¹, determinată de situația generală social-economică și politică, imediat după război, cît și de cea specifică din învățămîntul românesc. Această acțiune se înscrie în ansamblul mișcări-

⁷⁷ Programul Blocului Muncitoresc-Țărănesc, în „Facla”, nr. 160, din 2 noiembrie 1925

⁷⁸ Bányai László, *Pe țăgașul tradițiilor frățești*, București, Ed. 1971, pp. 158—159.

⁷⁹ E. Eisenburger, M. Kroner, *Sächsisch-schwäbische Chronik*, Kriterion, Bukarest, 1976, pp. 162—163.

⁸⁰ N. Birdeanu, *Aspecte din activitatea P.C.R. pentru atragerea tineretului școlar înainte de 23 August 1944*, în *Revista de pedagogie*, X, 1961, 6, pp. 66—67.

⁸¹ Vezi lucrările: T. Trușter, *Contribuția mișcării revendicative a cadrelor didactice în anii 1918—1924*, în *Revista de pedagogie*, 6, 1965 și Gligor Onița, *Organizații profesionale ale cadrelor didactice din România între anii 1865—1944*. E.D.P., București, 1969.

lor pentru democratizare, ca o componentă integrantă și importantă a avântului revoluționar. „Marea majoritate a învățătorilor și profesoriilor din țara noastră, continuând vechea tradiție a înaintașilor... s-au dovedit și de această dată demni reprezentanți și apărători ai culturii naționale”⁸², parcurgând un proces de radicalizare autentic.

În fruntea mișcării revendicative a cadrelor didactice, Partidul Communist Român s-a dovedit a fi, prin reprezentanții săi, dascăli, prin conținutul poziției sale, cel mai înaintat factor politic, care s-a plasat pe cea mai înaintată treaptă în privința dezvoltării școlii românești.

Mișcarea revendicativă a cadrelor didactice s-a evidențiat în diverse forme ca: intensificarea procesului lor de organizare la toate nivelele ale învățămîntului și unificarea într-o mare organizație națională⁸³ și, apoi, afilierea la organisme internaționale; congresele și adunările ținute; statutele elaborate; programele cu idei înaintate privind instrucția și educația; numeroasele memorii; participarea la greve (de pildă a funcționarilor publici etc.); interpelări în Cameră și Senat în probleme ale școlii și cadrelor didactice; articole în presa pedagogică privind conținutul învățămîntului și multe altele.

Șirul marilor manifestări ale cadrelor didactice a început în preajma desăvîrșirii unității naționale a României prin Conferința profesorilor români ținută la Alba Iulia în 2 decembrie 1918, întrunită pentru a forma o comisie care să facă recomandări Consiliului Dirigent, în domeniul reînnoirilor necesare în învățămînt, ceea ce în condițiile Transilvaniei și a celorlalte teritorii proaspăt unite cu țara era extrem de necesar. Conferința a cerut introducerea limbii române ca limbă oficială în toate școlile, reorganizarea lor substanțială în aceste teritorii „fără a se rupe definitiv cu trecutul”⁸⁴, principiu ce exprima o atitudine progresistă față de valorile autentice din trecut în domeniul școlii, cît și legat de relațiile cu naționalitățile conlocuitoare.

Imediat după conferință, prin presă⁸⁵ și alte mijloace⁸⁶, s-a creat un adevărat curent de opinie care a determinat Consiliul Dirigent să ia măsuri urgente care au avut drept urmare democratizarea școlii românești în aceste ținuturi, în sensul organizării lor pe baze naționale, introducerea limbii materne, a istoriei și geografiei patriei, a științelor naturii, lărgirea spațiului de școlarizare prin înființarea de noi școli⁸⁷,

⁸² T. Trușer, *op. cit.*, p. 75.

⁸³ La începutul primului deceniu interbelic existau în România următoarele organizații profesionale ale cadrelor didactice: „Asociația generală a învățătorilor din România” cu publicațiile: „Revista Învățătorimii Române” și „Învățătorul român”; „Societatea institutorilor și institutoarelor din România”, cu publicația „Școala primară română”; „Asociația generală a profesorilor secundari din România”, cu „Buletinul Asociației...”, „Asociația Universitară” și asociații provinciale, cît și ale naționalităților conlocuitoare.

⁸⁴ Proces-verbal al Conferinței profesorilor români, „Astra”, fondul special, cutia XXI, fila 88.

⁸⁵ „Telegraful român” nr. 133 noiembrie 1918 și 144 din decembrie 1918.

⁸⁶ A. P. Arbore, *Școala și lipsa personalului didactic, în Transilvania*, anul 11, nr. 11/1920, p. 9.

⁸⁷ „Gazeta oficială” nr. 27 din iulie 1919.

dispensarea învățătorilor români și sași de serviciul militar⁸⁸, asigurarea condițiilor pentru elevii de toate categoriile împiedicați de condițiile create de război să-și dea examenul, cursuri de pregătire a cadrelor didactice⁸⁹, iar în ianuarie 1919 s-a organizat, tot sub auspiciile Consiliului Dirigent, Congresul profesorilor din Ardeal și Banat, ținut la Sibiu⁹⁰. La acest congres s-a subliniat din nou ideea școlii „în serviciul democratizării adevărate”, revendicându-se: „statificarea” școlilor confesionale, unificarea învățămîntului românesc, control prin inspecători de specialitate, iar pentru învățători o cultură științifică universitară.

Congresele și adunările s-au ținut lanț. În iulie 1919, la Iași, sub conducerea lui P. Poni, și el autorul unei reforme școlare de la sfîrșitul secolului al XIX-lea⁹¹, Congresul corpului didactic, apoi adunarea intelectualilor din 28 octombrie 1921, sub președinția lui Gh. Bogdan Duică; Congresul învățătorilor de la Cluj din august 1922, congresele XI și XII, pînă la cel de-al XVII-lea din 1928 etc., toate au constituit manifestări ale hotărîrii cadrelor didactice de a lupta pentru o școală care să servească cu adevărat poporul, o școală democratică, sinonimă cu dispariția analfabetismului, o școală „statificată”, întrucît „în veacul al XX-lea sistemul de educație și instrucție nu mai poate fi determinat de prejudecăți confesionale”, o școală unitară, obligatorie și gratuită pentru toți copiii, dreptul la cultură universitară a învățătorilor, cît și o serie de alte revendicări ale cadrelor didactice.

Cadrelor didactice, prin intermediul asociațiilor, au participat prin studii de documentare, unele făcute în străinătate, prin participarea la adunările pregătitoare pentru definitivarea legislației școlare noi⁹², pentru învățămîntul primar și normal, pentru cel particular și al naționalităților și pentru cel secundar, stabilind principiile ce urmau să stea la baza reformelor preconizate.

Șirul acestor acțiuni a fost susținut și de o puternică campanie în presa școlară ca de pildă în „Învățătorul român”, „Învățătorul”, „Școala practică”, *Schule und Leben* și multe altele.

Cerințele exprimate cu ocazia acestor manifestări, în măsura în care s-au reflectat în legislația școlară, au constituit un însemnat factor de progres.⁹³

*

Concluzii

Toate încercările de îmbunătățire a învățămîntului, preconizate prin intermediul „reformelor noi”, realizate sau neoficializate, inițiate

⁸⁸ „Gazeta oficială” nr. 12 din 9/22 februarie 1919.

⁸⁹ „Gazeta oficială” nr. 20; nr. 28; nr. 29; și nr. 34; din 1929.

⁹⁰ „Telegraful român” nr. 150 din 6/19 ianuarie 1919.

⁹¹ Este vorba de Legea nr. 1896, modificată ulterior de legislația școlară făcută de Spiru Haret.

⁹² C. Angelescu, *Expunerea de motive la proiectul Legii învățămîntului primar al statului și învățămîntului normal*, Dezbaterile din Senat, 1 aprilie 1924.

⁹³ T. Trușter, *op. cit.*, pp. 75—76.

fie din tabăra liberalilor, fie a opoziției sau a altor grupări politice, în ciuda diversității lor, a divergențelor formulate sau a ignorărilor reciproce și, făcând abstracție de limitele lor, determinate de poziția de clasă a fiecărei grupări în parte, se pot aprecia ca fiind reale încercări de democratizare prin obiectivul principal vizat de către aproape toți — de a crea un sistem de educație național, unitar, ancorat în realitatea românească.

Aceste încercări, care au vizat doar una din componentele întregului angrenaj al societății românești au fost parte integrantă a efortului național de perfecționare a mecanismelor statului după săvârșirea sa în 1918, în exercitarea funcției sale educative. Dacă una dintre caracteristicile evoluției statului român modern a fost realizarea eșalonată pe o lungă perioadă istorică a reformelor burgheze⁹⁴, această trăsătură rămâne valabilă și pentru problematica școlii și învățămîntului.

Schimbările care s-au petrecut în societatea românească în deceniul întâi interbelic, care pe plan teoretic au determinat etapizarea celor două perioade distincte în cea a avîntului revoluționar și cea a stabilizării relative, s-au reflectat și în eforturile factorilor care au luptat pentru modificarea și îmbunătățirea școlii și învățămîntului românesc: în prima etapă acestea sînt mai ample ca și cuprindere, mai progresiste în conținut; în cea de-a doua — cînd practic unele din aceste încercări s-au finalizat (1924, 1925, 1928) asistăm la un regres atît în ceea ce privește schimbările produse, cît și în privința caracterului și conținutului lor. Măsurile de unificare nu a fost anulate în anii imediat următori după căderea guvernului liberal care le prezidase adoptarea, cu toate că au fost combătute și contestate zgomotos (și modificate ulterior, dar nu substanțial), ca de altfel toate legile, ceea ce dovedește că, ele reflectau interesele mai de ansamblu a claselor conducătoare din România.⁹⁵

În ciuda faptului că n-a avut acces la dezbaterile din forurile legislative ale țării, în ciuda faptului că a fost nevoit să între în ilegalitate în această perioadă, Partidul Comunist Român a fost factorul politic care s-a postat pe pozițiile cele mai avansate privind modificările necesare în învățămîntul românesc de atunci, analizînd și dezbătînd prin toate mijloacele care i-au stat la dispoziție, de pe pozițiile marxist-leninismului problemele principale ale școlii, ale educației și propunînd cel mai progresist program posibil. În același timp, Partidul Comunist Român a fost inițiatorul principal, motorul radicalizării maselor, a cadrelor didactice, a tuturor forțelor progresiste în lupta lor pentru democratizarea societății românești inclusiv a școlii ei.

Aceste încercări, toate la un loc, au dus doar la rezultate parțiale, dar strădaniile unite ale tuturor factorilor implicați în procesul de reînnoire și democratizare a școlii vor crea fundamentul pe care se pos-

⁹⁴ M. Nedelea, *Trăsături ale regimului politic din România în primul deceniu interbelic*, în *Anale de istorie*, XX, 1974, 1, p. 102.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 106.

tează azi învățămîntul nostru socialist; aceste strădanii au continuat pe cele ale înaintașilor lor, constituind unul din filoanele de aur, care străbat istoria civilizației românești, a școlii și culturii pînă în zilele noastre și care trebuie mai bine evidențiate de către istoriografia noastră.

DIE ENTWICKLUNGSTENDENZEN DER RUMÄNISCHEN SCHULE NACH 1918 — ALS AUSDRUCK DER NATIONALEN EINHEIT

(Zusammenfassung)

Die Gesamtheit der Änderungen des sozialen-, wirtschaftlichen und geistigen Leben Rumäniens nach 1918, trug dazu bei, dass die kulturellen- und erzieherischen Interessen, bedingt durch die damalige Entwicklung des Landes, von den leitenden Klassen nicht völlig ignoriert wurden, sondern dass in die Vielfältigkeit, der sich angehenden, „neuen“ Reformen die Schule mit eingeschlossen wurde.

Das Jahr 1918 fand das rumänische Schulwesen vor dringende Aufgaben gestellt: die, auf legislativer Ebene, notwendige Vereinigung und Vereinheitlichung der verschiedenen Schulsysteme, der mit Rumänien vereinigten Provinzen; die Erweiterung, Anpassung und Umstrukturierung des ganzen Bildungswesens an die neuen Bedingungen der modernen, rumänischen Gesellschaft; die Einführung einer neuen, an die europäischen pädagogischen Ideologien angelehnte Erziehungspraxis; die Bekämpfung des traurigen „Erbes“ eines weitverbreiteten Analphabetentums; den Wiederaufbau der vom Kriege zerstörten Schulen und die Verbesserung der materiellen Basis des Schulwesens; die Gewährleistung anständiger Lebensbedingungen und eines sicheren, sozialen Status allen Lehrkräften gegenüber; die Erfüllung der Forderungen der mitwohnenden Nationalitäten.

Die verschiedenen Versuche und Vorschläge können, obwohl sie klassenbedingte Schwächen ihrer „Reformatoren“ aufweisen, als Versuche einer Demokratisierung der rumänischen Schule beurteilt werden, Eigenschaft die von dem erstrebten Hauptziel, u.z. ein nationales, einheitliches und an die neue, rumänische Wirklichkeit angelehntes Bildungswesen zu schaffen, geprägt ist.

Die Rumänische Kommunistische Partei, obwohl sie von der offiziellen, politischen Führung ausgeschlossen war, nahm die fortgeschrittenste Haltung, den nötigen Veränderungen des Schulwesens gegenüber, an, brachte das fortschrittlichste Programm, das damals

möglich war, vor, und setzte sich als Hauptinitiator und Leiter der Radikalisierung der Massen, der Lehrkräfte, an deren Spitze.

Die damaligen Versuche hatten zwar nur teilweise Erfolge, doch die vereinigten Bemühungen all derer die in den Prozess der Erneuerung und Demokratisierung der Schule einbegriffen waren, trugen zur Kräftigung der Grundlage bei, auf der sich heute unser sozialistisches Schulwesen aufbaut.

PROCESE ȘI TENDINȚE ÎN MIȘCAREA SOCIALISTĂ ȘI SOCIAL-DEMOCRATĂ DIN ROMÂNIA (1934—1944)

NICOLAE JURCA

În anii revoluției populare și al construcției socialiste, și îndeosebi, în etapa stimulatorie și fructuoasă deschisă activității științifice după Congresul al IX-lea al partidului, numeroși cercetători¹, în lucrări monografice, studii și articole, au analizat viața social-politică din România în perioada de ascensiune a pericolului fascist și de luptă a forțelor înaintate ale societății pentru apărarea și redobândirea drepturilor și libertăților democratice, a independenței și suveranității naționale. În acest context, au fost analizate și raporturile socialiștilor cu celelalte forțe antifasciste, îndeosebi cu comuniștii, în efortul comun pentru realizarea unor largi alianțe democratice și patriotice. Deși aceste lucrări au reușit să elucideze o serie de aspecte importante ale luptei antifasciste desfășurate de forțele democratice și progresiste, în frunte cu comuniștii, ele nu au reflectat, decât în mică măsură, și tan-gențial, contribuția mișcării socialiste și social-democrate din România la marea bătălie ce s-a dat, în deceniile al patrulea și al cincilea ale secolului nostru, împotriva fascismului și războiului. De altfel, în general, problematica mișcării socialiste și social-democrate n-a fost su-pusă, încă, unei analize sistematice și atotcuprinzătoare, în care ade-vărul istoric să fie respectat pe deplin. Din aceste considerente, ne-cesitatea prezentării veridice a mișcării muncitorești, în întreaga sa complexitate, detașată de orice prejudecăți facile ale trecutului, con-tinuă să constituie, încă, o sarcină a istoriografiei noastre². Îndicația secretarului general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, ca istoria „să înfățișeze faptele nu după dorințele subiective ale oameni-

¹ Din categoria acestor lucrări cităm exemplificativ: Gh. I. Ioniță, *P.C.R. și masele populare (1934—1938)*, Edit. științifică, București, 1971; Gh. Tuțui, A. Petric, *Unificarea mișcării muncitorești din România*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1970; Ion Babici, *Solidaritate militantă antifascistă 1933—1939*, Edit. politică București, 1972; Emilia Sonea, Gavrilă Sonea, *Viața economică și social-politică din România 1933—1938*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1978; Florea Nedelcu, *Viața politică din România în preajma instaurării dictaturii regale*, Edit. „Dacia”, Cluj-Napoca, 1973; Al. Gh. Savu, *Dictatura regală (1938—1940)*, Edit. politică, București, 1975; A. Simion, *Regimul politic din România în perioada septembrie 1940—ianuarie 1941*, Edit. „Dacia”, Cluj-Napoca, 1976.

² Problematicii mișcării socialiste și social-democrate i-am consacrat lucrarea: *Mișcarea socialistă și social-democrată din România (1934—1944)*, Edit. „Litera”, Bucu-rești, 1978, precum și o serie de studii apărute în revistele de specialitate.

lor, nu după nevoi politice de moment, după criterii de conjunctură, ci așa cum s-au petrecut ele, corespunzător adevărului vieții³, are valoarea unui îndreptar în acțiunea, de loc ușoară, de a prezenta, fără abatere de la adevăr, rolul și locul mișcării socialiste și social-democrate din România în dispozitivul vieții politice a țării în deceniul 1934—1944.

Judecată în contextul social-economic și politic al țării din deceniul 1934—1944, mișcarea socialistă și social-democrată din România — componentă a frontului nostru muncitoresc — se situează, după cea comunistă, ca cea mai avansată forță politică a țării. Animate de idealurile nobile ale socialismului, organizațiile și partidele socialiste — Partidul Social-Democrat, Partidul Socialist Unitar, Partidul Socialist (Popovici) — și-au propus ca obiectiv strategic final edificarea societății socialiste. Avînd sub influența lor o parte a clasei muncitoare, a țăranimii, a unor pături mic-burgeze, ele au acționat în direcția apărării intereselor maselor populare, înscriind în programele lor obiective ca: lupta împotriva exploatării capitaliste, apărarea și redobîndirea drepturilor și libertăților democratice, lupta împotriva fascismului și războiului, apărarea și restabilirea independenței și suveranității naționale ș.a.

Programul Partidului Social-Democrat — cu prevederile lui economice, sociale și politice — reprezintă o alternativă progresistă, chiar dacă nu și consecvent socialistă, care aplicat ar fi dus la o ameliorare a situației maselor populare, la o lărgire a cadrului democratic al țării⁴. După opinia noastră, atît din punct de vedere al țelului strategic final, cît și al obiectivelor imediate de luptă, între mișcarea comunistă și cea socialistă existau evidente puncte de convergență. Ceea ce a generat și a stat la baza scindării mișcării muncitorești, întreținînd disensiunile și fricțiunile care au adus atîtea prejudicii cauzei revoluționare, inclusiv luptei antifasciste, au fost, mai ales, deosebirile de ordin tactic.

Evaluarea și înțelegerea rolului și locului mișcării socialiste și social-democrate în viața social-politică a țării, în una din cele mai zbuciumate perioade ale existenței sale, îndeamnă la analiza principalelor procese, tendințe și frământări care au caracterizat-o pe toate planurile — organizatoric, politic și ideologic — și care și-au pus amprenta asupra activității și luptei sale.

În opoziția politică a deceniului 1934—1944, un rol important i-a revenit *Partidului Social-Democrat* care, cu toate inconsecvențele și deviațiile sale politico-tactice, a reprezentat cel mai puternic detașament al mișcării socialiste. Sprijinindu-se pe organizațiile sindicale, între care unele destul de puternice, avîndu-și totodată punct de reazăm

³ Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România, în România pe drumul desăvîșirii construcției socialiste*, vol. 1, Edit. politică, București, 1968, p. 336.

⁴ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 96, dos. 1229, f. 65—96; Hîrsu Tudor, *Programele partidelor politice din România*, Edit. Clujana, București.

în unele regiuni industriale ale țării (Reșița, Valea Jiului ș.a.), Partidul Social-Democrat reprezenta interesele unei părți a muncitorimii, îndeosebi cu o stare materială mai bună⁵. În lucrarea sa, „Problemele de bază ale României”, Lucrețiu Pătrășcanu aprecia că P.S.D. este un partid muncitoresc, dar prin aceasta nu este epuizată caracterizarea lui⁶. După anii crizei economice, se remarcă o oarecare creștere a influenței social-democrate în rîndul țărănimii, mdeosebi în județul Timiș-Torontal, în județele bucoviniene și basarabene și, în mai mică măsură, în Ardeal. Deși congresele Partidului Social-Democrat din 1933 și 1936 s-au ocupat îndeaproape de problema țărănească, iar conducerea partidului a încercat să înființeze o organizație profesională pentru populația rurală — „Federația țăranilor din România”⁷, captarea interesului țărănimii pentru politica social-democrată a rămas, în mare măsură, un deziderat. Partidul Social-Democrat mai reprezenta și interesele unor pături mic-burgheze (funcționari particulari, intelectuali fără o valoare deosebită ș.a.)⁸.

Din punct de vedere organizatoric și al influenței politice, Partidul Social-Democrat a cunoscut în această perioadă un continuu regres. Numărul secțiunilor și efectivul membrilor de partid s-a redus simțitor, numai în anul 1934 încetindu-și activitatea 23 de organizații social-democrate, din care 14 în Vechiul Regat⁹. Înfrișgerea suferită de social-democrați în alegerile parlamentare din decembrie 1933, cînd nu obțin decît 37 672 de voturi, ceea ce reprezenta doar 1,26% și, deci, nu pot trimite reprezentanți în parlament, era, în bună măsură, consecința aceleiași diminuări a influenței lor¹⁰. Slăbirea capacității organizatorice și a influenței P.S.D. s-a repercutat asupra cadrelor de partid, a membrilor de rînd, a simpatizanților, al căror elan — așa cum aprecia Congresul al XVI-lea al P.S.D. din 1936 — a scăzut simțitor¹¹. Adevăratele cauze ale crizei adînci ideologice, politice și organizatorice ale P.S.D., ca și a altor partide socialiste și social-democrate, l-au constituit reformismul falimentar și practica colaborării cu dușmanul de clasă. Însuși C. Titel Petrescu recunoștea că „tendința spre reformism — în opoziție cu tendința spre intransigenta luptă de clasă, — a în-

⁵ Lotar Rădăceanu, *Temeliile politicii de Front Unic Muncitoresc și perspectivele ei*, Edit. P.S.D., 1946, pp. 9—10.

⁶ Lucrețiu Pătrășcanu, *Sub trei dictaturi*, Edit. „Forum”, ediția III-a, 1945, pp. 222—223.

⁷ Arhiva C. C. al P.C.R., fond 230, mapele 1, 2, 4, „Lumea nouă” din 14 mai 1933, 15 septembrie 1935, 12 aprilie 1936.

⁸ Lucrețiu Pătrășcanu, *op. cit.*, pp. 222—223.

⁹ „Lumea nouă” din 5 aprilie 1936.

¹⁰ În campaniile electorale parlamentare din 1931 și 1932, cînd P.S.D. a participat cu liste proprii, a obținut următoarele rezultate: în 1931 — înregistrează 94.957 voturi (3,25%) și trimite 7 deputați în parlament; în 1932 — numărul voturilor acordate social-democraților se ridică la 101.068 (3,38%) și 7 deputați în parlament (cf. Marcel Ivan, *Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice 1919—1932*, Edit. Krafft et Drotleff, Sibiu, pp. 129—231).

¹¹ „Lumea nouă” din 5 aprilie 1936.

ceput să domine Partidul Social-Democrat¹². Încercînd să explice cauzele care au dus la alunecarea P.S.D. pe panta reformismului și oportunistului, liderul social-democrat le pune pe seama „conștiinței tot mai clare” că partidul este departe de a cuceri puterea politică, pe influența negativă a social-democrației din Ardeal și Banat, dominată mai mult de un spirit democrat decît socialist, precum și prin preponderența conducătorilor sindicali în organele de conducere politice.

Din punct de vedere doctrinar, social-democrația română s-a menținut, în toată perioada interbelică, în cadrul teoretic trasat de C. Dobrogeanu-Gherea. Recunoscînd, în principiu, necesitatea transformării socialiste a societății românești, social-democrații considerau, în același timp, că în România nu erau create condiții obiective și subiective care să facă posibilă cucerirea puterii politice de către proletariat. După aprecierea liderilor social-democrați, revoluția socialistă era „exclusă pentru multă vreme în România”¹³. Teoreticienii social-democrați, Ilie Moscovici, Șerban Voinea, C. Titel Petrescu și alții, porneau de la teze potrivit căreia „revoluția socială” trebuie să se înfăptuiască întîi în țările înaintate din punct de vedere capitalist, acolo unde condițiile obiective, — industrializarea țării, concentrarea averilor, masa mare a proletariatului — și cele subiective — cultura și conștiința proletariatului — „au creat terenul favorabil pentru marile transformări sociale”¹⁴. Abia atunci, treptat și pe cale evolutivă, urma să adoptăm „noua organizare socială, după cum am fost siliți să adoptăm forma capitalistă”¹⁵. Nesocotind rolul decisiv al factorilor interni, Șerban Voinea conchidea că din „apusul industrial așteptăm noi realizarea socialismului”¹⁶. Exagerînd calea „legală”, parlamentară, de trecere la socialism, Partidul Social-Democrat respingea tactica insurecției armate, deși — după cum preciza C. Titel Petrescu — nu excludea „recursul, eventual, și la mijloace ilegale”¹⁷. Deși admiteau necesitatea instaurării dictaturii proletariatului „în prima fază de tranziție”, liderii social-democrați țineau să precizeze că este vorba de o dictatură „impersonală, a maselor populare, organizate și conștiente”¹⁸.

Ideologii social-democrați au dat, în general, o caracterizare necorespunzătoare forțelor sociale, rolului care revenea acestora în transformarea socialistă a societății românești. Ei au acreditat teza potrivit căreia proletariatul român era puțin numeros, lipsit de tradiție revoluționară, fără cultură și educație politică. În consecință, el nu repre-

¹² Const. Titel Petrescu, *Socialismul în România 1835—6 septembrie 1940*, Biblioteca socialistă, p. 433.

¹³ Ilie Moscovici, *Lupta de clasă și transformarea socială*, Edit. P.S.D., ediția III-a, 1945, p. 52.

¹⁴ Const.-Titel Petrescu, *op. cit.*, p. 362.

¹⁵ Ilie Moscovici, *Probleme actuale ale mișcării socialiste*, Librăria „Casei poporului”, p. 55.

¹⁶ Șerban Voinea, *Socialismul marxist și evoluția socială*, Edit. P.S.D., ediția III-a, 1945, p. 20.

¹⁷ Const. Titel Petrescu, *op. cit.*, p. 362.

¹⁸ *Ibidem*, p. 363.

zenta „un factor hotărâtor în viața economică” și nu avea un rol decisiv în „viața politică”¹⁹. În ce privește țărănimea — după aceleași aprecieri — se considera că nu mai poate juca „un rol revoluționar”²⁰. Pornind de la asemenea considerente doctrinare, mișcarea socialistă va adopta o atitudine defensivă, reformistă, renunțând tot mai mult la organizarea unor acțiuni cu caracter revoluționar. „Neavînd puterea să facem revoluția socială — scria Ilie Moscovici — nefiind chemarea noastră să facem aventuri, experiențe și să dăm tonul proletariatului internațional mai favorizat și mai bine pregătit decît noi, vom continua munca grea, obositoare, de multe ori chiar distrugătoare, dar cea mai importantă din toate muncile, munca de organizare și luminare, lupta pentru cucerirea de reforme, pentru întărirea trupească și sufletească a claselor muncitoare”²¹.

Deși, în programul său din 1936, P.S.D. își propune ca obiectiv strategic final „desființarea exploatării economice, a asupririi politice sau naționale și a înapoierii culturale de orice formă, prin cucerirea puterii de stat, socializarea mijloacelor de producție, transport și schimb, și transformarea statului de clasă burghezo-capitalist în societate democratică socialistă”²², prin întreg ansamblul formelor și metodelor tactice de luptă, preconizate și folosite, n-a slujit înfăptuirea unui asemenea țel. Așa cum avea să recunoască mai târziu Lotar Rădăceanu, social-democrația, pornind de la teza imposibilității cuceririi puterii politice într-un viitor apropiat și previzibil, și-a axat activitatea pe „cîștigarea sufletească și intelectuală a poporului”, chemîndu-l la „luptă” în vederea îmbunătățirii situației morale și materiale²³.

În perioada 1934—1938, sub impresia înfrîngerii social-democrației germane și austriece de către fascism, în mișcarea socialistă de la noi, ca de altfel și pe plan internațional, s-a desfășurat o vie activitate ideologică. Eșecul înregistrat de cele mai puternice mișcări social-democrate din Europa pune în lumină faptul că „greșelile trebuie căutate în ideologia și tactica social-democratică”²⁴. În ziarele partidului („Lumea nouă”, „Elöre”, „Vorwärts”), în revistele „Gîndul vremii”, „Șantier”, „Munca”, în calendarele socialiste în limbile română, maghiară și germană, precum și în o serie de broșuri au apărut studii, mai mult sau mai puțin originale, despre problemele socialismului, tactica mișcării socialiste etc. În articolul său, „Europa în zbucium”, scris

¹⁹ Ilie Moscovici, *Lupta de clasă și transformarea socială*, p. 39.

²⁰ Dacă se are în vedere faptul că lucrările lui Ilie Moscovici: *Probleme actuale ale mișcării socialiste* și *Lupta de clasă și transformarea socială*, în care au vehiculat asemenea teze și idei oportuniste, au avut o largă circulație în mișcarea socialistă (au cunoscut trei ediții, ultima fiind în 1945), rezultă că acestea au provocat, o lungă perioadă de timp, serioase confuzii în rîndul muncitorimii și a altor categorii sociale aflate sub influența P.S.D.

²¹ Ilie Moscovici, *Probleme actuale ale mișcării socialiste*, p. 67.

²² Arhiva C.C. al P.C.R., fond 46, mapa 37;

Hârsu Tudor, *Programele partidelor politice din România*, Edit. „Clujana”, București, p. 41.

²³ Lotar Rădăceanu, *op. cit.*, pp. 9—10.

²⁴ „Cuvîntul liber” din 10 februarie 1934.

pe marginea insurecției proletariatului din Austria din februarie 1934, Lotar Răduceanu a încercat să fundamenteze teoretic necesitatea tacticii colaborării cu partidele burgheze. Pornind de la teza că „revoluționarismul stă numai în scop, nu neapărat și în metode”, fruntașul social-democrat aprecia că în epoca armamentului perfecționat puterea politică nu mai putea fi cucerită pe calea violenței și, în consecință, ea trebuia să fie „necesarmente o luptă de idei, pașnică, pe baze legale, în forme democratice”. Pentru a apăra reformele cucerite, pentru a împiedica instaurarea unui guvern de dreapta și pentru a „împinge înaintea societatea pe drumul ei spre socialism”, Lotar Răduceanu preconiza participarea socialiștilor la conducerea țării, inclusiv în colaborare cu partidele burgheze. „Puterea întreagă sau parțială — scria el — iată care trebuie să fie lozincă socialismului”²⁵. Aceste teze Lotar Răduceanu le va dezvolta în broșura sa „Socialism nou”²⁶, publicată în 1935. Ideile tactice preconizate la Lotar Răduceanu au fost supuse unei severe critici din partea unor fruntași social-democrați de stînga. Astfel, Ilie Horodniceanu atrăgea atenția că reformismul, „produs al unei anumite conjuncturi istorice”, nu poate aduce proletariatului „nici măcar brume de foloase înregistrate în trecut”²⁷. La rîndul său, K. Safir aprecia că limbajul folosit de Lotar Răduceanu a fost utilizat întotdeauna cînd s-a încercat să se părăsească „linia de conduită socialistă (...)”²⁸. Participarea socialiștilor la guvern în coaliție cu partidele burgheze, în condițiile concrete de atunci, nu reprezenta o linie politico-tactică indicată, chiar dacă astăzi, din perspectiva istorică, principial, nu se mai justifică condamnarea în termeni atît de categorici a unei asemenea concepții privind politica de alianțe. În „Proletariatul și economia dirijată” (1937), precum și în o serie de articole, Ioan Mirescu a expus principiile reformismului sindical²⁹. Studii pe teme doctrinare și de tactică elaborează, de asemenea, Al. Claudiu, S. Emil, Ilie Horodniceanu, Șerban Voinea, Mișa Levin, N. Ionescu, L. Filderman, Iordáky Lajos ș.a. Din rîndul studiilor teoretice elaborate în această perioadă de fruntașii social-democrați se detașează, prin valoarea și oportunitatea ei, broșura lui Lotar Răduceanu — „Socialism și naționalism” (1937)³⁰, în care combate naționalismul și antisemitismul și apără ideile socialismului.

Disputele de ordin teoretic, dar mai ales problemele activității și luptei practice, au provocat serioase frămîntări în Partidul Social-Democrat. Încercările conducerii P.S.D. de a restabili ordinea și disci-

²⁵ „Șantier” din 28 februarie 1934; „Lumea nouă” din 11 martie 1934.

²⁶ Cf. Lotar Răduceanu, *Socialism nou*, Edit. „Șantier”, București, 1935.

²⁷ „Lumea nouă” din 1 aprilie 1934.

²⁸ *Ibidem*, din 18 martie 1934.

²⁹ I. Mirescu, *Proletariatul și economia dirijată*, Edit. „Șantier”, 1937; „Șantier” din 1 ianuarie 1935; „Munca” din iulie-august 1935, p. 1.

³⁰ Lotar Răduceanu, *Socialism și naționalism*, Cercul de editură socialistă, București, 1937.

plina, recurgînd pentru aceasta la excluderi și dizolvări de organizații, nu au dat rezultate³¹.

Doctrina social-democrată, cu carențele și inconsecvențele ei, și-a pus amprenta, în mai mare măsură decît în cazul altor curente și partide politice, asupra activității Partidului Social-Democrat. „Între social-democratism și Partidul Social-Democrat — așa cum remarcă Lucrețiu Pătrășcanu — există o mai strînsă concordanță. Aici teoria a inspirat practica, iar practica și-a găsit justificare în doctrina oficială”³². Cu toate acestea, în constelația partidelor politice ale țării, P.S.D. s-a plasat la stînga vieții politice românești. Situîndu-se pe poziția apărării intereselor maselor populare, P.S.D. a criticat, prin intermediul presei, a tribunei parlamentare și a altor mijloace legale care i-au stat la dispoziție, diferite aspecte ale vieții economice, sociale și politice ale societății burgheze. Organizațiile politice și profesionale social-democrate s-au ridicat împotriva politicii antimuncitorești promovată de guvernele burgheze, pentru apărarea drepturilor și libertăților democratice, împotriva pericolului fascist. În același timp, P.S.D. și-a expus poziția față de unele probleme fundamentale ale societății românești, cum ar fi industrializarea țării, problema agrară, politica externă ș.a.

Față de guvernarea liberală, care a fost apreciată ca semnificînd „o cotitură hotărîtă spre dreapta în politica internă”³³, P.S.D. a adoptat o atitudine critică, de opoziție. Politica guvernului liberal tătărăscian de îngustare a vieții parlamentare, de permanentizare a stării de asediu și a cenzurii, de înăbușire a mișcării revoluționare și democratice, prin adoptarea unor legi represive, a fost criticată și condamnată de social-democrați. Congresul al XVI-lea al P.S.D., din aprilie 1936, a înfierat în rezoluțiile sale „politica guvernului care, sub stare de asediu și cenzură protejează de fapt bandele fasciste și împiedică clasa muncitoare de a se apăra atît contra atacurilor acestora cît și contra ofensivei capitaliștilor”³⁴.

În urma alegerilor parlamentare de la 20 decembrie 1937, guvernul liberal a demisionat, iar Carol al II-lea a investit, la 28 decembrie 1937, peste capul principalelor partide burgheze, cabinetul Goga-Cuza. Măsurile antidemocratice ale guvernului, a cărui orientare politică a avut ca trăsătură dominantă naționalismul și antisemitismul, restrîngerea drepturilor și libertăților democratice, au întîmpinat o puternică rezistență din partea forțelor democratice, în frunte cu Partidul Comunist Român³⁵.

³¹ „Scînteia” din martie 1934; „Dimineața” din 11 mai 1935; „Proletarul” din 15 iulie 1934.

³² Lucrețiu Pătrășcanu, *Problemele de bază ale României*, Edit. SOCEC, 1944, p. 225.

³³ „Lumea nouă” din 5 aprilie 1936.

³⁴ *Ibidem*, din 12 aprilie 1936.

³⁵ Cf. Florea Nedelcu, *Viața politică din România în preajma instaurării dictaturii regale*, Edit. „Dacia”, Cluj-Napoca, 1973.

Stabilirea poziției față de guvernul reacționar, de dreapta, Goga-Cuza a determinat puternice frământări în P.S.D. și în organizațiile sale, clarificări și delimitări în cadrul curenților existente în partid. În contrast cu poziția și atitudinea justă a zdrobitoarei majorități a militanților și membrilor P.S.D., a membrilor și activiștilor sindicali, care se postau pe poziția respingerii oricărei colaborări cu guvernul, o parte din conducătorii oportuniști din Confederația Generală a Muncii, în frunte cu I. Mirescu, I. Flueraș, B. Ehrenfeld, au acceptat propunerea cabinetului național-creștin de a figura în Comisiile interimare, naționaliste și antisemite, alcătuite pe lângă Camerele de muncă din țară³⁶. O asemenea atitudine oportunistă, de trădare a intereselor clasei muncitoare, a fost dezaprobată și condamnată de elemente cinstite din Partidul Social-Democrat. În ședința din 23 ianuarie 1938, C.C. al Secțiunii P.S.D. a Capitalei a hotărât excluderea din partid și blamarea publică a lui I. Mirescu, secretarul general al C.G.M. și a lui B. Ehrenfeld. S-a propus, de asemenea, excluderea din partid a președintelui C.G.M., I. Flueraș³⁷. Sub presiunea elementelor de dreapta din conducerea P.S.D. care erau, o parte din ei, și lideri sindicali, C.E. al P.S.D. a anulat hotărîrea organizației Capitalei, calificînd-o ca nestatutară³⁸. Atitudinea hotărîită a membrilor de rînd din partid³⁹, a aripei sale de stînga, a determinat conducerea P.S.D. să adopte o poziție intransigentă față de guvernul Goga-Cuza. În ședința din 23—24 ianuarie 1938, C.E. al P.S.D. a analizat situația politică de după instalarea guvernului Goga-Cuza, adoptînd o moțiune în care se aprecia că prin măsurile luate de guvern „s-a creat înăuntru o periculoasă stare de nesiguranță”, iar pe plan extern „o atmosferă de neîncredere față de țara noastră, atmosferă care periclitează stabilitatea alianțelor care ne-au garantat granițele și care ne-au asigurat existența în limitele fi-rești ale poporului românesc”⁴⁰. Comitetul executiv al P.S.D. apela la toate partidele democratice să se unească pentru a putea da țării un guvern capabil să salveze țara. O asemenea poziție, conformă cu interesele generale ale forțelor democratice, a înlesnit, în etapa următoare, o mai bună conlucrare a socialiștilor cu comuniștii, cu toți acei care se postau pe o platformă patriotică și democratică.

Față de problema colaborării cu partidele burgheze, P.S.D. a păstrat, o perioadă de timp, o pronunțată rezervă. Experiența tristă a colaborării în etapa anterioară cu național-țărăniștii a creat o reacție

³⁶ Const.-Titel Petrescu, *op. cit.*, p. 457.

³⁷ „Lumea nouă” din 3 ianuarie 1938; „Reporter” din 30 ianuarie 1938.

³⁸ Conducerea social-democrată și-a justificat măsura invocînd faptul că C.G.M. nu ar fi o organizație subordonată P.S.D. și, în consecință, organizația Capitalei nu ar fi avut competența să aplice sancțiunile cf. „Lumea nouă” din 30 ianuarie 1938.

³⁹ Cu toate apelurile la liniște și disciplină, cu amenințările și sancțiunile aplicate, membrii de partid, secțiunile, masele sindicale din Valea Jiului, Banat, București, Cernăuți ș.a. au continuat să-și exprime nemulțumirea și revolta împotriva liderilor oportuniști sindicali. („Lumea nouă” din 30 ianuarie, 6 februarie, 13 februarie 1938; „Scînteia” din 28 februarie 1938).

⁴⁰ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 46, mapele 1, 1929; „Lumea nouă” din 30 ianuarie 1938.

puternică în partid, fapt reflectat de criticile severe care s-au adus conducerii partidului la congresele generale ale P.S.D. din 1933 și 1936. Sub presiunea unei asemenea stări de spirit, Congresul al XV-lea al P.S.D. (1933) a formulat aprecierea că „în țara noastră toate partidele burgheze sînt în fond reacționare și întrebuintează parole democratice, doar pentru înșelarea maselor”⁴¹. Exprimînd punctul de vedere al stîngii social-democrate, Teodor Iordăchescu s-a pronunțat, la Congresul social-democrat din 1936, împotriva oricărei conlucrări cu partidele burgheze, recomandînd colaborarea cu proletariatul, singurul care „este sincer democrat”⁴². Din momentul în care, atît la noi, cît și pe plan internațional, s-a lansat lozinca frontului popular, liderii social-democrați se arată din nou favorabili alianțelor cu partidele burgheze. Tratatul inițiat de P.S.D. pentru a realiza colaborarea cu P.N.Ț., îndeosebi pentru înfăptuirea „frontului democratic”, n-au dat rezultate, precum și fără efect au rămas discuțiile cu gruparea radical-țărănistă a lui Gr. Iunian, de care social-democrații se simțeau mai apropiați⁴³.

În cadrul mișcării socialiste, Partidul Social-Democrat s-a arătat dispus să concilieze raporturile cu Partidul Socialist Unitar⁴⁴. Referindu-se la apropierea de gruparea ghelerteristă, Lotar Rădăceanu declara că ușile partidului „sînt totdeauna deschise pentru acești tovarăși și nu avem de gînd să le cerem nici o condiție umilitoare”⁴⁵. În schimb, liderii social-democrați de dreapta s-au pronunțat cu hotărîre împotriva oricărei colaborări cu Partidul Socialist (Popovici)⁴⁶.

Deosebirile de păreri, unele fundamentale, între social-democrați și comuniști⁴⁷, care s-au acumulat în anii îndelungați ai sciziunii, uneori fiind alimentate artificial atît din interiorul mișcării muncitorești cît și din exteriorul ei, și-au pus amprenta asupra relațiilor dintre P.C.R. și P.S.D. Cu toate acestea, anii 1934—1938 reprezintă o etapă importantă pe linia apropierii și înțelegerii dintre comuniști și socialiști. În lupta comună împotriva ofensivei capitaliste și, îndeosebi, a pericolului fascist, divergențele s-au atenuat, deschizînd calea colaborării și a luptei comune. Înțelegerea și reconcilierea dintre comuniști și socialiști era nu numai necesară dar și posibilă, aceasta datorită, în primul rînd, liniei politico-tactice realiste a Partidului Comunist Român. Însuși C. Titel Petrescu recunoștea că, în comparație cu perioada 1919—1920, „comunismul a evoluat și ca doctrină și ca tactică”⁴⁸. La rîndul său, Partidul Social-Democrat, cu toate deviațiile sale ideologice și tactice, „nu s-a înfundat cu totul în făgașul, pe care au apucat și su-

⁴¹ „Lumea nouă” din 14 mai 1933.

⁴² *Ibidem*, din 12 aprilie 1936.

⁴³ Const.-Titel Petrescu, *op. cit.*, pp. 447—448.

⁴⁴ „Lumea nouă” din 16 mai, 30 mai 1937.

⁴⁵ *Ibidem* din 12 aprilie 1936.

⁴⁶ *Ibidem* din 16 mai, 30 mai 1937.

⁴⁷ După aprecierile lui Const.-Titel Petrescu, deosebirile fundamentale care desparte cele două partide se refereau la: organizarea partidului, raportul dintre partid și sindicate, concepția asupra revoluției sociale, asupra dictaturii proletariatului (*Socialismul în România*, pp. 360—364).

⁴⁸ Const.-Titel Petrescu, *op. cit.*, p. 360.

combat unele dintre cele mai mari partide social-democrate străine⁴⁹, după cum remarca M. Gh. Bujor.

Pe plan internațional P.S.D. a continuat să întrețină strînse legături cu Internaționala Muncitoare Socialistă, căreia îi era afiliat, precum și cu celelalte partide socialiste și social-democrate. În contextul acestor raporturi, P.S.D. a participat, prin reprezentanții săi, la importante reuniuni internaționale, cum ar fi Conferința Internațională a partidelor socialiste de la Paris (august 1933), care a analizat sarcinile ce reveneau clasei muncitoare în lupta împotriva fascismului, Congresul al VII-lea al Federației Sindicale Internaționale (iulie 1936, Londra), care s-a transformat și el într-o puternică manifestare antifascistă ș.a.⁵⁰. Cu toate greutățile financiare pe care le avea de înfruntat, P.S.D. a trimis delegații la unele congrese ale partidelor socialiste. Astfel, Eftimie Gherman a fost prezent la Congresul de reconstituire al partidului socialist iugoslav din 1934, Lotar Rădăceanu a participat la congresele partidului social-democrat maghiar din 1935 și a partidului social-democrat ceh din 1937, C. Titel Petrescu a reprezentat partidul la Congresul partidului socialist francez din iunie 1937⁵¹.

Partidul Social-Democrat a primit, la rîndul său, vizita unor delegații străine. Așa de exemplu, cu prilejul congresului internațional interparlamentar de comerț al statelor Micii Înțelegeri din septembrie 1936, desfășurat la București, grupul parlamentar ceh a avut întrevederi cu reprezentanți ai conducerii P.S.D. și ai presei socialiste⁵².

Activitatea internațională a P.S.D. a îmbrăcat diverse alte forme, ca: acțiuni de solidaritate internațională cu lupta forțelor antifasciste din alte țări⁵³, aniversarea și comemorarea unor evenimente și personalități importante din istoria proletariatului internațional etc.

Deși înfrînt în alegerile parlamentare din decembrie, 1933 și deci lipsit de posibilitatea de a-și trimite reprezentanții în parlament (singurul reprezentant social-democrat în forul legislativ al țării a fost, toată perioada 1934—1937, senatorul Iosif Jumanca), Partidul Social-Democrat, avînd sub influența sa Confederația Generală a Muncii, Uniunea Tineretului Muncitor Socialist, Centrala Educativă și Sportivă a Muncitorilor din România, dispunînd de o presă legală, a jucat un rol relativ important în opoziția politică a țării, cu mențiunea care se cuvine făcută că, datorită insuficiențelor lor organizatorice, tactice și programatice, social-democrații „n-au putut mobiliza opinia publică a țării, n-au reușit să determine un curent de masă capabil să înfrîurească puternic asupra evoluției noastre politice⁵⁴.

⁴⁹ „Vremuri noi”, din 1936, p. 28.

⁵⁰ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 46, mapa 89; „Lumea nouă” din 14 mai; 27 august; 10 septembrie 1933; 12 aprilie; 19 iunie; 2 august 1936.

⁵¹ „Lumea nouă” din 12 aprilie 1936; 6 mai; 6 iunie; 4 iulie 1937.

⁵² Const.-Titel Petrescu, *op. cit.*, pp. 453—454.

⁵³ Nicolae Jurca, *Solidaritatea mișcării muncitorești din România cu lupta forțelor democratice din alte țări (1933—1939)*, în *Revista de istorie*, nr. 1/1976.

⁵⁴ Lotar Rădăceanu, *Studii marxiste*, Edit. SOCEC et Co., S.A.R., București, 1946, p. 63.

În cadrul mișcării socialiste, un loc distinct l-a ocupat *Partidul Socialist Unitar*. Constituită la 24 august 1933, prin fuziunea Partidului Socialist Independent cu Partidul Socialist (Popovici), noua formațiune politică socialistă își propunea, în principal, regruparea tuturor fracțiunilor muncitorești în cadrele partidului unic al clasei muncitoare⁵⁵. Rezultat al unor succesive grupări și regrupări de disidențe de stînga social-democrate, nemulțumite de politica reformistă a conducerii P.S.D., Partidul Socialist Unitar s-a situat, pe toată durata existenței sale, pe poziții, în general, intransigente de clasă, respingînd orice colaborare cu partidele burgheze. Pericolului fascist tot mai amenințător, P.S.U. îi opunea frontul unic al acțiunii proletare, neînțelegînd însă necesitatea unei coaliții mai largi a tuturor forțelor democratice⁵⁶. Deși a activat legal, a fost permanent împiedicat de autorități să-și extindă propaganda și organizațiile. În noiembrie 1934, odată cu alte organizații democratice, guvernul liberal a dizolvat sindicatele independente, aflate sub influența Partidului Socialist Unitar⁵⁷. În activitatea sa, P.S.U. se sprijinea pe Uniunea Tineretului Socialist Unitar și Uniunea Femeilor Muncitoare. Deși era un partid mic, dar „stegar, dinamic”⁵⁸, prin programul său de revendicări, prin ținuta socialistă a acțiunilor sale, prin hotărîrea cu care a acționat pentru realizarea unității muncitorești, P.S.U. a jucat un rol important în mișcarea socialistă, precum și în ansamblul mișcării muncitorești. Mai deschis spre colaborarea cu Partidul Comunist Român, cu celelalte detașamente muncitorești, P.S.U. a contribuit la netezirea asperităților și divergențelor care mai dăinuiau în mișcarea muncitorească din România, îndeplinind, adesea, rolul unui liant al acesteia. În condițiile creșterii pericolului fascist pe plan intern și extern, Partidul Socialist Unitar s-a apropiat tot mai mult de Partidul Comunist Român pentru desfășurarea în comun a unor acțiuni împotriva fascismului și pentru realizarea unității clasei muncitoare. Pe plan internațional, Partidul Socialist Unitar a fost afiliat Biroului internațional pentru unitate socialistă, cu sediul la Londra.

În octombrie 1935 gruparea condusă de Constantin Popovici a părăsit Partidul Socialist Unitar și a reconstituit *Partidul Socialist*⁵⁹ care, în noua sa formă, și-a însușit programul de acțiune adoptat în 1933, pe care l-a amendat cu unele puncte noi, impuse de necesitățile momentului⁶⁰. Pe lângă partid au funcționat organizația tineretului socialist,

⁵⁵ „Proletarul” din 3 septembrie, 15—29 octombrie 1933; „Unificarea socialistă” din 30 septembrie 1933.

⁵⁶ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 29, mapele 95, 100, 119, 136.

⁵⁷ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 29, mapa 64.

⁵⁸ Nicolae Deleanu, *Scurt istoric al mișcării socialiste din România*, Edit. P.S.D., pp. 35—37.

⁵⁹ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 29, mapele 49, 105, 108, 109, 110, 113, 141, 160, 161; „Scînteia” din decembrie 1935; „Lumea nouă” din 20 octombrie 1935; „Valul” din 21 octombrie 1935.

⁶⁰ Punctele programatice ale P.S. prevedeau:

a) Activitatea partidului să fie concentrată în jurul unui singur obiectiv — apărarea intereselor maselor muncitoare;

cercul studenților socialiști, cercul feminin ș.a., a căror activitate a fost orientată, îndeosebi, spre atragerea membrilor săi la lupta împotriva fascismului și organizațiilor sale. În anii 1935—1937 gruparea socialistă condusă de Constantin Popovici a fost prezentă la numeroase acțiuni organizate de P.C.R. în vederea înfăptuirii frontului unic muncitoresc și a frontului popular antifascist. Cîmpul de acțiune al partidului s-a extins în special în Veche Românie și Basarabia. Cu toate că a fost una din grupările socialiste cu rază de acțiune redusă a jucat un rol important în acțiunea de înfăptuire a unității muncitorești, de concentrare a forțelor democratice în lupta pentru apărarea intereselor fundamentale ale maselor populare, împotriva pericolului fascist și de război.

Instaurarea dictaturii regale a surprins mișcarea socialistă în plin proces de reorganizare și regroupare⁶¹. După apropierea treptată realizată în cursul anului 1937 și a colaborării în timpul campaniei electorale din toamna aceluiași an s-au pregătit premisele pentru revenirea la „matcă” a Partidului Socialist Unitar, de sub conducerea dr. L. Ghelerter. Momentul care a marcat și a determinat, în bună măsură, revenirea socialiștilor unitari în cadrele P.S.D. l-a constituit curățirea rîndurilor acestuia de o parte din elementele oportuniste, care acceptaseră să colaboreze cu guvernul Goga-Cuza⁶². Fuziunea Partidului Socialist Unitar cu Partidul Social-Democrat deși nu se realizase în urma unor tratative, care să fi stabilit noi principii politico-organizatorice pentru partid, a însemnat, totuși, un act cu consecințe pozitive pentru mișcarea socialistă și pentru cea muncitorească în ansamblul ei. Urmarea principală a acestei regroupări a fost întărirea curentului de centru-stînga din P.S.D., care se va manifesta cu mai multă vigoare pentru unitatea de acțiune a clasei muncitoare, fapt ce va înlesni apropierea și o mai bună înțelegere între comuniști și socialiști în perioada dictaturii regale. Pe de altă parte, aripa dreaptă social-democrată, tot mai izolată și cu o influență în plin regres, va sfîrși prin a-și pierde pozițiile dominante pe care le deținuse în partid.

În perioada cuprinsă între 10 februarie 1938, data instalării dictaturii regale și sfîrșitul lunii martie 1938, cînd sînt dizolvate partidele politice, Partidul Social-Democrat, nedumerit politicește, a adoptat o

b) Înlăturarea carieriștilor politici prin formarea de cadre capabile de muncă și sacrificiu;

c) Lupta împotriva fascismului și organizațiilor sale;

d) Lupta împotriva războiului, pentru pace;

e) Colaborarea cu burghezia democratică numai în cazul unui pericol din partea fascismului ș.a.

Politica și partidele politice în România, Edit. Internațional Reference Library Publishing Co. Londra, 1936, pp. 121—231.

⁶¹ În două lucrări de referință — *Dictatura regală (1938—1940)*, Edit. politică, București, 1975 și *Sistemul partidelor politice din România 1919—1940*, Edit. științifică și enciclopedică București, 1976 — istoricul Al. Gh. Sava a analizat consecințele pe care le-a avut instalarea regimului carlist asupra sistemului partidelor politice din România.

⁶² „Lumea nouă” din 16 mai 1937; „Repertoar” din 28 noiembrie 1937; Nicolae Deleanu, *op. cit.*, p. 37.

poziție de expectativă, urmărind derularea evenimentelor politice și pronunțându-se cu prudență, în limitele admise de cenzură și starea de asediu, asupra unor acte politice ale noului regim. Odată cu apariția decretului-lege cu privire la dizolvarea partidelor politice, P.S.D. a părăsit calea luptei politice deschise și s-a conformat prevederilor acestuia⁶³. Această ultimă măsură a dictaturii regale, ca de altfel și problema atitudinii ce trebuia luată față de noul regim în ansamblul său, a modalităților de activitate în viitor au provocat o gravă criză în rândurile P.S.D. și ale organizațiilor aflate sub influența sa. Conducerea social-democrată a fost unitară în a aprecia că trebuiau folosite toate posibilitățile pe care le oferea activitatea legală în sindicate, iar apoi în bresle⁶⁴. În ce privește poziția față de dictatura regală și colaborarea cu aceasta pe plan politic, Comitetul executiv al P.S.D. a fost puternic divizat. Marea majoritate a membrilor C.E. al P.S.D. nu au acceptat sub nici o formă, colaborarea cu noul regim. În schimb, o parte a liderilor de dreapta social-democrați și conducerea Confederației Generale a Muncii au aderat la noul regim din „motive de oportunism”⁶⁵. Călcînd pe vechiul drum al colaboraționismului, o serie de lideri de partid și sindicali, cunoscuți pentru orientarea lor oportunistă, s-au înregimentat în organisme de dictatură regală. Astfel, în decembrie 1938, cînd încercînd să-și asigure o bază politică de masă, dictatura regală a înființat Frontul Renașterii Naționale, Gheorghe Grigorovici, președintele P.S.D., Ion Flueraș, vicepreședintele partidului și președintele C.G.M., Eftimie Gherman, secretarul general al Uniunii breslei muncitorilor mineri, au semnat manifestul de înființare al acestui principal instrument politic al dictaturii regale, figurînd printre membrii fondatori⁶⁶. Conducerea C.G.M. a lansat un apel către membrii săi prin care le cerea să urmeze „pilda pe care le-o dau conducătorii principali” și să se înscrie în Frontul Renașterii Naționale, a cărui înființare era apreciată că deschide „o nouă eră a vieții politice a țării”⁶⁷. Ca urmare, întreaga birocrăție sindicală și-a dat adeziunea la noul regim. Marea masă a muncitorilor aflată sub influența mișcării socialiste, a rămas credincioasă idealurilor socialismului.

Conducerea P.S.D., atît și în forma în care mai rămăsese, a înfierat acțiunea liderilor social-democrați de dreapta, excluzînd din partid pe Gh. Grigorovici, I. Flueraș și cei care i-au urmat⁶⁸. Încercarea bătrînului Grigorovici de a-și justifica aderarea la F.R.N., prin motivarea: „Sprijinirea regelui în acțiunea contra Gărzii de fier”, nu l-a scutit nici

⁶³ „Lumea nouă” din 13 aprilie 1938; „Almanahul socialist” — 1946.

⁶⁴ Al XVIII-lea Congres general al Partidului Social-Democrat din România. Raport general 1936—1946, București, 4—8 octombrie 1947, p. 9.

⁶⁵ Arh. Stat. București fond Frontul Renașterii Naționale, dos. 20/1939—1940, f. 23; Const.-Titel Petrescu, op. cit., pp. 457—459.

⁶⁶ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 98, dos. 129, f. 124—125; Arhiva I.S.I.S.P., cota A XXIII—10, nr. inv. 1031.

⁶⁷ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 98, dos. 129, f. 124—125; „Lumea nouă” din 1 ianuarie 1939.

⁶⁸ „Scînteia” din 24 ianuarie 1939.

de dezavuarea partidului în care activase o viață de om și nici de oprobiul propriilor lui tovarăși.

În urma alegerilor din 1—2 iunie 1939 s-a creat acel simulacru de „parlament” care, prin atribuțiile și compoziția sa, era un instrument docil în mâinile regelui. În acest „parlament” au fost „aleși” senatorii: Gh. Grigorovici, I. Flueraș, L. Măglașu, C. Bragadireanu, P. Mihăilă, Gh. Stroia, D. Urzică, A. Bartalici, C. Bartha ș.a., iar ca deputați: Gh. Georgescu, N. Marian, D. Vijoreanu, Gh. Ene, Filipescu, S. Rusu, T. Roznovan, P. Olteanu ș.a. În total 11 deputați și 14 senatori⁶⁹.

Liderii social-democrați de dreapta, puși în slujba dictaturii regale, au primit, drept răsplată a trădării intereselor maselor muncitoare, în numele cărora acționaseră pînă atunci, importante slujbe în aparatul politic și economic al noului regim⁷⁰. Toate aceste acte de capitulare și trădare ale liderilor oportuniști social-democrați de dreapta, aparținînd îndeosebi birocrației sindicale, nu constituiau — după cum remarcă Lucrețiu Pătrășcanu — decît „urmările logice ale politicii colaboraționiste, practică cu mulți ani înainte, de conducerea oficială social-democrată din acei ani”⁷¹. În lucrarea sa „Problemele de bază ale României”, Lucrețiu Pătrășcanu considera că drumul colaborării unei părți a conducerii social-democrate cu dictatura carlistă a fost netezit și de o serie de argumente doctrinare, puse în circulație de teoreticienii social-democrați. Se aveau în vedere, îndeosebi, teoriile lui Lotar Rădăceanu, Ioan Mirescu ș.a. cu privire la planism, ca nouă formă a colaborării între clase, prin redefinirea statului și a funcțiilor lui⁷².

Aderarea elementelor oportuniste la F.R.N. și colaborarea, pe multiple planuri, cu dictatura au adîncit și mai mult „separația morală” dintre masa muncitorilor, elementele cinstite social-democrate și acei care au deviat de la lupta socialistă și revoluționară⁷³. După înfrîngerea morală pe care o suferise și după ce s-a purificat de elementele care n-au putut rezista tentației oportuniste, P.S.D. a continuat activitatea în noile condiții create prin instaurarea dictaturii regale, dar, cu principiile și structurile sale politico-organizatorice și cu voca-

⁶⁹ „Lumea nouă” din 11 iunie 1939; Const.-Titel Petrescu, *op. cit.*, p. 458.

⁷⁰ Fostul președinte al P.S.D., Gh. Grigorovici, devenit senator în F.R.N., a primit subsecretariatul Ministerului Muncii, I. Flueraș, președintele C.G.M., a fost inclus în Consiliul superior economic; Eft. Gherman a primit o funcție importantă la Institutul de studii și educație muncitorească; la Casa Centrală a Asigurărilor sociale au activat I. Jumanca, I. Flueraș, T. Roznovan, N. Marian, Simion Rusu ș.a. În consiliile interimare ale Camerelor de muncă au fost numiți: Iosif Jumanca, Lazăr Măglașu, C. Bragadireanu ș.a. (Arhiva I.S.I.S.P., cota Ab. XXII-9, nr. inv. 1011).

⁷¹ „Lumea nouă” din 15 septembrie 1938; 1 iunie 1939; *Scinteia*” din 30 noiembrie 1939).

⁷² Lucrețiu Pătrășcanu, *Sub trei dictaturi*, p. 96.

⁷³ Planismul era conceput ca o etapă de tranziție în care proletariatul împreună cu burghezia nefascistă caută, într-o strînsă colaborare, să realizeze unele înfăptuiri, după un plan economic determinat, cu scopul de a înlătura efectele crizei („Gîndul vremii”, anul III, m. 9 din 15 noiembrie 1935; Lucrețiu Pătrășcanu, *Problemele de bază ale României*, pp. 269—271).

⁷⁴ Const.-Titel Petrescu, *op. cit.*, p. 458.

ția sa pentru un legalism exagerat, lipsit de unitate și coeziune s-a adaptat cu greu la noile împrejurări care cereau desfășurarea unei activități ilegale. O primă problemă care se punea în fața P.S.D., dezorganizat vremelnice, era alegerea unei noi conduceri, în locul aceleia care, în bună măsură, falimentase. Încă din mai 1938 militanții socialiști au trecut la reorganizarea conducerii partidului, pregătindu-se, în același timp, să treacă la o activitate politică mai hotărâtă. Procesul clarificărilor și cristalizărilor organizatorico-politice a fost de lungă durată, dacă se are în vedere faptul că abia în decembrie 1938 partidul și-a refăcut conducerea⁷⁴. Pe toată perioada dictaturii regale, însă, P.S.D. n-a mai atins un nivel de organizare pentru a-și redobîndi poziția din trecut⁷⁵. Acest fapt este recunoscut și de C. Titel Petrescu care, mai târziu, mărturisea că P.S.D., deși a continuat să acționeze clandestin și nu s-a considerat niciodată desființat, nu și-a mai adaptat structurile organizatorice condițiilor luptei ilegale⁷⁶.

Activitatea politică propriu-zisă a P.S.D. și a militanților săi s-a desfășurat în jurul grupării conduse de C. Titel Petrescu și a ziarului „Lumea nouă”, al cărui director devine începînd cu luna aprilie 1939. Au continuat activitatea socialistă și au refuzat orice adeziune la politica dictaturii regale cei mai mulți dintre militanții socialiști și social-democrați care se situaseră, de-a lungul anilor, în grupările de centru-stînga din P.S.D., precum și cei proveniți din Partidul Socialist Unitar. În jurul acelei „oaze de lumină socialistă”, care rămăsese gazeta săptămînală „Lumea nouă” au continuat să activeze: C. Titel Petrescu, Ilie Moscovici, Ștefan Voitec, Ion Pas, Nicolae Deleanu, Teodor Iordăchescu, Leon Ghelerter, Al. Cludian, C. Graur, P. P. Constantinescu, B. Brănișteanu, A. Braeșter, Ion Bizgă, Șerban Voinea, I. Felea, D. Popp ș.a.⁷⁷ Folosind posibilitățile, ce-i drept tot mai reduse ca urmare a înăsprii cenzurii, pe care le oferea singurul ziar legal muncitoresc „Lumea nouă”, militanții socialiști, cărora li se alăturaseră pe baza unei înțelegeri intervenite și publiciști comuniști, au întreținut nestinsă flacăra ideilor socialiste și speranța într-o lume mai bună. De la această tribună, pe care o constituia „Lumea nouă” săptămîină de săptămîină, pînă la 17 iulie 1940, cînd apare ultimul număr, s-au apărut, atît cît împrejurările permiteau, interesele oamenilor muncii, își găseau reflecție activitatea comună în bresle a comuniștilor și socialiștilor, s-a demascat fascismul intern și extern, s-au înălțat vibrante îndemnuri și chemări la acțiune pentru apărarea independenței și suveranității patriei. Datorită entuziaștilor și talenților ei colaboratori (Ștefan Voitec, I. Pas, Al. Cludian, L. Rădăceanu ș.a.), ea și-a adus partea de con-

⁷⁴ „Lupta de clasă”, anul XIX, nr. 2 din mai 1938; „Libertatea”, anul II, nr. 308 din august 1945.

⁷⁵ Al. Gh. Savu, *Activitatea Partidului Comunist Român în vederea coalizării forțelor naționale, antifasciste și antihitleriste în preajma celui de al doilea război mondial, în Partidul Comunist în viața social-politică a României 1921—1944*, Culegere de studii, Edit. militară, București, 1971, p. 301.

⁷⁶ „Libertatea”, anul I, nr. 9 din 5 septembrie și nr. 16 din 12 septembrie 1944.

⁷⁷ Nicolae Deleanu, *op. cit.*, p. 37; Const.-Titel Petrescu, *op. cit.*, p. 459.

tribuție la lupta generală împotriva dictaturii și fascismului, la tălmăcirea pe înțelesul muncitorilor a marilor probleme cu care era confruntată lumea. Din acest punct de vedere este înafara oricărei îndoieli că „Lumea nouă” ocupă, după presa comunistă, un loc de prim ordin.

Desființat de *jure*, dar nu și de *facto*, P.S.D. a făcut parte din categoria acelor partide și formațiuni politice care au supraviețuit acțiunii de dezagregare preconizată și aplicată de dictatura regală. Consecință a simplificării vieții de partid, evidentă și accentuată în această perioadă, P.S.D. rămîne singurul reprezentant al curentului socialist⁷⁸. Partidul Socialist (Popovici) și-a încetat, de fapt, activitatea din 1938, chiar dacă formal se autodizolvă numai în 1944. Făcînd parte din sistemul neoficial de partide, P.S.D. s-a situat în opoziția față de dictatura regală. Constituit, însă, pe principii legaliste și adaptîndu-se cu greu activității ilegale, el a desfășurat, pe toată perioada dictaturii carliste, o activitate limitată, neangajîndu-se la acțiuni revoluționare hotărîte.

În anii dictaturii regale, cu toate greutățile care s-au ridicat, a restrîngerii drepturilor și libertăților democratice, a intensificării activității Gărzii de fier și a celorlalte organizații fasciste, a amenințărilor Germaniei hitleriste și a acoliților săi, clasa muncitoare, forțele democratice și progresiste au desfășurat o eroică luptă pusă în slujba intereselor fundamentale ale poporului. În fruntea tuturor acțiunilor menite să apere și să recucerească drepturile și libertățile cetățenești, să pună stavilă fascismului intern și extern, s-a aflat P.C.R., forța politică cea mai consecvent revoluționară. Alături de comuniști, de alte forțe democratice și progresiste, au acționat socialiștii și social-democrații, muncitorii organizați în bresle și alte pătriuri aflate sub influența lor. Activitatea și lupta comună a comuniștilor și socialiștilor pentru apărarea sindicatelor, apoi în cadrul breslelor, acțiunile greviste desfășurate în front unic, acțiunile politice îndreptate împotriva fascismului, pentru apărarea patriei, independenței și suveranității naționale⁷⁹ au probat nu numai necesitatea, dar și posibilitatea înfăptuirii unității de acțiune a clasei muncitoare. Deși frontul unic muncitoresc la scară națională nu s-a realizat nici în această etapă, precum nu s-a înfăptuit nici frontul național antifascist, datorită unor cauze complexe, această perioadă este străbătută ca un fir roșu de lupta plină de eroism a comuniștilor, a socialiștilor și a celorlalte forțe antifasciste pentru apărarea libertăților democratice, a independenței, integrității teritoriale și suveranității naționale.

În perioada dictaturii militaro-fasciste și a războiului antisovietic a continuat procesul, început încă din timpul regimului carlist, de polarizare a mișcării socialiste în cadrele Partidului Social-Democrat. Regruparea disidențelor socialiste, îndeosebi prin revenirea socialiștilor unitari în P.S.D., a marcat un proces calitativ, de revitalizare și deplă-

⁷⁸ Cf. Al. Gh. Savu, *Sistemul partidelor politice din România 1919—1940*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1976.

⁷⁹ Vezi pentru detalii: Nicolae Jurca, *Colaborarea dintre comuniști și socialiști în lupta pentru apărarea patriei, independenței și suveranității naționale*, în *Culegere de studii de arheologie și istorie*, Sibiu, 1977, pp. 289—303.

sare spre stînga a acestui partid. În ansamblul său, însă, partidul rămîne un organism politic eterogen, în care diferitele curente și grupări nu se contopiseră, nu acționau întotdeauna convergent.

Fără ca fenomenul să fie definitoriu pentru procesele ce se manifestau în cadrul mișcării socialiste, se înregistrează și acțiuni de disociere, de desprindere temporară a unor militanți din P.S.D. Astfel, o grupare social-democrată, în frunte cu Lotar Rădăceanu, a părăsit partidul, constituind, împreună cu formațiunea țărănistă a lui Mihai Ralea — Uniunea socialistă a muncitorilor și țăranilor⁸⁰. Uniunea socialistă a muncitorilor și țăranilor, avînd ca președinte pe Mihail Ralea și secretari generali pe Lotar Rădăceanu și Stanciu Stoian, va conlucra activ la realizarea obiectivelor stabilite de P.C.R. de coalizare a tuturor forțelor adversare fascismului. Aderarea lui Lotar Rădăceanu la formațiunea socialist-țăranistă — devenită ulterior Partidul Socialist Țărănesc —, s-a realizat atît sub impulsul profesorului M. Ralea, cît și predilecției fruntașului social-democrat pentru un partid de o asemenea coloratură, în împrejurările în care P.S.D., traversat de căutări și frământări, se dovedea insuficient de eficace. În iunie 1940 — în condițiile în care în compoziția, structura și concepția tactică a P.S.D. se produsese mutații serioase — gruparea lui Lotar Rădăceanu a reintrat în Partidul Social-Democrat.

În pofida teroarei dezlănțuite de Siguranța lui Antonescu și de Gestapo, socialiștii au trecut la reorganizarea partidului în noile condiții. Încă din 1940 P.S.D. s-a refăcut și și-a fixat ca obiectiv colaborarea cu partidul comunist⁸¹. După începerea războiului antisovietic, așa cum rezultă dintr-un interviu acordat de C. Titel Petrescu hebdomadarului parizian „La Tribune des nations” la cîteva zile după insurecție, P.S.D. și-a constituit în ilegalitate un comitet de inițiativă, care a făcut propuneri concrete împotriva „hitlerizării țării” și a intrării în război „alături de puterile Axei”⁸². Din alte relatări retrospective reiese că noua conducere a P.S.D. s-a constituit în noiembrie 1941⁸³.

În strînsă legătură cu amplificarea mișcării de rezistență și cu evoluția situației de pe front, tot mai defavorabilă puterilor Axei, P.S.D. începe să desfășoare o activitate mai viguroasă. Rezoluția C.C. al P.C.R. din ianuarie 1942 constată că înfringerile „grave ale armatei hitleriste, lupta eroică a glorioasei Armate Roșii, formarea blocului mondial al tuturor țărilor democratice și al popoarelor iubitoare de libertate, întăresc rezistența poporului român și grăbesc crearea frontului său unic, patriotic, pentru lupta hotărîtoare”⁸⁴. Rezoluția semnală, în același timp, că „Fruntașii partidelor democratice părăsesc, sub presiunea poporului român, atitudinea lor pasivă, de pînă acum”⁸⁵. Într-un asemenea con-

⁸⁰ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dos. 358, f. 673; Cf. Z. N. Ornea, *Țărănismul — studiu sociologic*, Edit. politică, București, 1969, p. 96.

⁸¹ „Jurnalul de dimineață” din 5 ianuarie 1945.

⁸² „Libertatea” din 8 septembrie 1944.

⁸³ *Ibidem* din 24 august 1945.

⁸⁴ Arhiva I.S.I.S.P., cota Ab XXVIII-1, nr. inv. 1135.

⁸⁵ *Ibidem*.

text, mișcarea socialistă și-a intensificat activitatea antifascistă și anti-războinică. Într-un interviu acordat ziarului „Libertatea” din 5 septembrie 1944 C. Titel Petrescu arăta că partidul său și-a „reluat activitatea disciplinată cu doi ani în urmă”⁸⁶. Afirmările liderului social-democrat se coroborează cu informațiile furnizate de organele Siguranței, care înregistrau și ele o efervescență a activității militanților socialiști, îndeosebi a grupării unitariste condusă de Ștefan Voitec⁸⁷.

Un prim obiectiv care stătea în fața P.S.D., de rezolvarea căruia depindea întreaga sa activitate viitoare, îl constituia acțiunea de curățire a partidului de elementele trădătoare, compromise. O parte a liderilor colaboraționiști din fosta conducere a P.S.D. și a C.G.M., care-și oferiseră serviciile regelui și a căror interese au fost „copios satisfăcute” de regimul carlist⁸⁸, în loc de „a-și reveni și a salva măcar principiile după ce au văzut realitatea și după ce se puteau convinge de falsitatea premiselor colaboraționiste de la care porniseră” — așa cum remarcă T. Iordăchescu — „au continuat opera de salvare de legionarism, adăpostindu-se în brațele lui Antonescu. Bineînțeles au căzut odată cu el”⁸⁹. Alăturându-se celor mai reacționare grupări ale burgheziei și moșierimii acești foști conducători social-democrați, îndeosebi sindicali, și-au dat adeziunea la noul regim. La 14 septembrie 1940, în momentul în care se constituia guvernul legionaro-antonescian, conducătorii breslelor, printre care Gh. Grigorovici, Ion Flueraș, Eftimie Gherman, Lazăr Măglașu, Dumitru Vijoreanu ș.a. au publicat un apel în presă în care se arătau: „Adînc impresionați de apelul la ordine și muncă, adresat țării de către d. general Antonescu, conducătorul statului” (...). În calitatea lor de „reprezentanți” ai breslelor de muncitori și funcționari ei se adresau „întregii muncitorimi și în special membrilor organizați ai breslelor, să dea deplină ascultare și neîngrădită încredere acestui apel adînc simțit și izvorit dintr-o reală cunoaștere a imperativelor zilei de azi”⁹⁰. Acționînd pe linia lichidării oricăror drepturi și libertăți democratice, la 20 noiembrie 1940 guvernul legionaro-antonescian a desființat breslele și uniunile lor, interzicînd activitatea legală a ultimelor organizații profesionale muncitorești. Și după această dată unele elemente social-democrate au continuat să-și reafirme sprijinul și încrederea în regimul antonescian. Într-un apel apărut în întreaga presă din Capitală, în ziua de 3 martie 1941, Ion Flueraș, Lazăr Măglașu, Ion Rusu ș.a., în calitatea lor de „foști conducători ai breslelor de muncitori și funcționari particulari” exprimau întreaga lor încredere în regimul antonescian și în persoana conducătorului statului. Ei cereau muncitorimii să se grupeze în jurul noilor guvernanți și să sprijine prin munca lor noua ordine. „Ordinea” și „liniștea” — așa cum remarcă cu amară ironie Lucrețiu Pătrășcanu — gă-

⁸⁶ „Libertatea” din 5 septembrie 1944.

⁸⁷ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dos. 318, f. 385.

⁸⁸ Lucrețiu Pătrășcanu, *op. cit.*, p. 271.

⁸⁹ Al XVIII-lea Congres general al Partidului Social-Democrat din România..., pp. 9—10.

⁹⁰ „Timpul” din 14 septembrie 1940.

seau în cuvintele conducătorilor reformiști cele mai calde accente de recunoștință⁹¹. Interpretul și intermediarul elementelor colaboracioniste pe lângă autoritățile dictaturii militaro-fasciste a fost Ion Flueraș, care-și făcea merite din a fi avut întrevederi cu generalul Antonescu și colaboratorii săi, care-l trataseră „cu cea mai mare bunăvoință și sinceritate”. Pentru zelul și devotamentul său față de dictatură, I. Flueraș a fost răsplătit cu funcția de consilier la președinția Consiliului de miniștri⁹². Aceste elemente, caracterizate cu îngăduință de C. Titel Petrescu ca fiind de un „oportunism exagerat”, au făcut obiectul acelei acțiuni de „purificare” a cadrelor partidului, care s-a întins pe o lungă perioadă de timp și a fost terminată abia la jumătatea anului 1943⁹³.

După ce s-a făcut „curățenia în propria noastră casă”, ca să folosim expresia lui C. Titel Petrescu, s-a trecut la constituirea unui nou Comitet executiv al P.S.D. Noul organ — denumit în unele documente Comitet de acțiune⁹⁴, — în altele Comitet executiv⁹⁵ —, a reluat legăturile cu organizațiile partidului, inclusiv cu cele din provincie. Pentru a păstra legăturile conducerii centrale cu secțiunile social-democrate din provincie a fost însărcinat de Comitetul executiv, al cărui membru era, Nicolae Deleanu, unul din cei mai activi militanți socialiști din anii ilegalității. Concomitent, s-a reorganizat Comitetul Central al Partidului Social-Democrat, constituit dintr-un număr restrâns de membri din capitală și provincie, rămași credincioși idealurilor socialiste și care s-au dovedit mai intransigenți. Funcția de președinte al partidului a fost încredințată lui C. Titel Petrescu⁹⁷.

Reorganizarea partidului s-a repercutat pozitiv asupra întregii activități a P.S.D. care, cu toate inconsecvențele de care mai dădea dovadă, făcea pași semnificativi pe linia înregimentării sale în mișcarea de rezistență antifascistă a întregului popor. Vechile cadre ale organizației P.S.D. a Capitalei, rămase aproape în întregime atașate de partid, cu toată prigoana organelor represive antonesciene, nelipsite de o anumită timorare, au păstrat în tot acest timp un contact strâns și au trecut la o activitate mai hotărâtă. Conducerea P.S.D. — așa cum avea să recunoască președintele partidului — a dovedit o slabă preocupare pentru recrutarea de noi membri, îndeosebi din rîndul elementelor tinere, care ar fi adus cu ele mai multă cutezanță revoluționară⁹⁶. În schimb, au fost reintegrați în mișcarea socialistă — după ce în prealabil și-au făcut autocritica — o serie de activiști de partid și sindicali care în perioadele anterioare colaboraseră cu dictatura regală, iar unii chiar cu regimul antonescian. Semnificativă din acest punct de vedere este evoluția activității lui Iosif Jumanca, care deținuse funcții în aparatul

⁹¹ Lucrețiu Pătrășcanu, *op. cit.*, p. 256.

⁹² Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dos. 346, f. 393—400; fond 46, dos. 1340.

⁹³ „Libertatea” din 5 septembrie 1944.

⁹⁴ *Ibidem* din 24 august 1945.

⁹⁵ *Ibidem* din 5 septembrie 1944.

⁹⁶ *Ibidem* din 17 noiembrie 1945.

⁹⁷ *Ibidem* din 5 septembrie 1944.

⁹⁸ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dos. 371, f. 144—145.

de stat în timpul regimului carlist, dar care în anii războiului participă cu curaj și devotament la înfăptuirea unității de acțiune dintre comuniști și socialiști. La începutul anului 1944 organele de informare antonesciene semnalau activitatea febrilă desfășurată împotriva regimului de foștii lideri sindicali Lazăr Măglașu, Dumitru Vijoreanu, Simion Rusu ș.a.⁹⁹

Pentru activitatea conspirativă, P.S.D. a folosit casele unor ofițeri superiori, puși la adăpost de orice bănuială, unde se țineau ședințe și se examinau problemele politice interne și internaționale, se băteau la mașină manifeste sau simple lozinci care se răspindeau în public. Casele unor militanți socialiști, ca dr. L. Ghelerter, C. Titel Petrescu, Ștefan Voitec, Ilie Moscovici, Nicolae Deleanu, Nicolae Ionescu-Lazu și ale altora au constituit locuri pentru întâlnirile conspirative. Tot aici s-au ținut ședințele conducerii partidului și s-au adoptat hotărâri importante pentru activitatea acestuia. Dintre locurile de întâlnire cel mai important și mai frecventat a fost acela de la Biblioteca „Adevărul”, unde desfășura o neobosită activitate Ștefan Voitec¹⁰⁰. În condițiile grele ale dictaturii militarofasciste și ale războiului, în pofida teroarei și prigoanei dezlănțuite de autorități, militanții socialiști, ca C. Titel Petrescu, Ștefan Voitec, Lotar Rădăceanu, Leon Ghelerter, Gheorghe Cristescu, Ilie Moscovici, Teodor Iordăchescu, Nicolae Deleanu, Vasile Anagnoste, Zaharia Tănase, Ion Bizgă, Ion Pas, Aron Braeșter, Dumitru Popp, Ion Felea, Adrian Dimitriu ș.a. au activat cu curaj în rezistența antifascistă, au întreținut vie în conștiința acelei părți a clasei muncitoare aflată sub influența lor încrederea în victoria aliaților, în triumful ideilor de dreptate socială și națională, au adus partea lor de contribuție la victoria finală împotriva fascismului și războiului.

Lipsit de un aparat experimentat pentru activitatea ilegală, vlăguit de cadre, pe care nu și le-a improspătat în acest timp, în afara acelei infuzii de cadre provenite de la dizidențele socialiste, cu prudența și moderația care l-au caracterizat și care-și mai puneau amprenta asupra activității sale, P.S.D. a desfășurat o activitate antifascistă de o intensitate și nuanță proprie. Pe măsură ce curentul de stînga se întărea și consolida, iar situația internă și externă se clarifica în sensul deznodămîntului final — înfrîngerea Germaniei hitleriste și a acoliților ei, P.S.D. a trecut la o luptă mai hotărîtă. Această ieșire din pasivitate și înviorare a activității P.S.D. se remarcă începînd cu anul 1942, crescînd în intensitate în anii 1943—1944. Concomitent, se constată serioase mutații în optica social-democraților asupra colaborării cu comuniștii, cu celelalte forțe antihitleriste, care, în concepția partidului comunist, trebuiau să constituie Frontul Unic Național de luptă împotriva dictaturii, războiului și fascismului, pentru restabilirea independenței și suveranității patriei, pentru întoarcerea armelor împotriva Germaniei hitleriste și alăturarea coaliției antihitleriste.

⁹⁹ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dos. 276, f. 327.

¹⁰⁰ „Almanahul socialist” 1946, pp. 76—77; „Libertatea” din 24 august 1945.

Ca urmare a evoluției pozitive a raporturilor dintre P.C.R. și P.S.D., începînd cu anul 1943 s-au dus tratative de la partid la partid. În acest context, la 5 ianuarie 1943 C.C. al P.C.R. a trimis o scrisoare conducerii P.S.D. prin care-i propunea încheierea unui acord de front unic, precum și a frontului patriotic antihitlerist¹⁰¹. La scurtă vreme, în luna februarie 1943, plenara C.C. al P.S.D. a adoptat două rezoluții, una privitoare la unitatea de acțiune politică a partidelor muncitorești, prezentată de Șerban Voinea și alta în legătură cu necesitatea unei singure mișcări sindicale, propusă de Ștefan Voitec¹⁰². Această atitudine pozitivă a socialiștilor față de problema unității de acțiune a clasei muncitoare a deschis perspective largi contactelor dintre cele două partide. Sarcina de a înfăptui unitatea de acțiune a clasei muncitoare și coalizarea tuturor forțelor antihitleriste a fost ușurată, începînd cu vara anului 1943, de actul autodizolvării Internaționalei Comuniste¹⁰³.

La baza acestui act, cu implicații adinci pentru întreaga mișcare muncitorească internațională, precum și pentru cea antifascistă în general, a stat recunoașterea realistă a faptului că „încă cu mult înainte de război, devenea tot mai clar că pe măsura complicării situației atît interne cît și internaționale a diferitelor țări, rezolvarea problemelor mișcării muncitorești din fiecare țară separată, prin forțele unui centru internațional, oricare ar fi el, va întâmpina piedici de netrecut”¹⁰⁴. În rîndul social-democraților, evenimentul a produs o impresie extraordinară. Unele cadre social-democrate au mers pînă la gîndul că a sosit momentul lichidării sciziunii și înfăptuirii partidului unic al clasei muncitoare¹⁰⁵.

Predispoziția socialiștilor și social-democraților pentru colaborarea cu comuniștii, cu celelalte forțe antihitleriste, tot mai evidentă în această perioadă, și-a găsit o nouă concretizare în participarea acestora, în toamna anului 1943, la Frontul Patriotic Antihitlerist, constituit din inițiativa partidului comunist. La Frontul Patriotic Antihitlerist au aderat gruparea lui Lotar Rădăceanu, care la acea dată făcea parte din conducerea Uniunii socialiste a muncitorilor și țăranilor, aflată sub președenția lui Mihail Ralea, precum și unii militanți socialiști de stînga proveniți din Partidul Socialist (Popovici)¹⁰⁶. În luna septembrie, după prealabile tratative, și-a dat adeziunea temporară la această coalitie de forțe antihitleriste și Partidul Social-Democrat¹⁰⁷.

Pe terenul pregătit de acțiunile comune ale comuniștilor și socialiștilor, desfășurate pe multiple planuri, timp de peste două decenii, tratativele dintre P.C.R. și P.S.D. au intrat în primăvara anului 1944 într-o fază decisivă. După lungi dezbateri și clarificări asupra unor probleme

¹⁰¹ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dos. 118.

¹⁰² „Libertatea” din 24 august 1945.

¹⁰³ Cf. M. C. Stănescu, N. Popescu, *Partidul Comunist Român și congresele Internaționalei a III-a*, în *Anale de istorie*, anul XXI, nr. 5/1975, pp. 48–69.

¹⁰⁴ Arhiva I.S.I.S.P., cota Ab XXVII-1, nr. inv. 1153.

¹⁰⁵ „Buletinul P.S.D.”, nr. 6 din martie 1946, pp. 31–32.

¹⁰⁶ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dos. 358, f. 673; Z. N. Ornea, *op. cit.*, p. 96.

¹⁰⁷ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dos. 126.

fundamentale ale mișcării muncitorești, dar și de interes național, care priveau salvarea ființei naționale a României și eliberarea ei de sub jugul fascist, acționând în spiritul reconcilierii, consolidând acele puncte care constituiau baza apropierii dintre ele, cele două partide muncitorești au înlăturat ultimele obstacole care se ridicau în calea înfăptuirii Frontului Unic Muncitoresc. Renunțând la polemicile și acuzațiile reciproce, care aduseseră atâtea prejudicii cauzei revoluționare, trecând peste deosebiri de vederi, care provocaseră și întreținuseră sciziunea, cele două partide au găsit limbaul comun, limbaul unității. „Dictatura și Gestapoul hitlerist — aprecia Teodor Iordăchescu în raportul prezentat la cel de al XVIII-lea Congres al P.S.D. din octombrie 1947 — învățaseră ceva pe conducătorii social-democrați și comuniști, iar această învățătură i-a determinat să pună capăt luptelor nimicitoare fratri-cide”¹⁰⁸. Înfiptuirea Frontului Unic Muncitoresc în aprilie 1944, în condițiile grele ale ilegalității, a fost rezultatul unui proces obiectiv, de acumulări cantitative și transformări calitative, care încununau eforturile depuse, decenii de-a rândul, de partidul comunist și militanții socialiști de stînga¹⁰⁹. Realizarea unității de acțiune la scară națională a avut puternice consecințe atât pentru mișcarea muncitorească, a cărei forță și capacitate revoluționară se întăreau considerabil, cît și pentru mișcarea de rezistență în general, întrucît ea a exercitat o puternică influență asupra celorlalte forțe democratice, grăbind procesul coali-zării lor.

Creșterea stării de spirit antifasciste a maselor populare, posibilitatea de a atrage armata de partea forțelor patriotice, existența Frontului Unic Muncitoresc, împrejurările externe favorabile au grăbit procesul, inițiat și condus de P.C.R., de înfiptuire a unor largi alianțe politice, orientate în direcția eliberării țării de sub dominația fascistă și întoarcerea armelor împotriva Germaniei naziste. În acest context, la 26 mai 1944 s-a încheiat, pe baza unei platforme de luptă antihitleristă, Coaliția Național-Democratică dintre P.C.R. și organizațiile democratice aflate sub influența sa, Partidul Socialist Țărănesc condus de M. Ralea, Partidul Național-Democrat, Partidul Social-Democrat, gruparea liberală de sub conducerea lui Gh. Tătărăscu¹¹⁰. Aceasta reprezenta, în primul rînd, un succes al celor două partide muncitorești, care-și coordonau acțiunile politice în raporturile cu partidele și grupările burghize și a căror influență în viața politică a crescut considerabil în urma realizării Frontului Unic Muncitoresc.

La 20 iunie 1944, la capătul unor lungi și anevoioase tratative, șefii delegațiilor P.C.R., P.S.D., P.N.Ț. și P.N.L. au semnat declarația de con-

¹⁰⁸ Al XVIII-lea Congres al Partidului Social-Democrat din România..., p. 11.

¹⁰⁹ Cf. Gh. Tuțui, *Realizarea Frontului Unic Muncitoresc — moment de însemnătate istorică în lupta de eliberare a poporului român*, în *Anale de istorie*, anul XV, nr. 2/1969.

¹¹⁰ Cf. Aurică Simion, *Politica de alianțe a P.C.R. în pregătirea insurecției în Insurecția din august 1944 și semnificațiile ei istorice*, Edit. militară, București, 1974, pp. 149—150.

stituire a Blocului Național Democratic. Înfăptuirea B.N.D. avea semnificația finalizării procesului de încheiere a alianțelor politice care încorporau toate forțele democratice și antihitleriste. Se cuvine subliniat, în deplin acord cu adevărul istoric, faptul că P.S.D. a adus, după partidul comunist, aportul cel mai important la coalizarea forțelor interesate în înfăptuirea marilor obiective ale epocii — eliberarea națională și restabilirea unui regim democratic.

În perioada ce a premers declanșării insurecției, Partidul Social-Democrat a secundat Partidul Comunist Român în acțiunile ce le întreprindea, desfășurând o activitate coordonată cu a acestuia în raporturile cu ceilalți parteneri ai Blocului Național Democratic. Deși planul militar concret al insurecției — așa cum rezultă din relatările cu caracter memorialistic ale unor participanți la evenimente¹¹¹ — era cunoscut numai de reprezentanții P.C.R., ai palatului și armatei, celelalte partide membre ale B.N.D., printre care și P.S.D., fiind implicate doar în activitatea politică ce se desfășura paralel cu cea militară, socialiștii au participat la toate acțiunile care au dus la înfăptuirea actului istoric de la 23 August 1944. În acele momente de răscruce ale istoriei patriei, clasa muncitoare, partidele ei politice, care realizaseră unitatea lor de acțiune, s-au situat la înălțimea misiunii lor istorice, constituind pivotul acelei largi coaliții de forțe antihitleriste care exprima consensul întregii națiuni la idealurile insurecției. Evenimentele din august 1944 au confirmat, în acest fel, justetea tacticii Partidului Comunist Român, modul creator în care a aplicat, la condițiile specifice ale țării, învățătura marxist-leninistă despre insurecție, despre rolul clasei muncitoare și necesitatea unității ei de acțiune, despre alianțele cu alte clase și grupări sociale, despre relația dintre factorii obiectivi și subiectivi în înfăptuirea revoluției.

Coordonarea eforturilor celor două partide muncitorești în anii revoluției democrat-populare va asigura triumful forțelor democratice asupra reacțiunii și va pregăti terenul pentru înfăptuirea deplinei unități ideologice, politice și organizatorice a clasei muncitoare din România.

DIE ROLLE UND DIE BEDEUTUNG DER SOZIALISTISCHEN UND SOZIALDEMOKRATISCHEN BEWEGUNG IN RUMANIEN (1934—1944)

(Zusammenfassung)

Der Verfasser analysiert aufgrund eines umfangreichen Materials die bedeutendsten Vorgänge, Tendenzen und Auseinandersetzungen innerhalb der sozialistischen und sozialdemokratischen Bewegung in Rumänien während einer der unruhigsten Etappen ihres Bestehens. Die

¹¹¹ „Jurnalul de dimineață” din 25 decembrie 1944.

Studie bestimmt gleichzeitig die Rolle und Bedeutung der sozialistischen und sozialdemokratischen Bewegung, Rolle und Bedeutung jeder einzelnen Partei (Sozialdemokratische Partei, Sozialistische Einheitspartei, Sozialistische Partei) im sozial-politischen Leben Rumäniens.

Wenn man sie im Zusammenhang mit der gesellschaftlichen, wirtschaftlichen und politischen Lage des Landes betrachtet, so erweist sich die sozialistische Bewegung, nach der kommunistischen, als die fortgeschrittenste politische Kraft des Landes.

Der Meinung des Autors nach bestanden eindeutige Berührungspunkte zwischen der sozialistischen und kommunistischen Bewegung, und dieses sowohl vom Standpunkt des Endzieles als auch der unmittelbaren Kampfziele. Die Spaltung der Arbeiterbewegung wurde grössten teils von taktischen Unterschieden verursacht, die Meinungsverschiedenheiten und Spannungen hervorriefen die der revolutionären Sache, einschliesslich dem antifaschistischen Kampf, so viel Abbruch getan haben.

PLEDOARII PENTRU TRADUCERI RECIPROCE ROMÂNNO-MAGHIARE ÎN PRESA INTERBELICĂ

SILVIA URDEA,
OLOSZ KATALIN

Problema traducerilor reciproce române și maghiare se integrează organic în domeniul mai vast al relațiilor culturale dintre cele două naționalități. Istoricul acestor relații coboară cu secole în urmă, așa cum indică cercetările folcloristice și etnografice. Cele două neamuri au făcut un permanent și reciproc schimb de bunuri spirituale, exprimînd astfel aspirațiile comune determinate de același destin istoric. Căutînd argumente în sprijinul ideii de apropiere intelectuală româno-maghiară, un publicist din perioada interbelică, Keresztury Sándor dezvăluie acest proces de osmoză artistică petrecut în masele populare, arătînd că multe producții folclorice de origine secuiască sînt cîntate și de poporul român din Ardeal, sau că s-a putut constata neîndoiosul împrumut românesc din folclorul maghiar. Ziariștul se întreba, pe bună dreptate: „Este oare nevoie de mai puternice argumente că popoarele de pe teritoriul Ardealului pot trăi în bună înțelegere”¹, subliniind astfel legitimitatea colaborării culturale româno-maghiare care-și avea adînci izvoare populare.

Lucrarea noastră își limitează obiectul cercetării la perioada dintre cele două războaie mondiale, încercînd să descopere aspectele particulare ale unei colaborări literare româno-maghiare care a înregistrat în unele cazuri realizări notabile. Precizăm de la început că activitatea de traducere în domeniul care ne preocupă a răspuns pe de-o parte unor relații firești din viața literară a celor două naționalități, iar pe de altă parte unor țeluri extraliterare care vizau o mai aprofundată cunoaștere reciprocă, și prin aceasta contracararea politicii de învrăj-bire a maselor întreținută de virfurile claselor exploatatoare. Numeroși intelectuali români și maghiari cu vederi democratice s-au pronunțat nu o dată împotriva învrăjbirii sau a opresiunii naționale, pentru conviețuirea pașnică a tuturor neamurilor aflate pe teritoriul românesc. Acești intelectuali, colaboratori ai revistelor bucureștene sau editori ai revistelor transilvănene, directori de instituții culturale sau profesori universitari, ne gîndim la Nicolae Iorga, Octavian Goga, Ion Agârbiceanu, Victor Eftimiu, Emanoil Bucuța, Cezar Petrescu, George Bacaloglu, M. G. Samarineanu, Octavian Șireagu, Ion Chinezu, Petre Ștefă-

¹ Keresztury Sándor, *Apropierea intelectuală româno-maghiară în Ardeal*, în *Gîndirea I* (1922), nr. 19 (1 februarie), p. 363.

nescu-Goangă, Septimiu Bucur, Corneliu Albu, Axente Banciu, Ion Clopoșel, Emil Isac, Kádár Imre, Szemlér Ferenc, Kós Károly, Tavasz Sándor, Babits Mihály, Markovits Rodion, Szabó Lajos, Szabó István, Benedek Elek ș.a. au încercat prin răspunsuri lucide la anchete social-culturale, prin inițierea de acțiuni cultural-artistice axate pe cunoașterea reciprocă a spiritualității românești și maghiare, să preîntâmpine, pe cât posibil, deteriorarea relațiilor dintre cele două neamuri.

După primul război mondial în Transilvania tendința cunoașterii reciproce prin cultură s-a manifestat atît în cercurile literar-artistice românești, cît și în cele maghiare. Astfel la 24 decembrie 1922 apărea la Oradea primul număr al revistei bilingve *Aurora* (redactori George A. Petre, Keresztury Sándor, Salamon László) care-și propunea în primul rînd, să publice cît mai multe traduceri reciproce, pentru că „În modul acesta cele două naționalități vor ajunge în cel mai scurt timp să se cunoască reciproc”². Revista se inspira din climatul umanitarist postbelic și răspundea apelului lansat de scriitorul francez Henri Barbusse care îndemna națiunile la conlucrarea pașnică pe baza stimei și prețuirii reciproce. Timp de aproape un an *Aurora* a fost o revistă de opinie și de popularizare a poeziei și prozei românești și maghiare. Ea și-a oferit generos paginile tuturor celor de bună credință, respingînd ab initio ceea ce redactorii au numit „spiritul de clică”. Deschiderea largă a revistei care depășea cadrele strict naționale în sensul unui umanitarism european rezultă din răspunsurile unor participanți la o anchetă cu tema păreri despre apropiere. Unul dintre aceștia, Gömöri Jenő, redactor pe atunci al revistei *Tűz* din Viena, recomandat cititorilor *Aurorai* ca muncind „foarte mult în interesul apropierei culturale”, se exprima pentru o adevărată comuniune spirituală a națiunilor asuprite din fostul imperiu austro-ungar. „Pe platforma comună a culturai voim să aducem mai aproape sufletele maghiare, slovace și cehe și în special pe platforma culturai voim să împreunăm forțele intelectuale din toate naționalitățile ce ne înconjoară”³. Gömöri Jenő vedea posibilă „despoliticianizarea”, adică „ameliorarea psihozei de ură războinică” de după prima conflagrație mondială, prin mînuirea altor arme decît cele distrugătoare și anume: „cultura, literatura, arta, știința, arta cuvîntului și a sentimentului”⁴. Speranțele nejustificate de mari pe care intelectualii și le puneau în cultură sînt totuși explicabile prin deziluziile produse de politica revanșardă a cercurilor monopoliste europene. De notat că întregul curent cultural-umanitarist ce urmează primului război mondial nu era însă de loc lipsit de țeluri politice, dar se vroia un propagator al unei politici de pace. Revista bilingvă *Aurora* își propunea să împrăștiie din mase „re-signarea și neîncrederea”, avînd următoarea convingere și anume că „necesitatea primă e să găsim calea păcii”⁵. Eugen Relgis în articolul

² G. Bacaloglu, *Programul nostru în Aurora I* (1922), 24 decembrie, p. 1.

³ Gömöri Jenő, *Românii și maghiarii în Aurora*, I (1923), nr. 7 (4 februarie), p. 7.

⁴ *Idem, ibidem.*

⁵ (f.d.), *Am sosit prea de timpuriu, în Aurora*, I (1923), nr. 4 (14 ianuarie), p. 1.

Viitorul culturii europene releva ca ținte esențiale ale intelectualilor pacifismul și internaționalismul. În nr. 4/1923 al *Aurorei* se făcea cunoscut un manifest care iniția primul cerc umanitarist, avînd un comitet format din Ion Slavici, Rădulescu-Motru, I. Teodorescu, Panait Mușoiu, Barbu Lăzăreanu, Eugen Filotti, Ion Pas, Eugen Relgis, Keresztury Sándor, Salamon László. Aceasta este deci ambianța socio-culturală specifică deceniului trei în Transilvania, în speță la Oradea unde s-au schițat, în perioada interbelică, multe gesturi fructuoase în domeniul raporturilor culturale româno-maghiare. La acțiunile *Aurorei* se adaugă cele ale revistei *Cele trei Crișuri* care se edita de asemenea la Oradea, precum și ale publicației bilingve (româno-maghiare) *Culisele* editată la Cluj. În scurta sa perioadă clujeană *Gîndirea* nu a ignorat nici ea apropierea intelectuală a românilor față de naționalitățile conlocuitoare. Cezar Petrescu, redactorul revistei în 1921 mărturisea *Aurorei* că *Gîndirea* se străduia să popularizeze conținutul revistelor maghiare și chiar să traducă din literatura confracților unguri, promițînd că „Vom căuta să dăm mai multă dezvoltare acestei activități”⁶.

Franyó Zoltán, prezentat de *Aurora* ca „excelentul traducător estetic”, într-o scrisoare trimisă unuia dintre redactorii publicației, își exprimă adevărată adesiune la acțiunea de popularizare a literaturii române printre maghiari și invers, a celei maghiare printre români, numind-o „scop pentru care lupt și eu, în felul meu de vreo 15 ani”, favorizat în această luptă de deprinderea limbii române încă din copilărie. Autorul scrisorii mărturisea în continuare: „acum, de doi-trei ani încoace lucrez sînguincios la traducerea noilor lirici”⁷. Același viu interes pentru cunoașterea literaturii române îl descoperim la renumitul folclorist maghiar Benedek Elek, care solicita unui redactor al *Aurorei* să-l orienteze pentru a ajunge în posesia unei colecții de povești populare românești. Totodată Benedek Elek salută cu un generos entuziasm gruparea scriitorilor și artiștilor români și maghiari într-o asociație, declarînd: „Acest pas s-a întimplat conform bătăilor inimii mele”⁸. Se referea la înființarea *Asociației scriitorilor, ziariștilor și artiștilor profesioniști din Ardeal și Oradea*.

Concomitent cu revista *Aurora* o altă publicație, *Cele trei Crișuri* a lansat în 1922 o anchetă vizînd posibilitatea unei „apropieri sincere între românii și maghiarii din România-Mare”. Faza în care se află relațiile culturale româno-maghiare în primul deceniu postbelic este totuși una a tatonărilor, cu eforturi din ambele părți. Nu trebuie să ne mire nici optimismul poate prea mare al unora, nici scepticismul altora. Keresztury Sándor, de pildă, fervent apărător în epocă al cauzei colaborării credea că „succesul e neîndoielnic” în această direcție. Emil Isac, un alt propagator al ideii de apropiere era însă mai sceptic:

⁶ Cezar Petrescu, *Părerii despre apropiere în Aurora I* (1923), nr. 8 (februarie), p. 12.

⁷ Franyó Zoltán, *Părerii despre apropiere*, ibidem.

⁸ Benedek Elek, *Părerii despre apropiere*, ibidem.

⁹ Keresztury Sándor, *Glosă pe programul asociațiunilor din Ardeal în Cele trei Crișuri*, I (1922), nr. 8—9 (15 mai), p. 121.

„Apropierea culturală între noi și minorități este încă utopie, avînd la mijloc rolul politice și stăvilindu-se acțiunile de cunoaștere de baricade istorice de care ușor își poate frînge gîtul Pegazul”¹⁰. Adevărul se află undeva la mijloc. Nu s-au înregistrat numai victorii, nu s-a mers în exclusivitate triumfal pe drumul cunoașterii reciproce prin cultură, dar nici nu s-a dezertat de la țelul propus. Benedek Elek în răspunsul dat anchetei lansate de *Cele trei Crișuri* indica precis soluția urgentă care putea servi „Scopul cel mare” și anume „Dacă se începe și se urmează traducerea reciprocă”. Rîndurile pe care Benedek Elek le-a adresat acum mai bine de o jumătate de veac revistei orădene impresionează și astăzi prin clarviziune politică și prin umanism. Scriitorul maghiar nu privea problema traducerilor din unghi strict estetic, ci o subordona idealului politic de bună conviețuire a naționalităților de pe teritoriul românesc. Declarîndu-se împotriva oricărui gen de segregare culturală, împotriva oricăror infatuări naționaliste, Benedek Elek pleda pentru sporirea calitativă a literaturii ardelenene și sincronizarea ei cu literatura europeană, accentuînd asupra necesității unirii eforturilor atît a scriitorilor români cît și a celor maghiari. Pornind de la convingerea că „Ardealul e o comoară comună tuturor popoarelor conlocuitoare”, autorul circumscria lucid condiționarea istorică a destinului maghiarilor din Transilvania și implicit a scriitorilor: „noi, scriitorii maghiari, ardeleni, nu putem privi nici spre Orient, nici spre Apus, nici spre Sud și nici spre Nord. Noi știm bine că în afară de Ardeal n-avem alt loc”¹¹.

În septembrie 1923 răspundea la aceeași anchetă Keresztury Sándor, deplîngînd dispariția pentru cîteva luni a *Aurorei* și reliefind importanța unei publicații bilingve puse în serviciul cauzei apropierii. Keresztury dezvăluie planurile îndrăznețe ale redactorilor *Aurorei* care intenționau să formeze, din mai multe întreprinderi de editură române și maghiare, o societate capabilă să asigure apariția constantă a revistei și difuzarea peste hotare printr-o „bibliotecă Aurora” a personalităților de seamă ale literaturii. Intențiile, trebuie să recunoaștem, au fost cît se poate de laudabile, dar nu s-au materializat întocmai. Tot Keresztury, un foarte activ publicist în presa transilvăneană română și maghiară, emitea cîteva opinii demne de toată stima în legătură cu drumurile practice ale colaborării culturale româno-maghiare¹². Astfel alături de întruniri și convorbiri comune, recenzii reciproce ale operelor și revistelor, ziaristul insista asupra intensificării activității de traducere: „Mai cu seamă colaborarea ambelor părți la facerea traducerilor ar da rezultate minunate”, notează Keresztury. Nu este singurul care pledează pentru înființarea unei întreprinderi de arte grafice la București, specializată în publicarea de traduceri din ambele limbi,

¹⁰ Emil Isac, *Apropierea culturală între noi și minorități*, în *Adevărul*, an XXXV (1922), nr. 11.621 (23 februarie), p. III.

¹¹ Benedek Elek, *Ancheta noastră în Cele trei Crișuri*, an III (1922), nr. 10—11 (iunie), p. 174.

¹² Keresztury Sándor, *Apropierea intelectuală româno-maghiară în Ardeal. Considerațiuni istorice și propuneri practice*, în *Gîndirea I* (1922), nr. 19 (1 februarie), p. 363.

în biblioteci de popularizare sau în adii de biblioteci. Munca organizată astfel ar avea ca rezultat crearea unei elite de traducători, singura în stare să ajute la o cunoaștere spirituală autentică. Cîțiva ani mai tîrziu, în 1935, Ion Chinezu într-o succintă panoramă a literaturii maghiare din Ardeal privea critic modul în care se efectuează traducerile pînă la acel moment, considerîndu-le „sporadice, inegale și fără plan”¹³. Cîteva luni mai apoi, în noiembrie, același an, Octav Șuluțiu în răspunsul la ancheta de anvergură a *Familiei* în materie de colaborare culturală româno-maghiară, propunea ferm „munca practică, nu vorbe și congrese”, sugerînd posibilitățile practice de înfăptuire a apropierii. Traducerile erau citate de Șuluțiu ca „cea mai eficace posibilitate de cunoaștere”, cu condiția să se înceapă și să se susțină „o campanie sistematică”. O asemenea campanie trebuie să includă după opinia criticului român nu numai opera propriu-zisă de traducere, ci și „garanții de sinceră răspîndire în public a acestora”. Traducerile să circule nu „să mucezească prin magazine”, iată condiția esențială a realizării unei adevărate cunoașteri reciproce. Munca editorilor și librarilor nu era suficientă în acest scop, ci se pretindea ca scriitorii să pună umărul și să lanseze cu entuziasm operele traduse. Șuluțiu mergea și mai departe preconizînd întemeierea unei asociații a scriitorilor români și maghiari, dispuși să colaboreze și care, avînd sedii în ambele țări (România și Ungaria), s-ar îngriji de traduceri, de difuzarea articolelor și de alte acțiuni culturale¹⁴.

În ancheta organizată de M. G. Samarineanu la revista *Familia*, în 1935, se afirmă multe puncte de vedere demne de luat în considerație, referitoare la problema traducerilor și a altor mijloace de optimizare a raporturilor culturale româno-maghiare. Pompiliu Constantinescu recomanda, de pildă, să se facă „o serie de bune traduceri a operelor maghiare esențiale, în condiții tehnice cari să nu fie mai prejos ca cele scoase de scriitorii unguri”. O asemenea acțiune temeinică putea constitui pedestalul solid pentru „ridicarea marelui monument al înțelegerii”. Eseiul avea cuvinte de laudă pentru scriitorii maghiari care traduseseră pînă în acel an (1935) mai mult din literatura română decît o făcuseră literații români și prezentaseră traducerile lor în condiții grafice excelente la expoziția cărții de la sala Dalles, organizată în 1935. În scopul unei mai aprofundate înțelegeri P. Constantinescu credea utilă redactarea, în românește, de către intelectualii maghiari a unei reviste „din care să putem lua cunoștință de năzuințele, de opiniile, de sentimentele și stările de fapt ale maghiarimei”¹⁵. La rîndul lor românii trebuie să redacteze în ungurește o revistă care să-i facă mai bine cunoscuți vecinilor.

Victor Eftimiu considera traducătorul nu un simplu tehnician al scrisului, un profesionist oarecare, ci un ambasador al popoarelor:

¹³ Ion Chinezu, *Literatura maghiară de azi din Ardeal*, în *Revista fundațiilor regale*, an II (1935), nr. 4 (aprilie), p. 183.

¹⁴ Răspunsul domnului Octav Șuluțiu, în *Familia*, s. III, an II (1935), nr. 7—8 (noiembrie), p. 84.

¹⁵ Răspunsul d-lui Pompiliu Constantinescu, ibidem, pp. 82—83.

„Popularizînd literatura unui neam, scria poetul, traducătorul face cunoscut însuși neamul acela și nu există popor care, fiind cercetat cu respect și cunoscut în adîncurile sale, să nu fie iubit”¹⁶. Speranța pe care și-o puneau scriitorii în puterea de influențare a literaturii pentru risipirea urii de neam era imensă, nu fără a fi conștienți totuși de limitele reale ale acestei puteri. Markovits Rodion, în cadrul aceluiași anchete, preciza că factorul cultural nu este suficient pentru apropiere, dar că reprezenta în condițiile istorice concrete de atunci „treapta cea dintîi și cea mai indispensabilă acestei apropieri”¹⁷. Cam în același sens Szemlér Ferenc plasa activitatea de traducere reciprocă printre acei primi pași care trebuiesc făcuți pentru a străpunge, spunea scriitorul, „ziduri seculare”.

Kádár Imre, distins traducător și susținător al dramaturgiei românești pe scena maghiară din Cluj, exprima în ancheta *Familiei* opinii generoase, asupra misiunii intelectualilor în perioada atît de zbuciumată a fascizării Europei. În astfel de momente, nota autorul, menirea arzătoare a lucrătorilor proprii spiritului este să atragă atenția omenirii asupra valorilor durabile, eterne, care trebuiesc salvate ca niște semințe curate din faza culturală de descompunere pentru epoca creatoare ce va urma”¹⁸. Kádár Imre este îndreptățit să se rostească astfel pentru că avea în urmă o intensă muncă de înfăptuire a podului cultural dintre români și maghiari. Așa cum singur mărturisește, încă din fragedă tinerețe se angajase a sluji această cauză ca scriitor, ca traducător și ca director de teatru pentru a oferi publicului maghiar „cele mai bune creațiuni ale spiritului românesc”.

Criteriul valoric, al exigenței estetice în domeniul traducerilor este adus în discuție de Babits Mihály în răspunsul său la anchetă. Scriitorul atrage atenția asupra deserviciilor pe care traducerile improvizate, accidentale, submediocre le pot face cauzei apropierii și cunoașterii reciproce. Se impunea deci o serioasă reflecție, efortul de a transpune dintr-o limbă în alta esența intimă a operelor, de a depăși simplele aproximări ale sensurilor; „Nu este suficient, ca să luăm puțină cunoștință unii de existența și de operele altora. Trebuie să pătrundem în spiritul lor, să sorbim tot ceea ce pot să ne dea și să ne spună”¹⁹. Ideea lui Babits Mihály o regăsim nuanțată la Cezar Petrescu în sensul relației dintre problema traducerii și specificul național. Cunoașterea reciprocă prin traduceri excelente nu impietează asupra caracterului național al operei, după cum sentimentele naționale ale scriitorilor nu trebuie să-i izoleze de spiritualitatea umanității întregi: „Să nu uităm, zice C. Petrescu, că poetul naționalist Goga a tradus poemul lui Madách și că alt poet naționalist, Iosif, a tradus

¹⁶ Răspunsul d-lui Victor Eltimiu, în *Familia*, s. III, an. II (1935), nr. 5—6 (octombrie), p. 73.

¹⁷ Răspunsul la ancheta revistei „Familia” a d-lui Markovits Rodion, în *Familia*, s. III, an II (1935), nr. 9—10 (decembrie), p. 76.

¹⁸ Răspunsul d-lui Kádár Imre, în *Familia*, s. III, an. II (1935), nr. 9—10 (decembrie), p. 77.

¹⁹ Răspunsul d-lui Mihai Babits, în *Familia*, s. III, an. II (1935), nr. 5—6 (octombrie), p. 67.

alt poem capital al lui Petőfi. Naționalismul nu exclude justa apreciere a valorilor de artă și de cultură...²⁰.

În analiza opiniilor exprimate în paginile ziarelor și revistelor maghiare interbelice privind oportunitatea traducerilor reciproce româno-maghiare se impune ca o primă remarcă intensificarea treptată a interesului pentru munca de traducere. Inițiativa grupului din jurul revistei *Aurora*, deși a avut un ecou favorabil din partea intelectualității maghiare progresiste, îndeosebi din partea scriitorilor emigrați în Viena²¹, s-a dovedit totuși prematură. Scriitorii, poeții maghiari din România n-au fost încă pregătiți pentru traduceri literare de calitate, având probleme nu numai în privința cunoașterii limbii, dar și în ceea ce privește orientarea justă în literatura română.

Recenzind volumul de traduceri apărut în 1922 sub numele lui Keresztury Sándor, redactorul adjunct al revistei *Pásztortűz*, Walter Gyula, dă glas convingerii că apariția volumului și în general antreprizele similare sînt încă precoce — cu toate că are cuvinte de apreciere asupra calităților artistice ale traducătorului²². De altfel, primul deceniu de după unire, fiind marcat de începuturile literaturii maghiare autonome din România, a fost o perioadă interimară în ceea ce privește formarea atitudinilor și fronturilor ideologice. Înainte de 1918 viața literară din Ardeal, Banat, Bihor etc. avea un caracter pronunțat provincial. Deci ca o sarcină primordială ce s-a impus vieții literare maghiare din România în noile condiții istorice a fost lichidarea provincialismului, trecerea pe al doilea plan a diletantismului, înființarea instituțiilor cultural-literare în vederea creării posibilităților pentru organizarea vieții literare autonome maghiare din România. Rezolvarea acestor sarcini actuale și imediate, luptele dintre diferitele cercuri literare au stat în centrul preocupărilor literare din anii '20 ale literaților maghiari, problema traducerilor fiind astfel împinsă într-o oarecare măsură la periferia confruntărilor de idei. Trebuie însă precizat de la bun început că lipsa dezbaterilor răsunătoare în jurul oportunității traducerilor reciproce româno-maghiare n-a însemnat lipsa însăși a traducerilor. Se poate urmări, începînd din primii ani de după unire o activitate titanică de tălmăciri din literatura română, însă valoarea lor artistică suferă de multe ori.

În al doilea deceniu al perioadei interbelice s-a schimbat situația în privința atitudinilor și părerilor exprimate față de traduceri. Acest deceniu poate fi caracterizat printr-o ascensiune remarcabilă, surprinsă

²⁰ Răspunsul d-lui Cezar Petrescu, în *Familia*, s. III, an. II (1935), nr. 9—10 (decembrie), p. 80.

²¹ Într-o declarație dată ziarului *Bécsi Magyar Újság* (Ziarul maghiar din Viena) Jászai Oszkár s-a pronunțat asupra apropieri culturale, ca o „necesitate istorică”. Cf. Engel Károly, *Mozzanatok a két világháború közötti írói szervezkedések történetéből. A nagyváradi Ady Endre Társaság körüli viták.* (Un episod din încercările de organizare scriitoarească în perioada dintre cele două războaie. Polemici în jurul Societății Ady Endre din Oradea) în *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, XV (1971) nr. 1, p. 61.

²² Walter Gyula, *Új román költők antológiája.* (Antologia noilor poeți români) în *Pásztortűz*, IX (1923), nr. 21, pp. 668—669.

în sfera traducerilor din literatura română. Fenomenul își găsește explicația pe de-o parte într-un factor obiectiv. În deceniul la care ne referim apare pe scena vieții culturale generația a doua de intelectuali maghiari din România, generație înzestrată cu o dublă formație spirituală, care o recomanda și o făcea capabilă să fie susținătoarea permanentă și pricepută a schimburilor de valori culturale. Cunoașterea limbii și culturii românești, talentul robust în creații originale predestinau această generație să fie tălmăcitoarea valorilor literare românești, mediul translator între cele două culturi. Pe de altă parte fenomenul se explică prin considerente etice, prin acele convingeri pe care le nutreau literații maghiari pentru cunoașterea reciprocă româno-maghiară, în condițiile istorice ale crizei economice mondiale, ale ascensiunii ideologiei fasciste, apoi în anii celei de-a doua conflagrații mondiale. În asemenea condiții actul de traducere a căpătat sensuri largi și adânci, polivalente, ca cea mai eficace formă în procesul de apropiere sufletească a celor două neamuri. În această perioadă importanța actului de traducere este de multe ori și cu multă responsabilitate subliniată de către intelectualitatea progresistă. Necesitatea dezvoltării și adâncirii legăturilor româno-maghiare pe căile traducerilor literare este relevată în periodicele maghiare cu numeroase nuanțări. Pe de-o parte actul traducerilor este plasat într-o viziune mai generală în sensul că fiecare cultură națională face parte din realizările civilizației și culturii umane, deci prin cunoașterea oricărei culturi naționale avem posibilitatea de a ne îmbogăți patrimoniul spiritual. Pe de altă parte legăturile culturale româno-maghiare, realizabile prin tălmăciri reciproce sînt privite și apreciate într-un mod mai aplicat și mai apropiat de realitățile vieții interbelice din România. În această viziune scopul traducerilor literare nu e unul pur formal și general, ci de esență, vizînd o apropiere sufletească, după ce prin cultură s-ar ajunge la cunoaștere. Este subliniată în repetate rînduri dorința cunoașterii reciproce, ca o condiție de bază a colaborării și înțelegerii dintre români și maghiari. Iar calea cea mai adecvată pentru cunoașterea unui popor — după opiniile exprimate aproape în unanimitate — este cea prin literatură și, în general, prin artă și cultură. Într-o anchetă inițiată de ziarul clujean *Ellenzék* cu privire la posibilitățile și modalitățile apropierei culturale româno-maghiare, toți cei care și-au exprimat părerea au pledat pentru o cunoaștere prin literatură, prin traduceri reciproce. „Trebuie să constat cu regret — răspunde la întrebările ziarului Victor Papilian, directorul Teatrului Național din Cluj — că nu ne cunoaștem. Din partea ungurească s-a manifestat pînă acum o atitudine de subapreciere, iar din partea românească o indiferență. [...] Înainte de toate ar trebui să ne cunoaștem. Iar această cunoaștere se poate realiza, desigur, numai prin literatură”²³. Cu părerea formulată

²³ Szabó Lajos: *Hogyan segíthetjük elő a román magyar kulturális közeledést* (Cum am putea ajuta apropierea culturală româno-maghiară) în *Ellenzék* din 25 decembrie 1934, p. 6. Originalul citatului: „Sajnálattal kell megállapítanom, hogy nem ismerjük egymást. Eddig magyar részről lelkicsinylés, a románok oldaláról viszont

de Victor Papilian converg cuvintele scriitorului maghiar Kós Károly: „Trebuie să cunoaștem cât mai curînd cultura poporului majoritar. [...] Trebuie să ne revizuim părerile formulate anterior despre cultura românească, căci s-au dovedit în mai multe privințe eronate. Dar această revizuire trebuie să fie făcută și din partea românească, dacă dorim într-adevăr o apropiere reală”²⁴. În procesul cunoașterii reciproce rolul cel mai important este atribuit literaturii, care prin talmăcirii reciproce s-a dovedit un factor de esență în apropierea sufletească a celor două națiuni conlocuitoare. „Singura cale a apropierii sincere — arată Ion Agârbiceanu cu ocazia anchetei susmenționate — atît pentru noi, cît și pentru maghiari, este calea literaturii”²⁵. Dar calea aceasta trebuie să fie ferită de politică, căci — după cum opinează poetul Emil Isac — politica folosește și arta pentru avidități. Tocmai din această cauză scriitorii, poeții, artiștii au menirea de a crea posibilitățile unei colaborări rodnice²⁶. Modalitatea cea mai firească a apropierii o constituie traducerile reciproce.

Cu gîndul acestei nobile meniri publică în 1934 Kibédi Sándor talmăcirile sale din opera lui Eminescu: „Gîndul cu care am săpat temelie trainică acestei lucrări — mărturisește Kibédi în cuvîntul introductiv — a fost nu numai plăcerea mea de a pătrunde taina gigantului de dincolo de veac, ci și intențiunea de a mijloci cunoașterea literaturii românești printre intelectualii maghiari din Ardeal și din Ungaria, credința mea că interpenetrațiunea culturală va înstăpîni mai curînd pacea și înțelegerea între popoare”²⁷. Dar nu numai Kibédi este convins de această menire a traducerilor, ci și editorul volumului, care prin tipărirea operei complete a lui Eminescu în ungurește inaugurează o nouă colecție consacrată consolidării „unei vieți spirituale comune”. „Unei comuniuni literare permanente între popoarele conlocuitoare în România”²⁸. „Fiecare volum ce va apare în această editură — își formulează programul editorial Györi Illés István — este menit să formeze o nouă treaptă de apropiere și de armonizare a sentimentelor și a voințelor totalitare ale țării românești. Profilul spiritual și psihologic al armoniei cetățenești în gînd, în voință, în simțire și în faptă, va primi un nou contur, mult mai reliefat și mai plastic.

nemtörődömség mutatkozott. (...) Mindenek előtt meg kellene, hogy ismerjük egymást. Ez az ismeretség persze az irodalom útján történik”.

²⁴ *Ibidem*. — Originalul citatului: „Minél előbb meg kell ismernünk a többségi nép kulturáját. (...) Revízió alá kell vennünk a román kulturáról alkotott nézeteinket, mert sok tekintetben hamisaknak bizonyultak. De ugyanennek meg kell történnie a románság részéről is, hogy egy tényleges közeledésről lehessen beszélni”.

²⁵ *Ibidem*, Citatul în original: „Az őszinte közeledésnek az irodalom az egyetlen útja úgy a mi, mint az ők számukra”.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Mihail Eminescu *összes költeményei*. (Opere complete ale lui Mihail Eminescu). Fordította Kibédi Sándor. Cluj-Kolozsvár, 1934. Új Erdélyi könyvek, 1 sz. Predoslovia traducătorului, p. 8.

²⁸ *Ibidem*. Prefața editorului, p. 3.

În locul baionetelor punem față în față inimile noastre, în loc de gloanțe, înșirăm litere de plumb, drept punte de apropiere și de cunoaștere între națiunea maghiară și românească²⁹.

Privite drept punte de apropiere și de cunoaștere, traduceri, și în general, schimburile reciproce ale valorilor spirituale, culturale sînt apreciate în mai multe ocazii ca singura posibilitate în ceea ce privește adîncirea legăturilor dintre poporul român și naționalitatea maghiară. În această viziune fiecare traducere, fiecare act de colaborare culturală dobîndește un sens politic, rolul lor fiind remedierea acelor neînțelegeri, frămîntări, care au fost cauzate de factori politici. La această idee se referă Emil Isac cînd exclude amestecul politicienilor în treburile schimburilor de valori culturale româno-maghiare, fiindcă politicienii „în timp ce propovăduiesc apropierea, ascuțesc săbiile și încarcă tunurile”³⁰.

Convingeri similare îl determină pe Szabó István cînd în paginile revistei *Erdélyi Helikon* manifestă o încredere adîncă în puterea literaturii de a fi o cale de comunicare dintre popoarele instigate de lozincile șovine și naționaliste ale vîrurilor politice de extremă dreaptă: „Drumul cel mai sigur spre realizarea unei apropieri, ne conduce prin literatură și artă... Dacă sufletele sînt îndepărtate de politică, literatura le apropie. Se impune deci de la sine sarcina de a ne face reciproc cunoscute literaturile noastre, desigur prin opere literare traduse. Sînt însă foarte puțini cei care se angajează la această muncă”³¹.

Ultima observație a lui Szabó István, referitoare la numărul redus al traducerilor nu este o părere izolată în jurnalistica perioadei interbelice. Atît intelectualii români, cît și cei maghiari de multe ori insistă asupra intensificării eforturilor pentru sporirea traducerilor reciproce, exprimînd totodată nemulțumirea privind realizările din acest domeniu. O astfel de părere este exprimată de pildă într-un articol din 1937, semnat de Szabó Lajos, care spune între altele cele ce urmează: „Există în ambele părți, fără îndoială, prieteni credincioși ai celui pod spiritual care ar trebui să facă legătura dintre cultura și viața spirituală a celor două popoare. Semnele sporadice ale acestei lente munci constructive se pot observa. Cotidienele, revistele dau loc cu predilecție produselor literare reciproce. Ba, chiar și cărți au văzut lumina tiparului sub titulatura intenției de apropiere. Dar aceste rezultate sînt încă slabe încurajări”³².

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Szabó Lajos, *op. cit., loc. cit.*, Originalul citatului „...közeledést hirdetnek, miközben kardot fennek és ágyút töltenek”.

³¹ Szabó István, *Román folyóirat-szemle* (Revista revistelor românești) în *Erdélyi Helikon*, XIII (1940), nr. 6, p. 435. Originalul citatului: „A közeledés megvalósításához vezető legbiztosabb út az irodalom és művészeteken keresztül vezet... Ha a politika eltávolítja a lelkeket, az irodalom közelíti azokat egymáshoz... Ezért önmagától vetődik fel a gondolat, hogy irodalmainkat kölcsönösen ismertté tegyük egymás előtt, természetesen fordított irodalmi művek által. Nagyon kevesen vannak, akik ezzel foglalkoznak”.

³² Szabó Lajos, *Elkészült a transilvániai magyar lírikusok román nyelvű antológiája* (Este gata antologia în limba română a poezilor maghiari din Transilvania), în

Analizînd starea reală a cunoaşterii reciproce româno-maghiare, filosoful clujean Tavaszy Sándor exprimă în 1934 aceleaşi sentimente de nemulţumire. Într-un studiu consacrat tocmai criteriilor etice pe baza cărora ar trebui să fie dezvoltată o colaborare rodnică, Tavaszy menţionează: „Nu cunoaştem românii chiar în acele privinţe în care am putea stabili relaţii spirituale şi etice cu ei”³³. La argumentarea acestei observaţii, Tavaszy aminteşte la loc de frunte necesitatea cunoaşterii folclorului românesc care e oglinda cea mai fidelă a sufletului deschis şi inimos al poporului român. Folclorul trebuie să fie punctul de plecare pentru drumul ce ar trebui să fie parcurs în căutarea caracteristicilor sufletului românesc, baza reală pentru o apropiere şi colaborare autentică şi sinceră. Principiul pe care-l pune Tavaszy la baza colaborării culturale este cel al reciprocităţii, al deplinei egalităţi, avînd convingerea că numai în felul acesta se poate realiza o adevărată apropiere sufletească.

Fiind atribuit literaturii şi muncii de traducere un rol atît de important în procesul de cunoaştere şi apropiere al celor două naţiuni conlocuitoare, este firesc că în perioada la care ne referim, se manifestă o exigenţă sporită faţă de calitatea operelor literare alese pentru a fi tălmăcite ca reprezentantele unei literaturi naţionale, precum şi faţă de calitatea traducerilor. Tălmăcirea *Tragediei omului* de către Octavian Goga a fost elogiată —, alături de însemnătatea ei politico-literară, tocmai pentru caracterul reprezentativ al operei traduse precum şi pentru calităţile excepţionale ale versiunii româneşti. Iată cum opinează poetul Szemlér Ferenc despre această problemă: „Apropierea spirituală, literară este numai atunci o apropiere adevărată, dacă şi literatura destinată promovării acestei apropieri este şi ea o literatură adevărată. O traducere nereuşită, un articol nedocumentat, o publicaţie neatenţă — fie făcută cu cea mai bună intenţie, să aibă ecou răsunător în presă — cauzează la urma urmei denaturarea opiniilor şi convingerilor şi, prin aceasta induce în eroare intenţiile de apropiere”³⁴.

Ellenzék, din 14 martie 1937, p. 7. Originalul citatului: „Bár kétségtelen dolog, hogy mindkét oldalon vannak hűséges barátai. lelkiismeretes építői annak az eszmei hídnak, mely két nép kultúráját, szellemi életét kellene, hogy összekösse. Szórványos jeleik azonban látjuk már a lassú építkezésnek. Napilapok, folyóiratok előszerzetettel engednek helyet kölcsönös irodalmi termékeknek. Sőt könyvek is láttak napvilágot a közeledési gondolat címjelzésére. De ezek az eredmények még gyöngén biztatnak”.

³³ Tavaszy Sándor, *Etikai szempontok a románság és magyarság viszonyának megítéléséhez*. (Criterii etice la aprecierea relaţiei dintre români şi maghiari) în *Erdélyi Helikon* nr. 9 din 1934, p. 665. — Citatul în original: „Nem ismerjük a románságot, éppen azokról az oldalairól, ahonnan kiindulva szellemi, etikai kapcsolatba juthatnánk vele”.

³⁴ Szemlér Ferenc, *Tragedia omului. Madách tragédiájának román fordítása*. (Traducerea românească a tragediei lui Madách) în *Erdélyi Helikon*, nr. 3 din 1935, pp. 176—177. Originalul citatului: „...szellemi és irodalmi téren a közeledés csak akkor valódi közeledés, ha a közeledésnek szánt irodalom is valódi irodalom. Egy rossz fordítás, egy tájékozatlan cikk, egy meggondolatlan közlemény — bármekkora jóakarattal is készült legyen és bármilyen nagy sajtóvisszhangot is verjen fel — végeredményben csak a vélemények és meggyőződések elferdítését és ezzel az ügynevezett közeledés átlutakra való terelését okozza”.

Pledoariilor pentru traducere le-au corespuns în perioada interbelică și o activitate apreciabilă de tălmăcire reciprocă. Mărturia acestui interes ne-o oferă, dacă e să amintim doar izbînzile, *Tragedia omului* de Madách Imre în traducerea lui Octavian Goga, opera de traducător a lui Szemlér Ferenc și emulația poeziilor maghiari interbelici (Dsida Jenő, Áprily Lajos, Berde Mária, Finta Gerő, Franyó Zoltán, Kibédi Sándor ș.a.) ale căror eforturi concertate au țintit aproximarea prin traducere a misterului eminescian. Parcurgînd cele două decenii (1920—1940) din istoricul traducerilor de poezie română și maghiară am putut constata că, în ciuda vitregiilor politice, în rîndul intelectualilor progresiști s-au manifestat elanuri de cunoaștere și prețuire reciprocă prin cultură.

GUNSTIGE MEINUNGEN UBER DIE GEGENSEITIGEN RUMANISCH—UNGARISCHEN UBERSETZUNGEN, WIEDERSPIEGELT IN DER JOURNALISTIK ZWISCHEN DEN ZWEI WELTKRIEGEN

(Zusammenfassung)

Die Studie verwertet rumänische und ungarische, in Transilvanien erschienene Zeitschriften der Zwischenkriegszeit und analysiert die Vielfalt und Einstimmigkeit der günstigen Meinungen betreffend die gegenseitigen rumänisch-ungarischen Übersetzungen. Es wurden weniger bekannte Zeitschriften durchforscht wie *Aurora* (1924), eine zweisprachige Zeitschrift, *Cele Trei Crișuri*, *Die Familie* (zweite und dritte Serie); gleichfalls wurden für das behandelte Thema die Ergebnisse einer umfassenden Umfrage benützt.

Die Studie hebt hervor dass in diesen Zeitspanne die Übersetzungen nicht nur eine ästhetische Rolle spielten, sondern indem sie die literarische Ebene überschritten, dienten Sie einer gerechten nationalen Politik und trugen zur Festigung der rumänisch-ungarischen Beziehungen auf dem ganzen Gebiet Rumäniens nach der Vereinigung der drei Provinzen im Jahre 1918 bei. Die Übersetzungen sollten, nach Meinung der meisten Intellektuellen, neben anderen Handlungen, zur Bildung eines kulturellen Guts beitragen und damit die chauvinistischen and revisionistischen Ideen und Taten im Allgemeinen die Entzweiung der Nationalitäten zu bekämpfen.

REGHINUL ÎNTRE CELE DOUĂ RĂZBOAIE MONDIALE DEZVOLTAREA ECONOMICĂ

SZABÓ MIHAI

„Unirea Transilvaniei cu țara a deschis calea spre dezvoltarea națiunii, a creat cadrul propice pentru o mai accentuată evoluție a economiei, științei și culturii, pentru intensificarea forțelor progresiste ale societății”.¹

Obiectivul central care a stat în fața poporului în primii ani post-belici a fost refacerea economiei dezorganizate în anii grei ai războiului. Prin unirea efortului, printr-o intensă activitate, procesul de refacere a economiei naționale s-a încheiat în jurul anului 1924, când producția principalelor ramuri ale economiei naționale s-a ridicat sau a depășit nivelul producției de la începutul primului război mondial, ceea ce a permis dezvoltarea mai rapidă a forțelor de producție. Economia a cunoscut, între cele două războaie mondiale, un ritm ascendent de dezvoltare, cu toate consecințele nefaste ale fluctuației economiei capitaliste, ale dependenței de capitalul monopolist internațional.

Industria. Eliberarea Transilvaniei de cătușele relațiilor care o legau cu provinciile vestice, ale fostei monarhii austro-ungare, încadrarea organică a Transilvaniei în economia națională a patriei române, valorificarea bogățiilor în folosul poporului român au determinat și progresul industriei și al agriculturii acestei provincii. Este semnificativ în această privință că, în perioada 1919—1940, pe teritoriul Transilvaniei au fost înființate 1 039 de întreprinderi noi, cu un personal de 79 943 față de 534 întreprinderi cîte existau în 1919.²

În strînsă legătură cu dezvoltarea generală a industriei, o dezvoltare accentuată a căpătat industria de exploatare a lemnului, industrie dominantă între cele două războaie mondiale în această parte a țării. În 1925, în Valea Mureșului, numărul întreprinderilor de exploatare și prelucrare a lemnului crește la 56, față de 44 existente înainte de primul război mondial, iar numărul gaterelor crește cu 7. În anii 1922—1927 numărul muncitorilor din aceste întreprinderi varia între 5 000—

¹ Nicolae Ceaușescu, *Expunere la ședința jubiliară a Marii Adunări Naționale consacrată sărbătoririi semicentenarului Unirii Transilvaniei cu România, în România pe drumul desăvîșirii construcției socialiste*, București, Editura politică, 1969, vol. 3, p. 706.

² I. Cicală, *Mișcarea muncitorească și socialistă din Transilvania, 1901—1921*, București, Ed. politică, 1976, pp. 256—257.

7 500 în raport de intensitatea exploatării lemnului.³ Pentru locul ocupat de industria de exploatare și prelucrare a lemnului din Valea Mureșului este semnificativ faptul că din cele 487 de întreprinderi de acest gen din țară, 53, deci 11 % funcționau aici. Tot aici lucrau 17 % din totalul muncitorilor din industria lemnului.⁴

Cu toate că numărul întreprinderilor a crescut numai cu 9, producția industrială a sporit în 1925 de peste 2 ori, datorită intensificării capitaliste a muncii și exploatării nechibzuite a pădurilor. Legile care apărau pădurea au fost încălcate grosolan. În anii 1922—1927 au fost prelucrați 1,5 milioane m³ de bușteni, adică de trei ori mai mult decât ar fi permis exploatarea rațională a pădurii.⁵

Pînă la unirea Transilvaniei cu România întreprinderile din Valea Mureșului au aparținut sau au fost sub controlul unor societăți sau firme austro-ungare. După Unire, cînd bunurile austro-ungare au fost preluate, firmele germane și austro-ungare s-au unit ori asociat cu diferite societăți italiene sau elvețiene și au continuat să funcționeze în cadrul acestora. Forma exterioară a societăților nu a trădat existența trusturilor și concernelor străine deoarece întreprinderile și-au menținut vechile denumiri. În Valea Mureșului au dominat 3 mari concerne: „Foresta”, „Lomaș” și „Ofa”. Din cele 11 întreprinderi din Valea Mureșului care au aparținut concernului „Foresta” cea mai mare a fost cea de la Reghin, „S. A. Reghinul săsesc” cu 10 gateri și 1 200 C.P.⁶

Reghinul, care a cunoscut o dezvoltare însemnată la hotarul dintre cele două veacuri și care și-a adus activ contribuția la înfăptuirea unirii Transilvaniei cu România trece după unire printr-o serie de mutații structurale, în urma căreia rolul preponderent al industriei alimentare și ușoară este preluat de industria forestieră și de prelucrare a lemnului, care ajunge sub influența și dependența marilor monopoli. În același timp iau ființă întreprinderi noi, care își aduc contribuția la dezvoltarea economică a orașului. Din producția totală de cherestea a țării noastre, care era în 1925 de 3 milioane m³, fabricile de cherestea din Reghin produceau peste 160 mii m³, din care 50 % pentru export.

Fabrica de cherestea S.A. pentru comerțul cu lemne Reghinul săsesc „Foresta”, prima fabrică de prelucrare a lemnului din bazinul Mureșului superior, care utilizează pe scară largă energia electrică la acționarea utilajelor, în 1918 și-a schimbat numele în „S. A. Foresta Română” (Societatea anonimă româno-italiană). În 1925 întreprinderea și-a prelungit hala gaterelor, adăugîndu-se o hală nouă în care s-a instalat o fabrică de lăzi. Adusul buștenilor se făcea cu tracțiune electrică, cu ajutorul unor mici motoare tramvai care împingeau vagoa-

³ Fuchs Simon, *Munkásmozgalom a Maros Völgyében (Mișcarea muncitorească în Valea Mureșului)*, Ed. politică, 1975, p. 169.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Idem*, p. 170.

⁶ *Idem*, p. 171.

nele cu bușteni. Materialul brut a fost adus din pădurile de la Sălard și Răstolița. În acel an întreprinderea a lucrat cu 608 salariați.⁷

În 1917 statul austro-ungar preia fabrica de cherestea de fag, construită de firma „Goldfinger și Teplánszki” pe actualul teritoriu al Întreprinderii de prelucrare a lemnului, și o unește cu fabrica din Ierbuș construită de stat în 1888. În 1919, statul mărește întreprinderea cu un atelier de tâmplărie pentru întreținere și producție de uși și ferestre, nucleul produselor finite viitoare. În anul 1922 fabrica a fost arendată pe timp de 5 ani Cooperativei forestiere „Gurghiu”, care în 1925 a lucrat cu 202 salariați. În 1927, statul a preluat din nou fabrica. În anul 1930, întreprinderea își lărgeste din nou capacitatea de producție. Numai secția de tâmplărie producea, pentru Dobrogea, anual 3 500 uși și ferestre, introducând fabricația în serie. Tot în acești ani se introduce procedeul de selecționare și identificare a buștenilor de rezonanță de prin pădurile văii Gurghiului asigurându-se materie primă pentru industria aviatică din țară, acțiune dată în antrepriză. Ca urmare a acestei dezvoltări întreprinderea din Ierbuș va fi cea mai mare unitate din oraș.⁸

În afara celor două întreprinderi de mai sus, cu o activitate permanentă între cele două războaie mondiale, mai funcționează, cu întreruperi, sau în perioade mai scurte, următoarele fabrici:

— S. A. Industria lemnară „Reghin” (Holtzindustrie A.G. — HÍAG), care funcționează între anii 1922—1926 cu un capital de 2,5 milioane lei, ce se va ridica ulterior la peste 4 milioane. Cumpără mașinile de la firma „Johann Müller” și construiește pe actualul teritoriu al S.M.A. o fabrică înzestrată cu o mașină cu aburi, un gater, 3 circulare și 2 mașini de geluit. În 1926, societatea se va transforma și va funcționa sub numele S. A. „Transilvania”, pînă în 1948 cînd va fi naționalizată. În cadrul întreprinderii, în 1928, ia ființă o fabrică de lăzi rășinoase, activitate considerată la acea dată ca o valorificare superioară a lemnului. Începînd cu anul 1930 prelucrează și lemnul de rezonanță.

— Firma Lehel și Diamanstein. În 1922 Lehel și asociații înființează pe malul stîng al Mureșului, pe actualul teritoriu al ILEFOR-ului o fabrică de prelucrare a buștenilor de rezonanță, pe care îi primea spintecați de la fabrica de cherestea din Ierbuș. Firma nu a avut stabilitate. Din 1924 pînă în 1927 proprietarul rămîne singur, apoi se asociază cu Diamanstein. Fabrica prelucra și producea anual 3 vagoane de cherestea de rezonanță, un vagon sîrmă de lemn, precum și părți pentru instrumente muzicale (funduri și capete pentru viori, violoncel și contrabași). În 1932 cînd apar greutăți mari în desfacerea cherestelei de rezonanță își modifică profilul trecînd la fabricarea ambarcațiunilor sub denumirea S.A.R. „Nautica”.¹¹

⁷ N. D. Petra, Szabó Mihai, *Un secol de prelucrare a lemnului la Reghin, 1873—1973*, Manuscris, Biblioteca orașenească Reghin, nr. inv. 14336, p. 48.

⁸ *Idem*, p. 52.

⁹ *Indicatorul industriei românești*, 1925, p. 157.

¹⁰ N. D. Petra, Szabó Mihai, *op. cit.*, p. 37.

¹¹ *Buletinul Camerei de comerț și industrie*, Tîrgu Mureș, 1933, p. 100.

— Fabrica de ambarcațiuni S.A.R. „Nautica”. Pe spațiul deținut de firma Lehel și Diamantstein, în 1932 se constituie o nouă societate avînd ca obiectiv transformarea cherestelei de rezonanță în diferite tipuri de ambarcațiuni. Producea anual, în medie, 100 de ambarcațiuni diferite ca șalupe de 12 tone (16 m lungime), cu motor de 340 C.P. În atelierele fabricii se executau și accesorii metalice necesare ambarcațiunilor fabricate, precum și lucrările de instalare a motoarelor. În unele perioade fabrica a produs și articole de sport, ca schiuri masive din frasin, rachete de tenis, bețe pentru schiuri etc. În 1940, după Dictatul de la Viena fabrica își închide porțile și se desființează.

— Fabrică de cherestea a funcționat și în cadrul firmei „Schwartz-Madel Fii”, cu 3 gateri. Această firmă, avînd în proprietate o mare suprafață de păduri, se ocupa și de exploatarea pădurilor.¹²

Dintre fabricile mai mici,¹³ dar cu renume în Reghin și împrejurimi, menționăm Fabrica de trăsuri „F. R. Depner”, care, pentru calitatea ireproșabilă a trásurilor, a obținut medalii din partea guvernului turc, Fabrica de trásuri a lui Bucur Mihai, atelierul de tîmplărie și mobilă, „Schneidhoffer și Schön” care funcționează între anii 1928—1940 în clădirea I.A.S., Fabrica de tîmplărie — mobilă și construcții „Schönaner și Kloss” cu 4 mașini diferite. Fabrica de tîmplărie a lui Rudolf Urban, Fabrica de scoarță de lemn pentru cizmărie a lui Martin Nits, „Concordia”, fabrica de mobilă și tîmplărie, precum și Fabrica „Ardeleana” care producea material lemnos pentru instrumente muzicale.

Evoluția industriei forestiere și de prelucrare a lemnului în Reghin este ilustrată în mod deosebit de creșterea forței motrice. Dacă în 1900 fabricile din Reghin funcționau cu o forță motrice de 440 C.P. și 13 gateri, în 1927 ele au funcționat cu 1765 C.P. și cu 26 gateri,¹⁴ adică, în perioada respectivă, numărul gaterelor a crescut de 2 ori, iar a forței motrice de patru ori.

A doua ramură ca importanță în economia orașului a fost industria ușoară, reprezentată în primul rînd de industria pielăriei, care a avut tradiții seculare în breasla tăbăcarilor și a cizmarilor. Cu toate că se mai mențin și acum unele asociații ale pielarilor și cizmarilor, ponderea atelierelor de tăbăcărie și de producție de încălțăminte scade în favoarea fabricilor sau a marilor ateliere.

În 1925 în Reghin au desfășurat o activitate însemnată 4 fabrici de pielărie:¹⁵

— Fabrica „Hausleitner F. și compania”, cu un capital social de 4 milioane lei și 30 de lucrători (producea talpă și pielărie diversă), fabrica „Mara Iosif”, cu un capital social de 700 000 lei și 15 lucrători

¹² Erdélyi és bánáti közgazdasági lexikon (Lexicon economic ardelean și bănățean), Oradea, 1929, p. 329.

¹³ Apud Indicatorul industriei ramânești din 1925, pp. 156, 170, 188, 194, din 1927 pp. 115, 249, 268, și Fr. Schön, Cadastrul numerelor de case și dosarul adreselor orașului Reghinul săsesc, 1924.

¹⁴ Aurel Gociman, Industria și comerțul lemnului în basinul Mureșului superior, Cluj, 1920, p. 143.

¹⁵ Indicatorul industriei românești, 1925, pp. 121, 123, 125 și din 1927 p. 183.

(producea talpă și blăncuri), fabrica „Frații Satler”, cu un capital de 500 000 lei (producea talpă și blănuri) și fabrica de piele S.A. „Schönauer Norbert”, cea mai mare în această ramură, fondată în 1890, care a funcționat cu un capital social de 4 milioane lei, cu 94 lucrători și a realizat produse de pielărie de cea mai bună calitate. În 1927 apare fabrica lui Schwab Frederic care producea anual 24,3 tone de talpă și pielărie diversă. În cadrul industriei ușoare mai funcționau firma „Lăzăr Hamlet și Kirsch”, cu dărăcitoare de lână și teasc de ulei, înființată în 1925¹⁶ și firma „Prima industrie de lână din Reghin”.

Industria alimentară, deși a pierdut din pondere, totuși rămâne prezentă în economia orașului prin fabrica de spirt „Mendel Farkas — Fiii”, care avea uzină electrică proprie și lucra cu 55 de salariați, fabrica de spirt și rafinare a firmei „Samoilă Wermescher și Elemer Messer”, înființată în 1923, cu o capacitate de 3 000 hl spirt, fabrica de lichioruri, rom, coniac și comerț de băuturi spirtoase „Astra”, înființată în 1930, fabrica de mezeluri Klements Hugo, moara Schwartz Mendel cu o capacitate maximă de măcinș de 7 500 tone, anual, „Prima moară automată” cu o capacitate de 1 500 tone anual, și moara Hügel Leopold, care lucra cu 25 salariați și avea o capacitate maximă de măcinș de 4 500 tone anual.¹⁷

Orașul fiind în dezvoltare, industria de construcții își menține rolul și locul pe care l-a avut. Își continuau activitatea Fabrica de cărămizi cu aburi S.A. Suseni, care avea uzină electrică proprie și lucra cu 200 salariați și Fabrica de cărămizi a lui Johann Müller. În strada Gării a funcționat o fabrică care producea țiglă și lespezi de ciment, țevi de beton și inele de fântini. În 1932, statisticile vremii menționează întreprinderea de construcții „Esser Iosif și Kessel C”, precum și întreprinderea de construcții „Schönauer-Kloss” — arhitecți.¹⁸

Dacă pînă la primul război mondial industria metalurgică era reprezentată doar de cîteva ateliere meșteșugărești, acum cerințele dezvoltării impun înființarea unor turnătorii mici, care să asigure produsele necesare. „S.A. pentru comerțul cu lemne” înființează un atelier mecanic care este înzestrat cu 7 mașini-unelte, lucrează cu 62 de salariați și produce piese turnate din fier executînd și diferite reparații. De această ramură aparțineau încă atelierul de lăcătușerie a lui Keiser Samoilă, atelierul de rotărie a lui Depner Robert, care lucra cu 10 salariați, atelierul lui Gustav Binder, care repara mașini agricole, avînd și depozit de mașini. În anii următori se înființează turnătoria de fontă, aramă și lăcătușerie a lui Maier Focht cu 10 lucrători și o producție de 130 tone piese de mașini.¹⁹

În dezvoltarea orașului va continua să joace un rol important uzina electrică care se lărgeste considerabil și asigură întreprinderile, ate-

¹⁶ *Buletinul Camerei de comerț și industrie*, Tîrgu Mureș, 1933, p. 80.

¹⁷ *Indicatorul industriei românești*, 1925, pp. 341, 348, 329 și din 1927, pp. 311, 377; *Erdélyi és bándti...* p. 366.

¹⁸ *Indicatorul industriei românești*, 1927, p. 311 și din 1932, p. 294; *Buletinul Camerei de comerț și industrie*, Tîrgu Mureș, 1933, p. 100.

¹⁹ *Indicatorul industriei românești* din 1927, pp. 21, 39 și din 1932, p. 65.

lierele și populația cu energia electrică necesară. În 1924 forța motrice folosită în Reghin, în cadrul producției industriale și meșteșugărești, se ridică la peste 3 000 CP. Dezvoltarea producției industriale și meșteșugărești este ilustrată și de gradul de ocupare a forței de muncă. În 1930, din 4 260 populație activă (fără cartiere) 1796 (42,1 %) a lucrat în industrie și construcții, din care 207 (4,9 %) în industria metalurgică, 308 (7,2 %) în industria lemnului, 182 (3,4 %) în construcții, 806 (18,9 %) în industria textilă și manufacturieră, 229 (4,5 %) în industria alimentară²⁰ etc. Mai mult de jumătate din populația ocupată în activități industriale și construcții a lucrat în industria propriu-zisă, adică în întreprinderi industriale de stat sau particulare și mai puțin de jumătate în atelierele meșteșugărești ale căror pondere va fi tot mai mică în producția orașului.

Cu toată dezvoltarea pe care a cunoscut-o Reghinul pe drumul capitalismului, industria orașului, în ajunul celui de-al II-lea război mondial avea un caracter fărâmițat, unitățile fiind de dimensiuni mici sau mijlocii, slab utilizate.

Agricultura. La terminarea primului război mondial situația agriculturii în valea superioară a Mureșului era deosebit de precară. Și în Reghin, ca și în satele din jur, au fost rechiziționați caii și mijloacele de transport. Au fost mari lipsuri și în inventarul agricol. Producătorii agricoli din oraș, cunoscând bine cerințele populației și având posibilități mai avantajoase de a beneficia de credite și ajutorul oferit de stat, în 2—3 ani au reușit să atingă nivelul producției agricole din 1914.

Pe teritoriul agricol s-au cultivat mai ales porumb, intercalat cu cartofi, legume, sfeclă, dar și grâu, ovăz și orz. Multe gospodării se ocupau de pomicultură și viticultură, ambele fiind culturi tradiționale. La expoziția de vinuri din județul Mureș, din 1936, 75 % din premiile decernate au fost obținute de producătorii din Reghin.²¹ Cu toate că majoritatea covârșitoare a populației active lucra în ramuri neagricole (în 1930 91,2 %), gospodăriile populației au reușit să aprovizioneze orașul cu produsele agricole necesare. La aceasta au contribuit și agricultorii din Iernuțeni și Apalina, precum și din celelalte sate din împrejurimi care au găsit în oraș o bună piață pentru desfacerea produselor lor.

Cu toate acestea, nivelul de trai al micilor proprietari de pământ era scăzut. Din punct de vedere economic își împărtășeau soarta vitregă a micii producții de mărfuri din orînduirea capitalistă. O bună parte din proprietățile agricole erau ipotecate băncilor pentru a garanta împrumuturile înrobitoare, destinate cumpărării de inventar agricol sau a altor parcele de teren. Ridicarea continuă a prețului pământului, dobînzile ridicate pentru împrumuturile contractate cu băncile cămătărești, precum și obligațiile fiscale au îngreunat considerabil viața micului proprietar de pământ.

²⁰ *Recensămîntul general al populației României din 1930*, vol. V.

²¹ *Sächsisch-Regener Nachrichten (Informația Reghinului săsesc)*, XIV, nr. 42, din 29 martie 1936, p. 2.

Comerțul. Unirea Transilvaniei cu România, integrarea ei în viața economică a patriei-mamă a avut influențe considerabile și asupra comerțului, implicit asupra comerțului reghinean. Aflându-se pe unul din drumurile comerciale importante ale Transilvaniei, orașul a beneficiat de o activitate comercială relativ dezvoltată. Datorită așezării sale, precum și dezvoltării producției industriale, va continua să fie și în domeniul comercial cel mai important centru din valea superioară a Mureșului.

Comerțul reghinean era în general un comerț cu amănuntul destinat satisfacerii necesităților populației. În 1924 erau în oraș peste 160 de firme comerciale, majoritatea individuale: 42 de firme desfăceau mărfuri în angro, din care 7 se ocupau cu desfacerea spirtului, 9 cu a vinului, 4 cu vite etc.²² Firme mai însemnate, menționate în publicații centrale erau: S.A. „Astra”, fabrica de lichioruri și comerț cu băuturi spirtoase, S.A. „Transilvania” — moară sistematică, care prelucra și vindea produse agricole și industriale, firma „Samuel Klossz” care avea importante depozite de vinuri, firma „M. Căpruceanu” care se ocupa cu export și import de cereale etc.

Comerțul cu lemnul, care la hotarul celor două veacuri a fost pe primul loc atît ca volum cît și ca valoare, începe să decadă cu toate că volumul producției de cherestea crește. Din producția de cherestea cca. 30 % se desfăcea în interior, iar 70 % se exporta. Din bazinul Mureșului superior cca. 40 % din producția de cherestea lua drumul spre Ungaria și 60 % spre Orient, inclusiv în țările mediteraniene. Desfacerea produselor de cherestea și a celor finite se realiza (în 1924) de 11 firme care se ocupau cu comerțul lemnului.²³

În anii crizei, viața economică și comercială a orașului decade datorită scăderii puterii de cumpărare a populației, urmînd ca, ea să se ridice la nivelul anului 1928 abia în 1934. În ajunul celui de-al doilea război mondial numărul firmelor individuale și sociale se va ridica la aproape 200. Este semnificativ pentru viața comercială faptul că, în 1930, din populația activă a orașului 15 % se ocupă de comerț.

Odată cu dezvoltarea industrială scad ca importanță tirgurile de animale. Cu toate acestea se continuă ținerea celor 4 tirguri tradiționale anuale care au fost atît de renumite la sfîrșitul secolului trecut și începutul secolului nostru. Numărul animalelor vîndute la un tîrg a variat între 2 500—6 000. La tîrgul de primăvară din 1930, într-o singură zi, s-au vîndut un număr de 2 000 vite, din care un număr însemnat pentru export.²⁴

Înstituții bancare — financiare. Refacerea economiei distruse de primul război mondial, acumularea capitalului, dezvoltarea capitalismului în industrie și comerț a impus creșterea rolului capitalului bancar, dezvoltarea activităților financiare.

²² Calculat după Fr. Schön, *op. cit.*, pp. 53—59.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Sămănătorul*, Reghin, VI., nr. 8, din 10 mai 1930, p. 3.

După război în oraș își continuă activitatea instituțiile financiare și de credite constituite în deceniile anterioare, care își amplifică operațiile financiare. Datorită situației pe care o avea Transilvania înainte de Unire, a pătrunderii capitalului bancar și industrial austriac și german marile bănci erau subordonate în cea mai mare parte acestor capitaluri. După Unire capitalul autohton devine tot mai puternic.

Între cele două războaie mondiale au funcționat cu sediul în Reghin următoarele instituții financiare,²⁵ (majoritatea fiind și înainte de război):

— Casa de depuneri SA Reghin. A fost înființată în 1865 cu denumirea de „Casa de economii și de credit”; în 1919 s-a transformat în societate anonimă cu un capital de 1.755.000 coroane. În 1928 avea un fond de bază de 50 milioane lei, realizând un venit de 767.847 lei.

— Banca industrială și comercială, S.A. Înființată în anul 1898 a cunoscut o dezvoltare însemnată, ridicându-și fondul de bază, în 1927, de la 500.000 lei în 1920 la 2 milioane.

— Banca „Mureșana”, institut de credit și economii S.A. Înființată în 1886, dispunea, în 1927, de un fond de bază de 3 milioane lei și de o rezervă de 1,2 milioane.

— Casa de păstrare și credit din Reghin și jur, S.A. Înființată în 1893 cu un fond de bază de 50.000 forinți, în 1924 s-a afiliat la Banca de economii și credit din Cluj. În 1927 avea un fond de bază de 1 milion lei. Avea o sucursală la Teaca și dispunea de mai multe clădiri din oraș.

— „Cerbul”, bancă populară, S.A.

— Banca poporului creștin, S.A.

— Banca de credit mărunț, înființată în 1929 cu un fond de bază de 1 milion de lei.

Instituțiile de mai sus își continuă activitatea până la Dictatul de la Viena când unele își încetează activitatea, iar altele trec prin diferite transformări.

În oraș au mai funcționat și sucursale ale următoarelor instituții bancare și de credit: Casa de economii din Tîrgu Mureș S.A., Banca „Ardeleană”, Casa de economii, S.A. din Cluj, Casa generală de economii, S.A. din Sibiu, precum și cooperativele de credit din Iernuțeni și din Apalina.

Din cele de mai sus rezultă că în Reghin și comunele aparținătoare azi orașului, între cele două războaie mondiale au funcționat 7 instituții bancare și de credit, 3 sucursale ale unor bănci mai mari și 2 cooperative de credit, în total 12 unități bancaro-financiare. Concurate îndeosebi de marile bănci, instituțiile din Reghin ca și din celelalte orașe au fost impuse la numeroase fuziuni și reorganizări. Așa de exemplu, în 1938, fuzionează Banca creștină cu Casa de păstrare din Reghin și jur, luînd denumirea de Banca Unită.²⁶

²⁵ Erdélyi és bánáti..., pp. 93, 126—129, *Compass*, 1922—1923, pp. 824—830 și 1923—1924, pp. 322—325.

²⁶ Nagy magyar *Compass* (*Compass mare maghiar*), 1944—1945, partea I, pp. 420—422.

Declanșarea celui de-al doilea război mondial a dus la modificări în viața economică a orașului, mai ales în cea ce privește structura producției industriale, monopolurile străine, capitaliștii autohtoni și regimul de ocupație horthystă orientind o parte din întreprinderile spre satisfacerea cerințelor impuse de război, fapt ce a avut repercusiuni negative asupra vieții economice a orașului.

REGHIN — ZWISCHEN DEN ZWEI WELTKRIEGEN WIRTSCHAFTLICHE ENTWICKLUNG

(Zusammenfassung)

Nach der Vereinigung Siebenbürgens mit dem Mutterland, die Bedingungen für eine raschere Entwicklung der Produktionsmittel schuf, hat Reghin, wie auch all die anderen Städte unseres Landes neue Schritte auf dem Weg der kapitalistischen Industrialisierung getan und zugleich bedeutende strukturelle Veränderungen erfahren. Den vorherrschenden Platz auf industriellem Gebiet nahm die Holzabbau — und Holzverarbeitungsindustrie ein, ein Industriezweig, der in der Stadt zur Tradition wurde. — Die existierenden Fabriken für Holzabbau und — Verarbeitung gelangten unter den Einfluss und die Abhängigkeit der grossen Monopole. — Gleichzeitig entstanden neue Fabriken, die eine bedeutende Rolle im wirtschaftlichen Leben der Stadt spielten. — Zwischen den Jahren 1918—1940 waren in ständigem Betrieb, mit Ausnahme einiger Unterbrechungen und Umbildungen, 8 Bauholz bzw. Holzverarbeitungsfabriken. — In dieser Zeitspanne begann auch die Verarbeitung des Resonanzholzes aus welchem verschiedene Teile für Musikinstrumente hergestellt wurden. Ebenso wurden verschiedene Typen Wasserfahrzeuge erzeugt über 50% sämtlicher Erzeugnisse der Bauholz — und Holzverarbeitungsfabriken gelangten über die Grenzen des Landes hinaus.

Ein weiterer bedeutungsvoller Zweig der Stadtwirtschaft war die Leichtindustrie, vertreten durch 4 Lederfabriken, ein ebenso traditioneller Industriezweig Reghins. Die Nahrungsmittelindustrie umfasste 3 Spiritus/Likörfabriken. In anderen zwei Fabriken gab es Reparatur- und instandhaltungswerkstätten für Werkzeugmaschinen aus denen in den folgenden Jahrzehnten die hiesige Maschinenbauindustrie sich entwickelt hat.

Die wirtschaftliche Entwicklung der Stadt wirkte sich auch auf deren kommerzielle und finanzielle Lage aus. Im 4. Jahrzehnt waren 160 Handelsfirmen und 12 Finanz- und Kreditinstitutionen oder Filialen derselben in der Stadt tätig. In Jahre 1930 arbeiteten 91,2% der tätigen Bevölkerung in nicht landwirtschaftlichen Zweigen: in der Industrie, im Bauwesen, Handel, Finanzwesen und in anderen Arbeitszweigen.

LUPTA ÎNFRĂȚITĂ A OAMENILOR MUNCII ROMÂNI ȘI MAGHIARI DIN JUDEȚUL MUREȘ, SUB CONDUCEREA COMUNIȘTILOR, ÎMPOTRIVA EXPLOATĂRII ȘI ASUPRIRII, PENTRU DREPTATE SOCIALĂ ȘI NAȚIONALĂ, OGLINDITĂ ÎN DOCUMENTELE MUZEULUI JUDEȚEAN MUREȘ*

(II)

GĂL CORNELIA

Comuniștii și elementele democratice care trăiau pînă atunci în oraș în condiții de ilegalitate și cunoșteau Platforma-program a F.N.D. și-au început activitatea în spiritul acesteia.

Prima sarcină care le-a revenit a fost înființarea organizațiilor democratice locale. Primul plan de muncă al lor a cuprins asemenea obiective: crearea organizației locale a partidului comunist, lărgirea sindicatelor pe baza directivelor Sindicatelor Unite, organizarea țărănimii muncitoare, a micilor meseriași și a celorlalte elemente democratice în organizația Frontului Plugarilor, a U.P.M., pe baza îndrumărilor C.C. al P.C.R., editarea unui ziar de informare în limba maghiară.⁵⁰

Primul document legal al organizației locale P.C.R. a fost manifestul editat la 3 octombrie 1944 în limbile română și maghiară în care se spunea:

„Orașul nostru s-a eliberat de ocupația germană. Armata roșie glorioasă, colaborînd cu cea română, a pus capăt asupririi hitleriste. Convingerile și sentimentele noastre le putem exprima în sfîrșit liber.(...)”

O parte din edificiile publice și locuințele private ale orașului stau în ruine. Uzinele și atelierele publice sînt asemenea distruse. Noi însă voim să trăim și porunca vieții ne cere să ne apucăm imediat de lucru să restabilim totul. Muncim cu toată puterea noastră, să ajungem cît de curînd acest scop. Chemăm pe toți cetățenii, muncitori și intelectuali care se cuetă în mod democratic, să ne dea tot sprijinul pentru eliminarea ruinelor.

Reorganizăm deci partidul și sindicatele noastre! Sînt chemați toți muncitorii să se prezinte de urgență la sindicatele respective. Centrul

* Prima parte a acestei lucrări a apărut în *Marisia*, VIII, 1978, pp. 537—554.

⁵⁰ Kovács Balázs, Vizor, *Lupta P.C.R. pentru încheierea alianței dintre muncitori și masele țărănești în județul Mureș*, în *Din lupta P.C.R. pentru încheierea alianței clasei muncitoare în bătălia pentru reforma agrară din 1944—1945*, Studii și referate monografice, vol. II, București, 1958, p. 295.

sindicatelor este în vechiul Cămin al Muncitorilor, strada Kossuth L. No. 22.

Prima pretenție este munca și organizația. Cine vrea să-și creeze un viitor, să urmeze acest scop!⁵¹ (Pl. CVIII).

În 2 noiembrie a avut loc o adunare publică a sindicatelor unite din Tîrgu Mureș. Vorbitoarii au arătat că au fost distruse căile ferate și mai multe stabilimente de utilitate publică: uzina de apă, uzina electrică, rafinăria de petrol, podurile pentru a căror refacere este nevoie să se înceapă imediat o acțiune cu ajutorul locuitorilor județului Mureș (Pl. CIX/1,2). Moțiunea adunării cuprindea, pe lângă începerea imediată a muncilor pentru refacerea căilor ferate, și punerea în circulație a trenurilor necesare aprovizionării armatei și asemenea măsuri ca agricultorii să-și culeagă recolta și să poată executa muncile agricole de sezon⁵².

Urmările războiului au influențat grav viața populației din Tîrgu Mureș. Orașul a fost complet izolat de restul țării.⁵³ Numărul populației a scăzut de la 44 933 (1941) la 29 692 locuitori⁵⁴.

După reorganizarea sindicatelor, a Frontului Plugarilor, a Uniunii Democratice (Populare) Maghiare (MADOSZ), a început și crearea altor organizații democratice în județ, ca: „Apărarea Populară”, „Tineretul Progresist” etc. Aceste organizații au activat pentru sprijinirea frontului antihitlerist și nimicirea rămășițelor fasciste⁵⁵. În această ordine de idei apelul adresat de Comitetul „Apărarea Populară” din Tîrgu Mureș, în limbile română și maghiară, către cetățeni preciza:

„Toți cetățenii, prieteni ai libertății, indiferent de naționalitate, profesiune, religie sau clasă au dreptul și datoria de a ajuta și sprijini lupta antifascistă.

Cetățeni!

Ajutați-ne în lupta contra fascismului. Intrați în rindurile Apărării Populare. Ajutați răniții, familiile celor căzuți, pe cei nevoiași și fără cămin.

Duceți lupta fără deosebire de naționalitate, religie și clasă contra fasciștilor lui Hitler, Szálasi, Antonescu și Horia Sima. Duceți lupta necruțătoare contra șovinismului, pentru înfrățirea popoarelor din Transilvania (...).

⁵¹ Arhiva Muzeului județean Mureș, nr. inv. 1210, 4740/6.

⁵² Arhivele Statului Tîrgu Mureș, Fond Prefectura Tîrgu Mureș, nr. inv. 3631/1944.

⁵³ „Szabad Szó”, I, nr. 2 din 5 noiembrie, p. 3.

⁵⁴ Zsák A. József: *Marosvásárhelyen 1944 évi december hó 1.-én megtartott nép-számlálás adatai*. Marosvásárhely város polgármesteri hivatala. (Datele recensămîntului din Tîrgu Mureș — 1 decembrie 1944).

⁵⁵ Mihaî Rogoșcă, Aurel Galea: *Unele aspecte din lupta maselor populare sub conducerea Partidului Comunist Român pentru instaurarea organelor democratice de stat în fostul județ Mureș (1944—1945)*, SM, III—IV, Tîrgu Mureș, 1972, p. 542.

„Szabad Szó” I., nr. 1 din 4 noiembrie 1944, p. 3; nr. 3 din 7 noiembrie, pp. 1—2; nr. 2 din 5 noiembrie, p. 2; nr. 14 din 21 noiembrie, pp. 2—3; nr. 30 din 9 decembrie, p. 3; nr. 27 din 6 decembrie 1944, p. 2.

Numai cu ajutorul vostru vom putea clădi o viață liberă și frumoasă în Transilvania".⁵⁶

În lupta împotriva fascismului și lupta pentru democratizarea țării un rol important l-a avut cotidianul în limba maghiară care a apărut la Tîrgu Mureș de la 4 noiembrie 1944, „Szabad Szó” („Cuvîntul liber”), și ziarul „Egalitate — Egyenlőség”, care a apărut în limbile română și maghiară la Reghin, precum și ziarul „Înfrățirea”, apărut în 4 ianuarie 1945 la Tîrgu Mureș.

În județele din partea de nord a Transilvaniei, eliberată de sub jugul horthyst, au fost numiți foștii prefecți și fosta administrație. În unele orașe și comune din această parte a țării au avut loc o serie de incidente naționaliste provocate atît de reacțiunea română, cît și de cea maghiară. Forțele democratice românești și maghiare, reprezentanții Consiliului Național al F.N.D. și-au exprimat protestul împotriva unor asemenea acțiuni teroriste ale reacțiunii.⁵⁷

La 13 noiembrie 1944, potrivit hotărîrii comandamentului militar sovietic, autoritățile de stat trimise de fostul guvern în județele Trei-Scaune, Ciuc, Odorhei și Mureș au părăsit posturile.⁵⁸

Pentru a pune capăt tendințelor șovine, de învrăjbire națională și de a instaura orinduirea democratică, F.N.D. din nordul Transilvaniei a instalat în unele județe reprezentanții săi în funcțiile de prefecți. Astfel, la 12 noiembrie a fost numită noua conducere administrativă a județului Mureș și a orașului Tîrgu Mureș. Membrii conducerii au fost intelectuali democrați români, maghiari, vechi comuniști. Ca prefecț al județului Mureș a fost numit dr. Victor Groza, iar ca subprefecț profesorul orientalist Antalffy Endre, primar Zsák A. József, locțiitor de primar dr. Oltean Ioan și Soós József.⁵⁹ (Pl. CXI/1).

În apelul conducerii administrației județului, semnat de dr. Victor Groza și Antalffy Endre, se sublinia: „Facem apel la toți cetățenii fără deosebire de naționalitate ca să-și întindă mîna în semnul împăcării, ca astfel în armonie să înfăptuim pe teritoriul județului ordinea democratică pe care cu toții o dorim”.⁶⁰

Tot în acest spirit, noul prefecț al județului a declarat în 19 noiembrie 1944: „Cred și declar că între români și maghiari numai neînțelegeri intenționat ațîțate sînt. Aceste două națiuni, fără vreun gînd as-

⁵⁶ Arhiva Muzeului județean Mureș, Nr. inv. 4740/16. „Szabad Szó”, I, nr. 30, din 9 decembrie, p. 3.

⁵⁷ Mihai Rogoșcă, Aurel Galea: *op. cit.*, pp. 542—543. A. Simion: *op. cit.* pp. 276, 277.

„Szabad Szó”, I, nr. 8 din 14 noiembrie 1944, p. 2; nr. 7 din 12 noiembrie 1944, p. 3; nr. 32 din 13 decembrie 1944, p. 2.

România în anii revoluției democrat-populare, Editura politică, București, 1971, p. 97.

⁵⁸ *Ibidem*, pp. 277, 278.

România în anii revoluției democrat-populare, p. 101.

„Szabad Szó”, I, nr. 9 din 15 noiembrie 1944, pp. 1—2. Mihai Rogoșcă, Aurel Galea: *op. cit.*, p. 543.

⁵⁹ „Szabad Szó”, I, nr. 9 din 15 noiembrie 1944, pp. 1—2.

⁶⁰ „Egalitatea”, Reghin, I, nr. 2 din 19 noiembrie 1944, p. 1.

cuns, trebuie să-și întindă mâna de împăcare. Aceasta ne învață pămîntul pe care de secole trăim împreună".⁶¹ (Pl. CXI/2—3).

Organizațiile de partid au adresat tuturor locuitorilor satelor fără deosebire de naționalitate, chemîndu-i să treacă la acțiuni. În această ordine de idei apelul adresat de Comitetul județean P.C.R. către masele țărănești preciza:

„Nu ascultați zvonurile mincinoase și alarmiste răspindite de bandiții lui Szálasi și de legionari. TRANSILVANIA ESTE LIBERĂ. DE LUPTA VOASTRĂ UNITĂ CU A MUNCITORILOR ȘI A TUTUROR FORTELOR DEMOCRATICE DEPİNDE CA TRANSILVANIA SĂ RĂMÎIE LIBERĂ PENTRU TOTDEAUNA.

Grofii și magnații MAGHIARI ai lui Szálasi s-au înțeles și s-au unit cu ROMÂNUL Antonescu și cu legionarii ca prin singele și avutul vostru să ducă războiul lor banditesc împotriva Uniunii Sovietice. Voi plugari ROMÂNI și MAGHIARI trebuie să vă dați mîna, SĂ VĂ UNIȚI pentru distrugerea dușmanului vostru de moarte, a resturilor din banda lui Szálasi și al legionarilor, și a stăpînului lor Hitler.(...)

Frați Plugarii Muncitori Agricoli! Tovarășii!

Nu lăsați ca slugoii dictaturii să rămîie sau să vie în fruntea satului vostru. Alungați-i. Adunați-vă cu toții și dintre cei mai buni și hotărîți plugari români, unguri și de alt neam, alegeți-vă primar, notar și alți conducători de care are nevoie satul. Din plugari cei mai hotărîți alcătuiți o gardă comună pentru apărarea avutului și vieții voastre".⁶² (Pl. CXII/1).

Poziția fermă a P.C.R. față de integritatea patriei, înaltul sentiment patriotic al maselor populare, activitatea forțelor democratice au reprezentat în acest timp elementele fundamentale ale unității și independenței țării.

Mergînd pe această linie, organizațiile Uniunii Populare Maghiare au stabilit strînse relații de colaborare cu celelalte forțe democratice. Astfel, în decembrie 1944, organizațiile U.P.M. din județul Mureș, în scrisoarea adresată Frontului Plugarilor din același județ, arată: „Am fost întotdeauna și vom fi și de acum înainte prieteni sinceri. Mîna în mîna să luptăm pentru sarcinile propuse: pămînt, plîne, pentru o viață pașnică și pentru înfrățirea popoarelor din Transilvania".⁶³

Într-un alt apel al U.P.M. din Tirgu Mureș se exprimă aderarea acesteia la Frontul Național Democrat. În apel se spunea:

„Vrem libertate, egalitate și frăție între toate popoarele care trăiesc aici. Vom pune bazele unei vieți noi și fericite (...). Sintem bucuroși că programul nostru este primit cu cea mai deplină înțelegere din partea partidelor democratice române. Programul Frontului Național Democrat, asigură egalitatea și libertatea politică și culturală a

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² Arhiva Muzeului județean Mureș. Nr. inv. 4740/8.

⁶³ „Szabad Szó", I, nr. 40 din 31 decembrie, p. 2.

Gh. Zaharia, L. Vajda, G. I. Bodea, P. Bunta, M. Covaci, L. Fodor, A. Simion. Gr. Țuțui: *Rezistența antifascistă în partea de nord a Transilvaniei*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1974, pp. 233—234.

popoarelor. Vom ajuta și vom lupta și noi pentru Frontul Național Democrat, pentru un guvern F.N.D., pentru nimicirea totală a fascismului, pentru mărirea producției și împotriva urcărilor de prețuri”.⁶⁴ (Pl. CXII/2).

Frontul Plugarilor și U.P.M. au avut o contribuție însemnată la mobilizarea maselor la luptă împotriva politicii naționalist-șovine a claselor reacționare, sprijinind Partidul Comunist Român în lupta sa pentru rezolvarea democratică a problemei naționale.

Cu prilejul vizitei la Tîrgu Mureș, la sfîrșitul anului 1944, dr. Petru Groza a dat o declarație redacției ziarului „Szabad Szó”, declarație în care a accentuat din nou că, în baza trecutului comun de luptă, membrii Frontului Plugarilor consideră și azi ca sarcină principală lupta pentru crearea unui stat democratic românesc, în care fiecare cetățean va beneficia de drepturi egale, fără deosebire de naționalitate.⁶⁵

Aceste legături frățesti au fost exprimate și în salutul conducerii U.P.M. din județul Mureș adresat Frontului Plugarilor:

„Salutăm cu dragoste organizația frate, alături de care oamenii muncii maghiari au dus lupta împotriva asupririi, în front comun, mai bine de un deceniu (...). Astăzi pe noi ne leagă platforma Partidului Comunist, pe baza căreia luptăm pentru scopuri comune. Am fost întotdeauna și vom fi și de acum înainte prieteni sinceri. Mîna în mîna să luptăm pentru sarcinile propuse, pentru pămînt, pîine, libertate, pentru o viață pașnică și pentru înfrățirea popoarelor din Transilvania”.⁶⁶

Redactorul ziarului „Înfrățirea”, organul Frontului Plugarilor din județul Mureș — în primul număr a subliniat că:

„Noi Românii cari am suportat jugul apăsător Horthyst și Antonescan, concluziile trase din aceste suferințe să nu le întrebuițăm ca acte de răzbunare și nici a frîna activitatea condițiunilor fixate în Platforma F.N.D. din România — ci ca impuls al ei.

Pe de altă parte mai avem și alte obligațiuni morale față de acei unguri și alte naționalități conlocuitoare, cari în timpurile grele au suferit alături de noi și astăzi în strînsă colaborare cu noi muncesc fără șovăire pentru desăvîrșirea unei adevărate și sincere „Frățietăți” legături ce trebuie să eziste între aceste popoare”.⁶⁷

În lunile ianuarie-februarie 1945, pe baza Programului de guvernare al F.N.D. începe o nouă etapă în lupta pentru instaurarea unui guvern democratic în România și pentru reîncadrarea nordului Transilvaniei în unitatea administrativă a statului. Ziarul tîrgumureșean „Szabad Szó” declară: „Forțele democratice din Nordul Transilvaniei trebuie să ia parte la bătălia pentru democratizarea României (...) și în luptă comună pentru un guvern al Frontului Național Democrat”.⁶⁸

⁶⁴ Arhiva Muzeului județean Mureș, nr. inv. 1289, 4740/15.

⁶⁵ „Szabad Szó”, I, nr. 21 din 29 noiembrie 1944, p. 3; II, nr. 2 din 4 ianuarie 1945, p. 1.

⁶⁶ *Idem*, I, nr. 40 din 31 decembrie 1944, p. 2.

⁶⁷ „Înfrățirea” (Tîrgu Mureș) I, nr. 1 din 4 ianuarie 1945, pp. 1—2.

⁶⁸ „Szabad Szó”, II, nr. 44 din 23 februarie 1945, p. 3; nr. 46 din 25 februarie, p. 1; II, nr. 43 din 22 februarie 1945, p. 1.

În condițiile intensificării luptei maselor populare, sub conducerea P.C.R., împotriva forțelor reacționare, împotriva șovinismului, a fost adoptat Statutul juridic al naționalităților din România (Statutul naționalităților) care proclama egalitatea civică și politică a tuturor cetățenilor în fața legii, indiferent de rasă, limbă, naționalitate sau religie.⁶⁹

După adoptarea Statutului, oamenii muncii din rindurile naționalităților conlocuitoare de pe teritoriul județului Mureș au luptat cu un elan și mai mare pentru instaurarea unui guvern democratic revoluționar. În cadrul unor mitinguri și manifestații au protestat împotriva guvernului reacționar Rădescu și împotriva masacrelor de la Malaxa, revendicând reforma agrară, pedepsirea criminalilor de război și a instigatorilor reacționari.⁷⁰ (Pl. CXIII).

„Vrem încheierea unei epoci triste (...). Nu vrem să fim asupritori, dar nici asupriți. Este sigur că nu se va reîntoarce dominația maghiară fascistă de acum patru ani, nici regimul șovinist român dinainte de 1940. Noi vrem să trăim într-o țară adevărat democratică, în care nici o naționalitate să nu fie supusă alteia, unde fiecare popor poate trăi pe baza drepturilor egale. (...)”, se arăta într-un manifest al U.P.M. din Tirgu Mureș.⁷¹

Toți oamenii muncii din județul Mureș, fără deosebire de naționalitate, au primit cu un entuziasm de nedescris instaurarea primului guvern democratic în istoria țării.⁷²

Legea reformei agrare, adoptată de guvernul democratic instaurat la 6 martie, n-a făcut decît să consfințească realitatea creată prin luptă revoluționară. Este semnificativă definiția ziarului tirgumureșean, „Înfrățirea”: „un act de dreptate istorică — este — legea reformei agrare”.⁷³

Unul dintre primele acte politice ale guvernului democratic a fost trimiterea unei telegrame guvernului sovietic în care se cerea reintegrarea administrativă a nordului Transilvaniei la România. În răspunsul său (9 martie 1945), guvernul sovietic se declară de acord: „consimte pentru instaurarea în Transilvania a administrației guvernului român”.⁷⁴ Ziarul „Szabad Szó”, arătînd însemnătatea reîncadrării nordului Transilvaniei în granițele statului român, scria: „(...) Drumul poporului român și maghiar s-a înlănțuit, și bătălia finală, dusă pentru fericirea comună, va găsi alături pe aceste două popoare, trecute prin multe suferințe”.⁷⁵

⁶⁹ Statutul juridic al naționalităților din România, București, 1945.

L. Bányai, *Pe făgașul tradițiilor irărești*, București, p. 269.

⁷⁰ „Szabad Szó”, II, nr. 44 din 23 februarie 1945, p. 1; nr. 45 din 24 februarie, p. 2; nr. 46 din 25 februarie 1945, p. 1; nr. 50 din 2 martie 1945, p. 1.

⁷¹ Arhiva Muzeului județean Mureș, nr. inv. 1289, nr. inv. 6278.

⁷² „Înfrățirea”, I, nr. 11 din 11 martie 1945, p. 1; nr. 12 din 12 martie 1945, p. 1.

⁷³ „Szabad Szó”, II, nr. 56 din 9 martie 1945, p. 4; nr. 57 din 10 martie 1945, p. 1.

⁷⁴ „Înfrățirea”, I, nr. 15 din 1 aprilie 1945, p. 1.

⁷⁵ A. Simion, *Dictatul de la Viena*, Cluj, 1972, pp. 280—282.

⁷⁶ „Szabad Szó”, II, nr. 59 din 15 martie 1945, p. 1; nr. 64 din 18 martie 1945, p. 1; nr. 71 din 26 martie 1945, p. 1.

Cu participarea delegațiilor din toate județele nordului Transilvaniei, (printre care și o delegație din județul Mureș) a fost sărbătorită la Cluj, într-un cadru festiv, la 12 martie 1945, reîntoarcerea definitivă a nordului Transilvaniei în corpul țării⁷⁶. La marea adunare populară Dr. Petru Groza a vorbit în numele guvernului român, declarînd:

„Noi nu mai vrem ca aceste două popoare: poporul român și poporul maghiar, pe care destinul veacurilor le-a așezat alături, să trăiască în veșnică dușmănie. (...) Noi vrem să ne întâlnim în pașnică conviețuire, vrem ca această țară, România democratică, România liberă, să fie patria tuturor cetățenilor, să fie patria acestor popoare conlocuitoare, să fie mama ocrotitoare pentru toți și toate. Dacă vom face așa, vom clădi o temelie a țării noastre românești pe care nimeni nu o va putea dărîma”.⁷⁷

Răsfoind ziarele din județul Mureș, apărute între anii 1944—1947 ne putem da seama că ele reflectă frumoasa colaborare, fără deosebire de naționalitate, în reconstruirea județului. Trebuia, să se reconstruiască orașele și satele ruinate; ele trebuiau transformate în localități vii, frumoase și îmbelșugate. În această muncă au participat toți locuitorii județului, bărbați și femei, tineri și vîrstnici. Multe apeluri care s-au păstrat cheamă la muncă obștească; multe fotografii ilustrează grăitor transformarea ruinelor în noi construcții. Cităm doar un titlu sugestiv, edificator dintr-o gazetă apărută în 1946: „Pe calea reconstrucției. Înfrățirea prin muncă”.⁷⁸ (Pl. CXIV).

Munca eroică de reconstrucție constituie un capitol strălucit al acestei perioade. La 12 ianuarie 1945 a intrat în gara Tîrgu Mureș primul tren C.F.R.⁷⁹

În ziua de 21 octombrie 1945 ziarul „Înfrățirea”, cu ocazia inaugurării Uzinei electrice subliniază că: „Orașul nostru sărbătorește o mare realizare. Orașul care a avut atîtea de îndurat în timpul retragerii hitleriste astăzi a îmbrăcat haină de sărbătoare”.⁸⁰

Dintr-o ediție specială intitulată „Serbare — Ünnepe” editată de comitetele partidelor democrate, cu ocazia inaugurării Uzinei electrice putem să cunoaștem munca eroică de reconstrucție a populației, un capitol eroic al acestei perioade. Această sărbătoare a fost o victorie a muncii, a locuitorilor orașului care au colectat pentru opera de reconstrucție suma de 160.000 lei. Cetățenii orașului, din proprie inițiativă, au lucrat cîte 10—14 ore pe zi, flămînzi, desculți, în ploaie și în frig.⁸¹ (Pl. CXIV, CXV).

⁷⁶ „Înfrățirea”, I, nr. 13 din 19 martie 1945, pp. 1—2. „Szabad Szó”, 12 martie 1945, (ediție specială) — Arhiva Muzeului județean Mureș, nr. inv. 7383; nr. 61 din 15 martie 1945; p. 1; nr. 62 din 16 martie 1945, p. 1.

⁷⁷ A. Simion, *op. cit.*, pp. 280, 281.

⁷⁸ „Înfrățirea”, I, nr. 13 din 19 martie 1945, pp. 1—2.

⁷⁹ „Înfrățirea”, II, nr. 17 din 28 aprilie 1946.

Arhiva Muzeului județean Mureș, nr. inv. 1213, 1270, 1293, 1294, 1299, 1439.

⁸⁰ „Înfrățirea”, I, nr. 3 din 21 ianuarie 1945, p. 3.

⁸¹ „Szabad Szó”, II, nr. 10 din 14 ianuarie 1945, p. 1.

⁸² „Înfrățirea”, I, nr. 40 din 25 octombrie 1945, p. 1.

„Făcînd o privire retrospectivă asupra muncii depuse, — citim în ediție specială — constatăm următoarele:

Abia de un an, orașul nostru era un cîmp de luptă. Încă explodau grenadele și obuzele, cînd lucrătorii orașului ieșind din adăposturile lor, surprinși au văzut ruinele făcute de armata bandiților fasciști. Ce-a fost preți în oraș au jefuit. (...) Partidul Comunist a fost primul, care desfăcîndu-și steagul, a început să dea viață orașului mort. Au răsunit primele cuvinte: Toate ruinele trebuiesc curățate — și ultimul atelier trebuie să își reînceapă munca.(...)

Mii și mii de mîini muncitorești au început munca. Ei au primit ajutorul cetățenilor și intelectualilor. N-au fost ateliere, n-au fost scule, n-au fost mașini, dar totuși eroii muncii ca prin minune au creat o viață nouă atît la căile ferate, cît și la fabrica de petrol, fabrica de zahăr, fabrica de mobilă și celelalte ateliere. Muncitorimea de la întreprinderile comunale au avut de întîmpinat amari și multe greutăți, simțind că și de ei depinde asigurarea cu lumină și apă a populației. Ne-am apucat de muncă. La început am avut nevoie de ajutorul tuturor locuitorilor din localitate. Ajutorul cel mai mare ni l-au dat lucrătorii dela căile ferate și fabrica de zahăr. Atunci încă nu se putea vorbi de reconstruirea noii uzini electrice, deoarece în primul rînd se punea problema reparării și punerii în funcție a unicului generator pentru a putea furniza lumină orașului. La această lucrare, cot la cot am muncit cu lucrătorii dela fabrica de zahăr.

Mulțumire deosebite trebuie să aducem muncitorilor dela fabrica de zahăr, care ascunzînd acest generator, l-au scăpat pentru a nu fi distrus de hordade fasciste. Acestora le putem mulțumi că pînă la reconstruirea noii uzini electrice am avut apă și lumină în oraș”.⁸²

În munca de reconstruire au luat parte cu entuziasm și membrii organizațiilor de tineret. Comitetul local al Uniunii Tineretului Comunist din Tîrgu Mureș a publicat la 25 martie 1945 un articol în ziarul „Cuvîntul Tineretului — Ifjúság Szava” cu titlul: „Datoriile tineretului”. În articol se spunea că tineretul a luptat eroic în Armata română pentru eliberarea patriei și pentru aducerea la putere a unui guvern democratic, care este guvernul dr. Petru Groza. „Pentru acest guvern care de la început a pășit hotărît pentru realizarea intereselor tuturor păturilor sociale indiferent de naționalitate, — se spunea mai departe în articolul amintit — religie sau origină etnică, dînd Ardealul Țării, pămînt țăranilor și libertate tineretului, vom lupta și mai departe.

(...) În sate și orașe, pe tractoare și alte mașini agricole, în cămine și școli, în fabrici și uzine tineretul va depune o muncă înzecită. (...) Prin munca noastră, luptînd să distrugem ultimele rămășițe ale fascismului hitleristo-legionar. Prin munca noastră luptînd, vom da totul pentru front, totul pentru victorie”. Un Apel al Organizației Tineretului Progresist din România — grupa județul Mureș, a subliniat că „Azi mai mult ca oricînd țara ruinată de fasciști are nevoie de muncă și

⁸¹ Arhiva Muzeului județean Mureș, nr. inv. 1143.

⁸² Arhiva Muzeului județean Mureș, nr. inv. 1143.

avîntul tineretului, pentru a reclădi Patria, tineretul trebuie să fie unit indiferent de naționalitate, sex sau stare socială. Unirea întregului tineret este o datorie patriotică!"⁸³

Ziarul „Scînteia” a publicat în anii 1945—1947 mai multe relatări privind reconstrucția economică a județului Mureș. În articolul „Prin munca voluntară mureșenii rezolvă problema apei. Cetățenii orașului Tîrgu Mureș refac instalațiile de aprovizionare cu apă” — corespondentul ziarului scria: „De cîteva zile tot orașul e în pregătire. Placarde mari cheamă cetățenii să participe la munca de refacere a aparatului de filtraaj de pe malul Mureșului. În retragerea lor furioasă bandele nemțești au aruncat în aer digul, cauzînd scăderea Mureșului. Din această cauză bazinele de filtraaj au rămas fără apă, neputînd alimenta orașul cu apă suficientă. (...) Exemplul strălucit al muncii voluntare pe care cetățenii orașului Tîrgu Mureș l-au dat în clipe de restriște pentru orașul lor, dovedește înalta lor conștiință patriotică”.⁸⁴ (Pl. CXVI/1).

Între 15 și 18 noiembrie 1945 a avut loc la Tîrgu Mureș ședința Comitetului Executiv al Uniunii Populare Maghiare. Participanții au declarat că: „Vom lupta în jurul Guvernului Groza pentru reclădirea țării, pentru ridicarea producției, contra criminalilor și profitorilor de război, contra speculanților, sabotorilor și șoviniștilor. Sîntem uniți muncitori și țărani, fie români fie unguri și sîntem hotărîți de a duce pînă în capăt lupta pentru realizarea democrației în ciuda tuturor greutăților și contra oricui vrea să ne împiedice”.⁸⁵

Tot în acest spirit s-a desfășurat Congresul tineretului Uniunii Populare Maghiare în anul 1946 la Tîrgu Mureș.

„Orașul Tîrgu Mureș a respirat atmosfera dinamismului tineresc. — citim în ziarul „Scînteia”. — Străzile orașului au fost pline de placarde iar în sala Palatului Culturii, frumos pavoazăată cu drapele și lozinci reprezentanții tineretului maghiar din România s-au adunat pentru prima oară liberi pentru a dezbate problemele lor vitale. (...) Toți vorbitorii au subliniat dorința nestrămutată a tineretului maghiar din România de a se integra pe deplin în viața și năzuințele poporului român democrat. Strîns legat de tineretul român, tineretul maghiar democrat s-a angajat la Tîrgu Mureș să stîrpească buruiana fascismului și șovinismului oriunde o va întîlni, „să trăiască în armonie, să muncească și să moară pe pămîntul pe care s-au născut”.⁸⁶

Oamenii muncii maghiari din județul Mureș au fost participanți activi la alegerile parlamentare din 1946. Multe documente, manifeste și articole de presă vorbesc despre organizarea luptei electorale, despre faptul că Uniunea Populară Maghiară și alte organizații democratice

⁸³ Arhiva Muzeului județean Mureș, nr. inv. 1302.

„Cuvîntul Tineretului — *Ifjúság Szava*” (ediție specială), Tîrgu Mureș, 25 martie 1945.

⁸⁴ „Scînteia”, seria III, XVI, nr. 606 din 22 august 1946, p. 3.

⁸⁵ „Înfrățirea”, I, nr. 44 din 22 noiembrie 1945, p. 1.

România în anii revoluției democrat-populare, București, 1971, pp. 189, 190.

⁸⁶ „Scînteia”, Seria III, XVI, nr. 622 din 11 septembrie 1946, p. 2.

ale naționalităților conlocuitoare au sprijinit din toate puterile Platforma-program a Blocului Național Democrat. Programul de acțiune al forțelor democratice, exprimat în Platforma-program B.N.D., prevedea ca principale obiective: refacerea și dezvoltarea democratică a țării, normalizarea vieții economice, asigurarea celor mai largi drepturi și libertăți cetățenești, consolidarea independenței și suveranității naționale.⁸⁷

Deschiderea oficială a campaniei electorale, la 2 iunie 1946, a găsit forțele democratice în plină activitate politică consacrată alegerilor.

În ziua de 23 iulie 1946 în sala mare a Palatului culturii din Tîrgu Mureș, sub îndrumarea P.C.R., a fost deschisă în mod festiv campania electorală din județul Mureș. Vorbitorii adunării Alexandru Moghioroș, Zeno Vancea, Soós József au vorbit despre condițiile alegerilor din trecut, despre principiile fundamentale ale politicii interne și externe ale P.C.R. și guvernului și despre hotărîrea nestrămutată a forțelor democratice de a cîștiga bătălia electorală⁸⁸

În lunile iulie și august 1946 au avut loc și alte adunări și mitinguri electorale în județul Mureș, ca în întreaga țară. Participanții și-au exprimat hotărîrea de a lupta în alegeri pentru victoria forțelor democratice și înfrîngerea reacțiunii.⁸⁹ Sub semnul frăției dintre popoare a fost sărbătorită și ziua de 23 August 1946.⁹⁰

În ziua de 20 octombrie 1946 B.P.D. a organizat un mare miting electoral, în cadrul căruia peste „80.000 români și unguri au aclamat pe dr. Petru Groza la Tîrgu Mureș. Zeci de mii de țărani și-au primit titlurile de proprietate. Mase uriașe de cetățeni s-au angajat să lupte pentru victoria B.P.D. în alegeri.”⁹¹

În cursul pregătirii mitingului s-au tipărit și s-au răspîndit manifeste privind realizările guvernului condus de dr. Petru Groza. Manifestul editat în limbile română și maghiară de Comitetul județean al B.P.D. a afirmat că „În situația extrem de grea de după război, agravată prin anii de secetă, la cîrma țării se afla un guvern al poporului — guvernul dr. Petru Groza, care a depus eforturi uriașe pentru vindecarea rănilor de război.(...). Au fost refăcute 202 poduri, 51 primării și 39 școli, 12 biserici, zeci de kilometri de căi ferate, spitale, dispensare, grădinițe pentru copii etc. În orașul Tîrgu Mureș și în județ au fost refăcute 3 uzine electrice și 8 fabrici distruse”.⁹² (Pl. CXVI/2, 3).

„Niciodată capitala județului Mureș n-a văzut adunată la un loc atîta lume formată din toate popoarele conlocuitoare și din toate categoriile sociale, cari să fie înfrățite în același gînd, să se bucure de

⁸⁷ Dr. Mihai Fătu, *Un vot decisiv (noiembrie '46)*, București, 1972, passim.

⁸⁸ „Ardealul Nou” (Tîrgu Mureș), I, nr. 11 din 27 iulie 1946, p. 4.

⁸⁹ *Ibidem*, nr. 13 din 3 august 1946, pp. 2—3; nr. 24 din 10 septembrie 1946, pp. 2—3.

„Szabad Szó”, III, nr. 165 din 24 iulie, p. 2—3.

⁹⁰ „Ardealul Nou”, I, nr. 20 din 27 august 1946, p. 1.

⁹¹ „Scînteia”, seria III, XVI, nr. 658 din 23 octombrie 1946, p. 3.

⁹² Arhiva Muzeului județean Mureș, nr. inv. 1442, nr. inv. 1439.

aceiași sărbătoare. (...). Români și unguri, armata și poporul s-au înfrățit în piața Tirgu Mureșului", — citim în presa locală.⁹³ (Pl. CXVII, CXVIII).

În cuvîntarea sa rostită la miting, dr. Petru Groza a accentuat din nou, cu multă convingere, necesitatea solidarității și frăției româno-maghiare:

„Eu am venit astăzi la Tirgu Mureș să vă împărtășesc hotărîrea guvernului pe care il prezidez și partidelor democratice care alcătuiesc acest front unic al democrației din țara noastră de a pune capăt odată pentru totdeauna acestui joc mișelesc de pînă acum, de a mai ațîța pe frați unii împotriva altora și de a-i duce apoi în război pentru interesele străine. În locul urei și al șovinismului agresiv, în locul acestor sentimente rele noi vrem să punem dragostea între toți fiii acestor două popoare, maghiari și români și pacea cu toate țările vecine”.⁹⁴

Ca rezultat al activității politice depuse de forțele democratice, îndrumate de P.C.R., în cadrul alegerilor parlamentare din 1946 nimeni nu și-a dat votul pentru „partidele istorice”; în consecință ele nu au obținut nici un mandat în județul Mureș.⁹⁵

Întreaga țară a cunoscut o adevărată explozie de bucurie față de victoria strălucită a democrației în alegerile din 1946. Oamenii muncii din Tirgu Mureș, fără deosebire de naționalitate, au salutat în cadrul unei adunări populare victoria în alegeri a forțelor democratice. Ute-ciștii, în cursul defilării, au înmormîntat alegoric reacțiunea.⁹⁶ (Pl. CXIX).

Astfel masele populare maghiare din România, și în cadrul acestora și muncitorii din județul Mureș, au devenit elemente vitale ale dezvoltării democratice a țării, făuritorii fericirii comune a oamenilor muncii de diferite naționalități în patria comună.⁹⁷

Proclamarea Republicii a constituit o nouă cotitură în istoria patriei, deschizînd o nouă etapă în istoria poporului român: începuturile înfăptuirii sarcinilor revoluției socialiste, care a consolidat frăția și egalitatea în drepturi a poporului român și a naționalităților conlocuitoare.⁹⁸

Studiînd filele istoriei ne-am putut convinge din nou, că oamenii muncii români, maghiari, germani și de alte naționalități din județ, atît în condiții favorabile, cît și în perioadele vitrege ale istoriei, au muncit împreună, cot la cot, au luptat împreună împotriva exploatării, împotriva asupririi naționale, pentru păstrarea integrității teritoriale a patriei, pentru suveranitatea țării.⁹⁹ Comuniștii, antifasciștii, români și

⁹³ „Ardealul Nou”, I, nr. 35 din 22 octombrie 1946, p. 1; nr. 37 din 26 octombrie, pp. 1, 4.

⁹⁴ „Szabad Szó”, III, nr. 240 din 21 octombrie 1946, p. 1.

⁹⁵ „Scînteia”, seria III, XVI, nr. 658 din 23 octombrie 1946, p. 3.

⁹⁶ Dr. Mihai Fătu, *op. cit.*, pp. 196—197.

⁹⁷ Arhiva Muzeului județean Mureș, nr. 1441, 1442, 3807.

⁹⁸ „Szabad Szó”, III, nr. 266, din 23 noiembrie 1946, p. 1—2.

L. Bányai: *Pe făgașul tradițiilor frățești*, București, 1971.

⁹⁹ Ioan Ceterchi, Ștefan Lache, Paraschiva Nichita, Gheorghe Surpat, Gheorghe Țuțui, 30 decembrie 1947. București, 1972, *passim*.

⁹⁹ Fuchs Simon, *Munkásmozgalom a Maros völgyében*, Bukarest, 1975; (*Mișcarea muncitorească în Valea Mureșului*, Editura Politică, București, 1975), *passim*.

maghiari, au luptat pentru eliberarea socială a întregului popor, pentru libertatea naționalităților conlocuitoare, pentru înfăptuirea unei Românie socialiste, care să asigure tuturor cetățenilor egalitate în drepturi.

Amintirea lui Köblös Elek, Andrei Dragoș Sas, Bernáth Andor, Szmuk Antal și a altor eroi, anonimi, din județul Mureș va trăi în eternitate. Unii și-au înscris numele cu viața, alții prin îndurarea torturilor inumane, prin acțiunile lor neînfricate, în cartea de istorie a țării, numele lor fiind element constitutiv al istoriei României. Istoria naționalităților conlocuitoare este inseparabilă de istoria poporului român. Și ele au participat activ la lupta pentru un viitor liber și fericit — iar astăzi participă la realizarea obiectivelor de perspectivă ale societății noastre socialiste multilateral dezvoltate. Ele sînt hotărîte să lucreze și în viitor, într-o înțelegere frățească, beneficiind de drepturi egale, la înfăptuirea hotărîrilor adoptate de cel de-al XII-lea Congres al P.C.R., în interesul înfloririi scumpei noastre patrii, Republica Socialistă România.

**DER GEMEINSAME KAMPF DER WERKTÄTIGEN
RUMANISCHER UND UNGARISCHER NATIONALITÄT
UNTER DER FUHRUNG DER KOMMUNISTEN,
GEGEN DIE AUSBEUTUNG UND UNTERDRÜCKUNG,
FÜR SOZIALE UND NATIONALE GERECHTIGKEIT,
DARGESTELLT IN DOKUMENTEN
DES KREISMUSEUMS MUREȘ (II)**

(*Zusammenfassung*)

Im Kampfe gegen den Faschismus und für die Demokratisierung des Landes, für eine freie und glückliche Zukunft nahmen alle Werktätigen aus dem Kreis Mureș aktiv teil.

Am Wiederaufbau des Kreises Mureș beteiligten sich alle Bewohner: Männer und Frauen, Alte und Jugendliche, Rumänen, Ungarn, Deutsche und andere Nationalitäten.

Alle begegneten der Einsetzung der ersten demokratischen Regierung unseres Landes mit Begeisterung. Auch waren die ungarischen Werktätigen des Kreises Mureș aktive Teilnehmer an den Parlamentswahlen aus dem Jahre 1946. Viele Dokumente, Manifeste und vorallem die Presse äussern sich über die Organisation des Wahlkampfes darüber, dass die M.N.Sz. und andere demokratische Organisationen der mitwohnenden Nationalitäten aus allen Kräften des Programm des National-Demokratischen Blocks unterstützten.

Dieses beweist, dass die Geschichte der mitwohnenden Nationalitäten nicht von der Geschichte des rumänischen Volkes trennen kann und dass die Ersteren aktiv an dem Kampfe für eine freie und glückliche Zukunft teilnahmen — dass sie heute am Aufbau der sozialistischen, vielseitig gestalteten Gesellschaft teilnehmen.

III

ETNOGRAFIE

DESPRE PLUTĂRITUL PRACTICAT ÎN ZONA GHEORGHENI

TARISZNYÁS MÁRTON

În viața economică a zonei Gheorgheni un loc important îl ocupa în trecut plutăritul, care s-a desfășurat pe râurile Mureș și Bistricioara. Ocupația a fost una dintre cele mai importante izvoare de câștig ale populației, mai ales în zona Gheorgheni, care avea o climă aspră și un teren destul de neproductiv. Plutăritul a influențat în mod accentuat dezvoltarea celorlalte ramuri ale economiei forestiere (jogăritul, șindri-lăritul etc.). Practicarea ocupației a favorizat adâncirea legăturilor dintre locuitorii diferitelor zone ale țării, fără deosebire de naționalitate. E valabilă și la plutărit afirmația că: „Comerțul, e bine să o spunem, este nu numai un schimb de produse, dar în același timp și un schimb de cunoștințe, un fel de a uni între ele diferite națiuni.”¹

Cele spuse ne obligă la studierea detaliată a plutăritului. În acest domeniu au fost publicate o serie de lucrări științifice și o suită de articole.² De aceea în studiul de față ne vom strădui să prezentăm unele date nepublicate pînă în prezent sau greu accesibile. O bună parte a datelor înșirate aici provin din comunicările orale ale informatorilor bătrîni ascultați între anii: 1942—1978.

Plutăritul practicat pe Mureș are un trecut multiseclar, însă cel practicat în defileul superior al Mureșului este atestat în documente destul de tîrziu, la începutul primei jumătăți a secolului al XVII-lea (1632 la Aluniș³, județul Mureș și 1638 la Gheorgheni⁴, județul Harghita). Acest lucru nu exclude însă practicarea mai veche a acestei îndelet-niciri.

¹ Nicolae Iorga, *Istoricul comerțului cu Orientul*, București, 1937, p. 5.

² László Kővári, *Székelyhonról*, (Despre Secuime) Cluj, 1842; passim; Balázs Orbán, *Székelyföld leírása* (Descrierea Secuimii), Pest, 1868, II, pp. 110—114, Lombosy, *Az erdélyi tutajászat ismertetése* (Prezentarea plutăritului din Transilvania), în *Hetilap*, 1847; János Czeglédý, *Tutajozás a Maroson a múlt században* (Plutăritul practicat pe Mureș în secolul trecut) în *Ethnographia*, Budapesta, 1968, nr. 2, 3, 4 passim; Márton Tarisznyás, *A gyergyói tutajozás múltjából* (Din trecutul plutăritului din Gheorgheni), în *Vörös Zászló*, ianuarie 1964; Tarisznyás Márton, *Adalékok a gyergyói kereskedelem XVII—XIX. századi történetéhez* (Contribuțiuni la istoricul comerțului din Gheorgheni, secolul XVII—XIX), în *Harghita*, Miercurea Ciuc, 13, 20, 27 martie 1974.

³ Attila Palkó, *Tutajozás a Maroson* (Plutăritul de pe Mureș) în *Korunk Évkönyv* 1979, Cluj-Napoca, 1978, pp. 202—212.

⁴ Károly Veszely, *Erdélyi egyháztörténelmi adatok* (Contribuțiuni la istoricul bisericii din Transilvania), Cluj, 1860, I. p. 144.

În lista de prețuri eliberată în anul 1627 de Dieta Transilvaniei un loc principal îl ocupă cheresteaua din Gheorgheni: „Una sută de buc. de scînduri se vînd la Gheorgheni cu patru florini, la Reghin cu patru și jumătate de florini, la Tîrgu Mureș cu cinci florini”.⁵ Luînd în considerare condițiile de odinioară, de transport, putem presupune, că și cheresteaua a fost livrată la locul de destinație prin plutărit. Această afirmație este documentată și prin notițele lui Ferenczy György (din Gheorgheni) care arată că „deoarece turnul bisericii a catolicilor din Alba Iulia s-a prăbușit, toate materialele lemnoase au fost trimise (de Ferenczy n.a.), prin apă”. Prin termenul „trimitere, (prin apă)” se înțelege indiscutabil plutăritul.

Articolul 19 al Dietei din anul 1714 stabilește că fiecare morar, cu prilejul trecerii plutei prin iazuri, poate încasa o poltură.⁷ Despre importanța plutăritului din Gheorgheni este relevantă dispoziția scaunului Gheorgheni, prin care îl însărcinează pe deputatul Gáborfy István, ca să solicite anularea taxelor plătite de plutași cu ocazia trecerii prin iazurile morilor amenajate pe riul Mureș, spunînd, că „scaunul Gheorgheni este o regiune săracă, nefertilă din cauza frigurilor, nu se produce o secară bună, noi nu facem comerț nici cu vin, nici cu grâu, în apropiere nu este nici un oraș. Numai plutăritul este singurul izvor de cîștig pentru acoperirea impozitului împăratului și pentru hrana noastră, dar din cauza taxelor enorm de mari, pe care sîmțim siliți de a plăti domnilor (moșierilor n.a.), orașelor și morarilor aflați pe traseul plutei, sîmțim nenorociți, că ne necăjesc cu taxe, care anterior n-au existat. Se percep taxe și în unele locuri, unde inundațiile au distrus de mult iazul morii, sau nu a existat nici un iaz. Cerem, ca taxarea să se facă în așa fel, cum a stabilit Guberniul transilvănean mai înainte și anume după o plută cite o poltură, deoarece aceasta nu servește nicidecum în sprijinul săracului plutaș și n-ar fi permisă interzicerea apei libere”.⁸ În continuare solicită anularea completă a taxelor plătite după plute.

Din documentul citat reiese că, plutăritul a jucat un rol foarte important în viața zonei Gheorgheni, mai ales din cauza lipsei de industrie și a situației înapoiate a agriculturii. Pe de altă parte, pădurile întinse de pe ambele versante ale Carpaților, precum și posibilitățile de transport oferite de riurile Mureș și Bistricioara, au creat condiții prielnice pentru practicarea plutăritului. Plutăritul a influențat în mod favorabil dezvoltarea altor ramuri ale silviculturii, creînd posibilitatea transportării diferitelor produse silvice în zone mai îndepărtate; de exemplu, în anul 1778 Király János din Ciumani a pornit șase plute încărcate cu araci pentru viță de vie.

După mărturia documentelor existente, comuna Ciumani în secolul al XVIII-lea era una dintre centrele importante ale plutăritului din zona

⁵ *Monumenta Comitalia Transilvaniae*, Budapesta, 1898, VIII, p. 403.

⁶ Veszely, *op. cit.*, p. 144.

⁷ B. Orbán, *op. cit.*, II, p. 118.

⁸ Szádeczy Lajos, K., *Székely Oklevéltár* (Colecția documentelor referitoare la Secuime), Budapesta, 1897, VII, pp. 412—414.

Gheorgheni. În anul 1799 Széki Teleki József⁹ a notat, despre locuitorii comunei Ciumani, că se ocupă cu dulgheritul și cu plutăritul, iar din contravaloarea plutei achiziționează secară, pe care o folosesc pentru fiertul rachiului.

Importanța plutăritului este subliniată și în raportul lui Aranka György,¹⁰ precum și în conscripțiile urbariale din anii 1773 și 1785. Cea din urmă arată că în comuna Suseni fiecare gospodar face anual câte 3—4 plute, fiecare compusă din 12 grinzi. Plutele se încarcă cu scinduri tăiate la ferăstraiele de pe ape, sau cu șipci cioplite. Chiar și acela care nu are lemne pentru confecționarea plutei și joagă pentru tăierea scindurilor plutărește săptămînal pe plutele altora, cîștigînd bani frumoși. Conscripția din Ciumani amintește plutăritul ca cel mai important izvor de cîștig. Cei din Ditrău de asemenea făceau anual câte 3—4 plute construite din câte 12 bucăți de birne cu o lungime de 8—9 stînjani. Plutele se încărcau cu câte 100 de bucăți de șipci cioplite, sau tăiate la joagă. Cine avea joagă încărcă plutele cu câte 200 bucăți de scinduri. Unii se angajau ca mînuitori de plute și se deplasau pînă la Alba Iulia, sau chiar pînă la Arad. La Chileni, un gospodar, căruia îi plăcea munca, putea face anual 3—4 plute montate din câte 12 bucăți de bușteni cu o lungime de 8 stînjani ungurești¹¹ și încărcate, de obicei, cu câte 100 bucăți de scinduri. Prețul acestora era de 17—19 florini.

În cazul gospodarilor din Lăzarea o modalitate sigură de cîștig era plutăritul, de asemenea la cei din Joseni, unde, valoarea unei plute transportate pînă la Tîrgu Mureș sau la Reghin era declarată la 30 de florini. Dintre locuitorii satului Valea-Strîmbă mulți s-au angajat mînuitori de plute (argat=béres). Cei din Voșlobeni reclamă că moșierul, pînă la începutul aratului, îi scutește de unele servicii, în schimb sînt obligați de a duce plutele moșierului pe contul lor propriu pînă la Tîrgu Mureș sau și mai departe. Cu prețul de vînzare al plutei, cei de la Voșlobeni, puteau să-și răscumpere toate servituțiile anuale.

Plutăritul este amintit și printre servituțiile cele mai importante ale iobagilor români și maghiari din Toplița, unde „bogăția adevărată a locului este pădurea”.¹² Omul așezat aici a obținut locul necesar gospodăriei prin defrișarea pădurilor. Adevăratul venit al satului era doborîrea braziilor și plutăritul chiar pînă la Arad. Servituțiile iobăgești sînt răsplătite prin plute. Informatorii localnici mărturisesc că „prin satul nostru trece apa Mureșului, pe care circulăm cu plutele. Plutele le transportăm ori pentru noi, ori pentru alții, primind bani pentru ele. Fără apa Mureșului n-am putea trăi.”

⁹ Széki Teleki József, *Uti jegyzékek 1799-ből* (Notițe de călătorie), publicat de Péter P. Domokos, Cluj, 1937.

¹⁰ *Az Erdélyi Magyar Nyelv-művelő Társaság iratai* (Documentele Societății pentru cultivarea limbii maghiare din Transilvania), publicat de Jancsó Elemér, București, 1959, p. 12; *Conscripția moșiilor Lăzăr*, 1773, Arhivele Statului, Cluj-Napoca, Colecția de conscripții, fasc. 10. nr. 1/1773; *Ibidem*, *Conscripțiile din anul 1785*.

¹¹ Un stînje = 190 cm.

¹² David Prodan, *Toplița la anul 1785*, Cluj, 1947, p. 9 și Emeric Vagner, *Ciuc, Toplița și Defileul Mureșului*, manuscris, lucrare la Inst. de geografie al Universității din Cluj, 1926—1927, pp. 283—342.

Între veniturile moșierilor din Toplița plutăritul figurează pe primul loc. Toți iobagii baronului Bornemissza transportau anual pînă la Petelea cite o plută, compusă din cite 12 bușteni uscați, plute încărcate cu pari. Plutele lui Teleki József, încărcate cu cite 12 bușteni și cu cite 100 de șipci plecau pînă la Reghin. O plută a lui Bálint József se deplasa pînă la Peniș încărcată cu 40 de șipci sau scînduri. Iobagii lui Korda György aduceau o plută pînă la Ieciu (Brincovenesti), încărcată cu 100 bucăți de scînduri și 400 bucăți de pari. Pluta lui Kemény Simon cu 100 bucăți de scînduri a fost transportată tot pînă la Brincovenesti. Alți șase jeleri împreună aduceau a plută încărcată cu 100 bucăți de șipci pînă la Ieciu, băgînd și 2—3 grinzi în încărcătură. Iobagii lui Toldalagi Ferenc încărcau pluta cu 100 bucăți de pari și 12 bucăți de căpriori. Iobagii lui Mara Lőrinc, pe lîngă celelalte servituți iobăgești, constituiau cite o plută încărcată cu 100 de șipci și 12 bucăți de grinzi. Cei opt iobagi o transportau pînă la Sîntana de Mureș. Iobagii lui Kemény Farkas aduceau pînă la Ieciu o plută încărcată cu 100 de bucăți de pari. Iobagii lui Bánffy József aduceau o plută încărcată cu 100 de șipci, 500 de pari și 12 bucăți de grinzi. Cei doi iobagi ai Colegiului reformat din Tîrgu Mureș aduceau, împreună, o plută pînă la Tîrgu Mureș. Iobagii lui Bethlen Iuliana îi aduceau pe o plută 100 bucăți de șipci.

După mărturia conscripției din anul 1820, plutăritul ocupa un loc important în economia Gheorghenilor, ca și în deceniile anterioare. Către mijlocul secolului al XIX-lea îndeletnicirea a luat un avînt mare, paralel cu apariția societăților de plutărit, care au desfășurat o activitate întinsă și organizată. În prima jumătate a secolului firma „Vermes et Co” a monopolizat comerțul cu plute, în privința prețurilor nimeni neputînd-o concura. În jurul anului 1850 contele Lázár Mór și omul de finanțe Biedermann din Viena au pus mîna pe plutărit, însă întreprinderea lor, datorită relei administrații, a ajuns la faliment.¹³

În anul 1877 s-a organizat „Societatea pentru dezvoltarea plutăritului de pe Mureș”¹⁴, care a sistematizat și a curățat albia Mureșului. În urma acestor măsuri plutăritul a devenit mai rentabil și a crescut securitatea lui. Întreprinderile au transportat plutele pînă la Arad, Lipova, Zam, sau chiar pînă la Seghedin. În aceste puncte funcționau recepționerii lor, care au preluat și valorificat plutele împreună cu materialele transportate de ele. Prelucrarea materialelor transportate prin plutărit s-a efectuat la Arad, Seghedin și Makó.

În cursul secolului al XIX-lea prețul plutei era supus unei continue fluctuații. În anul 1867 o plută încărcată cu 100 bucăți de scînduri la Gheorgheni a costat 45—60 florini, iar în Cîmpia Tisei a fost valorificată la prețul de 100—110 florini.¹⁵

Pe lîngă societatea amintită s-au mai menținut și antreprizele personale ale gospodăriilor, în cadrul cărora toate lucrările legate de plutărit erau executate de gospodarii respectivi. Aceste plute, în raport cu

¹³ B. Orbán, *op. cit.*, II, pp. 110—140.

¹⁴ *Idem*, II, p. 118.

¹⁵ Mózes Vitos, *Csikmegyei Füzetek* (Caiete din jud. Ciuc), Miercurea Ciuc 1895—1901, *passim*.

situația de conjunctură locală au fost valorificate în diferite localități de pe malurile Mureșului. Între anii 1897—1902 Csiky Ambrus din Ciurmani a adus plutele pînă la Radna (jud. Arad), iar Borsos András, în aceeași perioadă, a ajuns cu pluta pînă la Belgrad.

Concomitent cu plutăritul de pe Mureș, un plutărit înfloritor a existat și pe Bistricioara. Primele atestări referitoare la acesta provin din documentele moldovenești din secolul al XV-lea.¹⁶ Dezvoltarea plutăritului din defileul de sus al Bistricioarei (zona Tulgheș) o putem urmări de la începutul secolul al XIX-lea.

În dezvoltarea comunei Tulgheș, de exemplu, un rol important l-a jucat și plutăritul practicat de comercianții de diferite naționalități (români, maghiari, nemți, turci, greci, evrei, armeni etc.). Plutele pornite din Tulgheș au fost duse pe Bistricioara și Siret pînă la Galați, unde erau vîndute constructorilor de corăbii. O importanță deosebită avea și materialul transportat cu plutele (scînduri de diferite feluri, lemne cio-plite, ape minerale etc.).

Lemnul începînd de la doborîre, a făcut un drum lung pînă la montarea plutei. El a fost cumpărat din diferite păduri ale comunităților și ale particularilor. Buștenii exploatați din pădurile depresiunii Giurgeului au fost transportați spre malurile Mureșului, iar cei doborîți în zona Tulgheșului, Borsecului, Bilborului și Biczului au fost cărați pe malurile Bistricioarei. Lemnul unor sectoare de hotar aflate în apropierea celor două rîuri era folosit aproape în întregime pentru montarea plutei.

Acele păduri, care erau compuse numai din brazi apti pentru montarea plutei erau defrișate complet, iar acolo unde materialul era numai parțial apt pentru acest scop, erau doborîți numai brazii corespunzători. Pentru plute erau potriviți buștenii lungi, cu o grosime de cca. 70—80 cm. Brazii erau doborîți în timpul verii, fiind și decojiți; dar vîrfurile și încă două crengi erau lăsate, ca să se usuce mai repede. Descrierea detaliată a procesului de exploatare ar depăși limitele prezentului articol. Către sfîrșitul lunii septembrie buștenii erau apropiați și aduși în vâi, unde se adunau în grupuri de 10—12 bucăți, și erau semnați cu stîlpi, ca în timpul zăpezilor să poată fi găsiți cu ușurință.¹⁷

Transportul pînă la locurile de montare se executa în diferite feluri, cel mai des cu sânni trase de boi sau de cai. Pe o sanie se încărcau 1—2 bușteni. În locurile greu accesibile se foloseau scocuri sau canale uscate. Acestea se montau din birne rotunde, așezate în formă de covată. Scocul era stropit seara ca să devină mai alunecos. În acest fel bușteanul cobora cu o viteză sporită, din cauza propriei sale greutate, căzînd la o distanță mai mare față de capătul de jos al scocului.

În unele locuri, în timpul verii, s-a întrebuintat și canalul umed, prin care lemnele pluteau liber la o anumită distanță. În zonele Topliței,

¹⁶ Ion Vlăduțiu, *Etnografia Văii Bistriței*, Piatra Neamț, 1974; cf. Dimitrie Canțemir, *Descrierea Moldovei*, passim.

¹⁷ B. Orbán, *op. cit.*, și Vilmos Hankó, *Székelyföld* (Secuimea), Budapesta, 1897, passim.

pe pîriurile cu mare cădere, dar cu un debit redus de apă, se construiau diguri. Bu tenii, după deschiderea barajelor, erau transporta i la distan e de mai mul i kilometri.  n timpul inundațiilor Mure ului, la Suseni, bu tenii pluteau liber c te unul până la Ciumani, unde se monta pluta. Lucrările legate de exploatarea lemnului  i a transportului p n  la locurile de montare a plutelor s-au executat de populația comunelor în raza cărora se afla pădurea respectivă.

Locurile destinate pentru montarea plutelor se aflau l ng  riurile respective. Lucrările erau executate ori de către lucrătorii întreprinderilor ori de către gospodarii respectivi. Locul de montare era arendat de la comunele respective sau de la particulari pentru sume însemnate, deoarece în urma lansării pe apă a plutelor, terenul era expus degradărilor.

Metodele montării plutelor au fost descrise în diferite lucrări.¹⁸ Mărimea plutelor era variată. La Ciumani 6—8, la Remetea 8—10 bușteni erau monta i într-o plută. Plutele montate în zona Gheorgheni au purtat denumirea de „plută de sfert” (ferty  tutaj). La Reghin, Tirgu Mureș sau la Morești erau împreunate chiar  i c te patru sferturi pentru a fi transportate în aval pe Mure . La Bistricioara erau cunoscute mai multe variante de plute, potrivit mărimii, sau destina iei,¹⁹  i anume:

— Plută de scinduri, sau de „dulap”; „Ca caval” (cu o lungime de 3 st njeni  i cu o grosime de 12  oli — un  ol=12 cm); „Trinchet” sau catarg: „Catargelul” de 12 st njeni; Catargi cu o lungime de 22 st njeni.

Plutele de pe Bistricioara, pe l ng  produsele lemnoase mai transportau  i ape minerale, împachetate în lăzi confec ionate la Borsec.

¹⁸ Vezi notele 2  i 3.

¹⁹ B. Orbán, *op. cit.*, loc. cit.;  i Vl du iu, *op. cit.*

Datele informatorilor:

- Berec János, inginer silvic, Gheorgheni, 1885—1979.
 Berecz Márton, cizmar, Gheorgheni, 1867—1943.
 Blaga Zaharie,  nv   tor, Voșlobeni, 1897—1966.
 Brassai János, plugar, Remetei, 1892—
 Ferenczy Ferenc, plugar, Lăzarea, 1887—1970.
 F l p Albert, plugar, Tulgheș, 1893—
 Gáspár Balázs, dulgher, Lăzarea, 1910—
 Gy rfy János, dulgher, Gheorgheni, 1899—
 K ry Balázs, fierar, Gheorgheni, 1892—1972.
 K menes József, plugar, Gheorgheni, 1903—
 Madaras András, muncitor, Gheorgheni, 1922—
 Mezei Tamás, cioplitor de lemn, Ditrău, 1887—1964.
 Micu Ioan, morar, Voșlobeni, 1911.
 Mih lyde kn  Dr tos M ria, casnică, Gheorgheni, 1856—1954.
 Oláh Tamás, funcționar, Lăzarea, 1907—
 Pop Toader, plugar, Voșlobeni, 1893—1972.
 Puskás, Darna József, plugar, Ditrău, 1867—1966.
 Réthi József, plugar, Gheorgheni, 1867—1965.
 Sándor Elek, plugar, Gheorgheni, 1874—1950.
 Tarisznyás Gergely, măcelar, Gheorgheni, 1884—1955.
 Veress Mihály, plugar, Gheorgheni, 1886—

Perioada transportării plutelor s-a încadrat între sfârșitul lunii martie pînă în iunie sau chiar septembrie-octombrie. Pe Bistricioara cu sprijinul digurilor s-a asigurat lansarea plutelor în tot cursul verii. Digurile de acest gen se aflau la Corbu și la Tulgheș-Pintic. Angajarea cirmuito-rilor plutelor (argat=béres) se făcea înaintea sosirii primăverii. Cei din Ciurmani își cirmuiau plutele lor pînă la locurile de destinație. Societățile i-au recrutat pe cirmuitori din localitățile zonei Gheorgheni și ale defileului superior al Mureșului (Joseni, Remetea, Lăzarea, Subcetate, Ditrău, Sărmaș, Toplița, Răstolița, Deda, Aluniș, Suseni, Reghin etc.). Acest personal minuia plutele pînă la Reghin, Tirgu Mureș sau Morești. Un alt schimb le ducea pînă la Alba Iulia, iar al treilea pînă la locul de destinație definitivă. Minuitorii plutelor din Bistricioara s-au recrutat din zona Tulgheșului și din județul Neamț.

Pentru fiecare plută au fost angajate două persoane. Prima, în marea majoritate a cazurilor, era bărbat; a doua era un băiat mai tânăr sau o femeie. Erau cazuri mai rare cînd amîndoi plutașii erau femei. Dintre femeile de la Ciurmani o putem aminti pe Bartis Anna, care a umblat cu plute de mai multe ori. Remunerația primului, plutaș era de 10 florini, al celui de al doilea de 2—3 florini.

Cu ocazia lansării plutelor delegații societăților au plătit plutașilor jumătatea salariului, după care a avut loc pornirea plutelor. Lansarea pe apă s-a realizat de 10—12 oameni cu sprijinul „carurilor” de ridicat și a bilelor rulante așezate sub plute. Călătoria plutașilor a fost întreruptă numai în timpul furtunilor sau a inundațiilor neașteptate, cu ocazia accidentelor și, de obicei, pentru timpul meselor. Pe vreme senină, călătoreau și noaptea. Dintre cele două persoane, una era de serviciu, alta se odihnea. La traversarea porțiunilor mai periculoase amîndouă erau de serviciu. Sectorul cel mai periculos era porțiunea Mureșului aflată între Toplița și Sălard, albia riului fiind plină cu stînci, cu bancuri de nisip și cu cascade mai mici.

Dintre iazuri cel mai periculos era cel de la Reghin. În locurile asemănătoare, curentul putea să întoarcă pluta chiar în direcția opusă sau s-o așeze transversal. Singurul mijloc de salvare al plutașilor, în asemenea cazuri, a fost săritul în apă. Cazurile asemănătoare au cerut multe victime. Se amintesc cazuri cînd logodnicul și logodnica au pierit împreună. Transportarea plutelor era cu atît mai periculoasă cu cît circulația plutelor era mai intensă, căci se bara drumul celor veniți din urmă. Plutele adunate au periclitat viața plutașilor și au provocat pagube însemnate. Pe timpul desfacerii grămezilor a fost oprită întreaga circulație. Desfacerea grămezilor era o operațiune specială la care s-au priceput numai unele persoane. Operația a durat cîteodată 8—10 zile.

Transportul plutelor, inclusiv și întoarcerea de la locul de predare dura 10—12 zile, exceptînd cazul accidentelor sau situațiile în care vicisitudinile vremii au prelungit acest interval. Unii plutași au repetat drumul de mai multe ori în decursul unui sezon. Așa, de pildă, Brassai János (născut la Remetea, în anul 1892), împreună cu tatăl său, într-o primăvară, cînd timpul a fost favorabil a făcut chiar 12 drumuri. După predarea, respectiv primirea, plutelor la locurile de destinație, plutașii

ridicînd restul de plată, au pornit către casă. În general veneau pe jos. Traseul lor era Tirgu Mureș—Praid—Joseni, sau Reghin—Gurghiu—Remetea. Cei care au venit de la Reghin au dormit de obicei la Ibănești.

Drumul către casă avea și el pericolele lui. Au cărat pe spate frînghii, sfredele, joagăre. În multe cazuri erau atacați de hoți. De aceea plutașii circulau în grupuri de cîte 10—15 persoane. După tradiția locuitorilor din Ciumani, crucile de pe platoul Bucin păstrează amintirea plutașilor omorîți de tîlhari.

Venitul obținut în urma plutăritului era izvorul principal de cîștig al mai multor familii. În multe cazuri fetele au obținut zestrea lor din banii primiți pentru transportul plutei.

După 1910 plutăritul își pierde vechea importanță, însă unele aspecte ale lui se păstrează și pe mai departe.

În cazuri sporadice au fost lansate plute și în deceniile următoare. În anul 1926 doi locuitori din Remetea, care și-au mutat domiciliul lor la Periș, materialul lemnos al caselor demontate l-au legat în plute, însă la Aluniș, Mureșul aflîndu-se în inundație, pluta lor s-a răsturnat, iar ei au fost salvați de către locuitorii acestei comune. În anii 1946—49 mulți locuitori din Remetea și-au mutat domiciliul lor în satele din jurul Dumbrăvioarei și Gorneștiului. Materialul caselor de lemn demontate și legate în plute a fost transportat pe apa Mureșului.

În jurul Ditrăului, Sărmașului și a comunelor învecinate plutele erau folosite și de pescari, care în timpul nopții le-au așezat transversal pe apa Mureșului și la lumina făcliilor cu ajutorul vîrșelor, legate de plute au pescuit cantități însemnate de pește.

Pînă în jurul anilor 1930 plutele au fost folosite și pe Lacul Roșu, unde au servit la croazieră, fiind apoi înlocuite cu luntri.

Din cele relatate mai sus reiese, că plutăritul, împreună cu cărăușia și cu tîrgoveția, au jucat un rol foarte important în trecutul Gheorgheșilor și a zonelor învecinate. Era un factor important al dezvoltării economice și în același timp un mijloc al adîncirii frăției dintre oamenii muncii de diferite naționalități.

Importanța plutăritului în trecut ne obligă la studierea cît mai detaliată a acestei îndeletniciri. În vederea realizării acestui deziderat considerăm necesară culegerea tuturor bunurilor materiale și spirituale referitoare la diferitele aspecte ale plutăritului (obiecte de valoare muzeistică, arhivistică sau date, inclusiv tradițiile orale). Atenția noastră trebuie să cuprindă obiceiurile, superstițiile, legate de plutărit, precum și toate celelalte aspecte, de exemplu, alimentația plutașilor ș.a. În această acțiune ne pot da un sprijin însemnat toți acei care se interesează de această problemă. Culegerea și prezentarea monografică a materialelor va îmbogăți cu un mozaic colorat istoria și etnografia județelor situate pe malurile Mureșului și Siretului.

VON DER FLÖSSEREI IN DEM GEBIET GHEORGHENI

(Zusammenfassung)

In dem wirtschaftlichen Leben der Vergangenheit des Gebiets Gheorgheni belegt die Flösserei auf den Flüssen Marosch und Bistricioara einen bedeutenden Platz.

Die Flösserei war eine der wichtigsten Quellen des Einkommens und beeinflusste die Entwicklung der andere Zweige der Forstwirtschaft, gleichzeitig unterstützte und vertiefte sie die Bindungen der Einwohner der verschiedenen Zonen des Landes.

Die Flösserei an der Marosch hat eine jahrhundertalte Vergangenheit. Die erste Dokumenten kommen aus dem XVII. Jahrhundert (1632 — Aluniș; 1638 Gheorgheni).

Die Flößer wurden aus den Gemeinden des Gebiets Gheorgheni und aus anderen Ortschaften des Maroschtals rekrutiert.

Um das Jahr 1840 herum, brachen aus dem Gebiet Gheorgheni jährlich cca. 6 000—8 000 Flösse auf, mit Dachschildeln, Brettern, Bauholz u.a., beladen. Die Flösse wurden in dem Gebiet von Arad (Arad, Lipova, Zam) veräussert und verwertet.

Die Flösserei erblühte auf der Bistricioara in der zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts.

Die Flösse brachen von Tulgheș auf (jährlich cca. 6 000—8 000) und wurden mit Holzmaterial und Mineralwasser beladen dass sie auf dem Siret und der Donau bis zum Schwarzen Meer transportierten.

Der Verfall der Flösserei hat sich im ersten Viertel unseres Jahrhunderts zugetragen.

OBICEIURI ALE VIEȚII DE FAMILIE DIN CÎMPIA TRANSILVANIEI (OBICEIURI, CREDINȚE ȘI SUPERSTIȚII LA NAȘTERE)

VASILE POP

Din mulțimea obiceiurilor populare o importanță deosebită prezintă pentru poporul român obiceiurile vieții de familie legate de momentele de bază ale vieții: nașterea, căsătoria și moartea. De aceste momente „sînt legate o mulțime de credințe, superstiții, dar mai ales obiceiuri pe care dacă le vom cunoaște, vom cunoaște ce crede sau a crezut în trecut, ce gîndește și mai ales cum a trăit și trăiește poporul nostru”.¹

Nașterea ca moment hotărîtor în viața individului, care semnifică trecerea de la lumea necunoscută la cea cunoscută, de la întuneric la lumină, a fost însoțită din cele îndepărtate vremuri de obiceiuri și practici rituale care s-au transmis din generație în generație, s-au îmbogățit odată cu trecerea vremii iar o bună parte dintre ele au suferit schimbări sau adaptări în conținut. Aceste obiceiuri și practici rituale „conțin elemente de credință arhaice, practici magice și rituri de apărare sau de consacrare în situația nouă”.²

În cele ce urmează vom încerca să descriem obiceiurile, credințele și superstițiile legate de momentul nașterii, așa după cum le-am întîlnit în satele cercetate în partea de est a Cîmpiei Transilvaniei. Descrierea lor o facem pe baza informațiilor furnizate de către locuitorii acestor sate.³ Menționăm că, o bună parte dintre obiceiuri sau practici rituale au dispărut sau sînt pe cale de dispariție. Cu toate acestea le-am consemnat din motive de documentare etnografică și istorică.

Folcloristul A. Gorovei, într-o lucrare a sa,⁴ atrăgea atenția asupra faptului că indiferent dacă unele dintre superstițiile legate de naștere se vor putea explica sau nu, ele trebuie studiate deoarece „fac parte din viața intimă a neamului nostru și e bine să le cunoaștem căci numai prin cunoașterea lor ne putem explica unele acte care ar părea că nu au nici o noimă”. În același timp, am zice noi, unele dintre obiceiuri constituie adevărate documente etnografice care pot vorbi de la sine

¹ Artur Gorovei, *Datinile noastre la naștere*, București, 1909, p. 4.

² Mihai Pop, Pavel, Ruxăndoiu, *Folclor literar românesc*, Ed. didactică și pedagogică, București, 1968, p. 181.

³ Tămaș Ana n. 1898; Guț Victoria, Ignat Maria n. 1923, Band; Coman Anica n. 1912; Suciu Susana, Valea Rece; David Lucreția n. 1913 Drăculea; Crăciunean Raveca n. 1914, Iernut; Todea Raveca n. 1900; Pop Grigore, Petea; Văidean Grigore n. 1910; Codarcea Rozalia n. 1909 Oroiu, jud. Mureș.

⁴ Artur Gorovei, *op. cit.*, p. 15.

despre unitatea culturală a poporului nostru, despre continuitatea elementului românesc pe aceste meleaguri.

Așa după cum ne-au declarat informatorii noștri, venirea pe lume a copilului era așteptată în trecut cu nerăbdare și multă, multă bucurie. În acest sens sînt semnificative cuvintele: „Mulțimea copiilor, bucuria românului”. O casă fără copii era considerată o casă pustie, lipsită de bucurii. Acest lucru îl exprimă foarte plastic poporul nostru prin cuvintele: „Degeaba... N... are avere multă dacă n-are și copii căci fără copii nu e nici o bucurie în casă”.

În trecut tinerii înurăței făceau tot ceea ce le sta în putință numai și numai să aibă copii, cit mai mulți. Crăciuneanu Raveca din Iernut ne-a povestit cîte a făcut ea pentru a avea copii. Ascultînd de mama ei, a plătit acatiste și liturghii, a ținut post, a făcut vizite la mănăstiri. La îndemnul femeilor mai bătrîne a fiert flori de trandafir roșu și alb, zeama a amestecat-o cu miere de albine și a băut din ea 10 zile la rînd. Văzînd că nici așa nu „rămîne grea”, a fiert flori de romanită și de alte flori mirositoare în care s-a scăldat de 9 ori. Nu de puține ori se intervenea la vrăjitoare sau descîntătoare, socotite fiind ca niște ființe care erau în stare să învingă puterea duhurilor rele prin practicile la care recurgeau sau prin descîntecul pe care-l rosteau. În unele regiuni ale țării la descîntat se mergea într-o zi de luni, înainte de răsăritul soarelui. Femeia care descînta, ținea în mîini un pahar de vinars, vin sau chiar borș proaspăt peste care sufla. Conținutul paharului era dat femeii căreia i s-a rostit descîntecul care la rîndul ei trebuia să bea conținutul paharului de 3 ori pe nemîncate.⁵

După primele semne ale sarcinii, tinerii căsătoriți împreună cu părinții și rudele apropiate se bucurau, uneori se organiza chiar și o petrecere în familie. Începînd din acest moment, viața femeii însărcinate, viitorul fătului, erau puse în legătură cu alte și alte credințe și superstiții. În primul rînd părinții viitorului om fiind curioși să afle dacă copilul va fi băiat sau fată recurgeau la diferite practici arhaice. Pentru a primi răspuns la această întrebare, mama copilului după ce isprăvea de țesut, trimitea pe cineva de-al casei sau mergea chiar ea și încălécînd pe fusteii războiului de țesut, traversa curtea cu ochii închiși pînă la poartă. Acolo deschidea ochii. Dacă persoana pe care o vedea prima dată era de sex bărbătesc, copilul se credea a fi băiat. Dacă, dimpotrivă, prima zărită era de sex feminin, femeia urma să nască o fetiță (Todea Raveca — Petea; Codarcea Rozalia — Oroiu).

De perioada sarcinii erau și sînt legate o serie de alte obiceiuri, credințe și superstiții, toate avînd menirea de a-l apăra pe viitorul om împotriva acțiunilor răufăcătoare ale unor duhuri rele. În această perioadă femeii însărcinate i se impun o serie de interdicții. Ea nu are voie să descalțe pe cineva sau să scoată apă din fîntînă și să dea cuiva din apa scoasă căci, se crede, că nu va putea naște. În satul Valea Rece dimpotrivă femeia însărcinată trebuia să dea apă oricui pentru ca să poate naște ușor (Coman Anica — Valea Rece). Viitoarea mamă n-avea

⁵ Artur Gorovei, *op. cit.*, pp. 11—13.

voie să se uite la mort deoarece dacă se uita copilul urma să fie bolnăvicios, galben la față sau chiar orb, surd, mut etc., după cum a fost mortul cînt a trăit (Crăciunean Raveca — Iernut). Femeia însărcinată nu avea voie să admire florile, să se-mpodobească cu ele, să culeagă surcele iar cînd vedea foc să se mire, căci copilul va fi cu pete roșii sau alte semne pe corp. De asemenea nu era voie ca să pună în șurță porumb boabe sau fasole pentru ca copilul să nu fie cu pistrui pe față. Femeia care dădea cu piciorul într-un cîine, urma să nască un copil rău din fire, cînos și păros pe corp (Inf. David Lucreția — Drăculea). Mai demult femeile însărcinate nu mîncau prune împerecheate ca să nu nască gemeni, nu foloseau fructe crude pentru a nu pierde copilul (Tămaș Ana, Ignat Maria — Band). În general femeile însărcinate erau respectate în mod deosebit. Nimeni nu și-ar fi permis să treacă prin fața lor. Erau lăsate să treacă ele mai întîii. Acest obicei este moștenit probabil de la strămoșii noștri romani.⁶

În vremurile mai îndepărtate se obișnuia ca în cameră, lîngă patul viitoarei mame, să se așeze diferite obiecte de uz gospodăresc ca de exemplu: o furcă de tors, un topor, un hîrleț sau sapă pentru ca cel ce urma să se nască: „De va fi fecior / Să tragă la topor / De va fi fătuță / Să tragă la furcă” (Inf. Pop Grigore — Petea).

În cazul cînd femeia nu putea naște ușor, se lua peteaua de cununie a mamei și se-nfășura de trei ori peste mijlocul femeii, în credința că astfel i se va ușura nașterea (Crăciuneanu Raveca — Iernut). În alte părți, în astfel de cazuri, moașa lovea de trei ori în ușă cu piciorul sau bărbatul împlînta două topoare cruciș în stîlpul casei.⁷ În timpul nașterii soțul n-avea voie să intre în camera în care avea loc nașterea. El aștepta cu nerăbdare într-o altă încăpere.

Venirea pe lume a copilului a constituit întotdeauna un prilej de bucurie dar în același timp și de îngrijorare față de sănătatea și viitorul lui. Moașa, părinții, rudele și viitoarea nașă încercau să facă totul pentru a influența înspre bine soarta noului născut, deși poporul crede că destinul unui om nu se poate schimba și că soarta omului va fi aceea care e scrisă în „cartea sorții”. În acest scop, începînd din momentul nașterii, moașa despre care se știe că cunoaște bine intențiile duhurilor rele precum și remediile prin care se puteau înlătura urmările nefaste ale acestor duhuri, rostea diferite urări sau descîntece, unele cu caracter preventiv iar altele cu caracter curativ.⁸ După naștere ea lua un ciucălău (știulete) de porumb și lovindu-l ușor pe copil peste corp zicea: „Așa să fii tu de văzut și de plăcut ca acest ciucălău” și apoi ridicîndu-l în brațe deasupra capului, făcea următoarea urare: „Fătul ce l-am ridicat / Crească mare și frumos / Și să fie sănătos / Sănătos și învățat / De tăt satul lăudat”. În cazul fetelor se rostea o formulă puțin deosebită: „Această copilă / Ce o-am ridicat / Fie sănătoasă și frumoasă / Fie bo-

⁶ Apud Apostol, D. Culea, *Datini și muncă*, Ed. Casa Școalelor, București.

⁷ Artur Gorovei, *op. cit.*, p. 20.

⁸ S. Fl. Marian, *Nașterea la români*, București, 1892, p. 42.

⁹ Mihai Pop, *Poezia obiceiurilor*, în *Istoria literaturii române*, Ed. Acad. R.P.R., București, 1964, p. 36.

gată și-nvățată / Femeie de treabă / Și luată-n seamă" (Inf. Todea Raveca — Petea). Urma îmbăierea și înfășarea. După ce copilul era înfășat, mama lui lega într-un colț al fașei trei căței de usturoi zicînd: „Atunci să se deoache copilul meu cînd se va deoache acest usturoi". Este semnificativ faptul că în alte regiuni ale țării noastre în colțul fașei se înnoadă 3 boabe de grîu de vară și 3 de toamnă, 3 boabe de piper, 3 bucăți de sare etc., tot cu scopul ca să nu se deoache copilul.¹⁰

Primirea tatălui copilului se face imediat după ce copilul a fost îmbăiat și apoi înfășat. Primirea lui se face de către moașă care-i oferă la sosire rachiul îndulcit cu miere de albine. Imediat ce a intrat, moașa îi ia pălăria sau căciula și-i zice: „Asta-i a băiatului". În alte localități aceste obiecte sînt atîrnate într-un cui la capul lehuzei de unde nu se poate lua pînă ce tatăl n-o răscumpără. Răscumpărarea constă în bani, băutură sau un alt cadou. În cazul în care noul născut e fată, în cuiul de deasupra capului lehuzei se atîrnă a năframă sau o batistă. Aceste obiecte destăinuie tatălui dacă noul născut e băiat sau fată. Tatăl se duce la copilul înfășat, care a fost pus pe o pernă, îl sărută și-l predă mamei. Acest moment este semnificativ pentru poporul nostru căci și strămoșii noștri, romanii, procedau asemănător. Ei însă așezau copilul în mijlocul casei, pe pămînt de unde numai tatăl avea dreptul să-l ridice. În caz că-l ridica era semn că-l recunoaște pe copilul său, că îi dăruie viață. În caz contrar nu-l ridica. Ba în cazuri excepționale, cînd copilul era monstru, tatăl avea dreptul să-l omoare chiar.¹¹

Credința în ursitoare, bune și rele, de care ar depinde după concepția superstițioasă a poporului nostru destinul fiecărui om în parte, încrederea în capacitatea oamenilor de a le îmbuna pe cele rele, a generat o serie de alte practici și obiceiuri. Printre aceste obiceiuri amintim pe acela „atît de naiv al ospătării în primele nopți a acestor ființe nevăzute și al invocării lor în cîntece".¹²

Ursitoarele erau așteptate cu nerăbdare și multă grijă. Se credea că ele vin a treia zi după naștere și intră noaptea în camera lehuzei, fără a fi văzute sau simțite de cineva. Sînt localități în care se crede că ursitoarele vin în prima săptămînă după naștere și anume în nopțile fără soț: a treia, a cincea, a șaptea.¹³ După credința localnicilor sînt 11 ursitoare, o parte bune iar o altă parte rele. Se credea că în noaptea ursitoarelor toți ai casei trebuiau să fie veseli ca să influențeze înspre bine ursitoarele rele pentru ca și acestea să ursească numai de bine. În cameră se-ntindea o masă mare, încărcată cu tot felul de bunătăți și băuturi. Ursitoarele veneau, se ospătau și petreceau și, apoi, urseau destinul noului născut. În această noapte se hotăra dacă copilul nou născut va fi sănătos sau bolnav, sărac sau bogat, frumos sau urît, cuminte sau prost, dacă se va căsători sau ba și cu cine anume, dacă va muri de moarte

¹⁰ Artur Gorovei, *op. cit.*, p. 30.

¹¹ Artur Gorovei, *op. cit.*, p. 34.

¹² Mihai Pop, D. Pop, Valeriu Ciobanu, *Obiceiurile în legătură cu momentele mai importante din viața omului*, în *Istoria literaturii române*, Ed. Acad. R.P.R., București, 1964, p. 36.

¹³ Artur Gorovei, *op. cit.*, p. 38.

bună sau nu. Considerăm că această credință în ursitoare nu s-a transmis de la strămoșii noștri romani, la care ursitoarele se numeau Parce. Și ei credeau că aceste ființe torc firul vieții.¹⁴ În această privință sînt mai semnificative unele practici din alte părți ale țării. În aceste regiuni se crede că cea mai bătrînă dintre ursitoare ține la briu o furcă de tors, mijlocia denumită Soarta, toarce firul vieții din caier, răsucește firul pe fus, iar cea mai mică — Moartea, ține în mină o foarfecă cu limbile deschise printre care trece firul tors. Aceasta din urmă decide cînd să taie firul tors, care de fapt simbolizează firul vieții fiecărui om.¹⁵

Dar în această noapte a ursitoarelor mai demult veneau și se culcau în camera lehuzei și fetele mari, rude apropiate sau prietene bune care au rămas nemăritate. Ele se culcau pe un Țol de lînă așternut pe jos, cu capul spre pragul ușii, sperînd că vor visa pe viitorul lor soț. Dacă vreuna dintre aceste fete nu visa nimic se presupunea că n-are soț și că nu se va mai mărita.

După o credință mai veche a poporului nostru, credință care se mai menține și în zilele noastre, femeia care a născut de curînd nu este curată. Din această cauză în primele 6 săptămîni după naștere ea n-are voie să iasă din curte, pe drum sau pe cîmp, deoarece se crede că în această perioadă pămîntul arde în urma ei, iarba și plantele se usucă. Apoi se stîrnesc vînturi rele care dacă o apucă pe lehuză o chinuie rău, se îmbolnăvește atît ea cît și copilul de diferite boli care pot provoca chiar și moartea. Vîntoasa este considerată foarte periculoasă deoarece pe copil îl va lovi guta (va paraliza; inf. Crăciunean Raveca — Iernut). În acest răstimp nu e voie să scoată apă din fîntînă pentru că apa va face viermi; dacă va trece peste un izvor sau un pîriu apele lor vor seca iar dacă va merge la turmă sau numai va trece pe dinaintea oilor laptele va seca și oile vor rămîne sterpe. Întîlnirea cu o altă femeie care are copil mic ar provoca moartea celor doi copii. Din această pricină lehuza se ferește din calea altor femei. Obiceiuri asemănătoare se întîlnesc și la aromânii din Macedonia și la vlahii din Moravia. Macedonencele, spre pildă, nu ies din casă după asfințitul soarelui timp de 40 de zile, iar cele din Moravia nu trec peste pragul ușii.¹⁶ Timp de 6 săptămîni mamele nu dorm niciodată cu spatele spre copil din frică să nu amuțească.

Dacă ies din casă, copilul nu este lăsat niciodată singur, dar mai ales fără apărare căci, se crede, că umblă duhuri rele care caută să schimbe copiii cu un monstru și apoi ar putea să-l apuce „ceasul rău” (amețeala). Pentru ca noul născut să fie apărat, la ieșirea ei din casă mama lasă lîngă copil, în alte sate pe picioarele lui, un obiect din fier, de cele mai multe ori o foarfecă, un cuțit etc. La ieșire mama descîntă zicînd de trei ori aceste cuvinte: „Atunci să fii atacat / De duhul necurat / Cînd va fi atacat / Foarfeca ce o-am lăsat”. Se pare că și credința în puterea de apărare magică a fierului, poporul nostru a moștenit-o de la strămoșii noștri. Este îndeobște cunoscut că romanii pro-

¹⁴ Apud A. Gorovei, *op. cit.*, p. 42.

¹⁵ Apostol D. Culea, *op. cit.*, p. 178.

¹⁶ Artur Gorovei, *op. cit.*, p. 35.

cedau asemănător. La ieșirea din casă mama copilului descria cu un obiect de fier un cerc în jurul noului născut sau bătea în pragul ușii niște cuie de fier scoase de la mausolee.¹⁷ Sînt localități în care lingă copil, pe lingă obiectele amintite, se mai lasă și o mătură. În aceste cazuri descîntecul se adresează măturii care în concepția locuitorilor din zona respectivă ar avea puteri de apărare. Tot în această zonă se obișnuiește ca atunci cînd cei de-ai casei pleacă undeva, razămă de ușa casei o mătură cu coada în jos, acest lucru însemnînd că nu-i nimeni acasă.

Așa după cum se obișnuiește, în această perioadă de timp, femeile din sat, prietenele lehuzei, vin și-i aduc de mîncare. Ele însă trebuie să respecte cu strictețe o serie de reguli „moștenite din bătrîni”. La sosire nu au voie să se așeze pe patul lehuzei, nu dau mîna cu ea pentru ca să nu ducă laptele mamei. Dacă vreuna mai tînără ar greși și s-ar așeza pe pat, ea este imediat sculată de către mamă și invitată să se așeze pe un scaun (Înf. Codarcea Rozalia — Oroiu). Femeile nu au voie să atingă copilul ca să nu se spurce. În același scop femeile care nu sînt „curate” (care sînt în ciclu) sînt obligate la intrare să-l prindă pe copil de nas sau de un deget, de la picior sau de la mînă (Tămaș Ana și Ignat Maria — Band). În comuna Band, la plecare, femeile lasă cîte un semn copilului, o bucată dintr-o țesătură, un fir de ață, o scamă sau un alt obiect mai mic, crezînd că astfel copilul va avea somn, iar mama lapte mult.

După scurgerea celor 40 de zile de la naștere lehuzei i se face molitvă pentru a scăpa de păcatele care apasă asupra ei. Astfel femeia devine iarăși curată și poate ieși în lume, așa cum o făcea și înainte de naștere. Imediat după ce i s-a făcut molitva femeia merge la fîntînă și după ce aruncă în ea pîine și sare pentru ca apa să fie bună și hrănitore scoate pentru prima dată după naștere apă. Atît în trecut cît și în zilele noastre prima vizită se face la nașa de botez. Nașa cunoaște data vizitei și se pregătește în mod deosebit pentru vizită. Mama vine cu copilul mic. Imediat ce intră în curte, nașa le iese înainte cu o găleată plină cu apă proaspătă și vîrsînd-o în fața lor zice: „Fină, calcă prin apă ca să ai lapte”. Mama urmează sfatul nașei fiind ferm convinsă că urarea nașei se va împlini.

Urmează o perioadă de timp în care se fac intense pregătiri în vederea botezării copilului. Alegerea numelui se face ținîndu-se cont de anumite obiceiuri specifice fiecărei localități sau zone. Astfel, în unele sate mama copilului merge la nașă și se interesează ce nume dorește să-i pună copilului. În aceste sate propunerea nașei este hotărîtoare. În alte localități din zona de cîmpie a județului Mureș, alegerea numelui se făcea în trecut după numele sfîntului din calendar sau al sărbătorii care se prăznuia în ziua de naștere a copilului. În aceste localități alături de numele Vasile, Petru, Nicolae, Ioan etc. întîlnim și nume ca: Romana, Rozalia, Florica, Cristina. Mai nou se obișnuiește ca să se dea copilului numele bunicilor, al părinților, al unchilor. Cei

¹⁷ Apud. A. Gorovei, *op. cit.*, p. 36.

mai vîrstnici dintre informatorii cu care am discutat ne-au relatat că în vremurile mai îndepărtate, mai ales în secolul al XIX-lea, în timpul Imperiului austro-ungar, cînd se ştie că se ducea o politică de deznationalizare a populației majoritare românești din Transilvania, populația românească de aici atribuia copiilor nume care nu se puteau traduce sau maghiariza ca de exemplu: Codrea sau Codrean, Vălean, Victoria, sau altele cu semnificații istorice: Traian, Decebal, Liviu, Cezar, Mircea, Bogdan etc.

După alegerea numelui urmează pregătirile pentru botez. În satele cercetate de noi se obișnuiește ca nașii să cumpere una sau mai multe lumînări și o cană care va fi dăruită pentru toată viața finului. Lumînarea se împodobește cu petele (panglici) colorate și cu busuioc și se aprinde cu ocazia botezului. Conform tradiției locale această lumînare se păstrează pînă la cununie. Se crede că apără copilul de orice boală iar casa și semănăturile împotriva forțelor dezlănțuite ale naturii: furtuna, trăsnetul și grindina sau piatra. Această lumînare se aprinde de cîte ori este cazul, astfel că trăsnetul nu va lovi casa iar norii de gheață se vor împrăștia, ferind recolta de distrugere.

În ziua botezului, nașii, tatăl copilului, rudele și moașa merg la biserică pentru a asista la ceremonialul botezului. În trecut femeia n-avea voie să intre în biserică și nici să asiste la botez după cum nici astăzi nu i se permite să participe la botez dacă nu și-a făcut molitva. Ea aștepta acasă reîntoarcerea copilului și a celor care participau la botez. Mai demult cînd se mergea la biserică dacă cineva o întreba pe nașă ce duce în brațe, ea răspundea prompt: „Duc un păgîn”. La reîntoarcere dacă era întrebată ce aduce, tot nașa răspundea: „Am dus un păgîn și aduc un creștin”. Dacă vreo femeie curioasă dorea să vadă chipul copilului, se apropia, îi dezvelea fața și suflînd ușor asupra copilului zicea: „Nașă, unde l-ai închinat / Și l-ai botezat / Acolo să trăiască / Și să crească” (Inf. Văidean Grigore — Oroiu).

Cînd convoiul se apropia de casa noului născut, mama lui ieșea în pragul casei în mîină avînd o tavă pe care erau așezate pîine, ceapă, sare și o sticlă de vin sau vinars. Tava era întinsă nașei care trebuia să guste din toate cîte puțin, apoi preda copilul mamei. În satele Cuci și Sălcud se obișnuia ca nașa să zică: „Poftim fină, copilul ți l-am luat păgîn, ți-l dau înapoi creștin”. În satul Petea cu această ocazie se obișnuia să se facă această urare: „Poftim, cumătră, pruncul acesta drag / Pe care l-am botezat / Și-n lege l-am băgat. / Ți-l dăruim duminică / Cu pîine și cu sare / Să-l crești mare și frumos / Și să fie sănătos” (Inf. Pop Grigore — Petea). În satul Oroiu în schimb copilul era dus în casă și așezat în mijlocul casei pe o masă mai înaltă și împodobită. Nașa rostea de trei ori cuvintele: „Am dus un păgîn, am adus un creștin” și apoi așeza copilul pe masă. Locuitorul Văidean Grigore ne-a explicat că rostul acestui ceremonial ar fi ca noul născut să fie la vedere iar în viitor să fie „binevăzut de toată lumea”, „om mare între oameni”. După îndeplinirea acestor formalități urma o masă de la care nu lipsea tradiționala ceapă pentru ca mama să aibă lapte din

beșug. La această masă în vremurile mai îndepărtate luau parte numai nașii, moașa și părinții copilului.

În ziua următoare sau chiar după câteva zile de la botez urma îmbăierea copilului de către nașă, obicei cărui în alte regiuni ale țării i se zice „scalda cumetriei”. Nașa, împreună cu invitatele ei, cu prietenele și rudele finei participau la scăldatul copilului. Scăldatul copilului se făcea cu respectarea ceremonialului moștenit din „bătrâni”. Așa după cum se va vedea, acest ceremonial de îmbăiere constituia un moment foarte important care-și are originea, se pare, într-o străveche practică de purificare, în acest caz apa avînd rolul de purificare.

În timp ce invitatele și rudele o felicitau pe mamă, îi urau multă sănătate, un viitor fericit copilului și predau darurile aduse pentru copil, nașa pregătea covățica sau albiuța de îmbăiere, pune în ea apă caldă. În privința apei de îmbăiere existau de asemenea anumite reguli care trebuiau respectate. Nu se admitea, spre pildă, să se aducă apă dintr-un pîriu sau baltă deoarece se credea că pîriul duce la vale „multe păcate” care-i puteau provoca mult rău copilului. Apa trebuia să fie scoasă din fîntînă dar numai după răsăritul sau înainte de apusul soarelui. În această apă nașa vărsa puțină aghiazmă adusă de la botez și arunca mătăuzul de busuioc cu care a fost botezat copilul. Această practică avea scopul de a-l feri pe noul născut de acțiunea malefică a duhurilor rele (Inf, Văidean Grigore — Oroiu). În unele sate cu această ocazie se aprindea lumina de la botez, nașa aplecîndu-se asupra apei, picură ceară topită în apă. Se zice că procedînd așa, nașa „închină apa” adică „o curăță”. Tot cu această ocazie se mai aruncă în apă, în mod simbolic, și alte obiecte cu care ocazie se fac diferite urări noului născut. Aruncînd cîțiva bani de argint nașa îi urează copilului să fie bogat. Se mai aruncă diferite flori roșii: trandafiri, busuioc, bujor pentru ca copilul să fie sănătos și roșu la față, piine și orez pentru a avea beșug în casă, miere de albine și zahăr pentru a fi bun la suflet și dulce cu toată lumea, un ou pentru a fi întreg la minte ca oul, fulgi de găină pentru a fi ușor la muncă, ușor la fugă. În unele localități după îndeplinirea acestor practici, nașa ia crișma, adică pînza albă în care a fost așezat și învelit copilul imediat după ce a fost scos din apa de botez și care a stat pe el pînă a doua zi, o așează în covățică și luînd copilul în brațe îl pune pe crișmă, îl învelește și spălîndu-l îi face diferite urări:

Să crești mare, sănătos
Să fii harnic și frumos

*

Să fii harnic foc
Și să ai noroc.

*

Să fii dulce și bogat
Cum nu-s mulți aici în sat.

Copilul era apoi scos din scăldătoare și nașa îl îmbrăca în hainele aduse în dar de ea. Se ducea apoi în fața unei icoane ținându-l într-o mînă pe copil iar îl alta lumînarea aprinsă și sărutîndu-l pe copil pe gură sau pe frunte, se-ntorcea consecutiv spre cele patru puncte cardinale, începînd cu răsăritul și-i făcea diferite urări printre care și aceea de a nu-i mirosi gura. Urma predarea copilului. Nașa apropiindu-se de fină îi întindea fiul zicîndu-i:

Noi vă dorim ca să trăiască
Să trăiască și să crească
Și să fie sănătos
Bogat, harnic și frumos
Cu fetele drăgostos.
Dar să fie lucrător
De părinți ascultător.

(Inf. Suciș Susana — Valea Rece)

După îndeplinirea acestor formalități nașa lua în mînă o lumînare aprinsă, se ducea cu ea în camera în care locuiește mama și copilul, afuma partea de sus a uștiorului și, apoi, lipea lumînarea în mijlocul crucii pentru a se stinge. Scotea apoi crișma din apa în care a fost scăldat copilul, o storcea bine și mergînd înaintea oglinzii o întindea în jurul ei rostind aceste cuvinte: „Să fii, finule, așa de frumos încît toată lumea să se oglindească la tine”.

După scaldă cumetriei urma o petrecere cu care ocazie participanții se așezau mai întîi la „masa cumetriei”, încărcată cu mîncăruri și băuturi alese, mîncau și beau și, apoi, petreceau cu cîntece și joc. Cu această ocazie, ca și la nuntă, atenția era îndreptată spre naș și nașă la adresa cărora se chiuia cu înțelesuri: „Dragu mi-i cîmpu cu flori / Și nănașu uneori. / Dragu mi-i cîmpu cu iarbă / Și nănașu cîte-odată”.

Odată cu terminarea petrecerii prilejuite de „scaldă cumetriei” ciclul complexului ceremonial de la naștere se încheia. Obiceiurile, credințele, superstițiile, riturile și practicile rituale pe care le-am descris, prezintă o mare importanță nu numai etnografică ci și istorică pentru poporul nostru. Ele conțin elemente de credințe arhaice, practici rituale, rituri de anticipație, de trecere, rituri de previziune și de integrare, rituri de apărare și de consacrare, elemente magice (exemplu, credința în ursitoare), elemente ceremoniale de urare, cu adînci semnificații, la baza lor stînd credințe și practici rituale romane.

Prezența acestor credințe, obiceiuri și practici rituale în toate regiunile istorice ale țării noastre, vorbesc despre originea și unitatea culturală a poporului român.

HABITUDES, CROYANCES ET SUPERSTITIONS À LA NAISSANCE

(Résumé)

Dans le présent ouvrage, l'auteur présente les anciennes habitudes, croyances et superstitions, attachées aux moments fondamentaux de la naissance. Dans la conception traditionnelle du peuple roumain, la naissance marque le passage de l'individu d'un état à l'autre de la vie et c'est pourquoi, depuis des siècles, ce moment de la vie est accompagné par de nombreuses d'habitudes. Celles-ci se sont perpétuées avec des changements succesifs de fonction, ainsi qu'avec une accentuation ininterrompue du côté spectaculaire jusqu'à nos jours. Leur persistance le long des siècles est explicable par la force importante exercée sur la collectivité.

Les habitudes présentées possèdent une signification particulière, puisqu'elles comprennent des éléments de croyances archaïques, des usages rituels, des rites d'anticipations et de passage, de prévision et d'intégration, des implications magiques et des éléments cérémoniaux de félicitations, étant accompagnés aussi par des poésies magiques de protection et de félicitation. En même temps, ces habitudes présentent une signification particulière non seulement ethnographique mais aussi bien historique, étant donné qu'elles se basent parfois sur des croyances et des pratiques rituelles héritées des romains. La présence et la diffusion des ces éléments dans toutes les régions historiques du pays, prouvent l'origine et surtout l'unité culturelle des roumains de partout.

De nos jours, grâce à la pénétration de la science et de la culture dans la vie rurale, quelques unes des pratiques magiques tendent à disparaître, comme une conséquence de l'élévation du niveau culturel des hommes.

SĂRBĂTOAREA BOULUI SAU BOUL FERECAT

TRAIAN GHERMAN

Între obiceiurile agrare ale românilor din Transilvania găsim obiceiul pe care îl putem numi *Sărbătoarea Boului*, *Boul ferecat* sau, considerînd timpul cînd se desfășoară ceremonialul, *Bou' Rusaliilor*. Obiceiul se practică în cele mai multe sate la Rusalii sau la Sinziene, și mai rar la Ispas.

Prezentat în cîteva cuvinte, obiceiul este următorul: în dimineța sărbătorii respective, feciorii împodobesc un bou — în unele sate doi boi, sau cai, — cu scoarțe țesute, de care sînt cusute năfrâmi, mărgel, clopoței, cu cingători și cu verdeață în coarne. Cu boul astfel împănat, feciorii cutreieră satul, însoțiți de un alai numeros, se opresc pe la porțile gazdelor, care apoi, cu vase pline cu apă, udă boul împodobit și pe însoțitori. După ce au cutreierat satul, se întorc la stăpînul boului, care îi „omenește” cu mîncări și băutură.

În literatura etnografică românească găsim acest obicei amintit abia de cîteva ori: de Ioan Popa din Comana Inferioară („Țara Oltului”) și de Ion Pop-Reteganul în anul 1898, apoi este relevat de Ion Mușlea în studiul despre șcheii din Cergău publicat în „Dacoromania” V (1927—28), prezentîndu-l ca „un obicei interesant al scheilor, cu numirea proprie *Boul Ferecat*”.

Obiceiul îi era cunoscut din copilărie și academicianului Ion Bianu, originar din Făget, de lângă Blaj (1870). O altă mențiune despre acest obicei mai aflăm de la inv. Paul Oltean din Hașeg, ca răspuns la chestionarul lingvistic al lui Bogdan Petriceicu Hasdeu (1 martie 1885).

Considerînd că în literatura noastră de specialitate avem după cît cunoaștem noi, atît de puțin material informativ asupra acestui obicei, credem că nu este inutil să reproducem ce s-a scris asupra acestui subiect și, în continuare, să prezentăm descrierile și informațiile inedite pe care le avem noi.

Nu cunoaștem obiceiul decît dintr-un număr mic de sate: 20. Și chiar din acest număr restrîns de localități, din unele avem o descriere sumară, în linii generale, sau numai o mențiune. Cu toate acestea, încercăm să prezentăm aceste informații într-un cadru comun, crezînd că vom putea servi prin ele un punct de plecare și de îndemn pentru o cercetare mai minuțioasă, temeinică, din partea etnografilor și folcloriștilor noștri.

Descrierea obiceiului în literatura etnografică

Cea mai veche informație o avem în manuscrisul învățătorului Paul Oltean, răspuns¹ la chestionarul lui B. P. Hasdeu² în care, referindu-se la acest obicei, practicat în ziua de *Rusalii*, scrie:

„În *Hațeg* prind un bou frumos, al celui mai bogat din sat, îl încarcă cu flori și cu năfrâmi, apoi îl aduc cu muzică pînă în curtea stăpînului. Acesta trebuie să-i ospăteze cu băutură pentru onoarea ce i-au făcut.”

În anul 1898, Ioan Popa din Comana inferioară (Țara Oltului), scrie în „*Gazeta Transilvaniei*”³ sub titlul *Împodobirea vitelor, obicei poporal*, următoarele:

„Aflindu-mă în ziua de *Rosalii* în comuna *Șona* de lîngă *Făgăraș*, am văzut un obicei pînă atunci mie necunoscut. Anume, în săptămîna dinainte de *Rosalii* feciorii își aleg dintre ei un primar și doi jurați. Aceștia trei merg simbătă seara pe la oameni și le cer vitele spre a le împodobi, cer cai sau boi, dar mai cu seamă de la frunțașii satului. Dacă li se promit, se duc seara feciorii și iau vitele din ciurdă și le mină noaptea de *Rosalii* în cîmp, unde este iarba de coasă, adecă în opritură, și mănincă toată noaptea. Apoi dimineața, în ziua de *Rosalii*, le bagă într-o curte în capul satului și acolo încep a le împodobi. La împodobire le ajută feciorilor unele rude și fete, dar mai ales drăguțele lor. Caii îi împodobesc astfel, că le fac o cunună mare rotundă și li-o pun în jurul gîtului; apoi împodobesc friul, încît numai ochii i se mai văd calului.

Boii îi împodobesc așa, că fac cunună mare în patru cornuri, din lați de brad; pe ea împletesc flori de tot felul. Cununa (scheletul patrulei din lațuri de brad) este la o parte mai îngustă, la alta (opusă) mai largă (mai lungă); partea îngustă se așează și se leagă de jug, fiind boii prinși în jug, astfel ca să stea drept în sus; cununa este înaltă dela jug în sus de un metru și mai bine. De cunună agață în cornuri și în mijloc cîte-un steag, cari stau mai sus ca cununa, cam cu un metru, mai acățînd și clopote multe.

Astfel cu vitele împodobite, după ce es oamenii dela biserică, feciorii merg dela un cap al satului pînă la celalalt, înainte merg cu caii, tot cîte doi alătura, avînd în mînă steaguri; apoi vin cei cu boii, stînd un fecior în mijlocul boilor, iar doi de cîte-o parte a boilor.

După ce au ajuns în capul satului, se întorc și duc vitele la proprietarii lor, așa împodobite, iar aceștia pun la masă pe feciorii cari le-au împodobit vitele și-i ospătează bine, iar după masă le mai cinstesc cîte-o litră de beutură de fiecare vită.

Acesta e obiceiul pe care l-am văzut în *Șona*.”

Obiceiul mai dăinuia și în 1933.

¹ 1 martie 1885.

² B. P. Hasdeu, *Răspunsuri la chestionarul lingvistic*, 1884, vol. XII, p. 112.

³ *Gazeta Transilvaniei*, 1898, nr. 130, p. 7.

Tot în anul 1898 scrie regretatul Ion Pop-Reteganul în „Revista Ilustrată”⁴ următoarele:

„În pruncia mea (subl. n.s.)” auziam vorbind pe tata... cum în noaptea de Rusalii furau boii lui Lidi — că el avea cei mai frumoși boi — cum junii îi pășteau toată noaptea pe unde vreau ei să pască, iar dimineața împănau boul cu flori, cu frunze de paltin, cu clopoței și zurgalae și duceau *boul împodobit* (subl. n.s.) la curțile domnești, unde flăcăii primeau daruri și beuturi; mai în urmă mergeau cu boul instruit la posesor, iară acela încă-i omenea pe feciori cu beătură și cu bani”.

În Arhiva de folclor a Academiei Române din Cluj-Napoca se găsesc de la valorosul academician Ion Bianu, originar din Făget, de lângă Blaj, în ale sale „Amintiri din copilărie și note”⁵ următoarele:

„În ziua de Sunzuene e sărbătoarea *boului* (subl. n.s.). Din ajun feciorii frunțașilor s-au înțeles și au ales cel mai frumos bou din sat. Peste noapte el (și soțul lui) pot fi duși la păscut ori unde-i place feciorului-stăpîn. Dimineața este adus lângă sat, unde e împodobit cu lăicere, lepedee și alte țesături de lînă în colori cit mai deschise; sunt legate toate în briue luate dela fete și cu cingători bătute în bumbi de aramă; coarnele sînt și ele legate și învălitate cu cingători și în virfuri și între virfuri sînt legați clopoței de aramă. Astfel împodobit, boul este înconjurat de feciori îmbrăcați în haine de sărbătoare, e plimbat pe ulițele satului, în admirația sătenilor, dintre cari frunțașii se cuvine să cinstească pe feciori cu băătură sau bani, cari se dau cu deosebire proprietarului boului de sărbătoare. E o zi de mîndrie pentru cei cari au boi frumoși, socotiți fala casei”.

Ion Mușlea, în lucrarea sa *Șcheii de la Cergău*⁶ ne dă următoarea descriere a obiceiului:

„Un obicei interesant al Scheilor este acel al *boului ferecat*. El are loc în ziua de Sînzienne (24 iunie). Feciorii adună cingători, curele, zale, clopote și zurgălăi cu cari se „chindisește” cît se poate mai frumos un covor, care e pus pe un bou. „Ferecarea” lui nu se oprește aici. Între coarne și pe ele i se leagă năfrâmi și *bortîțe*-bentițe lucrate în mărgel de care poartă feciorii la pălărie — și flori galbene numite „Sînzienne”. La gît și de cele două părți ale covorului i se pun clopote. Doi feciori trec la coarne, alții la clopote; unul la coadă, care nici ea n-a scăpat negătîită. După ieșirea din biserică, în sunet de clopote și zurgălăi, feciorii duc „boul ferecat” întîi la „domnu popa”⁷, apoi prin toate curțile Șcheilor și în special în acelea unde sînt fete. Însoțiți de lăutarul lor, ei joacă, fără să cînte însă, fără să spună nimic. Li se dă și bani. După ce-au colindat astfel pe la toți Șcheii, feciorii merg la fîntîna satului și o curăță”.

⁴ *Revista ilustrată*, I (1898), p. 72.

⁵ *Arhiva de Folclor a Academiei Române*, Cluj, nr. 270, p. 3—4. Făget, anul 1870 — Ion Bianu, *Amintiri din copilărie și note*.

⁶ Ion Mușlea, *Șcheii dela Cergău*, în *Dacoromania*, Buletinul „Muzeului Limbei Române”, Cluj, V, (1927—1928), p. 20.

⁷ Preotul luteran al Scheilor.

O altă amintire despre acest obicei mai face și Moldován Gergely, pe care o reproducem în versiune românească, după Ion Mușlea.⁸

„La Rusalii se gătește boul (*împănarea boului*). În preseara Rusaliilor feciorii cer dela gazdă un bou. Înainte de răsăritul soarelui îl mină cu celelalte vite ale gazdei, îl satură bine, boul putînd paște ori unde. În zori ies și fetele pe cîmp, adună flori, flăcăii rup ramuri; din flori se împletește o cunună mare, rotundă (*peană*). Unul dintre feciori își pune o mască din coaje de cireș, și opinci, și încalecă; boul e împodobit. Călărețul mascat merge înainte, după el boul, apoi 4—8 flăcăi cari mină boul, purtînd puști de lemn, avînd hainele întoarse, sumanele trase pe picioare etc. În capul satului îi așteaptă lăutarii. Minătorii chiuie, se joacă cu puștile; umblă din gazdă'n gazdă, fac glume, la urmă merg la stăpînul boului, care-i ospătează. După ospăț fiecare fecior promite o jumătate de zi de clacă.”

Obiceiul în cîteva sate din Transilvania

Pe la sfîrșitul veacului al XIX-lea acest obicei credem că era general la românii din Alba Inferioară de odinioară (județ care, pe lîngă județul Alba de mai tîrziu, cuprindea și o bună parte din județul Tîrnava Mică), așa cum ne sugerează prezentarea lui Moldován Gergely, — care nu dă nici un nume de sat unde ar fi văzut ori ar fi știut că există acest obicei. Aria de care se ocupă cuprindea o mare parte din valea Mureșului și a Tîrnavelor. Din informații de mai tîrziu — din anii 1932—1934 —, noi cunoaștem obiceiul din cîteva sate din aria la care el se referă.

Astfel, în *Bărdabanț*, de lîngă Alba Iulia, în sîmbăta Rusaliilor feciorii cer de la o gazdă care are cei mai frumoși boi, să le dea boii, ca pe ziua de Rusalii „să încunune” un bou.

În noaptea de Rusalii feciorii duc boii unde știu că este cea mai bună pășune, de obicei într-o tăietură de pădure, și îi satură bine. Spre dimineața se aleg opt feciori, cari apoi vor avea rolul în sărbătoarea ce urmează. Aceștia strîng flori de cîmp și fac o cunună mare. Pentru a fi și mai siguri că cununa ar fi destul de solidă și nu se destramă ușor, de obicei, cer și concursul unui om mai meșter, specialist în împletirea cununii, dovedit prin iscusința din anii trecuți. Cununa o leagă bine de fruntea și de coarnele unui bou, iar la grumazi îi pun mai multe clopoțele de aramă.

Dimineața alaiul pleacă spre sat. Doi feciori duc boul încununat, de coarne, iar ceilalți merg, cîte trei, de două părți pe lîngă bou. Cutreieră satul din uliță'n uliță, iar în dreptul porților scutură de coarnele boului ca să sune clopoțelele de la grumazul acestuia, și strigă:

— Odată și odată!

U-hu-hul

Cei din curte ies la poartă cu vase pline de apă și aruncă apa peste bou și peste feciorii care însoțesc boul.

⁸ Ion Mușlea, *op. cit.*, p. 21.

După ce au cutreierat satul, se întorc la stăpînul boului. Acesta din bună vreme a așezat în mijlocul curții o masă acoperită cu o țesătură, și pe ea un blid cu grîu. Feciorii, și bine înțeles alaiul întreg care îi însoțește, intrînd în curte înconjură masa de trei ori cu boul dus de coarne, iar gazda aruncă grîu peste bou, strigînd:

Noroc!

la care mulțimea răspunde cu același

Noroc!

Alaiul se împrășteie, iar gazda îi pune pe fiecare la masă, beau și mănîncă. După ce isprăvesc cu masa, începe jocul, tot în curtea gazdei, unde acum se strînge tot satul.

E o sărbătoare a comunității întregi.

Obiceiul era cunoscut în comuna *Cut* înainte de primul război mondial. De atunci însă nu se mai practică.

Tot în ziua de Rusalii, tineretul împodobește un bou, al unei gazde care avea mai mult de secerat și care, desigur, avea cei mai frumoși boi. După ce colindau satul cu boul împodobit, tineretul se întorcea la stăpînul boului, care apoi omenea întreg tineretul cu mîncare și beutură, iar aceștia, în schimb, erau datori să-i facă o zi de clacă la secere.

Mai de mult era cunoscut obiceiul și în *Tiur*, de lângă Blaj. Obiceiul avea loc în ziua de Sînzien; atunci feciorii îmbrăcau un bou, „punînd un lepedeu mare pe el, pe care îl împodobeau cu curele (bătute) cu bumbi, cu clopoșele și năfrămuțe, iar coarnele cu *bortije* și panglici.”

Cu boul împodobit și însoțiți de ceterași, umblau pe ulițele satului; gazdele îi cinsteau cu bani, cu care apoi își petreceau, după ce au isprăvit cu umblatul prin sat.

În *Loamnăș* din părțile Sibiului, obiceiul s-a practicat mai pe urmă în anul 1939. Cu începerea celui de-al doilea război mondial s-a pierdut și obiceiul.

În săptămîna Rusaliilor feciorii făceau sfat, de la cine să ceară un bou pentru împodobit la Rusalii. Se gîndeau nu numai la cel mai frumos bou din sat, dar care să aibă și cele mai mari și mai frumoase coarne. De multe ori luau un bou de la curtea domnească, fiindcă aici găseau mai ușor un bou pe placul lor.

În sîmbăta Rusaliilor, seara, feciorii luau boul ales și îi dădeau drumul pe luncile necosite ale grofului, care erau în fața satului, și pășuna liber, pînă dimineața, păzit de toți feciorii care cîntau toată noaptea.

În ziua de Rusalii dimineața duceau boul în curtea stăpînului, îl spălau, îl țeselau, apoi îl împodobeau cu covoare care de care mai frumoase, cu mărgelile, batiste, ciucuri, 6—7 clopote, și crengi verzi în coarne. Toate podoabele erau o contribuție din partea fetelor, care însă nu luau parte la împodobirea boului.

„Dimineața, încă înainte de-a intra lumea în biserică, plecau cu el prin sat, luînd cu ei și 2—3 țigani cu ceterile. Mergeau mai întîi la *funogiu* (primar), apoi la preot, învățător, la șeful de gară, la groful și

la alți oameni mai frunțași." Cînd ajungeau la unul din gospodarii aleși ziceau:

— Stăpîne gazdă, ți-am adus un bou frumos; nu-l cumperi?

— Ba da! — răspundea gospodarul, și le dădea cîte un slot sau o coroană (sau lei), vre-un pahar de rachiu sau vin.

Umblatul acesta ținea pînă după amiază; atunci „despodobeau” boul tot în curtea unde l-au împodobit. Fetele își duceau acasă covoarele și podoabele cu cari au contribuit, iar feciorii se împrăstiau la ale lor.

Ca și ziua de Paști, în ziua de Rusalii nu se ținea joc și nici un fel de petrecere. A doua și a treia zi seara apoi, feciorii se întruneau și, cu banii primiți ca cînte delă gazde, petreceau.

Pentru împodobit nu alegeau un alt animal oarecare, ci „a fost ales boul pentru că îl considerau ca pe un animal sfînt, fiindcă el e cîntat și în colindele de la Nașterea Domnului.”

O altă localitate din jurul Sibiului, de unde cunoaștem acest obicei, este Săcelul. În anul 1934 s-a mai practicat încă.

Ca și în satele de mai sus, așa și în Săcel feciorii împodobesc un bou, cît mai frumos și cu coarne cît mai mari. Sărbătoarea are loc în ziua de Sînzien.

În împodobirea boului găsim o trăsătură caracteristică, anume să fie cît mai pronunțat, cît mai evidențiat caracterul național românesc. De aceea boul este împodobit, adică învălit cu un covor țăsut cu motive naționale, pe acesta sînt cusute „batiste, briuri naționale și fel de fel de frunze (panglici) colorate, de mătase, în colorarea roșie, galbenă și albastră. La coarnele boului se pun ciucuri trei colori și sînt împreunate cu briuri, iar pentru a da de știre că vin cu boul, îi pun un clopot.”

În acest fel de împodobire cu motive românești se vede pecetea frămîntărilor și a luptelor naționale românești cu autoritatea de stat din ultimele decenii ale stăpînirii străine, care împiedica și interzicea astfel de manifestări.

Împodobirea boului se face în curtea stăpînului, în dimineața de Sînzien. Cu împodobirea boului potrivesc așa, ca să fie isprăvită înainte de-a fi ieșit lumea din biserică. Pe cînd e timpul să se gate slujba, feciorii cu boul împodobit așteaptă în față, iar credinciașii ieșind de la slujbă „cîntesc boul” cu bani, care cu cît vrea. Banii îi adună „primarul feciorilor”. Fetele se grăbesc să ajungă cît mai curînd acasă.

Convoiul pleacă acum de la biserică spre sat. „Feciorii se așează într-un rînd „cu mîinile de după cap, înaintea boului, și cîntă doine, acompaniați de lăutari, iar un fecior în urma lor duce boul de corn. Merg cu boul pe toate ulițele satului, cîntînd doine; mai ales cîntă doina „Pe marginea Dunării”. Fetele ies din curți cu vase cu apă, udînd boul și pe feciori”, iar stăpînii „cîntesc boul cu cît au voie.” După ce au ocolit tot satul, se duc cu boul la stăpîn și fetele vin după podoabele care le-au împrumutat pentru împodobire. Cu banii strînși ca cînte a boului, feciorii seara petrec.

Obiceiul din Șona (Făgăraș), descris de Ioan Popa în anul 1898, mai dăinuia și în anul 1933, după cum ne scrie înv. Ana Uscoiu. După

35 de ani constatăm, că are cu totul altă înfățișare decît cea desprinsă din descrierea publicată mai înainte. Acum este mai mult defilarea unui cortegiu de călăreți, și care trase de boi împodobiiți și nu mai este „împodobirea vitelor” de odinioară.

Învățătoarea Ana Uscoiu ne scrie:

„După prînz, pe ulița largă apar flăcăi călări pe cai împodobiiți cu flori, cu steaguri făcute din basmale colorate în mîini. Se întîlnesc toți în capătul satului din sus și pornesc împreună în cîntece... Se opresc apoi pe rînd la porțile intelectualilor și ale oamenilor mai înstăriți, unde cîntă cite-o cîntare și sint răsplătiți cu bani. Vin apoi *care* (subl. n.) cu boi împodobite cu crengi de stejar și flori de toate culorile, *încărcate cu fete și flăcăi* care se întrec, care mai de care, în cîntece și chiote de veselie...”. Spre seara cortegiul se împrăstie, feciorii și fetele „ținînd ca amintire a acestei zile plăcute cununile veștejite de flori, care au împodobit gîtul cailor și al boilor.”

O scurtă comparație între aceste două descrieri: În anul 1898 „înainte merg cu caii tot cite doi (călăreți) alătura, ... apoi *vin cei cu boii stînd un fecior în mijlocul boilor, iar doi de cite-o parte a boilor*”; în anul 1933 „vin apoi *care cu boi, împodobite cu crengi ... încărcate cu fete și flăcăi*...” Comparația nu are nevoie de explicare.

În anul 1955 ne-am interesat prin preotul folclorist Valeriu Crișan din Șercaia de unele amănunte ale obiceiului. D-sa ne trimite la data de 11 august 1955, răspunsul preotului Ioan Novac din Șona: „S-a pierdut obiceiul cu totul și nu mai știu nici oamenii detaliile de cari îmi scrii”.

Pe valea Someșului Mare, în Ghioț, serbarea are loc în ziua a doua de Rusalii. Atunci aleg feciorii un bou pentru împodobit. E de remarcant că un criteriu de care se ține seamă la alegerea boului, este ca acesta să fie cel mai *împungos* bou din sat. Fetele își dau, pentru împodobirea boului, cele mai frumoase obiecte ce le au: covoare, năfrâmi, panglici.

Dintre feciori 5 inși au rol în jurul *Boului gătat*, anume: doi feciori au să ducă boul de coarne: aceștia se îmbracă în haine de sărbătoare; un alt fecior este *goșoiu*, îmbrăcat în haine zdrențoase, cănit pe față cu funingine, și la dos are atîrnat un clopot de oi, în mină cu un măturoi lung în coadă, în vîrf cu frunze, pe care le udă bine și le bagă apoi în funingine; cu aceasta dă după aceia care s-ar îmbulzi prea tare pe bou. Un al patrulea fecior e *țiganca*, care adună darurile: ouă sau bani. Și un al cincilea fecior este *jandarmul*, care cu pușca de lemn este de față.

Boul este gătat — împodobit — cu o verincă de lînă, în care sînt scoase flori cu cordenciul. Verinca e trecută peste spatele boului și prinsă pe sub foale ca să nu pice. De verincă sînt prinse panglici, mărgelile căpătate de la fete, și briie și clopoței de la feciori. Între coarneau boului este fixată o cunună, potrivită, făcută din verdeață și flori, și în diametru sînt trase fire cu cocoși de cucuruz sau boabe albe de fasole în loc de mărgel. Boul este legat la ochi cu două năfrâmi.

Între obiceiul din Ghioț și descrierea ce o avem de la Moldovân Gergely despre felul cum se practica obiceiul în fostul comitat jude-

țul Alba Inferioară, găsim o asemănare, o particularitate comună, întrucât și în Ghiolț feciorii cari iau parte la acest ceremonial obișnuiesc să se mascheze. Această particularitate mai apare în Tăure din părțile Năsăudului și în Caianul Mare, pe valea Tibleșului.

Alaiul pleacă cu boul împodobit, de la o margine de sat și cutreeră întreg satul. Fetele nu fac parte din convoi; ele se postează în grup în mijlocul satului și așteaptă să sosească feciorii cu boul împodobit.

Trecînd prin sat, se opresc la fiecare poartă cu boul gătat, „țiganca” intră în curte și joacă sărind de cîteva ori, iar gazda o cîntește cu bani, sau cu ouă.

Cînd ajung în mijlocul satului, unde îi așteaptă fetele, de la o distanță nu prea mare de acestea dau drumul boului, iar fetele trebuie să-l prindă. Dacă vreo fată mai îndrăzneată reușește să prindă boul, fetele sînt socotite învingătoare. Ele despodobesc boul, își iau toate decorurile cu care au contribuit la împodobire, iar feciorii sînt datori să le răscompere. Anume, în ziua aceea au voie să intre în cîrciumă și fetele, au voie să se așeze la mese și să ceară băutură cîtă voiesc, iar feciorii sînt obligați să plătească. În cazul că fetele nu pot prinde boul, dînsese sînt obligate să „omenească” pe feciori cu băutură. E o cînstire împrumutată între tineret. După ce s-a isprăvit băutura, tineretul pleacă la joc.

E credința în popor că fata care prinde boul se și mărită în anul acela.

Obiceiul se mai păstra în anul 1939 și în *Caianul Mare* de lîngă Beclean. Feciorii, cu trei zile înainte de Rusalii cereau de la o gazdă boul cel mai frumos, ca să li-l dea pentru *înstruțat* la Rusalii. În cele trei zile boul era lăsat să pască în voie, ori unde va nimeri, iar feciorii îl păzeau pe rînd, ca nu cumva să rătăcească pe undeva. În noaptea din spre ziua a doua de Rusalii feciorii se strîng în pădurea din apropierea satului și fac foc. Apoi despoaie coajă de pe cireși sălbatici, își croiesc din coajă curele cu care se încing și de ele atîrnă cîte-o sabie de lemn. Își fac și cîte-un coif, în vîrf cu o peană dintr-o creangă de stejar; gleznele picioarelor și le înfășoară tot cu coajă de cireș. Toate acestea le îmbracă peste îmbrăcămintea obișnuită peste săptămînă. Și după ce și-au cînit fața cu cenușă — așa ca să fie cît mai de nerecunoscut, fiecare ia în mînă cîte-o nuia lungă cu care alungă pe cei ce s-ar apropia prea tare de ei și fac loc în mulțime, cînd aceasta ar năpădi prea mult, convoiul mergînd cu boul înstruțat prin sat.

A doua zi de Rusalii, dimineața, aduceau boul în pădurea din marginea satului și îl *înstruțau* cu cele mai frumoase țesături, covoare, cusături din sat, apoi cu panglici și cu clopoței. Între coarne îi puneau o cunună mare din verdeață și flori legate pe un schelet făcut din lețe, în formă de trapez.

Cînd isprăvea preotul slujba în biserică, tineretul pleca cu *boul înstruțat*; preotul cu credincioșii care au fost la slujbă îi aștepta în crucea satului, ca să *sfințească boul*. Preotul făcea sfințirea apei, apoi stropea cu această apă boul, și pe credincioși. După sfințirea boului, feciorii plecau cu el de-a lungul satului, și din toate părțile era udat

cu apă". Mai pe urmă mergeau cu el la stăpîn acasă. Apoi luau podoa-bele de pe bou, iar cununa dintre coarne o puneau pe vârful grajdului unde se păstra pînă la anul. Gazda aștepta pe feciori cu mîncări și băutură, după care țineau jocul satului tot în curtea acestei gazde.⁹

Obicei asemănător găsim și în *Unguraș*, sat locuit de populație mixtă, români și maghiari. Prezentarea obiceiului e mai simplă: a doua zi de Rusalii dimineața, „sătenii” împodobesc un „tăurenciu” cu flori și panglici, cu care apoi umblă de la casă la casă, hăulind, însoțiți de ceterași. Ca răsplată primeau rachiu. În timpul cînd feciorii umblau prin sat cu tăurenciul împodobit, fetele, îmbrăcate în port de sărbătoare, se strîngeau pe un loc mai ridicat. La un moment dat, cînd tăurenciul a devenit furios, încît nu mai poate fi ținut, feciorii îi dau drumul, alun-gîndu-l spre grupul de fete. Care fată îl poate prinde de coarne și să-l domolească, aceea, după credință, poporului, se va mărita în timpul anului.

Din prezentarea acestui obicei, comparat cu cel din Ghiolt, lipsește goțoiul, țiganca și jandarmul — fiecare cu atribuțiile sale. De asemenea lipsește, — sau nu se menționează —, petrecerea în comun a tineretului. Rămîne însă substratul comun: fata care prinde boul înfuriat, se va mărita pînă la sfîrșitul anului.¹⁰

Satul fiind locuit de români și maghiari, nu ni se spune dacă e un obicei comun al sătenilor de amîndouă naționalitățile. Autoarea articolului, De Gerando Antonia, inspectoare școlară, amintind că a fost martoră la desfășurarea obiceiului în ziua a doua a Rusaliilor sale, ne îndreptățește să afirmăm că obiceiul ar aparține populației maghiare din localitate.

Remarcăm că este singurul caz pe care îl cunoaștem — de altfel din puținele cazuri cunoscute — cînd obiceiul e menționat ca aparținînd și populației maghiare.

O frumoasă descriere a obiceiului o avem din comuna *Tăure* din părțile Năsăudului: în sărbătorile Rusaliilor este obiceiul să împodobească *doi boi*. Anume: cîțiva feciori dintre cei trecuți de 18 ani, se sfătuiesc că cine ar avea în acest sat cei mai frumoși boi, ca să-i împodobească. A doua zi de Rusalii, dimineața, cer de la stăpînul respectiv boii, „fi scot în hotar și fi lasă liberi să pască unde vreau, că nime nu se uită, ori ar gingăși că ar putea să facă prin aceasta vreo pagubă în sămănături”.

La locul unde au scos boii să pască, se găsesc, încă din zorii zilei, toți feciorii sub 18 ani, și culeg cu zor tot felul de flori de cîmp. din care fac apoi cununi de diferite mărimi pentru împodobitul boilor. Fe-

⁹ Tradiție locală: în hotarul comunei mai este și azi un lac, fără fund, un „Ochi de mare”. Se spune că nuntașii dintr-un sat oarecare, au voit să treacă peste lacul înghețat, dar cînd au ajuns la mijlocul lacului gheața s-a spart, și toți nuntașii au perit sub gheață. Peste cîteva zile i-au găsit în apele Someșului, pe la Beclean; pentru fiecare ochi (lac fără fund) are undeva o *răsuliătoare*. Întru pomenirea acelei nunți nenorocite se face și azi *stînjirea boului înstruțat*.

¹⁰ De Gerando Antonia, *Pünkösöd másodnapja Bálványos Váralján*, rev. „Erdély”, Cluj, IX (1900), p. 10.

ciorii aceștia mai tineri se maschează apoi toți cu covoare de diferite culori, cu zdrăngănele, cu clopoței și cu tot felul de flori de care au cules de pe hotar. Datoria lor e să pască boii ca să se sature bine, și tot ei supraveghează să fie ordine în alai când străbat ulițele din sat. Ei se numesc *bghiduși*.

După ce au fost împodobiți boii, patru feciori mai în etate și mai cu trecere în sat, duc boii ținându-i fiecare de câte-un corn. Cei ce duc boii nu sînt mascați. Împodobirea boilor se face afară, în hotar, unde au păscut boii. După ce s-a isprăvit slujba în biserică, pleacă cu boii împodobiți, spre sat. La marginea satului îi așteaptă mulțimea, tineri și bătrîni, femei, fete și copii, cu muzica în frunte, ca să-i primească. Nu numai boii, ci și feciorii se împodobesc cu tot ce are hotarul mai frumos.

Alaiul are în frunte cei doi boi împodobiți și cei patru feciori care îi duc ținându-i de coarne, iar în urma lor feciorii chiuind și cîntînd, urmați de ceterași. Trecînd pe ulițele satului, oamenii ies din curți cu vase cu apă și udă boii. Ordinea o supraveghează *bghidușii*.

Pe urmă, alaiul se îndreaptă spre casa stăpînului boilor, care îi așteaptă cu poarta deschisă. La intrarea în curte se găsește un scaun, pe care este pusă o sticlă cu băutură și un blid cu grîu. Boii, purtați de coarne de cei patru feciori, înconjoară de trei ori scaunul; după aceasta stăpînul închină din cupa cu băutură celor patru feciori, iar stăpîna îi presară cu grîu, apoi aruncă blidul peste casă.

După acest ritual, încep despodobirea boilor și a *bghidușilor*. Cununile de flori de pe boi le așează în cuie pe pereții casei, iar feciorii sînt poftiți în casă „unde începe un adevărat ospăț”. Drept mulțămîtă pentru această ospățare, tineretul satului — feciori și fete — îi fac stăpînului boilor o zi de clacă la seceratul de grîu.

În *Telciu* (Năsăud), obiceiul se găsește și azi (1958) sub numirea de *Bou înstruțat*. În noaptea, spre ziua de Rusalii, feciorii scot la pășunat cel mai frumos bou din sat, care apoi paște pe unde vrea. Spre dimineața feciorii și fete încep înstruțarea bouului etc.

De asemenea, se găsește obiceiul (în anul 1958) și în *Șieu-Cristur*, pe valea Bistriței. În noaptea din cea dintîi zi de Rusalii spre luna, feciorii din sat, 15—20 de înși, după ce au învoirea unui proprietar cu cei mai frumoși boi, scot în pădure boii. Feciorii toți se maschează, trăgîndu-și pe cap, ca să acopere și fața, coifuri lungi făcute din scoarță de cireș ș.a., în care fac deschizături în dreptul gurii, al nasului, a ochilor; De sus pînă jos se îmbracă în verdeață, apoi fiecare poartă în mînă cite-o bită din lemn verde, atunci tăiat. Cu ei ies la pădure o ciurdă de copii, care, deasemenea, se maschează cu haine aduse de acasă; pe față se cînesc cu cărbune. Feciorii înstruțează un bou: capul i-l acoperă cu un covor, de care sînt atîrnate crengi verzi ș.a., iar de frunte și de coarne îi leagă un patrulator făcut din lețe, înalt chiar mai mult de 1/2 m, acoperit cu verdeață.

Pe cînd ies oamenii din biserică și „*moșitii*” — cum se numesc feciorii mascați — intră în sat cu boul înstruțat și cu ceata de copii după ei, care joacă într-una și fac hazuri pentru înveselirea mulțimii.

Moșitoii trec cu boul instruit pe la casele proprietarilor, aceștia stropesc boul cu puțină apă — ca o porție — și cinstesc cu bani pe moșitoi. Mai pe urmă merg la casa stăpînului boului; în curtea acestuia se dezbracă de verdeață, aici își lasă bitele și patruleterul cu care a fost împodobit boul. Gazda îi omenеște pe feciori cu băutură, apoi trec toți la cîrciumă, unde vin și alte gazde din sat, și petrec.

Ca semnificație mi s-a spus: că obiceiul se practica „pentru ca Dumnezeu să dea ploi și an bogat”. Nu se știe despre o întrebuintare specială a verdeții de care s-au dezbrăcat moșitoii. Patruleterul din lețe îl păstrează gazda pînă la anul, cînd feciorii din nou vor avea lipsă de el, ca să împodobească boul altuia, poate.

Un obicei asemănător se practica și în *Chiraleș* (Bistrița-Năsăud) unde se împodobeau, cu verinci flori și verdeață, doi boi.

În *Parva* (Năsăud) înstruirea unui bou și a unei vaci se făcea la Singiorz: „La Singiorz îi lega frunze și flori pe coarne și cap și-i puneau un țol și pe tot locul era cusut cu flori, mai ales cu brînduși. Îi zicea *Boul Sfîntului Gheorghe*. Și purtau și o vacă cu lapte și ziceau: o vinit Sfîntu Gheorghe cu frunze și iarbă și lapte dulce! — La bou îi ziceau *Strușan*, și la vacă *Strușand*”.

Numiri ale obiceiului

Pentru obiceiul de care ne ocupăm este greu să găsim toate numirile proprii sub care a fost cunoscut, respectiv numirile date de popor în diferitele sate. Atît în literatura etnografică cunoscută nouă, cît și din informațiile ce le avem, numai două *numiri proprii* găsim, una la Șcheii din Cergăul Mic, unde Ion Mușlea a aflat numirea de *Bou ferecat*, și alta în Făget, între Tîrnave, de la regretatul Ion Bianu, care îi spune *Sărbătoarea boului*.

Celelalte numiri sub cari e cunoscut obiceiul nu credem că sînt numiri proprii, folosite în limbajul local, ci trebuiesc socotite de numiri indirecte, care reflectă conținutul obiceiului. Această omisiune a numirii proprii locale este a se atribui, credem, împrejurării că informații noi nu i-au dat importanța cuvenită.

Astfel de numiri, socotite de noi numiri improprii, avem:

Împodobirea vitelor, titlu sub care îl face cunoscut Ion Popa din Șona — Făgăraș;

Bou' împodobit în Cut — Alba, în Tiur — Tîrnava Mică, Loamneș — Sibiu, Ghiolț — Someș;

Bou împănat, pe valea Someșului, după I. P. Reteganul, respectiv *Împănarea boului* în fostul comitat, Alba Inferioară (după scriitorul Moldovan Gergely);

sau: *Încununarea boului*, în Bărbant, lingă Alba Iulia;

Bou instruit, pe valea Tibleşului;

Bou gătat, în Ghiolț, pe valea Someșului;

Bou' Sfîntului Gheorghe, și *Strușan* în Parva — Năsăud, (după informația primită de la prof. Vasile Scurtu).

În ce privește numirea obiceiului de *Bou ferecat*, este cazul să reflectăm mai de-a-proapie asupra ei.¹¹ Prima impresie ce ne-o lasă această numire ne deșteaptă imaginea unui bou împodobit cu scoarțe, năfrâmi, flori, care ar fi fixate pe un covor prins de corpul animalului cu cingători și curele ținute cu „bumbi de aramă”, deși se spune, în aproape toate descrierile ce le avem că boul este acoperit cu acest covor, deci nu este legat cu curele, nu este ferecat cu acestea. De aceea și pentru cuvântul *ferecat*, trebuie căutat un alt înțeles, decât cel obișnuit azi în vorbirea zilnică: de a lega, a încheia ceva.

În limba veche, verbul *a fereca* avea și înțelesul de a *ferici* și de a *așeza la loc de cinste*, a *fi ales*, *distins*:

O colindă din Brașov, dinspre părțile Sibiului, ne înfățișează un „boier bătrîn” — aluzie la gazda casei:

Ferecan de el

.
.
.

Că mult îi în bine

Și i se cuvine.

În altă colindă din Almașul de Mijloc (Alba), găsim următoarele versuri: Colindătorii

Pe domn bun l-am căutat

L-am cotate și l-am aflat

.

Căluț merge tot jucînd,

Domnu merge *ferecînd* (și zice)

— *Ferice* de mine, Doamne,

Din ce sară m-am născut,

Din sara Ajunului

Spre ziua Crăciunului;

Iar într-o colindă din Sălciua (Turda):

Ferecat de-a ist domn bun,

Că i casa lîngă drum

Și pivnița cu vin bun.

Din toate versurile citate se poate vedea că verbul *a fereca* și *ferecat* au înțelesul de a *ferici* și a *fi fericiți*.

Cuvîntul *ferecat* are în același timp și înțelesul de a *fi ales*, a *fi pus la loc de frunte*:

¹¹ Îi sînt recunoscător d-lui prof. univ. G. Giuglea, care mi-a atras atenția asupra înțelesului ce-l poate avea cuvîntul *ferecat*, întîlnit în vechea limbă românească.

Într-o altă colindă din Braşov găsim versurile:

Ferecan de el
De-un boier bătrîn:
Bini l-ai *ferecat*
Şi bun loc i-ai dat
În mijloc de raiu,
Tot la mese 'ntinse
La făclii aprinse.

o altă colindă din Şibot (Hunedoara) începe cu versurile:

Ferecan de el,
De cest domnu bun,
Cum l-a *ferecat*
Dragu Dumnezeu;
Cum l-a *ferecat*
Bun loc i-a gătat, etc.

iar alta din Şoimuş (Hunedoara):

De-un *feric ferică*,
De cine-i *ferică*?
De-un boier bătrîn.
Bin' l-ai *ferecat*
Mai bun loc i-ai dat
Din mijloc de raiu
D'unde-s mese'ntinse
Făclii dalbe aprinse.

Nu mai cităm şi alte texte din alte colecţii, ne restrângem la cele câteva colinde de mai sus, din colindele în manuscris ale subsemnatului.

Paralela între numirea de *bou-ferecat*, a obiceiului nostru şi între *noţiunea de ferecat* din colindele citate, credem că este destul de edificatoare. Cuvîntul *ferecat* pe care îl avem în numirea obiceiului de care ne ocupăm, ca şi în colindele amintite, este o formă de limbă veche românească, păstrată prin generaţii, atît în vechile noastre colinde cît şi în numirea obiceiului din chestiune, — tot atît de vechi şi el, ca şi colindele noastre.

Dacă admitem deci paralela de mai sus dintre numirea obiceiului nostru şi textele citate, vom fi nevoiţi să admitem un alt înţeles numirii de *bou ferecat*, decît cel ce ni se sugerează la prima citire. Înţelesul adevărat este acela de *bou anume ales*, cu o destinaţie mai osebită.

Şi chiar şi numirea de *bou ferecat*, forma în care se aude azi exprimată, va fi avut mai demult forma de exprimare *bou fericat*, şi nu *bou ferecat*.

Semnificația obiceiului

Din descrierile ce le avem despre acest obicei, desprindem următoarele momente:

— într-o zi de sărbătoare de la sfârșitul primăverii, la Rusalii ori Sinziene, feciorii împodobesc unul sau, mai rar, doi boi;

— boul, în noaptea spre sărbătoarea respectivă este dus să pască în orice parte a hotarului, în opritură și chiar în sămănături, fără ca să protesteze cineva că i s-a făcut vreo pagubă;

— în timpul cît păzesc boul noaptea, cîțiva feciori se maschează, fie că își îmbracă hainele pe de-a îndoașelea, sau se îmbracă în flori și verdeață (în Alba Inferioară și în Tăure-Năsăud);

— dimineața, boul sătul este împodobit de feciori, prin contribuția fetelor, cu covoare, năfrâmi, panglici, bertițe, cingătoare, iar din partea feciorilor cu clopoșele și flori de cîmp;

— cu boul împodobit feciorii cutreieră satul, dînd de știre din poartă'n poartă despre sosirea lor sau scuturînd de coarnele boului, ca să sune clopoșelele cu care e împodobit boul, sau prin aceea că cei mascați joacă în curte făcînd cîteva sărituri sau, mai rar, prin anumite cuvinte (Bărăbanț, Loamnăș);

— fetele ies din curți cu vase pline cu apă, și udă boul și pe însoțitori (Bărăbanț, Tăure), iar gazda îi cinstește cu bani;

— după plimbarea prin sat, se întorc la stăpînul boului, care îi așteaptă în curte cu o masă, pe care se găsește o sticlă cu băutură și un vas cu grîu;

— feciorii înconjură masa de trei ori cu boul purtat de corn, gazda le închină cu sticla, iar găzdoaia îi presară cu grîu, apoi aruncă vasul peste casă;

— după acest ritual despodobesc boul,

— feciorii sînt ospătați de stăpînul boului sau își petrec cu banii ce i-au primit ca cinste.

Din această prezentare a obiceiului, așa cum îl cunoaștem azi, reiese că *Sărbătoarea Boului* este de origine „păgînă”, moștenire străveche de la popoare — poate — de mult dispărute.

*Ea este închinată zeității belșugului, care dă roadă pămîntului.*¹²

Aceasta ne-o arată faptul că, *timpul* cînd se desfășoară ceremonia-lul este una din sărbătorile de la sfârșitul primăverii și început de vară. Fiind însă o moștenire străveche, ea a fost legată de *solstițiul de vară*, un punct cardinal în orientarea vechilor popoare.

Trebuie deci socotită ca o *sărbătoare solară* a vechilor popoare, închinată *zeității belșugului*, pe care o mai găsim și azi păstrată la poporul nostru. Obiceiul acesta păgîn a rămas adînc înrădăcinat în conștiința neamului nostru, mai tîrziu încreștinat; sub influența creștinismului obiceiul a fost încadrat într-o sărbătoare creștină, Rusalii ori

¹² Noi nu încercăm, la acest loc, să comentăm obiceiul unor vechi popoare de a jertfi animale unor zeități.

Sânziene, amîndouă apropiate de solstițiul de vară, cînd se va fi desfășurat ceremonialul în epoca păgînă.

Cu *Sărbătoarea Boului* trebuie socotită ca sărbătoare închinată zeității belșugului o vedem și în faptul că la solstițiul de vară este natura mai bogată în darurile sale: toată firea este îmbrăcată în haină de verdeață, de bogăție promițătoare.

Mulțumirea și încrederea multimei în dărnicia bogată a firii o vedem și în aceea, că boul ales ca să fie împodobit este lăsat să pască în voie, chiar în opritudini, ori proprietăți particulare, fără să protesteze cineva, sau să se găsească păgubit prin aceasta.

Și nu putem să nu ne oprim și asupra obiceiului întîlnit în cîteva locuri (Cut, Tăure), că tineretul întreg, feciori și fete, să facă o zi de clacă la secere pentru gazda care și-a împrumutat boul spre împodobire: semn de mulțumire și încredere față de cel ce a prilejuit sărbătorirea. Iar claca este momentul culminant al tuturor sărbătorilor agrare.

Dar mai presus de orice îndoială, credința de odinioară a poporului nostru în *boul sfînt*, prin mijlocirea căruia se fructifică țarina, — o găsim mărturisită în „cîntecul cununii” de la claca de la secerat, cîntec pe care îl mai cîntă secerătoarele și azi în *Solovăstru* și *Filpișul Mic* din părțile Reghinului.

Pentru importanța ce o are, credem că nu este inutil de a fi citată în întregime, și în acest loc, această variantă a „cîntecului cununii” din localitățile amintite:¹³

Coborît-o — coborît
 Coborît-o *Bou Sfînt*
 La fîntînă'n țarină,
 Apă'n buze o luat
 Și din coarne-o scuturat,
 Țarina o rourat
 Dumnezeu roade a dat.
 Rode'n grîie
 pînă'n brîie
 Și-n săcări
 pîn'subsuori
 Și'n ovesc
 pînă'n mese.
 Dintr-un snop
 mierța-i la loc,
 Dintr-o claie
 trei lădoaie.

Se pare că și variantele „cîntecului cununii” din Deda, apoi Căcuțiu și Urișul de Jos de pe valea Nirajului, cu text asemănător cu cel de mai sus, să fi păstrat același motiv arhaic: *Boul Sfînt* și numai sub influența creștinismului să fi fost înlocuit cu *Domnul Sfînt*, așa cum circulă azi variantele din aceste localități.

¹³ Traian Gherman, *Claca de la secerat*, manuscris, caiet V, p. 146.

Părerea, că animalul împodobit, ce se găsește în obiceiurile unor vechi popoare, era simbolul fertilității pământului, o găsim și la alți etnografi, străini. Această părere o susține de exemplu etnograful maghiar Semayer Vilibáld, care spune că: „vaca albă împodobită... toate popoarele ariene, de pretutindeni și totdeauna o cinsteau ca simbol al fructificării pământului-mamă.”¹⁴

În ceea ce privește boul împănat, azi, după sfârșitul ceremonialului, este lăsat în seama stăpînului său. Noi credem însă că odinioară, cel puțin la vechile popoare, de la care s-a moștenit obiceiul, boul împodobit va fi fost adus ca jertfă, prinos de mulțumire zeității rodirii pământului, va fi fost deci sacrificat, și numai tirziu să fi rămas ca un simbol de jertfă, fără să fie sacrificat de fapt. În acest sens trebuie interpretată și numirea de bou *ferecat*, adică ales anume, cu o destinație mai înaltă: *jertfă unor zeități ocrotitoare*.

De altfel jertfa de animale o găsim la vechile popoare, de origine slavă. Astfel găsim obiceiul, ca la început de primăvară, cînd începe să crape gheața de pe riuri, se aducea ca jertfă spre îmblinzirea zeităților apelor un cal, pe care îl cumpăra colectivitatea din contribuție benevolă. Înainte de a fi jertfit, calul era nutrit trei zile la rînd, numai cu pîine și cu turte oleaginoase; după trei zile îi legau picioarele, pe cap îl ungeau cu var, îi împleteau în coamă o panglică roșie, apoi la miez de noapte îl scufundau sub ghiață printr-o spărtură făcută mai înainte. Cu timpul însă calul de jertfă a fost înlocuit cu un cap de iapă, sau cu un porc negru.¹⁵

Boul, mai precis *taurul*, la popoarele nordice a fost socotit întotdeauna ca animal de jertfă unor zeități, și credința s-a păstrat și după încreștinarea lor. Așa găsim încă în practică (la anul 1892) obiceiul, la finlandezii de pe insulele Mantsiari și Lagula (lacul Ladoga): ca în sărbătoarea proorocului Ilie și a sfinților apostoli Petru și Pavel să jertfească un taur, „ca urs și lup să nu facă pagube în turme”¹⁶

Pe lângă jertfa adusă zeității rodirii pământului, în obiceiul nostru găsim și *invocarea de ploi mănoase*. Astfel, în timpul cît cutreieră satul cu boul împodobit, de la fiecare poartă iese cineva în întîmpinare cu un vas plin cu apă, pe care o aruncă peste bou și peste feciorii care îl însoțesc, iar la sfîrșitul ritualului, în curtea stăpînului boului, gâzdoia aruncă boabe de grîu peste boul împodobit.

Este însă un fapt știut că în toate ceremonialele agrare, stropitul cu apă și revărsarea de boabe de grîu este un simbol prin care invocă ploi mănoase și fecunditate.

Momentul final al ceremonialului este ospătarea la o masă comună a celor ce au avut un rol în desfășurarea ceremonialului. Aceștia sînt poftiți la masă din partea stăpînului boului împodobit, care apoi îi omește cu mîncări și băutură.

¹⁴ Semayer Vilibáld, *Turkajárás Szolnok-Dobokán*, „A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője”, Budapeșt, III (1902), p. 106.

¹⁵ *Ibid.*, pp. 107—108.

¹⁶ Relkovic Davorica, *Adalékok a Somlóvidék folklórejához*, „Ethnographia”, Budapeșt, XXXIX (1928), p. 106, nota.

Cu timpul în unele sate, obiceiul ca stăpînul boului să dea o masă a fost înlocuit cu darurile, mai ales în bani, pe care le primesc feciorii în plimbarea prin sat cu boul împănăt, și apoi cu banii aceștia își petrec împreună cu alții.

Atît masa de la stăpînul boului împănăt, cît și petrecerea feciorilor din banii primiți ca dar, este o manifestare, un simbol de bucurie a obștii, care a luat parte la ceremonial.

Adevărata sărbătoare a mulțimii, cu această ocazie, o găsim însă în felul cum se desfășoară ceremonialul în Șona de lingă Făgăraș. Aici ia parte activă în ansamblul ceremonialului aproape întreg satul, cu mulțimea de vite, boi și cai, împodobiți — nu numai unul sau doi boi —, cu călăreții însoțitori și cu întreg alaiul, nelipsit de altfel nici în alte sate. Astfel și petrecerea și „omenirea” cu mîncări și băuturi o găsim aproape la fiecare casă, la fiecare gospodar mai înstărit, care are vite mai frumoase, deoarece fiecare își ține de cinste și fală să-i fi fost vitele împodobite, și e, astfel, obligat „să facă cinste” pentru tineret și prieteni, chemîndu-i la ospătare. Întreg satul este într-o petrecere și veselie generală.

Despre acest obicei s-a scris, cum am mai spus, foarte puțin la noi. Abia avem trei consemnări în total, dintre care două sînt de la sfîrșitul veacului al XIX-lea și una din anul 1927, precum și o scurtă descriere în limba maghiară tot de la sfîrșitul secolului al XIX-lea.

Cu drept cuvînt ne putem pune întrebarea, oare cărui fapt i se poate atribui o lipsă de interes aproape totală față de această manifestare a poporului nostru, cînd ne este cunoscut interesul aproape febril, în cercurile largi ale intelectualității noastre din perioada a doua a veacului al XIX-lea față de creațiile populare ale neamului nostru, atît de dincoace cît și de dincolo de Carpați; cînd însăși Academia Română patrona această mișcare, prin publicațiile sale?

Nu știm dacă în părțile de dincolo de Carpați — Oltenia, Muntenia și Moldova —, există azi, sau a existat obiceiul de care ne ocupăm; înclinăm să credem că ar fi necunoscut, și în acest caz e ceva firesc lipsa oricăror urme despre el în literatura etnografică a ținuturilor respective.¹⁷

În ținuturile ardelenе însă, obiceiul a avut o arie de răspîndire destul de largă, după cum se mai poate constata și azi, și cu toate acestea, în comparație cu alte manifestări ale neamului nostru, subiectul este aproape nerelevant.

Explicația acestui fenomen, ori, mai bine zis, a acestei lipse, o găsim — așa credem noi — numai admițînd faptul că, obiceiul era de mult în fază de dispariție, ca multe alte datini și credințe; obiceiul se păstra în tot mai puține sate, și în cari se mai păstra, nu se găsea omul care să-l consemneze.

Ne referim în această supozitie a noastră și la cuvintele introductive ale lui Ion Popa din Comana de Jos care, dînd publicității obiceiul din Șona, scrie: „Aflîndu-mă în ziua de Rusalii în comuna Șona de

¹⁷ Noi nu cunoaștem nici o amintire despre el din aceste părți.

lingă Făgăraș, am văzut un obicei pînă atunci necunoscut mie". De la început ne punem întrebarea, oare comuna Șona să fi fost în acea vreme singura păstrătoare a unui obicei specific al său și numai al său? Oare obiceiul să nu fi fost cunoscut, cîndva, și în alte sate din Țara Oltului? Sau poate să fi fost practicat în unele sate din părțile acelea chiar și pe vremea cînd informatorul nostru înfățișa obiceiul, necunoscut lui pînă atunci? Noi înclinăm să credem că obiceiul a avut o răspîndire mai mare în satele din Țara Oltului și nu a putut fi un obicei propriu unui singur sat din acea regiune, însă în curgerea timpului va fi dispărut din tot mai multe sate, încît cu timpul a devenit pentru vrednicul nostru observator, un „obicei — raritate!"

Găsim o confirmare a acestei presupunerii a noastre mai ales în cele ce scrie I. Pop-Reteganul despre acest obicei, referindu-se la ținutul său de baștină, la valea Someșului: „*În pruncia mea auzeam pe tata vorbind... despre împodobirea bouului la Rusalii...*", cuvinte din care se desprinde limpede faptul că „în pruncia" lui dispăruse de mult și că el îl mai știa numai din vorbele tatălui său, care îl mai păstra ca o amintire scumpă din trecut.

Aceeași constatare o găsim și în „Amintiri din copilărie și note" ale lui Ion Bianu care cunoștea obiceiul prin 1870, cînd era copil.

Credem deci că nu greșim cînd susținem că dacă obiceiul este atît de puțin cunoscut în literatura etnografică, este a se atribui faptului că obiceiul era de mult pe calea dispariției, tot mai puține erau satele în care mai dăinuia; și pe lingă tot pitorescul său specific, nu s-au găsit la timp oameni care să-l facă cunoscut.

Aria de răspîndire a obiceiului

O conturare mai precisă a ariei de răspîndire este mai anevoioasă; ne stau la îndemînă prea puține informații. Însă pe lingă tot numărul lor redus, ne arată cel puțin regiunile în care odinioară obiceiul era încă viu în viața neamului nostru, deoarece — cum spunem și în alt loc — nu se poate presupune că obiceiul să fi fost specific unui singur sat dintr-o regiune.

Din cele ce cunoaștem putem constata că o parte a ariei de răspîndire este Țara Oltului (cu localitate cunoscută Șona); aria se extinde spre părțile Sibiului (în Săcel și Loamnăș (obiceiul exista pînă în 1939), cu o prelungire pe Valea Secașului (de unde avem informații din Cergăul Mic și Cut), ce leagă tot cursul de mijloc al Mureșului (după cum afirmă Moldovău Gergely, cunoscînd și noi obiceiul în Bărbant și Hațeg). Acestei arii i se alătură ținutul dintre cele două Tîrnave (după mărturisirea lui Ion Bianu din Făget; și cunoaștem obiceiul din comuna Tiur). Fără să putem face legătură directă între valea Mureșului și a Someșului, trecînd peste valea Arieșului, cunoaștem răspîndirea obiceiului pe valea Someșului Mare (din mărturisirea lui I. Pop-Reteganul, și mai cunoaștem obiceiul din Ghiolț de pe marginea de nord a Cîmpiei) care se extinde pînă în părțile dintre Someș și Bistrița (de unde cunoaștem obiceiul din Tăure).

Pe urma celor de mai sus, aria de răspindire cuprinde aproape tot ținutul din jumătatea de sud a Transilvaniei, fără să putem afirma, dacă în această conturare ar putea intra și Țara Bîrsei și ținutul de pe cursul superior al Mureșului cu Cîmpia Transilvaniei.

Și tot așa nu putem ști — azi dacă jumătatea de nord a Transilvaniei cu Maramureșul ar putea intra și ele în această arie de răspindire a obiceiului.

„Sărbătoarea boului” mi-a deșteptat un interes mai mare, citind lucrarea lui Ion Mușlea, directorul Arhivei de Folclor a Academiei Române, despre *Scheii de la Cergău*, publicată în anul 1928. Cu atât mai mult mă interesa, fiind că dsa spunea că obiceiul abia se găsește amintit în trei locuri în toată literatura noastră etnografică.

Am întreprins o cercetare mai stăruitoare între anii 1932—1934, pe care am continuat-o și după anul 1950. Rezultatul stăruințelor noastre a fost însă cu mult sub nivelul așteptărilor, deoarece am primit răspuns pozitiv abia din opt sate, completat apoi pînă la numărul de 20. Am atribuit și atribuim acest rezultat în primul loc, cum mai spuneam, presupunerii că obiceiul ar fi dispărut mai de mult.

TABLOUL

localităților și al corespondenților

	Localitate	Correspondenți și informatori	Data consemnării:
1	Bărăbanț (Alba)	inv. E. Anosi (?)	1933
2	Caianul Mare (Someș)	Traian Vidican	1955, 22.VIII
3	Caianul Mic (Someș)	G. Retegan	1958
4	Cergău (Tirnava Mică)	Ion Mușlea	1928
5	Chiraleș (Bistrița)	Aurelia Roman, Bistrița, auzită de la tatăl ei Ioan Pancrațiu	
6	Cut (Alba)	inv. Ion Șerdeanu	1933
7	Făget (Tirnava Mică)	acad. Ion Bianu	1870
8	Ghiolț (Someș)	inv. Ana Marica și țărancă Maria Ștef de 44 ani,	1933 1958.18.IV
9	Hațeg (Hunedoara)	inv. Paul Oltean	1885
10	Loamneș (Sibiu)	pr. Nic. Popa — Ocna Sib. pr. Gh. Bona — Loamneș	1955

	Localitate	Correspondenți și informatori	Data consemnării:
11	Parva (Năsăud)	prof. Vasile Scurtu, de la V. Rusu, 75 ani	1958, iunie
12	Reteag (Someș)	inv. I. Pop — Reteganu	1898
13	Săcel (Sibiu)	inv. Nic. Negrescu Ioan Popa	1934 1898
14	Șieu-Cristur (Bistrița)	Traian Gherman, auzită de la țăranul Ion Săjan de 71 ani, în ziua de 28.IV.1959	
15	Șona (Făgăraș)	Ioan Popa din Comana inv. Ana Uscoiu protop. Val. Crișan — Șercaia pr. Ioan Nocav — Șona	1898 1933 1955
16	Tăure (Năsăud)	inv.	1933
17	Telciu (Năsăud)	Ileana Bozac, auzită de la fem. Rebreanu din Florești, în ziua de 22 sept.	1958
18	Tiur, (Tirnavă Mică)		1933
19	Top (Someș)		
20	Unguraș (Dej)		

THE FEAST OF THE OX („BOUL FERECAT“)

(Summary)

The author brings for the first time the entire information about this Romanian agrarian custom of great interest. After presenting the few issued materials or kept in archives, the author gives an ample description of the custom on the basis of the unpublished information gathered from his correspondents, revealing both the invariable and the variable elements of its structure. He analyses different folk names of the custom and its significance and puts forward the hypothesis of the pre-Christian origin of the ceremony of „embellishing the ox“ dedicated to a deity of wealth. Finally, the author presents the spreading area of the custom of embellishing the ox.

ÎMPLETTITUL FUNIILOR LA BĂLA

VALER POP

O investigație făcută pe teren, în anul 1976, în comuna Băla, județul Mureș, pentru descoperirea unor valori de patrimoniu cultural național, ce aparțin culturii populare, ne-a prilejuit descoperirea unui grup de obiecte, ce constituiau o instalație pentru confecționarea funiilor. Informatorii consultați¹ n-au reușit să ne relateze despre vechimea meșteșugului doar că ei, așa l-au cunoscut, așa l-au practicat și n-au auzit nici de la strămoșii lor, să fi folosit alte sisteme de împletit funii, cu altfel de unelte, înafara împletitului cu mîna. Nici în bibliografia de specialitate consultată, n-am găsit prea multe relatări despre acest sistem de împletire a funiilor. Radu O. Maier, prezentînd meșteșugul „Funieritul”, în „Etnografia Văii Bistriței”, face o prezentare a unui sistem de împletit funii, cu ajutorul unor cîrlige de lemn, manevrate manual, sistem folosit de locuitorii din zona prezentată. El amintește în lucrare că în Transilvania se folosesc sisteme de împletire a funiilor pe orizontală, cu ajutorul unor instalații speciale, sistemul prezentat de autor fiind pe verticală.² Tudor Pamfile, prezentînd meșteșugul în lucrarea „Industria casnică la români”, descrie „crivala”, o unealtă cu ajutorul căreia se răsucesc funii, asemănătoare cu „torcătoarea” din sistemul prezentat de noi.³ Din aceste motive ne-am propus să ne ocupăm, mai îndeaproape, de cercetarea acestui meșteșug popular și am desfășurat în anul 1979 o nouă campanie de cercetare, cu ocazia căreia, am reconstituit întreg procesul de confecționare a funiilor, adunînd, astfel, un bogat material factual pe baza căruia am întocmit lucrarea de față.

Materia primă din care se împletesc funiile este cînepa, plantă textilă cu diverse întrebuințări în industria casnică. Ea a fost cunoscută și folosită încă din epoca neolitică, mărturie stînd descoperirile arheologice de pe teritoriul patriei noastre. Dacii și apoi daco-romanii foloseau din plin cînepa, fiind meșteri nefîntrecuți în prelucrarea ei.⁴ Multe denumiri din terminologia actuală legată de prelucrarea cînepii,

¹ Informatori: Manța Alexandru, 75 ani; Dodiță Vasile, 56 ani; Milășan Ilie, 71 ani; Pitar Constantin, 52 ani; Huza Vasile, 47 ani; Bernaski Dumitru, 46 ani.

² Radu O. Maier, *Funieritul*, în „Etnografia Văii Bistriței”, Piatra Neamț, 1973, pp. 563—567.

³ Tudor Pamfile, *Industria casnică la români*, București, 1910, pp. 212—213.

⁴ *Istoria României*, Ed. Acad. R.P.R., București, I, p. 268.

sînt tradiționale: cuvîntul cînepă provine din latinescul canepa; tot de origine latină sînt expresiile: funie — funis, ghem — glemus, caier — caiulus, furcă — furca, fus — fusus, teară — tela, a urzi — oridre, a rășchia — rasciare, a țese — texare;⁵ sînt și cuvinte provenite din limba traco-dacică: pînză, andrea, argea.⁶

Prelucrarea cînepii, pînă la obținerea fuiorului, a fost tratată în mai multe lucrări de specialitate⁷, de aceea nu vom mai insista asupra acestui proces doar în măsura în care ne va ajuta la conturarea temei de față.

Pentru confecționarea funiilor se utilizează cînepa cu firul mai gros, mai lung și bine-nțeles mai rezistent, „hăldanii”, cum o numesc țaranii din partea locului, care crește mai ales pe marginea cînepiștilor sau este cultivată în mod special, în locuri anumite, fiind semănată mai rar, „ca să poată crește în voie”.⁸ După recoltare se pune la topit și la uscat. Melițatul pentru înlăturarea pozderiilor este ultima fază de pregătire a materiei prime — fuiorul. Pînă în acest moment, procesul de pregătire a materiei prime pentru confecționarea funiilor coincide cu prelucrarea cînepii pentru țesut, doar că fuiorul de cînepă pentru țesut se mai piaptănă pentru subțiere și pentru înlăturarea „cîlților”. Fuioarele pregătite pentru funii trebuiesc umezite cu puțină apă pentru ca funia să fie tare.

Din fuior se toarce, cu ajutorul torcătoarei, prin învîrtire de la stînga spre dreapta, un fir mai grosuț, care se deapănă în gHEME mari. Torcătoarea este confecționată din lemn și este compusă din două „stinghii”, în care sînt fixați doi „fuștei” și un ax ce se termină cu o coadă de care se învîrtește pentru răsucirea firului (pl. CXIII/1). La tors participă de obicei două persoane, una care învîrtește torcătoarea și alta care ține fuiorul și pregătește firul. După tors se trece la urzitul firului direct pe instalație. Aceasta este formată dintr-un cărucior, cu două roți, pe care este așezat un cadru (o crăcană de lemn), în care este fixat un stîlp, prevăzut la capătul superior cu un cîrlig cu manivelă (pl. CXII/2, 3). Pe cadru se pune o greutate, un bolovan, ca să-i îngreueze deplasarea și să țină întinse corzile funiei și funia. Cealaltă piesă a instalației este loitra, de forma unei scări de lemn, confecționată din doi stîlpi legați la capete cu două stinghii iar la mijloc printr-o scîndură ce are patru orificii în care sînt fixate patru cîrlige cu manivele la capete (pl. CXIII/4; CXIV/1, 2).

Urzitul începe de la loitră. Capătul firului se leagă de unul din cele patru cîrlige apoi se duce la cărucior, se rotește pe lîngă cîrligul de la cărucior, se aduce din nou la loitră, se rotește pe lîngă cîrligul simetric cu primul, se duce iar la cărucior, apoi iar la loitră și se con-

⁵ *Dicționarul limbii române moderne*, la termenii respectivi.

⁶ Ioan I. Rusu, *Limba traco-dacilor și limba română*, în „Ramuri”, nr. 9, 1966, pp. 15—16.

⁷ Ioan Vlăduțiu, *Etnografia românească*, București, 1973, E.S.; Valer Butură, *Etnografia poporului român*, Cluj-Napoca, 1978; E.D.; Marcela Focșa, *Tehnici tradiționale pentru prelucrarea cînepii*, în „Cibinium”, Sibiu, 1967/1968.

⁸ Informatorii.

tinuă tot așa, pînă ce firul este trecut pe după toate cîrligele de la loitră, odată sau de mai multe ori, în funcție de grosimea funiei ce se confecționează. Capătul se introduce printre fire (pl. CXIV/3).

După ce se termină urzitul începe răsucitul corzilor (vițelor). Răsucitul se face cu toate corzile deodată, cu ajutorul lopăței ce se introduce în capetele manivelor de la loitră (pl. CXIV/4) și se rotește de mai multe ori pînă ce corzile se întind în așa fel ca să fie elastice. Dacă vreo coardă rămîne mai „slobonoagă”, se răsucește separat cu ajutorul manivelei cîrligului de care este legată pînă se întinde la fel ca celelalte. După ce toate corzile sînt la fel de întinse, se trece la răsucirea funiei, cu manivela de la cărucior. Pentru ca firele să nu se lege unul de celălalt se folosește „puricele”, o bucată de lemn de formă cilindrică, ce are săpate patru șanțulețe radiale, în care intră corzile funiei. (pl. CXV/1).

Răsucirea funiei se face cu manivela de la cărucior. În momentul începerii răsucirii puricele se aduce lîngă cîrligul căruciorului (pl. CXV/2), apoi, încetul cu încetul, pe măsura răsucirii, este deplasat spre loitră pînă se termină de răsucit funia. (pl. CXV/3, 4; pl. CXVI/1). La sfîrșit, capetele se scot din cîrlige, se adună-ntr-un ochi care se introduce prin funie cu ajutorul unui „sulhac” (pl. CXVI/2), scoțîndu-l de partea cealaltă. Apoi, prin ochi se introduce celălalt capăt al funiei, formîndu-se, astfel, un laț (pl. CXVI/3, 4). După ce funia este gata, se freacă de un stîlp, mai gros, pentru înlăturarea eventualelor pozderii care au mai rămas, pentru a o netezi și întări. Dacă la tors și la urzit participă doar două persoane, la răsucit trebuie să participe neapărat trei persoane: una la loitră ca să învîrtească lopățica, alta la cărucior ca să învîrtească manivela și alta cu puricele.

Se confecționează mai multe tipuri de funii, de lungimi și grosimi diferite. De obicei cele mai lungi se fac mai groase iar cele mai scurte se fac mai subțiri. Funiile scurte se folosesc pentru legatul vitelor la iesle ori în coarne cînd sînt înjugate. Acestea se numesc șteanguri. Cele mai lungi se folosesc la legatul finului pe căruță ori pentru priponitul animalelor la pășune.

Valorificarea funiilor se face pe plan local, fiecare cetățean își confecționează singur funiile necesare în gospodărie, împrumutînd instalațiile de la cei care le au, ori se asociază între ei. În mică măsură, uneori, le-au valorificat și în tirgurile ocazionale sau cele permanente din orașele Tîrgu Mureș și Reghin. În prezent meșteșugul se practică foarte rar, doar ocazional, deoarece țărani îi procură funii din comerțul socialist, ieftine și de calitate superioară.

GLOSAR

- ANDREA:** Fiecare din acele lungi cu care se împletesc obiectele din materiale textile.
- ARGEA:** Război de țesut.
- CAIER:** Grup de mănunchiuri de fibre textile, animale sau vegetale care se pune în furcă pentru a fi tors (Lat. caiulus).
- CÎLȚI:** Fire scurte rămase în urma trecerii fuiorului de cînepă sau de in printre dinții daracului (Sl. kluku).
- CINEPĂ:** Plantă textilă, cultivată pentru fibrele care se scot din tulpină și se folosesc la confecționarea țesăturilor și funiilor (Lat. canepa).
- CÎNEPIȘTE:** Teren cultivat cu cînepă.
- CRIVALĂ:** Instrument pentru confecționarea funiilor.
- FUIOR:** Mănunchi de cînepă sau de in, melițat ori dărăcit.
- FUNIE:** Fir lung și gros făcut din mai multe fibre vegetale sau sintetice (Lat. funis).
- FUNIERIT:** Meșteșugul confecționării funiilor.
- FURCĂ DE TORS:** Vergea de lemn la capătul căreia se leagă caierul pentru a fi tors (Lat. furca).
- FUS:** Unealtă de tors care servește la răsucirea firului și pe care se înfășoară firul pe măsură ce este tors, avînd forma unui bețișor lung și subțire, îngroșat la mijloc, cu capătul de sus ascuțit și cel de jos rotunjit și înfipt într-o rotiță (Lat. fusus).
- FUȘTEL:** Fiecare dintre vergelele orizontale care formează treptele unei scări.
- HĂLDAN:** Cînepă înaltă cu firul gros.
- IESLE:** Jgheab în care se dă de mîncare vitelor (Sl. jasli).
- LĂȚ:** Nod larg la capătul unei sfori, funii, întocmit în așa fel încît să se poată strînge în jurul unui obiect.
- LIOTRĂ:** Obiect de lemn alcătuit din două părți laterale lungi și paralele, unite transversal prin piese paralele, la distanțe egale și servind pentru a urca sau coborî la alt nivel (Lat. scala).
- LOPĂȚICĂ:** Obiect de formă ovală, prevăzut cu două minere laterale și patru orificii, folosit pentru rotirea simultană a manivelor.
- GHEM:** Obiect de formă sferică rezultat din depănarea unor fire. (Lat. glemus).
- A MELIȚA:** A zdrobi și a curăța cînepa și inul de părțile lemnoase.
- PÎNZĂ:** Țesătură din fibre textile.
- POZDERII:** Resturi lemnoase care cad din tulpina cînepii sau a inului la melițare (Sl. pozderije).
- PURICE:** Bucată de lemn de formă cilindrică, ce are săpate patru șanțulețe simetrice și este folosit la confecționarea funiilor.
- A. RĂȘCHIA:** A depăna firele toarse de pe fus sau de pe ghem pe rășchitor (Lat. rasclare).
- STINGHIE:** Bucată îngustă de lemn care se fixează pentru a uni două sau mai multe elemente ale unei construcții.
- SULHAC:** Obiect din lemn, în formă de băț, ascuțit la un capăt, folosit pentru găurirea manuală a unor obiecte.
- TEARĂ:** Urzeală de pe război (Lat. tela).
- TORCĂTOARE:** Instrument folosit la răsucirea corzilor pentru funie.
- A ȚESE:** A încrucișa în unghi drept două sisteme de fire, la războiul de țesut, trecînd cu suveica băteala printre urzeală pentru a face o țesătură (Lat. texere).
- A URZI:** A pregăti, a întinde, a așeza urzeala în războiul de țesut ori într-o altă instalație de țesut sau de împletit. (Lat. ordire).
- VITE:** Grup de fire răsucite din care se confecționează obiecte prin răsucire sau împletire.

DAS SEILEFLECHTEN IN BĂLA

(Zusammenfassung)

In der Gemeinde Băla, fertigen die Einwohner die Seile, welche sie im Haushalt benötigen selbst an. Sie benützen ein horizontales System aus einer einfachen Installation bestehend die mit Hacken und Hebeln versehen ist.

Der Handwerk droht wegen der Konkurrenz der Industrieprodukte verschwinden.

TERMINOLOGIA POPULARĂ REFERITOARE LA POVESTII

ION CUCU

Pentru cunoașterea povestitului în fluiditatea sa ar fi lipsită de importanță o reluare a problemelor clasificării prozei populare. Diferențele concepții asupra categoriilor prozei, perindate de mai bine de un secol, n-au reușit să se apropie decît arareori de regimul de manifestare specific fiecărei categorii. Terminologia populară, în schimb, deschide adesea nebaneuite orizonturi spre legitățile de existență ale narațiunii populare. Sondarea ei este însă dificilă, de aceea, folcloriștii au ocolit-o multă vreme. O încercare pe plan european asupra numelor basmului a rămas la suprafața lucrurilor.¹

Primul care a atras atenția la noi asupra terminologiei populare a fost S. Fl. Marian, dar adevărata importanță a problemei a fost subliniată mult mai tîrziu de I. Cazan și O. Bîrlea. Experiența cercetării îndelungate a terenului a fost și de data aceasta decisivă, O. Bîrlea fiind primul folclorist român care inițiază investigații speciale în această direcție.

În Transilvania, terminologia populară legată de fenomenul povestitului și de speciile narațiunii orale este relativ unitară, dar de la o zonă folclorică la alta au fost observate unele specificități. Constanțele acestei terminologii sînt, de altfel, caracteristice întregului spațiu locuit de români și unele din trăsăturile specific zonale se întind pe arii ce trec Carpații Răsăriteni sau Meridionali, pe urmele unor *vechi vetre de formare* ale poporului nostru. Această unitate este reflexul firesc al evoluției istorico-sociale a poporului român, al spiritualității sale organic dezvoltate.

O incursiune în straturile adesea opace ale terminologiei populare necesită, în afară de înregistrarea termenilor actuali din zonele folclorice mai importante, și ochiuri retrospective asupra evoluției unora. Din păcate, în această tentativă folcloristul nu se poate bizui, decît în mică măsură, pe sprijinul dialectologiei sau istoriei limbii, cărora le-au scăpat din atenție termenii relativi la manifestările spirituale. Este astfel, de-a dreptul uimitor cum din chestionarele ce stau la baza valorosului *Atlas lingvistic român*, datorate lui S. Pop și Emil Petrovici, lipsește atît de frecventul *a povesti* (din cele mai frecvente 300 de vorbe ale

¹ Johannes Bolte, *Name und Merkmale des Märchens*, Helsinki, 1920, (F.F.C. nr. 36).

limbii literare, iar în cea populară, desigur, cu un exponent de frecvență mult mai ridicat), substantivul *poveste*, ca să nu mai vorbim de celelalte denumiri de specii. Neajunsul nu a fost înlăturat nici în chestionarul pentru întocmirea *Atlasului lingvistic* pe regiuni, unde, paradoxal, viața spirituală a satului este și mai puțin luată în considerare.

O evoluție plină de neprevăzut a avut termenul *poveste*, atestat aproape o dată cu primele texte în limba română. Urmărirea destinului aventuros al acestui cuvânt ar fi plină de învățăminte. În manuscrisul lăsat de Popa Grigore din Măhaci, pe la sfîrșitul secolului al XVI-lea, apare *povestea sfintee Dumireci*², pentru ca în secolul următor el să fie atestat tot mai frecvent în titlurile unor legende religioase: *Povestea lui Adam și a Evei*³, *Povestea sfintei Evanghelii*⁴ (1600—1650), „*Povestea lui Ioan Botezătoriu*”⁵.

Într-un alt manuscris, larg răspîndit în Transilvania, întîlnim de mai multe ori *povestea* unor sfinți, legende religioase rostite, probabil, la anumite sărbători: *Povestea Navavdenie Maria* (fila 9), *Povestea la Stretenie* (f. 51), *Povestea la Săpietru* (f. 102)⁶. Termenul era aproape în relație de sinonimie cu *scazanie* (*Scazanie ucenici Teodor*, f. 56). Cu același înțeles apare termenul în manuscrisul *Cazaniei* lui Oprea Pop din Cîcmău, la 1672: *Poveste lui Sti Theodora*⁷ sau în *Poveste la 40 de mucenici*, apărută la Bălgrad, în 1689⁸.

În ultimele decenii ale veacului al XVII-lea el pătrunsese masiv în scrierile românești, desigur datorită traducerilor masive din slavonă. Probabil că avea o răspîndire mare și o sferă de înțeles mai precis conturată în limba vorbită, deoarece, la un moment dat, sinonimele *cuvînt* și *scazanie* își limitează valorile semantice, intrînd în umbra lui *poveste*.

În cuprinsul Codicelui religios scris de Pătru Popa (1689) folosirea termenului pare nesigură. Accepțiunile sînt nuanțat diferite, în unele fiind vizibilă influența circulației orale. Astfel, alături de: *poveaste de pilda...* sau *poveaste la iertăciunea omului mort*, termenul apare în titlul unei narațiuni populare, cu reflexe folclorice: *Poveastea lui Sahanciu împărat cu cele 12 vise sau Poveastea lui Sahanciu împărat cum i-au răspuns Mamer filosoful de rîndul viselor*⁹.

² B. P. Hașdeu, *Cuvențe den betrani*, vol. II. Cărțile poporane ale românilor în secolul al XVII-lea în legătură cu literatura poporană cea nescrisă..., București, 1879, p. 54.

³ M. Gaster, *Chrestomație română. Texte tipărite și manuscrise* (sec. XVI—XIX) dialectale și populare, cu o introducere, gramatică și un glosar româno-francez, București, 1891, p. 63.

⁴ *Ibid.*, p. 137.

⁵ N. Comșa, *Manuscrisele românești din Biblioteca Centrală de la Blaj*, Blaj, Tip. Lumina, 1944, p. 185.

⁶ *Ibid.*, p. 132.

⁷ *Ibid.*, p. 132.

⁸ I. Bianu, R. Caracaș, *Catalogul manuscriptelor românești*, vol. I, București, 1907, p. 296.

⁹ N. Comșa, *op. cit.*, pp. 110—112.

La 1691, în *Mărgăritare*, cuvîntul e prezent la începutul unei narațiuni, într-un îndemn la ascultarea acesteia: „Ascultați și altă poveste”, marcînd pentru prima dată mai exact înțelesul de text narativ destinat rostirii și ascultării de către un grup¹⁰. Chiar cînd povestea se referă la cuprinsul unei predici este evidentă vizarea narațiunii pe care aceasta o înglobează, a „pildei” ce stă, întotdeauna, în miezul discursului religios.

Tot în secolul al XVII-lea, îndeosebi în a doua parte a lui, s-au răspîndit în mediile mănăstirești niște scrieri interesante *Otecenicele* sau *Patericele*, cuprinzînd narațiuni moral-religioase inspirate din viața monahală, care au jucat cel mai important rol în decantarea sensurilor termenului poveste, precum și în răspîndirea lui. Din cele 200 de narațiuni, cite cuprind aceste scrieri, o bună parte poartă *poveastia* în titlu: *Poveastia de un boiaru*; *Poveastia lui*... etc. Adesea termenul e omis pentru a înlătura repetiția, în loc de *Poveastia lui*... menționîndu-se doar *A lui*... sau *Pentru o călugăriță îndrăcită*¹¹.

În cronici *poveste* cu sensul de istorie a unei vieți de domn sau de relatare a unui episod din viața acestuia: „iară dumnealui Ureche Vornicul vrîndu să arate această poveste a lui Dispot...”... „au scos această poveste ce o scriem.”¹² Spre deosebire de scrierile religioase, în mare parte traduceri sau adaptări, cu frazele lor greoaie, lipsite de vioiciune, în cronici, mai ales la arhaicii moldoveni, termenii se îmbibă de seva expresiei populare directe și exacte. Slab diferențiată, la început, din punct de vedere spiritual, boerimea, din rîndurile căreia se ridică cronicarii, se împărțasea din același nesecat tezaur narativ cu masele țărănești, cu tîrgoveții, cu clerul ortodox și slujitorimea „ca nește oameni neașezați și nemernici, mai mult proști decît să știe carte”¹³.

La Ureche *poveste* este evenimentul istoric narat, întîmplarea reală ca și cea superstițioasă, relatare a unui incident dintr-o luptă precum și a unui semn prevestitor. În loc de izvoare istorice scrise, cronicarii vechi, au scris „mai mult den basme și den povesti, ce au audzit unul de la altul”¹⁴.

Dacă aici, *basmelor* apar alături de *povesti*, într-un evident raport de sinonimie, ca aparținînd deopotrivă culturii orale, în alte texte este evidentă o depărtare a sensurilor celor doi termeni.

Sensul de narațiune istorică, de istorie care poate fi controlată documentar, este limpede pus în lumină în numeroase contexte din cronici. Același Ureche vorbește despre „scriitorii” care „au scris rîndul și povestea țărilor de au lăsat izvor”. Pornind de la aceste tendințe de delimitare a sferelor semantice ale basmului și poveștii,

¹⁰ M. Gaster, *op. cit.*, p. 294.

¹¹ N. Comșa, *op. cit.*, p. 111.

¹² M. Gaster, *op. cit.*, p. 143.

¹³ Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, ESPLA, 1958, p. 3.

¹⁴ *Ibid.*, p. 5.

I. C. Chițimia aprecia că, văzuți „în relațiile lor de rudenie și în sensul lor de bază, *basm* și *poveste* au sfere cu nuanțe foarte distincte¹⁵.

La Miron Costin, în capitolul XX al *Letopisetului Moldovei* apare *Poveastea lăcustelor*, care este un exemplu tipic de memorată, trecută prin filtrul de povestitor excepțional al cronicarului. Scrierea întreagă a lui Miron Costin, stă, de altfel, sub semnul poveștii. Ca și la Ureche sau la Neculce, mai târziu, nu numai acolo unde avem de-a face cu narațiuni propriu-zise. Cronică întreagă stă sub semnul poveștii. Cu sensul de tradiție orală veridică mai întâlnim termenul de poveste tot la Miron Costin: „precum au rămas den om în om în țară poveste”¹⁶. Ca la Neculce, *povestea* este concurată de cuvânt „așe au tras cuvântul pînă astăzi”¹⁷. La începutul veacului al XVIII-lea termenul poveste își delimitase cîmpul semantic, avînd fără îndoială o mare putere circulatorie, deoarece Stolnicul C. Cantacuzino amintește de „niște spuneri și niște povești, mai virtos bătrînii ce povestesc de cele ce-au fost”¹⁸. Aproximarea de *basnu/basnă* i-a lămurit termenului și mai mult sensurile. După cum bine observa Hasdeu, încă din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea poveste avea înțelesul „de orice fel de narațiune fie legendă, fie snoavă, fie anecdotă”¹⁹.

Basn/basnă cu sensul de minciună, născocire, scornitură apare în traduceri sau în lucrări religioase la 1648, 1683, apoi cu o frecvență tot mai ridicată la cronicarii preocupați să scrie adevărul, ferindu-se de basne și vituperînd neștiința unui Simion Dascălu²⁰.

Contextele în care apare *basn/basnă* în literatura noastră veche nu sînt de loc edificatoare pentru destinul cuvîntului, deoarece pornesc de la distincția: fapt istoric controlabil — tradiție legendară, ceea ce duce, aproape întotdeauna, la accentuarea excesivă a unor aspecte semantice, în dauna altora. De fiecare dată, cînd scapă de această alăturare, cîmpul semantic al termenului se luminează, apropiindu-se de fabulă și apolog, cînd poate deveni „sinonim cu *adevăr* sau cu *înțelepciune*”²¹.

Din această parte a cîmpului său semantic s-a dezvoltat sensul de narațiune fabuloasă, pînă la *basmul* de astăzi, specific inițial doar unei regiuni restrînse din sudul țării, dar extins în prezent, datorită influenței cărților de povești. Termenul de poveste provine, ca și cel de basm, din slava veche, de unde a rămas cu sensuri relativ apropiate în limbile neoslave: slovacă, cehă, slovenă, polonă, sîrbo-croată, ucraineană și rusă. În limba română termenul a aderat treptat „la realitate

¹⁵ I. C. Chițimia, *Folclorul românesc în perspectivă comparată*, București, Editura Minerva, 1971, p. 27.

¹⁶ Miron Costin, *Opere*. Ediție critică de P. P. Panaitescu, București, ESPLA, 1958, p. 34.

¹⁷ *Ibid.*, p. 18.

¹⁸ C. Cantacuzino, *Istoria Țării Rumânești*, Craiova, Scrisul românesc, 1944, p. 5.

¹⁹ B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, București, 1976, p. 252.

²⁰ *Ibid.*, pp. 250 și 283—284.

²¹ *Ibid.*, p. 284.

pînă la înțelesul de *nuvelă* (novella, cu sensul de *poveste*) și *narațiune* istorică, *povestiri*, de fapt strict istorice, controlabile".²²

Încă de la sfîrșitul secolului al XVI-lea apare în unele texte verbul *a povesti* cu sensul de a relata, de a spune. *Legenda Dminecii*, în versiunea lui Popa Grigore din Măhaci, se încheie cu o exortatie, sub blestem, cerindu-se răspîndirea narațiunii: „oare cărtoraliiu va fi oare va fi vladico, oare va fi preutu, oare diacu cela ce nu va poveasti și no va spounre tutindire acela să fie blăstămatu de domnulu”²³. Încă de pe atunci, așadar, narațiunile se *spuneau*, nu numai se *povesteau*. La 1642, verbul apare de mai multe ori, de fiecare dată cu înțelesul de a relata o învățătură²⁴, pe care și-l păstrează parțial și mai tirziu (1650, 1651)²⁵. Prin 1692 o povestire superstițioasă e spusă, nu povestită: „iar mai apoi le-a spus și poveste vulturului... iar ei auzind au perceput cugetul lucrului”²⁶.

De cîte ori apelează la tradiția orală, cronicarii, îndeosebi moldovenii M. Costin, I. Neculce și N. Costin subliniază faptul: „spun oamenii bătrîni”, „precum spun”, „din poveste în poveste” etc. La C. Cantacuzino poveștile sînt numite, cum am văzut, și „spuneri”, iar bătrînii „povestesc” de cele trecute, dar „doi într-un chip nu povestesc ci unul una, altul alta băsnuiaște”²⁷.

De la sfîrșitul secolului al XVIII-lea pînă astăzi cîmpul semantic al familiei *poveste/a povesti* nu s-a schimbat aproape deloc în zonele folclorice din Transilvania, ca o dovadă indirectă a conservării elementelor arhaice în această parte a țării.

În prima parte, unde am marcat și cîteva testări terminologice, găsim puncte de sprijin în demonstrarea acestei situații. Adăugate datelor prezentate aici, atestările făcute de folcloriști, e drept șovăitoare, întregesc tabloul devenirii termenului *poveste* pînă la a acoperi, prin sferele sale de înțeles, toate categoriile de narațiuni de proveniență tradițională.

Din cîte se știe pînă acuma, *poveste* este termenul cel mai răspîndit în folclorul românesc din Transilvania și cu sfera de cuprindere cea mai largă, incluzînd pretutindeni înțelesul de *narațiune*, aproape indiferent de specie. Prezent într-o serie întreagă de expresii paremiologice, de locuțiuni verbale, cu o neobișnuită putere de circulație, cuvîntul ar merita din plin o cercetare aparte, de pe pozițiile sociolingvisticii, dar cu adînciri istorice.

Într-o privire fugară asupra terminologiei populare referitoare la povestitul în Drăguș (Făgăraș), I. Cazan a făcut observații pline de miez. Constatarea unei remarcabile frecvențe a substantivului *poveste* și a verbului *a povesti*, l-au determinat să facă un sondaj metafolcloric, pentru determinarea valorii lor semantice. Dacă substantivul își

²² Chițimia, *op. cit.*, p. 27.

²³ B. P. Hasdeu, *Cuvente den betrani*..., p. 54.

²⁴ M. Gaster, *op. cit.*, pp. 94—95.

²⁵ *Ibid.*, pp. 153, 232.

²⁶ *Ibid.*, p. 298.

²⁷ Cantacuzino, *op. cit.*, p. 6.

păstrează, în anumite limite, sensul de narațiune, a povești nu mai corespunde întotdeauna înțelesului de a spune o poveste. „A povești înseamnă a sta de vorbă, a discuta despre necazuri, despre interese, despre diferitele incidente, care intervin sau s-au strecurat prin viața satului sau prin viața intimă a oamenilor. Comunicarea, povestirea acestora se face pentru a-și împărtăși unii altora gândurile, pentru a-și face părtași la necaz, pentru a găsi împreună o soluție sau pentru a se veseli cu o ironie sau glumă”²⁸. Cazan n-a sesizat însă relațiile interne ale procesului de comunicare pentru a-și fi dat seama că orice eveniment narativ este prins într-un anume flux comunicativ. Situațiile sociale pe care el le evocă sînt, potențial, situații de povestit. Într-o societate tradițională, comunicarea „necazurilor” și „incidentelor”, nu numai că nu exclude apelul la narațiune, dar, în anumite cadre, nici nu se poate abține de la folosirea formelor arhetipale ale comunicării narative.

Urmărirea verbului în cele mai frecvente contexte arată că el a căpătat, într-adevăr, un sens mai general ajungînd să se refere în cîteva zone folclorice importante (Bihor, Meses-Plopiș, Codru, Cîmpia Transilvaniei, Valea Gurghiului, Năsăud), la numeroase tipuri de evenimente verbale, acoperînd, uneori aproape deplin, multiplele înfățișări ale procesului de comunicare: povestim de/despre/ /cu/la în stăm și povestim; povestim mărghînd pă drum; așteptăm... și povesteam; povestesc lucrînd; ne-am întîlnit ș-am povestit; povestim să treacă timpul.

Jocul semnificațiilor se învîlburează însă, după cum reiese din răspunsurile la întrebarea 1322 din *Chestionarul Atlasului lingvistic român* referitoare la sintagma: *eu stau la poveste*, care capătă, următoarele variante dialectale: *stau la/de vorbă* (pe alocuri în Caraș-Severin, Arad, Bihor, Hunedoara, Tîrnave, Țara Oltului, Țara Birsei, Secuime, Valea Mureșului, Năsăud, Cîmpia Transilvaniei, Cluj — Huedin, Sălaj, Oaș); *stau dă taină* (Caraș-Severin, dar după cum dovedesc ultimele sondaje și în Bihor, Sălaj, Codru, Maramureș, expresia fiind arhaică, în vădită retragere din uz); *stau la/dă divan; șîdem și divănim* (Caraș-Severin, Banat, pînă spre Arad); *stăm în/la/de/minciuni* (Hunedoara, Tîrnave, Năsăud, Cîmpia Transilvaniei, Sălaj, Codrul, Satu Mare, Oaș). Cu o răspîndire generală în Transilvania este însă expresia *stau la (de/în povești) povești*, în unele părți circulînd paralel cu cele menționate mai sus. Ea acoperă o anume realitate socială, accentuată în unele răspunsuri prin menționarea gratuității interacțiunii sociale numite, care este vreme pierdută: *pcierd vremea la puoveste; pterdem vreme cu povești/minciuni; povestim și treacă timpul; povestim și omorîm vremea*.

Deși anchetatorul lingvist n-a înregistrat întotdeauna cuvintele în contexte care să favorizeze cercetarea în problema noastră, putem remarca faptul că delimitările făcute sînt deosebit de interesante. Ele

²⁸ I. C. Cazan, *Literatură populară, Drăguș — un sat din Țara Oltului (Făgăraș). Manifestări spirituale*, București, 1947, p. 2.

arată cât de exacte sînt și astăzi constatările făcute de Cazan, precum și faptul că acestea sînt valabile pe arii întinse în toată Transilvania. La cealaltă extremitate, în zona Codrului, pe anumite arii din Sălaj (Meseș—Plopiș, împrejurimile Gîrboului) a povești nu are decît incidental sensul de a spune și a asculta povești. La actul transmiterii narațiunii se referă doar în formule tipice de introducere a unor legende, formule care au căpătat și rolul de comutator de cod: povește bătrînii; povește tata... dar întotdeauna în raporturi de sinonimie cu a spune, a zice, spune moșu, zice bătrînii; spune... Asemenea formule apar însă și pentru a introduce în comunicarea verbală o credință sau o reprezentare mitică: „povește bătrînii că-i tăta cu păr, pînă-n pămînt” (Fata Pădurii).

În Valea Gurghiului poveștile se spune ca și în Drăguș (Făgăraș), dar în variatele medii de povestit pe care le evocă informatorii, oamenii totuși povestesc: „Mai povestim că poveștile noastre nu-s pînă bani și, ce știm, povestim. Sa-ca să poveștească să mai treacă hast lume. Că dacă n-om povesti, om sta ca muți, ne uscăm degeaba. Povestim, mai rîdem, mai glumim, să treacă lumea, că sîntem uamini trecători” (Mg. 1622 I a; Ibănești-Sat, inf. Suceava Bozon, 68 a). În Ibănești-Pădure, un bătrîn făcea netă distincție între poveștile „adevărate”, care se spun numai acolo „unde sta la povești” și între „povești de-aste de-a noastre, cu hăla și cu hăla”. Poveștile „adevărate” nu se spun ori-cînd. „S-apoi toamna, știi, la noi is șezători de fete, de muieri. Apoi acolo spune povești unu una, unu alta” (Mg. 1759 I d, inf. Petra Florea 67 a). În timp ce poveștile „cu hăla și cu hăla” nu plac tuturor și nu sînt apreciate, mai ales de bărbați („mie nu-mi-i de aste, aste-s prostii”) narațiunile tradiționale, care stîrnesc admirația tuturor, fiind simțite ca *altceva*, nu pot fi spuse de către oricine în împrejurări obișnuite. Ele reprezintă, cum vom vedea, o altă față a povestitului, care se întunecă mereu, odată cu stingerea povestitorilor cu faimă în sinul colectivităților, numiți „meșteri de povești”, „tata povestilor”, „bun de povești”, „ala-i a povestilor”.

Deosebirile sînt evidențiate și de către un drăgușan, care socotește că poveștile adevărate sînt din cărți: „apăi cînd zicem, povestim... așa... c-am fost în tîrg, că ce-am lucrat, că ce-o făcut boreasa aia, helea nu-s povești; povește... numai helea-s care împlă din cărți, care să spun așa... aia care se spune ce-o făcut altu, nu să numără povește”²⁹.

Natura evenimentelor verbale este definită cu precizie de contextele în care apare uneori *a povești*: „povestim și noi de lumea asta și „s-adună și povestesc de cite-s tăte”, „povestesc pînă tăta lume (din sat)”, unde, evident, în fluxul comunicativ pot apare categorii narative mărunte ca faptul divers, povestirea reală sau superstițioasă. Aceste categorii, a căror intenționalitate artistică este de gradul zero, se povestesc: „mn-io povestit ci-o pășit...”, „i-am povestit ce-am auzit...”, „ne-o povestit vecinu...” dar ele nu sînt aproape niciodată povești/po-

²⁹ *Ibid.*, p. 6.

vești, ci *întîmplări*, *tîmplări*, *pățanii*, *pațale*, *pațile*, etc. Sînt dintre acele narațiuni, de mare importanță pentru cunoașterea mentalității arhaice, pe care un folclorist, D. Furtună, le-a numit *cuvinte scumpe*, arătînd că nu le „poți culege de cît împlîndu-te a fi lîngă săteanul povestaș atunci cînd el are gust de vorbă”, deoarece „nu se spun ca poveștile (...) ci oricînd, în orice vreme a anului, în orice loc, numai prilejul să se ivească”³⁰.

Dar „ca poveștile” se spun, în definitiv, puține categorii de narațiuni: basmele despre animale, cele fantastice și nuvelistice, poveștile formulă, snoavele și unele tipuri de legende. În cercetările noastre din Valea Gurghiului, Cîmpia Transilvaniei, Sălaj și Bihor, am constatat că numai aceste specii, care sînt spuse „ca poveștile” și reclamă, ceea ce am putea numi un povestit instituțional sînt considerate *povești* (sg. *poveste*). Faptul este numai în aparență de importanță, deoarece, aici, în regimul diferit de manifestare, se află cheia înțelegerii terminologiei populare și, dincolo de această treaptă, a deslușirii funcțiilor narațiunii folclorice.

Concluzia trasă de I. Cazan în urma scrutării terminologiei populare la Drăguș se dovedește de mai largă valabilitate în graiurile din Transilvania. „Foarte rar — arată el — se întrebuițează verbul a povesti pentru a da să se înțeleagă că se povestește o poveste. De cele mai multe ori, poveste se spune, nu se povestește”³¹.

Poveste (pl. *povesti/povești*) are într-adevăr, cum au constatat după Hasdeu și Șăineanu, toți cercetătorii, o arie mai întinsă de comprehensiune. Delimitări se pot însă face și ele trebuie făcute. Scrutarea mai atentă a cîmpului semantic al termenului, urmărirea acestuia de la o zonă la alta, din localitate în localitate ar adînci delimitările, scoțînd în lumină circumscrieri de sens tot mai exacte, de la dialecte la graiuri, la subgraiuri, la vorbirea specifică unei colectivități și, în sfîrșit, în ideolectele povestitorilor și ascultătorilor de povești. În zonele cercetate pînă acuma din Transilvania se constată că termenul este folosit consecvent pentru a denumi narațiunea tradițională spusă spre a fi ascultată (cu o vădită intenție artistică), care, de obicei, poate fi apreciată ca *frumoasă*. Pentru atari narațiuni procesul de transmitere se caracterizează printr-un grad mai înalt de complexitate, evenimentul narativ fiind mai bine reliefat în continuumul verbal. E vorba, în fond, de un anume nivel de instituționalizare pe care îl atinge mediul de povestit în cazul unor asemenea evenimente narrative. Rolul performenței este în spunerea narațiunilor ce pot purta numele de *poveste*, mult mai complex, precum mai complicată e și rețeaua de comunicare ce se instituie.

Cerințele mediului sînt, calitativ, altele. Cînd e vorba de *a se spune povești*, comunicarea narativă se ridică în alt plan, superior, prin adăugarea unor valențe funcționale noi, hotărîtoare. Rosturile comunicării

³⁰ D. Furtună, *Cuvinte scumpe. Taclale, povestiri și legende românești*, București, 1914 (Din viața poporului român, XXXIII), p. 1.

³¹ I. C. Cazan, *op. cit.*, p. 2.

narative prin *poveste* se adîncesc prin noi dimensiuni culturale spirituale: ritual-cultică, inițiatrică, dar mai ales estetică.

Pentru a se învrednici de numele de poveste, o narațiune trebuie să îmbrace un vestmînt de sărbătoare. Prin realizarea formei, prin ritmul narării și prin calitatea expresiei, actul de performare e necesar să atingă un asemenea nivel încît funcția estetică să aibă o pondere considerabilă. Narațiunea orală e numită sau nu poveste mai mult din considerente de formă, de expresivitate, precum și de funcționalitate, decît datorită apartenenței sau non-apartenenței la cutare grupă tematică. Atribuirea calificativului *poveste* nu este, așadar, chiar atît de întîmplătoare și ne semnificativă.

Poveste (povesti) povești sînt denumite pretutindeni în Transilvania, basmele despre animale³². Mediul de povestit caracteristic — familia — a făcut ca, pe alocuri, termenul poveste să i se alăture și unele determinative: *povesti de-a pruncilor* (Sălaj, Năsăud, Codru) sau *poveste pîntu prunci* (Bihor, Cluj, Huedin), care subliniază funcția educativ-didactică a speciei. Sub aceeași denumire stau însă și poveștile-formulă, atît de apropiate de basmele despre animale în ce privește regimul de manifestare. O caracteristică comună celor două specii este tocmai ponderea ridicată a esteticului, marcat prin gradul înalt de formalizare, prin abundența formulelor stereotipe a repetițiilor și altor paralelisme expresive.

Mai proprie decît pentru oricare categorie narativă este denumirea de poveste aplicată basmului fantastic și celui nuvelistic, care nu cunosc alt termen popular în Transilvania, dovadă fiind și frecvența ridicată a cuvîntului în titlurile pe care informatorii le dau diferitelor variante. Atît prin caracterele lor structurale, cît și prin regimul aparte de manifestare, basmele fantastice și cele nuvelistice nu pot fi actualizate decît în cadrul unor evenimente narrative care ating gradul maxim de instituționalizare și de intenționalitate estetică. Spunerea lor reclamă povestitorul autorizat "meșter de povești", în stare să satisfacă exigențele unui mediu de povestit competent. Basmele despre animale și cele nuvelistice sînt denumite întotdeauna *povesti/povești*.

Dacă pentru speciile prezentate pînă aici, genericul *poveste* era termen aproape unic și general, snoava populară mai cunoaște cîteva denumiri, ce diferă de la o zonă la alta, dar și în raport cu varietatea mediilor de povestit și cu natura evenimentelor narrative. În zonele folclorice cercetate din Transilvania, povestitorii nu spun snoave decît în cadrul acelor evenimente narrative ce ating nivelul de instituționalizare de care aminteam ceva mai înainte. Narațiunea rezultată din asemenea procese comunicative este, într-adevăr, frecvent denumită *poveste*. Dar mai caracteristice și mai frecvente pentru transmiterea snoavei sînt acele „situații speciale” ivite în fluxul comunicării verbale pe care le menționa O. Birlea³³. În atari situații, povestitorii populari

³² O. Birlea, *Antologie de proză populară epică*, vol. I, București, E.P.L., 1966, p. 39.

³³ *Ibidem*, p. 18.

nu spun *povesti*, ci *glumesc*, *trifălesc*, *trufălesc*, *șăguiesc*, spunînd *glume*, *bagiocuri*, *ponturi*, *trufe*, *trifășaguri*, *trufășaguri*, *poloșanii*, *minciuni*, *brașoave*, *opșaguri*, *șozii*, *șoade*, *iznoave*, *iznoave*, *bazaconii*, *bancuri*. Una și aceeași narațiune poate fi denumită diferit în același mediu de povestit, în funcție de situația de povestit pe care o ilustrează: poveste sau trufă, poveste sau poloșanie etc.

Răspîndirea acestor termeni în Transilvania este neuniformă și greu de cercetat. Ariile lor se suprapun în cele mai multe cazuri, unii termeni fiind aproape general folosiți, alături de *poveste*: *glumă/glume*, *batjocură/batjocuri*, *minciună/minciuni*. *Trufă/trufe* a atestat de O. Birlea în Țara Oașului, dar aria lui nu se limitează numai aici, ea fiind mult mai întinsă. Se întinde, astfel, din Almaș, Arad, prin Bihor, Sălaj și Sătmăr și trece peste Oaș în Maramureș. În Secuime și în Cîmpia Transilvaniei forma *trefă* este atestată, de asemenea, în cîteva localități izolate. Ceilalți termeni se pare că au în ultima vreme, o frecvență din ce în ce mai scăzută, fiind vădită retragere din uz. Tot mai rare sînt, astfel, denumirile de *poloșanii*, *bazaconii*, *opșaguri*. Destinele celorlalte sînt și mai dificil de urmărit, deoarece, pe vechile sensuri, cu care circulau, s-au altoit înțelesuri noi. Astfel, *snoavă/iznoavă* care a denumit, probabil, o categorie narativă precis determinată în trecut, apare rar cu vechea încărcătură semantică în Transilvania. Se vorbește pe alocuri, de cineva care „s-o făcut de iznoavă” expresie echivalentă cu „a se face de poveste” care a și înlăturat-o din limbă pe prima. Sensul străvechi, bine conservat aici, nu se verifică în cazul denumirii narațiunii *glumețe*. Cînd cineva *spune snoave* este mai evidentă influența denumirii acceptate de folcloriști, care capătă putere de circulație datorită răspîndirii culegerilor de proză populară în mediile folclorice. Aceeași este situația termenului *basm*, pe care O. Birlea l-a atestat cu sensul de narațiune *glumeată* în Transilvania nord-vestică³⁴.

Și mai complexă este terminologia populară referitoare la legende. O. Birlea afirmă pe baza cercetărilor sale de teren, că „specia e denumită popular, pretutindeni la noi, *poveste*”³⁵. Termenul își extinde, într-adevăr, sfera de cuprindere și asupra acestei categorii în măsura în care diferitele tipuri de legendă reușesc să se ridice prin acte de performare, la înălțimea *poveștii*. Cel mai adesea, însă, legendele au același regim de manifestare cu povestirile superstițioase, fiind date ca „întîmplări adevărate”: „s-on-tîmplat, nu-i poveste”, „asta nu-i poveste, că-l știu eu că ala, o fost strigoi” etc. Îndeosebi legendele despre ființe mitice; strigoi, pricolici, Fata Pădurii, măiestre, bală, șolomonari sînt frecvent legate de anumite persoane din sat sau din împrejurimi și nu se disting de povestirile superstițioase. Nici aceste legende, nici povestirile superstițioase nu sînt denumite decît incidental prin termenul *poveste*. Pretenția legendei și a povestirii superstițioase de a înfățișa adevărul și de a fi crezute „fără șovăire” cu atît mai mult cu

³⁴ *Ibidem*, p. 109.

³⁵ O. Birlea, *Mică enciclopedie a poveștilor românești*. București, Ed. științifică, 1976, p. 213.

cît povestitorul este el însuși participant sau martor la cele întimplale sau cel puțin deține relatarea de la un alt martor demn de încredere"³⁶, îndepărtează aceste categorii de poveștile tradiționale, apropiindu-le de povestirea reală, de memorată.

Povestirea superstițioasă, care, prin prezența fantasticului „se apropie mult de legendă, uneori fiind chiar greu de delimitat granița dintre ele”³⁷ nu se deosebește, în ceea ce privește regimul de manifestare, de povestirea reală. Trăirea experienței miraculoase este marcată întotdeauna atitudinal; cel ce povestește o întimplare superstițioasă și cei care îl ascultă se pot situa pe poziții diferite. De obicei, însă, povestitorii care pretind „a se fi întilnit cu ființele de consistență fantastică” a fi trăit o anume întimplare „miraculoasă”, nu fac nici o distincție între asemenea întimplări și cele reale. Terminologia pentru toate aceste categorii este diferită regional dar local ele sînt denumite prin aceeași serie sinonimică *întimplare, tîmplare, pățanie, pațimă, patimă, pașile, pājălă* etc.

Cu o frecvență neobișnuit de ridicată în povestitul neinstituționalizat, narațiunile din aceste categorii, atît de puțin cercetate pînă acum, au destine foarte variate în colectivitățile umane. Multe din ele sînt întruchipări efemere, relatate o singură dată în cadrul unor evenimente narative speciale, care au favorizat spunerea lor. Orice posibilitate de a fi receptate în mediile de povestit, mai ales cînd creatorul-povestitor nu apelează la clișee tradiționale, este exclusă. Povestirea se stinge odată cu rostirea ei de către povestitor. Altele stîrnesc un oarecare ecou și își continuă destinul, contaminate de motive tradiționale, apropiindu-se de legende sau de anecdote, printr-un proces de tipizare specific folclorului.

De aceea, nu este cu totul lipsită de semnificație pretenția unor povestitori că din unele memorate, „întimplări adevărate” s-a ajuns la povești cunoscute întregii colectivități.

FOLK TERMINOLOGY ON NARRATION

(Summary)

The paper „Folk Terminology on Narration” is a chapter of the Ph. D. dissertation *Narration Process in the Romanian Folklore of Transylvania*. The author starts from the idea that a good understanding of the folkloric phenomena cannot ignore the contribution of historical investigation of folk terminology. Following the semantic evolution of different terms related to the circulation of oral narration on the basis of written testimonies of the 16th—17th centuries as well as of folklore research of the last hundred years, the author ascertains an intense circulation of oral narration in all the strata of medieval Romanian society.

³⁶ O. Bîrlea, *Antologie*, p. 37.

³⁷ *Ibidem*, p. 38.

NOTE— PATRIMONIU

DESCOPERIRI ARHEOLOGICE LA IBĂNEȘTI-MUREȘ

VALERIU LAZĂR, EUGEN MERA

Pînă în ultimile două decenii aria localității Ibănești, și în parte și zona din jur, constituia, sub aspect arheologic, o „pată albă”. Lipsa totală a unor cercetări sistematice și a unor descoperiri în acest spațiu geografic piemontan putea acredita părerea că în zona văii Gurghiului nu a fost niciodată viață preistorică.

Recent (1979), cercetarea citorva piese arheologice, existente în modesta colecție a școlii generale nr. 2 din Ibănești-Pădure, descoperite în zonă, infirmă o asemenea părere; existența lor reclamă astăzi, mai mult ca oricînd, cercetarea cît mai completă a văii Gurghiului.

Din colecția arheologică a școlii amintite se detașează, în momentul de față, trei piese finite.¹ Ele sînt:

1. *Topor din piatră*, șlefuit și perforat (pl. CXVII/1=CXVIII/1), din granit, culoarea castanie. Piesa are lățimea relativ uniformă, excepție în zona perforării, unde este ușor îngroșată, ceafa puțin teșită, secțiunea patrulateră. Spre tăiș toporul este fațetat.

Dimensiunile piesei sînt: lungimea — 8,5 cm; lățimea — 4 cm; diametrul găurii de înmănușare — 1,8 cm, greutatea — 6,30 gr.

Toporul a fost descoperit, în 1964, în punctul topografic „Pietroașa” — Isticeu, de elevul Ion Todoran, care l-a donat școlii.

2. *Topor din piatră*, șlefuit și perforat (pl. CXVII/2=CXVIII/2), din andezit, culoarea gri, cu pigmenți verzui. Toporul are lățimea uniformă, patru muchii, ceafa ușor bombată, secțiunea patrulateră.

Dimensiunile toporului sînt: lungimea — 14 cm; lățimea — 8 cm; diametrul găurii de înmănușare — 2,8 cm; greutatea — 1,9 kg.

Piesa a fost găsită în primăvara anului 1978 de către elevul Valer Todoran a lui Vasile Bornii în curtea casei (Ibănești, nr. 426), în pietrișul adus (1976), în scopuri edilitare, de la pîrîul Bucin.

3. *Celt de tip transilvănean* (pl. CXVII/3=CXVIII/3). Piesa are gaura de înmănușare ovală în secțiune și marginea gurii ușor îngroșată. Corpul zvelt și oval în secțiune are tăișul lat și ușor arcuit. Fețele late, ca și cele înguste, ale corpului sînt ornamentate cu benzi mediane, ușor reliefate prin nervuri. Pe suprafața îngustă se observă linia de turnare care nu a fost netezită în întregime. Tortița prelungă a toporului se contopește cu motivul ornamental de pe latura îngustă. Piesa a păstrat pe întreaga suprafață patina verde caracteristică. Dimensiuni-

¹ Prof. Eugen Mera afirmă că a mai fost descoperit un topor-ciocan, perforat, la Ibănești-Sat. Piesa aflată în păstrarea Muzeului etnografic din Reghin s-a pierdut.

nile piesei sînt: lungimea — 9,8 cm; diametrul găurii de înmănuşare — 3 cm; adîncimea găurii de înmănuşare — 5,2 cm; greutatea — 350 gr.

Celtul a fost descoperit în punctul „Pe Deal” — Ibăneşti, în 1969, cu prilejul unor lucrări agricole şi a fost donat de către elevul Dumitru a Tomii lui Ilia Surdului din Ibăneşti (nr. 383).

*

Amîndouă topoarele din piatră se încadrează tipologic în categoria topoarelor-pană. Tipologic ele au o largă răspîndire în culturile neoeolitice de pe teritoriul ţării noastre; ca atare este greu a le atribui unei anumite culturi, cu atît mai mult cu cît, fiind descoperiri izolate, fortuite, nu se cunoaşte contextul arheologic (stratigrafic cultural) în care s-au aflat.

În spaţiul înconjurător (zona Reghinului, Nirajului) există aşezări ale culturii Coţofeni cercetate care au avut, printre vestigiile arheologice păstrate, şi topoare şlefuite şi perforate asemănătoare tipologic cu piesele de la Ibăneşti.

Forma pieselor (îndeosebi cea din pl. CXVII/1—CXVIII/1) le-ar putea încadra în cultura Coţofeni.

Dacă datarea cronologică şi atribuirea culturală în cazul topoarelor din piatră de la Ibăneşti este dificilă (asemenea piese avînd o lungă evoluţie, o largă şi densă răspîndire în spaţiul ţării), în schimb, toporul din bronz poate fi mai uşor încadrat cronologic, pe baza analogiilor.

Piese similare, descoperite în depozite bine datate, arată că celtul de tip transilvănean a fost o unealtă (sau armă) curentă în Bronzul tîrziu şi Hallstatt-ul timpuriu (sec. XIII—VIII î.e.n.), găsindu-se în seriile Uriu-Domăneşti şi Cincu-Suseni.²

Descoperit în zona Mureşului superior, celtul poate fi încadrat în seria Cincu-Suseni (Hallstatt A₁), dacă se ţine seama că cele după localităţi mureşene (Suseni-Ibăneşti), în care s-au găsit piese similare, sînt relativ apropiate geografic (cca 18 km).

² M. Petrescu-Dîmboviţa, *Depozitele de bronzuri din România*, Ed. Acad. R.S.R., Bucureşti, 1977, pl. 23/7, 9 (Balşa); pl. 64/3 (Simboieni); pl. 69/6 (Uriu); pl. 84/2 (Ne-greşti); pl. 181/5 (Răscruşi); pl. 183/1 (Sălaj); pl. 193/4, 5 (Şpălnaca) etc.

UN MIC DEPOZIT DE BRONZURI DE LA SÎMBRIAȘ (JUD. MUREȘ)*

ANDREI ZRÍNYI

Depozitul descris în cele ce urmează a fost descoperit de Mihály Bakó, domiciliat în Sîmbraș (județul Mureș) în anul 1969 și donat Muzeului județean Mureș (cf. pl. CXX). Cele patru piese, împreună cu alte șase obiecte (v. nota 18), au fost găsite în stratul de pământ negru intrus în lutul galben de la lutăria satului, la o adâncime de aproximativ un metru. Nici deasupra locului respectiv, nici în împrejurimi nu s-a putut constata urma vreunui strat de cultură. Pământul negru ce cobora în lutul galben ne sugerează ascunderea celor patru piese într-o groapă săpată ad-hoc. Menționăm că piesele au fost puternic corodate, acoperite cu oxizi de cupru, lipsind cu desăvîrșire „patina nobilă” formată din carbonat complex de cupru. Fenomenul își poate găsi explicația verosimilă în aciditatea solului respectiv.

Descrierea pieselor

1) *Celt* din bronz cu pliscul evoluat, cu buza concavă. Sub buză, urmînd linia ei și a pliscului, se află trei dungi fine în relief care în partea frontală, pe nervura constituită la turnare din împreunarea valvelor de tipar, se unesc în trei ogive. Două din aceste linii se unesc și în cavitatea dintre corp și toarta celtului. Buza ușor evazată și teșită; evazarea formează, pe partea suprainălțată a pliscului, împreună cu nervura mediană a piesei, două quasi-șanțulețe. Sub decor, pe corpul celtului, de ambele laturi, se află cîte un cîmp liber aproape paralelipedic. Toarta modelată cu grijă poartă urmele unei tociri produse, probabil, de șnurul cu ajutorul căruia piesa a fost fixată de mîner. Tăișul relativ lățit este arcuit în direcția mînerului. Cele două laturi în-guste sînt netezite cu grijă; ele poartă o nervură de turnare lăsată de împreunarea valvelor de tipar. Gaura de înmănușare este netezită foarte fin. Este lesne de presupus utilizarea unor valve de tipar modelate din lut în jurul unui prototip realizat, probabil, din ceară.

Dimensiuni — l. 125 mm; lăț. max. 45 mm; lăț. tăișului 48 mm; grosimea buzei 29 mm; grosimea corpului patrulater în secțiune în axul central al piesei 25×17 mm; adâncimea găurii de înmănușare 55 mm; greutatea 180 g.

Piesa prezintă urme de șlefuire a tăișului (pl. CXIX/1).

* Comunicare susținută la Sesiunea de comunicări a Muzeului județean Alba Iulia, 1—2 decembrie 1979.

2) *Celt* din bronz cu toarta ruptă din cauza coroziunii. Buza invazată, teșită spre exterior. Sub această teșire se află un câmp paralelipipedic; din partea de jos a câmpului pornesc șase dungi radiale, ușor arcuite. Pe cealaltă față se află o dungă în formă de Y înconjurată de cîte două nervuri radiale arcuite. Partea de sus a decorului este aproape imperceptibil din cauza coroziunii. Buza este deformată din cauza unei lovituri (?). Gaura de înmănușare este mai neîngrijit lucrată. Piesa uzată, se observă urme de șlefuire a tăișului.

Dimensiuni — l. 78 mm; lăț. max. 46 mm; lăț. tăișului 36 mm; grosimea buzei 25 mm; grosimea corpului în axul central 17×30 mm; adîncimea găurii de înmănușare 41 mm; greutatea 130 g (pl. CXIX/2).

3) *Celt* din bronz de tip transilvănean, cu dungi paralele orizontale pe gură. Toarta de fixare nu pornește direct din linia buzei, ci din îngroșarea orizontală amplasată sub buză. Buza verticală se subțiază. Sub ea se află patru dungi orizontale modelate în relief. Fără câmp ornamental. Atît toarta cît și tăișul prezintă puternice urme de uzură. Gaura de înmănușare netezită cu grijă, nefiind însă amplasată central, din care motiv pereții celtului nu au grosime uniformă, în zona toartei, într-un loc, coroziunea l-a subțiat pînă la străpungere.

Dimensiuni — l. 77 mm; lăț. max. 40 mm; lăț. tăișului 34 mm; grosimea buzei 28 mm; grosimea corpului în axul central 26×20 mm; adîncimea găurii de înmănușare 51 mm; greutatea 110 g (pl. CXIX/3).

4) *Celt-ciocan* fără toartă. Piesă neobișnuit de masivă, relativ grosolan și neîngrijit modelată. Buza evazată teșită spre interior, neavînd o linie îngrijit modelată. De sub evazarea buzei pornesc, de ambele părți, cîte șase dungi verticale neuniform amplasate care coboară sub nivelul axului central al piesei. Nervurile rezultate din împreunarea valvelor de tipar nu sînt netezite. Suprafața de lucru a uneltei este bombată, ea prezintă urme de întrebuințare, fiind știrbită în unele locuri.

Dimensiuni — l. 103 mm; lăț. max. 45 mm; lăț. buzei 36×40 mm; grosimea corpului în axul central 35×28 mm; adîncimea găurii de înmănușare 65 mm; greutatea 490 g (pl. CXIX/4).

*

Celtul cu plisc are numeroase analogii în Transilvania, la Cadea¹, Fizeșu Gherlii², altul descoperit la Uioara (Muzeul Brukenthal din Sibiu, nr. inv. 1603/a)⁴, precum și unul găsit la Joseni (Muzeul Banatului din Timișoara, fără alte precizări)⁵.

Piesa etse unanim datată de către toți cercetătorii în HaB₁.

¹ Tiberiu Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei*, București, 1978, p. 86.

² M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977, p. 130, pl. 307/1.

³ Informație primită de la dr. Mircea Rusu, pentru care exprimăm mulțumiri.

⁴ *Idem*.

⁵ *Idem*.

Analogii pentru piesa nr. 2 găsim în depozitul de la Sîngeorgiu de Pădure I⁶.

Datarea tipului este HaB_2 (cu eventuale prelungiri în HaB_3).

Cea de-a treia piesă poate fi încadrată în varianta principală C_{10} a celturilor de tip transilvănean⁷, avînd analogii la Vetiş şi Ghirişul Român⁸.

Piesa datează în HaB_2 , cu eventuale prelungiri în HaB_3 .

Cea mai recentă analogie a celtului-ciocan a fost descoperită în Banat, la Remetea⁹. Ea datează, conform autorului informaţiei, în HaB_2 . De altfel nu este o piesă frecventă; Tiberiu Bader aminteşte existenţa doar a 27 piese din Transilvania¹⁰, datarea fixînd-o între BrD — HaB . Cel puţin începuturile acestei datări ni se par exagerat de coborîte, raliindu-ne păreri exprimate de M. Rusu — datare în HaB_2 .

În baza celor două piese databile în HaB_2 — B_3 (piesele nr. 2 şi 3), *întregul depozit poate fi datat, în mod firesc, în HaB_2 cu o eventuală prelungire în HaB_3 (sec. IX—VIII î.e.n.)*.

*

De pe teritoriul judeţului Mureş cunoaştem la ora actuală următoarele depozite de bronzuri:

Suseni¹², Sîngeorgiu de Pădure¹³, Călugăreni¹⁴, Iara de Mureş¹⁵, Iernut¹⁶, Band — Valea Rece¹⁷, precum şi cel de faţă¹⁸. Frecvenţa lor în această zonă (v. pl. CXX) ne sugerează ipoteza existenţei unui atelier de prelucrare a bronzului pe teritoriul judeţului Mureş. Cea mai verosimilă amplasare a lui ni se pare Band — Valea Rece, depozitul descoperit aici conţinînd aprox. 230 kg turte de bronz — scorii, întregul depozit constînd din piese destinate retopirii. Considerăm că investigaţiile din această zonă trebuie intensificate pentru a putea clarifica provenienţa acestor piese excelente, făcînd parte din vastul repertoriu al formelor metalurgiei tracice a bronzului, clarificare ce reclamă eventual chiar o săpătură de reverificare a zonei depozitului de la Band — Valea Rece.

⁶ Cea mai recentă valorificare a acestui depozit la M. Petrescu-Dîmboviţa, *op. cit.*; pentru piesa noastră cf. pl. 351/17.

⁷ M. Rusu, *Depozitul de bronzuri de la Balşa, în Sargetia*, IV, 1966, p. 27.

⁸ M. Petrescu-Dîmboviţa, *op. cit.*, pp. 145—146; cf. şi bibliografia citată acolo.

⁹ Într-un depozit inedit la Muzeul Banatului din Timişoara. Informaţie verbală dr. Mircea Rusu, pentru care-i aducem mulţumirile cuvenite.

¹⁰ Bader, *op. cit.*, p. 87.

¹¹ vezi nota 3.

¹² V. Pârvan, *Dacia*, I, 1924, pp. 359—363; A. Filimon, *Ibidem*, pp. 343—358; cf. M. Petrescu-Dîmboviţa, *op. cit.*, pp. 107—108.

¹³ M. Roska, *Emlékkönyv SzNM*, pp. 34—35; cf. M. Petrescu-Dîmboviţa, *op. cit.*, p. 143.

¹⁴ Al. Vulpe, V. Lazăr, în manuscris.

¹⁵ M. Roska, *ErdRep*, p. 19; cf. M. Petrescu-Dîmboviţa, *op. cit.*, p. 130.

¹⁶ Al. Vulpe, V. Lazăr, în manuscris.

¹⁷ Depozit inedit, în curs de prelucrare. Unele piese valorificate în M. Petrescu-Dîmboviţa, *op. cit.*, pp. 82—83 şi pl. 114—116.

¹⁸ A se vedea Z. Székely în *Aluta*, VIII—IX, pp. 28—29.

O APLICĂ REPREZENTÂND PE IUPPITER

CONSTANTIN POP

Piesa, o mică figură romană de bronz, de care mă voi ocupa, a figurat în expozițiile internaționale de arheologie românească „Romanii în România” (Köln, 1969) și „Civilizația romană în România” (Roma, 1970). Ea a fost publicată sumar în cataloagele¹ respectivelor manifestări științifice, dar aceste lucrări au apărut într-un tiraj foarte redus și nu în limba română, ele constituind o adevărată raritate. Această lacună și faptul că reprezentarea figurată, provenită din județul Mureș, este tratată într-o manieră artistică excepțională, fiind păcat a nu fi popularizată, sînt criteriile care m-au determinat s-o fac cunoscută publicului larg în paginile prestigiosului anuar *Marisia*, editat de Muzeul județean din Tirgu Mureș.

Este vorba de o aplică, înfățișînd bustul zeului Iuppiter (Pl. CXXXII)². Piesa, avînd dimensiunile destul de mici (înălțimea 8,8 cm, lățimea maximă 7 cm), păstrează patina verzuie-închisă atît de caracteristică bronzului, fiind lucrată în tehnica cunoscută „à cire perdue”. Starea de conservare este destul de bună, partea dreaptă a piesei fiind ușor distrusă. Actualmente, ea se păstrează în secțiunea antichităților romane ale Muzeului de istorie al Transilvaniei³, constituind donația contelui Teleki Domokos⁴, care cum prea bine se știe avea la conacul său din Gornești o numeroasă colecție de obiecte vechi. Din păcate, punctul exact de proveniență al piesei nu se cunoaște, dar presupune că el trebuie să fie fost localizat undeva în județul Mureș, mai ales că vestigiile strînse de amintitul colecționar proveneau în majoritatea cazurilor din această regiune a țării.

Părintele Olimpului este înfățișat în postura calmă, maiestuoasă, atitudine foarte cunoscută în reprezentările artei greco-romane. Figura robustă are ochii mari, cu pupilele marcate, desigur, locul unor pietricele colorate sau emailuri, astăzi dispărute, sprîncene groase, pomeții

¹ *Römer in Rumänien*, Ausstellung des Römisch-Germanischen Museums Köln und des Historischen Museums Cluj, Köln, 1969, p. 193, sigla F₇; *Civiltà romana in Romania*, Roma, 1970, pp. 199—200, sigla F₂.

² Fotografia a fost executată de Andrei Bodó de la Muzeul de istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca.

³ Nr. inv. IV, 1910.

⁴ Cf. registrul de inventar cu sigla IV al Muzeului de istorie al Transilvaniei, poziția 1910.

obrajilor destul de reliefați, gura mică, mustața și barba stufoasă, gît puternic, pieptul vînjos. Pe creștet poartă o cunună din două rînduri de frunze de stejar, element caracteristic stăpînului zeilor. Se remarcă execuția bărbii și a părului, bogat pe frunte, redat în cîrlionți lungi, iar pe calota craniană prin incizii fine, radiale. În partea inferioară a figurinei se observă cîteva frunze de laur, în genul unui mănunchi, din mijlocul cărora parcă răsare bustul. În ceea ce privește ornamentul floral ce decorează acest tip de reprezentări, el își găsește unele analogii în arta romană a bronzului, analogii din care înșir la întîmplare figurinele descoperite la Rust⁵, Trier⁶ sau în Dacia, piesa cu figură umană, expusă în Muzeul de istorie și artă din Zalău⁷.

Rolul funcțional al figurinei se poate ușor stabili, datorită conservării unor nituri în partea ei posterioară. Este vorba, deci, de o aplică care decora fie un vas, fie o piesă de mobilier.

Sub raport artistic figurina are o execuție deosebită. Tratarea în amănunt a fiecărui detaliu anatomic și aerul elegant pe care îl degajă, mă determină, fără dubii, a o considera un import, un produs a unui atelier din provinciile centrale ale imperiului, totodată, încadrînd-o cronologic în secolul al II-lea⁸, în epoca plină de prosperitate a Antoninilor.

Această mică operă de artă poate sta cu cinste alături de cele mai reprezentative bronzuri figurate descoperite pe teritoriul Daciei.

⁵ R. Fleischer, *Die römischen Bronzen aus Österreich*, Mainz, 1967, pp. 161—162, nr. 219, pl. 112.

⁶ H. Menzel, *Die römischen Bronzen aus Deutschland. II. Trier*, Mainz, 1966, p. 71, nr. 170, pl. 59.

⁷ C. Pop, Al. Matei, în *ActaMP*, II, 1978, p. 81, nr. 14, pl. III/11.

⁸ Datarea piesei în secolele II—III (cf. cataloagelor amintite, vezi nota 1) mi se pare prea largă.

RECENZII

Cunoscutul și valorosul anuar al Muzeului de Istorie al Transilvaniei, ajuns la cel de al XV-lea volum, cuprinde un număr important de studii și articole de arheologie și istorie aparținând diferitelor perioade (pp. 1—647), de muzeografie (pp. 647—668) și câteva recenzii (pp. 669—707). În cele ce urmează vom prezenta succint cuprinsul acestui volum, grupând lucrările după conținutul și valoarea lor.

Primele articole prezintă, mai ales, descoperiri preistorice din Transilvania. Studiul lui B. Jungbert, *Repertoriul localităților cu descoperiri paleolitice din Transilvania (I)*, își propune să dea un repertoriu cât mai complet al localităților cu vestigii din această epocă a pietrei din Transilvania, incluzând în acest spațiu Banatul, Crișana și Maramureșul. Un al doilea articol pe care îl semnalăm este cel semnat de N. Vlăssă, intitulat *Problema existenței ecvidelor domestice în cadrul culturii Vința-Turdaș*. Autorul se pronunță pentru cunoașterea și folosirea ecvidelor domestice de către purtătorii culturii Vința-Turdaș. Adevărarea unui atare supoziții ar schimba radical optica generală asupra datei la care ecvidele domestice își fac apariția în preistoria bazinului carpatic, mutind-o din epoca bronzului în perioada neolitică. Deosebit de important ni s-a părut și articolul lui V. Vasiliev, *Despre interpretarea pumnalelor akinakes descoperite pe teritoriul României*. Cercetătorul discută în studiu câteva puncte de vedere și concluzii pe care C. Buzdugan le enunță în lucrarea *Pumnales hallstattiene tîrzii pe teritoriul României*, apărută în volumul *Cercetări arheologice II*, București, 1976. V. Vasiliev face o serie de observații critice privitoare la maniera în care C. Buzdugan prezintă descoperirile, încadrarea tipologică-cronologică și atribuirea etno-culturală a pumnalelor akinakes pe teritoriul României.

În ordine cronologică ne vom referi în continuare la cele două articole ce privesc pe geto-daci. Primul, al lui Al. Suceveanu, *Unele reflecții în legătură cu regatul lui Burebista*, prezintă un deosebit interes pentru cunoașterea civilizației strămoșilor noștri. O recentă descoperire arheologică, și anume o inscripție din Dobrogea, la Arcidava, prilejuiește lui Al. Suceveanu reluarea mult discutatei probleme a capitalei statului dac. Noua inscripție confirmă teza mai veche, potrivit căreia stăpînul de la Argedava (din cunoscuta inscripție dionysopolitană) nu trebuie să fie tatăl lui Burebista. După opinia autorului, Burebista și-a întins stăpînirea asupra Dobrogei după 62/61 î.e.n. și nu începînd cu anul 48 î.e.n.

Al doilea articol aparține lui H. Daicoviciu și este intitulat: *Miscellanea Epigraphica*. Sub acest titlu sînt grupate două puncte de vedere avînd o problematică distinctă. Vom face referire numai la cel privind civilizația geto-dacică: *Problema existenței scrierii la daco-geți în perioada clasică (secolul I e.n. — I. e.n.)*. Profesorul clujean își expune în articol opinia sa și face o serie de precizări detaliate în legătură cu existența scrierii la daco-geți în perioada clasică.

Trecînd la studiile ce se referă la istoria Daciei romane, remarcăm în primul rînd articolul lui C. Pop, *Statui imperiale în Dacia romană*. Autorul pune în discuție câteva probleme puțin analizate în literatura română de specialitate, și anume identificarea, caracterul, originea, repartizarea teritorială a fragmentelor tridimensionale rezultate de la statui reprezentînd împărați. Tot pentru epoca romană mai cităm lucrările lui: R. Ardevan, *Le collège des tabres à Ulpia Traiana Sarmizegetusa*;

D. Benea, *Die V. Makedonische Legion auf den nördlichen Donaulimes im 3.—4. Jahrhundert*.

Perioada prefeudală este prezentă în paginile anuarului cu câteva valoroase contribuții. În primul rând se detașează articolul lui E. Iaroslavski — Gh. Lazarovici, *Așezări de secolul IV în sudul Banatului*, în care sînt prezentate 32 de puncte cu descoperiri arheologice din acest veac. Mai amintim lucrarea autoarei I. Hica — Cîmpeanu, *Un grup de morminte din secolul al VII-lea e.n. la Iclod, (jud. Cluj)* și, apoi, cel al cercetătorilor I. Uzum — D. Țicu, *Cuptorul de ars ceramică descoperit în așezarea feudală timpurie de la Gornea — Țărmuri*.

Prezentul volum mai cuprinde o serie de articole referitoare la epoca feudală, modernă și contemporană pe teritoriul Transilvaniei. Menționăm în special studiul temeinic documentat al lui Fr. Pap, *Rute comerciale și localități transilvane în comerțul Clujului cu produse agricole și vite (prima jumătate a secolului XVII)*, ca și valoroasa contribuție semnală de D. Tuțu, *Tratative și contacte ale guvernului și burgheziei române pentru ieșirea din războiul dus alături de Germania hitleristă*. În sfîrșit anuarul mai cuprinde și câteva probleme de muzeografie. Paginile de recenzii care încheie *Acta Musei Napocensis* prezintă câteva lucrări de specialitate din țară și străinătate cu o serie de observații și sugestii ce le ridică deasupra obișnuitelor prezentări de carte.

SORIN COCIȘ

Mihail Macrea, De la Burebista la epoca postromană

Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1978, 251 pp.

Sub acest titlu, editura Dacia din Cluj-Napoca, publică o serie de studii, aparținând regretatului profesor Mihail Macrea. Studiul introductiv, notele, comentariile și indicele sint semnele de Mihail Bărbulescu. Considerăm meritorie o asemenea apariție editorială, care nu este doar „o pioasă rememorare a iluștrilor predecesori”, ci și „un act de discernămint critic”.

Volumul se deschide printr-un studiu introductiv, care se ocupă de viața și activitatea istoricului, considerat unul dintre cei mai buni cunoscători ai epocii romane. Născut la Săcele (jud. Sibiu), în anul 1908, Mihail Macrea a urmat cursurile Facultății de litere și filozofie din Cluj. Din anii studenției s-a dedicat cu pasiune studiului istoriei vechi și arheologiei, având principali îndrumători pe D. M. Teodorescu, profesor la catedra de arheologie, Emil Panaitescu, la catedra de istorie antică, G. G. Mateescu, la cea de epigrafie, Șt. Bezdechi la greacă și Gh. Naum la cea de latină. Mihail Macrea se va iniția în tainele arheologiei participând din primul an de studenție la săpăturile efectuate sub conducerea lui E. Panaitescu la castrul de la Cășei și Gherla. Bunele rezultate obținute au fost recompensate prin numirea sa ca practicant la Institutul de Studii Clasice din Cluj, în anul 1919, pe vremea când mai era încă student. La institutul de Studii Clasice, Mihail Macrea se va preocupa intens și de numismatică, participând la organizarea cabinetului de specialitate. Dovada bunelor rezultate obținute în acest domeniu este teza sa de licență, intitulată „Circulația monetară din Dacia”.

După terminarea studiilor la Cluj, Mihail Macrea este bursier al Școlii Române din Roma, unde are posibilitatea să-și completeze cunoștințele, frecventând marile biblioteci din fosta capitală a Imperiului roman, vizitând muzee celebre, făcând vizite pe șantieri arheologice, auzind prelegerile unor eminenți cunoscători ai lumii antice.

Întors de la Roma își va relua activitatea la Institutul de Studii Clasice. În anul 1936, la Congresul Național de numismatică și arheologie, a susținut două comunicări intitulate „Personificările Daciei în arta și pe monedele romane” și „Nummi incusi din epoca republicană, în Muzeul din Cluj”.

În anii grei ai refugului de la Sibiu (1940—1944), Mihail Macrea va publica lucrarea „La vita romana in Transilvania” a cărei redactare într-o limbă de circulație avea drept scop să lămurească cititorii din străinătate în privința istoriei vechi a Transilvaniei. După terminarea celui de-al doilea război mondial a continuat să studieze istoria noastră antică, participând, singur sau în colaborare, la numeroase campanii arheologice. A participat la redactarea vol. I din tratatul de istorie a României și la întocmirea hărții Imperiului roman (Tabula Imperii Romani, fasc. L. 35).

Lucrarea fundamentală a lui Mihail Macrea rămâne însă „Viața în Dacia romană” care a fost concepută și realizată ca sinteză asupra unei provincii a imperiului: istoria Daciei, circumscrisă mereu celei generale, a Imperiului roman”. Stingeră fulgerătoare din viață, în anul 1967, nu i-a dat posibilitatea să se bucure de această apariție, care reprezintă rodul unei munci de o viață.

Spre deosebire de alți mari istorici, Mihail Macrea nu a scris studii de filozofia istoriei și nu ne-au rămas de la el „lecții introductive”, din care să se poată observa cu ușurință concepția sa despre istorie. Cu toate acestea, studiul atent al lucrărilor sale, dă posibilitatea tragerii unor concluzii în acest sens. Astfel, pentru

el „timpul istoric nu are constant aceeași însemnătate”. Epoca romană este o perioadă de maximă importanță pentru ținuturile carpato-dunărene, fiind o „epocă de răscruce”, care stă la baza istoriei limbii și a poporului român.

Mihail Macrea a studiat cu precădere epoca dacică — mai ales ultima perioadă a independenței dacilor —, romană și postromană. Epoca romană, nu poate fi bine înțeleasă fără cunoașterea a ceea ce a fost înainte ca Dacia să fi devenit o provincie a Imperiului roman. Pentru înțelegerea procesului de formare a poporului român, perioada romană este de maximă importanță și de asemenea cea post-romană, cind elemente romanizate au continuat să locuiască în spațiul fostei provincii Dacia. Avind aceste preocupări, Mihail Macrea s-a situat într-o constantă a școlii istorice transilvănene, continuind într-o altă generație, ideile și preocupările unor iluștri predecesori precum Gh. Șincai, Samuil Micu etc.

„De la Burebista la epoca postromană”, a adunat o serie de studii disparate, într-un singur volum, care are meritul de a reflecta fidel preocupările și concepția istorică a lui Macrea, dovedind consecvența sa și temeinicia cunoștințelor și concluziilor, într-un atît de vast domeniu.

Primul studiu reeditat este „Burebista și celții de la Dunărea de mijloc”. Penuria de informație a izvoarelor antice a dus la discuții pe marginea acestei perioade glorioase a neamului dac și, uneori, chiar la confuzii. Pe baza acestui studiu acceptat de majoritatea istoricilor, s-a redactat perioada corespunzătoare din vol. I al tratatului de Istoria României.

Urmează apoi o „Introducere inedită la viața în Dacia romană” care sugerează concepția autorului despre această perioadă plină de profunde transformări.

„Exercitus Daciae Porolissensis et quelques considérations sur l'organisation de la Dacie romaine”, se ocupă, după cum spune și titlul, de organizarea armatei Daciei Porolissensis. Pornind de la prezentarea materialului arheologic, Mihail Macrea, a știut să tragă concluzii de o certă valoare istorică.

Următorul studiu se intitulează „Cumidava”. În castrul de la Rîșnov s-au descoperit materialele care dovedesc continuitatea elementelor dace sub stăpînire romană. Discutabilă, pare, lectura propusă de Macrea pentru inscripția cunoscută din castru.

„Apollo Parthicus”, „Cultul lui Sabasius la Apulum și în Dacia” și „Culte germane din Dacia” au venit să umple goluri, de mult resimțite, în istoria vieții spirituale a Daciei romane.

Preocupările de numismatică și artă ale lui Macrea s-au concretizat în studiul „Personificările Daciei în arta și pe monedele romane”.

Ultimele trei studii se ocupă de perioada tulbură de dinainte și de după părăsirea Daciei de către romani. „Monedele și părăsirea Daciei” studiază circulația monetară înainte și după părăsirea Daciei, ajungînd la concluzia justă, că nu se poate vorbi, de părăsirea de către toată populația a Daciei, după 271. „Un nouvelle inscription latine en Dacie datant de IV siècle” și „À propos de quelques decouvertes chrétiennes en Dacie”, vin să aducă dovezi în plus în acest sens.

Volumul, apărut prin lăudabila strădanie a lui Mihai Bărbulescu, se înscrie pe linia preocupărilor tot mai accentuate de istoriografie, fiind extrem de util tuturor celor care se ocupă de istoria noastră veche.

MIHAI GROZAV

Dan Gh. Teodor:

EAST-CARPATHIAN TERRITORY DURING THE FIFTH AND ELEVENTH CENTURIES, A. D. ARCHAEOLOGICAL AND HISTORICAL CONTRIBUTIONS TO THE PROBLEM OF FOUNDATION OF THE ROMANIAN PEOPLE,

Ed. Junimea, Jassy, 1978, 159 pp., 64 figs.

Awaited with a legitimate interest by all the specialists, the book of the well known researcher from „A. D. XENOPOL” Institute of History and Archaeology, Jassy, comes to fill up a long time felt gap in the Romanian archaeological historiography, the one referring to the 5—11th centuries in the East of the Carpathians — in Moldavia — for the proper understanding of a long evolutive process of the local society within this part of Romania.

One of the causes of neglecting the investigation of the Moldavian area, as compared with Transylvania, Banat and Oltenia, has consisted mainly of the poor archaeological testimonies belonging to the Roman and post-Roman periods. This situation changed radically beginning with the sixth decade of our century when there had been initiated and carried out numerous topical archaeological investigations on this period obtaining thus a series of new data of utmost importance for the knowledge about the development of human societies from Moldavia, 1-st century, A D, for the demonstration of *continuity* of the autochthonous population within this region, of its cultural and spiritual unity with the rest of the Romanian space northwards of the Danube.

Being dedicated to the late Professor Ion Nestor, the initiator of the research of this historical period in Moldavia, the present book exhibits in a unitary and exhaustive synthesis the results, obtained during the last 25 years, regarding to the fifth and eleventh centuries period. Structured in four chapters it is preceded by an *Introduction* and closed by a synthetic *Summary* in French considering the main problems debated in the previous four chapters, a list of figures and one of the used abbreviations.

The first chapter (11—16 pp.), entitled: *The East-Charpathian population and its civilization from the end of the 5-th to the 7-th century, inclusively*, after a short review of the discoveries it deals with the analysis of the *Autochthonous settlements* of the 5—7 th cc., east of Carpathians.

Situated on the rivers and lakes, gradient terraces (Botoșana, Dodești, Iași-Crucea lui Ferent settlements), in the floodable areas (Costișa-Mănoaia, Cîrniceni, Miroszlava-Iași), on the high platforms of the Suceava's Plateaux or of the Central-Moldavian one (Suceava-Șipot, Ibănești, Cucorâni-Botoșani, Horga, Miroszlava-Iași, Fedești-Vaslui etc.), many of these settlements are superposed on older ones of the Sintana de Mureș or of the first half of the 5-th century type or even they are superposed by some later settlements belonging to the 8—10th centuries.

Then, within the settlements belonging to the already mentioned period, three main types of dwelling are presented: a) pithouses; b) hemipit-houses, and c) surface dwellings alongside their main typological characteristics.

As the hearths, kilns (of both stone and clay) and provision pits also belong to the inventory of the dwellings they are analysed and there are drawn interesting observations regarding their functional type.

In contrast with the previous periods, the one between the second half of the 5-th century and the second half of the 7-th century is very poor in discoveries of tombs. Among the causes we can mention in this respect the great depth the tombs are situated at, hence the difficulty to find it, as well as to situate in epoch the inhumation and cremation tombs lacking in inventory. As regards the ritual of burial,

the Christian characteristics are admitted as a result of the intensified process of spreading the Christian religion among the populations from this geographical area, as well as a direct consequence of the multiple and permanent connections with the Byzantine civilization.

The inventory of the autochthonous settlements and tombs from the 5—7th centuries, AD, consists of: a) *tools*, particularly those of various metals, bones, grit stone, clay; b) *objects of adornment* made both of common metals (bronze, copper, iron) and of precious ones or of glass; c) *coins* discovered either isolately or under the form of bronze treasures and which had been issued by the Byzantine Empire. All these set forth new elements that evidence the economical relationships of the Byzantine Empire with the populations in the North of Low Danube and Moldavia; d) *ceramics*, rich and varied, is divided into four categories:

- I — Ceramics processed on fast potter's wheel;
- II — Ceramics processed on slow potter's wheel;
- III — Hand-made ceramics;
- IV — Imported ceramics.

An important place within Chapter I is afforded to the treating of *Costișa-Botoșana Cultural Aspect* (5—7th centuries, AD) which in analyzed evolutively, in steps, evidencing its local origin. This cultural aspect, considered as eastern variant of the Bratei Culture, represents the civilization of Daco-Roman population from the east-Carpathian region of Romania, which, in its turn, had been subdued to the process of Romanization. This civilization will prove its vigor and durability during the following centuries in its direct contact with the new migratory peoples, among which an important role was played by the Slavs. They would adhere to the superior forms of the local civilization they met here and their culture (being in a lower stage of development) was gradually replaced while they were assimilated up to the 8th century.

Analysing the penetrating process of the Slavonian tribes in the territory of Romania (6—7th cc., AD) and their relationships with the autochthonous population there is evidenced the contradiction occurring between the information obtained from the written sources and those from the archaeological realities regarding to the actual period in which the Slavs effectively settled down in the North of Danube. Up to the middle of the 6th century we can speak only about predatory expeditions and not of a real settlement of the Slavs in the North-Danubian area. In the case of Moldavia there could be established two main directions of the Slavonian tribes' penetration: one from North (East Sub-Carpathian Ukraine — southward on the course of Siret River — the Danubian plain), a direction along which had advanced a known better group due to the investigation made at Horodiștea-Dorohoi, Suceava-Șipot, Botoșani, Udești-Suceava etc., and the second from east of Prut River along which a group had infiltrated towards the eastern part of the Central Moldavian Plateaux — i.e., the lower courses of the Prut, Bîrlad and Siret rivers — to Tutova's Hills and the Plain of Muntenia.

Then, the *Slavonian Archaeological Discoveries of 6—7th Centuries in Moldavia* are presented specifying that a series of vestiges had been erroneously dated or ethnically attributed, especially certain discoveries of autochthonous feature had been previously attributed to the Slavs or to other migratory populations, a fact that resulted in conclusions highly erroneous. At the end of the first chapter we are shown the *Cultural Aspect of the 6—7th cc. Suceava-Șipot Type* which convincingly evidences the ascendent evolution of the civilization from the east-Carpathian area of Romania during the 8—10th centuries, AD, an important step in the general evolution of civilization in Moldavia during the second half of the first millennium, AD. By its major Roman component, the cultural aspect of Suceava-Șipot presents close linkages with the Costișa-Botoșana type civilization, constituting thus eloquent evidence of the continuity of the autochthonous population under the conditions of the first contacts with the old Slavs.

The first chapter is closed by a minute and substantial reference list consisting of 222 notes that complete its content.

Chapter II (67—91 pp.), entitled *The evolution of civilization in the 7—9th centuries, AD, Moldavia* starts with a review of the discoveries followed by *Settlements from 7—9th cc., AD*. It deals with two types of settlements evidenced by the investigations: a) *open settlements* and b) *fortified settlements*.

The dwellings have been divided in three main types: a) *the pit-house*; b) *hemipit-house*; c) *surface-dwelling*, built in a hut form, characteristic for that period being the b-type. The inventory consisted of *hearth, kilns and provision-pits*.

As regards to the *Necropoles, burial rites and rituals in Moldavia during the 7—9th cc., AD*, because of rare discoveries of necropoles and tombs, it is very difficult at this stage of investigation to clarify fully all the problems arose by the study of this kind of antiquities. In this respect it is claimed for an intensification of the future investigations in other Romanian provinces as well: Oltenia, Wallachia or Dobrogea.

The *inventory of the settlements and necropoles in the 7—9th cc. Moldavia* is particularly rich and varied as regards its typology. Tools of iron, bronze or copper, or even of lead, objects made of animal bones, grit stone and clay. The objects of adornment are also numerous and varied and are made especially of bronze, copper and more seldom of silver, gold and glass. Coin discoveries are very few in this period due to the economical crisis of the Byzantine Empire. The ceramics is analysed according to the processing technique and there are established two main categories: that processed on the potter's wheel and the hand-made one. Alongside these two categories of local ceramics there are mentioned fragments of Byzantine origin, imported ceramics that arrived in Moldavia by the means of trade exchanges.

The end of this chapter seems very interesting and is entitled the *Origin and evolution of the local civilization from Moldavia in the 7—9th cc.* The main steps of the evolution of civilization in this period of time are chronologically presented revealing the fact that in this geographical area too, likewise in the rest of the Romanian territory, the Romanian ethnic element as well as its permanent relationships with Roman-Byzantine world had played an important role in the process of numerous ethnical and cultural changes that had taken place here in Moldavia. The definitization of civilization from the east-Carpathian regions of Romania during the 7—9th cc. represents a local process having multiple connections with the Roman and Byzantine civilizations and taking place in parallel with the process of assimilation by Romanians of the Slavs that remained in the territory.

This conclusion is particularly important for it excludes those theses according to which this civilization from both Moldavia and the rest of the country would have belonged exclusively to the Slavs of Slavo-Bulgarians denying the existence of the Roman autochthons in this period.

Chapter III (100—122 pp.), *The civilization during the 10—11th centuries and its historical significance* follows the same as the previous two, history of discoveries, dwellings, hearth, kilns, provision-pits, necropoles and isolated tombs, the inventory and it concludes with the *Evolution, chronology and significance of the discoveries at Dridu in the Moldavian territory*. We must mention that the discovery and the cultural and chronological situation of the Dridu-type vestiges from the 10—11th cc. should be considered as the most valuable results obtained by the Romanian archaeological investigation in the last two decades since all these testimonies confirm the conclusions referring to the genesis, local evolution, Romanian character of the Dridu culture and of entire Romania, contributing to clarify the important problem of the ending of foundation process of the Romanian people.

The last chapter, IV, *Conclusions* reveals that the entire civilization from the second half of the first millennium, AD, had a continuous ascendent evolution and that the indigenous element which was the most numerous had a decisive role in the process of ethnical and cultural changes that took place here, a particular contribution in this Romanian province was that of the civilization of the Roman-Byzantine Empire.

The work enjoys the contribution of 64 figures and a map of Moldavia during the 5—11th cc., AD, Archaeological excavations and occasional discoveries. Printing and illustrating conditions are excellent.

MIHAI PETICĂ

Transilvania medievală poate n-a cunoscut decenii mai fierbinți ca acelea care urmau să încheie secolul al XVI-lea. Aflându-se la punctul de ciocnire al sferelor de interese dintre marile puteri, menținerea tinărului principat era periclitat chiar din primele momente ale existenței sale. Manevrele politice ale principiiilor, care plăteau impozit Porții, dar cochetau și cu Viena, nu o dată provocau pericole aproape fatale, într-o conjunctură politică de altminteri nefavorabilă. În aceste vremuri, cu atmosferă supraîncărcată, a devenit din ce în ce mai arzătoare necesitatea ca secuii, organizați odinioară într-o comunitate în care slujba militară definea și garanta statutul lor de libertare și care reprezentau o forță indispensabilă în armata Transilvaniei, să-și îndeplinească din nou misiunea de altădată. Vechea organizare gentilică a societății, însă, potrivită pentru a purta războaie, era în destrămare, iar relațiile feudale proaspăt înrădăcinate, nu numai că restringeau vechile libertăți ale secuilor, dar distrugeau astfel un organism militar eficient.

Șirul răzvrătirilor secuilor, care se ridicau împotriva trufiei nobililor și a primorilor, pentru a înfringe tentativa de știrbire a libertăților, pînă acum încă nu a căpatat atenția cuvenită a posterității.

Cartea apărută sub redacția lui Benkő Samu, Demény Lajos, Vekov Károly (1978 — limba română; 1979 — limba maghiară) vine să completeze această lipsă.

Lucrarea, după cum subliniază Ștefan Ștefănescu în „Cuvînt înainte” „nu s-a dorit o monografie completă asupra istoriei secuilor. Pretenția ei a fost mult mai modestă: să definească o direcție de cercetare, să încerce o modalitate de abordare a subiectului, care să conducă la o mai bună înțelegere a ansamblului de fapte istorice, să omagieze o pagină din hronicul luptelor eroice pentru demnitate, desfășurate pe acest pămînt.”

Studierea amănunțită a evenimentelor petrecute la sfîrșitul secolului al XVI-lea în această parte a Transilvaniei este cu atît mai binevenită, cu cît ele au coincis în timp cu lupta poporului român pentru libertate și unitate statală sub conducerea lui Mihai Viteazul, împrumutînd evenimentelor valoarea de „simbol, care unește peste veacuri, pe făuritorii bogățiilor de azi ai României socialiste, indiferent de naționalitatea lor”.

Capitolele primei părți a lucrării, după o scurtă trecere în revistă a situației internaționale, analizează pe rînd, diferite aspecte ale societății secuiești, conducîndu-se la cunoașterea particularităților dezvoltării acesteia, ușurînd totodată înțelegerea antecedentelor răscoalei, precum și cauza intensității sale.

Bunăoară, Jakó Zsigmond în capitolul „Evoluția societății la secuii în secolele XIV—XV” și autorii Liviu Moldovan și Pál Antal Sándor în capitolul „Organizarea teritorial-administrativă la secuii în secolul al XVI-lea”, desvăluie antagonismele din sinul societății secuilor, unde în condițiile feudalismului european, în urma intervenției samavolnice a statului organizat pe stări, dar și datorită tendinței fruntașilor de a transforma situația lor avantajoasă în autoritatea unui stăpîn feudal”, se răspîndesc tot mai mult relațiile feudale, relații, care au menirea de a reduce marea masă a țăranilor liberi în stare de iobăgie.

Șirul mișcărilor secuiești din secolul al XVI-lea, care au culminat cu răscoala din 1562, au demonstrat necesitatea reorganizării și reglementării pe baza unei noi legiferări a comunității secuilor de rînd. A pus concomitent la ordinea zilei, după

cum menționează Demény Lajos, autorul capitolului V, două probleme fundamentale: a) dacă comunitatea secuilor de rînd „își va putea păstra sau nu situația ei liberă în condițiile sistemului organizării societății transilvănene pe stări; b) dacă „se poate oare dispensa puterea centrală de forța militară a secuilor de rînd” — într-o perioadă critică, cînd Principatul autonom al Transilvaniei era amenințat pe de o parte de înaintarea Porții, pe de altă parte de politica expansionistă habsburgică.

Mișcările sociale continuă în Secuime și după răscoala din 1562 (capitolul VI: Magyarai András, Borbáth Károly), ceea ce denotă că dieta de la Sighișoara, convocată cu scopul de a soluționa problemele, care au dus la această uriașă ridicare de forțe, cu hotărîrile sale contradictorii, în loc să amelioreze situația, a grăbit procesul de aservire, de înrobăgire a secuilor de rînd. Autorii subliniază că dieta, pe lângă faptul că a lăsat nerezolvate antagonismele de clasă pe planul mai restrîns al societății secuiești, acela între secuii de rînd și frunțași, n-a rezolvat nici conflictul existent pe plan mai larg, acela între secui și societatea mai evoluată din restul Transilvaniei. Puterea princiară continua să doneze nobilimii din comitate moșii tot mai întinse din Secuime.

Partea a II a lucrării este dedicată analizei răscoalei din 1595—1596 și urmărilor ei. În două studii ample, reprezentînd primele două capitole a acestei părți, Demény Lajos, prezintă împrejurările izbucnirii, desfășurarea și reprimarea sîngeroasă a răscoalei, iar ca urmare firească a represiunii, ecoul favorabil de care s-a bucurat în rîndurile secuilor actele de libertăți ale lui Mihai Viteazul.

În speranța recîștigării libertăților vechi pierdute, la chemarea principelui Sigismund Báthori, pus în situația de a avea nevoie de o armată numeroasă, secuii s-au alăturat în masă oastei antiotomane, formînd aproape două treimi din armata transilvăneană pornită în ajutorul lui Mihai Viteazul. Diploma de libertăți, eliberată de principe la 15 septembrie 1595, sub presiunea oastei secuiești, adunate la Codlea, are semnificația deosebită, ea reprezentînd primul caz din istoria secuilor, cînd ei reușesc să-și asigure garantarea drepturilor colective. Încercători în actul princiar de libertate, care anula hotărîrile dietei de la Sighișoara, secuii au luat parte, în mod onorabil, la purtarea cu succes a războiului împotriva lui Sinan Pașa, aducîndu-și contribuția la oprirea ofensivei otomane și la eliberarea Țării Românești.

Abia încheiată expediția victorioasă, cînd la insistența nobilimii din Transilvania și a frunțașilor secuimii, avînd asentimentul patriciatului săsesc, dieta revocă actul princiar, călcînd în picioare actele de libertate, pentru care beneficiarii lor, pe lângă acte vitejești, au dus și tributul lor de singe și de vieți omenești.

Demény Lajos pune în lumină, prin prisma viziunii marxiste caracterul de clasă al hotărîrii dietei din decembrie 1595, cînd cele trei pătri privilegiate din Transilvania s-au ridicat împotriva eliberării iobagilor din „țara secuilor”, cum dealtfel se ridicau cu promptitudine oricînd, împotriva tuturor celor asupriți din Transilvania, indiferent de originea etnică a acestora.

Autorul accentuează diferența între caracterul spontan, lipsit de organizare și conducere unitară a mișcării secuimii de rînd, care indignați de această înșelare, sperau pînă în ultimul moment obținerea pe cale legală a dreptății și caracterul organizat, chiar premeditat al represiunii nobiliare, o represiune necruțătoare, care a transformat anul 1596 într-un „an de jale pentru secui”.

După asemenea premise istorice este lesne de înțeles primirea favorabilă ce li s-a acordat trimișilor lui Mihai Viteazul în Secuime, precum și numărul mare de secui adunați în tabăra domnului Țării Românești, cînd acesta a decis să treacă munții.

Dîndu-și seama că singura cale de a și-i apropia pe secui, deci de a beneficia de forța lor militară, constă în restabilirea libertăților colective, Mihai Viteazul a promis și prin actele emise a întărit libertățile mult rîvnite, scoțînd comunitatea secuilor de rînd din starea de iobăgie.

Această atitudine promptă, de o semnificație primordială, explică aderarea însuflețită a majorității secuilor de partea lui Mihai Viteazul, în tot timpul scurtei și frămîntate sale stăpîniri în Transilvania, aflîndu-se alături de el în „înfăptuirea marii epopei românești din pragul secolului al XVII-lea”.

Aceeași năzuință spre libertate, grevată de grele obligații militare asumate, a motivat aderarea secuilor și la răscoala antihabsburgică a principelui Bocskai, contribuind la recucerirea și întărirea autonomiei Transilvaniei, iar în timpul lui Gabriel

Bethlen la asigurarea efectivelor militare, atât de necesare pentru consolidarea internă și externă a țării.

Prin lupta lor, desfășurată în contextul războaielor purtate împotriva cuceritorilor din afară, secuii „au dovedit prin jertfirea propriului lor singe că se poate conta pe serviciul lor militar numai pe baza reînstituirii libertăților lor și a menținerii acestora”, căci libertățile secuiești, care s-au păstrat ca o particularitate și în perioada de decădere a relațiilor feudale nu au fost o „continuare necurmată a relațiilor gentilece, ei au renăscut din uriașele sacrificii de luptă adusă de comunitatea secuilor de rînd în secolul al XVI-lea”.

Lucrarea, deși alcătuită din capitole distincte, care în sine pot fi considerate chiar studii individuale, în complexitatea sa, oferă un tablou unitar al societății secuiești, cu particularitățile izvorite din structura socială specifică, influențată în mod hotărîtor de factorii militari.

Prin exigența nivelului științific, printr-o documentare temeinică, bine argumentată, avînd la bază principalele izvoare istorice ale epocii, volumul constituie un ajutor prețios în cunoașterea tradițiilor de luptă revoluționară a naționalităților conlocuitoare, în contextul luptei poporului român pentru libertate și dreptate socială.

BÓNIS JOHANNA

Gheorghe Nicolae Cazan, Șerban Rădulescu-Zoner,
ROMÂNIA ȘI TRIPLA ALIANȚĂ,
Editura științifică și enciclopedică, București, 1979, 441 pagini.

O binevenită apariție editorială în Editura științifică și enciclopedică este lucrarea lui Gheorghe Nicolae Cazan și Șerban Rădulescu — Zoner intitulată „ROMÂNIA ȘI TRIPLA ALIANȚĂ”. În peisajul istoriografic românesc este o lucrare de pionierat care aduce multe lucruri noi, utile cercetării istorice — cu unele scăpări inerente unui subiect de o asemenea vastitate a căruia tratare exhaustivă este de-a dreptul imposibilă. Bazată pe o vastă informație documentară (autorii au folosit atît izvoare și bibliografia aflată în țară cit și izvoare arhivistice din Berlin, Viena și Budapesta), cartea încearcă să-și propună o descriere de ansamblu a politicii externe promovate de țara noastră la finele secolului al XIX-lea și în primii ani ai secolului al XX-lea, premergători primei mari conflagrații mondiale. Lucrarea nu și-a propus să abordeze toate laturile politicii externe a României în perioada amintită și nici să prezinte întregul complex al relațiilor internaționale. Sînt amplu analizate legăturile României în cadrul Triplei Alianțe, lucrarea tratînd — după mărturisirea autorilor — „istoria prinderii și desprinderii treptate a României într-o și dintr-o alianță care avea o rațiune la 1883 și care și-a pierdut-o în 1914”. Structural, lucrarea cuprinde două părți sensibil egale ca întindere, prima fiind semnată de Gheorghe Nicolae Cazan, iar a doua de Șerban Rădulescu-Zoner. Gheorghe N. Cazan prezintă relațiile României cu Puterile Centrale de la debutul lor și pînă la finele secolului trecut iar Șerban Rădulescu-Zoner de la începutul secolului al XX-lea și pînă la izbucnirea primului război mondial. Cele nouă capitole ale lucrării sînt bine proporționate. După „Cuvînt înainte”, Gheorghe N. Cazan prezintă penetrația Austro-Ungariei spre sud-estul Europei — după tratatul de pace de la Berlin — arătînd că orientarea politicii externe a dublei monarhii în această zonă n-a fost întîmplătoare. Împiedicată de puternicele rămășițe feudale, prezente încă în economia ei, care nu puteau permite capitalismului austro-ungar să concureze pe piețele vest-europene ori în Asia sau Africa, și pierzînd orice speranțe de a unifica stătuțele germane în jurul său într-un mare „Reich”, Viena va căuta să-și satisfacă poftele acaparatoare în Balcani. Ocuparea Bosniei și Herțegovinei a deschis apetitul politicienilor de la Ballplatz care au căutat să atragă sub influența lor Serbia și Muntenegru, să-și apropie România pentru poziția ei la gurile Dunării, amestecîndu-se și în treburile interne ale Bulgariei, nutrînd gînduri de încorporare la imperiul dualist a Albaniei și a unei părți din Macedonia cu Salonicul. Austro-Ungaria era conștientă că nu-și va satisface aceste ambiții politice decît „sub umbra protectoare a stăpinului Europei, cancelarul de fier, Otto von Bismarck”. Sistemul de alianțe preconizat de Bismarck — așa cum subliniază autorul — urmărea să aplaneze parțial conflictul ruso-austriac prin împărțirea sferelor de influență în Balcani, căutînd totodată să facă din Germania arbitru principal al Europei în această zonă. Bazat pe un valoros material documentar, Gheorghe N. Cazan reușește să surprindă în acest capitol tocmai această conjunctură în care se ciocneau rivalitățile ruso-austriace și se puneau bazele unei alianțe austro-germane. O problemă distinctă, tratată pe larg în capitolul următor, o constituie demersurile diplomatice românești făcute în vederea recunoașterii internaționale a independenței tinărului stat român, dobîndită prin eroismul ostașilor noștri pe cîmpiile Bulgariei, dar tergiversată în cabinetele diplomatice ale Europei „civilizate”. Totodată, autorul analizează gravul conflict româno-austro-ungar, generat de pretențiile formulate de guvernul dualist asupra controlului austriac la Dunărea de Jos. Capitolul al III-lea

este rezervat încheierii tratatului secret de alianță între România și Austro-Ungaria. Cauzele acestei alianțe sînt prezentate pe larg. Factorii politici de decizie din tînrul stat român, conștienți că România se afla la interferența sferelor de interese a unor mari puteri expansioniste (dubla monarhie și Rusia țaristă) s-au străduit să evite orice situație conflictuală cu aceste mari puteri. Deși în țară indignarea față de oprirea românilor din Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș și Bucovina de către autoritățile austro-ungare era foarte mare, din rațiuni de stat, pentru a nu periclita existența însăși a țării ca stat suveran și independent — guvernul român a trebuit să accepte ideea unei alianțe cu Puterile Centrale.

Semnarea tratatului de alianță din 1883, relevă Gheorghe N. Cazan, a permis României să iasă din izolarea politică de care era amenințată și să evite astfel posibilitatea unei înțelegeri imperialiste a Austro-Ungariei cu Rusia țaristă pe seama ei. Totodată a rezolvat chestiunea Dunării în conformitate cu interesele României, țara noastră consolidându-și pozițiile în sud-estul Europei. În capitolul al IV-lea al cărții sînt prezentate relațiile României cu Puterile Centrale în primii ani de după semnarea tratatului de alianță și sînt surprinse încă din acest stadiu o serie de contradicții incipiente româno — austro-ungare care au la bază la primul rînd politice de oprire națională aplicată de autoritățile de la Viena și în special Budapesta față de românii din Transilvania. În capitolul al V-lea al lucrării, cu care se încheie de fapt prima parte, autorul Gheorghe N. Cazan analizează relațiile României cu Tripla Alianță pe fondul intensificării acțiunilor naționale românești în Transilvania și vechea Românie și în condițiile noului raport de forțe pe plan european la sfîrșitul secolului al XIX-lea.

Capitolul al VI-lea cu care începe partea a doua a cărții (semnată de Șerban Rădulescu-Zoner) prezintă relațiile României cu Puterile Centrale în conjunctura internațională de la începutul secolului al XX-lea, punînd un accent deosebit pe raportul de forțe din Europa și din lume în lupta pentru reîmpărțirea imperialistă a globului și analizînd succint cauzele care au determinat aceste rivalități.

Totodată, autorul prezentînd raportul de forțe pe arena internațională, reflectat în documentele diplomatice românești, nu uită să trateze cunoscuta criză a dualismului austro-ungar care s-a accentuat după 1900, prefigurînd descompunerea putredului imperiu bicefal.

Încă de pe acum, remarcă Șerban Rădulescu-Zoner, cercurile politice românești erau convinse de slăbirea definitivă a monarhiei austro-ungare și începeau să se îndoiască de valoarea alianței cu Viena în eventualitatea unui conflict ruso-român. Așadar, cauza care făcuse ca România să se alăture Triplei Alianțe la sfîrșitul secolului al XIX-lea „nu mai stătea în picioare” la începutul secolului al XX-lea.

Totuși, politica ambiguă promovată de Rusia țaristă în Balcani, precum și dependența economică a României de Puterile Centrale făceau necesară menținerea pentru încă un timp a României alături de Tripla Alianță, în ciuda unei opoziții crescînde a opiniei publice românești determinată de măsurile de maghiarizare forțată promovată de cercurile politice din Budapesta față de românii transilvăneni.

Capitolul următor tratează problema anexării Bosniei și Herțegovinei la dubla monarhie, relevînd eforturile diplomaților români pentru menținerea statu-quo-ului teritorial în Balcani. Totodată, se subliniază că evenimentele din Balcani au accentuat neconformismul politicii externe românești față de cea a dublei monarhii, afirmînd, pe bună dreptate că, o dată cu crearea în Europa a unui sistem militar și politic opus Triplei Alianțe, tratatul de alianță cu Puterile Centrale — care de la bun început constituise o piedică spre desăvîrșirea unității statale a românilor — pierzîndu-și „ultima ratio”.

În penultimul capitol al cărții Șerban Rădulescu-Zoner prezintă locul războaielor balcanice în evoluția raporturilor României cu Tripla Alianță, precum și ponderea Germaniei în economia românească, subliniînd acest aspect ca un factor de stabilitate a poziției României față de Puterile Centrale.

Problemele sud-estului european ocupă în continuare primul loc pe agenda diplomatică de la București, România căutînd să mențină echilibrul atît de fragil din Peninsula Balcanică. Acest lucru este sesizat de autor și de astfel caracterizează viitoarea politică sud-est europeană a României, marcînd o anumită libertate de mișcare, independent de atitudinea marilor puteri față de această problemă.

Relevant este că autorul a sesizat „politica echilibrului” balcanic promovată de București pentru a face față expansionismului marilor puteri în această zonă a Europei, periculos de apropiată de frontierele României.

Lucrarea se încheie cu capitolul al IX-lea care conține considerații istorice referitoare la poziția României în cadrul Triplei Alianțe în ajunul primului război mondial, prezentând „desprinderea” României dintr-o alianță care-și pierduse complet „ultima ratio” la 1914. În acest capitol Șerban Rădulescu-Zoner a surprins momentul trecerii României de la faza intermediară de neconformare față de interesele Vienei și Berlinului, la faza de dezangajare totală vis-à-vis de aceste interese. Este interesantă afirmația autorului — bazată, evident, pe o documentație serioasă — că România nu a vrut să rupă total punțile ce o legau de Puterile Centrale, prezentând proclamarea expectativei armate de către consiliul de coroană ca un act de amicitie față de Tripla Alianță.

De fapt, formula adoptării expectativei (cu apărarea frontierelor) a constituit expresia politicii și a concepției primului ministru român asupra modalității desăvîșirii unității statale, deziderat scump al românilor de pretutindeni.

Rod al unei cercetări de aproape două decenți, lucrarea se remarcă printr-un riguros stil științific și prin numeroase judecăți de valoare emise. Claritatea ideilor exprimate și conciziunea lor, bogatul material documentar utilizat, fac ca noua apariție editorială să constituie o contribuție de seamă în istoriografia românească.

TRAIAN-VALENTIN PONCEA

ABREVIERI * ABRÉVIATIONS * ABKURZUNGEN * ABBREVIATIONS * СОКРАЩЕНИЯ

ACMI	<i>Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, București</i> , I (1914) și urm.
ActaArch	<i>Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae</i> , Budapest, I (1951) și urm.
ActaMN	<i>Acta Musei Napocensis</i> , Cluj-Napoca, I (1964) și urm.
ActaMP	<i>Acta Musei Porolissensis</i> , Zalău, I (1977) și urm.
AĖ	vezi ArchĖrt
AFM	Herepey, Károly — Cserni, Béla, <i>Alsó-Fehér Vármegye Monográfiája</i> , Aiud, 1902
AIIA	<i>Anuarul Institutului de istorie și arheologie</i> , Cluj-Napoca, I (1958) și urm.
Aluta	<i>Aluta</i> , Sfintu Gheorghe, I (1969) și urm.
Apulum	<i>Apulum</i> . Buletinul Muzeului de istorie Alba Iulia, Alba Iulia, I (1939—1943) și urm.
AR	<i>Archeologické Rozhledy</i> , Praga
ArchĖrt	<i>Archaeologiai Értesítő</i> , Budapest, I (1869) și urm.
ArhMold	<i>Arheologia Moldovei</i> , Iași, I (1961) și urm.
ArhSt, ArhStat	Arhivele Statului
AS	<i>Arhiva Someșană</i> , Năsăud, I (1924) și urm.; ser. II: I (1972) și urm.
ASM	<i>Arheologiske Studijne Materiály</i> , Praga
BerRGK	<i>Bericht der Römisch-Germanischen Kommission</i> , I, (1904) și urm.
C.a.j.Făgăraș	Fond Camera Agricolă a județului Făgăraș
C.a.j.Bistrița-Năsăud	Fond Consilieratul Agricol al județului Bistrița-Năsăud
Carpica	<i>Carpica</i> , Bacău, I (1968) și urm.
C.D.R.A.	Fond Consiliul Dirigenț — Resortul Agriculturii
C.d.r.a.	Fond Consiliul Dirigenț — reforma agrară
I.H. Crișan, Ceramica	I. H. Crișan, <i>Ceramica daco-getică, cu privire specială la Transilvania</i> , București, 1969
Cumidava	<i>Cumidava</i> , Brașov, I (1967) și urm.
D.A.	Fond Direcția Agriculturii
Dacia	<i>Dacia, recherches et découvertes archéologiques en Roumanie</i> , București, I (1924) — XII (1948); N.S. <i>Revue d'archéologie et d'histoire ancienne</i> , București, I (1957) și urm.
Depozitele	M. Petrescu-Dimbovița, <i>Depozitele de bronzuri din România</i> , București, 1977
DFS	<i>Deutsche Forschung im Südosten</i> , Sibiu, I (1942) și urm.
Din activitatea	<i>Din activitatea Muzeului Raional Mediaș</i> , Mediaș, 1 (1953) — 3 (1956)
DissPann	<i>Dissertationes Pannonicae</i> , ser. II, Budapest, I (1940) și urm.
DolgCluj	<i>Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiség-tárából</i> , Cluj, I (1910) — X (1919)
EIR	M. Rostovtsev, <i>Ellinstvo i iranstvo na iug Rossii</i> , St. Petersburg, 1918

- Engel-Serrure *Traité de numismatique moderne et contemporaine*, Paris, 1897
- F.G.N. *Fondurile grănicerești nășăudene*
- FI *File de istorie*, Bistrița, I (1971) și urm.
- Gumovski *Gumovski, Handbuch der Polnischen Numismatik*, Graz, 1960
- IMCD *In Memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj-Napoca, 1974
- InvArch *Inventaria Archaeologica, Corpus des ensembles archéologiques*, Roumanie, București
- IstRom *Istoria României*, București, I (1960)
- KorrbIVSL *Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, Sibiu, I (1878) și urm.
- Közl *Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem és Régiség-tárából*, Cluj, I (1940) — IV (1944)
- KözlDebr *Debreceni Közlemények*, Debrecen, 1940
- KS *Kratkie soobščeniia Instituta istorii material'noi kul'turi* Moscova
- MA *Memoria Antiquitatis*, Piatra Neamț, I (1969) și urm.
- Mannus *Mannus. Zeitschrift für deutsche Vorgeschichte*, Würzburg-Leipzig.
- Marisia *Marisia. Studii și materiale. Arheologie-istorie-etnografie*, Tîrgu Mureș, V (1975) și urm.
- Materiale *Materiale și cercetări arheologice*, București, I (1958) și urm.
- MIA *Materiali i issledovania po arheologii SSSR*, Moscova, Lenin-grad
- OmD *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, București, 1960
- Pârvan, *Getica*, București, 1926
- Pink *Pink, Die Münzprägung der Ostketten und ihrer Nachbarn*, Budapest, 1939
- P.j.Cojocna *Fond Prefectura județului Cojocna*
- P.j.T.Mare *Fond Prefectura județului Tîrnava Mare*
- P.j.T.Micd *Fond Prefectura județului Tîrnava Mică*
- D. Popescu, *Bronzezeit* D. Popescu, *Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, București, (1944)
- PPDP *A. I. Terenojkin, Predskitskii period na dneprovskom pravoberej'e*, Kiev, 1961
- PSA *A. I. Meliukova, Probleml skitskoi arheologii*, Moscova, 1971
- RArh *Revista Arhivelor*, București, I (1926) și urm.
- Resch *A. Resch, Siebenbürgische Münzen und Medallien von 1538 bis zur Gegenwart*, Sibiu, 1901
- RIC *The Roman Imperial Coinage*, London, 1923—1966
- Roska ErdRep *Roska, Márton, Erdély Régészeti Repertórium. I. Őskor (Thesaurus Antiquitatum Transilvanicarum. I. Praehistorica)*, Cluj, 1942
- RT *Revue de Transylvanie*, Cluj, I (1934) și urm.
- SA *Sovetskaia Arheologhiia*, Moscova
- Sargetia *Sargetia. Buletinul Muzeului județean Hunedoara*, Deva, I (1937) și urm.
- Schroller *Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)*, București, I (1950) și urm.
- SCIV-SCIVA *Studii și cercetări de numismatică*, București, I (1957) și urm.
- SCN *V. A. Ilinskaia, Skifi dneprovskogo lesostepnogo berej'ia*
- SDLL *Slovenská Archeológia*, Bratislava, I (1968) și urm.
- SlovArch *Studii și materiale*, Tîrgu Mureș, I (1965) și urm. (de la nr. V
- SM *Marisia)*
- StCom *Studii și comunicări*, Muzeul Brukenthal, Sibiu, I (1956) și urm.
- StCom Pitești *Studii și comunicări*, Pitești, I (1968) și urm.
- Strack, *P. Strack, Untersuchungen zur römischen Reichsprägung des zweiten Jahrhunderts*, I—IV, Stuttgart, 1931—1937

Schroller <i>StuKz</i>	Schroller, Herman, <i>Die Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens</i> , in <i>Vorgeschichtliche Forschungen</i> , Heft 8, Berlin, 1933
<i>TransAnt</i>	C. Daicoviciu, <i>La Transylvanie dans l'antiquité</i> , București, 1945
<i>TIR</i>	<i>Tabula Imperii Romani</i> , L 34, Budapest, 1968; L 35, București, 1969
Vulpe, <i>Ferigile</i>	Al. Vulpe, <i>Necropola hallstattiană de la Ferigile</i> , București, 1968
Wosinsky, <i>Agyagm</i>	Wosinsky, Mór, <i>Az őskor mészbetétes diszitésű agyagművesége</i> , Budapest, 1904
WPZ	<i>Wiener Prähistorische Zeitschrift</i> , Wien
ZfE	<i>Zeitschrift für Ethnologie</i>

AUTORII * LES AUTEURS * DIE VERFASSEN * THE AUTORS * АБТОРЫ

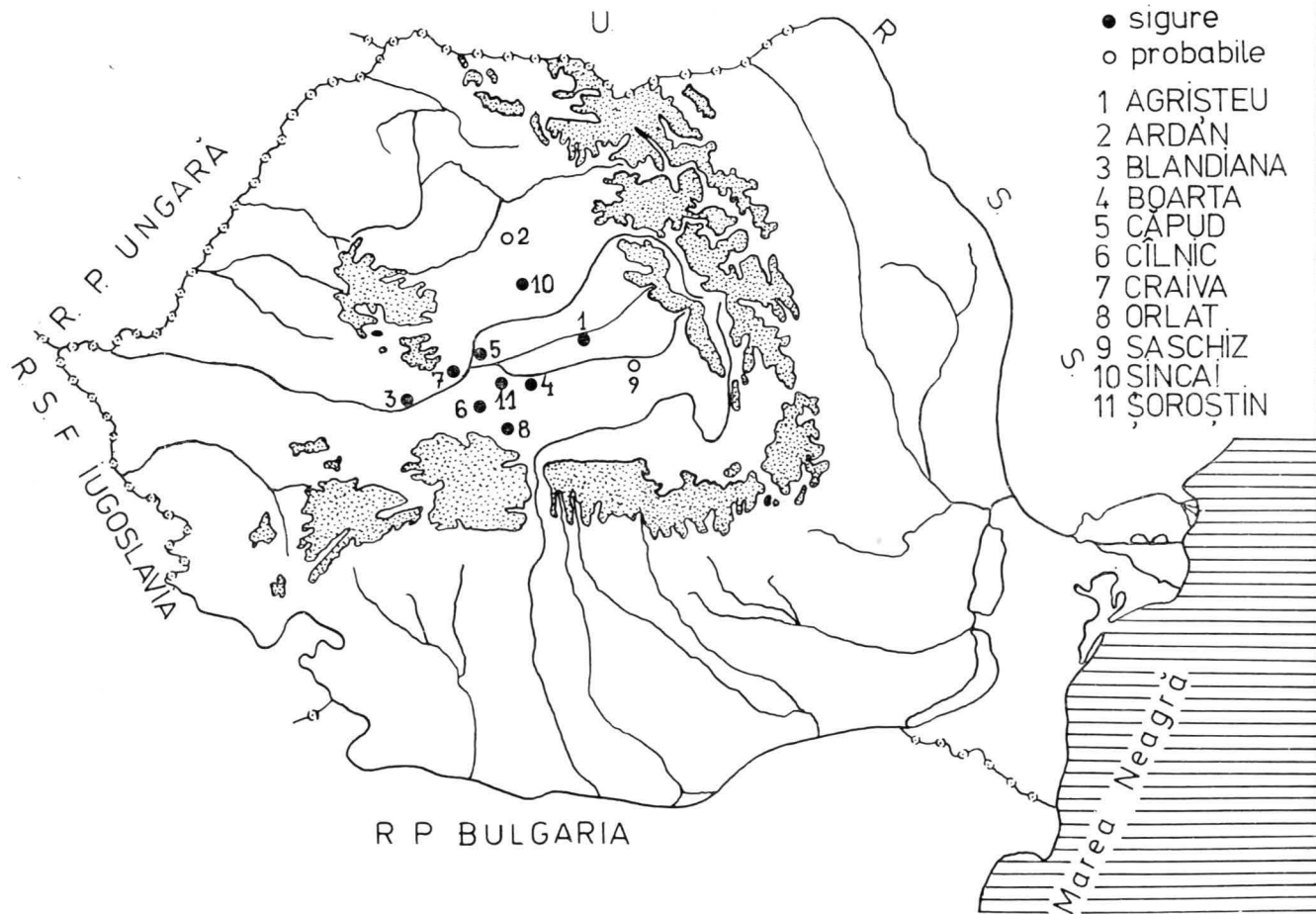
- BALTAG, GHEORGHE, muzeograf. Muzeul municipal de istorie Sighișoara (jud. Mureș).
BELCIUG, POMPEI, cercetător științific principal. Centrul de științe sociale Tirgu Mureș.
- BLĂJAN, MIHAI, muzeograf. Oficiul județean Alba pentru patrimoniul cultural național, Alba Iulia.
- BÓNIS, JOHANNA, muzeograf. Muzeul județean Mureș, Tirgu Mureș.
- BOTEZAN IOANA, bibliotecar. Biblioteca Academiei R.S.R. Filiala Cluj-Napoca.
- BOTEZAN, LIVIU, doctor în istorie, cercetător științific principal. Institutul de istorie și arheologie al Universității „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca.
- CUCEU, IOAN, doctor în filologie, cercetător științific. Centrul de științe sociale, Cluj-Napoca.
- COCIȘ, SORIN, student. Facultatea de istorie-filozofie a Universității „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca.
- DOBRESCU, VASILE, lector universitar. Institutul medico-farmaceutic (I.M.F.) Tirgu Mureș.
- GAIU, CORNELIU, muzeograf. Oficiul județean Bistrița-Năsăud pentru patrimoniul cultural național, Bistrița.
- GÁL, CORNELIA, muzeograf principal. Muzeul județean Mureș, Tirgu Mureș.
- GHERMAN TRAIAN**, profesor. Cluj-Napoca.
- GOȚIA, DORIN, arhivist. Filiala Arhivelor Statului, Sibiu.
- GRAMA, VIOREL, arhivist. Filiala Arhivelor Statului, Tirgu Mureș.
- GROZAV, MIHAI, muzeograf. Muzeul județean Mureș, Tirgu Mureș.
- HEISS, SUSANA, lector universitar. Institutul de învățămînt superior, Tirgu Mureș.
- HOLIRCĂ, AUREL, învățător pensionar, Reghin (jud. Mureș).
- HOREDT, KURT, doctor docent, profesor universitar. Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca.
- IANCU, GHEORGHE, doctor în istorie, cercetător științific. Institutul de istorie și arheologie al Universității „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca.
- JURCA, NICOLAE, doctor în istorie, lector universitar. Institutul de învățămînt superior, Sibiu.
- LAZĂR, VALERIU, doctor în istorie, director. Muzeul județean Mureș, Tirgu Mureș.
- MARINESCU, GEORGE, director. Muzeul județean Bistrița-Năsăud, Bistrița.
- MATEI, ALEXANDRU, director. Filiala Arhivelor Statului, Cluj-Napoca.
- MERA, EUGEN, profesor. Școala generală Ibănești-Pădure (jud. Mureș).
- MOLDOVAN, LIVIU, arhivist principal, pensionar, Tirgu Mureș.
- OLOSZ, KATALIN, cercetător științific. Centrul de științe sociale, Tirgu Mureș.
- PÁL-ANTAL, ALEXANDRU, arhivist principal. Filiala Arhivelor Statului, Tirgu Mureș.
- PASCU, ȘTEFAN, academician, doctor docent, profesor universitar. Directorul Institutului de istorie și arheologie, Cluj-Napoca.
- PĂUN, NICOLAE, cercetător științific. Institutul de istorie și arheologie, Cluj-Napoca.
- PETICĂ, MIHAI, muzeograf. Muzeul județean Mureș, Tirgu Mureș.
- PONCEA, TRAIAN VALENTIN, muzeograf, Muzeul județean Mureș, Tirgu Mureș.
- POP, CONSTANTIN, muzeograf. Muzeul de istorie al Transilvaniei, Cluj-Napoca.

- POP, IOAN, doctor în istorie, cercetător științific. Centrul de științe sociale, Tirgu Mureș.
- POP, VALER, muzeograf principal. Oficiul județean Mureș pentru patrimoniul cultural național, Tirgu Mureș.
- POP, VASILE, profesor, Band (jud. Mureș).
- POPA, VASILE, doctor în istorie, conferențiar universitar. Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca.
- RANCA, IOAN, director. Filiala Arhivelor Statului, Tirgu Mureș.
- ROȘCA-ROSEN, MARIA, doctor în istorie, lector universitar. Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca.
- RUS, TRAIAN, doctor în istorie, arhivist principal. Direcția Generală a Arhivelor Statului, București.
- STANCA, VASILE, doctor în filologie, lector universitar. Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca.
- STOICA, ADRIAN, doctor în istorie, conferențiar universitar. Institutul agronomic „dr. P. Groza”, Cluj-Napoca.
- STOICOVICI, EUGEN, doctor docent, profesor universitar. Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca.
- SZABÓ, MIHAI, profesor, Reghin (jud. Mureș).
- ȘTIRBAN, MARCEL, doctor în istorie, lector universitar. Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca.
- TARISZNYÁS, MÁRTON, director. Muzeul etnografic, Gheorgheni (jud. Harghita).
- TODEA, EUGEN, muzeograf principal. Oficiul județean Mureș pentru patrimoniul cultural național, Tirgu Mureș.
- URDEA, SILVIA, cercetător științific. Centrul de științe sociale, Tirgu Mureș.
- URECHE, LAZĂR, muzeograf. Oficiul județean Bistrița-Năsăud pentru patrimoniul cultural național, Bistrița.
- VASILIEV, VALENTIN, doctor în istorie, cercetător științific. Institutul de istorie și arheologie al Universității „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca.
- ZRÍNYI, ANDREI, muzeograf. Muzeul județean Mureș, Tirgu Mureș.

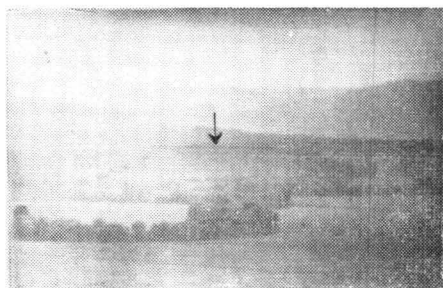
•

PENTRU CONȚINUTUL LUCRĂRILOR RĂSPUND AUTORII

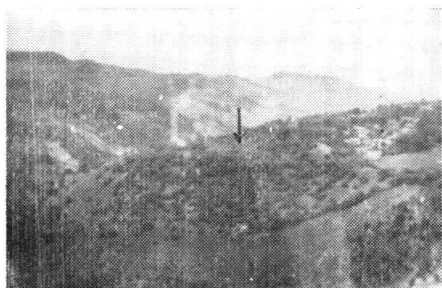
PLANȘE

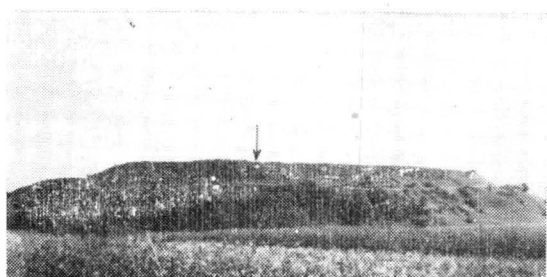
PL. I. Așezări pe înălțime cu terase Coțofeni din Transilvania.

1

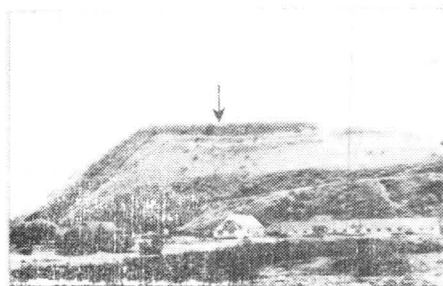
2

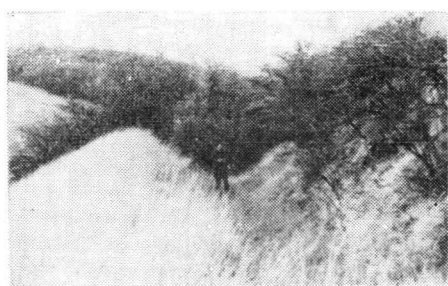
3

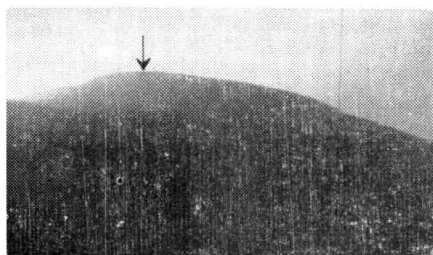
4

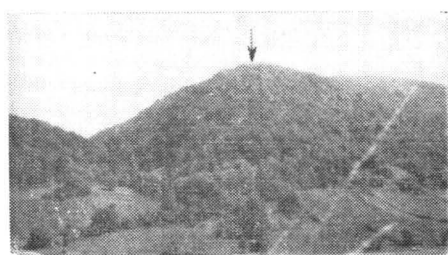
5

6

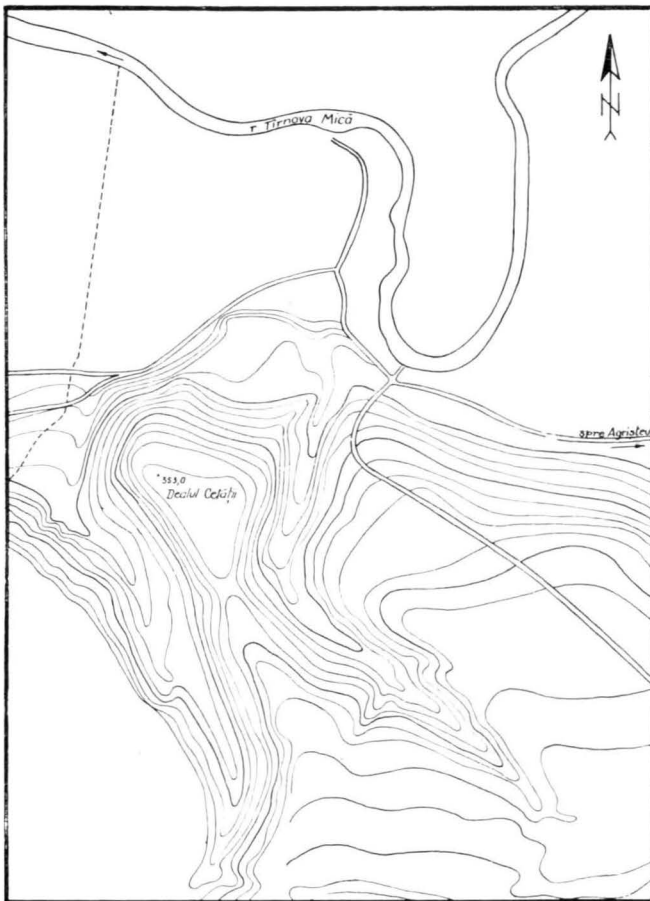

7

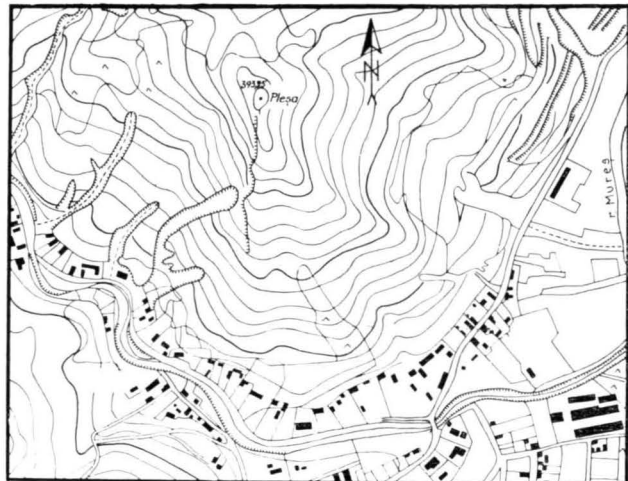
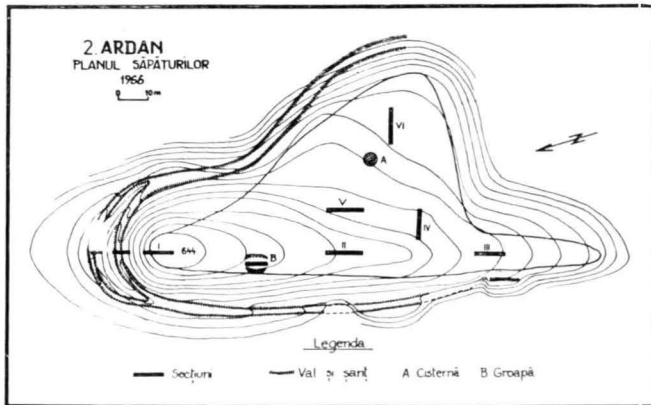
8

PL. II. Alte așezări de înălțime Coțofeni cu terase amenajate: 1 — Agrișteu; 2 — Ardan; 3 — Boarta; 4 — Cîlnic; 5 — Orlat; 6 — Șoroștin; 7 — Căpuș; 8 — Sachiș.

1 AGRIȘTEU

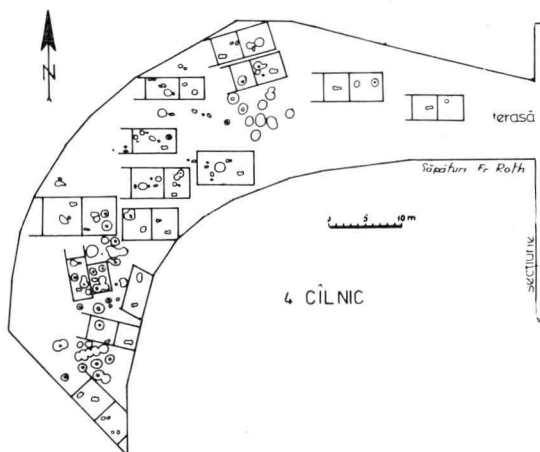
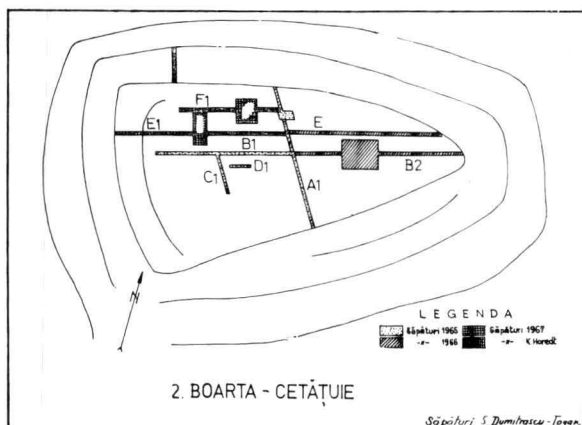
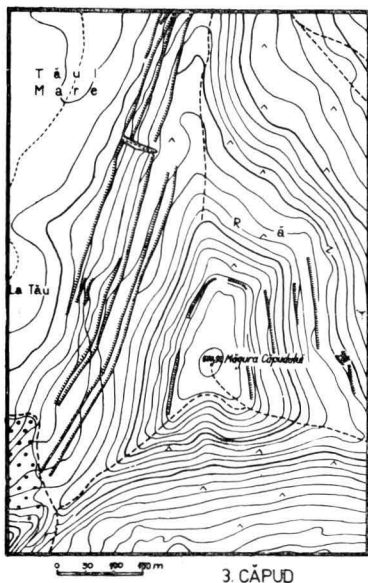
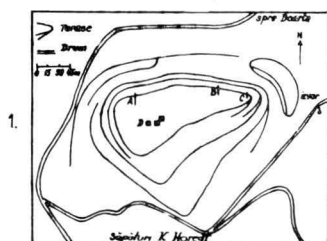
0 50 100 150 m

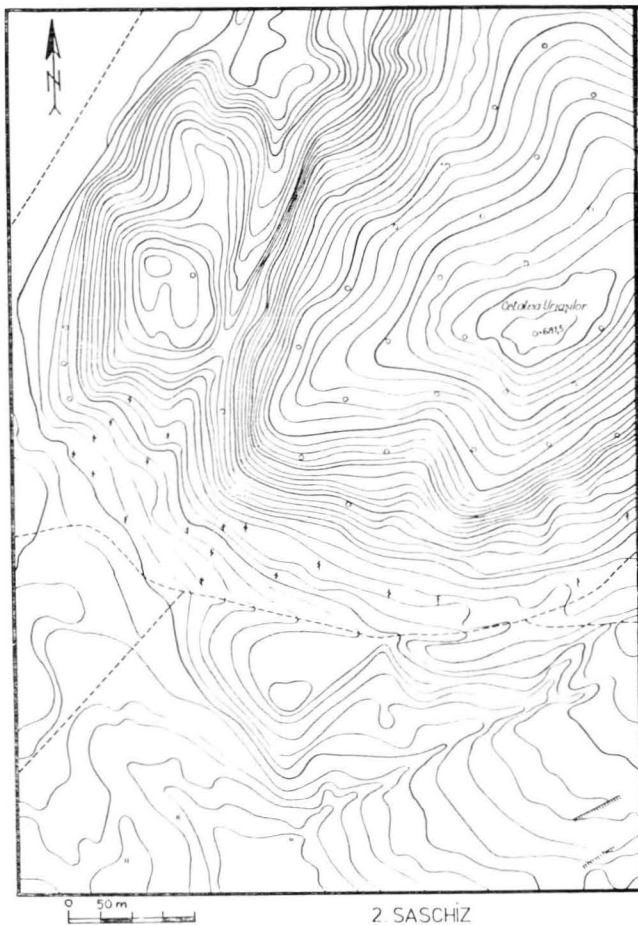
3 BLANDIANA

0 50 100 150 m

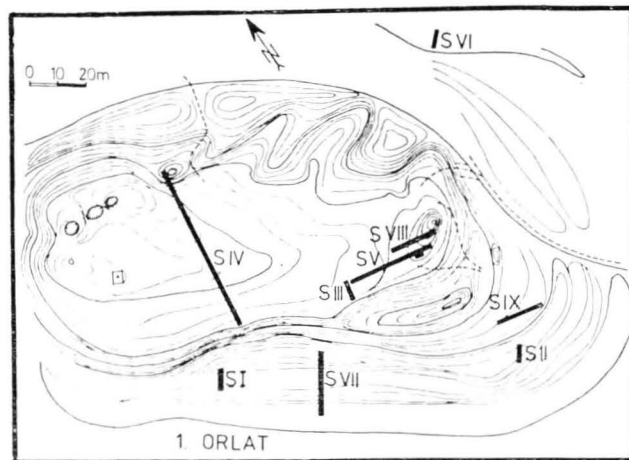
PLANȘA III.

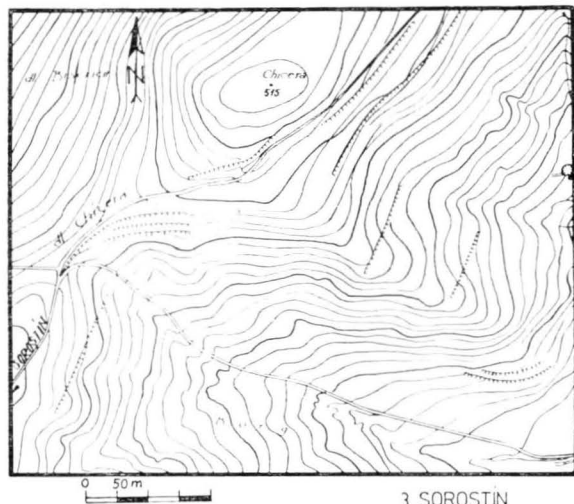
PLANȘA IV.

2 SASCHIZ

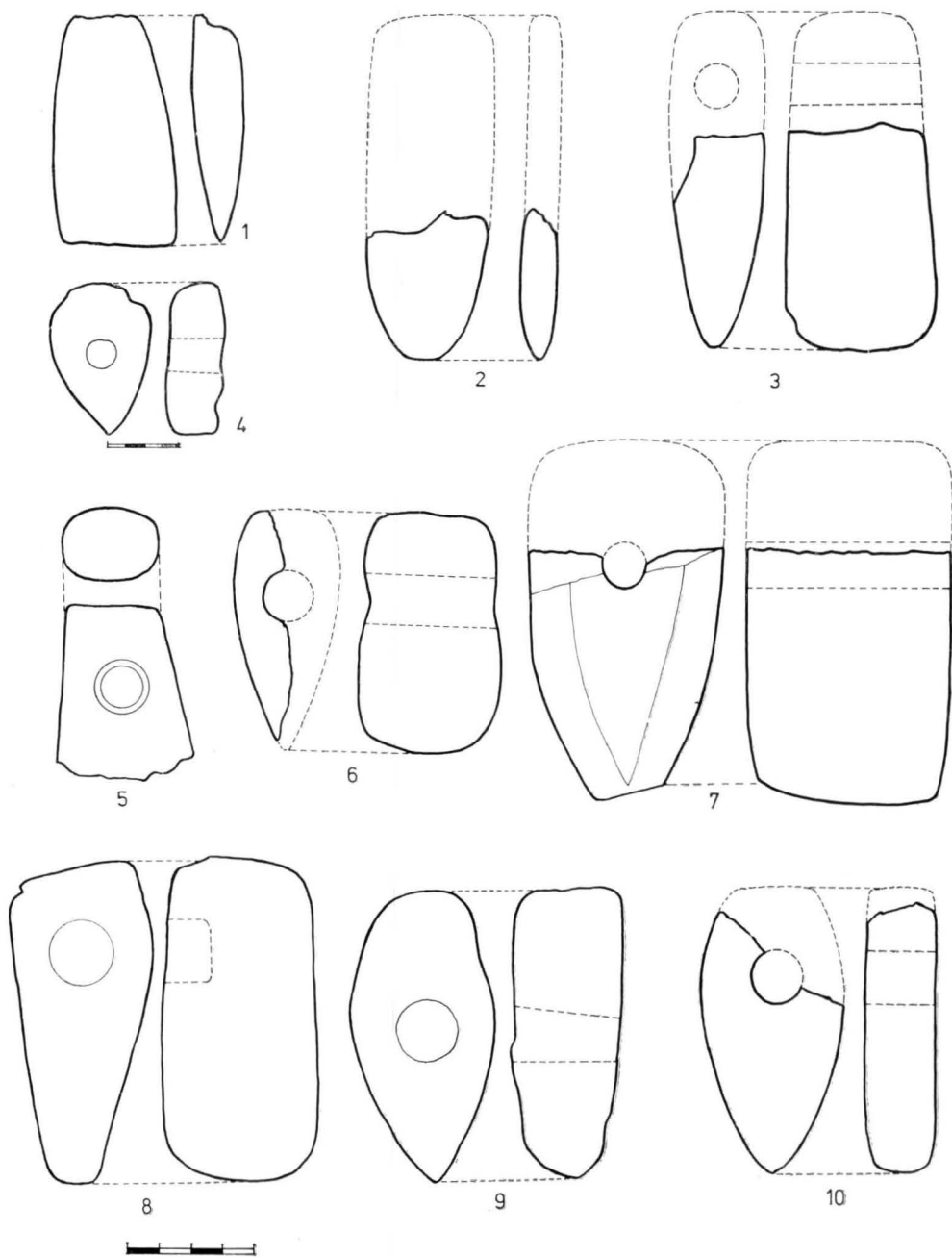

1 ORLAT

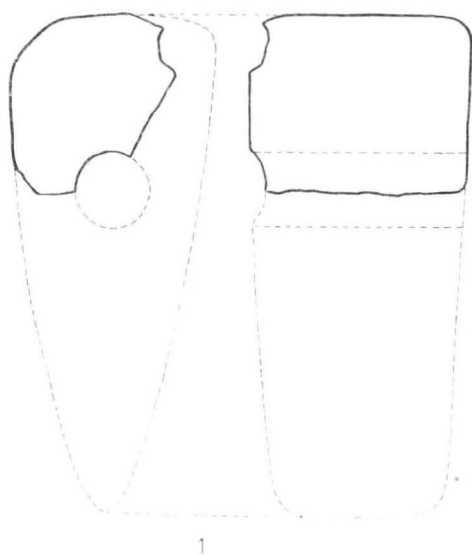

3 SOROȘTIN

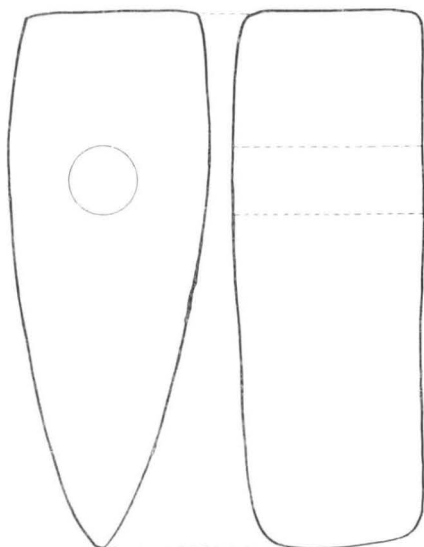
PLAȘA V.

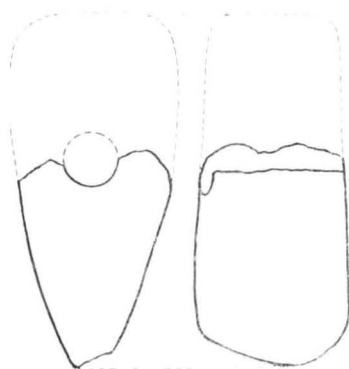
PL. VI. Ardan 4; Căpud 2, 3, 8—10; Cîlnic 1 5—7.

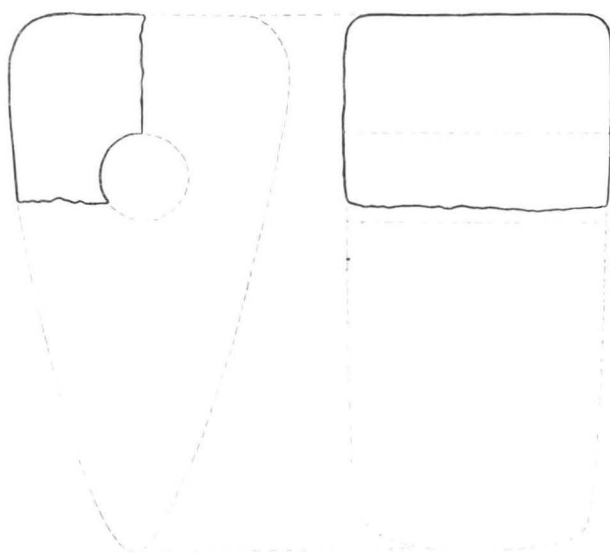
1

2

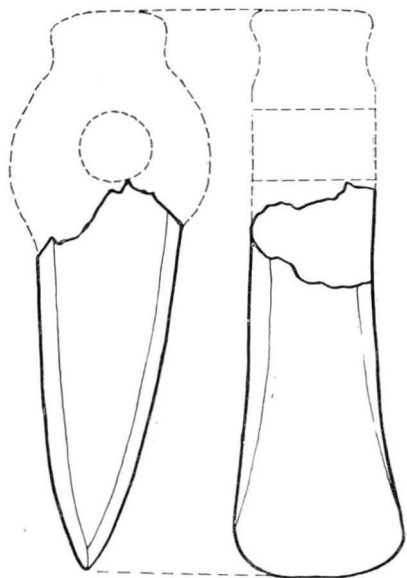
3

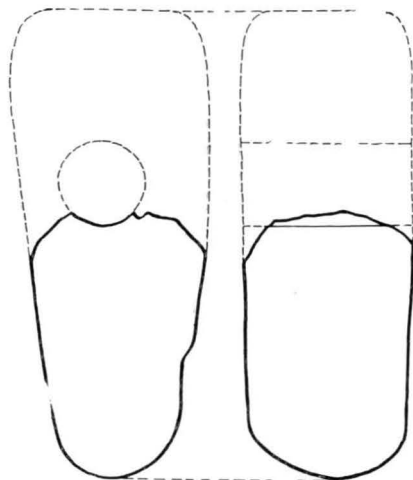
4

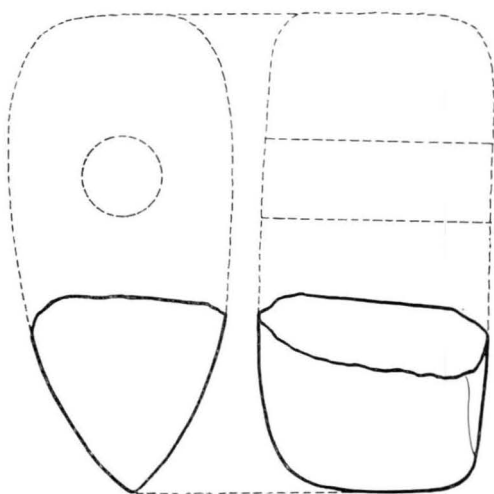
PL. VII. Blandiana 2; Căpud 3; Cîlnic 1, 4.

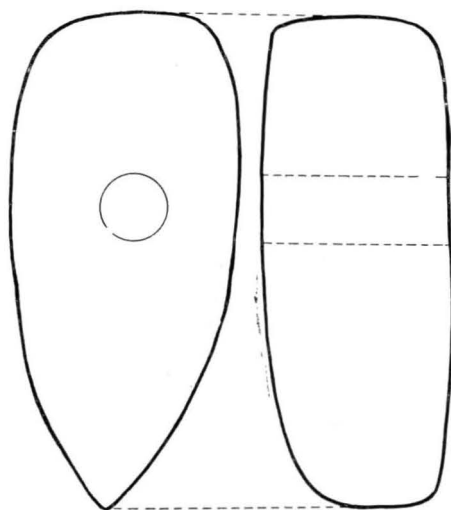
1

2

3

4

PL. VIII. Blandiana 4; Căpuș 1, 3.

Așezarea	I				II				III				IV				V				VI				VII				VIII				IX				X				XI	XII	XIII	XIV	XV	XVI	XVII		
	a	b	c	d	a	b	a	b	a	b	a	b	c	d	a	b	c	a	a	b	b	c	a	b	c	d	e	a	b	c	d	e	f	a	b	c	d	e	f	g									
ȘINCAI	•	•	•		•				•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•		•		•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•								
AGRIȘTEU			•			•																															•												
ARDAN																																																	
BLANDIANA																																																	
BOARTA	•	•	•	•					•		•		•	•					•	•	•		•		•								•	•		•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	
CĂPUD									•												•									•		•				•		•		•	•								
CÎLNIC	•	•	•		•					•		•		•					•	•	•	•	•			•							•				•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
CRAIVA																																																	
ORLAT																																																	
SASCHIZ																																																	
ȘOROȘȚIN																																																	

TIPOLOGIA CĂRAMIDII DIN AȘEZĂRILE COTOȘENI PE ÎNĂLȚIME CU TERASE

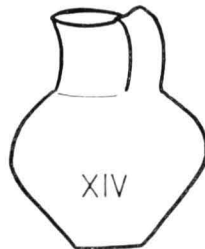
XI

XII

XIII

XIV

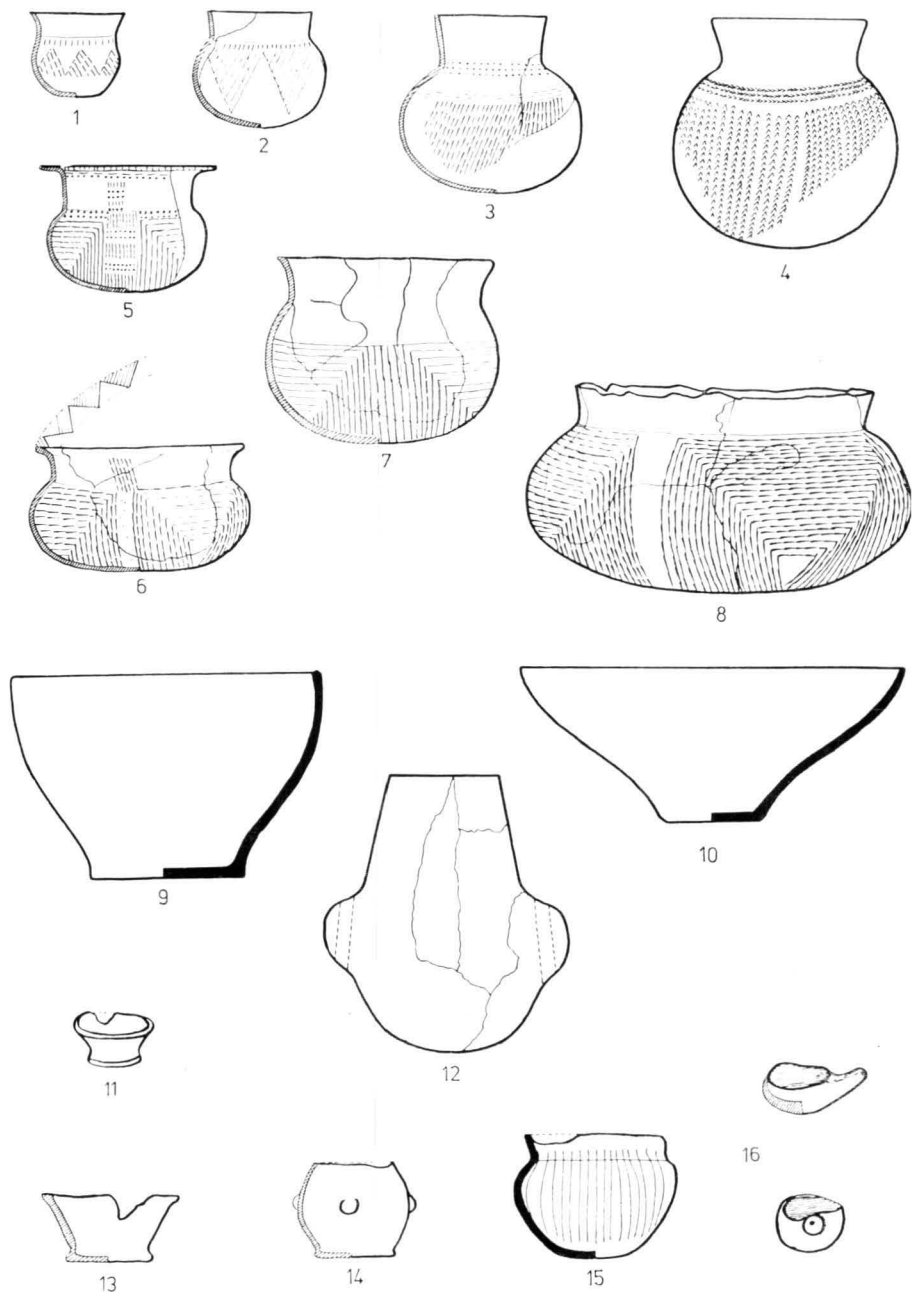
XV

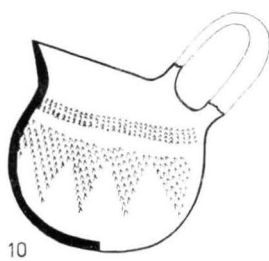
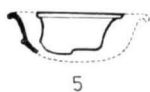
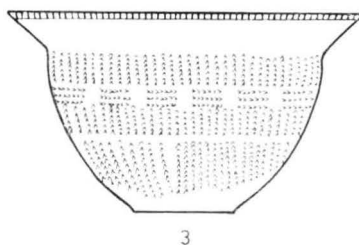
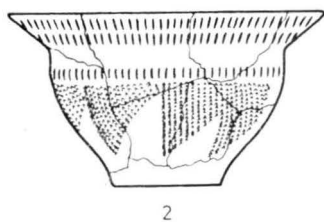
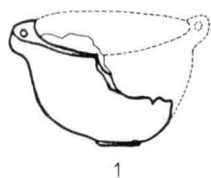
XVI

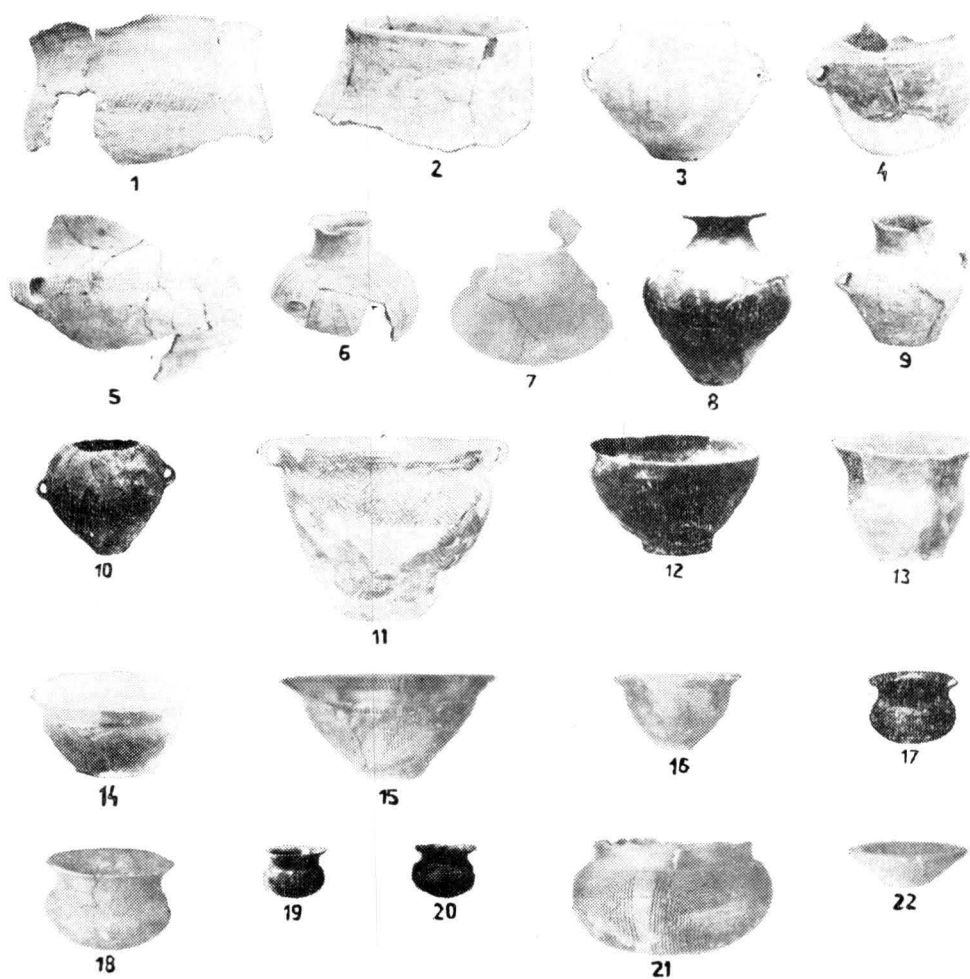
XVII

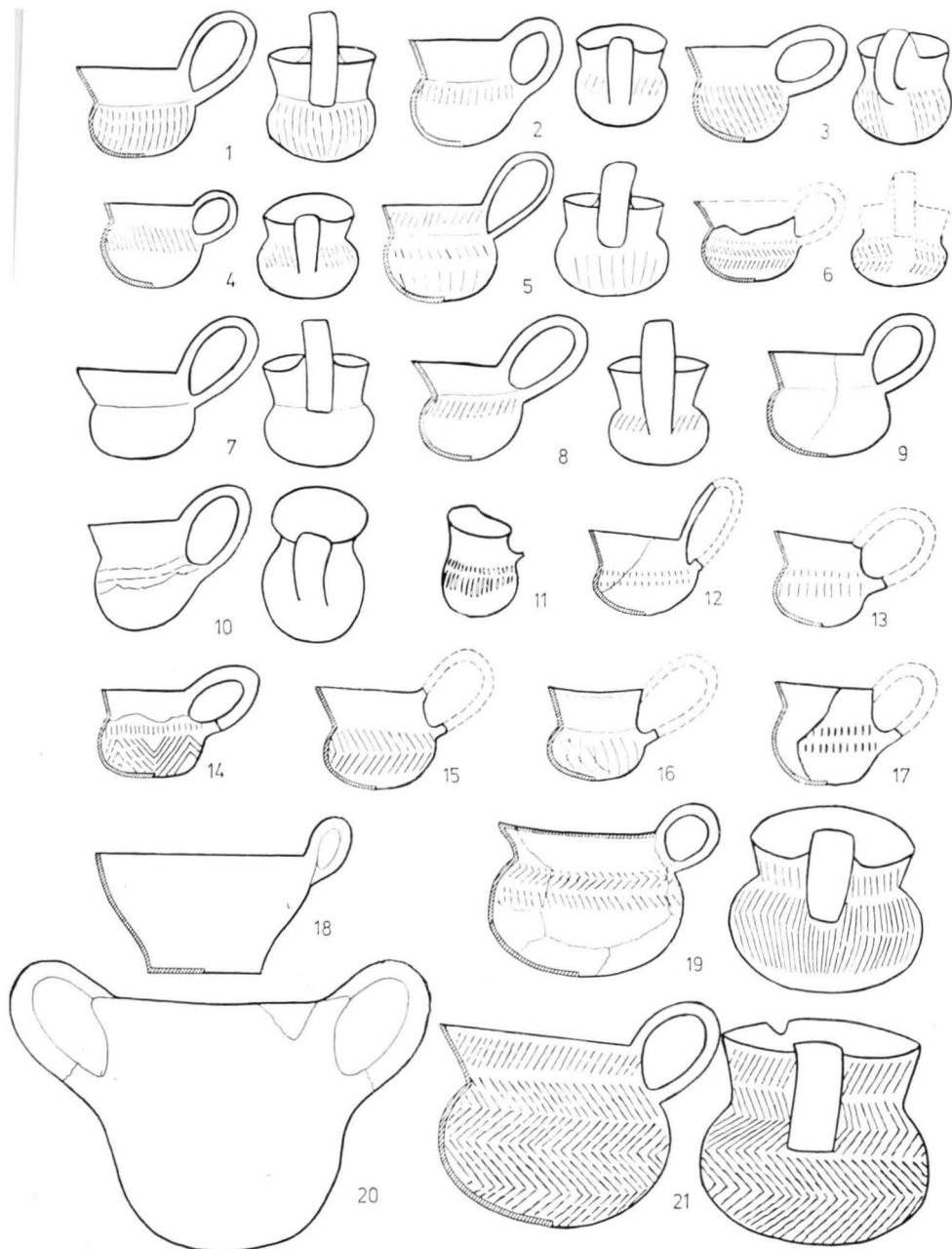
PL. X. Boarta 12; Cîlnic 1—11; 13—16.

PL. XI. Boarta 4—8; Căpud 1, 9, 10; Cilnic 2, 3.

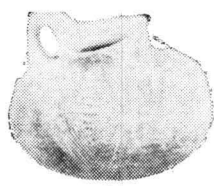
PL. XII. Agrișteu 11; Boarta 1—6, 9, 13, 14; Cilnic 7, 8, 10, 12, 15—22.

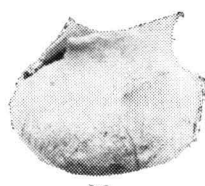
PL. XIII. Căpuș 11; Cîlnic 1—10; 12—21.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

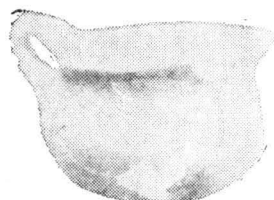
10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

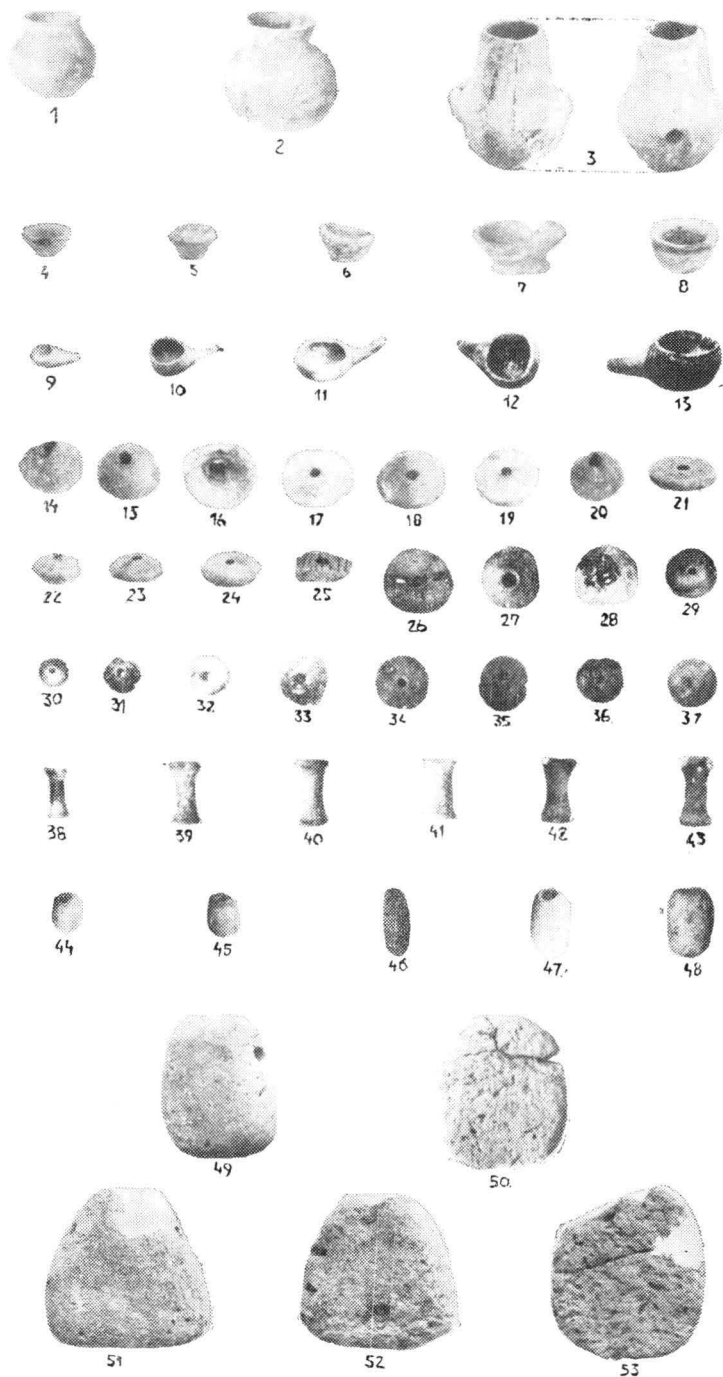

28

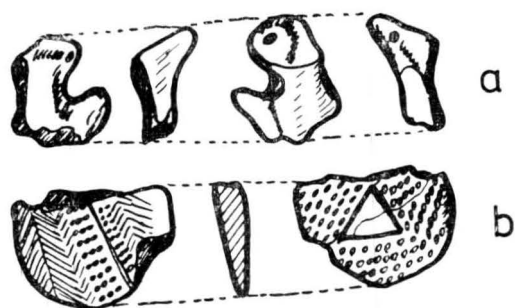

29

PL. XIV. Boarta 1—3, 5—7, 9, 12—14; Cilnic 4, 8, 10, 11, 15—29.

PL. XV. Boarta 3, 8—11, 14—25, 49—53; Cilnic 1, 2, 4—7, 12, 13, 26—48

1

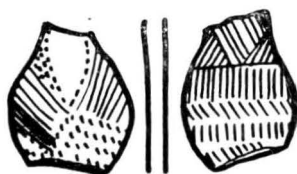
2

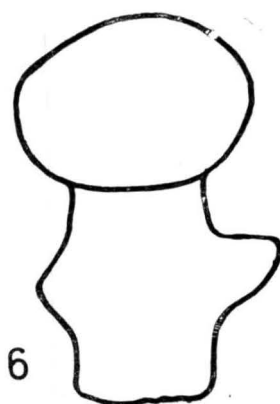
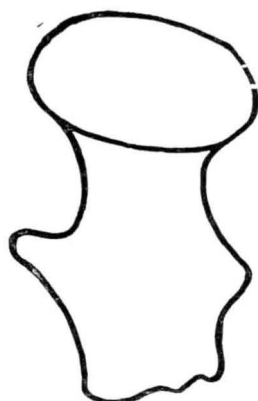
3

5

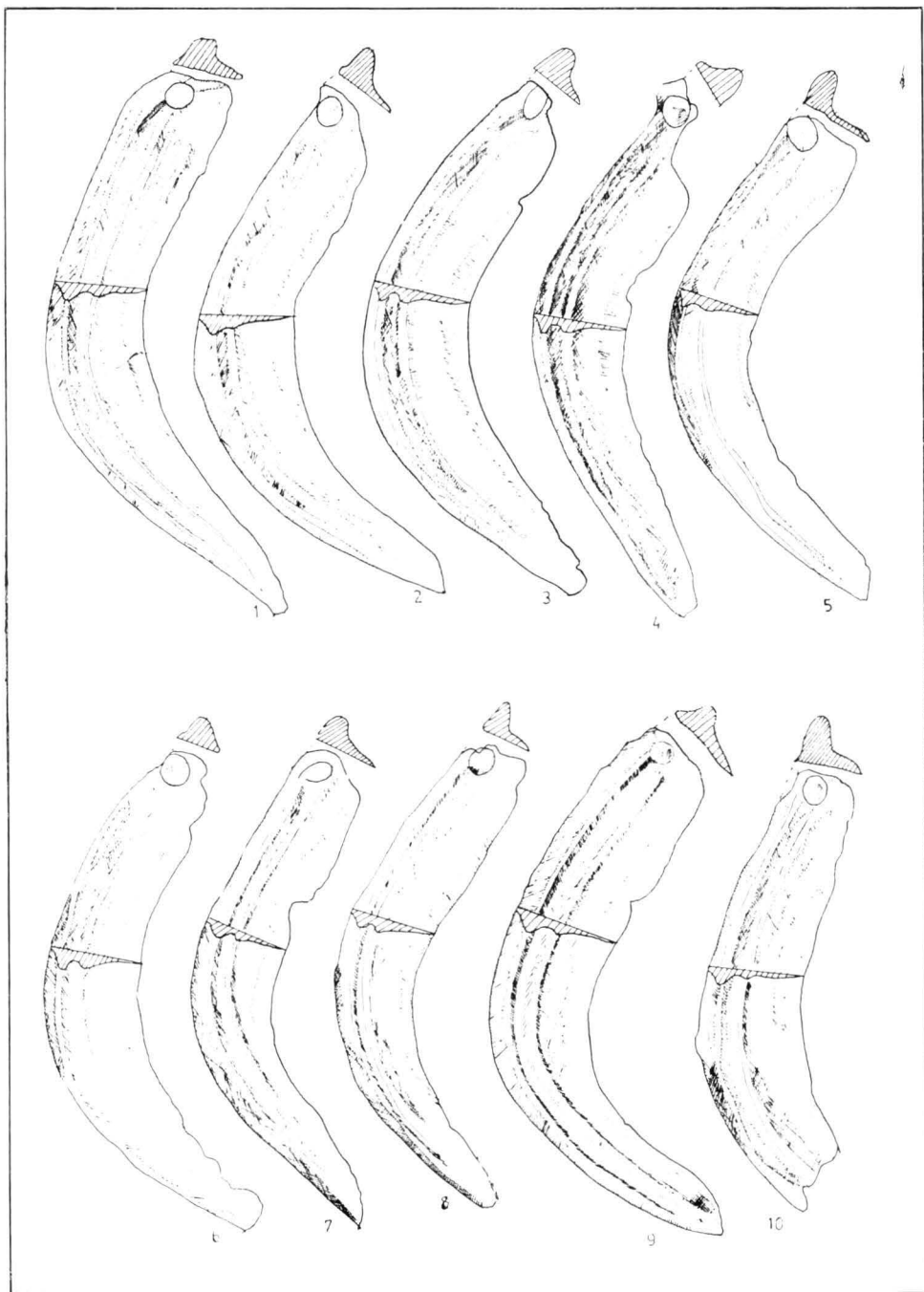
4

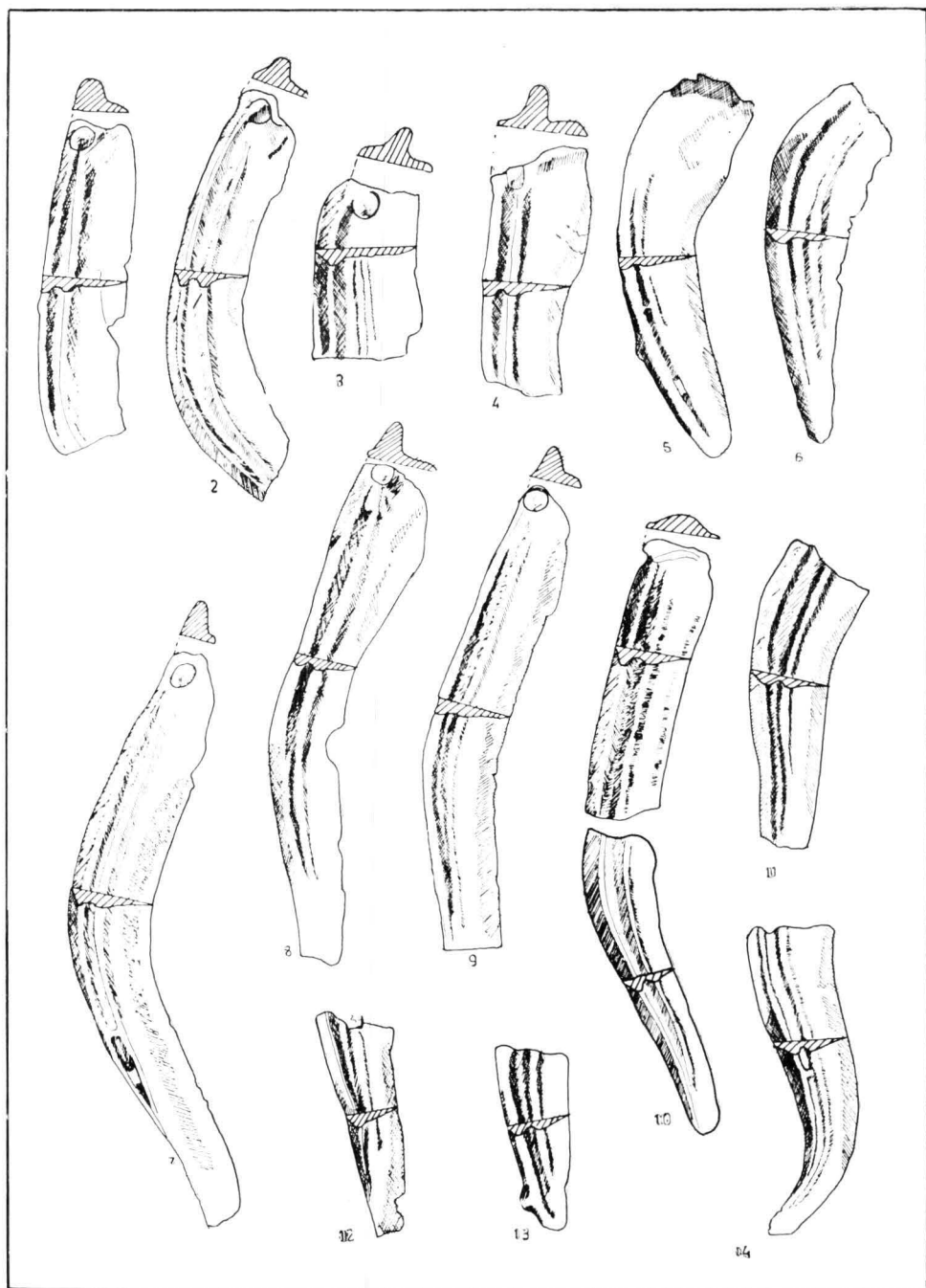
6

7

PL. XVI. Plastica (Agrișteu 1; Boarta 4, 6, 7; Cilnic 3, 5; Șincai 2).

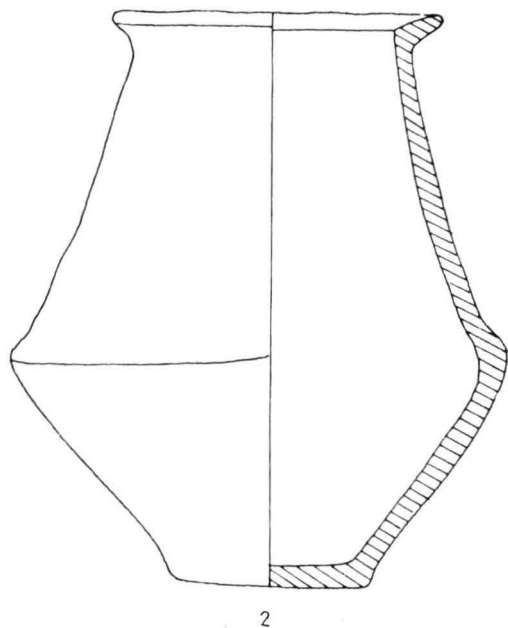
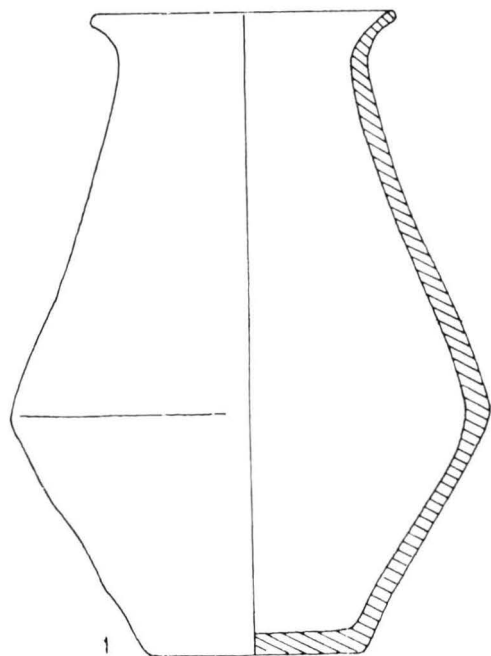
PLANȘA XVII.

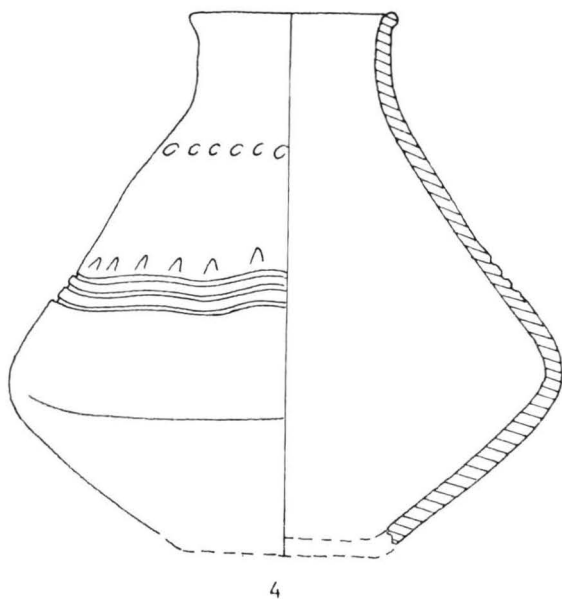
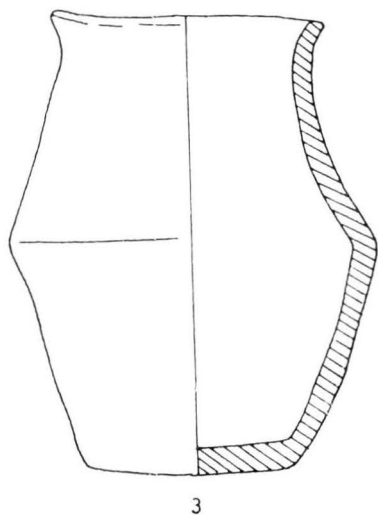
PLANȘA XVIII.

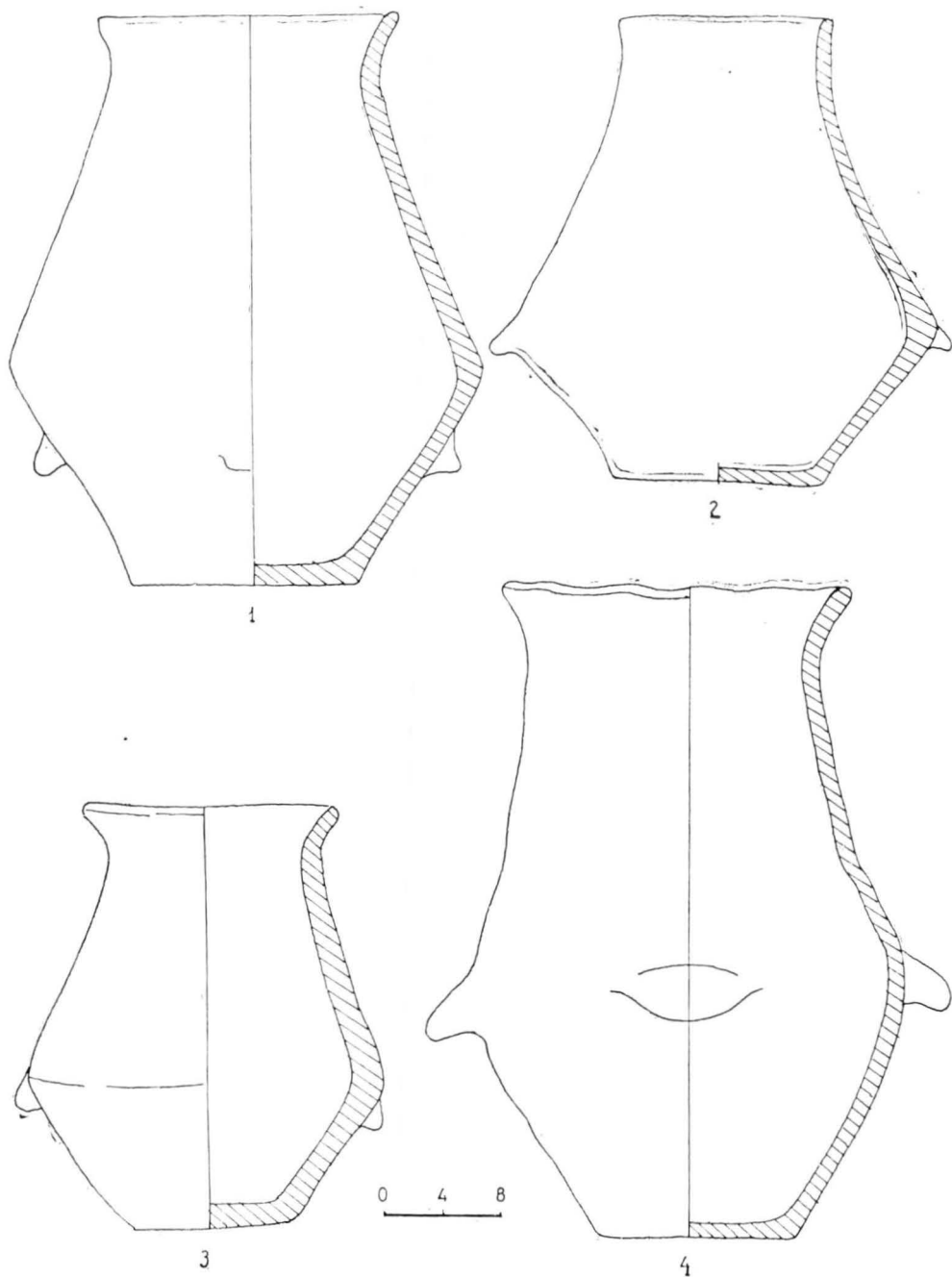
PLANȘA XIX.

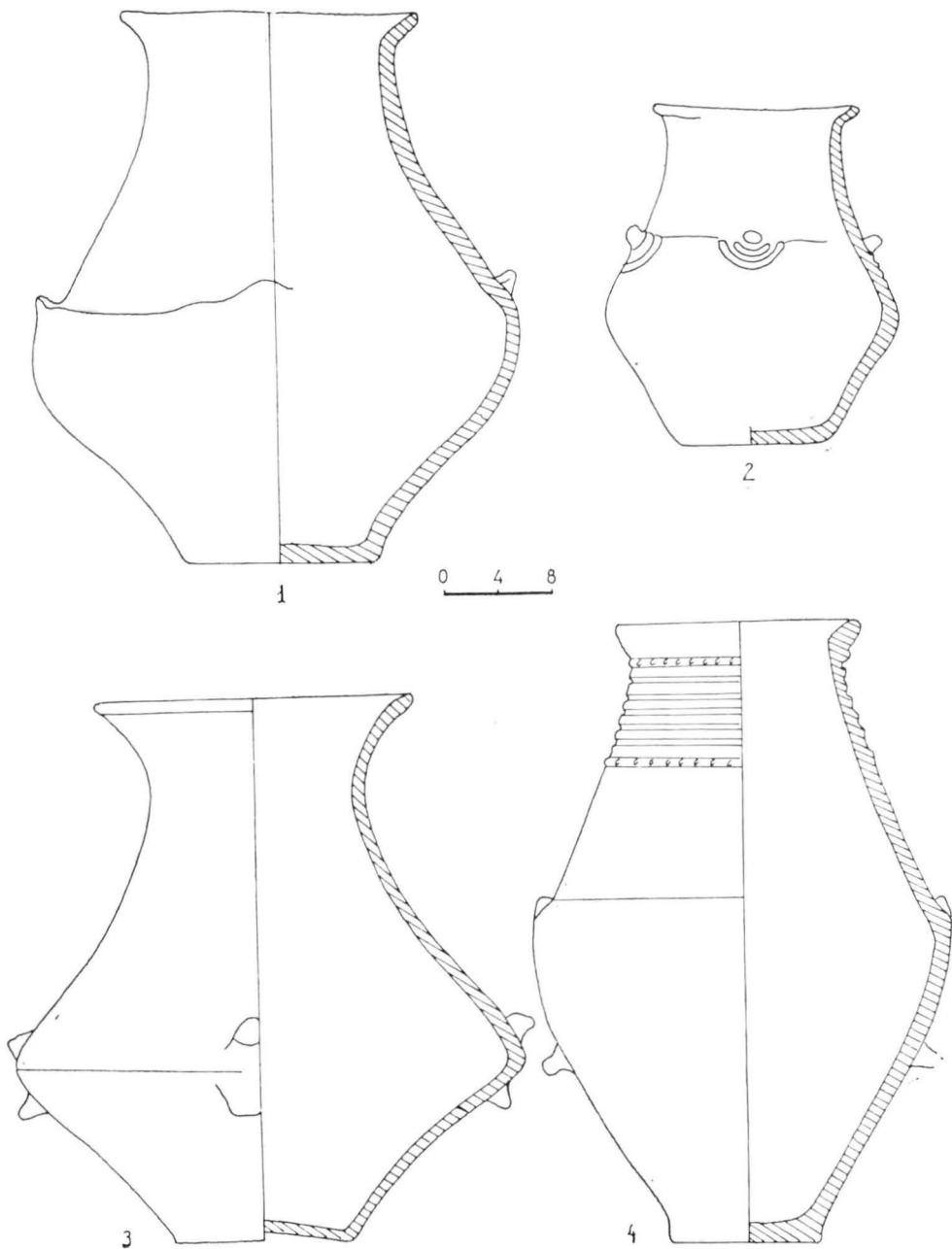
0 4 8

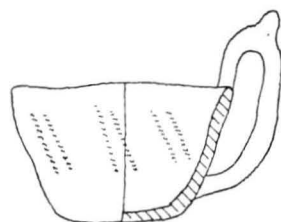
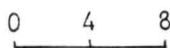
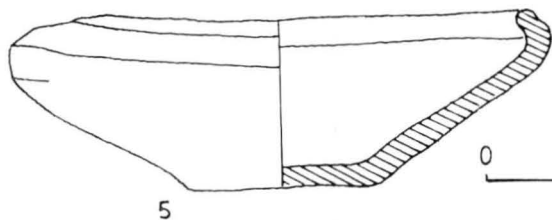
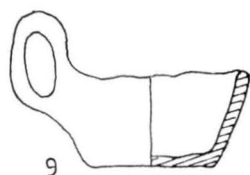
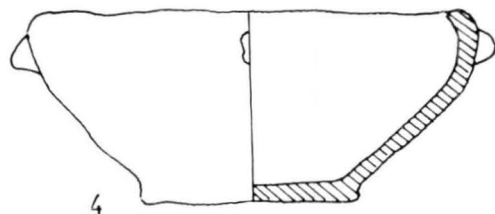
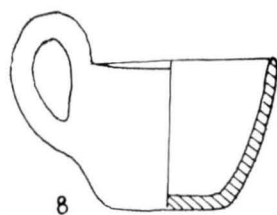
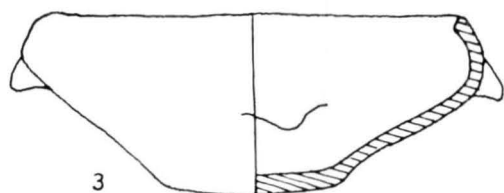
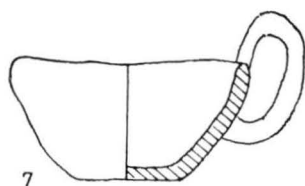
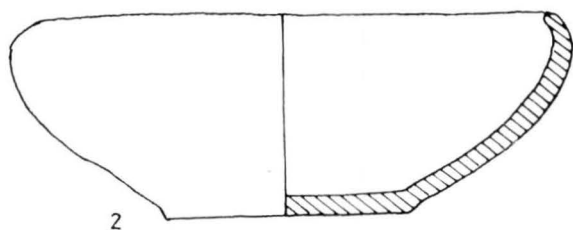
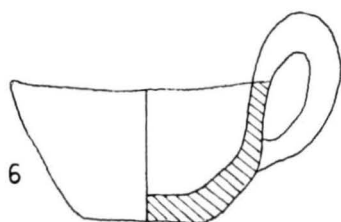
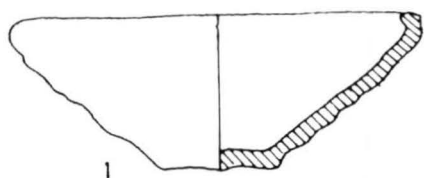
PLANȘA XX.

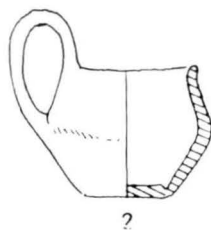
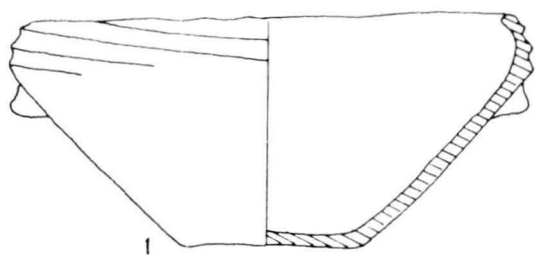
PLANȘA XXI.

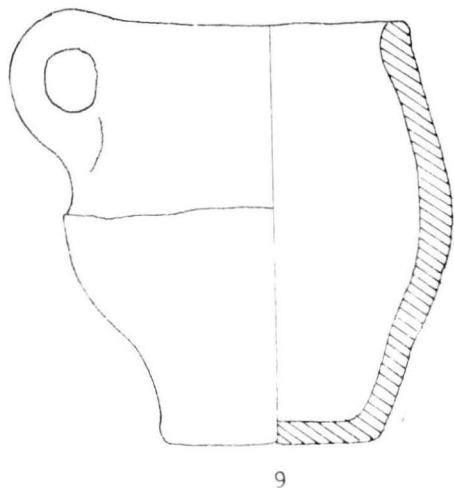
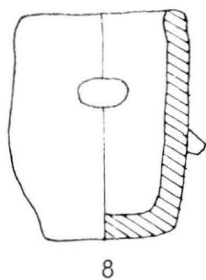
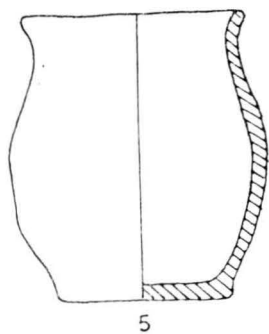
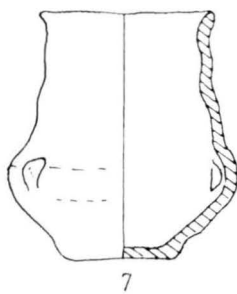
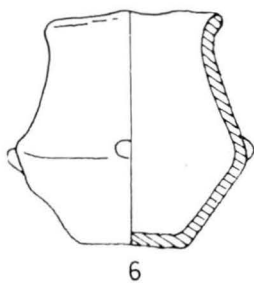
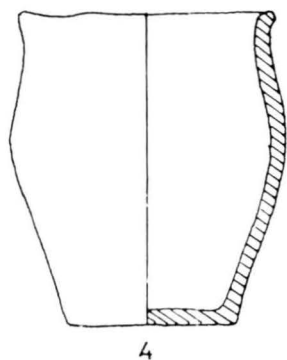
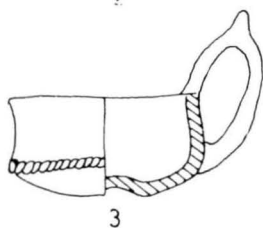
PLANȘA XXII.

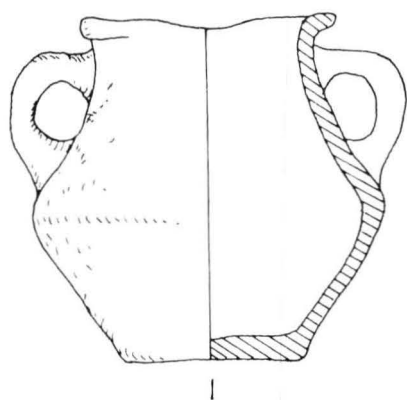
PLANȘA XXIII.

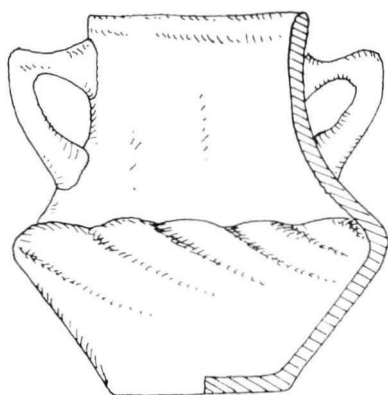
0 4 8

PLANȘA XXIV.

1

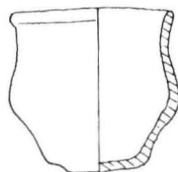

2

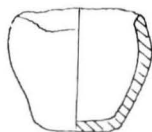
0 4 8

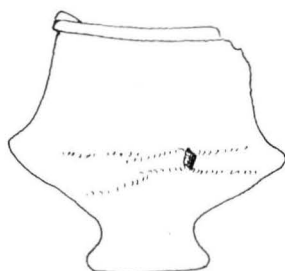
5

3

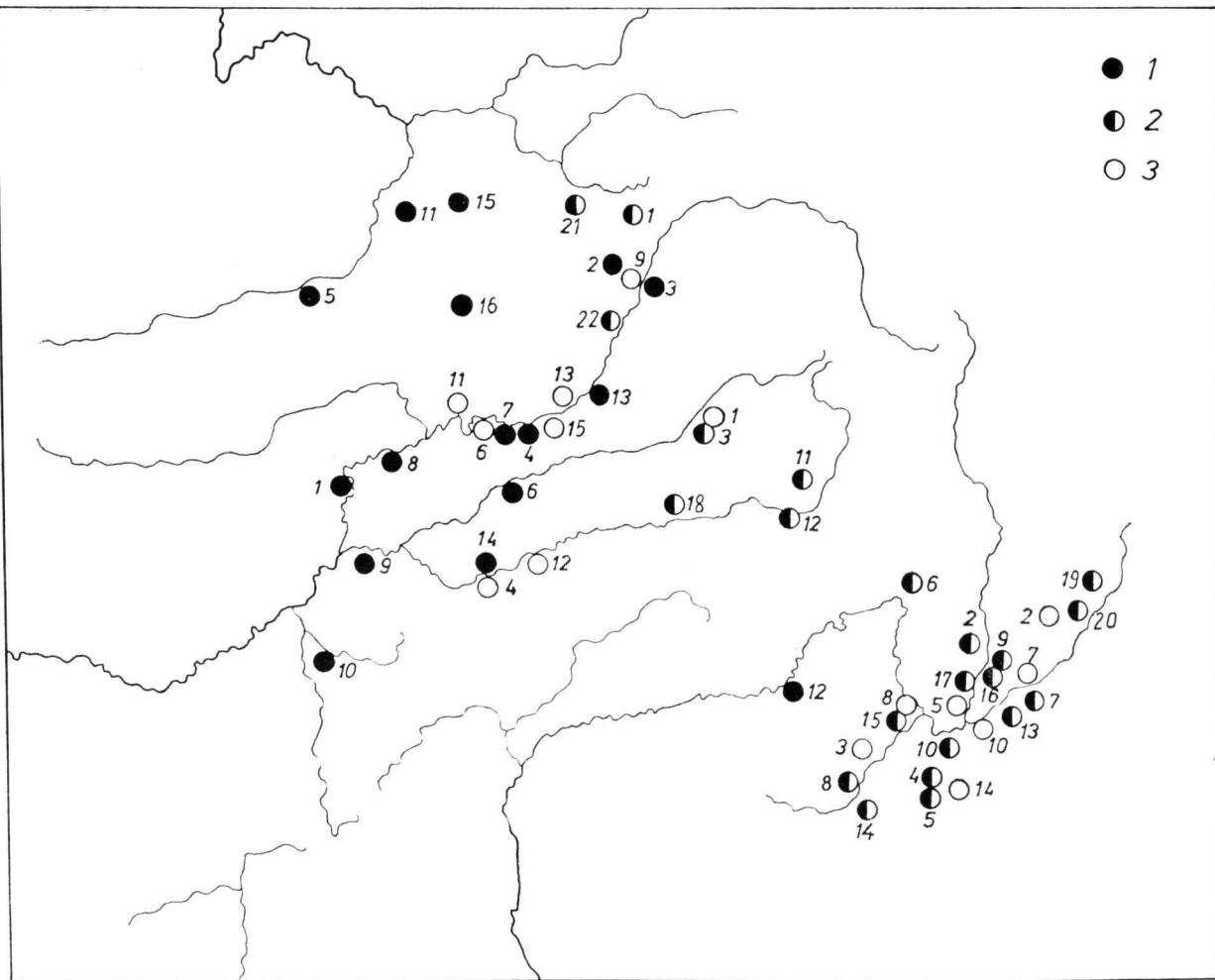

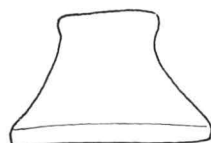
4

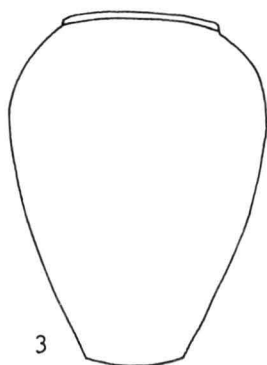
6

PLANȘA XXV.

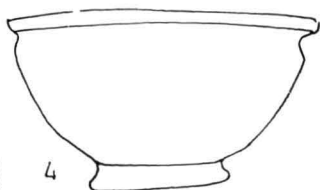

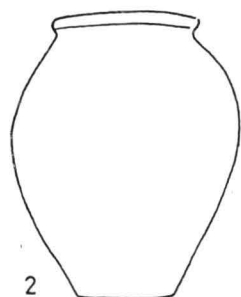
1

3

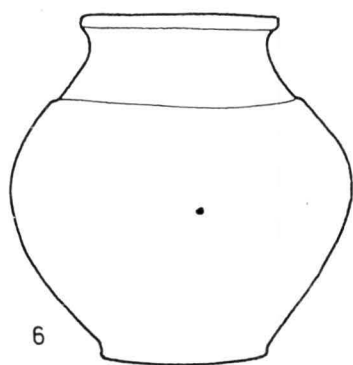
4

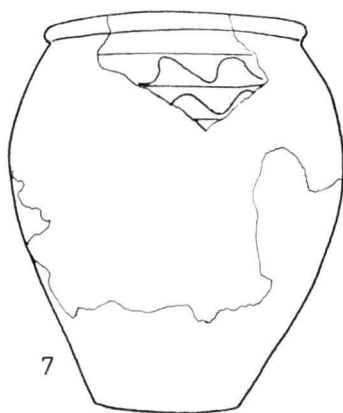
2

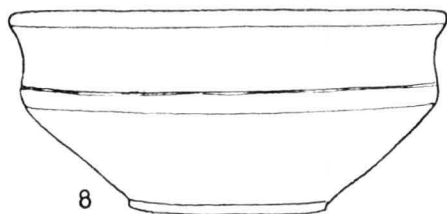
5

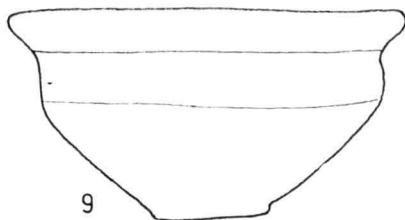
6

7

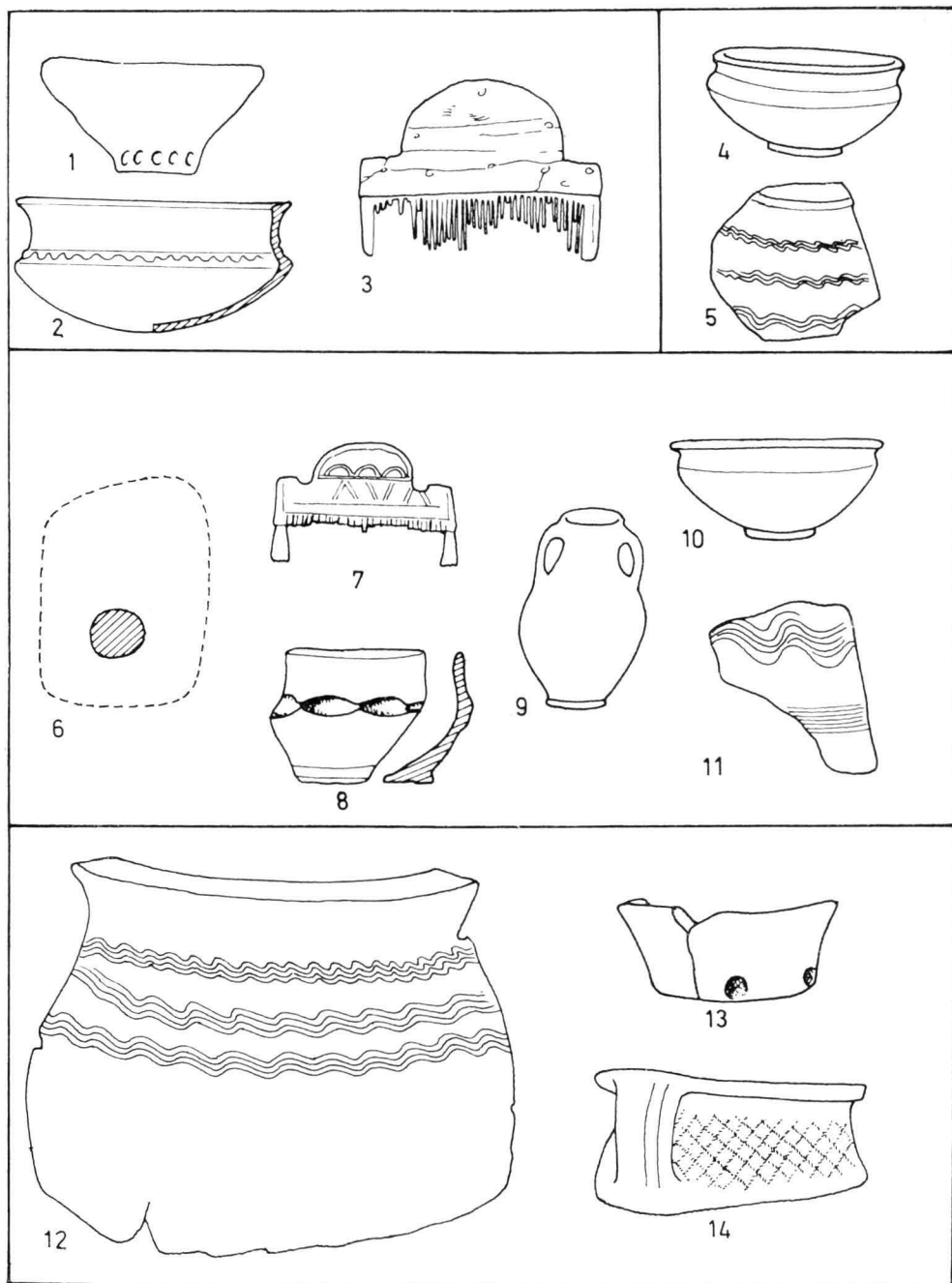

8

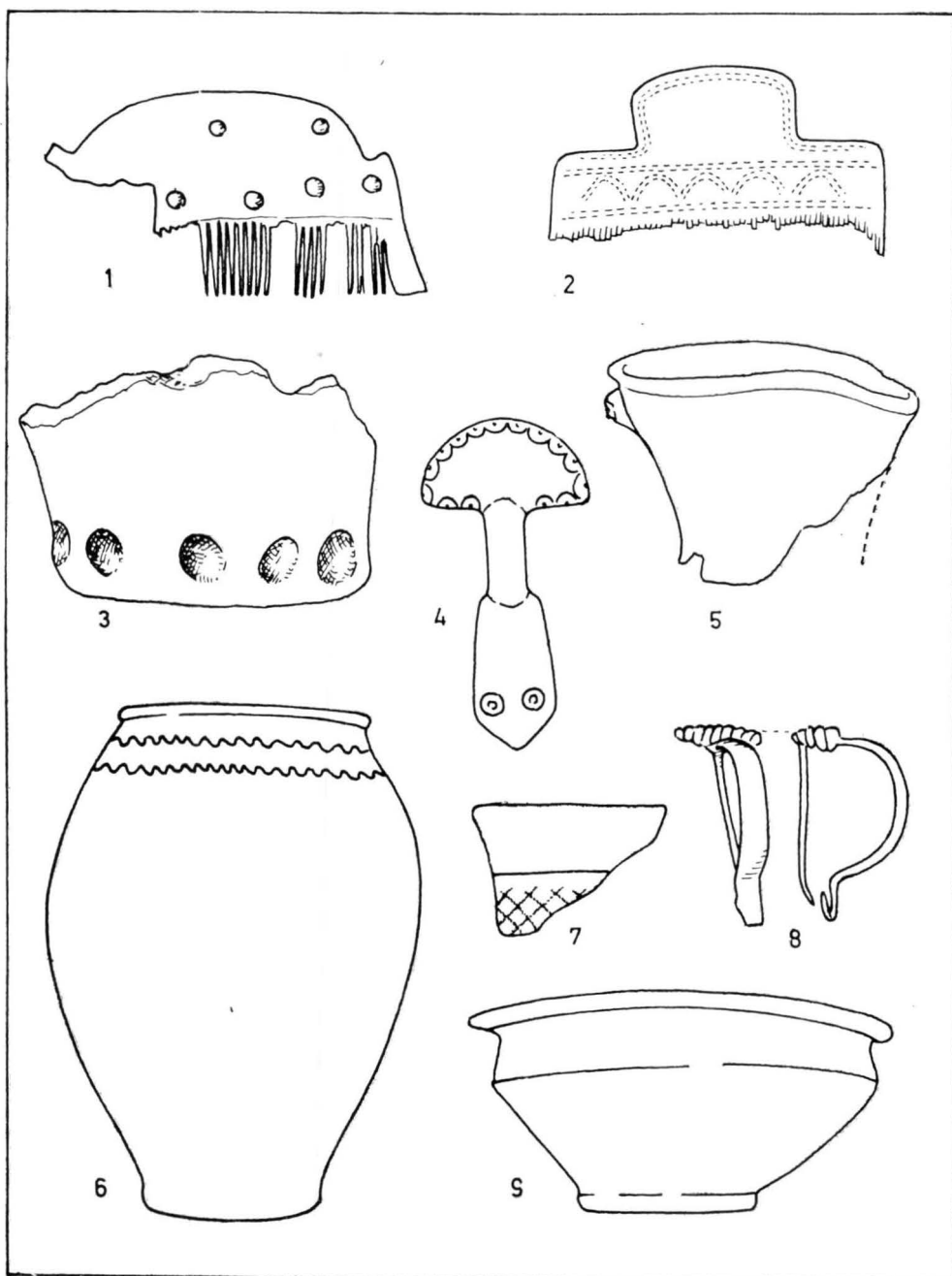

9

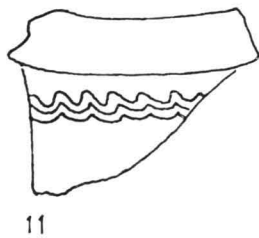
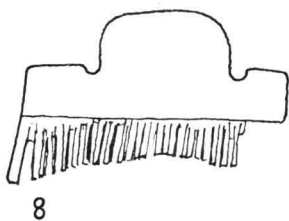
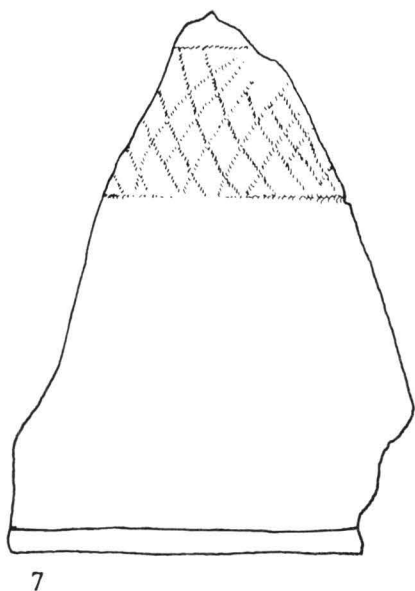
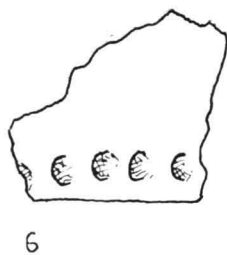
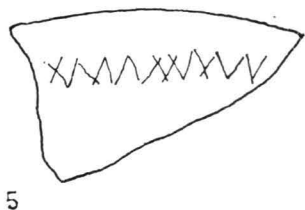
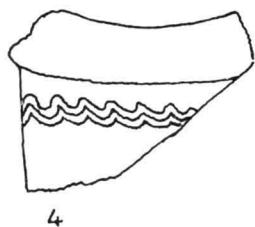
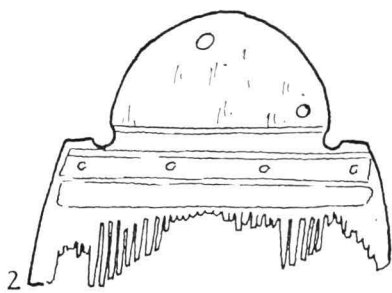
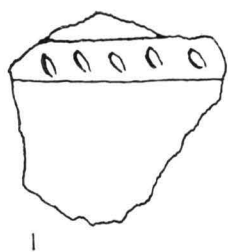
PLANȘA XXVII.

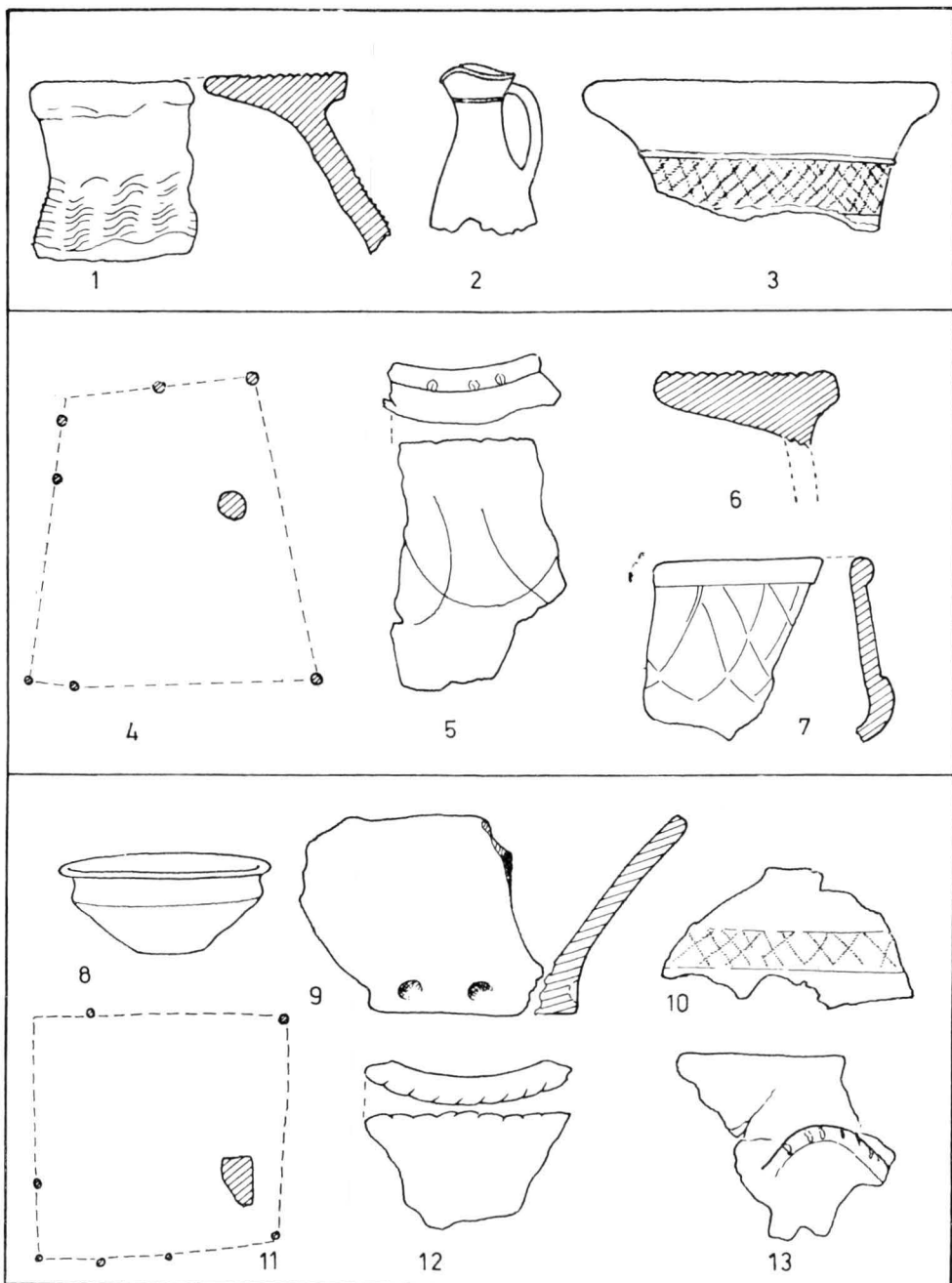
PLANȘA XXVIII.

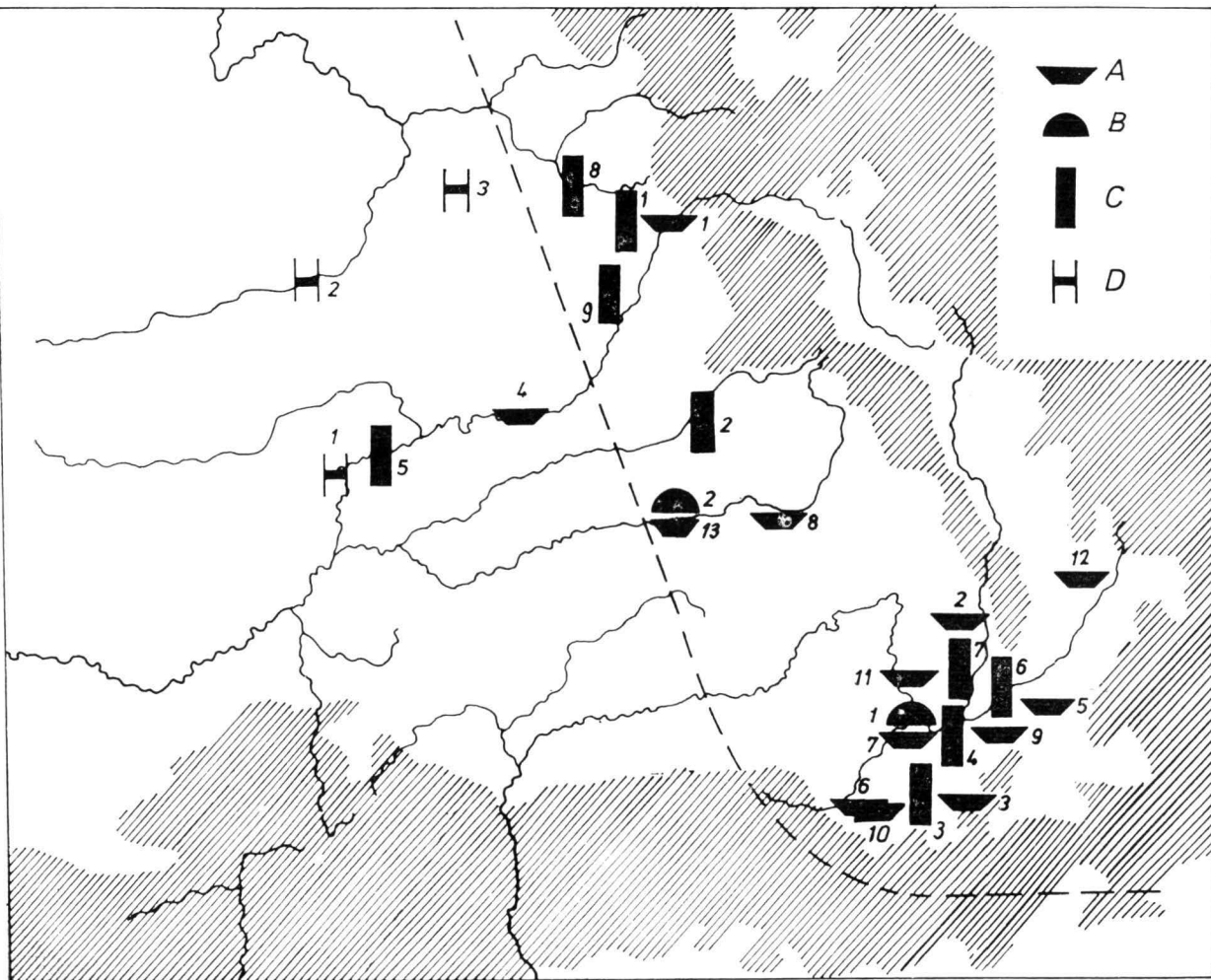
PLANȘA XXIX.

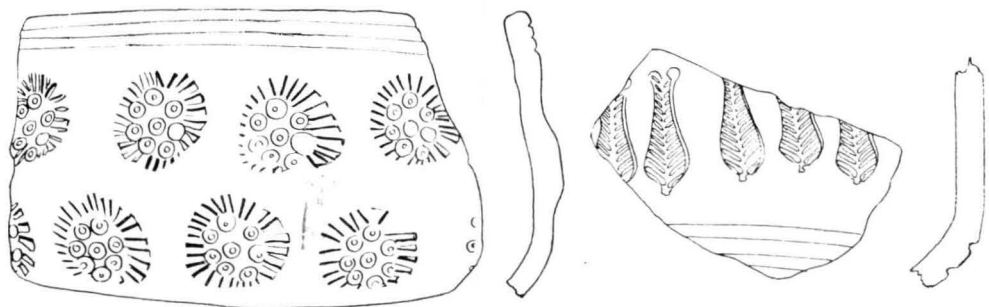
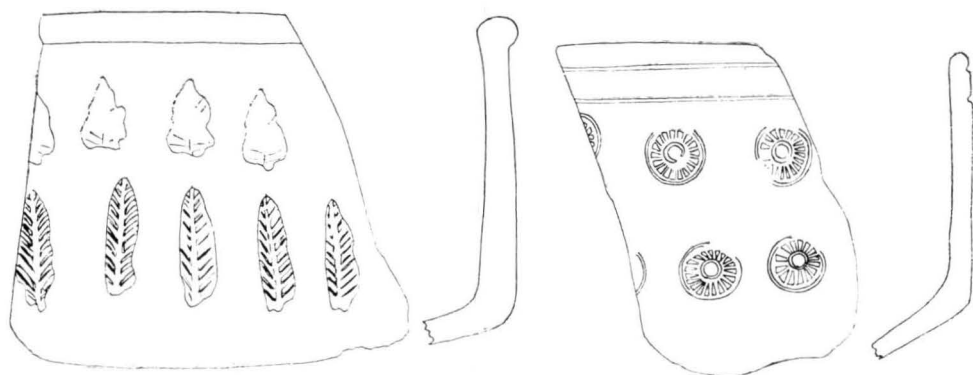
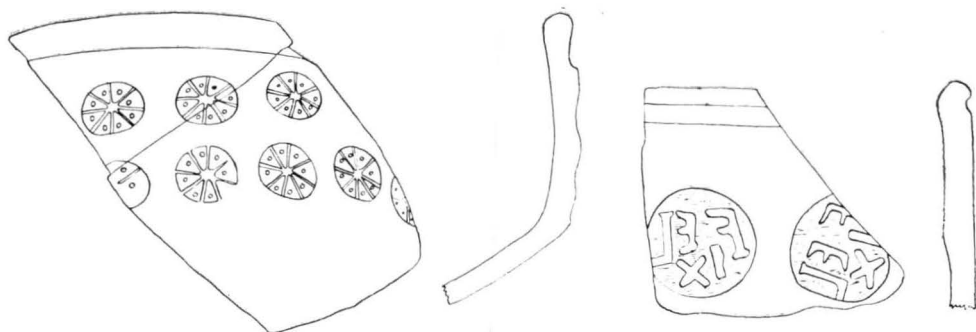
PLANȘA XXX.

PL. XXXI.

PLANȘA XXXII.

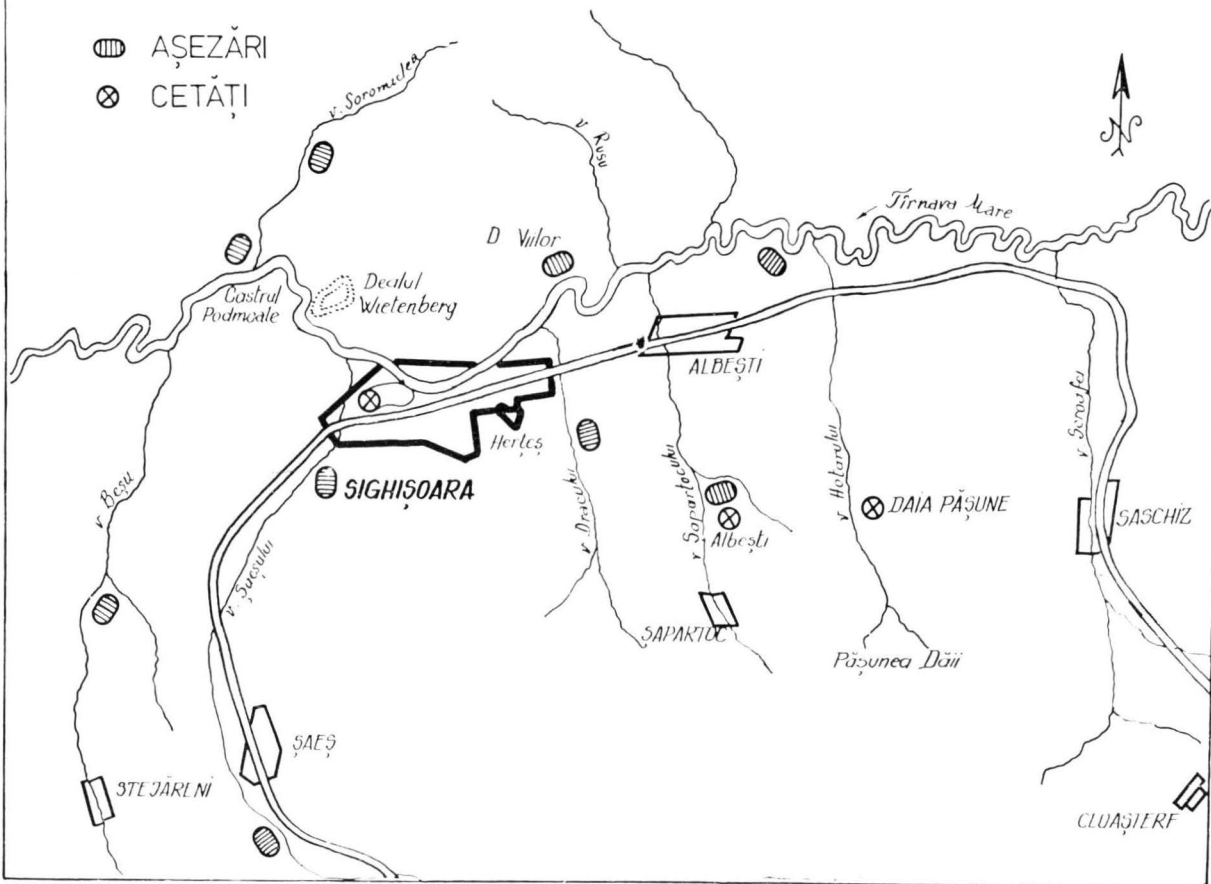

PLANȘA XXXIII.

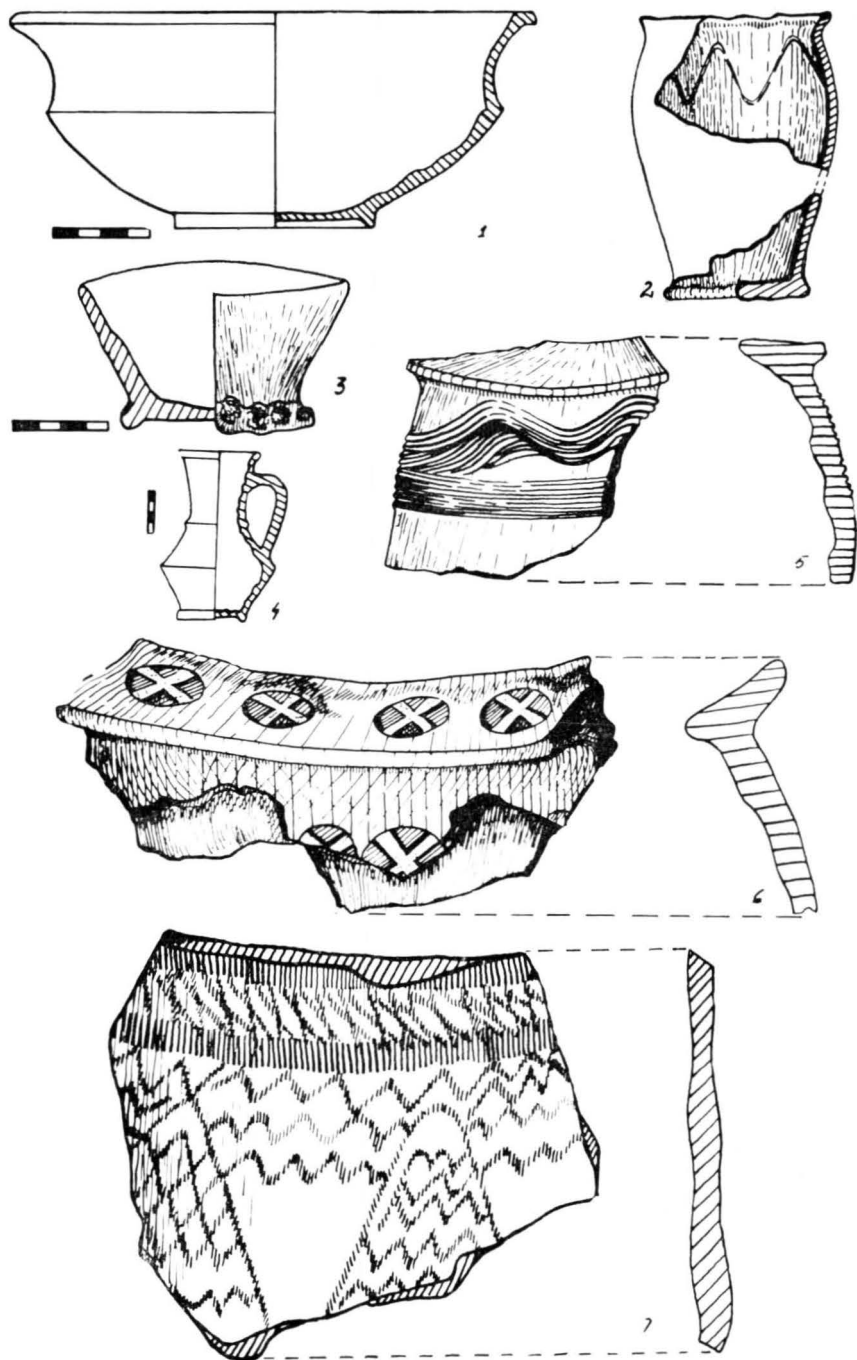
⊗ JAC

LEGENDA

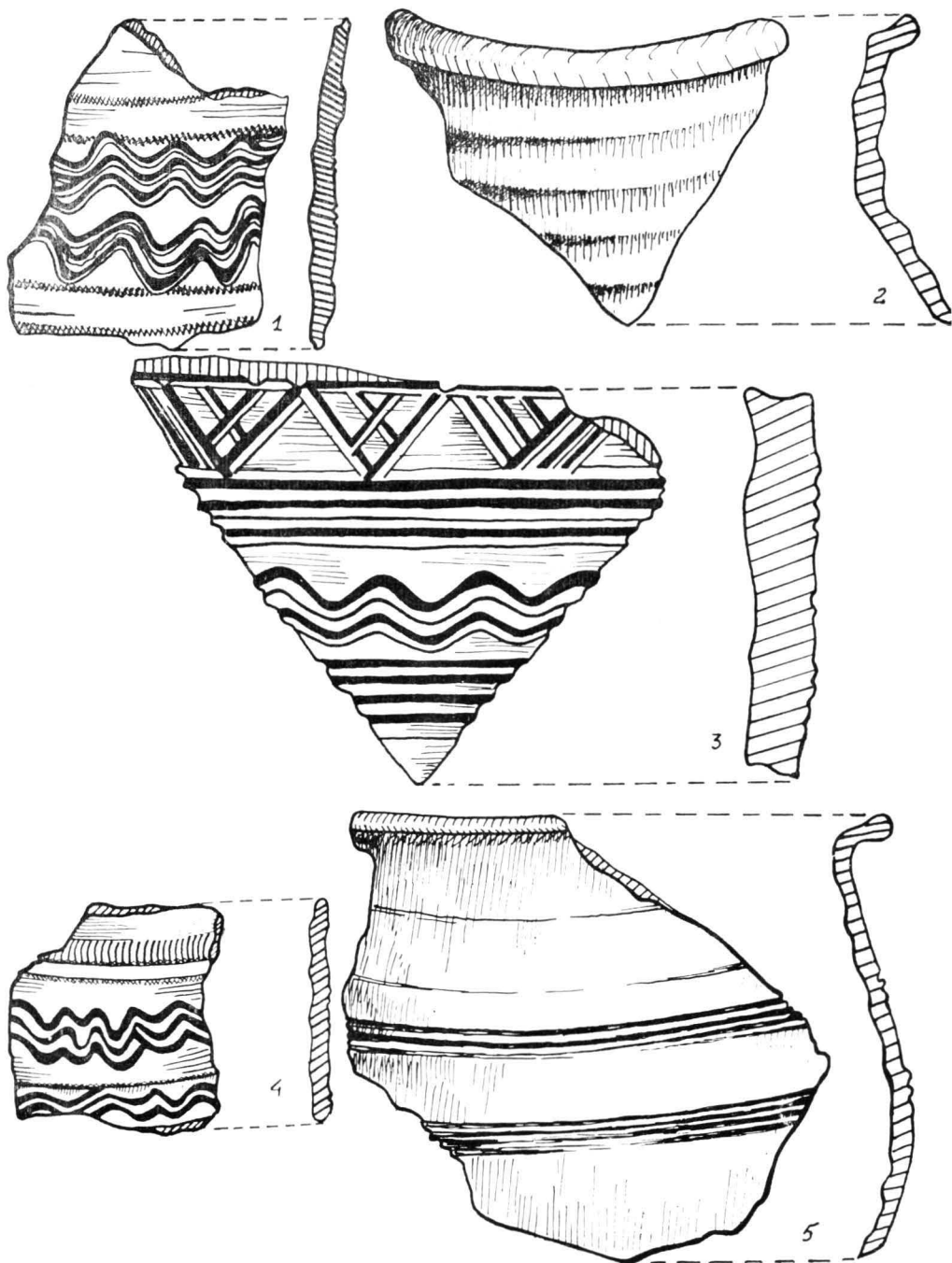
- ▨ AȘEZĂRI
- ⊗ CETĂȚI

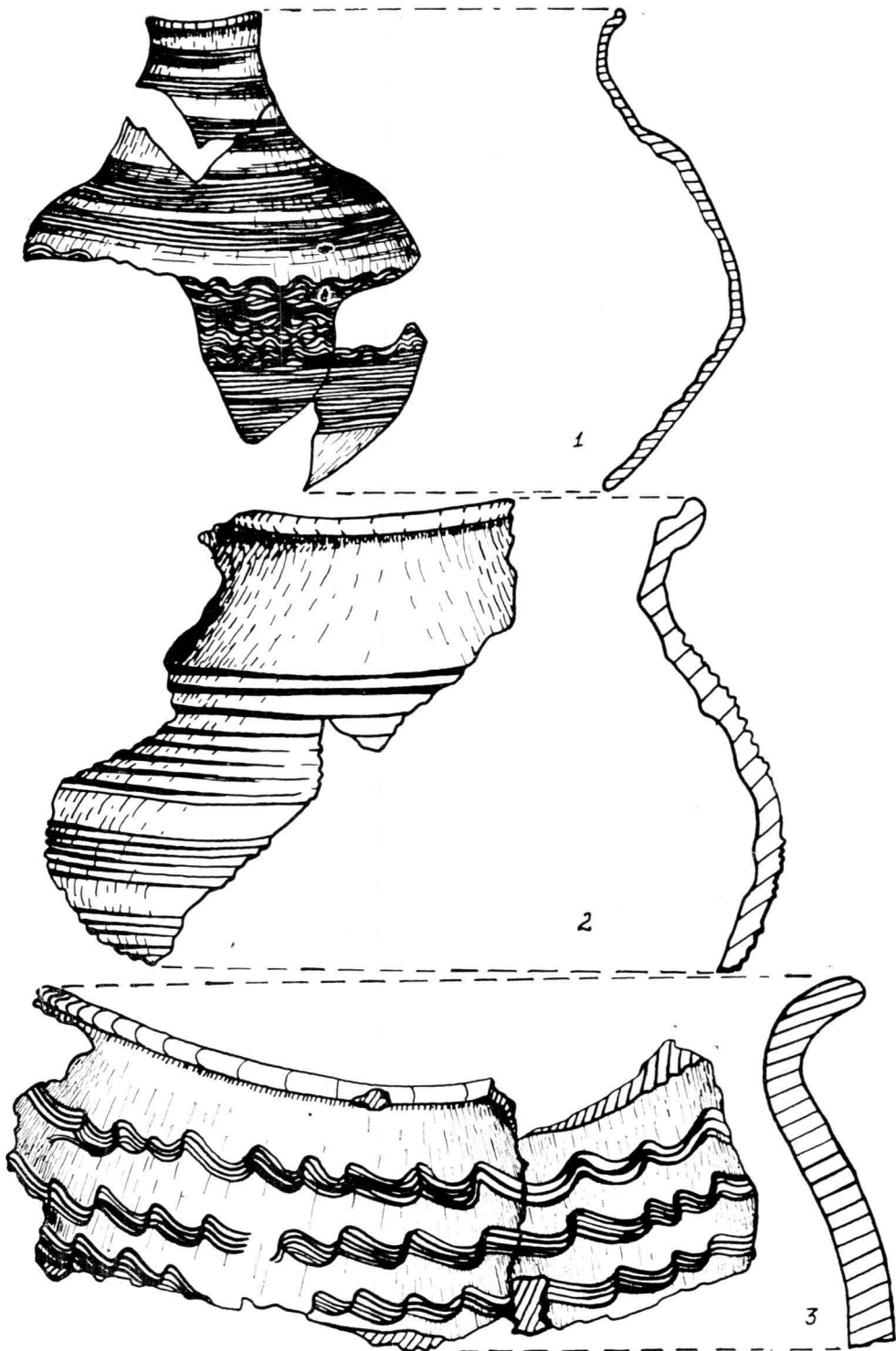
PLANȘA XXXIV.

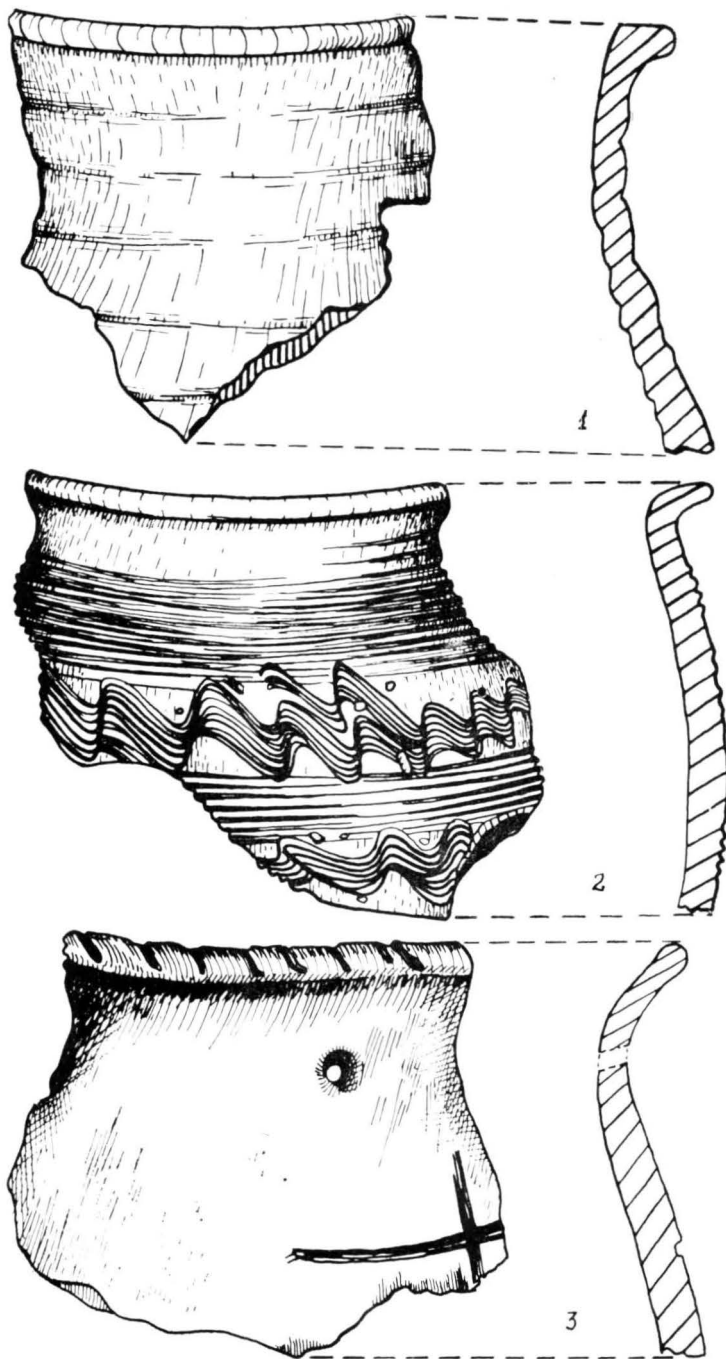
PL. XXXV. Ceramică la roată rapidă și cu mîna din sec. IV—VI e.n.

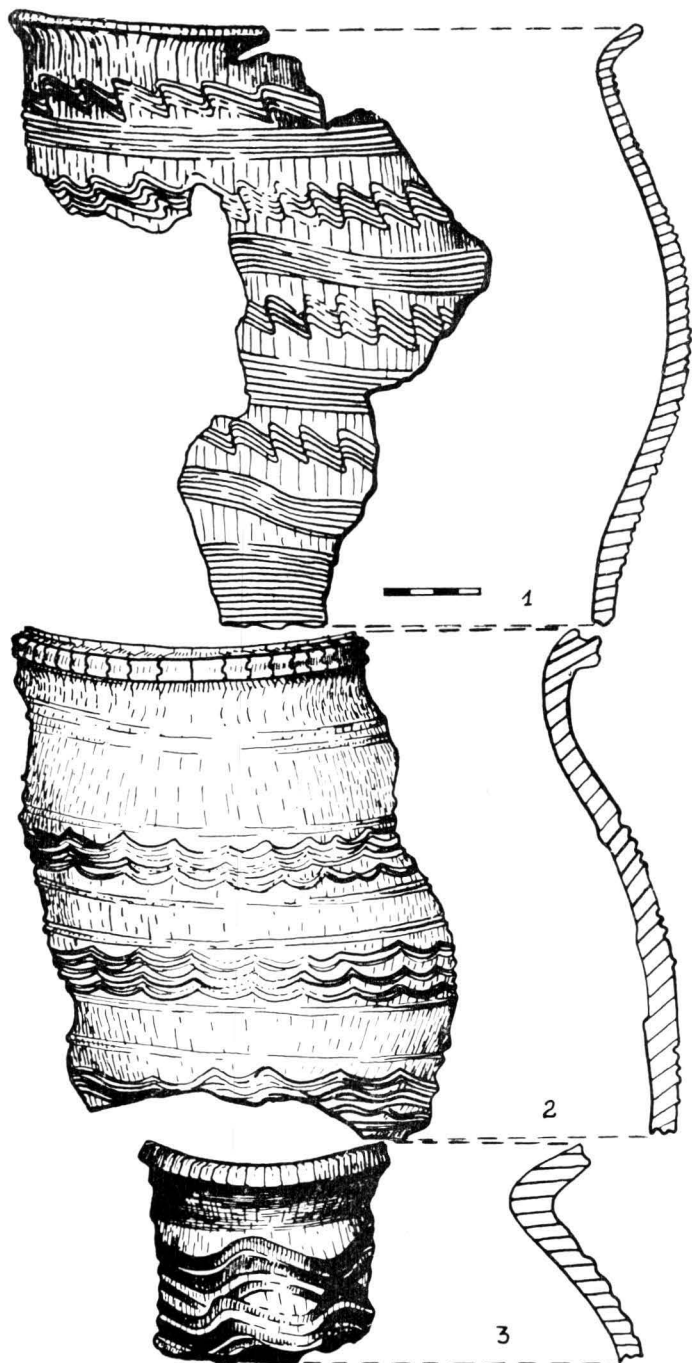
PL. XXXVI. Ceramică la roată rapidă din sec. IV—VI e.n.

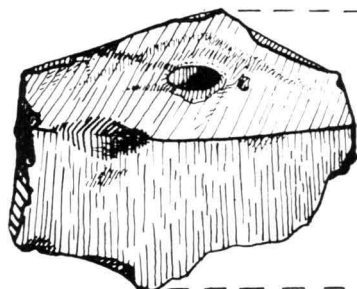
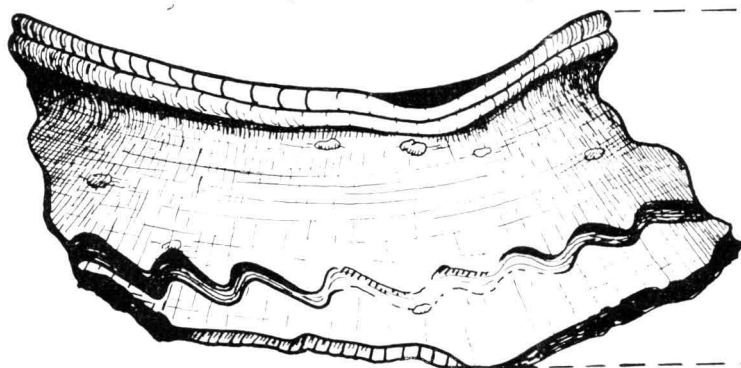
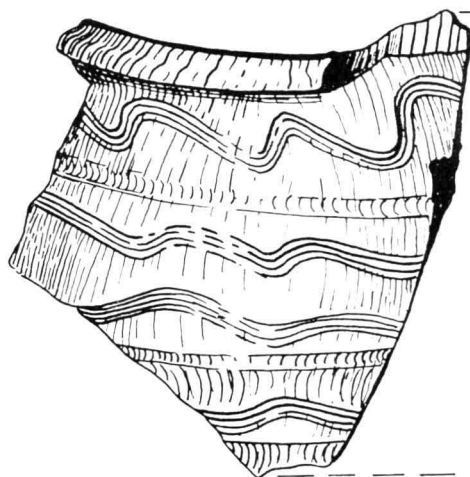
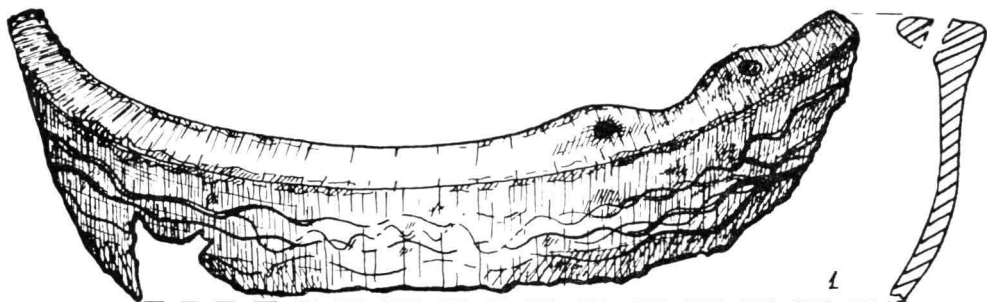
PL. XXXVII. Ceramică la roată rapidă din sec. V—VII e.n.
<https://biblioteca-digitala.ro> / <http://muzeulmures.ro>

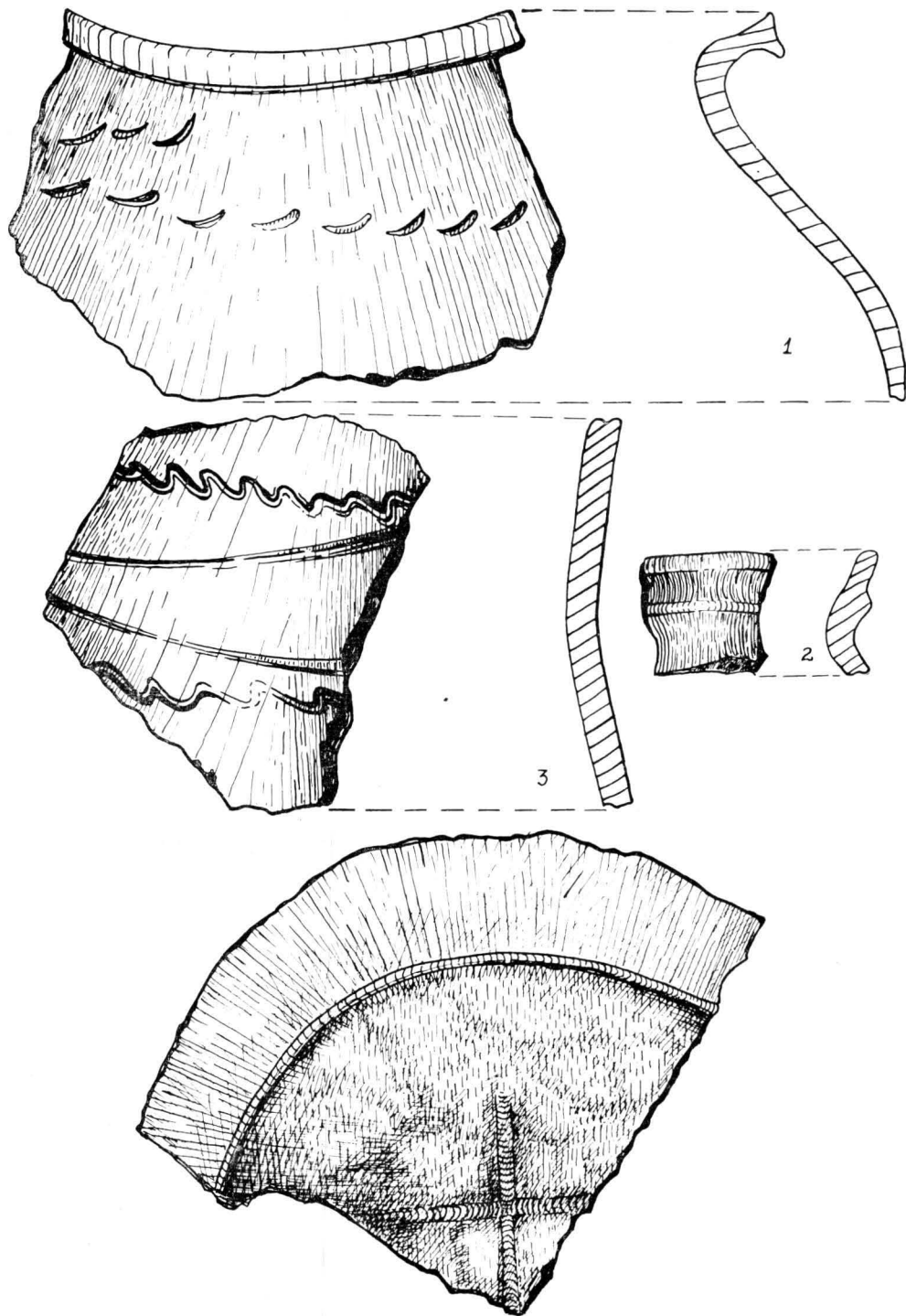
PL. XXXVIII. Ceramică la roată rapidă (1), lentă (2) și cu nina (3)
din sec. V—VII e.n.

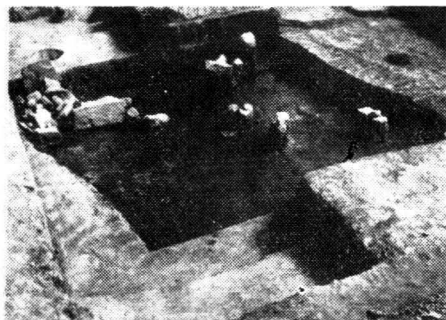
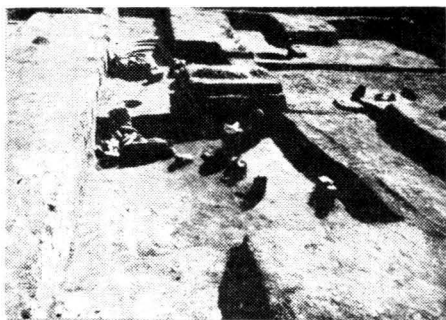
PL. XXXIX. Ceramică la roată lentă din sec. VII—VIII e.n.

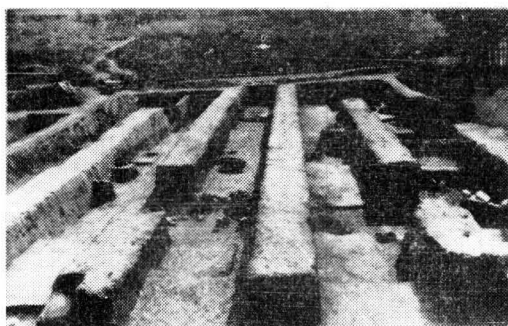
PL. XL. Ceramică la roată lentă din sec. XI—XII e.n.
<https://biblioteca-digitala.ro> / <http://muzeulmures.ro>

PL. XLI. Ceramică la roată lentă din sec. XI—XII e.n.

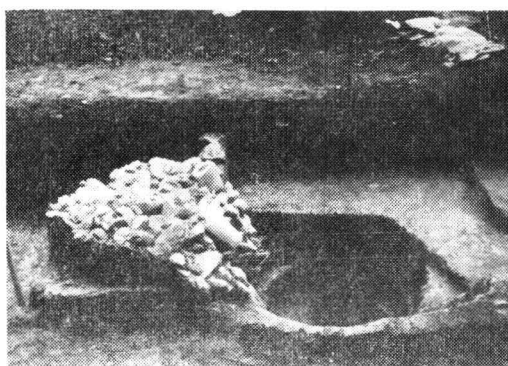
PL. XLII. Imagini de ansamblu și detalii din săpături.

1

2

3

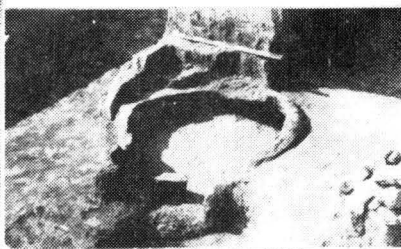
4

5

6

7

PL. XLIII. Imagini din săpături — ansamblu terasa nr. 2 (1), cuptoare și bordeie suprapuse (2), cuptor de gospodărie izolat (3), cuptor de piatră din bordei (4), morminte (5), cuptoare de piine (6, 7).

PL. XLIV. Pinten de fier sec. XI—XII (1), pieptene, cataramă și cuțite din sec. IV—VI e.n. (2), pietre cu semne (3, 4).

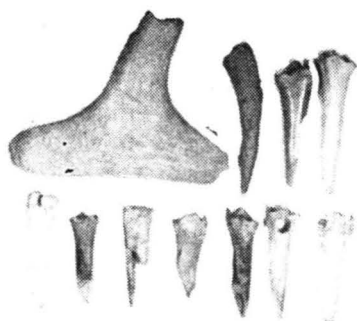
1

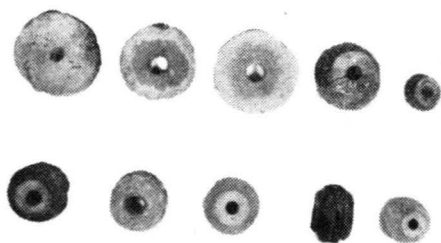
2

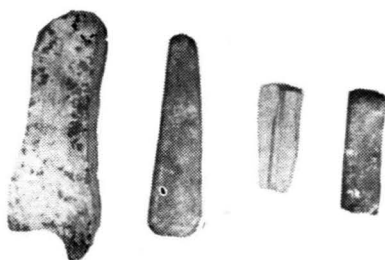
3

4

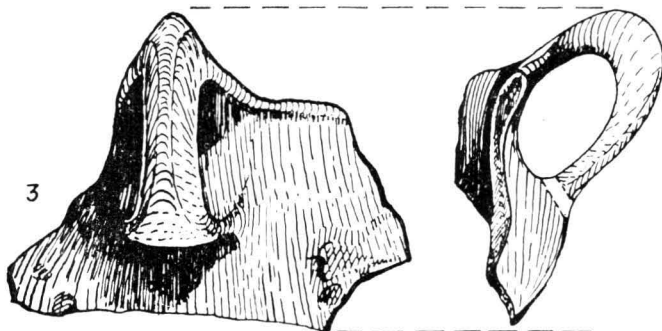
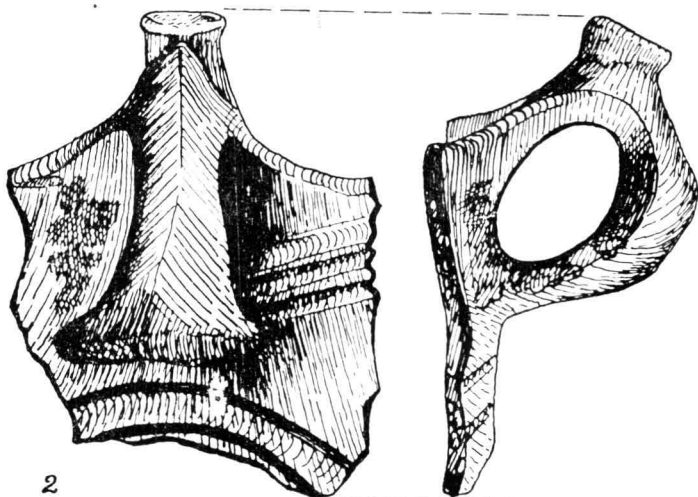
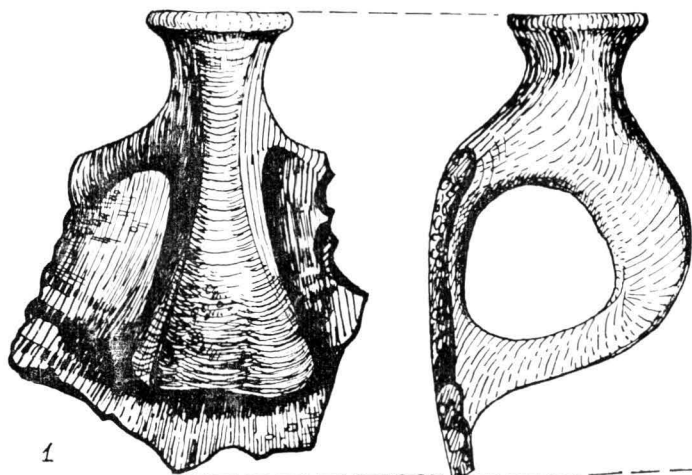

5

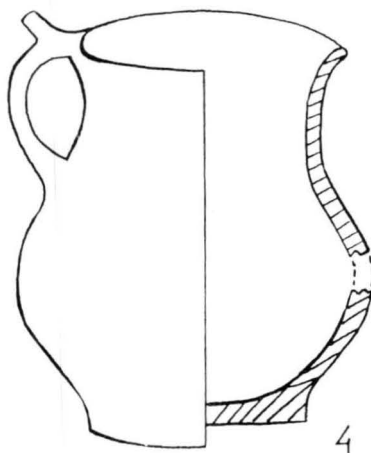
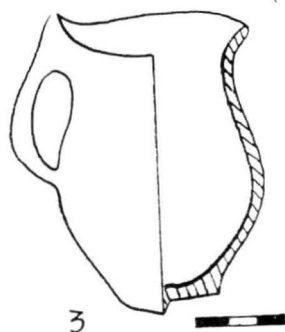
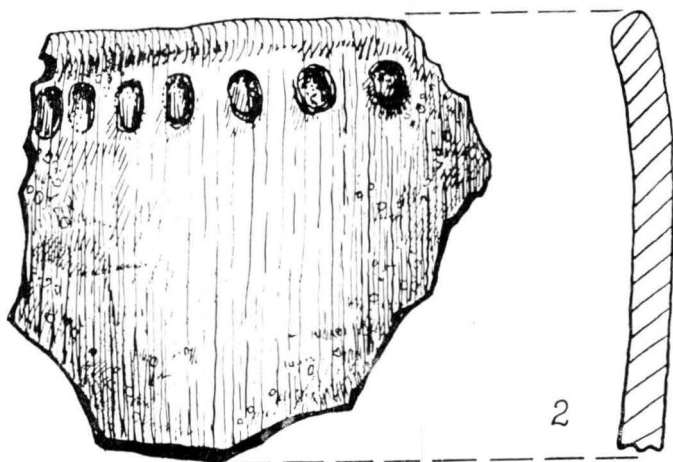
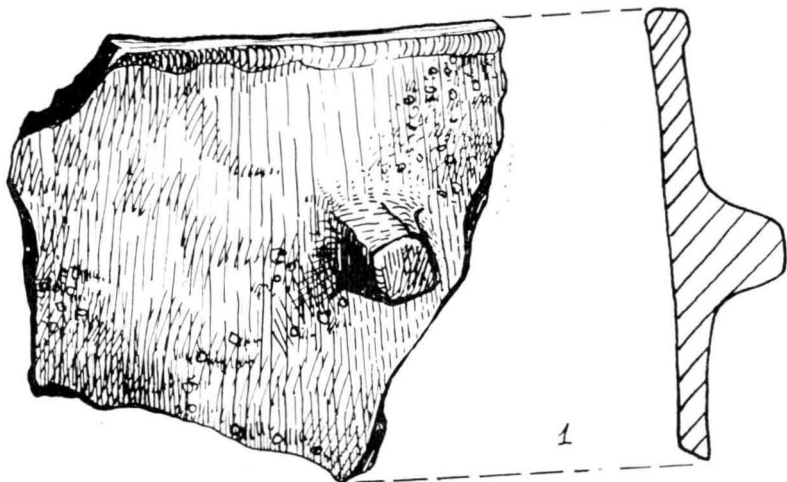

6

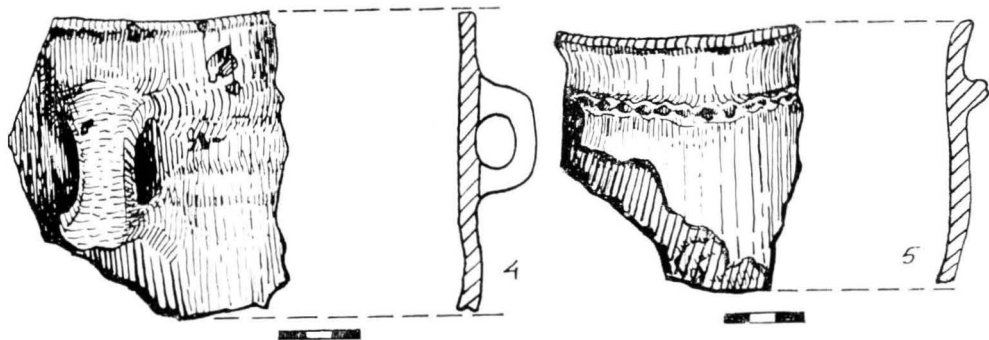
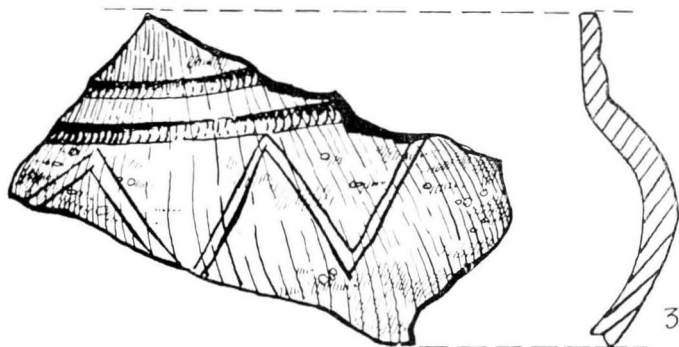
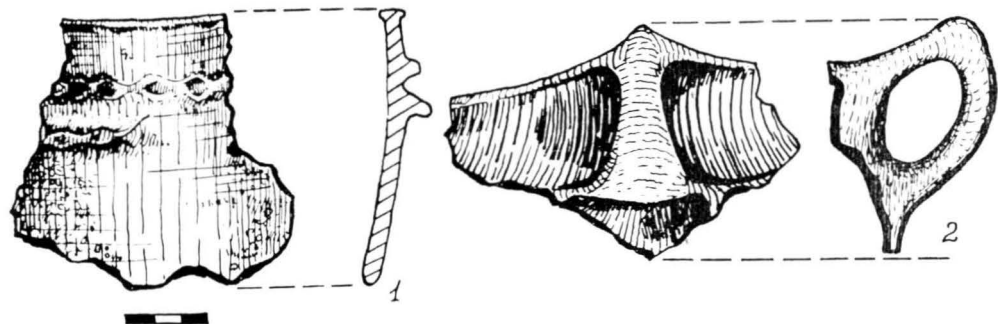
PL. XLV. Obiecte de metal, os și piatră din așezare.

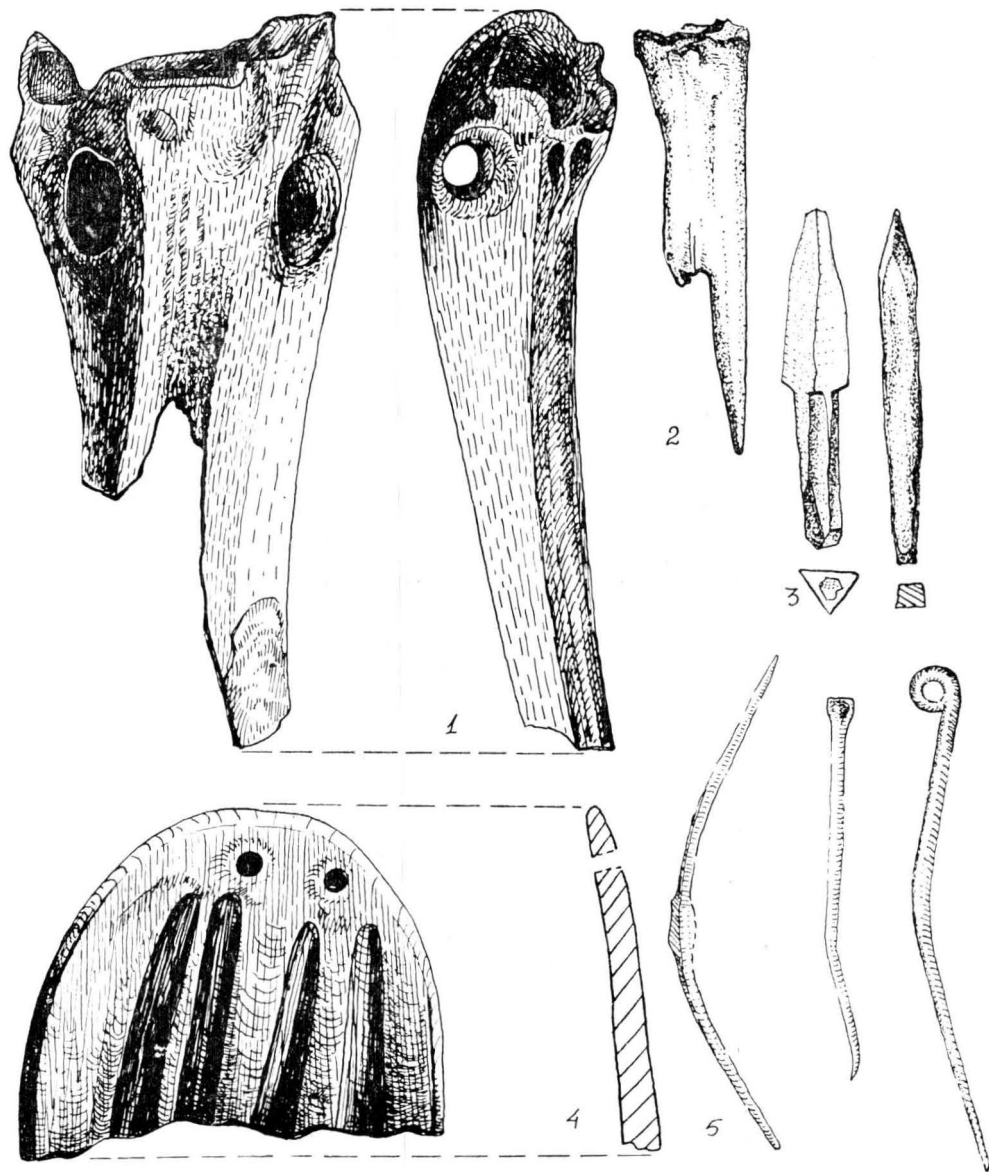
PL. XLVI. Torți de ceașcă din ceramică roșie și neagră.

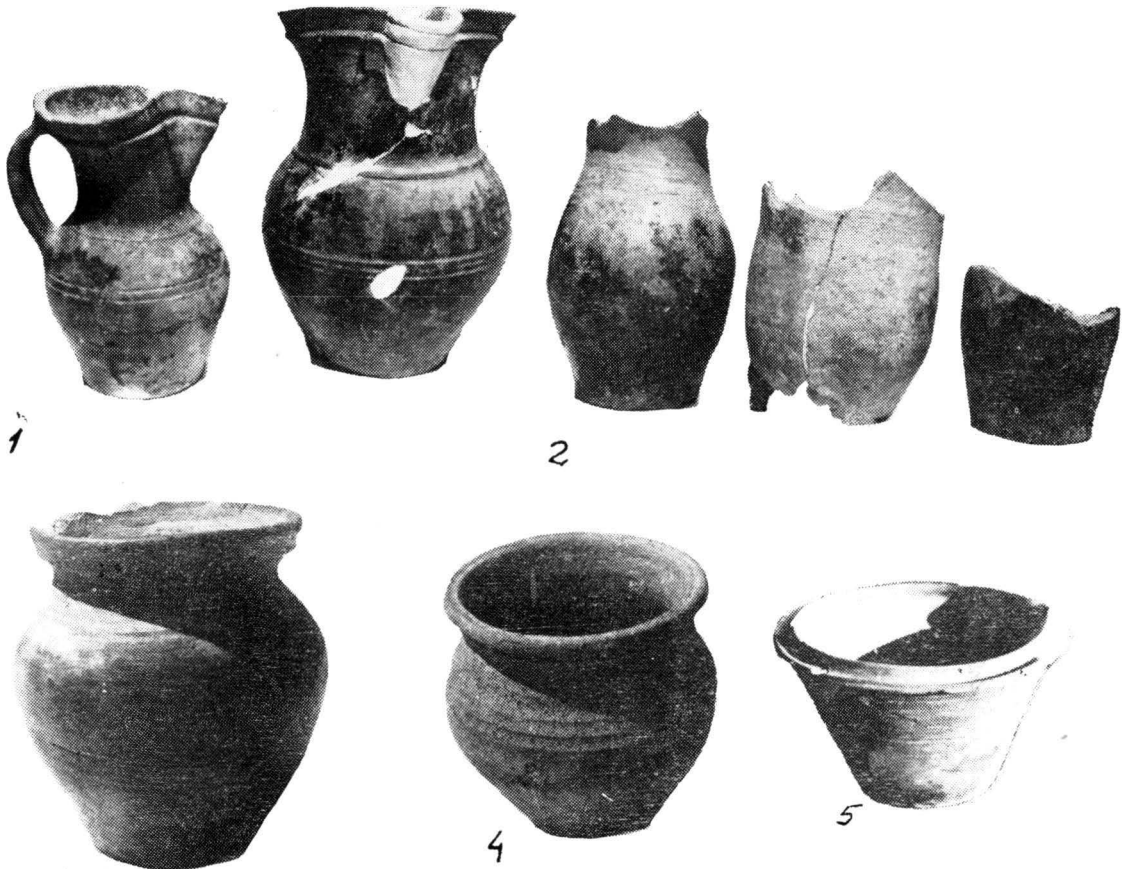
PL. XLVII. Căni de ceramică roșie (3, 4), și fragmente de vase în formă de sac

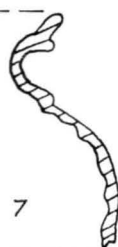
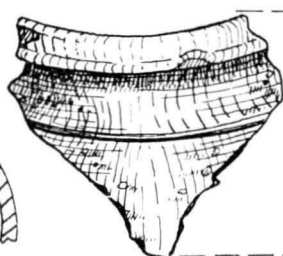
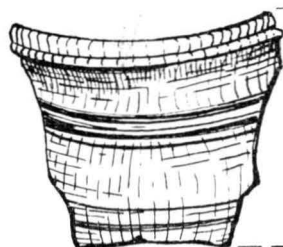
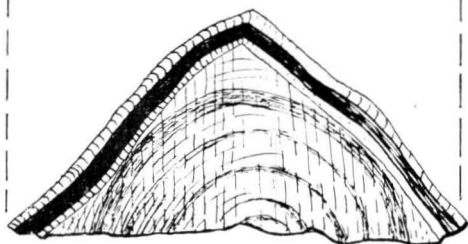
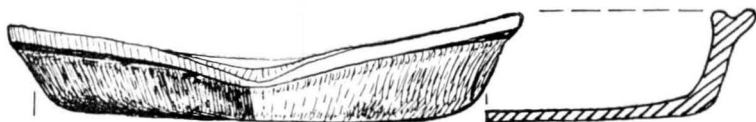
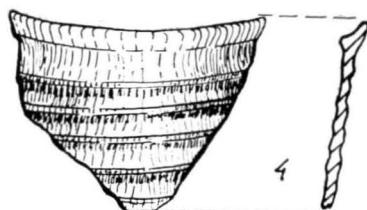
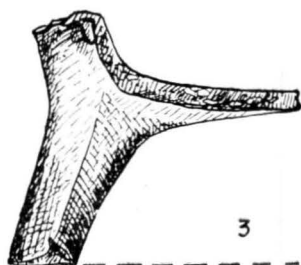
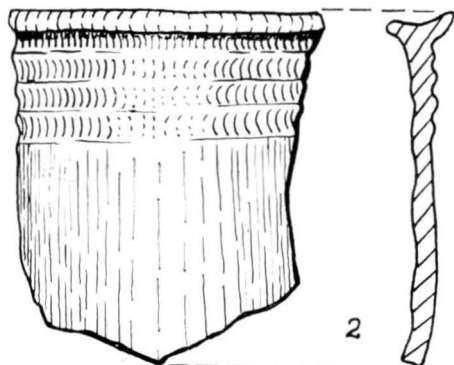
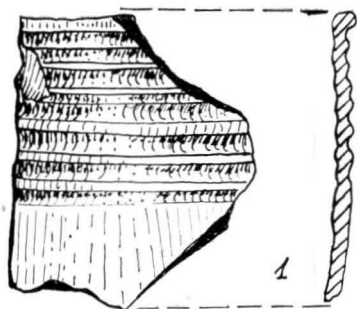
PL. XLVIII. Fragmente de cești (2, 3) și vase în formă de sac.

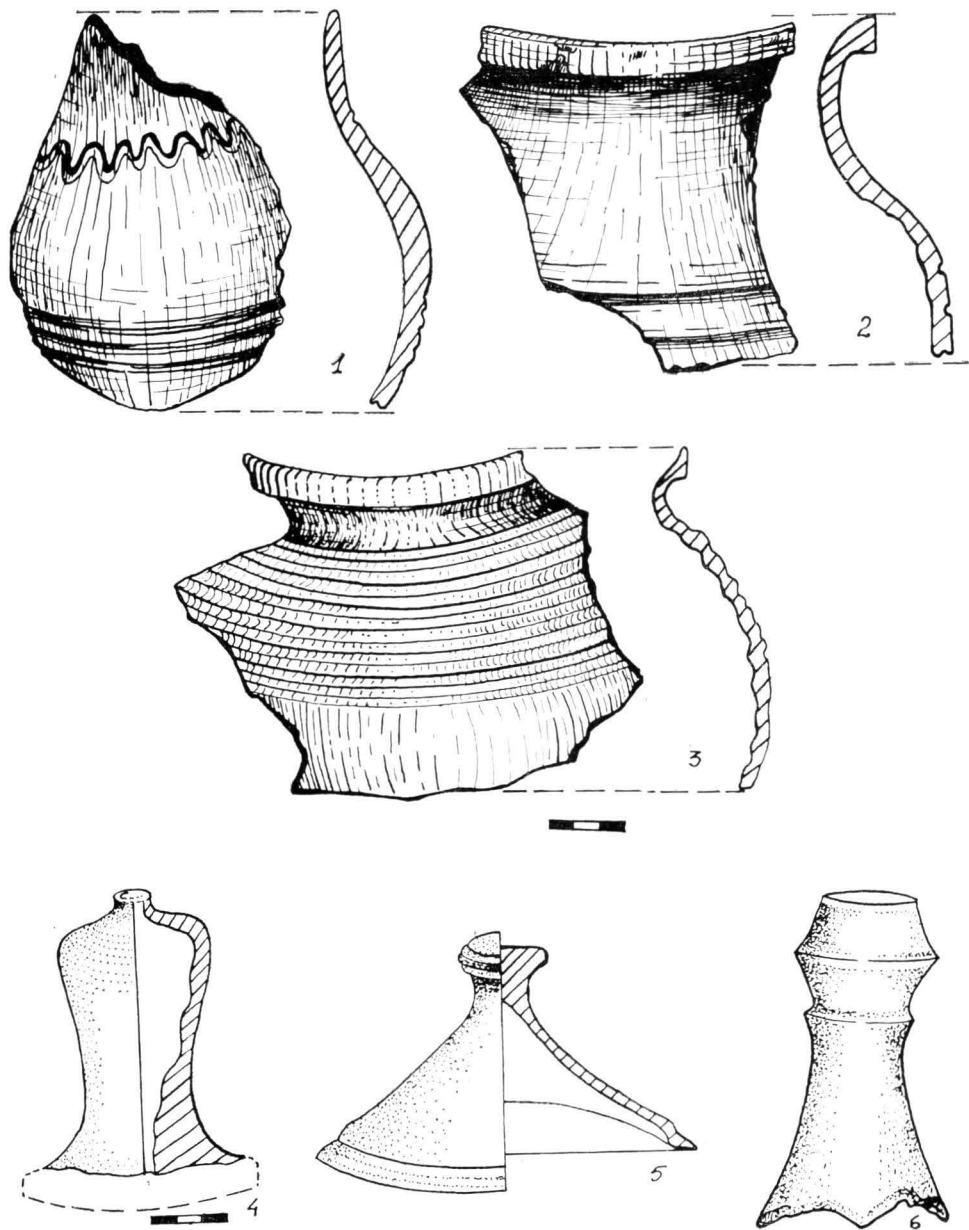
PL. XLIX. Unelte de os și metal, amuletă de lut (4).

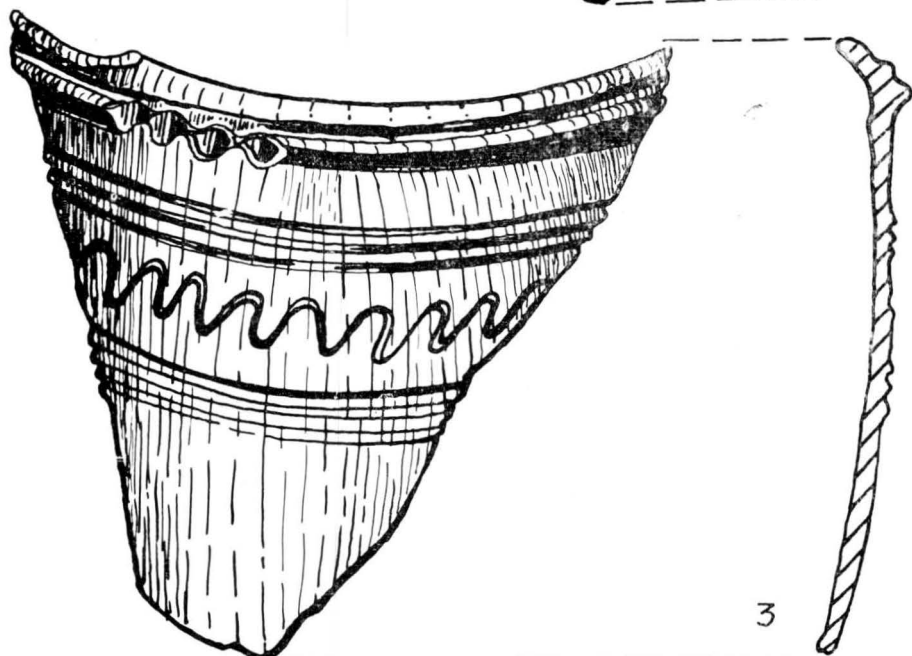
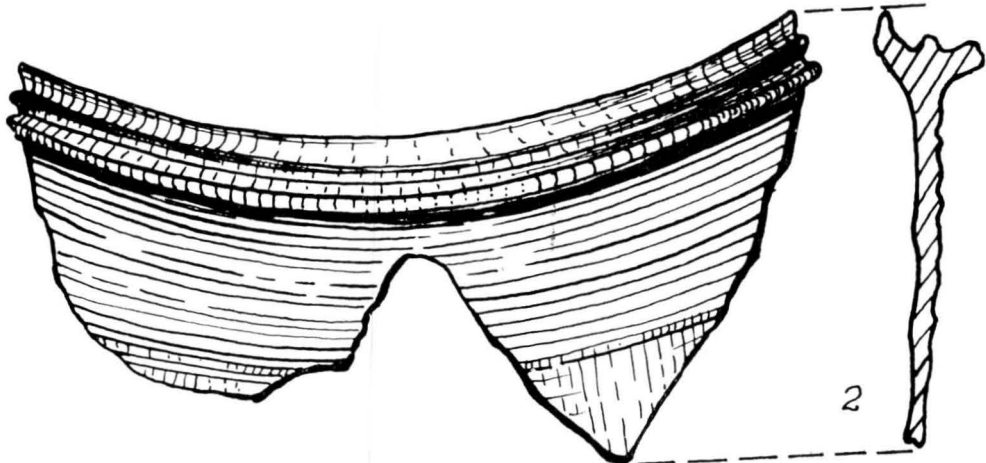
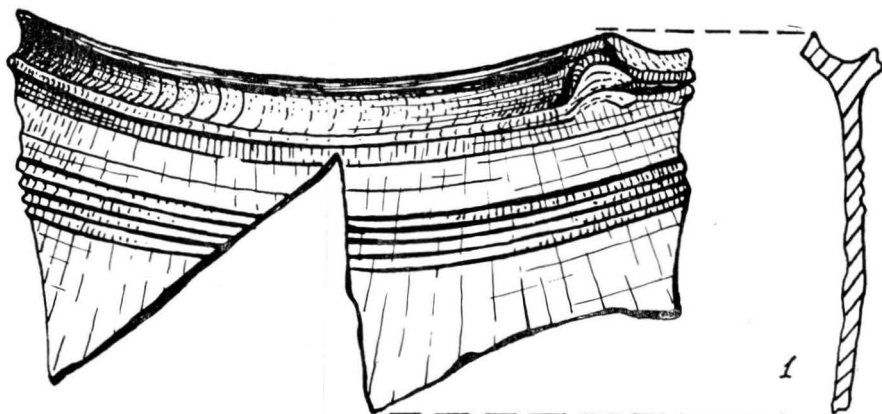
PL. L. Ceramică din sec. XIII—XV.
<https://biblioteca-digitala.ro> / <http://muzeulmures.ro>

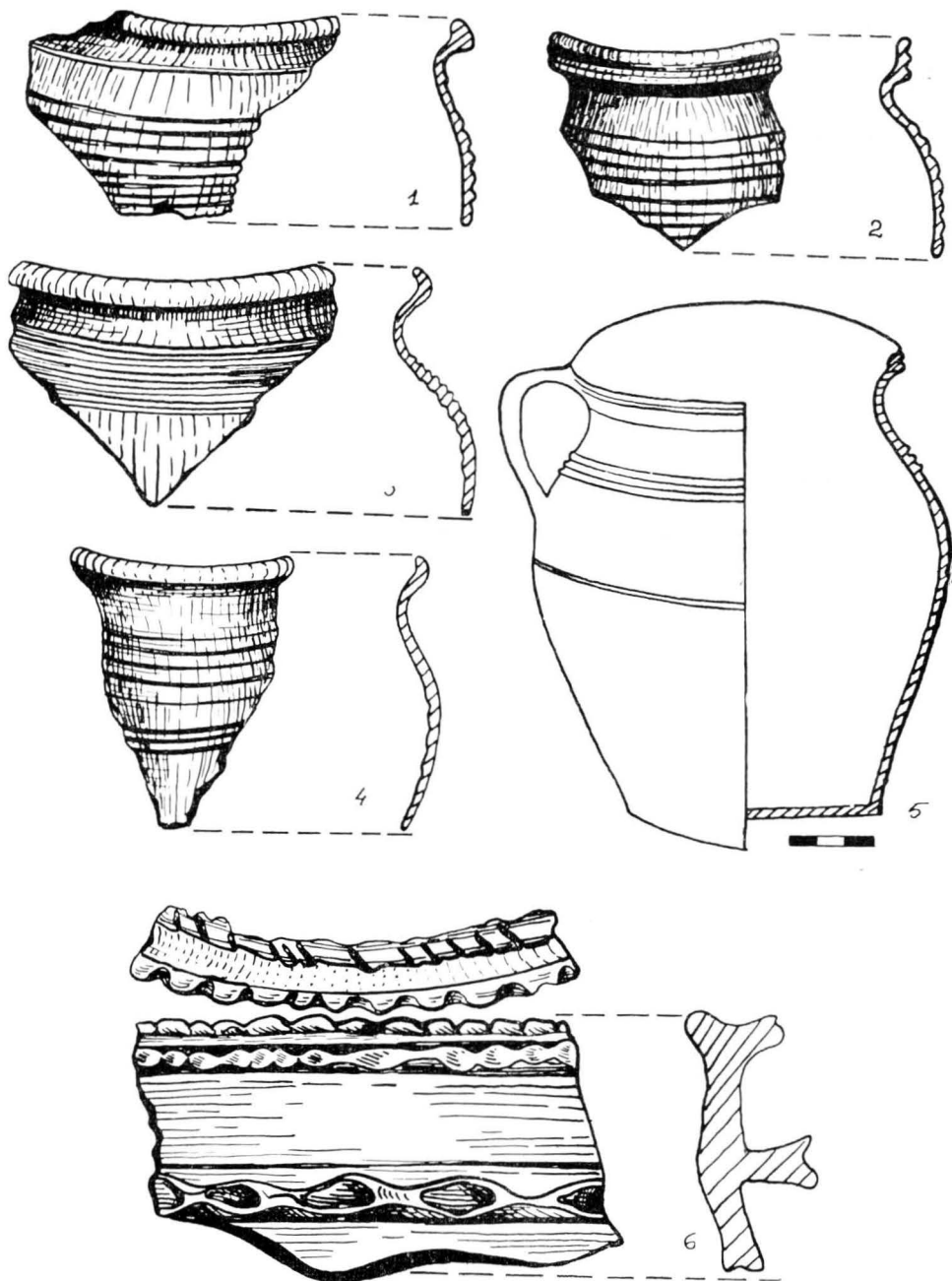
PL. LI. Ceramică din sec. XIV—XV.

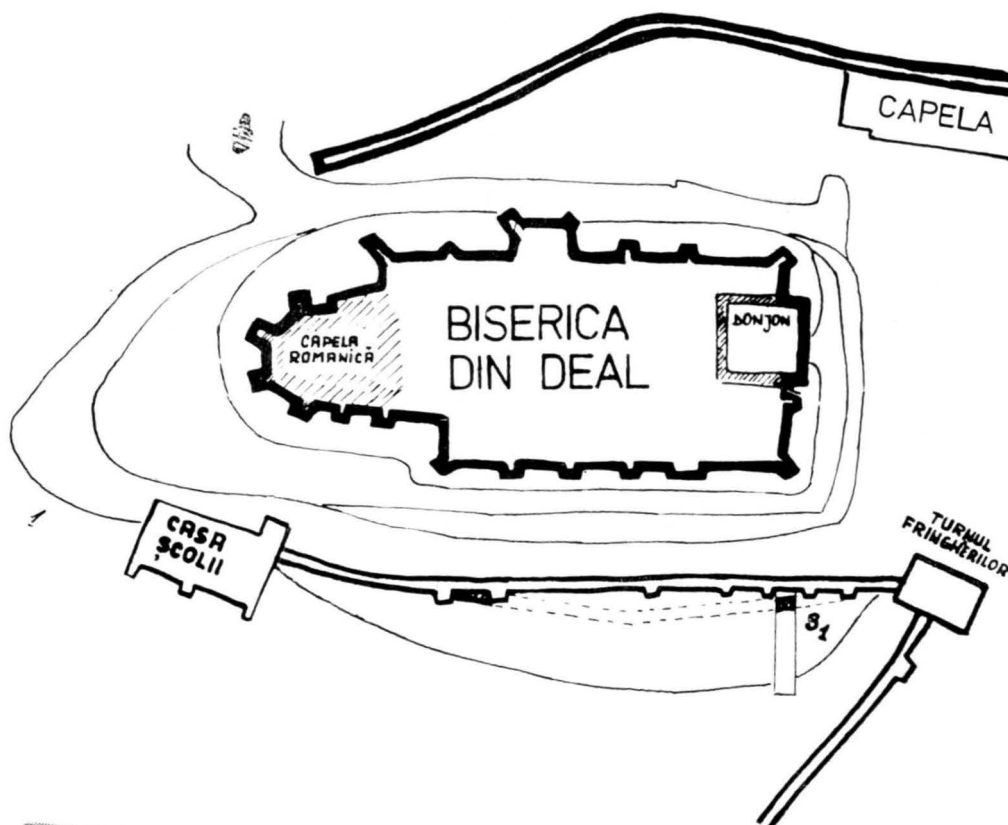
PL. LII. Ceramică din sec. XIV—XV.

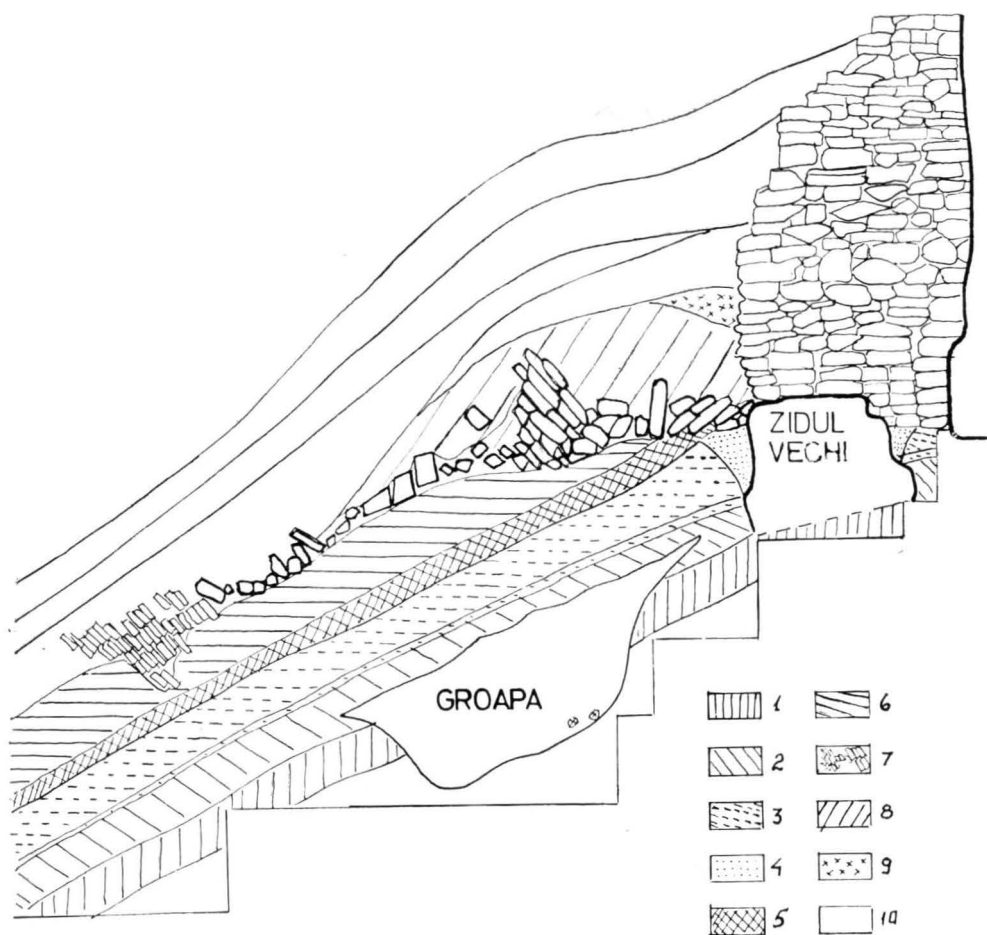
PL. LIII. Fragmente de castroane din sec. XIV—XVI.
<https://biblioteca-digitala.ro> / <http://muzeulmures.ro>

PL. LIV. Fragmente ceramice din sec. XVI.

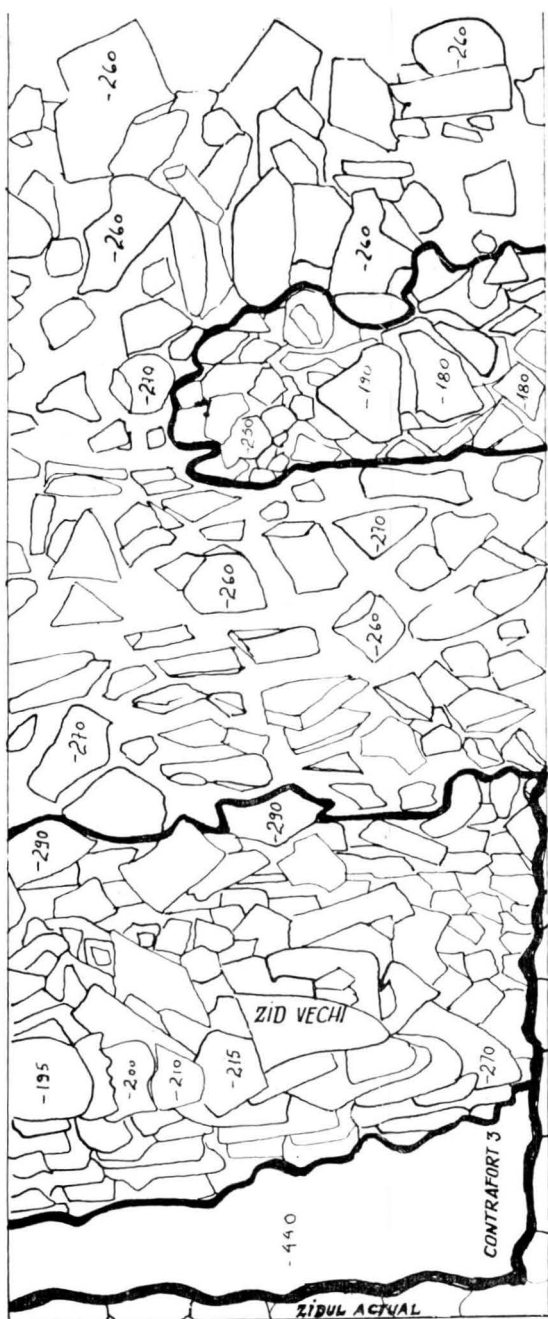

L. LV. Plan de situaţie de la Biserica din deal (1) şi imagini din săpături.

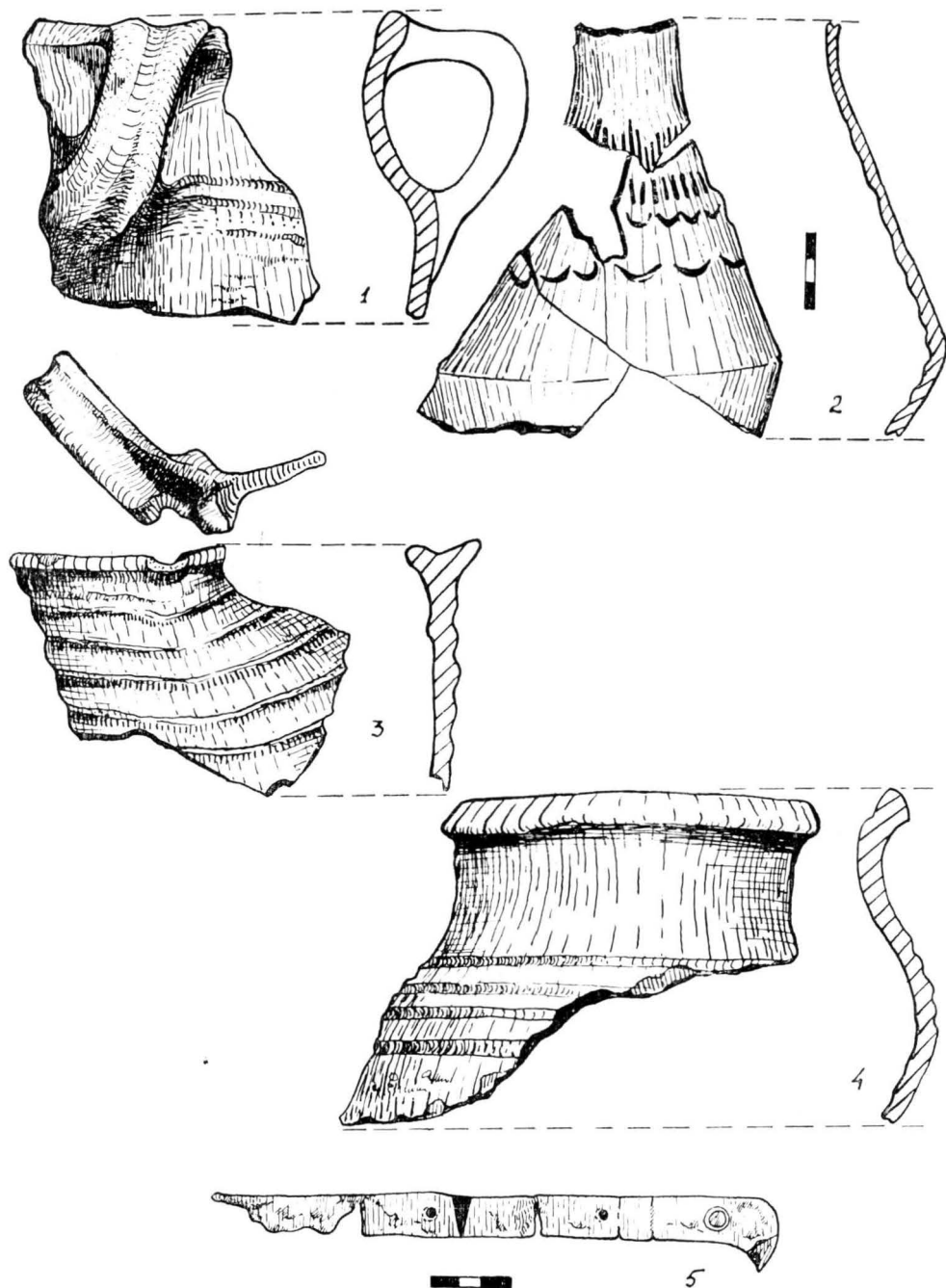

PL. LVI. Profilul este al secțiunii SI de la Biserica din deal (1976).

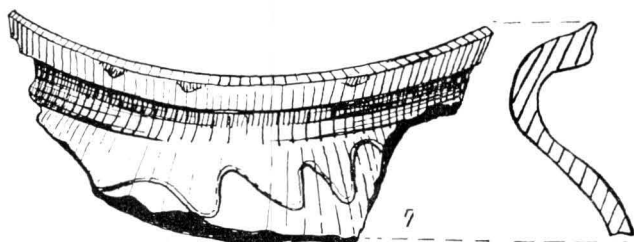
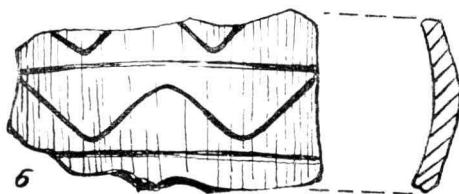
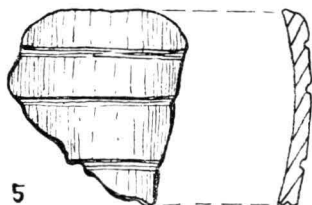
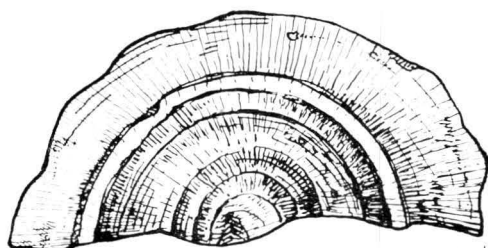
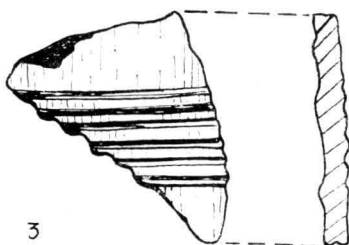
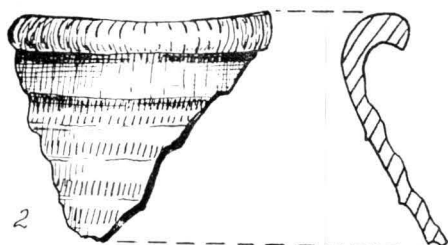
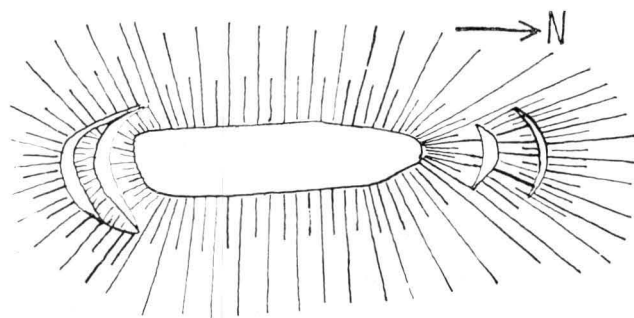
1 — Strat de humus antic; 2 — Strat castaniu sec. XIII. 3 — Strat de argilă galbenă; 4 — Șanț fundație al zidului de la 1400; 5 — Lentila de construcție a zidului de la 1400; 6 — Strat de argilă cu mortar; 7 — Lentila de demolare; 8, 9, 10 — Depuneri ulterioare.

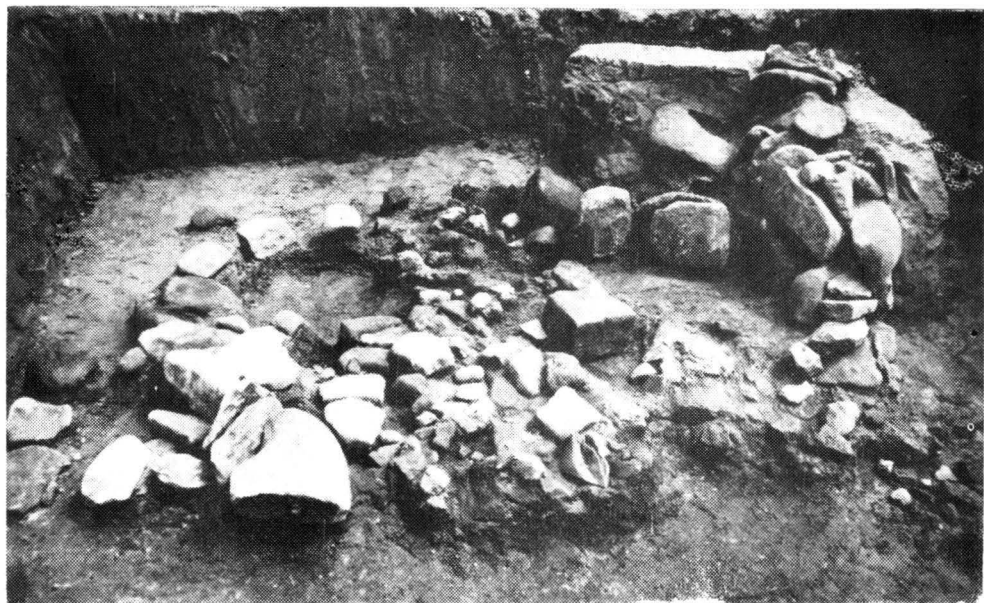
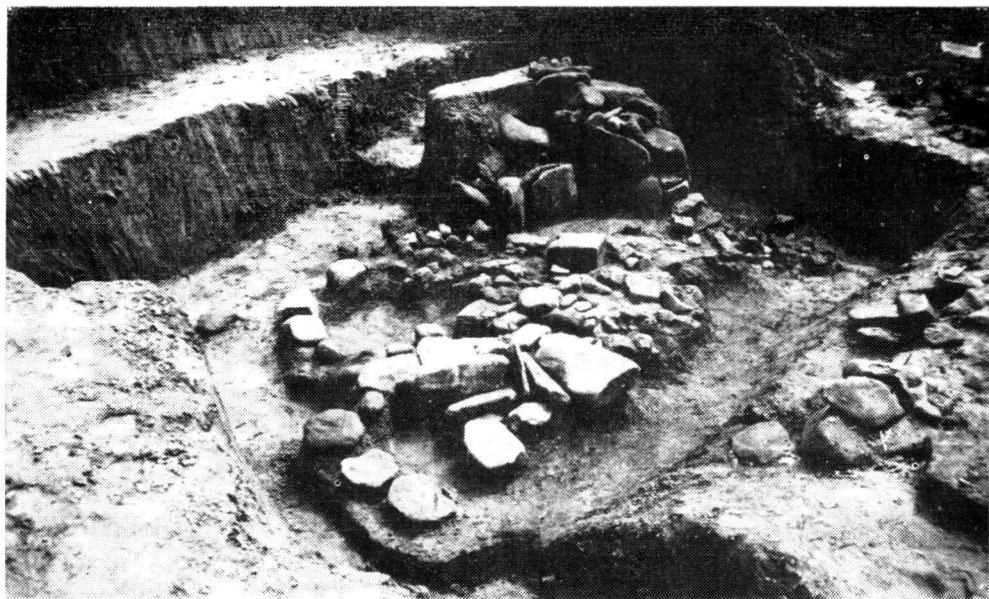

PL. LVII. Plan cu porțiunea de zid vechi și pinza de pietre.

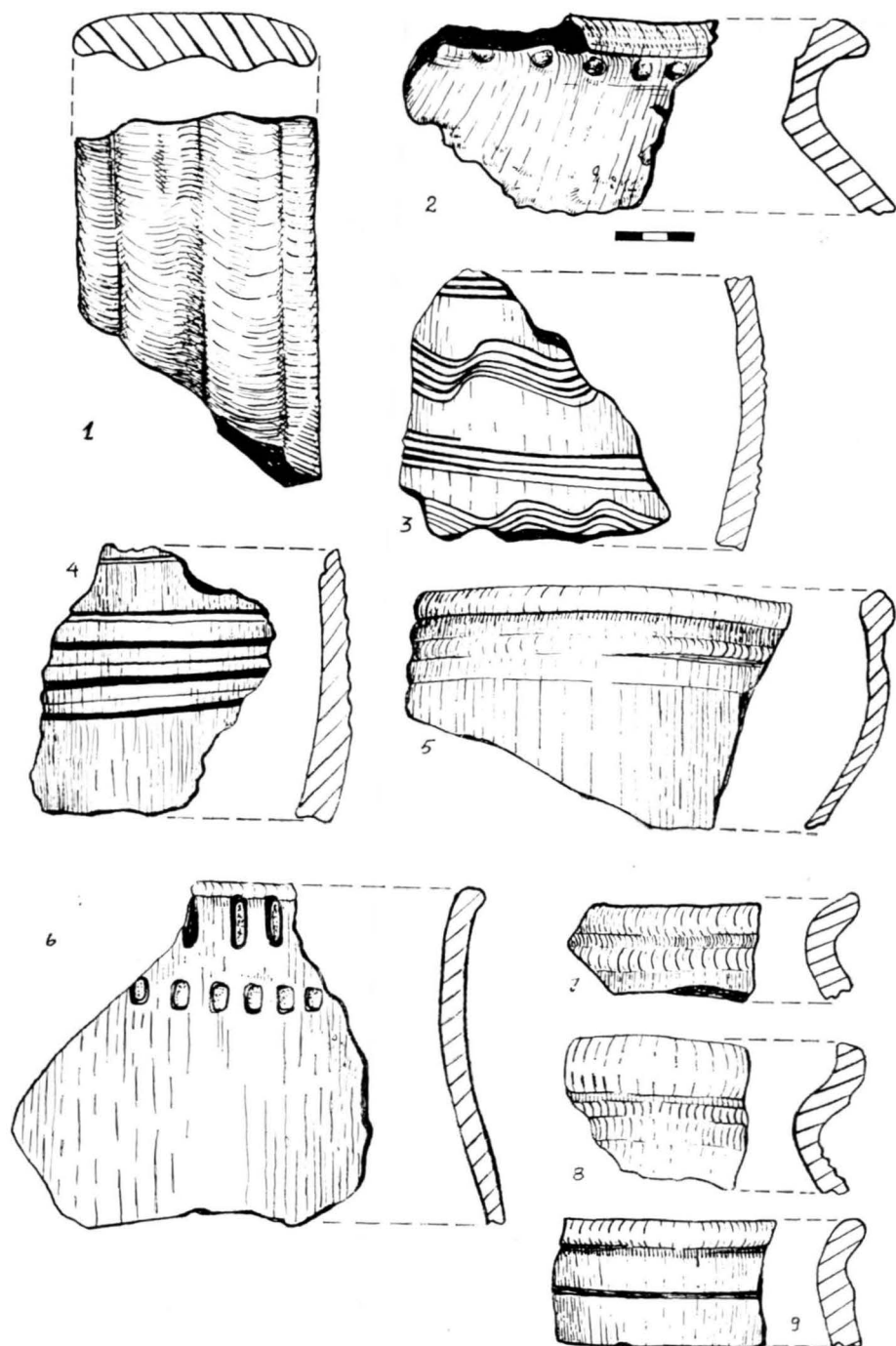

PL. LVIII. Ceramică din sec. XIII—XV (1—4) și mîner de sabie.

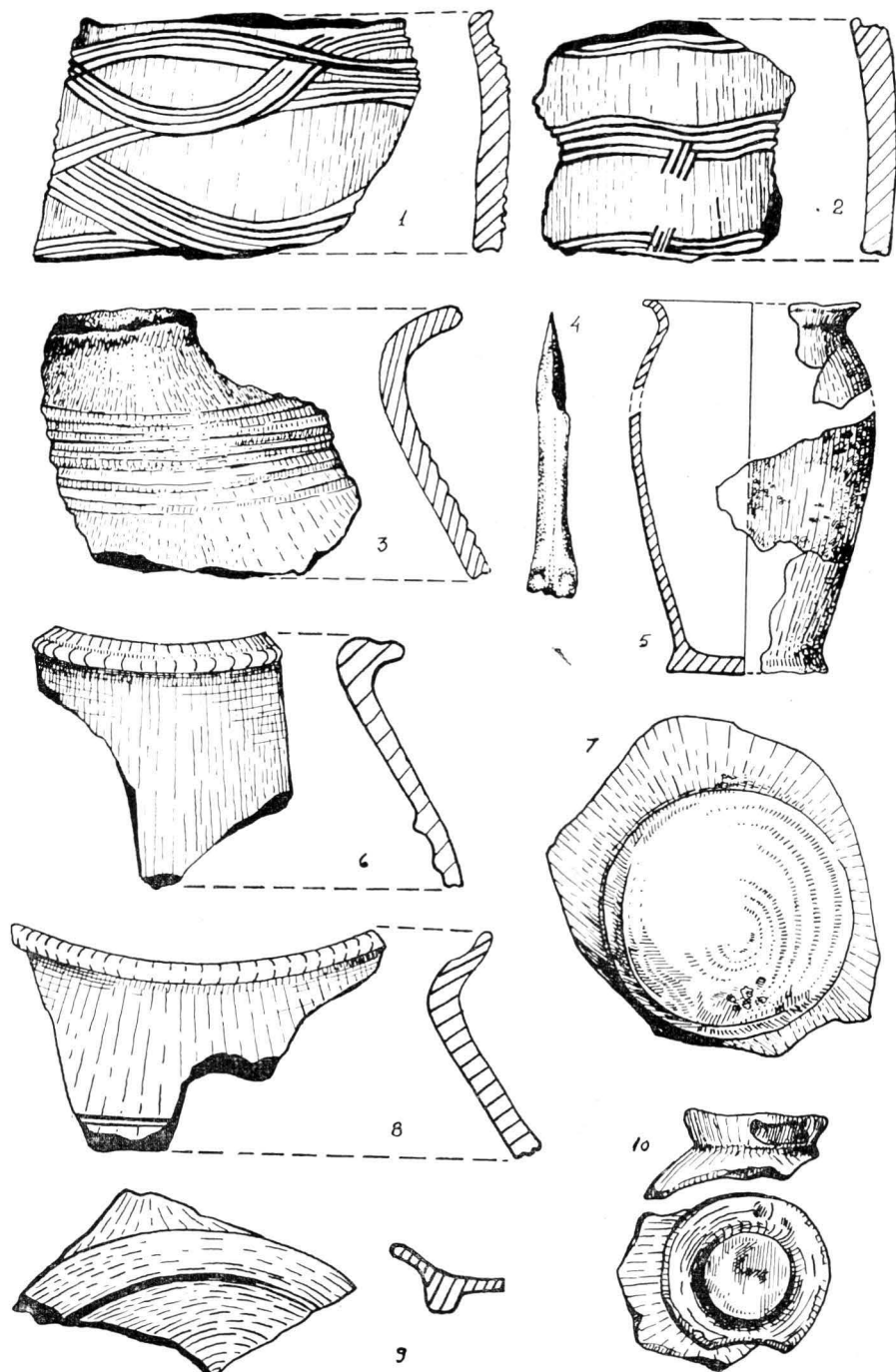

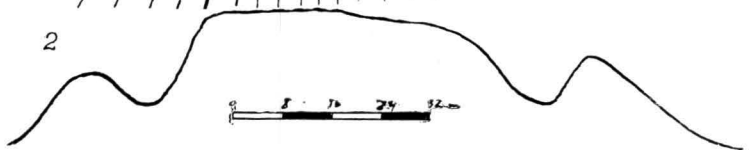
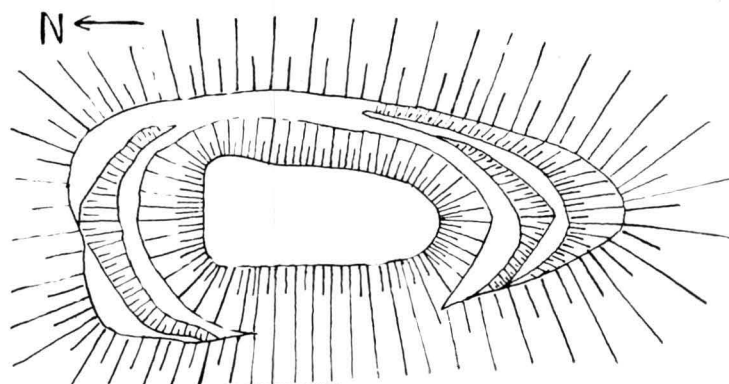
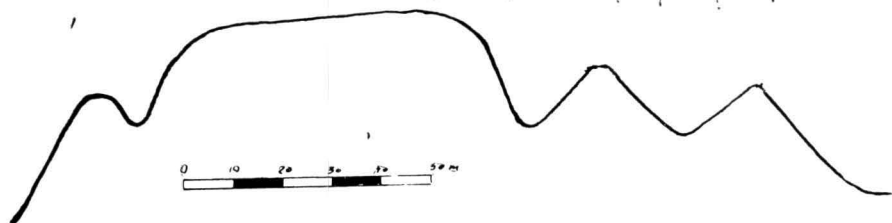
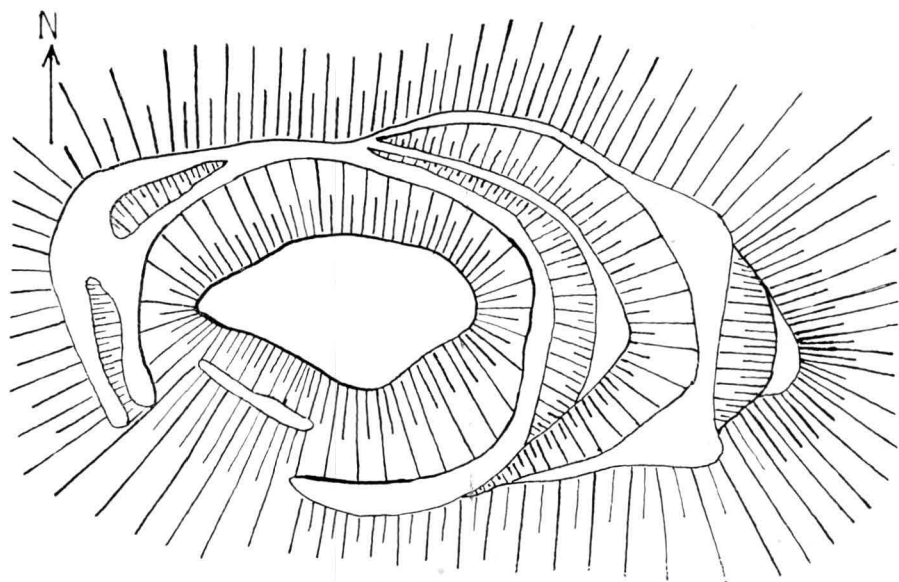
PL. LX. Cuptorul de forjă din cart. Plopilor (Herțes) Sighișoara.

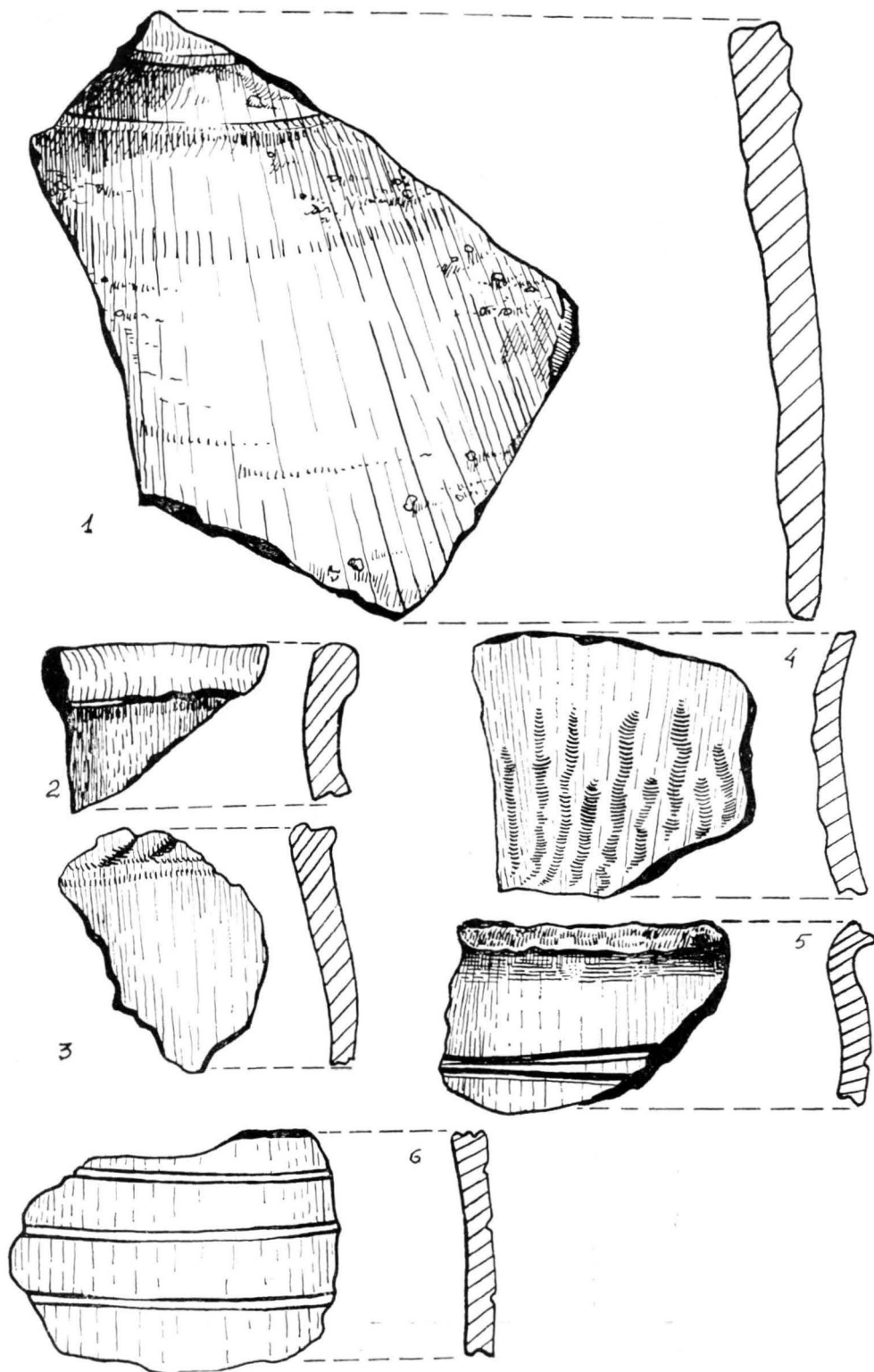
PL. LXI. Ceramică din așezarea de pe Valea Dracului (1—6)
și din Valea Șoromiclea (7—9).

PL. LXII. Ceramica din aşezarea de la Albeşti-Cetate.

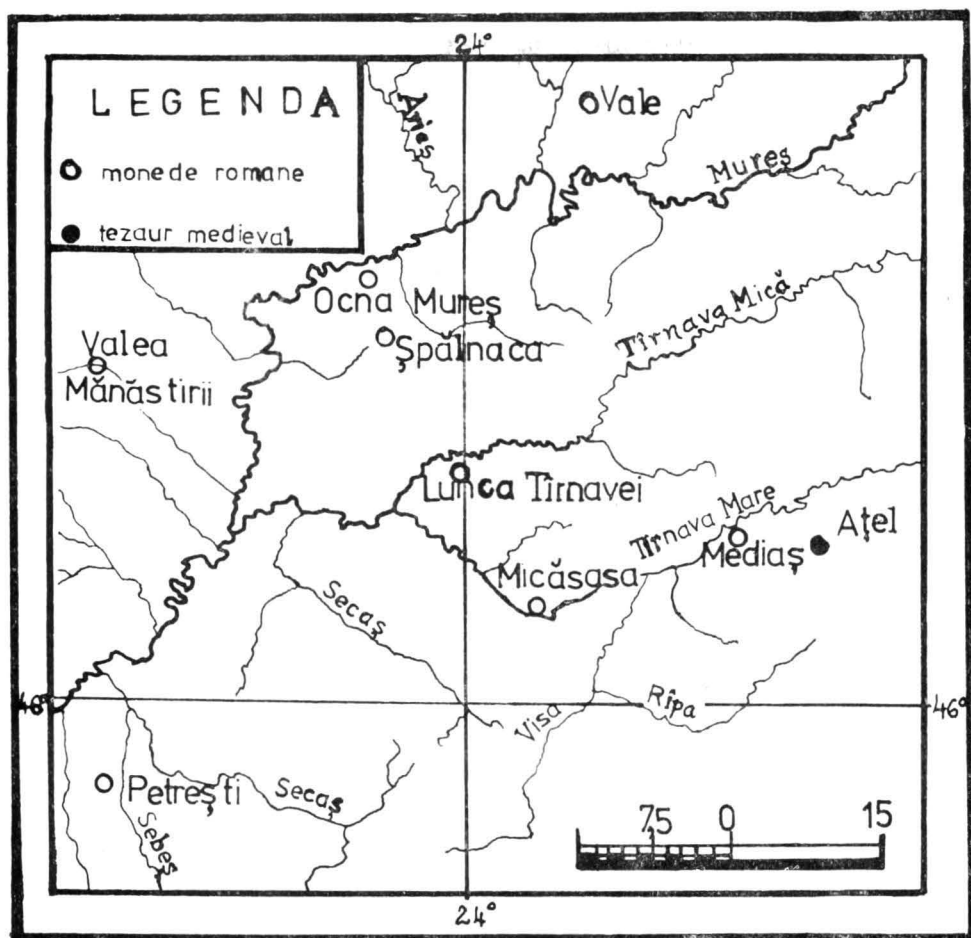
PL.LXIII. Plan situație pentru fortificația de la Daia — „Pășune (1) și Albești (2).

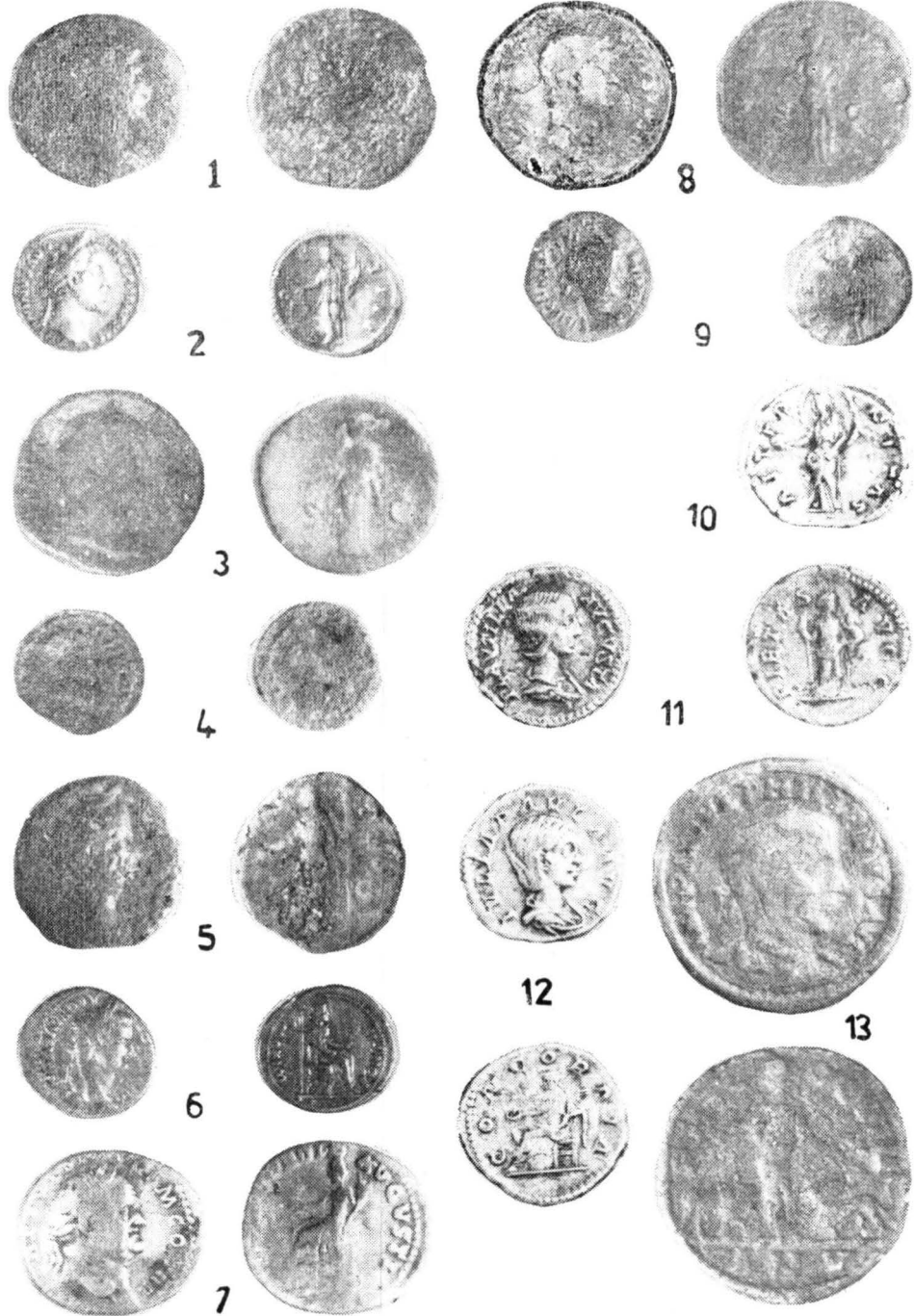
PL. LXIV. Ceramică de pe suprafața fortificației de la Daia din preistorie și din
 sec. XIII (1—4) și din așezarea de la Albești-Canton (5—6).
<https://biblioteca-digitala.ro> / <http://muzeulmures.ro>

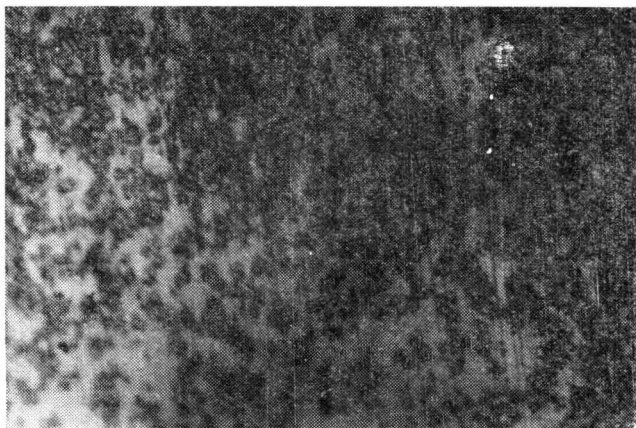
PL. LXV. Imagini din fortificația Albești (1) și Daia-pășune (2—3).

PLANȘA LXVI.

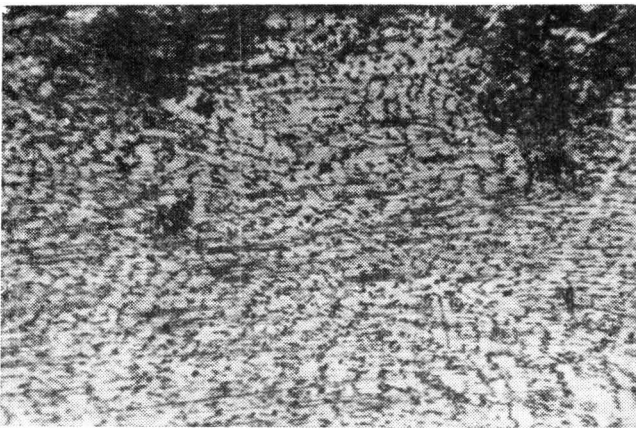
PLANȘA LXVII.

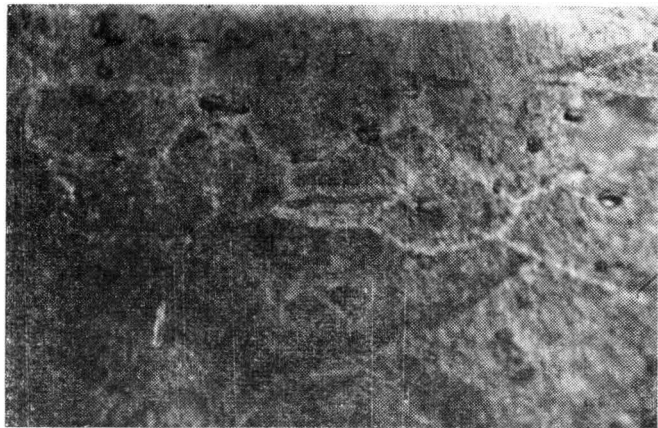
1

3

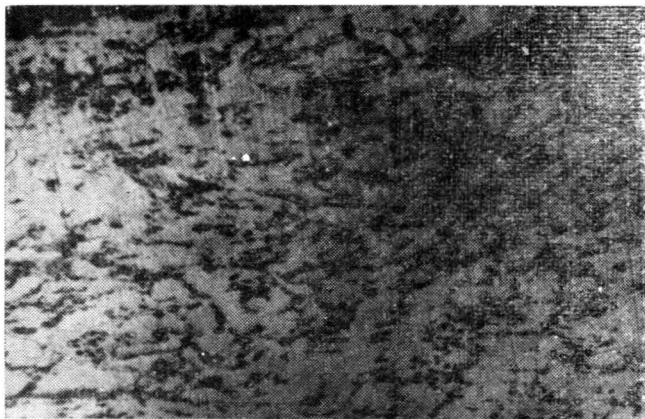

2

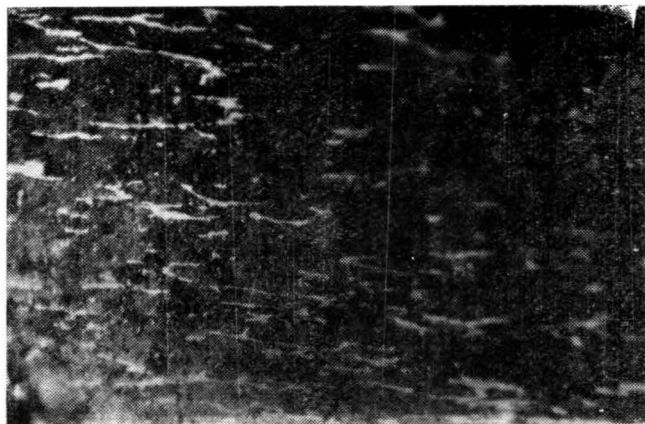

4

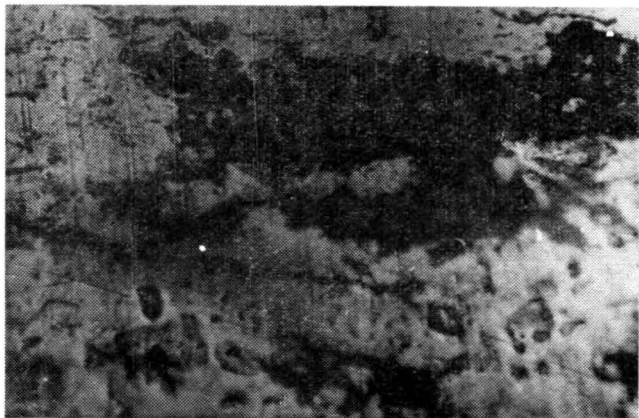
PLANȘA LXVIII.

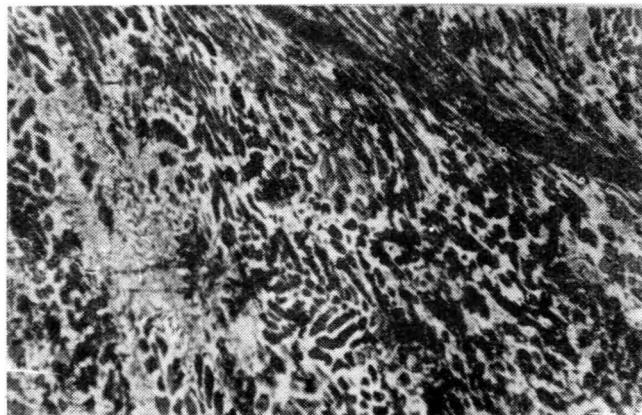
1

3

2

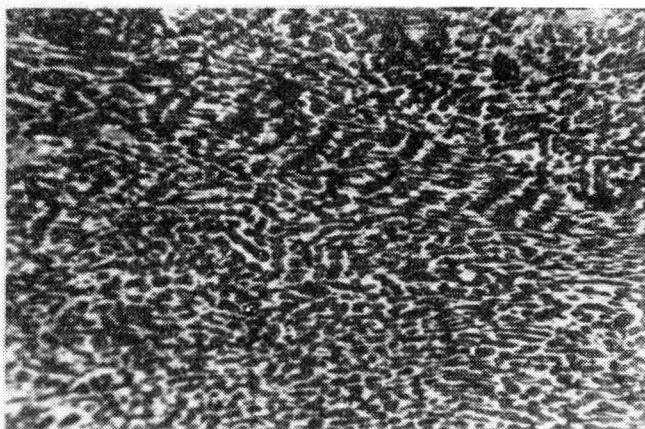

4

PLANȘA LXIX.

<https://biblioteca-digitala.ro> / <http://muzeulmures.ro>

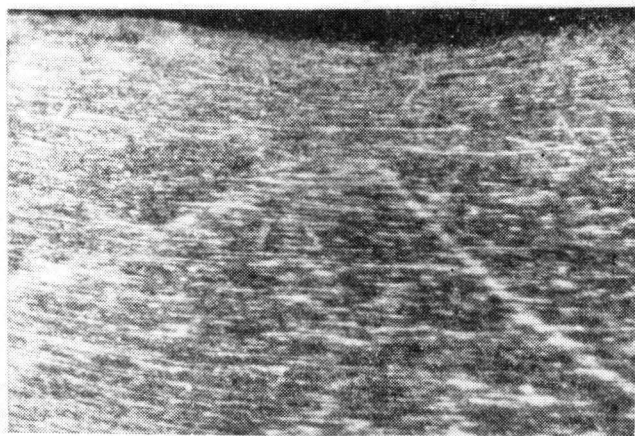
1

2

3

PLANȘA LXX.

1

2

6

3

7

4

8

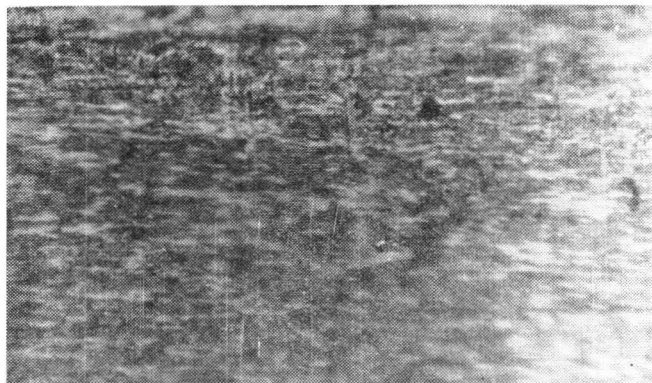
5

9

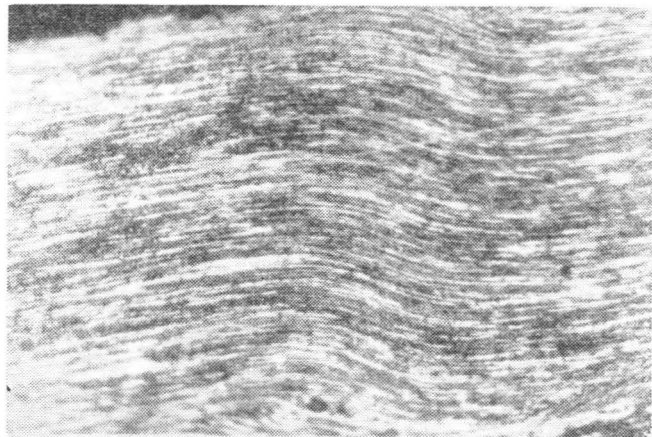
PLANȘA LXXI.

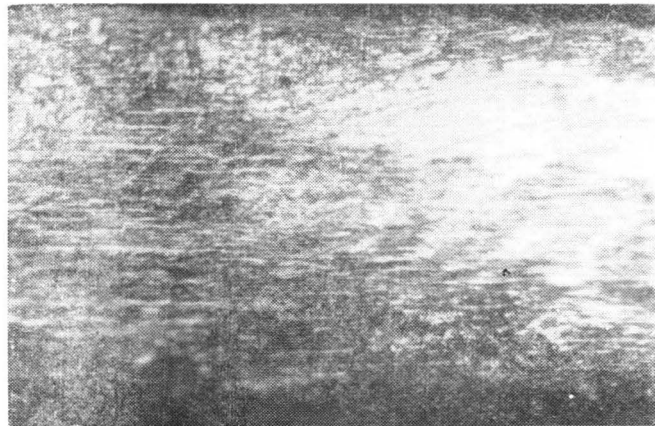
1

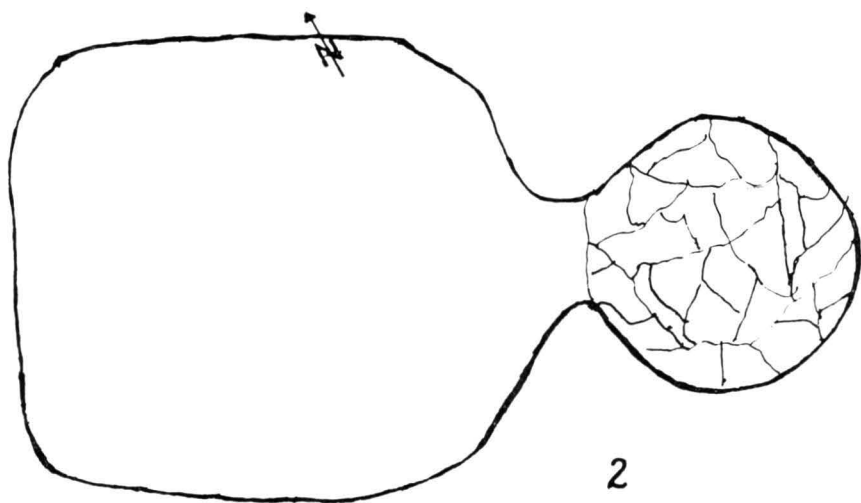
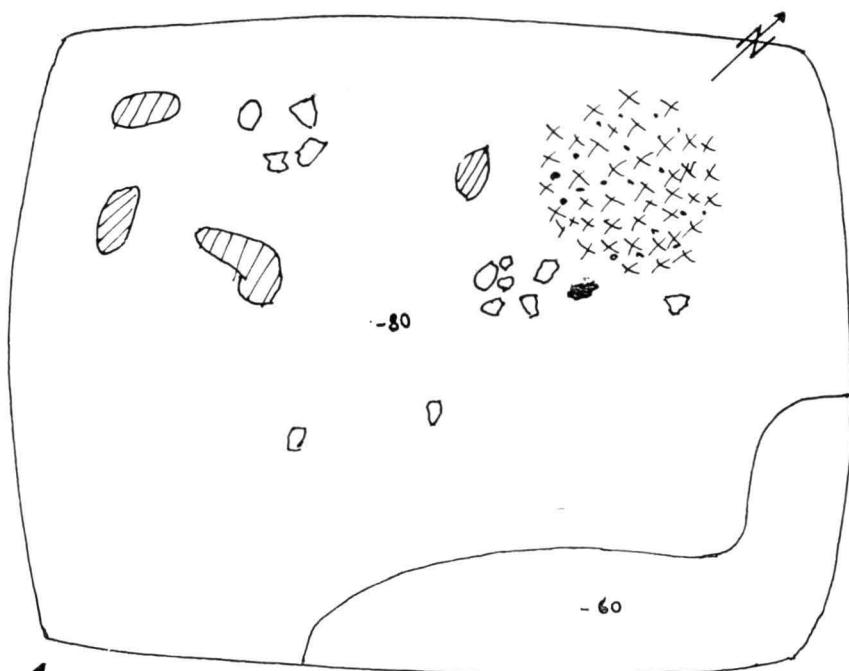
3

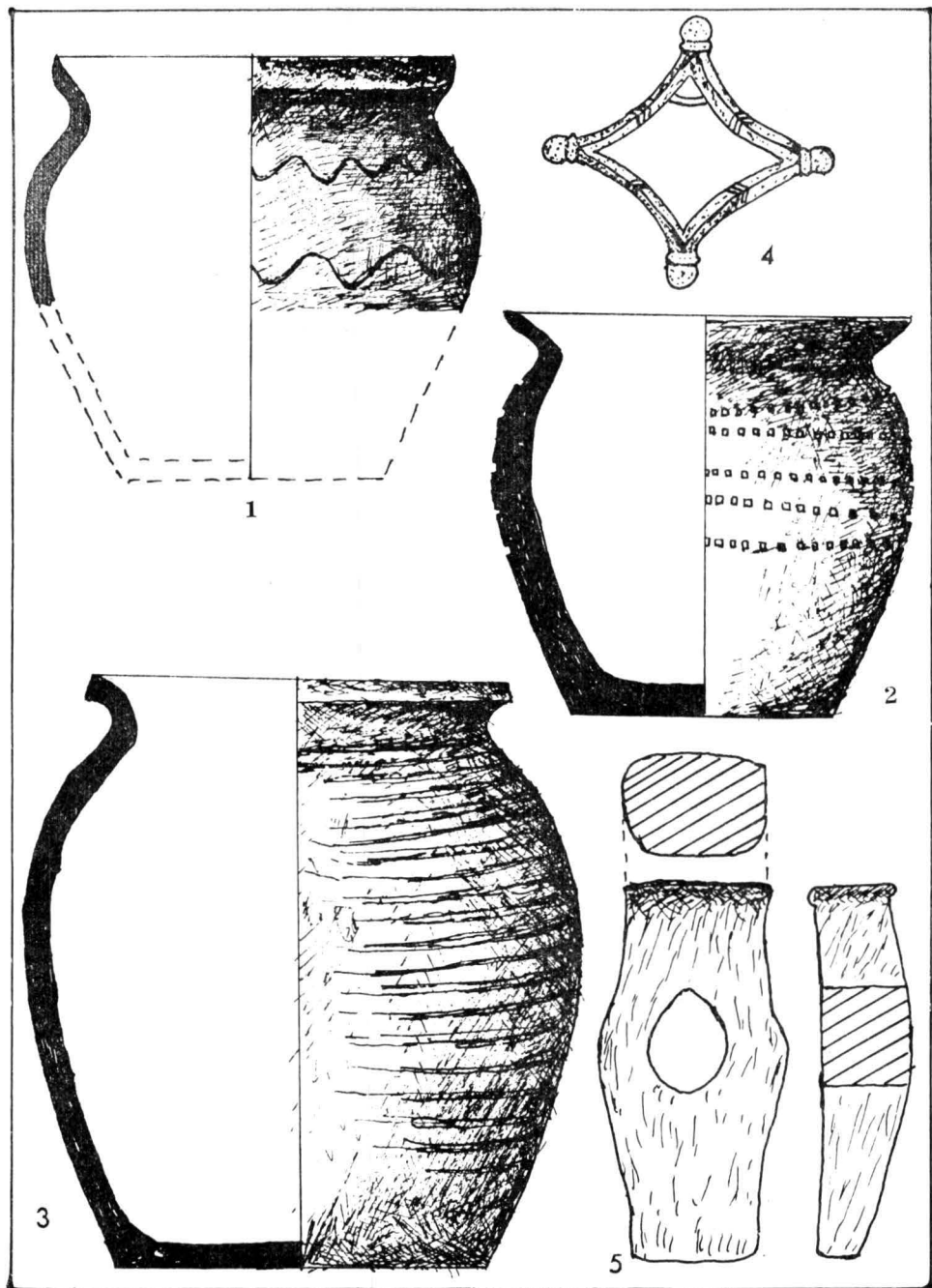
2

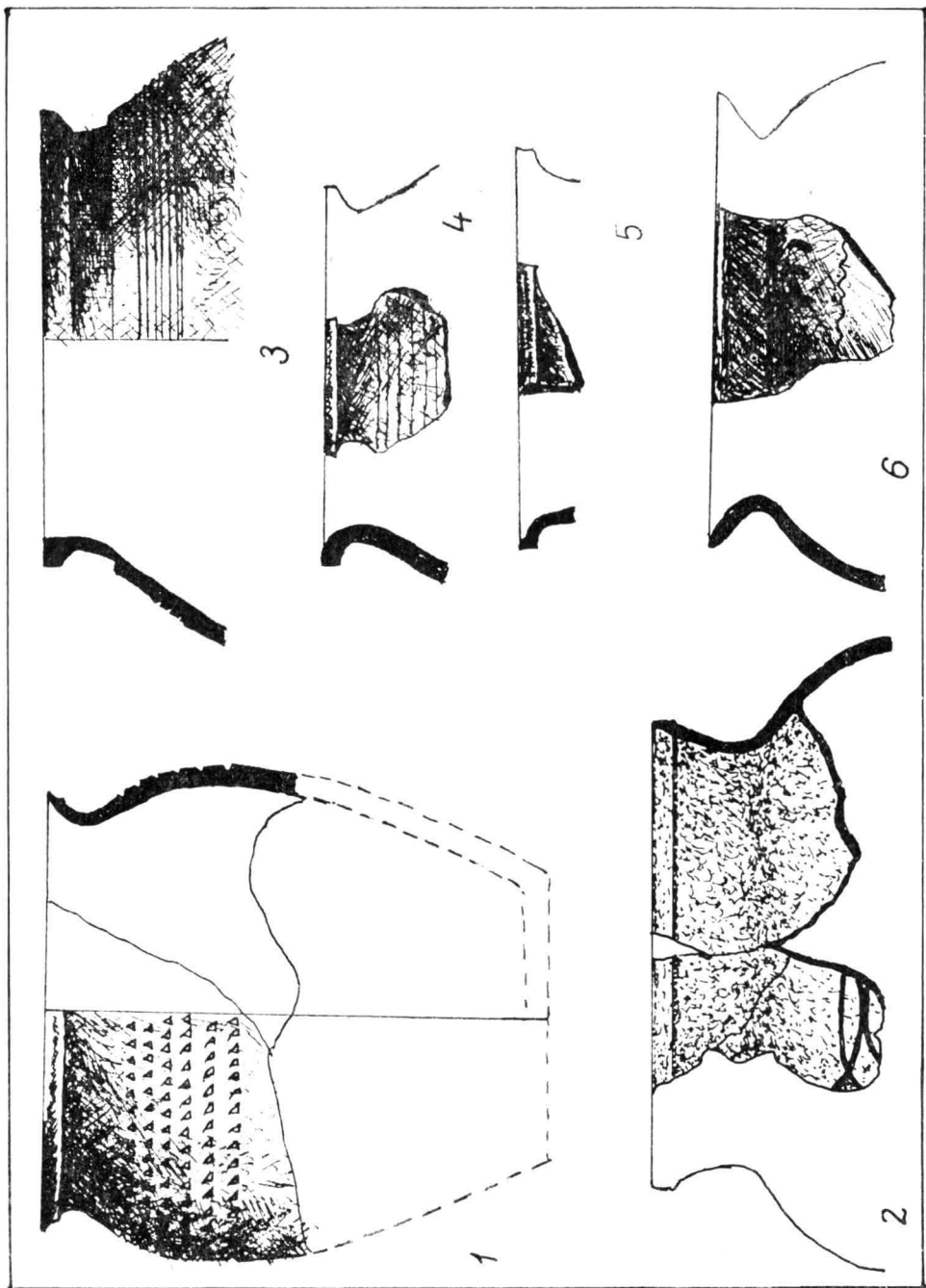
4

PLANȘA LXXIII.

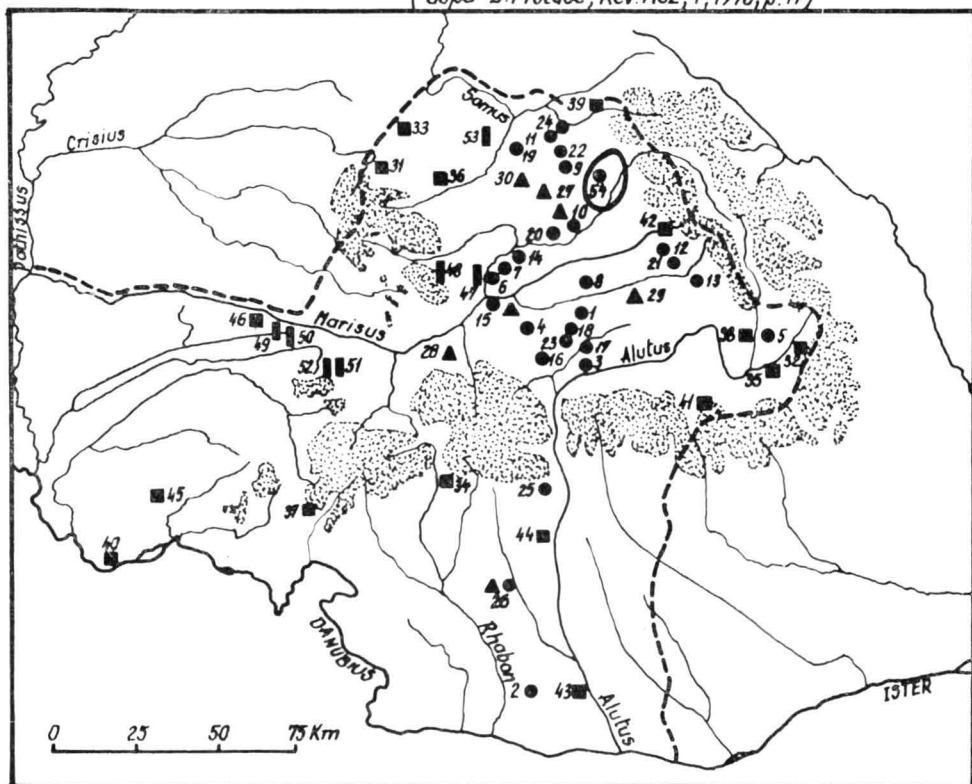
PLANȘA LXXIV.

PLANȘA LXXV.

COMPLEXELE ARHEOLOGICE DIN DACIA ROMANĂ UNDE S-A DESCOPERIT CERAMICĂ
DACICĂ ÎN ASOCIERE CU CERAMICĂ ROMANĂ PROVINCIALĂ

(după D. Protase, Rev. Muz., 1, 1976, p. 17)

LEGENDA

- AȘEZARE RURALĂ
- ▲ CÎMITÎR
- CASTRU ROMAN DE TRUPE AUXILIARE
- ▬ VILLA RUSTICA

54=Voivodeni

PLANȘA LXXVI.

1

2

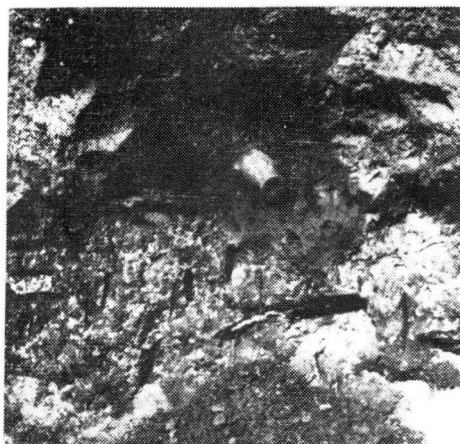

3

4

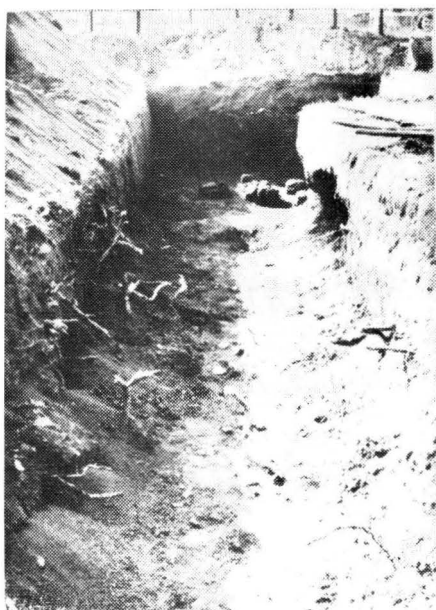
PLANȘA LXXVII.

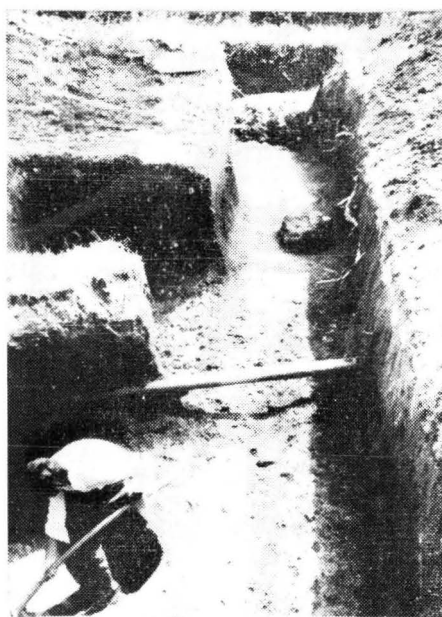
1

2

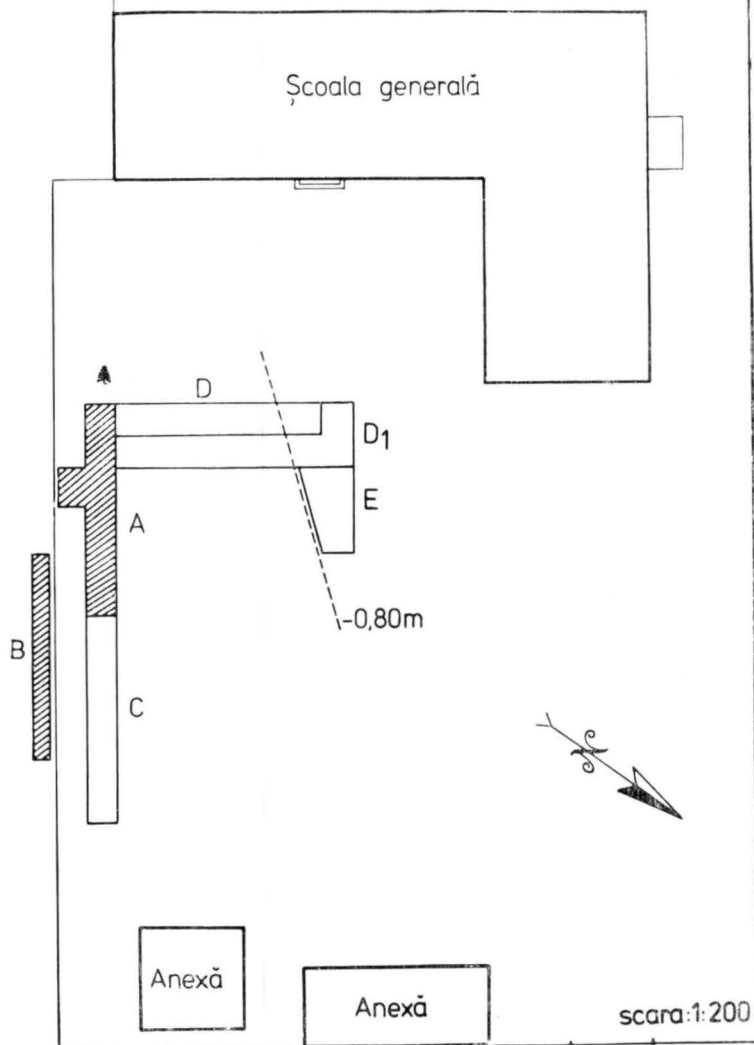
3

4

PLANȘA LXXVIII.

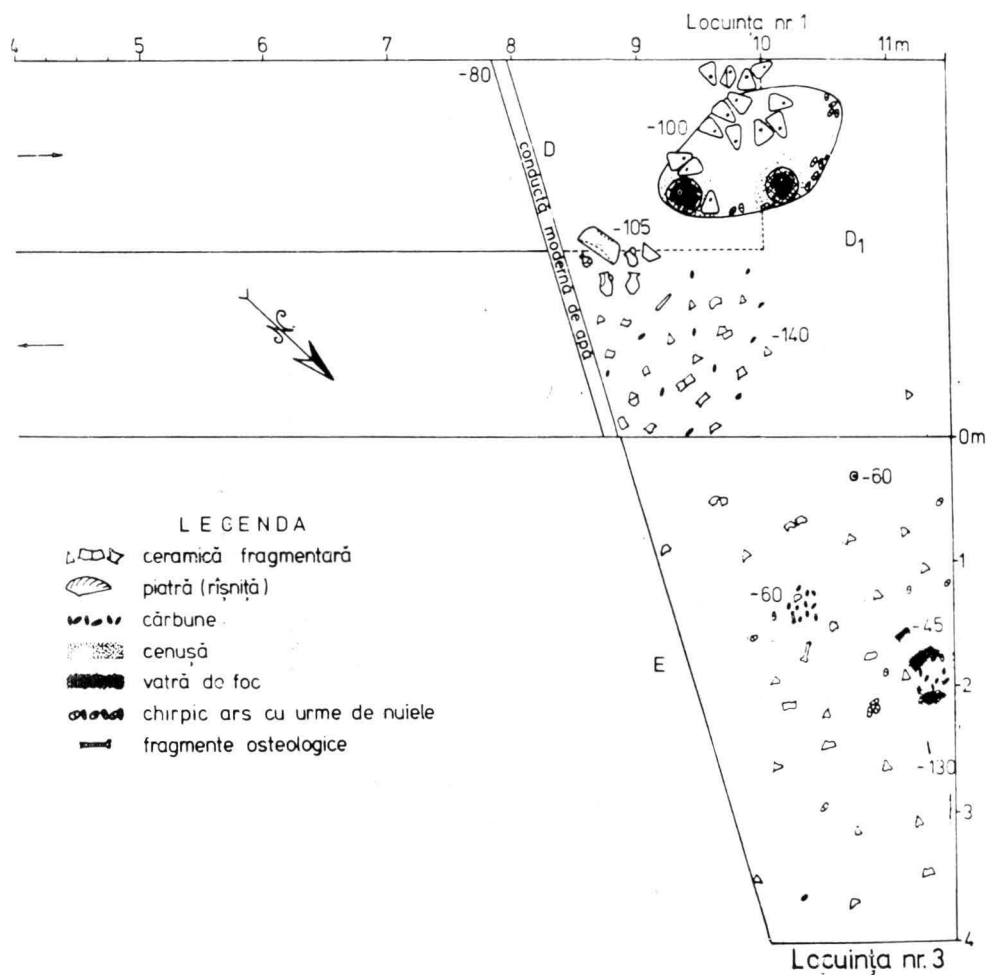
Planul săpăturilor arheologice de la
- VOIVODENI -

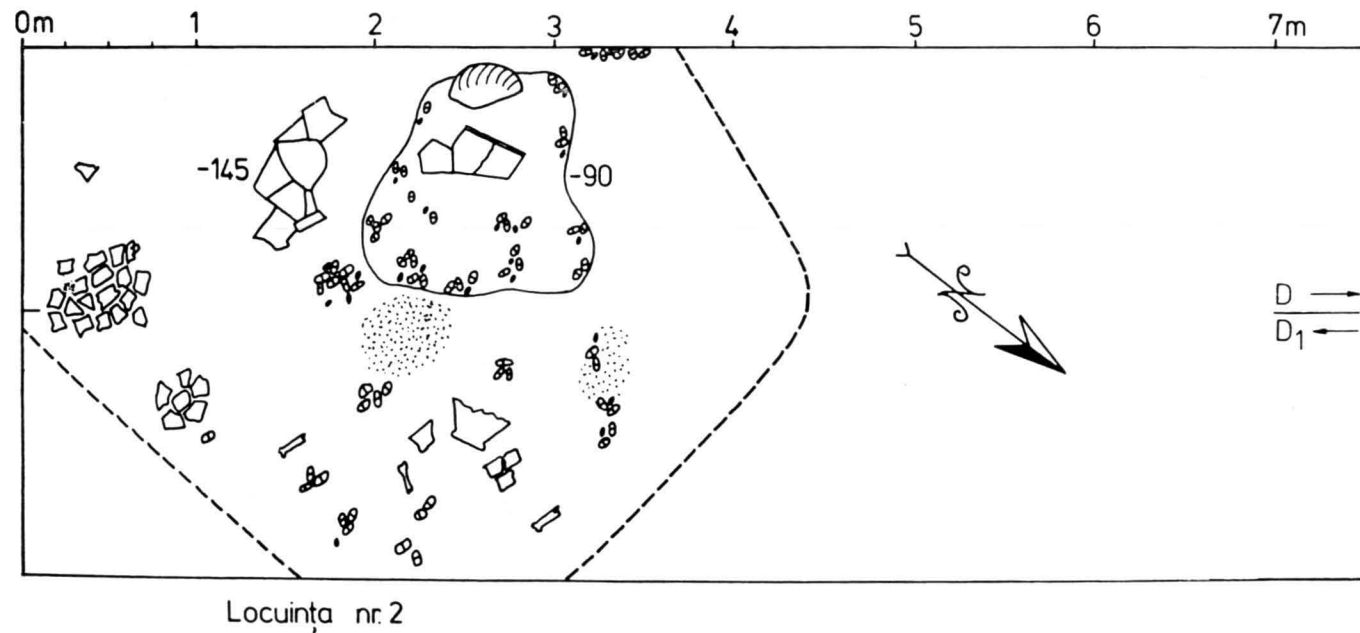
LEGENDA

- conductă modernă de apă
- săpături 1977
- săpături 1978

PLANȘA LXXIX.

PLANȘA LXXX.

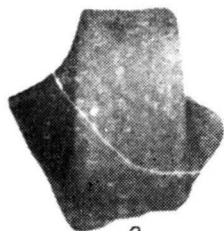

PLANȘA LXXXI.

<https://biblioteca-digitala.ro> / <http://muzeulmures.ro>

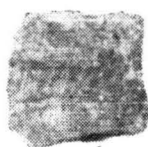
1

2

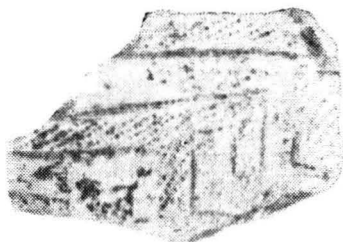
3

4

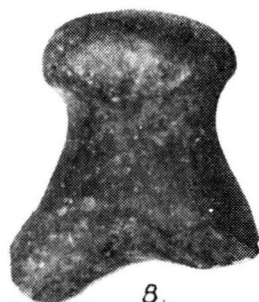
5

6

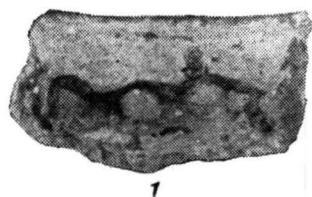

7

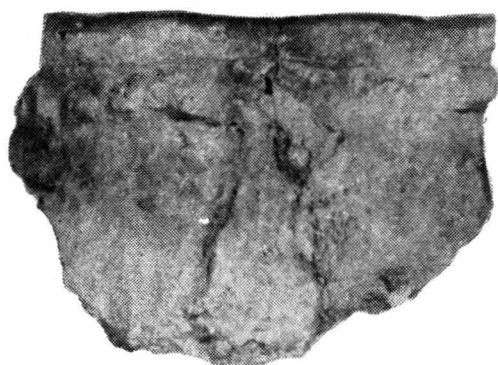

8

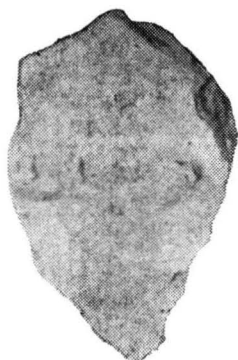
PLANȘA LXXXII.

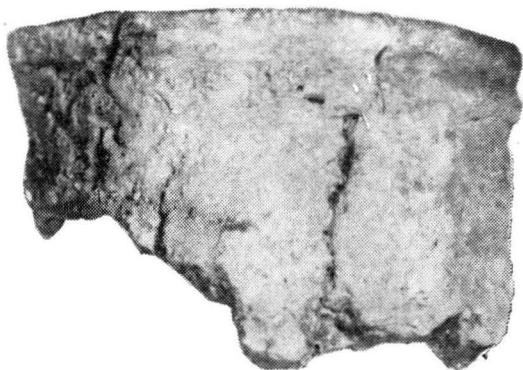
1

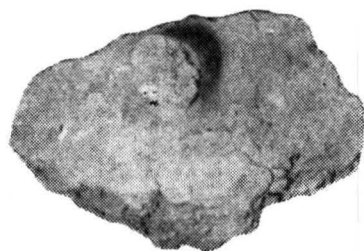
2

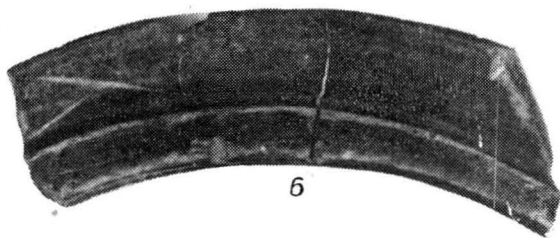
3

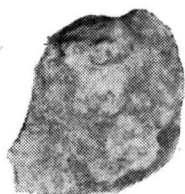
4

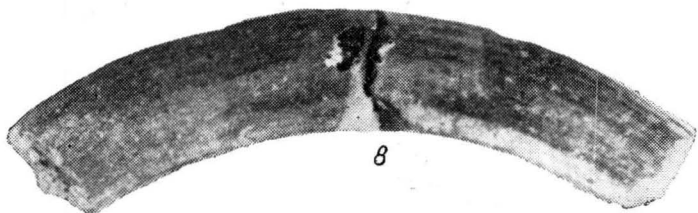
5

6

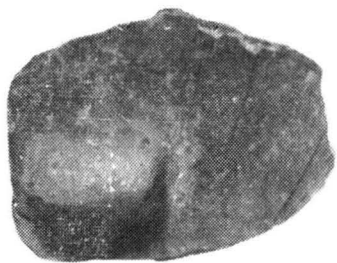

7

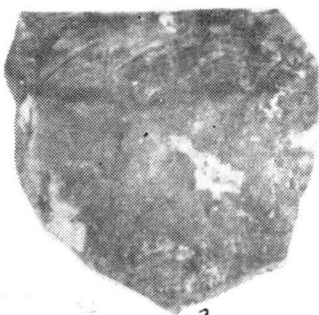

8

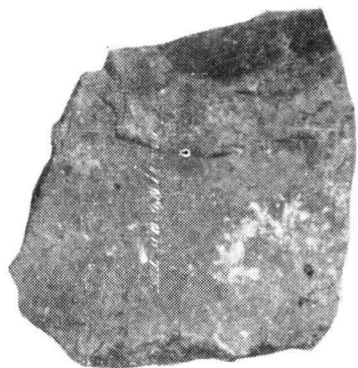
PLANȘA LXXXIII.

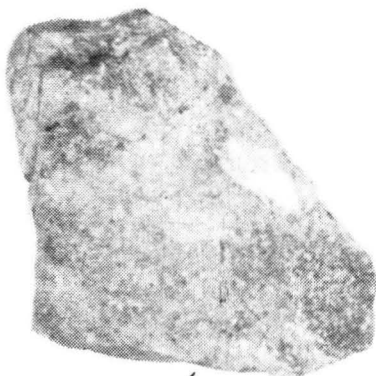
1

2

3

4

5

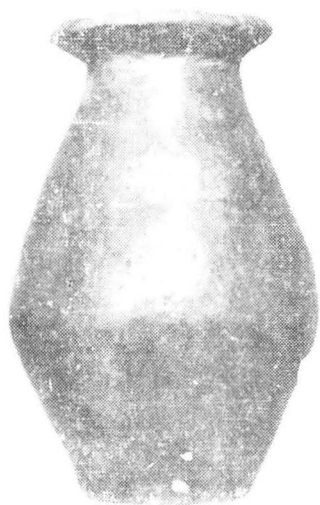
PLANȘA LXXXIV.

1

2

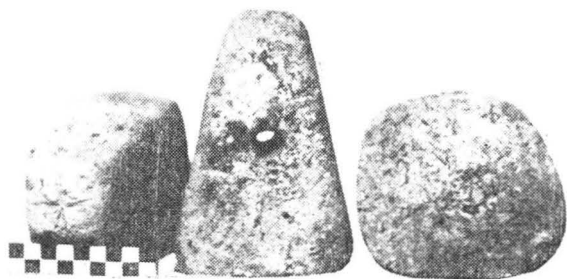

3

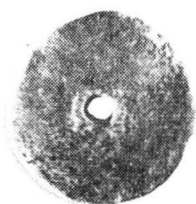

4

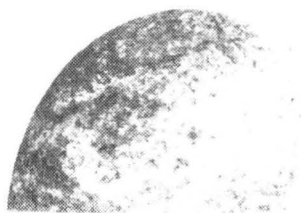
PLANȘA LXXXV.

1

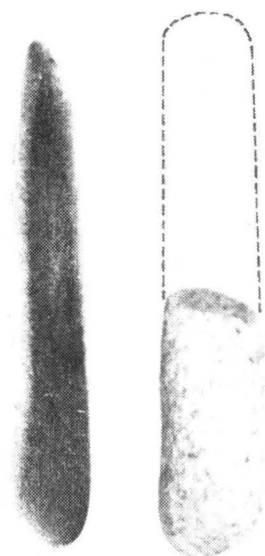
2

3

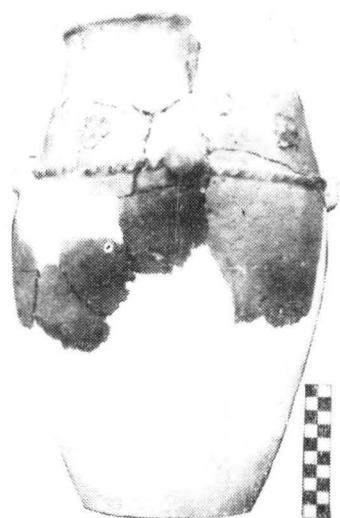

a

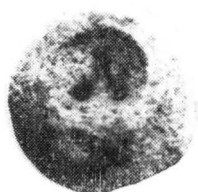

4

5

6

b

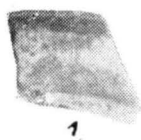

7c

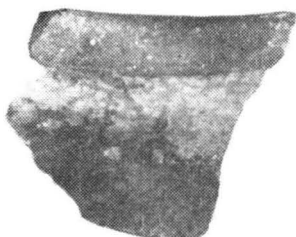
PLANȘA LXXXVI.

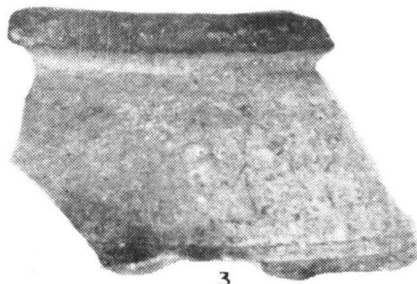
PLANȘA LXXXVII.

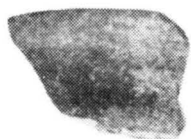
1

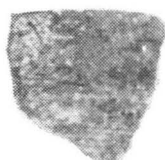
2

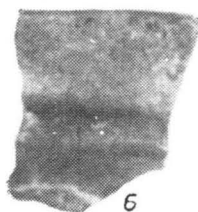
3

4

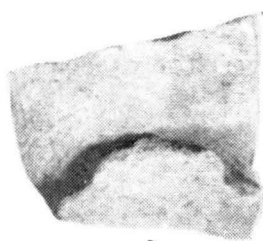
5

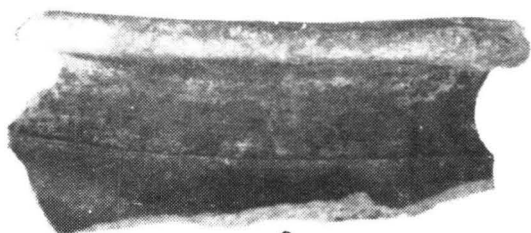
6

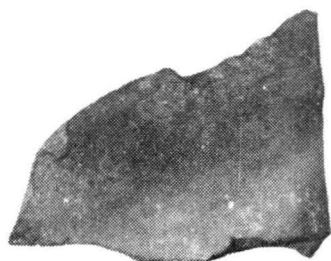
7

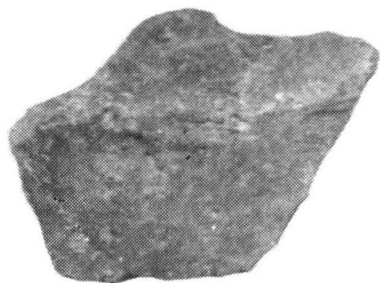
8

9

10

11

PLANȘA LXXXVIII.

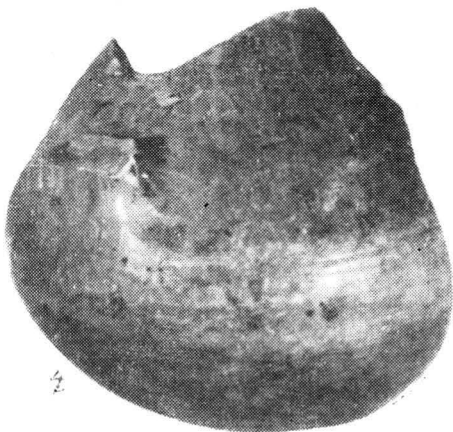
1

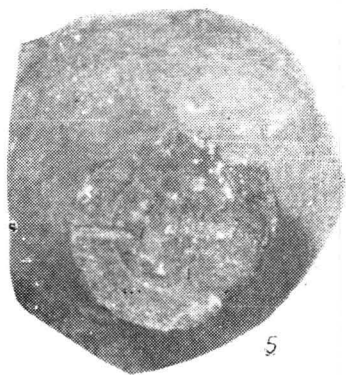
2

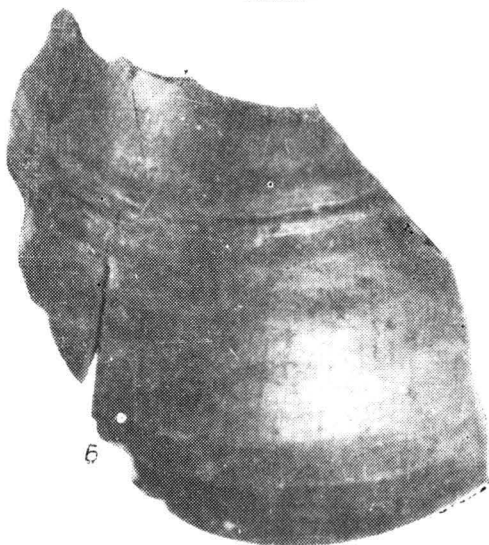
3

4

5

6

PLANȘA LXXXIX.

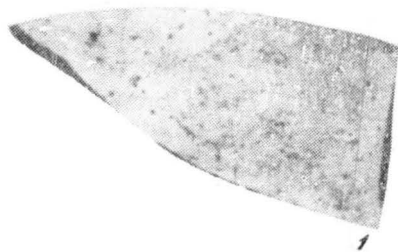
1

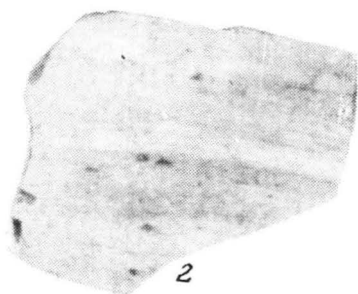
2

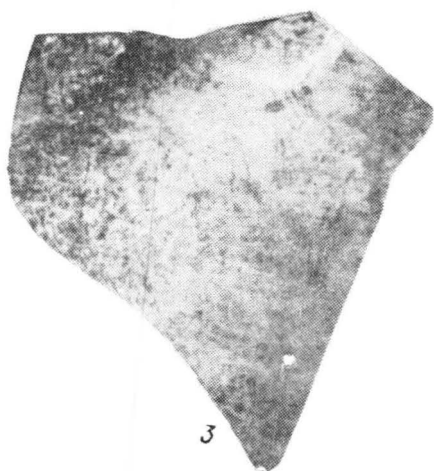
PLANȘA XC.

1

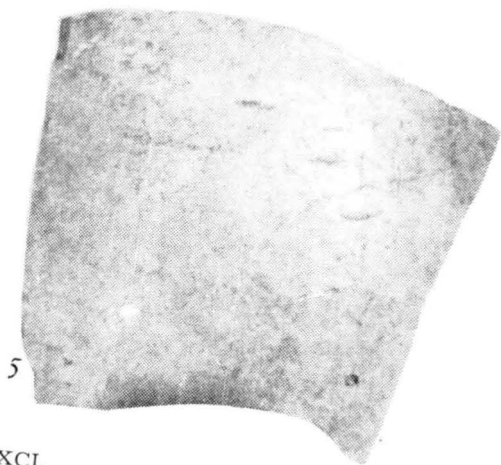
2

3

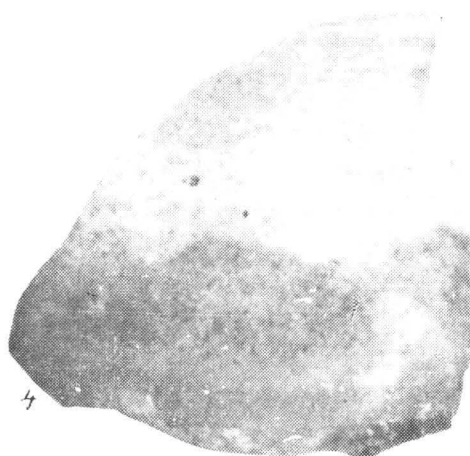
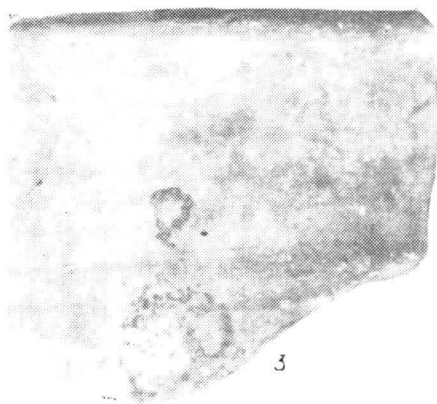
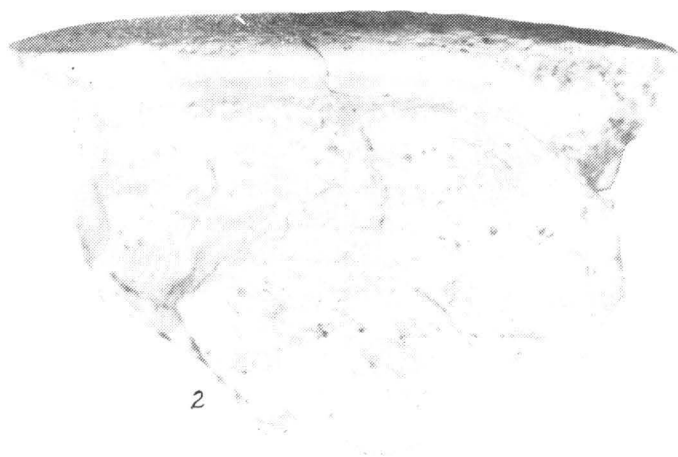
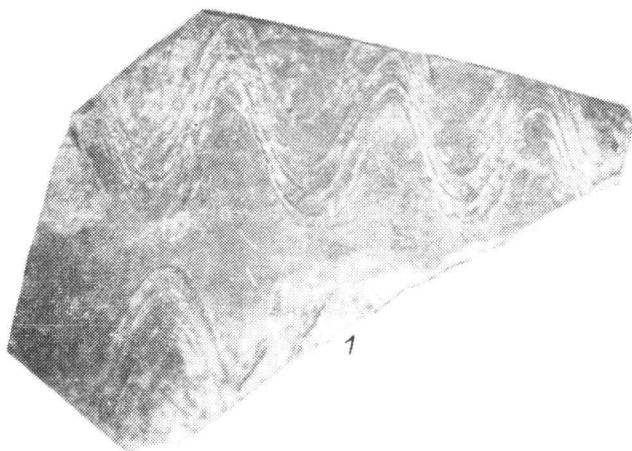

4

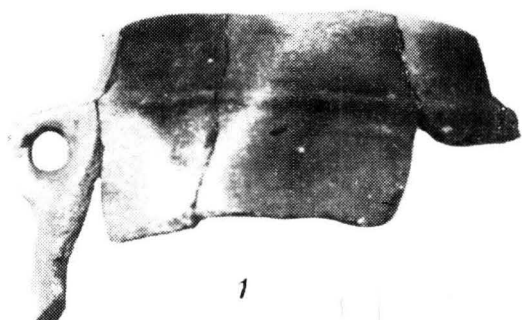

5

PLAŢA XCI.

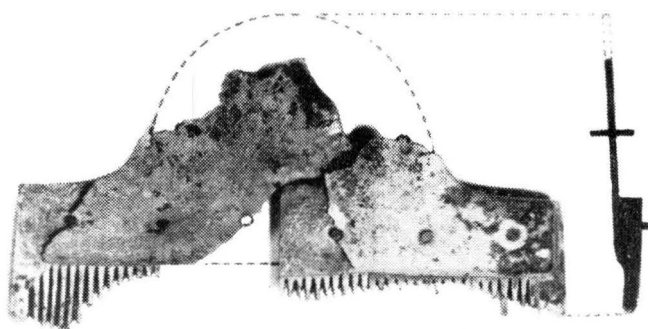
PLANȘA XCII.

1

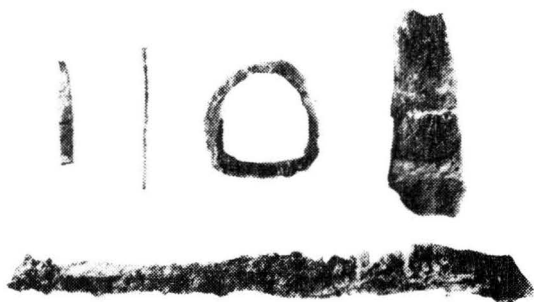
2

3

4

5

PLANȘA XCIII.

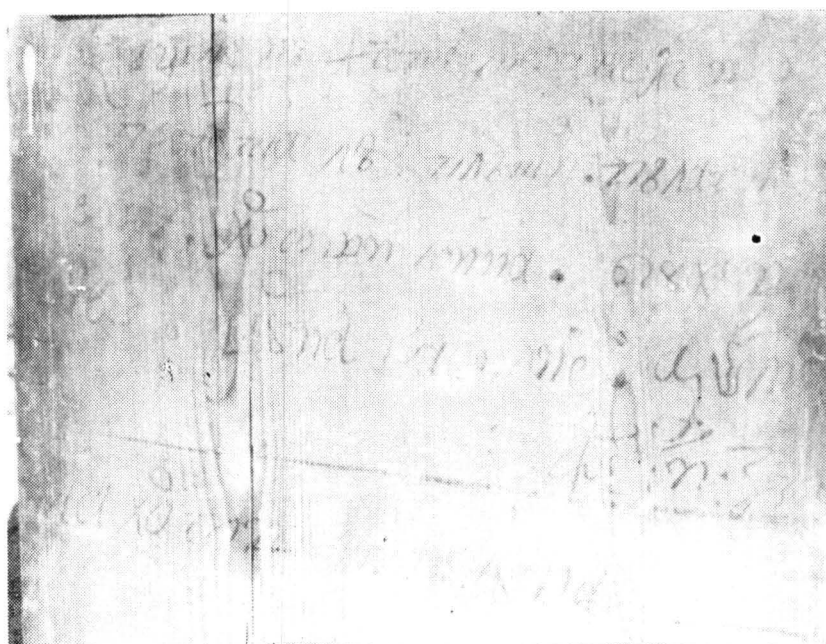
2

2

1

1

PLANȘA XCV.

1

2

PLANȘA XCVIII.
<https://biblioteca-digitala.ro> / <http://muzeulmures.ro>

ND 2219

Scrisoarea notarului din Ungheni din 1843 referitor la școala românească de acolo.
<https://biblioteca-digitala.ro> / <http://muzeulmures.ro>

My dear Relations,

Settimana d'adultera, antanica
sin porta, li nun vescu arap
de sedu, in casa caristosa
milo, ceta na capel si vete, la
ceta pucina cate dome ceta
si s'andu, di vescu, d'la pro
all'a pre drama.

Ca să facem, așa au yeste
impregiurările, de si cum mol,
la ocazitate.

La episcopala crantania, ti-am
gasit rapid ca mai au pagatur
mai multi ca eu recadutu-
ta. Scitau. Asta au fostu
pentru mine; dar sin pentru
tati. Eu insa, daca am picat
adusa mi este ~~asta~~ Arama, am
cuzetatu ca, cu o cale, de indura
pe mai multi in lista de abasur.
aleca pe unu, cari e scicam
abonaf.

apareau de la inepulata, si
tre - cum eram vacura supu
ei, siientia ca se scobea a
nile ave dinaria de benedo,
dientia sapientia mari mam
pauca coicia pe la poti
nec obiaa pe la casinuri,
sau nu, si entia cum.

[illegible]

Muncitori! Tovarăși! Cetățeni!

Orașul nostru s'a eliberat de ocupația germană. Armata roșie glorioasă, colaborând cu cea română, a pus capăt asuprii hitleriste. Convingerile și sentimentele noastre le putem exprima în sfârșit liber.

Trecerea la starea normală n'a putut fi netulburată, dar relativ la o schimbare istorică atât de importantă, operațiile care s'au ivit sunt departe de interesul poporului rus, suferințele cărora le mulțumim și noi libertatea noastră. Sperăm că operațiile și greutățile zilelor de tranziție vor înceta în scurt timp.

O parte din edificiile publice și locuințele private ale orașului stau în ruine. Zilele și atelierelor publice sunt asemenea distruse. Noi însă vom să trăim și purcăm viața ne vor să ne apucăm imediat de lucru să restabilim totul. Muncim cu toată puterea noastră, să ajun em cât de curând acest scop. Chemăm pe toți cetățeni, muncitori și intelectuali care se cugetă în mod democratic, să ne dea tot sprijinul pentru eliminarea ruinelor.

Reorganizăm deci partidul și sindicatele noastre! Sunt chemați toți muncitori să se prezinte de urgență la sindicatele respective. Centrul sindicatelor este în vechiul Camin al Muncitorilor, strada Kossuth L. No. 22.

Prima prelenție este munca și organizația. Cine vrea să și creeze un viitor, să arunce acest scop!

Târgu Mureș, la 3 Octombrie 1944.

Comitetul executiv al Partidul Comunist.

Munkások! Elvtársak! Polgárok!

Városunk végre felszabadult a német megszállás alól. A dicsőséges vörös hadsereg a román haderővel együttműködve megszüntette a hitleri elnyomást. Véleményeinket és érzéseinket végre szabadon fejezhetjük ki.

Az átmenet rem zavartalan, de egy ekkora horderejű történelmi változás méreteihez viszonyítva az élet-röplő kitérősek elengedhetők ahhoz képest, amit az orosz nép szenvedett, hogy a felszabadulást elhozhassa számunkra. Minden reményünk meg van arra, hogy az átmeneti nehézségek pár napon belül megszűnnek. Összes erőnkkel azon vagyunk, hogy ez minél hamarabb bekövetkezzen.

Városunk középületeinek és magánházainak egyrésze romokban hever. Közülmunkánk munkahelyeink szintén használhatatlanok. Mi pedig élni akarunk és az élet parancsa követeli, hogy haladéktalanul fogjunk munkához, állítsunk helyre mindent. Felkérjük tehát minden demokratikusan gondolkodó munkást, polgárt és intellektuelt, hogy támogasson bennünket célunk elérésében.

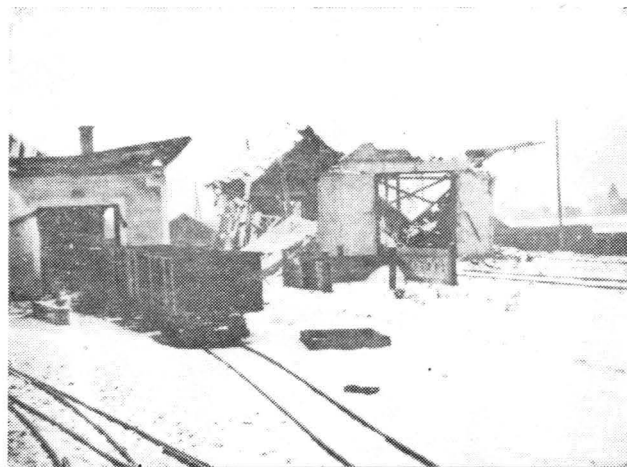
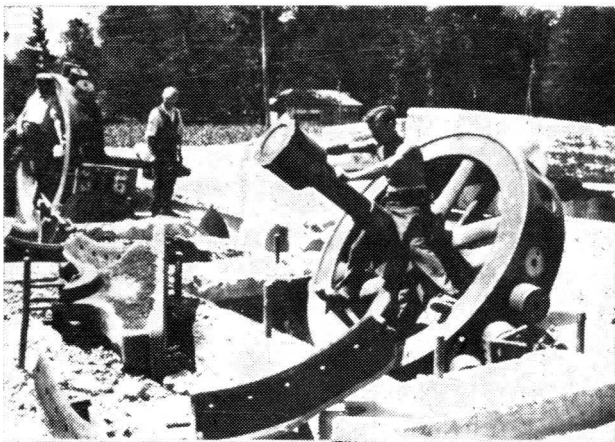
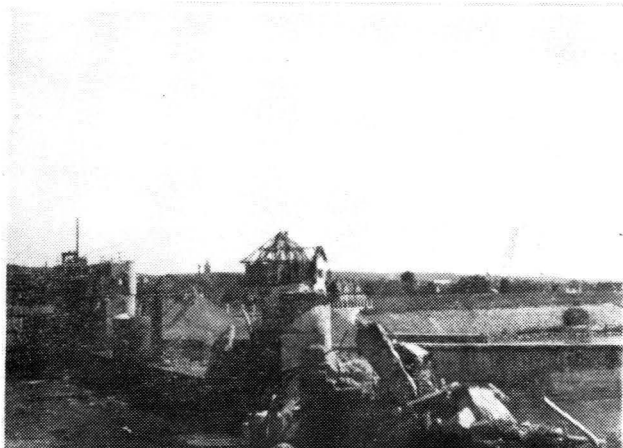
Partunkat és szakszervezeteinket újból életre hívjuk. Felszólítjuk minden munkástársunkat, hogy sürgősen jelentkezzen szakszervezeténél.

A szakszervezetek központja: Kossuth Lajos utca 21. szám alatt, a régi Munkás Otthonban van.

Munka és szervezetség az első követelmény! Aki jövőt akar, kövesse ezt a célt!
Marosvásárhely, 1944. okt. 3.

Kommunista Párt végrehajító bizottsága.

PLANȘA CII.

...the ...
...the ...
...the ...

<https://biblioteca-digitala.ro> / <http://muzeulmures.ro>

<https://biblioteca-digitala.ro> / <http://muzeulmures.ro>

CETATENI. CETATENE!

La 26 November, poporul român intră în străda de schimbare: cu marelui fructifer și marelui înfruntat • va alege reprezentanții care vor duce țara în direcția de dezvoltare și în direcția unei lumi noi, mai bune.

Costa con, c'è bene?

© 2006 Blackwell Publishing Ltd, *Journal of Internal Medicine* 260: 395–406

[illegible]

© 2000 Blackwell Science Ltd, *Journal of Internal Medicine* 247: 361–368

© 2000 International Journal of Health Services, Inc. All rights reserved.

the authors' perception of differences in the way the two groups of managers do their jobs.

[illegible]

¹ *Pharus* was first recorded from M. S. Magolda, Siberia, Armenia, Georgia and Yugoslavia. It was first recorded from Russia in 1932.

.....

Este trabajo de investigación forma parte de un proyecto de investigación financiado por el Ministerio de Educación y Ciencia de España, a través del Plan Nacional sobre Drogas.

1. $\mathcal{L} = \mathcal{L}_1 \cup \mathcal{L}_2$, where $\mathcal{L}_1$ and $\mathcal{L}_2$ are languages over Σ such that $\mathcal{L}_1 \cap \mathcal{L}_2 = \emptyset$.

si 8 latest distro.

$\frac{1}{2} \times 100 = 50$

NOTES ON CONTRIBUTORS

See us at the 2000 National Conference on the Environment

Tratados M. S. Regio. Mitoz. Ruzica. M... ..

to ensure a personal participation, which gives a sense of dignity and responsibility?

[illegible]

PLANSA CVIII.

<https://biblioteca-digitala.ro> / <http://muzeulmures.ro>

Cetățeni!

Cetățence! Polgártársak!

Duminică 20 Octomvrie 1946 s-a sărbătorit în România însoțită, sunt amintiri și în prezent la marea majoritate de cetățeni plăcuțele comemorative.

La Primăria Dr. Petru Groza s-a sărbătorit la ora 9.

Comitetul de organizare al sărbătorii se va reîntoarce la ora 10.

Seara la ora 6 Dl. Primăria vorbeste intelectualilor în Sala mare a Palatului Cultural.

Comitetul de organizare al sărbătorii va fi amintit de sărbătorile din 1946.

Veniti cu toții să auziți glasul celui mai înalt demnitar al țării.

Directorul Partidului Comunist.

Mediștii și toți românii polgártársak, 20. október 20-án vasárnap tartandó ünnepségek alkalmával a fővárosi polgári lakosság részvételével.

Reggel 9 órakor érkezik Dr. GROZA PETER miniszterelnök.

10 órakor a Szabadság-terén ünnepélyes keretek között kerülnek kiadásra a hírlapok, és ez időpontban a miniszterelnök is felszólal.

Este 6 órakor a Kultúrpalota nagyszínházában Groza PETER dr. az előadásokhoz szól és ez után az A.R.A.U.S. a színházban, harminc napig, megkapja a művészetet rendez.

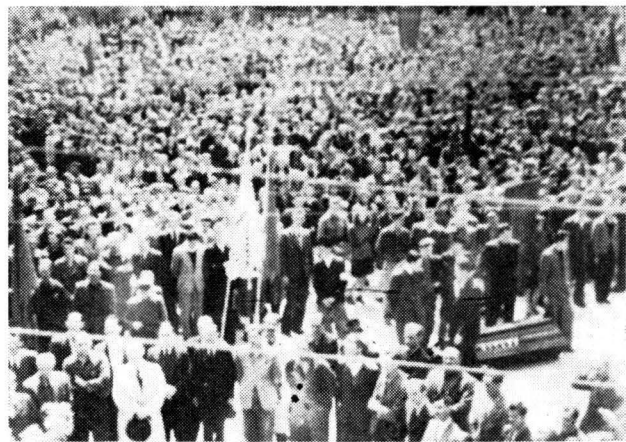
Reggel 9 órakor a Szabadság-terén ünnepélyes keretek között kerülnek kiadásra a hírlapok, és ez időpontban a miniszterelnök is felszólal.

Demokratikus Pártok Hivatala.

PLANȘA CIX.

<https://biblioteca-digitala.ro> / <http://muzeulmures.ro>

PLANȘA CX.

<https://biblioteca-digitala.ro> / <http://muzeulmures.ro>

„ieftinirea prețului cărților
didactice”

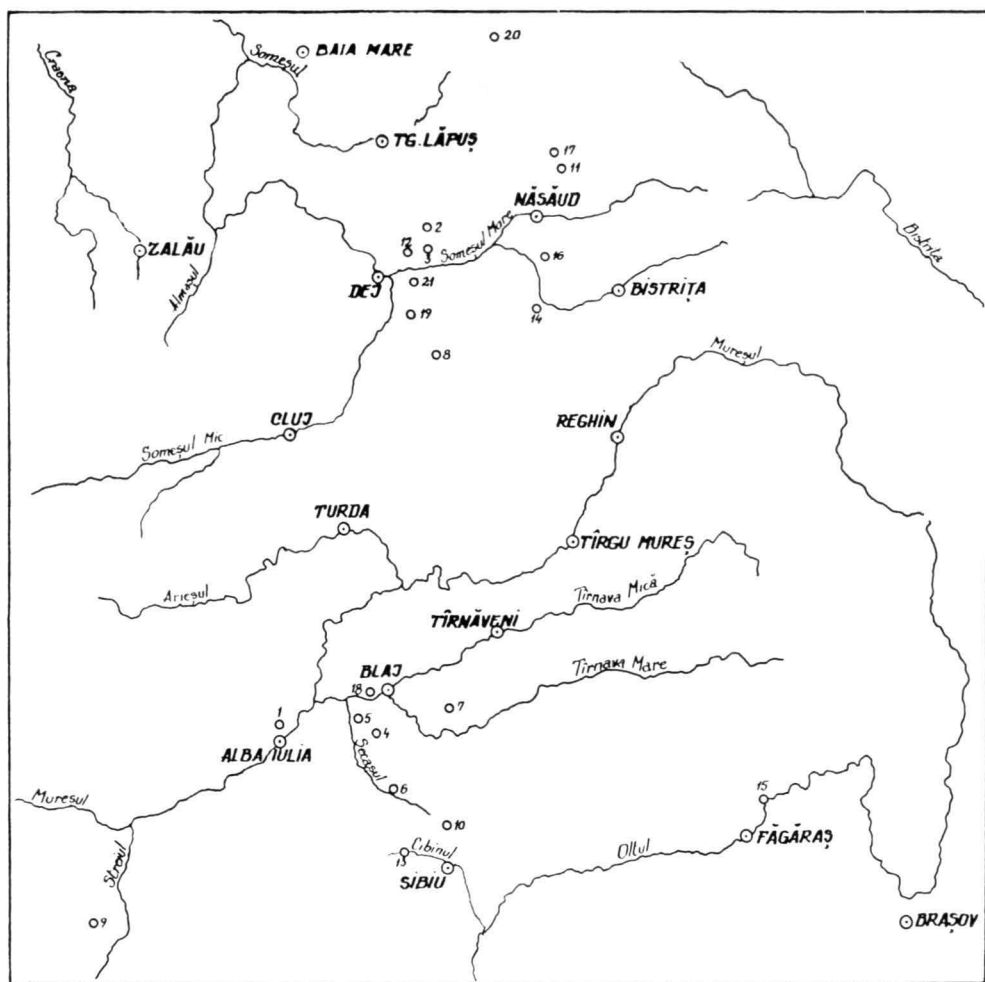

învățământul primar gratuit

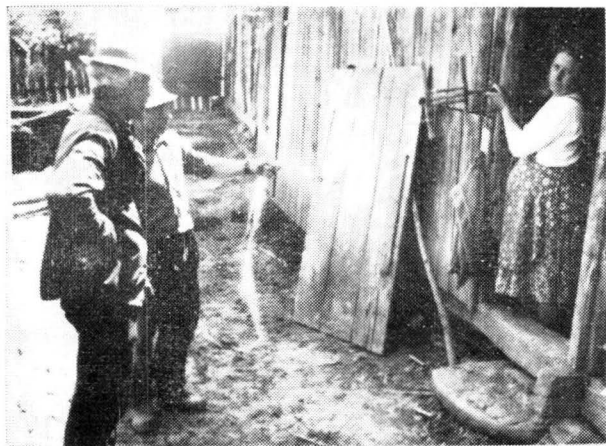
DE LA ÎNCEPUTUL ANULUI ȘCOLAR 1983-1984

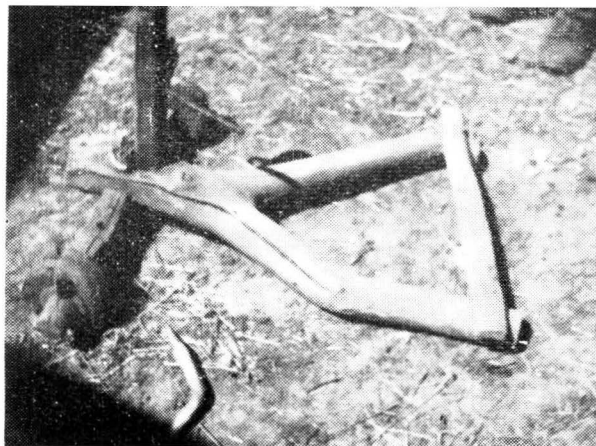
**ÉDESANYAM
REÁNK HALLGASS
ISKOLÁNKÉRT ERRE SZAVAZZ**

PLANȘA CXII.

1

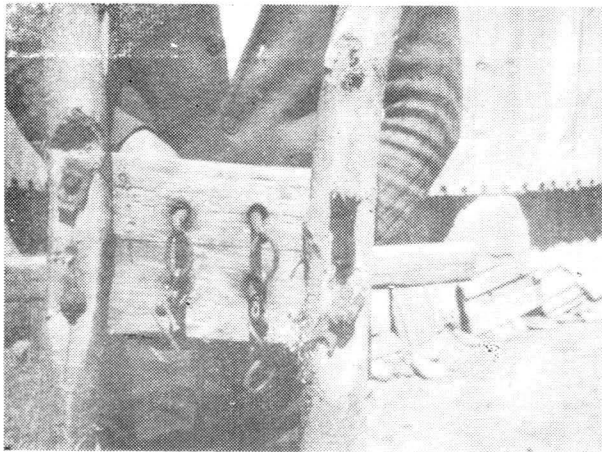
2

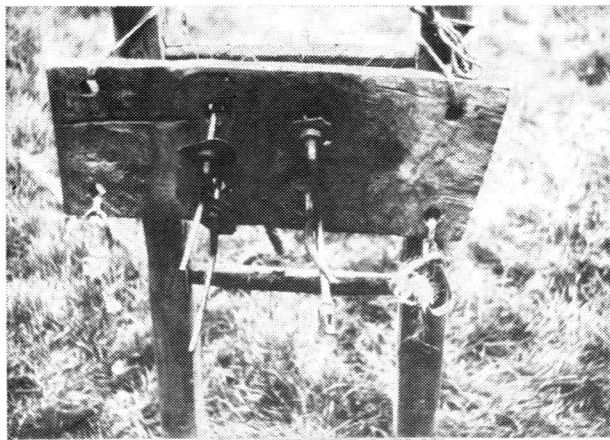
3

4

1

2

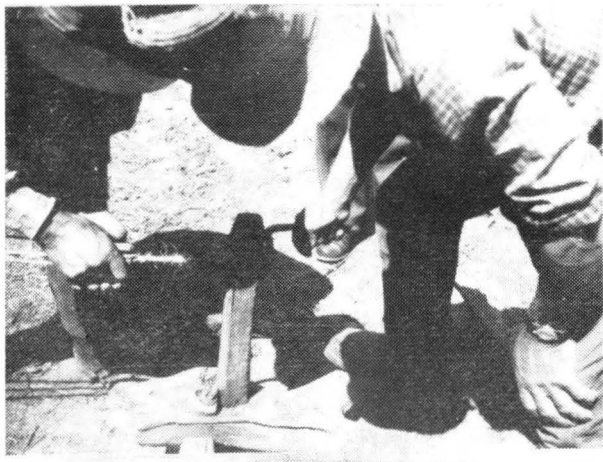
3

4

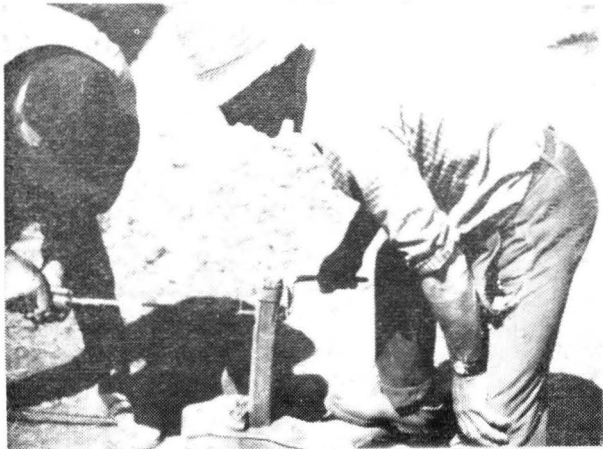
1

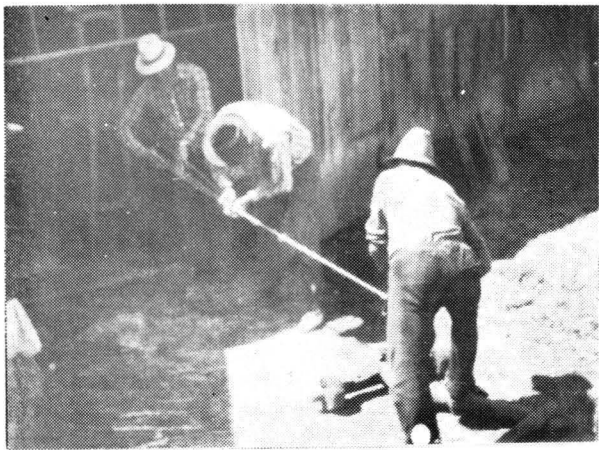
2

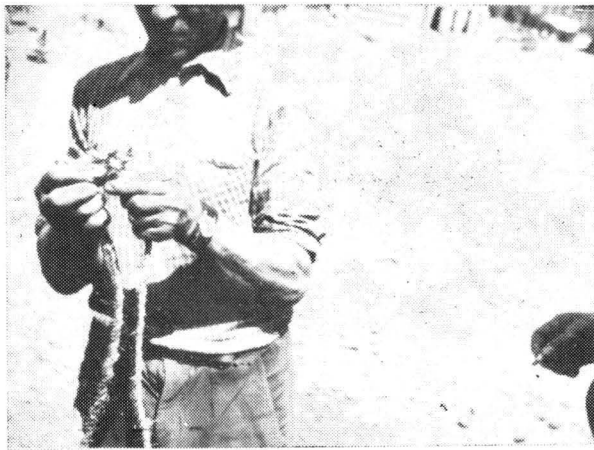
3

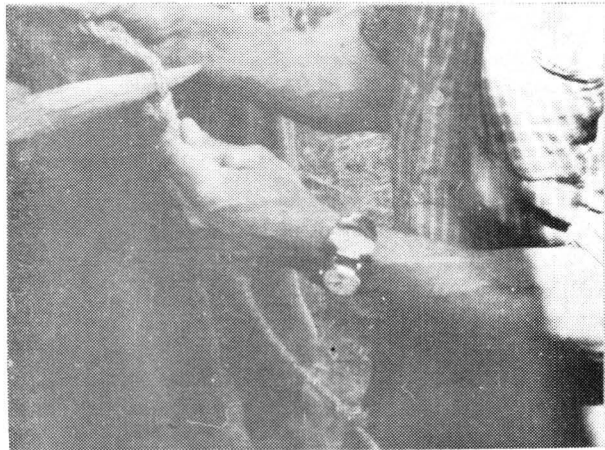
4

1

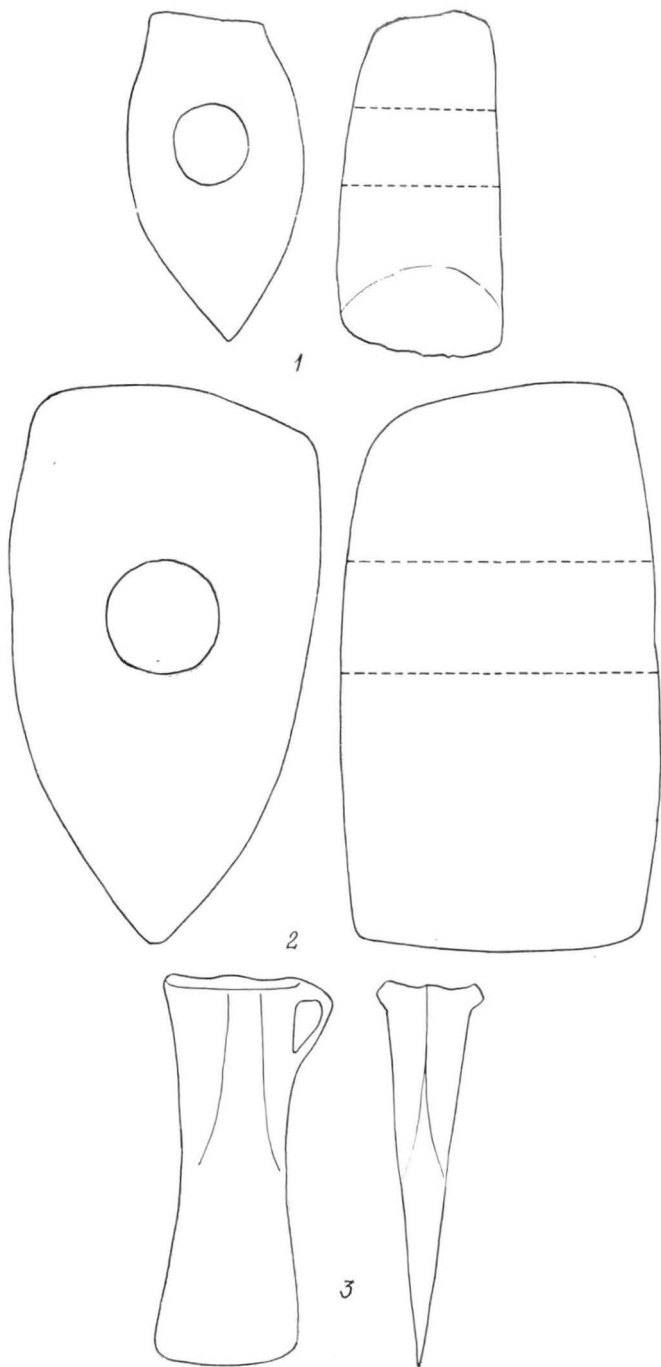
2

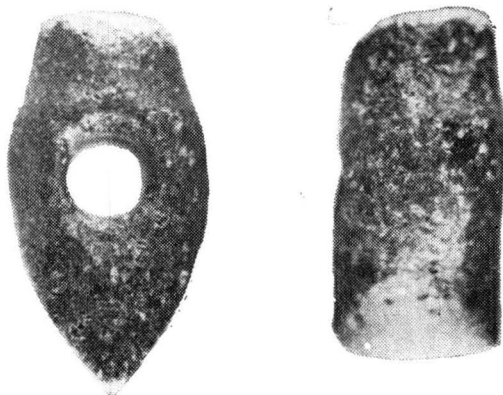
3

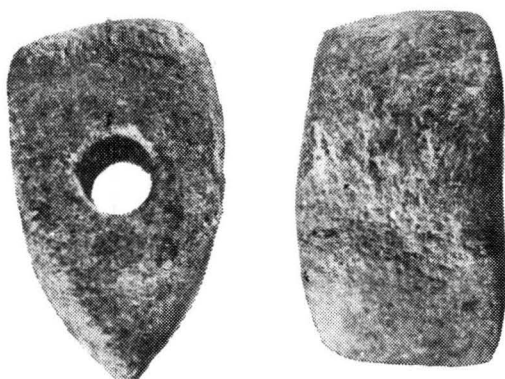
4

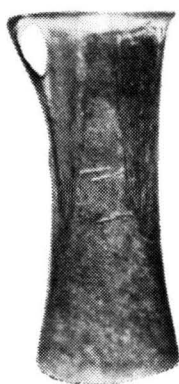
PLANȘA CXVII.

1

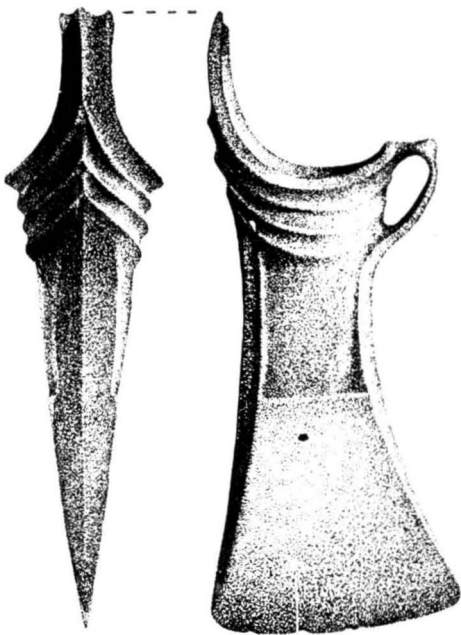

2

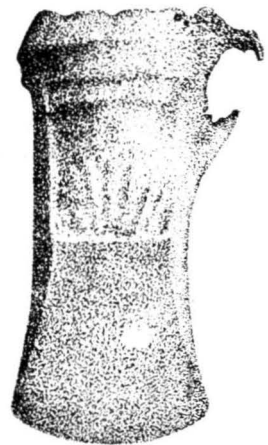

3

PLANȘA CXVIII.

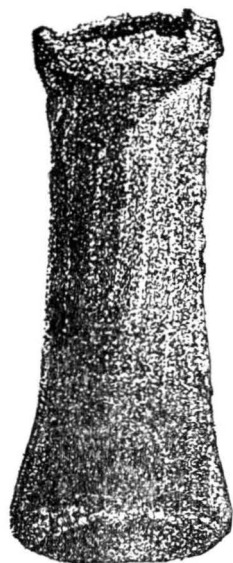
1

2

3

4

PLANȘA CXIX.

PLANȘA CXX.

PLANȘA CXXI.

Întreprinderea Poligrafică „Crișana” Oradea — com. 481

